

FELKELES!

EGY NEMZET KÜZDELME: MAGYARORSZÁG 1956

David Irving

GEDE TESTVÉREK

DAVID IRVING

FELKELÉS!

Egy nemzet küzdelme: Magyarország 1956

**Gede Testvérek Bt.
Budapest 2003**

© GEDE TESTVÉREK BT.
BUDAPEST 2003

Első angol kiadás:
David Irving: Uprising! 1981

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
David Irving: Uprising!
Veritas Publishing Company, Australia, 1986

Copyright © Parforce UK Ltd. 2003

Fordította:
© *Tudós-Takács János*

A fordítást az eredetivel egybevetette:
Kosch Andrea

Fedélterv:
Dobszay Károly grafikusművész

Szedés, tördelés:
Gede Testvérek Bt.

Felelős kiadó:
Gede Tibor

GEDE TESTVÉREK BT.
1385 Budapest 62. Pf. 849.
TELEFON: 349-4552
E-mail: gedetestverek@yahoo.com

ISBN 963 9298 52 2

TARTALOM

Bevezetés	7
Ki kicsoda volt Magyarországon?	17
1. A gépterem	23
2. Felszabadulás	30
3. Rákosi	36
4. Szalámitaktika	41
5. A vezetés arculata	49
6. Hatalomátvétel	56
7. A kikényszerített hallgatás	63
8. Per és tévedés	72
9. Sötétben	82
10. Kőbánya	95
11. Minden ragyogó és szovjet	106
12. Taposómalom	114
13. Imre bácsi	126
14. Erősebb, mint a kard	139
15. Virágnyelv	150
16. Férfi nemezkalapban	160
17. „Fuss, nyúl, fuss!”	169
18. A bűnös kör	181
19. Milyen hangokra keltek fel?	193
20. Megalázkodás	206
21. A nagy felvonulás	220
22. A kritikus tömeg	232
23. Nagy „patkányt szimatol”	244
24. Erőszak egy szűk utcában	259
25. Kik vagytok?	275
26. Nagy hazugság, kis hazugság	289
27. Régi sérelmeket megtorló új fegyverek	300
28. Minden embernek két indítéka van	311
29. A Parlament előtti tér	323
30. Rendőr egy furnérlemezszen	339

31. A felkelés árhulláma	354
32. A felelősség egy része	371
33. Felmorzsolódás	388
34. Tűzszünet	402
35. A sorompók leengedése	412
36. Dudás József	422
37. Kopácsi ezredes ismét vállat von	443
38. Porhintés	462
39. Hruscsov megváltoztatja szándékát	475
40. A Függetlenségi Nyilatkozat	493
41. Láttá-e valaki Kádárt?	509
42. Testvéri csókok	520
43. Majd újra találkozunk	538
44. Másodszor is jönnek	555
45. Megcsalatra, elrabolva, deportálva, felakasztva	575
Epilógus: Vissza a halálból	595
Jegyzetek	603
Név- és tárgymutató	639

BEVEZETÉS

Lev Trockij a „The History of the Russian Revolution“ című könyvében egy fejezetet szentelt annak a kérdésnek, hogy mi a felkelés. Ebben a fejezetben így határozta meg: „A történészek és a politikusok általában spontán felkelésnek nevezik azt a tömegmozgalmat, amelyet a régi rendszer iránti közös gyűlölet egyesít, de nincs világos célja, tudatosan választott harci módszere, illetve olyan vezetése, amely tudatosan megmutatná a győzelemhez vezető utat.“

Ami Magyarországon 1956 októberében történt, nem forradalom volt, hanem felkelés. Igazi felkelés. Amikor elkezdődött, spontán, vezetés nélküli és valóban olyan tömegmozgalom, amelyet a régi rendszer iránti közös gyűlölet egyesített. Mégis, ez olyan anti-kommunista felkelés, amihez nincs fogható. Számos felkelőnek párttagsági könyve volt. Legtöbbjük munkás vagy paraszt. Rejtélyes vonása, hogy hasonlított a klasszikus marxista forradalomhoz: olyan körülmények szították tüzét, amelyekről Karl Marx mindig azt jósolta, hogy forradalomhoz kell vezetniük, és munkások álltak az élén, éppen az a réteg, amelynek Marx jóslata szerint a forradalom vezetését kézbe kell vennie. A Lengyelországban 1980 késő nyarán történetekkel kézenfekvő a párhuzam, azzal a kivétellel, hogy ezen a nyáron a munkásokat a hízelgések és a reformígéreték lecsillapították, míg az elmúlt évtizedekben a marxista kormányok állandóan ellenük fordították gépfegyvereiket és közben aljas módon arra hivatkoztak, hogy megbízatásukat a munkásoktól kapták.

Az 1956-os magyar felkelést egy olyan ember verte le, aki saját országában egyik percről a másikra az egyik leginkább ócsárolt emberré vált. Ugyanez az ember ma egyike Magyarország valóban legnépszerűbb állampolgárainak. Ez az ember Kádár János. Élete számos ellentmondás forrása, és ezek az ellentmondások nem magyarázhatók meg egyedül azzal, hogy kiszolgált Moszkva gyorsan változó szeszélyeit. Kezdetben azonosult a felkeléssel, részt vett kormányában, és még egy hónappal később is egy rádióbeszédében, november 26-án arra hivatkozott, hogy annak egy „tömegmozgalom“ volt a kezdete. Ám február 2-án keményebb magyarázatra tért át és Salgótarjánban a pártaktivistáknak kijelentette: „Magyarországon 1956. október 23-án ellenforradalom kezdődött; pontosan ugyan-

olyan módon, mint 1919. augusztus 2-án.“ Az ő vezetése alatt az ország egy olyan korszakon ment keresztül, amelyet a kegyetlen elnyomás jellemezett. Ennek csúcspontja „Nagy Imre és bűntársai“ 1958-as kivégzése. Valójában ez a barbárság ebben az időben teljesen felesleges volt, mivel már rég elült a vihar: akik részesei voltak, véglegesen elfogadták, hogy nem lehet kikerülni a szovjet birodalomból, a nyugati hatalmak leírták őket, és nincs más lehetőségük, mint hogy viszonylag a legjobb életet biztosítsák maguk számára, ami lehetséges a bürokratikus marxista uralom alatt.

Kádár ebben közreműködött. Célját az 1960-as évek elején következőképpen jelölte meg: „Meg kell nyernünk népünk minden rétegét országunk újjászervezése érdekében.“ A felső hivatalokban a Párt monopóliumát eltörölte. Egy alkalommal Budapesten, az Ikarusz autóbuszgyárban a munkásoknak a következőket mondta: „A Nyugat támad minket az egypártrendszer miatt. A Nyugatnak igaza van. Nekünk, kommunistáknak úgy kell dolgoznunk, mintha hűs pártból álló rendszer lenne, naponta általános titkos választással. Ez az egyedüli útja annak, hogy elnyerjük népünk támogatását.“ A pártfunkcionáriusoknak egy körét alkalmatlanságuk miatt kisöpörte a Pártból és 1962-ben huszonöt olyan személyt bocsátott el, akik korábban a Párt kemény vonalát követték. Ugyanakkor elkezdte a Rákosi-korszak 190 áldozatának rehabilitálását. Ebben az évben a Párt kiadott egy nyilatkozatot, amely szembesült a felkelésért való felelősség problémájával. (Rényi Péter, a „Népszabadság“ nevű pártlap főszerkesztője és Kádár egyik közeli barátja figyelmeztetett: „Ön azonban sohasem jut el odáig, hogy meglássa azt a dokumentumot, amire azt alapozták.“) A Központi Bizottság határozatában ez áll: „Valamely személy szociális származásának kritériuma ebben az utolsó időszakban szükséges eszköz volt. De ma a szakértelem és az alkalmasság az egyedüli alap arra, hogy valaki egy tisztséget betöltsön, illetve egy funkciót gyakoroljon.“ Ami fontosabb: Kádár pártja magáévá tette az ideológiai türelem politikáját: „Mindaz, aki nincs ellenünk, szükségképpen velünk van“ — mondta Kádár. 1963-ban a felkelés utcai harcaiban résztvevők utolsó csoportja amnesztiában részesült. 1970-ben a Belügyminisztérium tudtul adta, hogy a továbbiakban a rendőrségnek nem kell „ideológiai házőrző kutyaként működnie.“ Ma a legtöbb magyar szabadon kaphat útlevelet és vízumot nyugatra. Röviden: Kádár János, mint vezető nélkül a kommunista Magyarországnak rosszabb sorsa is lehetett volna.

Igaz viszont az is, hogy kommunizmus nélkül az ország sorsa

sokkal jobb lett volna. De a marxista vezetők az elsők, akik ezt tagadják. Senki sem vak annyira, mint akik nem akarnak látni. Néhány hónappal ezelőtt rögzítettem egy hosszú interjút Dr. Münnich Ferenc özvegyével. Münnich Kádár fő operatív embere volt a felkelés leverése során, majd a későbbiekben számos éven át Magyarország miniszterelnöke. Két óra elteltével az özvegy zavartan törpe magnómra mutatott és megkérdezte, hogy nem kellett volna-e már régóta kicserélnem a szalagot, illetve az elemeket. (Csak a szovjet blokk termékeit ismerte.) Őt és az összes hozzá hasonló embereket annyira megtévesztette a marxista szélhámosság, hogy képtelenek voltak felfogni, hogy más rendszer (különösen a kapitalista, a maga könnyen kezelhető profit-motívumával) sokkal jobban működik. Még a népek egészen folytatott, hatvanéves széles körű kísérletezés után sem volt sosem sikere a marxizmusnak, mégis egyik országban a másik után szélhámoskodtak. Egyre több becsapható, hiszékeny ember esett áldozatául csábításaiknak; hasonlóan azokhoz a polgárokhoz, akik gyermeki ártatlansággal hisznek a fondorlatos feltalálónak, aki azt állítja, hogy tökéletesített egy olyan motorszerkezetet, amely vízzel működik. Minden emberi tapasztalat ez ellen szól. A természettudósok egyhangúlag előre megmondják, hogy nem fog működni. Egyik országban a másik után mond csődöt a marxista vízi szerkezet, ám a feltaláló és a műszerészek egyre gazdagabbak, és így a csalás folytatódik. A szerencsétlen utasok minden alkalommal tiltakoznak; erre kínzóik olyan személyt alkalmaznak, aki tud vigyorogni, és elbocsátanak egy-két híres funkcionáriust; de ténylegesen csupán az előreszaladt első kereket cserélték ki, annak leplezésére, hogy egész tudományos előfeltevésük hibás. Közben tovább éneklik a nem működő szerkezet dicsőítő himnuszát, mivel ismerik azok sorsát, akik „elhajlanak“.

A szocialista törvényesség nem ismeri az igazságosságot. Ahogy Kopácsi Sándor, a felkelés alatti budapesti rendőrfőkapitány mondta nekem: „Az, hogy melyik ember az ügyész, és melyik az, aki a vádlottak padján ül, kizárólag elhatározás kérdése.“ Vagy, ahogy magyar barátai szokták mondani: „A mi társadalmunkban háromféle ember van: az, aki ott volt, az, aki ott van, és az, aki oda tart.“ Az ‘ott’ szón a börtönt értik. A közös sérelemnek, a funkcionáriusok hatalmával szembeni tehetetlenségnek ez az érzékelése mozgatta a felkelés kezdeti szakaszát.

Számomra nyilvánvaló, hogy a felkelés erőforrásai az ipari munkások voltak, a maguk jogfosztottságának érzékelésével és ki nem

elégített vágyakozásukkal a jobb életszínvonal és szabad szakszervezeti tevékenység iránt; éppen úgy, mint 1980-ban Lengyelországban, ők okozták uraiknak a legnagyobb fejfájást. Ennyi év után nem lett volna könnyű kutatni szándékaikat, ha nem állt volna rendelkezésemre az a két feltárási jellegű és széles körű, tudományos módszerrel végzett kérdéssorozat, amit az utcai harcokban részt vevő menekülteken folytattak. A Columbia Egyetem (New York) történelmi szóbeli kutatási programja, amit Deák István professzor tett számomra teljes egészében hozzáférhetővé, több ezer oldal ilyen interjút tartalmaz. Köszönetemet fejezem ki Neki, valamint Richard M. Stephenson professzornak (Rutgers Egyetem), aki rendelkezésemre bocsátott egy hasonló interjú-sorozatot, amit szociológusok és pszichiáterek a CIA támogatásával folytattak, tudományos módszerrel. Ezek a jelentések, amiket mindössze néhány héttel a felkelés bukása után készítettek, nem hagynak kétséget aziránt, hogy ezek a többnyire húszas-harmincas éveikben járó férfiak és asszonyok miért esküdtek össze, miért szervezkedtek, miért harcoltak, illetve folytattak más forradalmi tevékenységeket, és végül miért menekültek el szülőhazájukból. A munkások becsapottnak, elárultnak, kifosztottnak és üldözöttnek érezték magukat a Moszkva által föléjük helyezett funkcionáriusok, a gyorsítások, bércsalások, a bizonytalan és egészségtelen munkakörülmények, az önkényes büntetések, a besúgók és informátorok kémkedése és a kimerítő munkamódszerek miatt. A Műszaki Egyetem hallgatói és a többi egyetemi hallgatók, akiknek fiatalos ékesszólása és lelkesedése elindította az utcán a tömegmozgalmat, igazságérzetüktől indítva cselekedtek így, de az ellenérzés miatt is, amit hazájuknak a kulturális önhittség külszíne mögötti lealacsonyítása és a szovjet határon túlról importált, megemészthetetlenül idegen életforma iránt éreztek. Az írók és egyéb értelmiségiek a követelésekhez később csatlakoztak; később tették hallhatóvá a munkások és egyetemi hallgatók hosszú időn át elnyomott haragját.

Ez a több ezer oldal végiglemezve megerősíti azt, amit a USA Külügyminisztériumának informatív jelentése ebben az időben megállapított:

„Fontos megjegyezni, hogy a forradalmat elsősorban nem gazdasági tényezők okozták. A gazdasági helyzet reményvesztettséget, ellenérzést, apátiát és gyűlöletet okozott, de nem ez teremtette meg azt az egységet és forradalmi szellemet, amely a forra-

dalom kikristályosodásának, kirobbanásának és kezdeti győzelmének kulcsává vált. Mint a magyarok nemzeti létének kilenc évszázadán keresztül minden népfelkelésben, a döntő jelentőségű kellékek most is politikai és érzelmi természetűek voltak. Az is megfigyelhető, hogy Magyarországon forradalom kizárólag olyan időkben robbant ki, amikor a központi hatalom gyengülése nyilvánvalóvá vált, és ugyanakkor némi kilátás volt külső segítségre, vagy annak legalábbis az illúziója jelen volt. 1955—56-ban mind a külső (szovjet), mind a belső (magyar kommunista) hatalom csálhatatlan jeleit mutatta a nagyfokú gyengeségnek. Ráadásul a látható események és a nyugati államférfiak nyilatkozatai — amelyeket a magyarok mindig a legbelsőbb vágyaikhoz igazítottak — azt az illúziót keltették, hogy kilátás van gyakorlati külső segítségre.“

Amikor az 1956-os magyar felkelés kirobbanásának vizsgálatával végeztem, figyelmem a nyugati hatalmak és az Egyesült Nemzetek reakcióinak nem kisebb jelentőségű területe felé fordult. Hogy lehet az, hogy Dwight D. Eisenhower, annak ellenére, hogy az 1952-es kampány során gyakran megígérte, hogy a szovjetcsatlós nemzeteket felszabadítja, amikor a felkelés megkezdődött, semmi segítséget nem ajánlott fel, azon túlmenően, hogy nemzete szimpátiáját kegyes szavakkal kifejezte? Mi volt az a szerep, amelyet a Szabad Európa Rádió és a CIA által pénzelt hasonló rádióadók játszottak? Miért halogatta szándékosan az Egyesült Nemzetek Szervezetében a USA-delegátus a világszervezet akcióját?

Az információ szabadságát biztosító törvény alapján a Külügyminisztérium, az Állami Levéltár és Eisenhower elnöki könyvtárának titkos iratai közül újonnan hozzáférhetővé tett dokumentumok segítettek, hogy néhány kérdésre választ adjak. A legmegvilágítóbb információt számomra a Fehér Ház és a Külügyminisztérium között a váltság idején lefolytatott banális telefonbeszélgetések nyújtották. Úgy tűnik, hogy éppen úgy, ahogy 1940 májusában Dunkerque csodája csak azért történhetett meg, mivel Adolf Hitler számára túl későn vált világossá, hogy az angol hadsereg távozóban van, ugyanúgy 1956 novemberében a Budapesttel való kapcsolat teljes megszakadása Washingtonban abban a boldog illúzióban hagyta, hogy a felkelés győzött, az oroszok kivonultak.

Frank G. Wisner, a közép-európai akciókért felelős vezető CIA-hivatalnok november 7-én Washingtonból Bécsbe sietett, öt napig

ott tartózkodott és optimisztikusan kijelentette Richard M. Nixon elnökhelyettesnek: „Számos helyről a mai napon azt a lehangoló értesülést szereztem, hogy nem sikerült megmentenünk Magyarországot: Magyarország *elvesztette* a forradalmat. Bármily tragikusak is ennek a közvetlen következményei, a szovjet erők brutális alkalmazása a magyar nép elnyomói elleni bátor felkelésének leverésére megfosztotta a kommunista rendszert a tiszteletreméltóság utolsó látszatától is. A szabad világ olyan leckét kapott, amelyet sohasem fog elfelejteni.“ Ez nem volt több, mint füttty a sötétben, és Wisner tudta ezt. Hosszú időn át panaszkolta, hogy a Nyugat elszalasztotta ezt az alkalmat; majd depressziós állapotában öngyilkosságot követett el. A Szovjetunió sosem élvezte a „tiszteletreméltóság látszatát“; a kommunisták minden sikere összeesküvésen és intrikán alapult; áldásait a párttagok élvezték és azok dőzsöltek benne. Ha a nyugati hatalmak azt remélték, hogy az események hatást gyakorolnak a Harmadik Világra, akkor csalódniuk kellett. Az a férfias és határozott arc, amit Nyikita Sz. Hruscsov mutatott a Nyugat felé, azt eredményezte, hogy a Szovjetunió tekintélye Ázsiában és Közép-Keleten óriási mértékben *megnőtt*. Hruscsov november 12-én egy jugoszláv diplomatának ezt mondta: „A Szovjetunió nem hiszi, hogy háborúra kerül sor, de a háborúval való legutóbbi fenyegetőzéseink helyénvalóak és szükségesek voltak.“ Más szóval: a Kreml blöffölt a Nyugat előtt és győzött. Fordítva: a második világháború óta nem volt egyetlen olyan alkalom sem, amikor egyedül a szavak vagy a diplomáciai akciók rábírták volna a Kreml urait arra, hogy lemondjanak egy katonai beavatkozásról, ha azt egyszer elhatározták.

Némely következtetésem ki fogja ábrándítani az Olvasót. Az ékesszólóan előadott érvek ellenére, amiket különösen Molnár Miklós professzor Genfben és Vásárhelyi Miklós, Nagy egyik „büntársa“ Budapesten felhozott (akiknek személyes bátorsága előtt egyébként csodálattal meghajlok), nem vagyok képes osztani azt a véleményt, hogy a kommunista értelmiségiek olyan dicsőséges szerepet játszottak volna akár a felkelés előtt, akár a felkelés során. A felkelés utáni önreklámozásuk eredményessége iránt viszont nem lehet kétségem. Arra sem törekedtem, hogy könnyeket hullassak Nagy Imre végzete fölött, aki akarva-akaratlanul a felkelés miniszterelnökének kiosztott szerepében találta magát. A nyugati újságíróktól eltérően, akik 1956-ban elhalmozták dicsérleteikkel, a CIA-iratokban elolvastam 1945 utáni megnyilatkozásait, és nem sok olyan

adatot találtam, ami megkülönböztette volna a többi arc nélküli kommunistától, aki a moszkvai emigrációból került hatalomra és a szovjet tankok ágyúinak jóvoltából maradt hatalmon. A forradalom és a felkelés tanulmányozói számára érdekes lesz itt megerősítve látni, hogy az a körülmény, hogy a tüntetők hirtelen és váratlanul fegyverhez és lőszerhez jutottak (amit a fegyverraktárokból zsákmányoltak, illetve a rendszerhez hűtlen csapatoktól kaptak), volt az ok, amely destabilizálta a más körülmények között nem kezelhetetlen helyzetet 1956. október 23. éjjelén. Végül, miután számos részt vevő vezető kommunistával alkalmam nyílt beszélgetést folytatni, az a homályos és bizonyíthatatlan benyomásom alakult ki, hogy mazochisztikus gyönyörűséget okoz számukra az a tudat, hogy életük nagy részét börtönben töltötték, ahova egyszer ellenségeik, máskor elvtársaik juttatták őket; továbbá, hogy azok a kommunisták, akik csatlakoztak a felkeléshez, úgy tűnik, gonoszabb büntetést vontak magukra, mint a nem-kommunisták.

A „Nagy Imre-összesesküvés“ emberei kivétel nélkül szabadon beszéltek velem. Különösen meg kell említenem Vásárhelyi Miklóst, Donáth Ferencet, Rajk Júlia asszonyt, Erdős Pétert, Rényi Pétert, Nagy Imre leányát (Jánosi Ferenc feleségét), Vas Zoltánt (ezek mindannyian még élnek Budapesten) és a néhai, felejthetetlen Dr. Bibó Istvánt; továbbá az Egyesült Államokban élő Király Bélát és Kővágó Józsefet, a néhai Háry Gyulát, aki Svájcban élt, és Kopácsi Sándort Torontóból. Az eseményekben részt vevő vezető személyiségek közül néhányan, akik még most is hatalmon vannak, sajnálatos módon elzárkóztak a beszélgetéstől, köztük Kádár János Budapesten és Jurij V. Andropov tábornok Moszkvában; noha sikerült interjút készítenem Pavel Batov tábornokkal a szovjet katonai beavatkozásról. Kádár köréből egyedül Marosán Györgynek volt annyi bátorsága, hogy hosszasan beszéljen velem; mások (köztük a két Kovács István nevű úr) segítettek volna, de ebben a kommunista hatóságok megakadályozták őket. Mindazonáltal abban a kiváltságban részesültem, hogy beszélhettem Dr. Hegedűs Andrással, aki a felkelés időpontjában miniszterelnök volt. Számos magyar személyiség nyilatkozott, közülük megemlítem Dr. Hollós Ervint, Dr. Révész Andrást, Hanák Péter professzort, Nagy Tamás professzort, Zentai Vilmost és Zelk Zoltánt Budapestről, valamint Szász Bélát, Kurucz Bélát, Rubin Frigyes, Bárdi Jánost és Gáti Róbertet. Münchenben Dr. Erdélyi István engedélyezte, hogy megnézzem filmhíradó-gyűjteményét. Dr. Karsai Elek a Magyar Állami Levéltárból és

Dr. Gosztonyi Péter a svájci Kelet-Európai Intézetből értékes levéltári felvilágosításokat adott. Abban a szerencsében volt részem, hogy diplomáciai vonatkozásban megkaptam Katona Géza budapesti amerikai követségi titkár és Fabrizio Franco budapesti olasz követ naplóját. Mindkettőjüknek köszönetemet fejezem ki. Bill Lomax kutatásainak számos eredményét megosztotta velem, és sok nyugati újságíró, köztük Noel Barber, Jeffrey Blyth, Alberto Cavallari, Astrid Ljungström, Dr. Hans Germani, Léderer Lajos, Mátyás Pál, Ilairo Fiore, Bruno Tedeschi és Fritz Molden értékes segítséget nyújtott. Munkámat gyakorlati szinten elvégezni és ezt a történetet megírni gyakorlatilag lehetetlen lett volna tolmácsaim, László Erika, Gorka Zsuzsa és Carla Venchiarutti erőfeszítései nélkül, és Dr. Nicholas Reynoldsnak is köszönettel tartozom, aki néhány előkészítő interjút készített.

Az USA Állami Levéltárának, a Külügyminisztériumnak, a Hoover „Institution on War, Revolution and Peace“-nek, a CIA-nek és Dwight D. Eisenhower, valamint Franklin D. Rooseveltnél könyvtárának munkatársai fáradhatatlanul segítettek. A Princetoni Egyetemen a Kézirati Könyvtárban Seeley G. Mudd munkatársai lehetővé tették számomra, hogy a Dulles-iratokat felhasználjam, köztük a jelentős szóbeli interjú-anyagot, és átnézhettem bizonyos személyes iratokat a Dartmouth College-ben, Hannoverben, illetve New Hampshire-ben. Az újság-könyvtárak és fénykép-ügynökségek irattárosai, akik nagy számuk miatt itt név szerint nem említhetők meg, szintén segítettek a könyv létrejöttében, és számos más személy is, akiknek a neve politikai okokból nem közölhető.

Több mint hat év alatt jelentős dokumentációt gyűjtöttem össze erről a felkelésről. Számos dokumentum egyedülálló. Korábbi könyveimmel együtt jelenleg ezek — bizonyos szükséges törlésekkel — mikrofilmre vannak véve az E. P. Microform Lt. East Ardsley (Wakefield WF3 2JN, Yorkshire, England) által, és korlátozás nélkül hozzáférhetők.

Húsz évvel azután, hogy a nyugati újságírók serege bebarangolta a forradalomdúlta Magyarországot, Bécsben találtam magamat, hogy ugyanazon az úton Budapestre utazzak; felszerelve azoknak a fő személyiségeknek a címjegyzékével, akik még életben vannak, illetve elkerülték a deportálást, a hóhért és a kivégzőosztagot. A magyarországi politikai helyzet alakulásának jele, hogy a jelenlegi kormány beengedett az országba, noha tisztában volt szándékossal. Arra is lehetőségem nyílt, hogy találkozzam történészeikkel, akik-

nek a sok előkészületi lépés ellenére ez ideig nem sikerült saját elbeszélésüket megírni a felkelésről. Kezdetben bárkit is választottam interjúalannak, senki sem próbálta megakadályozni, hogy meglátogassam. (Egyszer-kétszer céloztak rá, hogy az illetőt „saját érdekében“ ne látogassam meg.)

A listámon szereplő első név viselője éppen itt él, Bécsben. Azonnal azt kérte, hogy a nevét felejtsem el. A továbbiakban Jules-nek fogom nevezni. Hivatalosan az egyik belga újság tudósítója, de valószínűbb, hogy ez fedőfoglalkozás. Meghívott ebédre a Regina Palace Hotelbe, délután egy órára. Tíz perccel múlt egy óra, mikor leültem mellé egy fehér abrosszal leterített, napernyő alatti asztalhoz. Az alacsony, fekete hajú, ötven év körüli, francia származású Jules már rendelt. Észrevettem, hogy tányérja mellett terjedelmes boríték van. Fakó barna színéből sejtettem, hogy már több mint húszéves. Mialatt a pincérnek lediktáltam rendelésemet, Jules félretolta evőeszközeit és előrántott a borítékból öt lapos jegyzetfüzetet, mintha kétszersültet vett volna elő egy csomagból.

Úgy ragyogott rám, mint egy sikeres varázsló. Ez felkeltette kíváncsiságomat. Az első „kétszersült“ Rákosi Mátyás személyi igazolványa volt. A magyar diktátor tar koponyája és gonosz vonásai néztek rám a fényképről. A második tételt Rákosi 1949. június 1-jén kiállított, 000 257 számú vasúti igazolványa szolgáltatta. Csofalkozni kezdtem, hogyan tudta Jules megszerezni ezeket. A következő két tételt egy meglehetősen csinos nő pártigazolványai képezték. Az asszonynak mongolos, széles arccsontja volt és díszes hajéket viselt. Az egyik igazolványban az orosz nyelvű szöveg szerint a neve Theodora Kornyilova, és 1903-ban, Olekminszkben született. A másik igazolványban úgy írta alá a nevét, mint Theodora Rákosi és minden igyekezetével utánozta új férje írását. Ünnepeyes szépsége miatt keleti csodálói azt mondanák, hogy még most sem látszik rajta az idő múlása; míg Mátyás kövér volt és visszataszító. Valójában eléggé csúf ahhoz, hogy látszódjon a kora. Meg akartam kérdezni Jules-től, hogyan szerezte meg ezeket a kincseket, de az ötödik „kétszersült“ látványa belém fojtotta a kérdést, mielőtt feltehettem volna.

Az ötödik „kétszersült“ egy kis, piros bőrkötésben lévő zsebkönyv volt: szépen nyomtatott, személyi használatra való betűrendes névmutató, rajta az arannyal díszített „No.1“. Fel voltak sorolva benne a diktátor cimborái és telefonszámaik, köztük a titkos K-vonalas számaik is. Hallottam már korábban a K-vonatról, amit kisbúgónak

neveztek, mert különösen lágyan csengetett. Ez a Párt saját telefonhálózata. Az első lap tartalmazta az összes szuperelit személyeket: Apró, Ács, Bata nevét, és a gyűlölt pártvezér, Gerő Ernő neve is ott szerepelt, aki tudomásom szerint abban az időben még mindig élt valahol Budapesten, de az 1956-os megaláztatása óta nem mutatkozott és most már félig vak volt. A zsebkönyvben fel volt még sorolva Hegedűs, Hidas, Kovács, Matolcsi, Mikes, Piros, Szalai, Vég és természetesen maga Rákosi is.

Átforgattam a lapokat. A nevek közt szerepelt Andics Erzsébet és férje, Berei Andor, a hírhedt keményvonalas neve is. Tíz évig külön éltek, majd újra összeköltöztek, noha Andics ragaszkodott hozzá, hogy férjét még otthon is „Berei elvtársnak” szólítsa. Amikor a felkelők jöttek, hogy letartóztassák őket, bemenekültek egyik belső szobájukba és útleveleket lobogtatva jöttek elő, ami azt mutatta, hogy szovjet állampolgárok. Erre átkísérték őket a szovjet követ, Jurij V. Andropov neve is szerepelt (aki jelenleg teljhatalmú tábornok és a KGB feje), valamint számos más (inkább orosz, mint magyar) név is.

A kevésbé szerencsések közül néhánynak a nevét tintával kihúzza Rákosi; másokat csupán a K-vonaluktól fosztották meg. A névjegyzékből a Balaton partján lévő titkos luxusvillák telefonszámát is meg lehetett tudni. Ezek a luxusvillák a pártvezérek és az újságok tulajdonában voltak.

Jules kuncogott és rámutatott egy „S” betű alatti bejegyzésre. A budapesti nagy Sztálin-szobornak két nyilvános telefonszáma és egy szigorúan titkos K-vonalas telefonszáma volt: a 358. A pincér odaoldalgott. Rendeztem a számlát és elindultam Budapest felé. Kíváncsi lettem, vajon ki válaszolna, ha ma hívnám a 358-as számot.

KI KICSODA VOLT MAGYARORSZÁGON?

Az életkort az 1956-os felkelés időpontjában kell érteni.

Aczél Tamás — 35 éves, zsidó. Sztálin-díjas író, újságíró és az Írószövetség kommunista párttitkára. Az USA-ba menekült.

Andics Erzsébet — 54 éves, zsidó. A dialektikus materializmust követő filozófus. A Pártfőiskola igazgatója. Férje Berei Andor, 56 éves, zsidó, közgazdász, a Tervhivatal elnöke. Mindketten Budapesten élnek.

Apró Antal — 43 éves, zsidó. Kommunista szakszervezeti funkcionáriusból lett miniszterelnök-helyettes. Egyike Magyarország leghosszabb ideig működő politikusainak. Még mindig működik.

Bata István — 46 éves, korábban buszsofőr, 1950 októberétől 1953 júliusáig vezérkari főnök, akkor honvédelmi miniszter lett.

Benke Valéria — 36 éves, zsidó, a Magyar Rádió igazgatója, jelenleg a Politikai Bizottság tagja, Budapesten él.

Benjámín László — 41 éves, zsidó. Korábban gyári munkás, most költő.

Bibó István — 45 éves, jogász professzor, a Nemzeti Parasztpárt tagja, Nagy Imre utolsó kormányában egy napig államminiszter. A kormány egyetlen tagja volt, aki nem menekült el, amikor az oroszok megszállták a Parlamentet. Életfogytiglani fegyházra ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult, 1979-ben halt meg Budapesten.

Boldizsár Iván — 44 éves, zsidó. Diplomata, hivatásos újságíró, a Hétfői Hírek és más pártújságok főszerkesztője. Született túlélő, még mindig ír Budapesten.

Brankov, Lazarus — Jugoszláv követségi ügyvivő, hamisan megvádolták, a Rajk-perben bíróság elé állították 1949-ben és börtönbüntetésre ítélték.

Déry Tibor — 50 éves, zsidó. Díjat nyert regényíró és régi kommunista. Kilenc évre ítélték.

FELKELÉS!

Dobi István — 64 éves, kommunista szimpatizáns. Kisgazda politikus, majd 1952-ben az Elnöki Tanács elnöke lett.

Donáth Ferenc — 41 éves. Régi kommunista párttag (és a kommunisták foglya). Tizenkét évet kapott.

Dudás József — a felkelők egyik parancsnoka, a Magyar Függetlenség főszerkesztője. Felakasztották.

Erdei Ferenc — 45 éves, zsidó. Nagy Imre miniszterelnök-helyettese. A felkelés leverésekor Tökölön a szovjetek rövid úton elrabolták, majd szabadon engedték. 1971-ben halt meg, természetes halállal.

Erdős Péter — zsidó, a Rádiónál dolgozott, mint újságíró. Jelenleg sikeres budapesti menedzser.

Faludy György — 45 éves, zsidó. Költő és egykor Rákosi foglya. A felkelést követően Torontóba menekült.

Farkas Mihály — 52 éves, zsidó. Sztálinista honvédelmi miniszter Rákosi alatt.

Fazekas György — zsidó. Korábban szovjet partizánvezér. A Párt újságírója, Budapesten él.

Fekete Sándor — 29 éves, a Szabad Nép újságírója, a Petőfi Kör tagja. Négy évet töltött börtönben.

Gerő Ernő — 58 éves, zsidó. Sok éven át élt szovjet emigrációban. A spanyol polgárháborúban fondorlatos cselszövések értelmi szerzője. A második világháború után Magyarországon különböző miniszteri posztokat töltött be. 1955—56 között miniszterelnök-helyettes. 1956 júliusában Rákosi utódjaként a Magyar Kommunista Párt főtitkára lett. A felkelés alatt Moszkvába menekült; kegyvesztetten tért vissza 1960-ban. Budapesten, 1980-ban halt meg.

Gimes Miklós — zsidó. A Szabad Nép fiatal újságírója. Miután tisztán látott, a Nagy Imre-csoport fő agitátora lett. Felakasztották.

Haraszi Sándor — 59 éves, újságíró, régi párttag, Rákosi alatt bebörtönözték. Csatlakozott a Nagy Imre-féle „összesküvéshez“. Nyolc évre ítélték.

Háy Gyula — zsidó. Kommunista drámaíró. A második világhá-

ború alatt Moszkvában élt, amit később nagyon megbánt. Az 1956-os népi elégedetlenség egyik szóbeli mozgatójává vált. Hat évi börtönre ítélték. Svájcban halt meg 1975-ben.

Hegedűs András — 34 éves, szociológus, jól képzett politikus. 1951 óta a Politikai Bizottság tagja, egyike a Rákosihoz legközelebb álló személyeknek. A földművelési miniszter helyettese lett, majd 1955-ben miniszterelnök. Ezt a posztot Gerő alatt is megtartja; az 1956-os felkelés idején is miniszterelnök. A felkelés alatt Moszkvába menekül, 1958-ban tér vissza Budapestre és még mindig ott él.

Heltai György — zsidó. Egy helyi pártszervezet titkára Budapesten, majd később a Külügyminisztériumban dolgozik; a felkelés alatt Nagy Imre nem hivatalos külügyminisztereként működik. Ezek után Kádár pártja megkönnyíti számára az USA-ba távozást: örülnek, hogy megszabadulhatnak tőle.

Horváth Márton — 50 éves, zsidó. A Szabad Nép főszerkesztője.

Illyés Gyula — 53 éves, költő és színműíró.

Jánosi Ferenc — református. Korábban a hadsereg politikai tisztjeinek feje. Nagy Imre veje, barátja és tanácsadója.

Kádár János — 44 éves, géplakatos, a második világháború alatt a földalatti Párt vezetője, Rákosi belügyminisztere 1948—1951-ig, valamint az ÁVO általános felügyelője. Rákosi bebörtönöztette, Nagy Imre 1954-ben szabadlábra helyeztette. A Budapesti Pártbizottság feje lett, csatlakozott Nagy Imre forradalmi kormányához, 1956. november 1-jén a kormányt otthagytá és három nappal később a szovjet csapatokkal tért vissza, hogy ő maga vegye át Nagy Imre posztját. Jelenleg széles körben tisztelt pártvezető Magyarországon.

Karinthy Ferenc — 45 éves, író.

Kende Péter — 39 éves, zsidó. Egy időben a Szabad Népnél rovatvezető. Párizsba menekült.

Kiss Károly — 53 éves, zsidó. Titkos kommunista aktivista, vezető pártszervező. A Politikai Bizottság tagja, miniszter, majd miniszterelnök-helyettes Rákosi alatt.

FELKELÉS!

Kopácsi Sándor — korábban szovjet partizán. Budapesti rendőr-főkapitány 1952—1956 között. Hatékonyan Nagy Imre ügye mellé állt. Életfogytiglani börtönre ítélték. 1963-ban szabadult amnesztíával; jelenleg Torontóban él.

Kovács István — a felkelés alatti Nagy Imre-kormány idején vezérkari főnök. A szovjetek Tökölön elrabolták, majd börtönbüntetésre ítélték. Jelenleg Budapesten él.

Losonczy Géza — párttag, újságíró; Rákosi alatt börtönbe került. Nagy Imre miniszterelnöksége alatt a Politikai Bizottság tagja. Bebörtönözték és 1957-ben fogságban halt meg, állítólag erőszakos táplálás következtében.

Lukács György — 59 éves, zsidó. Marxista filozófus, Nagy Imre kulturális minisztere. A Nagy Imre-csoporttal együtt Romániába szállították, de hamarosan visszatért és a Kádár-rendszer kisebb pozícióba helyezte. 1971-ben halt meg.

Maléter Pál — korábban szovjet partizán, majd a Magyar Hadseregben ezredes. Nagy Imre honvédelmi miniszterré nevezte ki. A szovjetek Tökölön elrabolták. Kádár bebörtönöztette, bíróság elé állították és felakasztották.

Marosán György — 48 éves, szociáldemokrata vezető. Elárulta pártját Rákosinak és a kommunistáknak. Nem sokkal később Rákosi bebörtönöztette. 1956-ban visszahelyezték a Politikai Bizottságba, majd Kádár „erős embere” lett. Budapesten él.

Márton László — 22 éves, zsidó. Diákvezér, majd Angliába menekült. Párizsban él.

Méray Tibor — 42 éves, zsidó. A Szabad Nép újságírógárdájának tagja 1947-től kilenc éven át. Párizsba menekült, még mindig ott él.

Molnár Miklós — 38 éves, zsidó. Újságíró, a Szabad Nép színházi kritikusa, az Irodalmi Újság főszerkesztője. Genfben él.

Mindszenty József — bíboros, a magyarországi katolikusok vezetője, 1948. december 26-án letartóztatták és 1949-ben életfogytiglani börtönre ítélték. Mint hercegprímás törvényes államfő híján (vagy akadályoztatása esetén) az államfői jogok birtokosa.

KI KICSODA VOLT MAGYARORSZÁGON?

Münnich Ferenc — magas rangú NKVD-ügynök; moszkvai, majd belgrádi magyar követ. Nagy Imre kormányában belügyminiszter, majd a felkelést leverő Kádár-kormányban a fegyveres erők minisztere.

Nagy Imre — 60 éves, református, régi vezető kommunista. A második világháború alatt Moszkvában élt. A világháború után ő az első földművelésügyi miniszter; alatta ment végbe a földreform. Ezt követően rövid ideig belügyminiszter. 1953-tól 1955-ig miniszterelnök, majd az 1956. októberi felkelés alatt újra miniszterelnök 1956 novemberéig. Az oroszok elrabolták, Romániába deportálták. A Kádár-kormány bíróság elé állította, és halálra ítélték.

Obersovszky Gyula — az „Igazság“ nevű felkelő-újság főszerkesztője. Halálra ítélték, majd az ítéletét életfogytiglani börtönre változtatták.

Péter Gábor — 50 éves, zsidó. Az ÁVO főnöke.

Piros László — 39 éves, zsidó. Belügyminiszter.

Rajk László — 1909-ben született, Rákosi alatt belügyminiszter. Hírhedt kirakatper után 1949-ben felakasztották. 1956-ban rehabilitálták: közvetlenül a felkelés előtt állami temetésben részesült.

Rákosi Mátyás — 64 éves, zsidó. 1940—1944 között a moszkvai emigráns kommunisták vezetője. A Magyar Kommunista Párt főtitkára 1944—1956 között. 1952—1953 között miniszterelnök.

Révai József — 58 éves, zsidó. A második világháború alatt moszkvai emigrációban élt. 1945—1951 között a Szabad Nép főszerkesztője, majd propaganda-miniszter. A Rákosi-rendszer fő ideológusa.

Révész Géza — kommunista partizán.

Szilágyi József — rendőrezredes Budapesten, majd Nagy Imre alatt a felkelők egyik vezetője. A Nagy Imre-per előtt külön perben halálra ítélték és felakasztották.

Tildy Zoltán — református. Korábban köztársasági elnök. Rákosi alatt házi őrizetben volt. A felkelés alatt a Nagy Imre-kormány tagja. Hat évre ítélték.

Vas Zoltán — 56 éves, zsidó. A második világháború alatt moszkvai emigrációban élt, a magyar partizán iskola vezetője volt.

Vásárhelyi Miklós — újságíró, Nagy Imre sajtófőnöke 1953—1955 között, majd a felkelés alatt. Öt évre ítélték.

Zelk Zoltán — zsidó, költő.

1. A GÉPTEREM

Cipője alatt ropog és csúszkál az üveg, amint a „Miniszter“ feliratú ajtót belöki géppisztolyával. A gazdag perzsaszőnyegen végiglépked a díszes íróasztalig. A szemközti fal kifelé görbül: tudja, hogy az épület egyik sarkához ért. A szoba nagy szárnyas ablakai egy mellékutcára és a folyóra néznek.

Szolnoki László, a huszonnyolc éves szakképzett történész számára idegen érzés géppisztolyt fogni a kezében. De ez 1956 novemberére, a forradalom egy hete tart, és a forradalmi parancsnokság úgy rendelkezett, hogy szemlélje meg a diktatórikus hatalom félelmetes erődítményét, a Belügyminisztériumot.¹

Lent a mellékutcában jóindulatú rendőr áll őrszemet a négyszögletes rózsaszín gránitcsarnokba mélyen benyúló súlyos bronzajtókon kívül. A bejárati hall és a kettős márványlépcső mindenütt csendesen a neobarokk pompa és fény képét mutatja. Egykor ez a pompás épület a Kereskedelmi Bank volt, egy fontos intézmény, és az volt a rendeltetése, hogy az ide látogatókban a gazdagság és hatalom benyomását keltse. A hatalom még mindig áthatott mindent — az ablakon a kovácsolt vasrácsok erről tanúskodtak —, de ebben a városban mindenütt eltűnt az egykori gazdagság.

Mindenütt, kivéve a miniszter szobáit. A csillárokból, az aranyozásból és a szőnyegekből nincs hiány.

Szolnoki megáll és cigarettára gyújt. Átkutatta a rengeteg szobát, amit az elűzött diktatúra menekülő őrei eszeveszett rendetlenségben hagytak maguk után. A gépfegyvereket sietősen a fényezett íróasztalokra dobálták, a löszeres ládákat feltörték és hosszú ostromra tettek előkészületeket. Miért nem harcoltak? Eldobált keki uniformisok — az állambiztonsági rendőrség egyenruhái — hevernek szanaszét a szobákban. Reguláris kék rendőrségi uniformisba kellett átöltöznük, mivel különböző kék zubbonyok és új, bőrkötésű rendőrségi igazolványok is elszórva hevernek köröskörül. A város utcáin a még mindig utánuk szimatoló bosszúszomjas tömegben gyanút kellett keltenie megújult külsejüknek.

Az egész tömb üresnek tűnik. A londoni bankárok, akik ötven évvel ezelőtt építették ezt a kőből és téglából álló épületet, álmodhat-

tak-e a pokolbéli gépekről és elektromos berendezésekről, amik Marx és Lenin nevében ide fognak települni? Láthatták-e előre az üres tekintetű és jelentéktelen hivatalnokokat, akik a termék parketáin járnak?

Az első emelet vizsgálata során bukkant rá Szolnoki ezekre a miniszteri szobákra. Az íróasztalon talált egy albumot, nyugati diplomákat rejtett kamerás fényképeivel; az egyes fényképek alatt személyi adataik és emberi gyengeségeik. („Hajlik a bevanizmusra“ — ez a szöveg olvasható egy brit tisztviselő fényképe alatt. Egyéb gyengeségei egy másik, bizalmasabb jellegű katalógusban találhatók.)

Micsoda páni félelem szülte konferenciáknak voltak tanúi ezek a falak, amikor egy tízmilliós nép kelt fel szent haragjában az ilyen emberek ellen; milyen terveket tettek le éppen erre a tárgyalóasztalra, mennyi vallott ezek közül kudarcot, és mennyi működik simán még ma is, bizonyos machiavellista tervekhez alkalmazva?

Ha ez a minisztérium volt a rendőrállam gépterme, akkor ez az íróasztal volt az ellenőrző műszerfala. Puskák és pisztolyok hevernek szanaszét mindenütt a költséges, századvégi bútorokon. Valakinek járnia kellett itt előtte. Az íróasztal zárait felfeszítették, a fiókokban csak jelentéktelen tárgyak maradtak — rutin feljegyzések és emlékeztetők.

Úgy érzi, hogy átható pillantással figyelik és idegesen megfordul. De a szemek Joszif Sztálin kegyetlen, alacsony homloka alól néznek rá a falnak támaszkodó, összetört képkeretből. Milyen ironikus is ez: az a rendszer, amit ez a miniszter kiszolgált, csatlakozott a Sztálin elleni zajos retorikához és elűzte saját sztálinista zsarnokát, Rákosi Mátyást is; mégis mindkét ember képe továbbra is ott függ a mai napig a miniszteri szoba magányában.

Aztán egy lépés reccsen mögötte az összetört üvegen. Szolnoki megretten és szorosan markolja géppisztolyát. De csak egy kazánfűtő áll a kapualjban.

„Csak én és a kollégám maradtunk itt egyedül“ — mutatkozik be az ember, olajos kezét munkaruhájába törölve. — „Ezt a tölgyfa burkolatot fogja találni minden miniszterelnök-helyettes hivatali szobájában“ — magyarázza mosolyogva. — „A Huszadik Kongresszus után ugyanazt a juttatást kapták mindannyian, mint a miniszterük. Itt nincs személyi kultusz!“

És belerúg a Sztálin-képbe, hogy jelezze, mire gondol.

Szolnoki és néhány társa a felkelők karszalagját viseli. Fegyve-

resen három napon át kutatták az épületet, mivel az a szóbeszéd járta, hogy itt valahol még mindig rejtőzködnek az állambiztonsági rendőrség tisztjei — talán fenn, az át nem vizsgált padláson. Az épület alatt különböző földalatti szintek is vannak, és a belső udvarnak is van egy labirintusa. Szolnoki több alkalommal belülről belakoltolt ajtókkal találja magát szemben.

Kutatása közben kezd kialakulni benne a kép az épület beosztásáról. Az egyik szárnyban százszámra ugyanolyan kis szobák vannak, egy túlszűfolt bérházhoz hasonlóan, és ezeket függőleges irányban lépcsők, vízszintesen rövid folyosók kötik össze. Az egyik folyosótól a szomszédos folyosóig csak három-négy összekötő szobán keresztül lehet eljutni. Acél válaszfalaik újak. Nyilván rengeteg pénzt költöttek a faltól-falig szőnyegekre, a modern íróasztalokra és az ismeretlen technikai felszerelésre. Minden egyes szoba rejtélyes módon — ugyanolyan, mint a mellette lévő; még a polcokon is ugyanazok a könyvek találhatók.

Minden szobában van telefon, néha négy vagy öt is egy asztalon. Az egyik telefon hirtelen megcsörren, amikor Szolnoki elmegy mellette. Keze már lendül a készülék felé, amikor egy szovjet háborús film képe jelenik meg lelki szemei előtt: a Kijevet elfoglaló náci tiszteket egy üres épületben telefonhoz csalják, majd agyonverik. Hagyja tovább csengeni a telefont.

A legtöbb szobában a páncélszekrények ajtaja tárva-nyitva, hozzáférhetővé téve a hangszalagokat és filmeket. Az elektromos világítás mindenütt még üzemel. Egyszerre megint elfogja a furcsa érzés, hogy figyelik, az épület nem üres, egyáltalán nem elhagyatott, és tudtán kívül egy bizonyos dráma szereplője, aminek zárójelenetét még ezután fogják megírni.

„Látja ezeket az acél biztonsági ajtókat és csengőket itt kívül?” — kérdi a kazánfűtő a folyosóról. — „Kollégám itt szokta felvenni a fizetését. Pontosan megmondják neki, hogy mikor menjen; sehozá sem mehet engedély nélkül. Egyik szemével a lámpát kell figyelnie. Ha egy különleges lámpa kigyullad, vissza kell fordulnia.”

A kazánfűtő látja, hogy van hallgatósága. — „Aztán itt van ez a villanyszerelő barátom. Ő mondta el nekem, hogy az épületnek az a része, ahol ő dolgozik, fel van osztva alszektorokra, és mindegyikben csak meghatározott időpontban végezheti rutin karbantartó munkáját. Ha sürgős okból kell valami munkát elvégeznie, neki is ezekre a lámpákra kell figyelnie.”

Eldobja cigarettacsikkét és eltapossa csizmájával. — „Ha meg-

szólal a csengő, mindenkinek el kell hagynia a folyosót és vissza kell mennie a szobájába, ahonnan éppen elindult.“

Egy rendőr csatlakozott hozzájuk és átlapoz egy könyvet, amelyet az egyik találomra választott polcról vett le. A könyv egy bizonyos rögzítő eszköz technikai leírását tartalmazza. Ugyanez a könyv az összes kis szobákban megtalálható.

Szolnoki kezdi felvázolni ennek a labirintusnak a tervrajzát. Minden tizenkettedik szoba kicsit jobban be van rendezve; talán ez a szektorfőnök szobája. Ebben egy páncélszekrény, két szekrény, különböző típusú magnók, egy ágy, egy íróasztal, egy könyvespolc és Félix Dzszerzsinszkijnek egy fényképe található. Ő volt a szovjet titkosszolgálat atyja — és mindeddig ő az egyetlen ilyen főnök, aki természetes halállal halt meg.

Szolnoki egy darab krétával megszámoz minden egyes lépcsőt és megjelöli különböző jelekkel az egyes folyosókat. Már november 3-a van, és nyilvánvalóvá vált, hogy az egész épület megvizsgálása heteket igényel. Megkéri az Országos Levéltárat, hogy vegyék át a dokumentumokat. De az igazgató még a puszta gondolatától is viszszariad, hogy ezeket elhozzák a minisztériumból. Ezért ehelyett maga Szolnoki ül neki ezeket a dokumentumokat a helyszínen megvizsgálni.

A dokumentumok azért figyelemre méltóak, mert hiányzik belőlük az a fojtogató zsargon, ami megmérgezte a rendszer hivatalos sajtóját. Szerzőik nyilván hivatásosok, akik hivatásosoknak írnak. Ezeknek a titkos jelentéseknek a hangneme valóban realisztikus és gyakorlatias.

A Belügyminisztérium egyes osztályai már hetekkel korábban nyilvánvalóan erjedni kezdtek. Szolnoki mindenütt üres pezsgős üvegeket és likőrös palackokat talál. Felnevet arra a furcsa látványra, hogy Lenin, Sztálin és Dzszerzsinszkij összetört képkereteikből tehetetlenül, rosszállólag nézik a pornográf fényképek, az amerikai szexmagazinok, a diplomaták és a Magyarországra látogató nyugati üzletemberek kémfotóinak alkohol áztatta irdatlan tömegét.

Mágnesszalagok ezrei hátrahagyva. Szolnoki tudja, hogy ezek a jövő történései több generációjának fognak fejfájást okozni. Úgy tűnik, hogy az állambiztonsági rendőrség és a kormány egész operatív tevékenységét rejtett mikrofonokkal rögzítették. Lejátszik egy találomra kiválasztott hangszalagot. Jelentéktelen hivatalos tárgyalást tartalmaz.

A magnetofonon még mindig lágy muzsika hangzik a hangszó-

róból. Az egyik nyitott pánccs szekrényből előkotor fél tucat nyitott dossziét. Az első éppen olyan volt, hogy Szolnokit egy órára magához láncolta: ezalatt átnézte a szalagra vett telefonbeszélgetések írásban rögzített anyagát. A papírból ítélve *a legutóbbi időben* gépelték le, de ténylegesen azok a beszélgetések voltak rögzítve, amelyeket tíz évvel korábban az akkor még csak marxista miniszterelnök-helyettes, de már abszolút hatalomra törekvő Rákosi Mátyás folytatott a svájci magyar követséggel.

Az akkori miniszterelnök, Nagy Ferenc Svájcban tett látogatást, és a rögzített beszélgetés tartalma az, hogy a megfélemlített nemkommunista miniszterelnök 300 000 svájci frankot követel annak fejében, hogy sohasem tér vissza, hanem Nyugaton marad“. Ami a történész Szolnoki számára ismert tény: ez nyitotta meg az utat Rákosi előtt. De az érdekes kérdés megválaszolatlan maradt: miért gépelték le a közelmúltban ezt a telefonbeszélgetést?

Szolnoki és társai november 3-án felmentek a harmadik emeletre. Az a szint egy rádiógyárhoz hasonlít. Egy alacsony terem közepén munkapadok vannak, mindkét oldalon mintegy huszonöt széssel. A munkapadokon acéldobozok, amik meleg plasztik-illatot árasztanak és állandó zümmögő hangot bocsátanak ki. A színes lámpák pislákolva még mindig megvilágítják a berendezést. Az egyik fal mentén titokzatos acéldobozok, szellőző rácsozattal. Komputerek? Kódfejtő gépek? Telefonlehallgató rendszerek? Holnap műszaki egyetemi hallgatók próbálják majd szétszedni a berendezést és megállapítani rendeltetését.

Az egyik oldalsó szobában Szolnoki még rejtélyesebb szerkezeteket talál: mint például egy hosszú, alacsony állványt; az emelők végén repülőgép-modellekkel felszerelve.

A belső udvarra néző legfelső szinten megállapítja egy telefonközpont helyét. Minden egyes acéldobozon belül hat hosszú cilindres oszlop; mindegyik harminc magnószalagot tartalmaz. A tekercsek lassan forognak, beszélgetéseket rögzítenek — de kikét és hol? És hol vannak a papírok, a dossziék?

Lent az épület téglával bélelt belső részében, a régi bank pánccs-termeiben mintegy 800 yard hosszúságú polcot talál, de a polcok üresek. Másutt felfedez két halom dossziét, amiket szenes targoncáról raktak le, készen az elégetésre. Az egyik halmot már bevonták parafinnal. A dossziék bizonyos rendőrségi informátorok anyagát és felügyeleti akciókat tartalmaznak.

Szolnoki késő délután visszatér a pánccs-termekhez, hogy elkezd-

je a dossziéhalom vizsgálatát. Ő és kollégái eltévednek, és amikor ugyanazon az úton visszamennek, az egyik alagútban távoli lépéseket hallanak. Úgy látszik, egész idő alatt követték őket. Különböző alkalmakkor olyan embereket vett észre körülöttük álldogálni, akiket korábban nem látott.

Este tíz óra körül a Műszaki Egyetemről jött szakértők benéznek, hogy bejelentsék: éjszakára felfüggesztik a munkájukat. Szolnoki is fáradt és felsétál az utcai kijáráthoz. Az elegáns, négyszögletes, oszlopos bejárat hallban egy idegen személy járkál fel-alá, mintha arra várna, hogy ő elmenjen. Egy másik ember is álldogál mögötte a kettős fölépcsőn, amikor kilép a mellékutára.

Holnap számos kérdésre kell választ találnia. Szolnoki a Belügy-minisztérium egyik villanyszerelőjét felkutatta, és az ember megígérte, hogy másnap bejön és megmagyarázza a huzalok rendszerét és minden egyebet, amit a furcsa mechanizmusokról meg tud magyarázni. Holnap 1956. november 4. lesz.

E forradalom számára ez a holnap sohasem jön el.

November 3-ról 4-re virradó éjjel, amikor az oroszok kezdtek visszaözoñleni, Mátyás Pál, a Paris Match magas, elegáns, külföldi tudósítója az Ausztriai Vöröskereszt egyik kis repülőgépén menekült el a körülrárt fővárosból. Nem volt könnyű kijutnia a repülőtérre.

A francia nagykövet megtagadta a segítséget. De Jean-Paul Boncour felesége, a magas, szőke „Brünhilde“, Maus von Kleist épp oly félelmetesen bátor asszony, mint amilyen gyenge férfi a követ. Az asszony eléggé bátor ahhoz, hogy az éj folyamán Budapest utcáin át elvigyen egy üveg konyakot Mátyás halálosan sebesült társának, Jean-Pierre Pedrazzini fotóriporternek a kórházba. A fotóriporter nem tudta, milyen súlyos az állapota. Mosolyt erőltetett magára, és azt mondta: „Készítek én még jó címlapi felvételt!“ Nem sokkal később a kórház bejáratí ajtaját berobbantották, és fegyveres felkelők egy páncélszekrényt hoztak be, amit a szétlőtt kommunista pártközpontból hoztak el. A páncélszekrényt kézígránáttal felnyitották, és a pénzt most szét akarták osztani itt a kórházban a sebesültek között.

Ez valóban egy eddig soha nem látott forradalom volt. Boncour, rosszkedvűen kitekintve a követség ablakából az utcákon tomboló tömegre, így szólt Mátyáshoz: „Ez nem burzsoá forradalom! Most saját szemével láthatja, milyen söpredék csöcselék ez! Csupán gyü-

levész hadnép!“²

„Ők a nép“ — válaszolta Mátyás.

Ekkor voltak visszatérőben az oroszok. Az olasz helyettes-konzul kíséretében Mausi a három autóból álló kis „karavánt“ kivitte a repülőtérre éjszaka. A hordágyat, amin Pedrazzini feküdt, bepréselték a Vöröskereszt repülőgépebe. Gyomorlővést kapott a Köztársaság téren, a Kommunista Pártközpont ostroma során. Egy üveg vérplazmával egy orvostanhallgató segített, és csendesen örült annak, hogy ez a repülőút az ő életét is megmenti.

A budapesti kórházban először úgy látszott, hogy Pedrazzini állapota jobbra fordul. Aggódva kérdezte Mátyást: „Hol van a kocsí? A Paris Match sohasem fog kártérítést fizetni, ha a kocsí megrongálódott.“

De most sápadtan, kómás állapotban feküdt a hordágyon.

Egyszer csak azt mormogta, anélkül, hogy kinyitotta volna a szemét: „Itt van Mátyás?“

Bizonyára újból fülében csengett közös ismerősüknek, Philippine de Rothschild színésznőnek a hangja, aki néhány nappal azelőtt telefonon kérte: „Ne engedje Mátyást bajba keveredni!“ Ő volt Mátyás legközelebbi nőismerőse. Pedrazzini megnyugtatta: „Ne aggódjon! Élve viszem vissza őt Önnek.“

„Itt van Mátyás?“ — mondta ismét, és az orvostanhallgató biztosította: „Mr. Mátyás itt van a repülőgépén.“ Jean-Pierre újra kómába esett, de már úgy, hogy tudta: visszaviszi barátját, ahogy megígérte: élve.

Azon a napon, amikor Pedrazzini meghalt, Coty francia elnök Mátyás Pálért üzent és megkérdezte tőle: „Monsieur, Ön jelenleg francia állampolgár, de egykor magyar volt. Mondja meg nekem: valójában mi történt?“

Mátyás ezt válaszolta: „A kétmilliós Budapesten az emberek egyszerűen elfelejtették, mi a félelem.“

„És milyen a hangulatuk most?“

„Hiba lenne idegösszeomlásról beszélni, Elnök Úr! A magyarok felvillanyozódtak! Egyszerűen megvadultak. Egy egész várost, egy egész országot őrijtett meg az elkeseredés!“

2. FELSZABADULÁS

Szegény Magyarország!

Egy ezeréves történelem véget ért.

Ez a 93 000 km² -nyi, dimbes-dombos síkságra összezsúfolt tízmillió ember, akiknek országát a két világháború után a rabló szomszédjaik kifosztották, ritkán örülhetett annak, hogy rövid ideig megpihenhet az elnyomástól és a rabszolgasorstól. Pedig ez a nép büszke lehet arra, hogy a római katolicizmusnak és protestantizmusnak ők a legtávolabbi előőrsei Kelet-Európában, szomszédaikat évszázadokkal megelőzve ők vezették be Kelet-Európába a parlamentáris és alkotmányos kormányzást, és az ő keleti határuk a hagyományos választóvonal a germán materializmus, a latin romantizmus és a szláv szubkultúra között.

A huszadik század Magyarországa olyan, mint a korábbi ország romjaira kitűzött, golyóktól lyuggatott zászló. 1914-ben Budapest a hatalmas és ingatag Osztrák — Magyar Birodalomból még mindig 282 828 km² terület fővárosa volt. Az 1920-ban Trianonban aláírt bűnös békeszerződés Magyarország számára ennek a területnek csupán 36%-át hagyta meg és korábbi lakosságának mindössze 42%-át. Ez volt Magyarország legnagyobb nemzeti katasztrófája: délnyugaton Jugoszlávia kapott 64 750 km²-t és félmillió magyart, északon Csehszlovákiának jutott 62 160 km² és 700 000 magyar, és a legnagyobb darabot Románia törte le Magyarországból: 103 600 km²-t, kétmillió magyarral délkeleten.

A magyarok individualistának, könnyűszívűnek, lobbanékonyak, sőt forrófejűnek látják magukat, de nemzeti lépéseikben bizonyos megfontoltság jellemzi őket. A magyar, ha egyszer elhatározott egy különleges akciósorozatot, nem egykönnyen tér el attól. A magyarok ritka és nehézkes nyelvet beszélnek, ami csupán annyit bizonyít, hogy törzsi eredetük a messzi finnugor népcsaládban keresendő. Szomszédaikkal semmi közös sincs bennük, azon az egyen kívül, hogy ugyanabban a csónakban eveznek: valamennyien a Szovjetunió csatlósai. Trianon jóvoltából valójában sohasem lesznek képesek szomszédaikkal barátságban együtt élni, bármit is állít-

sanak a kommunisták a szovjet blokk népeinek egymás iránti testvéri érzéseiről.

A nem-szláv és nem-ortodox hitű magyarok mindig az orosz hatalom ellenfeleivel léptek szövetségre. 1938-tól kezdve utolsó, hiú dicsőségnek örvendő kormányzójuk, Horthy Miklós tengernagy személyes levelekben ösztökölte Adolf Hitlert a Szovjetunió megtámadására. 1941 júniusában a náci Wehrmacht csakugyan megtámadta a Szovjetuniót. Mindazonáltal 1944-ben Hitler háborúja a visszavonulás során magyar földre csapott át. A benyomuló oroszok Debrecen tették meg a megszállt Magyarország ideiglenes fővárosává. 1944. december 21-én ott, Debrecenben állították fel első Ideiglenes Nemzetgyűlésüket.

1954-ben a pocakos Nagy Imre miniszterelnök ünnepelte a Nemzetgyűlés megalakulásának tízéves évfordulóját. Ebből az alkalomból Debrecenben fényes ünnepséget rendeztek.¹ „A dicső szovjet hadsereg győzelmes csatái megszabadították országunkat a második világháború poklától, és ők tették lehetővé 1944-ben azt a történelmi pillanatot, amikor — Horthy fasiszta Magyarországnak romjain állva — kitűzhettük nemzeti zászlónkat, szabadságunk és függetlenségünk szimbólumát. A szél által lobogtatott zászlót Debrecen falaira tűzték ki, Debrecenére, ahonnan a szabadság, függetlenség és népi demokrácia fennkölt ügye elindult végső, győzelmes útjára.“

Sokak számára ezek a dagályos szavak gúnyosnak hangozhattak. A nemzeti zászlón, amelyet Nagy Imre ekként értékelt, most a szovjet címer éktelenkedett. De a háborús éveket Nagy Imre Moszkva biztonságában vészelte át, és amit mondott, őszintén értette. — „Mi lett volna országunkból, kultúránkból és civilizációnkból a szovjet hadsereg nélkül?“ — mondta Nagy, ismét anélkül, hogy tudatosan ironizált volna. — „A szovjet hadsereg volt az, amely megszabadította a világot és minket ettől a sorstól.“ — És amikor a hosszan tartó taps után leült, nem is sejtette, hogy két év múlva a szovjet hadsereg elől fog menekülni, és ez a beszéde nem fogja megmenteni a hóhér kötelétől.

Magyarország „felszabadítói“ sohasem távoztak el. A Vörös Hadsereg parancsnoksága 110 000 férfit deportált kényszerszolgákra Budapestről és további félmilliót az ország többi részéről. 1956-ban egy Várkonyi nevű, kisebb beosztású tisztviselő ott lesz majd a Rádiónál. Ez a személy a Szovjetunióból 1945-ben ejtőernyővel ér-

kezett Magyarországra. Ejtőernyőjét elásta és a legközelebbi városba vonattal utazott. Akkor ért oda kimerülten, amikor a deportálendő magyarok egyik csoportját keresztülvitték a városon. Az egyik fogoly megszökött, ezért az oroszok elfogták az első jó erőben lévő férfit, hogy kiegészítsék a foglyok létszámát. Ez a férfi éppen Várkonyi volt, aki a következő hét évet Szibériában töltötte.²

Az orosz csapatok a sztyeppék kulturálatlan termékei voltak. A magyarok meghökkenve figyelték, hogy megszállóik a halat úgy próbálják megmosni, hogy leöblítik a WC-kagylóban (a hal eltűnt, és a megzavarodott oroszok bosszúból összeverték a háziakat).³ A katonák fosztogattak, raboltak és gyilkoltak.

Sok gyönyörű, fürge magyar leány először ezt a hasznos orosz mondatot tanulta meg aggódó szüleitől: „Szifiliszem van és TBC-m.” Egy tipikus magyar gépészmérnöknek tudomása van arról, hogy csinos titkárnőjén és annak lányán tizenkét orosz követett el nemi erőszakot, és az egyik rokonának családi házában megerőszakoltak egy asszonyt az oroszok, és anyját, valamint gyermekét lelőtték, amikor meg akarták védeni.⁴ Ez emberi, személyes tapasztalat volt arról, amit Nagy Imre és a többi kommunisták országszerte, könnyedén, ezerszer ismételve „felszabadulásnak” neveztek. A munkások keserű humorral mondták, hogy az országnak három szerencsétlensége volt: legyőzték a tatárok, meghódították a törökök és felszabadították az oroszok.

A kommunista karrieristák úgy találták, hogy könnyű megbocsátani az oroszoknak. Egy tehetséges újságíró, aki a Párt lapjában, a Szabad Népben írt, még 1957-ben is ilyen magyarázatot kívánt erre adni: „Az emberek elfelejthetnék, amit az oroszok az ostrom alatt csináltak. Később mindig olyan jelentéseket lehetett olvasni, hogy az oroszok segítik újjáépítésünket és búzát küldenek nekünk. Az orosz népdalénekes csoportok csodálatosak voltak, és David Ojsztrahhoz hasonló orosz művészek, illetve zongoristák jöttek és játszottak nekünk.”⁵

A moszkvai Zeneművészeti Főiskola összes hegedűsei sem tudtak volna kárpótlást adni játékkukkal azokért a szenvedésekért, amelyeket a szovjet csapatok „látogatása” hagyott maga után. Érdemes átolvasni azt a tipikus történetet, amelyet Bondorné (briliáns, vonzó asszony) mondott el 1957 márciusában a Cornell Egyetem amerikai pszichiátereinek.⁶

Elkényeztetett egyetlen gyermek volt és boldog; rajongott lováért

és kutyájáért. Édesapja jómódú, könyveket szerető, katolikus ember, gépészmérnöki tanulmányokat folytatott, és még jelenleg is egy acélgyárban, alacsony beosztásban és fizetéssel, csoportvezetőként dolgozik. Mindig azt remélte, hogy tudását jobban tudja majd kamatoztatni.

1944-ben csak huszonöt éves és Budapesten közellátási hivatalban dolgozik. Beleszeretett egy magas képzettségű fiatal tisztbe, és december 1-jén házasságot kötöttek. Négy héttel később a magyar fasiszták a férjét őrizetbe vették, mert részt vett a németek elleni összeesküvésben. A budai Várban várt a kivégzésre, mialatt az oroszok ostromolták a fővárost. A kivégzéstől megmenekült, de otthonában az oroszok vártak rá — Erdélyben ellenük harcolt —, úgy-hogy ismét fogságba esett.

Tizenegy év telt el anélkül, hogy az asszony újra látna volna férjét.

Később amerikai szociológusok azt kérték, hasonlítsa össze a náci és az orosz megszálló erőket. „Első benyomásom az volt, hogy a németek nagyon arrogánsak és szigorúak. A magyarokat valamilyen alsóbbrendű emberekként kezelik.”

Visszaemlékezve hozzáteszi: „De úgy gondolom, hogy az élet jobb lett volna a németek, mint az oroszok alatt. A németek magas kultúrájú és civilizációjú emberek. Sohasem követnének el olyan barbár dolgokat, mint amiket az oroszok követtek el velünk szemben. A németek emelni akarták a magyar nép életszínvonalát és kultúráját. Talán a magyar gyárak a németeknek dolgoznának, de a németek sohasem avatkoznának bele a magyarok családi életébe.”

Bondornét megkérdezték: „Milyen érzései támadtak az orosz csapatokkal kapcsolatban, amikor azok 1945-ben Budapestre érkeztek?”

Arckifejezése elsötétül, hangja megváltozik, élessé válik. „Benyomásom az oroszokról a mélységes undor.” Lassan elfordul a kikérdezőktől; képtelen egyenesen rájuk nézni. „Ehhez hasonló dolgokat már korábban is hallottam róluk, de a személyes bemutatkozásuk nagyon kegyetlen, nyers volt. Csodálkoztam, hogy ilyen emberek egyáltalán beszélni tudnak — rosszabbak voltak, mint az állatok.” Beleborzong és megismétli: „Az állatok jobbak, mint ők.”

Nyilvánvaló, hogy titkol valamit. Összeszorított öklei az ujjpercekig fehérek. Suttogva folytatja: „Amikor jöttek az oroszok, a ruhájuk leírhatatlanul mocskos volt. Piszkosak voltak. Nem csupán a háború miatt. Természetüknél fogva piszkosak, bűdösek, — bűzt

árasztottak. Úgy viselkedtek, mint az állatok. Berontottak a lakásba és figyelmeztetés nélkül kézigránátot vetettek. Nem tudtak beszélni, csak rőfögni. Géppisztolyt fogtak az emberekre, és ha azok nem az általuk kívánt választ adták, lelőtték őket. Néhányan a németektől lopott egyenruhát viselték, de az egyenruha nem változtatta meg őket — a piszok mélyen a bőrükben volt. Aki csak rájuk nézett, annak hányingere támadt. Azt hitték, hogy a fogkrém egyfajta zselé, és a kenyerükre kenték. A kölnit megitták. A telefontól megijedtek és rálóttek. A WC-ben mosakodtak. Nem tudták, mire való a fürdőkád. Annyira megijedtek a falból előtörő víztől, hogy rálóttek a zuhanyra.

„Érintkezett-e személyesen az oroszokkal?” — Könnyek árasztják el szemét, amikor felidézi 1945 tavaszának lidércképét, azokat a heteket, amikről korábban senkinek sem beszélt.

Miután a férjét elvitték, az oroszok négy ört állítottak lakásán belül és kívül, hogy őrizték Bondornét és szelíd, harminckét éves szobalányát, két gyermek anyját. Három hétig tartották őket fogságban. A lakást kirabolták és a két asszonyt ismételtelen megerőszakolták. Bondorné attól rettegett, hogy ezek a kellemetlen szagú, utálatos katonák megfertőzték, sőt teherbe ejtették. A házi fertőtlenítők-ből öszszekotyvasztott egy vitriolos folyadékot és azzal kezelte magát. A sav szétroncsolta egyik petefészkét és tönkretette a másikat is. Ha férje hazatér, sohasem lehet már gyermeke. Gyötrő gyulladása alakult ki, és minden év az agóniát jelenti számára.

Melankolikus rohamai vannak, gyűlöl mindent és mindenkit; nem szeret senki mást, mint kedvenceit: három kacsáját és három macskáját. „Az állatok is védtelen teremtesek” — hangzik az indoklása.

Sorsa egyike az 1945 utáni magyar asszonyok sorsának. Visszavonultan él és a klasszikus zenéhez fordul vigasztalásért. Csak más hadifogoly-feleségekkel áll beszélő viszonyban, azokkal az asszonyokkal, akik sorstársai. Hetente háromszor találkoznak. A kormány nem tud, illetve nem akar közbenjárni érdekükben. Tildy Zoltán köztársasági elnök nem kommunista, de gyenge és határozatlan: „Tildy szélkakas” — mondja Bondorné. „Kizárólag a körülmények tették elnökké, nem a rátermettsége.”

Nagy Ferenc miniszterelnök egy alkalommal fogadta, de ez a találkozó csak súlyosbította depresszióját. „Nem volt tehetsége a miniszterelnökséghez. Hiányzott az intelligenciája és az érettsége. Ő is gyáva volt. Félt az oroszoktól és a magyar néptől. Mihelyt gondos-

kodott a jövőjéről, otthagyta az országot.”

1950-ben az új kommunista rendszer kijelentette, hogy minden haza nem tért hadifogoly meghalt. Bondornét hivatalosan özvegyé nyilvánították. Nem hiszi el, hogy ez igaz. Éjjelente csak egy férfiről, a hiányzó férjéről álmodik, a csinos századosról, akit az oroszok elraboltak tőle. Visszatérő fantáziaképe, hogy hazatér, és ez olyan, mintha sohasem lett volna távol. Bejön a szobájába, lefekszik melléje és inkább lángoló szerelmesként, mint férjként viselkedik. Az amerikai pszichiáterek keresik a motívumait, hogy miért fogott fegyvert a kommunista rendszer ellen. Bondorné bevallja nekik, hogy néha az álmaiban elképzelt szexuális aktus tökéletes. Nappal a munkanélküli aszszony, akit a kommunisták meggyötörték, azon tűnődik, hogy a férje él-e még valahol Szibériában.

3. RÁKOSI

1945 februárjában Jaltában a szövetségesek vezetői, Winston Churchill, Franklin D. Rooseveltt és Joszif Sztálin a felszabadított Európáról szóló deklarációjukban kijelentették: „Minden népnek joga van megválasztani azt a kormányzati formát, amiben élni akar.”¹

Magyarországon az oroszok kibújtak ez alól. A Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak orosz feje volt, Kliment Vorosilov marsall, óriási hatalommal felruházva. De mivel Sztálin ügyelt arra, hogy ne kerüljön szembe a nyugati hatalmakkal, amíg azok nagy fegyveres erőket tartanak Európában, nem kiáltotta ki Magyarországon az azonnali „proletárdiktatúrát”, mivel másképpen is el tudta érni a célját.

Amikor az első választásokat megtartották 1945. november 4-én, különböző pártok mérték össze erejüket. Ezért ez titkos szavazás volt. Az eredmény Moszkva számára fájdalmas módon a kommunizmus elutasítását tükrözte. A Kisgazdapárt 2 700 000 szavazatot kapott, az összes szavazatoknak jóval több mint a felét (57%-ot). A szociáldemokraták és a kommunisták 17-17%-ot kaptak, és a maradék szavazatok zöme a Nemzeti Parasztpártnak jutott.

Sztálin nyugodtan lenyelte ezt a vereséget. Megengedhette magának, hogy megvárja, amíg eljön az ő ideje. De az országban lévő maroknyi hithű kommunista — 1945-ben nem lehetett több mint hatszáz — demoralizálódott a megalázottság miatt.

Háy Gyula, egy magyarországi drámaíró, aki a Szovjettel való tíz éves kollaborálás után tért vissza Magyarországra, később így emlékezett ezekre az időkre: „A vereség megsemmisítő volt... A földre huppantunk. Ki számított ilyen hálátlanságra? Hogyan lehet az, hogy az emberek ennyire semmibe vettek bennünket? Talán bizony nem szerettek, nem kívántak minket?”²

Egy másik ízig-vérig kommunista, a Szabad Nép újságírója, elismeri: „Amikor a Párt a szavazatoknak csupán tizenhét százalékát kapta meg, ez megdöbbentett és sokkolt.” Arcátlanul hozzátette: „Abban az időben azt mondtam magamban, hogy szükség lenne ‘egyfajta enyhe diktatúrára’. Úgy éreztem, hogy akik a kisgazdákra és a Parasztpártra szavaztak, szükségképpen fasiszták, antiszemiták és a Horthy-rendszer korábbi tisztségviselői... Úgy gondoltam,

egyik oka annak, hogy nem kaptunk több szavazatot, az a propaganda volt, hogy a Kommunista Párt kollektivizálni készül. Biztos voltam benne, hogy sohasem lesz semmifajta kollektivizálás, különben miért osztották volna fel a kommunisták már kezdetben a földet?”³

Magyarország többet kapott, mint csupán „enyhe diktatúrát”.

Sztálin Magyarország gyarmatosításának feladatát a huszadik század egyik leggonoszabb zsarnokára, Rákosi Mátyásra bízta, a moszkvai magyar emigránsok agyafűrt, bosszúszomjas, rosszindulatú főnökére. 1892. március 9-én született, eredeti neve Rosenfeld Mátyás. Egy zsidó fűszeres fia, Budapesten banki tanulmányokat folytatott, majd Hamburgban és Londonban járt iskolába. Az első világháború alatt az oroszok elfogták, Szibériába internálták. Ott lett kommunista. 1918-ban Pétervárott találkozott Leninnel, aki Moszkvába küldte. Ott kitanulta a földalatti szervezkedés művészetét. Ezt követően 1919-ben visszatért Magyarországra, ahol a sunyi arcú Kun Béla éppen akkor hozta létre a kommunista rezsimet.

Magyarország nehezen tudja elfelejteni Kun Béla „Tanácsköztársaságának” 133 napját. Szervezett gyilkos bandák, amelyekre később Reinhard Heydrich vagy Adolf Eichmann is büszke lehetett volna, Korvin Ottó és Szamuely Tibor rendeletére járták az országot és végezték ki bírósági eljárás nélkül az „ellenforradalmárokat”. Még ugyanebben az évben Kun és követői Moszkvába menekültek, ahol különböző, egymással rivalizáló frakciókhoz csatlakoztak. Rákosi, aki Kun egyik tisztségviselője volt, Ausztriát választotta, ott az 1920-as fogadtatását túlélte és visszatért Moszkvába. A Horthy tengernagy által vezetett új rendszer az országban maradt kommunista vezetőket kivégeztette. Ez vált „fehér terror” néven ismertté. Mivel Kun Béla és összes cinkostársai zsidók voltak, a pogrom csálthatatlanul antiszemita felhangot kapott.

Így kezdődött Rákosi színes emigrációs pályafutása. A Komintern titkáraként számos országba eljutott. Ez olyan pozíció volt, amely személyének tagadhatatlanul súlyt adott. Ugyanakkor a kóser mészáros érzékével is rendelkezett, és miután főnökével, Grigorij Zinovjevvel összeveszett, a Komintern 1924 decemberében visszaküldte Magyarországra, azzal a paranccsal, hogy szervezze újjá a szétszórt Kommunista Pártot — de pillanatnyilag titkosan. Kilenc hónappal később letartóztatták, majd összbüntetésül halálra ítélték, de nemzetközi tiltakozásra a halálos ítéletet nyolc évi börtönre változtatták.

Anna Paukerhez és Ernst Thälmannhoz hasonlóan híres személ-

lyé vált a börtönévei alatt. Antonin Novotnyhoz, a későbbi cseh vezetőhöz és más vezető kommunista rabokhoz hasonlóan túlélését úgy biztosította, hogy hűségét a börtönparancsnokság iránti lojalitássá változtatta. „Bizalmi“ személy lett, így jutalmul szabad bejárása volt a börtön könyvtárába és folytathatta önképzését.

Mielőtt börtönbüntetésének kiszabott idejét letöltötte volna, 1935-ben újra bíróság elé állították, mert része volt a Kun-rendszer idején negyven politikai ellenség kivégzésében. Évekkel később így emlékezett vissza: „Arra törekedtem, hogy kihasználjam azt a korlátozott nyilvánosságot, amit egy fasiszta bíróságon ilyen per biztosítani tud.“ Ez a per tette őt világszerte híressé. Szántó Rudolf, aki Moszkvában abban az időben az emigrációs Kommunista Párt titkára volt, megindította a „mentsétek meg Rákosit“ kampányt (nagy részt annak a kommunisták számára ártalmas propagandának ellensúlyozására, ami Sztálin ellen indult, 1937-es „tisztogató“ pere miatt). A spanyol polgárháború alatt a Nemzetközi Brigádon belül egy magyar zászlóaljat Rákosiról neveztek el. 1940. október 30-án Horthy végérvényesen elengedte a börtönből, viszonzásul azoknak a zászlóknak a visszatéréséért, amelyeket a cári seregek 1849-ben zsákmányoltak. Három nappal később Rákosi átlépte az északeleti határt a Szovjetunió irányában. Összesen tizenhat évet töltött börtönben munkásmozgalmi tevékenysége miatt.

A háború alatti Moszkvában Rákosi nem vált azonnal népszerű emigránssá, mivel állítólag bevádolta társait az 1935-ös per során. Mindazonáltal Rákosi volt az, akit Sztálin kinevezett a moszkvai magyar emigránsok vezetőjévé. Ez logikus lépés volt, mert a Rákosi melletti kampányba fektetett pénz ismertté tette őt nemzetközi szinten, míg azok, akik Spanyolországban harcoltak, avagy Magyarországon a földalatti mozgalomban, teljesen ismeretlenek voltak. Bosszúszomjjal az ország ellen, amely üldözte és bebörtönözte, Rákosi a Kossuth Rádiónál fejtett ki tevékenységet, amely a szovjet propagandát közvetítette Magyarország felé. Rákosi volt az, aki Sztálin jobbán ült az 1945-ös győzelmi banketten.

1944 végén visszatért az országba és átvette az új Kommunista Párt főtitkárságát, jóllehet azt a kicsiny sejtet, amely az országban maradt és harcolt illegálisan a nácik ellen, Rajk László vezette. A kopasz, krumplifejú, köpcös, emigráns Rákosi rendkívül hiú volt. Dülledt szemével, manó fülével, és kerek, kövérkés arcvonásaival, időnként merev, ideges mosolyával (ami felfedte fakó fogsorát), nem volt kimondott férfiszépség. Úgy tűnt, mintha golyófeje köz-

vetlenül a vállán ülne, mintha egyáltalán nem lenne nyaka. Durva volt és kérkedő. A „burzsoá” pártok (a kisgazdák, a parasztpártiak és a szociáldemokraták) előtt így kérkedett: „Mi magukat kicsi darabokra fogjuk szétszabdalni, egyik szeletet a másik után, akár a szalámit, amíg csak semmi sem marad magukból.”

Ezt a szalámitchnikát alkalmazta könyörtelenül és egyáltalán nem csinált titkot belőle.

Olyan szervezőember, mint Rákosi Mátyás, mindig felkelti a hatalom elemzőinek morbid kíváncsiságát. Kegyetlen volt, de nem gondolkodás nélküli bábu. Tíz nyelven beszélt, köztük több szláv nyelven. Jól beszélt angolul is és ezt fel is használta, amikor meghívták 1946-ban a Tennessee völgyébe hivatalos látogatásra. Éjjel kiosont és interjút adott az „amerikai proletáriátus” számára.

Az egyik ember, aki nagyon jól ismerte, Heltai György. Mint a Budapesti Pártszervezet másodtitkára 1945-ben, és később mint külügyminisztériumi tisztviselő naponta találkozott vele. Rokonlelkűnek és értelmesnek találta. Jellemző módon Rákosi általában egyetértett Heltai indítványaival, de megkérdezte: „Mit gondol, barátaink (ezeken az oroszokat értette) így akarják ezt?” Sztálinnal való kapcsolata még mindig rossz volt. Heltai (aki most emigránsként az USA-ban él), amikor a Kremlben Rákosi társaságában tett látogatást, meglepődött, hogy Rákosinak várakoznia kellett, amíg át nem adták számára a látogatási engedélyt.

Egy nyirkos májusi estén megzörgettem Heltai roskatag házának düledező ajtaját Charlestonban, Dél-Karolinában és további kérdéseket tettem fel. Ebben a házban nyilvánvaló volt, hogy nem Heltai György az úr (a maga Einstein módján lobogó hajával és fehér baszusával), hanem a kutya. Beszélgetésünknek a kutya ugatása vetett véget, és ő csak nézte kedves, pirospozsgás arcával, közép-európai arcvonásaival, hogy azok uralkodnak teljesen fölötte.

Egyik cigarettáról a másikra gyújtva, és — szavainak hangsúlyozása végett — fejét jobbra-balra ingatva emlékezett: „Rákosi? Elbűvölt engem. A moszkvai emigránsok közül a legkiválóbb volt.” Sűrű hangsúlyairól figyelmeztető, oktató hangnemre váltott. „Minden nap külföldi újságot olvasott, olyanokat, mint a The Times. Még törökül is tudott, mert az első világháború előtt a kereskedelmi iskolában egy keleti nyelvet meg kellett tanulnia. Oroszul is beszélt, jó magyaros hangsúlyozással! Tudja, kérem, volt benne valami a nyugati szemléletből. Szerette Angliát, noha ott fiatalkorában csak né-

FELKELÉS!

hány hónapot töltött. Sztálin angol kémét látott benne — ezt Nagy Imre mondotta nekem. Egy alkalommal néhány napot együtt töltöttünk Párizsban és elmentünk megnézni a látnivalókat. Igazán olyan volt, mint egy tizenkilencedik századi magyar gentleman; kedves volt és tréfálkozó, mindig hatást akart gyakorolni az emberekre. Még néhány nagy párizsi divatszalont is elment megnézni. A feleségem azt mondta: ‘Ezek ki fognak dobni minket, ha semmit sem vásárolunk.’ Rákosi ezt felelte: ‘De én mindig arra vágytam, hogy láthassam ezeket a manökeneket!’“

Heltai újra emlékezett: tapogatózva keresgélt harminc évvel korábbi emlékképei között. „Kezdetben nem volt kegyetlen“ — mondta. „De tudta, hogy Sztálin nem szereti. Tudta, hogy jönnek a tisztogatások... Sztálin gyűlölte a zsidókat.“

4. SZALÁMITAKTIKA

A hatalomba beépülő Rákosi 1948-ig cselszövéseivel teljesen alá-
ásta az uralmon lévő koalíciót. Az emigrációban éveket szánt ennek
kitervelésére. „A magyar párt tervezetét nagy vonásokban már a
második világháború alatt kidolgoztam“¹ — dicsekedett később, és
1944 októberében a kommunisták ügyes csellel a szociáldemokra-
tákkal együtt a Népfrontba tömörültek.

Óvatosan, de céltudatosan haladt. Kezdetben a debreceni kor-
mánynak csak három kommunista minisztere volt, de az a körül-
mény, hogy a földművelésügyi miniszter a kommunista Nagy Imre,
lehetőséget biztosított a kommunistáknak, hogy kierőszakolják az
1945-ös földreform-törvényt, amelynek az volt a rendeltetése, hogy
a parasztságot lekenyerezze és így biztosítsa támogatását. Ebben az
időben még 875 000 hold föld volt a katolikus egyház tulajdonában,
míg 350 000 holdon 303 arisztokrata földtulajdonos osztozott. Ez-
zel szemben 1 600 000 parasztnak együttesen 7.7 millió hold jutott,
és mintegy 500 000 földmunkásnak egyáltalán nem volt földje.
Ezért a földreform hathatós eszköz volt a paraszti szavazatok meg-
nyerésére.

Rákosira még így is négy év manőverezési és tervezési idő várt. Az
1945-ös választások során a kisgazdák a 409 parlamenti hely közül
245-öt kaptak. Legyőzhetetlennek látszottak. Reménytelennek tűnt,
hogy Magyarországon a kommunizmust választások útján vezessék
be. Reménytelen volt, hogy a választásokon a kommunistákat támo-
gassák azok, akik még emlékeznek Kun Béla rendszerére. Volt azon-
ban a kommunistáknak egy nagy előnyük: őket támogatta a szovjet
hadsereg. „A szovjet hadsereg volt az, amely a magyar reakció erői
számára eleve lehetetlenné tette az olyan fegyveres próbálkozásokat,
amelyekkel Gyenyikin, Kolcsak és más fehérgárdista tábornokok akar-
ták megdönteni a szovjet hatalmat az orosz forradalom alatt.“ — lel-
kendezett később Rákosi.²

Révai József, Rákosi fő teoretikusa, 1949 tavaszán egy cikkben
nyíltan beismerte, hogy azért tudtak befurakodni a hatalomba, mert
„ellenőrzésre tettek szert a rendőrségi erők felett“ és „a Párt, vala-
mint a munkásosztály erejét megsokszorozta az a tény, hogy a
Szovjetunió és a szovjet hadsereg mindig kéznél van, hogy segítsé-

gükre siessen.“³ Rákosi későbbi dicsekvéseiben még Révai beismerésén is túltett. Könnyedén tudta idézni Lenin műveit és könyv nélkül tudta Sztálin „A leninizmus problémái“ című könyvét. Követvén azokat a tanácsokat, amiket Moszkvában Sztálin adott a második világháború alatt, Rákosi tudta, hogyan kell cselekedni, és pontosan úgy is tett.

Számos elvtársa képtelen volt felfogni, mit akar pillanatnyilag. Az 1945-ös választások által kezdetben létrejött széles színárnyalatú koalíció egyáltalán nem az volt, amit ők akartak. „Most, amikor a Vörös Hadsereg szabadított fel minket“ — mondták, „miért nem ragadjuk meg az alkalmat: miért nem újítjuk fel a proletariátus diktatúráját?“

De Rákosi túlságosan ravasz volt ahhoz, hogy ilyet tegyen. A munkásosztályt még a maga oldalára kellett állítania a Kommunista Pártnak. Egy cinikus ideológiai beszédében, amit 1952. február 29-én a Párt vezető testülete előtt tartott (egyébként ez volt hosszú pályafutásának egyik legfontosabb és legtöbbet mondó beszéde), így hetvenkedett: „A földreform idején ahhoz a taktikához folyamodtunk, hogy ellenségeinket megosztottuk, illetve semlegesítettük, ahol tudtuk. Ezért rögzítettük 140 holdban a határt, ami igen magas volt, és a ‘kulák’ földek nagy többségét érintetlenül hagyta. Ez nagy segítséget biztosított számunkra a földreform sima és gyors végrehajtásában.“

A Párt összes követeléseai kezdetben igen mérsékeltek, és alattomosan fokozódtak. „Például először csak a bankok kormányzati ellenőrzését követeltük, és csak később a három legnagyobb bank azonnali államosítását“ — kérkedett Rákosi. Ugyanezzel a suba alatti taktikával élt a bányák, gépgyárak és öntödék államosítása során is.

„Elkeseredett harcot kellett folytatnunk, hogy ellenőrzésünk alá kerüljenek a fegyveres erők: a hadsereg, a reguláris rendőri erők és az állambiztonsági rendőrség“ — ismerte el titkos beszédében. (A rendőrség állambiztonsági részlege a később hírhedtté vált Államvédelmi Osztály, vagyis az ÁVO volt.) A befolyással rendelkező egyházak hatalmát is ki kellett küszöbölni.

Így 1946. február 15-én tizenegy óra tizenöt perckor megszólal a telefon Péterfalvy János, harmincöt éves budapesti görögkeleti ortodox püspök hivatalában.⁴ Egy asszony hívja, hogy jöjjön és szolgáltassa ki az utolsó kenet szentségét a haldokló édesanyjának. „Bá-

tyám autóval jön Önért“ — mondja a hívó.

Lent a kapuban a püspök egy nagy fekete, orosz konstrukciójú autót talál. Az beviszi az Andrássy út 60.-ba, az állambiztonsági rendőrség központjába. Az autóban ülők udvariasan azt tanácsolják, hogy ne próbáljon megszökni. „Parancsot kaptunk, hogy szökési kísérlet esetén lőjünk.“

A kérdések, amik következnek, már nem ilyen hangnemben történnek. Gumibottal addig verik, amíg bal alsó állkapcsán ki nem ütik a fogait. Három nappal később azzal vádolják, hogy amerikai kém, majd belökik egy zárkába, amely 30 cm magasságig jeges vízzel teli. Több napot tölt itt annál, hogy arra pontosan vissza tudna emlékezni.

Három héttel később a püspököt tizenhárom másik magyar fogolylyal együtt átviszik az NKVD-re, a szovjet titkosrendőrségre. A társaságában levő foglyok közül felismeri Szabolcs Ferencet, a Magyar Távirati Iroda volt fejét és egy vidéki tisztviselőt. A püspök újra elutasítja, hogy aláírja azt a vallomást, hogy amerikai kém lenne. A lábujjkörmeit leszaggatják és pszichológiai nyomást alkalmaznak. „Az apád öreg és beteg. Neki is kellemetlenséget akarsz?“ — suttogja az NKVD őrnagy.

A következő nap tájékoztatják, hogy behozták mindkét idős szüleit. Erre aláírja a vallomást. Húsz évi kényszermunkára ítélik.

Az utolsó adat, amit a következő mintegy tíz évre vonatkozólag tudunk Péterfalvy püspökről, az, hogy egy lepecsételt tehervagon padlóján fekszik, amely egyike a Szovjetunióba foglyokat szállító 30 vagonnak. Az állomások vég nélkül következnek egymás után. Egyszer csak azt hallják, hogy egy kerekeket kopogató munkás megy a sínek mellett és magyarul halkan ezt énekli: „Van-e itt magyar? Ha igen, köhögéssel adja tudtomra!“ De mindenki csendben marad, és a vonat újra megindul.

Lvovban állnak meg, a korábbi zsidó gettónál, de ez csak átmeneti vizsgálati hely. Itt azokat a foglyokat, akik még életben vannak, levetkőztetve megvizsgálja egy orvos, megtapogatja izmaikat, masszírozza farukat, hogy megbecsülje húsuk vastagságát, ráír egy kódszámot mindegyik ember hátára, és úgy szállíthatják őket, mint egy darab poggyászt az Uralba, Szibéria nyugati vagy középső részébe, avagy a mongol határra.

Rákosi Mátyás így darabolta fel és küszöbölte ki az ellenzékét. Az elkedvetlenedett Kommunista Párt egy képviselővel többet

küldött a Parlamentbe, mint a rivális Szociáldemokrata Párt, és névlegesen az ország második legnagyobb pártja lett. A kommunisták adták a miniszterelnök-helyettest, Rákosi Mátyást, és a belügyminisztert Nagy Imre személyében. Ez a „farkas-bárány koalíció” 1945. november 15-én lépett hivatalba.

A kiskisgazdák ellenőrizték a többi minisztérium felét és határozott támadást indítottak a Moszkva-diktálta földreform-törvény ellen. A kommunisták zajos ellentámadást indítottak: követelték a legtehetségesebb kiskisgazda vezetők elbocsátását. Arra hivatkoztak, hogy reakciósok, Horthyval együttműködtek, sőt jelenleg brit és amerikai kémek. Az ilyen taktikai húzásokkal szembesülő és a szovjet meg szálló erőktől megfélemlített kiskisgazdák visszavonultak és beleegyeztek, hogy huszonegy képviselőjüket kizárják pártjukból.

Rákosi így idézte vissza az eseményeket: „1946 után a Kiskisgazda Párton belüli reakciós elemek leleplezése, kiküszöbölése és elszigetelése töretlenül folytatódott. A kiskisgazdák újra és újra kizárni kényszerültek az így kompromittálódott csoportokat, illetve személyeket. Ezekkel a precíziós módszerekkel, ‘szálamitaktikákkal’ kifüstöltük a Kiskisgazda Pártban bujkáló reakciós elemeket.”⁵

Rákosi tudta, hogy a kiskisgazdák csak a békeszerződésre várnak (amit ténylegesen 1947 februárjában írtak alá), amikor feloszlatathatják a parlamentet és tiszta lapot nyithatnak: szovjet beavatkozás nélküli szabad választásokat rendezhetnek. Noha a békeszerződés kilencven napon belüli szovjet visszavonulást írt elő, mégis jelentős szovjet erők maradhattak Magyarországon — látszólag az akkor Ausztriát megszálló szovjet hadsereg utánpótlási vonalainak őrzésére. Ezt nem tudatosítván, a kiskisgazdák az időre játszottak: belementek a kommunistákkal való kompromisszumba, sőt néhányan aktív előkészületi lépéseket tettek az oroszok kivonulása utáni időszakra.

Ez volt a veszтük. Kovács Béla, a legkiemelkedőbb kiskisgazda vezető 1945-ben erőteljesen harcolt azért, hogy a belügyminiszter életbe vágóan fontos posztját a kiskisgazdák kapják meg. Az oroszok ezért első számú ellenségüknek tekintették. Taktikai hibája az volt, hogy kapcsolatba került egy földalatti titkos szervezettel, amely titkos biztonsági erőket szervezett az oroszok kivonulása utáni időszakra. Ez a szervezkedés a Magyar Közösségből⁶ indult ki. Ez eredetileg egy második világháború alatti ellenállási szervezet volt. Dálnoki-Veress Lajos, egy erdélyi születésű monarchista és antikommunista tábornok élesztette újjá, aki orosz fogságból 1946 ápr-

rilisában szabadult.

Rákosi később azt mondta: „Az összesküvés felszámolásakor nyilvánvalóvá vált, hogy fonalai az egyik miniszterhez vezetnek, aki ráadásul még főtitkára is a Kisgazda Pártnak: Kovács Bélához.“ Az eredmény Kelet-Európa háború utáni első kirakatpere volt. Minden egyes érintett személy fegyveres összeesküvés vádjával állt a bíróság elé, egyiküket felakasztották. A tábornokot nem végezték ki, miután minden vallomást aláírt, amit megköveteltek tőle. Ezek után szabaddá vált az út Rákosi előtt, hogy magának Kovács Bélának a nyakára tegye a kést.

Az akkor még szuverén testületként működő Parlament megtagadta Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztését. Maga Kovács bátor és jellemes lépésre szánta el magát. Bement az Andrássy út 60-ba, miután öt képviselőtársának megmondta, hogy várjanak rá kint az utcán és értesítsék a Parlamentet, ha nem tér vissza két órán belül. Nem sok ember csinált így. Egy órával később már kint volt újra az utcán. Ez sem sikerült volna sok embernek. Azt mondta, hogy az állambiztonsági rendőrséggel való beszélgetés csupán formalitás volt.⁷

Sejtette, hogy szabadsága valószínűleg nem lesz tartós. Rendszeresen bent aludt magában a Parlament épületében, és arról tárgyalt barátaival, hogy bemeneküljön-e valamelyik külföldi követésre. Az amerikaiak ellenezték ezt az ötletet. Végül belenyugodott, hogy letartóztatják, és hazament feleségéhez. A szovjet NKVD azonnal elhurcolta, azt állítván, hogy részt vett olyan tevékenységben, ami veszélyezteti a szovjet katonai biztonságot.

Kovács Béla, a magyarországi kommunista hatalomátvétel legkeményebb kötésű ellenfele a következő kilenc évre eltűnt a Szovjetunióban. Az amerikaiak csupán tiltakoztak. Ez önmagában bizonyította, hogy a nyugati hatalmak ezt az országot kiszolgáltatták a Szovjet szeszélyeinek.

Kovács Béla elhallgattatása volt az első eredmény, amit Rákosi új belügyminisztere, Rajk László elkönnyvelhetett. Rajk László magas, baljóslatúan jóképű fiatalember volt, Abraham Lincoln jellegzetességeivel — nagy arccsonttal és domború homlokkal. A spanyol polgárháborúban a „Rákosi zászlóaljban“ harcolt és a második világháború alatt Magyarországon a földalatti kommunista mozgalmat szervezte.⁸

Mint az állambiztonsági rendőrség atyjának nem lehetett ironikusabb vagy inkább megfelelőbb sorsa, mint amiben Rákosi jóvol-

tából rövidesen része volt. Rendelkezésére a Kisgazdapárt számos tagját tartóztatták le és kínozták meg, mint „összeesküvőt“. „Vallo-másaikból nyilvánvalóvá vált, hogy céljuk a régi kapitalista-feudális rendszer visszaállítása, a föld visszaadása korábbi tulajdonosainak, valamint a munkások és parasztok megfosztása szerzett jogaitól. Terveiket fegyveres erővel, véres terrorral és a külföldi imperialisták segítségével kívánták megvalósítani.“ — mondta Rákosi.

Úgy írta át fokozatosan a történelmet, hogy a Kommunista Párt számára megfelelő legyen. A dolgok 1947 májusában tetőztek, amikor a nyugati hatalmaknak sikerült kiszorítaniuk a hatalomból a kommunistákat Franciaországban, Olaszországban és Finnországban. „Annak érdekében, hogy ugyanezt a módszert Magyarországon is alkalmazhassák, a kisgazdapárti miniszterelnököt, Nagy Ferencet Svájcba hívták. Amíg ott tartózkodott, bizonyítékok kerültek elő Magyarországon, amik feltárták, hogy Nagy Ferenc az összeesküvés tényleges vezetője“ — mondta Rákosi. Az ő változata szerint Nagy Ferencet felszólították, hogy térjen vissza és nézzen szembe a vádakkal, de ő úgy döntött: lemond miniszterelnökségéről és Svájcban marad. (Az igazság természetesen az, hogy Rákosi nagy összeggel megvesztegette Nagyot: sohase térjen vissza, ahogy ezt Szolnoki történész később megtudta a „gépteremben“ talált magnetofonszalagon rögzített telefonbeszélgetésből.) Mellesleg, most már azt is tudjuk, hogy Rákosi azt is megígérte: a volt miniszterelnök fia biztonságban csatlakozhat apjához Svájcban, és Nagy Ferenc az autót is megtarthatja, amit Sztálintól kapott ajándékba.

Rákosi — helyesen — azzal számolt, hogy a gyáva alsóbb szintű vezetők soraiban széthúzás keletkezik, amint látják, hogy miniszterelnökük cserbenhagyta őket. Ráadásul 1947 tavaszán Rákosi így kérkedhetett: „Az a tény, hogy [Nagy Ferenc] nem tért vissza, világossá tette mindenki számára, hogy az ellene emelt vádak igazak.“

Három nappal később, 1947. június 3-án Varga Béla, a Parlament kisgazdapárti elnöke követte Nagy Ferenc példáját és Nyugatra távozott. Rákosi gyorsan kiaknázta a megdöbbenést, amit ezek a disszidálások okoztak az ellenfél soraiban. „Nem hagyunk időt az ellenségnek, hogy újjászerveződjék és újra csoportosuljon“ — kérkedett Rákosi. „Azokban a hetekben, amikor legnagyobb volt a zűrzavar, a tanácstalanság és az ellentétek az új reakciós ellenzéki pártok soraiban, új válaszításokat követeltünk.“ A kommunisták valószínűleg manipulálták az eredményeket. Győrben a helyi rendőrfőnök „patkányt szimatolt“ és érvénytelenítette az összes hiányzó kék

szavazó cédulákat.⁹ Az eredményből azt a következtetést vonta le, hogy a kommunisták valószínűleg ezekkel a kék szavazó cédulákkal csaltak szerte az országban. Amikor a szavazatokat országos szinten összesámlálták, Rákosi megnyalta a szája szélét: az ő pártja nyilvánvalóan megelőzte mind a szociáldemokratákat, mind a kisgazdákat.

A demoralizált kisgazdák egy új vezető, a gerinctelen, iszákos, 55 éves Dobi István alatt szerveződtek újjá, és mivel ő és a hason-szörűek 1945 óta mindig összejátszottak a kommunistákkal, a kisgazdák nem fenyegették többé Rákosi hatalmát.

De a szociáldemokraták még mindig a színen voltak. Mihelyt az új kormány 1947 szeptemberében megalakult, Rákosi szellemi képességeit arra összpontosította, hogy kiküszöbölje az „áruló szociáldemokrata vezetőket“.

A szociáldemokraták 1945-ben alapvetően négy csoportra oszlottak. Egy jobboldali csoportot, amely az Angol Munkáspárthoz hasonló irányzatot követett, Valentini Ágoston és Peyer Károly vezetett. A balszélen álló csoportnak Marosán György és Justus Pál volt a feje. Ezek kommunista szimpatizánsok voltak. A centrumhoz közelebb állt a Kéthly Anna, Bán Antal, Szeder Ferenc és Takács József vezette csoport (az utóbbi kettő börtönben halt meg), amely megkísérelte modernizálni a marxizmust, és egy csoport Szakasits Árpád vezetése alatt, amely megpróbálta kijátszani a jobboldali és baloldali csoportot a centrum ellen és egyensúlyozni igyekezett Rákosi pártja és a többi baloldali csoport között.

Rákosi megosztotta, feldarabolta és ismétlődő támadásokkal nyugtalanította ezeket a szerencsétlen frakciókat, amíg csak semmivé nem váltak, ahogy a vaj elolvad a pirítós kenyéren. Először azt követelte, hogy a szociáldemokraták tagadják meg az olyan jobboldalinak mondható vezetőket, mint Kéthly Anna. 1947 végén a kommunisták azzal vádoltak különböző szociáldemokrata vezetőket, hogy együttműködtek „fasiszta, illetve imperialista kémekkel“. Rákosi későbbi változata szerint a méltatlankodó tagok erecskéje az ő pártjához csatlakozók zuhatagát eredményezte: 1948 februárjában egy hét alatt 40 000 új tag jelentkezett a Kommunista Pártnál tagfelvételi kérelemmel. A balos szociáldemokraták el akarták kerülni a további veszteségeiket, ezért 1948. február 18-án nyílt értekezletet hívtak egybe és azon a „kompromittáltabb“ vezetőket kizárták a Szociáldemokrata Pártból. A Párt Végrehajtó Bizottságában csak Marosán György maradt, egy nyers, mocskos szájú, korábban pék-

mesterséget űző vezető; továbbá a Párt főtitkára, Szakasits, a hatvanéves egykori kőfaragó.

Ezek nyilvánvalóan kitervelték, hogy pártjukat kiszolgáltatják Rákosinak. Amikor Szakasits 1948 februárjában az új pártszékház megnyitására Győrbe látogatott, még így beszélt: „Együttműködés mindig, egyesülés soha!” Mindazonáltal 1948 júniusában megtörtént a „puskával kikényszerített esküvő”, és megszületett az egyesült párt „Magyar Dolgozók Pártja” néven. A gyűlölt Rajk László által létrehozott állambiztonsági rendőrség hathatós közreműködésével a kommunisták „megtisztították” a szociáldemokrata tagságot. A győri polgármester és más szociáldemokrata tisztségviselők lemondásra kényszerültek, és a régebbi szociáldemokraták százai tapasztalhatták az állambiztonsági rendőrség „figyelmességét”: a kínzást, a börtöncellát és az akasztófát.

De ez Rákosi szemében jelentéktelen volt. A lényeg az, hogy 1948 júniusában létrejött a munkásegység az ő „jóindulatú vezetése alatt” Magyarországon.

5. A VEZETÉS ARCULATA

Magyarország Rákosi által végrehajtott marxista újjászervezése leginkább az egyszerű embereknek okozott sérelmeket. Mivel lényeges körülmény, hogy az 1956-os felkelés utcai harcaiban ezek az egyszerű emberek vettek részt, és nem az értelmiségiek vagy a kudarcot vallott politikusok, ezeket a mindennapi embereket is reflektorfénybe kell állítanunk: mi vitt rá egy férfit arra, hogy géppisztolyt vegyen a kezébe, miért tett egy nőt bátorra a válogatás nélkül pusztító golyózápor, miért vették fel egyesek az állambiztonsági rendőrség gyűlöletes egyenruháját, és miért választották mások azt a megoldást, hogy a zárt ajtók mögött maradnak és elrejtőznek az anyai otthonban a függöny mögé? E felkelők közül elég sokat megvizsgáltak a semleges pszichoanalitikus ügynökségek, így képesek vagyunk bizonyossággal megállapítani, hogy milyen eszmények voltak a lelkükben, milyen álmok és lidércképek készítették őket kétségbeesett akcióikra, és milyen környezeti hatások, neveltetés, társadalmi helyzet és foglalkozás formálták döntéseiket.

Vegyük például egy huszonhat éves okleveles zsidó mérnök esetét.¹ Az Egyesült Államokban 1957 augusztusában folytatott interjú során bevallja, hogy középiskolás korában, tizenhat évesen fiatal kommunista aktivista lett. Az 1946-ban a Párt által minden iskolában és osztályban létrehozott ifjúsági szervezetnek „Demokratikus Ifjúsági Szövetség” volt a neve. Ennek a szervezetnek ő lett az osztályban a titkára: „A legtöbb osztálytársam antikommunista volt” — emlékezik vissza. „Hosszas vitákba kezdtünk. Sohasem éltem vissza osztálytársaim bizalmával. Az a kommunista voltam, akivel lehetett szót érteni. Általában a kommunizmus pozitívumairól beszélgettünk. A Párttal való kapcsolataim segítettek osztálytársaimmal való kapcsolataimban. Például mindannyiszor, amikor kiterveltem egy vitát vagy kirándulást, elmentem a párttitkárságra pénzügyi támogatásért. Ez egyik eszköze volt annak, hogy a Kommunista Pártot a fiúk számára vonzóvá tegyem.”

Azt kérdik tőle: „Mik voltak az Ön benyomásai, amikor a Kommunista Párt hatalomra jutott Magyarországon?”

„Boldog voltam. Azt hittem, hogy a hatalom átvételével végre képesek leszünk jól tenni a népnek.”

„Próbálta valaki meggyőzni Önt, hogy a kommunizmus nem helyes hitrendszer?”

„Igen, az egyik szomszédom. De ő nyilvánvalóan osztályidegen volt: gyártulajdonos, és tudta, hogy a gyárat előbb-utóbb el fogják venni. Minden vitámban, amit a kommunizmus ellenfeleivel folytattam, én voltam az, aki mindent bizonyítani tudtam, mert a kommunizmus elméletébe mélyen behatoltam, ők viszont csak általános ismeretekkel rendelkeztek. Gondolataimat mindig tudományos bizonyítékokkal tudtam alátámasztani.”

Megkérdik, hogy volt-e valaha közelebbi barátja. Fejét rázza. „Valójában nem volt. Nem mondhatom, hogy közeli barátom lett volna.”

„El tudná mondani, hogyan kezdődött a kiábrándulása?”

„Attól a pillanattól kezdődött, ahogy 1948-ban megkezdtem egyetemi tanulmányaimat” — magyarázza. „Kommunista meggyőzősemnek legerősebb támasza édesapám befolyása volt. Amikor a dolgok általában egyre rosszabbul mentek, és az általam tapasztalt dolgokat nem tudtam megmagyarázni, apámhoz fordultam segítségért. De ő csupán még több dologról beszélt nekem, olyan dolgokról, amikkel ő találkozott. Kiábrándulásom valójában lépésről lépésre való visszavonulás volt. Olyan szociáldemokraták, akiket szívesen láttak a Pártban az egyesülés időszakában, most a börtönben voltak, és rosszul bántak velük. Azok a tisztességtelen eszközök, amiket a Kommunista Párt alkalmazott, egyre láthatóbbá váltak. Az orosz befolyás nyilvánvaló volt és mindenütt tapasztalható. Bizonyos idő után arra a következtetésre jutottam *apám segítségével* (ezeket a szavakat később a pszichoanalitikus ceruzával aláhúzza), hogy az oroszok arra kényszerítenek minket, magyarokat, hogy az ő életszínvonaluk alatt éljünk. Hoszszú időn át arról olvastunk, hogy az oroszok milyen felsőbbrendűek. Most bizonyos szégyenkezéssel védtük az orosz katonákat. Azt mondták nekünk, hogy az orosz mezőgazdaság és ipar a legjobb a világon. De édesapám szakember volt, akárcsak én, és mi tudtuk, hogy ezek a dicsekvések nem felelnek meg a valóságnak. Átláttunk *az ellentmondásokon és a hazugságokon*. Ugyanazon időben kezdték bebörtönözni a politikusokat és a többi embereket. Aztán az édesapámat is börtönbe vetették, úgyhogy nekem igazán meg kellett tanulnom otthon, hogy mi megy végbe. Már korábban is hallottam a bebörtönzési hullámról, de ez nem jelentett számomra semmit. 1949 tavaszán a kommunizmusból való kiábrándulásom teljessé vált. Többé nem törekedtem ésszel

szépíteni a dolgokat. Összetört, *teljesen passzív emberré váltam.*“

Az egyetemi élet teljesé tette kiábrándultságát. Elvtársai kiközösítettnek tekintették. „Szerettem a modern öltözéket“ — magyarázza. „Minden nap borotválkoztam és naponta más inget és nyakkendőt viseltem. De tanáraink szerint egy proletár sohasem hord szép ruhát és soha, soha nem köt nyakkendőt. Ezek az orthodox kommunisták piszkosan, mosdatlanul jelentek meg. Ez nekem sokat jelentett: én tiszta fiatalember akartam lenni. Öltözködési stílusom nem volt azonos a Párt stílusával. Lassanként ráébredtem, hogy ami után én vágyódtam, nem létezik. Félrevezettek.“

A magyarok egyik lényeges csoportja számára a Kommunista Párt melletti állásfoglalás nem volt nagyon nehéz. 1945 óta, a háború befejeződésétől kezdve a nemzet a láthatatlan vallási vonalak mentén oszlott részekre, és ezek szorosan egybeestek a politikai pártok által meghatározott arcvonalakkal.

Ez a tényező, amelyet szándékosan elhallgattak az 1956-os felkelés számos történetéből, drasztikusan fokozta a rendszer elleni izzó gyűlöletet: 1939-ben a 9 millió állampolgár közül több, mint 700 000 zsidó volt. Az újságok karikatúrái szakállal, pajesszal és kaftánban ábrázolták őket — ők uralták többnyire a jól fizetett szabadfoglalkozású pályákat. Magyarország náci megszállása alatt a vidéki zsidókat deportálni kezdték a külföldi munkatáborokba, míg a budapesti zsidókat gettóba gyűjtötték. Csupán 200 000 zsidó élte túl a háborút*, és ezek érthető módon felszabadítóként üdvözölték a szovjet hadsereget. Ez csak olajat öntött a közéletet átható hagyományos antiszemitizmus tüzére.

Az egyik felkelő diákvezér, egy pártfunkcionárius fia, így magyarázta azt, hogy apja 1945-ben a kommunistákhoz csatlakozott. „Alapjában véve kis burzsoá volt“ — mondta, amikor később az oxfordi egyetem szociológusai interjút készítettek vele. „Biztonság kedvéért“ csatlakozott a Párthoz. Ez a vágya nagyon erős volt, mint az a vágya is, hogy megbosszulja azt, hogy családját és egyes szeretteit a fasiszták megölték. Apám úgy gondolta, hogy a kommunizmus teljesen meg fogja oldani a zsidókérdést. Ez a tragédiája a zsi-

* A revizionista történészek újabb kutatásai perdöntően bizonyítják, hogy a zsidók rendkívüli módon felnagyítják háborús veszteségeiket, politikai és anyagi előnyök céljából. Ezért természetesen a magyarországi zsidóság veszteségeit is szándékosan felnagyítják. A hazai zsidóság veszteségeiről pontos adatok nincsenek, de a revizionista becslések 30-40 (legfeljebb 50) ezerre tezik a magyarországi zsidóság veszteségeit. (A kiadó megjegyzése.)

dó értelmiségieknek Kelet-Európában“ — tette hozzá. „Egyébként apám úgy gondolta, hogy amikor a kommunisták átveszik a hatalmat, előléptetik.“²

A méreghez csak némi pikantériát adott annak felismerése, hogy Rákosi vezető emberei, akik Moszkvából hazatértek, zsidók.

Zsidó Gerő Ernő, a vékony, ravasz, fekete hajú szervező zseni, a zárkózott, barátságtalan, nagy idegzeti energiával bíró pártfunkcionárius. Eredeti neve Singer Ernő. Már Kun Béla alatt is pártvonalon tevékenykedett és a spanyol polgárháború alatt vált hírhedtté. Ő az, aki Ramon Mercadert, a Trockijt 1940-ben meggyilkoló ügynököt beszervezte.

Zsidó az egykori nyomdásztanuló Wolf Mihály, aki Farkas Mihálylyá változott. 1948. szeptember 9-én lett Rákosi baljóslatú honvédelmi minisztere. Ő is részt vett a spanyol polgárháborúban, tíz évet töltött a csehszlovákiai kommunista ifjúsági mozgalom szervezésében, NKVD-s főtiszt lett Moszkvában, és sohasem hagyta el teljesen szlovák-zsidó éneklő akcentusát. Ebben a négyesfogatban a negyedik ember Révai József, aki Rákosi „Dr. Goebbel“³-e, azaz propaganda-minisztere lett.

A rendszer vezetésének zsidó arculata mélységes népi ellenérzést okozott. Jay Schulman, egy amerikai szociológus, aki ezt a jelenséget vizsgálta, hangsúlyozza: „A kommunista vezetőket az általunk megvizsgált embereknek majdnem 100%-a zsidóknak érzékelt.“³

Erre a velük folytatott interjúk bőséges bizonyítékot nyújtanak. Egy kiválóan képzett mérnök sértett hangon megjegyezte, hogy a zsidók hozták a kommunizmust Magyarországra, és ők azok, akiknek a legkevésbé származott káruk abból. Úgy látta, hogy a zsidók foglalják el a legjobb állásokat. Közel mindegyik pártfunkcionárius zsidó volt. Ennél is fontosabb, hogy a nép által gyűlölt állambiztonsági rendőrség vezető tisztjei is zsidók voltak. Azt mondta: „A mi városunkban azelőtt nem volt zsidókérdés. De a háború után azt láttuk, hogy ők teszik tönkre a magyar pártokat... Ez váltotta ki irántuk az ellenszenvet.“⁴ Egy másik ember, a Budapesti Műszaki Egyetem közgazdasági adjunktusa azt állította, hogy mivel a zsidók uralják a professzorokat kinevező bizottságokat, „mindig a zsidók kapják meg ezeket az állásokat“.⁵

Paradox módon a kommunisták tevékenysége által kiváltott antiszemitizmus annyira áthatott mindent, hogy sok zsidó maga is „megfertőződött“ ettől. A „nagy zsidók“ a pártvezetésben annyira

elnyomták a számos kis zsidó kereskedőt és kisiparost (ezek a kifosztott és megalázott zsidók), hogy ez utóbbiak elfelejtették saját zsidóságukat és csatlakoztak az általános közfelháborodáshoz. A gazdag zsidó kisiparosokból egyszerű kézművesek, szakmunkások vagy szabók lettek. Az értelmiségi zsidók gyermekeinek azt kellett tapasztalniuk, hogy megtagadják tőlük az egyetemre való bejutás lehetőségét. Így a zsidók mézeshetei a kommunistákkal 1950 körül véget értek, noha sok zsidó maradt „megértő” a rendszer iránt. Képesek voltak kimagyarázni és mentetni a rendszer legrosszabb túlkapásait is.

Egy harmincnégy éves zsidó könyvkötő tíz évig szociáldemokrata volt; egészen addig, amíg a pártja nem egyesült a kommunistákkal 1948-ban. Akkor kilépett a Pártból. Ezt mondta: „Amit a zsidó kommunisták művelnek, a nép emlékezetében megmarad. Az emberek összekapcsolják nyomorúságos sorsukat a zsidókkal... A nép csak a húsz zsidó párttagot nézi a száz kommunista között és nem a többi nyolcvanát.”⁶ Olyan erőszakos antiszemitává vált ő maga is, hogy a felkelés alatt egy zsidó ávós tisztet a pusztá kezével ölt meg. Azzal vádolta zsidó társait, hogy — amint mondta — „beosztásaikat a bosszúra használják fel”. Észrevette, hogy a háttérben az antiszemizmus keríti hatalmába az országot, de nem lehet látni, hogy Rákosi elvtársai bármit is tennének, hogy csökkentsék azt. „Furcsa dolog” — tanúsítja 1956-ban, „hogy az emberek az utóbbi években nem látják az ÁVO uniformisát máson, mint zsidón, és nem látnak a Kommunista Párt tisztségviselői között másokat, csak zsidókat”. Arról a napról álmodik, amikor egy bizonyos szökőár ellepi ezeket az elnyomókat, és megkezdheti saját nyomdászti tevékenységét.

A felkelés után interjúvolt menekültek jelentős része antiszemita. Nem nehéz észrevenni az alapvető ellenérzést még a legszemérmesebb menekült kultúralarca mögött is. Néha a szociológusoknak kissé mélyebb vizsgálatokat kellett folytatniuk, de a hamu alatt ott izzott a parázs, ami várta, hogy rátaláljanak és megjelenjen az analitikus jegyzetömbjén.

1957. február 5-én a Cornell Egyetemen Dr. Richard M. Stephen-son interjúvolta a fiatal Szalay Erikát, egy vallásos és vonzó lányt.

„Minden kulcsfontosságú állás a zsidók kezén van” — mondta Erika. „Nem vagyok képes megérteni, hogy katolikusok és lutheránusok miért nem juthatnak ilyen állásba. Pápán sok zsidó él, de kö-

zülük egy sem végez fizikai munkát, és a feleségük sem dolgozott sohasem.“

Nyugtalanul körülnéz, mintha biztos akarna lenni, hogy Stephenson munkatársai közül senki sem hallotta meg a megjegyzéseit.

Stephenson megkérdezte: „Mit gondol, miért vannak a zsidók előnyben? A zsidók jobban támogatják a rendszert?“

Erika vállat vont: „Nem tudom, de mivel a zsidók kezében vannak a kulcspozíciók...”

Hangja bizonytalanul elhalkul. Újra kezdi: „Abban a gyárban, ahol dolgoztam, a főnök zsidó volt.“ Majd: „Nekik támogatniuk kellett a rendszert. Máskülönben hogyan kaphatták volna meg ezeket az állásokat?“

Az interjúalanyok különbözőképpen fejezik ki magukat, de a válasz mélyén mindig ugyanez rejlik. Egy mérnök, összehasonlítva a gyárakat a szovjet stílusú szövetkezetekkel, megjegyezte: „Ezeknek a szövetkezeteknek a vezetői mindig Cohenek és Schwarzkov voltak.“ Amikor azt kérdezték tőle, hogy ismer-e zsidót, aki az orvosi segédeszközöket termelő gyárban, ahol ő is dolgozott, fizikai munkát végzett, ezt válaszolta: „Nem. A zsidók mindig az irodában dolgoztak.“⁷

Egy másik magyar szenvedélyesen részletezte, mennyire sírt, amikor egy öreg zsidóval találkozott, mert az hasonlított gyermekkori barátjához, aki sohasem tért vissza a náci deportálásból.⁸ De a közelebbi kérdésekre dacosan megjegyezte: „Közismert tény, hogy a politika előterében a zsidók állnak.“

Az amerikai analitikus kérdően nézett rá és „pogromot látott a szemében“, amint életszerűen hangsúlyozta a jelentésében. A férfi megerősítette definícióját: „*Szívből utálok őket!*“

A sors iróniája, hogy a „favorizált zsidókra“ vonatkozó közfelfogás sokszor nem felelt meg a valóságnak. Szász Béla, aki Rákosi külügyminisztériumában a személyzeti ügyeket intéző bizottság tagja volt, így emlékszik: „Rákosi kifejezetten azt mondta nekem 1947-ben vagy 1948-ban, hogy ne vegyünk fel zsidókat.“

Azokban a zsidókban, akiket kizártak a kommunisták új társadalmának ezekből a privilegizált beosztásaiból, jelentős védekezési mechanizmus alakult ki. Ösztönösen tudták, hogyan kell úgy evezni, hogy a kellemetlenségeket elkerüljék.

Egy tipikus eset: a magyar fasiszták 1944 novemberében egy harminckét éves ügyvédet munkatáborba vittek. Elvitték a két nővérét is. Anyjára nem tartottak igényt, mivel életkoránál fogva mun-

kaképtelen volt. Az anya önként csatlakozott lányaihoz és velük együtt halt éhen 1945-ben. Amikor az amerikai csapatok felszabadították a mauthauseni tábort, az ügyvéd huszonhat kilós csontváz volt. Visszanyerte egészségét, 180 cm magas jogi egyetemi hallgató lett és társadalmi osztályának csúcsára jutott. De mihelyt a határ az 1956-os felkelés alatt megnyílt, elhagyta szülőhazáját. Hetvenhárom éves apja siratta egyetlen fiát, aki elhagyta, de a fiú úgy nyugtatta meg lelkiismeretét: „Több pénzzel segíthetem, ha külföldre megyek.“

Az öt tanulmányozó amerikai pszichiátereket kíváncsivá tette az esete. Amikor megkérdezték tőle: „Ön, mint zsidó, kiket gyűlöl jobban, a náciakat vagy a kommunistákat?“, nem tudott egyértelmű választ adni.

1957. március 22-én a specialisták egy csoportja bizalmasan megvizsgálta. Az ifjabb Dr. Lawrence E. Hinkle, a kommunista agymosótechnika szakértője, a Cornell Egyetem orvosi fakultásának társprofesszora a jelentésében ezt írta: „Ezzel az emberrel kapcsolatban az egyik legfigyelemreméltóbb dolog számomra az a mód, ahogy kialakította a túlélés technikáját.“ Az ügyvédet még a legérzékenyebb témákkal kapcsolatban sem lehetett rávenni, hogy érzelmi tartalommal telített nézetnek adjon kifejezést. „Például nemcsak szenvedély nélkül tárgyalta, hogy a németek mit műveltek a zsidókkal, hanem még azokat az érveket is el tudta mondani, amiket a náci hoztak fel antiszemitizmusuk mellett, és bizonyos mértékig hihe-tően csengett a hangja.“

6. HATALOMÁTVÉTEL

A politikai kiszorítósdi és „lábszárcsont-rugdósás“ kezdeti időszaka három évig tartott. Mialatt ez a parlamenti belvillongás folyamatban volt, Rákosi bebiztosította a fegyveres erők ellenőrzéséért folytatott párhuzamos küzdelem sikerét azáltal, hogy a hadsereg létszámát az 1947-es békeszerződés által engedélyezett szint alatt tartotta. Ennek jól megalapozott taktikai okai voltak: az ő pártja már ellenőrzése alatt tartotta a nagy pénzügyi keretekkel rendelkező Belügyminisztériumot és ezen keresztül az ország rendőrségét. De a Honvédelmi Minisztérium egy kiscgazda politikus, Tombor Jenő kezében volt, ezért a reguláris hadsereg csupán 12 000 főből álló szinten volt tartva a közel 70 000 fő helyett. Ez növelte a kommunisták kicsiny arányszámát a hadseregben, és a Szovjetunióban kiképzett tisztek minden cselszöveget alkalmaztak, hogy a hadsereget Moszkva érdekeinek megfelelően felforgassák.

A hadseregben „orientációs tiszteket“ helyeztek el először a korábban horthysta Beleznay ezredes parancsnoksága alá (Beleznayt 1951-ben felakasztották), majd az egykori tábori lelkész Jánosi Ferenc őrnagy alá beosztva (Jánosi a szovjet fogságban „tért meg“ a kommunizmus vallására, majd Nagy Imre veje lett).¹ A D-tiszteken (illetve politikai biztonsági tiszteken) kívül elhelyeztek a hadseregben olyan kémelhárító egységeket is, amelyeknek a háborús bűnösök utáni vadászat volt a feladatuk. A Szovjetunió ellen leghősiésebben harcoló, fronttapasztalatokkal rendelkező vezető tisztek körében végzendő tisztogatásra ezeket az egységeket legaktívabban a D-tisztek parancsnoka, Pálffy György vezérőrnagy alkalmazta, akinek eredeti neve Österreicher György. 1909. szeptember 16-án született. 1940-ben Horthy hadseregéből elbocsátották, mert eljegyezte magát Szamuely Tibor (Kun Béla hírhedt vörös terrorfőnöke) unokahúgával. Ezt követően vált a földalatti kommunista mozgalom tagjává. Vezérkari főnökével, Németh Dezső ezredessel, Illy Gusztáv és Sólyom László tábornokokkal együtt megtisztította a hadsereget minden potenciálisan szovjetellenes tiszttől. Ezeket tartóztattak le, végezték ki vagy adták át a Szovjetuniónak.

A kommunista hatalomátvételi harc a hadseregben véresen folyt.

Tombor Jenő honvédelmi miniszter 1946-ban íróasztala mellett halt meg. Utóda, Bartha Albert tábornok 1947 szeptemberében száműzetésbe menekült. Őt követte a miniszterségben Veres Péter, az író, a Nemzeti Parasztpárt balszárnyának ködös gondolkodású vezére, aki kizárólag a kommunistákkal való együttműködésre hajlott, amikor átvette a miniszterséget. A gyenge, hízelgő honvédelmi miniszter egyenesen a Szovjet kezére játszott. Még azon a nyáron kinevezte Pálffy-t a hadsereg felügyelő tábornokává. Az ő minisztersége alatt nyílt meg a szovjet típusú Kossuth Akadémia Révay Kálmán tábornok vezetése alatt, aki mindvégig titkos kommunista volt.

Rákosi végső, parlamenti győzelme után a keményvonalú kommunista Farkas Mihály vezényelte a Néphadsereg első katonai díszünnepségét 1948. szeptember 29-én, mint új honvédelmi miniszter.

A magyar hadsereg korábban sohasem látott olyan embereket, mint akik most öltöztek be a magyar honvédség régi, büszke tiszti uniformisába. Az egykori villamosvezető Bata István ezredessé lépett elő. Rákosival együtt végzett pártmunkát Moszkvában, szovjet állampolgárságát megtartotta és vezérkari főnök lett. Szabó István, az agitátor, Janza Károly, a munkás és Szalvay Mihály, az egykori falazó kőműves és a spanyol polgárháború alatti biztos, valamenynyien altábornagyok lettek. Székely Béla, a tanár, Berczelli Tibor, a villanyszerelő és a még valószínűtlenebb jelöltek hada most egytől-egyig vezérőrnagyi rangban díszeltek. Rákosi 1952-ben nosztalgiával emlékezett vissza: „A tiszteket a munkások és a parasztok közül toboroztuk... és amikor meglátogatták korábbi gyáraikat, illetve szülőfalujukat, a puszta jelenlétük bizonyította az osztályok közötti hatalmi egyensúly eltolódását.”²

Mindez csak növelte a képzett osztályok elégedetlenségét. Egy huszonhat éves okleveles mérnök később leírja, mit tapasztalt, amikor 1953-ban besorozták katonai szolgálatra, három évre. „A legtöbb tiszt paraszt vagy munkás fia volt. Nekem kellett végezniem a tisztek munkáját. Az egész népi demokratikus hadsereget a tisztek helyett a hozzám hasonló, középosztályhoz tartozó fickók tartották fegyelemben.... A tisztek csupán aláírták közölnivalójukat.”³

Farkas megszigorította a kommunista nyomást erre a hadsereg-re. Az orientációs tisztből „politikai tiszt” lett, a szovjet komisszár mintájára. Ezeknek a politikai tiszteknek kellett minden parancsot ellenjegyezniük, és érvényteleníthették, amit egységeik reguláris parancsnokai elrendeltek. Ezek a politikai tisztek kipróbált kommunista káderek voltak és a budapesti Petőfi Katonai Akadémián vé-

gezték tanulmányaikat. 1948 novemberében megérkezett az első szovjet „tanácsadó”. Bevezették a szovjet katonai szolgálati szabályzatot, elhelyezési mintákat, tisztelgéseket, étkezési szokásokat és — 1951-ben — bevezették a Vörös Hadsereg uniformisát is.

Ahogy a diktátor is utalt rá: elkecseregett harc folyt a rendőrségen belül. Rákosi így dicsekedett: „Volt egy hatalmi ág, amellyel kapcsolatban a mi Pártunk első perctől kezdve leszögezte igényét. Itt nem voltunk hajlandók figyelembe venni azt a szempontot, hogy a pozíciók elosztása, illetve a kinevezés a koalícióban résztvevő többi párt erőviszonyainak megfelelően történjék. Ez az Állambiztonsági Osztály volt, az ÁVO. Ezt a szervezetet felállításától kezdve szorosan kézben tartottuk.”⁴

A gyűlölt állambiztonsági rendőrség felállítása érdekében az első lépés 1944 decemberében történt, amikor a debreceni Ideiglenes Kormány huszonkét embert küldött politikai rendőri kiképzésre. Az ÁVO 1947-ben ebből az embrionális rendőri erőből jött létre, és központja Budapest, Andrásy út 60. volt. Ennek az erőszakszervezetnek a feje kezdettől fogva a negyvenéves, korábbi földalatti kommunista Péter Gábor lett, aki a második világháború előtt Bécsben beszervezte a nemzetközi kommunista mozgalomba a fiatal Kim Philbyt, a fiatal (elvált) Lítzi Friedmant használva felcsalétekként.⁵ Eredeti neve Auspitz Benjamin. Kelet-Magyarországon született. Ebből a szabósegédből lett egyike Sztálin legbuzgóbb terroristáinak. A szabók jellegzetes, mások előtt hajlongó szokásának megfelelően gyakran elragadóan kedves és mindig kegyetlen volt. Megkövetelte, hogy az ő ÁVO-ja tisztí színtelen elsősorban zsidó irányítás alatt álljon. Számos ávós Magyarországon született, legtöbbjüket az NKVD képezte ki, Sztálin titkosrendőrsége. Minden szinten állandó NKVD tisztek látták el tanácsaikkal az új jövevényeket. Végző soron minden magyarországi rendőrkapitányságnak lett egy ÁVO-részlege, és az ÁVO elhárító tiszteket kapcsolt a hadsereg minden zászlóaljához.

Péter Gábor a parancsokat közvetlenül Theodor Bjelkin altábornagytól, egy szadista NKVD főtisztól kapta, aki a szovjet külföldi állambiztonsági akciókat Bécsből irányította, amíg Sztálin antiszemita szenvedélye meg nem gyilkoltatta az ötvenes években.⁶ Az ÁVO csak rövid ideig, 1949. december 28-ig volt alárendelve a magyarországi Belügyminisztériumnak. Ekkor független testület lett, a vezetője miniszteri rangot kapott, és a testület új nevet: Államvédelmi Hatóság (ÁVH).⁷ Az új testület ellenőrzése alá tartozott az állambizton-

sági rendőrség és a katonai határőrség is, és közvetlenül Rákosi kormányának jelentettek. De a mártír nép sosem felejtette el az eredeti szervezet nevét, és az állambiztonsági rendőröket mindvégig „ávósoknak“ nevezték.

Végső formájában az ÁVH-hoz mintegy 35 000 ember tartozott. Az NKVD által megrostált személyzet magas fizetést kapott, speciális juttatásokban részesült, szabadon jutott hozzá minden élelmiszerhez és olcsó lakáshoz. Az Andrassy úton az ÁVH és az NKVD idegcentrumait egy szűk vasajtó kötötte össze. Az erődítményhez hasonló épületben szemelláthatóan mindig nyüzsögtek az építőmunkások, akik vég nélküli belső átalakításokat végeztek, de a komor arculat mindig ugyanaz maradt.

A szervezet legendákba illő borzalmas módszereket alkalmazott. Igazak voltak-e az ÁVH-ról szóló rémtörténetek? A közvélemény készségesen hitelt adott azoknak. „Másod-unokatestvéretem bevitték az ÁVÓ-ra“ — emlékezik vissza egy tizenhat éves iskolásfiú. „Huszonöt éves volt, de azt mondta, hogy az idegeit teljesen kikészítették az ÁVO módszereivel... Időnként ilyen kijelentéseket tett: ‘Micsoda finom hely az Andrassy út 60. Az Andrassy úton nagyon könnyen ki lehet jutni a Dunához, és nagyon alkalmas emberek elűntetésére.’ Beszélt nekem arról, hogy az ávósoknak van egy darálójuk a holttestekhez.“⁸ (Az ÁVH-s „holttest-daráló“ jelentős számú, felkelés utáni interjúbán szerepel.)

„1948-ban vagy 1949-ben letartóztatták a feleségemet“ — emlékezik vissza egy buszsoffőr.⁹ „Azért csukták le, mert nem jelentetted, hogy az egyik barátunk el akarja hagyni az országot.“

„Mennyi időt töltött a felesége ténylegesen a börtönben?“

„Másfél évet.“

„Hogy bántak vele?“

„Csuklócsontját összetörték. Harminchárom napot töltött az ÁVH-n, és az eredmény: kiverték a fogait. Minden foga műfog. A börtönben tüdőgyulladást kapott. Újra és újra azt mondták neki, hogy egy jó állampolgárnak jelentenie kell, ha valaki el akar menekülni a népi demokráciából.“

Rákosi Akadémia utcai hivatala labirintus volt, amely fölött Péter Gábor lágybeszédű fiatal felesége, Simon Jolán örködött. Eljön majd az a nap is, amikor őt is Rákosi börtönébe zárják és megkínózzák.

Maga Rákosi nesztelenül ült a párnázott ajtók mögött és tovább

szövegette hatalomátvétele részleteit. A sajtó „tisztoztatása“ végbe ment, és az állambiztonsági rendőrség hálózata, az internáló táborok és a besúgók hada tárta fel Magyarország tehetetlen foglyainak titkait. Az emberek éheztek, fáztak és féltek. A kommunisták új pénznemet teremtettek és bevezették a katasztrofális 3 éves tervet. Ennek helyébe lépett 1949-ben a „Molotov-terv“, amelynek keretében Moszkva ellenőrizte Magyarország gazdasági életét, diktálta a termelés normáit és a szállításokat, és megteremtette jogi alapját, hogy a Szovjetunió Magyarországtól a világpiaci árak *alatt* vásároljon, és a világpiaci árakon *felül* adjon el árukat. Ez a fizetéseptelenség örült receptje volt. A magyarok, akiknek a földje a korábbi rezsimnek alatt mindig mezőgazdasági fölösleget termelt, most először álltak sorba élelmiszerért. A fogyasztási cikkek csaknem elérhetetlenek voltak.

Az ország urai erről a nyomorúságról megfélemeztek. Nagy Imre, akinek hivatali helyisége a pártközpont másik szárnyán volt (az ablakok egy mellékutcára néztek), egy alkalommal ennek a szörnyűséges rezsimnek a kezdetéről és az utána következő évekről beszélt, amiket a „perek és a tévedések“ éveinek nevezett. A tévedésekért a közelebbiről meg nem nevezett belső ellenséget hibáztatta és a perekről taktikusan egyáltalán nem tett említést.

George Orwell sem adhatott volna egy szereplőjének szájába sem az „Állatfarm“ című könyvében ékeesebben szóló védőbeszédet a rendszer mellett, mint ami elhangzott Nagy Imre beszédében: „A magyar millióknak az a legforróbb vágyuk, hogy meglássák azt a napot, amikor tisztességes munkával tölthetik idejüket és annak gyümölcseit zavartalanul élvezhetik. De a nép ellenségei, a régi rendszer követői kétségbeesett harcra uszítottak demokratikus teljesítményeink és a dolgozó nép békés élete ellen. Az alkotó, építő munka helyett az új demokráciának éveken át arra kellett fordítania energiáit, hogy harcoljon a belső ellenség ellen, s ez így ment mindaddig, amíg a munkásosztály a hatalom teljes birtokába nem jutott.“

E belső ellenségek közül legveszedelmesebbek az egyházak voltak. Az 1947-es békeszerződés értelmében „Magyarországnak minden szükséges intézkedést meg kell tennie annak érdekében, hogy a fennhatósága alá tartozó minden személy számára biztosítsa fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat, beleértve a szólás-, sajtó- és vallásszabadságot, valamint a politikai véleménynyilvánítás és nyilvános összejövetelek szabadságát“.

Szinte halljuk Rákosi öntelt dicsekvését; amikor 1952-ben az új szálamitaktikájáról beszélt: „Az egyházak 1945-től 1948-ig szinte egy emberként harcoltak ellenünk... Mindenekelőtt megbontottuk az egyházak egységfrontját. A református és evangélikus egyházban meglévő demokratikus lehetőségeket kihasználva mozgósítani tudtuk a velünk szimpatizáló hívőket. Az ő igényüknek megfelelően 1948-ban a kölcsönös engedmények és egyetértés szellemében egyezményt kötöttünk, ami biztosította a népi demokráciának és ezeknek az egyházaknak békés együttélését.“

A leghatalmasabb erő a katolikus egyház volt. Az ország kétharmada katolikus. De ez az egyház engesztelhetetlen maradt. A Nagy Imre által 1945-ben kieroszakolt földreform előtt a katolikus egyháznak 494 000 hold földje volt, és a földreformmal ezt elrabolták tőle. Rákosi államosította az egyházi iskolákat, elvette az egyházi tulajdonokat és az állambiztonsági rendőrségnek azt az utasítást adta, hogy zaklassa a templombajárókat. Az egyházi szertartásokon való részvétel a káderlapon fekete pontot jelentett.

Majdnem minden rendházat elvettek a katolikus egyháztól. Az apácákat és a szerzeteseket távoli falukba deportálták és ott letelepítették őket a parasztok terhére, hogy ezzel is újabb gyűlöletet keltessenek az egyház ellen. Szennyirományok jelentek meg nyomtatásban, amelyek a papokat úgy ábrázolták, hogy vagy szexuálisan perverz lények, vagy ágyasságban élnek házvezetőnőjükkel. Az apácák a gúnyolódás céltáblái lettek, és ha egy beteg papot kért, írásban kellett folyamodnia.

Magyarországon a katolikus egyház hatalma a hecegprímás méltóságában testesült meg. A magyar hagyományok szerint ő az ország második számú állami méltósága is. 1945. szeptember 17. óta ez az ember Mindszenty kardinális volt.

Eredeti neve: Pehm József. 1892. március 29-én született egy kis faluban, Mindszenten (ezért vette fel a „Mindszenty“ nevet). A kardinális erős akaratú, nagy hatású, fellegekben járó, régimódi, gyakorlatiatlan személyiség volt; sötét arcszínnel, és makacs, saszerű vonásokkal. Volt benne valami, ami szinte a fanatikus benyomását keltette. Veszprémi püspök korában kifejezett antiszemita nézeteiről ismert, és nem tiltakozott a zsidók 1944-es deportálása ellen — legalábbis egy budapesti bizalmas 1945. novemberi USA-jelentés állítása szerint.¹⁰ De gróf Pálffy keresztlül segített a náciellenes ellenállásnak, és ez a gróf vatikáni kapcsolatainak felhasználá-

lásával elérte, hogy Mindszenty lett Magyarország prímása. „Kétségtelenül eltökélt antikommunista“ — erősítette meg az amerikai jelentés. „Nem lesz könnyű feladat józan utat mutatnia a katolicizmus számára Magyarország szociális forradalmának fel nem térképezett tengerén.“ Az 1945. novemberi választások előtt két nappal a kardinális pásztorlevelében arra biztatta a katolikusokat, hogy szavazzanak a munkáspártok ellen.

A kommunista rendszer ellene folytatott kampánya a következő néhány év alatt jutott el a végkifejletig. Rákosi durva, nyers nyelvezettel, minden gátlás nélkül tárgyalta, hogyan küszöbölte ki ezt a régi kemény ellenfelet: „Miután a Kisgazdapárt reakciós vezetőit lelepleztük, mint az amerikai imperialisták ügynökeit, és ... az áruló szociáldemokrata vezetőknek és a Pfeiffer-párt embereinek is ugyanaz a sors jutott osztályrészül, a katolikus egyház antidemokratikus vezetői számára ez fordulat volt ... Mindazonáltal a magyar népi demokrácia éber volt és Mindszenty kardinálist bíróság elé állította. Akkor fény derült tevékenységeire és társai tetteire. Kiderült, hogy az egyház leple alatt nemcsak a régi földesúri-kapitalista rendszert akarták restaurálni, hanem a gyűlölt Habsburg-rendszert is.“

A titkosrendőrség 1948 decemberében jött a kardinálisért. Nyilvánvaló, hogy magas rangú pártfunkcionáriusok bizalmasan figyelemzették, és káplánja, Ispánky Béla sürgette, hogy égessen el minden papírt, de a kardinális néhány értékesebb iratot egy fémcilinderbe zárt és azt elrejtette. A cylinder bűnjelként szerepelt a későbbi tárgyaláson. 1949. február 8-án a kardinálist életfogytiglani fegházra ítélték hazaárulásért, kémkedésért és valutaüzérkedésért, nagyrészt az amerikai követnek, Selden Chapinnek írt (hamisított) levelek alapján (a követet kiutasították Magyarországról).¹¹ Rákosi kinevette az USA és az Egyesült Nemzetek tiltakozását és kigúnyolta a Nemzetközi Bíróság állásfoglalását, amely szerint Magyarországnak be kell tartania a békeszerződés rendelkezéseit.¹²

Két évvel később dr. Grösz József kalocsai érseket (a katolikus egyház vezető személyiségét) és Ordass Lajos evangélikus püspököt is letartóztatták, vallatták és vallomásra bírták.

Közben sötétség borult Mindszenty kardinálisra. Egy nemzeti felkelésnek kellett jönnie, hogy ő és a többi mártír újra megláthassa a napvilágot.

7. A KIKÉNYSZERÍTETT HALLGATÁS

Valaki egyszer megkérdezte: mi a különbség a demokrácia és a népi demokrácia között, és ezt a választ kapta: „Az, ami a kabát és a kényszerzubbony között.”

Rákosi a demokráciát kényszerzubbonyba bújtatta.

1949. május 15-én rendezte meg az új választásokat. A jelöltek egyetlen listán, a Népfront listáján szerepeltek. A szavazók 94%-a rájuk szavazott, nem volt más alternatíva. Az ország fölött a legkegyetlenebb diktatúra lett az úr.

Rákosi 1952-ben elmondhatta: „A dolgozók osztatlanul elfogadták Pártunk vezető szerepét”... A választás olyan lelkesedéssel folyt le, mint azelőtt soha, és az ötmillió szavazó parádéja a szavazóhelységek előtt gigantikus látványossággá vált, a felszabadult munkások együttes viharos demonstrációjává, ami még az ellenségeinkre is nagy hatással volt. „Így nézett ki az — gúnyolódott Rákosi —, amit ellenfeleink ‘a kisebbség elnyomó diktatúrájának’ rágalmaztak.”¹

E sikeres választási földcsuszamlás után az új parlament helybenhagyta a szovjet típusú alkotmányt. Ám az igazi hatalom a Párt kezében volt, a 120 tagú Központi Bizottságnak és a szűkebb Politikai Bizottságnak a kezében. De még ezeken a testületeken belül is (amint Rákosi riválisa, Nagy Imre magánbeszélgetésben elismerte) a továbbiakban nem a Párt választott szervei gyakorolták a hatalmat, hanem a baljóslatú „zsidó négyesfogat”, ahogy Rákosit és társait (Gerőt, Farkast és Révait) nevezte a nép.

Ahogy Nagy Imre írja: „Ténylegesen ez a négyes tovább szűkült: egyedül Rákosi és Gerő volt az igazi vezető. Fontos dolgokról nem tájékoztatták a titkárságot és még kevésbé a Politikai Bizottságot. Olyan döntéseket hoztak és olyan akciókat fogantatosítottak, amikhez nem volt joguk. Számos kérdéssel kapcsolatban előzetesen véleményt formáltak, majd ezeket úgy adták tovább, mint megoldásokat. A Párt választott szerveinek többi tagját nem tekintették egyenjogú személynek: lenézték őket.”²

Titkos írásában máshelyütt ezt a kritikát gyakorolja:

„A hatalom korrupciója és a létrejövő bonapartizmus együttjár a pártélet torzulásával: a klikkszerű pártvezetés személyi diktatúrává vált. Rákosi önmagát a párttagság akarata és véleményei fölé helyezte és figyelmen kívül hagyta a Párt döntéseit. A Pártot alárendelte akaratának, és diktatórikus módszerrel — elsősorban az állambiztonsági rendőrség segítségével — kikényszerítette, hogy a Párt úgy táncoljon, ahogy ő fütyül.“

Kikényszerített hallgatásba burkolózott a falu és a város egyaránt. Ez a temetők csöndje volt.

A nagy és kicsiny belföldi és külföldi vállalatokat kisajátították, míg Rákosi egy irreális katasztrófatervet erőszakolt az országra, annak érdekében, hogy az elmaradt parasztszámot ipari hatalommá alakítsa át.³ Az 1950-ben bejelentett 5 éves terv időszaka alatt kieroszakolták a munka és az emberek nagyarányú fájdalmas vándorlását. A városokban dolgozó emberek száma közel megkétszereződött. Bizonyos megyékben az ipari munkások számának növekedése a földművelő népesség kárára megdőbbentő méreteket öltött. Komárom megyében 600%-os, Fejér megyében 560%-os, Pest és Bács-Kiskun megyében 540%-os volt a növekedés.⁴

E folyamatok közben a társadalomnak nagyon sok rétegét érték sérelmek. A parasztok kétségtelenül megkapták a nekik járó földet, de azt tapasztalták, hogy a föld műveléséhez szükséges tőkét megtagadják tőlük. Nem sokkal később egy másik marxista jelszó, a kollektivizálás erőszakos megvalósításába kezdtek és a parasztokat még keményebben sújtották.

Az új rendszerben az ipari munkásoknak azt kellett tapasztalniuk, hogy rabszolgasorsba süllyedtek. Olyan munkanormákat állítottak fel, amiket sohasem tudtak teljesíteni. Mivel egy keresetből nem lehetett megélni egy családnak, az asszonyoknak is el kellett menniük gyári munkásnak, és a családok ezt személyes sérelemként élték át. Ilyen módon milliók idegenedtek el a Moszkvából visszatért emberektől, és megkezdődött a halk suttagás.

„Mi a különbség a kommunizmus és a rabszolgaság között?“

„Ez könnyű. A rabszolgaság korában nem volt telefon és rádió.“

Ezeknek a találós kérdéseknek emléke kísérté azokat, akik 1956-ban elhagyták az országot. Vegyük egy tizennégy éves fiú esetét, aki Kőbánya lepusztult városrészéből származott és gépmintázó szakmát tanult. 1950-ben Budapest déli részén, Csepel-szigeten egyik

gyárnak munkaerőre volt szüksége, ezért ezt a fiút kiemelték a szakmai gyakorlatokból, és elhelyezték a gyári futószalag mellé. Nem sokára meglátta az igazságot a marxista szólamok mögött. A gyárban „sztahanovista“, gondosan kiválogatott munkások is dolgoztak, akik állítólag sokszorosan túlteljesítették az előírt normákat.

„Nézd ezt a munkást! Ő 3000 forintot visz haza havonta. Saját háza van, és mindene megvan, amit csak kíván! Mindez a tied is lehet!“

Az egyik munkás emberfeletti erőfeszítések árán az egyik héten 180%-ra teljesítette a normát. De a következő héten azt tapasztalta, hogy ez a 180% lett az ő új normája. Az állandóan növekvő normáknak ebben a kommunista rendszerében a munkások naphosszat rohantak, rohantak, mint a patkányok a gyorsan mozgó taposómalomban.

Ebben a gigantikus hatalmi „sakkjátszmában“ minden „gyalogosnak“ megvolt a maga minősítése, és ez az ő titkos dossziéjában, a káderlapján volt feljegyezve. Rákosi uralma alatt a 'káder' szó elvesztette eredeti teuton katonai jelentését és rettenetes értelme lett. Ez a szó határozta meg egy személy osztályeredetét, és kérlelhetetlenül ez határozta meg a jövőjét: azt, hogy magasabb beosztásba kerülhet-e, magas fizetéssel járó álláshoz juthat-e, avagy azt is, hogy milyen hosszú időt kell eltöltenie a börtönben.

Az egész magyar népet káderkategóriákba sorolták. Minden ember dossziéjának tetején volt egy betű. A két kiemelt kategóriát az „M“, illetve a „P“ betű jelezte (munkás, illetve paraszt). A két „legrosszabb“ kategóriának az „É“, illetve az „E“ betű felelt meg (értelmiségi, illetve egyéb).

A lehető legmagasabb minősítést az „M-1“ jelezte. Ezt kapták meg a bányászok, vasmunkások, magas pártfunkcionáriusok és az ávos tisztek gyermekei.

De még egy „E“ kategóriához tartozó személy is lenézhetett egyeseket, mivel alatta helyezkedett el a halandóknak osztályozáson aluli, társadalmi osztályhoz nem tartozó kategóriája. Jaj volt annak az embernek, akinek a dossziéján az „X“ betű állt. Ezek voltak a deklaszszáltak, az „osztályidegenek“, az egykori tiszteknek, arisztokratáknak, a Horthy-rendszer alatt magasabb tisztségeket betöltött személyeknek, valamint az egykor gazdag családoknak gyermekei. Mindegyikük fölött ott lebegett a Damoklesz kardja: jogaik és személyes szabadságuk állandó fenyegetésnek volt kitéve.

A káder-dosszié alapján bárkit üldözhettek; tönkretelheték álma-

it és törekvéseit. Ez volt az árnyék, amit egész életén át senki sem tudott átugrani.

Az új szovjet stílusú alkotmány hatalmat adott a kommunistáknak, hogy önkényesen megfélemlítsék azokat, akik ellentmondanak nekik.

Mielőtt Rákosi átvette a hatalmat, az 1878-as Btk. volt érvényben. Ez tárgyilagos és egyértelmű volt: az emberek tudták, mihez tartásuk magukat. Ez egyáltalán nem felelt meg a marxista játszmának. Rákosi „hajlékony” jogrendszert akart, amelyben a földdel rendelkező parasztot, illetve kulákot halálra lehetett ítélni, ha az úgy döntött, hogy a földjén szalonnát süt reggelire, mert „veszélyeztetni a terményeket”. Ez gyors út volt az új társadalom ellenségeinek kiűzésére.

Rákosi új államának legfőbb végrehajtó hatalmát az ügyészség gyakorolta. Az ügyész hatalma még az állambiztonsági rendőrség (ÁVH) hatalmánál is nagyobb volt. Az új jogszabályok rövidek voltak. Az értelmezésüket szolgáló szubjektív szabályokat egy sereg titkos közlöny tartalmazta, amiket csak a bírák kaptak meg, még az ügyvédek sem.

Az ügyész elutasíthatta a védelem tanúit azon a címen, hogy „az állam érdekeire ártalmas személyek”. A politikai természetű ügyekkel egy „00”-val jelzett speciális ügyész-részleg foglalkozott, amelynek egy Bakos Pál nevű ÁVH-s tiszt volt a főnöke. Ez utóbbinak hivatali kötelessége volt, hogy a vád és a védelem képviselőit csak olyan személyt engedélyezzen, akinek a neve egy bizonyos „00”-val jelzett listán szerepel. A „00”-ás ügyekben még a vádirat is államtitok, és abba sem a fogoly vádlott, sem az ügyvéd nem tekinthetett be.⁵

Az új ÁVH-t a belügyminiszter felügyelte, de csak elméletben. Ahogy Sztálin közvetlenül irányította az ő NKVD-ját, ugyanúgy Rákosi — és kisebb hatáskörben Gerő és Farkas — a belügyminiszter feje fölött közvetlenül adott parancsokat az ÁVH-nak.

1949-ben a belügyminiszter Kádár János volt, félrevonuló szürke ember, szürke öltönyében, ami mindig egy számmal nagyobbak tűnt annál, ami ráillene.⁶ Kádár a háború alatti ellenállási mozgalmából ismert barátját és bálványát, Rajk Lászlót a miniszteri székben 1948. augusztus 3-án váltotta fel. Magas termetű, gyér, egérszürke hajú, barna szemű, erős tekintetű ember volt, szomorú, aszketikus figura, aki semmiben sem hasonlított az étel-ital és költség-

ges öltözködés iránt előszeretettel tápláló többi pártfunkcionáriushoz. 1912 májusában Fiumé-ban született, egy kivándorló szlovák parasztlány fiaként, aki egy oda besorozott katonával rövid ideig szerelmi viszonyt folytatott. Kádár újságkihordással keresett pénzt Budapesten, majd miután tizennégy éves korában abbahagyta iskolai tanulmányait, szerszámkészítő ipari tanuló lett. Estéit az utcai lámpafénynél olvasással töltötte. Tizenkilenc éves korában Barna János néven kommunista ifjómunkás lett. Amikor 1936-ban Moszkva úgy rendelkezett, hogy az egyes országok Kommunista Pártjai szívárognak be az egyéb munkásmozgalmakba, Kádár a Szociáldemokrata Párt budapesti bizottságának tagja lett. A második világháború alatt a földalatti kommunista mozgalomhoz csatlakozott, és igyekezett azt együtt tartani, amikor a Párt két legfőbb vezetőjét elfogták és főlakasztották 1942-ben.

Új neve Kádár János, és amikor barátját és elvtársát, Rajk Lászlót 1943-ban letartóztatták, az egész földalatti párt vezetését kezébe vette, majd feloszlatta, és helyette életre hívta az úgynevezett „Békepártot“. 1944 áprilisában az új párt elhatározta, hogy kapcsolatot létesít a moszkvai emigráns kommunista vezetőkkel a szomszédos Jugoszláviában harcoló Tito partizánjain keresztül. Kádárt határátlépési kísérlete közben elfogták, de megszökött és visszatért Budapestre.

Miután a szovjet csapatok elfoglalták a fővárost, Péter Gáborral együttműködve megszervezte a rendőri erőket, mint a rendőrfőnök helyettese, és a budapesti pártszervezet első titkára lett.

Nézetei egyértelműek voltak. „A hatalom, elvtársak, a legfontosabb az osztályharcban“ — mondta a salgótarjáni munkásoknak. „Ha egy társadalmi osztály hatalomra kerül, bármit megtehet, amit akar. Ezért az osztályharcban a cél mindig — a hatalom.“⁷

A Párt napilapja, a Szabad Nép, amikor belügyminiszteri kinevezését 1948-ban hírül adta, a cikket rituális dicshimnuszával zárta: „A mi népünk most olyan belügyminisztert kapott a sors ajándéka-ként, aki egy egyszerű munkás fiából emelkedett ki és került erre a magas posztra a Párt és az ország vezetői közül.“⁸

Kádár nem kereste a népszerűséget. Miután 1956-ban szovjet katonai segítséggel leverte a felkelést, az utcákon illegális falfeliratok jelentek meg, ilyen szöveggel: „Mi kell ahhoz, hogy valaki Magyarország miniszterelnöke legyen? Ne legyen meggyőződése, gerinctelen legyen, az írni- és olvasni tudás nem lényeges, csak az a fontos, hogy aláírjon olyan dokumentumokat, amiket mások fogalmaztak.“ Ez a jellemzés

lebecsülte tényleges képességeit és azt a céltudatos eltökéltségét, amellyel harcot hirdetett a „revizionizmus és a burzsoá nacionalizmus ellen“. Ezt az eltökéltséget Kádár „Lenin és a bolsevikok türelmetlenségének“ nevezte.

Modora nyers és proletárjellegű volt; nyilvánosság előtt elmondott beszédei pedig a látszólagos őszinteség miatt nagyon hatásosak. Úgy látta, nincs szüksége arra, hogy nyelvezetét csiszolja. A felkelés leverése után egy alkalommal kifejtette: „Egy tigris nem szelídíthető meg csalétekkel. Csak egy módon lehet megszelídíteni és pacifikálni: ha agyonverjük.“ Néhány héttel később, amikor a legyőzött forradalmárokat tömegesen akasztották, arcátlanul kijelentette: eljött az idő, hogy a proletárdiktatúra megmutassa „bűntetőképességét“.

A börtönökben egyre több rab volt. A hírhedt Fő utcai ÁVH-s vizsgálati börtön volt a pokol első állomása százezrek számára. Mivel olyan korban épült, amikor a börtönök még igazi börtönök, egy évszázad bűnügyi történetéről tudott volna beszélni, a bejáratí fegyveres őrbódétól az áthatolhatatlan falakig és az alacsony, színes villanykörtéktől megvilágított folyosókig.

A megfélemlített emberek csoszogó csoportjai jártak helyben filctalpú papucsaikban, mialatt a börtönőrök előre megállapított sípjelkekkel jelezték a vádlottak sorrendjét: azt, hogy kiknek kell tovább haladniuk, és kiknek kell teljesíteniük a hirtelen felszólítást: „Állj! Fordulj a fal felé és ne nézz körbe!“ A terrornak fontos eleme volt, hogy még a legközelebbi hozzátartozó sem tudta sohasem, hogy mi történt eltűnt hozzátartozóival.⁹

Alig volt magyar család, amelynek ne okozott volna sebet a gyűlölt „ávósokkal“ való találkozás.

Egy ötven év körüli budapesti gombatenyésztőt 1949 áprilisában vettek őrizetbe, nem sokkal a legkisebb lánya után.¹⁰ A lányt tévedésből vitték be a börtönbe, amikor az ávósok ugyanabban a vasúti fülkében Győrött két kamasz után szimatoltak: azok nyilvánvalóan szökést terveztek. Az elfogott fiatal lánynak a vizsgálati börtönben egész éjjel hideg vízben kellett állnia, és ez így ment egészen addig, amíg három nap múlva annyira beteg lett, hogy nem tudott válaszolni a kérdésekre. Természetesen nem volt semmi, amit be tudott volna vallani, ezért az ávósok eltörték bal karját és egy évre bebörtönözték.

Amikor néhány nappal később a szintén ártatlan apját is őrizet-

be vették, az apát bevitték az ÁVH-központba. „Nem mondták meg, hogy miért vettek őrizetbe, de bevitték egy hangszigetelt szobába, ahol kezeimet összekötözték és a kötelet a mennyezeten függő gyűrűhöz erősítették. Felhúztak a gyűrűig, cipőimet lehúzták és a hátamat meg a talpamat gumibottal verték.“

Ezt három-négy napon át ismételték. Még arra sem hagytak időt, hogy kérdéseket intézzenek hozzá. 1949. december 19-én — ismét csak magyarázat nélkül — szabadlábra helyezték.

Az ÁVH öntörvényű szervezet volt. Az egész ország ismerte módszereit, vagy legalábbis azt hitte, hogy ismeri azokat. Bizonyos közszájon forgó technikáik valószínűleg igazak voltak: számtalan börtöntörténetben megjelenik a férfiak peniszébe bevezetett, majd ökölcsapással összezúzott üvegcső.

Olyan szerencsétlen funkcionáriusok, mint Pálóczi-Horváth György, a „Magyar Egyesült Nemzetek“ egyesület főtitkára, első kézből megtanulta, mi az igazság.

1949 nyarán tartóztatták le. Belökték egy jéghideg cellába, ahol éjjel-nappal egy csupasz villanykörte világított. Három hétig erőszakosan ébren tartották, hogy befolyásolhatóbbá tegyék. (Az ÁVH azt a vallomást követelte tőle, hogy az „Egyesült Nemzetek“ kém-szervezet.) Az üres percek ezreinek kellett eltelnie, amíg a szörnyű kínzás alábbhagyott. Addig nem tudta, hogy a testi-lelki kínzásnak annyi válfaja létezik.

„Az alvás hiánya, az éhezés, a megalázás, az emberi méltóság súlyos megsértése, valamint az a tudat, hogy ki vagyunk szolgáltatva az ÁVO kényére, kedvére — mindez még nem volt elég“ — írta 1956-ban. „Azt mondták nekünk, hogy behozzák feleségünket, gyermekeinket és előttünk fogják megkínózni őket. Asszonyokat és gyerekeket hallottunk kiabálni a szomszédos szobában. Ez a mi kedvünkért való színjáték lett volna csupán? Még most sem tudom.“¹¹

Ezek vesztették el tartósan józan eszüket. Ezek a mentális rendellenességben szenvedő áldozatok megzavarták az amerikai pszichiátereket. Először azt hitték, hogy ügyes hazudozók, akik a Nyugat szimpátiájára játszanak, hasonlóan a „náci koncentrációs táborok áldozataihoz“, akik ezerszám jelentek meg, hogy hiszékeny zsidó szervezetektől pénzt szerezzenek. Az összehasonlító vizsgálatot a Cornell Egyetem pszichoanalitikusa, dr. George Devereux végezte el, amelynek során egy magyar „szabadságharcosnak“ tizenhat órán keresztül tett fel kérdéseket.

Ez a huszonnyolc éves fiatalember olyan történetet adott elő, amely személyes hősiességét és a vezetésre való alkalmasságát volt hivatva bizonyítani. Szabó János néven mutatkozott be. Ezt a nevet nyilvánvalóan vaktában találta ki, és attól a felkelő vezértől kölcsönözte, akit a valóságban aznap végeztek ki Budapesten. Elmondta, hogy gyermekkorában szegényesen éltek, de anyja mégis szobalányt és szakácsnőt tartott. A felkelés alatt egyszer fenegyerekhez illő megbízatását biciklizve teljesítette: amikor megérkezett Nyugatra, a bicikliből „motorbicikli” lett.

Devereux hajlott arra, hogy súlyos neurotikus egyént lásson benne, aki majdnem hüpomániás szakaszban van és sürgős gyógykezelésre szorul. „Sunyi módon köntörfalazott azzal kapcsolatban, hogy ő maga végzett-e ténylegesen egy árulóval vagy elrendelte a kivégzést — avagy végül is mi történt.”¹²

És mégis volt igazságmagja történetének: igaz volt, hogy az ÁVH először 1950. október 20-án vette őrizetbe, miután illegálisan átlépte a határt Jugoszlávia felől. Szegeden tényleg bement az ÁVH-őrszobára és feladta magát. Ez egy beijedt kém jellegzetes cselekedete. Azt állította, hogy nem dolgozott az amerikai „CIC” nevű kém-szervezetnek.

„Úgy gondolom: valamibe valahogy belekeveredett” — számolt be az esetről Mezey Zsigmond, egy másik analitikus. „Lehetséges, hogy *tényleg* kém volt.”

Az ÁVH börtönében a férfi fasiszta lelületűvé vált. Nyíltan beszélt „ezekről a piszkos zsidókról, akik ezt az egész szervezetet működtetik”, értve ezen az ÁVH-t. Úgy beszélt a börtönőrökről, mint az állatokról, akik pusztá végrehajtói azoknak a rendelkezéseknek, amiket számukra a zsidók adtak.

Leírta a tortúra-mechanizmust, amit az ÁVH a Fő utcai börtönben alkalmazott, kezdve a „kínzószobától” (amely túl alacsony volt ahhoz, hogy álljanak benne, de leülni lehetetlen volt) és a „tükrös szobától” kezdve egy vízzel telt zárkáig és egy csapóajtóra rögzített szélig, amelyre ha ráült valaki, azonnal meghalt, és egy óriási húsdaráló feldarabolta a holttestét.

Azok, akik a Cornell Egyetemen meghallgatták, nyíltan szkeptikusak voltak, de tény, hogy testén viselte megkínzásának jeleit: ujjairól le voltak tépve a körmök, alsó és felső zápfogai hiányoztak, műfogakkal voltak pótolva.

A lojális kommunisták bíztak abban, hogy mindezek a kínzások-

ról szóló szóbeszéddek csupán az „ellenséges propaganda“ termékei. Egy korábbi pártújságíró, aki később a „Függetlenség“ című forradalmi lapnak volt a főszerkesztője, érdekes felvilágosítást adott erről amerikai interjúvolóinak 1956-ban.¹³ A harminchét éves, idegesnek látszó, mintegy 180 cm magas, izmos sportdzsekijében és flanellnadrágjában gondosan öltözött férfi harsányan rájuk nevetett.

„Mint kommunista újságíró“ — kezdte — „meg voltam győződve, hogy igazam van. Szerettem vitatkozni eltérő meggyőződésű kollégákkal. De 1949 után a Szociáldemokrata Pártot és a többi magyar pártot tönkretették. Még a magyar hadsereg egyenruháját is megváltoztatták. Nem írhattam többé arról, amiről akartam...

Közben olyan barátnőre tettem szert, aki a második világháború alatt az ellenállási mozgalomhoz csatlakozott, és harcolt Tito partizánjai között is. Csak évekkel később ébredtem annak tudatára, hogy ő a Párt szemében kulák. Nagyon rosszul bántak vele, mégpedig kizárólag azért, mert a családja a háború előtt nagyon gazdag volt, ő maga pedig Svájcban és Franciaországban nevelkedett. Amikor először zaklatták a kommunisták, elhatározta, hogy elhagyja az országot. De az ÁVH elfogta és börtönbe zárták...

Később elmondta nekem, hogy mit műveltek vele a börtönben. Akkor ébredtem először tudatára, hogy mi folyik az országban.“

8. PER ÉS TÉVEDÉS

1949 második felében Magyarország diktátora, Rákosi megrendezte leglátványosabb kirakatperét, valószínűleg a Kreml parancsára. Áldozata Rajk László volt, a rendőrállam „építészé”. Rákosinak valószínűleg jó oka volt arra, hogy irigykedjék rá és féljen tőle. Sztálin elhatározta, hogy a vasfüggöny mögötti minden országban tisztogatás keretében eltávolítja a helyi kommunista vezetőket, és azokat ülteti a helyükbe, akik — Rákosihoz hasonlóan — Moszkvában „teleltek”.

A hidegvérű kitervelést és sátáni végrehajtást illetően a Rajk-per még mindig egyedülállónak mondható. A Párt vezetőségében és egyszerű tagjaiban lélektani válságot idézett elő: Rajk barátai nehezen tudták elhinni, hogy ő ilyen gyalázatos bűncselekményeket követett el, mégis, amikor bíróság elé állt, mindazok elkövetését nyilvánosan beismerte.

Amikor a titkosrendőrség berontott otthonába hajnalok hajnalán és magukkal vitték 1949. május 30-án, éppen negyvenéves volt. 1909-ben született Erdélyben. Apja egy cipőüzletnek volt a tulajdonosa. 1932-ben kommunista agitáció miatt börtönbe került. A spanyol polgárháborúban harcolt és megsebesült. 1944-ben a magyar fasiszták internálták. A dachauai koncentrációs táborból való szabadulását igazoló dokumentum 1945. májusi dátumozású, ezért kifogástalannak tűnt. De két dolog volt a rovásán: nem volt zsidó, és — Rákositól eltérően — nem volt moszkvai emigráns. A Rákosit körülvevő „elittársaság” Rajkot megvetéssel kezelte.

Vele egyidejűleg feleségét, Júliát is börtönbe vetették. Kisfiukat elvették tőlük. Négy hónapig az asszony semmi mást nem hallott, mint a budapesti Központi Börtön öreinek lépkedését. Egyik éjjel egyszer csak zajt hallott a börtönudvaron, amelyet ünnepélyes csend követett. A csöndet rövid parancs törte meg: „Géza, szolgál-tasson igazságot!”

Egy szék felborult.

Tompább hangokat lehetett hallani, majd egy nyers hang tudtul adta: „Meghalt.”¹

Ennek az intrikának a kerekei akkor lendültek mozgásba, amikor Jugoszlávia hivatalosan megszakította kapcsolatait a Szovjetunió-

val. Joszip Tito marsall arra törekedett, hogy létrehozzon egy balkáni államszövetséget, amely Moszkva befolyásától független. Ennek a tagjai Jugoszlávián kívül Bulgária, Magyarország és Románia lettek volna. Rákosi mélységes irigységet érzett Tito iránt: Rákosi presztízse, mint a Kommunista Internacionálé háború előtti „nagykutyájáé“, elhalványult, ugyanakkor Tito nevét, mint a háború alatti partizán parancsnokét világszerte ismerték. Amikor Tito 1947 végén Budapestre látogatott, Rákosi elkerülte a vele való találkozást: Moszkvába utazott. A továbbiakban úgy cselekedett, mint tipikus agent provocateur: titokban bátorította Tito Moszkva iránti el nem kötelezettségét, majd 1948 májusában Moszkvát támogató, rosszinulatú levelet küldött neki. A jugoszláv kommunisták metsző éllel utasították rendre Rákosit: tagadták a jogát, hogy beleavatkozzék Moszkvával folytatott vitájukba. Rákosi színpadiasan haragra gerjedt és Titót árulónak, bűnösnek és renegátnak nevezte. Négy évvel később megtámadta egyik beszédében. Ezt mondta: „Minden nap láthatjuk, hogyan nő a jugoszláv munkások nyomora, hogyan csökken az ország függetlensége, és hogyan válik az ország egyre inkább a háborús uszítók csatlósává és rabszolgájává.“

Rajk letartóztatása Rákosi részéről egyfajta bosszú volt. Nem megmondta előre a nagy Sztálin, hogy a harc erősödésével a megvert osztályellenség aktív hídfőt állít fel a Párton belül? Így kezdődött el Rákosi „titoizmus“ elleni kereszteshadjárata ugyanabban az évben, 1948-ban. A gyanúsítottak ezreit tartóztatták le, deportálták, illetve végezték ki.

Rákosi feketelistáján Rajk volt az első.

Szász Béla, Rajk barátainak egyike leírja, hogyan kezdte felállítani Rákosi a színpadot. 1949. május 1-jén Rajkot nem a nagy katonai szemleasztalhoz ültette a katonai parádé alkalmával, hanem egy kis üdvözlő emelvényhez maga mellé, mintha megtisztelte volna. „Ez drámai kontraszt“ — mondta Szász Béla. „Rákosi, a csúf zsidó törpe, és oldalán a csinos fiatal miniszter. Rákosira jellemző volt sok húhót csapni áldozata körül, amikor az szabadságának utolsó napjait tölti.“

Természetesen mindez csupán álcázás; azért, hogy elrejtse valódi szándékát. Ez volt az ok, ami miatt 1948 augusztusában Rajkot külügyminiszterre nevezte ki, belügyminiszteri megbízása helyett. A kiszemelt áldozatot ilyen módon előléptette, éppen a „leleplezése“ előtt, hogy alátámassza a leleplezés teljes váratlanságát.

Egyidejűleg részletes tervet dolgozott ki Tito rágalmazására is.

Egy jugoszláv egyetemi hallgatót Budapesten meggyilkoltak, és a rendőrség hírül adta, hogy a jugoszláv sajtóattasé, Zsivkov Boarov a gyilkos. A kínzás hatására a jugoszláv aláírt egy vallomást, a cél nyilvánvalóan az volt, hogy ezt a szerencsétlen diplomatát arra kényszerítsék, hogy belekeverje az ügybe magát Titót. Ezt a tervet azonban elejtették, annak javára, hogy Tito helyett titokban kiszemelték bűnbaknak a követet, majd — minthogy a követet visszahívták — utolsó változatként a követségi ügyvivőt.

Ez az ember a harmincöt éves Lazarus Brankov, a korábbi szerb ügyvéd, újságíró és partizán tiszt.² Bevallja, hogy sok hosszas magánbeszélgetést folytatott Rajkkal a magánlakásán, illetve vadászatok során. Biztos, hogy Rajk lakásában a rendőrség szakértői lehallgatót rejtettek el, mivel ezeknek a beszélgetéseknek a szövegét később megmutatják Brankovnak.

Így vált ő a Rajk-per belső történetének koronatanújává. Mivel az 1956-os felkelés alatt külföldre menekült, hosszas tanúvallomása hozzáférhető az amerikai adattárakban. Ez bizonyítja a rendőrállam belső köreinek undorító szalagféreg-szemléletét.

Rákosi 1948 októberében adta ki a parancsot Brankov elrablására. Belgrád sohasem tiltakozott, mivel Rákosi a moszkvai újságokban azt a hamis jelentést tette közzé, hogy Brankov valójában „megszökött”. (Ezt a változatot széles körben elhitték Budapesten, még sok évvel később is.) A jugoszlávnak szűkös ávós cellájában csupán arra volt lehetősége, hogy egyenes testtartással leüljön. A kihallgatások egy évig elhúzódnak, egyre brutálisabbak és ördögibebek, mint az egymás után következő jelenetek egy Kafka-drámában. Az ÁVO sztártanúnak idomítja be: neki kell tanúsítania, hogy Tito személyesen üzent neki: Rajkkal együtt terveljük ki Rákosi, Gerő és Farkas meggyilkolását. Csak az ÁVO ébersége mentette meg a fiatal népi demokráciát ettől a véres gyászesettől.

Telnek a hónapok.

Brankov egész világa ez a szűk cella.

Fő kínzóinak ebben az esetben Lombos Lajos ávós alezredest jelölték ki, aki a második világháború alatt úgy került el a halált egy zsidó munkaszolgálatos zászlóaljban, hogy elmebetegséget színlelt. Most az egész emberiségen kívánt bosszút állni. Az ÁVO azt mondja Brankovnak, hogy bizonyítékaik vannak: ő adta a parancsot az egyetemi hallgató meggyilkolására a sajtóattasénak. Szembesítik az állítólagos „gyilkossal”. Boarov nem tud a szemébe nézni és visszavonja vallomását.

További vallatások következnek. A kínzás fokozódik. Az egyik idősebb civilruhás nyomozó tiszt ilyen módon tesz szemrehányást neki: „Mi *hiszünk* neked! Te nem biztattad fel Boarovot erre a gyilkosságra. De intelligens ember vagy. Tudatában kell lenned, hogy nem helyezhetünk egyszerűen szabadlábra — mindezek után.” És csaknem védekező hangnemben hozzátette: „Ezt az egész ügyet könnyen lezárhatjuk a te segítséged nélkül is. Van egy hasonmásod, és ő mindent meg fog tenni, amit kérünk tőle. Senki sem fog rájönni!”

Összecsapja kezét, mire a hasonmást bevezetik. A hasonlóság megdöbrentő, noha az ember talán némileg magasabb.

Brankov végül is megtörik és beleegyezik, hogy disszidensnek fogja vallani magát. Úgy rendelkeznek, hogy — az ő felügyeletük alatt — csatlakozzék más, valódi disszidensekhez; elviszik filmekre, előadásokra és sétákra is elkísérik. Azt akarják, hogy sokan lássák. Közben más „tanúkat” is felsorakoztatnak. Szász Bélától, aki Rajkot egyetemi hallgató korából ismeri, de a háborús éveket Argentínában töltötte, azt követelik, hogy vallja azt: ő „imperialista ügynök”, akit Magyarországra 1946-ban hazaküldtek, és ő zsarolta meg Rajkot, „akiről tudta, hogy Horthy rendőrségének spiclije”, és így érte el, hogy Rajk titkos dokumentumokat szolgáltasson ki az angoloknak.

Mindez merő kitalálás, de a Rajk elleni ügy fokozatosan összeáll. A kérdés most már csak az, hogyan tudják rávenni Rajkot, hogy együttműködjék az ÁVO-val?

Amikor Lazarus Brankovot visszaviszik az Adrássy út 60.-ba, azt mondják neki: bizonyítékaik vannak, hogy Tito milyen terveket szőtt, és letartóztatták magát Rajkot is, a főbűnöst. Azt állítják, hogy Rajk és Pálffy tábornok mindent bevallott. „Semmi hasznod nem származik abból, ha tagadod, hogy bűnös vagy.” Megmutatják, mi a tartalma a Rajk által aláírt vallomásnak. Azt kérdezik tőle, milyen szerepet játszott Révai József és Révai sógora, Szántó Zoltán, amíg belgrádi magyar követ volt.

Ennek az intrikának kavargó örvényei egyre bonyolultabbá válnak. Tito szerepe egyre növekszik. dr. Szőnyi Tibor, Szalai András, Korondy Béla és a Rádió főnöke, Justus Pál már mindnyájan be vannak vonva az ügybe. Brankov nehéz fogolynak bizonyul, ezért bekötik a szemét és átszállítják a budai Varázs utcába, ahol az ÁVO-nak három különleges villája található.

Itt a cellájában bokáig jéghideg, sós víz van, hogy elvegye ked-

vét a fogolynak a szűk pricesen való alvástól. Néhány nap múlva Brankov már szédül a kimerültségtől, de még mindig nem hajlandó aláírni a terhelő dokumentumokat.

„Miért vágod magad alatt a fát?” — mondják a hangok. „Mindenkinek más már vallott. A te tagadásodat nem fogják elhinni a bíróságon, hiszen Rajk és a többiek már mindent bevallottak.”

Egyetlen vágya: aludni szeretne. Semmi más nem tűnik kívánatosabbnak számára. De amikor jönnek, hogy aláírassák vele a dokumentumokat, valami oknál fogva, amit magának sem tud megmagyarázni, mindig csak ezt hajtogatja: nem, nem.

Az ÁVH főnöke, Péter Gábor tábornok és helyettese, Szűcs Miklós ezredes mindig jelen vannak. Ők szembesítik Rajkkal, aki hidegvérrel beismeri a legfantasztikusabb vádakat. Brankov megdöbbenve néz: „Benne voltam a Rákosi meggyilkolására irányuló összeesküvésben” — mondja Rajk. „Amikor a jugoszláv tisztviselőkkel találkoztam a vonaton, megbeszéltük a részleteket.”

Kétségek és pánikus köd borítja be Brankov fáradt agyát.

„Bármit is mondjon” — vágja vissza magára találva —, „ez az első alkalom, hogy hallok erről.”

Így telnek a hetek egymás után. Nagyon lefogy, de úgy tűnik, többé a verések nem ártanak neki.

Megdöbben, amikor megtudja, hogy ezeknek a kínvallatásoknak irányítója Theodor Bjelkin szovjet altábornagy, akinek a valódi neve valószínűleg V. S. Abakumov. Ő Berija első számú helyettese. Hányszor táncolt Bjelkin feleségével, amikor az altábornagy a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban teljesített szolgálatot. Most az orosz NKVD tábornok itt áll szemtől-szembe vele, gyér vörösés hajával, nagy pocakjával és egymásnak ütődő lábaival. Ezüstös kék színű Sztálin-tunikát visel.

Gyakran gúnyolódik, rángatja a vállát és nevetőgörcsbe tör ki, magyar utánzója, Szűcs ezredes vele összhangban szolgai módon kuncog.

Az egész olyan, mint egy lidérces álom. Az egyik kérdés alkalomával Brankov azon kapja magát, hogy hallucinál: Bjelkin kövér, sápadt arca olyan, mint egyre növekvő oroszlánfogazat, Bjelkinnek oroszlánfarka van, amely verdes és csapkod, és az így keletkező porfelhő közepén egy liliputi figurát lát: ez ő maga, Lazarus Brankov. Talán már kezelték is gondolkodást torzító idegmérgekkel, elővételezván a közelgő nyilvános pert.

De mikor lesz a tárgyalás? Nyilvánvaló, hogy hamarosan.

Minden tanúnak be kell tanulnia a szerepét. Csak akkor engedik őket aludni, amikor már szóról-szóra tudják, amit mondaniuk kell. Az idegmérgek adagjait változtatják: nyilván értékeli, hogy mennyi fog előnyösen hatni, amikor a nagy nap elérkezik. (A Mindszenty-per alatt 1949-ben dr. Weil Emil ügyködött az idegmérgekkel, de ő nyilván sokoldalú tehetséggel megáldott ember, mert áthelyezték Magyarország követeként az USA-ba, és a Rajk-per alatt az idegmérgek adagolását Bálint István, a betegesen elhízott orvos irányítja.)

Az egyik nap Brankov szökést kísérel meg. Ettől kezdve még rosszabbul bánnak vele, de amikor legközelebb fürdeni viszik, üzenetet vés körmével a falba. Tudja ugyanis, hogy Rajk, Pálffy és Justus mind tudnak franciául. Ezért azt vési franciául a falba: „A peren csak az igazat mondjátok!”

A tárgyalás előzetes „főpróbái” megkezdődnek. Egyik alkalommal Brankov bátran ellenáll; felfedi, hogy az egész eljárás hamis vádon alapul. Abban a hitben teszi ezt, hogy végre ez már az igazi tárgyalás. De ez csak újabb „főpróba”, noha a bíróság elnöke, dr. Jankó Péter és az ügyvédek is mind jelen vannak, hogy utoljára elpróbálják a színjátékot.

Időnként tiszta, idegmérgektől mentes pillanataikban a többi rabok is az ellenállás jeleit mutatják. Egy alkalommal túlságosan erős a idegméreg-adag, és Rajk, valamint Brankov szajkózni kezdik előre elkészített válaszaikat, de nem a megfelelő kérdésekre. Ez olyan összevissza beszédet eredményez, ami kevésbé mesterkélt körülmények között mulatságos lenne. Csak Pálffy tábornok nem tesz kísérletet az ellenállásra, csak zokog, amikor Justus olykor ripacskodik, mint egy ócska színész: olyan gyalázatosan mondja szerepét, hogy még a legostobább néző is láthatja: be kellett tanulnia a mondókáját. „Igen, én vagyok a magyar Trockij” — dicsekszik.

Mindez ködösen jelenik meg Brankov értelmében. Képtelen megkülönböztetni az arcokat. Az idegmérgek hatására kábult, hasonlóan ahhoz, ahogy a fogorvos injekciója után érzi magát az ember. Amikor azt állítják, hogy ő adott utasítást Boarov sajtóattasénak a gyilkosságra, homályosan veszélyt érez és megpróbál tiltakozni, de visszazuhan az érzelmi közöny súlytalansági állapotába, mielőtt megszólalna.

„Nem, ez nem igaz” — hallja önmagát suttogni, de képtelen folytatni.

Rajknak hosszú és bonyolult részt kell elmondania, és Brankov úgy találja, hogy nem tudja követni. Értelme felmondja a szolgáltatást. Elveszíti teljesen a tájékozódási érzékét. Amikor ügyvédje — egy korábbi szovjet partizán — vádolni kezdi, Brankov megpróbálja támadni az ügyvédet, illetve válaszolni akar, de mire feláll, elfelejti; visszazuhan a székre, mialatt az örök elhallgattatják.

Rajk ilyen módon nem teszi kirakatba magát. Kijelenti: „Nincs szükségünk kegyelemre!” Ez a szövegrészlet örvénylik Brankov fejében, egy hajótörés után ködben bolyongó hajóhoz hasonlóan. Egyik alkalommal előre megírt szöveget kell felolvasniuk a „per-ről” tudósító Rádió számára. Egy másik napon Rajk odasúgja a mellette ülő Justusnak: „A vallomásom nem volt igaz!”

Brankov kíváncsian várja, hogy fog majd Rajk viselkedni, amikor megkezdődik az igazi tárgyalás. Azon a napon el fogja kezdeni tiltakozását ez ellen a színjáték ellen.

De hirtelen mindennek véget vet az a körülmény, hogy egy rabszállító járműn a Központi Börtönbe szállítják. Az utolsó „főpróba” maga a per volt, anélkül, hogy Brankov ennek a tudatára ébredt volna. Még arra is képtelen visszaemlékezni, hogy milyen ítéletet kapott.

„Mikor született?” — hangzik a bíróság elnökének a kérdése.

Rajk válasza: „1909. március 8-án...”

A per megkezdődött. 1949. szeptember 16-a volt, és a Népbíróság (a vasfüggöny mögötti államoknak ez az „áporodott szagú, ingujjra vetkőzött” kínzó testülete a Vasas Szakszervezet budapesti székházában, a márványhallban rendezte meg a pert. A nyolc vádlott egyvonalban ült egymás mellett, köztük egyenruhás örök.

Az államügyész, dr. Alapi Gyula, felolvasta a vádiratot.

„Nemcsak Rajk és társai ülnek ma itt a vádlottak padján” — kezdte —, „hanem itt ülnek külföldi pénzeloők, a belgrádi és a washingtoni imperialista vezetők is.”

A piros kötélkorlát mögött helyet foglaló közönség: a háromszáz kétkezi munkás és a pártfunkcionáriusok hada felmorajlott. A világsajtó tudósítói elkezdtek a jegyzetelést. Jelen volt Serge Karsky a Le Monde-től, L. Erdős a France Soir-től, Michael Burns a The Times-től, Joseph Kingsbury Smith az International News Service-től (New York), Richard Clark a United Press-től, Stephen Wise a párizsi kiadású New York Herald Tribune-től, és aki mellette ült Wilfred Burchett a Daily Express-től. Ez volt tehát a per taktikai célja!

„Ennek a pernek különleges vonása“ — jelentette ki Alapi —, „hogy valójában nem Rajk László és társai ülnek a vádlottak padján, hanem Tito és bünszövetkezete.“

Alapi beszédében Andrej Visinszkijnek, Sztálin főügyészének mondatai visszhangzottak, de felfedezhetők voltak Kádár János tigrisszelidítéssel kapcsolatos, meg nem alkuvó nézetének nyomai is: „A veszett kutyák ellen csak egy biztos védelem van: agyon kell lőni azokat!“ — mennydörögte.

A vádlottak egytől-egyig töredelmesen bevallották vétkeiket. Rajk, Pálffy, a külföldi diplomata, a rendőrezredes, a Rádió igazgatóhelyettese — mind azt vallotta, hogy Titónak és a nyugati imperialistáknak az ügynöke, és azt kérték, hogy a bíróság a Rákosi, Farkas és Gerő ellen szőtt gyilkos összeesküvést vegye figyelembe ellenük.

Rajk azt állította, hogy a kommunista ifjúsági mozgalomhoz kizárólag Horthy rendőrségének utasítására csatlakozott. Később ezt fejtegette: „Spanyolországba kettős küldetéssel mentem. Meg kellett tudnom, hogy kik azok az emberek, akik a Rákosi-zászlóaljban harcolnak, és csökkentenem kellett a zászlóalj harci hatékonyságát belső politikai bomlasztással... Hozzátehetem mindehhez, hogy a Rákosi-zászlóaljon belül trockista propagandát fejtettem ki.“

És ez így folytatódott a továbbiak során is. Rajk azt vallotta, hogy francia közvetítéssel titokban találkozott jugoszláv diplomatákkal 1939-ben, majd a Deuxième Bureau tisztjeivel, azután egy Gestapo-örnaggal („akinek a nevére nem tudok visszaemlékezni“). Ez a náci felolvasta neki a jugoszláv kollaboránsok listáját, és ezekre a nevekre Rajk vissza *tudott* emlékezni. Valamennyien — úgy hozta a sors — Tito marsall legközelebbi köréhez tartoztak.

Két évvel ezelőtt — vallotta Rajk — kapcsolatba lépett Tito kémszolgálatával, amikor meglátogatta Abbáziát, a Jugoszláviához tartozó nyaralóhelyet.

„Itt ébredtem tudatára első ízben annak, hogy nemcsak Rankovic“, a későbbi jugoszláv belügyminiszter „és azok a jugoszlávok, akik Spanyolországban voltak, vallottak trockista nézeteket és kémkedtek az amerikaiaknak, hanem maga Tito is, Jugoszlávia miniszterelnöke amerikai kém!“

A bíróság elnöke a papírjaiba tekintett: „És mennyire sikerültek mindezek a tervek?“ — kérdezte.

Rajk monoton hangon válaszolt: „Kudarcot vallottak, mert az

1948-as kormányátalakítás eltávolította azokat az embereket, akik bármilyen úton beszivárogtak a kormányba, az állami szervezetbe, a hadseregbe — mindenüvé. A katolikus reakciósnak Mindszenty vezetésével kifejtett propagandamunkája (amelyhez Tito is nagy reményeket fűzött) eredménytelen maradt, mert népi demokráciánk kormánya a legfontosabb eszközt kiragadta kezükből az egyházi iskolák államosításával. Ez megsemmisítő csapás volt az egész ter-
vire!“

Rajk majdnem szóról-szóra tudta a leckéjét.

Csak egyszer követett el hibát. Miután az elnök kicsikarta Pálffyból azt a vallomást, hogy egykor zsidó neve volt (Österreich-er), Rajk felé fordult. Rajk ingerülten beismerte: „Nagyapám Szászországban született, az ő neve Reich.“

De hozzátette: „Ezzel kapcsolatban hadd tegyem teljesen világossá, hogy egy csepp zsidó vér sincs bennem!“

Szinte komikus volt látni, hogy Rajk, aki álmos hangon bevallotta a rá nézve sokkal veszélyesebb dolgokat, szembeszállt ezzel a veszélytelen gúnyolódással.

A többi vádlottak közül senki sem fejtett ki semmifajta ellenál-
lást.

Dr. Szőnyi Tibor az utolsó szó jogán ezt mondta: „Tito és klikk-je! Velünk és bűntársaikkal folytatott tárgyalásaik során egyre jobban levették magukról az álarcot és nyíltan beszéltek arról, hogy meg akarják dönteni népi demokráciánkat. Meg kellett volna állítani őket, rövid úton, bele nem keveredve a bűneikbe. Tisztelt Népbíró-
ság, én is felajánlottam szolgálataimat ezekhez a bűnös tervekhez. És az én bűneim nem kevésbé iszonyatosak, ha azokkal hasonlítom össze, amiket a vést hozó Tito-bandának főbűnösei elkövettek.“

Szalai András kereken kijelentette: „A Bírószágtól szigorú ítélet-
re számítok.“

Pálffy tábornok sírva mondta: „Nemcsak magamnak teszek szemrehányást, hanem a Tito-klikknek, — és főnökeiknek, az ame-
rikai imperialistáknak is!“

Korondy Béla sem kevésbé szánsalomra méltó: „Az én feladatam lett volna letartóztatni a kormányt és meggyilkolni Rákosit, Farkast és Gerőt. Kérem a Bírószágot, vegye figyelembe ezt, amikor ítélek-
zik felettem.“

Amikor Rajkra került a sor, beismerte, hogy Tito eszköze volt. „Azé a Titóé, aki Hitler nyomdokába lépett és követte Hitler balká-
ni és kelet-európai politikáját.“ Majd nyelt egyet és folytatta: „Ezért

egyetértek a tisztelt államügyész legtöbb megállapításával.“

Dr. Alapinak leesett az álla. A legtöbbel? Micsoda gáncsoskodás! De Rajk már visszatért a rá kiosztott beletörődő szerepbe:

„És ez az oka annak, hogy már most, előzetesen kijelentem: a bíróság ítéletét igazságosnak fogom tekinteni.“³

Néhány héttel később egyik éjjel — 1949. október 15-én — Brankov, Rajk jugoszláv vádlott társa, aki ébren feküdt ágyában a Központi Börtönben, kiabálást hallott a börtönudvar felől.

Fokozatosan kitisztult előtte, hogy egy tömegkivégzés előkészületei történnek. A dulakodás elnyomására az örök a teherautók motorjait kezdték járatni és bádoglemezeket ütögettek.

„Géza — szolgáltasson igazságot!“

Olyan zajt lehetett hallani, mint amikor egy szék felborul. Lépések hallatszottak a celláján kívül. Ütötték-verték a zárkák ajtaját, és a hangok ismétlődtek.

Hirtelen kinyílt a zárkájának ajtaja. Két kar ragadta meg hátulról, és lecipelték a börtönudvarra. A téglafaltól néhány méterre Brankov dermedten látta, hogy akasztófák állnak, és mindegyiken emberi holttest. Pillanatnyilag nem volt benne idegméreg, mindent látott, miközben az egyik akasztófa elé cipelték. Ezalatt a néhány másodperc alatt lélekben végigszenvedte az akasztást.

Akkor egy tiszt kirohant az udvarra és így kiabált: „Álljatok meg! Őt ne! Vigyétek vissza a cellába!“

Így maradt életben Lazarus Brankov. És amikor a felkelés elkezdődik, amikor a népharag a funkcionáriusok ellen fordul, ott lesz a felkelők között.

Néhány héttel később Rajk fiatal özvegye, Júlia olvashatja a hivatalos Kék Könyvet a perről. Amikor olvassa férje első válaszát, szomorkás mosoly jelenik meg szemében és csinos, szögletes arcán. Rajk László végül is legyőzte a rendszert. Az erőszak, a idegmérgek és beidomító próbaperek ellenére első szavaival jelt hagyott az utókor számára.

„Mikor született?“ — kérdezte a bíró.

És Rajk ezt válaszolta: „1909. március 8-án“.

De ez nem volt igaz. Amikor született, *május* 8-a volt. Hogyan tudna bárki is ilyen hibát vétetni, ha nem az a szándéka, hogy rejtett üzenetet hagyjon a külvilág számára, hogy semmi sem úgy történt, ahogy a látszat mutatta?

9. SÖTÉTBEN

Vannak, akik még élnek azok közül, akik Magyarország borzalmas közelmúltjának részesei voltak. Az öt év alatt, amíg ezt a felkelést kutattam, sokszor meglátogattam Magyarországot, hogy a tartózkodási helyüket megállapítsam. Voltak, akiket nem sikerült azonosítani. Olyanok is akadtak, akik nem voltak hajlandók nyilatkozni, ha nem látnak írásos engedélyt a Párt részéről. Sokan féltek, illetve megváltoztatták elhatározásukat.

Egyesek teljesen nyíltan élnek: a nevük szerepel a telefonkönyvben. Mások lakcímeit még a közeli hozzátartozóik sem ismerik. Szerettem volna beszélni magával Gerő Ernővel, de pontosan senki sem tudta megmondani, hogy a Rózsadombon melyik az az utca, ahol lakik. Néhány pártfunkcionárius izgatottan beleegyezett, hogy találkozik velem — munkaidő után. Mások viszont ezt megtagadták, noha jelenleg Svájcban vagy az USA-ban élnek. Alíz, Gimes Miklós özvegye (Gimes egyike volt a felkelés után kivégzett három „főkolomposnak“) meghívott, hogy látogassam meg Zürichben, de amikor megérkeztem, megváltoztatta szándékát, anélkül, hogy bármilyen magyarázatot adott volna.

Kutatásaim során tipikusnak mondható az a látogatás, amelyet a szűk, kanyargós Orsó utcában tettem. Ez az utca a budai hegyvidék nagyon gazdag részén fekszik. Az volt a szándékom, hogy meglátogatom Andics Erzsébet professzorasszonyt és közgazdász férjét, Berei Andort, a legendás kommunista házaspárt. Tudtam arról, hogy tíz évig külön éltek, amikor Berei nyugatra távozott, látogatásom idején azonban már újra együtt voltak (ennek ellenére az asszony állítólag még a magánéletben is „Berei elvtársnak“ szólította őt).

A felkelés tetőpontján fegyveres felkelők kutattak a szomszédban a rejtőzködő ávosok után, és akkor azt tapasztalták, hogy ez a házaspár a villájukban tartózkodik. Az asszony érvényes útlevelet húzott elő, ami igazolta, hogy mindketten szovjet állampolgárok. A felkelők vezetői azt tanácsolták dühös beosztottaiknak, hogy kerüljenek minden olyan akciót, ami az oroszokat provokálná. Ezért a házaspárt elvitték a szovjet követségre.

Berei elvtárs a hatalma csúcspontján, mint a Tervhivatal elnöke háromezer szakértőt alkalmazott az ország gazdasági életének ellenőrzésére. Most mindkettőjüket élve találtam ugyanabban a villában,

nem messze attól a villától, ahonnan elindult Nagy Imre 1956. október 23-án azon az ösvényen, amely újabb miniszterelnökségéhez és végső soron a börtönhöz és halálos ítéletéhez vezetett.

Ezen a hegyvidéken távolabb állt az a villa is, ahol Rákosi lakott. Azok az emberek, akik mellett most el kellett mennem, gyermekkorukban behúzódtak a kapualjakba, amikor a fekete, orosz gyártmányú limuzinok konvoja elsöpört mellettük nap mint nap.

Az Andics-házaspár háztája gondozatlan. Ráférne egy friss festés. A ház előtti kert tele gyomnövényvel. Egy idős háztartási alkalmazott nyitott ajtót és ment a házaspárért.

Megdöbbsentem, hogy ilyen rövid úton megtalálom őket, hiszen sokat olvastam arról, hogy milyen hatalmat gyakoroltak 1945 után, miután hazatértek Moszkvából. Berei hetvennyolc éves volt. A feje savanyú, összeaszott vadalmára emlékeztetett. Felesége éberebbnek tűnt, mint ő; látni lehetett, hogy nagy kerek szemével a szájról olvasott, amikor beszéltem hozzá. Éppen akkor, amikor úgy gondoltam, hogy rábeszéltem őket a nyilatkozatra, az asszony rövid úton közbevágott férje szavába, és azt javasolta, hogy jöjjenek vissza néhány hónap múlva és előzetesen adjam át a kérdéseimet. A régi beidegződések nehezen vethetők le.

A velük való beszélgetés helyett felhívtam Marosánt,¹ aki éppen olyan bőbeszédű volt, mint amilyen néma ez a két öreg marxista. A hetvenéves, feltűnő megjelenésű egykori szociáldemokrata az az ember volt, aki 1948-ban eladta a pártját Rákosinak, aki néhány hónappal később mégis bebörtönöztette. 1956-ban újra tagja lett a Politikai Bizottságnak és jelölve lett a felkelést eltíró bábkormány tagjai közé. Hat évvel később visszavonult a közélettől, miután a rezsimet azzal vádolta, hogy képmutató és személyi kultusz teremtetésével megismétli a Rákosi-rendszer tévedését. „Mi újra hatalmon vagyunk, de nem érdeklődünk a tömegek iránt” — támadta Kádárt.

Marosán vad, félig román származású, rakoncátlan egyéniség, aki gyorsan hadar szaggatott, befejezetlen mondatokat, mégpedig olyan lendülettel és tüzzel, hogy a hallgatóban az a kényelmetlen benyomás támad: ez az ember támadásra kész kést hord a zsebében. Nagyapja középosztálybeli volt, de apja lecsúszott a proletárok közé. Ő maga egész életében mindig külön utakon járt. A Szociáldemokrata Párt számos tagja a háború alatt „kettős pártigazolvánnyal” rendelkezett, mivel titokban a Kommunista Párthoz tartozott. Marosán nem. A Szociáldemokrata Párt teljes balszárnya abban az időben is zsidó volt. De Marosán — ismét — nem.

Zöldövezeti ikerházának nappalijában fogadott. Titkos telefon-

száma van, az ajtón nem áll névtábla, és az ajtó mögött búvóhelyek vannak kiképezve. Részéről ez bölcs névtelenség, mivel több halál terheli lelkiismeretét, mint Jeffreys bírónak. A szobák modern bútorzattal vannak berendezve, meleg padlózatúak, a szekrény tetején befőttesüvegek; tapéták a falon, világos gyapot kárpitozás.

Maga Marosán erős testalkatú férfi, akinek pirosas árnyalatú nyers arcvonásai élénk ellentétben állnak Rákosi börtönei után megmaradt hófehér hajával. Reggelente négy órakor kel, tornászik, majd úszik egy mérföldet, mielőtt megreggelizik és rágyújt az első cigarettára.

„Csak ritka alkalmakkor fogadok olyan látogatót, mint Ön“ — kezdi, kinyújtott kezemet szorongatva. „Mindig gyanakszom a nyugati történésekre. Ezek kiforgatják szavaimat.“

Emlékiratainak három kötete fekszik lemezjátszójának lapján, szürke kötésben. A negyedik kötetet, ami az 1956-os problémákkal foglalkozik, sohasem tette közzé. „Én mindig nehéz ember voltam“ — ez a véleménye.

Három órán keresztül monologizál a múltjáról, megpróbálja igazolni pályafutását. „Miután az antifasiszta koalíció felbomlott, felmerült a kérdés, hogy mik azok a belső erők, amelyek további lépéseket képesek tenni a demokratikus szocializmus felé. Csak három ilyen tényező létezett: a szakszervezetekhez tartozó kétfélmillió ember, a Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Párt.“

Minden pontot úgy hangsúlyoz, hogy levegőbe vág a kezével, amely olyan, mint egy nagy tábla, zömök ujjakkal és jól manikürözött körmökkel.

„Vegyük az önök Denis Healey-jét! 1946-ban ide jött, mert azt akarta megtudni, kiben bízhat meg Magyarországon. Healey-t a lakásomon fogadtam. Megkérdezte tőlem, hogy akarok-e a kommunistákkal együttműködni, mintegy ötvöződni. Erre visszakérdeztem, hogy milyen alternatívát tud javasolni. Kell-e a szociáldemokratáknak együttműködniük Mindszenty kardinálissal? Mire feladta“ — mondja Marosán.

„Becsületből felajánlottam az útlevelet minden szociáldemokratának, aki nem óhajt csatlakozni az új szervezethez. Szabadon elmehettek. Legálisan emigráltak és mind megkapták a járandóságukat... Így ötvöződtünk a kommunistákkal, és az új Pártnak több mint 1 100 000 tagja volt. De — meglepetésemre — a kommunisták elkezdtek tisztogatni a Pártot a nemkívánatos elemektől. 1949 márciusáig 200 000 embert zártak ki az új egyesült Pártból. Az egyesült mozgalmat úgy szervezték át, hogy tönkretegyék az egyesült üzemi bizottságo-

kat. Akkor ébredtem tudatára, hogy Rákosi és moszkovita barátai a demokratikus módon működő üzemi bizottsági mozgalmat *fenyegetésnek* tekintették. A leszámolás éppen az 1949-es választások után két ember bebörtönzését eredményezte: Szőnyi Tiborét és a szociáldemokrata szociológus professzorét: Szalai Sándorét.

1949. május végén Rajkot is letartóztatták.

„Itt volt az én tévedésem” — mondja Marosán. „Most már tudom, hogy akkor külföldre kellett volna távoznom. Ha Rajkot letartóztathatták, engem is letartóztathatnak. Nem vagyok bolond. Hosszasan gondolkodtam. El kellene menekülnöm. De azután azt mondtam magamnak: eléggé vagány vagyok ahhoz, hogy úgy szökjek meg, hogy ne tudjon az ÁVH elfogni. Négy menekülési útvonalat ismerek, amelyek közül kettő holtbiztos. De milyen irányba szökjek? A Szovjetunióba vagy nyugatra? Egyiktől sem várhattam a magam számára semmi jót. Tudtam, hogy előbb-utóbb biztosan bebörtönöznek. A könnyűipari miniszerségről szóbelileg négy alkalommal kínáltam fel a lemondásomat Rákosinak. Ő nem fogadta el, ezért maradnom kellett a posztomon. 1950. augusztus 5-én letartóztattak.”

E vasárnap reggel többi részében Marosán a felkelés leverésében való szerepéről beszél.

Ő nem volt a mérséklet híve, és az átlag magyarok az ő nevére most úgy reagálnak, mint Dzsingisz kánéra. „Egész életemben gyűlöltem a dzsentrit, gyűlöltem a tudósokat.” A Newsweek egy alkalommal idézte őt, hogy ezeket azért gyűlöli, „mert közülük mindenki erkölcstelen, rossz, ellenforradalmár. Semmit sem szeretnék jobban, mint, hogy felakasszák őket a legközelebbi fára, a beleikből font kötélre!”

Még mindig nyers, bőbeszédű ember és élvezzi, hogy vagánynak tartják. Amikor távozzunk, felesége, a szívós parasztasszony, kijön a konyhából. (1956 decemberében újságírók beszámoltak arról, hogy miután Marosán felesége csatlakozott azoknak az asszonyoknak a tüntetéséhez, akik a levert felkelést gyászolták, Marosán ezt ordította: „Mit várnak tőle, ő is éppen olyan prostituált nő, mint a többiek!”). Most megfogja felesége hüvelykujját és (magyarul) nevetve mondja: „Láthatják, én ebben a házban még mindig proletárdiktatúra alatt élek!”

Vas Zoltán, akit egy évvel később látogattam meg, szintén szakított a Párttal. Ő egyike a Párt régi nagy embereinek, akit 16 évre börtönöztek be Rákosival, akivel együtt abban a megtiszteltetésben részesült, hogy szabadlábra helyezték őket 1940-ben, cserébe a Moszkva által visszaadott hadi zászlókért.

Amikor végül három évi sikertelen kísérletezés után sikerült vele budai otthonában találkoznom, úgy vicceltem vele, hogy amikor ő és Rákosi 1944-ben diadalmasan visszatért a moszkvai száműzetéséből, nekik jutott az a megtiszteltetés, hogy újra visszahozzák a zászlókat. A kövér, zömök, 77 éves Vas, akinek eredeti neve „Weinberger“, a nagyothallók jellegzetes mozdulatával kezét a füléhez tette, hogy felfogja megjegyzésemet, majd köhögési és nevetési rohamban tört ki.

Ő is írt emlékiratokat, amik valószínűleg sohasem lesznek kiadva. A rendkívüli életét átívelő, írógéppel írt kézirat hanyagul az ablakpárkányon hevert. Budapesti ismerőseinek körében kézről-kézre járt, de valószínűleg túl sokat közöl ahhoz, hogy a mai olvasónak élvezetes olvasmány legyen.

„Marosánról nincs jó véleményem“ — jegyzi meg egy kérdéssel kapcsolatban. Majd emlékei rendszertelenül visszaszállnak 1922-ig, amikor húszéves ifjúként Moszkvában hallotta magát Lenint beszélni, majd időben előremegy Sztálin hetvenedik születésnapjáig, amikor ő volt megbízva azzal, hogy elvigye Magyarország ajándékát a szovjet diktátornak.

Vas Zoltán volt az, aki szovjet ezredesi egyenruhában a háború alatt Moszkva mellett szovjet partizániskolát működtetett és hadifogoly magyar tiszteket oktatott arra, hogy a front mögött harcoljanak saját vonalaik ellen. Gerő vagy Háy Gyula író és Illés Béla „tábornok“ kíséretében — valamennyien szovjet egyenruhában — rendszeresen járták a szovjet hadifogolytáborokat.² Kézenfekvő okból úgy gondolták, hogy a magyar munkaszolgálatos táborokból a zsidók különösen ígéretes anyagot képviselnek. Így lett Fazekas György, az 1942-es doni fronton foglyul ejtett magas, csontos, volt magyarországi újságíró egyik delegátusa a rövid életű Magyar Nemzeti Bizottságnak, amelyet Zsedényi László tábornok és Répási Miklós tartalékos tiszt vezetésével állítottak fel egy moszkvai marxista iskolában. Mindazonáltal Sztálingrád után a tervet elejtették, és Fazekas, valamint számos más tiszt, aki a partizániskola növendéke volt, szovjet egyenruhában tért vissza Magyarországra.

Vas Zoltán egy hadifogolytáborban vetett először szemet Maléter Pálra. A „toronymagas“ fiatal hadnagy 1944-ben esett fogságba. „Maléternek volt jelleme“ — emlékezik vissza ködösen. „Jó szocialista volt és — mondhatni — jó kommunista is.“³ Első felesége, Mária, az Egyesült Államokban él. Második felesége, Judit, Budapesten, és jelenleg egy külföldi repülőgép-társaság vezetőjének a felesége.

Egy fiatal zsidó mérnök tanúsítja 1957 augusztusából: „Maléter elvált volt. Első felesége ugyanazon a helyen dolgozott, mint az édesanyám. Kulturált nő, és ez rossz pontnak számított a kommunisták szemében. Maléternek sokat kellett nyelnie a feljebbvalótól, mivel a felesége nem olyan volt, mint a többi magyar tisztnek neje. Túl-ságosan elegáns. Maléter nem merte elvinni a tiszti partikra.”⁴

Protestáns családban született 1917 szeptemberében, Magyarországnak abban a részében, amelyet három évvel később Csehszlovákiához csatoltak, de ezt a területet Hitler 1938-ban visszaadta Magyarországnak. Maléter tudta, hogy mit jelent a nacionalizmus. Nagypolgári családból született: édesapja jogász professzor volt, apósa pedig szállodatulajdonos (első felesége keresztnéve Mária; hat évvel fiatalabb a férjénél; vonzó, barna nő). De maga Maléter Pál nyilvánvalóan kora ifjúságától kezdve katonai karrierről álmódott. A Horthy-hadseregben utolsó százados-feljebbvalója, Csiba Lajos a holmijai között futólag megpillantott egy játékkardot, ami nyilván egyik gyermekkori ajándéka volt. Maléter 1940-ben lett a nagyhírű Ludovika Akadémia növendéke, két évvel később végzett, és 1944 áprilisában páncélos hadnagyként küldték az első hadsereghez a keleti frontra. Kolomeánál harcolt és itt esett fogságba 1944. május 2-án. A helyzet az volt, hogy a Fazekas György parancsnoksága alá tartozó szovjet tankelhárító ágyú kilőtte Maléter páncélkocsiját. Maléter megsebesült, de a magyar foglyul ejtőinek büszkén ezt mondta: „Ha lenne egy pisztolyom, agyonlőném magam.” Fazekas adott neki egy pisztolyt, ami nem volt megtöltve, és hagyta, hogy gondolkodjon a dolgok felett. Ő hívta fel Vas Zoltán figyelmét erre a rendkívüli emberre. Ettől kezdve nem találkozott a híres páncélos tiszttel egészen 1956 októberéig.

Valamilyen motívumból Maléter elfogadta az ajánlatot, amikor Vas Zoltán „ezredes” toborzás céljából a hadifogolytáborba érkezett. Vas megkérdezte, hogy miért viseli még mindig az oroszok elleni küzdelméért kapott kitüntetését. Maléter konokul ezt válaszolta: „Magyar tiszt vagyok. Az csak természetes, hogy az utolsó golyóig kellett harcolnom. Ha lenne fegyver a kezemben, most is harcolnék tovább!”

Vasra nagy hatást gyakorolt Maléter. Azt az ajánlatot tette a fiatal hadnagynak, hogy csatlakozzon a Moszkva melletti Krasznogorszk-ban működő ideológiai iskolához. Itt az ellátás és elhelyezés jobb volt. Maléter ezt a kurzust júliusban elvégezte, és szeptemberben ledobták a német vonalak mögé Erdélyben.

Akkor már kemény harcokban nem volt része, de Rogyion

Malinovszkij marsall kitüntette. Belépett a Kommunista Pártba. Számára kedvezően a debreceni kormány a hadsereg újjászervezését megkezdte. Századossá léptették elő és a balassagyarmati határőrséghez osztották be. 1945 májusában a neve ott szerepelt a Magyar Partizán Szövetség vezetői (Nógrádi Sándor, Vas Zoltán, Farkas Mihály és Révész Géza) között. Amikor a református pap és kisgazda politikus, Tildy Zoltán lett Magyarország köztársasági elnöke 1946-ban, Maléter lett az elit gárdájának a parancsnoka.⁵

Itt kezdődtek a problémák Maléter életében. Amikor Rákosi feloszlatta az elit gárdát, Maléter Farkas Honvédelmi Minisztériumába került, és szomorú volt, mert attól félt, hogy félreállítják. Partizán társai előmenetelben megelőzték; többen tábornokok lettek.

A kommunista dogmák házasságát is beárnyékolta. Máriának, buzgó katolikus feleségének megígérte, hogy sohasem csatlakozik a Párthoz, de ez kellemetlen helyzetbe hozta, mert Mária kitalálta, hogy a férje titokban belépett a Pártba. Maléter még feleségének is ismételgette a kommunista szólamokat: „Minden embernek részesülnie kell a javakból. Ez egyeseknek tragédiát okozhat, de a kevesek tragédiája szükségszerű ára sokak boldogulásának!”

Rákosi végleges hatalomátvétele után Mária azt látta, hogy férje egyre idegesebb és levertebb; gyakran pillant az órájára különösebb ok nélkül. A legkisebb zajra is felugrik, ha zörögnek az ajtón.⁶

A Párt szorongatni kezdte, éppen úgy, mint azt a több ezer embert, akik nem feleltek meg a kommunista szabványoknak. Követni kezdték és rendőrspicliket küldtek a nyakára lojalitásának kipróbálására. Amikor a segédtisztje felfedte előtte, hogy azt a feladatot kapta: tartsa rajta a szemét, agyafúrta jelentette feljebbvalóinak, hogy mit közölt vele segédtisztje.

Egy alkalommal megszólalt a kapucsengő, és egy ismeretlen ember átadott neki egy levelet, amelyet egy régi ludovikás társa írt: „Maléter Pál, nem felejtettünk el téged. A szabad világban élünk és harcolunk Magyarország szabadságáért.” A levél kémtevékenységre szólította fel Malétert, aki elővette a szolgálati fegyverét és bekísérte az idegent a rendőrségre. A férfi ÁVH-s egyenruhában jött vissza a következő nap és gratulált neki. A levél csapda volt.

A zárdában nevelkedett Mária számára ezek a módszerek visszatszőek voltak. Amikor házasságuk megmentése érdekében tanulmányozni kezdte a kommunista ideológiát, a gyomra fellázadt a „dialektikus materializmus” és a benne foglalt kettős gondolkodás ellen. Otthagytá a kurzust és nem volt hajlandó a Pártba belépni. Gyötrődő férjének nem sikerült megtérítenie.

Egy alkalommal Mária az ebédre meghívott vendégei előtt elnézést kért az áporodott krumpliért. Erre az ezredes felugrott és rári-vallt: „Maga csak azért mondja mindezt, mert reakciós, és be akarja feketíteni kommunista életmódunkat!” Miután a vendégek eltávoztak, Mária hisztérikus rohamban tört ki. „Megfojt engem ez a légkör!”

1953 tavaszán Maléter Pál elköltözött otthonról. Mária akkor fényképészstúdióban dolgozott. A Honvédelmi Minisztériumból több alkalommal érte küldtek és beszéltek vele a „nem kielégítő káderminősítéséről” és arról, hogy nem hajlandó a Pártba belépni. Azt mondták, tönkreteszi férje kilátásait. „Maléter elvtársnő, a maga férje rendezetlen életet él, ami egy kommunista ezredes esetében tűrhetetlen. Vagy visszatér a családjához, vagy újra kell házasodnia.”

Egyedül és lehangoltan töltötte melankolikus szeptemberi szabadságát a Mátrában, ugyanott, ahol egykor férjével a mézesheteket. Itt kapta meg férje ügyvédjének levelét, amelyben az állt, hogy mivel ő nem alkalmas arra, hogy gyermekeiket a népi demokrácia számára alkalmas emberekké nevelje, a férje megindította a válópert. De a következő nap Maléter telefonált, megérkezett haragtól izzó szürkés-kék szemével és összetépte a levelet.

Elhatározták, hogy újra kezdenek mindent. Új lakásba költöztek, és azt Pál a hadsereg segítségével kifestette. De 1953 novemberében a Párt arra utasította, hogy ha visszamegy feleségéhez, akkor anyósa költözzön el onnan, mert a káderlapja elfogadhatatlan: őt terheli a felelősség, hogy a lánya nem lépett be a Pártba. Mária nem volt hajlandó kidobni a hetvenkét éves anyját. Ez aztán véglegesen véget vetett ennek az omladozófélben lévő házasságnak.

Az ezredes magatartása a válás után kemény és engesztelhetetlen volt. Hétéves Pál fiukat elhozta volt felesége lakásából, amíg az dolgozott, és elhelyezte egy árvaházban. Mária majdnem megőrült; csak egész Budapest átkutatása után talált rá gyermekére.

Mária az ezredes eljárásával szemben bírósághoz fordult. Maléter a bíróság előtt személyesen megjelent, de Mária alig ismerte rá. Az ezredes az eljárást gyűlölködő hangon védte: „Elvittem a fiamat anyja burzsoá befolyása alól.”

A következő nap felhívta telefonon volt feleségét, olyan kedves és barátságos hangon, mint amikor először beszélt vele. Talán a bírósági modor csupán színjáték volt a káderlapjának megjavítására.

Mária a volt férjét nem látta többé. Maléter újra megnősült. Felesége, Judit olyan nő volt, akinek a személyét a Párt jóváhagyta.

Malétert 1958-ban felakasztották. Judit jelenleg Budapesten él. Túl-ságosan félt és ezért nem találkozott velem.

Az első néhány évben a lojális kommunisták mindezt lenyelték. Egyik ilyen ember 1949-ben egy vékony, ideges kinézetű, harminckét éves újságíró volt a Szabad Népnél,⁷ aki senkinek sem beszélt az elégedetlenségéről. Noha tudván tudta, hogy az ország egy nagy börtön, az mégis nagyszerű kényelmet biztosított számára. 3000 forintot keresett havonta, és a Pártnak tett szolgálatai fejében állami rendszámú autója volt. Újságijában csak olyanok írhattak, akik épp oly elkötelezett kommunisták voltak, mint ő maga, ám a Párt nevében elkövetett bűnöket már tudatalatt megjegyezték.

„A bíróságok elképesztő ítéleteket kezdtek hozni: tíz évi börtönre ítélték egy hentest, mert engedély nélkül leölt egy disznót“ — emlékezik vissza. „Minden nagyon megalázóvá vált. Részt kellett vennünk a pártszemináriumokon és pártértekezleteken, ahol Sztálin nevét egy délután tizenkétszer vagy tizenháromszor éltették. Egy ember, akit három-négy évvel korábban elbocsátottak, mert rossz újságíró volt, most a főszerkesztőm lett, mert őt jobb kommunistának tartották, mint minket valamennyiünket. (Én voltam az újság legjobb riportere.) Nem választhattam meg többé magam a témáimat, hanem csak a statisztikákról vagy a Párt híreiről volt szabad írnom. 1949 után már nem voltam képes elolvasni a saját újságomat sem, annyira unalmassá és fárasztóvá vált.“

1949-ben áthelyezték egy másik újsághoz. Ez volt a veszte. Ott igazi újságírókkal találkozott, akik csak a szájukkal szolgálták a kommunizmust. A főszerkesztő a régi iskola egyik jól ismert újságírója volt, akinek egy országosan ismert színésznő volt a felesége. A főszerkesztő még mindig megőrzött valamit a régi világ bájából és a régebbi nemzedék jellegzetességeit viselte.

„Egyik nap“ — emlékszik később az újságíró — „vadászni mentünk. Javasoltam, hogy a főszerkesztő utazzon velem az autómban. Útközben az mondta: ‘Rettenetes dolog készül. Tíz százalékos bércsökkentés!’ Mire én: ‘Ez lehetetlen! A Kommunista Párt ilyet sohasem fog tenni!’ Ő rázta a fejét: ‘Ők nem tehetik meg azon a címen, hogy bércsökkentés, de megteszik úgy, hogy állami kölcsön.’ A következő szerkesztőségi gyűlésünkön felállt és azt mondta: nagyon boldog, hogy a békekölcsön jegyzésére alkalma van. Nekünk ugyanezekkel a szavakkal meg kellett írunk ezt az újságban. De azt nem írhattuk meg, hogy a békekölcsönjegyzés kötelező volt.“

Úgy kezdte magát érezni, mint akit csapdába csaltak. „Nem tudtam elviselni azt a gondolatot, hogy soha többé nem mehetek Olasz-

országba vagy Franciaországba“ — mondta. Ki akart szökni Csehszlovákiába. Elfogták, megkínózták és Recskre vitték az internálótáborba. A fogolytábori élet volt a végkifejlet. „Fogalmam sem volt arról, hogy embereket a meggyőződésük miatt tartanak fogva“ — ismerte be. „Olyan szűk körben éltem, hogy nem tudtam: az emberek félnek elárulni igazi gondolataikat. A fogságban olyan emberekkel találkoztam, akiket 1946-ban vagy 1947-ben tartóztattak le. Azt gondoltam: ez borzalmas! Én még azt sem tudtam, hogy le vannak tartóztatva. Elefántcsonttoronyban éltem, csak minisztériumi emberekkel találkoztam és éjjel a barátaimmal. Nem-kommunista, de igen gazdag barátnőmnek nem volt oka a panaszra. A börtönben alkalmam volt olyan emberekkel találkozni, akikkel korábban sohasem. Attól kezdve reális képet tudtam alkotni az egész nép állapotáról, mert majdnem minden fajta emberrel együtt voltam a börtönben: mérnökökkel, tanárokkal, hivatalnokokkal. Az egész rendszer borzalmassága világossá vált előttem.“

Rákosi megmaradt ellenzéke is eltűnt Magyarországról. Több mint száz szociáldemokrata politikust vettek őrizetbe koholt vádakkal. Az olyan politikusokat, mint Révész András, halálra ítélték „Denis Healeynek való kémkedésért“. Az ő halálos ítéletét kegyelemből életfogytiglani börtönre változtatták.

A fordulat Szakasits Árpád számára 1950. április 22-én érkezett el, néhány hónappal a Rajk-per után. Gerinctelen köztársasági elnök volt. Pozícióját jutalmul kapta azért, hogy eladta pártját 1948-ban a Kreml embereinek.

1950 áprilisában Rákosi magához hívatta. Rákosi barátai társaságában volt. Egy dokumentumot nyújtott át Szakasitsnak az asztal fölé, aki azon vette észre magát, hogy a saját vallomását olvassa.⁸ „Drága Szakikám“ — mondta Rákosi atyai tónusban. „Ezt meg kell tenned. Ha nem írod alá, ugyanazt kapod, amit Rajk! De ha aláírod, olyan fényes villát kapsz, mint amilyen Tildy Zoltáné volt!“ Szakasits először ellenállt, de nem sokáig. Erre Rákosi egy másik dokumentumot tett elé. „Olvasd el!“ Az írás egy rendőri jelentés volt a második világháború idejéből. Azt tartalmazta, hogy Szakasits segédkezett bizonyos munkásképviselek letartóztatásában. „Te együttműködtél Horthy rendőrségével“ — hangsúlyozta Rákosi. Ekkor belépett Péter Gábor három ÁVH-s tiszttel és elvitték Szakasitsot.

„Árpád!“ — kiáltotta utána Rákosi — „itt a feketekávé ideje a számodra.“ Ez olyan utalás volt, amit minden magyar megért. A

megszálló törökök meghívták Török Bálintot feketekávéra, aztán kávézás helyett letartóztatták és deportálták.

A volt elnököt az egyik budai ÁVH-s villába vitték, hogy ott részletes vallomást írjon. Meglepetésére azt tapasztalta, hogy a felesége gyanútlanul vár rá ott.

„Korán jöttél. Mi van veled?” — üdvözölte férjét.

Tekintete kifejezésten volt. Az ÁVH-s kíséret vigyorgott. Jól tudták, min vigyorgnak.

„Péter Gábor felhívott, és átadta Rákosi üzenetét” — folytatta. „Tudod azt, hogy mindketten vadászni mentek, és azt mondták, hogy jöjjenek ide és várjak rád itt.”

Tehát Szakasitsné is törbeccsálták. De a férje még mindig nem állt neki a részletes vallomás megírásának. Ezért az ÁVH hivatásos vallatói csúnyább módszereket alkalmaztak. Egy üvegcsövet vezettek a nemi szervébe, és ott összetörték. Azután Péter Gábor és szárnységéde, Farkas Vlagyimir elé vitték (ez utóbbi a honvédelmi miniszter fia és Andics Erzsébet veje volt). A kínzások fokozódtak.

Szakasits erőtlen női sikoltást hallott. „Ez a maga felesége” — erősítették meg a zsidó kínvallató tisztek. Ezután Szakasits mindent leírt, amit csak akartak.

Áruló társa, Marosán György volt a következő.⁹ „Péter Gábor és egész bandája jött értem” — mondta nekem. „De én nehéz pasas voltam. Három és fél hónapig mindent végigcsináltak velem — a részleteket a fantáziájára bízom. Foggal-körömmel harcoltam. Három vádat emeltek ellenem: Jugoszlávia ügynöke vagyok, angol kém vagyok és Horthy alatt a rendőrség besúgója voltam. Azt mondtam: ‘Bizonyítsák be, hogy az voltam!’ Ők erre azt felelték: ‘Bizonyítsa be, hogy nem volt az!’ Az összes főtisztek kérdéseket intéztek hozzám. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy nem értek el semmit, azt mondták: ‘Vagy aláírja ezt a dokumentumot, vagy behozzuk a feleségét, anyját, gyermekeit holnap. Megértette?’ Mire én: ‘Honnan tudjam, hogy ha aláírom, nem teszik meg, amivel fenyegetőznek?’ Erre azt válaszolták: ‘Rákosi elvtárs és mi vagyunk a garancia!’”

Marosán is aláírta a „vallomását”.

Halálra ítélték, és a budapesti Conti utcai katonai börtönbe zárták.

„Hat hónapig felettem lebegett a halálos ítélet, és én erősítettem magamat erre a 136 méternyi sétára. Valamiképpen ‘kölcsonzott időből’ éltem, mivel a Horthy-rendszer alatt könnyen kivégezhettek volna. Aztán az egyik éjjel látogatóm volt. Tört magyarságából úgy ítélt, hogy nem Magyarországon született. Állandóan azt kérdez-

gette, hogy milyen magas szintű szovjet kapcsolataim vannak. Erre megneveztem Vorosilov marsallt, Puskin követet és a többieket. A társalgás hét órán át tartott. Amikor eltávozott, ‘Marosán elvtársnak’ nevezett és úgy köszönt el: viszontlátásra, és nem azt mondta: Isten vele. Egy héttel később a Jankó-tanács (a mi Legfelsőbb Bíróságunk) a halálos ítéletet életfogytiglani börtönre változtatta.“

Marosán szemei megtelnek könnyel, amikor ezt mondja nekem: „Ezután öt és fél évig senki sem beszélt hozzám. Senkivel sem beszélhettem. Ez nagyon nehéz volt számomra, mert már kiegyeztem a halálos ítélettel, míg az életfogytiglan...”

Elakad a szava. Aztán ezt mondja: „Két módon jöhetett ki onnan valaki. Vagy betegen és megkeseredetten, vagy egészségesen és elszánt fanatikusként. Én az utóbbi módon jöttem ki a börtönből.“

Magyarországon az a szólás járja, hogy „kommunistának lenni ülő foglalkozás“. Kevés kommunistáról tudunk, aki ne ült volna börtönben egy bizonyos ideig. Ez a bátorság próbájává vált. Rajk „titoista“ társai közül a többieket összeszedték, börtönbe vetették és nagy kegyetlenséggel bántak velük.

Az egyik legismertebb személy volt Losonczy Géza, egy lelkész humorérzék nélküli, de tisztességes fia, aki 1938-ban csatlakozott a Párthoz és 1942-ben az ellenállási mozgalomhoz. A tehetséges, kulturált Losonczy 1945-től a Szabad Nép főszerkesztője lett és kitűnt dinamikus újságírói stílusával. Izzó tekintetével kimondottan született vezető volt, noha a vezetők szokásos testi tulajdonságainak egyikével sem rendelkezett. Ránézésre valójában meglehetősen nehezen jellemezhető, frissen borotvált, szemüveges, sovány, fekete hajú figurának tűnt, olyan embernek, akit általában nem szoktak még egyszer megnézni. Egyik újságíró társa mondta róla: „Ez a fiatalember vadul meggyőződéses kommunista volt utolsó leheletéig.“¹⁰ 1951-ben került börtönbe. Félig esztét vesztette és tuberkulózisban gyötrődött. Marosántól eltérően megkeseredve jött ki a börtönből, bosszúszomjasan.

Követte a börtönbe apósa, Haraszi Sándor, a divatos újságíró, aki harminc éven át szolgálta a Pártot és megjárta Horthy börtöneit is. A Magyar — Jugoszláv Társaság titkáráként halálra ítélték, és hétszáz napon át éjjel-nappal várta a halálra utaló zörejeket, figyelte a hóhér lépteit, mivel senki sem közölte vele, hogy halálos ítéletét kegyelemből megváltoztatták. Donáth Ferencet és Kállai Gyulát, akik Debrecenben Losonczy tanuló társai voltak, szintén börtönbe zárták.

A tisztogatásnak összesen kétszázezer ember esett áldozatául. Az egyik kisebb, de jellemző eset egy Tolna megyei kisgazdapárti képviselő ügye volt.¹¹ 1949. október 1-jén tartóztatták le állítólagos kémkedésért, és magánzárkába csukták. Ő is aláírta a vallomását, hogy véget vessen a kínzásnak és a bizonytalanságnak.

„Több alkalommal hallottam, hogy a feleségem a szomszéd szobában segítségért kiabál” — tanúsította. (Ez nyilván az ÁVH-s kihallgatók kedvenc fogása volt). Tizennégy hónap elteltével állították bíróság elé a nép másik négy ellenségével“ együtt: Kővágó Józseffel (Budapest korábbi főpolgármesterével), Almássy Pállal (a nyugalmazott berlini katonai attaséval), Rubletczky Gézával (a Rádió igazgatójával, aki 1945-től kisgazdapárti képviselő volt) és Zsedényi Bélával (az Ideiglenes Nemzetgyűlés egykori elnökével). A Tolna megyei kisgazda az ügyvédje nevét csak véletlenül tudta meg. Az ügyvéd Vadas volt, Vas Zoltán sógora, a bíró pedig a hitvány Olti Vilmos, aki megtagadta az engedélyt, hogy az ügyvédjével tanácskozhasson. Felmondta a betanult „vallomását“, és tizenöt évi börtönre ítélték.

„Tudjuk nagyon jól, hogy maga sohasem dolgozott az angol titkos-szolgálatnak“ — magyarázta az egyik orosz kihallgató ennek a kisgazdának, mielőtt a per megkezdődött 1950 augusztusában. „Az igazi ok az, hogy Tolna megyében a parasztság még mindig nagyon tiszteli magát és nagyon odafigyel arra, amit mond. Ha a kommunizmus Magyarországon megerősödik, mondjuk 1955-ig, akkor magát már szabadlábra lehet helyezni.“¹² Annak rendje és módja szerint eltűnt a váci fegyházban. Mivel ez „dupla nullás“ ügy volt, még az ügyvéd sem kaphatta meg a fellebbezéshez szükséges információt.

Tízmillió magyar ily módon azt tapasztalta, hogy sötét alagútban visz az útja, amelynek végén nem látni a fényt.

10. KŐBÁNYA

Rákosi alatt Magyarországon a börtön nem volt könnyű dolog.

Akik kisebb vétséget követtek el, azokat egy dobozhoz hasonló cellába zártak négy órára. Akik a börtön szabályzata ellen súlyosabb vétségeket követtek el, azokat „kurtavasra“ verték. Ez rövid lánc volt, ami az egyik kéz csuklójától a másik láb bokájáig ért. A szökést kísérőket láncra verték: egy öt fontos láncot szorítottak a bokájukhoz.¹

Amikor a börtönök megteltek, a büntetési struktúrát kiszélesítették, alaposan átalakították és bevezették a szovjet modellt. Rákosi 5 éves tervének bizonyos részeit csak kényszermunkával lehetett teljesíteni, ezért 1950. március 15-én az ÁVH átvette az Igazságügyi Minisztériumtól a börtönök felügyeletét. A börtönökben bevezették a szovjet technikákat. Ezek tanulmányozására számos ÁVH tiszt utazott Moszkvába.

A politikai foglyok tapasztalatai mindenütt ugyanazok, mint amikről Sztáray Zoltán (a kommunista rendszer ellen a hatalomra jutása óta harcoló, harminckilenc éves közgazdász) beszámolt.² Az Andrássy út 60. zárkájából először a kistarcsai internálótáborba, majd a recski kőbányába került. Itt Recsken több száz kisebb szociáldemokrata mellé tették, akiket 1950 júliusában szedtek össze és internáltak, bírósági ítélet nélkül.

1950-ben senki sem hallott semmit sem Recskről.

Az internálótábor katonai terület volt, amelyet tilos a kívülállók-nak megközelíteni. A Mátrától északra fekvő Heves megyében az egyik falu közelében állították fel. A Csákánykő északi részén fekvő, 300 láb magas andezit falat kellett kibányászni. A rendszernek sürgősen szüksége volt köre az új vasútvonalak építéséhez, ezért ezerkétszáz ember dolgozott pusztá kézzel, rabszolgamunkában napi tizenöt órát és minden héten hét napot, hazájának elrejtett szögletében.

A rabok családjai sokáig azt hitték, hogy hozzátartozójuk meghalt vagy deportálták Szibériába. Annak a négyszáz ÁVH-snak a számára, akik Recsken örök voltak, az itt-tartózkodás egyfajta büntetés volt, és ezért a rabokon álltak bosszút. A foglyokat kigúnyolták, bántalmazták és iszappal teli gödrökbe különítették el. Miután

megverték őket, a megvert raboknak le kellett venniük a sapkájukat és hálájuk jeléül ezt kellett kiáltaniuk: „Köszönöm, Felügyelő Úr, hogy ennyi jóval elhalmozott engem.“

Egy alkalommal, 1951. május 20-án hét ember kétségbeesett szökést kísérelt meg. Az egyik rab lopott ÁVH-s egyenruhába öltözött és hat társát kivitte a főkapun, irgalmatlanul korbácsolva őket, hogy hitelesebbé tegye a jelenetet. Sikerükért az egész tábornak fizetnie kellett: a következő nap nem kapott senki sem ennivalót, miközben harminc, ÁVH-sokkal megrakott teherautó kutatott a szökevények után. Hat szökevényt elkaptak, de a hetediknek sikerült Bécsbe menekülnie.

A recski foglyok jelentős személyek, mert ott állnak a rendszer elleni felkelés élvonalában. Az egyik ilyen fogoly dr. Jónás Pál, a fiatal, zenekedvelő egykori diákvezér. Huszonöt éves volt, amikor 1948-ban letartóztatták a kémkedés és összeesküvés szokásos vádjával. Öt évig tartották fogva a táborban tárgyalás nélkül, és szabadulása után tíz éven keresztül lidérces álmai voltak: a bányában alázúduló kőlavínáról álmodott.³

Minden tíz fogoly közül egy meghalt ebben az undorító pokolban, mielőtt 1954-ben bezárták a tábort. „A foglyok között nem volt szervezkedés. Szorosan elkülönítve tartottak minket“ — emlékszik vissza Jónás 1957-ben amerikai pszichiáterek előtt. „De találtam egy csoportot, amely hasonló gondolkodású emberekből állt, és időnként ki tudtuk cserélni gondolatainkat, amíg együtt dolgoztunk vagy gyakorlatoztunk. Beszélgetni tilos volt, de ha két fogoly fizikailag nagyon közel került egymáshoz, suttogva tudtunk egymással érintkezni. Egész fogságom során az volt az egyetlen jó tapasztalatom, hogy nem volt ideológiai átnevelés. Egyszer, amikor nekem kellett takarítanom az ÁVH-sok WC-it, találtam néhány kommunista újságot. Lebuktam és súlyosan megbüntettek. A verések miatt jobb karomon sérüléseket szenvedtem.“

Jónás szünetet tart, keresi a szavakat érzései kifejezésére: „Sokan közülünk életre szóló barátságokat kötöttek“ — fogalmazza meg végül. „Ezek a barátságok új politikai erőt képviseltek szabadulásunk után, és ezek is hozzájárultak a felkeléshez.“

Amikor 1956. október 23-án megkezdődik a tömegtüntetés, Jónás Pál ott lesz a tüntetők élén recski fogolytársaival, kart karba öltve.

Ez a modern vörös terror — ironikus módon — nem tisztelte saját vezetőinek rangját sem. Ezt már a Rajk-per is megmutatta.

Ugyanaz látható Kádárral kapcsolatban is. 1950 végén Péter Gábor, az ÁVH feje Szakasits cellájába beadott egy dokumentumot. „Lelepleztük Kádárt, mint imperialista ügynököt. Ön tanúskodni fog ellene“ — jelentette ki.

A szociáldemokrata magában ezt gondolta: „Csak falják fel egymást!“ És aláírta, amit kívántak tőle.

Ez véres csapás volt Kádár János ellen. Kádár mindent megtett, ami egy lojális kommunistától elvárható. A Titóval történt szakítás után visszaküldte összes jugoszláv kitüntetéseit és segített a Rajk-per „színpadi előkészítésében“ (noha Rajk a legjobb barátja volt). Egy tartósan fennmaradó, de egyáltalán nem kedves legenda szerint Kádár biztosította Rajkot a zárkájában, hogyha megjátssza a szerepét, csak merő színjáték lesz az egész per — a vallomások és a halálos ítéletek —, és valójában semmi sem fog történni vele. Vásárhelyi Miklós szerint Kádár ezt mondta Rajknak: „Biztosíthatlak, hogy mindaz, amit most mondtam neked, egyenesen Rákosi elvtárs-tól származik.“

Mindazonáltal most éppen a Rajkkal folytatott beszélgetések képezik a bizonyítékot Kádár ellen. 1951 áprilisában tartóztatták le és vetették börtönbe bírósági tárgyalás nélkül. A pártszervezetekben összehívták a fő funkcionáriusokat és közölték velük, hogy Rákosi azzal vádolja Kádárt, hogy imperialista ügynök és természetesen meg akart szökni. Az udvaron megmutattak nekik egy golyóktól lyuggatott autót, amelyben Kádár — állítólag — megpróbálta átlépni a határt. Két fő pártfunkcionáriusról, Kiss Károlyról és Kovács Istvánról azt állították, hogy ők tanúsítják a Rákosi és Kádár közötti ellentétet. (Ez mindkettőjük számára új, de mindketten — taktikusan — távol álltak attól, hogy cáfolták volna ezt.)

A börtönben nem kímélték meg Kádárt a méltatlan bánásmódtól. Addig kínozták, amíg el nem vesztette eszméletét, és amikor magához tért, Farkas Vlagyimir (Rákosi egyik legfőbb zsidó cimborájának a fia) az arcába vizelt. Amikor Kádárt három évvel később végre elengedték, egy CIA-ügynök jelentette: „Bal keze ujjairól a körmök hiányoznak. Az elképzelhető legkegyetlenebb módon vattalták; állítólag Farkas Mihály személyes parancsára.“

Természetesen nem mindenki hamis vád alapján került börtönbe. A kommunista hatalomátvétel után különböző titkos társaságok alakultak. Legtöbbjük naiv emberekből állt, és ezek könnyen az ÁVH karmai közé kerültek. „Kettő volt, amiről tudok“ — emlékszik vissza Jónás. „Az egyik egyetemistákból álló szabotázs szerve-

zet volt. Ezek egy ‘angol tiszttel’ álltak kapcsolatban, akiről kiderült, hogy ÁVH tiszt. Ellátta őket robbanóanyagokkal, majd letartóztatta és kivégeztette őket. Egyikük bátyja kisgazdapárti képviselő volt.”⁴

A kormány propagandamítoszáét, miszerint Nyugat-Németország hadsereget készít elő Magyarország megszállására, a lakosság nagy része elhitte. A fiatal egyetemi hallgató, Gorka Pál 1950-ben életfogytiglani börtönt kapott, mert az angol titkosszolgálat részére olyan részletes információkat gyűjtött, amire az inváziós hadseregnek szüksége lehet. Különleges fehér kartonpapírt használva ártalmatlan levél sorai közé írt láthatatlan titkos üzeneteket és ilyen módon rendszeres jelentéseket küldött a következő összekötő címre: „Herr Johann Wiesen, Wien, Wörtinger Strasse 12.” 1950-ben azonban sejtjének egyik futárát lelőtték a határon, és a nála talált papír lehetővé tette, hogy az ÁVH felszámolja a hálózatot.⁵

Az igazság terjesztéséért az átlagos büntetés 12 évi börtön volt. A húszéves Erős Imre és soproni egyetemista társai nyugati rádiók adásain alapuló újságot terjesztettek és elhatározták, hogy segítenek bármely nyugati hadseregnek, amely képes behatolni az országba. 1951-ben három társával együtt bíróság elé állították és tizenkét évi börtönre ítélték.

Az igazság az a fegyver, amitől minden marxista leginkább fél.

Rákosi Budapesten új rendőrfőkapitányt nevezett ki. Pszichológiai okból óhajtott egy alacsony embert, aki ne legyen zsidó: így esett Kopácsi Sándorra a választás. Kopácsi csak huszonkilenc éves volt, de ő kapta meg ezt a beosztást, és azonnal előléptették ezredessé. Öt évvel később különleges szerepet fog játszani a forradalomban.⁶

Kora ifjúságát Diósgyőrött töltötte, mint esztergályos a rendező pályaudvar és a pőfékelő gőzmozdonyok északi tömkelegében. Az ottani kénes levegő éjjelente vakítóan ragyogott az acélkohók fényében. Zömök ember volt és keménybeszédű, de humoros szája. Szülei aktív tevékenységet fejtettek ki a munkásmozgalomban, és ő maga is tagja lett egy miskolci antifasiszta csoportnak tizenhárom éves korában. Felesége, Violette, fekete hajú, kerek arcú nő, aki a Vörös Hadsereg soraiban harcolt a Déli-Kárpátokban, 1944-ben. Ezek a partizánok a fiatal köztársaság rendőri erőihez lettek áthelyezve. Kopácsi nagyon bátor ember volt. 1946-ban neki kellett szembeszállni a bosszúszomjas bányászokkal, akik dinamittal fe-

nyezetőztek, amit egy rendőrtiszt feleségének szántak (a rendőrtisztet gyanúsították, hogy rosszul bánt az őrizeteseikkel). Ezt követően Péter Gábor személyesen gratulált neki. Az ő társaságában ott volt Rajk is, és egy magas, szomorú figura: Kádár János.

Kopácsi nem ült a babérjain. 1949-ben a Központi Bizottság épületébe került szolgálattételre. Közvetlen főnöke a későbbi felkelésnek egy másik fontos szereplője, Szilágyi József lett. Szilágyi nagy, széles vállú rendőrezredes volt, paraszti származású. A háború alatt három évet töltött börtönben, mint az illegális Párt tagja. Kopácsihoz hasonlóan álmában is tudta a marxizmus-leninizmus dogmáit. Ez elég ártalmatlan gyarlóság; a baj csak az, hogy hitt is azokban. Szilágyi ezredes egyike volt azoknak az ezreknek, akiket a Rajk-ügy ismerete kiábrándított.

1949 közepén Kopácsi Sándor rendőr századosra bízta a Belügyminisztérium internáló táborokkal foglalkozó osztályát. Azt tapasztalta, hogy az internáltak sohasem voltak hivatalosan elítélve, a legtöbbjüket kis vétségekkel vádolták (ellopott egy marhát vagy fél mázsa búzát, engedély nélkül levágott egy disznót, avagy osztályidegen volt). Egy háromtagú bizottság döntött minden esetben, hogy szabadlábra helyeznek-e valakit vagy meghosszabbítják fogva tartását. A bizottság három tagja: Kopácsi, Décsi ÁVH ezredes és a Horthy-közigazgatótól öröklött Bodonyi.

Kopácsi a kistarcsai tábort választotta ki szemlére. Emlékiratai szerint három napot szánt erre. Mélyen bent a táboron belül volt egy másik tábor, amelyet keki-egyenruhás ÁVH-sok őriztek. Ebben politikai foglyokkal találkozott, köztük volt partizánokkal és a néhai Justus Pál egykori szocialistáival.⁷ Egy hónappal később Kopácsit a Pártfőiskolára küldték. Ez az épület egykor apácázárda volt, ahol fiatal lányokat neveltek, és a Városliget közelében állt. Igazgatónője a félelmetes marxista filozófusnő, Andics Erzsébet lett. Itt vetették alá a fiatal funkcionáriusokat a marxista agymosásnak, hogy könnyörtelen, gondolkodás nélküli automatákká váljanak. Itt, miután megtanulták Hegel marxista értelmezését és megtanultak géppisztollyal bánni, szakértői lettek a kettős gondolkodásnak és az „önkritikának“.

Egy ideig Kopácsi Sándor túlságosan is gondolkodás nélkül végrehajtott mindent, amit Budapest rendőrfőkapitányaként végrehajtania kellett. Mint mindenhová, ő mellé is szovjet tanácsadókat jelöltek ki, mégpedig két NKVD ezredes személyében, akiket csak „Petőfi“, illetve „Magyar“ fedőnéven ismert. „Petőfi“ Leningrád

gyilkos náci ostroma óta magas vérnyomásban szenvedett: arca ibolyaszínű volt és nem tudta elviselni, ha zárva van az ablak. Szakértelmüknek „antik“ varázsa volt: Dzserdzsinszkij korából származott.

Rákosi kacagott azon, hogy a nyugati hatalmak magukat a tiszta demokrácia képviselőinek nyilvánították, de csak addig nevetethet, amíg az ő pártja ellenőrizte az összes sajtóorgánumokat és az elnyomó fegyveres erőket. Hírhedt „szalámi-taktikás“ beszédében, 1952. február 29-én megvetőleg nyilatkozott a franciaországi és olaszországi, mesterségesen befolyásolt választásokról, és arról a módról, ahogy az amerikai nagy finánctóke kiválasztotta a két legkönnyebben „kezelhető“ elnökjelöltet.

„Az amerikai szavazók ‘szabadon’ szavazhatnak erre a két jelöltre. Mivel a finánctóke dollár billiomosai irányítják a sajtót, rádiót, filmet, iskolákat, az egyházakat és a szakszervezeti vezetők zömét is, képesek becsapni az amerikai nép nagy részét.“

Rákosi kiabált és nevetgélt. Bársonyos szürke szemei egy pillanattig elvesztették megtévesztően jóindulatú, emberies fényüket, amint folytatta: „Ilyen az uralma a ‘szabad világ’ erődítményében a demokratikusan megválasztott többségnek, amelytől naponta hallhatjuk a sajtón és rádión keresztül, hogy a mi népi demokráciánk ‘a törpe kisebbség terrorisztikus uralma.’ “

A magyar diktátor méltatlankodva kihúzta magát (így sem volt túl magas), és élénk hangon emlékezetbe idézte az imperialista gyarmatok rabszolgatársadásait Koreában, Malaysiában, Vietnámban és Egyiptomban.

„Nem tudunk kinyitni egy kapitalista képes újságot anélkül, hogy ne látnánk benne képeket ilyen szenzációs eseményekről“ — mondta diadalmas, hangos basszus hangján. „Az Amerika Hangja bármit megadna, ha elő tudna teremteni csak egyetlen esetet is, amikor a szocializmust építő országokban tankokat alkalmaztak volna a tömegek ellen!“

Négy évvel később Európában egyetlen marxista vezér sem mert volna így gúnyolódni.

Mihelyt a Rákosi-rendszer hatalma megszilárdult, a nélkülözés, mint egy vérvörös folt borította be az országot.

Az 1950 januárjában kezdődő 5 éves terv végrehajtására az ipari munkásság száma 600 000 fölé emelkedett, a mezőgazdaság kárára. Az élelmiszerek eltűntek az üzletekből; elkezdődött az infláció. Amikor a rendszer 1951 decemberében 20%-os béremelést je-

lentett be, az élelmiszerárak 85%-osan emelkedtek, és a ruházati cikkek szinte elérhetetlenül drágák a legtöbb ember számára.

A marxista mezőgazdasági politika tönkretette a parasztokat. 1950 októberében a marxista politika erősítésére helyi szinten szovjet mintájú tanácsokat állítottak fel. 1951-ben a termelőszövetkezeti csoportok megkétszereződtek: 4652 ilyen csoport működött az országban, és 1952 elején 5110. A kommunistákra egyébként egyáltalán nem jellemző módon a független parasztok kollektivizálási tendenciáját nem erőltették olyan könnyörtelenül, mint a Szovjetunióban. Még mindig a független parasztok végezték a mezőgazdasági termelés zömét. 1953-ban az ország megművelhető földjeinek még mindig több mint 60%-ával rendelkeztek.

Elnyomó eszközeinek alkalmazása során Rákosi két szélsőség között mozgott. Noha Lenin azt tanácsolta: „támaszkodj a szegényparasztra, lépj szövetségre a középparaszttal és taposd el a kulákokat!“, és amíg Sztálin könnyörtelenül likvidálta saját kulákjait, Rákosi megelégedett azzal, hogy adókkal, törvényekkel és a gúzsba kötő beszolgáltatási kötelezettséggel elnyomja a „kulákokat“.⁸ Eközben országos szinten a beruházás közel fele (45,8%-a) a nehéziparba áramlott; ugyanakkor a mezőgazdaságba mindössze 10,7%.

Mindennek az lett a következménye, hogy a parasztok továbbra is nagyon ellenséges beállítottságúak maradtak a Rákosi-rendszerrel szemben. A kulákok törvényen kívül kerültek, mint „osztályidegenek“, a kis- és középparasztok a kollektivizálás miatt forrongtak, amely 446 000 személyt kényszerített be az 5315 termelőszövetkezeti csoportba, anélkül, hogy közben emelkedett volna az élelmiszertermelés. A rendszer kedvezményei ellenére a termelőszövetkezeti csoportok alaposan megszenvedték a túlságosan központosított bürokráciát és a nem-hatékony vezetőket. Sem a termelőszövetkezeti csoportok, sem a megmaradt magánszektor nem kapott ösztönzést a termelésre. Magyarország bevethető szántóföldjeinek 10%-a paragon maradt.

1952-ben rossz volt a termés és 1953-ban az élelmiszer-válság elérte tetőpontját. Magyarország, a korábban nagy élelmiszerexportáló ország koplalni kezdett.

Ez a mezőgazdasági kudarc feltárta a marxizmus alapvető gyengeségét. A marxizmus számításon kívül hagyta az alapvető emberi gyarlóságokat: a csalárdságot, lustaságot és kapzsiságot. Az összes ideológiákhoz hasonlóan az ideális embert tételezte fel, mint előze-

tes feltételt. És a magyar parasztok mindennek voltak mondhatók, csak ideálisnak nem. Az egyik tipikus esetben egy parasztot arra köteleztek, hogy ép almáit a Gyümért-nek, a gyümölcsöt exportáló állami vállalatnak adja el, kilóját mindössze 4 forintért, de mivel megengedték, hogy a rothadásnak induló maradékát a hazai piacon értékesítse (kilóját 22 forintért), úgy határozott, hogy a következő évben kevesebb rovarirtót használ, így romlik a termés minősége és nő a haszna.⁹

Szegény magyarok! Nyomorúságukat tovább növelte az államosítás könyörtelen erőltetése. A magánüzleteket bezárták, készleteiket az állam elkobozta. Ha az üzlettulajdonos megkísérelte, hogy tulajdonát megvédje a törvényesített állami lopástól, megbüntették, mert „meglopta az állami tulajdont“. Egyik ember rádióüzletét a Fővárosi Tanács rendelete államosította, fellebbezett, erre zaklatni kezdte az ÁVH.

A korábbi üzlettulajdonosok egykori üzleteikben még alkalmazottak sem lehettek. Az egykori szakembereket arra kényszerítették, hogy a tömegtermelésben dolgozzanak a gyárakban, vagy „szövetke-zeti“ dolgozóként kellett keresniük kenyerüket. Ez is mutatja, hogy milyen gúnyt űztek a szavakból!

Ha valakinek az otthona több, mint öt szobából állt, attól szintén elkobozta a lakást az állam, és bérleti díjat kellett fizetnie, hogy benne lakhasson. Ha az otthona kisebb volt, szerencsésebben járt: csupán a havi adót kellett fizetnie és a „fenntartási költségeket“, akár kellett javítani valamit a lakáson, akár nem.

Az emberi méltóság elleni további ostoba sértésként Rákosi elkezdte a „burzsoá és ellenséges“ elemek deportálását a nagyobb városokból 1951 áprilisában és májusában. Az áldozatoknak huszonegy órát adtak otthonuk elhagyására. Kisebb csomagot vihetek magukkal, mint egy modern repülőgépen is szállítható poggyász. Magyarország távoli, egyáltalán nem vonzó részeire szállították őket.

Novák Mária, harmincegy éves operaénekesnő tanúsítja 1956-ban: „Annak a háznak a tulajdonosa, amelyben laktunk, a deportáltak között volt. Lakását és muzeális értékű bútorait elkobozták, hatvanöt éves volt és teljesen munkaképtelen. Néhány hónappal később az ország egyik távoli részén halt meg. Egyik barátjának fa WC-ülőkéért írt levelet, mondván, nem érzi magát embernek ilyen nélkül.“¹⁰

A deportálások a félelem légkörét honosították meg: a „frásznapok“ lidérces álmát, ami széleskörű valóságos orvosi rendellenességeket váltott ki, még a deportálástól nem érintett környezet lelki világában is. Egy tipikus, negyvennyolc éves gépészmérnököt annyira felkavart számos barátjának deportálása, hogy gyomorsavtúlterengés tünetei alakultak ki nála, amiktől többé nem volt képes megszabadulni.¹¹

A Zsengellér-család — Zsengellér özvegyének és gyönyörű, húszéves leányának, Margitnak — sanyarú sorsa sok ember sorsát képviseli.¹² Hogyan átkozták magukban a néhai Zsengellér professzort, Margit nagyapját, mivel meggondolatlanul megvette Thököly úti lakását! Zsengellér, a híres utazó és orientalista ezt a lakást Margit apjára hagyta, aki később 1944-ben a fasiszták tuszáként eltűnt. De ennek a lakásnak a tulajdonjoga elég volt ahhoz, hogy a lány káderlapjára kitörölhetetlenül az a végzetes X betű kerüljön, ami azt jelenti: „osztályidegen“. Nem vették fel sem az egyetemre, sem a Zeneművészeti, sem a Színház- és Filmművészeti Főiskolára. 1951-ben deportálásuk elkerülhetetlennek látszott.

„Apránként gyűjtöttük össze a részleteket“ — meséli Margit. „Mindenekelőtt megállapítottuk, hogy az értesítéseket hétfőn, szerdán és pénteken kézbesítik, és a teherautók a következő nap jönnek elszállítani az embereket. Amikor láttam, hogy házmestereinkben (akinek a fia is, a veje is ÁVH-s tiszt) semmi segítőkészség sincs, és az épületben egyre több új bérlő van, édesanyám és én nyugtalanok lettünk. Minden hétfő, szerda és péntek a lidérces álmok egy-egy új napja volt. Az egyik hétfő jött a másik után. Az egyik csütörtökön elmentünk megnézni egy olasz operafilmet, a Bajazzókat. Rossz film volt, de először láthattuk a híres filmsztárt, Lollobrigidát. A kínok kínját éltük át, amikor lefeküdtünk. Bár csak elverte volna a nagyapám a pénzét a lóversenyen, ahelyett, hogy befektette a biztonság tudatával ebbe a szép házba! Bár csak eltékozolta volna a pénzt! Ezerszer és ezerszer átkozódtam, hánykolódtam és forgolódtam az ágyban. Milyen démon szállta meg Zsengellér professzort, hogy belevágjon ebbe az ingatlanvásárlásba? Hogy volt mersze ilyen ügygel foglalkozni, mint ez az örökség? Zavartalak én valaha téged, nagyapám, hajóútjaidon?“

Hajnali háromkor megszólal Zsengellérék kapucsengője. A rendőr udvarias. Sajnálja, hogy zavarnia kell őket, de át kell adnia egy iratot, és kéri, írják alá. Margit és az anyja számára ez a frásznapja. A lidérces álmok valósággá váltak. Az irat levelezőlap nagy-

ságú. A belügyminiszter tájékoztatja őket, hogy huszonnégy órán belül el kell hagyniuk Budapestet. Lakásukért cserébe egy szobát kapnak Eger környékén. A falu neve semmit sem jelentett számukra.

Kétezer embert szállítanak el a következő este teherautóval a fővárosból; köztük Gróf Eleket, egy ácsot, akinek egyetlen balszerencséje, hogy a vezetékneve: Gróf. A teherautók egy Újpesthez közeli vasútállomáshoz szállítják őket. A vonaton az ülőhelyeket lefoglalták számukra, fegyveres őrség felügyeli őket. A hőség nagyon nagy, és az 50 mérföldnyi út két napig tart (a vonatot nem engedték a fő vonalra). A helyi funkcionáriusokat minden állomáson előre figyelmeztették, és osztagaik kivonultak, hogy a vonaton szállított, remegő deportáltak csoportjait köpködjék és más módon inzultálják.

Rákosi Mátyás — szolgai módon követve Moszkva utasításait — terrorgépezetének csavarjait még jobban megszorítva, magasabb hőfokra hevítette az elnyomás „tűzhelyét“.

Az akciók titkosak voltak, de mindenki ismert valakit, akit az említettekhez hasonlóan ilyen sebbel-lobbal kiűztek családi tűzhegye mellől és otthonából. Mivel szolgált rá Déri Sári (Budapest egyik legjobban kedvelt fiatal színésznője) a deportálásra? Az volt-e az ok, hogy férje gróf volt, avagy az, hogy bátran helytelenítette bizonyos funkcionáriusok térhódítását? A fővárosból elüldözték, zaklatták; arra kényszerítették, hogy munkásnő, mosónő és konyhalány legyen. Végül az orvosi ellátás hiánya miatt halt meg.¹³

És itt ül Rákosinak egy másik ellensége a Cornell Egyetemen, dr. George Devereux szobájában. Huszonnégy éves, Serényi grófnő leánya és a nagy földbirtokos Eszterházy Pál herceg unokahúga. Atyja a szlovákiai fasiszták ellen harcolt, mégis a Vörös Hadsereg ejtette foglyul 1945-ben.¹⁴

Jelenleg ez a vonzó leány New Yorkban közgazdasági tanulmányokat folytat. Minden szavából árad a jólneveltség. „Birtokunkon a pincében rejtőztem. Ott egy másik lányon nemi erőszakot követtek el és valamennyiünket kifosztottak. Édesanyám csípőjébe lőttek és édesapámat Szibériába hurcolták. Egy hónappal ezelőtt halt meg a börtönben.“

„Szibériában?“

„Nem, 1949-ben visszahozták Magyarországra.“

Elmondja, hogyan költöztek 1945-ben Budapestre édesanyjával

és bátyjával, és hogyan építették újjá romjaiból házukat; csak azért, hogy 1948-ban a kommunisták államosítását végignézni kényszerüljenek. Három másik családot szállásoltak be hozzájuk. Mivel az egyetemre nem vették fel, mint „osztályidegent“, gépirónóként dolgozott, majd 1951 áprilisában (végső megaláztatásként) deportálták őket.

Őt és grófnő édesanyját egy távoli faluba szállították és más osztályidegenekkel együtt egy parasztszaládhoz telepítették be. Három éven át éltek abban a félelemben, hogy tovább deportálják őket keletre, az oroszokhoz. A grófnő végigszenvedte a frásnapok lidércnyomását. Sikítozott, amikor bárki megzörgette ajtajukat. 1952-ben menhelyre került. Ott is halt meg. Leányát pedig bebörtönözték, mint aki „veszélyt jelent a Népköztársaság számára“.

Ez a lány a börtön-táborban korábbi képviselőkkal, arisztokratákkal és vagyonuktól megfosztott iparmágnások feleségeivel találkozott. Az elfelejtett emberek teljes társadalmi keresztmetszete jelen volt.

E vizsgáloszobán kívül 1957. április 18. New York. Tavasz van.

Bent hirtelen megjelenik az osztrák — magyar arisztokrácia porcelán-finomságú világa. Devereux e fiatal nő egyénisége mélységeinek feltárása során meglepődött azon, ahogyan az reagált az erotikus álmaival kapcsolatos rutinkérdéseire. A fiatal nő így felelt: „Személy szerint úgy képezem, hogy ha valakinek sohasem volt semmilyen szexuális tapasztalata, nem lehetnek valódi erotikus álmái — legfeljebb a csókolózásról álmodik. Nekem ilyenfajta szexuális álmaim vannak.“

Devereux nem tud szóhoz jutni. Azt kutatja, hogy a legtöbb huszonnégy éves nőtől eltérően ennek a lánynak miért nem voltak szexuális tapasztalatai.

„Gyermekekoromban nagy hatással volt rám az az eszmény, hogy a házasságkötésig tilos a nemi élet“ — fejt ki a nemes rosszallás hangnemében. „Ezenkívül 1951-től 1953-ig börtönben voltam, így nem voltam kitéve szexuális kísértéseknek.“

„Természetesen *itt* már nem vagyok többé börtönben“ — folytatja a higgadt fiatal grófnő. „És mégsem teszem meg azt. Megőrözm az a házasságra. Ha nehéz időkben jó leány tudtam maradni, meg tudok maradni most is ilyennek.“

Alig érthető, hogy egy modern marxista állam úgy érzi, hogy halálosan félnie kell olyan „ellenségtől“, mint ez a fiatal nő. Ám mindezt összevéve, ez talán nem is olyan érthetetlen.

11. MINDEN RAGYOGÓ ÉS SZOVJET

Egy vonzóan öltözködő orvostanhallgató lány arról beszél az amerikai szociológusoknak, hogy mik voltak az okok, amiért elhagyta Magyarországot.¹ Egykori jegyző egyetlen gyermeke, ami már önmagában is „osztályidegenné” tette, noha apja már régen meghalt. Nagynénjével élt együtt, amikor a felkelés elkezdődött. Azt a hat férfiból álló orvostanhallgató csoportot, amelyhez csatlakozott, foglyul ejtették az oroszok, és azóta nem látta őket.

A magyarok kilencven százalékához hasonlóan sohasem volt kommunista.

„Van olyan ismerőse, akik azok voltak?”

Igent int a fejével, de hozzáteszi: „Nem szerettem őket. Félttem tőlük. Úgy érezték, hogy kényelmesebb hinni a kommunizmusban — és jobb fizetést akartak.”

„Kik voltak ezek az emberek?”

„Egyetemi hallgató társaim. Sokkal nagyobb ösztöndíjat kaptak, és mindenhez jobban hozzájutottak, ami tanulmányaikhoz szükséges.”

„Hogy viszonyult ezekhez az ismerősökhöz?”

„Nem nagyon háborgattak engem. Nem voltam alkalmas személy, hogy foglalkozzanak velem. Osztályidegen voltam. Ismerték családi hátteremet.”

„Mi volt unokatestvéreinek és nagynénjének benyomása a rendszerről 1948-ban?”

„Ők egy kicsit hittek a kommunizmusban. A kommunizmus, ahogy az általuk olvasott könyvekben áll, gyönyörű dolog. De a gyakorlatban nem volt olyan szép.”

Egy cinikus ember egyszer megjegyezte, hogy semmi sem olyan tragikus, mint az, ha egy eszményt a tények tömkelege romba dönt. A marxizmus ilyen megvalósíthatatlan eszmény volt: megérett a pusztulásra.

A szociológusok éveket fognak eltölteni annak azonosításával, hogy milyen szikrából indult ki az a folyamat, ami ténylegesen lángra lobbantotta az elégedetlenség feltörő mocsárgázát a rab Magyarországon. Egy amerikai szociológus összehasonlította az erő-

szakos viselkedési mintákat a börtönzendülési magatartásmintákkal. A hasonlóság kézenfekvő. Egy másik szakértő² azt az elfojtott haragot vizsgálta, amelyet a rendőrállam és annak egész mechanizmusa: a magnószalagra felvett beszélgetések, a káderlapok, rendőrspiclik, kínzókamrák és az összes többi kellékek által létrehozott társadalmi elszigeteltség váltott ki, amelyet az 1945—1949-es egyes kapitalista gazdaságból a kierőszakolt iparosításra, kollektivizálásra és tervgazdálkodásra való áttérés érdekében szükségesnek véltek a rendszer urai.

Egy kis epizód mutatja, hogy miben állt ez az elfojtott harag. 1946-tól kezdődően egy bűnöző banda járta a fővárost és fosztogatta a budapesti polgárokat. A banda tagjai állambiztonsági tisztnek adták ki magukat. Az áldozatok közül senki sem jelentette fel őket, mert sohasem vettek észre semmi különbséget az ő magatartásuk és a valódi állambiztonsági rendőrség viselkedése között. A gengszterbanda csupán 1958-ban került az igazságszolgáltatás kezére.³

Az emberek elszigeteltnek érezték magukat. Túlságosan is csüggedtek voltak ahhoz, hogy kicseréljék egymással gondolataikat. Megbízható barátaikon és közvetlen hozzátartozóikon kívül kerültek a személyes kapcsolatokat. Egy ötvenegy éves állami tisztviselő mondta: „Legjobb barátaim meghaltak; egyikük eltűnt. 1945 után mindenkinek olyan kevés ideje volt, és az emberek oly nagy nyomás alatt álltak, hogy nem tudták fenntartani baráti körükkel a kapcsolatot. A magyar értelmiségi számára az egyetlen menekvés a keserű realitás elől az volt, hogy este kilenc óra után eloltotta a vilányt és takaróját a szemére húzta...”⁴

A Rajk-per az egész Pártban dermedtséget okozott. „Megdőbben-tem” — emlékszik vissza 1957-ben a Párt egyik vezető újságírója. „Oly sok ismerősöm volt belekeveredve. Ezt gondoltam magamban: milyen furcsa, hogy oly sokszor voltam a társaságukban és sohasem láttam semmi különlegeset magatartásukban. Számomra lehetetlen volt azt gondolni, hogy ha valakit a Párt bűnösnek mond, ne legyen az. Emlékszem, hogy két hónappal korábban egyes pártfunkcionáriusokkal vadászaton voltunk. Rajk és néhány másik magas rangú pártfunkcionárius társa is jelen volt. Úgy tűnt, hogy valamennyien nagyon barátságosak egymáshoz. Nem tudtam elhinni, hogy ugyanezek az emberek egyik barátjukat meggyilkolnák ok nélkül.”⁵

De még a legfőbb pártfunkcionáriusok sem voltak sohasem teljesen nyugodtak. Bizalmas barátaik tűntek el éjszakánként, és soha-

sem látták őket többé. Évek hosszú sora alatt a fanatikuskok is tudatára ébredtek, hogy országuk elmaradt a nem-marxista közeli államok mögött. De, ahogy dr. Kecskeméti Pál, a felmérést végző testület tagja kifejti: a marxista értelmiségiek esetében egyfajta pszichológiai „köd” játszott szerepet. Ezek azt suttogták önmaguknak: „nem számít, hogy mi a benyomásom; amit a Párt elhatároz, az a helyes, mivel a Párt képviseli a proletariátus nagy kollektív erejét.”⁶

Az 1953-ban rövid ideig Rákosi nyomdokába lépő Nagy Imre kommunista miniszterelnök írásai klasszikus példát szolgáltatnak arra, hogy a kommunista értelmiségiek mennyire nem voltak hajlandók elfogadni, hogy maga a marxista rendszer pocsék. Ő minden gazdasági nyomorúságért a zsidó négyesfogatot tette felelőssé.

„Az 1953 júniusát követő majdnem két éven keresztül az ország összes dolgozói azon fáradoztak, hogy kijavítsák azokat a komoly károkat, amiket a ‘balosok’ túlkapásai okoztak a nép-gazdaság minden ágában... Ha azt az egész anyagi, politikai és erkölcsi erőt, amit arra fordítottunk, hogy helyrehozzuk azokat a károkat, amiket az úgynevezett ‘négyesfogat’ okozott, arra fordítottuk volna, hogy a szocializmust építsük, Magyarország most egy boldog, jóléti ország lenne. Szerencsétlenségünkre nagyon súlyos terheket örököltünk.”

A párttagság az 1945-ös 300 titkos párttagról az évek folyamán a felkelés előtti 865 000-es taglétszámra gyarapodott. „Az egyetlen dolog, ami számított, hogy párttag vagy-e, vagy sem” — mondja az állami hivatalnok. „Ha nem voltál párttag, kivert kutya lettél, az alapvető emberi jogoktól teljesen megfosztva... Amikor fűtőként dolgoztam” — emlékszik vissza —, „volt egy cigányasszony, négy törvénytelen gyermekkel. Belépett a Pártba, elküldték egy négyhónapos gyámügyi tanfolyamra — korábban egyáltalán nem járt iskolába. Miután a tanfolyamot elvégezte, kinevezték Budapest VI. kerületében gyámügyi előadónak.”

A Párt tömegszervezeteket hozott létre, és ezeket a „kommunizmus transzmissziós szíjainak” nevezte. Mindenkinek csatlakoznia kellett valamelyikhez. Az egyik volt a Magyar — Szovjet Baráti Társaság, amely a Kisgazdapárt régi központját kapta meg a Semmelweis utcában. A tagok hetente ingyen hozzájuthattak az Új Világ című újsághoz, amelyet (a legtöbb más pártpublikációhoz ha-

sonlóan) WC-papírként használtak.⁷ A Nőszövetség a „többslet tömeget“ szolgáltatta a május elsejei felvonulásokhoz. Aztán volt egy Írószövetség és egy Szakszervezet is, de 1951 februárjában törvénybe iktatták a Munka Törvénykönyvét, amelynek egyedüli célja az volt, hogy a munkások még többet dolgozzanak és még kevesebb fizetést kapjanak.

Létezett egy ifjúsági szervezet: a Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ), amely az ifjúság szócsöveként annyira eredménytelennek bizonyult, hogy ez is komolyan hozzájárult a diákok későbbi nyugtalanságához. Ez 1950-ben a kommunista, de romantikus Ifjúsági Munkás Szervezet helyébe lépett. Az új szervezet (a DISZ) száraz volt, mint a kommunista mártírok csontjai, és ugyanolyan élettelen. Az értelmesebb tanulók az előítéletei és dogmatikus mivolta miatt utálták, és azért, mert az egyéni értékeket elvetette.⁸

Az 1952-es sajtóból úgy tűnik: a DISZ szerepe abban állt, hogy az ifjúságot még nagyobb mértékű fémgyűjtésre ösztönözze, a koreai háború jelszavával: „Gyűjtsd a vasat és a fémeket, ezzel is a békét véded!” Farkas Mihály 1952. június 28-i beszédében a DISZ bürokratikus vezetését tette felelőssé azért, hogy a soraiban megtalálható a „sovinizmus és az antiszemitizmus“. Farkas azt is felpanaszolta, hogy az idősebbek, a húsz éven felüliek nem hajlandók csatlakozni a DISZ-hez.⁹ 1955-ben egy amerikai titkosszolgálati jelentés így összegezti a helyzetet:

„Fontos, hogy még a Párt ifjúsági szervezete is (a DISZ), amelyhez a kommunisták a jövőt illetően a legszebb reményeket fűzték, kudarcot vallott... A mintegy hétéves intenzív ideológiai propaganda és fegyelmi nyomás ellenére sem vált az ifjúság megbízható káderforrássá a Párt számára. Továbbra is a cinizmus és az apátia jellemzi az ifjúságot. A Párt kénytelen elismerni, hogy a helyzet zavaros és veszélyes.“¹⁰

Tizennyolc hónappal később ez az ifjúság fog kifüggeszteni Budapest utcáin ironikus plakátokat, a fővárost körülvéő szovjet tankokra és ágyúkra célozva: „Gyűjtsd a vasat és a fémeket, ezzel is a békét véded!“

A kommunistáknak sohasem sikerült megfogni a magyar fiatalok lelkét. „Gyermelem hatéves korban kezdte iskoláit“ — mondja egy buszsofőr. „Otthon vallásos nevelést kapott tőlünk. Minden va-

sárnap templomba járt. Automatikusan tudta, hogy házon kívül nem szabad megismételnie, amiről otthon beszélgetünk. Sohasem tiltottam meg a fiamnak, hogy beszéljen arról, amit otthon hallott — ezt a mi magatartásunkból és osztálytársainak viselkedéséből tanulta meg... Kisfiam tudta, hogy származásunk nem megfelelő a kormány számára — például az, hogy a nagyapja hivatásos tiszt volt a császári hadseregben. Így, amikor megkérdezték, hogy mi volt a nagyapja, azt válaszolta, hogy mérnök. Olyan volt, mint egy kicsi öregember. Amikor megkérdezték: ‘ha nagyapád mérnök volt, az apád miért csak sofőr?’, ezt felelte: ‘Az apám szereti az autókat.’ A fiamnak született politikai ösztöne volt. Nem kivételes eset — sok, sok gyermek volt ilyen.”¹¹

Minthogy a pártfunkcionáriusok a burzsoá etika normális útmutatásait nem követhették, egyedül a pártvezetés határozatainak engedelmeskedhettek.

A párttitkár a gyárban a hallgatólagos közmegvetés célpontja volt. Mindig tiszta munkaruhát viselt, fiókjából elővett szalonnát fogyasztott; minden erőfeszítés nélkül havi 1500 Ft-ot keresett a személyzeti osztályon kifejtett, semmi fáradsággal nem járó munkájáért. Szótárát a Párt brosúráiból merítette; ezt a zsargont folyékonyan beszélte. Svájcisapkájában mondhatta, hogy „öntudatos munkás“, és beismerhette: „Természetesen, elvtársak, vannak még hibák, de...” Többnyire megengedő módon beszélt, mert ez jobban hangzott proletár fülének. Kedvenc szavaik voltak a „láthassák“, „tudhassák“. Egy zsidó gyári munkás, aki mindent megtett azért, hogy újságíró legyen a hivatalos hírügynökségnél, az MTI-nél, tudta, hogy mit kell tennie ahhoz, hogy ez sikerüljön: „Amikor első beszédemet tartottam az MTI első pártgyűlésén“ — mondotta — „befoglaltam a beszédbe mindazt a primitív előírt frázist, amit hallottam a pártfunkcionáriusok szájából a gyárban, ahol dolgozom.”¹² A fellengzős beképzeltség egyfajta hangneme lett a megfelelő hangnem. Noha 1945-ben a Pártban a Rákosinál kisebb embereket a keresztnevükön lehetett szólítani, és közülük sokan svájcisapkát viseltek, hogy a proletárokkal való szolidaritásukat kimutassák, 1948-ban ezt az irányelvet adták szájról-szájra: „Ti vagytok az uralgó Párt, elvtársak! Minden nap meg kell borotválkoznod és nyakkendőt kell viselnetek.” 1951-ben szokásos viseletté váltak a lapos kerek nemezkalapok.¹³

A peremembereknek a bizonytalanság minden kínját el kellett

szenvedniük azzal kapcsolatban, hogy mi a helyes etikett. A Szabad Nép zsidó újságírójának, a huszonöt éves Kende Péternek éveken át színészkednie kellett: „Minden intelligens ember, akiről úgy tűnt, hogy életében három könyvet elolvasott, automatikusan gyanúba keveredett.“ Ezért a proletariátussal való azonosulását túlhangsúlyozta. Egyik barátja emlékezett egy operaházi fogadásra, amelyen Kende fészületlenül, sárga öltönyben és piszkos, nyitott nyakú ingben jelent meg. „Mindenki más sötét öltönyben volt. Bámultak rá és azt mondták: most ez a jó káder számotokra!“¹⁴

A nyers igazsággal szembesült néhány kegyvesztetté vált újságíró, mint például Bárdi János, aki a szociáldemokrata Világosságnál dolgozott. Amikor kevéssel a Kommunista és a Szociáldemokrata Párt egyesülése előtt Vásárhelyi Miklós (a propaganda egyik irányítója, aki majd a felkelésben meglehetősen mozgalmas szerepet játszik) előadást tartott az újságíróknak, Bárdi megengedte magának a következő ironikus megjegyzést: „Semmi kétség: nevelő értéke van annak, hogy a szovjet hadsereg hazánkban tartózkodik, mert a választópolgáraink mindig a jobboldalra szavaztak, míg a szövetségesek által megszállt országokban lévő szavazók ellenkezőképpen!“ Bárdi ezt a „botlást“ még túlélte, de a következőt már nem: a nagy példányszámú Friss Újságnál a főszerkesztő helyettese volt, amikor egy nagy „béke-demonstrációt“ rendeztek a fővárosban. A következő nap mindenki „fájdalmára“ a lap címoldali fotója Sztálin és Rákosi nagy fényképe mellett egy plakátot mutatott, rajta ezzel a követeléssel: „Akasszátok fel a háborús bűnösöket!“ Mindenkit elbocsátottak: magát Bárdit, a főszerkesztőt, a fényképészt, sőt még a betűszedőket is. Vásárhelyi, a családi jó barát ezt tanácsolta zordan Bárdinak: „Úgy gondolom, további politikai nevelésre van szükség, mégpedig a munkásosztályon belül.“ Bárdi a következő három évben a helyi hajógyárban dolgozott, mint hegesztő.¹⁵

A hús-vér proletárokkal való érintkezés szívszaggató tapasztalat volt az értelmiségiek számára. A kispap vezető Kiss Sándor azt tapasztalta, hogy a téglagyárban (ahová börtönből való szabadulása után 1953-ban került) a munkások nyíltan szidják Rákosit és a rendszert.¹⁶ Egy kommunista diák, akit a Csepel-szigeten lévő Rákosi Mátyás Acélművekhez küldtek dolgozni, nem tapasztalt mást, mint gyűlöletet a rendszer iránt: a munkások már 1953-ban készek voltak megdönteni azt.¹⁷ Egy ötvenéves munkás mondta egy cipőgyárban: „A munkások nem hisznek a kommunisták egy szavában sem, mert oly sokszor megszegték az ígéreteiket.“¹⁸ És egy csepe-

li munkás ezt mondta: „Mindent összeígérgettek nekünk, de közben leigáztak és nyomorba döntöttek minket.“¹⁹

A Csepel-sziget, Budapest állandóan füsttel borított ipari külváros, ahol tizenhat nagyobb gyárban 36 000 munkás gyártott fegyvert, lőszert és nehéz gépeket, valamiképpen a szocialista munka kirakatává vált. A csepeli Rákosi Mátyás Műveket minden külföldi diplomatának megmutatták. A látogatók megszemlélhették az új munkás lakótelepet négyezer munkáslakással, amelyek mindegyikében volt hűtőgép és fürdőszoba.

Csepelnek kommunista erődítménnyé kellett volna válnia, mégsem volt az. A munkások jobban szerették a futballt és a sörözőket, mint a politikát, ahogy egy munkás jellemezte. Néhány „véresszájú“ kommunistától eltekintve valamennyien szociáldemokraták voltak. A kommunista propagandisták kényszeríteni próbálták őket, hogy vegyenek részt a kétórás pártszemináriumokon. Az agitátorok megbecsülésben és extra fizetésben részesültek. A megátalkodottabb munkásokat a munkahelyükön pártfunkcionáriusok zaklatták. De a szabvány bevezető kérdésre: „apropó, olvasta a mai újságot?“, gyakran volt ez a válasz: „Csak képregényeket olvasok.“²⁰

Egy huszonhat éves budapesti mérnök magyarázta: „Amikor a párttitkár a gyárban beszélt velem, azt próbálta például kikutatni, hogyan vélekedem egy londoni sztrájkról. Azt kellett válaszolnom, hogy az nagyon jó dolog... A munkásnak mindig pozitív módon kellett válaszolnia. Nem hiszem, hogy Magyarországon a Kommunista Párt vezetői tudtak bármit is a tömegek igazi véleményéről. A párhierarchiában minden személy be akarta biztosítani magát, és azt jelentette, hogy azon a szinten, ahol ő fejt ki tevékenységet, minden a legnagyobb rendben van. Amikor aztán összegezték legfelsőbb szinten az egészet, a dolgok tökéletesnek tűntek.“²¹

Lehet, hogy a csepeli pártfunkcionáriusok sohasem jelentették kudarcaikat felsőbb kapcsolataiknak. Vegyük ezt a tipikus tizenhét éves vagányt, aki a csepeli hajódokkon dolgozott és később gyakran látogatta a matrózkocsmákat Olaszországban, illetve Franciaországban, mert rabul ejtette a matrózok „nagy lábon élő“ életvitele.²² A srác nem hitt többé a szovjet admirálisok hőstetteiben; elolvasott minden keze ügyébe eső könyvet Horatio Nelson admirálisról és nagy tengeri ütközeteiről. Apja (egy fáradt gyári villanyszerelő) sokat veszekedett vele, hogy mindig a tengerről álmo-

dozik.

„A matrózélet nagy fegyelmet kíván“ — magyarázta később a fiú sóvárgással a hangjában. „Mindig arra törekedtem, hogy nagy fegyelemre tegyek szert. Cipőmet állandóan tisztán tartottam és a holmimat minden este rendbe raktam.“ De a nagybátyja azelőtt katonatiszt volt, ezért a kommunisták összetörték minden reményét, hogy valaha is a tengerészeti iskola hallgatója lehet. „Osztályidegen vagy, pajtás!“ — mondták neki, mintegy utolsó szóként. Hogyan tovább? „Nagyon reménytelennek éreztem helyzetemet utolsó középiskolás évemben“ — emlékezik vissza az öt kérdezők előtt 1957 áprilisában. „Úgy éreztem, hogy teljesen kilátástalan helyzetben vagyok.“

Csepelen szüleivel együtt egyszobás lakásban, nyomorúságos körülmények között lakott. Csalódottságát két legjobb barátjával beszélte meg. Az egyik papnak készült, a másik gépészmérnöknek. Mindketten „savanyú citromok voltak“ — mondja megvetőleg, de osztoztak vele túrázási és horgászási szenvedélyében. A rövidre vágott csövű vadászpuskák is különleges módon megigézték őket. Lányokkal nem foglalkoztak, azok mindig költséges szórakozást igényeltek. De a puskák — ezek voltak a fő hobbijaik! A három fickó második világháborús fegyvereket vásárolt, és azokat jól elrejtethő pisztoly-rövidségűre vágták. A papnövendék volt az, aki tökéletesítette a puska cső rövidre vágásának, majd a tüzelésnek a technikáját. A puska belsejébe vízcsövet vezetett, ami a puska csövet tisztán tartotta, anélkül, hogy a tüzelést akadályozta volna. Csepelen mindenki ezért a technikáért bolondult. A fiú elmesélte ezt az ökölvívó klubtársainak; azok eljöttek tanulmányozni, hogyan csinálja. Mind-egyikük elrejtette a gyártott halálos fegyvereket arra az esetre, ha alkalom adódik arra, hogy fegyverrel törjenek ki ebből a reménytelen zsákutcából. 1956 októberében önmagát fogja kínálni az alkalom.

12. TAPOSÓMALOM

1956 decemberében közvélemény-kutatást tartottak a Bécs környéki menekülttáborokban.

Egy ezer menekültből álló mintát választottak ki; személyes hátterüket egybevetették a teljes magyar lakosságával. Magatartásukról, nézeteikről és arról kérdezték őket, hogy milyen motívumok alapján határozták el, hogy részt vesznek a harcban.¹ Azt mondták, hogy motívumuk az *elégedetlenségük* volt, egyrészt a kétségbeejtő gazdasági helyzettel, másrészt ugyanilyen mértékben a „politikai“ tényezőkkel: az ÁVH és a Szovjet terrormódszereivel és a személyes szabadságjogok korlátozásával. A közvélemény-kutatók azt a következtetést vonták le, hogy nem konkrét események váltották ki a felkelést. „A nép éppen végére ért tűrőképességének — nem bírták az általános frusztráltságot, azt, hogy becsapták őket és így tovább.“

Ez az, ami miatt mindenütt panaszkodtak. A menekültek úgy érezték, hogy a kommunista rendszer megjelenése megfosztotta őket az érvényesülés lehetőségétől. Életcélokat tűztek maguk elé, és a rendszert hibáztatták, hogy nem hagyja elérni ezeket, mert nem párttagok és nem kielégítő a káderlapjuk. Az előmenetel többnyire a Párt szeszélyeitől függött. Még azok is, akik felküzdötték magukat a siker csúcsára, úgy érezték, hogy becsapták őket, mivel tudatára ébredtek, hogy a pártfunkcionáriusok, illetve azok, akik Moszkvában „teleltek“, szinte minden erőfeszítés nélkül megelőzik őket.

Nem csak a nagy ügyek voltak azok, amikkel torkig voltak az emberek. Valaki így listázta a sérelmeket: „A kínvallatások, valamint az, hogy letartóztathatnak, megkínozhatnak és évekre bebörtönözhetnek, anélkül, hogy bármit is csináltál volna. Az, hogy azt kell mondanod, amiben nem hiszel. Egy másik sérelem, hogy ha akarsz venni egy üveg sört, sorba állsz érte, és vagy piszkos az üveg, vagy nincs tele sörrrel, és emiatt nem szólhatsz semmit sem. Mindenért sorba kell állnod. A buszok túlzsúfoltak. A szellőzők nem működnek. Nem tudsz venni sonkát, még akkor sem, ha van rá pénz.“²

Ez az elégedetlenség a rendszerrel az emberek lelkéből kitéphetetlen, mélyen fekvő volt; különösen a tanult emberek körében.

Vegyük az ideges, filigrán, fiatal orvosnő esetét, akit a Rutgers Egyetemen 1957. március 15-én dr. Richard M. Stephenson szociológus kérdezett ki. A nő huszonnyolc éves, hanyag öltözetű, feszültségekkel terhes személy, aki jövőjét illetően sötéten lát és bizonytalan. Egy zsidó kórházban dolgozott, ahol az orvosoknak a szokásosnál nagyobb hányada volt kommunista. Mivel abban a kutatóintézetben, ahol a férjét alkalmazták, szintén a kommunisták voltak túlsúlyban, mindketten „kívülállóknak” számítottak.³

Férje kiváló orvos, aki a veleszületett szívrendellenességekkel foglalkozott, de szudétanémet születésű, és az asszony nem képes a németek pártjára állni. (Ez a véleménye a németekről: „Ők robbantottak ki minden háborút Európában, lenézik a többi népeket, nem barátaink, sohasem voltak azok.”)

Családján belül egy szokatlan probléma is jelen van. „Bátyám édesanyám első házasságából született; félzsidó. A magyarországi náci rezsim alatt sok zaklatásban volt része. Ezért a kommunistákkal rokonszenvezett. Azt mondta, hogy a kommunisták alatt a valódi különbségek nem okoznak semmifajta megkülönböztetést. A családom nagyon szomorú volt, hogy így érez, és némi keserőséggel fogadták a szemléletét.

Stephenson megkérdi, hogy hallott-e felőle valamit, mióta elhagyta az országot.

„Bátyám nem örült annak, hogy elmegyünk... Azt írta, hogy mi csupán a kalandot kerestük, de ha jó magyarok lennénk, nem mentünk volna el.”

„Meg tudná mondani, mik voltak a fő kifogásai a rendszer ellen?” — kutatja Stephenson.

Mérlegel, majd felsorol egy sereg érvet a keserősége mellett. „Senki sem lehetett egyéniség. A kommunisták mindenbe beleütöttek az orrukát, a szerelemtől a munkáig. Senki sem élhette a maga életét. Nagyon elkésérített, hogy az állásokat a politikai meggyőződés és nem a szakképzettség szerint osztogatják. Férjem magas képesítéssel rendelkezett, de három évig egy vidéki kórházban kellett dolgoznia, mielőtt Budapestre kerülhetett... Csak a párttagoknak jutott jó állás.”

A hozzá nem értő vörös „szakemberek” iránti általános gyűlölet mélyen gyökerező, személyes, pusztító erejű érzés volt. Az amerikaiak később meginterjúvtak egy harminchét éves, izmos szerszámkészítő férfit, aki 1956-ban részt vett a kommunisták elleni felkelésben és személyesen vonszolt ki egy ÁVH ezredet a Köztársaság té-

ren a pártházból, akit ezután a tömeg meglincselt. A vörösök elvették tőle a motorkerékpár üzletét. Az ÁVH hamis vádak alapján őrizetbe vette, bebörtönözte, majd szabadon engedte, de továbbra is zaklatta. Higgadtak tűnik mindaddig, amíg be nem számol arról, hogy mindkét gyermeke meghalt; egyik 11 napos korában, a másik koraszülöttként születésekor. „Ez utóbbi kisbaba megfulladt a vérében” — tör ki zokogásban a kikérdező előtt. „Közel álltam ahhoz, hogy megölöm az orvost, aki kommunista volt. Nem törte magát, hogy hajnali egy órakor lejjön a szüléshez, hanem visszament aludni. A kommunisták leírhatatlanul mocskos bandát alkottak. Ezért öltek meg a forradalmárok oly sokat közülük. Mindegyikük százszorosán rászolgált a halálra.”⁴

Minden egyetemi hallgatónak vizsgáznia kellett marxizmusból. „Nem lehetsz jó orvos, ha nem vagy jó marxista” — ez volt a jelző. Csak a fanatikus kommunistát tekintették jó sebésznek.

Egy harmincéves tipikus sebész 1954-ben adjunktus lett a Budapesti Orvostudományi Egyetemen. Előmenetele érdekében be kellett lépnie a Pártba. De a Párt olyan magas követelményeket támasztott vele szemben, hogy gyomorfekély alakult ki nála. Minden héten három este részt kellett vennie a pártiskolai foglalkozásokon, mert ellenkező esetben ilyen megjegyzésekben volt része: „Eltárs, Ön túlságosan *passzív*!” Ezeken a pártiskolai foglalkozásokon pártfunkcionáriusok (akik között orvosoktól a konyhalányokig mindenki képviselve volt) diktálták a Párt vonalát számára. Naponta közösen olvasták a Szabad Népet. Tőle, mint más párttagoktól is azt kívánták, hogy a hétvégeken látogasson meg meglepetésszerűen gyánútlan családokat, tartson nekik előadást a világ dolgairól és a marxizmus áldásairól, elvégre az emberek bíznak az orvosokban. Ezenkívül, mindegyiküknek jellemezni kellett a többiek magatartását, és ez a jellemzés bekerült a káderlap-dossziéjukba.⁵

A legrosszabb káderdossziék az „osztályidegeneké” voltak. Ezen azokat az állampolgárokat értették, akik a Párt előtt kegyvesztettek lettek, nem a munkásosztályból származtak, vagy a Horthy-hadseregben tisztek voltak, akiknek káros politikai nézeteik vannak, vagy rokonuk, illetve barátjuk Nyugaton él. Zaklatták, megfélemlítették és internálták őket. Aki háromnál több embert alkalmazott, a káderlap-dossziéjának bal felső sarkába bekerült a végzetes, kereszt alakú bejegyzés: „osztályidegen”.

Az üzletemberek, földbirtokosok és arisztokraták oda süllyedtek, hogy takarítók, teherautósófőrök és esztergályosok lettek. Tipikus

„osztályidegen“ a harminchárom éves budapesti buszsofőr, Bastomov György is. Buszsofőrré mindig szükség van, ezért ide rossz káderlappal is felvették. Édesapja Miklós cár testőrezredese volt, és a bolsevik forradalom kitörése után Magyarországra menekült. Feleségének az ÁVO a 33 napi vizsgálati fogsága alatt 1948-ban minden fogát kiverte. Egykor egy pártméltóságnak volt a sofőrje, de amikor a főnöke két napon át ebéd nélkül váratta, ezt mondta neki: „Így akarja Ön a kommunizmus evangéliumát terjeszteni?“ — és otthagya ezt a munkát. Ez a „sértett méltóság“ gondoskodott arról, hogy hat hónapi börtönre ítéljék. „A kommunizmusban“ — filozofált Bastomov a sofőrtársainak — „az egyik lábad mindig a börtönben van, a másik pedig a sírban“.⁶

A munkások becsapottnak és elárultnak érezték magukat. Egy szerszámkészítő szakmunkás kifejtette, hogyan fordítottak hátat a munkások a rendszernek. „Előre kellett kalkulálnom azt az anyagot, amelyet egy hónap alatt elhasználok, és erről jelentést kellett készítenem. Volt úgy, hogy több anyagot kaptunk, mint amennyire szükségünk volt (sok rossz tervező volt), ilyenkor megsemmisítettük a felesleget. Félelmetes mennyiségű anyag tűnt el ilyen módon. Ez történt a gyárakban is. Bizonyos mennyiséget haza is vihattunk, ha tudtunk. Megpróbáltam ártani, ahogy csak tudtam, a kommunistáknak.“⁷

Rákosi iparosítási programja minden munkást elidegenített. Ez szükségessé tette a munkaerő-kényszert és a „normák“ teljesítésétől függő bérezési rendszert. A normákat időszakonként egyre emelték, ezért a munkások sohasem tudták emelni életszínvonalukat, bármilyen keményen dolgoztak. Nyomorúságos életszínvonaluk emelése érdekében könnyű szívvel meghamisították a teljesítményeiket és így gúnyt űztek a tervgazdálkodásból. A munkahely szabad választásának jogát korlátozták, szigorú bírságot szabtak ki még a kis szabálysértésekért is, és gyakran indítottak „munkaversenyt“ különféle különleges események tiszteletére. Egyedül az 1951. februárt megelőző tizenegy hónapban hét megemlékezés volt: a „felszabadulásról“, május elsejéről, Koreáról (koreai hét), Rákosi börtönből való kiszabadulásáról, az orosz októberi forradalomról és számtalan más szocialista ünnepről. Valamennyivel együttjárt, hogy a munkásoknak fizetés nélkül túlórázniuk kellett.

Öt esztendőn keresztül egészen 1954-ig a ténylegesen hazavihető reálbérek 20%-kal estek. Még 1956-ban is az átlagos havi kereset csak 1212 Ft volt.⁸ A családoknak mindössze 15%-a élt a rend-

szer által megállapított minimális életszínvonal fölött. A munkások 15%-ának nem volt takarója, 20%-ának télikabátja.

„Azt ígérték, hogy az első 5 éves terv alatt a munkások életszínvonala 50%-kal fog emelkedni [írta később Nagy Imre]. A reális eredmény viszont az volt, hogy noha — az 1949-es számokat véve 100%-nak — az ipari termelés 1950—54 között 180%-ról 300%-ra nőtt, az életszínvonal 1953-ig állandóan csökkent, és aztán emelkedett 15%-kal, kizárólag az új időszak politikájának eredményeképpen. A munkások az 1949. évi ipari termelés kétszeresét produkálták és a munka hatékonyságát 63%-kal növelték, valamint csökkentették a termelési költségeket, mégis — mindennek ellenére — a béreik átlagosan az 1949-es szinten maradtak.“⁹

Ezalatt a marxista taposómalom egyre gyorsabban forgott. A munkások dolgoztak, és a funkcionáriusok csak nézték őket. A munkásokat arra kényszerítették, hogy békekölcsöntvényeket vásároljanak. Ha erre nem voltak hajlandók, a büntetés az elbocsátás, sőt a börtön volt. Amikor Gál úr gyári munkás lett, azt tapasztalta, hogy minden ősszel a munkásoktól azt kívánták, hogy jegyezzenek békekölcsönt, egy teljes havi fizetésük értékében. Gál úr korábban kertész tanuló volt, majd Budapestre költözött, és kerékpárokat gyártó kisipari szervezetben dolgozott. Csak ezer forintot keresett egy hónap alatt. Úgy döntött, hogy csak háromszáz forint értékben jegyez békekölcsönt. A szervezet vezetője megfenyegette, hogy csökkenteni fogja a fizetését, és végül elbocsátotta ellenszegüléséért.¹⁰

A gyárakban, hivatalokban, egyetemeken, múzeumokban mindenkinek bélyegeznie kellett. Néha előbb szerelték fel a bélyegzőórát, mint a vízvezetékét. Ha valaki elkésett, a neve kifüggeszthető volt a neandervölgyi ember életnagyságú karikatúrájával együtt, akinek a vámpír-fogazatú szájából ez a szólam volt olvasható: „Ma én segítettem az imperialistákat.“

Egy tipikus gyár, a magyaróvári MOFÉM a háború előtt négyszáz embert alkalmazott, akiket tíz vezető és tíz adminisztratív dolgozó ellenőrzött. A marxista rendszerben ugyanez a gyár háromszor annyi munkást alkalmazott, de megterhelte azt tízszer annyi nemterméktervezővel, és az alsóbb szinteket harminc „szakszervezeti hivatalnokkal“, ötven pártfunkcionáriussal, és harminc gyári rendőrrel.¹¹

A gyárakban és a földeken ez a bürokrácia jelentette a kezdeményezések halálát. A termelés állami ellenőrzése rossz minőséget eredményezett, mivel senkinek sem volt szívégye. A magánvállalkozást megszüntették. Óváron meghagytak egypár magáncipészt, de azok még a javításokhoz szükséges bőrt is nehezen kapták meg.¹²

Az általános fogyasztási cikkekből kevés volt az üzletekben; áruk magas, a minőségük silány. Egy szürke öltöny 2-3 000 forintba került: ez egy átlagos munkás több mint két havi bére. Egy pár csizma ára 280 forint. Ugyanez a csizma kézműipari munkával 78 forintért volt előállítható, és a Szovjetuniónak nem egészen 16 forintért kellett eladni. A magyarok még most sem tudtak szintetikus szálakból készült ruhákat, nylon harisnyákat, hűtőgépeket vagy mosógépeket vásárolni. Egy korlátozott kísérleti TV-rendszer létezett ugyan, de csak a Politikai Bizottság tagjai és néhány válogatott miniszter számára. A gyárak által előállított bútorok az ország igényeinek csak tört részét fedezték: 1953-ban 7500 konyha- és 7000 hálószoa-garnitúrát termeltek. Ennek kellett fedeznie a belföldi keresletet és az exportkötelezett-ségeket.¹³

Magánautók gyakorlatilag nem léteztek. 1949 és a felkelés között csak 6846 autót importáltak a már meglévő 12 000 autó mellé. 1956-ban 20 000 autót feltételezve, ez azt jelentette, hogy 500 főre esett 1 autó, míg Angliában 11 főre, és Franciaországban 10 főre esett 1.

Mindezeknek a hiányosságoknak komoly mellékhatásai voltak. Budapest egyik proletár negyedében, Agyalföldön lévő ezerágyas kórház súlyos hiányosságokkal küszködött. Noha a Vácott lévő korábbi Kodak-gyár még mindig termelt röntgenfilmeket, kizárólag exportra dolgozott. Ezért gyakorlatilag nem lehetett röntgenfilmhez jutni Magyarországon. A kórház csupán egy régi, használtan vett teherautóval rendelkezett, de személyautóval nem, noha szülészeti osztálya is volt. Az orvosok ismerték a legújabb külföldi gyógyszereket, de nem jutottak hozzá. A streptomycin kórházankénti elosztásáról egy speciális orvosi bizottság döntött. A lepedőket a kórházakat ellátó céggel kötött „keretszerződések” által kellett megrendelni. A szerződést a helyi egészségügyi hatóságnak kellett megújítania (ez az eljárás hónapokat vett igénybe); a kórháznak pedig annyit átvennie, amennyit a cég meg tudott termelni. Ez gyakran jelentősen eltért a tényleges szükséglettől.¹⁴

A országot fokozatosan elborította a szenny és a nyomor. Noha

1949-re a háborúban sérült lakóházak javarésze újjáépült, a Rákosi 5 éves terve által megcélzott 220 000 lakásból ténylegesen csupán 103 000 épült fel, és ezek közül is a legtöbb magánkezdemenyezésből és nem állami erőforrásból. Ugyanakkor 42 500 lakás vált gazdátlanná. Kevés lakásban volt egynél több szoba, és csak minden ötödikben folyóvíz. 1949-től 1955-ig az ország népessége 7,1%-kal gyarapodott, míg a lakások száma 3,9%-kal. Magyarországon minden 100 lakószobára 264 lakó jutott. Mivel az új ipari munkaerő a fővárosba áramlott, Budapesten a lakáshelyzet igen súlyossá vált. 1954 júliusában egy emberre csak átlagosan 9m² lakóhelység jutott, kisebb, mint egy vasúti фуlke. Mivel a fiatal házaspárok képtelenek voltak külön otthont vásárolni a maguk számára, kénytelenek voltak szüleikkel együtt élni vagy albérletbe költözni.

A Párt vezetőit és a többi pártfunkcionáriust ezek a nehézségek nem érintették. Rákosi, Gerő, Farkas és Révai Szabadság-hegyi luxusvillák tulajdonosai voltak. Ezeket ÁVH-sok és véredek őrizték. Ezek a villák 26 millió forintot értek. Az ÁVH emberei különösen magas fizetést és árendedményeket kaptak.

A kommunista írókat is különleges támogatásban részesítették. A keményvonalas kommunistáknak (például a háborús éveket Moszkvában töltő Illés Bélának) a könyvei nagy példányszámban jelentek meg, de a könyvkötészetből egyenesen a raktárba kerültek, majd egy idő után a zúzdába. 1951 folyamán közel 6 millió könyvet nyomtattak ki, több mint 12 000 különböző cím alatt, de mivel 1952 szeptemberében az első ünnepi könyvhét megnyitásakor az egyik újság arról számolt be, hogy Magyarországon az 1945-ös „felszabadulás” óta a „Szovjetunió Kommunista Pártjának története” a legnagyobb könyvsiker, nem lehetett valami széles a választék.¹⁵

1951-ben leplezte le Révai József Sztálin nagyméretű bronzszobrát. „Ez olyan szobor” — lelkendezett —, „ami népünk lelkéből fakadt... Magyar szobor.” Sztálin csizmái vörös mészkőtalapzaton, 9 méter magasból uralták a teret. Bizonyos értelemben szimbolikus volt: a „szovjet nagy testvér” mindenütt jelen van. A főiskolákon a szovjet párttörténetet tanították. Szovjet tankönyvekből tájékozódtak. A jogi egyetemen szovjet jogot tanultak. Az orosz nyelv tanulása kötelező volt. Amikor egy orvostanhallgató beteg lett, és nem tudott napi két óránál többet tanulni, az orvosi egyetem dékánja azt tanácsolta neki, hogy ezt az időt fordítsa az orosz nyelv és a marxiz-

mus tanulmányozására.¹⁶ Shakespeare műveit csak szovjet Shakespeare-szakértőkre hivatkozó lábjegyzetekkel együtt lehetett kiadni. Az ilyen szakértőknek gyakran kérdéses volt a származásuk: a budapesti új Lenin Intézet egyik marxista professzora például Jerevánban volt korábban politikai oktató.¹⁷

Ezalatt a szovjet kultúrát erőszakolták a magyar népre. 1952-ben szovjet szerzőktől 6 millió könyvet adtak ki Magyarországon. Egy ismeretlen mongol író könyve első kiadásának 10 000 példányban kellett megjelennie, míg egy hazai regényírónak meg kellett elégednie 3 000 példánnyal. „Tanáraink arcán a gúnyos mosoly többnyire elárulta igazi gondolataikat“ — emlékezett vissza egy falusi származású egykori tanítvány. A tanítványok megkockáztattak ilyen cinikus megjegyzéseket: „Kétségtelen, hogy ez is szovjet találmány!“ — és ez helyeslő vihogást váltott ki az osztály többi tanulójából.¹⁸

Mindez súlyos csapás volt a magyar értelmiség számára. Sértette nemzeti önérzetüket.

A szovjet szakértők által okozott gazdasági kár ugyanilyen komoly volt. Rákosi parancsára hatalmas acélgyárat építettek Dunapentelén (ami egy kis Duna menti város Budapesttől délre). A város új nevet kapott: Sztálinváros lett. Az ércet a Szovjetunióban lévő Krasznogorszkból importálták, és az itt gyártott nyers acél többbe került, mint a kész acélárak Ausztriában.¹⁹

A kőművesektől a gépészmérnökökig minden szakma számára oroszokat hoztak az országba, hogy megtanítsák a magyarokat gyorsabban dolgozni. Orosz bikákat párosítottak a magyar tehennel. Szovjet szakértők írták elő, hogy a magyar kombájnoknak milyen szélesnek kell lenniük; hiába tiltakoztak a magyarok, arra hivatkozva, hogy a magyar föld keskenyebbet igényelne. A mezőgazdaság egész rendszerét kificamították: az állatállomány kényszerű csökkentése azt eredményezte, hogy a termőföld termékenysége nem lett elégséges módon biztosítva.²⁰ A szovjet módszer a mélyszántás, de ez a vékony rétegű magyar talajon tönkretette a humuszt. Traktorjavító állomásokat létesítettek, de elsősorban azért, hogy egy eljövendő háborúban orosz tankjavító állomásokként működjenek.²¹

Rákosi számolatlanul adta Moszkva számára a pénzt. Oroszok működtették a vasútvonalakat, ellenőrizték a bauxit- és az urániumbányákat. Harminc millió forintot fektettek az örült tervbe, hogy gumit állítsanak elő a „kokszaüz“ (pitypang) nevű orosz növény-

ből. Kétéves munka és 6000 hold ráfordítása után az egész elgondolás nem egészen 180 kg gumit eredményezett. A gumi-tervvel felhagytak, és a sikertelen főnököt áthelyezték a gyapottermesztés élére. Egy sikeres gyapottermesztő év után Rákosi megkészserezte az arra szánt földterületet. Minden szakértői tanács ellenére ragaszkodott a szovjet gyapottermesztési módszerhez. Minden hagyományos növény (mint például hagyma, kukorica és paprika) termesztését könyörtelenül háttérbe szorították. A gyapot-tervvel 1954-ben hagytak fel.²²

A kedvezőtlen igazság leplezésére a rezsim fokozatosan összeállította a termelési statisztika dajkameséit. Ezek voltak hivatva elhitetni, hogy a marxizmusnak kizárólag „haladó” sajátságai vannak. 1952. január 13-án Gerő Ernő bejelentette, hogy 1951-ben az ipari termelés 30.1%-kal volt magasabb, mint 1950-ben. Ezt a bejelentést az egyszerű dolgozók gúnyos derűtséggel fogadták. A derűtség haraggá változott, amikor ugyanebben az évben a normákat úgy megemelték, hogy a munkások egy héten ötven, sőt hatvan órát kényszerültek dolgozni.

Egy jellemző eset: a Szabad Nép 1952. július 6-án bejelentette, hogy megkezdődtek a cséplési munkálatok, és „beszámolókat fognak tartani azoknak a parasztoknak a szégyenfeltjáról”, akik nem tettek eleget negyvennyolc órán belül a beszolgáltatási kötelezettségeiknek.²³ Minthogy ezeknek a vészes beszolgáltatási kötelezettségeknek a parasztok képtelenek voltak eleget tenni, ahhoz a módszerhez folyamodtak, hogy furfangosan csökkentették a termést. Az éhes városokban hosszú sorokban álltak a vevők az üres élelmiszerüzletek előtt.

A legrosszabb a szabadidő hiánya volt, illetve az, hogy az emberek nem választhatták szabadon azt a munkát, amit kedveltek. Mindenki számára kötelezővé tették, hogy legyen munkakönyve, amely igazolja, hogy kereső foglalkozása van. Azokra az évekre egy negyvenéves szállodaigazgató így emlékezik vissza: „Ültem egy eszpresszóban nem sokkal az 1956-os felkelés előtt egy nőismerőssel. Egyszer csak ott termett nyolc detektív. Nőismerősnél nem volt ott a személyi igazolványa. A civilruhás detektívek ott a helyszínen őrizetbe akarták venni.”²⁴

Az átlag állampolgár szabadidejét az egyik helyről a másikra való futkosás emésztette fel. „Még arra sem volt időm, hogy újságot olvasak” — mentegetődzött egy tizenhét éves lakatos tanuló a kikérdező-

inek. „A munka felemésztette minden időmet.“²⁵ Az asszonyok gyárban kényszerültek dolgozni, de azért otthon a házimunkát is el kellett végezniük. Ziláltak voltak és elégedetlenek. Azokat az apró luxuscikkeket is nélkülözniük kellett, amik az életüket elviselhetővé tették volna.

A pénz kevés, de az utcák és az éttermek mégis tele emberekkel, mivel a lakások túl kicsik és túl zsúfoltak ahhoz, hogy az emberek idejüket otthon töltsék. A budapesti villamosok piszkosak voltak és ritkán közlekedtek; sokszor olyan túl zsúfoltan, hogy gyakran lehetetlen volt felszállni a közbeeső megállóban.

Mit csinálhatott a munkás szabadidejében? Lottózott, futballmeccsre járt, horgászott a Dunán és ivott. Gombamódra szaporodtak országszerte a kocsmák. Népiesen „apák boltjának“ nevezték azokat.²⁶ A rezsim bátorította az italozást. Az alkohol hasznos „érzéstenítő“ volt. A bormonopólium az államnak 50%-os hasznot biztosított. 1951-ben annyi bort adtak el, hogy minden magyar állampolgárra éves szinten 90 liter esett.²⁷

A szexuális erkölcs szabadossá vált. Noha a kommunista uralom első éveiben puritán elvárások uralkodtak, ezek gyorsan megváltoztak. Az abortusz végrehajtásáért életfogytiglani börtön járt, és őrizetbe vettek nyilvános helyen csókolózó párokat. A szállodákban razziáztak, hogy olyan párokat rajtakapjanak, akik nem házastársak. Ahogy egy huszonhárom éves gyári munkásnő gúnyosan jellemezte: „Vizet prédikáltak — és bort ittak.“²⁸

A legtöbb híres funkcionárius szeretőket tartott, és a hivatalos politika lassanként eltolódott a ténylegesen virágzó erkölcstelenség irányába.²⁹ Egy autószerelő munkás mondta: „A gyárban a nők 80—90%-a megkönyékezhető volt.“ A születések száma csökkent, és szokatlan eszközökkel kellett növelni a szülési kedvet.³⁰ A gyermektelen párokat rendkívüli adókkal büntették, és a lányokat alkalmi szexuális kapcsolatokra bátorították. A klinikákon országszerte falragaszok hirdették: „Leánynak szülni dicsőség, asszonynak kötelesség!“ 1953-ig a férjezetlen anyákat minden házasságon kívül világra hozott gyermek után 2000 forinttal jutalmazták. A korai válások gyakoriak voltak. Könnyen el lehetett válni. A házasság felbontását bármely fél kezdeményezhette; például abban az esetben, ha a házastársak között „kibékíthetetlen ideológiai ellentétek voltak“.

Ezzel egy időben növekedett a prostitúció. A megkérdezett magyar férfiak megdöbbenően nagy része vallotta be bizalmasan az

amerikai szociológusoknak, hogy prostituálttal volt először szexuális kapcsolata.³¹ Egy ötvennégy éves kórházi tisztviselő beszámolója: „Egy éjjel ültem egy eszpresszóban a Szent István körúton. Egy csinos leány ült az asztalomhoz, és néhány perc múlva közölte, hogy 50 forintért elmehetek a lakására.“ Kiderült, hogy vidéki lány, aki feljött a fővárosba dolgozni, de egy állami üzletben csak havi 720 forintot keresett. A prostitúció virágzott, noha tiltotta a törvény: a nyilvánosházakat 1950-ben bezárták és a lányokat taxisörfőként (és az állambiztonsági rendőrség besúgóiként) alkalmazták. „Ennek az lett a következménye, hogy Budapesten senki sem mert utazni olyan taxin, amit nő vezetett“ — jegyzi meg dr. Hoványi Pál, egy ötvenegy éves állami tisztviselő, „mivel a női sofőr sem vezetni nem tudott, sem az utcákat nem ismerte“.

Mindez aláasta a hagyományos családi összetartozást. A Párt éppen ezt akarta. A szülők kevesebb időt fordítottak gyermekeikre. A gyermekek több időt töltöttek idegen felnőttek társaságában: függetlenné és nevelatlenné váltak.³² A leányok más társadalmi és anyagi helyzetben lévő férfikkal köthettek házasságot, és ez a családok között irigységre adott okot. Ha a fiatal férjnek jó káderlapja volt, 23 évesen vezető mérnök lehetett, és ez még nagyobb irigységet váltott ki anyósa és apósa részéről.

Mivel az iskolai vallásoktatást megszüntették, és a templomba járók száma is erősen csökkent, az élet minősége silányabbá vált. A nép szemében azok lettek a hősök, akik képesek „ütni a rendszeren“, képesek kibújni a hivatalos normák és ellenőrzés alól. A lopás, hazugság és csalás egyre általánosabbá vált. Az elkeseredett munkások szerszámokat és anyagot loptak a gyárból, hogy illegális otthoni üzletelésük számára alapot teremtsenek. Az emberek úgy érezték, hogy szegénységük lopásra kényszeríti őket, de nem érezték emiatt lelkiismeretfurdalást. „Az államtól való lopást nem tekintették erkölcstelennek“ — jelentette ki egy munkás. „Mindenki lopott, a kommunisták is.“³³ „A Duna-parti Jászai Mari téri ÁVO-palota építése idején az éjjeliőrök és rendőrök közreműködésével a közeli parkból az emberek zsákszámmra hordták el a drága parkettet tűzifának. Más munkások mindazt ellopták, ami a kezük ügyébe került“ — mondta Hoványi.³⁴

Az államtól való lopást a diktatúra arcucsapásának tekintették: az erősítők, a szóda, alkohol, kolbász, sütemények, az asztali lámpák, sőt még a kórházi ágyak is rendre eltűntek.³⁵ „Mostanában még az odaszegezés sem garancia a lopás ellen“ — állapította meg

bánatosan az egyik nagy budapesti állami kórház ötvennégy éves anyagbeszerzője.³⁶ A vörösrezet hajógyárakból lopták. („Loptam én is, a kollégáim is, és senki sem szólt egy szót sem emiatt” — jellemezte a helyzetet egy brigádvezető.) A Közért Vállalat állami üzleteiben az alkalmazottak kevesebb árut mértek a vásárlóknak és a maradékot ellopták. Ha saját családtagjaik tértek be az üzletbe, a pénztárnál fél kiló kenyérért kellett fizetniük és tíz kilót kaptak. A vaj előre csomagolt áru volt, abból nem lehetett kevesebbet mérni. Mivel a Közért-vezetők nem rendelhettek a vajból sokat, az eredmény a láthatólag állandó jellegű, de tisztán mesterséges vajhiány lett.³⁷

Olyan volt mindez, mintha az egész marxista gazdasági rendszer (számítatlan közvetett úton) tudatosan arra törekedett volna, hogy a felbőszült embereket az utcára kényszerítse. Ennek a visszafojtott haragnak egyik első külső jele a nyers idegesség. Az udvariasság és a szolgálatkészség immár a múlté. Az „uram” megszólítás kiment a divatból, a nem-párttagok ódzkodtak annak hivatalos helyettesítőjétől, az „elvtárs” megszólítástól, így lett mindenki „szaktárs”. Nem volt többé kézcsók. A pincérek és az elárusítók támadólag léptek fel a vendégekkel, illetve a vásárlókkal szemben.³⁸

Egy törekeny görögkeleti püspök 10 éves szibériai száműzetéséből visszatérve egy pohár sört rendelt az egyik budapesti étteremben, majd később ezt mondta a pincérnek: „újra ugyanazt, kérem”.³⁹

„Miért nem rendelt mindjárt egy korsóval?” — csattant fel a pincér.

De a villamosozás hozta ki a legrosszabbat az emberekből. Budapest lakossága megkétszereződött, a villamosok mindig telve voltak. Percenként lehetett hallani a veszekedést, rendreutasítást, a „hülye!”, „barom!” minősítést és más hasonlókat. Ha egy terhes nő felszállt a villamosra, az emberek ülve maradtak és elfordultak. Veszekedtek a kalauzzal, az utasok a kalauzzal veszekedők partjára álltak. Így rikoltoztak és zajongtak mindaddig, amíg csak minden utas kiabálva és káromkodva fel nem szállt.

Mégsem merte senki sem nyíltan bírálni a rendszert.

13. IMRE BÁCSI

1953 tavaszán egy esemény a vasfüggöny mögötti országok számára sorsfordítónak tűnt: meghalt Sztálin. Ez éppen úgy előre megmondható volt, mint az idő múlása, ami mégis meglep minket gyors száguldásával.

Noha egész földrészek örvendtek, Budapesten Rákosi arca fájdalmasan megvonaglott. Andics Erzsébet, a Pártfőiskola igazgatónöje tetőtől talpig gyászba öltözött, és Farkas Mihály karonfogva kísérte a gyászszertartásra, ahogy az özvegyet szokták kísélni férje temetésén. Rákosi hatalma Sztálin köpönyege alól bújt ki. Amikor az öreg grúz földi maradványait lassú léptekkel elvitték a Vörös téri mauzóleumba, Rákosi napja mintha kialudt volna. Méray Tibor, az újságíró később ezt írta: „Rákosi bandája elveszítette teljes biztonságérzetét, amellyel szabadon gyilkolhatott, csaltatott és öldökölhett.”¹

Ez a bizonytalanság számos országra kiterjedt, és a proletariátus észrevette a szorítás lazulását. Júniusban a csehszlovákiai Pilsenben munkászavargások voltak. Június 17-én a kommunista Kelet-Berlinben építőmunkások robbantottak ki felkelést, amelyet szovjet tankok segítségével vertek le. A zavargások Lengyelországra is átcsaptak, ahol szintén szovjet tankokat küldtek ellenük.

Budapesten a Rákosi Mátyás Acélművek (korábban Weiss Manfréd Művek) húszezer munkása tiltakozott a nagyon alacsony bérek, igen magas normák és az élelmiszerhiány miatt. Két évvel később Nagy Imre egy titkos memorandumban megerősítette, hogy ezzel egyidejűleg nyugtalanság volt tapasztalható más ipari központokban (például Diósgyőrött és Ózdon) is. A Nagy-Alföldön is tüntetés keretében fejezték ki a parasztok a tiltakozásukat.² Az a lehetőség, hogy a munkásosztály fellázad a „saját” rendszere ellen, rövidesen riadalmat váltott ki a pártvezetők körében Budapesten. Nyikita Hruscsov maga mondta néhány nappal később, hogy ha nem tesznek azonnali lépéseket, Rákosit és bandáját „együttesen elűzték volna”.

Sztálin örökösei Rákosit hibáztatták azért, hogy a katasztrófa küszöbére vitte az országot. Bírálták a Sztálin-féle egyszemélyes diktatúrát. Magukhoz rendelték a Kremlbe a magyarországi kommunista vezetőket — Rákosit és Gerőt —, mint valami csínytevő iskolásfiúkat, és kötelezték őket, hogy jelenjenek meg a szovjet vezetőség előtt. Georgij M. Malenkov és új csatlósai, Hruscsov és Vjacseszláv

M. Molotov kemény vádakát vágtak a fejükhöz. Rákosinak le kell mondania. Helyébe hozzá hasonló emberekből álló kollektív pártvezetésnek kell lépnie, élén Nagy Imre miniszterelnökkel.

A drámai összecsapás megmaradt Nagy Imre emlékezetében, és izzó szavakkal számolt be arról titkos emlékirataiban. Anasztasz Mikoján miniszterelnök-helyettes maró gúnnyal utalt Rákosi „kalandor szellemére“, az általa megteremteni akart nehéziparra, egy olyan országban, ahol nem termelnek sem elég vasat, sem elég kokszot. Malenkov rámutatott, hogy májusban megpróbálta rávenni Rákosit arra, hogy válassza szét a Párt és az állam legfelső vezetését. Rákosi minden előterjesztett névvel kapcsolatban ellenvetést tett. Malenkov megdöbbsent és azt a következtetést vont le, hogy Rákosi olyan miniszterelnököt óhajt, akinek nincs súlya a döntésekben.

1953 júniusában a moszkvai összecsapás során Hruscsov is alá húzta ezt.

„Fontos, hogy a Párt és az állam vezetése ne legyen egy kézben összpontosítva; ez nem kívánatos“ — mondta ki a szabályt.³

Rákosit és kártékony kollégáit visszairányították Budapestre. Azt „tanácsolták“ nekik, hogy hívják össze a Központi Bizottságot, vegyék revízió alá az országot pusztulással fenyegető mezőgazdasági és ipari politikájukat. Ami a részleteket illeti: Moszkva engedélyezte, hogy a TSZCS-ket feloszlassák, ha a tagok ezt kívánják.

Rákosi, Gerő és Farkas azt az utasítást kapták, hogy adják fel jelenlegi kormányzati posztjukat. (Gerő belügyminiszter lett.) A Sztálin utáni kor minden színre lépő antiszemitizmusa ez ellen a három ember ellen kelt ki. Lavrentyij Berija, Sztálin régi rendőrfőnöke szemébe vágta Rákosinak: „Ide figyeljen, Rákosi elvtárs! A magyaroknak voltak Habsburg-császáraik, tatár kánjaik, lengyel uralkodójuk, török szultánjaik, de még sohasem volt zsidó királyuk, és ön ez akar lenni!“⁴

Rákosi utóda a miniszterelnöki székekben régi riválisa, Nagy Imre lett. Maga Nagy bizonyos elégtétellel vette tudomásul, hogy a Kreml járt közbe kinevezése érdekében. „Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy nem Rákosi elvtárs ajánlotta ezt, hanem Malenkov, Molotov és Hruscsov elvtársak. Rákosi elvtárs és a magyar delegáció összes tagjai kifejezték beleegyezésüket“⁵ — emlékezik.

Az 1953. június 27-én Budapesten összeült Központi Bizottságra csak az maradt, hogy rússse a pecsétet Moszkva döntéseire. A határozat félreérthetetlenül elítélte Rákosi vezetési hibáit.⁶ De Rákosi még mindig pártvezető, és a hatalma még mindig elégséges ahhoz, hogy megakadályozza a határozat nyilvánosságra hozatalát.

Így ült össze a Parlament a boltozatos, aranyozott márványteremben, 1953. július 4-én, hogy meghallgassa Nagy Imre új kormány-programját. Életében ez nagy pillanat volt. A filmhíradó mutatja, hogy Nagy Imre majdnem úgy emelkedett szólásra, mint egy nagy földbirtokos. Zakója felső zsebében zsebkendő, féloldalasan csíptette tanáros szemüvegét orra nyergére. Fejét annyira lehajtotta, hogy állta a mellkasát érte. Majd elővarázsolt egy halom papírt és olvasni kezdte reformígéreteit.

Időnként erőteljesen biccentett a fejével. Rákosi nem bólogatott, hanem haragosan nézett rá a félkör alakú ülésterem első sorából. Gerő Ernő sem bólogatott, aki mindössze két lépéssel ült távolabb. Állát kezébe temette és szemében ironikus mosoly ült. A teremben a falfestmények a magyar történelem nagy pillanatait ábrázolják. Mindenki úgy érezte a beszéd végén, hogy most egy újabb nagy pillanatnak volt a tanúja.

Ki ez a Nagy Imre, ez a humor nélküli, pedáns ember, aki most rövid ideig Moszkva kegyeit élvezi? Láthatta-e előre, hogy azok az emberek, akikhez most beszél ebben a fennkölt teremben, egy szép napon börtönbe fogják vetni? Aligha. Úgy teljesítette az előírásokat, mint a legjobb kommunisták.

Valójában alig lehetett megkülönböztetni szívtelen elődjétől. 1954. december 21-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának tízéves évfordulóján elmondott ünnepi beszédében cinikusan ki fogja jelenteni: „Új országot teremtettünk és szabad, boldog életet a népnek.“ Abban az időben teszi ezt a kijelentését, amikor Mindszenty kardinálistól Marosán Györgyig a politikai foglyok ezrei vannak még börtönben, illetve fogolytáborban országszerte.

És kiérdemelte a köteles tapsot egy megállapításával, amelyben semmi nyoma sem volt a tudatos iróniának:

„Országunk történetében igen gyakran megismétlődik egy szomorú fejezet, ami azt mutatja, hogy az ország idegen elnyomás alatt sínylődik, és ez nemzedékekre, sőt időnként évszázadokra lehetetlenné teszi a gazdasági és kulturális fejlődést. Tíz évvel ezelőtt, a nagy múltú magyar történelem során első ízben más irányt vettek a dolgok, mivel a szovjet hadsereg nem úgy lépett országunk földjére mint hódító, hanem mint felszabadító!“⁷

Maga Nagy Imre nem volt szemtanúja Magyarország „áldásos felszabadításának“ a Vörös Hadsereg által: 1930 óta családjával

együtt Moszkvában tartózkodott.

Amikor 1956-ban központi szerepben a színre lépett, nyugati rokonszenvezői közül kevesen emlékeztek vissza az ilyen megnyilatkozásokra, vagy az 1954. májusi Harmadik Pártkongresszuson tett kijelentéseire:⁸ „Egyrészt az emberiség békéjéért a Szovjetunió vezetésével folytatott világméretű küzdelem nagyszerű eredményei, másrészt az amerikai imperializmus háborúra irányuló erőfeszítései, valamint reakciós, ellenforradalmi erőket támogató politikája népünk számára világossá tették: nagy történelmi jelentősége van annak a ténynek, hogy hazánkat a Szovjetunió fegyveres erői szabadították fel... Ennek köszönhetjük országunk függetlenségét és szuverenitását...”⁹

És ugyanaz a Nagy Imre, aki jól tudta, hogy a kommunisták milyen csalással, hamisítással, terrorral és hetvenkedéssel jutottak hatalomra, szelíden kérte a Párttól, hogy legyen elnéző a ködös szemléletű és kétbalkezes „helyi tanácsok” iránt, amelyeket 1951-ben azért hoztak létre, hogy erősítsék Rákosi politikáját. Nagy Imre úgy érvelt a helyi tanácsok mellett, hogy nem lehet hibátlan államigazgatási munkát elvárni olyan társadalmi osztálytól, amely évszázadokon át el volt nyomva. Valójában a nyilvánosság előtt az ÁVH-ra és ezekre a helyi tanácsokra, mint a „proletárdiktatúra helyi szerveire” hivatkozott, amelyeknek az a feladata, hogy megalkuvás nélküli harcot folytassanak az osztályellenség ellen. „Az osztályellenség: a Horthy-rendszer megalkuvó dzsentri-rétege, a régi népellenes rendszer lakásai, a kulákok és a kapitalisták még nincsenek megsemmisítve.”¹⁰

Igen, Nagy Imre így beszélt. Ez az az ember, akire az egész Nyugat sajtója nemsokára áhítatos tisztelettel fog tekinteni. Most azonban, 1953 közepén ötvennyolc éves, és váratlanul bemutatják tízmillió magyarnak, mint új miniszterelnököt.

Kövér alkatával, nyakán elől és hátul kidudorodó zsírpárnájával Nagy Imre egy egész nemzet számára „Imre bácsivá” vált, két lábon járó ígéretté, hogy enyhébb idők jönnek. Összezsukott ernyő egyik karján, lapos, kerek nemezkalap kopasz fején. Kerek, szabálytalan arca azt a furcsa benyomást kelti, mintha a vörhenyes vágásból Joszif Sztálin bajsza sarjadna ki, és a szemüvegen keresztül a szemei olyan vonásokat viselnek, amik távoli mongol ősökre emlékeztetnek. Az ódivatú, három gombos zakót, a szolid szilvakék nyakkendőt kedveli, és olyan minőségű ingeket, amik nem kifejezetten proletárookra jellemzők. Bozontos szemöldöke és egyszerűsége egy csikósra emlékeztet. Szereti megkóstolni a helyi borokat; szeret csárdást táncolni bármely lánnyal, akit táncra kér fel. Enyhe dunántúli akcentusa ha-

misíthatlan paraszti eredetre utal.

Nagy Imre 1896-ban, a Somogy megyei búzaföldek közepén, hívő református paraszti családból született.¹¹ A helyi református lelkész, Csértán Márton tiszteletes abban reménykedett, hogy Nagy Imréből egykor református lelkész lesz, de baloldali nézeteket valló tanára, Hudra László nagy hatással volt az ifjúra, ezért már kora ifjúságától a szocializmus elkötelezett híve lett. Géplakatos inasként egy mezőgazdasági gépgyárban dolgozott. Az első világháború alatt az Isonzó melletti harcok során megsebesült, néhány mérföldre onnan, ahol a fiatal Erwin Rommel hadnagy a kitüntetését kiérdemelte. Ezt követően az orosz fronton harcolt, fogságba esett és ott csatlakozott 1918-ban a bolsevikokhoz. A következő évben Budapesten Kun Béla rövid életű kommunista rendszerében kisebb pozíciót töltött be. 1919-ben — Rákosihoz hasonlóan — elmenekült, de két évvel később visszatért, hogy a Somogy megyei parasztokat az illegális Kommunista Pártba szervezze.

1930-ban újra elmenekült. A Szovjetunióban telepedett le: Moszkva lett a második otthona. Harmincnégy éves volt. Megkapta a szovjet állampolgárságot, megtanult oroszul és a Mezőgazdasági Intézetben dolgozott. Időnként megjelent a neve az Új Hang nevű moszkvai emigráns újságban; mezőgazdasági problémákat tárgyaló cikkek szerzőjeként.¹² Az 1938-as Münchener Egyezmény után a moszkvai magyar emigránsokhoz beszédet intézett. Ebben kikelt a jelentkező sovinizmus ellen, amelyért „később majd drága árat kell fizetni“. A második világháború alatt a Moszkvai Rádióban magyar nyelvű propagandabeszédeket mondott.

Egy kommunista regényíró, aki szintén moszkvai emigráns volt, így emlékezett vissza: „Rákosi — és telefonon keresztül Nagy Imre — irányítása alatt gyűjtöttük és rendeztük az anyagot. Nagy Imrével csak telefonon keresztül volt szabad érintkeznünk. Úgy kellett működnünk, mintha nem tudnánk, hogy ő kicsoda, jóllehet minden nap ugyanabban az időben fel kellett hívnunk egy különleges számon. Mindez meglehetősen komikus volt. Ez az egész dolog jellemző a kommunista pártkörökben szokásos titkolózásra — ami talán akkor sem volt indokolt.“¹³

Mihelyt a Vörös Hadsereg 1944-ben elfoglalta Magyarországot, Nagy Imrét és a többi moszkvai kommunistát visszaküldték szülőhazájába. Lerakták őket az országban, ahogy a folyók lerakják üledéküket. A temperamentumos, zsarnokságra hajlamos Rákosi lett a Párt főtitkára, míg a flegmatikus, nem-törtető Nagy Imre földművelésügyi miniszter.¹⁴

Felesége (Margit) és leánya (Erzsébet) hű segítőtársai voltak. Leánya folyékonyan csak oroszul tudott beszélni. Kaposvárott, 1927-ben született. Első emléke apjáról, hogy két és fél éves korában meglátogatták titkosan anyjával együtt, amikor Bécsben illegálisan bujkált. Erzsébet — apjához hasonlóan — nem volt hithű református. Olyan karcsú és vonzó alakú volt, mint egy fotómodell. A göndör hajú, testes, ovális, kommunistává lett egykori tábori lelkész dr. Jánosi Ferencnek lett a felesége, aki tizenegy évvel volt idősebb nála. Kisfiuknak, Ferencnek a fényképe mindig Nagy Imre íróasztalán volt. „Ő fog nyomdokomba lépni“ — mondta az újságíróknak, nem sejtve, hogy élete milyen tragikus véget ér majd.¹⁵

Vorosilov marsall felügyelete alatt élvezettel kierőszakolta a földreform-törvényt. 1945. március 29-i beszédében, az ópusztaszeri Árpád szobornál, miután megnedvesítette ajkát és megpödrölte dohány-színű harcsabajuszát, kijelentette: „Kezdjük el a földosztást, verjük le a karókat! Minden karó leverésével egy-egy szöveget verünk a nagy földbirtokosok koporsójába!“¹⁶

Életének legnagyobb részében ezért a földreformért dolgozott. Két évvel később így emlékezett vissza: „Ez volt életem legboldogabb időszaka. Álmom, célom, amelyért oly sokáig harcoltam, valóra vált. Mindig büszke leszek arra, hogy részem volt ebben.“¹⁷

Később azonban nyíltan felizzott a közte és főnöke, Rákosi közti nagyfokú szakmai féltékenység. Rákosi úgy érezte, hogy hatalmát a Nagyhoz és Rajkhoz hasonló riválisok fenyegetik. Nagy Imre Rákosi elgondolásaival szemben Lenin tanaira hivatkozott, amelyek a NEP-ben fellelhetők: úgy érvelt, hogy ezek inkább alkalmazhatók Magyarország „felszabadulás“ utáni közvetlen gazdasági problémáira, mint Rákosi hevenyészett iparosítási és kollektivizálási politikája.¹⁸ „A mezőgazdaság problémái“ című könyvében a föld magántulajdona mellett foglalt állást, legalábbis a „középparasztok“ vonatkozásában (azok számítottak középparasztnak, akiknek a földjük 2,5 — 6 acre közötti nagyságú volt). A Párt 1947-es és 1948-as titkos ülésein Nagy Imre Rákosi más módszereit is támadta. Természetesen mindig gondosan ügyelt arra, hogy szigorúan marxista-leninista vonalon érveljen, de itt az árnyalatok voltak fontosak; ezek által Nagy Imre félreérthetetlenül amellelt foglalt állást, hogy az átmeneti „NEP-korszak“ alatt a mezőgazdasági és fogyasztási javakat magánpiacon kell értékesíteni.

Rákosi mindazonáltal még mindig élvezte Sztálin teljes támogatását. 1949 áprilisában létrejött a NATO, és Sztálinnak egységbe ren-

zett csatlós-birodalomra volt szüksége, mintegy ütköző zónaként. 1949 szeptemberében, a Rajk-kirakatper hónapjában Rákosi irányítása alatt a Központi Bizottság megdorgálta Nagy Imrét „antimarxista” nézetei miatt, mivel ragaszkodott a „középparasztok” szabad gazdálkodási rendszeréhez. Amikor a Párt meghozta végső elmarasztaló ítéletét, Nagy Imre kötelességszerűen „önkritikát” gyakorolt: abban az időben ez volt az egyedüli útja annak, hogy elkerülje a még súlyosabb következményeket.

„Ahelyett, hogy a Párt számára rámutattam volna azokra a problémákra, amelyek a föld magántulajdonából adódhatnak, úgy érveltem, hogy a kisparasztok föld-magántulajdona összhangba hozható a szövetkezeti gazdálkodással. Az általam levont következtetések természetesen tévesek voltak, mert lényegében azt jelentették, hogy a paraszti magángazdálkodást, végső soron a mezőgazdasági kapitalizmust fenn lehet tartani”¹⁹ — ismerte el.

Nagy Imre gyanúsán könnyen bocsánatot nyert. A Politikai Bizottságból és a Központi Bizottságból való száműzetése csak rövid ideig tartott. 1950 májusában Rákosi kormányában már beszolgáltatási miniszter. Valószínűleg az volt Rákosi célja, hogy Nagy Imrének a paraszti körökben egyre növekvő népszerűségét lejárassa, mivel az új beosztás őt tette felelőssé a beszolgáltatás erőszakos végrehajtásáért.²⁰

Ezért Nagy egyike volt Rákosi minisztereinek az 5 éves terv oly sok bajt okozó 1951-es módosítása idején is. A pusztá opportunizmus volt-e a motívuma, ahogy később a marxista kritizálói állították? Vagy valóban rákosista lett, parasztellenes fanatikus? Avagy volt valakije Moszkvában, ahol az akkori támogatója, Lavrentij Berija maga járt közbe rehabilitálása érdekében?

Bármilyen is a válasz, 1953-ig Nagy Imre „büntelenül” viselkedett. Tipikus beszédeiben elítélte a Nyugat beavatkozását Koreában, dicsérte a Szovjetuniót és megjövendölte a kapitalizmus összeomlását. És „Imre bácsi” az, aki a Parlament előtt Sztálin halálakor elmondja a gyászbeszédet, amelyben Sztálint „az egész emberiség nagy vezérének” nevezte.

1953. július 4. Nagy Imre nagy parlamenti beszédének napja.

Budapesttől távol, egy kis vidéki úton, a forró nyári napon tűnődött magában Zsengeller professzor unokája: „Miért nem helyeztük el egy svájci bankban pénzünket, ahol soha senki sem találta volna meg?” Mindig ezen gondolkodott azóta, hogy 1951-ben édesanyjával együtt deportálták Budapestről. De ezen a délután az egyik sorstársa az utépí-

tő brigádból odasompolygott hozzá, amikor éppen tüzet rakott a kátányforraló üst alatt, és ezt suttogta: „Beszéltek rólatok a rádióban.“

Ezen az este a deportáltak az utcai hangosbeszélőből meghallgatták Nagy Imre beszédét, amelyben beismeri Rákosi szánalmas tetteit, az ÁVH rémtetteit, a titkos internáló táborok létezését. Ebben a beszédben ígéretet tesz, hogy szabadon engedik a deportáltakat. „A kormány óhaja, hogy ezek az emberek szabadon választhassák meg lakóhelyüket, a minden állampolgárra vonatkozó törvényes rendelkezéseknek megfelelően.“

Így tér vissza beteg Zsengellér Margit édesanyjával együtt Budapestre és ott zenei tanulmányokat folytat.

Amikor elérkezik a felkelés napja, ő is a felkelők közé áll, és nem szükségképpen Nagy Imréért. Hát miért? Így válaszol: „Azért, hogy ne kelljen még egyszer úgy megtönnünk kenyerünket, hogy abból az oroszoknak adjuk a legnagyobb részt, és ne zavarjanak meg a rendőrségi emberek még abban is, hogy békésen elfogyasszuk a maradék kenyérmorzsákat.“²¹

Amikor Nagy Imre 1953. július 4-én a Parlamentben bejelentette az új kurzust, az volt a szándéka, hogy lecsillapítsa a parasztok haragját, leállítsa a magángazdálkodó parasztok üldözését és megszüntesse a „kulákliszták“ rendszerét. Aki ilyen listán szerepelt, nem kapott hitelt, műtrágyát és más lényeges kellékeket.

Így realizálódott a Kreml által sugalmazott június végi párthatározat, amelyet a Központi Bizottság hozott. Nagy Imre még két évvel később is tisztán emlékezett erre: „A tény az, hogy amikor megtárgyaltuk a kollektivizálással kapcsolatos aggályainkat az 1953. júniusi moszkvai konferencián, Molotov elvtárs volt az (és nem Berija), aki megnyugtatót minket. Azt mondta: ‘Nem kell kormányrendelettel feloszlítani a szövetkezeteket, de ha a parasztok szabadon úgy döntenek, hogy feloszlítják azokat, megakadályozni sem kell. Ebből semmi kár sem fog származni.’“

Ezért mondta ki most Nagy Imre a Parlamentben a sorsdöntő szavakat: „Kormányom lehetővé fogja tenni a parasztok számára, hogy az aratás után kilépjenek a szövetkezetekből, ha úgy kívánják.“²²

Nagy Imre azt is bejelentette, hogy engedélyt fognak adni kis üzletek megnyitására és nagyobb figyelmet fognak fordítani a diplomások problémáira.²³

Az új kurzus első következményei az üzletekben azonnal érezhetőek voltak. Hat hónapig a vaj gyakorlatilag elérhetetlen volt, de négy

nappal Nagy Imre beszéde után 1953. július 8-án hirtelen megjelent az üzletekben — korlátlan mennyiségben. Nagy mennyiségű disznóhúst szállítottak az üzletekbe, és ugyanazon a napon Bognár József kereskedelmi miniszter megígérte, hogy a liszt és a burgonya árát leszállítják. Augusztus 1-től ismét kapható lesz a népszerű fehér kenyér, amelyet 1952 decembere óta a rossz minőségű barna kenyér helyettesített, és a korábbi időszakban elérhetetlen hús- és kolbász-ínyencségek újra megvásárolhatók ősztől kezdve.

Rákosi foggal-körömmel harcolt ez ellen az eretnokség ellen. A Nagy beszéde utáni szombaton, a budapesti aktivista összefövetelen, július 11-én ravasz módon sok mindent lerontott annak hatásából, noha látszólag elfogadta a korábbi hibákért mondott kritikát. „Megtértettük a szocializmus építésének alapvető törvényét, amely szerint a dolgozó tömegek, különösen az iparban dolgozó munkások élet-színvonalának állandóan emelkednie kell.“ Ám ugyanakkor a falusi traktorállomásokon a szűkebb körű párttagok előtt a termelőszövetkezetek védelmében beszélt: „Nem fogjuk tétlenül nézni, hogy az ellenség aláaknázza az eredményeket, amiket eddig elértünk.“ A szövetkezetekből kilépő parasztokat „csalóknak“ és „lustáknak“ nevezte.

Egy író, aki jelen volt Rákosi beszédjén, mint az Írószövetség „agitprop“ titkára, így emlékszik vissza: „Csak ültünk ott sápadtan és megdöbbenen, nem akartunk hinni a fülünknek.“²⁴

A beszéd két táborra szakította a magas szintű kollektív vezetést. Az egyik tábornak Nagy Imre volt a vezére a Parlamentben, a másiké pedig Rákosi a Központi Bizottság Akadémia utcai központjában.

Nagy Imrének a Párton belül sok támogatója volt, de a régi gárdához tartozó funkcionáriusok teljes zavarban voltak. Az egyik tisztviselő mások előtt ezt a kijelentést tette: „A Horthy-rendszerben alkalmi munkás voltam, Rákosi alatt nagyszerűen éreztem magam, mert nem voltak kétségeim. De most az életem tele van bizonytalansággal, és én ezt nem szeretem.“²⁵

A következő évben a rejtett válságnak ez a légköre válik uralkodóvá. Közben a földeken a katasztrófa lesz az úr. A parasztok úgy értelmezik Nagy Imre szavait, hogy zavartalanul „kirúghatnak a hámból“: elkezdik felosztani maguk között a kollektivizált földet, felszerelést és állatokat, még az aratás befejeződése előtt. A kollektív rendszer megindul a szétesés felé.²⁶ A szövetkezeti tagok száma az év végére 446 900-ról 263 070-re csökken.

Most a kardokból ekevasat készítenek. A fegyvergyárak átalakulnak olyan üzemekké, ahol traktorokat, trágyaszórókat, szénalevélto-

rokat, fűnyíró gépeket és répavágókat termelnek. Nagy igyekezett megnyerni a parasztokat. A mezőgazdasági termelés ösztönzésére törölte a priuszokat, elengedte a „beszolgáltatási kötelesség nem teljesítéséért” kiszabott összesen 445 millió forint büntetést, és a parasztok által fizetendő adókat összesen 500 millió forinttal csökkentette.

A Nagy Imre által később nyilvánosságra hozott statisztikákból világosan kitűnnek az új gazdasági tendenciák: a kormány pénzügyi beruházásai eltolódtak a nehéziparról a könnyűiparra, ez utóbbin belül az élelmiszeriparra és az olyan fogyasztási cikkek gyártására, mint flanel, ing, cipő, nyers hús, zsír, vaj és édességek. Nagy Imre támogatni kívánta a kisipart és a kisiparosokat. 1954-ben 20%-kal akarta emelni a fogyasztási cikkek termelését, javítani akarta minőségüket és az elosztási rendszert is.

1953. júliusi beszéde utáni „kirakatrendezésképpen” felszabadította a fogyasztási cikkek államilag tartalékolt készleteit és két nagyobb árcsökkentést rendelt el: az egyiket 1953 szeptemberében, amikor leszállították egyes élelmiszerek és kézműipari termékek árát, és a másikat 1954 márciusában, amikor mérsékelték a hús és a zsír árát. „A társadalom joggal számíthat civilizált kereskedelemre, közszolgáltatásra és arra, hogy jó minőségű árukat kapnak az emberek pénzükért.” — mondja 1954. január 23-i beszédében.²⁷ Úgy tervezte, hogy e célból 1954-ben 1500 új üzletet nyitnak meg. A bérek különböző mértékben emelkedtek. A házfelújítási program végrehajtása (az 1952-ben előirányoztnál kétszer akkora méretekben) megkezdődött. Előirányozta, hogy 1954-ben 4000 új házat építenek.²⁸

A miniszterelnök a munkakörülményeket is javította. Nagyobb járadékot juttatott a terhes nők számára, korlátozta a túlórákat, eltörölte a gyári munkások bírságolását, helyette jogos ok esetén a gyárigazgatók megbüntetéséről intézkedett.

A tanítás vonalán igyekezett helyreállítani a népszerű hazafias szellemet. Újra ápolni kezdték a magyar nyelv épségét és tisztaságát, valamint a nemzeti hagyományokat. Tervbe vették tündérmesék nyomtatását, a szindarabok és filmek válogatásánál nagyobb súlyt helyeztek a nemzeti jellegre.

Mindez idegen volt a moszkovita Rákosi számára. Nyilvánosan igyekezett ugyan mindehhez jó képet vágni, de ez neki a legtöbbször nem volt könnyű. Magánemberként titokban Nagy Imre ellen uszított és titkosan szervezkedett. Mindjárt a korszak kezdetén a Szabad Nép vezércikke jelezte azt a hangsúlyváltozást a nehézipari beruházásoktól kezdve a büntető szankciókig, a nagyobb munkafegyelemig, a munka-

versenyek és a marxista gazdasági tervek szigorú teljesítéséig.²⁹

1953 júliusa és augusztusa folyamán a sajtó kezdett átváltani Nagy Imre programjáról egy bizonyos távoli, ködös ígéretekkel álló új kurzusra.

Egy amerikai titkosszolgálati jelentés a Nagy Imre hatalomátvétele utáni két hónapot így foglalta össze: „[Rákosi] meghatározó szerepe a politika alakításában — legalábbis egy időre — továbbra is biztosítva van, bizonyos Moszkvában képzett fő zsidó vezetők letűnése és a nem-zsidó fiatal személyek előtérbe kerülésének ellenére.”³⁰

A Harmadik Pártkongresszust 1954 tavaszára tervezték, de Rákosi húzta az időt; intézkedett, hogy halasszák későbbre a Kongresszust, és arra törekedett, hogy Moszkvába Nagy nélkül repülhessen és Malenkovhoz folyamodhasson. „A szovjet elvtársak úgy érezték, hogy ez rossz lenne, és nem járultak hozzá” — írja diadalmasan Nagy Imre titkos memorandumában.

Amikor Rákosi 1954 májusában Nagy Imrével együtt Moszkvába utazott, arról panaszkodott, hogy igazságtalanságokat kellett elviselnie, mivel Berija lelepleződött, mint áruló. Nagy később ezt írta:

„Ahogy a Központi Bizottság tagjai tudják, Rákosi Mátyás 1953 óta számtalan alkalommal megpróbálta elérni, hogy a júniusi határozatokat visszavonják. Berijához akart fordulni, illetve nemzetközi nyomást alkalmazni, vagy állítólagos tévedéseim és túlzásaim miatt kívánt lejártni és így tovább. De Hruscsov elvtárs félreérthetetlenül leszögezte a következőket: ‘1953 júniusában helyesen döntött a magyar pártvezetés, és ez a döntés ma is érvényes. Nem lehet Berija mögé bújni, ahogy ezt Rákosi próbálta. Mi is ott voltunk valamennyien, amikor a hibákat megállapították. Mindenki ott volt! Mi ezt jóváhagytuk és amit akkor eldöntöttünk, ma is érvényben van. Most már ennek megfelelően kell cselekedni!’”

A Kreml urainál tehát Rákosi süket fülekre talált. „Így Rákosi 1954-ben nem ért el semmit sem” — állapítja meg bizonyos elégtétellel Nagy Imre.

Rákosi sikertelenül tért vissza Budapestre és folytatta Nagy Imre új kurzusának rejtett szabotálását.

E két év alatt Nagy Imre szigorú, erkölcsös államférfivá vált. 1953. júliusi beszédében bejelentette, hogy nagyobb türelmet fognak

tanúsítani vallási kérdésekben, és a kormány „nem fog eltérni semmifajta adminisztratív beavatkozást vagy egyéb kényszerítő eszközöket” az egyházak ellen. (Mindazonáltal, Mindszenty kardinálist és a többi egyházi vezetőt továbbra is őrizet alatt tartották, egészen a felkelésig).

De a Rákosi-évek brutalitásától irtózott és beszédében megígérte, hogy orvosolni fogja azokat az igazságtalanságokat, amiket Rákosi politikai rendőrsége okozott. Megígérte, hogy kormánya fel fog lépni az ÁVH túlkapásai ellen. Át fogja tekinteni az egyes eseteket, felosztatja az internáló táborokat és szabadon engedi a politikai foglyokat. A rendszer „áramvonalasítását” célzó tervei között szerepelt az is, hogy „nagyobb szabadságot kell adni a Parlamentnek”. A kommunista rendszerben példátlan lépés történt: 1953. július 4-én a Parlament *megválasztott* valakit a legfőbb ügyész (sokáig betöltetlen) tisztségére, a nyilvánvalóan becsületes dr. Czákó Kálmán személyében.³¹

1953. október 31-én általános amnesztiát hirdettek. „Eltöröltük a rendőri őrizet és a rendőrbíróságok intézményét” — mondta Nagy Imre.³² Átszervezte a titkosrendőrséget, megszüntette az ÁVH független státusát és a Belügyminisztérium hivatalát a Duna partján álló modern palotából a nagy Kereskedelmi Bank kopottas, üresen álló régi központjába helyezte át.

Nagy Imre magánvéleménye Rákosi bandájáról szigorú volt. A későbbiek során ezt írta:

„Nem egyeztethető össze a közerkölccsel, hogy még mindig vezető állásban vannak olyan személyek, akik koncepciós pereket irányítottak, illetve rendeztek meg. Olyan emberek ezek, akik felelősek ártatlan emberek megkínzásáért és meggyilkolásáért, nemzetközi provokációkat és gazdasági szabotázsokat ösztönöztek és elherdálták nemzeti kincseinket. Hatalmukkal visszaélve súlyos népellenes bűncselekményeket követtek el, illetve irányítottak a háttérből. A társadalmat, a Pártot és az államot meg kell tisztítani ezektől az elemektől.”

Péter Gábort, az ÁVH gyilkos főnökét megfosztotta beosztásától és börtönbe záratta, mint „cionista ügynököt” már az a Rákosi, aki tervezett egy pert, ami felülmúlta volna még Sztálin orvosok ellen indított perét is.³³ Sztálin halála könnyítette Péter Gábor helyzetén. Nagy Imre alatt 1954 májusában életfogytiglani börtönre ítélték. Ahogy Nagy 1953. júliusi beszédében bejelentette, az internálás intézményét megszüntetik és az internálótáborokat felosztatják. A bört-

tönajtok kinyíltak, és a politikai foglyok nagy részét szabadon engedték, de egyáltalán nem mindegyiküket, hiszen Nagy Imre hatalma korlátozott mindaddig, amíg Rákosi a pártvezér.

Rákosi a rehabilitációs program végrehajtásáért azt az Alapi Gyula államügyészt tette felelőssé, aki a Rajk ellen 1949-ben a vádat képviselte. Úgy rendelkezett, hogy Alapi húzza el a rehabilitációs eljárásokat. Az amnesztia malmai valóban nagyon finomra őröltek. Ilyen volt például annak az embernek az esete, aki azért került börtönbe, mert testvérének egy levelezőlapot küldött Jugoszláviába. Fellelése most Nagy Imréhez fordult férje szabadon bocsátása érdekében. Kilenc hónappal később Nagy Imre igazságügyi minisztere, Erdei Ferenc ezt mondta Bibó István professzornak: „Sajnálom, de azt kell mondanom, hogy még nem kaptam kézhez az ügyre vonatkozó iratokat!”³⁴ Nagy Imre a gazdasági reformjaival volt elfoglalva, de el tudta érni Kéthly Anna szabadon bocsátását, akit a Szociáldemokrata és Kommunista Párt egyesülése után csuktak börtönbe.

A Rákosi által üldözött kommunistákat visszavették a Pártba. Ezek nem csináltak titkot elégedetlenségükből.

Hatalmas erjedés kezdődött el. Azonban az elégedetlen embereknek nem volt vezetőjük, és még arra sem volt merszük, hogy tüntetéseket szervezzenek. Az amerikai katonai attasé 1953 decemberében így értékelte a helyzetet: „Magyarországon nincsenek szervezett ellenálló csoportok, a lakosság ilyeneket nem alakít ki és a jövőben sem fog. Nincs lehetőségük arra, hogy aktív módon ellenálljanak a fennálló rendszernek, de a magyar nép... továbbra is passzív ellenállást fog tanúsítani.”³⁵

Mint a sav cseppjei az időzített bomba robbanó szerkezetében, úgy alakul majd át valódi erőszakká az elégedetlenség valamivel több, mint két év múlva, amikor a magyar nép megkezdte a felkelést.

14. ERŐSEBB, MINT A KARD

Az ország véres elnyomása fokozódott. Már kisebb probléma elég volt ahhoz, hogy erőszakos érzéseket váltson ki. 1954 nyarán Magyarország elvesztette a futball világbajnokságot. A világbajnok Németország lett. Az emberek mérgükben a Szabad Nép székháza és a Rádió Bródy Sándor utcai épülete előtt tüntettek. Be akarták olvasni a Rádióba, hogy a meccset kemény valutáért „eladták Nyugat-Németországnak“.

A tömeg a Rádió kapuján erőszakosan behatolva az udvarra tódult, amelynek távolabbi oldalán volt a bejárat a Stúdió épületébe. ÁVH-sok álltak a táblaüveg-ajtókkal szemben. Idegesek voltak és féltek, amikor a tömeg nyomása fokozódott. Egy meglóbált puska-tus véletlenül betörte az üveget. Csak az üvegszörömpölés zajára csendesedtek el az emberek.

Két mentőautó hajtott be, és az emberek visszahúzódtak, hogy beengedjék azokat, de amikor egy teherautó nyomult be a főkapun keresztül az udvarra, futni kezdtek. Az ÁVH-sok gyakorlott, szakavatott ricsajozás közben megtisztították az udvart, fegyvereiket csövéknél fogva térdmagasságban forgatván. Két nappal később még mindig jelen volt a magas hőfokú feszültség: szemtanúk mondták el, hogy egy orosz, akin lötyögős barna öltöny és panamakalap volt, a Rákóczi út és a József körút sarkán üvöltve parancsokat osztogatott egy rendőr ezredesnek oroszul. Embereket szedtek össze és tuszkoltak be a Nemzeti Színházba.¹

Nagy Imre 1953-as új kurzusának népszerűsége csak viszonylagos volt. Ifj. dr. Lawrence E. Hinkle, a Cornell Egyetem szociológusa 1957-ben egy reprezentatív csoport analízise után megállapította: „Az emberek a rendszert, illetve a kommunizmust a vele kapcsolatos tízéves tapasztalataik során lényegében soha, semmilyen formában sem fogadták el.“²

De az emberek egymástól még mindig el voltak szigetelve. Nyomorúságuk írásban nem rögzített személyes élmény maradt, mivel a Pártban lévő értelmiségiek nem voltak hajlandóak szembeszállni a hatósági cenzúrával és sajtómonopóliummal.

Az újságok unalmasak, érdektelenek és a „hithű“ marxizmust propagáló sajtóorgánumok. Az egyedüli, hivatalosan elfogadott irodalmi

forma a szocialista realizmus: a regények középpontjában a szocializmust építő munkások és parasztok állnak. Szélsőséges formában: egy színdarab témája lehet például egy gyári munkás érzelmi vívódása, akit elhagyott a menyasszonya, mivel a munkás a normát csupán 125%-ra, míg a lány a maga normáját 132%-ra teljesítette. Az emberek nem vágytak arra, hogy rohanásaik közben ilyen színdarabokat megnézzenek.

A nem-kommunista, de jó írók (mint például Szabó Lőrinc és Németh László) művei be voltak tiltva. A nyilvánosan szereplő írók és újságírók többsége utálatos opportunisták, akik szélkakasként bármilyen irányba tudtak fordulni, ahová csak önfenntartási ösztönük fordította őket. Meg kell engedni: amit tettek, abban volt némi logika. A vezető kommunista írók többsége a zsidótörvények szenvedő alanya volt.

Sztálin halála után a szerkesztők idegesek lettek. Nem volt látható vezér, akinek a szavát „törvénynek“ lehet tekinteni. Az újságoknál az „olvasószerkesztők“ nem engedtek semmi olyat megjelenni, ami akárcsak távolról „nem kóser“. Az egyik író mondta: „Ha valami vitathatónak tűnt a cikkedben, keresztet vethetsz rá. A pártközpont el sem olvassa az ilyet. Még egy miniszter írásait is megrostálják, nehogy később az olvasószerkesztőket felelősségre vonják, hogy miért engedte át az ilyeneket.“³ Ennek az lett a következménye, hogy a sajtó elvesztette minden hitelét. Egy személy, aki Szegeden irodalom-szakot végzett, és az apja a második világháború alatt mint zsidó elpusztult, 1953-ról ezt írta:

„Az életszínvonal egyre süllyed, de a sajtó és a rádió továbbra is azt állítja, hogy még sohasem volt ilyen jó dolgunk. Miért? Mire valók ezek a hazugságok? Mindenki tudja, hogy az állam a fegyverkezésre költi a pénzt. Miért nem tudja az állam beismerni, hogy azért élünk rosszul, mert a háborúra kell felkészülnünk és új gyárat kell építenünk?... Először azt hittem, hogy valami titkos oka van a sok hazudozásnak. Kutattam, egyre kutattam az értelmemmel a rejtett ok után, de semmi ilyet nem tudtam találni. Végül eljutottam a felismerésig: a rendszer gonosz és ostoba.“⁴

Mindez azonban nem akadályozza meg ugyanezeket az elvakult szerkesztőket és írókat abban, hogy később kijelentsék egymásról, hogy valamennyien a felkelés hősei voltak. Emigrációjuk kezdete

óta mindig ezt hangoztatják. Legtöbbjük a valóságban meggyőződéses kommunista volt. Sűrűn látogatták az Írószövetség Gorkij fasorban lévő, tizenkilencedik század végi épületét. A villához romantikus udvar társult. Ebben a villában székelt a kommunista írók hetilapjának, az Irodalmi Újságnak a szerkesztősége. Voltak, akik azt hitték, hogy az Írószövetség „nem politikai“ társaság, azonban a tényleges helyzet az volt, hogy csupán elsorvadt. Több elemző ezekben a boldogtalan zsidó értelmiségiekben, amikor a földszinti elnöki szobában rendszeresen találkoztak, sajátos keserűséget fedezett fel. Ezek az írók „kívülállóknak“ érezték magukat, mivel kizárták őket abból a gazdagságból és hatalomból, amivel a Rákosi-kliken belüli sorstársaik és fajtestvéreik rendelkeztek. Mindazonáltal volt egy különleges előnyük: az Írószövetség a Párt meghosszabbított karja volt, ezért ezek az írók még mindig a Párton belül voltak és onnan tevékenykedtek. Ez a sajátosság ezeket az értelmiségieket sebezhetetlenné tette a Párt terrorgépezetének irányában.

A harmincéves Méray Tibor, a pipázó újságíró 1947 óta a Szabad Nép munkatársa. Tar koponyájával, rosszul nyírt, fogkefeszzerű bajuszával és szemölcszeivel olyan, mint egy banktisztviselő, aki éppen a pénztárgépébe kapaszkodik. Beszéd közben feje mozgatásával ad nyomatékot annak, aminek kifejezésére értelmes, mozgékony szemei egyedül nem lennének képesek. Később beismeri, hogy Nagy Imre liberalizációs programja döbbsentette rá az igazságra: „Azt hittük, hogy a szocializmust építjük. Most rájöttünk, hogy amit építettünk, az vérből és gyötreléből összetákolt börtön.“

1954-ben Méray még mindig távol van, a koreai háborúról ír riportokat: azt a történetet terjeszti, hogy az amerikaiak bakteriális fegyvereket alkalmaznak. Beáll helyette a sorba Aczél Tamás, mint az Írószövetség párttitkára. Ravasz vonásai, kis fülei és táskás, rosszallást tükröző szemei vannak. Középszerű regényíróként csatlakozott huszonhárom éves korában a Párthoz. Ódákat írt Sztálinhoz és 1947-ben regényt publikált, amelynek főszereplője a második világháború utáni újjáépítés munkáshőse, aki egy gyönyörű, de burzsoá származású lányba szerelmes.

1952-ben a Pravda hírül adta, hogy Aczél Tamás megkapta a Sztálin-díjat ezért a regényért. Egyes kritikusok tudni vélték, hogy Sztálin azért ítélte oda ezt a díjat, mert az író neve ugyanaz, mint amit Sztálin neve jelent. Mások viszont azt állították, hogy Sztálin ABC-sorrendben kezdte böngészni a neveket, és az ő nevére buk-

kant elsőnek. A 25 000 rubel mellé kapott egy krémszínű 1200-as Skodát is (a rendszáma CA-900). Ez az autó ismerős látvány lett Budapest egyébként üres utcáin, amint Aczél hanyagul forgatta a kormánykereket. Ez az autó szerepet fog játszani a felkelés első óráiban.

A „hősök képcsarnokában“ a következő figura Déry Tibor. Azok a magyarok, akik jó emlékezőtehetséggel vannak megáldva, tudják, hogy a híres író egy zsidó ügyvéd fia. Fél életét a kommunizmus ügyének szentelte. Kun Béla bukása után ő is emigrált, de 1937-ben visszatért Magyarországra, és csodák-csodája, túlélte Eichmann likvidációs programját hamisított közép-amerikai útlevele segítségével.⁵

Filozófus barátja, Lukács György egekig magasztalta 1947-ben megjelent vaskos regényét, a „Befejezetlen mondat“-ot, mint „a század egyik legszebb regényét“. Ezért a 952 oldalas műért kapta meg Déry a Kossuth-díjat. Ő is írt Rákosit és Sztálint dicsőítő sorokat. A rendszer kedvence, de nem népszerű. Amikor egy tizennyolc éves zsidó iskoláslánytól megkérdezték, hogy magánemberként mi a véleménye Déry Tiborról, a fiatalság önkéntelenségével így kiáltott fel: „Az ő idióta verseit és drámáit kellett olvasnom az iskolában.“⁶ Déry arca kedves és kifejező. Szemöldöke fel-alá mozog, amint beszél, és amikor befejez egy megjegyzést, biccent, mintha kitenne egy pontot egy bekezdés végén. Amikor ír, hallgaton néz a semmibe, mint egy töprengő nyúl a ketrecben. Szomorúság arca rendezetlen ősz hajával gyakran látható a rendszer sajtójában.

Déry Tibor is a felkelés frontharcosai közé sorolja majd magát, jóllehet nagyobb joggal, mint a kollégái, mivel hatvanegy éves korában, amikor már neki befellegzett, nem közli betegeskedő anyjával az igazságot, hogy börtönbe került, hanem azt írja neki, hogy tengeri utazáson van, a Földközi-tenger vidékén horgászik, napozik, pedig mindez csupán az ő képzeletének kitalálása.⁷

Aztán itt van Háy Gyula, a nagytermetű, kopaszodó drámaíró, aki a századfordulón született. Mint a Kommunista Párt régi tagja, élete legnagyobb részét emigránsként Németországban és Moszkvában töltötte. Amikor a Komintern vezetőit 1941 októberében evakuálták Moszkvából, Rákosi mellett ült a vonaton. Ő beszélt a rádióban Rákosi helyett Moszkvából 1944-ben. Tíz éven át ugyanazt a cipzáras kék pulóvert és sötétkék kabátot viseli. Tisztán, kevés

gesztikulálással beszél, de gyöngyszerű szemei a bozontos szemöldöke mögött sohasem néznek arra, akihez szól.

Éveken át nem lép fel nyíltan ő sem az ellen, amire feltette az életét: ha megtagadná a Rákosi-rendszer borzalmait, megtagadná vele együtt saját életművét is. Háy az egyik drámáját annyira Nyugat-ellenes hangnemben írta meg, hogy azt még Révai József (Rákosi klikkjének legsztálinistább tagja) is túl kegyetlennek találta. 1952-ben a Színház- és Filmművészeti Főiskolán az egyik tanítványa bemutatta neki egyfelvonásos vígjátékát, amelynek főszereplője egy csúnya pártfunkcionárius nő, aki a hatalmát akarta arra felhasználni, hogy férjet fogjon magának. Háy méltatlankodva megdorgálta a fiatalembert és azt mondta, hogy senkinek sem szabad ilyen megvető hangon szólni egy kommunista párttitkárról. 1953-ig Háy elvakult kommunista. Csak akkor ébredt tudatára, hogy a rendszer lényegénél fogva gonosz.

Ezeknek a híres íróknak a lelke fogoly volt.

Magukba sulykolták azt a hitet, hogy a kommunista íróknak így kell írniuk. Senki sem bízta meg a senkinek sem ártó Zelk Zoltánt azzal, hogy verset írjon Sztálinhoz, de a barátai emlékeznek arra, hogy amikor a versből egy különösen jó sort alkotott, felhívta őket, és telefonon felolvasta a sort.⁸

1954-ben a börtönök bűze már megtöltötte a levegőt, mert a Rákosi börtöneiből és internáló táboraiból amnesztia folytán szabaduló emberek már szabadon jártak-keltek az országban és elmesélték széles körben a szörnyű börtöntapasztalataikat.

A negyvenöt éves költő, Faludy György 1953 októberében 4 éves fogság után szabadult Recskről. Ő és a többi börtönviselt író az Írószövetségben vezető beosztásba került, és az ott tapasztalható luxus előző életük ellentétéként nem maradt hatás nélkül egyikükre sem. Losonczy Géza felesége egy este apjáról, Haraszti Sándorról beszélt, aki az egyik fő vádlott volt a Kádár-perben és 1955-ig volt börtönben. Aczél Tamás, aki Haraszti letartóztatása idején annak titkára volt, barátságos hangnemben beismerte: „Tudja, a Kádár letartóztatása utáni napon koktél-partit rendeztem, amelyen ittunk, táncoltunk és az ÁVH dicséretét zengtük, hogy olyan éber volt és leleplezte az árulást!”⁹

1954-ben az írók még mindig hagyományosan megalkuvók voltak, hogy felszínen maradhassanak. Még Nagy Imre is megjegyzi későbbi titkos emlékirataiban: „Az 1953 júniusa előtti időszakban a

magyar írók... komoly tévedésben voltak. Elferdítették a valóságot és az igazságot. Az irodalom, a képzőművészet és a zene torz tükörre vált, amelyben az emberek nem tudták fellelni mindennapi életük tükröződését.“

Miután Nagy Imre 1953-ban miniszterelnök lett, az írók gyávasága alábbhagyott. 1953 végén Kónya Lajos, az Írószövetség marxista párttitkára elhatározta, hogy vidéki körútra küldi az írókat: agitálják meg a parasztokat, hogy ne lépjenek ki a termelőszövetkezetekből. Molnár Miklós, az Irodalmi Újság egykori főszerkesztője és a Csillag című havi folyóirat főszerkesztője mindketten ezt mint nagyszerű ötletet üdvözölték. Molnár felkérte Kuczka Pétert, hogy járja be a nyírségi falvakat és írjon tapasztalatairól részletes beszámolót. Ez a váratlan találkozás a falusi élet nyomorúságával kései, de igazi hatást gyakorolt az írókra. Kuczka agitáció helyett „Nyírségi napló“ című epikai írásában kifejezésre juttatta azt a gyűlöletet, amit a kelet-magyarországi magyarok tápláltak magukban a rendszer ellen.¹⁰

Azután háromnapos „halottszemle“ következett az Írószövetségben. Mindegyik író leadta a „falusi riportját“. Urbán Ernő, aki 1947 óta volt a Szabad Nép újságírója, büszkélkedett, hogy ő már negyven memorandumot küldött a Pártnak a falusi életkörülményekről. Az érzelmek felforrósodtak. A harmincéves Sándor András így fejezte ki ellenérzését: „Magyarország nem a proletariátus, hanem a talpnyalók diktatúrája!“ Ez a megjegyzés párttagságába került. Egy nem publikált rövid elbeszélése az AVH rémtetteiről (antiszemita felhangokkal) szintén hozzájárult ahhoz, hogy kizárták a Pártból.

A későbbiek során az amerikaiak sok ezer falusi menekülttel készíttettek interjút. Beszéljen most valamennyiük helyett egy Nyíracásdról (egy 6000 lélekszámú, a román határtól öt mérföldre eső nyírségi faluból) származó, negyvenkét éves paraszt. A kommunista rendszer ezen a homokos földön ugyanazt az eredményt követelte meg a parasztoktól, mint a legjobb földet művelőktől. A falu lakosai vallásos görögkeleti emberek, akiket a kommunistáknak sohasem sikerült teljesen befolyásuk alá vonniuk. A nagy kommunista ünnepeken, április 4-én és május 1-jén a falu lakói kimutatták valódi érzelmeiket. Amíg a szövetkezet pártfunkcionáriusai meneteltek, a lakosok távolról nézték őket. Amikor a „parádé“ elérte a Petőfi teret, azok, akik nem voltak funkcionáriusok, lassan szétszéledtek. Senki sem maradt ott a beszédeket meghallgatni. Amikor

helyi pártgyűlést tartottak, mindenki elbújt otthonában.¹¹

Szavaikból a zsidók iránt nagyfokú gyűlölet érződött. „Amikor 1945-ben a zsidók visszatértek Magyarországra, nem volt egy filérjük sem. Nem telt bele egy év, és már mindenük megvolt. Nem tudom, hogy csinálták” — mondja ez a paraszt irigykedve.

Ebben az időben a legtöbb pártfunkcionárius zsidó. Zsidó továbbá a helyi szövetkezeti bolt vezetője, a községi tanács mezőgazdasági előadója és a szakboltok két főnöke is.

„Övék ez a rendszer. A zsidók okozzák Magyarországon a legnagyobb bajt. A falumban a parasztok úgy érzik, hogy a zsidók segítették a kommunistákat a hatalomra, és ők a kommunizmus vezetői. Az egész faluban nem volt egyetlen tisztességes zsidó sem.”

A kommunizmus semmit sem juttatott ezeknek a falusi embereknek a Marx és Lenin által megígért javakból. A legközelebbi, 25 mérföldre eső nagyváros, Debrecen második Moszkvává vált, orosz utcanevekkel, üzletekkel, iskolákkal, nagy helyőrséggel és egy repülőtérrrel.

A legrosszabb az, hogy ennek a parasztnak a barátai közül tizen-nyolcan vagy húszan a börtönben voltak. Beszámolója szerint: „Többnyire nem tudták megmondani, miért vitték el őket. Még maguk sem tudták, miért kerültek börtönbe.” Az egyik ember 95 kg súlyú volt, amikor 1955-ben börtönbe került, és mindössze 50 kg, amikor egy évvel később kiszabadult.

Csak egy szabály volt a parasztok számára: „Ne beszéljünk politikáról! A politika is egy szakma, amit ugyanúgy meg kell tanulni, mint ahogy egy mozdonyvezető vagy kerékgyártó megtanulja a szakmáját.”

Mi köze ennek az egyszerű népnek az Írószövetséghez? Nem is hallottak róla. „A falunkban éltek tanítók. Ezek között voltak barátaim, és az orvos is a barátom volt. Ezek sohasem beszéltek erről” — mondja tünődve. Ő maga a Szabad Népet járatta, mert előírták, és a helyi újságot, a Hajdúságot, mert érdekes történeteket mondott el a helyi dolgokról.

„Számomra unalmas és fárasztó volt a termelőszövetkezetekről szóló üres fecsegés. Sohasem hallottam az Irodalmi Újságról. A falusi értelmiségiek közül senki sem olvasta.”

Amikor kitört a forradalom, a falu közössége „lángra lobbant”, mint a benzinnel átitatott szalma. Ha egy termelőszövetkezeti paraszt nem tudta teljesíteni minden szerdára a heti adagját, tudta, hogy a

kommunisták adnak neki három napot, aztán kiküldenek egy tíztagú, cigányokból álló végrehajtó brigádöt. A végrehajtók napi 100 Ft fejében berontottak az ilyen paraszt otthonába és elvittek minden értéket, amit csak találtak: a varrógépet éppenúgy, mint a háziállatokat és a szarvasmarhát. A végrehajtóknak cigányoknak kellett lenniük, mert a helyi lakosok közül senki sem volt hajlandó ilyet megtenni a falubélijével.

A gazdasági nyomor 1948-ban kezdődött, és állandóan csak rosszabbodott a helyzet. Gyakran a beszolgáltatást eszközlő személyek maguk sem bírták elviselni a kegyetlen rendszert, és ha megtudták, hogy fog jönni egy cigány végrehajtó brigád, figyelmeztették a parasztokat, időt hagyva nekik, hogy elhajtsák a szarvasmarháikat az erdőbe és így megmentsek azokat.

A legrosszabb mind közül a gabonabeszolgáltatás. Minden falunak minden negyedévben meghatározott mennyiségű búzát le kellett adnia. Ahogy az időpont közeledett, a parasztok egyre jobban kétségbeestek. Ekevasukat elrejtették a kútban, de még így is ellopták tőlük. A fiatalabbakat arra biztatták, hogy törjenek be a házakba és vigyék el a vízcsapokat, az ajtókilincseket. Elvitték a harangot a templomból, a gyümölcsöt a gyümölcsfáról, és még a kerítés rácsait is.¹²

Nagy Imre rövid ideig tartó miniszterelnöksége nem hozott jelentős változást számos paraszt számára. Az ő intézkedései csupán a tüneteknek üzentek hadat; a bajnak, vagyis a marxista gazdák terveinek gyökerét nem érintették.

Magyarországon senki sem kerülte el, hogy a marxizmus vírusával tudatosan megfertőzzék. A kötelező ideológiai kurzusok folytatódtak. Mindazonáltal ennek jó mellékhatásai is voltak. A Budapesti Műszaki Egyetemnek egy tipikus hallgatója három hónapot töltött partizán-kiképző tanfolyamon egy budai villában, amelyet egy szőlősgazdától sajátítottak ki a Ménesi úton. Ezen a tanfolyamon megtanult a puskával bánni és megtanulta a gerilla-taktikákat is. Ennek nagy hasznát vette a felkelés idején.¹³

Az újságírók közül az első egyike, aki rájött a kommunista rendszer negatívumaira, Vásárhelyi Miklós. Egyike lesz a sztálinisták ellen szervezkedő titkos mozgalom vezetőinek.¹⁴

1954 májusában, harminchét évesen Nagy Imre sajtóirodájának helyettes vezetője. Formailag a főnöke Szántó Zoltán lett, Nagy Imre moszkvai klikkjének egyik tagja, aki elmúlt már hatvanéves. Rá-

kosi a problémás kritikust gyakorlatilag száműzte: Belgrádban, majd Párizsban különböző diplomáciai beosztásba helyezte. Szántó kapcsolata 1945 óta megszakadt az itthoni dolgokkal. „Szántónak jutott a nagyobbik falat, de az üzletet nekem kellett vezetnem” — mondta később Vásárhelyi.

Nagy Imre egyik szemét több éven át ezen a fiatalemberen tartotta. Vásárhelyi egyetemi évei alatt, a háború előtt a debreceni egyetemen a populista „Márciusi front” egyik aktivistája volt. 1939-ben lépett be a földalatti Kommunista Pártba. 1944-ben egy kis partizáncsoport parancsnoka. Budapesten német tankokat robantottak, Angyalföldön fasiszta kollaboránsokat likvidáltak. Miután a vörösök által elfoglalt Budapesten 1945 februárjában megjelent a Szabadság nevű délutáni lap első száma, a szerkesztőbizottság egyik tagja. Két hónappal később a Szabad Nép szerkesztői között találjuk (a főszerkesztő Révai József), mint a külpolitikai rovat vezetőjét. Eszméi mellett 1949-ig kitartott, akkor a Rajk-per utóhatásaként begubózott és haragra gerjedt.

„Előre fizettem, így hát beszélhetek Önnel!” — üdvözölt Vásárhelyi. A fia az angol rendszámú kocsirol következtetve megmondta neki, hogy váratlan vendége érkezett, és ő kíváncsian várta látogatóját.

Kádárhoz hasonlóan Fiumében született, olasz nyelven beszélő szülők gyermekeként. Jó kinézésű, zömök férfi, aki legalább öt évvel fiatalabbnak néz ki, mint az életkora. Öt évet töltött a börtönben. Azt mondom neki, hogy nem látszik megkeseredettnek, hogy ennyi évet elveszített a szabadságából, de ő kedélyesen vállat von, miközben hunyorgó szemét egy különös keleti figura felé fordítja. Hátrasimítja őszülő haját láthatóan remegő kezével; megnedvesíti ajkát és elkezd beszélni a múltjáról. Világosszürke öltönyének és ingének ellentétéként az arca pirosszög. Vásárhelyiné korholja a férjét, mert olyan inget vett fel, amelyről ő éppen ezelőtt minden gombot levágott. De a férje egész nap úton volt hazafelé Csehszlovákiából és nem számított a jövőtemre.

A lakás igénytelenül van bebútorozva. A bútorok nem illenek össze. Nagy, be nem kapcsolt televízió és feslett szőnyegek vannak a csupasz parkettán. Marosán György lakásától eltérően itt névtábla áll az ajtón. Amíg Marosán úgy beszélt velem, ahogy egy gyári találkozózn szokás, és valószínűleg nem vette volna észre, ha lábujjhegyen kisonok a szobából, addig Vásárhelyi figyelmesen hallga-

tott és kitérő nélkül válaszolt kérdéseimre, noha figyelmeztetett, hogy bizonyos kényes témákról még most sem beszélhet, mert azok államtitkok. Így például nem beszélhet a Nagy Imre-per egyes részleteiről.

Elismeri, hogy egykor éppen olyan elvakult marxista volt, mint kollégái. Még akkor sem tartotta rossznak a Pártot, amikor a barátai kezdtek eltűnni.

„Minden nap olvashattam angol, francia és amerikai újságokat, így módom lett volna az összehasonlításra. De ezt az összehasonlítást nem végeztem el“ — mondja most. „Képtelen voltam értelmileg megemésztetni, hogy a Pártnak nincs igaza. Úgy gondoltam, hogy noha nem megy minden tökéletesen, a mi nagy eszményeink olyan csodálatosak, hogy a végén majd minden jóra fordul.“

Nyugodtan hozzáteszi: „Mentségemre semmit sem hozhatok fel.“

Hasonlóképpen: noha külügyi rovatvezetői beosztása miatt gyakran utazhatott nyugati országokba, nem látta meg hazája elmaradottságát. Amikor egy-egy útról hazatért, Rákosi általában telefonon érdeklődött benyomásai felől. „De Rákosi az a fajta ember volt, hogy amikor elkezdtem a beszámolót, az első szónál félbeszakított, és ő kezdett el beszélni arról, hogy ő mit gondol az USA-ról. Ezt abszolút helyes magatartásnak tartottam, mivel ő volt a kommunisták feje“ — mondja Vásárhelyi, kuncogva. „Ő sokkal okosabb volt, mint én, mivel én oly nagyon...“

Mindkét kezét magasra emeli, szorosan az arca mentén, jelezvén, hogy nem találja a megfelelő szót. „Pusztán az én kedvemért“ — folytatta — „megjátszotta, mintha nem volna okosabb. De a valóságban sokkal többet tudott, mint én. Rákosi valószínűleg kacagott a naivitásomon. Rendkívüli ember volt.

Ő, Gerő és Révai szintén. Mindhárman. Csak más és más módon. Gerő kiváló szervező volt, míg Révai nagy irodalmi műveltséggel rendelkezett. Tudta jól, hogy a szocialista realizmus nem ér két pennyt sem. Azt is tudta, hogy Thomas Mann a legjobb regényíró. De követte a hivatalos vonalat.“

A Rajk-per után Vásárhelyi elvesztette a Pártba vetett bizalmát. A tisztuláson túl „megfertőződött“. 1952-ben ő szerkesztette a divatos angol-orosz propagandamagazint, „Hungary“ címmel. Ott ismerte meg közelebbről Nagy Imre lányát, Erzsébetet, aki a Párthoz viszonylag későn csatlakozott: 1951-ben. Hozzá hasonlóan újságíró volt; a kommunisták elméleti programja nagyon tetszett neki. Nagy

Erzsébet volt ennek a magazinnak orosz nyelvű szerkesztője.¹⁵ Közben Vásárhelyi teljesen kiábrándult Rákosiból. Kritikai nézeteit pártértekezleteken is hangoztatni kezdte, tekintet nélkül arra a veszélyre, ami őt magát, feleségét és gyermekeit is fenyegette. Eljutott egy olyan pontra, ahonnét nincs visszaút.

Megkérdeztem: „Meg tudná-e mondani, miért jutott arra az elhatározásra 1953-ban, hogy nyilvánosságra hozza kritikai véleményét, ami felkeltette Nagy Imre figyelmét?”

„Nagyon naiv voltam” — magyarázza Vásárhelyi döntésének okát. „De olyan könyveket kezdtem olvasni, amiket korábban még nem. Például” — fűzi tovább a gondolatát, félénken mosolyogva, miközben előtűnik egy nyílás felső fogai között — „George Orwell! Korábban tudtam olyan munkákról, mint Orwell művei, de lévén, ‘jó katolikus’, nem mutattam semmi érdeklődést irányukban.”

Ez teljesen új információ volt. Orwell, az angol író két nagy szatírárt írt az önkényuralmi rendszerekről: az „Állatfarm“-ot és az „1984“-et. Tehát Orwell írásai ösztönözték Vásárhelyit arra, hogy kezébe vegye életét és szembeforduljon a rendszerrel. Később más lázadó kommunisták, mint Molnár Miklós is elmondták nekem azt a hatást, amit Orwell államilag tiltott írásai gyakoroltak rájuk. Valóban: időnként a toll erősebb, mint a kard.

Megkérdeztem, hol jutott hozzá Orwell műveihez.

Habozik a válaszadás előtt, de csak alig észrevehetően. „A barátaimtól kaptam” — mondja végül. Talán Rajk László bosszúszomjas özvegyére utalt, aki könyvtárban dolgozott.

„Barátaimtól. Éveken át gyakran mondták nekem, hogy rossz úton járok. De korábban nem mertek könyveket kölcsönözni.”

15. VIRÁGNYELV

Nagy Imre az új kurzust csak 1955 elejéig irányította.

1954 folyamán Rákosi ellentámadásba kezdett. A Harmadik Pártkongresszuson a szakítás nyilvánossá vált, mivel Rákosi kerekben megmondta: „Véget kell vetnünk a liberalizmusnak, amely megfertőzi számos állami- és pártszervünket.“

Nagy kezét megkötötték. Tudott Rákosi, Gerő, Farkas és Révai bűneiről, és — talán a szocialista egység nevében — mégsem tett a megbüntetésük, illetve bűneik nyilvánosságra hozatala érdekében semmit sem. Rákosi irányítja a Párt apparátusát és ezen keresztül az ÁVH-t is, ezért semlegesíteni tudja minden szinten Nagy Imre hatalmát. A nyilvánossággal még mindig nem közlik az 1953. júniusi Rákosi-ellenes határozat pontos tartalmát.

Rákosi Nagy hatáskörét korlátozta, kertelt és szabotált. Számára veszélyes játszma volt ez, mert még most sem élvezte Moszkva támogatását. A Kremlben a szovjet vezetők 1954 elején titokban megfeddték Rákosit obstrukciós magatartása miatt. Kaganovics epésen megjegyezte: „A könnyű- és nehézipar közötti viszony csaknem változatlan.“ Malenkov így panaszkodott: „A hibák, amikre júniusban felhívtuk a figyelmet, túl lassan nyernek orvoslást. Rákosi nem tett kezdeményező lépéseket ezeknek a hibáknak a kijavítására.“

Gerő is megkapta a „fejmosást“ Hruscsovtól. „Gerő nem gyakorolt önkritikát és nem érzékelt, hogy felelős a gazdaságpolitikában elkövetett komoly hibákért.“

A Kreml urai — Nagy Imre diadalmas későbbi beszámolója szerint — főleg azért nehezteltek, mert Rákosi nem rehabilitálta a tisztogatások áldozatait. „A foglyokat túl lassan engedik szabadon“ — panaszolta Hruscsov. „Ez Rákosi hibája.“ 1954 májusában Hruscsov titokban így kommentálta Rákosi tevékenységét a Moszkvába látogató magyar vezetők előtt: „Rákosi felelős a letartóztatásokért! Ezért nem akarja szabadon bocsátani őket. Tudja, hogy bűnös, és a kiszabadultak nyilatkozatai kompromittálók lennének számára.“¹

Rákosi megátalkodottan tért haza és folytatta szabotáló vonalát Nagy új kurzusaival szemben.

Moszkva közbenjárására több politikai foglyot szabadon enged-

tek. Először Rákosi kommunista áldozatait rehabilitálták. Sokakat közülük visszavettek a Pártba. Losonczy Géának, Haraszti Sándornak, Donáth Ferencnek és Újhelyi Konstantinnak magas beosztást adott Nagy Imre, amikor kiszabadultak. A kommunista írók kezdték beismerni, hogy részesei voltak a törvénytelenéseknek. Benjámin László egy verset barátjának, Harasztinak ajánlott, és egy sorban megvallotta: „Bűnös vagyok, mert elhittem, hogy bűnös vagy.”²

Nem vette körül hírverés az amnesztiát. Ellenkezőleg! Szász Béla, Rajk korábbi sajtófőnöke jellemző tapasztalattal rendelkezik: 1954. szeptember 1-jén kapott egy kis feljegyzést, amely „megerősítette”, hogy ő augusztus 31-től (az előző naptól!) volt letartóztatva.³ Nagy Imre helyrehozta, amit tudott. Kihallgatáson fogadta a szabadon engedetteket, illetve telefonon felhívta azokat, akik betegségük miatt nem jelenhettek meg személyesen nála. Különösen Kádár Jánost akarta megnyerni, hogy csatlakozzék a Rákosi elleni küzdelemhez. Kádár 1954 júliusában szabadult a börtönből. Gyenge volt és lázas. Ilyen állapotban nevezték ki angyalföldi párttitkárnak. Nagy Imre hívta, hogy látogassa meg a Parlamentben. Első találkozásuk nem volt nagyon szerencsés. Kádár rátámadt Nagy Imrére: „Rákosi a Pártunk vezére, és a magyar dolgozók el sem tudnák képzelni életüket és Magyarország történelmét Rákosi nélkül!” Mindazonáltal a továbbiak során kezet nyújtott a miniszterelnöknek: „Szeretném megköszönni, hogy visszanyerhettem szabadságomat.” Nagy Imre halkan így válaszolt: „Kádár elvtárs, remélem, hogy amikor majd én fordulok Önhöz, ugyanezt megteszi érterem.”⁴

Mindazonáltal a legtöbb nem-kommunista rab továbbra is börtönben maradt. Az USA Külügyminisztériumának titkosszolgálati összefoglalója 1955. február 1-jén megállapította:

„Számos korábbi kisebb jelentőségű szociáldemokrata, kisgazda vezetőt és bizonyos, viszonylag jelentéktelen kommunisztákat, akik a tisztogatás áldozatai lettek, kiengedtek a börtönből, de a legfőbb foglyok, mint például Tildy és Szakasits egykori köztársasági elnökök még nem léptek újból színre. Több mint egy év telt el a legfőbb ügyész nagy propagandával beharangozott kinevezése óta. Az ő feladata lenne az állampolgárok jogainak és érdekének biztosítása, de semmi jel sem utal arra, hogy hatékonyan dolgozna a hivatalosan hirdetett cél megvalósítása érdekében.”⁵

Ezalatt, Nagy új kurzusa idején az ország gazdasági élete tovább haladt az összeomlás felé. Az infláció szorítása erősödött. Az aktatologatás zátonyra futtatta az egész bürokratikus rendszert. 1954 első felében a Pénzügyminisztérium 387 különböző szabályozást adott ki. Az év első felében Szolnok megye 1328 mezőgazdasági körlevelet kapott és körülbelül ugyanennyit adott ki.

„A minisztériumok az utasítások áradatát küldik ki olyan problémákkal kapcsolatban, amikkel egyáltalán nem kellene foglalkozniuk“ — jelenti ki Nagy Imre egy figyelemre alig méltott beszédében.

A Tudományos Akadémián 1954. június 14-én elmondott beszédében elismerte, hogy a szocialista tervgazdálkodás kudarcot vallott, de ennek okát abban látta, hogy a szocializmusban működő erőket nem vizsgálták meg kellőképpen. Ezért egy tudományos kutatóintézetet szándékolt felállítani és egy tudományos folyóiratot indítani az elmélet újabb átgondolása érdekében.⁶ Olyan volt ez, mintha egy zuhanó repülőgép pilótája bejelentené az utasoknak: „Itt az Önök pilótája beszél. Elhatároztuk, hogy újra áttekintjük a termodinamika törvényeit és ezt a repülőgéptörzset visszaküldjük légút-próbára.“

Főnököket bocsátottak el és új minisztériumokat létesítettek, de a termelés nem emelkedett. 1953 júliusában Nagy Imre leváltotta az Országos Tervhivatal elnökét. 1954 októberében az újat is leváltotta. A helyettes elnökök közül legalább ötöt szintén elbocsátottak, ami csak bonyolította a hivatal ismert eredménytelenségét.

Ezalatt a társadalom nyugtalanságának gyökeres okai megmaradtak. A Párt *saját* statisztikái szerint az életszínvonal 1949 óta csak 15%-kal nőtt, noha az ipari termelés 240%-kal emelkedett. Nagy megoldásának a célja a dolgozók vásárlóerejének növelése és a fogyasztási cikkek termelésének fokozása volt. Rákosi és Gerő éppen ellenkezőjét akarták: úgy érveltek, hogy a gazdasági nehézségeken az életszínvonal *csökkentésével* (áremeléssel, bércsökkenéssel, az adók emelésével) lehet úrrá lenni.

A teljes igazság az, hogy hosszú távon még az is nagyon *negatív* gazdasági következményekkel járt, amit Nagy Imre mint miniszterelnök 1954 végén kezdeményezett.

A munkások az új liberális légkörre lazítással reagáltak. 1954 folyamán az igazolatlan mulasztás és a munkafegyelem lazulása kaotikus méretűvé vált.

A rohamosan növekvő infláció és az élelmiszerhiány mindent

beárnyékol. A parasztnak több, mint fele kilépett a szövetkezetekből, és egyáltalán nem volt kedvük búzát termelni, mivel a módosított adók és beszolgáltatási kötelezettségek miatt nem volt számukra kifizetődő. A parasztnak nem sok ösztönzöt láttak arra, hogy többet termeljenek, mivel még mindig kevés olyan fogyasztási cikk volt, amire pénzt tudtak áldozni. Mindennek tetejébe 1954 első felében a rossz időjárás még a kis mennyiségű gabona aratását is tönkretette.

Az ipari termelés is csökkent. Az 1955-ben nyilvánosságra hozott hivatalos számadatok szerint az előző évi szén- és acéltermelés az 1953-as szint alá esett. A sztálinvárosi acélvárossal és a Duna alatti földalatti vasúttal kapcsolatos munkákat leállították és az inotai elektromos erőmű építését lelassították.

1954 őszén még a Nagy Imre-stílusú kormányzás népi támogatottsága is megdőbentően csekély volt. Nagy Imre a régi „Népfront”-taktikához folyamodott: „Hazafias Népfrontot” szervezett a nem-párttagok toborzására. Az új törvények a tömegszervezeteket (a szakszervezeteket, az egyházakat, a DISZ-t, a női szervezeteket) arra kötelezték, hogy a Hazafias Népfronthoz, mint nagy népi arculatú szervezethez csatlakozzanak. Ez volt hivatva leplezni a Párt változatlan hatalmát, ami önmagában is csupán a moszkvai irányítás álarca volt.

Ezt a lépést Nagy Imrének a Párton belüli riválisai vészhelyzetként értékelték. Attól tartottak, hogy hatalmuk a Hazafias Népfronton belüli tisztségviselők kezébe megy át. Rákosi még azt is hangoztatta, hogy Nagy Imre egy „második pártot” alapított.

Ez a belső harc a csúcspontját 1954. október 1-jén érte el, amikor a Központi Bizottság teljes ülést tartott. A megnyitó beszédben Nagy háromnaposra tervezte azt és a Központi Bizottság támogatását kérte. Nagy Imre és Rákosi frakciói nyíltan összezsaptak. Rákosi emberei azt hangoztatták, hogy ha Nagy Imre új kurzusa tényleg általánossá válik, a tömegek egyre nagyobb hatalmat fognak igényelni, és végül nyíltan fellépnek a Párt vezető szerepe ellen. Nagy Imre csoportja pedig ugyanilyen forró szenvedéllyel azt állította, hogy az alternatíva mindenképpen teljes gazdasági katasztrófát eredményez. Nagy Imre az ország helyzetéért nyíltan Rákosi tudatlan, egyszemélyi vezetését tette felelőssé. Nyomatékosan panaszkodott amiatt, hogy az 1953. júniusi határozat ellenére nem sokat tettek az ipari termelés újjászervezése érdekében.

Januári beszédeivel ellentétben most kijelentette, hogy a kön-

nyüipari, illetve élelmiszeripari beruházás gyakorlatilag nem növekedett. Ennek okát Rákosi akadályozó tevékenységében látta. Azt állította, hogy a parasztok vásárlóerejét szándékosan nem engedik növekedni.

A Központi Bizottság Nagy Imre véleményét elfogadta. Ekkor Nagy úgy intézkedett, hogy beszéde a Szabad Népből nagy sajtónyilvánosságot kapjon. Az október 22-i újságok a határozatot így foglalták össze: „Országunkban a szocializmushoz egyetlen helyes és lehetséges út vezet: az új kurzus politikája.“

Október 20-án a Szabad Népből Nagy Imre támadást intézett ellenfelei ellen. Az újságcikk címe ez volt: „A Központi Bizottság ülése után“. A cikk első oldalas hírré vált a világsajtóban. A New York Times-ban Rákosi ezt a szalagcímet találta: „A budapesti vezető támadja a diktatúrát.“⁷ Nagy célpontja világos volt. Az „egyszemélyes vezetésből származó hibákról“ írt és kritika tárgyává tette Rákosi „hozzáértésének, tapasztalatának és előrelátásának“ hiányát.

Néhány nappal később a Hazafias Népfronthoz harcra hívó beszédet intézett. Felszólította a jelenlevőket, hogy az új kurzust továbbra is támogassák „tűzön-vízen“ át. A beszéd nem volt Joseph Goebbels nivójú, de a hallgatóság élénken közbekiabált: „Igen! Igen!“ A beszéd végén az emberek hosszú percek át tapsoltak, ahogy másnap a Szabad Nép írta.

Ezt követően rendezte meg Nagy 1954. november 28-án az új tanácsai tisztségviselők országos választását. Az újságok heteken át tele voltak a szürke, lelkesedés nélküli „kampánybeszédek“ idézeteivel. Bárcsak lenne alkalma a nyugati szakszervezeti tagoknak elolvasni ezeket a beszédeket és el tudnák képzelni magukat, hogy kényszerítve vannak ilyen beszédeken jelen lenni és ilyen beszédeket hallgatni!

„Drága elvtársak!“ — kezdte egyik jellegzetes beszédét Nagy Imre, a budapesti MÁVAG mozdonygyárban.

„Drága elvtársak! Néhány egyszerű szóval ki kell fejeznem köszönetemet azért a bizalomért, hogy Önök engem a Fővárosi Tanács egyik tagjának jelöltek. Ennek két okból örülök. Először, mert a MÁVAG dolgozói éppen engem jelöltek, és másodszor, mivel a MÁVAG éppen olyan gyár, amelyre a magyar ipar különösen büszke lehet, hiszen Önök azok a dolgozók, akik megfeleltek a Pártunk és kormányunk által támasztott, nagy erőfeszítést

igénylő követelményeknek: behozták az előző félévi lemaradásukat és a harmadik negyedévi tervet 114,8%-ra teljesítették. Ezért ki tudták küszöbölni export-lemaradásukat és 6%-kal túlteljesítették a tervet...

A harmadik negyedévi termelési eredmények azt mutatják, hogy ha a választások időszakát ugyanaz a lelkesedés és kedv jellemezte, mint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tiszteletére rendezett munkaversenyt, és ha a vezetés és a dolgozók ugyanolyan javulást érnek el a munkafegyelemben — amelyben még mindig súlyos hiányosságok vannak —, mint amilyet elértek a termelésben, a MÁVAG elfoglalhatja a helyét a legjobb gyárak között.“⁸

Ez volt Nagy Imre, a hatalmának csúcspontján, mint a tiszteletreméltóság és a hivalkodó magabiztosság eszményképe. Egy valódi választáson melyik valódi jelölt lenne olyan arcátlan, hogy ilyen nyelvezettel beszéljen olajtól szennyezett munkásokhoz, mint amilyen ez a beszéd volt? Természetesen magunk elé kell képzelnünk kövér alakját a mikrofonnál, Sztálin-bajuszával, amint számtalan kacatját és selyem zsebkendőjét sötét öltönye zsebébe gyűri, valamint a jól táplált funkcionáriusok csapatát, akik mögötte állnak az emelvényen, hogy onnan érzékeljék azt a bosszús hangulatot, amit az ilyen gyűlés a hallgatóból kivált.

Igy szónokolt három órán keresztül. Emlékeztette a munkásokat a nemzetközi munkásmozgalom halhatatlan lángelméire: Marxra, Engelsre, Leninre és Sztálinra, és felidézte Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg és Hegel harcos életét, akiknek a dolgozók a jobb jövőről mondott *ígéreteket* köszönhetik; ugyanazokat az ígéreteket, amelyek olyan nagy szerepet játszanak mindig a kommunista propagandában. „Nagy előnyünk van a kapitalista országokban működő munkásmozgalmakhoz képest“ — dicsekedett Nagy Imre. „Országunkban már elértük mindazt, amikért ezekben az országokban még mindig elkeseredetten küzdenek. Nem óriási siker ez, elvtársak?“

A MÁVAG dolgozói csendben elvonultak, hazamentek túlszűfolt, egyszobás otthonaikba, hogy tovább éljék egyszerű, reménytelen életüket. Azt szeretnék tudni, hogy ez még meddig folytatódik.

Voltak változások a kulturális életben is.

Amíg 1952. januárban a Budapesten forgatott huszonnégy film közül tizenkilenc, és az akkor játszott kilenc színdarab közül négy

szovjet eredetű volt, 1954. december 15-én egyetlen szovjet darabot sem játszottak.⁹

Egy titkos jazz-kultusz is elkezdődött, és a fiatal magyarok élvezték a tiltott zene hallgatásának felforgató mellékizét. Vegyük annak a huszonhat éves, korábban zsidó vallású személynek az esetét, aki vegyi berendezéseket tervező munkahelyen dolgozott. Iskoláskorában lelkes kommunista volt, és felnőttkorában is fenntartotta látszatra kapcsolatait a Párttal, noha a Párt által hangoztatott eszményekből régóta kiábrándult. Magánéletében élvhajász, kalandokat kedvelő, több barátnőt tartó férfivá vált. A munkahelyén ösztönösen olyanokkal létesített első látásra kapcsolatot, akik hozzá hasonlóan halk jazz-dallamokat fütyültek. Ez segítette a többieknek annak tudatosításában, hogy ő csak névleg kommunista. Később az amerikai pszichiátereknek ezt mondta: „Nem volt előnyös, ha észrevetnék, hogy valaki jazzt hallgat, és nem volt ajánlatos a jazzről beszélni. Altalában titokban hallgattam jazzt.”¹⁰

1954 novemberétől az ideológiai harc Rákosi és Nagy között kiéleződött.

Rákosi pozíciója erősödőnek tűnt, de a CIA újra felhívta a figyelmet a rendszer veszélyesen erős zsidó arculatára.

Az Amerikai Külügyminisztérium titkosszolgálati összefoglalója 1955. február 1-jén így kommentálja a helyzetet:

„Azt is meg kell említenünk, hogy noha a Párt és a kormány átszervezése az új kurzus alatt csökkentette a rendszer kimonodottan zsidó jellegét, Magyarország továbbra is az egyedüli csatlós állam maradt, amelyben a zsidók a magas pozícióknak még mindig viszonylag magas százalékarányát tartják a kezükben. Ezt részben magyarázza az, hogy Magyarország zsidó lakossága méretében második a csatlós államokéhoz képest. Kézenfekvőbb szempont, hogy a Moszkva számára teljesen kielégítő személycserék nem érintik az olyan fő figurákat, mint Rákosi, Gerő és Farkas, akik az ország legrégibb kommunistái... Amíg ez a helyzet az uralkodó, addig a tömegek hagyományos antiszemizmusa is hozzájárul a rendszerrel való szembenálláshoz.”

Nagy Imre figyelmét nem kerülte el, hogy a Politikai Bizottság bizonyos tagjai, különösen Farkas Mihály más vonalat követnek, mint amit elfogadott a Nagy Imrét támogató Központi Bizottság októberben. Molnár Miklós, az Irodalmi Újság főszerkesztője így em-

lékszik vissza: „1954 végén a Rákosi-frakció sokkal erősebbé vált. Rákosi és emberei megpróbálták irányítani az egész sajtót és irodalmat. Rákosi többször telefonált és engem személy szerint megfenyegetett. Ezt követően azonnal találkoztam Nagy Imrével. Ő ezt mondta nekem: Nem számít! Mi egy mérkőzés első fordulójában vagyunk. Ebben a küzdelemben néhány ütést adunk, de néhányat állni is kell.“¹¹

Ha az írók azt remélték, hogy Imre bácsi annyit fog adni, amennyit kapott, csalódnuk kellett. 1954. december közepén elkísérték Debrecenbe, hogy meghallgassák beszédét az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának tízéves évfordulóján, de a beszéd üres és értéktelen volt, még Aczél Tamás szerint is. A beszédet a moszkvai vezetés bölcsességének és jóindulatának kötelezően előírt dicsérete uralta. A főbb írók mind jelen voltak: a „tisztességes, de ködös gondolkodású“¹² Benjámin László költő (korábbi gyári munkás, aki éveken át Bécsben élt), Méray, Kónya, Boldizsár, Urbán és Vásárhelyi.

Nagy Imre számára hamarosan rossz fordulatot vettek az események. Rákosi Moszkvába utazott; látszólag egészségügyi okokból. (Hónapokkal korábban magas vérnyomással kapcsolatos panaszai voltak). Különböző bonyolult okok következtében Malenkov csillaga eltűnt a Kreml égboltjáról, így ezen alkalommal Rákosi készségesebb hallgatókra talált.

Nagy Imrét 1955. január 7-én Moszkvába rendelték és megdorgálták, hogy „romokban hever“ az ország gazdasági élete. Ugyanabban a hónapban később szívrohama volt. Betegsége lehetővé tette Rákosi számára, hogy még mélyebbre döfje a kést a kövér miniszterelnök bordájába. Czakó Kálmánt, a Nagy Imre által kinevezett legfőbb ügyészt, aki „házőrző kutyaként“ örködött a büntetőjog felett, az Akadémia utcába rendelték és közölték vele, hogy új besorolásba helyezik: a Kőbányai Sörgyárnak lett az igazgatója.¹³

Kifinomult, de csálhatatlan jelek, a kommunista magas körök „virágnnyelve“ a szakértők számára azt mondta, hogy Nagy Imre napjai meg vannak számlálva. John MacCormac, a New York Times tudósítója Bécsből ezt táviratozta: „Az utóbbi két hétben Nagy Imre feltűnően távol van a fontos közéleti eseményektől.“ Január 20-án a Budapesti Rádió bejelentette, hogy Nagy Imre szívinfarktusban szenved. A Politikai Bizottság orvosi jelentést kért. Megfelelő jelentést állítottak össze, majd Nagy Imrét elkülönítették és elhallgattatták.¹⁴

Ő tudta, mi van készülöben, és méltatlankodva tiltakozott.

Február 18-án személyesen kérte Rákosit, hogy tájékoztassa a Politikai Bizottság megbeszéléseiről, de nem kapott választ. Egy héttel később sértett hangnemben írta a Központi Bizottságnak: „Nyilvánvalóan azt óhajtják, hogy a Központi Bizottság nálam nélkül üljön össze, hogy ne legyen alkalmam előadni saját nézetemet.”

1955. március 2-án a Központi Bizottság Nagy Imre nélkül ült össze. A két nappal később meghozott (és rádión keresztül szinte azonnal nyilvánosságra hozott) határozat csupán néhány nem-összinte szót mondott az új kurzus mellett.¹⁵ Azzal vádolta Nagy Imrét, hogy „veszélyes jobboldali nézeteket” követ, és ő „az anti-marxista nézetek fő hirdetője”. Ezeket az eszméket tette felelőssé a termelés katasztrofális csökkenéséért. Azzal vádolta Nagy Imrét, hogy „demagóg ígéreteivel becsapja a munkásosztályt”. Nagy Népfront-taktikájával kapcsolatban hozzátette: „Bizonyos opportunisták a Hazafias Népfrontot szeretnék a kormány szerveket irányító, sőt ellenőrző szervévé kiépíteni, és nagyobb hatalmat akarnak neki biztosítani, mint amivel a Párt rendelkezik.”

Ez nem volt virágnyelv; a szavak úgy csattantak, mint a sortűz.

Nagy később hevesen tagadta, hogy a Pártnak ilyen szerepet szánt. „A Párt maga szorította háttérbe magát, azáltal, hogy elfogadta a Rákosi által sugallt passzív magatartást” — írta.

Amíg a Központi Bizottság sohasem hozta nyilvánosságra az 1953. júniusi határozatot, amely az új kurzust bevezette, sőt még az 1954. októberi határozatot sem ismertették alsóbb szinteken, ezt az 1955. márciusi határozatot, amely Nagy Imrét „jobboldali elhajlással” vádolta, már kinyomtatták, és Andics Erzsébet, Rákosi magas rangú tanácsadóinak egyike kárörvendő hangon olvasta fel Méraynak, Aczélnak és más íróknak ugyanazon éjjel. Vásárhelyi, Nagy sajtófőnöke bizalmasan közölte velük, hogy ez már ki volt nyomtatva azelőtt, hogy a Központi Bizottság összeült.

Korábban Nagy Imrét egy elhagyatott börtönbe zárták volna. Ám annak ellenére, hogy nem volt Abraham Lincoln, széles körben nyomot hagyott magáról a közvéleményben. Ártatlan mártírnak tartották.

A Kreml urai is bizonytalankodtak, mivel 1955. április elején Nagy Imre még mindig tényleges miniszterelnök volt. A moszkoviták nem voltak népszerűek, még saját elvtársaik között sem. Kopácsi budapesti rendőrőrkapitány leírta, hogy az első partizán találkozon, amelyet a Rendőrakadémián 1955. április 4-én tartottak (a

„felszabadulás“ tizedik évfordulóján), sok olyan partizán jelent meg, aki éppen akkor szabadult az internálásból, mivel mindenki, aki Spanyolországban vagy Jugoszláviában harcolt, gyanúba került a Rajk-per után.¹⁶ Kopácsi hallotta a korábbi partizán Maléter Pál mély basszus hangját, amikor közbenjárt Mező Imrénél, a jóindulatú budapesti főtitkárnál a spanyol polgárháborúban részt vevő egyes veteránok érdekében.

Egy bányász (és volt partizán) így kiáltott fel: „Ez a rendszer a legmegbízhatóbb szervezetét pusztította. Akasztófa, börtön, internálás — úgy bántak velünk, mintha veszett kutyák lettünk volna. Horthy vitézzé ütötte azokat, akik hatalomra segítették; földet, kölcsönt, telket adott nekik. Sohasem feledkezett meg még azokról sem, akik a legtávolabbi faluban éltek: évente ünnepséget és összejövetelt szervezett számukra és megbecsülte leszármazottaikat is. Százszor tisztességesebben bánt velük, mint ahogy a mi rendszerünk velünk.“

Tíz nappal később „lesújtott a bárd“ Nagy Imrére. A Központi Bizottság újra összeült és kizárta soraiból. A határozat azzal vádolta, hogy olyan nézeteket vall, amik a Párt politikája és a munkásosztály érdeke ellen irányulnak. Lelassította a nagy szocialista tervek megvalósítását: a nehézipar fejlesztését és a mezőgazdaság kollektivizálását. Ki akarta szorítani a pártvezetőséget a nyilvánosságból és arra törekedett, hogy a Pártot és az államot egymással összeugrassa.¹⁷

„Nagy elvtársnak ezek az antimarxista, antileninista, pártellenes nézetei... komoly károkat okoztak Pártunknak, népi demokráciánknak és az egész szocialista struktúránknak.“

Nem kell hozzá nagy képzelőerő, hogy magunk előtt lássuk, amint Nagy Imre fejét kezébe temeti és zokog az ilyen sértő állítások miatt: ő, Nagy Imre lenne antimarxista! Antileninista! Pártellenes!

„Mivel ragaszkodtam a nézeteimhez, még egyszer bele kellett nyugodnom, hogy tudatlanul megrágalmaztak, politikailag meghurcoltak, társadalmilag kiközösítettek és mélységesen megaláztak“ — írja nyomorult elkeseredésében a titkos emlékirataiban.

A reménynek egy halvány sugara megmaradt. A határozat említette, hogy az esetét újra meg fogják vizsgálni, amikor megjavul. Nagy Imre lehiggadt és várta az ígéret teljesülését.

16. FÉRFI NEMEZKALAPBAN

Van valami félreismerhetetlen hetvenkedés a volt miniszterelnök járásában. Nagy Imre kilép kis villájából, ahol 1945 óta él. Nemezkalapja kackiás szögben megbillen, és van valami csillogás a szemében.

1955. április. Kései tavasz. Az új rendszer visszatért teljesen a régi terrorpolitikához. Új jégkorszak borul az országra. De Nagy Imre tudja, hogy az emberek mögötte állnak. Amikor az állambiztonsági rendőrség elkezd visszaszerezni elveszett hatáskörét, az ország a nagy elkeseredésében órá tekint. Számára szokatlan érzés a nép által ennyire óhajtott politikusnak lenni, és ez kárpótolja azért a haragért, amit amiatt érez, hogy szeretett Pártja elvetette.

Kezdetben egyedül szenved, ül az íróasztalánál és tűnődik, mivel hónapokon át azok az újságírók sem merik meglátogatni, akik később a „pretoriánus gárdáját” alkotják. Zeneszerető ember, Kodály és az Operaház tagjai korábban gyakran felkeresték (az Opera közel áll Nagy Imre szívéhez), de az Orsó utcára most halotti csend borul. Aczél Tamás az első azok közül, akik a volt miniszterelnököt meglátogatják. Májusban van Nagy Imrénél először; ezután rendszeresen jön. „Szörnyű volt számára a magányosság. Teljesen elszigetelt lélek volt” — mondja később Aczél interjúvolóinak.¹

Most tesz-vesz a kertjében, vagy előveszi unokáinak azzal a Zeiss kamerával készült fényképeit, amit Willi Picktől, Kelet-Németország elnökétől Kelet-Berlinben tett látogatása során kapott, és vár a Központi Bizottság hívó szavára.

Az új rendszere első heteiben Rákosi és Gerő összehívta az Írószövetség főbb tagjait: Déryt, Aczélt, Molnárt és a többieket. A cél ezeknek a kommunista értelmiségieknek a megnyerése. Ez a törekvés kudarcot vallott. A megbeszélés délután négy órától éjfél utánig tartott. A rebellis írók botránnyal fenyegetőztek, ha Rákosi folytatja Nagy politikájának felszámolását.

Aczél így méltatlankodott: „Régi párttag vagyok. Ezért nyitom ki a számat.”

Amikor Aczél az országszerte tapasztalható nyugtalanságról beszélt, amit Nagy Imre elbocsátása okozott, Gerő hangsúllyal a hangjában megkérdezte: „Akkor hát Ön nem ért egyet a márciusi határozat-

tal?”

Aczél így vágott vissza: „Mint párttag alávetem magam a határozatnak, de nem értek egyet vele.”

Rákosi haragosan gúnyolódott: „Ha abban reménykednek, hogy Rajkot valaha is rehabilitálni fogják, akkor ezt felejtsék el! Ő *bűnös* volt!” Szónoklatát a szokásos anekdotákkal fűszerezte, de túl arrogáns volt és nem adott semmi alapot arra, hogy az írók reménykedjenek.

Nem véletlen, hogy a bátor emberek, akik most Nagy Imre körül csoportosultak, az újságírók voltak, és nem ezek az értelmiségiek. Ilyen ember volt maga Losonczy Géza, az egykori politikai fogoly, akinek humor nélküli arcvonásait még jobban megkeményítette az a rendíthetetlen elhatározása, hogy a maga útját járja, továbbá olyan újságírók, mint Haraszti, akit akkortájt engedtek ki a börtönből, azután Fazekas György, Vásárhelyi és Benjámin.

E körön kívül, a nép között is a rendszer hajlíthatatlan ellenfelei sokasodtak. Ezek között volt például az a huszonhét éves, traktorálmáson dolgozó mérnök, akit Nagy új kurzusa arra csábított, hogy gombkészítő üzleti vállalkozásba kezdjen (a gomb volt a szocialista tervgazdálkodás egyik áldozata). „Minden tőkémert abba fektettem” — emlékezik vissza látható keserűséggel. „Számomra nagy volt a veszteség, amikor Nagy Imrét eltávolították a miniszterelnökségről.”²

Egy másik személy egy közgazdász egyetemi hallgató, akinek az apját a Gestapo likvidálta. Ő maga tizennégy éves kora óta kommunista.³ Minden percben nagy örömét lelte ebben. („Aki kommunista, részese egy nagy összesküvésnek” — öntötte gondolati formába akkori érzéseit a kikérdezők számára Oxfordban 1957-ben.) De kiábrándult ebből.

„Nézzük Magyarországot. Ki volt az ellenség? Rákosi és bandája számára mi voltunk azok, a magyar nép. Azt hitték, hogy a magyarok születésüknél fogva fasiszták. Ez volt a zsidó kommunistáknak, a moszkvai csoportnak a beállítottsága. A magyar nép iránt nem éreztek semmi mást, csak megvetést.”

Rákosi deportáltatta azt a fiatal lányt, akibe ez a fiatalember 1951-ben mélységesen beleszeretett. Magát a fiatalembert „burzsoákapitalista származású személynek” minősítették. Ennek súlyos következményei lettek egyetemi tanulmányai vonatkozásában. Nagy Imre miniszterelnöksége idején ez a fiatalember budapesti diákvezér lett. Írt egy cikket, ami Rákosi 5 éves tervének katasztrofális gazda-

sági következményeit elemezte. De a Párt úgy rendelkezett, hogy az egyetemi újságnak ezt a számát zúzdába kell küldeni. Amikor Rákosi visszatért a hatalomba, kizárták a Pártból, „osztályidegennek“ minősítették és egyetemi fokozatától is megfosztották.

1955-ben egyszerű lencsecsiszolóként dolgozott egy optikai gyárban.

Nagy tudatára ébred, hogy hatalmas népi tábor áll mögötte. A sajtó és a folyóiratok támogatására is számított. Így hát mit számít, hogy kizárták a Központi Bizottságból, a Tudományos Akadémia tagjai közül és elvesztette egyetemi tanári állását? Most a párttagok nagy része őt támogatja a pártvezetőséggel szemben.

Végre-valahára megkezdődött a kommunista értelmiségiek félénk lázadása. Nagy néhány hónappal később így mérlegeli ezt: „Aczél Tamás, Déry Tibor, Erdei Sándor és Háy Gyula ilyen irányú részvétele reális lépés abban az irányban, hogy a magyar irodalom fontos kérdéseket tisztázzon. Ezzel a vonallal elvileg egyetértek.“

Az írók szókimondókká váltak. Egy fogadás alkalmával Rákosi megkérdezte Kuczka Pétert, mi a véleménye Nagy bukásáról. Kuczka ironikus válasza az volt, hogy összeszedett két banánt a gazdagon ellátott büféből. „Rákosi elvtárs“ — mondotta —, „megengedi, hogy hazavigyem ezt a két banánt a kisfiamnak. Már hétéves, és még sohasem látott ilyen.“⁴

Ez a probléma egyik oldala. A funkcionáriusok elvesztették a kapcsolatot a néppel.

Horváth Márton, a Szabad Nép főszerkesztője nem tudta, hogy mibe kerül a sonka.

Zelk Zoltán kihívólag megkérdezte Farkast: „Mikor utaztál utoljára villamoson? Próbálg meg egy utazást velem együtt este hat órakor a 6-oson, végig a Körúton!“

Farkas válasza: „Úgy látszik, azt hiszed, hogy csak a Körúton élnek emberek.“

Amikor az írók Farkas szobájában nevetve rámutatnak a hagyományos ruhában lévő honvéd festményére, Farkas mentegetőzve mondja: „A Szovjetunióból hoztam. A tisztiszolgám nagyon szerette.“

Déry Tibor így vág vissza: „Farkas elvtárs, amíg az orosz tiszt szolga az, aki esztétikai értékítéletet mond ki, a magyar irodalom nem ér egy fityinget sem!“

A kis villát Nagy Imre 1945-ben kapta, amikor Magyarországra hazatért. A villa felső szintje három, alsó szintje egy szobából áll.

Felesége vonzóan berendezte ezeket. Maca néni, ahogy szólították, csinos, egyenes tartású, ősz hajú, karcsú asszony. Kiváló háziasszony, de egyáltalán nem érdekli a politika, nem is tagja a Pártnak. Nem vesz részt csoportos vitákban.

Bizonyos délutánokon a társaság beül a földszinti, ragyogóan berendezett, nagyméretű szobába, ezalatt ő látja el őket süteményekkel és italokkal.

Azok között, akik mostanában Nagyhoz kezdenek járni, ott van Vásárhelyi is, korábbi sajtófőnöke, aki szerény állást talált magának egy kis kiadónál. Gyakran felkeresi Nagy Orsó utcai villáját.

Az összejövetelnek nem titkosak és nem előre megbeszéltek. „Tudtuk, hogy minden szót, ami ott elhangzik, valószínűleg jelentenek, magnószalagra vesznek” — mondja visszaemlékezve Vásárhelyi.

Nagy Imre alkalmilag verbuválódott hívei körülülük a nagy ebéd-őlasztalt a kényelmes székeken: Haraszti, Losonczy, Fehér Lajos és Jánosi, aki feleségével, Nagy Erzsébettel a közelben lakik. Néhány hónappal később csatlakozik hozzájuk Fazekas György, Donáth Ferenc és Újhelyi Konstantin. Legtöbbjük osztozni fog Nagy meghurcoltatásában, és néhányan tragikus végében is.

Közülük a legemlékezetesebb Gimes Miklós. A kövérkés, okos és pulóveres Gimes harmincnyolc éves és hátulról kopaszodni kezdett. Ezen „összeesküvők” legtöbbszöréhez hasonlóan ő is nős, és van egy öt-éves fia is: Miki. Szülei meghaltak. Zsidó pszichiáterek voltak, majd áttértek az unitárius vallásra, hogy elkerüljék a háború alatt az üldözést.

Gimes egyik tipikus képviselője a buzgó fiatal értelmiségieknek, akik az 1945 utáni hatalmi struktúrát segítették. Náluk nélkül a maroknyi, tisztánlátás híjával lévő moszkovita (amilyen volt Rákosi és Nagy is) sohasem tudta volna betölteni az új rendszer üregeit és hézagait.

A szeszélyes, de ragyogó tehetségű Gimes türelmetlenül abbahagyta orvosi egyetemi tanulmányait, és arra tékozolta tehetségét, hogy a többi egyetemi hallgató helyett ő írta meg a disszertációkat. Egy ideig örökké vesztesnek, pályatévészett embernek érezte magát. Nem sikerült a spanyol polgárháború idején a Nemzetközi Brigádhoz csatlakoznia, és kegyetlenül rászedte egy gyönyörű férjes asszony, akinek reménytelenül udvarolt. Az asszony 1950-ben elhagyta Magyarországot és jelenleg Párizsban él.⁵ Ez a romantikus álmodozó, világos fejű és művelt, tehetséges fiatalember úgy határozott,

hogy kommunista agitátor lesz, értelmi képességét arra használja, hogy véghezvigye azokat a szellemi torzításokat, amiket minden írónak véghez kell vinnie, akinek a gondolkodásmódját a szovjet modellhez kell formálnia, miközben sohasem mutathat rá a fonákságokra.

Gimest más zsidókkal együtt kényszermunkatáborba vitték a háború végén Erdélyben. A nyugati irodalomban keresett vigasztalást és elengedte a füle mellett az őrség dorgálásait és fenyegetéseit. Egy alkalommal az őrség parancsnoka bekísérte az erdőbe, hogy agyonlője. Egy óra múlva jelent meg a parancsnok újból: Gimest szelíden visszakísérte a táborba és odahozta számára annak Shakespeare-kötetét. A visszatért fogoly elmagyarázta társainak: „Megmondtam neki, hogy a németek elvesztették a háborút, és vannak olyan barátaim, akik előbb-utóbb megbosszulják a halálomat.“ Ezt követően megszökött a táborból, megkísérelte, hogy Tito partizánjaihoz csatlakozzék Jugoszláviában, de nem sikerült neki. Csak azért az egyért jött haza Magyarországra, hogy megkeresse apját, aki eltűnt a nácik keze között.

Beleszeretett egy vékony, okos, beszédes, szőke színésznőbe, Halda Alízba, aki most ezt mondja róla: „Sohasem találkoztam olyan emberrel, aki olyan tisztalelkű lett volna, mint Miklós. Alapvetően erkölcsös volt. Baloldali értelmiségi családból származott, szülei tagjai voltak a Galilei körnek. Édesanyja közelről ismerte Ady Endrét, a század első negyedének baloldali költőjét. Az apja halála miatt érzett harag készítette arra, hogy belépjen a Kommunista Pártba és erős antifasiszta érzéseket keltett benne 1945 kezdetén.“

A kommunista hatalomátvétel után Gimes elfogadta, hogy szűkség van szigorú pártfegyelemre, de vérmérsékleténél fogva anarchista maradt. A Párt propagandagépezetének két főnöke, a gonosz, de zseniális Révai és a főszerkesztő Horváth Márton ezt a képzett fiatalembert igyekezett a Párt érdekében hasznosítani. Halda Alíz így folytatja beszámolóját: „Mivel Gimes mindig tudatában volt a jó és rossz közötti különbségnek, gondolataiban kezdett visszamenni a Rajk-per időszakára. Úgy találta, hogy ami akkor történt, azon nagyon nehéz képmutatás nélkül túltenni magát. Amikor Nagy Imre új kurzusa alatt a rehabilitációk megkezdődtek, a foglyok kijöttek a börtönből és elmondták, hogy kínozták meg őket, valamint azt, hogy nem hagyták őket aludni, és a többi borzalmakat is, Gimes Miklós megdöbben.“

Aczél Tamás, a Szabad Népnél egyik kollégája, később így emlékezett vissza: „Szenvedélyes kommunista volt. De amikor illúziói

szertefoszlottak, ugyanolyan szenvedélyes híve lett a többpártrendszernek, mint a szerkesztőségi szellemi lázadás egyik vezéralakja.“

A sztálinisták bosszúságára — akik felpanaszolták, hogy másokat már sokkal korábban kizártak volna a Pártból „ilyen durva pártfegyelemsértés“ miatt — Nagy megtartotta a maga párttagsági könyvét.

Nagy Imrét a miniszterelnöki székben egy fiatal funkcionárius követte: Hegedűs András, egy gazdag paraszt fia. Hegedűs csupán sztálinista cinkostárs volt, aki közgazdasági egyetemi végzettséggel Gerő titkára lett 1945-ben, és innen emelkedett fel a földművelésügyi miniszterséggig. Termetéhez képest túl nagy kopasz feje miatt éppen olyan csúnya, mint amilyen okos, de ő volt a legmagasabb rangú nem-zsidó funkcionárius, és mint ilyen, használható ember a közismerten antiszemita Hruscsov számára. Ezenkívül, kósza hírek terjedtek arról, hogy Hruscsov egy Sztálint leleplező beszédet fog elmondani, és a Kreml Rákosi ősi ellenségének, Tito marsallnak a kedvét kezdte keresni.

Az újságírók lazán tömörülő ellenzéki csoportja 1955 egész őszén keresztül találkozgatott Nagy Imre villájában. Időnként kérdezték Imre bácsit a Moszkvában eltöltött harmincas évekkel kapcsolatban. A moszkoviták ritkán beszéltek önkéntes száműzetésükről és amikor mégis megtették, inkább ékesszólóak voltak, mint tisztességesek. Nagy megpróbálta kielégíteni a kíváncsiságukat.

Vásárhelyi azt mondja ezekről az összeesküvőkről: „Mi mindnyájan biztosak voltunk abban, hogy visszakerülünk a hatalomba, mert az igazság a mi oldalunkon van!“

Méray Tibor így emlékezik: „Rendszeresen meglátogattam Nagy Imrét, miután eltávolították a miniszterelnökségből. Elkeseredett ember volt, de nem a miniszterelnökségét sajnálta, hanem azt, hogy Rákosi kizárta a Tudományos Akadémiáról is. Azt mondta nekem: ‘Nem volt joguk, hogy kizárjanak a Tudományos Akadémiáról. Ezt a posztot tudományos munkám által értem el.’“ Méray ezekből a szavakból azt a következtetést vonta le, hogy Nagy sokkal inkább professzor, mint hivatásos politikus.

Nagy egy mű írásába kezdett. Annyit láttak, hogy titkos írással teleírt papírlapokat rak egymásra, mint Nemo kapitány a „Húszezer mérfölddel a tenger alatt“ című Verne-regényben. Először senki sem tudta, hogy mit ír.

Lelke tele volt a súlyos tények, az elméletek és a megfelelő Lenin-idézetek rendezetlen keverékével. Ösztönös érzékkel világga akarta kiáltani, hogy ha a rendszer lehetetlen ígéreteket tesz, alá fog-

ja ásni a nép már amúgy is megrendült hitét a Pártban és — óh, borzalom! — a „marxizmus-leninizmus helyességében“.

Gondolkodását olyan szakszerű, pedáns frázisok terhelték és tartották folytonos mozgásban, mint: „baloldali elhajlás“ és „munkás-paraszt szövetség“. Haragra gerjesztette az a mód, ahogyan a marxizmus-leninizmus elárulói hivatkoznak álszent módon a marxizmusra, hogy igazolják saját piszkos cselekedeteiket.

Nagy tudta, hogy mit akar: a Központi Bizottságnak engedélyeznie kell egy teljes körű elvi vitát. A tolla témáról témára ugrott, összefüggés nélkül. Az így összegyűlő lapok sok érdekes leleplezést tartalmaztak a kommunisták közötti hatalmi harcokról Moszkvában (Hruscsov, Malenkov és Kaganovics Kremlben elhangzott töredékes megjegyzéseivel) és az Akadémia utcában, Budapesten.

1955 szeptemberében a memoranduma gyakorlatilag kész, de a pártvezetés nem volt hajlandó vitára bocsátani, hanem ehelyett új támadást intézett ellene, és ennek eredményeként novemberben teljesen kizárták a Pártból.

Ez tovább szélesítette a pártszakadást. A sztálinisták tiltakoztak amiatt, hogy Nagy kizárását nem előzte meg a szükséges „leleplezés“ ideológiai téren.

Nagy tollal vágott vissza: 1956 elején további négy fejezetet illesztett memorandumához. Esetenként a fogalmazványokat körbeadta barátainak, hogy fűzzenek hozzá kommentárt.

Ezek a fogalmazványok egy dolgot világosan mutattak: Nagy Imre tényleg marxista maradt. Mivel a kéziratthalmom át van itatva az önmagát sokszor ismétlő zsargon ömlengéseivel (Nagy Imre ugyanis sohasem beszélt más nyelvet), amit leírt, érthetlenségig tömör. Öreges gentleman volt, aki a hégeliánus-marxista-leninista kényszerzubzonyban köntörfalazott, és ezt a kényszerzubzonyt képtelen volt levetni.

Nagy hívei számba jöhető erkölcsi támogató után néztek.

Tito volt az egyik lehetséges forrás. Nagy Imre nem kedvelte túlságosan Titot és kedvezőtlen összehasonlításokat tett közte és Hermann Göring között, amikor látta a pocakos marsallt tarka uniformisában ábrázoló fényképet. De Rákosi minden ellensége az ő potenciális szövetségese volt, és memorandumában tőkét kovácsolt Rákosinak Jugoszlávia és a jugoszláv pártvezetők elleni szenny kavaró, hazug történetéből:

„A Rajk-per és a kivégzések mind mesterségesen lettek felépítve és régóta lelepleződtek, mint tiszta hazugságok. A tömeges letartóztatások, az üldözés, Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Révai József és társaik féktelenül uszító beszédei és írásai — az egész Tito-ellenes, jugoszláv-ellenes irodalom, beleértve a pamfleteket, a sajtó és rádió kijelentéseit, valamint a vég nélküli gazdasági és politikai szankciókat, amiket Jugoszlávia ellen alkalmaztak — mindezek jól ismert, cáfolhatatlan tények.“

Ezzel a Nagy-csoport óvatosan kinyújtotta a csápjait Jugoszlávia felé. Hruscsov olajágat nyújtó, 1955-ös belgrádi látogatása után Tito érdekei is újjáéledtek Európának ebben a részében. Ezeknek a tapogatózásoknak nem-hivatalos diplomáciai érintkezések lettek a következményei. Miután ismertté vált, hogy Vászárhelyit júniusban elbocsátották sajtófőnöki beosztásából, Milan Georgievics, a jugoszláv követség első titkára meghívta őt, és megegyeztek, hogy később magánszemélyként rendszeresen találkozni fognak.⁶

Az ősz folyamán a titkár a Nagy-csoportot arra kérte, hogy alkítsák át a kapcsolatot titkosabb természetű összeköttetéssé. Kilenc-tíz ilyen találkozás történt egy sarki kávézóban, a Nyúl utcában. De ebből nem sok eredmény származott.

Georgievics Gimessel is tárgyalt, és rajta keresztül megismerte Jánosi Ferencet, Nagy vejét, aki 1956 márciusában ellátta a követséget Nagy későbbi írásaival. A jugoszlávok összesen 200 oldalt kaptak meg Nagy Imre titkos memorandumából; köztük azokat a fejezeteket is, amelyeket a Pártból való kizárása után csatolt a többihez „A nemzetközi kapcsolatok öt alapelve“, és „Erkölc és etika“ címmel. („A nemzetközi kapcsolatok öt alapelve“ a Varsói Szerződésből való kilépés mellett értelt.)

Vászárhelyi most mindezt megerősíti, noha ártalmatlanabb megvilágításba helyezi a találkozásokat, mint a tárgyalásán a vád képviselője. „Azzal áltattuk magunkat, hogy nem a jugoszláv kormány, hanem a Jugoszláv Párttal állunk kapcsolatban, és mi a magyarországi Párton belüli ellenzéket képviseljük. A borítékokat sohasem a Jugoszláv kormánynak címeztük, hanem vagy Titónak, mint a jugoszláv Párt elnökének, vagy a Jugoszláv Párt Központi Bizottságának.“⁷

Vászárhelyi számára ez fontos megkülönböztetésnek tűnik. Hozzáteszi: „Sohasem kaptunk választ.“

De — bizonyos értelemben — a követség jelentkezett válasszal: 1956. november elején egy éjszaka.

FELKELÉS!

A Nagy baráti körében szamizdatként kézről-kézre járó kézirathalomban vannak olyan szavak, amelyek kinyilatkoztatják a Nagy Imrében végbemenő átalakulást. Ezek a szavak azt mutatják, hogy azt akarta: tudja meg a történelem, hogy ő elátkozta ezeket az embereket és elutasította a módszereiket.

Az „Erkölc és etika“ című fejezetben ezt írta:

„A hatalommal való visszaélés és a törvénytelen eszközök alkalmazása 1955-ben riasztó arányokat ért el, és meghaladta még az 1950—1952 közötti évek időszakának legrosszabb gyakorlatát is. A legtöbb munkás arra a meggyőződésre jutott, hogy ki van szolgáltatva a törvénsértéseknek, nincsenek törvények, amelyek garantálnák emberi és polgári jogait, a népi demokrácia az anarchia szinonimája, az ilyen demokrácia tág teret biztosít a törvénsértéseknek, és az ilyen demokráciában az egyén életét beárnyékolja az állandó bizonytalanság és félelem.“⁸

Nagy Imre Rákosi segítőtársait, a funkcionáriusokat karrieristáknak, talpnyalóknak, hízelgőknek jellemzi:

„Nincsenek elveik, és nincs saját véleményük. Lelkiismeretfurdalás nélkül kijelentik, hogy a fekete fehér. Mindig a hatalomban lévőknek a kegyét keresik, hogy a Pártban vagy az államügyekben nagyobb tekintélyt, nagyobb jövedelmet, szélesebb körű hatalmat, és — mindennekfölött — egy limuzint biztosítsanak maguknak.“

Majd prófétaként megjósolja Rákosi módszereinek pusztító hatását, amikkel még kitöltheti bosszúját Magyarországon. „Pillanatnyilag az égető probléma az“ — jövendőli meg Nagy Imre —, „hogy az államvezetés régi rendjének visszaállítására törekednek... Ennek eredményeképpen a Párt azt fogja tapasztalni, hogy elszakadt a néptől. Ennek előre nem látható következményei lehetnek, nemcsak az országon belül, hanem külföldön is.“

17. „FUSS, NYÚL, FUSS!“

A csíkos jersey blúzt és kordbársony kabátot viselő, az angol követséggel szemközti járdán kényelmesen bandukoló asszony megáll és babrál a válltáskájával, amint kilép valaki a gótikus oszlopokkal díszített csarnokból. Egy penny nagyságú üreg van a táskájában, és mögötte egy rejtett kamerájú lencse. Az asszony titkos ÁVH-ügynök. Ugyanígy ÁVH-ügynök Nagy László is, a követség egyik sofőrje, és a követség budapesti lakosok közül toborzott személyzetének minden más tagja is.¹

1955 végére az állambiztonsági rendőrség már sokkal fejlettebb volt, mint egykori kezdeti napjaiban, amikor még csupán gumibot és a kínzókamrák álltak a rendelkezésére.

Az ÁVH kifinomult hírszerzési technikát alakított ki. Ezekből a diplomáciai épületekből kilépő minden férfi, nő és gyermek megfigyelésük alatt állt. A szemközti Patyolat fölött olvasható „Patyolat” szóból az „O” betűben egy távoli tárgyakat is fényképezni tudó lencsét rejtettek el, amely rögzített minden látogatót, aki kilépett a követség kapuján. A Belügyminisztériumban ezeknek a titkos fényképeknek a százait őrzik. Némelyiknek hátterében egy egyszerű sas-jelvény látható az Egyesült Államok követségének egyik ajtaja fölött.

Az ÁVH laboratóriumában minden nyugati diplomáciai postát felnyitottak, lefényképeztek, majd a borítékokat visszazárták. Minden követségi telefonbeszélgetést magnószalagra vettek és négyszögletes lyukakkal ellátott zöld plexilemezeken rögzítettek. A diplomátákat mindehová követték, ahová csak mentek. Lehallgató készülékeket helyeztek el a lakásukban. Egy ilyen lehallgató-készüléket később megtaláltak az egyik nyugati diplomata és feleségének kettős ágyában elrejtve.

Mialatt az angol követségen a II. Erzsébet királynő koronázásáról készült filmet vetítették, az ÁVH emberei a követségen kívül várakoztak, hogy a látogatókat bevigyék az ÁVH-központjába kikérdezés végett.²

Az ÁVH — a Belügyminisztérium állambiztonsági osztálya — egyre nagyobb méretű, üldözési mániától sugallt harcot folytatott, hogy a fiatal népi demokráciát védelmezze a CIA-tól és Konrad Adenauer Nyugat-Németországban felállított, képzeletbeli hadseregétől.

1955 első hat hónapjában katonai bíróságokat állítottak fel. A

egyik per keretében két ferences szerzetes által vezetett „ellenforradalmi szervezet” tagjait ítélték el. Az ítéletek két és félévi börtöntől életfogytiglani szabadságvesztésig terjedtek. Egy másik perben „össz-szeesküvők és hazaárulók ellenforradalmi bandája” volt a vádlott. Ezek közül öt személyt kivégeztek. A sajtó gyakran adott hírt a CIA-nak és a Szabad Európa Rádióknak dolgozó „kémek és szabotőrök” letartóztatásáról. Letartóztatták Marton Endrét és feleségét, akik az AP, illetve a UP hírügynökségek tudósítói voltak. Őrizetbe vették az amerikai követség két magyar alkalmazottját: Kapotsy Bélát és Balázs Kornélt is, „idegen hatalom javára elkövetett kémkedésért és más államellenes bűncselekményekért”.³

Az ÁVH-nak 1955-ben volt némi oka, hogy tökéletesítse a véleményeket ellenőrző és irányító technikáit. 1948 óta az Egyesült Államok a vasfüggöny mögötti államokban fokozta titkos tevékenységét. A CIA újonnan felállított szervezetének Moszkva csatlós rezsimjeinek nyugtalanítása volt a célja.⁴

1950. április 14-én a CIA azt a különleges feladatot kapta, hogy a csatlós országokban lázongásokat szítson. A koreai háború kezdetétől fogva a CIA megdöbbentő nagyságú összegeket fordított propagandára, zsarolásra és a választások befolyásolására: egyedül 1952-ben 82 millió dollárt. Fő politikai fegyvere a Szabad Európa Bizottság volt, amelyet egy New York-i felhőkarcolóból irányítottak. Ezt a Bizottságot, annak felhívásait pénzügyileg látványosan támogatták olyan személyek, mint Ronald Reagan, az Egyesült Államok későbbi elnöke. CIA-pénzeket bőven juttattak a Szabad Európa Rádióknak és a Monsignor Varga Béla védnöksége alatt New Yorkban alapított Nemzeti Bizottmánynak. Millió léggömböt irányítottak keletre a vasfüggönyön keresztül, és ezek röplapokat szórtak szét, amelyek egy ellenállási mozgalomról beszéltek, amit Magyarországon egy bizonyos Bell ezredes, a CIA vezérkara által kitalált fedőnevű tiszt hozott létre.

A Szabad Európa Rádió 1950-től kezdve működött. Központja Münchenben volt. Nagy teljesítményű közvetítő állomásaik München közelében és Lisszabonban voltak. A zenei műsorokból, hírekből és hírmagyarázatokból összeállított forma olyan hallgatói igényeket elégített ki, amelyek a vaskalapos BBC és az Amerika Hangja adásaiból hiányoztak. 1956 végén a magyar menekültek közül a közvélemény-kutatók által megkérdezett, és megbízhatónak tartott személyek 79%-a a Szabad Európa Rádió rendszeres hallgatója volt.⁵ Egy magyar grófnő elmondása szerint milliók hallgatták titokban az

Amerika Hangja este 8 órakor kezdődő adásait. „Az órát be lehetett volna állítani arra a zajra, amelyet a pontosan este nyolc órakor az utcára kinéző ablakok becsukása okozott.“⁶

Egy lány, aki valaha kommunista volt, arra a kérdésre, hogy hallgatta-e ezeket a rádióadásokat, 1957 augusztusában beismerte: „Néha hallgattam. De később gondolkodni kezdtem, és megpróbáltam kitálni, mikor mond igazat és mikor hazudik.“⁷

A CIA által működtetett rádióadások hitelét nagymértékben növelte, hogy 1951-ben hírt adtak arról, hogy a Rákosi-rezsim nagyarányú deportálásba kezdett. Ezt a hírt a hazai rádióadások elhallgatták. Az embereknek frásznapijaik voltak a deportálások miatt, és azért, mert a fekete autók megállt a házuk előtt, hogy elvigye a deportálandókat. „Mindenhon lehetett hallani az ezzel kapcsolatos szöbeszédet“ — mondta a lány. „Az első világos, szabatos ismertetés a deportálásokról a nyugati rádióadókból jött. Édesapám ezeket a rádióadásokat mindennap hallgatta.“

Nem kétség, a nyugati propaganda Rákosit idegesítette. Még Nagy Imre is az amerikaiakat szidta ezért. „Sem az alaptalan híresztelések, sem a ballonok által terjesztett viccek nem tudják félrevezetni népünket.“ — dicsekedett 1954 novemberében. „Természetesen ellenségeink nem ásták el a csatabárdot. Ébernek kell lennünk, mert — ahogy mondani szokták — az ördög nem alszik.“⁸

Ezeknek a titkos akcióknak washingtoni irányítója Frank G. Wisner, a gazdag, befolyásos és nagy fizikai energiákkal rendelkező ügyvéd volt.⁹ Korábban Közép-Európában az OSS számára dolgozott, a Németországban tartózkodó Allen W. Dulles irányítása alatt. Wisner megbízottai az emigránsok, illetve disszidensek ezreivel vettek fel a kapcsolatot, és irányították a gondosan kiválogatott menekülteket a dél-németországi táborokba, ahol kiképezték őket a gerillaháború technikájára. De az idő nem érett meg a fegyveres beavatkozásra. Talán senki sem akart erről előre gondolkozni.

Közben a CIA szorosabbra fogta a gyeplőt a Szabad Európa Rádió adásaival kapcsolatban. 1951. november 30-án egy politikai tanácsadónak azt az utasítást adták, hogy „figyelmeztesse az emigráns bemondókat, ne ígérgezzék honfitársaiknak azt, hogy a Nyugat be fog avatkozni... Ilyen ígéreteket a Szabad Európa Rádió *nem* tehet.“

1952-ben a háborús hős Dwight D. Eisenhower szigorú antikommunista programmal az Egyesült Államok elnöke lett. Annak érdekében, hogy megnyerje a választásokat, ő és emberei szélteben-hosszában emlegették, hogy fel fogják szabadítani a kelet-európai országokat. John Foster Dulles, Allen Dulles bátyja, az Eisenhower mellett folytatott kampány során sűrűn használta az érzelmileg hatásos „fel-

szabadítás“ szót. Így például május 15-én Pittsburgh-ben, nem sokkal később Denverben, és augusztusban, a politológusokhoz intézett beszédében, Buffalóban, ahol kifejezetten azt állította, hogy „Eisenhower felszabadítási politikája“ magában fogja foglalni a hazafias ellenállási mozgalmaknak a CIA által történő ellátását és egybehangolását is.¹⁰

Denverben az egyik prófétai kritikus előre megjósolta, hogy a „felszabadítási politika“ „kis Varsók“ sorozatát eredményezheti (utalás az 1944. augusztusi, Nyugat-barát gerillák által végrehajtott felkelésre, amelyet levertek, miközben a nyugati hatalmak cserbenhagyták őket). W. Averell Harriman kormányzó kritizálta Dulles „felszabadítási“ beszédeit, és ezt meg is mondta neki több nyilvános vita keretében. A televízióban szemtől szembe ezt mondta Dullesnek: „Foster, ha ezt a politikát követed, a te lelkiismeretedet fogja terhelni a felelősség bátor emberek haláláért!“¹¹

Nagyon keskeny volt az ösvény, amelyen a Szabad Európa Rádió bemondói jártak. Edmund O. Stillman, a Szabad Európa Bizottság egyik főelőadója 1957 júniusában ezt így fejtegette: „Fő funkciójuk az alternatívák életben tartása és az *egyéni elszigeteltség érzésének* megszüntetése volt.“¹²

Truman elnöksége alatt az irányelveket szigorúan érvényre juttatták. 1952. szeptember 2-án a Szabad Európa Rádió politikai tanácsadója, Eisenhower és Dulles „felszabadítási“ kampány-kijelentéseinek kísérletét tapasztalván újra óvatos irányelveket szögezett le:

„A Szabad Európa Rádió részéről...nem kommentálhatjuk ezeket a kijelentéseket egyértelműen optimisztikusan, mert ha így tennénk, megtevesztenénk hallgatóinkat azzal, hogy a nyugati beavatkozással kapcsolatban túlzott reményeket sugallunk nekik... E kijelentések közül egyetlen szót sem használhatunk a harcos anti-kommunizmus bátorítására, hogy a passzív ellenállásból aktív ellenállásba menjen át, abban a reményben, hogy az ilyen ellenállást a nyugatiak támogatni fogják.“

Ezt az okosságot félretették, mihelyt Eisenhowert elnökké választották. Néhány hónappal később, 1953 februárjában az extrovertált*, pipázgató Allen Dulles lett a CIA (a washingtoni Reflecting Pond

* A pszichológia a külvilág felé forduló, inkább akcióra hajlamos embertípust nevezi így, szemben az introvertált (befelé forduló), inkább gondolkodásra hajlamos embertípussal (a fordító megjegyzése).

mentén húzódó) központi főhadiszállásának igazgatója. Egyénisége azonnal rányomta bélyegét az ügynökség működésére.

A CIA 1953-ban kinyújtotta csápjait, megbuktatta Mohamed Mosszadeg iráni miniszterelnököt és Jacobo Arbenz Guzman guatemalai elnököt katonai akció segítségével.

James Doolittle tábornok, a híres repülő a CIA Kreml-ellenes tevékenységeiről a következő titkos, Eisenhower által jóváhagyott jelentést állította össze:

„Világos, hogy olyan engesztelhetetlen ellenséggel állunk szemben, amelynek bevallott célja a világ feletti uralom megszerzése, minden eszközzel és bármilyen áron. Ebben a játszmában nincsenek szabályok. Az emberi viselkedés mindeddig elfogadott normái itt nem alkalmazhatók. Ha az Egyesült Államok ezt a küzdelmet túl akarja élni, a (fair-play) hagyományos amerikai fogalmát újra át kell gondolnia. Hatékony hírszerző és kémelhárító szolgálatot kell kifejlesztenünk, és az ellenség elleni felforgatás, szabotázs és rombolás ügyesebb, kifinomultabb és hatékonyabb módszereit kell megtanulnunk, mint amilyeneket az ellenség alkalmaz ellenünk.“¹³

Mindazonáltal az Eisenhower számára lehetséges stratégiai módszerek közötti választás lehetőségét drámai módon leszűkítette a Malenkov által 1953. augusztus 8-án tett nyilatkozat: „A kormány szükségesnek látja, hogy a Legfelsőbb Tanácsnak jelentse, az Egyesült Államok nem rendelkezik többé a hidrogénbomba előállításának monopóliumával.“¹⁴

Ezzel szemben a valóság az volt, hogy az oroszok 1955 novemberéig *nem* robbantották fel a H-bomba prototípusát, és 1956-ig nem volt olyan repülőgépük, ami alkalmas lett volna arra, hogy ilyen bombát az Egyesült Államok légterébe szállítson. De Malenkov blöffje azt eredményezte, hogy Eisenhower lelki szemei előtt az amerikai polgárok ellen vívott termonukleáris háború kísértete lebegett.¹⁵

Következmény az amerikai külpolitikának tudatos kettőssége lett. Noha Eisenhower hallgatólagosan az európai status quo elfogadása felé sodródott, nyilvános beszédeiben továbbra is a „felszabadítás“ napjának közeledtét emlegette változatlanul. Az egész hidegháború időszaka alatt így beszélt. John Foster Dulles, aki Ike államtitkára lett, állandóan azzal kérkedett, hogy Amerika erőszakosan fel fog lépni Moszkva ellen. De egyénileg sohasem készített tényleges tervet a marxista rendszerek megdöntésére. „Tudtuk“ — emlékezett vissza az

egyik amerikai állami hivatalnok —, „hogy sohasem küldhetnénk amerikai fiúkat a vasfüggönyön keresztül annak érdekében, hogy ezek közül az államok közül valamelyiket felszabadítsuk... Az amerikai közvélemény nem támogatná ezt.“¹⁶

Ez volt a helyzet 1955 végén.

Amikor egy tizenkét éves fiú ezen a nyáron kismarosi táborozása során egy mezőn sétált, azt vette észre, hogy az égből fehér tárgyak ereszkednek lassan alá.¹⁷ Felvett egy ilyet. Egy összehajtogatható képsorozatot tartott a kezében, amely az amerikai munkások életének különböző részleteit ábrázolta. Egy másik röplap a budapesti Sztálin-szobor karikatúrája volt: a szobor Rákosira, a diktátorra zuhan, aki kitért karral fut, hogy megmeneküljön. Az aláírás a népszerű dal egyik sora. „Fuss, nyúl, fuss!“

Egy tipikus huszonnégy éves egyetemi hallgató így emlékezik: „Eisenhower és Dulles beszédeitől megmámorosodtunk. Azt a téves következtetést vontuk le, hogy az amerikaiak be fognak avatkozni. Mi másért ölné ennyi pénzt az USA ilyen propagandakampányba?“ — érvelt egy másik egyetemi hallgató.¹⁸

„A Szabad Európa Rádió nagy lendületet adott a titkos szervezkedésre“ — mondja.

1956 decemberében tudományos módszerrel ezer menekültből álló vizsgálati mintát állítottak össze. Arról kérdezték meg őket, hogy amikor a más okok által előidézett felkelés kitört, milyen személyes motívum alapján csatlakoztak hozzá. A megvizsgált személyek 96%-a azt válaszolta: azt várták, hogy a Nyugat meg fogja segíteni Magyarországot, és 77%-uk tényleges katonai beavatkozásra számított. Amikor azt kérdezték tőlük, hogy miért számítottak erre, spontán módon azt a feleletet adták, hogy a nyugati rádiók ezt „ígérték“. Egyik amerikai közvélemény-kutató ezt így foglalja össze: „A kapott válaszok alapján, mintegy visszacsatolásként úgy gondoljuk, hogy voltak olyan kijelentések, amiket ígéretnek lehetett nevezni.“¹⁹

Természetesen amikor „a kísérleti léggömb szétpukkad“, mind Eisenhower, mind Dulles méltatlankodva tagadni fogja, hogy felelősek lennének. 1956. december 2-án a georgiai Augustában Dullest az újságírók „kereszttűz“ alá veszik az elnökválasztási kampánybeszédeivel kapcsolatban („Emlékezzen vissza, hogy amikor 1952-ben először jött Denverbe a kampány folyamán...“)²⁰ Amikor az európai újságírók azt állították, hogy ő és Ike bátorították a magyarokat a felkelésre, Dulles csak kitérő válaszokat fog adni.

Dulles minden lelkiismeretfurdalás nélkül fog hivatkozni „az ügy-

nevezett felszabadítás vitatott témájára“.

Négy férfi (egy volt katonatiszt és három közeli barátja) bridzsel egy vidéki helységben. A könyvespolcra egy rejtett hangszóró lágyan suttogja a Szabad Európa Rádió híreit. A rádióbemondó megkezdte az ismert ÁVH-besúgókra figyelmeztető listájának felolvasását. Amikor a tiszt meghallja a saját nevét, szó nélkül leteszi a kártyát az asztalra, és otthagyja a községet.²¹

Ilyen az élet Magyarországon. Az emberek sohasem támaszkodhatnak a „hatodik érzékükre“: ennek alapján képtelenek megállapítani, hogy ki az ÁVH besúgója. Ha valaki előbb szabadul ki a börtönből, mint ahogy az ítélete szól, vagy ha egy volt politikai fogoly azonnal talál állást magának, barátai azzal gyanúsítják, hogy valószínűleg beszervezték.

Amikor Nádasdy Anna grófnő megtudja a kártyázó tiszt leleplezését, nem tud szemrehányást tenni neki: ő maga az amerikai nagykövetség alkalmazottja volt, és őt is beszervezte az ÁVH. Természetesen „osztályidegennek“ minősül. Kisfia szakadt kabátban jön haza az iskolából. Kabátját a munkásszármazású gyerekek szaggatták össze és köpdösték le. Elzokogja, hogy ezt azért tették, mert nemesi családneve van, és ezt a nevet a történelemtanár megvetéssel emlegette.

„Le kell-e nekünk ezt nyelnünk?“ — kérdi. „Soha semmit nem tudunk tenni?“

Nádasdy grófnőt az 1955. évi nyaralásának utolsó napján az ÁVH őrizetbe veszi, mert deportálása után illegálisan tartózkodott Budapesten. Azzal fenyegetik, hogy visszaviszik a börtönbe, és ezzel elérik, hogy beszervezhetik besúgónak. Így, amikor a következő alkalommal utazik a követségi autóban, és biztonságban érzi magát az őt figyelő szemektől és fülektől, így könyörög az amerikai gazdájának: „Kérem, adjanak olyan dokumentumokat, amelyekkel félrevezethetem őket.“

Budapesten az ÁVH taxisofőrlányokat, prostituáltakat és éjszakai szórakozóhelyeket használ fel céljai szolgálatában. Ilyen éjszakai szórakozóhelyek egyike a Pipacs a Belvárosban. Az ÁVH olyan mocskos trükköket alkalmazó részlegekkel rendelkezik, hogy azokra a CIA is büszke lehetne. A B-29-es részleg feladata a disszidensek felkutatása és a visszatérésre való rábeszélése, általában úgy, hogy az ÁVH által erre a célra beszervezett barátaik „rábeszéli“ őket.²² Így érte el az ÁVH Járay János 1955-ös hazatérését, anélkül, hogy ő maga akárcsak gyanakodott volna az ÁVH szerepére. Az ÁVH új kifinomultságára jellemző az a logika, amely az ismert fasiszta Páger An-

tal 1956-os év elején történt visszatérése mögött volt. Ezzel az undorító eszközzel a kommunisták egyrészt a saját népszerűségüket akarták növelni, másrészt érzelmi nyomást gyakoroltak a Párton belüli „rákkeltő” nagyszámú zsidó ellenzékre. Rákosi számára ez a durva módszer lehetőséget adott, hogy utaljon a bármikor lehetséges pogromra. Amikor Páger hazatért, Rákosi számára minden adott volt, hogy a zsidók idegeivel ezt a durva játékot őrizzék.

A dezinformációs technikák ugyanilyen kifinomultak voltak. Az ÁVH kettős ügynököket alkalmazott a Nyugaton élő disszidensek befektetésére. A nyugati hatalmak által megfelfejthető módon kódolva táviratot küldtek a Nyugaton lévő egyik magyar követségnek címezve, amely azt tartalmazta, hogy Varga Béla, az emigráns Magyar Nemzeti Bizottmány elnöke titokban az ÁVH-nak dolgozik. Fizetett ÁVH-ügynököket küldtek hozzá a befektetés hitelesítése végett: ártalmatlannak tűnő megbízásokkal kapcsolatos kérdéseiket adták elő. Azután egy „kódolt” választ küldtek Budapestre, amely megerősítette, hogy Varga Béla biztosította számukra a régóta várt anyagot.²³

A Magyar Népköztársaságnak az „ellenséges” inváziótól való megvédésére már hatalmas szovjet erők állomásoztak az országban, és a magyar fegyveres erők létszámát is növelték. Ezenkívül 1956 elején az ÁVH összlétszáma mintegy 35 000 férfiból, illetve nőből állott.

Az ÁVH tagjai magas fizetést élveztek, a Budapest VI. kerületében lévő Gorkij fasorban kávéház jellegű üzletben vásárolhattak ritka árukat és egyéb kedvezményekben is részesültek. Egy fiatal közigazdász, aki 10 évre volt bebörtönözve, ezt mondta: „Az ÁVH-hoz tartozók között a nők voltak azok, akik élen jártak a szadizmusban.”²⁴

A többi kommunista szörnyűséges szervezethez hasonlóan az ÁVH-nak is volt apró részletekig kidolgozott terve, és voltak „termelési” céljai, amelyeket meg kellett valósítani. Kekiszínű uniformisuk, kék szalaggal szegélyezett sapkájuk, kék paszományuk, kék kartonmerevségű vállpántjuk és nyakparolijuk ismerős látvány volt Magyarországon. A tisztek jó minőségű bőrcsizmát viseltek, éppen úgy, mint az ÁVH hivatásos légénysége. Közvetlenül a hadseregből vagy a civil élethől az ÁVH-hoz besorozott katonák csupán vászonból készült csizmát hordtak. Külső öltözetük alapján az emberek nem tudták megkülönböztetni őket, amikor az erőszakos akciók elkezdődtek.

1955-ben az ÁVH már óriási mennyiségű, szétágazó információval rendelkezett. Egyedül Magyaróváron, a nyugati határ közelében lévő kis helységben több, mint negyven informátoruk volt. A besúgó-

kat saját elővigyázatlanságuk vitte lépre. 1955 júniusában egy tizenkilenc éves fiatalember ellopott egy harmonikát. Büntetésének elengedése fejében ÁVH-besúgó lett. Az volt a feladata, hogy az eszpresszó bárokban hallgatózzék. Egy másik fiatalembert ötévi börtönre ítélték földalatti tevékenységért, de felajánlották, hogy csökkentik büntetését, ha vállalja a besúgást a börtönudvarban hallottakról.

Mindennek eredményeképpen Magyarországon 1952—1955 között nem kevesebb, mint 1 136 434 magyar állampolgárt állítottak bíróság elé, és közülük 516 708 személyt (vagyis 45%-ukat) ítélték börtönbüntetésre. Még a Központi Bizottság tagjai (a mintegy 120 kiválasztott funkcionárius) sem tudtak ezekről a hivatalos számadatokról. Ahogy Nógrádi Sándor tábornok írta az emlékirataiban: „Rákosinak az volt a véleménye, hogy a forradalomban nincs törvényesség. ‘Hadd tudják meg az emberek, hogy ami itt van, az *proletárdiktatúra!*’ — szokta mondani.“²⁵

A szünni nem akaró rendőrterror nyugtalanította Nagy Imrét. A Központi Bizottsághoz intézett írásában hangsúlyozta:

„A hatalom romlottságát és erkölcsi kisiklását az a tény mutatja, hogy jelenleg [1955 decemberében] több ember van börtönben, mint bármikor korábban. A börtönbüntetésre ítélt emberek száma oly nagy, hogy több ezren még meg sem tudták kezdeni börtönbüntetésük letöltését, hely hiánya miatt. De a legriasztóbb tény az, hogy az elítéltek többsége ipari munkás.“²⁶

Rákosi alatt az ország kulturális élete megmerevedett.

Schubert Ernő, a Képzőművészeti Főiskola igazgatója úgy rendelkezett, hogy az épületekben található összes görög szobrokat el kell távolítani, mert ezek „nem egyeztethetők össze a szocialista realizmussal“.

Az újságok olvashatatlanok voltak, az atyafiság-pártolás virágzott. A fő követelmény az volt, hogy egy főszerkesztő „pártszerű gondolkodású“ legyen.

A színházi életben ugyanez volt a helyzet. Kende István, a régi bolsevik volt a Művelődési Minisztérium színházi osztályának főnöke. Shakespeare III. Richárdja néhány évig be volt tiltva, gyanított antikommunista felhangjai miatt. A Hamletet azért mellőzték, mert a főhőse „feudális reakciós“ személyiség. Shawnak „Az ördög cimorája“ című szindarabját betiltották, mert az amerikai „szabad-ságküzdőlellemmel“ foglalkozik, amit a marxista történészek nem ismertek el.²⁷

Az írók számára akkor telt be a pohár, amikor olyan klasszikus magyar drámát is betiltottak, mint Madách Imre „Az ember tragédiája” című drámáját, valamint olyan zeneművet, mint Bartók „Csodálatos mandarin”-ja. Arthur Miller iránt a Párt irgalmas volt, de csak akkor, miután összeütközésbe került az Amerika-ellenes Tevékenységeket Vizsgáló Bizottsággal. Non György, a kulturális miniszter helyettese, Rákosi rokona 1956 tavaszán komolyan biztatta a Zeneművészeti Főiskola hallgatóit, hogy „vegyenek példát Michelangelótól, a nagy olasz zeneszerzőtől”.

1955 szeptemberében Non úgy rendelkezett, hogy el kell kobozni az Irodalmi Újság legújabb számát. Az Írószövetség kilenc tagú vezetősége lemondással fenyegetőzött. „Lemondásunknak országos visszhangja lesz” — figyelmeztettek az írók. „Mindenki ellenállásunkról fog beszélni.” Egy hónappal később Rákosi magához kérte őket, akkor az írók nem voltak hajlandók Rákosihoz elmenni. Ez hallatlan sértésnek számított.

A következmény az volt, hogy novemberben a kommunista írók támogatták Nagy Imrének a rendszer uraihoz intézett hűvös hangú nyílt levelét.²⁸ Morális szempontból ők maguk sem voltak feddhetetlenek: Aczél Tamás nő volt, volt egy 1 éves lánya is, és emellett szeretőt tartott. Karinthy Ferenc és Déry Tibor sem volt éppen szent, amikor a nőkről volt szó. De ez a levél azt mutatta, hogy volt bennük egy másfajta erkölcsiségből valami. Déry írta alá elsőnek a levelet: tekintélyével a levél mögé állt.

A levél tartalma sablonos. Látványos tiltakozás amiatt, hogy a Párt beleavatkozik a kulturális ügyekbe. „Nagy sikoltás az éjszakában” — ahogy Méray Tibor jellemezte. Haraszti Sándor fogalmazta, Vásárhelyi és Losonczy közreműködésével. Amikor Aczél elindult aláírásgyűjtő körútjára, Nagy Imre aktív módon ösztökölte az írókat, noha nem engedte, hogy olyan írók aláírják, akiket kizártak a Pártból, mint amilyen író volt például Fazekas György. Ez ugyanis a pártfegyelem megsértése lett volna. Nagy Imre Lenintől idézett a helyes viselkedési normákra vonatkozóan. Haraszti és Aczél adták át a pártvezetőségnek a levelet az Akadémia utcában, november 14-én.

Ez szenzációt jelentett. Méray ezt mondta: „Budapesten mindenki tud róla. Az emberek nem ismerték a szöveget, de ez még izgalmasabbá tette a dolgot.”

Rákosi számára a legkellemetlenebb a levélnek a kormánnyal szembeni nyílt állásfoglalása volt. Méray magyarázata szerint: „Azt akartuk, hogy zűr legyen!” De a Párt viharos dühvel fogadta a levelet. Minden aláíróra módszeresen nyomást gyakoroltak az aláírás vis-

szavonása érdekében. December 6-án a harciasabb írók megtárgyalták a kilátásba helyezett következményeket Losonczy Géza otthonában: köztük Haraszti, Vásárhelyi, Déry, Újhelyi és Aczél. Úgy határoztak, hogy ingadozás nélkül kitartanak. Vásárhelyi jelentette Nagynak, aki áldását adta.²⁹

A következő két-három hétre baljóslatú csönd borult az Akadémia utcára. December 22-én az írókat telefonon „meghívták“ irodalmi vitára a Vasas Szakszervezet székházába. A vitát ugyanabban a hallban rendezték, ahol hét évvel korábban Rajk, Brankov és a többiek pere folyt. A vita során a téma a Központi Bizottság határozata volt. A határozatot már kinyomtatták, a következő címmel: „Az ellenséges jobboldali erők problémája megnyilvánul az irodalomban.“

Néhány író attól tartott, hogy le fogják tartóztatni őket. Azon a reggelen Losonczy és Aczél elmentek Visegrádra Zelk Zoltánért és Benjámin Lászlóért.

Benjámin megírt egy beszédet, de az idegei felmondták a szolgálatot. „Én nem tudok elmenni. Kérlek, te olvasd fel a beszédemet“ — kérlelte Aczélt. Aczél belepillantott. Láttá, hogy Benjámin Rákosit és bandáját „gyilkosoknak“ nevezi. Mindezt mérlegelve úgy döntött, hogy ezt a beszédet *nem* olvassa fel az összejövetelen.

Amikor közeledtek a Vasas székház épületéhez, azt látták, hogy körül van véve a funkcionáriusok autóival, Nagy-Budapest „proletáriátusának“ kétezer autójával. Rákosi egyik testőre odavágta hozzájuk a határozat kinyomtatott szövegét. Háy az oldal közepén megpillantotta a saját nevét a goromba nyomtatott szövegben: „Háy tőkét kovácsol az irodalom szabadságának gondolatából.“ Aczél megragadta a karját és halkán mormolta: „Gyuszi, bajban vagyunk.“

Öt másik író t hasonló módon „megtisztelt“ az arcátlan nyomtatott szöveg. A határozat elítélte őket „az irodalmi jobboldali elhajlásért“ és az „állam ellenségei zászlóvivőinek“ nyilvánította őket.³⁰

Szalai Béla, a Politikai Bizottság magas, szőke, kövér tagja kezdte a támadást, és a többi funkcionáriusok egymás szájából vették ki a szót.

A hallgatóság ellenséges volt és csökönyös. Aczél elhatározta, hogy nem veszi elő zsebéből a beszédét. Háy arra várt, hogy más írók felszólaljanak, de senki sem jelentkezett szólásra, ezért ő ment fel az emelvényre. De alig mondott csak annyit: „Eltársak“, Rákosi már közbenevetett:

„Még ő mondja azt, hogy *elvtársak!*“

Egy TV-show rendezőjéhez hasonlóan Rákosi mindazt a gúnyt és füttyöt kihozta haragos hallgatóságából, amit szemöldökének mozga-

tásával szükségesnek ítélte. Amikor az írók végül kiódalogtak, fütty-koncert búcsúztatta őket, és ilyen felkiáltások hangzottak: „Nézzétek, az elvtársak csak az ostoba fecsegéshez értenek!”

Reménytvesszétten támolyogtak be Losonczy rózsadombi otthonába este tíz óra körül.

„Nos, ezúttal jól berántottak minket!” — hadarta Karinthy Méraynak.

Méray kérdés nélkül is tudta, hogy az író nem Rákosiékra, hanem Imre bácsira és Harasztira gondolt. Szórakozottan nevettek. Losonczy szekrényéből előkerült az ital. Aczél felhajtott egy pohár konyakot és hazament aludni.

A Párt újra diadalmaskodott: mindazok az írók, akik nem voltak hajlandók visszavonni az aláírásukat, kemény figyelmeztetésben részesültek. Kizárták őket a Pártból és megfosztották írói megélhetésüktől. Aczél anyagilag odáig süllyedt, hogy színészeket vitt a Skodáján vidéki körútra, alkalmanként ezer forintért.

1956 februárjában Erdős Péter író valóban letartóztatták. A harmincegy éves, kopaszodó, ravasz arcvonású, okos szemű hunyorgó, kényelmes újságíró a politikai börtönök irányában már fásult volt, mivel már korábban megtapasztalta azokat. 1945-ben az amerikaiak szabadították ki Buchenwaldból, és 1953-ban Nagy Imre szabadította ki Rákosi börtönéből, miután három évet töltött magánzárkán, mert nem volt hajlandó elismerni, hogy angol kém (nem is volt az). Erdőst olyan embernek ismerték, aki kimondja azt, amit gondol. 1954-ben a Lenin körúton séta közben ezt mondta Losonczy-nak: „Nem az a helyes út, hogy csendben szervezkedjünk Rákosi ellen. Nyíltan oda kell mennünk, meg kell támadnunk. Meg kell próbálnunk ledönteni az őt körülvevő hallgatás falát!”

Gimes Miklós tiltakozásul szakállt növesztett. Azt mondta, nem borotválja le a szakállát mindaddig, amíg vissza nem veszik a Pártba.

Néhány hónapra újra jéghideg hallgatás vette őket körül.

18. A BŰNÖS KÖR

Ez volt a legzordabb tél, amit Moszkva évek óta ismert. A hőmérő heteken át mínusz harminc fokot mutatott, és a hótakaró több, mint egy méter vastag volt.

A Kremlben Nyikita Hruscsov megnyitotta a Huszadik Kongresszust. Hatórás megnyitó beszédében éles támadást intézett Sztálin ellen, és mindaz ellen, amit Sztálin támogatott. Akárcsak egy nappal előbb is ezek a megjegyzések büntetendő eretnokséget jelentettek volna. De 1956. február 16-án Hruscsov kimondta a kimondhatatlant, és amikor a Kongresszus február 25-én véget ért, csupán egy köhajtásnyira Lenin mauzóleumától elmondott egy olyan titkos beszédet is, hogy Sztálin balzsamozott földi maradványai haragtól ordítottak volna, ha az élettelen fülek képesek lettek volna hallani. Hruscsov ismertette, hogyan virágzott Sztálin uralma alatt a személyi kultusz. Sztálin gazdasági elméleteit fogyatékosnak és tisztességtelennek nevezte, és a diktátort azzal vádolta, hogy a kor legnagyobb embereit a tisztogatások áldozataivá tette.

A Huszadik Kongresszus indította el azt a lavinát, amely végig-
görgött a szovjet birodalom csatlós államain. Rákosi kábultan botor-
kált vissza Moszkvából Budapestre. Magyarországon egy huszonhét
éves politikai tiszt észrevette Hruscsov beszédét a honvédelmi mi-
niszter mellé beosztott orosz tanácsadó íróasztalán.¹

A CIA is megszerezte a titkos szöveget a nyugat-németországi
Reinhard Gehlen tábornok titkosszolgálatán keresztül. Washingtonból
nézve, a beszéd túl rendkívüli volt ahhoz, hogy igaz legyen. De mind
Frank Wisner, mind a bécsi CIA-főnök, Peer de Silva ezredes, aki ru-
tin tanácskozáson Washingtonban tartózkodott, biztos volt abban,
hogy Hruscsov kimondta ezeket a szavakat, és a Külügyminisztérium
június 4-én nyilvánosságra hozta. A kommunista világban a megráz-
kódtatások elkerülhetetlenek voltak. Frank Wisner visszaküldte Bécs-
be De Silvát, azzal az utasítással, hogy fokozza a magyarországi
akciókat.²

Budapesten a szovjetellenes érzelmek 1955-ben fokozódtak. A
kosárlabda Európa-bajnokságot Budapesten rendezték meg, és ami-
kor a szovjet csapat a Sportcsarnokba lépett, a közönség kifütyülte.

Sok embert letartóztattak. A tüntetésről szóló hírek országszerte szájról-szájra terjedtek.³ Az egyetemeken és az eszpresszókban (a kávézók gomba módra szaporodtak a körutakon és a mellékutcákban) a Moszkvát bíráló szóbeszéd újra megkezdődött.

Noha Moszkva világosan jelezte a sztálini korszak végét, Rákosi még mindig lassú felfogású volt. Egy hónapon át Budapest részéről nem történt semmilyen reagálás sem. A Központi Bizottság számára tett egyik nyilatkozatában Rákosi még mindig hangsúlyozta „Sztálin közismert nagy érdemeit“. Formálisan elítélte ugyan a személyi kultuszt, mint a „marxizmustól idegent“, de az önkritikában nem ment messzebb, minthogy elismerte: Sztálin „egyszemélyes vezetési módszerei“ éveken át „gyalázatosak“ voltak.

Mindazonáltal március 27-én egi beszédében vonakodva ugyan, de beismerte, hogy Rajkkal igazságtalanság történt. A perért a felelősséget Péter Gáborra hárította. Ugyanezen a napon Kopácsi, Budapest rendőrfőkapitánya a Böszörményi úti Rendőrákadémián beszédet mondott, 1200 fő jelenlétében. Kopácsi az előre elkészített szöveget figyelmen kívül hagyva arról beszélt, hogy a Pártnak vissza kell nyernie a társadalom bizalmát. „Rákosi nem hajlandó önkritikát gyakorolni“ — mondta. A hallgatóság zavartan és dermedten ült, majd kitört a taps.⁴

A most szabadon engedett politikai foglyok között még életben lévő szociáldemokraták is voltak, mint például Révész András. 1956. március 29-én Marosán György váratlanul szabadlábra került. Belgrádban nem volt többé „láncos kutya“: Tito újra „Tito elvtárs“ lett, és maga Péter Gábor börtönben ült. Marosán haja hófehér lett, és alig tudott beszélni magánelzárásának öt éve után. Hogy ép eszét megőrizze, belemélyedt a börtön könyvtárában Marx és Lenin újraolvasásába (nyilvánvaló, hogy a különféle „csodaszerekre“ a különböző szervezetek másként és másként reagálnak). Miközben a börtönkórházban Thúry Zsuzsa regényét, a „Francia kislány Budapesten“-t olvasta, tudta meg, hogy Sztálin 1953-ban meghalt.

„Szabadulásom után 24 órán belül elvittek Rákosihoz“ — mondja Marosán. „Sohasem gondoltam, hogy olyan arcátlan lenne, hogy újra fogadjon engem.“⁵ Autóval vitték az Akadémia utcában lévő Pártközpontba, ahol Rákosi Hegedűs András miniszterelnök jelenlétében fogadta.

Szélesen mosolyogva mentegetőzött: „Nagyon sajnálom, hogy Péter Gábor és bandája ezt művelte veled!“

Marosán így vágott vissza: „Ne beszéljünk a bandáról! Nem mer-

tek volna letartóztatni, ha nem töled kapták volna az utasítást!“

A Párt 200 000 Ft-ot fizetett neki az igazságtalan bebörtönzésért jóvátételül, és hetenként kétszer elvitték az Akadémia utcába, politikai tanácskozásra.

Mindazonáltal a moszkvai hatalmi harc nyilvánvalóan még nem fejeződött be. A Rákosihoz hasonló sztálinistákat nem menesztették azonnal. Április 4-én, a „felszabadulás“ napján Bulgaryin marsall édeskés táviratot küldött Rákosinak, amelyben „a forradalmi mozgalom kipróbált veteránjának“ nevezte.

A Budapesten tartózkodó külföldi diplomaták a vihar jeleit látták közeledni. Dalibor Szoldatics, a negyvenöt éves jugoszláv követ külügyminisztériumát arról tájékoztatta, hogy valami történni fog, ha a helyzet nem stabilizálódik rövid időn belül. Rákosi és Gerő helyébe Nagy Imrét és Kádár Jánost kellene helyezni, különben — jósolta — forradalom fog kitörni, az egész szovjet tömb számára előre nem látható következményekkel.⁶

A Kreml magatartása Nagy Imre irányában nem volt világos. Alkalmanként úgy látszott, mintha a Kreml keresné a kegyét. Az egyik CIA-ügynök (talán tévesen) azt jelentette, hogy Nagy Imre feleségét a budapesti szovjet követségre több alkalommal meghívták vacsorára, ahol gazdagon terített asztal várta.⁷ Amikor Imre bácsi 1956. június 7-én hatvanadik születésnapját ünnepelte, az ünnepségen több kommunista miniszter jelen volt, például Czottner Sándor szénbányászati miniszter. Jelen volt Kodály Zoltán zeneszerző és az ismert író, Illyés Gyula is, paprikás csirke és tokaji bor mellett köszöntöttek Imre bácsit.⁸ Pere alkalmával később azzal is vádolták Nagy Imrét, hogy a túlságosan bőkezű születésnapi ünnepségét politikai tüntetéssé változtatta. Amikor Rákosi rátámadt Veres Péterre, mert részt vett az ünnepségen, az író-politikus így vágott vissza: „Magyar vagyok. Ha meghívnak egy fogadásra, részt veszek rajta.“

Hruscsov moszkvai beszéde nyugtalanságot váltott ki az egész szovjet tömbben. Lengyelországban a nemzetközi vásár megnyitásakor a munkások zendülést robbantottak ki, amelyet a rendőrségnek fegyveresen kellett levernie. Sok haláleset és sebesülés történt.

Budapesten is kialakult a másképpen gondolkodók nyomása Rákosi ellen. Egy angyalföldi pártösszejeövetelen egy fiatal tanár, Litván György vádlólag felemelt ujjal mutatott Rákosira, és kijelentette, hogy Rákosi elveszítette mindenkinek a bizalmát: „Ön a bűnös! Le kell mondanია!“

Amíg Rákosi most is képtelen volt bármilyen kockázat vállalására fegyveres gárdája nélkül, Nagy Imre lett annak a szimbóluma, hogy jobb idők közelegnek.

A CIA jelenti, hogy Nagy Imre népszerűbb „törvényen kívüli” személyként, mint egykor miniszterelnökként volt. Mint magánszemély látogatja az Operát, és a hallgatóság megtapsolja. Zöld kalapjában és szemüvegével járja a várost, miközben teljesen idegenek közelednek hozzá, hogy kezet szorítsanak vele és megkérdezzék: „Nagy elvtárs, mikor jön vissza?”

Egyik szomszédja így emlékezik: „Emlékszem, hogy olyan valamit csinált, ami egy vezető kommunistától megdöbbenően hatott: felszállt a buszra, benyúlt a zsebébe, elővett egy forintot és jegyet váltott!” Noha a zavarban lévő ÁVH-emberek úgy mutatták, mintha nem hallanák, egy idős asszony végigment az 5-ös buszon és azt mondta Nagy Imrének: „Az Isten áldja meg, mikor jön már vissza? Ki nem állhatjuk ezt a Rákosit!”⁹

A városközpontban a csinos nők előtt kalapot emel. Ő az egyetlen férfi, aki kalapot mer emelni Heltai György felesége előtt. Heltai abban az időben még mindig börtönben van.

A Párt már viaskodik a soraiban tapasztalható, félszeg liberalizációs erőfeszítésekkel. Egy rádióműsor kezdődik „Vasárnap délután” címmel. Ez négy kártyajátékos közötti társalgásból áll. Egyikük, a szókimondó „Alf Garnett” ellenzéki stílusban beszél; mindent összevéve a hangneme fokozatosan egyre merészebbé válik. Budapesten két színházat nyitnak meg, ahol szatirikus kabarékat mutatnak be. A Vidám Színpadon és a Kis Színházban éjjelente derül a hallgatóság az olyan darabokon, mint a „Hol szorít a cipő?” (ami négyórás könyörtelen támadás a rendszer ellen).¹⁰

„A Huszadik Kongresszus és Hruscsov beszéde után a szél iránya a mi vitorláink számára kedvező volt, vagy legalábbis így gondoltuk” — mondja Vásárhelyi. Erdős Péternek április 11-re kitűzött tárgyalása elmaradt, és Erdöst szabadon bocsátották. Júniusban engedélyezték, hogy szabadúszó legyen a Rádiónál. Erőteljesen támogatta Nagy Imrét és ismerős figurává vált a Rádió Bródy Sándor utcai épületében.¹¹

Nagy Imre kezdte felfogni, milyen erős a pozíciója. Amikor májusban Méray Tibornak felkínálták a 150 000-s példányszámú Béke és Szabadság főszerkesztőségét, az Öregúr azt javasolta, hogy éljen a lehetőséggel. „Eljött az idő, hogy kezünkbe vegyünk mindent,

amit tudunk. Fogadd el az állást“ — tanácsolta.

De amikor Losonczy Géza és Gimes Miklós arra céloztak, hogy továbblépnek és létrehoznak egy bizottságot a Rákosi elleni ellenzék tevékenységének összehangolására, Nagy Imre megijedt. Még mindig a Pártban látta a szellemi háterszágát, az Akadémia utcai szürke épület labirintusaiban, és semmivel sem akarta veszélyeztetni a Párt egységét. Gimes Miklós különösen állhatatos volt. Nagy Imrét két alkalommal akarta megnyerni a bizottság gondolatának. Egyszer négyszemközt, másik alkalommal Fazekas György és Lőcsei Pál jelenlétében. Mindez nagyon „inkorrektül“ hangzott a prüd és törvénytisztelő Nagy Imre fülének.

Barátai zavarban voltak és elkeseredtek. Egy alkalommal a Nagy-villából távozóban Gimes Miklós ezt mondta Haraszi Sándornak: „Mindaddig nem tudunk eredményesen harcolni, amíg nem győzzük meg a tömegeket — és nem csupán az értelmiségi tömegeket.“ Majd megismételte: „Nagy szükségünk van egy szervezetre.“¹²

1956 zajos tavaszán a Petőfi Kör nagy lépést tett a Gimes Miklós által javasolt mag létrejötte irányában.¹³

A Petőfi Kört néhány hónappal korábban a Párthoz tartozó, ellenzékies érzelmű személyek hozták létre. A DISZ nevű ifjúsági csoport részére gondosan előkészített, szerda esténkénti politikai vitákat szerveztek. A szervezet a nevét Petőfi Sándorról kapta, aki az elbukott 1848-as forradalom költője és vezére volt.

Kezdetben a társadalom nem sok figyelmet fordított a Petőfi Körre. A találkozók a Kossuth Klub épületében voltak. (A Petőfi Kör 1955 elején alapított, értelmiségi csoportosulás volt). Tanczos Gábor titkár és az előadók közismert marxisták, és az első viták vég nélküli marxista-leninista témák körül forogtak. Amint egy korábbi pilótatiszt kommentálta: „A magyar nagyközönség nem rokonszenvezett sem a Petőfi Körrel, sem az írókkal, mert a rendszer kiszolgálói voltak.“¹⁴ Egy nem-kommunista író, aki 3 évet töltött Recskén, még tiszteletlenebbül nyilatkozott: „Kutyából nem lesz szalon-
na.“¹⁵

A Petőfi Kör első estjein 1955 augusztusában mindössze 20-30 barát vett részt. De mihamarabb ez a Kör a Nagy-csoport befolyása alá került, a viták időszerűbb kérdések irányába tolódtak el, és az egyre növekvő hallgatóság a Közgazdasági Egyetem épületében találkozott. A gyűléseken olyan atmoszféra uralkodott, mint egy sörcsarnokban. Nagy barátai közül Donáth, Újhelyi és Losonczy gyakran

vett részt az üléseken. A rezsim bosszankodva figyelte a Kör létrejöttét, ami először egy nem-hivatalos szabad Parlament szerepét játszotta, majd a gondolatait pontosan megfogalmazó, életerős és nacionalista ellenzékévé vált az Akadémia utcának.

Nemsokára az összejövetelék színhelyét az egyetemről áttették a Tiszti Klub elegáns Váci utcai helyiségébe, ami 800 főt volt képes befogadni.¹⁶

Az 1956. május 30-i összejövetelen a szónokok nyíltan beszéltek Rákosi káros politikájáról. Öt nappal később a magyar történelem a téma.

Andics Erzsébet előadását így kezdte: „Az utóbbi évtizedben a magyar történelemmel kapcsolatban sokat tévedtünk.“

„*Nem mi tévedtünk*“ — visszhangzott a hallgatóság.

A pártkiválóság haragtól vörös arccal próbált tovább menni:

„Tényleg néhány súlyos tévedést követtünk el.“

Ez a kitétel fütykoncertet váltott ki. Ilyen kiáltások hangzottak: „Miért nem mondja meg pontosan, mik voltak ezek?“

Júniusban egész Budapest az összejövetelekről beszélt. Június 14-én a fő szónok Lukács György, akinek kopasz, csontos koponyája alatt a ráncos arca igen jellegzetes volt. Gondosan válogatott szavakkal, visszafogott hangnemben kritizálta azt a jelenséget, amit a „filozófusok futószalag-termelésének“ nevezett.

Előadását egy szivar és egy doboz gyufa nélkül sohasem lehetett ébren követni, noha minden pontot csontos ujjáival, gesztikulálással kísért. Lukács a rendszer legnagyobb tekintélynek örvendő filozófusa. Hetven évvel korábban nemesi rangra emelt zsidó bankár családjában született. Első időben a korabeli polgári irodalom felé fordult az érdeklődése. 1918-ban lett aktív kommunista. Gyakran csak hajszál híján került el a halált. Pillanatnyilag Nagy Imre táborához csatlakozott, de sohasem tagadta meg teljesen gondolkodásának marxista és hegeliánus gyökereit.

A következő összejövetelen a pedagógusoké a szó. Az emberek szájáról-szájra adták, hogy mikor és hol lesz a következő találkozó. Az emberek érdeklődése intenzív volt. A gyűlésekre elküldött, zavarban lévő ÁVH-ügynökök azon vették magukat észre, hogy egyetértenek a lázadókkal. Egyesek még ilyen értelmű memorandumot is küldtek az ÁVH központjának.¹⁷

A Petőfi Kör több alkalommal kérte Nagy Imrét, hogy tartson előadást, de ő mindig elzárkózott.¹⁸ Nagyon szem előtt tartotta a pártfegyelmet. Vásárhelyi jellemzése szerint: „Ízig-vérig kommunista volt.

Nem volt ugyan már tagja a Pártnak, de amikor valamiről beszéltünk, ezt mondta nekünk: „»Ezt nem tehetitek. Ez nem pártszerű.« Egyszerű, szerzeteshez hasonló emberként élt. Tizennyolc éves korától egészen addig, amíg hatvanéves nem lett, mindig a Pártért harcolt és dolgozott.“

Mindez inkább a „Péter és a farkas“-ban lévő nagy, végső felvouláshoz hasonlított. Az élen meneteltek az ipari munkások, akik a marxisták kontárkodásának és üldözésének szenvedő alanyai voltak. Szorosan követték őket az egyetemi hallgatók, és mögöttük sorakoztak a kommunista értelmiségiek, akik azt dadogták, hogy csak most ébredtek tudatára a Rákosi-rendszer borzalmainak. Nagy Imre ösztökelte őket, hápogva, mint Prokofjev kacsája a tó közepéről — noha nem túl hangosan. Indítékai inkább személyes, mint hazafias indítékok voltak. Türelmetlenné vált, amikor a Párt nem haladt előre az ő „ügyében“.

Belefáradt, hogy rehabilitációt kérő memorandumokkal közvetlenül a Központi Bizottsághoz forduljon. A köréje gyülekező írócsoportnak szemrehányást tett, hogy nem kezdeményeznek kampányt a Pártból való elbocsátásának visszavonása érdekében. Losonczyinak és Gimesnek megjegyezte, hogy noha az újságírók magánemberként nagyon hangosak, nincs sajtóvisszhangja ellenzékiességüknek. Vásárhelyi később tanúsítani fogja, hogy Nagy elégedetlen volt vele és újságíró kollégáival, különösen akkor, amikor júliusban a Központi Bizottság jóváhagyta az ő rehabilitációjukat, anélkül, hogy figyelmét Nagy Imre sokkal fontosabb ügyére fordította volna.

1956 júniusának második felében a Petőfi Kör összejövetelei új lendületet vettek.

Június 19-én a késői órákban 2000 egykori partizán jött össze, hogy meghallgassa „A régi illegális kommunisták és a mai fiatal értelmiség“ című vitát.

A vita első részében a Párt régi veteránjairól, spanyol polgárháborús szerepükről és Horthy alatti börtönéveikről volt szó. De aztán a hallgatóság soraiból egy hang kihívóan ezt kiáltotta feléjük: „A sztálinista diktatúra 5 éve alatt, 1948-tól 1953-ig több kommunistát csuktak börtönbe, kínoztak és gyilkoltak meg, mint Horthy 25 éve alatt!“

Kínos csend következett, amelyet mennydörgő taps váltott fel, amikor Rajk László magas, sovány özvegye, Júlia lépett a mikrofonhoz. A szónoki emelvényről ezekkel a szavakkal fordult a sápadt ar-

cú, felelősséget vállalni nem akaró funkcionáriusokhoz: „Eltársak! Öt évi börtön és megaláztatás után, megindulva állok maguk előtt. Maguk nemcsak megölték a férjemet, de a kicsi fiamat is elvették tőlem. Nem csupán Rajk Lászlót gyilkolták meg, hanem meggyilkolták országunkban a tisztességet is.“

Szemét körüljártatta a hallgatóságon: „Hol voltak a Párt tagjai, amikor ezek megtörténtek? Hogyan engedhettek meg ilyen torzulást, anélkül, hogy szent haragra gerjedtek volna a bűn ellen?“

Igy fejezte be: „Nem nyugszom addig, amíg azok közül, akik tönkretették az országot, megrontották a Pártot, megölték ezeket és kétségbeesésbe döntöttek milliókat, mindenki el nem nyeri méltó büntetését. Elvtársak, álljatok mellém ebben a harcban!“

Amikor leült, ilyen kiáltások hallatszottak:

„Le Rákosival!“

„Le a bűnösökkel!“

„Éljen Magyarország!“

Június 24-én a Szabad Nép vonakodva a Petőfi Kört „fénysugárnak“ nevezte és azt javasolta az állami és a pártvezetőknek, hogy csatlakozzanak a vitához.

A főszerkesztő csakhamar megbánta ezt az ajánlást, mert három nappal később a Petőfi Körben a sajtóról folyt a vita.¹⁹

Az összejövetelnek este hét órakor kellett kezdődnie. A levegő párás volt, és esni kezdett az eső. Már délután fél ötkor mind a 800 szék foglalt volt. Egyre több és több ember érkezett, megteltek a folyosók, az erkélyek. Végül már 6000-en voltak, köztük állami hivatalnokok, gyári munkások, rendőrök és egyenruhás katonák is.

Az összejövetelen Nagy balkezes embere, Losonczy Géza elnökölt, mint a Hazafias Népfront lapjának, a Magyar Nemzetnek szerkesztője.

Az est fő szónoklatát Déry Tibor mondotta el, nyakkendő nélkül, nyitott nyakú ingben. A beszéd „akcióra“ buzdított a „bacilusgazdák“ ellen. Déry figyelmeztetett: „Nem elég csupán a tünetek ellen támadást folytatni.“²⁰

Horváth Márton, a Szabad Nép főszerkesztője felé fordulva Déry ezt mondta: „Sokat hallottunk a cenzúráról. Menjünk le az alapokig! Kezdjük magával Horváth elvtárssal, aki éppen itt ül! Nos, egyáltalán nem önmagát képviseli, és időnként nehéz megmondani, vajon képviseli-e még a Pártot. Egyszer jobboldali, máskor baloldali.“

Az év egyik legmelegebb napja volt. Nagy taps közepette Déry

megkérdezte: „Mi a problémánk gyökere? Az, hogy *nem vagyunk szabadok*. Remélem, vége a rendőr-terrornak. Optimista vagyok és remélem, hogy meg tudunk szabadulni jelenlegi vezetőinktől is. Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy itt csupán hatósági engedéllyel vitatkozhatunk. Úgy látszik, azt hiszik, hogy számunkra jó, ha kiadhatjuk a mérgünket. De mi tetteket és szavakat akarunk.“

Déry erősen izzad, amikor ezt mondja: „Cselekednünk kell! Másfél-kétezer ember — mindig ugyanaz a másfél-kétezer ember — jár egyik vitaestről a másikra!... Mire megyünk mindezzel? Ahelyett, hogy megelégednénk azzal, hogy érdektelen vitákat folytatunk, meg tudjuk-e szerezni magunknak a cselekvés jogát?“

Az összefüvetel kezdett elvadulni. Tardos Tibor, a Szabad Nép szerkesztőgárdájának lázadó tagja a nyomdák elfoglalására szólított fel — ez lenne egyedüli útja a „sajtószabadságért“ folytatott harcnak.

Este kilenc órakor a Váci utcát lezárta az egész útestet betöltő, az ülésre bejutni törekvő tömeg. A rendkívüli gyűlés híre körbejárt az egész városban. Hangosbeszélőkön keresztül az ülést a tömeg is hallhatta.

A gyorsírással írt jegyzőkönyvnek egy kis része jól mutatja, hogy az emberek óráról-óra egyre merészebbek. Nógrádi Sándornak, a Párt Propagandaosztálya fejének kiabálnia kell, hogy a saját szavát meghallja:

„Ha az elvtársak megengedik, ellent kell mondanom Déry elvtárs által kifejtett radikális véleménynek, és sok szempontból Tardos elvtárs véleményének is. (A kiabálás félbeszakítja.) Türelem, elvtársak! Örömmel hallottam a maguk tapsát, de szívesen meghallgatom morgolódásukat is (Csak hallgasd! Hallgasd!), mivel ezek azt mutatják, hogy szükség van egy új márciusra, egy új forradalomra. (Helyes! Helyes!) Türelem, elvtársak! Hiszem, hogy a mi Pártunk, a mi Kommunista Pártunk, tagjaival és az egész társadalommal együtt felismerte, hogy tragikus és súlyos tévedések történtek, és tudni fogja a legjobb utat azok kijavítására (a kiabálás félbeszakítja) ... Az a mi tragédiánk, de ha megengedik, a maguk nevében is beszélek... (Nem! Nem!) ...Az a mi tragédiánk, hogy hittünk abban az útban, amin jártunk!“

Amikor Vas Zoltán az emelvényre lép és kijelenti, hogy Rákosi menesztése személyes tragédia lenne a munkásmozgalom ilyen ér-

tékes veteránja számára, ilyen kiáltások hangzanak: „Jobb egy ember tragédiája, mint egy egész nemzeté!”

Éjfél is elmúlt már. Horváthot szidalmazzák. „Hogyan merészelik megtámadni a Pártot?” — kiáltja. „A Pártot? *Mi* vagyunk a Párt!” — hangzik a fenyegető válasz.

Valaki ezt kiáltja: „Miért nem ásták ki Rajk holttestét az árokból, és miért nem részesült ünnepélyes temetésben?”

A tapsolók egy csoportja feláll, és elkezdik skandálni: „Le a rendszerrel! Éljen Nagy Imre!”

Amikor a forrongó, felejthetetlen összejövetel véget ért, hajnali három óra múlt.

A következmények nem maradtak el. Tardost kizárták a Pártból, természetesen Déryt is. Június 30-án a Központi Bizottság a Petőfi Kör „ellenforradalminak” nyilvánította, tagjait pedig fasisztáknak, imperialistáknak és fizetett amerikai ügynököknek nevezte. A hivatalos határozat azt állította, hogy „ezt a nyílt szembefordulást a Párttal és a népi demokráciával főképpen a Nagy Imre körül csoportosuló kör szervezte”.

Az ilyen megbélyegző nyelvezet által megfélemlített Petőfi Kör visszahúzódott a csigaházába. A július 29-re tervbe vett összejövetelt elhalasztották először egy héttel, majd „októberig”.

Ám az utca egyszerű emberei egyre jobban Nagy mögött álltak. A rezsim egy munkásgyűlést akart rendezni a Petőfi Kör elítélésére. A munkások azonban erre nem voltak hajlandók. Ez felbátorította az Írószövetséget: nem ismerte el Déry és Tardos kizárását a Pártból.

Ilyesmi sohasem történt korábban.

Egy amerikai újságíró, Simon Bourgin szemléletesen ábrázolta az új „divatot” július 5-i, budapesti írásában: „Mindenki azt mondja, hogy Rákosinak távoznia kell. Ez az emberek által követelt minimum. Ezt hallom a garázsban a szerelőtől, a középosztályhoz tartozó emberektől és a szállodai portástól egyaránt.” De hozzátette: „Noha Nagy Imre népszerű azok körében akik személyes ismerősei, és akik emlékeznek rövid életű miniszterelnökségére, és arra, amit nekik juttatott, nem tartom valószínűnek, hogy mindenki előtt népszerű lenne.”²¹

Rákosi nem akart találgatni. Láthatta, hogy kifutott az időből. Összeállított egy listát 400 ellenfeléről, akiket azonnal le kell tartóztatni.

A Köztársaság téri Budapesti Pártközpont helyettes vezetője,

Mező Imre, Nagy Imre egyik titkos támogatója, azt mondta Vásárhelyinek, hogy főnökétől, Kovács Istvántól, a Politikai Bizottság tagjától megtudta, hogy a lista élén Nagy Imre és Kádár János neve szerepel.

Budapest rendőrfőkapitánya, Kopácsi Sándor is látta a listát. „Bizonyos régi elvtársaknak le kell horgonyozniuk valahol néhány napra vagy hétre” — mondta egyik beosztottja. Kopácsi bizalmasan figyelmeztette Északkelet-Magyarországon élő partizán elvtársait, hogy szükség esetén rejtsek el Kádár Jánost. Valószínűleg ez a cselekedet mentette meg két évvel később Kopácsi életét.

Ezeket a földalatti morajlásokat a Kreml nem vehette félvállra. Magyarország elvesztése halálos sebet ütött volna a Szovjetunió nyugati szárnyán. Mihail Szuszlov, a csatlós államokkal kapcsolatos problémák kreml-i szakértője Budapestre repült, hogy első kézből szerezzen értesüléseket a helyzetről. Moszkvába visszatérve azt tanácsolta, hogy Rákosi egy ideig maradjon meg a hivatalában. A meglepett jugoszláv követnek Hruscsov ezt a magyarázatot adta: „Nekünk, oroszoknak, nincs más választásunk.”

De miniszterelnök-helyettesét, Anasztáz Mikoját Budapestre küldte Szuszlov küldetésének ellenőrzésére. Egyáltalán nem csodálatos módon, Rákosi vérnyomása orvosainak aggodalomra adott okot. Egy francia követségi fogadáson aszottnak, elnyűttnek, soványnak látszott.

Rákosi a Központi Bizottság ülését július 17-re hívta össze.²² Ezalatt érkezett Mikoján Budapestre. A fő téma a Rákosi által letartóztatásra javasolt 400 személy listája volt. Pongrácz Kálmán, Budapest polgármestere szerint Mikoján megengedte, hogy Rákosi befejezze a mondanivalóját, azután hangsúlyozottan megkérdezte tőle:

„Mi a véleménye a Petőfi Körrel kapcsolatban, Rákosi elvtárs?”

„Az a Párt ellenségei által szervezett mozgalom” — felelte Rákosi.

Mikoján szárazon megjegyezte: „Ez érdekes. Moszkvában mi azt hallottuk, hogy a Párt tagjai a Petőfi Kör összejövetelein gyakran fejezik ki tapsal a tetszésüket, perceként át. Ez úgy hangzik, mintha az ellenségnek jelentős erői lennének a Pártban!”

Gerő Ernő, aki Rákosi véres uralmában 11 éven át segédkezett, vesztélyt szimatolt. Sarkára állt: „Arra szeretném felhívni népünk szeretett, bölcs atyjának figyelmét, hogy a tömeges letartóztatások nem egyeztethetők össze a szocialista törvényességgel” — kacintott ironi-

kusan.

Majdnem egyhangúlag leszavazták Rákosit.

Rákosi meghökkent, és átment a másik szobába, hogy Hruscsov-nak telefonáljon. Hangját hallani lehetett a másik szobában: „A Pártnak szüksége van rám! Ha én távozom, a Párt azonnal beadja a derekát!”

Reggel kilenc óra tájt K-vonalon át minden újságot figyelmeztettek, hogy tartsák vissza a sajtót egy fontos bejelentésre. Méray Tibor, a Béke és Szabadság új főszerkesztője érzékelte a problémát. „Most fogják bejelenteni Nagy Imre és társai letartóztatását” — gondolta.²³

De kilencven perccel később az a hír érkezett, hogy Rákosi Mátyás véglegesen megszűnt a Párt főtitkára lenni: „egészségi okok miatt” lemondott, és utóda Gerő Ernő lett. Farkas Mihályt kizárták a Pártból és megfosztották tábornoki rangjától.

Rákosi Mátyás július 21-én titokban elhagyta Magyarországot. Egy orosz repülőgép szállt fel vele a budaörsi katonai repülőtérrel és vitte moszkvai „gyógykezelésre”. Megfogyatkozott számú budapesti támogatóinak vigyorogva jövendőlte: „Nálam nélkül mindaz, amit alkottunk, ebek harmincadjára jut! Nemsokára meglátjátok!”

Két nappal később a Központi Bizottság megkezdte Rákosi tisztogatási áldozatainak rehabilitálását, név szerint felsorolva őket. A Gerő Ernő által a Pártba visszafogadott személyek között volt Donáth Ferenc, Kádár János, Losonczy Géza, valamint a korábbi szociáldemokrata Marosán György és Szakasits Árpád is. Néhányukat beválasztották a Központi Bizottságba, de voltak olyanok is, akiket a hóhér kötele megfosztott ettől az elégtételtől, mint Rajk Lászlót, Pálffy Györgyöt és Szőnyi Tibort.²⁴

Özvegyeiknek most kártérítést kínáltak fel. Az igazságügyminiszter Rajk Júliának 200 000 Ft kártérítést ajánlott fel, amelyet ő visszautasított. Nem pénzűt akart. Bosszút akart állni.

A Párt áldozatainak lelkei jeltelen erdei sírjaikból előjöttek, és a Budapest és Balaton közötti fő útvonalon menetelni kezdtek, hogy a síron túl kísértsek a Párt vezetőit.

19. MILYEN HANGOKRA KELTEK FEL?

Az, hogy Gerő Ernőt választották Rákosi utódjának, haragot és ellenérzést váltott ki. A nép Rákosi bukását helyesen érzékelte győzelemként, de most az egyik moszkovita helyébe egy másik lépett, az egyik zsidót egy másik váltotta fel.

Gerő puritán, fanatikus kommunistaként sohasem cselekedett magánérdekből, és a szokásos értelemben nem volt korrupt, de a Párt érdekében viperává változott.

Rákosihoz hasonlóan nem volt fotogén típus: göndör hajcsomói fésülhetetleneknek bizonyultak. Enyhén kidülledt szemeivel, vastag ajkával és hosszú, aszkétikus szájával olyan arca volt, amilyet csak a cowboy filmek feketekalapos részeiben lát az ember. A Szabad Nép egyik cikkírója perverz módon beismeri: „Jobban kedveltem őt, mint Rákosit. Rákosi undorító volt számomra. Úgy gondoltam rá, mint csúf emberre, mint olyan ellenségre, akitől undorodik az ember. Gyűlöltem megnézni a fényképét, bárhol is állt az. De Gerő olyan volt, mint egy műszaki szakember: nem árulta el érzelmeit. Úgy gondoltam Gerőre, mint olyan ellenségre, akit az ember gyűlöl, de tisztel.”

A spanyol földet is beszennyezte Gerő áldozatainak a vére. „Pedro” álnéven az NKVD rendőrfőnökeként működött Barcelonában, s mint ilyen úgy oldotta meg a rivális baloldali személyek likvidálását, hogy egy nagygyűlést szervezett, és annak résztvevőit lesből legyilkolták. Benne volt a keze Andrés Nin, a Katalán Köztársaság elnökének meggyilkolásában is.

Nem csinált titkot abból, hogy utálja a Petőfi Kört. 1956. július 19-én a nyugati újságírók sajtótájékoztatóján azt mondta, hogy a Petőfi Kör ülése „egy kis Poznan” volt (utalással az egy nappal korábbi lengyelországi tüntetésre), de a Petőfi Kör körül szerveződő csoportot veszélyes kihívásként értékelte a Párt Központi Bizottsága szempontjából. Igazi mérgét azonban Nagy Imrére és bomlasztó frakciójára tartalékolta. Egyik szeptemberi beszédében támadásba lendült: „Példákat tudunk felhozni arra, hogy komoly jobboldali elhajlások vannak a Pártunkban” — mondta korholóan. „A jobboldali elhajlás fő képviselőit Nagy Imre és a körülötte csoportosuló bűnös elemek alkotják.”

Röviden: Nagy Imrét, a Párt hierarchiájában lévő barátai figyel-

meztették, hogy Gerő Ernő tudatos provokációt tervez, ami jogcímet adna neki az ellenzék likvidálására. Ismét teljesen a barcelóniai taktikájáról van szó. A kérdés csak az: milyen provokációt tervez, és mikor?¹

A ravasz értelmiségiek látták a közelgő vihart, és időben előkészítették a vitorlájukat. Háy Gyula, a gazdag drámaíró, aki tíz évet töltött Moszkvában, volt az egyik ilyen értelmiségi. Begubózott életet élt, de az ország ifjúságának egyre növekvő tiltakozása nagy hatással volt rá.

„Éveken át a fiatal értelmiségiek és munkások összefüvetelein felolvasásokat és beszédeket tartottam. Érezni kezdtem, hogy mindaz, amit mondtam, ódivatú a számukra. Mindig azon gondolkoztam, hogyan lehetséges, hogy noha mi, a régebbi nemzedék tagjai minden tőlünk telhetőt megtettünk, hogy szebb jövőt biztosítsunk Magyarországnak, a fiatalabb nemzedék nem törődik ezzel és nem tisztel minket? Kezdttem bizonytalanná válni: hátha *mi* tévedtünk, és nekik van igazuk? Ezért kezdtem leleplezni a bürokráciát, és ezt minél kíméletlenebbül tettem, annál inkább vettem észre magam, hogy ellenállhatatlan rokonszenvvel közeledem ezekhez a fiatalokhoz.“

Háy írt egy nyílt hangú esszét „Kiegyezés az igazsággal“ címmel. De egy másik esszéje volt az, ami megmozgatta a társadalom képzeletét („Miért nem szeretem Őt?“). A vidéki városokban nyilvános összejöveteleken felolvasta. A hallgatóság kritikai kérdéseket kezdett feltenni, és Háy igencsak nehéznek találta a válaszadást.

Győrről az egyik hallgató felszólalt: „Mondja csak, mi történik a magyar uránnal?“ Pécshez közel ugyanis kereskedelmi szempontból jó minőségű uránércet bányásztak ki.²

Háynak be kellett vallania, hogy fogalma sincs erről. „De elismerem, hogy tudnunk kellene, mi történik az uránunkkal, és Önöknek is tudniuk kellene. A kérdésük teljesen jogos, és joguk van folytatni a kérdezősködést.“

Végül is az ezekkel a gazdag urániumkészletekkel kapcsolatos szóbeszéd a nép körében igen elterjedt volt. Egy tipikus magyar így okoskodott: „Ha mi most kockázatot vállalunk, a Nyugat is kész lesz bizonyos kockázatot vállalni.“³ „Még az Atomenergia Bizottság elnöke, Jánossy Lajos professzor (Lukács György filozófus törvénytelen fia)⁴ sem ismerte a Szovjetunió által Magyarországra kényszerített szerződés feltételeit. 1956 júniusában ezt panaszolta: „Amikor nemrég Moszkvába utaztunk a szovjet kollégákkal tárgyalni, kitűnt, hogy ők sokkal többet tudnak a magyar urániumkészletekről, mint mi magunk!“

Ezekben a nyári hónapokban Nagy Imre politikai szempontból a Kommunista Párt merev határain túl tekintett. 1956 januárjában írt egy memorandumot „Néhány időszerű kérdés“ címmel, amelyben koalíciós kormányzást javasolt, a Kommunista Párthoz nem tartozó személyek bevonásával. Egy vezető kommunista újságíró, aki Recskről 3 évvel korábban szabadult, most azt mondta Nagy társaságából az egyik személynek: „Nagy már nem kommunista.“ Egy évvel később így idézte vissza az eseményeket: „Nagy nem hitt a proletariátus diktatúrájában, szocialista Magyarországot akart teremteni és minden lehetségest meg akart tenni az életszínvonal emelése érdekében. Barátom azt mondta, hogy Nagy koalíciós kormányzást akart. Annak viszont nem volt a tudatában, hogy egy koalíciós kormány alakítása magának Nagy Imrének is a végét jelenti.“⁵

Nagy azt tervezte, hogy újra életre kelti a Hazafias Népfrontot, amint eljön az ideje. Más politikusok felé is tapogatózni kezdett.

Elküldte Vásárhelyit, hogy létesítsen közvetett úton kapcsolatot a szovjet fogságból nemrég szabadult Kovács Bélával, de Kovács nyolc év börtön után beteg ember volt és vonakodott főtitkári posztba kerülni.⁶

Losonczynak és Harasztinak azt a megbízást adta, hogy beszéljenek Kéthly Annával, a régi dogmatikus szociáldemokratával, de Kéthly nem akart semmifajta kapcsolatot a kommunistákkal, még a bűnbánó kommunistákkal sem, és nem válaszolt Nagy tapogatózásaira.

Nagy politikai számításai során a dr. Kiss Sándor köré csoportosuló régi Parasztszövetségre is gondolt.⁷ A harmincnyolc éves Kisst a fasiszták 1944 decemberében a német szállítások szabotálása miatt letartóztatták és 60 másik személlyel együtt halálra ítélték, de megszökött és a háború után, a Rákosi hatalomátvétele elleni harc tetőpontján kigazdapárti képviselő lett. 1947-ben bebörtönözték „árulás“ címén, és csak kálvinista hite tartotta életben. Miután kiszabadult, „osztályidegennek“ lett minősítve. Útépítésnél talált munkát magának. Nagy nyitása a gyors beszédű, jól öltözött politikus felé abban állt, hogy kieszközölte mintegy 30 egykori parasztszövetségi politikus szabadon engedését a börtönből. (Ezek ahhoz a 474 politikai fogolyhoz tartoztak, akik ekkor kiszabadultak — zömével kommunisták és szociáldemokraták —, míg mintegy 3000 politikai elítélt továbbra is a börtönben maradt.)

Az 1956. szeptember 5-én szabadon bocsátott kommunisták egyike Király Béla altábornagy, a hadsereg egyik magas rangú tisztje.⁸ Néhány nappal később egy delegáció Nagy képviseletében őt is meg-

látogatta. Csak negyvenhárom éves volt, de gyakrabban állt át a másik oldalra, mint az olaszok a két világháborúban. Miután rövid ideig az utolsó fasiszta honvédelmi miniszter szárnysegédje volt (egy korábbi fasiszta miniszterelnök vejeként) 8000 főnyi csapatával átállt az oroszokhoz, és felajánlotta, hogy harcol a saját kormánya szövetségese, Németország ellen.

Király Béla 1945 után belépett a Kommunista Pártba, nyilvánvalóan inkább *realpolitikai* megfontolásból, mint igazi meggyőződésből. 1948-ban ő volt az ország szárazföldi hadseregének parancsnoka. Amikor Farkas Mihály átvette a Honvédelmi Minisztérium irányítását, Királyt alacsonyabb beosztásba helyezték: a Hadiakadémia parancsnoka lett. 1951 augusztusában letartóztatták és a szokásos koholt vádakkal halálra ítélték. Szabadulása után Sárközi Márta szerzett neki állást: kertész lett. Sárközi Márta, Illyés Gyula, Gulyás Pál és Németh László szerkesztették 1949-ig a Nemzeti Parasztpárt felhivatalos lapját: a Választ. Sárközi Mártán keresztül találta meg Nagy Imre delegációja Királyt.

A delegáció kifejtette a Nagy Imre-csoport jellegét. „Megvetette lábát a Petőfi Körben, különböző pártszervezetekben és minisztériumokban. Minden minisztériumban megtalálható Nagy Imrének legalább egy embere, kivéve az ÁVH-t (amelybe nem óhajtottunk beszivárogni, hiszen nemsokára úgyis fel fogják oszlatni), és jelen vannak Nagy Imre hívei a hadseregben is.“ Elvitték Királyt Nagyhoz, aki így tájékoztatta: „Önnek kell a mi emberünknek lennie a hadseregben.“

Mindazonáltal a tábornok arra hivatkozott, hogy a börtönben töltött évek után nem teljesen egészséges. Ezért Nagy elintézte, hogy október 10-én azonnal felvegyék egy katonai kórházba kezelés végett.

Nagy Imre diszkréten Marosán felé is nyitott.⁹ Az áruló szociáldemokrata még mindig nyalogatta sebeit a börtön után, és a felesége kérve-kérte, hogy ne foglalkozzon újra a politikával. Ám a kísértés erős volt, és számos frakció igyekezett megnyerni őt. A szociáldemokraták ezt mondták neki: „Most itt az alkalom Ön számára a bosszúállásra!“

Marosán Nagy ajánlatát elutasította, és végül 1956 júliusában a Kádár János körül csoportosuló erőkhöz csatlakozott. Kádár és Révai József volt az a két ember, akikben Marosán a legjobban bízott. Kádár csoportja több hónapon át alakult ki. Egy CIA-ügynök már 1955 nyarán ezt jelentette Washingtonba: „Kádárt tekintik a Rákosi elleni ellenzék karizmatikus vezetőjének. Szorosan tömörülő klikkje a sztálinizmus rehabilitált áldozataiból tevődik össze.“¹⁰ A jelentés

hozzátette: „Nagy Imre titkos követői a Párton belül a második fő frakcióhoz tartoznak.“ A CIA megállapítása szerint ez a két frakció abszolút többségbe került a Párt vezetőségében, és az ortodox moszkoviták egyre inkább kisebbségbe szorultak. 1956 áprilisában és júniusában az ügynökök azt jelentették, hogy Kádár olyan frakció vezető személyisége, amely „erőteljesebb hanghoz akar jutni a Párt és az ország ügyeinek intézésében“. Ehhez a frakcióhoz tartozott Kőből József, Vas Zoltán és Nógrádi Sándor is.¹¹ Július 3-án a TDCS-97 246 számú CIA-jelentés arról számolt be, hogy Kádár hosszas beszélgetéseket folytatott Mihail Szuszlovval, és ez utóbbi úgy találta, hogy Rákosival kapcsolatos panaszai megalapozottak. Augusztus 12-én Kádárnak a szabadulása utáni első nagyobb politikai beszédén Salgótarjánban 20 000 vasmunkás vett részt. Szeptember 9-én ő vezette a Pekingben tartott Kínai Pártkongresszusra utazó küldöttséget. Nyilvánvaló, hogy csillaga emelkedően volt.

Júniusban egy drámai családgyesítési kísérlet sok esetre hasonlít abban az évben Magyarországon. Bondor százados hazatért a lakásába, hogy folytassa életét fiatal feleségével, akitől 11 évvel korábban elszakadni kényszerült.¹² Ő azon 900 tiszt egyike, akiket az oroszok 1955. november 19-én engedtek hazatérni Magyarországra. De Rákosi titkosrendőrsége a határnál letartóztatta, és mostanáig börtönben tartották.

Magyarország „felszabadulása“ óta mindketten megváltoztak. Az asszonyt a borzalmas titok terhelte, hogy az oroszok megerőszakolták, és emiatt nemi betegséget szerzett.¹³ A kommunistákkal való állandó konfliktusok megalázták, csendes, visszavonult lett. 1953-ban a gyárban, ahol dolgozott, felfedezték „kulák“ származását, kiállították 500 munkás elé és azzal vádolták, hogy egy tisztességes dolgozótól foglalja el a munkahelyet.

Mennyire átkozta azokat az idegeneket, akik elrabolták tőle a férjét, megbetegítették a testét és megsértették magyar büszkeségét azáltal, hogy azt állították: ők hoztak kultúrát Magyarországra. Undorodott attól, hogy a funkcionáriusok átkeresztelték Budapest híres utcáit és körútjait (amelyek nevét még iskoláskorából ismerte) a hitvány kommunista „hősök“ tiszteletére. 1956-ban harminchat éves és gyermektelen, frigid, az a félelem gyötri, hogy valószínűleg gyógyíthatatlanul beteg. Csak férje hazatéréiséért élt, sohasem kívánt semmi mást.

1950-ben hivatalos értesítést kapott arról, hogy a férje meghalt. Ezt sohasem hitte el. Amikor 1955-ben visszatértek az első foglyok Oroszországból, mindegyiküktől, akivel csak találkozott, megkér-

dezte, nem látták-e a férjét. Az egyik fogoly ismerte a férjét, még tábori számát, címét is meg tudta mondani. Bondorné örömeiben ujjongott. Írt egy levelet a megadott címre, és két hónap múlva választ is kapott.

Vége 1956. június 1-jén ismét láthatták egymást. Találkozásukkor férje negyvenegy éves és alacsonyabb, mint ahogy esküvőjük emlékeként megmaradt benne. De még most sem üdvözölhették egymást négy szemközt. Amikor Bondor százados belépett budapesti lakásába, négy idegen személy várt rá. Ezek azt tudták vele, hogy a hozzá hasonló, szovjet fogságból visszatért foglyok egy földalatti szervezetet hoztak létre. Megpróbálnak olyan emigránsokkal kapcsolatba lépni, mint a kisgazdapárti Nagy Ferenc egykori miniszterelnök, és igyekeznek sejtrendszerű kémhálozatot létrehozni, forradalomra készülve. Például Budapesten Bondor kapitány megtudja, hogy a Nagyvásárcsarnokban egy szállításvezető korábbi fogoly tiszteket teherautósofőrnek alkalmaz; ezek az emberek titokban megfigyelik a kommunista csapatok helyzetét, és ő erről Ausztriába jelentést küld.

Így Bondor újra nyakig benne van a titkos szervezkedésben.

Minden érzése megszűnt a felesége iránt. Úgy viselkedett vele, mint idegennel. Ideges volt, nyugtalan és gyanakvó. A csinos Bondor százados 1944-ben finom ember volt, és a társadalmi érintkezésben kifogástalan. Annak az embernek, aki a fogságból visszatért, olyan étkezési szokásai vannak, mint az állatoknak. Nyomorúságos szegénységben élnek, noha rokonaik sebtében vásárolnak neki egy tisztességes öltönyt. Bosszús és faragatlan, nem akar fürödni és ruhát váltani. Időnként naponta kétszer is akar közöszlenni. Ez felesége számára gyötrelme. Semmi sem emlékeztette férje jelenlegi viselkedésében arra, amilyen azelőtt volt.

Az asszony átkozza a kommunistákat azért, amit műveltek vele. A férj is ég a bosszúvágytól az oroszokkal szemben. („El tudnék hagyni mindent, feleségemet, karrieremet és minden egyebet, hogy tehessek valamit Nyugatért és Magyarországért” — mondta bizalmasan az amerikai tisztviselőknek 1957 márciusában.)

Egy forradalomért imádkozik, suttogva terjeszti értesüléseit, régi fogolytársaival együttműködve. Természetesen egy-két év alatt minden eshetőségre felkészülnek. Talán valahol máshol politikai válságba kerül a Szovjetunió, és akkor a lépni nem tudó birodalmat üstökön ragadhatják. Akkor majd ő és „3500” bajtársa elfoglalják Magyarország három nyugati megyéjét, és ezzel lehetővé teszik, hogy a határon át a nyugati hatalmak Magyarország segítségére siethesse-

nek.

Bondor százados hazatérése után néhány héttel, augusztus 20-án az izraeli CIA-főnököt, Koczak Istvánt meglátogatta valaki.¹⁴ Koczak a magyar követségen volt beosztásban egészen addig, amíg a Rákosi-rezsim 1949-ben persona non grata-nak nem nyilvánította, és ki nem utasította Magyarországról. Most egy kereskedelmi küldöttség jött izraeli látogatásra Budapestről, és a küldöttség egyik tagja újságolta el Koczáknak a hírt, hogy felkelés van készülóban Magyarországon. Mintegy 40 magyar vezetőt sorolt fel Koczaknak, akiknek közül van ehhez.

„Az egykori politikai foglyoknak van egy földalatti szervezete“ — mondta neki az ember. „Ők ki fognak robbantani egy felkelést.“ Koczak erről értesítette washingtoni főnökeit. Ő maga nem hallott semmi többet, de három hónappal később a CIA igazgatója, Allen Dulles a Fehér Házban politikai vezetőket így igazít majd el: „Én és mások országunkban teljesen meg vagyunk győződve arról, hogy Lengyelország és Magyarország határozottan antikommunista.“ Hozzátette, hogy augusztusban az ő ügynöksége jelezte, hogy olyan tendenciák vannak kibontakozóban, amik „erő híján elfojthatatlanok“.¹⁵

Az, hogy mi adja meg a végső lökést egy ilyen felkeléshez, ekkor még nem volt világos. Rákosi propagandája által felbátorítva sok magyar azt várta, hogy nem kisebb haderő, mint maga a nyugatnémet hadsereg vonul be az országba. Egy huszonhét éves egyetemi hallgató ezt mondta: „Úgy éreztük, hogy ha Németország nem lesz újból felfegyverezve, a magyar kérdés sohasem oldódik meg. Amikor Nyugatra menekültünk, azt tapasztaltuk, hogy Németország nem olyan erős, és nincs teljesen felfegyverkezve, ahogy ezt a propaganda alapján hittük.“ Egy másik fiatalember így fejezte ki megdöbbenését: „Amikor menekülésünk közben átléptük a határt, azt reméltük, hogy hatalmas hadseregek felvonulásával találkozunk.“¹⁶

Bizonyos írások egész nyáron át izzították a nép ellenérzéseinek a parazsát, még ha csupán közvetve is. Olyan szellemi előkészítésről van szó, mint amilyen szerepe az enciklopédistáknak (Voltaire-nek, Rousseau-nak, Montesquieu-nek) volt a francia forradalom előkészítésében. Az Írószövetség Irodalmi Újsága élenjárt ebben a szellemi előkészítő munkában. Ez a folyóirat hetente jelent meg, 150 000 példányban. Ebben volt olvasható Novobáczy Sándor gúnyos hangvételű párhuzama a kommunista funkcionáriusok és a régi görögök fő-

lött hatalmat gyakorló római prokonzulok között. („A görögök békeszeretők és tisztelet tudók voltak, fejet hajtottak a római prokonzulok előtt, amikor találkoztak velük, de amikor azok tovább haladtak, gyűlölettel telve fordultak utánuk.“) Az olvasókat meglepte, hogy ezt a számot nem kobozták el.¹⁷

Pálóczi-Horváth György cinikus cikkének („Mit kell egy kommunistának hinnie éjjel és nappal?“) jellemző volt a tartalma. Ugyanígy Máriássy Judit „Kényes kérdések“ című írásának is, amelyet az Irodalmi Újság augusztus 4-én közölt. Háy Gyula és Losonczy Géza gyakran írtak az Irodalmi Újságba és a népszerűbb Művelt Népbe. Ebben az utóbbi újságban jelent meg Ákos Károly „Egy professzor és a debreceni holdkóros“ című cikke, és Albert Camus szatirikus darabjának, a Caligulának utolsó felvonása Molnár Miklós fordításában. Az Írószövetség kiadott egy ragyogó, kis példányszámú hetilapot „Csillag“ néven. Ebben jelent meg Jobbágy Károly mesterműve, a „Szegény jobbágy“ és az ismert író, Faludy György Recsken írt alkotása, feleségéhez írt szerelmes levél formájában: „A börtönből Zsuzsának.“

Ezeknek a publikációknak fontos szociológiai hatása volt: az emberek úgy érezték, hogy nincsenek egyedül. Amikor 1953-ban a korábban szakaszvezető, akkor mérnök harminchét éves Reményi Ferenc, aki feleségével és két kisgyermekével a Gellért-hegyen lakott, megtudta, hogy Sztálin meghalt, feleségével megünnepelte ezt a hírt: évek óta először ittak bort az ebéd mellé.¹⁸ Egy évvel később a hat éves kisfiát ezekkel a szavakkal küldte iskolába: „Fiam, az iskolában sohasem szabad szólni azokról a dolgokról, amiket itthon hallasz, mert ha beszélsz, édesapádat börtönbe csukják!“ Így iskolás életének első napján a kisfiú megtanulta, hogyan kell hazudni. Így vétett a kommunizmus az emberi méltóság ellen egy kis család keretén belül.

Reményi Ferenc volt az első, aki Váci utcai munkahelyére először bevitte az Irodalmi Újságot. Ez 1956 januárjában történt. Márciusban már minden barátja olvasta titokban, ebédidőben. Augusztusban a cikkeket már nyíltan megvitatták. Az újságárusbódék előtt vasárnap esténként hosszú sorok álltak, várva a megjelenő következő számot. Kéz alatt a folyóiratot az eredeti ár kétszereséért-háromszorosáért adták tovább. Vasárnap esténként a rendőrség több alkalommal csak gumibottal tudott rendet teremteni.

A Párt dilemmával küszködött. Szabadjára engedték az alkotó szellemet, de hiányzott belőlük most az a könyörtelenség, ami a sztálinizmushoz való visszatéréshez szükséges lett volna. Az írók nem voltak hajlandók elfogadni a cenzúrának semmilyen formáját, és

hangsúlyozták, hogy az ő újságuk a Párt egyik tömegszervezetének, az Írószövetségnek hivatalos újságja.

Így a publikálások folytatódtak. Az egyik cikk a Párt „nagy kutyáit” tűzte tollvégre. A közönség meghökkent és zavarban volt.¹⁹ Aztán Déry Tibor írt egy káromlással egyenértékű szatírárt egy „nagykutyának” a temetésén elmondott beszéddel kapcsolatban (az elvtársat a kommunista nagyságok számára fenntartott Kerepesi temetőben temették el). Novobáczy megkoronázta azt egy művel „Különös emberek” címmel. Ez a Párt tagjait leplezte le. Amikor a Sztálin-díjas Aczél Tamás írt egy leleplező írást a Balaton melletti öszödi luxusvillákról, ahol a pártfunkcionáriusokat ÁVH-őrség oltalmazza, Ács Lajos, a Párt egyik, magas beosztású vezetője magához hívatta, hogy ezzel a cikkel kapcsolatban elbeszélgessenek. Aczél nem volt hajlandó ennek a felszólításnak eleget tenni.

„Nagykutyák voltunk, és ezt tudtuk jól” — emlékezik vissza erre az őszre.

Egy Gerővel folytatott vita után egy másik összeütközés is történt. „Szemtelen voltam. Megmondtam nekik, hogy ostobák, korlátoztak, türelmetlenek. Közöltem velük, hogy Bata, a honvédelmi miniszter idióta, akire még egy villamos vezetését sem bíznam. Tudtára adtam, hogy három évvel ezelőtt kellett volna hallgatni ránk, az írókra” — emlékszik vissza Aczél.

Ezen a nyáron egy új lap jelenik meg a az újságosok polcain: a Hétfői Hírek. A szerkesztőség a New York Palota épületében van. Az épületet egy biztosító társaság ötven évvel korábban építette. Jelenleg az épület piszkos és komor. A főszerkesztő, Boldizsár Iván híres beköszöntő cikkében kijelentette, hogy csak az igazat fogja publikálni. Később valószínűtlennek fog hatni, amikor ezt nyilatkozza: „Tudatosan sohasem írtam le olyat, amit abban az időben nem gondoltam volna igaznak és helyesnek.”²⁰

Boldizsár opportunistá volt, semmi más.²¹ Ám nagy életenergiájú és jó kedélyű ember. A történelem több nagy mozzanatának szemtanúja: Berlinben egyetemi hallgatóként végignézte Hitler hatalomátvételének napját, újságíróként Hitler bécsi és prágai bevonulását, és Voronyezsnél mint katona harcolt, amikor Oroszországban az előrenyomulás visszavonulássá változott. Rajknak mint külügyminiszternek a helyettese volt. Később azt állította, hogy távozni akart, amikor tudatára ébredt, hogy Rajk ellen hamis vádat emeltek, de Rákosi azt mondta neki: „Itt senki sem mond le, elvtársak. Önöket csak kirúgni lehet.”

Alkalmazkodni kényszerült a rendszerhez, mivel francia nő volt a felesége. Mégsem volt gyáva. Édesapja, aki az első világháború alatt katona volt, egy alkalommal azt mondta neki: „Ide hallgass, fiam, a golyónak *orra* van. Ha félsz, izzadsz és szagod van. A golyó megérzi a szagot és beléd megy. Légy kemény és ne félj!”

1956-ban Boldizsár nem félt. Ironikus, hogy a legfontosabb eseményekről azóta sohasem írt egy sort sem. Utoljára 1980 áprilisában találkoztunk. Repülővel és autón ezer mérföld utat tettem meg, és végül Öszödön találkoztunk, ahol ugyanazt az exkluzív kényelmet élvezte, mint a funkcionáriusok, a Balaton mellett. Boldizsár, a görnyedt öregember egy puha nemezkalapot szorongatva jelent meg a találkozóra. Arca fáradt volt és melankóliát tükrözött, ráncos volt. Nem volt együttműködő. „Számomra nem fontos, hogy az igazság nyilvánosságra kerüljön” — mondta az egykori „keresztes vitéz”. Amint bicegve visszamegy börtönszerű nyaralójába, elnézem a zöldre festett vasajtót, az egyenruhában lévő, sapkás öröket és a szögesdrótot, úgy éreztem, hogy elszállt belőle minden harciaság.

Mennyire más volt az 1956-os Boldizsár Iván! A Hétfői Hírek az 1956. szeptember 7-i első számától kezdve harcias lap. Szavai lázba hozták az egész fővárost! A Nemzeti Színház melletti új újságárusbódék táján az emberek hangosan olvasták fel a körülálló tömegnek az ő vezércikkét, melynek a címe: „Tiszta lappal”.

A későbbi számokban Vásárhelyi intézett nagy támadást a „népi demokrácia” ellen. Olyan szavakat használt, amelyekért később a bíróság előtt is felelnie kellett: „Ez sohasem tűnt sem demokráciának, sem szabadságnak, mert benne lábbal tiporták az emberiség legszebb eszményeit.” És egy fiatal újságíró, Sárközi Mátyás ellenséges kritikát írt a szovjet filmről. Megjegyezte, hogy a magyaroknak elege van az olyan filmekből, amelyekben a daloló orosz parasztok aratókom-bájnokat vezetnek az orosz földeken.²²

Senki sem olvassa az újságokat nagyobb lelkesedéssel, mint a nemrég kiszabadult politikai foglyok. Sorba áll az újságos bódéja előtt a Hétfői Hírekért Péterfalvy János Ödön, görögkeleti püspök is.²³ Bal állkapcsa összetörve, szemei a sztálini terror tíz börtönévének tanúi.

Őt és fogolytársait a magyar határra szállították, és ott átadták a magyar hatóságoknak. Mintegy 800 személy tért haza, a többi 664 embert a jászberényi börtönbe szállították, köztük a püspököt is. 1956. július 1-jén az ÁVH őt is elengedte.

Most a püspöknek naponta kell jelentkeznie a rendőrségen, mint

egy közönséges bűnözőnek. A rendőrszázados kedves, öreg fickó. Áthajlik az asztal fölött és halkán suttozja: „Mondja el kérem, milyen volt Oroszországban“. Aztán sietve hozzáteszi: „De ne nagyon hangosan, mert nem akarjuk, hogy mindenki meghallja.“

A püspök egyszerű szavakkal elmondja történetét. 1946-ban szállították Lvovból Sztálingradba, olyan teherautón, amelyet a meghalt foglyok hulláinak szállítására tartottak. A sztálingradi végállomástól gyalogmenetben vitték őket vérengző ebek kíséretében, amelyek szétépték azokat a rabokat, akik botladoztak és elesetek. Addig mentek, amíg el nem érkeztek az Altáj-hegységben egy őserdő közepébe, ahol kerítést kellett építeniük fából, majd egy gulágot, egy munkatáborot.

„Az első 1200 emberből, aki ideérkezett, csupán 60 ember volt életben három évvel később“ — emlékszik vissza a püspök. „Minden héten érkeztek újabb és újabb foglyok. Köztük voltak a balti államokból származó rabok, de voltak oroszok, üzbégek, tatárok és örmények is“.

1950-ben egy másik gulágba szállították őket, ahol orosz tábornokok és újságírók is raboskodtak. „Voltak ott püspökök, egyszerű papok, baptisták, római katolikusok, japánok, belgák, franciák, sőt két amerikai is — közülük az egyik Chicagóból jött meglátogatni a csatlós államok egyikében élő családját.“ Ez a gulág 388,5 m² területű volt, 300 000 fogollyal.

A rendőr figyelmesen hallgatja. A püspök így fejezi be a történetet: „Az utolsó ősszel egy gyülekezési pontra vittek minket. Kaptunk matracot, pipereszappant, fogkrémet, és olyan étkezésben részesültünk, amiben még a tábor őreinek sem volt részük. Napjában négy filmet néztünk meg, koncerteket és rádiót hallgattunk, minden nap étkeztünk, sőt még bort és whiskyt is kaptunk. Azt mondták nekünk, hogy nagyon törődnek velünk, és sejtelmük sem volt arról, hogy milyen rosszul bántak velünk — mindez Berija bűne. Most őt eltávolították, mindez meg fog változni.“

Most ott áll az utca sarkán és megvásárolja a Hétfői Hírek legutóbbi számát. Néhány nappal ezelőtt az ÁVH kijelentette, hogy ő ugyanolyan ember, mint a többiek. Hogyan is tudná, hogy a személyazonossági igazolványát az ÁVH csaknem láthatatlan jellel látta el, ami mindörökre azt fogja mutatni, hogy ő „az állam ellensége“?

Szerte az országban nagy lett a felgyülemlett gőz nyomása.

Rákosi 1955-ben ismét erőltetni kezdte az „önkéntes“ kollektivizációs programot. Ez haragra gerjesztette az egész parasztságot, de ez

alkalommal volt szószólójuk. A Csillag szeptemberi számában Márkus István falu-szociológus egy cikkben négy Somogy megyei falu helyzetét mutatta be és gyors reformokat javasolt.

„1955 őszén egy brigád érkezett a Som nevű faluba. Ez a brigád a faluból, a megyéből és országos szintről érkezett pártfunkcionáriusokból és kormány képviselőkből állt. Az első néhány napon viszonylag szelíd formában agitációt fejtettek ki. Néhány paraszt beállt a sorba, de a többség nem.“ — írja Márkus. A harmadik héten a brigád taktikát változtatott. A parasztokat bezárták, éjjel faggatták, megfélemlítették és ütlegették, amíg csak nem egyeztek bele, hogy a kollektív gazdálkodás útjára lépnek.

A Petőfi Kör szeptember 25-én megvitatta ezt a cikket. „A hall zsúfolásig tele volt“ — számol be az ülésről a Szabad Ifjúság. „Tudósok, termelészövetkezeti vezetők, írók, mezőgazdasági szakemberek, vidéki tanácselnökök a megjelentek között... A vita éjjel utánig tartott. A szónokok a kollektivizálást valamennyien szükségesnek tartották, de a visszaéléseket bírálták.“²⁴ Követelték a kényszerű kollektivizálás megszüntetését. Amikor a funkcionáriusok azt az ellenvetést tették, hogy ez évente milliós károkat okozna, egy hang így kiáltott fel: „Akkor menjenek ki a szovjet csapatok az országból! Ezek több pénzt emésztenek fel!“

Tildy Zoltán, a gyenge, ősz hajú kispap politikus, aki a második világháború után köztársasági elnök volt, és éveket töltött fogságban, szólásra emelkedett. „Amint Önök tudják, elég sok időm volt a gondolkodásra“ — mondta kényszeredett mosollyal. „És én sohasem felejttem el, amit egy öreg paraszt mondott: »Tönkre vagyunk téve. Szocialista falu lettünk!«“

Tildy szavai elakadtak. De ezen az értekezleten nem is az volt a fontos, hogy az egyes emberek mit mondtak, hanem az a felfedezés, hogy az emberek beszélhetnek és összegyűlhetnek az ÁVH ellenére, és anélkül, hogy utána letartóztatták volna őket.

A szabadságnak ez az elfelejtett érzése úgy kapta el az embereket, mint egy fertőzés. Egyre többen jöttek a gyűlésekre, fogékonyan a „fertőzésre“.

A „börtönőrök“ idegesek. Aczél Tamás később megállapította, hogy Magyarország ettől kezdve olyan, mint egy „gazda nélküli ország“. A terror-apparátus már nem funkcionált megfelelően. A funkcionáriusok nem tudták és nem is akarták zabolázni az értelmiségieket. A régi hierarchia és a sajtómonopólium összeomlott.

A sztálinistákat sehol sem alázták meg annyira, mint az Írószövetségnek a Városházán rendezett, 1956. szeptember 17-i közgyű-

lésén.²⁵ A sztálinisták olyan általános vereséget szenvedtek a szavazások alkalmával, hogy egyikük könnyek között hazament. Az írók megszavazták, hogy követelik a Párttól Nagy Imre rehabilitálását, és elfogadták a Lukácsy Sándor által megfogalmazott határozatot: bizonyos kiválasztott írókat elküldenek a tizenöt legnagyobb gyárba, hogy tájékoztassák a dolgozókat ezekről a döntésekről. A gyűlésről beszámoló Irodalmi Újság egy félóra alatt 70 000 példányban fogyott el. A következő rádióadásában, szeptember 19-én a Szabad Európa Rádió kárörömmel ismertette a szavazást, és dicsérte az Írószövetséget, hogy megtette az első lépést a „kártyák felfedése” felé.²⁶

Ezek lélegzetelállító hetek voltak, az utolsó hetek a felkelés előtt. A funkcionáriusok menekülőben, az ÁVH-t a fegyelmezetlenség és a bizonytalanság örlötte.

A hivatalos pártsajtó bátor arcot mutatott. Mióta Hitler „Völkischer Beobachter”-ének 1945. április 30-i, utolsó száma megjelent azzal a cikkel, amelynek ez volt a címe: „Május a konyhakertben”, nem akadt újságíró, aki olyan eszeveszetten keresett volna fájdalomcsillapítótul hétköznapi témát, mint ahogyan most tették a Párt bértollnokai. 1956. szeptember 29-én a Szabad Nép címlapja a termékbegyűjtési versenyről tudósított, majd a széntartalékokról és a Néphadsereg Napjának megünnepléséről — egy parádéről, amelyre a rendszer gyorsan összeszedett egy csomó újonnan rehabilitált tábornokot, hogy azok foglalják el az első sorban az üléseket.

Négyezer mérfölddel távolabb, Washingtonban a CIA a végső fi nomításokat végzi a „Vissza fog-e térni Nagy Imre a hatalomba Magyarországon?” című elemzésén.

Egész Magyarországon mindenütt ugyanezt a kérdést teszik fel az emberek. Várják, hogy Nagy Imre — a legendás Barbarossa császárhoz hasonlóan — szálljon le hegyi barlangjából és mentse meg a szükség órájában az országot.

20. MEGALÁZKODÁS

1956. október 25. Majdnem dél van.

Budapesten gépfegyverek kalapálnak, a golyók a Parlament épülete előtt összesereglett, rémült tömeg közé hullanak.

Londonban a Daily Mail külügyi tudósítója, Noel Barber egy híres londoni üzlet körül járkál, bevásárlási listával a kezében.¹ Ruhákat vásárol kisbabájának, Simonettának. A ruhák drágábbak Svájcban, ahol Barbernek birtoka van a Genfi tó partján. Negyvenhat éves, magas és barátságos férfi; gombszerű szemei enyhítik pirospozsgás arcvonásait. Nemzetközi újságíró azóta, hogy a Fleet Street-re elküldte első nevezetes tudósítását, amely ezzel az emlékezetes sorral kezdődött: „A Brit Honduras mindenki által elfelejtett gyarmat, kivéve a gint exportálókat.”

Azóta megkéselték Casablancában, nyolc óra alatt körülrepülte a Földet, Méray Tiborral ellentétes oldalon tudósított a koreai háborúról, és különböző államfőkkel készített interjút, Rainertől Husszeinig. Eljutott a Déli-sarkra is. Három napra beprésseli magát egy kölcsönzött autó volánja mögé, amelynek szélvédőjét szovjet géppisztolygolyók lyukasztják át, miközben ugyanazt az elegáns kék öltönyét áztatja vére, amelyet ezen a délelőttön visel a Harrods földszintjén.

Éppen berakja egy szürke Samsonite bőröndbe, amit vásárolt, amikor az üzlet hangosbeszélője őt keresi: a Mail van a telefonnál. „Távíratot kapott Magyarországról, az új miniszterelnöktől: ‘A londoni követséget utasítottuk, hogy adjon ki azonnal vízumot Magyarországra.’”

Barber fog egy taxit és a bőröndöt bedobja a csomagtartóba.

Egy hosszú út gyümölcse ért most be. Két héttel ezelőtt szert tett egy új kék Firebirdre a genfi autó-kiállításon, és azon ment Jugoszláviába, Titóval interjút készíteni. Útközben hazafelé azt tervezte, hogy megmutatja Sacher cukrász-különlegességeit fiatal olasz feleségének, Titinának, de a budapesti Duna szállóban felhívta egy tisztviselő az angol követségről, és ezt a tippet adta neki: „Van itt egy bizonyos politikus, akit meglátogathatna: Nagy Imre. Éppen most vették vissza a Pártba.”

A név semmit sem jelentett Noel Barber számára, de azon a va-

sárnapon, október 14-én ebéd után a Gerbaud kávéházban elbeszélgetett Nagy Imrével. Imre bácsi hódolt szenvedélyének: édes süteményt fogyasztott. Barber udvariasan mosolyogva ezt gondolta: „Tipikus nagy bajuszú magyar, elég unalmas ember.” Annak rendje és módja szerint küldött egy táviratot a Fleet Street-re. Főszerkesztője a táviratot lefűzte a dossziéjában.

De azután ugyanezt a Nagy Imrét a népfelkelés sodrása hatalomra juttatta, és Barber azt tette, amit ilyen körülmények között mindig tett: ezer szóból álló hízelgően udvarias táviratot küldött neki a Daily Mail költségén. Már régen rájött, hogy a fontos személyek beosztottjai nem merik elsikkasztani vagy eltitkolni az igazán hosszú táviratokat.

Most megérkezett Nagy Imre válasza. Barber délben a Northcliffe House második emeletén beszél Peter Hope-pal, a Mail fiatal külügyi rovatvezető-helyettesével. A magas, bajuszos, jó kinézésű Hope az újság külügyi tevékenységeinek a motorja. Külügyi íróasztalát a szerkesztőség többi részétől üvegfal választja el. A katogó telexgépek tömkelege mellett ingujjban trónol íróasztalánál.

Diadalmasan bök cigarettatartójával Nagy Imre táviratára.

„Ezt nagyon furfangosan kell csinálni” — mondja Barber a maga kifinomult yorkshire-i vontatott modorában. „A legfontosabb az, hogy jó sok készpénz legyen nálam.”

Felhívja Bécsben Lawrence Davist, ottani emberüket. „Intézzé el, hogy egy jó minőségű autó várjon rám este nyolc órakor a bécsi repülőtérén, külföldi újságokkal, tartalékbenzinnel, dobozos sajttal (tudja, a fóliába csomagolt fajtára gondolok) és két üveg whiskyvel. És hozzon tíz karton amerikai cigarettát. Erre azért lesz szükségem, hogy borralalót tudjak adni.”

Ez a részletekre terjedő figyelem és a munka megszervezése a profi újságírók ismertetőjegye.

Az Eaton Place 35-ben a fehérre festett magyar követség az újságírók ostroma alatt áll. Egy vékony, fekete bajszú hivatalnok eltorlaszolja az ajtónyílást: „Nem, Magyarországra nem adunk vízumot! Csak Mr. Noel Barber-nek!”

A hivatalnokok lebélyegzik az útlevelét, a Mailtól egy taxi hozza a borítékot, amelyben 700 dollár van és a repülőjegye, Barber útnak indul.

Ebben a pillanatban, október 25-én Nagy Imre és a Párt vezetősége a Központi Bizottság budapesti, Akadémia utcai épületében tartózkodik, sarokba szorítva, szökésre készülve. A bejárati hallban vérfoltok, az épületen kívül egy tucat orosz tank áll őrt. Az egész or-

szágban ádáz harc folyik a felkelők és a szovjet csapatok, illetve az ávosok között. Minden repülőtér zárva, és Nagy Imrének Barberhez küldött távirata az utolsó, ami kijut az országból.

Barber magához veszi karimás kalapját és Olivettijét, majd azt mondja a taxisnak, hogy vigye őt a londoni repülőtérre. Másik kezében még mindig szorongatja a Harrodsnál vásárolt babaruhákat tartalmazó bőröndöt.

Bécsben Davis várja egy Borgward Isabella kocsival. Davis egy nagy angol zászlót erősített az autó tetejére. Az autó órája mindössze háromezer mérföldet mutat, és Barber sohasem találja ki, hogyan lehet kinyitni a motorház fedelét. A kölcsönző cég jelentős le-tétet kért, ami bölcs óvatosságát bizonyítja. Bécsből Barber a határ felé indul, egy kis egyszerű ausztriai faluba, Nickelsdorfba. Az utol-só, amit Davis lát, az autó vörös hátsó lámpái, amint belevesznek az úton a sötétségbe, ami nem más, mint a forradalmi Magyarország.

A magyar felkelést hosszú, száraz hónap előzte meg. Ezen a nyá-ron kellenlül visszavették a Pártba a korábban kizárt újságírókat: Vásárhelyi Miklós Pártba való visszavételét visszadátumozták 1939 szeptemberére. Ez az ingyenes tisztelet még a cinikus újságíróra is hatást gyakorolt. „Lehet, hogy nem voltam többé jezsuita, de még mindig tagja voltam a szent római egyháznak“² — magyarázta ké-sőbb jókedvűen.

De magának Nagy Imrének a megnyerésére irányuló törekvések kudarcot vallottak. Simon Bourgin amerikai újságíró augusztus 31-én Budapestről ezt írja: „Nemrég Gerőhöz hívták Nagy Imrét és megkérdezték tőle, hajlandó volna-e miniszteri állást vállalni a kor-mányban. Ennek természetesen az lenne a feltétele, hogy visszavon-ja korábbi tévedéseit. Nagy erre nem volt hajlandó.“ A Párt feltételei között szerepelt a Nagy-csoport feloszlata, illetve Nagy Imrének a csoporttól való elhatárolódása is. Mindnyájan meg voltak győződve, hogy ha kellő ideig várnak, Nagy Imre visszatérhet a hatalomba, sa-ját feltételei alapján is.³

Hruscov megkezdte a korábbi hibák kijavítását. Szeptember 19-én családjával hétvégi magánlátogatást tett Jugoszláviában. Tito szeptember 27-én viszonzta a látogatást: meglátogatta Hruscovot a Kremlben. „Az ebéd alkalmával nem volt hiány az alkoholból“ — állapította meg Veljko Micsunovics jugoszláv diplomata. Három na-pi tivornyázás után váratlan látogató jelent meg Gerő Ernő magyar pártvezető személyében. Gerő megjelenése inkább Tito számára je-

lentett meglepetést. Tito később így írt erről: „[Gerő] bűnbánatot színlelt ... és ígéretet tett az összes korábbi hibák kijavítására.“ Hruscsov nyilván eltökélte, hogy elsimítja a nézeteltéréseket a két porlekedő szomszédja között, mielőtt az egész szovjet birodalom kettészakad. Az eredmény az lett, hogy Tito vonakodva bár, de meghívta a magyar pártvezetőket: a közeljövőben látogassák meg őt Belgrádban.⁴

Mindaz, amit Nagy Imre — bőbeszédű memorandumainak tanúsága szerint — hirdetett, nagyon sok volt. Minden hatalmi csoportosulást ellenzett. „A szuperhatalmi tömbök előbb-utóbb konfliktust eredményeznek“ — írta. Úgy érvelt, hogy a semlegesség híres „öt elve“, amit nemrég dolgozott ki a Bandungi Konferencia, minden olyan államra alkalmazható, amely — mint Magyarország is — „a szocializmus felé csakis a szovjet úttól eltérő módon képes haladni“. Ez veszélyes nyelvezet volt. Nagy Imre a valóságban ezen is túllépett, amikor Jugoszláviát állította modellként. Az ő eszménye a közép- és kelet-európai népek szabad szocialista szövetségi rendszere volt.

Természetesen Nagy Imre tudatában volt országa gyengeségének. Hasztalan törekvés lenne teljesen elszakadni a szovjet befolyástól. „Történelmi tévedés, helyrehozhatatlan hiba lenne korlátok közé szorítani azokat a szoros jószomszédi kapcsolatokat, amelyek minden téren kialakultak Magyarország és a Szovjetunió között, illetve azt a kölcsönös együttműködést, amelynek fejlesztése nagymértékben országunk érdekében áll“ — írja.

Nagy Imre nagyon elégedett ezekkel az írásokkal, noha tudta jól, hogy dinamitot tartalmaznak. A Nagy Imre-per alkalmával csoportjának egyik tagja kifejtette: az Öregúr célzást tett arra, hogy „nem lenne hasznos, ha a Párt megszimatolná tevékenységeimet“. Írásait — óvatosan — olyan politikusoknak mutatta meg, akik az Orsó utcai villájában meglátogatták, és Vásárhelyi, Gimes és Fazekas által szűk körben terjesztette azokat. Fazekas adta át Kopácsinak, Budapest rendőrfőkapitányának a saját másolatát, azt a tisztán látó fejtegetést, amelyet Nagy írt a rendszer korrupt erkölcséről és szokásairól. Ez szeptember folyamán történt, ahogy Kopácsi később tanúsította.

A titkolózás nem illett Nagy Imre jelleméhez. Még 1956 októberében is a Központi Bizottságot tekintette igazi és egyetlen otthonának. Pontosan úgy, ahogy Bondorné minden évben arról álmodott, hogy férje hazatér a szovjet fogságból, Nagy Imrének is volt egy ál-

ma: diadalmasan fog visszatérni „száműzetéséből“ és újra a Párton belül fog működni. Október 4-én hivatalosan kérte a Pártba való visszavételét. Levele bőbeszédű, szenteskedő és ismétlésekkel teli. Az első oldalon nyolcszor használja a „Párt egysége“ kifejezést! Akárcsak Tatjana levele Anyeginhez, ez is szebben hangzott volna megzenésítve. Kéri, hogy legyen vége az „ügynevezett Nagy Imre-ügynek“, az ellene folytatott nyilvános perlekedésnek, és követeli, hogy vonják vissza mindazt a vádat, ami megalapozatlannak bizonyult. „A magam részéről hajlandó vagyok minden hibát beismerni, amit valóban megállapítottak“ — írta fesztelenül.⁵

A tényleges helyzet az volt, hogy a Párton belül szélesedett a szakadék. Az egyik frakció azt akarta, hogy Rákosi visszajöjjön. Voltak a Központi Bizottságban egyesek, akik már ilyen cikket fogalmaztak a sajtó számára: „Üdvözlünk idehaza, Rákosi!“ Egy másik frakció a Párt üdvét a még szélesebb körű liberalizációban kereste. Az újságírók és az írók egymással versengve gúnyolták a Pártot és a Párt történetét. Október 6-án az Irodalmi Újságban jelent meg az egyik legismertebb szúrás, Háry Gyula gyilkos satírája: „Miért nem szeretem Kucsera elvtársat?“ Az írás tele volt találó jelzőkkel, amelyek pellengrére állították a funkcionáriusokat egész közepszerűségükben és kegyetlenségükben, neveltségessé tették tudatlanságukat és arroganciájukat. A 'Kucsera' név gyökeret eresztett a nyelvben; a valóságos Kucserák százai kérték törvényileg nevük megváltoztatását.⁶

A rendszer azt is megpróbálta, hogy a nép nyugtalanságát egy hátborzongató szertartásnak, Rajk László és vele együtt felakasztott társai hivatalos újratemetésének engedélyezésével hatástalanítsa. Ennek időpontjául október 6-át választották, a 13 magyar tábornok 1849-es kivégzésének évfordulóját.

Az október 6-át megelőző nap Nagy Imre megpróbálta telefonon elérni a Szabad Nép szerkesztőségében Rajk Juliát.⁷ Nagy Imre telefonjára az egész szerkesztőség felfigyelt; végül Rényi Péter, a főszerkesztő helyettese beszélt Naggyal. „Mélységesen aggódok a holnapi nap miatt“ — mondta Nagy. „Rajk Júlia állami temetést és a főváros utcáin gyászfelvonulást követel férje számára. Mit gondol Ön mindeerről?“

Rényi megdöbbsent Nagy Imre naiv kérdésén.

„Önök talán forradalmat akarnak? Ha a tömegek felvonulnak a főváros utcáin, nem tudni, mi lesz a vége!“

A korábbi politikai foglyok számára a Kerepesi temetőben való

gyülekezés volt az első nagy erődemonstráció.⁸ Ha az időjárás melege lett volna, a felkelés talán ott és akkor tör ki. De hideg, szeles idő volt. Noha kétszázezer magyar állampolgár jelent meg, és a Párt iszonyatos „társasjátékát” félelmetes, ellenséges össznépi látványossággá változtatták; a tömeg magatartása viszonylag békés volt. „Elmegyünk megnézni, hogy nevelteti ki magát a rendszer!” A légkör még így is telített volt elfojtott agresszív érzésekkel. „A temetés csálás volt!” — mondta egy csalódott diákvezér. „Kiábrándító. Mi, egyetemi hallgatók abban a reményben mentünk el a temetésre, hogy valami történni fog.”⁹

Az állambiztonsági rendőrség került a hangsúlyozott jelenlétre. Nyilvánvaló, hogy a kormány tagjai attól féltek, hogy az ÁVH keki egyenruhái olajat öntenének a tűzre, ezért a kordonokat sorkatonák őrizték, akik látszólag fegyvertelenek voltak, ám uniformisuk zsebében pisztoly volt elrejtve. Más csapatoknak az volt a feladata, hogy a helyszínre nagy mennyiségű fegyvert és lőszert szállítsanak, de láthatatlanul, minden eshetőségre felkészülve. Normális körülmények között csak a magas rangú tisztek viseltek nyilvánosan fegyvert. Egy huszonnyolc éves katonatiszt mondotta: „Fegyveremet a kaszárnnyában kellett hagynom. Nem vihettem ki onnan, kivéve azt az esetet, amikor tisztításra kaptam engedélyt, de akkor is csak egy órára.”¹⁰

A temetés olyan volt, mint egy shakespeare-i jelenet. A szitáló eső felhőszakadássá változott, a csuromvizes funkcionáriusok felváltva álltak díszőrséget, és az esővíztől csöpögő arcuk olyan félelmetes vonásokat mutatott, mint a fizetett gyászolók a szegények temetésén.¹¹ Az elmondott beszédek arra emlékeztettek, ahogy Winston Churchill Sikorski tábornokot búcsúztatta 1943-ban. („A katonáknak meg kell halniuk, de haláluk által tartják fenn azt a nemzetet, amelynek életüket köszönhetők!”) Ugyanazon reggel a Szabad Nép cinikusan mondta a szöveket:

„Sok magyar kommunista bizonyította mártírhalálával azt, hogy egy kommunista számára semmi sem szentebb, mint a dolgozó nép érdeke és hazájának szabadsága. Rajk és társai igazi tragédiája abban áll, hogy a halálos ítéletet a szocializmusnak és a népnek a nevében mondták ki, olyan emberek ellen, akik a Pártnak, a népnek és a szocializmusnak hű katonái maradtak — mindhalálig.”¹²

Kevés magyar rokonszenvezett Rajkkal és gonosztetteivel, amíg élt. Az egyetlen kivétel talán özvegye volt, aki talpig gyászban állt kisfiával Nagy Imre mellett. Az egyik fő kommunista hosszasan bámulta a mogorva arcok hullámzó tengerét, ahogy a napsugár világít át röviddel eső után az esőfelhőkön, és ezt motyogta: „Ha Rajk látná ezt a tömeget, géppisztolyt fordítana ellenük!”

Most a gyilkosok siratták áldozataikat. Dr. Münnich Ferenc, az öregedő NKVD-ügynök és volt moszkvai követ mondta az első szörnyűséges halotti beszédet: „Rajk elvtársat a személyi kultusz mocsarából napfényre kúszó gyilkosok ölték meg.” A pártvezetőség részéről Münnich megígérte: „Azok, akik nevében Rajk László sírjánál beszélek, harcolni fognak ebben az országban az erős és legyőzhetetlen demokráciáért, a szocialista humanizmusért és igazságszolgáltatásért!” Őt követte Apró Antal miniszterelnök-helyettes, aki közhelekkel teli beszédet mondott. A többiekkel együtt 1949-ben ő is Rajk kivégzése mellett szavazott.¹³

A temetés után sokan a fővároson keresztül Batthyány gróf emlékművéhez gyalogoltak, aki 1848-ban miniszterelnök volt és a Habsburgok kivégeztették. Valaki elszavalt egy kihívó hangú József Attila-verset, és a tömeg szétoszlott — kivéve azt a néhány száz egyetemistát, akik a főváros esőáztatta utcáin jelszavakat kiabáltak. Az ÁVH természetesen tudomásul vette, hogy ilyen méretű tüntetést hatóságilag is engedélyezni kell, azért nem avatkozott közbe. Minden olyan volt, mint egy színházi előadás.

A temetőből visszafelé jövet Katona Géza észrevette ÁVH-s kísérésőjét és felsóhajtott.

Pittsburghben született, magyar szülők gyermekeként. Az amerikai követség alkalmazottja lett, Budapest centrumában, a követség Szabadság téri, ötemeletes saroképületében.¹⁴

Néhány hónapja csak ügyvivő tartózkodott Budapesten, N. Spencer Barnes, egy magas, elegáns, finom modorú külügyi tisztviselő. Ódivatú egyenes, vékony szürke bajuszával egykor alkalmas modell lehetett volna hajszálcsíkos öltönyök reklámozására. Nem beszélt sokat, de odafigyelt arra, amit mások mondanak, és intelligens módon megértette, hogy mi van készülöben Budapesten.

Neki és angol kollégájának volt két magyar kapcsolata. Az egyik arról tájékoztatta őket, hogy szeptember 3-án a Kreml levelet intézett a csatlósállamok vezetőihez, és ebben Tito rivalizáló példájával szemben intette őket.¹⁵ A másik információ szerint Gerő felkínálta

Nagynak a földművelésügyi miniszteri széket, de Nagy ragaszkodott korábbi miniszterelnökségéhez, és Moszkva egyetértett Gerővel abban, hogy Nagy Imre *nem* lehet miniszterelnök. Valószínűleg dr. Münnich lesz a kormányfő — jövendölte meg Spencer Barnes. Nagy miniszterelnöki kinevezését Kádár nyilván ellenzi, „aki valószínűleg úgy látja, hogy Nagy Imre a fő ellenzője annak, hogy ő legyen utódja Gerőnek“, mint pártvezetőnek.

Ez a bölcs amerikai diplomata szeptember 21-én azt a további bizalmas információt küldte kormányának, hogy „a Szovjetunió azzal a dilemmával áll szemben vagy rövidesen azzal fog szembesülni, hogy milyen lesz a jövőben befolyása és szerepe Magyarországon“. ¹⁶ Ha a Kreml az erjedést meg akarja állítani, nem sok ideje van a cselekvésre.

Határozottan volt valami a levegőben. Egyrészt úgy tűnt, hogy az utóbbi időben a társadalom magabiztos lett. Miután az Elnöki Tanács elnöke egy kaposvári moziban elmondta beszédének első néhány szavát, a gyűlésen megjelent ezer kemény tekintetű paraszt zajongani kezdett. „Üljön le, ne hazudjon többet nekünk!“ — kiáltották. Dobi István kábultan ült vissza a helyére. ¹⁷

Másrészt viszont a vezetők sem maradtak tétlen. Az ÁVH jelentette, hogy az ellenzéki elemek valamire készülnek Budapesten. ¹⁸ Nem sokkal Rajk temetése után utazási korlátozásokat léptettek életbe üzemanyaghányra hivatkozva. Néhány nappal később, október 14-én a Magyarországra látogató jugoszláv politikai elemző, dr. Vljajko Begovics ezt a prófétai megállapítást tette Belgrádba küldött levelében: „Az emberek nem hajlandók ezentúl is úgy élni, mint eddig, és a kormány képtelen úgy kormányozni, mint eddig. Minden feltétel adva van tehát egy felkeléshez.“ ¹⁹

Ez volt az a nap, amikor a budapesti újságok hírül adták, hogy Nagy Imrét a Párt teljesen rehabilitálta. Minden szempontból győzelmet aratott: a Párt határozata elismerte, hogy „még akkor is, ha politikai hibákat követett el, ez nem indokolja a Pártból való kizárását“.

Nem került el Nagy Imre kritikusainak a figyelmét, hogy „provokatív“ beszédei és cikkei büntetlenül maradtak. Barátai is észrevették ezt és megkönnyebbültek. A Hétfői Hírlap ezt írta: „Az az érzésünk, hogy rehabilitációja nemcsak a politikus számára elégtétel, hanem eszméinek is, amik szorosan összekapcsolódnak az ő nevével a magyar közfelfogásban.“ És a BBC így kommentálta az ese-

ményt: „Nagy Imre tekintélyt vívott ki magának, mivel nem gyakorolt önkritikát, noha erre több alkalommal felszólították.“

Röviden: Nagy Imre számárfület mutatott a pártvezetőségnek és megúsza. Ez valóban megemészthetetlen megalázás volt Gerő számára. Nagy Imrét bizalmasan tájékoztatta három támogatója a Központi Bizottságból (moszkovita társa, Vas Zoltán, a Szabad Nép főszerkesztője, Horváth Márton és a Budapesti Pártközpont helyettes vezetője, Mező Imre), hogy Gerő ördögi tervet agyalt ki: Poznanhoz hasonló felkelést provokál ki Budapesten.²⁰ Úgy tervezte, hogy ebbe Nagy belekeveredik, és ez alkalmat ad arra, hogy „ellenforradalmársággal“ megvádolják (bármilyen rendszerellenes tevékenységet ezzel a bombasztikus marxista kifejezéssel jellemeztek).

Ezek izgalmas napok voltak. Október 12-én a Szabad Nép hírül adta Farkas Mihály és fia, az ÁVH-tiszt Farkas Vlagyimir őrizetbe vételét. Október 13-án a Rajk-pert követően felakasztott 9 tábornokot most, Rajk ünnepélyes újratemetését követően szintén exhumálták és katonai dísztemetésben részesítették a Farkasréti temetőben. Király Béla tábornok kijött a kórházból, hogy az egyik áldozat, Illy Gusztáv altábornagy özvegyét a temetésre elkísérje.²¹

Nagy barátai (akik talán nem tudtak a Gerővel kapcsolatos bizalmas értesülésről) vidékre utaztak és terjesztették a nézeteit. A Kosuth-díjas Háy Gyula október 16-án Győrbe érkezett egy szokásos irodalmi vitára, ahol azt tapasztalta, hogy a Jókai Színházban több, mint ezer ember gyűlt össze, hogy meghallgassa.²² Több egyetemi hallgató felszólalt: az egész országban elsőként követelték a szovjet csapatok kivonulását. Háy egyetértett. „Az oroszok szívesen látott *vendégek*, de orosz csapatok Magyarországon való állomásoztatása szükségtelen.“ Javasolta, hogy Farkas Mihály ügyében nyílt tárgyalás legyen, még akkor is, ha csupán a Kreml bábja volt. „Nagy változások korát éljük“ — jelentette ki. Nem látta, hogy miért ne lehetne a Moszkvával való kapcsolatokat módosítani. „Jugoszláviának sikerült megőriznie függetlenségét, Lengyelország és Kína is a saját módjukon építik a szocializmust, az egyes országok sajátosságaival és történelmével összhangban.“ (De amikor valaki Mindszenty bíboros szabadon engedését követelte, meglehetősen kitérően válaszolt. Kommunista énje még mindig elvetette a vallásszabadság bármilyen fogalmát.)

A Jókai Színházból a hallgatóság egyfajta visszafojtott izgalommal távozott. Köztük volt egy negyvennégy éves, sovány, ősz hajú ember, az egykori jugoszláv attasé, Lazarus Brankov is. Jó kinézésű

fiatalember volt, amikor az ÁVH elrabolta, és ügyét a Rajk-perrel összekapcsolták 1949-ben.²³ 1956. április 3-án szabadult, és a győri megyei könyvtárban kapott állást. Egy ideig azt tervezte, hogy megszökik az országból, esetleg gumicsónakon; Rákosi távozott, de ő tudta, hogy a rendszer sohasem fogja őt élve hazaengedni, hiszen tanúja az NKVD és az ÁVH gáztetteinek. De ma fültanúja annak, hogy Háy ezt mondta: „Kész vagyok börtönbe menni és vértanú lenni hitemért.”

Brankov elhatározta, hogy vár és meglátja, hogy a közeljövőben mi fog történni.

Ugyanezen a napon, október 16-án tették meg az egyetemisták az első konkrét lépést a felkelés felé. Ezer egyetemi hallgató a Budapesttől mintegy 100 mérföldre déli irányban fekvő Szegeden tartott összejövetelükön megszavazta, hogy kilép a Párt ifjúsági szervezetéből, a DISZ-ből.²⁴ A lázadás olyan méretekben terjedt, mint a középkori pestis, csak ezerszer gyorsabban. Három nappal később Budapesten a Műszaki Egyetem hallgatói egy szállóban találkoztak és különböző követeléseket fogalmaztak meg, amiket a DISZ nem volt hajlandó elfogadni. A követelések tisztán egyetemi ügyekre vonatkoztak, kivéve egyet: a hallgatók követelték Farkas Mihály és társai bűnügyének nyilvános tárgyalását.

Az ország más helyein Nagy Imre csodálói még mindig Nagy Imre eszméinek propagálásával foglalkoztak. Losonczy, Donáth és Szilágyi Hajdúböszörményben egy konferenciát szerveztek.²⁵ Losonczy bejelentette, hogy Nagy Imre azon a ponton van, hogy vezető pozíciót vállal. A jelenlegi vezetőket „írástudatlanoknak” nevezte. Sok szó esett arról, hogy nemzeti függetlenségre, többpárt-rendszerre és szabad választásokra van szükség.

Október 18-án a Magyarországon állomásozó szovjet csapatokat és a budapesti ÁVH-központot állandó készenlétbe helyezték. Az ÁVH operatív osztálya öt különleges tiszttel bővült. Az ÁVH-soknak most fegyveresen, teljes készenlétben kellett eltölteniük az éjszakát.

Október 20-án a Párt riadót rendelt el az ország fegyveres erői számára. Reggel kilenc órakor a Duna szálló bárja már megtelt vendégekkel. A szálló az újságírók kedvelt törzshelye volt. Gimes Miklós ott több olyan újságírót talált, aki a Hétfői Hírlapnál dolgozott.²⁶ Rövidesen belépett a bárba egy indiai újságíró, aki az előző nap este érkezett Moszkvából. Miután lopva körülnézett, megje-

gyezte: „Valamire készülnek a Kremlben. Rengeteg orosz tankot láttam mozogni nyugati irányban Kiev és Kolomea között. Ez egyáltalán nem jelent jót Önök számára.“

A következő nap a szovjet határtól 12 mérföldre fekvő Mátészalkáról egy újságíró telefonált a Hétfői Hírlapnak: „Meg tudná valaki mondani, mi történik?“ — kérdezte. „Több, mint 1100 ide érkező gépjárművet számláltam össze.“

Ezen a napon az orosz csapatokat mindenütt az országban teljes készségbe helyezték. Nem csak a Varsói Szerződés által engedélyezett három hadosztály állomásozott Magyarországon. A Fekete-tenger partján fekvő Ogyesszában lapos tetejű vasúti kocsikban lévő tankokba rakták őket, egy olyan utazásra, amely némelyek számára hat nappal később ért véget, amikor a Nagyvárad téren (az Üllői úton félúton) megölték vagy elfogták őket. Azt mondták nekik, hogy fasisztákkal fognak harcolni Berlinben.²⁷

Nagy követői egy további gyűlést rendeztek a Budapesttől délre fekvő nagy városban, Kecskeméten.²⁸ Egy mérges városi hivatalnok tanúsította később, hogy amikor délután öt órakor a tanácsterembe érkezett, a korábbi rendőrezredes Szilágyi Józsefet hallotta, amint emelt hangon ezt mondja: „Egy forradalom nem habozik. A forradalom cselekszik.“

Egy másik tanú, egy szövetkezet vezetője azt hallotta, hogy Szilágyi „forradalmi változásról“ beszélt. Dallos Ferenc, egy helyi tisztviselő megkérdezte: „Mit ért Ön pontosan forradalmi változáson?“

Szilágyi nem finomkodott: „A hatalmat új erőknek kell átvenniük — pozitív erőknek!“

Egy másik „hitetlen Tamás“ előtt így vallott színt: „Micsoda forradalmár az, aki megrémül a forradalmi események pusztá gondolatától is!“ Mindezeket a szavakat terhére fogják majd felróni a későbbi bírósági tárgyalásán.

Ezt a magyarországi erjedést elhomályosította egy történelmi jelentőségű lengyelországi zavargás. Mindjárt a zavargás után egy nemzeti érzelmű kommunistát, Vladiszláv Gomulkát választottak meg a Párt vezetőjének. Gomulka be volt börtönözve és — Nagy Imréhez hasonlóan — ki volt zárva a Pártból. Október 19-én egy szovjet „delegáció“ rontott be Varsóba hívatlan vendégként, de nem tudta megakadályozni Gomulka hatalomátvételét. A delegáció olyan volt, mint egy Sztálin-tank. Hruscsov, akit Molotov, Kaganovics, Mikojan és 13 szovjet tábornok kísért, így méltatlankodott a lengyelek előtt:

„Mi harcoltunk Önökért, és Önök eladnak bennünket az amerikaiaknak és a cionistáknak!”

Érkezésükkel egyidejűleg Konsztantyin Rokosszovszkij tábornok az Első Lengyel Gépesített Hadosztály 20 tankját Varsó külvárosába küldte és szovjet hadihajókat irányított Gdynia kikötőjébe. Amikor ezek a lépések nem tudták megfélemlíteni a lengyeleket, az oroszok felvonultatták csapataikat Lengyelország belsejében — egy páncélozott és egy motorizált hadosztályt. De ezek a taktikák sem vezettek tartós eredményre. Gomulka elfogadta a kihívást, és az oroszoknak ki kellett vonulniuk.²⁹

Október 20-án az amerikai követ azt táviratozta Washingtonba, hogy Gomulka óhajtja, hogy az országon kívül megismerjék a lengyel kihívást. Ez nagyon tetszett Washingtonnak. A müncheni Szabad Európa Rádió hosszan elnyúló épületében a tisztségviselők elhatározták, hogy megpróbálják keresztül-kasul „megfertőzni” Lengyelország szomszédait, köztük Magyarországot is. Október 22-én a Szabad Európa Rádió munkatársainak egy belső memorandumban gratuláltak, hogy „okosan, erőteljesen és kétségteljesen eredményesen” kezelték a lengyel kérdést, és kérték, hogy biztosítsanak „kimerítő és pontos tájékoztatást a lengyelországi eseményekről a többi országnak is”.³⁰

Az ötvennyolc éves, elegáns, selyeminget viselő filmstúdió-igazgató, Andrew Rodriguez, aki a körüti kávéházak háború előtti Budapestjéről menekült el, a reális életről akar drámát készíteni.³¹ Összegyűjti a stúdióban munkatársait és úgy rendelkezik, hogy minden játékfilmmel kapcsolatos munkát le kell állítani, amíg az egész várost bejárják, hogy filmezzenek mindent, ami az utcákon történik. „Szemünk előtt történelmi események játszódnak” — mondja egy tiltakozó színésznek.

Az exponált filmek egyik tekerce a másik után jön vissza a stúdiójába. Rodriguez különböző másolatokat készít és gondosan félreteszi az eredeti negatívokat. Ez a Nyugat-Németországban lévő Fox Companynak kicsempészett film végül remekbe készült filmhíradóvá válik, amelynek címe: „Magyarország lángokban.”

Mostanában a legtöbb vasárnap este viharos jelenetek játszódnak le, amikor a legutolsó hetilapok kikerülnek a nyomdából. Október 21-én Keresztúri Péter vacsora után kimegy várni a legfrissebb Hétfői Hírek megérkezését a Nyugati pályaudvar újságos kioszkjába.³² Nagy tömeg várakozik, feltűnően megvilágítva a villamos síneket

javító ívhegesztők által. Az újság még nem jött ki.

Nagyjából ugyanabban az időben Budapest rendőrfőkapitánya, Kopácsi Sándor betelefonál a Hétfői Hírlap szerkesztőségébe: „A belügyminisztertől azt az utasítást kaptam, hogy akadályozzam meg a csoportosulást, amikor az Ön újságja kijön az utcára. Azt az utasítást iskaptam, hogy küldjem ki a rendőrségi autókat ellenőrzés végett és foganatosítsak őrizetbe vételeket.”

Alig érzékelhető szünetet tart. Majd megváltozott hangon így szól: „Az Ön újságja ugyanúgy jelenjék meg, mint máskor. Én nem vagyok hajlandó beosztottjaimnak ilyen utasítást továbbítani.”

A Nyugati pályaudvar kioszkjánál egy biciklista leadja az újságköteget, és az újságárus elkezd kiabálni: „Hétfői Hírlap! — Gomulka beszéde! Mi történt Lengyelországban?” Egy másik újságárus a Rákóczi út és a Körút sarkán olyannak tűnik, mint aki az életéért fut; röviddel azután, hogy az újságköteg megérkezik.³³ Másutt az egyik újságárust majdnem meglincselik a Hétfői Hírlap példányaiért. Nekinyomják egy üzlet ablakának, amelyet betörnek, és az üvegszilánkok az újságárust megsebesítik. „Elejtette az újságköteget ijedtében” — mondta később egy fiatalember, aki raktáros volt a csepeli kikötőben. „Közelharc kezdődik az újságokért. Kihívják a rendőrséget, és végül az csinál rendet gumibottal.”³⁴

Ezen a vasárnapon az Irodalmi Újság kiadóhivatala körüli tömegjelenetek olyan garázda jelleget öltenek, hogy a rendőrségi autók visszahúzódnak. Az egyik újságárus a tömeg elől felmenekül Pázmány Péter szobrára, amikor az Irodalmi Újság megérkezik. A folyóirat beszámol a lengyel eseményekről és arról, hogy a hatalom csak engedmények árán tudta elkerülni a nyílt összecsapást.

Az egyetemi diákok agitációja lendületbe jön. Ezen a vasárnapon a fő egyetemi városokban gyűlések vannak, és ezek egyidejűsége arra enged következtetni, hogy a nem-hivatalos diákvezérek ezeknek a gyűléseknek az időpontját telefonon összehangolták. A legtöbb diákszervezet úgy határozott, hogy kilép a DISZ-ből és szabad ifjúsági szervezetet alapít, amelynek a neve MEFESZ lesz (mint a megszűnt diákszervezet neve). Budapesten egy embrionális központi diákvezetőség kezdett alakot ölteni. Határozatokat fogalmaztak, amelyek szerint „hűségesek lesznek a szocializmus építéséhez”, a marxizmus-leninizmushoz, mint ideológiai alaphoz (de ezek csupán ál hűségnyilatkozatok voltak). További nagygyűléseket terveztek hétfőre, október 22-re.³⁵

Noha nyílt összeütközés a hatóságokkal még mindig nem történt, a szovjet erők körkörös közeledése a főváros felé világosan érzékelhető volt. Október 22-én látható volt, hogy Székesfehérváron keresztül szovjet csapatok vonulnak Budapest felé. Vasárnap éjjel a szovjet erők pontonhidat kezdtek építeni azon a folyón keresztül, amely Záhonynál a határt alkotja. Riasztó szirénák szóltak a Szovjetunió különböző pontjain. Temesvárott, Romániában a szovjet csapatokat készenlétebe helyezték. Hat nappal később egy budapesti halottasházban a szovjet holttestek vizsgálatánál némelyiknél még mindig román pénz volt.

Az ÁVH figyelmeztetést kapott, hogy Budapesten október 22-én valószínűleg zavargások kezdődnek.

Amikor Kiss Károly, a Politikai Bizottság sztálinista tagja Csepelre látogatott, az egyik funkcionárius figyelmeztette, hogy nő az elégedetlenség a munkások között.

Kiss ezt dörmögte: „Eltárs, ha valaki elkezd valamit csinálni ellenünk, mi azzal harminc perc leforgása alatt elbánunk!”

A budapesti felkelés kitörésére a főszereplők nehézkesen reagálnak. Reinhard Gehlen tábornok, Nyugat-Németország titkosszolgálatának név szerint azonosítható feje az Atlanti-óceán kellős közepén utazik hajón, hogy a CIA igazgatójával találkozzék, amikor a hajóújságból megtudja a drámai események hírét. Lemondja a találkozót és New Yorkból egyenesen visszarepül.³⁶

Gerő és társai (Apró, Hegedűs és Kádár) október 15-én Belgrádba utaznak. Hegedűs most így beszél erről: „Az utazás célja az volt, hogy jó viszonyt létesítsünk a jugoszláv kormánnyal. Természetesen ez mind belpolitikailag, mind külpolitikailag jelentős cél volt. Azt hittük, hogy ez biztosítani fogja kormányunknak a legitimitás látszatát — de ez valahogyan utópisztikus gondolatnak bizonyult.”³⁷ Nagy Imre a Balaton melletti Badacsonyba utazott szüretre. Támogatói nagyon messze voltak egymástól. Vásárhelyi hét év után első ízben Bécsbe utazott, egy nemzetközi meccsre.

„Bizonyos értelemben felkészültünk az eseményekre” — emlékezik vissza most. „De egy másik értelemben nem... A pártvezetőségben vártunk személycserét, de nem vártunk semmifajta változást a proletárdiktatúrában, az egypártrendszerben, illetve a szocializmusban. Egész biztos, hogy október 23-a előtt sohasem beszéltünk arról, hogy Magyarországnak a Varsói Szerződésben elfoglalt helyzetével kapcsolatban változásra lenne szükség.”

21. A NAGY FELVONULÁS

Ugyanezen a délután, 1956. október 22-én Budapesttől 800 mérföldre volt egy találkozó, aminek Magyarországhoz semmi köze sem volt, és mégis volt valami köze.

Egy angol katonai repülőgép landolt Villacoublayben, a sűrű ködben egy francia katonai repülőtérén, és az angol külügyminiszter, Mr. Selwyn Lloyd egy nem feltűnő autóban a Párizs közelében lévő Sèvres-be hajtatott. Egy zömök, négyszög alakú, toronnyal elzárt villában titkos megbeszélések kezdődtek a francia kormánnyal. Egy izraeli küldöttség, amelynek David Ben Gurion és Mosé Dajan is tagja volt, közölte, hogy Izrael meg fogja támadni Egyiptomot, de francia vadászrepülőgépeket és angol bombázógépeket kérnek támogatásul. Az egyiptomi légierőt harcképtelenné kell tenni, mielőtt az izraeli csapatok behatolnának Egyiptom területére.

Éjfél volt, amikor Selwyn Lloyd visszautazott Londonba. Nem kötelezte el Angliát semmi mellett sem — akkor még. De a Földközi-tenger keleti részén az angol és francia erők azért voltak összehívva, hogy Egyiptomra támadjanak, és nem tudtak várni nagyon sokáig. Hogyan tudhatta volna ez a három, lopakodva konspiráló szövetséges, hogy nemsokára fontosabb kérdés lép előtérbe, mint a Szezei-csatorna sorsa?

Blücher József, a huszonhét éves, jegyben járó férfi a Budapesti Műszaki Egyetem százéves épületében adjunktus. Az épület a folyó budai oldalán áll.

Blücher ezen a délutánon, október 22-én zavarban van, amikor belép az egyetem nagy előcsarnokába.¹ A Műszaki Egyetem tízezer hallgatójának legalább a fele ott van az előcsarnokban, noha ezt az összejövetelt hivatalosan a Párt népszerűtlen ifjúsági szervezete, a DISZ hirdette meg, és az egyetemi hallgatókat általában kényszeríteni kellett a hivatalos összejövetelen való részvételre.² De most egyáltalán nem ez a helyzet. Az egyetemi hallgatók fesztelenül viselkedtek, nem volt a korábbi ötvenes évek ritmikus „Sztálin, Sztálin” kiáltozása, hanem helyette a helyeslés és harag teli torokból való kifejezése hangzott. Délután három óra óta igazi vita folyt.

Éjjel egy órákor még mindig tart az összejövetel. És előtérbe ke-

rült egy papírdarab, ami történelmet csinál.

Budapesten a Párt visszavonulóban van. Az összejövételt a DISZ-funkcionáriusok hívták össze, abban az igyekezetben, hogy a szelet kifogják a vitorlából.

De a DISZ-titkárba az első szavak után belefojtják a szót. Orbán Lászlóné párttitkárt a füttykoncert eltávolítja a mikrofontól. A budapesti egyetemi hallgatók közfelkiáltással elfogadják a DISZ-ből való kilépésre vonatkozó szegedi határozatot, és helyette megsza-vazzák a MEFESZ újjáalakulását.³

Mialatt egy öttagú küldöttség a DISZ vezetőségének jelenti eze-
ket a dolgokat, a gyűlés súlyosabb ügyekre tér át.⁴ Az eredeti egye-
temi témákat már elfeledték, és formát ölt a súlyosabb panaszok lis-
tája. Az a két amerikai diplomata, akiket az egyetemi hallgatók te-
lefonon keresztül hívtak meg megfigyelőnek, a légkört „viharos-
nak” jellemzik. Az egyik egyetemi hallgató ezt kiáltja: „Az igazság
az, hogy az oroszok jobban kizsákmányolnak minket, mint egy
gyarmatot.” Ritmikus kiabálás hallatszik: „Ruszkik, haza!” Ellensé-
gesen utalnak Gerőre, aki „másod- és harmadrangú politikusokkal
tárgyal Belgrádban”. Még nagyobb taps a reakálás.

Szó sincs revizionista agitációról. Egyetlen hang mondja, hogy
ez az „új szegedi szellem” (ezzel a jelszóval meneteltek Horthy csa-
patai Kun Béla ellen). De lehurrogják.

„Ártatlan emberek vannak ennek az országnak a börtöneiben, és
senki sem mer mellettük szót emelni” — kiáltja az egyik hallgató.
Egy másik hozzáteszi: „Sokat beszélnek arról, hogy az életszínvo-
nalunk állandón nő, de a nyilvánvaló igazság az, hogy életszínvo-
nalunk alacsonyabb, mint 1948-ban volt.”

„Szomorú egy dolog” — kommentálja az egyik hallgató a mik-
rofonba —, „de az a helyzet, hogy mi itt, Magyarországon a való-
ságos híreket a külföldi rádióadásokból tudjuk meg! Csak ilyen mó-
don tudhatjuk meg, hogy mi történik ugyanebben a pillanatban
Lengyelor-szágbán!” Beszámol Gomulka szenzációs kinevezéséről,
amelyet az éj folyamán adtak hírül Lengyelországból.

Egy hang a hallgatóságból megerősíti: „Ezek a külföldi rádió-
adók a híreket nagyon pontosan közlik.” Ez Szilágyi Józsefnek, a
korábbi rendőrezredesnek a hangja, aki hamarosan Nagy Imre
egyik tisztségviselőjévé válik.⁵ Később újra közbeszól: „Nekünk
már van eszünk arra, hogy elérjük célunkat: *Nagy Imrét a hat-
alomba!*”

Az ezt következő zsvajban elhangzik az a javaslat is, hogy tart-

sanak másnap egy tüntetést, esetleg azzal leplezve, hogy ez szimpátiatüntetés a lengyelek mellett. Az egyetemisták nem sokat törődnek a lengyelekkel, de szükség van ürügyre a tüntetés legalizálása végett, amint ezt egy harmadéves egyetemi hallgató később megjegyzi.⁶ Megszületik a határozat: a következő nap délután a Bem-szoborhoz mennek és ott elhelyeznek egy koszorút. Bem József lengyel tábornok volt, aki az 1948-as szabadságharcban a magyarok oldalán harcolt.

Az egyik egyetemista kitép noteszából egy lapot, és arra feljegyez tíz rendkívüli követelést, köztük azt, hogy új kormány alakuljon Nagy Imre vezetésével, továbbá hozzanak bizonyos gazdasági, munkajogi és büntetőjogi reformokat.

Kiáltások hangzanak: „Nyomtassuk ki a követeléseinket“. És: „Ne, hanem mondják be azokat inkább a Rádióban!“

Pribeky István professzor felajánlja, hogy a küldöttséget átviszi a Rádió épületébe olasz Topolinóján. Az egyetemisták ebbe beleegyeznek. Mielőtt a Rádió épületéhez érnek, megkéri, hogy elolvassassa a követelések listáját. Némelyeket rosszalja egy kicsit, és csak azokat a pontokat hagyja meg, amik igazán fontosak.

Kint várakozik, amíg az egyetemisták újra ki nem jönnek az épületből. A hallgatók mérgesek. „Nem akarják mindet beolvasni a Rádióban. Nem akarják beolvasni, hogy maradjon az urán Magyarországon, és az oroszok menjenek haza!“

A Duna belvárosi oldalán fekvő egyetemen* hasonló gyűlés kezdődött. Gömöri György, egy negyedéves filológia-szakos hallgató visszaemlékezése szerint ők hajlamosak voltak lenézni a Műszaki Egyetem hallgatóit. Szerinte ők vitték a vezető szerepet a demonstráció szervezésében, míg a Műszaki Egyetem hallgatói nem tettek egyebet, mint véget nem érő beszédeket mondtak. Úgy gondolja, hogy az egész dolgot egy álhír provokálta ki. „Valaki azt hallotta, hogy a BBC bemondta: orosz tankok vették körül Varsót, de ebben az időben Gomulka már megegyezett az oroszokkal, és ő volt a Lengyel Kommunista Párt főtitkára. Lengyel zászlók után néztünk, de nem tudtunk hozzájutni. A Lengyel Kulturális Központba nem tudtunk bejutni. Ezért szereztünk néhány cseh zászlót, a közepéről eltüntettük a kék színt, és így maradtak a piros és fehér, a lengyel nemzeti színek.“⁷

* Az Eötvös Lóránd Tudományegyetemről van szó (a fordító megjegyzése).

Egy mérnökhallgató később az amerikai kutatók előtt elmondta, milyen rendezetlen módon mentek végbe a Műszaki Egyetemen az összejövetelek.⁸ „Az egyik összejövetelnek az egyetemisták ebédlő helyisége volt a színhelye. A terem zsúfolt volt és lármás. Elhatároztuk, hogy mindenkit meghallgatunk, aki beszélni óhajt, de mindenki csak öt percig beszélhet. [Például] négy-öt pontot át akartunk adni a miniszternek. Fel akartuk hívni a figyelmét, hogy egy utcaseprő 1200-1300 forintot keres, egy taxisofőr 1500-at, ugyanakkor egy diplomás mérnök kezdő fizetése mindössze 950 forint! Követeltük a magasabb fizetést. Az egyik társunk leírt nekem néhány követelést, egy másik pedig hozzátett másokat.“

A történelem-fakultáson nyugtalan a léghő.⁹ Egyesek ÁVH-s provokációra gyanakodnak. A tüntetés módját illetően nem mindenben értenek egyet: a műszaki egyetemisták csendes tüntetést akarnak, de a Képzőművészeti Főiskola hallgatói azt mondják, hogy ez lehetetlen. Salamoni ítélet születik: a budai oldalon csendes tüntetés lesz, a pesti oldalon pedig jelszavak fognak elhangzani.

A városszerte lappangó forradalmi hangulatról mit sem tudván, Nagy Imre barátai este hat óra körül találkoztak, hogy megfogalmazzanak egy programot arra az időszakra, amikor Nagy Imre már visszatér a hatalomba.¹⁰ Losonczy később így emlékezik vissza: „Elhatároztuk, hogy pénteken [26-án] a lakásomon találkozunk és meghívjuk Donáthot és Harasztit is.“ A program egyes részleteit felosztották egymás között. Gimesé lett a külpolitika, Losonczyé a Hazafias Front, Donáthé pedig a mezőgazdasági program.

Ezután Losonczy elment Kardos László író lakására. Kardos aznap reggel telefonon egy vitát szervezett.¹¹ Tánczos Gábor, a Petőfi Kör titkára azt mondta neki, hogy a következő nap a DISZ vezetősége a szükséghelyzetben rendkívüli összejövetelt tart, és azt tervezik, hogy a legtöbb író beválasztják annak bizottságába.

A műszaki egyetemisták egész este törték a fejüket. „Mindenki irányított, és senki sem“ — jellemezte később az egyik hallgató a helyzetet.¹² „Az egész gyűlés tizennégy órán át tartott... Ezalatt a szülők aggódtak, mert a hallgatók nem mentek haza. Körbe telefonálták a kórházakat és a rendőrséget, hogy megtudják, mi történt.“

Késő este az egész város tudta, hogy valami forr a levegőben. Este 7.50-kor a Rádió igyekezett lelohasztani a spekulációt. „A gyűléseken építő jellegű programokat dolgoztak ki, élénk szellemben, provokáció és demagógia nélkül. Időnként néhány túlzó hang

is hallatszik, de a nagy többségben nincs hajlandóság, hogy az ilyen hangok eszközévé váljanak.“

Később az est folyamán a Petőfi Kör vezetőségét is egybehívták táviratilag.¹³ Úgy határoztak, hogy a következő napi tüntetésen felolvassák a maguk „fertőtlenítő“ követeléseit is. 10 pontot fogalmaztak meg, marxista zsargonban. (Farkas ügyét a „szocialista törvényességgel összhangban“ kell tárgyalni.) Nem utaltak a szovjet csapatok jelenlétére vagy a szabad választásokra, hanem csupán arra kérték a DISZ vezetőségét, hogy „tegyen említést ezekről a követelésekről a másnapra tervezett összejövetelen“, október 23-án. A Petőfi Kör kijelentette: bízik abban, hogy a Központi Bizottság (amelyet a dokumentum hat alkalommal említett nagy tisztelettel) helyreállítja a „szocialista demokráciát“ (ezt kétszer is hangsúlyozták), és „a szocialista törvényességet, valamint a teljes egyenlőség lenini elvét“ (egyszer-egyszer említve).

Ekkor a műszaki egyetemisták a 10 pontjukat 14-re bővítették. A végleges lista Nagy Imre miniszterelnökségét, titkos szavazások útján szabad választásokat, gazdasági, mezőgazdasági és büntetőjogi reformokat követelt, követelte még a Farkas-ügy nyilvános tárgyalását, a szovjet csapatok kivonását és azt, hogy Moszkva nyíltan ismerje el a magyar függetlenséget.

Mialatt az egyetemisták összejövetele tartott, a professzorok is összeültek, és éjjel tizenegy órakor úgy határoztak, hogy támogatják a másnapi tüntetést.¹⁴ A vitához csatlakozott Nagy Imre képviselője, Losonczy Géza, dr. Orbán László, a művelődésügyi miniszter helyettese (akinek a feleségébe belefojtották a szót), valamint Márián István alezredes, a Műszaki Egyetemen a katonai szekció feje.

Óvatosságra intett: „Honnan tudjuk, hogy a Lengyelországgal kapcsolatos hírek igazak-e?“

Losonczy biztosította, hogy a hírek igazak. Az ÁVH-s provokációk és a szélsőséges megnyilvánulások megelőzésére, és a nem-kíváncsi elemek csatlakozásának megakadályozására úgy határoztak, hogy csak az egyetemisták társaságához tartozó embereket engedik részt venni a demonstráción. Továbbá tíz egyetemista fog egymás mellett vonulni, mint minden marxista demonstráción, és kart karba öltve, hogy ne férközdhessék közéjük senki sem valamilyen provokatív felirattal vagy jelszóval.

Amikor egyetemi hallgatókat megragad egy eszme, hegyeket ké-

pesek megmozgatni. Ezek az egyetemi hallgatók most ilyen megszállottak voltak. Egész éjjel dolgoztak a tizennégy pont és a másnapi tüntetés tervezetén. Egyetlen bökkenő az volt, hogy a Párt engedélye nélkül semmit sem lehetett kinyomtatni, illetve sokszorosítani. A Műszaki Egyetem rektora megijedt a radikális követelések miatt, és megtagadta az engedélyt. Ezért az egyetemisták körbetelefonáltak elérhető írógépekért a követelések sokszorosítása végett. A másolatok százai készültek el. A fogalmazás nyers, de hatásos. Ezáltal a forradalom pezsegni kezdett, bár ez a szó még nem hangzott el.

Mihelyt a délután estére fordult, az egyetemisták elkezdték kiragasztani fákra, illetve a házak falára a követeléseiket. A járőrök kíváncsi csoportokba verődtek. Az egyik diákvezér jóvoltából az írógépek száma megkétszereződött, és így a rölapok ezrei készültek el. Mindegyik olyan halálos, mint egy ezüst golyó, amelyre Gerő neve van vésve. Mire eljött a hajnal, ezek a gyújtó hatású rölapok Budapestről vidékre is eljutottak autóval, buszon, taxival és tejszállító teherautókon. A rölapkötegek eljutottak a gyárakba, és az éjszakai műszakban dolgozó munkásokat meghívták, hogy megbízottjaikkal képviseltessék magukat a Műszaki Egyetem előcsarnokában másnap délután két órakor kezdődő tömeggyűlésre. Aztán fog megindulni a néma menet. Munkások ezrei jönnek el másnap délután, mihelyt a gyárak kapui kinyílnak.

1956. október 23. hajnal — a kora ősz egyik legszebb napja. A nap úgy tűzött, mint a glória fénye.

Amikor felkelt a nap az utcák és a körutak felett, Budapest polgárai még a Tervhivatal jelentéktelen statisztikai adatai voltak. Siettek a munkahelyre a túlsúfolt villamosokon, és minden bajért csendesen szidták a Pártot. Szidták a szétrobbant vízvezetékcsövekért, és azért a rossz minőségű rumért, amit az éjjeli bárokban felszolgálnak. Kevés embernek volt ideje vagy kedve arra, hogy kezébe vegye aznap reggel a Párt hivatalos lapját. Azok, akiknek az aznapi Szabad Nép a kezébe került, olvashatták a címlapján olvasható szerkesztőségi cikket, amely bátran, de hitetlenkedve fordult a kitörni készülő vihar elé: „Pártunk és lapja az ifjúság mellett áll!”¹⁵ „Helyeseljük ezeket az összejelöveleteket és sok sikert kívánunk az ifjúság bölcs, alkotó konferenciáinak... Üdvözljük a diákság nagy demokratikus felvonulását!”

A fő esemény Hegedűs miniszterelnök és Gerő elvtárs Belgrád-

ból való visszatérése. A pályaudvaron már elő vannak készítve a mikrofonok és a funkcionáriusok csapatai, akik itt gyülekeznek és felkészültek, hogy a kötelező bájmosollyal fogadják az elvtársakat.

Münchenben szintén készen állnak a mikrofonok. Titkos üzenetek érkeznek a Szabad Európa Rádióhoz: „A kialakuló magyar helyzet — úgy tűnik — továbbra is alkalmat ad arra, hogy párhuzamba állítsuk a lengyel helyzettel, és potenciálisan a földkerekség hasonló fejle-ményeivel“¹⁶

Egyik divatos kommunista szólam: „A Párt a mi eszünk, irányítónk és fegyverünk!“ De ezen az október 23-i reggelen az igazi ész még nem érkezett vissza Belgrádból, és a kisebb funkcionáriusok ügyetlenek voltak. A labda mozgásban volt, s ők nem tudták, hogyan állíthatnák le azt. Amikor a diákdelegációk a röplapkötegekkel a gyárakhoz értek, a megdöbbszent pártfunkcionáriusok beengedték őket, végül is a rölapokon ott állt a DISZ bélyegzője. Egy huszonöt éves műszaki egyetemi hallgató reggel kilenc órakor egy ilyen delegációval visszatért a Műszaki Egyetemre, és arról számolt be, hogy az izgatott munkások szinte „falták“ a 14 pontot. Csak a „vörös“ Csepel óvatos gyári őrsége állta el az utat.¹⁷

A magasabb körökben nyilván elszánták magukat, hogy engedményeket tesznek, mivel az éj folyamán a Petőfi Kör és az Írószövetség már megtette a maga „fájdalomcsillapító“ javaslatát Nagy Imre újbóli miniszterelnökségével kapcsolatban. Ez már széles körben elterjedt, mert a Rádió a kora reggeli hírekben ismertette.¹⁸

Reggel kilenc órakor a Petőfi Kör hivatali helyiségei egy csata előtti főhadiszálláshoz voltak hasonlóak.¹⁹ A vezetőség hirtelen tudatára ébredt: mégis lehetséges, hogy „lekésik a buszt“. Tóbiás Áron rádióriporter szerint a diákküldöttségek végeláthatatlan sora jött rölapo-kért és szervezték a tüntetést. Tánczos Gábor titkárt hallották, amint Losonczy Gézával beszélt telefonon és egyetértett azzal, hogy a tüntetőket rá kell venni: érék be a Petőfi Kör követeléseivel. Ezek a jelmondatok, amelyek arra biztatnak mindenkit, hogy bízzon a Központi Bizottságban, a Rádióból közismertek.

A város életre kelt. Az üzletek nyitva, a villamosok járnak, a hivatalnokok útjukra indulnak. De van valami idegesség a levegőben. A mellékutcák is tele vannak emberekkel, és az emberek nyíltan olvassák az írógéppel írt rölapokat. Amikor Gura János a Soroksári úti fegyvergyár előtt elsétál, látja, amint két egyetemista a gyár kapujában rölapokat osztogat. Nem akart hinni a szemének: a rölap-

ok olyan témákkal foglalkoztak, amik mindig tabunak számítottak. Az egész József körút mentén ugyanezeket a röplapokat látta az üzletek kirakatában, a fákon, és az épületeken.²⁰

A Deák Ferenc téri Rendőrfőkapitányságon a zömök kis rendőrfőnök megmosta kezét a hivatali helyiségéhez legközelebb eső mosdóban, megkerülte a nagy konferenciaasztalt a szobájában, és kiválasztotta a piros K-vonalat az íróasztalán lévő másik hat telefon közül, Kopácsi Sándor ezredes a reguláris rendőri erők éles elméjű főnöke: huszonegy kerületnek és 1200 agyonhajszolt, kék egyenruhában szolgálatot teljesítő rendőrnek a parancsnoka.²¹ Egykori kemény partizán Magyarország északkeleti ipari vidékéről. Kopácsinak első emeleti szobája a térre néz. A bútortárat szőnyegek, régi, olcsó lámpák és kristálycsillárok alkotják. Ő is diszkréten vonzódott Nagy Imre nemzeti kommunizmust valló köréhez. A későbbi perén felhozták vádként Kopácsi ellen, hogy irodája falán Lenin, Rákosi és Dzszerzsinszkij képe helyett újabban az ország forradalmi hőseinek, Kossuth Lajosnak és Petőfi Sándornak a képe függött.

Kopácsit telefonon keresték a Szabad Nép szerkesztőségéből. Piros telefonján visszahívja a számot: kettő-öt-hét. Horváth Márton van a vonal túlsó végén. Azt mondja, hogy lovas rendőrök vannak az utcán. Szeretné tudni, mi a csudát akar Kopácsi azzal, hogy ilyesmivel provokálja az embereket. Kopácsi vigyorog, teli szájjal, megmutatva ezzel még meglévő fogait: „Ez a mi rendőrségünk lovagló iskolája, Horváth elvtárs” — mondja. „A szokásos kedd reggeli gyakorlatukat végzik.”

Kopácsi a nemtörődömség látszatát kelti. Amikor Végh Tivadar alezredes, a VIII. kerületi rendőrség feje telefonál, hogy a nép röplapokat osztogat, azt mondja: „a rendőrség nem avatkozhat közbe.”

Gerő és a kormánydelegáció visszaérkezett Belgrádból a pályaudvarra. Gerő néhány szót mond a mikrofonba, majd limuzinjához lép. Amíg el nem jut a Központi Bizottság Akadémia utcai székházába, fogalma sincs, mi van készülöben. Hegedűs így emlékszik vissza: „Reggel 8 óra 30 perckor érkeztünk vissza. Véget érni nem akaró értekezletek kezdődtek és egész nap tartottak.” Gerő beszámol Belgrádról, majd Marosán György veti fel a tervezett diáktüntetés kérdését. Marosánnak remeg az orrlyuka és kijelenti: „Az ellenforradalom fuvallata a levegőben!” Két ajánlata: a Politikai Bizottság tiltsa be a felvonulást, és ha a tilalom ellenére mégis felvonulnak, tüzeljenek.²²

Ebben az ajánlatban nincsen semmi rendkívüli. A modern történelem folyamán a marxista rendszerek újra meg újra gépfegyvert fordítottak a munkások ellen. Ezt a bűncselekményt még a nácik sem követték el. A tekintélyes marxista filozófust, Lukács Györgyöt nyugtalanította Marosán tanácsa, és megkérdezte: „Feltételezve, hogy az Ön javaslatát elfogadják, és a rendőrség tüzet nyit, mennyire becsülné a halottak és a sebesültek számát?”

Marosán becslése: „Száz halott és ezer sebesült.”

A Politikai Bizottság félig fogadja el a javaslatot: betiltják a tüntetést, de elutasítják a tűzparancs kiadását. Amikor Piros László belügyminiszter, a korábbi hentessegéd ezt a parancsot adja ki, Marosán a fejét rázza.

Ezen a reggelen névtelen kezek megindítják a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatokat, ahhoz hasonlóan, ahogy ez három nappal korábban Lengyelországban történt. A 92. Szovjet Páncélos Hadosztály Kecskeméten és Szolnokon állomásozó T-54-esei megindulnak lassan északnyugati irányban Budapest felé. Egy tankcsoport hátramarad Szolnokon a Tisza-híd őrzésére. A 2. Gépesített Hadosztály egyes elemei Székesfehérvárról és Győrből szintén megindulnak keletre, a főváros irányában.

12.53-kor a Rádió megszakította a cigányzenét és hírül adta a demonstráció betiltását. A Politikai Bizottság szintén bejelentette, hogy a 120 tagú Központi Bizottság nem ül össze október 31-ig. De a labda már mozgásban van. A Műszaki Egyetem előcsarnokában 15 000 egyetemi hallgató szorong. Felállítottak egy szónoki emelvényt és felszerelték a hangosbeszélőket. Amikor Piros tilalmát bemondta a Rádió, ezt a diákok gúnyos felkiáltással fogadták. A környező épületek ablakai tele voltak nézőkkel. Mindenki tudja, hogy nagy összecsapás van készülóban. Azt híresztelték, hogy távoli egységektől motorbiciklis katonák érkeznek, hogy a diákok 14 pontjáról másolatokat szerezzenek.

A nagy ifjúsági felvonulás kezdetének időpontja már nincs meszsze. A Műszaki Egyetem katonai szekciójának feje, Marián István alezredes a tömegben átfurakodik és az emelvényre lép. Marián harmincegy éves, 1941 óta kommunista, de 1955-ben tanulmányutat tett a Szovjetunióban, és ez más gondolatokat ébresztett benne.²³ Ő is oroszos egyenruhát visel, de arca hamisítatlan izgatottságot áruel, amikor a kollégái támogatást ígérő üzenetét

olvassa. A tömeg tapssal üdvözlí.

Marián ezredes megkérdezi a diákokat: „Elfogadják Piros tilalmát, igen vagy nem?“

A hallgatók ezt kiáltják: „Ki az utcára!“

Küldöttséget menesztenek az Akadémia utcába és a Parlamentbe, hogy közöljék: a diákok demokratikusan úgy döntöttek, hogy a tilalom ellenére kivonulnak. Az összecsapás most már elkerülhetetlennek tűnik.

Ebben a pillanatban Nagy Imre csak félig van a képbén.²⁴ Akaratlanul elfogja a remegés. Csak az elmúlt este érkezett vissza a Balatonról, hogy tanácskozzon barátaival és bizalmasával, Mező Imrével, a pártbizottság helyettes vezetőjével.²⁵ Most Losonczy Géza meghívja Nagy Imrét és a csoport többi tagját telefonon a Herman Ottó utcai lakására. Vásárhelyi, Haraszi és Gimes a diáktüntetés pártján állnak, de hozzáteszik: „A tüntetés kicsúszik a kezünkből, ha Ön semmit sem csinál.“ Gimes Miklós valójában arra akarja rávenni Nagy Imrét, hogy álljon a felvonulás élére. Nagy Imre és Újhelyi azonban ellenzik a tüntetést. „Ez sztálinista provokáció is lehet“ — mondja Nagy Imre az egyik ponttal kapcsolatban. „Vérfürdőt is eredményezhet.“

Losonczy később tanúsítja: „Abban mindnyájan egyetértettünk, hogy megérett az idő a változásokra.“²⁶ A sztálinistáknak távoznuk kell, új Politikai Bizottságot választottak, amelynek tagjai Nagy, Haraszi, Donáth, Szabó, Szántó Zoltán és Losonczy. Az új Központi Bizottságot ki kell szélesíteni: tagjai lesznek ezek az emberek, és rajtuk kívül Szilágyi József (az egykori rendőrezredes, aki sokszor hallatta hangját a Műszaki Egyetem összejöveleiben), Schurecz József, Vásárhelyi, Kardos, Tánczos, Széll Jenő, Lukács, Novobáczky, Fekete Sándor, Gimes és Kónya Lajos. Nagyon élénk a vita.²⁷ Felmerül még Háy Gyula, Erdei Sándor, Jánosí és Rajk özvegyének a neve is. Magával Naggyal kapcsolatban is kialakul egy kis vita: mi szeretne lenni; miniszterelnök vagy a Párt első titkára? Losonczy úgy véli, hogy a pártvezetői szerep a döntő, de Nagy ellene mond. „Az emberek miniszterelnökként ismernek“ — mondja, és ezt elfogadják a többiek is.

Nemsokára értesülnek arról, hogy délután kettőkor a Tudományegyetem is tüntetést szervez. Erre gyűlésüket félbeszakítják. Nagy Imre visszamegy a villájába, míg Vásárhelyi, Losonczy és a többiek elmennek a Petőfi-szoborhoz, megnézni, hogy ott mi törté-

nik. Feltétlenül ott akarnak lenni, mint nézők, mivel az események lendületbe jöttek.

Az Akadémia utcai épületben a Szabad Nép megrettent delegációja Gerőre vár. A Szabad Nép székházában ezen a reggelen a párt-funkcionáriusok értekezletet tartottak, hogy megvitassák az egyetemisták követeléseit. Horváth Márton főszerkesztő azt mondja Gerőnek, hogy a legfelsőbb szinten változásokat kell eszközölni, mielőtt kitörne a vihar. Gerő az újságírókat Marosán és Kádár társaságában fogadja. Elutasítja javaslatukat. „Önök nem urai az idegeiknek. Alábecsülik a proletariátus erejét. Minden eszközzel rendelkezünk ahhoz, hogy azt a kisszámú lázadót rendbe tegyük.”

Valaki megkérdi: „Tételezzük fel, hogy az egyetemisták nem engedelmesskednek a tilalomnak?”

A korábbi kulturális miniszter, Révai József kiáltja a választ. Mint Rákosi régi zsidó vezetőségének egyik tagja, ő is a Politikai Bizottság régi emberei közé tartozott. Egy sérülés következtében jobb karja használhatatlanná vált, de még mindig harcias. „Tüzet nyitunk! Tüzet nyitunk! Tüzet nyitunk!” — kiáltotta.²⁸

Az új MEFESZ egyetemista szervezet vezetői megérkeznek, és azt követelik, hogy Gerő vonja vissza a tilalmat.²⁹ Nem járnak sikerrel. Gerő most is fenyegetőzik. „Ha kivonulnak tüntetni, tüzet nyitunk!”

Révait átküldték a Szabad Nép szerkesztőségébe, hogy tartsa szemét a következő számon.³⁰ Ezekkel a szavakkal rontott a szerkesztőségbe: „Nos, aki a vezércikket fogja írni, leplezze le az ellenforradalmat!” Intett egy gyorsíróért. Révai megjelenése, sztálinista múltjuknak ez a kísértete az ideges újságírók traumáját növeli. Sokan közülük még mindig az ő bűvöletében éltek. De ez nem volt a legalkalmasabb pillanat, hogy „ellenforradalomról” cikket nyomtassanak ki. Ezért politikus módon úgy tettek, mintha nem vették volna észre gyorsíróért intő ujjait.

A Belügyminisztérium Dunára néző, erődítményszerű épületében Piros László a szükséghelyzetből adódóan rendkívüli konferenciát hívott egybe. Őt miniszterhelyettese az új szovjet tanácsadója kíséretében lépett be a terembe. Szokásos tanácsadóját egy karcsú, kék szemű orosz helyettesítette, aki nem mutatkozott be. Néhány hónappal később Kopácsi Sándornak elárulta, hogy ő nem más, mint Iván Szerov tábornok, a szovjet titkosrendőrség legfőbb főnöke. (Kopácsi egyébként késve érkezett a konferenciára.)³¹

Piros megkérte Kopácsit, hogy fejtse ki: hogyan fog az ő rendőr-

sége érvényt szerezni a nyilvános gyülekezési tilalomnak. A rendőrezredes vállat vont: ez az ő szokásos reagálása. Majd felhívja a figyelmet, hogy az embereinek nincsenek kardjaik, hanem csupán gépfegyverrel és karabéllyal rendelkeznek.

„A karabélyokon van puskatus, nemde?” — vetette oda Piros.

Kopácsi nem tekinti ezt a megjegyzést nagyon használható tanácsnak. Ehelyett a következő nyers leegyszerűsítéssel válaszol: „Alapvető tévedés a politikai problémát rendőri problémává változtatni.”

Szerov mereven bámul, de az öt jelenlevő miniszterhelyettes rábólint. Nincs gyakorlatilag alkalmazható alternatíva. A tüntetést megtiltó rendelkezést fel kell oldani.

Piros telefonál Gerőnek. A társalgás néhány percre tart, majd Piros leteszi a piros készülék kagylóját.

„Igen, Gerő elvtárs! A rendelkezéseit végrehajtom!”

22. A KRITIKUS TÖMEG

„Tizenöt perc múlva az elvtársak szünetet tartanak“ — mondja Hegedüs András miniszterelnök, fültől-fülig vigyorgásra húzva száját.¹ A Rákosihoz való hasonlósága csaknem bántó. „Gerő elvtárs akkor fog találkozni Önnel.“

1956. október 23. A robbanás napja Budapesten. A nyugtalan pártfunkcionáriusok egy másik csoportja ezen a napon tartja összejövede-lét az Akadémia utcában. Az Írószövetség szószólóként Háy Gyulát küldte Gerő Ernőhöz, mivel Háy és Gerő együtt voltak emigránsok a háború alatt Moszkvában.

Amikor Gerő kijött a teremből, szemei sokkal idősebbnek látszottak, mint ahogy Háy emlékei mutatták. A pártvezető megkérdezte: „Mit óhajt, elvtárs?“

Háy közölte, hogy van egy ragyogó ötletük: „Meg akarjuk hívni a Pártvezetőséget, hogy álljon a tüntetés élére!“

Gerő nyomatékosan rázta a fejét.

A drámaíró korholólag mondta: „Ez a tüntetés Rajk temetése óta mindig benne volt a levegőben.“

„Tudja, azóta van benne, mióta Ön megírta azt az átkozott cikket Kucsera elvtársról“ — vágott vissza dühösen Gerő.

A Műszaki Egyetemen Marián ezredes a hallgatókat menetoszlopokba állította. Délután háromkor fog kezdődni a nagy menet, a kormány tilalma ellenére. A zászlókat szétszórták, és a rendezőket ellátták karszalaggal. A gyárakból még mindig érkeztek küldöttségek: jöttek például munkások a Ganz-Mávag-ból és a Pestvidéki Repülőgyárból. Eljött 800 kadét is a Petőfi Akadémiáról.

A Műszaki Egyetem nagy kapuját szélesre tárták. A tüntetők első csoportja kiment az utcára, miközben az épület előtt megállt a kormány egyik fekete Limuzinja, és két férfi szállt ki belőle: Kopácsi ezredes és Fekete László, Piros egyik miniszterhelyettese, aki sötét ruhát viselt.² A hangosbemondó ironikusan üdvözölte őket, és Marián ezredes a jövevények tudtára adta: „Elhatároztuk, helyesebben mondva a budapesti egyetemisták elhatározták, hogy mindenképpen felvonulnak — akár engedéllyel, akár engedély nélkül!“

Amikor Kopácsi felment az emelvényre rendőri egyenruhájában

és az ő kíséretében Fekete, a füttykoncert fülsiketítő ordítássá vált. Fekete a mikrofonért nyúlt: „Azért vagyok itt, hogy bejelentsem Önöknek, hogy a gyülekezési tilalmat a kormány feloldotta. A tüntetést megtarthatják!”

Csend ereszkedett az udvarra. Hogy a fagyos csendet feloldja, hozzátette: „Egyébként a nevem Fekete, nem Piros.” A válasz ideges nevetés volt, olyanféle, mint amikor a páciensnek megmondják, hogy a röntgen nem mutatott ki rosszindulatú daganatot. Aztán mennydörgő tapsvihár rázta meg az egyetem falait.

Amint az óriási tömeg megindult a kapu felé, Kopácsi visszament autójához. Lakószomszédja, az egykori rendőrezredes Szilágyi József karonfogta. „Hazatelefonáltam. A gyermekek már biztosan hazaértek az iskolából. Most játszanak a te Violáddal”. Egyikük sem sejtette, hogy egyiküket fel fogják akasztani, másikat életfogytiglani börtönre ítélik azért a drámáért, ami most kezdődik.

Kollégiumtól kollégiumig, iskolától iskoláig terjedt a szóbeszéd. Lányi Ildikó ebédszünetben kiment az utcára a József Attila gimnáziumból, és telefonált a barátainak a néhány nappal korábban választott új középiskolai diákbizottságból. „Egy tüntetés van készülöben! Hozzatok el társaitokat, mihelyt vége a tanításnak!”

„Hová menjünk?”

„Találkozzunk délután háromkor a Múzeumnál, a Műszaki Egyetemenél vagy a Rókus kórháznál” — hangzott a válasz.³

A Szabadság téri amerikai követségen Spencer Barnes ügyvivő meghallgatta a két tisztviselő beszámolóját a Műszaki Egyetemen végbement, előző éjjeli maratoni vitáról, és elolvasta a Szabad Ifjúságban közzétett szöveget. Spencer Barnesnek úgy tűnt, hogy Washingtonnak kitűnő alkalma van most arra, hogy kifogásolja a meghosszabbított szovjet katonai jelenlétet az országban. Délután két órakor háromoldalas táviratot küldött Washingtonba, hogy felhívja az USA újságjainak a figyelmét a válságra. „A követség azt javasolja, hogy a sajtótájékoztató legyen gyors, használják ki maximálisan a magyarok egyre növekvő követeléseinek előnyét.”⁴

A hivatalok egymásután bezárnak. A funkcionáriusok felhívják a figyelmet, hogy elbocsátják azokat az alkalmazottakat, akik a munkaidejük lejártá előtt távoznak. Kevesen figyelnek rájuk. A zendülés olyan lágy hanggal kezdődik, amilyen akkor hallatszik, amikor a ceruzát leteszik az íróasztalra, az aktatáska zárját bekattintják, és az egyes hivatalnokok kimennek az utcára. Alkalmanként

a kiáltozás behatol a szobákba is: „Aki magyar, velünk tart!”

Délután két órakor az Orvostudományi Egyetem Üllői úti épülete előtt is nagy tömeg verődik össze. Professzoraikkal az élén menetelnek előadótermekként, fakultásokként, nyolcan-tízen egymás mellett a Nemzeti Múzeum elé, ami onnan csupán néhány háztömbnyire van. A következő napon ugyanebben az időben a Múzeumban kiállított, rendkívül értékes tárgyak a lángok martalékai lesznek. Ezt a történelmi négyszöget nem találomra választották gyülekezési pontnak. Ennek a múzeumnak a lépcsőjéről szavalta el Petőfi Sándor híres versét 1848. március 15-én, és ez váltotta ki a felkelést a Habsburg-monarchia ellen.

Látni lehet, amint egy idős asszony kitesz egy második emeleti erkélyre egy piros-fehér-zöld színű nemzeti zászlót. Ez egy új tavasz első levele.

Elterjed a hír, hogy a Rádió hivatalosan bejelentette a gyülekezési tilalom feloldását és azt, hogy személyesen Gerő este nyolc órakor rádióbeszédet fog mondani.

A Rádió labirintusokban bővelkedő Bródy Sándor utcai épületében már most nyugtalanság uralkodott. Bizonyos alkalmazottak összeállították a saját követeléseiket és sztrájkkal fenyegetőzve támasztották alá azokat. Orbán Miklós ezredes, Budapest állambiztonsági rendőrfőnöke két tisztjét, Mester János századost és Varga Mihály hadnagyot küldte ki a helyzet kivizsgálására. Azt az utasítást adta, hogy telefonáljanak tíz percenként Mézes örnagynak, helyettesének. A két tisztnek 40 könnygázbombát és 40 füstbombát adtak szükség esetére.⁵

A gyülekezési tilalom feloldásával csökkent a feszültség a Rádió épületénél, és riporterek arról kezdtek tanácskozni, hogyan lehetne a legjobban tudósítani a tüntetésről. De a politika hirtelen változása gyanút keltett az egyetemisták körében. Tóth Zoltán I. és Kardoss Tibor dékánok megrémültek, és jó okkal: egyikük nem éli túl a következő két napot. Az egyik diákvezér, Márton László azt javasolta, hogy állítsák le a felvonulást, amíg nem késő. „Úgy gondolom, Piros engedi a menetet egy darabig elmenni, és azután tűzparancsot ad az ÁVH-nak” — mondja.⁶

De a tüntető tömeg halad előre, és ő csatlakozik az első sorban menetelő három másik újonnan választott MEFESZ vezetőhöz: Wald Pálhoz, Máté Imréhez és Gömöri Györgyhez. Első állomásuk a Petőfi-szobor. Mögöttük mennek a professzorok és azok mögött

az egyetemről a többiek, mivel ezen a napon ez a rend. A szobornál Kosáry Domokos találkozik történész professzortársával, dr. Hanák Péterrel. Megjegyzi Hanáknak: „Mi még 1848-ban sem tudtunk csinálni semmit sem. Amit ezek az emberek akarnak tenni, lehetetlen, de próbáljuk megmondani ezt nekik!”⁷

A tömeg percről percre nő. Nem mindenki érzi, hogy képes csatlakozni a tüntetőkhöz. A harminchat éves Molnár Tibor, a nők bálványa, a véleményéhez makacsul ragaszkodó, extrovertált és egy kicsit kimerült ember, szerénység nélkül megmondja, hogy nagyon érett teljesítményt nyújtott a Nemzeti Színházban egy Pirandello-műkosztümös próbáján.⁸ A Filmstúdió limuzinja vár rá, hogy elvigye a Pasaréti úti filmstúdióba. De ő int a sofőrnek, és azt mondja: „Ne rohanjunk!”

Bemegy a Körút túloldalán lévő eszpresszóba és rendel egy dupla feketét, amikor egy asszony bekiált: „Forradalom! Itt a forradalom!”

Az eszpresszó kiürül. De ő továbbra is ott áll. Fülében még mindig ott cseng a hallgatóság tapsvihara.

Délután három óra. A Duna túlsó partján egy másik menet is megindul. A Műszaki Egyetem komor hallgatói lassan mennek ki az egyetem kapuján és csendben haladnak a Gellért téren keresztül, majd a kiépített rakpart mentén. Ez olyan látvány, amelyet korábban a város sosem látott és nem is fog látni sohasem. Tízen egymás mellett. A menet élén piros és nemzetiszínű zászlók. A 15 000 fiatal-emberből álló menetoszlop éle az egyik Duna-hídnál van; az egész menetoszlop hossza három mérföld.

Éppen akkor, mielőtt elérnék a Bem-szobrot, híres embereknek egy csoportja halad el mellettük: Az Írószövetség vezetősége. A reggeli újságok hozták az Írószövetség méltatlankodó tiltakozását: ők nem akarnak részt venni a tervezett tüntetésben. Most viszont mindent megtesznek azért, hogy ők is ott legyenek a tömeg élén. Az egyetemi hallgatók megbocsátólag odaengedik őket. Veres Péter, az Írószövetség elnöke felolvassa a 7 pontot, amit az Írószövetség Gorkij fasori épületének dohányfüstös szobáiban szerkesztettek és jelentettek meg az Irodalmi Újságban néhány órával korábban.

A város kulcspontjain Rodriguez filmhíradós emberei veszik filmre a tömeget, amint megindul, negyvenen egymás mellett a Körúton. A széleken lévő személyek kézzel írt, illetve nyomtatott szövegű táblákat tartanak a kezükben. Filmre vettek egy erkélyen

álló szöke lányt, aki nemzetiszínű zászlót lengetett és nemzetiszínű szalagot dob le a két emeletnyi mélységben lejjebb haladó tömeg felé.⁹ A legfiatalabbak előreszaladnak, hogy megmarkolják a lenyújtott szalagot. A villamosok hosszú sorban állnak, nem tudnak továbbmenni. A lassan haladó tömeg fedetlen fővel vonul, könnyű őszi ruha az öltözkük, és időnként újságot lobogtatnak a kamerák felé. Különböző pontokon a tömeg különféle csoportjai eléneklik a Himnuszt és elénekkelnek félig elfelejtett dalokat, amiket valaha az iskolában vagy a családi otthonban tanultak, hosszú évekkel ezelőtt. Az emberek Petőfi költeményét skandálják, különös nyomatékkal a refrénjét: „Esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!”

A hírek telefonon mindenhová eljutnak, az ablakokat kitárják és az emberek az utcára tódulnak, miközben nemzeti zászlók lengenek mindenütt. A zászlókat tudatosan visszahajtják vagy összecsomózzák, hogy ne lehessen látni közepén a kommunista címet.

A város központjában lévő utcák áthatolhatatlanok a még nagyobb tömegtől, amely figyeli az arra elvonuló egyetemistáknak ezt a rendkívüli látványát. Hasonló ez az Ötödik utca szerpentin-parádájához, csak az ír rendőrök nélkül, akik a nézőket a rendőrségi vonalak mögött tartják. „Rendező voltam, de nem tudtam távortartani az embereket a felvonulók vonalától” — emlékszik vissza egy huszonkét éves zsidó egyetemi hallgató. Az idősebb emberek gyakran könnyeznek. Visszafojtják érzelmeiket és igyekeznek bátorságot meríteni abból, hogy áthaladnak reszkető léptekkel a járdaszegély melletti kordon és a tömeg között. Ezen a napon az egész város az utcára megy, menetelni és az ellenkező irányban menetelni kezd; nem hajlandó szétoszlani, megfélelkezve arról, hogy mi vár rá.¹⁰

Egy felhőszakadás, egy csípős őszi hideg zápor ezt a tömeget hazazavarhatta volna. Lehet, hogy akkor mindaz, ami történt, sohasem történt volna meg. De ma süt a nap, és az emberek nem tartózkodnak otthon.

Még senki sem mondja ki, de senki sem kételkedik abban: volt egy tizekét éves lidérces álom, de most véget ér. Vége a rendszernek, és vége mindannak, amit a rendszer képviselt. Vége a feleségek sikoltozásának a szomszéd kínzókamrából, vége annak, hogy kövek hullnak alá a recski kőbánya kőtömbjeiből, vége a deportációs frásznapoknak, az idegméreg-injekcióknak, a Bjelkin tábornok morgó oroszlánja farkával kapcsolatos hallucinációknak, az orosz nyelv kényszerű tanulásának, a munkanormáknak, a kurtavasnak; vége a

kommunista orvosoknak, akik túlságosan lusták ahhoz, hogy odajöjjenek a szüléshez, és annak is, hogy az apák arra tanítsák gyermekeiket, hogyan hazudjanak az iskolában; vége annak, hogy cigány bandákat küldjenek kifosztani paraszt-otthonokat, és a munkások úgy futkossanak a szalag mellett, mint a patkányok a sebesen forgó taposómalomban; vége, hogy megerőszakolt nők fertőzés ellen kezelések magukat, vége az AVH-s „húsdarálónak“, a hitvány minőségű áruért való vég nélküli sorban állásnak, a marxista szóhasználat háttértalan egyhangúságának, az osztályharcnak, a koreai háborúnak, a kulákok elleni harcnak, és minden hangnak, ami a múltból visszhangzik és jellemzi ezt a rendszert és a szocialista törvényesség elgörbült kardját: „Géza, szolgáltatson igazságot!“, „Ön osztályidegen, elvtárs!“, „nincs szükségünk irgalomra!“.

A Petőfi-szoborhoz lassú menetben vitt táblák nyomtatott jelmondatait még mindig óvatosan skandalják. „Ifjak és lengyelek, még sokáig éljete!“ „Bem apó és Kossuth népe, fogjál össze, kéz a kézbe!“ A felvonulók csak a jóváhagyott jelmondatokat kiabálják: „Jugoszlávok, lengyelek, együtt megyünk veletek!“, „Lengyelország utat mutat, kövessük a magyar utat!“¹¹

De amikor ilyen méretű tömeg összegyűlik, ritka dolog a fegyelmezettség. Amikor Reményi Ferenc mérnök Váci utcai munkahelyéről elindul, azt tapasztalja, hogy a Rákóczi út már annyira tele van emberekkel, hogy nehéz főútként használni.¹² Az óriási tömeg, amely emberekből álló dugattyúhoz hasonlít, a rakpartra vezető út közepére szorítja. A mérsékelt hangú jelmondatokat („Tűzzétek ki a nemzeti zászlót!“, „Minden ország katonája menjen saját hazájába!“) más jelszavak váltják fel, olyanok, amilyeneket a gépolajos kezű munkások mondanak, akik a tüntetőkhez csatlakoznak. Reményi azt tapasztalta, hogy egy munkás megtörölte piszkos keze fejével a száját, és rekedt hangon kiabálta: „Rajta fiúk, verjétek agyon a csirkefogókat!“

Az Andrassy úton, amelynek a neve még mindig Sztálin út, megállt egy limuzin, és kiszállt az utasa. „Ez Molnár Tibor!“ — kiáltotta egy hang. Egy másik hang pedig ezt mondta: „Tibor, gyere velünk!“. Ez legyezgeti a színész hiúságát, de rázza a fejét: a stúdiónak szüksége van rá. Láthatja, hogy sok régi barátja megy el mellette, mint például Gáli József, akinek a szülei Auschwitzban haltak meg. Megpróbálja visszaidézni, hogyan szólította meg Charles Lughton a tömeget, mint Caesar: „Kedveseim, nincs

időm. Egyszerűen ott kell lennem a stúdióban!“ — mentegetődzik.

„Gyere velünk, Tibor!“ — bátorítja a tömeg. „Pataky Jenő, Besenyei Ferenc és Sinkovits Imre verseket fog szavalni a Petőfi-szobornál!“

Molnár arca fájdalmasan megvonaglik, de szorítja az idő. Autójába ül és mentegetőzve mondja: „Kollégáim és egy sor műszaki ember várnak rám.“

Végre hagyják, hogy elhajtson. Nem így a jobbra hátrébb lévő kocsit. Abban ül Marosán György, aki csupán néhány órával ezelőtt azt javasolta, hogy a rendőrség kapjon parancsot, hogy nyisson tüzet ugyanerre a tömegre.

Az Eskü téren a Petőfi-szobornál rövid, egyszerű a szertartás.¹³ Miután a tömeg elénekelte a Himnusz, ¹⁴ Sinkovits Imre színész elszavalta Petőfi „Nemzeti Dal“ című költeményét. Olyan ez, mint-ha azt remélné, hogy magára a költőre is varázslatot gyakorol. De a szobor kőszobor marad, felemelt karjával. A Petőfi Kör hamarosan elhozza hangosbemondó berendezését és mond néhány üdvözlő szót. Valaki azt javasolja, hogy mindenki menjen a Bem-szoborhoz és ott csatlakozzanak a Műszaki Egyetem tüntetéséhez. A tömeg mintegy 5000 főre növekszik. Amikor a tömeg megindul a rakpar-
ton a Margit híd felé, kiáltozni kezdik: „Szabadságot!“, „Függetlenséget!“, „Azt kérdezik Pesten, Budán, hová lett a magyar urán?“

A veterán angol újságíró, Sefton Delmer tudósított a Petőfi-szobornál lejátészódó drámáról.¹⁵ A Szabad Európa Rádiónál lévő barátai előzetes figyelmeztetései által riasztva vasárnap Bécsbe repült és csak előző nap autózott vissza Budapestre. Azt tapasztalta, hogy a Marx-Lenin Intézetből való elit egyetemisták a mellékutcákból közelednek és vörös zászlókat lengetnek, de mégis magukkal ragadja őket a többiek lelkesedése. Delmer most dilemma előtt állt. Benne az újságíró maradni szeretett volna és végignézni az eseményt, de a kötelességtudó szakember szentnek tartotta a lapzártát. Ezért gondolkodás nélkül visszament a Duna szállóba, és mindenekelőtt megtelefonálta történetét a Fleet Street-re. Még Lengyelországban sem látott ilyen tömeghisztériát kialakulni, mint itt.

„Miközben telefonon leadom ezt az üzenetet“ — mondja a telefonba, másik fülét kezével letakarva —, „hallom a delíriumos tömeg kiabálását.“ Ebből hideg fejjel megjósolja, hogy nemsokára Nagy Imre lesz újból a miniszterelnök. Mielőtt a telefonössze-

köttetés a külvilággal megszűnik, Delmer története az egyetlen, ami kijut Budapestről.

Nagy Imre vonzó leánya, Böske éppen az Andrássy úton volt fodrásznál.¹⁶ Eddig nem észlelt semmi szokatlant, azon túl, hogy az egész úton végig a fákon röplapokat látott. Amikor kikerült a tüntetők áradatából, azt tapasztalta, hogy a körüti közjárművek nem közlekednek. Ez kellemetlen — gyalog kell hazamennie. Miközben a Margit hídon átmegy, azon veszi magát észre, hogy elsodorja a Bem-szobor felé igyekvő hatalmas tömeg. De rövidesen az ő útja elkanyarodik a Moszkva tér felé és innen autóbusszal tud hazamenni. Amikor az Orsó utcába ér, beugrik apját megnézni a 41. számú házba. Szüleit egyik barátjuk, Gyöngyösi János özvegyének társaságában találja. (Gyöngyösi az 1944-ben, Debrecenben alakult kormány külügyminisztere volt.) Szeretné tudni, miért cseng folyamatosan a telefon.

Délután 4 óra 30 perckor már 20 000 ember gyűlt össze Bem József tábornok szobránál. A Műszaki Egyetem hallgatóihoz és a többi egyetemistához csatlakoztak a járókelők és a munkások ezrei, akik nemrég végeztek a délelőtti műszakkal.¹⁷ Sok katona is van a tömegben, köztük a Petőfi (korábban Sztálin) Katonai Akadémia 800 hallgatója és vezérkara is. A tömegben ott vannak a rendszer legkibékíthetlenebb ellenfeleinek százai: az egykori politikai foglyok és internáltak, mint Jónás Pál diákvezér,¹⁸ Nagy legfontosabb barátai, mint Vásárhelyi és Losonczy, és az angol és amerikai követség néhány munkatársa, mint megfigyelő. A tömeg teljesen elfoglalja a szomszédos utcákat is, valamint a Duna-hidakat.

Egy negyvenkilenc éves botanikus professzor, Szabados István egy ablakból figyel.¹⁹ A marxisták elleni gyűlölete forrong a belsejében. Emlékezetébe idézi Potapov professzort, Moszkva „tanácsadóját“ az egyetemen, aki 24 óra alatt olvasatlanul elvetette a talajban való vízmozgással kapcsolatos életművét. Gondol még a felette lakó visszataszító asszonyra is, Farkas Mihály szeretőjére, aki hatvan emberről adott terhelő jelentést az ÁVH felé. Amikor felesége szétnyit egy zászlót az ablakában, a professzornak az is eszébe jut, hogyan bántak el idős kollégájával, Kovavic professzorral. Azt parancsolták neki, hogy gumi előállítását végezt ott folytassa a munkát, ahol Heinrich Himmler abbahagyta az orosz ‘kokszaüz’ nevű növényrel kapcsolatban. Kovavic megállapította, hogy a keresztezés mindig lerontja a növény gumitartalmát. Ezért börtönbe zárták „gazdasági

szabotázs“ miatt. Csak a legutóbbi időben bizonyosodott be, hogy igaza van, és rehabilitálták. Szabados professzor feleségének nyújtja az ollót, amellyel fel szokta vágni a leveleket. „A zászlóból — mondja — vágd ki a Rákosi-címert“.

Nem szükséges hosszasan fejtegetni, mi történt a Bem-szobornál. Nem a 14 pont a fontos és a Petőfi-versek, mintha azok pusztán előadása kihívás lenne a diktatúra számára. A legtöbb ember semmit sem hallott abból, ami elhangzott, és nem is látta azokat, akik beszéltek.²⁰ A fontos az volt, hogy első alkalommal gyűlhetett össze a rendszer óhajaitól függetlenül 50 000 ember.

Négy híradós rögzíti kamerájával azt a jelenetet, amikor a paraszttvezér író Veres Péter bőrcsizmájával és szürke bajuszával (Maxim Gorkijhoz hasonló jelenségként) felmegy az egyik hangosbeszélőhöz, felvesz egy pózt és felolvassa az írók 7 pontját.²¹ A henger alakú hangosbeszélők zúgnak, de a roppant nagy tömeg számára Veres Péter szavai suttogásként hatottak. Igaz, ez a 7 pont merészebb, mint a Petőfi Kör követelése, de semmitmondó eszményeket tükröztek. Ilyenek például: „Ki kell szélesíteni a szocialista demokráciát a lenini elvek alapján“. Pontosan a túl elméleti, demagóg, üres beszéd az, ami ezt a türelmetlen tömeget tiltakozásra indította. Az amerikai követség megfigyelői Veres beszédét a tüntetés „tompító széljegyzetének“ nevezték.²² Mindazonáltal még ő is követelte a szabad választásokat és Nagy Imre visszatérését a hatalomba.

Ekkor már sokkal több ablakban (a közeli Külügyminisztérium és a Bem-kaszárnya ablakaiban is) lehetett látni a kommunista címerétől megfosztott, lyukas nemzeti zászlót. Az angol követség harmadtitkára, Mark Russell szerint a tömeg „megostromolta“ a Bem-kaszárnyát és a katonák felé ezt kiáltotta: „Jöjjetek velünk!“²³ De a katonákat a funkcionáriusok bezárták a kaszárnyába. Minden ablakból izgatott katonaarcok nézték a tömeget.

Félig-meddig ünnepélyesen egy Kossuth-címeres zászlót tűztek Bem kardja mellé, és úgy tűnt, hogy az ünnepség véget ért. Valaki bejelentette, hogy a határozatokat Hegedűs és Gerő elé kell terjeszteni. De ha a tüntetés vezérei és Nagy barátai azt remélték, hogy a tömeg hazamegy, tévedtek. A Petőfi Kör és a diákvezérek most ébredtek tudatára, hogy teljesen elvesztették ellenőrző szerepüket a tömeg érzelmei felett. Vásárhelyi hallotta, hogy így kiáltanak fel: „Menjünk a Parlamenthez!“ Este hat órára a Bem tér kiürült.

A veszély lassan tudatosul a Párt legfelső vezetőiben. A Honvé-

delmi Minisztériumban egy alkalmi bizottságot állítanak fel (tagjai Piros, Bata és Nógrádi Sándor) annak megvizsgálására, hogyan lehetne karhatalmi erőket igénybe venni.

Elméletileg a karhatalmi erők alkalmazásának kiváltsága a kiálló fogú, kopasz és a tisztségéhez éretlen miniszterelnököt, Hegedűs Andrást illetné meg. Amint Hegedűs a pályaudvarra érkezett, azonnal a parlamenti hivatalába hajtatott és ott lapozni kezdte az állami újságokat. Délután négy óra körül ébredt tudatára, hogy a diáktüntetés kicsúszott az irányítók kezéből. Egy órával később távozása közben megdöbbenve látta, hogy az óriási tömeg a Margit hídon áramlik át a pesti oldalra, majd a Parlament épülete felé veszi útját. Reguláris ÁVH-s kíséretért üzen és átsiet az Akadémia utcába, nem is sejtve, hogy a következő öt nap folyamán ennek az épületnek gyakorlatilag a foglya lesz.

Délután öt órakor minden vezető pártfunkcionárius és állami vezető személyiség a Központi Bizottság épületének első emeleti helyiségeiben tartózkodott. Pontosan mi volt ez az alaktalan vezető testület? A Politikai Bizottság, a Központi Bizottság vagy valamilyen állami szerv? Maga Hegedűs sem tud pontos választ adni. Minthogy az épület az Akadémia utcában található, talán mellőzni lehet a kérdést, mint túlságosan akadémikus fontoskodást. Az itt tartózkodó személyek sorában Hegedűs felismeri az államelnök Dobi Istvánt, az egykori péklegény szakszervezeti vezetőt, Marosán Györgyöt és mintegy harminc másik vezető személyiséget, akik a hosszú asztalnál, a Politikai Bizottság üléstermének három oldala mentén és Gerő Ernőnek az Akadémia utcára néző sarokszobájában gyülekeznek. Ebben a szobában van Gerő K-vonalú telefonja és a forró vonala, amin Moszkvával a napi rutinbeszélgetést folytatja. Hegedűs így számol be: „A kulcsemberek Gerő magántitkárságán tartózkodtak. Gerő a szomszédos szobában egyedül ült az íróasztalánál és esti rádióbeszédét fogalmazta. Később jól lehetett hallani az utcában gyülekező tömeget. És hallottuk a kiabálást: ‘Vesszen Gerő!’”²⁴

Egy mérfölddel távolabb, a Köztársaság téri csúf, négyszögletes épületben, a budapesti pártközpontban gyülekeztek Budapest huszonkét kerületének vezető funkcionáriusai egy rögtönzött értekezlet-re.²⁵ Ennek a Pártbizottságnak a legmagasabb rangú tisztségviselőit áthívták az Akadémia utcába, ezért a Végrehajtó Bizottság rangidős tagjára, Kovács Jánosra hárult az eligazítás feladata. A kerületek azt az utasítást kapták, hogy mozgósítsanak minden régi

kommunistát, akit csak tudnak és adjanak fegyvereket a megbízható munkásoknak.

A bejáratí ajtónál mindössze három reguláris rendőr állt őrt, de a kommunisták szerencséjére maga a Köztársaság tér teljesen elhagyott volt. Ebben a roppant tömegben új erecskék máshol alakulnak: a Rádió környékén vannak zavargások. A Köztársaság téren kétségbeesett előkészületeket tesznek az épület védelmére. Az ÁVH-tól telefonon erősítést kérnek, és az első emeleten kiürítik a tanácstermet, hogy az erősítés igénybevehesse, amint megérkezik.

A Budapesti Pártbizottság helyettes vezetője, Mező Imre este hat órakor érkezik vissza az Akadémia utcából. A közeli Erkel Színháznál két teherautó áll meg, és két szakasz ÁVH-s ember megy be a Budapesti Pártbizottság épületébe, Tompa István hadnagy parancsnoksága alatt: 6 géppisztolyos szakaszvezető és 40 fiatal sorozott fegyveres ember puskákkal.

Tompa hadnagy helyettesével, Várkonyi György hadnaggal együtt jelentést tesz Mező Imrének és a Pártbizottság titkárnőjének, Nagy Mária asszonynak. Közel két óra alatt bejárják az egész épületet. Ha a rossz helyzet a legrosszabbra fordul, nyilvánvaló taktikai problémák vannak. Az épület hátában van a széles Rákóczi út, és vele szemben a nyílt, fákkal teli Köztársaság tér. A behatolás valószínűleg a két mellékutca, a Luther utca és a Kenyérmező utca valamelyikéből várható. ÁVH-s őrséget helyeznek a bejáráthoz, az első és a negyedik emeletre, a fő lépcsőházba és a térre néző ebédlő helyiségbe.

Még mindig világos van. A tömeg a Margit hídon és a Kossuth hídon át a Parlament felé tart. A levegő új mondatokkal teli: „Le a Sztálin-szoborral!“, „Állítsák Rákosit bíróság elé!“,²⁶ „A szovjet hadsereg menjen haza, vigye magával a Sztálin-szobrot!“, „Vesszen Gerő!“, „Tiszta forró vizet a Kopaszra!“ (ami Rákosit jelenti), és: „Magyar kormányt akarunk, Nagy Imrére szavazunk!“

De a legendákban élő, rettenthetetlen Nagy Imre az, akit ők akarnak, és az a Nagy Imre, aki most a villájában az egykori külügyminiszter özvegyének társaságában teázik, még most is az öreges, ügyetlenkedő teoretikus, ködösen gondolkodó pedáns ember, aki a Párt ideológiáját követi és a Párthoz lojális, aki már korábban megpróbált könnyíteni az ország során és ebben kudarcot vallott.

A még nyitva lévő üzletek és hivatali helyiségek most bezárnak. Már 50 000 ember van a téren a Parlament maszatos, szürke

épülete előtt. Villamosok hosszú sora áll, vezető nélkül, üresen. Egy ideges fiatal laboratóriumi asszisztens nő tanácstalan, nem tudja, hogyan juthatna haza. A Szent István téren felismeri egyik barátját, aki egy teherautóban ül. A férfi egyike Rodriguez híradós embereinek. Egy megafont kap a kezébe a fiatal nő és belekiált: „Mi történik itt?“. A barátja így szól vissza: „Forradalom!“. „Forradalom, Malé-terné asszony!“

És Maléter Mária, akitől ezredes férje három évvel ezelőtt a rendszer parancsára elvált, elhatározza, hogy mindezek után a Lánchídon át, szemben a tömegek áradatával, hazamegy.²⁷

A kommunizmus bukása Magyarországon már elkezdődött, még-ha ez egyelőre nem is érzékelhető. Az emberek megtapasztalták, hogy azok a kapcsolatok, amiket a szociológusok „személyes kapcsolatoknak“ neveznek, újra lehetségesek.²⁸ Nyilvánosan összegyűltek, spontán beszélgettek, egymással kapcsolatot teremtettek, mosolyogtak, egymás mellett mentek. „Ez volt az első tüntetés életemben, amelyen nem *kényszerből* vettem részt“ — fogja majd magyarázni egy tizenhat éves fiatal.

Az emberek azt tapasztalták, hogy sok idegen menetelt mellettük, de ott meneteltek szomszédaik és munkatársaik is, olyan arcok, amelyeket ismertek, de akikben sohasem bíztak. Most mindenkinek ugyanaz a célja; füllel alig hallható, boldog zümmögés az uralkodó jelenség. Amint menetelés közben beszélgetnek, testvérekké válnak. Nem Lengyelország érdekében tüntetnek, hanem saját jogaiért: azért, hogy szabadok lehessenek, olyan társaságokat alakíthassanak, amilyeneket akarnak, szabadon gondolkodhassanak és szabadon írassák a szabad emberek és asszonyok prózai és költészeti alkotásait. Jaj most mindenkinek, aki kezet emel rájuk!

Ez a hasadni képes, kormányozhatatlan, kavargó tömeg kezdi ki-sugározni erejét. A 20, 50, 70 000 ember még nem érte el a „kritikus tömeget“. A vakító robbanás még nem történt meg. Senki sem tudja, hogy pontosan hol lesz a kritikus pont. „Nincsenek valóságos terveink, nincs határozott vezetőségünk“ — jellemzi az egyik felvonuló ezt a pillanatot.²⁹ „Minden kis csoportban a lehangosabb ember látszik a mozgalom vezérének. Mi mozgásban vagyunk. Egyet tudunk — nem tudunk hazamenni. Valaminek itt történnie kell. Nem tudjuk, *minek*, de soha többé nem mehetünk haza.“

23. NAGY „PATKÁNYT SZIMATOL“

Magasan a folyó felett, a János-hegyen lévő egyiptomi követségen egy késői ebédet a rakpart felől hangzó zaj szakítja meg. A zaj nagy sokaság csoszogására emlékeztet. A diplomaták kérdően néznek egymásra, majd a vendégükre. A vendég összehajtja szalvétáját és kiviszi őket a teraszra, hogy megnézzék, mi történik. Megdöbbenő látvány tárul eléjük: a Parlament felé hatalmas tömeg halad és két Dunahidat zár le. Fabrizio Franco, a jól öltözött olasz követ így szól mindnyájukhoz: „Sohasem láttam együtt ennyi embert — és egész biztos, hogy sohasem volt együtt ennyi ember Magyarországon.“¹

A tízezrek, akik felvonulnak, tudják, hogy történelmet csinálnak. A legtöbb tüntető a Kossuth hídon megy át Pestre, azon az ideiglenes hídon, amelyet 1945 után építettek. Nagy Imre fő támogatói lelkében most büszkeséggel vegyes félelem uralkodik. Amint a Fő utcában menetelnek, Losonczy Géza megragadja Vásárhelyi Miklós karját, és jelentőségteljesen int a hatalmas, kőből épült börtön, a hírhedt katonai börtön felé, ahol mindketten már gyötrelmes hónapokat töltöttek.² Mindketten újra e börtöncellák lakói lesznek.

A végeláthatatlan tömeg másik része a Margit hidat választja. A híradófelvételek tanúsága szerint a tüntetők lassan, huszonötös sorokban vonulnak, és már nem karolnak egymásba. Pártmunkások röplapokat osztogatnak, amik nyugalomra intenek és arra buzdítanak, hogy este hallgassák meg Gerő beszédét, de a röplapot senki sem olvassa el. Az eredetileg kinyomtatott jelmondatokat félreteszik. A sokaság többet akar, mint pusztá utalást a magyar-lengyel barátságra. Csupán egy, mintegy négy és fél méter széles feliratos tábla látható még mindig, amelyet egykedvű kommunista parasztszervezők visznek, akik nem vettek tudomást arról a változásról, ami a mögöttük haladó százezer ember lelkében végbement.

Ami kis forgalom van, ebbe a lassan hömpölygő áradatba teljesen beleszorul. A szovjet követ a fekete limuzinjának ablakán a függönyt félrehúzza, öszes haját hátrasimítja, és így láthatóvá válik majdnem nőies arca.³ Keret nélküli szemüvege mögötti arca féktelen haragot tükröz. A tömeg felismeri az autón lévő zászlót. Szovjetellenes jelmondatok hallhatók: „Le a Sztálin-szoborral!“, „A szovjet csapatok menjenek haza és vigyék magukkal a Sztálin-szobrot!“ Kopácsi rendőrezredes előlép, tiszteleg és segít a limuzinnak

kikerülni a tömegből.

A hidakon is még mindig áll a forgalom. Szabó Zoltán, a huszonöt éves buszvezető lemond arról, hogy időben eljusson a Pasaréti úti garázsba.⁴ Ő a Párt szemében kulák. Nem mehetett a származása miatt egyetemre, mint a vezetőfülkéje melletti ezernyi nyüzsgő egyetemista, és katonai szolgálat helyett munkaszolgálatot kellett teljesítenie. Valójában az volt a terve, hogy két buszsofőr barátjával, báró Jósika Gáborral és Sándor Józseffel együtt a jövő szombaton elhagyja az országot. De most a 39-es busz volánja mögött ül és figyel, hogy mikor halad el mellette a végeláthatatlan diáksereg. 6.30-ra kellene a Pasaréti úti garázsba érnie és előbb meg kell kerülnie a város központját, hogy eljusson egy olyan Duna-hídhöz, amelyet nem zárt el a tömeg, amin átjuthat Budára.

Amint a tömeg átkel a Dunán és a Parlament épülete elé ér, a jelmondatok kiáltozása fokozatosan alábbhagy. Kis csoportok ugyan különböző jelmondatokat próbálnak kiabálni, de a többiek csendre intik őket. Az egyik egyetemista később ezt mondja: „A hangulat ideges, félelmetesen várakozó volt. Túl késő volt már ahhoz, hogy féljünk.“⁵

Amikor a tüntetők elhaladnak a Vörös Csillag nyomda mellett, a diákkövetelések egyik példányát bedobják az ablakból kihajoló nyomdászoknak: „Ez az utolsó példányunk!“ Tíz perccel később a nyomdászok kidobták az egyetemistáknak a közben kinyomtatott rölapokat, kötegszámra. A tömeg diadalmasan vonult tovább a Parlament elé.⁶

Bizonyos személyek most távoznak, mert már látták mindazt, amit akartak látni. Másoknak családjukhoz kell hazamenniük. Este hat óra, amikor egy tipikusnak tekinthető egyetemi hallgató hazamegy és szüleinek azt mondja, hogy egy igazi tüntetésen vett részt.⁷ Később így fog erről beszámolni: „Úgy éreztem, hogy a magyar történelem egyik történelmi pillanatának voltam szemtanúja. Vidám voltam.“ Aznap este hallgatja a Szabad Európa Rádiót, de Münchenben elmaradtak az események tömkelege mögött. Apja levert. „Azt hiszed, az oroszok olyan vakok lennének, hogy mindezt ne látnák?“

Kétszázezer ember szegezi szemét most a Parlament komor épületére. Kosáry Domokos, aki nemrég érkezett ide a Bem-szobortól a filozófiai fakultáson tanító tudós kollégáival együtt, szellemesen azt mondja, hogy „az emberek elsötétítették a teret“. Tüstént elveszett a tömegben: elsodródott kollégáitól. Sokan felbuknak a gyalogjárdán, mások a pázsitot tapossák, és felmásznak az emlékművek talapzatára. Láthatóan senki sem tudja, mi fog történni. Az épület ablakai sö-

tétek és üresek; az ünnepélyes ajtók zárva vannak. A térre felszerelt hangosbeszélők némák maradnak. Őrjítő várakozás kezdődik.

Amint besötétedik, a teli torokkal való kiabálás újra elkezdődik.

Bizonyos emberek jósolnak és félnek attól, ami történni fog. A Szabad Nép székházában Betlen Oszkár, a közutálatnak örvendő fő-szerkesztő-helyettes kiüríti íróasztalát és azt tanácsolja legszűkebb baráti körének, hogy meneküljenek, amíg nem késő.⁸ Elkésztet biztonsági intézkedéseket tesznek a Párt és a kormány főbb épületeinek védelmére. Néhány ÁVH-s egységből álló erősítést küldenek a kulcsépületekbe. Egy ÁVH-s őrnagy érkezik egy csapat ávóssal a Rádió épületébe.⁹ Előzetes hírként megtelefonálják a Rádióba, hogy a tömeg erre vette útját. Este hat órakor a szűk mellékutcát annyira ellepte a tömeg, hogy az épület megközelítése szinte lehetetlen.

A Honvédelmi Minisztérium is előzetes óvintézkedéseket tesz, nehogy a fegyverek „rossz kezekbe” kerüljenek. A fegyverraktárakat kétszeres zár alá helyezik, a lőszeres ládákat elrejtik. Maléter Pál ezredes a várbeli hivatalában elhatározza, hogy az Üllői út és Ferenc körút sarkán lévő Kilián György laktanya masszív épületével telefon-összeköttetésbe lép. (Az épület nyár óta munkásszállóként működik). A hajléktalan több száz munkás mellett két munkaszolgálatos zászlóalj is az épületben tartózkodik.¹⁰ Maléter ezek egyik dandárjának a parancsnoka. Ezeket a munkaszolgálatosokat többnyire szénbányákban vagy építkezéseknél alkalmazzák. A csapatoknak csupán az őrzési feladatukhoz van fegyverük és csak kisszámú gyakorló puskával rendelkeznek. Este hat órakor Maléter telefonon utasítja Csiba Lajos századost, a laktanya parancsnokát, hogy szedjen össze és zárjon el minden fegyvert.

A tömeg még mindig a Parlament előtti téren várakozik. Pillanatszerűen Nagy Imre nevét kiáltozzák. A funkcionáriusok hasztalan igyekeznek őket rábeszélni, hogy oszoljanak. A teret arcátlan módon elsötétítik: egy rejtett kéz kikapcsolja az összes utcai fényszórót.¹¹ Valaki összecsavar egy újságot és meggyújtja. Zörgéssel kísérve, mint amikor nyáron a fű kigyullad, más fáklyákat is meggyújtanak. Ebben a pislákoló fáklyafényben az épület ostrom alatt álló középkori kastélyhoz hasonlít.

„Felejthetetlen gyönyörű pillanat volt” — fog majd később beszámolni erről az élményről egy zongoraművész tanszakot végző főiskolai hallgató. „Egyfajta kozmikus borzongást éreztünk, tisztán láttuk, hogy történelmet csinálunk, és ugyanakkor az, ami történt,

esztétikailag is a leggyönyörűbb összkép volt.“¹²

„Nagy Imre, mutasd meg magad!“ — mennydörgi a tömeg. Az üvöltés megremegteti az ablakokat a tér körül. De még akkor is, ha ő bíborszínű köpenyben tudna keresztülrepülni a téren és denevérként meglepedni a Parlament fő erkélyén, kevés lenne az, amit mondani tudna annak a tömegnek, amely egyre inkább cselekedni akar gőgös uraik ellen, akik ugyanezen falakon belül ólálkodnak.

Az épület tetején lévő vörös csillagot, amely mintegy 100 méter magasan van a tér fölött, minden taktikai megfontolás mellőzésével megvilágítják. A tömeg ordítózni kezd: „Le a vörös csillaggal!“. Egy kis idő elteltével kialszik a fény. Újabb kis győzelem. Most a tömeg új jelszóba kezd: „Mondjon le a kormány!“, „Halljuk Nagy Imrét!“. Ha most Nagy Imre elmondana egy lelkesítő beszédet, a tömeg a föld határáig követné.¹³

Igy telik el egy óra, vagy még több is. Veres Péter, Vásárhelyi Miklós, Déry Tibor, Losonczy Géza szétszórt molekulák ebben az erjedésben. Pongrátz Ernő, egy fiatal munkás, aki a Parlament elé sietett a munkahelyéről, türelmetlenül kérdi Veres Pétertől: „Miért nem megy be valaki követeljeni, hogy csináljanak valamit?“¹⁴

Veres fontoskodva bólint: „Jó ötlet. Próbálja meg! Ha talál valakit, aki hajlandó beszélni velünk, jöjjön vissza és mondja meg nekünk!“

A fiatal munkás addig kopogtat a főbejáraton, amíg ki nem nyílik. Egy hivatalnok nyersen kérdi, mit óhajt. A fiatalember azt válaszolja, hogy Hegedüs miniszterelnökkel szeretne beszélni.

„Ő nincs itt“ — hangzik a válasz —, „de Erdei Ferenc hajlandó Önök közül két embert fogadni.“

Sarkon fordul, és Pongrátz egy egyetemi hallgatóval követi. Fent az emeleten azt ajánlják Erdei miniszterelnök-helyettesnek, hogy egy kommunista címertől megfosztott nemzeti zászlót tűzzenek ki a Parlament homlokzatára. Erdei készségesen hozzájárul, és ahhoz is, hogy a Parlament épületében felkapcsolják a lámpákat. A hatalmas tömeg megtudja, hogy az épület nem üres — ez további kis engedmény a hatalom részéről.

Ezalatt megjelenik a Párt esti újságja, az Esti Budapest. Az újság kihagyja a követelések közül a legfontosabbakat: a szovjet csapatok kivonását, a Sztálin-szobor eltávolítását és a Szovjetunióba irányuló urán-szállítások leállítását.¹⁵ Megunván ezeket a rövidítéses változtatásokat, különböző egyetemisták elhatározzák, hogy átadják a Rá-

dió épületében a teljes listát, és követelik, hogy olvassák fel a rádióban.

Az ideges nyugtalanság terjed, mint a járvány. Este hat óra tájt hatalmas tömeg lepi el a Körutat és a Rákóczi utat. Vezető nélküli, üres villamosok állnak végig a Lenin körúton. Szabó Zoltán a Pasaréti úti buszgarázs felé tartva egy egyetemistákkal teli busszal találkozik, és azok nem engedik továbbmenni. Az egyetemisták alkudoznak a forgalomirányítóval: ragaszkodnak ahhoz, hogy minden használható buszt igénybe akarnak venni a tüntetőknek a városközpontba való szállítására. A garázs funkcionáriusai ehhez nem járulnak hozzá, de mialatt ellenvetéseiket kifejtik, egy Diesel-motor felmorajlik: megindulnak a buszok a diákokkal a kormánykeréknél. Szabó csatlakozik a konvojhoz, és a többi sofőrök is, akik a rendszert utálják, követik a példáját. Az egyik egyetemista elkiáltja magát: „Menjünk a Rádióhoz!”

A Parlament előtt álló tömeg még mindig Nagy Imre nevét kiáltozza. Erdős Péter újságíró is elhatározza, hogy elmegy a Rádió épületébe egy hangosbemondóért. Egy kis teherautó sofőrjét kéri meg arra, hogy vigye el oda. „Természetesen” — hangzik a válasz. Ez annak a jele, hogy oldódtak a visszafojtott érzések: a sofőr még azt sem kérdi, ki ő, és miért akar a Rádióhoz menni. Erdős borraivalót akar adni, de a sofőr nem fogadja el. Van valami különös, nem-reális, álomszerű mindabban, ami itt és most történik. A Bródy Sándor utcában a fiatalemberekből álló tömegre már nyilvánvalóan nagy hatással van a kavargó tömeg és az állambiztonsági katonák nemkívánt jelenléte. De a Rádió bejáratí ajtaja még mindig nyitva áll. Erdőt beengedik.

Mindezekről az eseményekről harminc mérföldre este hat órakor Katona Géza, amerikai diplomata kocsijával fékez.¹⁶ Ő és felesége, Wally bevásárló útról térnek haza Bécsből. Úgy érezték, hogy ki kell szabadulniuk a „szerzetesi magányukból”, amiben az amerikai követségen, Budapesten van részük. Egy harmincöt év körüli asszony állítja meg őket.

„Budapestre szeretnék jutni” — mentegetőzik. „Úgy tűnik, a buszok valahogy elakadtak. Senki sem megy Budapest felé, és senki sem jön onnan.”

Az asszony egy kis pártfunkcionáriusnak tűnik. A visszapillantó tükörből Katona látja rosszalló tekintetét, amikor Budapest elővárosába érnek. Valami furcsaság történik. Minél közelebb jutnak a főváros központjához, annál sűrűbb a tömeg, de a napszakhoz képest

az emberek furcsa irányba igyekeznek: a város központja felé.

Katona lakása a Városliget környékén van. Kocsijával leparkol, lenyomja a kilincset és belép az ajtón. Kisgyermekei játszanak, és a szakácsnője eszik néhány kanál meleg levest. Bekapcsolja rádióját és hangosabbra állítja, mert a Városliget felől jövő zajok egyre hangosabbak. Úgy látszik, a zaj a Sztálin-szobor környékéről jön: a nagy nyílt terepet a gyűlölt Sztálin szobra uralja.

Túl a városon, a Parlament épületében a néma, megrettent funkcionáriusok hallgatják a tömeg átkait. A Parlamentben Pongrátz Ernő, a fiatal munkás javasolja, hogy telefonáljanak Nagy Imrének. Erdei Ferenc beleegyezik, de bizonyos időbe telik, amíg megtalálja a számot.

„A Parlamentben vagyok, Imre bácsi“ — mentegetőzik a miniszter. „Az épületet körülvették a tüntetők. Azt követelik, hogy szóljal hozzájuk!“

A korábban nyugodt tömeg nyugalma elillan. Mekis József és Erdei Ferenc miniszterelnök-helyettesek megpróbálnak beszélni az arcok tengeréhez az erkélyről. Szavaik elvesznek a kiáltásokban és a füttykoncertben. Pongrátz maga is megpróbál szólni hozzájuk, de ő sem jár jobban. A tömeg egy része azt kiáltja: „Menjünk a Rádióhoz!“¹⁷

Ezt megértik. Gerő rádióbeszéde hamarosan megkezdődik. A Párt vezetője talán a Rádió épületében tartózkodik.

Ilyen hosszú, hiábavaló várakozás végzetes egy forradalom alkalmával. Az embertömeg ilyenkor kívülről alig érzékelhető változásokon megy keresztül. De az ilyen haragos érzelemből robban ki a nép forradalma. Dr. Zinner Pál „Nemzeti kommunizmus és népi forradalom“ című alapművében különösnek mondja, hogy a forradalom egyáltalán kitört. „Ez megdöntött egy hosszú életű mítoszt, amely szerint a totalitárius rendszerekben a forradalom lehetetlen.“ Hogyan képes egy fegyvertelen nép megdönteni egy uralkodó elitet, amely nagyon is érzékeny erre a veszélyre és rendelkezik az összes kényszerítő eszközökkel? Ami ezen az estén történik, biztosan nem volt előre megtervezve és előre átgondolva, és mégsem a semmiből jött létre.

Ez makacs tömeg. Az egyetemisták alig negyedrészt képezik. Nők vannak többségben. Egyes idősebb nők különösen hangosan kiáltoznak szovjetellenes jelmondatokat. Egy jól kereső egyetemi tanár azon veszi magát észre, hogy együtt kiabál az asszonyokkal, akiknek talán mindössze 260 Ft a havi fizetésük.¹⁸ Érezvén a közelgő veszélyt, telefonál a feleségének és javasolja, hogy az asszony is

jöjjön oda. Az asszony szemrehányólag mondja: „Most kell a gyermekeket lefektetni. Jobb lenne, ha Te is hazajönnél.“ Az asszony hangjában nyugtalanság érződik, és a férj engedelmeskedik.

Nagy Imre Orsó utcai villájában a látogatók áradata. Köztük van Losonczy és Haraszi is. Közben folyamatosan telefonálnak, hogy Nagy Imre menjen a Parlamentbe. „Édesapám nem akart ebbe belekeveredni“ — mondja később a lánya. „Csak azért jött aznap reggel Budapestre, hogy találkozzon Mező Imrével... Később a Politikai Bizottságból kereste telefonon Benke Valéria, és kérte, hogy jöjjön a Parlamentbe. Benke Valéria egyike azoknak, akik apámat támogatták a vezetőségben belül 1953-ban és 1954-ben...“¹⁹

A villába érkező személyek egyike Fazekas György, Moszkvában kiképzett egykori partizán és közismert újságíró. 1954-ben kegyvesztett lett Rákosinál és kizárták a Pártból. Villamosvezető lett, noha a Párt még annyira sem bízott benne, hogy rábízson egy villamos kivitelét az utcára. Egy hétig most tüdőgyulladás miatt ágyhoz volt kötve és a kórházat csak aznap délelőtt tizenegy órakor hagyta el. A kórházban Nagy Imre kétszer látogatta meg és vitt neki egy üveg konyakot is. Fazekas látta az utcán a nyugtalanságot és kora délután elhatározta, hogy eljön Imre bácsi villájába. Itt állandó jövés-menés volt; jött fiatalemberek küldöttsége, de jött íródelegáció is (Veres Péter és Déry Tibor). Nagy Imre hallotta, hogy az emberek jelmondatokat kiabálnak az utcán és az ő nevét kiáltozzák. Megpróbált nyugodt maradni, de a nyugtalanság érzése úrrá lett rajta.²⁰

A Parlament előtti térhez közel sajtóigazolványát lobogtatva Skodájával átvágott a tömegben és leparkolt Aczél Tamás, az író. A tömegben találkozott Méray Tiborral, a veterán koreai háborús riporterrel és más párt-újságírókkal. Amikor a sokaság egyre dühösebbé vált, megfagyott a vér ezeknek a régi kommunistáknak ereiben. „Hozza ide valaki gyorsan az Öregurat!“ — mondta Méray, és Aczél rohant a Skodájához, hogy elhozza Nagy Imrét.²¹ Az Orsó utca 41-ben híveitől körülvéve találta. Fáradtnak nézett ki. A hangok sürgetőek: „Azonnal mennie kell, Imre bácsi!“ De Nagy még mindig ingadozott.

Aczél ezt mondta: „Az Isten szerelmére, mire vár? Ha nem jön azonnal, valami borzasztó fog történni. Már lehet, hogy így is túl késő.“

„Késő? Túl késő? Miért?“ — kérdezte Nagy.

Aczél nem tudott válaszolni. Korábban egyikük sem élt át ilyen

estét: egyikük sem tudta megjósolni, hogy ez a nap hogy fog végződni. Az nyilvánvaló, hogy egy 10 milliós nép nem rázhatja sokáig az öklét egy szomszédjában lévő 200 milliós ország ellen, de talán Nagy államférfiúi bölcsessége megmenthet valamit a Parlament előtti téren a robbanni készülő tömeg energiájából.

A telefon állandóan csöng. Halász, a kormány titkára is hívja Nagy Imrét, hogy jöjjön és beszéljen. Fazekas György megpróbálja lebeszélni arról, hogy lemenjen a térre. Az egész helyzet nagyon bizonytalan. Mit ajánlhat fel Nagy Imre egy ilyen tömegnek? Ő nem demagóg. „Először hagyjuk, hogy azok, akik felkavarták a nép érzéseit, eltakarítsák a szemetet, és utána át kell venni az irányítást!“

„De mit tegyünk most?“ — kérdezi Nagy.

Fazekas válaszol: „Menjünk le a pincébe! Van ennivalótok és borotok! Ott lent addig lefeküdhettek, amíg a kiabálás alább nem hagy — *azután* elkezdünk tárgyalni!“

Szendvicseket hoztak be, italt kínáltak körbe, és Nagy Imre elvonult az emeletre egy beszédet írásban összeállítani. Egy fegyelmezett pártembernek ezt kell tennie.

Egy idő után lejött, csendet kért és felolvasta, amit írt. Kisebb módosítást javasoltak, és ő egyetértett. Halász rövidesen megérkezik az elnöki kocsival, hogy Nagyot elvigye a Parlamentbe. Nagy szemmel láthatóan ideges. Felesége azt kéri, hogy Fazekas és Jánosi üljenek be a kocsiba hátra, kíséretképpen.

A kocsi orosz gyártmányú Zil; olyan nagy és fekete, mint a maffia autói. Még így is szűk hátul három embernek. Fazekas az egyik ablak mellé ül, hogy egy esetleges golyótól védje Imre bácsit. Nagy Imre mellett még Jánosi foglal helyet, elől, a sofőr mellett pedig Halász. Amíg Buda különböző keskeny utcáin haladnak keresztül, Nagy Imre nem sokat lát. Már teljesen sötét van, amikor átmennek a Dunán, akkor találkoznak a jelmondatokat kiabáló néppel. Nagy még sohasem látott ilyet és féltetni kezdi életét. Görcsösen markolja jegyzeteit. Maga a széttaposott röplapokkal és elszórt plakátokkal elárasztott híd olyan, mint egy csatatér, ahonnan a hadsereg elvonult.

A hadsereg most a Parlament előtt áll és várja a vezért.²² Nagy szeme megakad egy számára barátságtalan látványon: lát egy lyukas zászlót, amiből kivágták a kommunista címet.

„Milyen nagy ez a tömeg?“ — kérdi.

„Kétszázezren lehetnek“ — becsüli meg valaki.

Nagy meresztli a szemét. A háború alatt beszélnie kellett milliókhoz rádión keresztül, de sohasem beszélt élő emberekhez, hacsak

nem a Párt által összetoborzott hallgatósághoz. Végigsimítja szemöldökét zsebkendőjével, megnézi schaffhauseni aranyóráját és hallgatásba burkolózik. Miután senki sem szól semmit, az autó megáll száz yardnyira a Parlament főbejáratától. Itt olyan sűrű a tömeg, hogy ezt az utat gyalog kell megtenni. A két ember szorosan közrefogja. Mások az ajtóhoz segítik őket. „Eresszük Nagy Imrét! Ez Nagy Imre! Jön, hogy beszédet mondjon!”

Amilyen szűk úton éri el a szikra a löport, olyan szűk a Bródy Sándor utca, mielőtt kiér a Múzeum körútra. Szinte eltűnik a többi sötét mellékutca között. Van itt néhány leromlott állapotú üzlet: egy hajfodrász, egy temetkezési vállalat irodája és egy helyiségből álló szabóüzlet. Az utca szélessége alig tíz méter. Ez olyan utca, amit az autósok széles ívben elkerülnek.

A jobb oldalon áll egy négyemeletes téглаépület, ami börtönhöz hasonlít földszinti és első emeleti ablakainak függőleges rácsozatával. Ez a Rádió épülete, az országos rádióhálózat központja.²³

Az a kevés ember, aki itt most, 25 évvel később megáll, hogy személyazonossági igazolványával vacakoljon a piszkos, 3 méter széles bejárat alagútjánál, jobbra a falon lát egy emléktáblát. Rajta egy Petőfi-idézet, és alatta a következő felirat:

„Tisztelet a hősöknek, akik a Rádió védelmében a népi hatalomért életüket áldozták 1956. október 23-án.

Lukács László ezredes,
Fehér József alezredes,
Kiss Gyula alezredes,
Kovács László alezredes,
Mátya László alezredes...”

A rádiós újságíró Erdős Péter ugyanezen az alagúton sietett át. Az emléktáblákon szereplő 42 ember közül senki sem volt akkor még tudatában, hogy nemsokára kezdődik a harc, amely során életüket veszti.

A rádió épületével szemközt van egy négyszögletes, üvegfalú, pagodaszerű építmény, amit a rádiósok kávéházként használtak. Benke Valéria hivatali helyisége mintegy 15 m²-es és erre a pagodára néz. Alacsony fali szekrény és polcok az ablakkal szemközti falon, és ezekkel szemben van egy nagy konferenciaasztal. Az ablak mellett, a sarokban saját íróasztala áll, és mellette egy kis asztal vörös telefonnal. Az iroda mellett egy erkélyes szoba van, amely a Bródy Sándor utcára néz, ahol már egyre fokozódik a zaj.

Benke Valéria valójában Nagy Imréhez hasonló gondolkodású, a

Petőfi Kör júniusi sajtóvitáján is jelen volt. De mit kezdjen ezekkel a Bródy Sándor utcában tüntető százakkal? Az utcát színültig megtöltő tömeg újra jelmondatokat kiáltoz, és a szűk utcában a kiabálás félelmetesen verődik vissza a falakról. A tömeg talál egy vörös zászlót, és felgyújtja. Benke Valéria kilép az erkélyre és megkérdezi, mit akarnak, de már az első szava provokálólag hat, mert így kezdi mondokáját: „Eltársak!“ A tömeg válasza: „Mi magyarok vagyunk!“ Benke a zajtól megretten, visszalép a szobájába, hogy megfontolja, mi legyen a következő lépés.

A tömeg ezt kiabálja: „Adjon ki mikrofont az utcára!“

Benke asszony az időre játszik, ezért kiküld az utcára egy mikrofonos kocsit, hogy rögzítse a diákok követeléseit. De ezzel nem elégti ki őket. Ezt kiabálják: „Hangosítsátok fel a rádiót! Hadd halljuk, hogy valóban beolvassák-e a rádióba a követeléseinket!“

Egy piros ruhás fiatal nő mondja be a követeléseket a mikrofonba. De a rádió folytatja a zene közvetítését. A tömeg látja, hogy itt nem babra megy a játék. A hangmérnökök és az őket kísérő ÁVH-s tiszt hátulról nagy nehezen beszöknek az épületbe. A tömeggel rokonszenvezőbb rádiós újságírók, akik a felsőbb ablakok mögött állnak, láthatnak egy vöröshajú lányt a tüntetők között, aki integet nekik, de ők tehetetlenek ahhoz, hogy választ adjanak.

Amikor Erdős Péter belép Benke szobájába, felismeri ott Szepe-si Györgyöt, a rendszer kedvenc sportriporterét, valamint Vészics Ferencet, a Rádió titkárságának a fejét. Van még ott öt civil ruhás fiatalember is; Erdős feltételezi, hogy ők a rövidhullámú idegen nyelvű adásokért felelős személyek. Később azonban kiderül, hogy ők a Belügyminisztérium operatív osztályának törzstisztjei, akiket azért küldtek ki, hogy ellenőrizzék az épület belső biztonságát.

A konferenciaasztalnál különféle „szürke eminenciások“, régi moszkvai veteránok ülnek, akik nem élvezték Rákosi teljes bizalmát, noha még mindig jelentős hatalommal és tekintéllyel rendelkeznek. Egyik jellegzetes vonásuk, hogy ha bármit is kérdez tőlük valaki oroszországi életükről, gyanakodni kezdenek, csaknem üldözési mániába esnek. Valamennyiük egyöntetű véleménye, hogy itt olyan felkelés van kialakulóban, amilyen a poznáni volt, de azt is el lehetett volna erőszakkal fojtani. Legfőbb törekvésük, hogy ne lehessen őket bűnbakká tenni, ha valami számukra nemkívánatos dolog történik. Így, amikor Erdős Péter belép, minden szem megkönnyebbülten néz rá. A szobában gyorsan körbejár a szó: ő Nagy Imre egyik fő támogatója. Megvan tehát az ideális fickó. Tíz percen belül őt teszik meg nem-hivatalosan az épület parancsnokává.

Ő még mindig Benke Valéria íróasztala és a konferencia-asztal között tartózkodik, amikor egy kerek képű, testes ÁVH-s őrnagy bemutatkozik: Fehér László őrnagy, az épület biztonságáért felelős parancsnok.

„Attól tartok, hogy a tömeg betörhet” — mondja Fehér. „El akarom kerülni minden áron az erőszakot. Mi az Ön véleménye?”

A konferenciaasztalnál ülő szürke veteránok közbevágznak: „Ezek az emberek ott kint huligánok, csöcselék! A nép, az igazi magyar nép *velünk* van!”

Fehér int Erdősnek, és ezt mormogja: „Menjünk valahová, ahol beszélhetünk!” Amint elvonulnak, megkérdezi: „Van Önnek fegyvere?”

„Csupán a börtönből való elbocsátásomat igazoló iratok vannak nálam.”

Tíz perccel később Fehér visszatér személyi használatú 7.65-ös önműködő Waltherével: „Tessék.”

Kevéssel ezután a tömeg benyomul a bejárati ajtón keresztül a négyszögletű helyiségbe. A biztonsági rendőrség bezárja az épület kapuját és 12 embert őrizetbe vesz az udvaron. Néhány perccel később Benke asszony tisztviselője igazolványokat hoz a kezében. Arcán zavar látszik. „Ezek az őrizetbe vett személyek személyi igazolványai. Valamennyien munkások, részben a Láng gépgyárban, részben a fegyvergyárban dolgoznak!”

Ugyanekkor egy másik heves összecsapás is történik az őrség és a tüntetők között, a bejárati kapunál. Benke Valéria úgy határoz, hogy a nyomás enyhítésére beenged egy küldöttséget az épületbe. Tizenkét egyetemistát bevezetnek a tanácsterembe. Erdős fogadja és leülteti őket egy nagy asztal mellé.²⁴ Mikrofont kérnek az utcára, hogy beolvashassák a követeléseiket.

„Mi hajlandóak vagyunk az Önök 14 pontját beolvasni a Rádióba, némi módosítással” — mondja Benke Valéria. „Már be is olvastunk a Rádióba hasonló határozatokat, amelyeket az egyetemi összefüggéseken ma reggel és az elmúlt éjjel fogadtak el. De nem szakíthatjuk meg a programot. Belefoglaljuk ezeket a pontokat a következő adásba és akkor hírt adunk a tüntetésről is.”

Erdős hevesen ellenzi a küldöttség javaslatát: „Nincs biztosíték arra, hogy nem mondanak olyat, ami zavarossá teszi a mi mozgalmunk minden eszményét. A Szovjetunió túl erős ahhoz, hogy ilyen módon nyíltan provokálni lehetne.”

A küldöttség egyik tagja, nyilván a vezető, egy rosszul öltözött,

középkorú férfi felugrik kancsal szemekkel és ezt kiáltja: „Addig nem megyünk el az épület elől, amíg nem kerül a nép kezébe a Rádió.“

Erdős rámutat, hogy az épület tele van ÁVH-s emberekkel, akik nem haboznak és löni fognak.

A férfi visszavág: „Ők éppen úgy magyarok, mint mi. Nem fognak löni.“

Erdős válasza: „Én jobban ismerem őket, mint maga. Löni fognak!“

Mialatt vitatkoznak, az épületet kövekkel és téglákkal kezdik dobálni. A tömeg soraiban kezd terjedni a szóbeszéd, hogy a küldöttséget erőszakkal visszatartják, és amikor megpróbálnak kijutni az épületből, őket is érik a kövek. Az őrség érthető módon vonakodik újra kinyitni a kaput. A férfin kívül a legtöbb küldött nem tud kijutni az épületből. Egy ÁVH-s tiszt felhívja Erdős figyelmét: „Nem kellene kikísérnünk őket? Különben azzal fognak minket vádolni, hogy akaratuk ellenére fogva tartottuk őket.“

Jelentős körülmény, hogy a Bródy Sándor utcában tüntető ezrek többsége fiatalember, aki sohasem látott még közelről harcot vagy vérontást. A középkorúak még nyilvánvalóan tartózkodóak. Jellemző erre a csoportra egy nőgyógyász a városi kórházból.²⁵ A szokásos napi munka áll mögötte. Egy negyvenöt éves nőt kellett megvizsgálnia, akinek mellrákja volt. A nő színlelte a szégyenlősséget a klinikai lámpák fényénél és így tréfálkozott: „Doktor úr, nem csinálhatnánk ezt sötétben?“ Az orvos gépiesen így válaszolt: „Csinálhatjuk, de akkor azt nem hívjuk mellrák-vizsgálatnak, elvtársnő!“

Ez az orvos kifinomult gondolkodású, sokoldalú, tisztán látó férfi. De egész éjjel fent volt egy nehéz szüléssel foglalkozva. Egy fiatal egyetemista lány épp most beszélt neki erről a tüntetésről, és vele megy egy gyors megtekintésre. Aztán sietett haza Gerő beszédét meghallgatni. Felesége öt perccel később érkezett haza. „Az utcán a Rádió körül nagy tömeg van. Nagy bajt érzek, nagyon nagy bajt“ — mondja feleségének.

Ugyanebben az időben a rendkívül aggodalmaskodó Nagy Imre besietett a Parlament épületébe. A kőfalakon keresztül is hallotta a tömeg kiabálását. Erdei Ferenc kalauzolta ki az erkélyre egy mikrofonnal. Ő és Fazekas fogták a karját, nehogy véletlenül a mélybe zuhanjon. Közel állt hozzájuk Tóbiás Áron, a rádiós újságíró, készen arra, hogy kommentárt diktáljon magnószalagra.

Ebben a pillanatban valami megmagyarázhatatlan történik: autók érkeztek a térre, kiabáló emberekkel: „Mindenki menjen a Rádió épülete elé!”²⁶ Az ÁVH-sok tüzet nyitottak az egyetemistákra!”²⁷ Egy egyetemista lány, Lányi Ildikó bizalmatlan; arra gyanakszik, hogy ez tipikus kommunista trükk a tér kiürítésére.²⁸ A történész Szolnoki László is gyanakszik. Azt gyanítja, hogy Gerő tudatosan egy Poznan-típusú felkelést provokál, hogy bebizonyítsa nélkülözhetetlenségét és Nagy Imrét egyszer és mindenkorra eltegye az útból. Szolnoki figyelme az autókat a hangosbeszélőjükkel. Azt tudatják, hogy: „Magyarokat gyilkolnak!” „Mindenki a Rádióhoz!”²⁹

„Tudja-e valaki, hogy kik ezek az alakok?” — kérdezi az egyik autó mellé furakodva. De senki sem tudja.

Olyan sötét van a téren, hogy az emberek nem ébrednek tudatára, hogy az erkélyen álló ember az a Nagy Imre, aki mellett egész nap tüntettek.³⁰ Aztán egy villanykörte kigyullad a korlát mögött, és a kiabálás abbamarad.

Egy óceánnyi arcot lát Nagy Imre maga előtt. Belekiáltja a mikrofonba: „Eltársak!”

Semmi sem történik. Valaki észreveszi, hogy nem lehet hallani a hangot. Csavar egyet a mikrofonon. Nagy Imre megismétli az üdvözlést: „Eltársak!”

Fülsiketítő füttykoncert következik; olyan, amilyen a futball-mecscseken szokott lenni, öngól alkalmából. Nagy megzavarodik, dühös. Egy része az embereknek segít neki: „Nem vagyunk elvtársak!”

Idegesen megigazítja cvikkerét, és újra próbálkozik: „Honfitársaim és barátaim!” A füttykoncert óriási éljenzéssé változik. A tömeg érzékeli a milliméternyi engedményt is — talán még arra is rá tudnák venni Nagy Imrét, hogy kifizesse azt a kötelet, amire őt magát és az egész rendszert felakasztják.

Nagy folytatja előre elkészített beszédét, de nem ér el a végéig. „Jóemberek, legyenek türelemmel! A Központi Bizottságnak mindenről gondja lesz” — hangzik az üzenete.

A tömeg türelmetlen, csalódott. Annyi biztos, hogy Nagy Imre nem Kossuth Lajos, nem ért a tömeg nyelvén, és nincs villámgyorsan működő ösztöne. Megkéri a tömeget, hogy énekeljék el a Szózatot (Vörösmarty Mihály hazafias, magasztos hangú költeményét). Ez nem kommunista mozgalmi dal; ez újabb milliméternyi engedmény. Aztán arra kéri a tömeget, hogy menjenek haza nyugodtan. De a tömeg rátapintott a lényegre és abból nem enged. A Szózat után (amelynek első sora így hangzik: „Hazádnak rendületlenül légy hí-

ve, óh magyar!“) hangos szóval, kihívóan így kiáltanak fel egyesek: „Nem megyünk haza! Együtt maradunk!“³¹

Nagy rövid ideig az erkélyen marad.

Még akkor is ott áll, amikor egy fiatal irodalomkritikus, Lukácsy Sándor — vékony bajuszát pödörgetve — beront a Nagy mögötti terembe: „Aczél, meg kell mondanod Nagy Imrének, hogy az ávosok lövik a tüntetőket.“

Lent a téren az egyik hangosbeszélő visszhangozza a hírt: „A Rádió épületéhez! Az ávosok lövik a tüntetőket!“

Nagy visszabotorkál az erkélyről. Csak most ébred a tudatára, hogy a helyzete mennyire bizonytalan. A tömeg oszlani kezd. Beszédét ellenséges csend fogadta. Senki sem tapsolt. Egy kis szobában pihen meg, miközben megiszik egy pohár vizet.

„Korrekt módon kell eljárunk az ügyekkel kapcsolatban!“ — mondja végül.

„Korrekt!“ — ez Nagy szótárában annyit jelent, hogy készségesen akarja szolgálni a Központi Bizottságot.

Közben a Rádiónál közeledik a kritikus pont. A Bródy Sándor utcába további ezrek szorulnak, és az egész Körút tele van emberekkel, akiket a gépfegyverrel való tüzelésről szóló szóbeszéd vonzott oda. Az utat összetört téglák borítják; egy ház épül az utca sarkán. A téglákkal a Rádió épületét megközelíteni próbáló ÁVH-s erősítést dobálták. A tömeg megragadja az utcán hagyott mikrofonos kocsit és elkezdik azzal, mint egy faltörő kossal lökdösni a Rádió tölgyfa kapuját.³²

Bár Benke Valéria szobája a Bródy Sándor utcai szárny udvarra néző oldalán van, a tömeg kiabálása így is fülsiketítő. Valakinek beszélnie kell a tömeggel. Nagy Imre nem hajlandó ide jönni, de Benke kinyomozza, hogy Nagy Imre jobbkeze, Losonczy Géza a New York palotában van. Losonczy éppen most érkezett oda a Parlament elől, Vásárhelyi társaságában, mivel újságjuknak, a Magyar Nemzetnek a szerkesztősége ebben az épületben van. Losonczy megígéri, hogy azonnal átjön a Rádió épületébe és Vásárhelyit is magával fogja hozni. Valamivel este hét óra után a Rádió munkatársai beengedik a két férfit a Múzeum utcai hátsó kapun. Később Szántó Zoltán is csatlakozik hozzájuk: ő a Központi Bizottság tagja.

Benke Valéria előadja kérését: „Losonczy elvtárs, Önnek kell beszélnie a tömeghez! Önnek kell megnyugtadni őket!“ Losonczy magyarázni próbálja, hogy ezt a fajta tömeget senki sem tudja megnyugtadni a kívánságaik (legalábbis részleges) teljesítése nélkül. Ki-

lép az erkélyre, bátor pillantást vet az alant összegyűlő emberekre és gyorsan visszahúzódnak, amit egy téglazápor követ.

„Lássuk csak ezeket a pontokat!” — mondja.

Ebben a pillanatban a főkaput újra betörik. Az udvart betöltik a kiáltások, amikor minden elérhető űr rohan, hogy lezárja a három méter széles bejáratot. Majd az őrség vállt vállnak vetve áll ott. Aztán brutális erőszak-alkalmazás következik: bilincessel, gumibottal, könnygázbombával vetik vissza a behatolókat újra az utcára és beviszik az utcán maradt mikrofonos kocsit az udvarra. A védők könnygázbombát kezdenek vetni, de a gáz visszaszáll, és Losonczy szeme vörös lesz a gáztól. Benke Valériát telefonon figyelmeztetik, hogy a felkelők a Pollák Mihály téri oldalról is fenyegetik az épületet.

A helyzet egyre csúnyábbá válik. Benzines palackokat dobálnak be az első emeleti szobákba, és az egyik szoba bútorzata égni kezd. Benke telefonon hívja a tűzoltó szolgálatot, de a tűzoltók nem jönnek. Helyette egy bizonyos vékony kerti öntözőcsövet és az épület lyukas és korhadt tűzoltócsövét kerítik elő és szerelik fel a bejárat ajtó fölött. A tömeg megragadja és darabokra hasogatja azokat. Erdős Péter hirtelen géppisztolykattogást hall és lát egy embert, amint pus-kájával a bejáratnál a levegőbe lő. Fehér őrnagy biztosítja: „Ezek vaktöltények.” Erdős megkérdezi: „De tudni fogják ezt a következő utcában is?”

A tömeg ekkor már Nagy Imre nevét is kiabálni kezdi. A Rádió munkatársai közül többen jelentős engedményeket javasolnak. Ekkor Losonczy telefonál az Öregúrnak. Kéri, hogy jöjjön és nyugtassa meg a tömeget. Losonczy csüggedt arcából a többiek láthatták, hogy Nagyban a legcsekélyebb hajlandóság sincs arra, hogy beszéljen. A pártfegyelem nem engedi meg. Losonczy így búcsúzik el tőle: „Igen, Imre bácsi, megértem.” Losonczy helyére teszi a kagylót, és megmagyarázza, hogy Nagy mindaddig vonakodik eljönni, amíg erre a Párt nem kéri. Nyilvánvaló, hogy Nagy Imre „patkányt szimatol”.

24. ERŐSZAK EGY SZŰK UTCÁBAN

A londoni Daily Express szerkesztőségének második emeleti külügyi részlegén ujjongtak, majd megdöbbsenáltak, amikor hallották a telefonban Sefton Delmernek, a fő külpolitikai riporternek a hangját, aki fáradságos munkával megszerzett szenzációs híreiről számolt be.¹ A 190 cm magas, kedves modorú, skót szakszerűséggel tevékenykedő James Nicoll, a külpolitikai rovat helyettes szerkesztője hátrarohant a szerkesztőségi folyosón, Edward Pickering főszerkesztő szobájába. „Nagyszerűen állunk, Pick. Az imént hívott minket Tom Delmer és elkezdte diktálni az anyagát.” A magas, héjához hasonló Pickering a horgas orrára helyezett szemüvegén keresztül felnézett és elismerően mormogott.

Nicoll csendes meglepődöttséget érzett. Delmer újságírói ösztönének nagy hőstette szenzációs híreivel megelőzni a világsajtót. Viszszament az emeleten dolgozó hatvanegynéhány szerkesztőn, hírlapírón és kis újságírón keresztül az emelet távoli végén lévő íróasztalához, és éppen akkor ért oda, amikor a telefonos riporter kijött hangszigetelt telefonfülkéjéből és becsukta a jegyzettömbjét. (A telefonbeszélgetések gyorsírással voltak a tömbben lejegyezve és régmódi viaszhengereken is rögzítve.)

Nicoll felkiáltott: „Te jó Isten, megszakadt a vonal?”

„Nem, Mr. Delmer azt mondta, hogy hívjuk vissza később.”

„Ó, Istenem!” — üvöltötte Nicoll és a kezébe temette a fejét. „Hívjad vissza! Tartsd nyitva a vonalat! Mondd meg neki, hogy a címodalt üresen hagyjuk az ő riportja számára!”

De Budapest felé a telefonvonalak süketek voltak. Lehangolt telefonhívások mentek a többi nagy városba: Genfbe, Rómába, New Yorkba. A kábel- és rádiótávíratok megerősítették, hogy Magyarországgal nem lehet telefonösszeköttetést létesíteni. Bécsből Lawrence Davis azt mondta, hogy az előző éjjel Delmerrel vacsorázott, de nem kérdezte meg a telefonszámát. Ezért nincs remény arra, hogy Delmer a bécsi ismerősén keresztül adja le történetének hátralévő részét. Ekkor Nicollnak eszébe jutott Sydney Gruson, a New York Times prágai tudósítója. Gruson felesége, Flóra jóval régebben az Express Mexico City-beli tudósítója volt. Nicoll felhívta az asszonyt.

„Mi magunk is figyelemmel kísérjük a magyar eseményeket“ — mondta Flóra. „De van itt egy kis ember, Francis Polak, ő a rádiós sajtónál dolgozik. Egy kis társaság ugyanis kibérelte a postahivatal vonalait, és ő a telefonon át megszerzett híreket közli a sajtóban. A ő prágai telefonszáma 22-66-88.“

Nicoll ragyogott az örömtől. Telefonált Polaknak. „Kapja telefonvégre Delmert, hívjon vissza, és Ön is telefonálja meg nekem, hogy mire jutott.“

Azon az éjjelen Polak válik majd élő összekötő kapoccsá a világ egyik nagy újságának sztár-riportere és az év legnagyobb eseményét jelentő híre között.

A Rádió épületén kívül egyre növekvő dráma üzenete úgy villant fel, mint Budapesten túl világító tűzvész. Magyarország mindennapi életének szürke hétköznapijai között olyan volt ez az átlagember számára, mint valami, amit meg kell ízlelni és talán még csatlakozni is kell hozzá.

A hír Blücher László professzor füléhez nőismerősének lakásán jutott el.² Kabátba bújtak és együtt rohantak a Bródy Sándor utcába. Az a szóbeszéd járta, hogy bent egy egyetemista küldöttséget tartanak fogva. Az ÁVH-örök idegesen álltak őrhelyükön. Egy cirkáló rendőrségi autó és egy tűzoltóautó érkezett a helyszínre, de a rendőrök jóindulatúan megmutatták, hogy a puskájuk nincs megtöltve.

A fiatal Sárközi Mátyás újságíró Boldizsár Iván főszerkesztő azért küldte ki, hogy az aznapi tüntetésről tudósítson.³ A Bródy Sándor utcában a légkört nyomasztónak találta. Elfogadta viszont a meghívást egy harmadik emeleti lakásba, ahonnan figyelemmel tudta kísérni az eseményeket. Este nyolc óra felé Boldizsár a huszonhárom éves Vajda István riportert is elküldte a Bródy Sándor utcába.⁴ Vajdának volt egy kis zöld Opel Kadett autója (CA-319 rendszámmal); szalonkocsi, amely nyilvánvalóan egykor Rommel hadseregéhez tartozott, és volt rajta egy címke, ezzel a felirattal: „Hadseregszolgálati raktár, Benghazi“. Vajda olyan közel parkolt a kiabáló tömeghez, ahogy csak tudott. Belépett a Szentkirályi utca és Bródy Sándor utca sarkán lévő rendelőintézetbe, elővette újságírói igazolványát és az ügyeletes nővértől megkérdezte: „Használhatnám az Önök telefonját? Mi történt eddig?“ A nő idegesen dadogta: „Zűr-za-var! Zűr-za-var!“

Vajda telefonon jelentette Boldizsárnak: „Este nyolc óra, Főnök.

Nagy tömeg van itt az utcában körülöttem, és nagy zűrzavar van a Rádió épületével szemben.“

„Figyelj tovább!“ — mondta Boldizsár.

Néhány méterrel távolabb onnan, ahol Vajda állt, a Rádió épületének udvarra néző első emeleti részében, a hivatali helyiségében Benke Valéria emlékeztette a tisztviselőket: itt az ideje, hogy meghallgassák Gerő rádióbeszédét. Az egyik sarkon bekapcsolták a hangosbeszélőt.

A hangosbeszélőből Gerő édeskés hangja hallatszott. Az általa használt nyelvezetet néhányan „teljesen békülékenynek“ tekintették.⁵ Mások számára Gerő 15 perces rádióbeszéde semmi egyéb nem volt, mint szokásos marxista halandzsa, amely korábban százszor elhangzott, anélkül, hogy zendülést váltott volna ki. A beszéd a szokásos, jelentés nélküli frázisok pufogatásából állt; olyanokból, mint „mun-kás—paraszt szövetség“, „pártegység“, egy bekezdésben nem kevesebbszer, mint *hatszor*! Az egyik helyen ködösítésül tudtul adta: „Állandó harcot folytatunk a sovinizmus, antiszemitizmus és más reakciós, antiszociális és embertelen tendenciák és felfogások ellen.“

Gerő a jelenlegi nyugtalanságért „az ellenséges körök által terjesztett hazugságokat“ tette felelőssé. Elítélte azokat, akik lazítani akarják az ország kapcsolatait a Szovjetunióval, és újból hitet tett „Pártunk és a Szovjetunió dicsőséges Kommunista Pártja, Lenin és a Huszadik Kongresszus Pártja“ között fennálló szövetség mellett. Nem ment túl ígéreteiben annál, hogy a „nagyon közeli jövőben“ a Központi Bizottság összeül és terveket fog felkínálni arra, hogy „továbbmeneteljünk rendíthetetlenül a demokratikus szocializmus útján“.

A beszéd kurtán-furcsán fejeződött be. Nagy volt a megdöbbenés Benke Valéria hivatali helyiségében, ahol teljes 45 percet biztosítottak a rádióműsorban a beszéd számára.

„És most egy kis tánczene következik“ — mondta a bemondó.

Kevés ember hallgatta végig teljes egészében a beszédet. A beszéd célja nem az volt, hogy olajat öntsön a háborgó tengerre, azaz olajat öntsön a tüzre. De az izgatott tömeg készségesen elhitt minden szóbeszédet, és Gerő beszéde a többszöri elmondás során semmit sem veszített az érdekességéből. Egy intelligens férfi később így számolt be: „Az utca különböző lakásaiban lévő rádiókészülékek-

ből a beszédnek csupán kis töredékeit hallhattuk, de később úgy értettük, hogy Gerő a tömeget ‘csöcseléknek’ nevezte, és ez még jobban feltűzte a közönséget.⁶ Sokan a tömegből fennhangon a többiek tudtára adták, hogy Gerő a tömeget „ellenforradalmi ‘csöcseléknek’ minősítette“ (az igazi marxistákat a jelző jobban sértette, mint a jelzett szó), sőt „fasisztáknak“ és „férgeknek“ is.

Nagy Imre csoportja Gerő beszédének gögös, arcátlan, becsmérő, ócsároló hangnemére hivatkozott.⁷ Benke Valéria hivatali helyiségében valaki kikapcsolta a rádiót. „Benke asszony, Szántó és mi magunk úgy gondoljuk, hogy ennél többet nem tehetünk. Várnunk kell, és majd meglátjuk, mi fog történni“ — emlékezik vissza Vársárhelyi akkori szavaira. Losonczy Géza ezt mondta: „Jobb lett volna, ha a beszéd egyáltalán nem hangzott volna el.“ A civil ruhás ÁVH-s tisztek dühösek voltak. Egyikük így fakadt ki: „Pontosan így csinálták Spanyolországban is!“ (Mindig az a szóbeszéd járta, hogy Spanyolországban az egyes frakciókat Gerő szántszándékkal egymás ellen uszította, s így azok egymást likvidálták.)⁸

Pontosan nyolc perccel Gerő beszédének befejezése után a tánczene megszakadt. „Egy félreértést kell tisztáznunk. A Központi Bizottság a következő néhány nap alatt összeül.“

Benke Valéria kisebb engedményeket tett: megtűrte a káoszt, ami viszont megakadályozta, hogy a Bródy Sándor utcai tömeg nagy része meghallgassa Gerő beszédét. Most azt javasolta, hogy közvetítsék a tömegnek Nagy Imre szavait, amiket a Parlament előtti tömegnek mondott. Egy hangosbeszélőt állítottak a forrongó utca fölé, és a sportriporter Szepesi György felment az erkélyre. „Fel fogom olvasni Önöknek Nagy Imre beszédét, amit a Parlament előtti téren összegyűlt ifjúsághoz intézett.“

Csend ereszkedett az utcára. Szepesi elkezdte: „Fiatalok! Barátaim!“ De nem jutott tovább mondókájában. A tömeg ordítotni kezdett és összetörte a hangosbeszélőt. Egy dolog biztosnak tűnt: nem elégednek meg csupán szavakkal. Egy autó kigyulladt, és az égő gumiabroncsból származó füst szörnyűségesen belepte az egész utcát, összekeveredve a könnygáz-bombák vállmagasságig terjedő gőzével, egy színpadi füstködhöz hasonlóan. A hangulat diadalittas volt. Szántó Zoltán, a Politikai Bizottság tagja idegesen kérte Benke Valériát, hogy újra telefonáljon erősítésért. Az ÁVH-s Fehér őrnagy láthatta a fenyegető vészt és erősítést kért. Orbán Miklós ezredes, a város ÁVH-s parancsnoka elbátor-

talánodott, amikor hallotta, hogy sok tájékozatlan rendőr- és katonatiszt is jelen van a tömeg sorai között.

Erdős Péter nem bízott már abban, hogy le lehetne hűteni az utcán forrongó szenvedélyeket. Benke Valéria arra kérte, hogy szóljon az erkélyről a tömeghez. De neki sem sikerült szóhoz jutnia. Az össze-tört hangosbeszélő miatt nem tudott olyan hangosan beszélni, hogy a tömeg meghallgassa, olyan nagy volt a zajongás. Azt kiáltotta, hogy ő a Petőfi Kör egyik vezetőségi tagja, de szavaira senki sem figyelt. Végül elővette azt a levelet, amely közölte, hogy bevásárlották a Petőfi Körbe, és az írást ledobta az utcára. A levél kézről-kézre járt, és viszonylagos csend támadt. Erre így kezdett beszélni: „A sztálinizmus minden magyarországi hívét legyőztük!” — és rövidre fogva ugyanezen a vonalon folytatta. „Ezért mindenkinek haza kell men-nie!” — vont le a következtetést.

Ez újabb tiltakozó üvöltést váltott ki, amit újabb téglazápor kö-vetett. Ez volt Erdős Péter legsikertelenebb nyilvános szereplése. A kudarcot kénytelen-kelletlen tudomásul vette és visszament Benke aszszony hivatali helyiségébe.

Ezt követően Losonczy Géza és Pethő Tibor — a Magyar Nem-zet alapítójának a fia — elbúcsúztak Benke Valériától és elhagyták a halálra ítélt épületet a Múzeum utcai hátsó kapun keresztül. Vá-sárhelyi Miklós, aki valamikor a Rádió elnökhelyettese volt és is-merte ezt az utat az épület labirintusán keresztül, megpihent egy pil-lanatra, hogy körülnézhesen, majd követte őket a hátsó utcán.

A Bródy Sándor utcában lévő tömeg dühöngeni kezdett. Össze-tört üvegek zaja hallatszott, amikor az ablaküvegeket betörték. Blücher professzor jelzőrakétát látott fent az épület tetejéről. Újabb szóbeszéd terjedt el: az egyetemisták küldöttségének egyik tagját lelőtték. Az egyik újságíró azt állította, hogy ő maga taposott el ki-lőtt gépfegy-vergolyókat.⁹ Az első ÁVH-s emberek megsebesültek. Valaki petárdákat kezdett dobálni. Ezek felrobbanva éles lövések-hez hasonló hangokat adtak a szűk utcában. Árnyak jelentek meg az ablakrácsok mögött a felsőbb emeleteken. Rekedt biztatások hang-zottak: „Foglaljátok el a Rádiót!”. Fehér kiadta a parancsot, hogy a Bródy Sándor utcát meg kell tisztítani. ÁVH-s osztagai rohamra in-dultak és a tömeget szuronyt szegezve a Szentkirályi utcába és a Puskin utcába szorították vissza. Kordont állítottak a sarkon. A tö-meg visszahúzódott, de szitkozódott és elgáncsoltak egyes ÁVH-sokat futás közben. Közvetlenül ezután azzal vádolták az ÁVH-t, hogy a levegőbe lőttek.¹⁰

A Parlament előtti téren kényelmetlen volt a helyzet. „Hihetetlen várakozás és feszültség volt bennem” — mondta egy húszéves egyetemi hallgató. „Az emberek olyan izgatottak voltak.”¹¹

A Parlament előtti téren még mindig várakozó újságírók között Kende Péter meglátta Litván Györgyöt, aki néhány hónappal korábban azt ajánlotta Rákosinak Angyalföldön, hogy mondjon le.¹²

Litván nyugtalannak látszott: „Mi a csuda ez?”

Kende a véres francia forradalomra gondolva így válaszolt franciául: „Ez lázadás! Nem, ez forradalom!”

A baljóslatú szó a Parlament épületén belül is elhangzott, mégpedig az ingadozó Nagy Imréhez intézve. Aczél hallotta, hogy valaki megrótta Nagy Imrét: „Miért ingadozol? Ez *forradalom*!”¹³

A téren lévő tömeg oszlani kezdett. A Rádió épületéhez csábították az embereket azok a különös személyek, akik hangosbeszélővel ellátott autójukból még mindig ezt ordították: „Gyilkolják az egyete-mistákat!” Kende azt a szöbeszédet hallotta, hogy az ÁVH könnygázbombákat dobott az egyetemisták közé, és az a gondolat fordult meg a fejében: „Feltételezhető, hogy az ÁVH terjeszti ezeket a híreszteléseket, hogy az itt lévő embereket szétszórja.”

De úgy határozott, hogy ehelyett inkább buszra száll és a New York palotáig megy, hogy ott meglátogassa barátait, Losonczyt és Vásárhelyit. A busz megrekedt a kavargó tömegben, és Kende csak egy óra múlva jutott el az épülethez. Akkor munkásokkal teli teherautók húztak el mellette. A munkások a Rádió felé tartottak és azt kiáltották: „Ádáz küzdelem folyik a Rádiónál, mindenki jöjjön velünk!”

A levegő a Rádión belül és kívül csípős és lobbanékony volt. A könnygázt a szél befújta a bámészkodókkal teli, nyitott ablakú lakásokba. A bejárathoz közel egy izgatott hang kiáltotta: „Itt van Szakasits!” Most mindenki, akit Rákosi bebörtönöztetett, hős volt, még akkor is, ha olyan áruló, mint Szakasits.

Este negyed kilenckor ÁVH-s erősítés érkezett a Szentkirályi utcába. Vajda István, aki a sarkon lévő orvosi rendelőből figyelt, úgy látta, hogy fél tucat¹⁴ háromtonnás teherautóval jöttek és leparkoltak. Minden egyes teherautón negyven főből álló, fegyveres csapat ült, és a katonák kék váll-lapjuk, hegyes sapkájuk és 72-es Kalasnyikovuk alapján mind ÁVH-s embereknek tűntek. Az emberek gúnyolni kezdték az új jövevényeket.

„Magyarok vagytok?” — kérdezte az egyik férfi.

„Na gyertek és löjtek közénk!” — mondta kihívóan egy másik és egy drámai mozdulattal feléjük mutatta csupasz mellét.

Az ÁVH-sok parancsnoka ideges. Váll-lapja után ítélve ezredes. A bosszankodástól elvörösödik, és azt a parancsot adja sofőrjeinek, hogy forduljanak meg. Kézierő segítségével a teherautók megfordulnak a szűk utcában. A Csepelek eltűnnek a látókörből.

Vajda ujjongva telefonálja Vásárhelyinek, majd a feleségének: „Éva, valami fantasztikus dolog történt! Az ÁVH megjelent és távozni kényszerült!”

„Ezt nekem is látnom kell! Gyere értem és menjünk együtt oda!” — válaszolta Éva.

Másutt a városban az élet ment tovább, mit sem tudván arról, hogy a halál felhúzza bőrcsizmáját és elindul a Bródy Sándor utcába.

A Rádió még mindig zenét közvetít: Vivaldi „Négy évszak” című művét.

A „Gólyavárban”, az egyetem egyik nagy előadótermében a Petőfi Kör megnyitotta a meghívott orvosprofesszorok közötti vitát. Babics Antal professzor, a híres urológus elismerte, hogy Rákosi rendőrfőnöke, Péter Gábor az ő bizalmas barátja volt, és igaz az is, hogy Péter Gábort az ő lakásán tartóztatták le.¹⁵ Rusznyák István professzor, a Tudományos Akadémia elnöke beismerni kényszerült, hogy igen, ő volt az, aki aláírta azt az orvosi jelentést, ami lehetővé tette a Politikai Bizottságnak, hogy 1955 februárjában megszabaduljon Nagy Imrétől. Hosszas szakmai vita kezdődött a katonaeorvosok és az ÁVH-s orvosok között a kikényszerített vallomások orvosi vonatkozásairól. Az egyik orvosprofesszor, aki korábban az ÁVH foglya volt, kijelentette, hogy valójában nem volt szükség idegmérgek alkalmazására; a testi kínzások egyedül „meg tudták puhítani” bármelyik foglyot.

8 óra 45 perc.

A még mit sem sejtő áldozatok mind a Rádió épületében és kint az utcán gyülekeznek. Blücher professzor és nőismerőse a Rádióval szemközt emberek között tartózkodnak. Vajda István éppen most érkezik vissza feleségével, Évával. Opel Kadettjükkel leparkolnak. A harmadéves műszaki egyetemi hallgató Erika barátaival együtt az imént érkezett. Hét óra körül jött el a Parlament elől. Megunta a

Nagy Imrére való várakozást és elment az egyetem éttermébe.¹⁶ Vacsora után barátai társaságában, útban hazafelé hallotta az egyik nyitott ablakon át Gerő beszédét. Aztán megtudták, hogy ez ellenséges érületű tömeg a Rádió elé vonul. Az emberek elmesélték nekik a legfrissebb szóbeszédet. „Egy küldöttség még mindig az épületben tartózkodik.“ Az ÁVH-s csapatok kordont vontak, és teherautókon felfegyverzett emberek érkeztek a helyszínre. Erika a Rádió előtt marad, ő is kiáltozza a tömeg politikai jelmondatait és szidja az állambiztonsági rendőrséget.

Ekkor a Rádió bejáratí alagútjából váratlanul előrontanak az ávósok és tüzet nyitnak. Lehet, hogy először a levegőbe lőttek, de senkinek sincs ideje, hogy ezt kiderítse. Két percig (vagy még tovább) hullanak a golyók. Blücher professzor futás közben megtántorodik és úgy véli, hogy visításokat hall. Behúzza nőismerősét egy kapualjba. De a nő haja nedves — fejlődést kapott. Egy másik nő, akinek az egyik szemét keresztüllőtték, holtan fekszik a professzor lába előtt Egy fiatal fiú vonaglik a földön, gyomorlővést kapott. Ami Erikát illeti, az utolsó kép, ami az emlékezetébe vésődött, az, hogy az emberek összeviszsa rohannak, imbolygó árnyékokat lehet látni, golyókkal átlőtt testeket és még mindig feléje tartó fegyveres embereket. Hallja, hogy a barátai kiabálnak neki a közeli kapualjból. Feléjük kúszik, amikor a fején őt is eltalálja egy golyó. A Bródy Sándor utca hirtelen kiürül, és az utcát egyedül a füstbombák zöldes fénye világítja meg.

A Rókus kórház közel van: mindössze egy háztömb választja el a Rádió épületétől. A kórház azonnal két mentőautót küld a helyszínre, de az ÁVH-s tisztek 15—20 percen át nem hajlandók beengedni azokat a Bródy Sándor utcába.¹⁷ A halottak és a sebesültek úgy fekszenek a mentőautókban, mint a szardíniák. Erikát éjfél előtt operálják meg. Blücher professzor nőismerőse azt veszi észre, hogy három másik sebesülttel fekszik a sofőr mellett. Mivel a professzor nem hajlandó elszakadni tőle, zordan felkapaszkodik a mentőautó sárhányójára, amikor az U-alakú fordulatot tesz a Rádióval szemben és elindul a kórház felé. Az a benyomása, hogy vigyorgó arcok nézik őt, amikor elindul vele a mentőautó.

Vajda István riporter éppen akkor érkezett vissza a Rádió elé Opel Kadettjén, amikor a tüzelés megkezdődött. Automatikusan az órájára pillantott: a mutató 8 óra 45 percet mutatott. Mielőtt bizton-

ságba helyezhette volna autóját, az emberek megzörgettek kocsijának ablakát és kiabáltak: „Ne menjen el! Sebesültjeink vannak!”

Négy férfi egy súlyosan sérült fiatalembert helyezett el a hátsó ülésre. Vajda két héttel korábban leadott az újságnak egy történetet a Koltói Anna nagy baleseti kórházról. Miközben autójával arra tartott, megkérdezte az autó hátsó ülésén lévő embertől: „Mi történt?”

„Tüzet nyitottak ránk. Elszaladtunk, de mindkét lábamba hátulról belelőttek.”

„Nagyon vérzik a lába?”

A fiatalember bólintott. Vére a hátsó ülésre folyt. Vajda megkérdezte: „Honnan jött ide?”

„A Vörös Csillag traktorgyárból” — válaszolta a sebesült.

A Sztálin téren a tömeg még mindig nem boldogult a Sztálin-szoborral. A Városligetben kitört a nevetés, amikor valaki feliratot akasztott a diktátor bronz nyakára, egy nyers jelmonddal: „Ruszkik, hogyha szaladtok, engem itt ne hagyjatok!”

A szobrot a Regnum Marianum helyén állították fel. A hét és fél méter magas bronz emlékmű arra szolgált, hogy a magyarokat a saját rabszolgaságukra emlékeztesse. A összes magyar királyok és királynők bronzszobraiból lett a bronz összerabolva. Egy fehér inges orvostanhallgató mászott fel a szobor tetejére és kötötte a kötelet Sztálin nyakába. Az egymáshoz csomózott kötelek azonban elszakadtak, és a szobor még mindig állt, lekacsintva a kilenc méter magas, vörös mészkőből készült talapzatára. Valaki ezt kiabálta: „Tarts eléje egy karórát! Gyorsan le fog érte hajolni!”

Egy huszonnyolc éves rádiós katonatiszt ezt kiáltotta: „Sohasem döntitek le a szobrot rángatással. Teherautóra és vágópisztolyra van szükségetek!”¹⁸ Egy építész tudatára ébredt, hogy a művelet késő éjjeli órákig fog tartani. „Hazamentem, megvacsoráztam, cipőt cseréltem” — emlékezett vissza később.¹⁹ Amikor visszaért a szoborhoz, egy mérnök érkezett a térre hét hónapos lányával és egy oxigén-acetilén vágó felszereléssel. A szobrot éppen a diktátor bronz csizmái fölött kezdték elvágni.

Egy mérföldnyire, túl a Ligeten Katona Géza amerikai diplomata kilépett a lakása ajtaján, hogy megtudja, mi okozza a zsvajt (ami egy futballmeccsen szurkoló tömeg kiáltozásához hasonlított), és azt tapasztalta, hogy egy csomó ember siet a Vorosilov úton a szobor irányában. A svájci követség előtti rendőr a fejét rázta és azt mormolta: „Hihetetlen!”

A Bródy Sándor utcában a harc csak most kezdődött. Egyre több és több ember érkezett a csata színhelyére teherautókon, amelyek járták a várost és szedték össze a harcra önként vállalkozókat. Az emberek a nyilvános telefonfülkékből hívták ki a mentőautókat és telefonon kértek katonai segítséget az ávósok ellen. Felháborodván attól a látványtól, hogy az ávósok gépfegyvert használnak polgári lakosok ellen, a rendőr- és katonatisztek fegyvert osztottak a tüntetők között.²⁰ Amikor megkezdődött a géppisztoly-párbaj, a Rádió épületének ideges személyzete bezárkózott a szerkesztőségi hivatali helyiségekbe.

A Honvédelmi Minisztérium egy kis erősítést küldött Décsi János hadnagy parancsnoksága alatt. 50—60 egyetemista vette körül a katonákat, akik a Zrínyi Katonai Akadémia tisztjeivel együtt érkeztek a Múzeumhoz. Két mentőautó próbálta megközelíteni a Rádió épületét. A tömeg erőszakosan kinyitotta ajtójukat, és azt tapasztalták, hogy a mentőautók fegyvert és lőszert hoztak az ÁVH-sok számára. A mentőautó személyzetét elkergették és a fegyvereket a lőszerekkel együtt megtartották maguknak.

Az ÁVH emberei felállították homokzsákos állásaikat a Múzeum utca túloldalán, és minden korlátozás nélkül használták fegyvereiket. Egy katonaőrnagy megpróbált beszélni velük. A szórványos lövöldözés során egy gellert kapott, de lehet, hogy jól célzott golyó találta el. Ebben a káoszban ezt senki sem tudta megmondani. A sebesült őrnagyot elvitték. Hamuszürke arccal kiáltotta: „Állatok!”

Kosáry Domokos professzor odasietett, hogy megkeresse tizenéves fiát, de képtelen volt megközelíteni a Rádió épületét. Amint elérte a Múzeum körutat, kék egyenruhás, reguláris fegyveres rendőrök oszlopait látta a Rákóczi út felől menetelni. Az emberek így kiáltottak nekik: „Magyarok! Ti velünk vagytok!” Az oszlopok ingadoztak, majd megálltak, és a rendőrök szétszéledtek.

Legfelsőbb szinten riadót rendeltek el mind Budapesten, mind Moszkvában. Este kilenc órakor riadóztatták az Esztergomban állomásozó Magyar Páncélos Hadosztályt, és a hadosztály tankjai megindultak a főváros felé. Budapesten azt a parancsot adták ki, hogy a katonai egységek kapjanak éles lőszert. Az Üllői úton lévő Kossuth Tishtiiskolában este nyolc órakor 700 oktató tiszt gyűlt egybe, hogy Gerő beszédét meghallgassa, és attól kezdve teljes készenlétben voltak. Most sorakozniuk kellett a folyosókon. Az ügyeletes tisztek felnyitották a fegyverraktárakat, és minden egyes katona 12 tárra

való erősítést kapott (egy-egy tárral 5 sorozatot lehetett leadni, 7.65-ös orosz golyókkal).²¹

Amikor egyikük, a huszonnégy éves Kurucz Béla ellenőrizte a puskáját, észrevette, hogy a tisztek rémültek.

„Mi történik itt?” — kérdezte.

A hadnagy mindössze ennyit tudott válaszolni: „Ezek a parancsaink. Mi sem tudunk többet, mint amennyit Ön!”

A távolból petárdákhoz hasonló hangokat lehetett hallani. A hadnagy arca fehér volt, mint a porcelán. Kurucz újra kérdezett: „Mi a csuda történik?” A tiszt szorongva válaszolt: „Ez harc a hatalomért!”. A szája remegett. „Ez már az!”

A Sztálin téren a hurkok végre a helyükön voltak, és ez mérhetetlenül örömteli látvány volt a tömeg számára. A rendőrség tétlenül szemlélte, anélkül, hogy közbeavatkozott volna.²² Három, Beszkártól kölcsönzött darus teherautót hoztak működésbe, és miatt a tömeg is vontatta a köteleket, valamint a volgai evezősökhöz hasonlóan kórusban énekelt és trágár vicceket mondott, a szobor dőlni kezdett.²³

Katona Géza, az amerikai attasé lakásánál hangos éljenzést hallott a Városliget felől. Visszafutott lakásába és melegebb ruhát vett magára. Az ellenkező irányból, mintegy másfél kilométer távolságból gépfegyverkattogás hallatszott, amely egy oktávval magasabb hang volt, mint a város átlagos zajai.

Amikor a Sztálin térre ért, a tömeg mintegy ezer főre csökkent. Az emberek kötőré kalapácsokkal sújtottak valamire, ami történelem előtti szörnyetegként terült el a földön a sötétben.

Több nyitott teherautó hajtott be a térre. Egy középkorú, jól öltözött férfi ugrott le hátul az egyikről. Furcsa, hogy az emlékezet mennyire megőriz bizonyos részleteket, de ez volt a „bőrkabátos”, amint Katona ezt a gyorsírással írt naplójában később rögzítette. A férfi harsány hangon a tömeg tudára adta, mi megy végbe a Rádió-nál. „Honfitársaim! Ölik a véreinket! Íme!” — drámai mozdulattal a tömeg közé vágta a golyók hüvelyeit. „Itt vannak azok a golyók, amiket az ÁVH ránk lőtt! Jöjjetek velem!” Az emberek tülekedtek, hogy ki-ki felférjen a teherautókra.²⁴

Katona a Városligeten keresztül hazatért a lakásába. Autójába ült és a távoli gépfegyverzaj irányába indult. A Rákóczi úton hajtott végig és a Rádiótól három háztömbnyire parkolt. A jelenet, ami eléje tárult, a San Fransisco-i ünnepi napokra emlékeztette. Lányok ölelték-csókolták az oda vezényelt katonákat, és számos katona le-

tépte a vörös csillagot a sapkájáról, olyan undorral, mintha élősditől szabadult volna meg.

A történekről Katona Washingtonba táviratot akart küldeni. A Rádiótól egyenesen a tíz háztömbnyire lévő Szabadság térre hajtott. Egy fekete Chevrolet mellett haladt el, olyan fajta Chevrolet mellett, amilyeneket az ÁVH-s főnökök használtak. Az autó oldala lángolva égett.

A követségi épület üveges, kovácsoltvas főbejárati ajtaján kívül álló rendőr kábultan nézett. Katona észrevette, hogy a vörös csillag hiányzik a sapkájáról. „Végre megtörtént! Tizenkét évig vártunk erre!“ Egy tengerésztiszt engedte be a követségre Katonát. Idősebb kollégái közül a legtöbben a francia követ otthonában voltak egy este. Néhány perc múlva csengett a telefon, és egy nevét el nem áruló hívó ezt mondta a telefonba: „Hatvan embert megöltek.“ Egy másik hívó sürgette, hogy Gerő állítsa le az öldöklést. Végül egy harmadik telefonáló szerint „oroszul beszélő, ÁVH-s egyenruhába öltözött emberek tüzet nyitottak a fegyvertelen tömegre“.

Katona leült, hogy várja a további fejleményeket.

Bent, a Rádió ostromlott épületében Benke Valéria szintén vára-kozott. Minden ablak betört már; az utca felől erőteljesen, pontosan célozva tüzeltek. Három ÁVH-s ember fejlövést kapott, amikor egy pillanatra az ablakon kinézett. De az épület hátsó ajtaján erősítés érkezett. A tömeg, amely a Bródy Sándor utcában volt, megpróbálta a Rádió épületét a Pollack Mihály tér felől bevenni. A magyarok katonai kiképzésük során tanulták meg az olyan dolgokat, mint a partizán hadviselés, lesből lövöldözés, és a tűz alatt álló személyek helyzetváltoztatásának jelentőségét.

Sötét villamosok hosszú sora állt az Emke kávéháznál, sok villamos betört ablaküvegekkel. A tömeg megállított két autót, amelyek a Bródy Sándor utcában, illetve a Kálvin téren át haladtak és felgyújtották azokat. Emberek futottak ki az egyetemről, és a markuk tele volt az újonnan felnyitott raktárakból származó éles lőszerrel. „Ez az, amivel az ÁVH akart löni“ — kiáltották és átadták a puskákat és a lőszert a fiatalembereknek.²⁵

Üres buszok mennek a közeli Rákóczi úton. Valaki az egyik buszról jó hangosan kiált; alig lehet a Bródy Sándor utcában hallani, de minden mondatot élénk éljenzés követ. Valaki tudtul adja, hogy a Vörös Csepel munkásai úton vannak a Rádió felé. Ez pillanatnyi riadalmat okoz, de nem munkások jönnek. Motorbiciklisták

érkeznek, várakoznak, a tömeg beszél velük, majd újból elmennek, zászlót lengetve. Egy újságkihordó motorbicikli zörög el mellettük, az oldalkocsija tele fegyverrel és lőszerrel. TEFU-tól szerzett teherautók érkeznek, rajtuk nyüzsgő, nemzetiszín zászlót lengető emberekkel. Ilyen kiáltások hangzanak: „Magyarokra tüzelnek!” Majd újra a refrén: „Tizenkét év után — végre!”²⁶

Teherautók érkeznek a Sztálin-szobortól, oly sok emberrel tömve, hogy nincs lehetőség, hogy leszálljanak. A Rádióhoz közel, a Múzeum kávéházzal szemben lángokban áll egy mentőautó. Az Olasz Intézeten kívül a római szarkofágok gépfegyvertűz alatt állnak.

A Rádió épületével szemben, ahol egy másik autó is lángokban áll, három ember egy holttestet hoz ki a füstből és a könnygázfelhőből.

„Tegyétek a többiek mellé!”

A holttestet abba a kis kertbe viszik, ami a Múzeum körút és az Eötvös Lóránd Egyetem között húzódik, és hat másik holttest mellé helyezik a kerítéssel elkerített gyepre.

Néhány perccel később 3–4 magyar tank halad a Múzeum körúton a Bródy Sándor utca felé. Ezek valószínűleg a Harmadik Zászlóalj előőrsei, Szabó Sándor százados parancsnoksága alatt. Piliscsabáról jöttek. A hullámszó tömeg megáll velük szemben, egyesek megpróbálnak felmászni az első tankra, de egy tiszt lerúgja őket. A sorkatonák lelkesebben reagálnak: amikor a tömeg nemzeti zászlót ad a kezükbe, feltűzik a tankjukra. A tömeg megtapsolja. „A hadsereg a mi oldalunkon áll!” Ez egyáltalán nem az, mint amire a honvédelmi miniszter számított. Egy huszonöt éves építész-mérnök-hallgató később így jellemzi a helyzetet: „A rendőrség teljesen passzív volt. A hadsereg nem volt hajlandó tüzet nyitni, és fedezetet nyújtott, hogy a felkelők visszajussanak a Bródy Sándor utcába: az ő tankjaik mentek az élen, az AVH-s tűzvonalon keresztül, majd a hadsereg a fegyverei bizonyos részét átadta a tüntetőknek.”²⁷

A VII. kerületi Katonai Kiegészítő Parancsnokságon, a Continental Szállóval szemben a tisztek bosszúsan figyelik, hogy a TEFU-teherautók fegyvereket raknak ki a Dohány utcai Hungária fürdőbe, közel a szállóhoz. Felkelő csoportok érkeznek és ebből a rögtönzött raktárból vételeznek fegyvereket és lőszert maguknak.²⁸

A Budapesti Rendőr-főkapitányságon cseng a telefon. A Szabad

Nép szerkesztőségéhez közeli rendőrségről telefonálnak.

„Kopácsi elvtárs, fegyvereket szállító emberek haladnak el mellettünk!”

„Vonjátok össze összes embereiteket, barikádozzátok el magatokat belülről és oltsátok el a lámpákat.”

A Sztálin út mentén fiatalokból álló csoportok leverik az utcablákat.²⁹ A Sztálin téren a katonák azt mondják a habozó tömegnek, hogy fegyverhez kell jutniuk. Csúzlija is csak a legfiatalabbaknak van. Autók és egy teherautó indul a Katonai Kiegészítő Parancsnokságokhoz. Ott viszont nincs elég fegyver. Ezért a teherautó elmegy a Kilián laktanyához.³⁰ Egy negyvenhét éves újságíró, Gogolák Lajos, akinek a harmadik emeleti lakása a laktanyára néz, hallja, hogy a tömeg ezt kiáltozza: „Lövik a gyermekeinket!”, „Magyarokra lőnek!”, „Adjatok fegyvert!”³¹

„Mi nem fogunk tüzet nyitni” — ígérik az őrszemek.³² A tömeg előrvénylik mellettük, feltörik a laktanya fegyverraktárát és a fegyvereket teherautón elviszik a Bródy Sándor utcába, ahol egy tucat fegyveres behatol az egyik lakásba a Rádió épületével szemben. Egy páncélozott autó parkol a főbejárattal szemben, és ez is fedezékül szolgál a felkelőknek, hogy az épület udvarába tüzeljenek.³³

Benke Valéria hivatali helyiségében a hangulat hisztérikussá válik, amikor a Rádió épületének őrsége lőtt sebektől patakozó vérral távozik. Az utcán semmi jel, hogy a lőszer fogytán lenne. De az ÁVH legfelsőbb parancsnoksága még mindig elzárkózik attól, hogy hivatalosan engedélyt adjon a tüzelés viszonzására.

Közben Benke dühös telefont kap az Író- és Újságíró-Szövetségtől. Nem sok időérzéklet mutatván, a Párt hivatalos lapja, a Szabad Nép részéről is telefonálnak: „Igaz, hogy az Önök ÁVH-sai tüzelnek a békésen tűntető egyetemistákra?”

„A tömeg lö *miránk!*”

Benke Valéria a Belügyminisztériumba és a Honvédelmi Minisztériumba telefonál segítségért, hogy egy erőteljes gyalogos rohammal tisztítsák meg az utcát a felkelőktől, de csak bizonytalan választ kap. Fazekas újságíró többször telefonál neki Kopácsi rendőr-főkapitányságáról, és a másutt fellángoló harcokat részletezi. Baráti viszonyban állnak egymással, Rajk temetésén együtt álltak díszőrséget, és Fazekas odaadta a felső kabátját Benke Valériának, hogy terítse a hátára. Most Benke Valéria szorult helyzetében Fazekashoz fordul: eszközölje ki Kopácsitól a segítséget. Fazekas újra

telefonál és megkérdezi, hogy jöjjön-e a Rádióhoz és kivigye-e onnan Benkét, de Benke Valéria azt válaszolja, hogy még a tömegén átvágni sem lehetséges.

A belső telefonvonalak is megrongálódtak. A személyzetnek négykézláb kell odamásznia a két bemondóhoz a legújabb értesülésekkel: „A Központi Bizottságot október 31-re összehívták.” Ezt a dátumot hamarosan helyesbítik: „a legközelebbi jövőben”, majd „azonnal”.³⁴

A budapesti írók a város másik részében, a Gorkij fasorban levő Írószövetségi épületükben jöttek össze. Büntudatot éreznek: úgy érezték, hogy ők a felelősek azért a vérontásért, ami most kezdődött. Ezen az éjszakán négy memorandumot állítanak össze. Ezek a nép követeléseinek elfogadására szólítanak fel. Mind a négy memorandumot az Akadémia utcában adják át, és mind a négyet a Párt azonnal elutasítja, annak ellenére, hogy a negyediket az írók vérszégyén tiltakozás formájában szerkesztették.

Ekkor az írók öt személyből álló küldöttséget alakítanak: a küldöttség tagjai között van Benjámin László, Zelk Zoltán és az Írószövetség titkára, Erdei Sándor is.³⁵ Az Akadémia utcába sietnek. Zelk szerint a kisebb funkcionáriusok az egyik teremben várakoztatják őket. A vezetőség nem akarja, hogy a ködös gondolkodású értelmiségiek zavarják őket.³⁶ Az írók egy kézzel írt feljegyzést küldenek a Párt vezetőségéhez, amelyben követelik, hogy a vezetők mondjanak le olyan személyek javára, akik élvezik a nép bizalmát, majd újra sürgetik a tűzszünetet. (De igen jelentős probléma, hogy hivatalosan még mindig nem adtak ki parancsot, hogy az ÁVH tüzet nyisson.)

A csoport egy rövid pillanatra találkozhat Kovács Istvánnal (aki korábban a Budapesti Pártbizottság első titkára volt) és Révai József korábbi propagandafőnökkel. Majd Hegedűs András elé járulhatnak, aki még mindig miniszterelnök.

„Fasiszta ellenforradalom robbant ki, amelyet fegyveresen le fogunk verni” — adja tudtul Hegedűs, széles, baljóslatú mosollyal. „Ha nem lenne ehhez elegendő erőnk, a szovjet csapatokat fogjuk segítségül hívni.”³⁷

Miután Nagy Imre elmondta rögtönzött beszédét, bizonyos ideig a Parlament épületében maradt. Este tíz órakor a Rádió a hírekben hűvösen utalt a beszédre, hozzátéve: „Nagy elvtárs jelenleg az

ifjúság megbízottaival és különböző küldöttségekkel tárgyal.“ A huszonkét éves egyetemista vezér, Márton László később a Naggyal való tárgyalást nem nevezte kielégítőnek, mivel kizárólag közvetítőkön keresztül folyt.³⁸ Semmi eredményre sem jutottak. Nagy hívatta a MEFESZ vezetőit, és megkérdezte tőlük, hogy pontosan mi történt a Bródy Sándor utcában.³⁹ Márton Nagy Imrének ezt mondta: „Önt kell kinevezni miniszterelnöknek. Ki kell rúgnia Gerőt és bandáját és fel kell oszlatnia az ÁVH-t!“ Nagy Imre válasza meglehetősen őszinte: „Képtelen vagyok megtenni, amit Ön kér.“ Márton később ehhez a következő kommentárt fűzi: „Nagy rendkívül egykedvű volt. Az volt vele a fő probléma, hogy mindazt, amit a marxizmussal és a Párttal kapcsolatban tanult, halálosan komolyan vette.“

Most jött el az ideje, hogy Nagy Imre elmenjen az Akadémia utcába, a Párt Központi Bizottságának főhadiszállására. Aczél és Fazekas kísérték oda az Öregurat. Veje, Jánosi Ferenc is velük tartott, éppen olyan jó barát és tanácsadó, mint amilyennek Nagy megismerte. A Központi Bizottság épületének bejáratánál rangidős funkcionáriusok fogadták, hogy simává tegyék Nagy Imre és Jánosi útját a személyazonosságuk igazolásával.

Nagy Imre mentegetőzve fordult barátaihoz:

„Nos, barátaim, menjetek haza!“ — mormogta. „Itt már nem szükséges, hogy kísérjetelek. Itt, ebben az épületben *otthon* vagyok!“⁴⁰

25. KIK VAGYTOK?

Lépjenek be a New York kávéházba a Lenin körúton lévő lengőajtón keresztül, és máris visszaszálltak az időben! A századforduló pénzügyi központjának halljában vannak. Amint az ünnepélyes csigalépcsőn lemennek az étkező szintre, elárasztja Önöket a rokokó díszítés és a gazdag ékítés. Egy csomó díszes gömblámpa függ a mennyezeten, ezek világítják meg a termet. A mennyezetet fehér erezetű márvánnyal bevont négyszögletes oszlopok támasztják alá, és azok most oly sötétre vannak befestve, hogy részleteikben nem érzékelhetők. A falburkolat barna, a díszítés arany levéllel és aranyozással színezett finom gyapjú szín, a falon az egykori híres, népszerű írók üvegkeretes karikatúrái lógnak. Az épületben valahol rotációs gépek zakatolnak — a New York Palota első és legfontosabb otthona Magyarország legkonzervatívabb sajtójának.

1956. október 23-án az étterem nyitva volt. A Nagy Imre köréhez tartozó nyugtalan újságírók itt gyűltek össze, mivel ez volt Budapesten az egyetlen hely, ahol az emberek éjjel nyugodt körülmények között találkozhattak. A légkör még így is irreális. Kint véres felkelés. Itt kommunista újságírók, művészek, írók és zenészek ülnek az asztalok mellett, és a fennkölt terem szavaik zűrzavarától visszhangzik.

Amikor Kosáry Domokos professzor este 10 óra 30 perckor megérkezett, itt találta Benke Valéria hivatalában szerzett friss élményeiről beszámoló Losonczyt, Pethő Tibort és Vásárhelyit, valamint Kende Pétert. Tardos Tibor és barátai egy nagy, fehér abroszal leterített, evőeszközökkel ellátott asztal mellett foglaltak helyet.¹ Kint forradalom, de itt a pincérek úgy mozognak az asztalok körül, húsételeket felszolgálva, mintha mi sem történt volna. Losonczy egy nagy adag sült halat rendelt. Időnként bizonyos emberek benéztek a kávéházba és bekiabálnak különböző híreket. „Lövik a Rádió épületét — embereket gyilkolnak!“, „Lövik a Szabad Nép székházát!“.

Kosáry odaszólitotta a pincért és rendelt egy frissensültet. Egy kis idő elteltével Losonczy Kosáry felé fordult és megfogta zakója ujját: „Látta-e Ön ezeket a zászlókat? A zászlók közepét kivágták!“ — mondta.

Kosáry alig hallhatóan suttogetta: „Igen.“

Losonczy arca szomorkás. „Tudja, egy bizonyos fokig sajnálom, hogy látnom kell ezt. Végül is mi alkottuk ezt a zászlót. Sajnálom, hogy ezt a címet kivágták belőle“ — jegyezte meg.

A Rádió éppen akkor megszakította programját és új közleményt olvastak fel: a Politikai Bizottság azonnali ülésre összehívja a Központi Bizottságot az Akadémia utcába.

De az igazi hatalmi kérdések már az utcán döltek el. A Körúton anarchia lett úrrá. A villamosokat felborították és „eretnek“, szovjetellenes politikai jelmondatokat kiabáltak ütemesen. Az ilyen tömeget nem tanácsos felfegyverezni. A Nemzeti Színháznál egy rendőrségi teherautót vettek körül. A benne ülő, kék egyenruhás reguláris rendőrök érzéketlennek tunktek. Nyilvánvaló volt, hogy kikkel rokonszenveznek.

A Szabad Nép székháza előtti tömeg is irracionális hangulatban volt. A nap folyamán itt is jártak diákküldöttségek, de a szerkesztőség nem hallgatta meg őket.² Amikor leszállt az este, gyári munkások is csatlakoztak a tömeghez és a tejüveg ablakokon keresztül ezt kiabálták be: „Nyomtassátok ki az igazságot!“ Kívül a közlekedés megbénult, és voltak olyan hangos követelések is, hogy a következő számban nyomtassák ki az általános sztrájkra való felhívást. Bent az épületben az irányítás részben a „lázaáo“ újságírók kezében volt: ezek kezdték kinyomtatni a tüntetést támogató röpiratokat. Az egyik felső ablakban a tömeg meglátta Gimes Miklóst, és követelték, hogy a „Szakállas“ jöjjön le közéjük. (Sötét szakálla hosszúra nőtt, mivel a Párt még mindig nem rehabilitálta.) A tömeg ismét egy további követelést hangoztatott — úgy tűnt, hogy az újság különkiadását követelték. Téglákat kezdtek dobálni, és nemsokára már alig volt ép ablaka az épületnek. Méterről-méterre nyomultak előre az épületben, törve-zúzva és fosztogatva. Az első és második emeleti irodákat kifosztották, de a harmadik emeleti szerkesztőség teljesen érintetlen maradt.

Gimes egyike volt annak a számos, korábban lojális kommunis-tának, akik most a Szabad Nép székházához a rendszer és önmaguk iránti haraggal közeledtek. Életükből éveket szenteltek a rendszer szolgálatára, és ezt szívvel-lélekkel tették. Az Irodalmi Újság korábbi főszerkesztője, Molnár Miklós azok közé tartozott, akik a Szabad Nép székházában csatangoltak.³ Mint színházi kritikus éveket töltött ebben az épületben. Most lehangoltan járt-kelt az üveg-

törmelékekkel borított folyosókon. A harmadik emeleten csengtek a telefonok, mert a szerkesztőség munkatársai és a kormánytisztviselők „összedugták a fejüket“.

Az üvegtáblás ajtókat összezúzták. Az ÁVH-s őrség nem sokkal azelőtt eltávozott, hogy a tömeg éjfél tájt megrohamozta az épületet, mivel nem kaptak engedélyt arra, hogy tüzet nyissanak. A tömeg felgyújtotta a könyvkereskedést, kifosztotta a Párt „Szikra“ nevű épületét, és Lenin, Marx és Sztálin műveit kint máglyán elégették. A hatodik emeleti homlokzatról eltávolították a vörös csillagot, és a lázadók kiereszkolták, hogy hozzáférhessenek a hangosbeszélő rendszerhez.⁴ Egy holttestet, amelyet a Bródy Sándor utcából hoztak ide, az erkélyre helyeztek és nemzetiszínű zászlóval letakarták. Az erkélyen egy felkelő beszélt a mikrofonba. A holttest látványa újabb haragot gerjesztett a tömegben. Éjjel fél kettőkor a felfegyverzett tömeg elfoglalta az egész épületet.

A káosz leírhatatlan volt: lelőttek egy felkelő nőt, aki egy pillanatra kilépett az egyik szobából. A kompromittáltabb szerkesztők elmenekültek és egy orvos lakásán találtak menedéket, ahonnan telefonösszeköttetésben maradtak Gimessel. „Mondja meg, hogy elmegy!“ — sürgették Gimest. De Gimes maradt. Ő és Lócsei segítették a nyomdászokat megvédeni értékes gépeiket. Révai Józsefet, aki a szerencsétlen különkiadás tartalmát megszabni jött át az Akadémia utcából, a Röck Szilárd utcai hátsó kijáraton keresztül menekítették ki és helyezték biztonságba.⁵

Kende Péter és kollégái hallhatták az egyre növekvő gépfegyverkattogást a Röck Szilárd utcából, közel a Szabad Nép székházához. Körülöttük az utcán golyók süvítettek. Úgy határoztak, hogy visszamennek törzshelyükre, a New York Palotába. Losonczyt ugyanánál az asztalnál találták, ahol otthagyták: a hal maradványai fölött még mindig vitatkozott.

Fazekas György író — miután Nagy Imre az Akadémia utcai épület kapujában olyan nyersen búcsút vett tőle — először úgy döntött, hogy hazamegy a Váci utcai lakására. Mindazonáltal útközben a Bajcsy-Zsilinszky úton azt látta, hogy az izgatott tömeg egy férfit ver, és ilyen kiáltozások hallatszanak: „Öljétek meg! Öljétek meg!“.

A tömeg azt is kiabálta, hogy a Bródy Sándor utcában áll a küzdelem. Fazekas — korábbi elhatározását megváltoztatva — úgy határozott, hogy elmegy a Deák téri Rendőr-főkapitányságra, Kopácsi felesége ugyanis az unokahúga volt. Kopácsi modern, fehér hom-

loksztú Deák téri épületében találkozott Aczél Tamással és számos ellenzéki íróval.⁶

Fent Kopácsi hivatali helyiségében Fazekas döbrent, pánikról árulkodó arcú rendőrtiszteket látott. Csengtek a telefonok, de az ingujjban és nadrágtartós nadrágban asztalánál ülő Kopácsi rendőrfőkapitány, akinek a háta mögött falitérképek és terv-grafikonok voltak, ügyet sem vetett rájuk. Fazekas elmondta neki a Nagy Imre villájában és a Parlament előtti téren történeteket, majd megkérdezte: „Mennyi fegyveres erő áll a rendelkezésedre?”

„Nagyon kevés!” — hangzott a válasz.

Fazekas javasolta, hogy Kopácsi azonnal hívja össze telefonon rendőrállományát, hogy így egy ütőképes, néhány ezer fős rendőri erőt alkosson.

Megpróbálta telefonon elérni Nagy Imrét, de az Akadémia utcában Kossa István volt a vonalban. Fazekas és Kossa ugyanabban a partizániskolában voltak hallgatók a Szovjetunióban. Kossa így mentegetőzött: „Pillanatnyilag Nagy elvtárs személyesen nem jöhet a telefonhoz. Most éppen értekezleten van.”

A telefonok még mindig folyamatosan csengtek. Kopácsi anélkül, hogy beszélt volna velük, tudta jól, kik a hívók: 21 rendőrkapitánysága kér parancsot és erősítést.

Az egyik különösen kitartó csengetés esetében felvette a kagylót. „Alkalmazz erőszakot! Ne engedd be a tömeget! Ha a tömeg fegyvert használ, te is használd!” — mondta, majd letette a kagylót.

„Ami itt folyik, az ellenforradalom!” — kiáltotta oda az íróknak. „Parancsot adok embereimnek, hogy nyissanak tüzet a tömegre!” Nyilvánvaló volt, hogy önmagával viaskodik. Úgy nézett ki, mint egy űzött vad. A telefon újra csengett. Nyelt egyet, majd ezt a parancsot mondta a telefonba: „Ha a tömeg támad, *ne* viszonozzátok a tüzelést! Csak ürítsétek ki az épületet és akadályozzátok meg, hogy a fegyverek rossz kezekbe kerüljenek!”⁷

Az V. kerületből mintegy 40 rendőr érkezett. A kerületi kapitányságukat megtámadták. A XII., XIV. és a XI. kerületből félelmetes jelentések érkeztek. Kopácsi telefonon azt mondta nekik, hogy tegyék le a fegyvert. A VI. és a VII. kerületnek azt a parancsot adta, hogy jöjjenek a főkapitányságra és hozzák a fegyvereiket is.

A rendőrfőnök lelke nyugtalan. Amit most a saját szemével lát, ellentmond annak, amit a Pártfőiskolán tanult az ellenforradalmi erőkről. Néhány órával később az ablakánál állt és rohanó árnyakat látott a Deák téren. A félhomályban kivehető volt, hogy éppen

szemben a Rendőr-főkapitánysággal a cementrakásokat, kábeldobokat és más hasonló eszközöket, amiket korábban a Metrő építkezéséhez raktak le, most fiatalok csoportjai elviszik, mint a hangyák, hogy barikádokat építsenek ezekből.

Kopácsi mint rendőrfőkapitány sértőnek, mint kommunista pedig megaláználak érezte ezt. Kivezetett a térre egy szakasz puskákkal és szuronyokkal felfegyverzett rendőrt, akik a levegőbe lőttek, majd öt perccel később 15 fiatal volt szoros őrizet alatt az épületben. Kopácsi és Fazekas együtt mentek le megnézni őket.

„Kik vagytok?” — kérdezte kihívóan Kopácsi.

Kik vagytok? Éppen ez a kérdés árulta el, hogy milyen széles szakadék tátong a nép és a vezetői között.

A falféher tizenéves fiúk kórusban válaszolták: „Mi a szabad Magyarországért harcolunk.”

Megvizsgálták irataikat. Kopácsi megdöbbsent: legtöbbjük gyárban dolgozik, vannak köztük ifjú kommunisták is. Ez számára értelmetlen volt és szerfölött nyugtalanná tette.

Nyugtalanága csak töredéke volt annak a pániknak, ami most a hatalmába kerítette a Pártot. Az éj folyamán a vezetők a Központi Bizottság Akadémia utcai épülete fegyveres őrségének védelme mögött lapultak. A nyugtalan, zavaros ülések folytatódtak.⁸ Az ülések színhelye a Politikai Bizottság első emeleti nagy tanácsterme. Innen Gerőnek és Hegedűsnek K-vonala, rövidhullámú adó-vevő rádiója és bonyolult távközlési berendezése volt Moszkvához és az ország többi részéhez. A gyorsan zsugorodó Kommunista Párt vezetősége ebből a teremből próbálta megfordítani a számukra rettenetes kinti események folyamatát.

Katona Géza által riasztva más amerikai diplomaták is járták a forrongó fővárost. James C. Todd ezredes, a katonai attasé nyomon követett négy magyar T-34-es tankot, amelyek a Margit hídon haladtak át, majd a Bródy Sándor utcába tartottak. Látta, amint a parancsnokuk éjjel fél tizenegykor kimászott a tankból és tudtára adta a Rádió előtti tömegnek, hogy nem fog tüzelni a honfitársaira. Tizenegy órakor Todd helyettese észlelte, hogy magyar katonai járműoszlopnak fegyvertelen tüntetőkkel teli két teherautó állja útját. 11 óra 30 perckor a felkelők fegyvert és járműveket kaptak, és a katonák elmagyarázták, hogyan kell használni a fegyvereket és a kis lőszeres ládáikat felnyitották. Az angol katonai attasé, Noel Cowley alezredes is a Bródy Sándor utcába érkezett, hogy London felé jelentést tehessen a

történetekről.

Ennek a dühös, cseppfolyós embertömegnek egyik jellemző molekulája, egy tizenkilenc éves fényezőmunkás 1957 áprilisában így fog beszámolni az amerikai pszichiátereknek: „A Sztálin-szobortól a Rádió épülete elé mentünk... Szereztem egy géppisztolyt. Automatikus tüzelésre állítottam be. Katonáktól kaptam. Ők mutatták meg, hogyan kell használni. Az egyik utcában lövöldöztünk és harcoltunk... Kovács barátom⁹ és én visszalöttünk, és egy ember elesett. Izgatottak, rémültek és idegesek voltunk.“¹⁰

Mihelyt a Bródy Sándor utcai öldöklés híre elterjedt, a New York Palota szerkesztőségi épülete előtt haragos jelenetek játszódtak le.¹¹ Vásárhelyi Miklós később így mondta el: „Az emberek izgatottá, haragossá váltak. Azt követelték, hogy mi, újságírók, menjünk el oda, győződjünk meg saját szemünkkel a történetekről és írjunk riportot róla.“ Ő és Kende arra kérték Losonczyt, hogy hasson oda: a kormány állítsa le a tüzelést. „Neked tekintélyed van a Pártnál“ — bizonygatták. „Az Akadémia utcának cselekednie kell!“

Losonczy nem volt lelkes. A rendszer előbb-utóbb bűnbakot fog keresni mindezt. Elképzelhető, hogy a Párt Nagy Imre csoportját fogja felelőssé tenni. Így kezdődött el Nagy Imre csoportjának szét-esése.

„Megyek és telefonálok az Öregúrnak“ — határozta el magát Losonczy. De nemsokára visszatért és bevallotta: „Képtelen vagyok elérni.“

Tizenegy óráig vitatták a helyzetet minden szempontból, majd hazamentek. Amikor kiléptek az épületből, ordító emberek közeledtek: be akartak menni az épületbe. Boldizsár Iván főszerkesztőt megrohamozták. Az emberek ezt üvöltötték: „Ezt írjátok meg!“ De Boldizsár kifogyott az ötletekből. Vásárhelyi Losonczyt hazavitte; a két férfi közel lakott egymáshoz. Mindketten lefeküdtek.¹²

Éjjel tizenegy órakor a csepeli szerszámgépgyárban a munkások előre nem tervezett módon abbahagyták a munkát az éjszakai műszakban. A város központjából teherautókon felkelők jöttek, hogy a munkások közül az önként vállalkozókat harcba hívják.

A Bródy Sándor utcában a harcok pillanatnyilag szüneteltek. Amikor az Associated Press tudósítója a helyszínre ért, úgy látta, hogy a Rádió épületének valamennyi ablaka be van törve. Az emberek megmutatták neki a földről fölszedett golyókat. Az erkélyről nemzetiszínű zászló lengett, az első emeleti ablakok tele voltak felkelőkkel, noha a fölöttük lévő emeletek egyenruhás emberek ellen-

őrzése alatt álltak. Az épülettel szemben állami autók égtek. Időnként valahonnan gépfegyverkattogás hallatszott. A kapualjakban és a mellékutcában lévő emberek szidták az ÁVH gatzetteit és dicsérték a reguláris katonák magatartását.

A felkelők arra használták fel ezt a „szélsendet“, hogy rendezék soraikat. Onnan kérték, lopták, szerezték fegyvereiket és lőszerüket, ahonnet tudták. A koreai háború idején Magyarország a Szovjetunió fegyvergyárává vált. Sok gyár állt át fegyvergyártásra. Éjjel 11 óra 30 perc körül egy magas rangú állami tisztviselő a megfelelő minisztériumból otthonából sürgősen figyelmeztetni kezdte telefonon keresztül az összes fegyvergyárat.

Először a Lámpagyár (a pesti humor a fegyvergyárat hívta így) igazgatóját hívta. Az igazgató hangja remegett.

„Beszélhet Ön?“ — kérdezte az állami tisztségviselő.

„Nem“ — suttopta az igazgató.

„Elszállították már a dolgokat?“

„Igen.“

Ugyanez volt a helyzet a Danubiában: egy fegyveres felkelő géppisztolyt szegezett az igazgató hátába és így kellett beszélnie telefonba. Ezen az éjjelen sok fegyvergyárban rakták meg a teherautókat fegyverekkel. A következő néhány óra leforgása alatt kifosztották a Bányagyutacs Gyárat, a Pestvidéki Gépgyárat, a Gammát, a Deéjt, a Csepeli Téglagyárat.

A Rádió épülete körül a kiabálás fokozódott. „Van-e itt sofőr?“ Szabó Zoltán azt remélte, hogy senki sem fogja észrevenni buszvezetői egyenruháját.¹³ Valaki azonban észrevette. „Itt van egy buszsofőr!“ Betessékelték egy teherautóba és azt mondták neki, hogy hajtson a Lámpagyárba lőszert vételezni. Ott készséges kezek a lőszeres ládákat a teherautóra rakták, és Szabó elfuvarozta a Kálvin térre. Ott a tömeg kiürítette a lőszeres ládákat, és a lőszer a felkelők vállán lévő puskákba került. Majd Szabó két fordulót tett Pestszentlőrincire — a tüzér kaszárnnyába — gránátok vételezése céljából. A második forduló alkalmával rálöttek (feltehetőleg ávósok), és ezért inkább üresen tért vissza, nehogy „lebukjon“. Teherautóját az otthonához közel hagyta.

Egy fiatal építész későbbi megfigyelése: „Néhány munkásnál kis kaliberű vadászfegyver volt, amiket a MÖHOSZ [a Magyar Önkéntes Harcosok Országos Szövetsége] fegyvergyárából szereztek. Ezt a katonai sportszervezetet a Kommunista Párt támogatta anyagilag. Budáról két teherautónyi katona érkezett. De egyetlen tiszt, illetve

katona sem nyitott tüzet a tömegre. A katonák nem kaptak parancsot és a teherautókon maradtak. Puskáikat szétosztották közöttünk. Én egy géppisztolyt kaptam és azzal kezdtem löni a Rádió épületének ablakában lévő ávósokat.“

Egy húszéves raktáros elmondja, hogy éppen akkor ért a Rákóczi út és a Körút sarkához, amikor hat, katonákat szállító teherautó vette az irányt a Rádió felé.¹⁴ A tömeg megállította a teherautókat és vitatkozni kezdett a rajtuk levő 120 katonával. Valaki énekelni kezdte a Himnusz, amelyhez az egész tömeg csatlakozott. Ezalatt a katonák vigyázzba vágták magukat. Ezután ellenállás nélkül átadták a tömegnek fegyvereiket.

„Jó dolog, ha töltött fegyver van az ember kezében“ — fejezte ki akkori érzését egy negyvenhárom éves kertész.¹⁵ És egy huszonnégy éves hallgató a Zeneművészeti Főiskoláról, aki téglákat hajigált a Rádió épületére, úgy találta, hogy kifinomult ujjai ügyesen bánnak a puskával, amelyet a katonáktól kapott. A Zeneművészeti Főiskolán minden héten három órán át vett részt a kötelező katonai gyakorlatokon, ezért tudta jól, hogy kell bánni a puskával. Egészen addig lövöldözött a Bródy Sándor utcában, amíg tudatára nem ébredt, hogy ha a keze megsérül a harcok során, sohasem lehet belőle zongoraművész. Eldobta a puskáját és hazament lefeküdni.¹⁶

Éjjel fél tizenkettő körül a Rádió bejárati ajtaját elzáró tankot váratlanul eltávolították az útból, és az emberek elkezdték a beözönlést. Kovács László őrnagy és egy tucat más személy lép elő, hogy megállítsa a rohamot. Kovács horgas orrú tiszt, hátrafésült hajjal és kiálló füllel, harminchárom éves. 1943-ban csatlakozott a titkos Kommunista Párthoz, mint a Ganz Vagongyár szerelője. Rákosi 1948-as hatalomátvétele után önként jelentkezett a hadseregbe, és kiképzőtiszt lett a Petőfi Katonai Akadémián. Ám az egész katonai képzettsége semmit sem segített neki a jelen pillanatban, amikor a nem-gondolkodó tömeggel állt szemben. A vele szemben álló két férfi géppisztolyt viselt: az egyik leadott egy rövid sorozatot az egyenruhás tisztekre, a másik Kovácsot találta el, aki holtan zuhant a Rádió udvarának kövezetére.¹⁷

Az ő halála jelezte az igazi mészárlás kezdetét. Ezt követően az ostrom közelharc formájában megkezdődött. Látni lehetett, hogy egy busz érkezett Csepelről. Fegyvert és löszert osztott szét a tömegnek. Az emberek előjöttek a szemközti épületekben elfoglalt rejtett állásaikból (korábban ugyanis elsötétített padlásokról és kémények mögül lövöldöztek a Rádió épületében tartózkodó, csupán

9 méter távolságra lévő emberekre). A Nemzeti Múzeum felől is villanások voltak láthatók — a Múzeum Archeológiai Könyvtárának ablakai jobbról a Rádió épületére néztek —, valamint a Szentkirályi utca és a Múzeum utca épületei felől is.

Benke Valéria golyóktól sérült hivatali helyiségében szinte állandóan csengett a telefon. A golyózápor közepette csupán két férfi merte a telefont megközelíteni és a kagylóba válaszolni: Vészics József és Erdős, azzal a különbséggel, hogy Erdős kézen és térden kúszott, míg Vészics egyenes testhelyzetben ment oda. Nem lehetett megállapítani, hogy a hívások fontosak, vagy sem. Az egyik hívás magától Gerőtől jött, egy másik hívó fél azt adta hírül, hogy a lázadók elfogták Gimes Miklóst. A Budapesti Rendőr-főkapitányságról Fazekas György azt telefonálta, hogy Erdős sürgősen csatlakozzék hozzá a Deák téren. A Párttól vagy a kormánytól származó valamennyi hívás ugyanazt ígérte: a felmentő osztagok úton vannak az épület felé. Erdős Péter ezeket az üzeneteket mind továbbította Fehér őrnagynak, de nem jött erősítés. Kisházi Ödön, a Szakszervezetek Országos Tanácsának új főtitkára is átszólt a piros K-vonalon és saját fontosságának tudatában diktált egy 8 oldalas nyilatkozatot. Az volt az óhaja, hogy azonnal olvassák be a Rádióba. Időnként, amikor Erdős érte el a kagylót és bement a nevét, a hívó fél csak annyit mondott a telefonba: „Ön az Erdős Péter?” — és bizonytalankodva letette a kagylót.

Éjfél tájban fennállt már a veszélye annak, hogy a Rádió épülete a felkelők kezébe kerül. Az egyik utolsó csoport a hátsó ajtón keresztül menekült. A hátramaradó védők kézigránátok, sőt nehéz gépfegyverek harci zaját is hallhatták. Közülük már mintegy húszan életüket veszítették. Parancsnokuk, Fehér József, újra feljebbvalóhoz fordult utasításért és végre hivatalos engedélyt kapott a tüzelés viszonzására.¹⁸ Erdős Péter, aki a védők maradványaival együtt még mindig az épületben tartózkodott, nem örült a döntésnek. Úgy látta, hogy ezzel az utolsó reménye is elveszett annak, hogy Nagy Imre kezébe békés úton átmenjen a hatalom. Az időre játszva sürgette a civilruhás ÁVH-s tiszteket, hogy kétszeresen ellenőrizzék: annak a személynek tényleg volt-e joga parancs kiadására, aki a tüzelés viszonzásához hozzájárult. Fehér őrnagy újra eszeveszett tárcsázásba kezdett. Éjjel 12 óra 35 perckor Fehér tudtul adta: „Ki fogom adni a parancsot, hogy tüzet nyissunk.” Ezzel elhagyta a szobát.

A város központjában számos főút vonal most már a felkelők el-

lenőrzése alatt állt. A Sztálin út és a József Attila utca sarkán egy nagy, Zil gyártmányú kormányautót felfordítottak és felgyújtottak. A tömeg tudni akarta, hogy kik ültek egykor a limuzinok elhúzott függőnye mögött. Hevenyészve kezdetleges barikádokat állítottak, és a lakosok úttorlaszokat állítottak fel a Sztálin úton. Hajnali egy órakor három teherautón érkező fegyveres felkelők, akik közül egyesek még acélsisakot is viseltek, megrohamozták a József telefonközpontot.¹⁹

Értesülvén a Rádió épületében elszenvedett ÁVH-s veszteségekről, Budapest ÁVH parancsnoka, Orbán ezredes azt telefonálta beosztottjának, Tompa István hadnagynak a Köztársaság térre, hogy adja ki a parancsot az ÁVH-embereinek: viszonozzák a tüzet, ha megtámadják őket.²⁰

Tompa éles löszert osztott szét emberei között. Ezen az éjjelen sem ő nem hunyta le a szemét, sem Várkonyi hadnagy az épület második emeletén. Körbejártak embereik között, részletezték, hogy milyen területeket kell megfigyelés és tűz alatt tartaniuk, és gyengéd szavakat intéztek bátorításul hozzájuk. Nem kételkedtek abban, hogy a kormány le akarja verni ezt a felkelést, de amikor értesültek a fegyverraktárak, fegyvergyárak és laktanyák elleni támadásokról, nyugtalanság lett úrrá a besorozott ÁVH-sok között. Legtöbbjük 1955-ben lett katonaköteles, és akkor az ÁVH-hoz sorozták be őket. Ők egész idáig semmifajta akcióban nem vettek részt.

Az ő sorsuk csak egy héttel később teljesedett be.

Körülbelül ebben az időben érkezett vissza az amerikai követségre Tom Rogers, az első titkár, utasával, a nyugtalan Spencer Barnesszel, aki szmokingjában rendkívül elegánsan mutatott. Rogers éjfélkor 500 szavas táviratot küldött Washingtonba. A táviratban említette azt a szóbeszédet, hogy útban vannak a szovjet csapatok, de hangsúlyozta, hogy „mindaddig nem lehetett látni szovjet erőket“. A távirat kétszer említette Nagy Imre beszédének jeges fogadtatását a Parlament előtti téren. A követség azt javasolta, hogy a sajtó és a többi hírközlő eszközök tartózkodjanak pillanatnyilag attól, hogy bármilyen módon Nagy Imre mellé álljanak.

A New York Times tudósítója, John MacCormac éjfél tájt érkezett a Bródy Sándor utcába. Ott megtudta, hogy kevéssel előtte magyar tankok érkeztek oda. A vezértank kitűzte a nemzetiszínű zászlót. „A hadsereg velünk van“ — a tömeg újult erővel indult a Rádió épületének elfoglalására. Az, hogy a tankok nem fordultak a

felkelők ellen, a felkelés fordulópontja volt. Szatmári Pál tizedes, az esztergomi parancsnokságú Magyar Páncélos Hadosztály újságának egyik riportere abban az időben a Bródy Sándor utcában közöttük volt.²¹ A hadosztályt este kilenc órakor helyezték készségbe, kevéssel azután, hogy elkezdődött a tűzharc. Nem sokkal éjfél után a hadosztályhoz tartozó 33. Páncélos Ezred megérkezett Békéscsabáról. A gépesített gyalogságot a Balassa kórház előtt az ÁVH által emelt homokzsák barikádok megállították. 14 tank érkezett és ugyanannyi csapatszállító jármű, ugyanakkor a Múzeum körúton 7 további tank parkolt, 17 teherautó gyalogsággal és 9 páncélozott csapatszállító járművel. A helyzet kritikus volt: az ÁVH-nak nagy volt a vesztesége, és bármelyik pillanatban fennállt a lehetősége, hogy tüzet nyitnak a katonákra.

Solymosi János alezredes, az ezred magas, tehetséges parancsnoka leállította tankjait a Nemzeti Múzeum épületéhez közeli fák mögött és elment, hogy tanácskozzon feljebbvalójával, Mecséri János ezredessel, a Páncélos Hadosztály parancsnokával. Közben az emberei titokban átadtak több, mint 50 gyutacsot az egyetemistáknak, akiknek ezekre az általuk zsákmányolt kézigránátokhoz volt szükségük. „Az egyetem védelméhez” — kacsintott az egyik tiszt.

Szatmári tizedes közelről látta, hogy Solymosi alezredes tankjait a Bródy Sándor utca torkolatába irányítja, talán azért, hogy az épületben tartózkodó ÁVH-s embereket tehermentesítse. Az alezredes kimászott a tankjából, megragadott egy magyar zászlót és megindult azzal a tisztjeivel együtt az épület felé. Az épületből szórványos lövöldözés fogadta őket. Az egyik páncélos tiszt elesett, többen megsebesültek. Ettől a pillanattól kezdve nem akadt egy katona sem, aki az ostromlott ÁVH-sok oldalára állt volna.

Az így kezdődő események úgy végződtek, hogy a felkelés leverése után Solymosit bebörtönözték és parancsnokát, Mecsérit felakasztották.

Kevéssel ezután érkezett Hegyi László vezérőrnagy a Honvédelmi Minisztériumba. Bata István tábornokot helyettesítette, aki pillanatnyilag az Akadémia utcában, zárt ajtók mögött amellet érvelt, hogy a hadsereget be kell vetni a lázadás leverésére.²² Hegyi az ott tartózkodó tisztek közül felismerte Décsi hadnagyot és magához intette.

„Mi a jelenlegi helyzet?” — kérdezte.

Décsi elkezdte a mondókáját, de Hegyinek megvoltak a maga

nézetei, az „ellenforradalomról“ meg a „proletariátus erejéről“ beszélt. A vezérőrnagy elfelejtette, hogy ennek az igazi proletariátusnak a hallótávolságán belül van. Azok erőteljesen emlékeztették, hogy ki helyezte a vállára a vállpántot. Az altábornagy elvörösödött és parancsot adott a hadseregnek az utca megtisztítására. A sorkatonák egy lépést sem tettek.

A reguláris hadseregnek a felkelőkhöz való átpártolása nagy megdöbbenést okozott a Honvédelmi Minisztériumban.²³ Áttelefonáltak Kopácsi budapesti rendőrfőkapitánynak és megkérdezték, hogy az ő reguláris rendőrsége milyen segítséget tud adni. Kopácsinak volt a Mosonyi utcai laktanyában egy speciálisan kiképzett rendőrosztaga, géppisztolyokkal és kézigranátokkal felszerelve, de a Bródy Sándor utcai épületben tartózkodó, ideges ÁVH-sok ezeket a rendőröket bizalmatlanul, halálos tüzzel fogadták. A dühös rendőrparancsnok ezt telefonálta: „A tömeg megrohanta az embereimet: megpróbálta őket rábeszélni, hogy álljanak át hozzájuk.“ Kopácsi közbevágott: „Vond ki őket! Azonnal vonuljatok vissza a kaszárnnyába!“

Ezen az éjszakán néhány csúnya esemény történt. Egy közeli légibázisról pilótákkal teli teherautókat irányítottak a városba. Az egyik pilótát meggyilkolták, állítólag ÁVH-golyó végzett vele. „Egy veterán őrmester, aki keménységéről volt ismert, megdöbbenette az embereit: kezébe vette a holttestet, miközben könnyek folytak az arcán: „Megölték! Megölték!“ — kiáltotta.²⁴ Sok pilóta tért vissza ezt követően a kaszárnnyába fegyver és lőszer nélkül: átadták mindezt a felkelőknek.

A hadsereg rádiós hírszerzésének központi parancsnoksága, amely Budakeszin az ÁVH levél-cenzúrázó irodájának közelében székelt, szintén küldött egy katonákkal teli teherautót a város központjába. Az ÁVH-sok útközben megállásra szólították fel a teherautót. Mivel nem állt meg, az ávósok tüzet nyitottak. A tiszt nyomban meghalt, a teherautó felborult és több katona életét vesztette. Az ÁVH-sok a hét életben maradt katonát „piszkos csirkefogó fasisztáknak“ nevezték, és a kaszárnnyába kényszerítették. „Éppen úgy meg fogtok halni reggel, mint ahogy most meghalt a tisztetek“ — mondta nekik egy ÁVH-s hadnagy.²⁵ Annyi biztos, hogy magasra csaptak a szenvedélyek azon az éjszakán.

Ezzel egyidejűleg, hajnali egy órakor a Rókus kórházban megoperálták Blücher professzor nőismerősének lőtt sebét.²⁶ A profes-

szor a Bródy Sándor utcában látta, hogy teherautók érkeznek Csepelről, már felfegyverzett munkásokkal. Útközben több olyan emberrel találkozott, akik gépfegyvereiket katonáktól kapták, más felkelő erők pedig a Kossuth Tisziiskolából, a Rákóczi Katonai Akadémiáról és a Bem Laktanyából jöttek.²⁷ Meglepő, hogy még a fiatal tisztek és kadétek is csatlakoztak a felkelőkhöz, noha munkásszármazásúak voltak.

Az utcán ekkor több fegyver és lőszer volt, mint a Rádió épületében. Az ÁVH-sok rosszul voltak szervezve: nem is próbáltak elhelyezni embereket a környező padlásokra és nem biztosították az épület valamennyi bejáratát. A Honvédelmi Minisztérium harci tervet készített minden ilyen fontos épület védelmére (Erdős Péter Fehér kezében látta ezen az éjszakán ennek a tervnek egy elrongyolódott példányát), de hajnali három órakor a védők helyzete kétségbeejtő: már 40 halottjuk van és a lőszerük majdnem teljesen elfogyott.

Bata tábornok, a honvédelmi miniszter késő éjszaka a Petőfi Akadémia kadétjait küldte a Rádió ostromlott épületének felmentésére. Ők is nemzetiszínű zászlóval érkeztek, és az ideges ÁVH-sok órájuk is tüzet nyitottak.²⁸ A küldött kadétek, akik bejutottak az épületbe, nem voltak hajlandók löni honfitársaikra. Amikor a lőszer fogytán volt, Erdős hallotta, hogy így beszélnek: „Nem adunk semmilyen löszert ezeknek az ÁVH-s tiszteknek, mert ha adnánk, később arra hivatkozhatnának, hogy a raktáraink tele vannak, és fegyvereik nem tüzeltek.“

A városon kívül a Táncsics Mihály Műszaki Katonai Főiskolán is összegyűltek a hallgatók Gerő rádióbeszédének meghallgatására. Ezt követően a katonák ezt a tájékoztatást kapták: „Budapesten zendülés van, az emberek megtámadták a népi hatalmat! Minket választottak ki arra, hogy kereszteljük ezeket a próbálkozásokat.“ Minden katonát később 140 sorozatra való lőszerrel láttak el. Mialatt Susa alezredes az egyik osztályt és az egyik híradós osztagot egy teherautó-oszloppal az Akadémia utcai őrség megerősítésére vitte magával, ahol a Párt vezetősége ülésezett, addig Sziráky őrnagy a Belügyminisztérium védelmére vitte el a másik teherautó-oszlopot.²⁹

Amikor teherautóik a Bem-szobor mellett elhaladtak, a katonák látták a megcsonkított zászlókat és a politikai jelmondatokkal teleírt falragaszokat, de a pontos szöveg a sötétben olvashatatlan volt. Azt is észrevették, hogy a középületek tetejéről a vörös csillag el-

tűnt. Nem tudták, hogy mit kezdjenek ezekkel a különös jelenségekkel. Hetek óta a kaszárnyába voltak zárva. El voltak zárva ezektől a drámai fejleményektől.

Mély, hallgatag csüggedés telepedett a Gorkij-fasorban az Írószövetségre, amikor küldöttségüknek az Akadémia utcából való visszatérésére vártak. Márton László diákvezér Tardossal, Sarkadival, Urbán Ernővel együtt az épületben tartózkodott. Később Déry, Jankovich és néhány fiatalabb író is megjelent.³⁰ A küldöttség éjfélután tért vissza és beszámoltak Hegedűs kérlelhetetlen szavairól: „Ha a harc nem fejeződik be reggelig, az oroszokhoz fordulok segítségért!”

De a harc semmi jelét nem mutatta annak, hogy abbamaradna. Egyre csúnyább események történtek, amikor a tömeg próbálta kifosztani a fegyverraktárakat. Az Üllői úti Kossuth Tisztiiskola parancsnoka, Kőműves ezredes kordont vont az épület köré, amikor a tömeg közeledett.³¹ Azt parancsolta a kadétoknak, hogy töltsék meg a fegyvereiket, és figyelmeztessék a tömeget: „Ha közelebb jöttök, lövünk!”

Két ember hívatlanul előlépett, hogy beszéljen vele. Az egyiket egy pisztolygolyó leterítette. A tömeg megindult a laktanya felé. Erre az ezredes az embereit beparancsolta a laktanyába és bezáratta az ajtókat. Ezt követően fegyveres járőröket küldött ki a szemközti Népligetbe, hogy szedjék össze az ott található összes fegyvereseket, valamint a Kőbányai útra a teherautók ellenőrzésére, hogy azok nem szállítanak-e illegálisan fegyvereket és lőszereket.

Kurucz Béla, az egyik ilyen vonakodó járőrösztag egyik tagja hajnali négy órakor tért vissza és a kaszárnyában nagy felfordulást talált. Az egyik teherautó, amelyen a fegyvereket és lőszert vadászó felkelők voltak, a hátsó kapun át behatolt a kaszárnya udvarára. De mindössze néhány yardnyira jutott be az udvarra, akkor elejétől-végéig kilyuggatták az oldalát gépfegyvergolyók, amik a rajta tartózkodó legtöbb felkelő életét kioltották. Az életben maradtakat bezárták a kaszárnya tornatermébe. A teherautó a holttestekkel hajnalig állt az udvaron.

26. NAGY HAZUGSÁG, KIS HAZUGSÁG

Valahol a külvárosok sötétségén túl a Nagy Hazugság közelebb lopakodott a fővároshoz. Ez az a Hazugság volt, ami ezt a rendszert „magyarnak“ és népi demokráciának nevezte és boldogtalan alattvalóinak azt állította, hogy a marxizmus minden korábbinál magasabb életszínvonalat biztosít. Néhány rövid órára a Hazugság megfutamodott, de most páncélosok támogatásával visszahozták Budapestre. A Hazugság zörögve-visítva markolászta a köveket: várta a végső parancsot a visszatérésére.

A Hazugság szülei védekezésben voltak. A Budapesten kívüli Táncsics Mihály Iskola növendékeit éjfél után összehívták és tisztjeik így tájékoztatták: „Egy Poznan-típusú felkelés kezdődött. Egykori horthysta tisztok a vezetői!“ A növendékek teherautóba ültek és a Duna mentén Budapestre autóztak.¹ Az egyik hídon a munkások haragos tömege megállította őket. A munkások elmondták nekik, hogy valójában mi történik.

A Belügyminisztériumban Fekete miniszterhelyettes ÁVH-s ezredesi egyenruhában várt rájuk. Körülötte hamuszürke arcú ÁVH-s tisztok voltak bőrkabátjaikban. Az utászokat kettes-hármas csoportokban küldték gépfegyverállásokat telepíteni az ablakokba.

Az utászok másik csoportját a Központi Bizottság Akadémia utcai épületének védelmére küldték. Ezek tipikus képviselője volt egy magas, huszonhat éves rádiós oktató tiszt, akinek egyetemi pályafutását azért kellett megszakítania, mivel 1955 tavaszán az apját, aki uránium-bányában volt tolmács, letartóztatták, mert információkat adott a Szabad Európa Rádióknak.

Orwell „Állatfarm“ című művében van egy jelenet, amelyben a Boxernek és az Igáslónak megengedik, hogy bemenjenek a farm épületébe, hogy ott kiváltságos kihallgatáson fogadja őket Napoleon, a Sertés. Az öreg Igásló túlságosan egyszerű gondolkodású ahhoz, hogy felfogja: egyesek lényegesen egyenlőbbek, mint a többiek. De ezeket az egyszerű katonákat beengedni a Pártközpontba tévedés volt. Kevés paraszt- és munkásszármazású fiatal fiú látott korábban olyan luxuskörülményeket, mint amiket ezek most láttak. Ráadásul voltak olyan katonák, akik felismerték barátaikat az épületet megközelítő tömeg soraiban. Tisztjeik megkísérelték,

hogy visszatartsák őket a tömeggel való barátkozástól, de a katonák „lelki sérülése“ megtörtént. A katonák visszatértek a kaszárnnyákba. Ott civil ruhába öltöztek és forradalmi tanácsot választottak.

A minisztérium tetején az utászok berendezték állásaikat. Éjjel két óra körül egy katonákkal teli teherautó állt meg alig 30 yardnyira az egyik géppuskaállástól, amely az egyik erkélyes sarokszobában volt. Az utászok hallották a kiáltásaikat: „Kinek az oldalán álltok?“ „A tietekén!“ „Halál az ÁVH-ra!“ „A Rádió épületéhez!“ Majd a teherautók távoztak.

Voltak ÁVH-s tisztek, akik nem tudtak uralkodni a bosszúságon: „Lőnünk kell és el kell söpörnünk őket!“

Fekete a fejét rázta. „Tudjátok, hogy szól a parancsunk: nem szabad ok nélkül rájuk lőnünk. Várnunk kell!“

Hajnali két óra volt, amikor Marton Endre utolsó körsétája alkalmával azt tapasztalta, hogy röplapot osztogatnak, amely hírül adja, hogy nyolc embert (köztük egy katona őrnagyot és egy katona századost) lelőttek a Bródy Sándor utcában. Másfél órával később, amikor Kende Péter és Boldizsár Iván autóval elhaladtak az Oktogon tér mellett, felejtethetlen látvány tárult elébük. Sztálin imént ledöntött szobrát vontatta végig a Körúton egy teherautó, amelyet a gúnyolódó tömeg kísért. Ez emlékeztetett A. A. Milne betiltott könyveinek egyikében egy képre: Winnie-the-Pooh-ot teljes hosszában szőrös lábbal himbáló Christopher Robin-ra. Az üreges bronzkolosszus borzasztó hangot adott, amint arccal lefelé ugrándozott a kockakövek és a villamossínek mentén.²

Az emberek mindenütt leszedték a vörös csillagot a középületekről. A Marx téren szervezett civil csoportok megállították az autókat és ÁVH-s emberek után kutattak. Több író az est folyamán a közeli Budapesti Rendőrfőkapitányságon talált menedéket: Kopácsi egy tisztet bocsátott a rendelkezésükre.³ Voltak köztük egyesek, akik telefonáltak az Írószövetségbe és más helyi központokba. Mások kormánylistákat készítettek. Néhányan csupán győtrődtek. Déry Tibor regényírót ugyanaz a büntudat gyötörte, mint Otto Hahnt, a maghasadás felfedezőjét, amikor a hirosimai tragédiáról értesült. „Amikor az első puskalövés eldőrdült, fáj a szívem“ — írja Déry néhány nappal később. Azt mondtam magamnak: „Te ugyanolyan mértékben felelős vagy mindezért: beszédeket mondtál, agitáltál. Hogyan fogsz elszámolni ezzel a halottakkal?... Egyszerűen nem tudom elfogadni azt a tényt, hogy nincs forradalom vérontás nélkül. Minden lövésnél úgy éreztem, hogy én voltam az, aki

meghúzta a ravaszt. “⁴

Milyen érzések mozgatják a felkelést? Egy amerikai pszichológus később a börtönlázadásokat elemezve arra a megállapításra jutott, hogy ilyenek többnyire akkor robbannak ki, amikor a foglyok a várakozásaikban csalatkoznak.⁵ Tény, hogy a marxisták kitapétázhatták volna a Kreml falait az üres ígéretésekkel, amiket tettek a proletároknak. És most a munkások hirtelen úgy találták, hogy bosszút állhatnak.

Csepel-szigeten, a füstös közép-dunai iparvidéken, Budapest déli részén (ez ugyanaz a „Vörös Csepel“, mint amelyeket Rákosi és a vezető kommunisták az ide látogatóknak kérkedve az ipari forradalom szívének neveztek) este tizenegy óra tájban leálltak a szerzőgépek, amikor elterjedt itt is a hír a városban folyó drámai eseményekről. Teherautók érkeztek a város központjából. Férfiak ugrottak le róluk és kiáltozták: „Pesten kitört a forradalom! Hol vannak a magyarok köztetek? Jöjjetek velünk!“ Forradalom? „Milyen egy forradalom?“ — kérdi egy harmincnyolc éves munkásasszony az egyik acélsőgyárban,⁶ és felmászik az egyik teherautóra, hogy megnézzé, milyen az.

Csepel volt az ő élete. Itt volt 1945-ben, amikor az oroszok kifosztották a csepeli acélsőgyárat. Az új papírgyárat is szétszedték és kiszállították Oroszországba, de a hazafiasabb érzelmű mérnökök szándékosan kifelejtették az elszállítandó tárgyak közül a tervrajzokat. Ezért az oroszok képtelenek voltak Oroszországban újra felállítani a gyárat, és az öt évvel később visszaérkezett Rákosihoz, mint a „Szovjetunió ajándéka“. Az asszony 1956-ban ezt mondja: „Alig volt olyan család, amelynek legalább egyik tagját el ne vitte volna a Szovjet vagy az ÁVO. Az emberekben égett a bosszúvágy, csak az alkalomra vártak.“

Ez az asszony nem járt sokáig iskolába, de éles elméjű, jó kifejezőkézségű. Egy nála sokkal fiatalabb férfi kedvéért elvált a férjétől. Egyike annak a 35 000 csepeli munkásnak, aki 1953-ig a haditermelésben dolgozott. Akkor Nagy Imre „új kurzusa“ közülük 25 000 személyt átállított fogyasztási cikkek gyártására. Ez az asszony például olyan ormótlan bútorok előállításában vett részt, amiket senki sem venne meg. Ez az ő személyes véleménye Csepelről és a marxista gazdasági rendszerről.

A Központi Bizottság Akadémia utcai, keményen védett épüle-

tében hajnali két órakor a hosszúra nyúlt, határozott formát nem öltő megbeszélések véget értek, de kis csoportok folytatják a tanácskozásokat. Maga Hegedűs erről így számol be: „Úgy gondoltam, hogy még mindig lehetséges politikai megoldás... de mihelyt a tüntetők kezdtek eltávolítani a vörös csillagot és a szovjet zászlókat, minden kétséget kizáróan világossá vált számomra, hogy ellenforradalom vette kezdetét.“ Az éjjeli tanácskozásokról így számol be: „A Pártvezetőség alaktalanná vált, mintha egy ütés megbénította volna őket. Ha valaki javasolt egy intézkedést, egyhangúlag elfogadták, majd egy órával később újra összeültek és akkor homlokegyenest ellenkező intézkedést fogadtak el...“ Nagy Imre, az új miniszterelnök pocakos testével ledőlt az egyik díványra. Az ő nevében már végzetes döntések születtek. A szomszédos szobában Kádár, Gerő és Dobi tért nyugovóra Gerő hivatalának üléstermében. Csupán az olyan fiatalok, mint Hegedűs András, maradtak éberek és aktívak. Azokra a régi szép időkre emlékeztek, amikor a háború után épen maradt Köztársaság téri nagy épületben töltötték az éjszakát. Ezt az épületet a kommunisták vették birtokukba és ott rendezték be a Budapesti Pártközpontot.

Az amerikai követség személyzete is úgy döntött, hogy némi pihenést engedélyez magának.⁷ Hajnali negyed négykor Katona Géza és Tom Gleason őrnagy, a katonai attasé visszavonultak városligeti szállásukra. Katona autójába ült és hamarosan a szovjet követség Gorkij fasori épülete mellett haladt el. Az utca elhagyatott volt, még egy rendőr sem állt a követség épülete előtt. Enyhe köd szállt a Városligetre, amikor Katona hajnali fél négykor hazaérkezett. Családja aludt. Kötelességtudóan Ampex magnetofonját a hálósobája ablaka előtti erkélyre helyezte, mikrofonjával a város központja felé fordítva, hogy fogja a Bródy Sándor utca felől hallható géppisztolysorozatokat. A magnetofon egy vasúti mozdony távoli hangjait is rögzíti.

Aztán a magnetofon valami mást is rögzít. Egy fémes, rekedt zörgést, valamit, ami az utcaköveken halad, valamit, ami a főváros külső kerületeiből közeledik.

Az amerikai diplomata nézi a hangerősségmérőt. A mutató jobbra lendül a skálán. Megpróbál a gázlámpák ködös fénye mögé pillantani. Az erkély remegni kezd, majd a zaj borzalmas lármává fokozódik. Egy T-54-es tank halad el lassan a ház mellett. Nem lehet mással összetéveszteni zömök, kerek körvonalai és a szovjet címer miatt. El-

lepte a megtett hosszú út pora. Utána egy másik tank jön, majd ismét egy másik. Katona mindegyik tankon három-négy sisakos, puskát szorongató katona körvonalait látja. Az ormótlan nagy tankok olyan közel húznak el az épület előtt, hogy Katona rájuk köphetne, de nem teszi. Ösztönösen a kamerájához nyúl, de az elővigyázatosság erősebb benne. Itt nincs idő a bolondozásra. Itt háború van. Az erkélyéről megvillanó fény rossz benyomást keltene. Az órájára pillant és bejegyzí gyorsíráso naplójába: „Hajnali 4 óra 20 perc. A szovjet csapatok megérkeztek.“

A Deák téri Rendőr-főkapitányságon senki sem tudja, hogy a Nagy Hazugság visszatérése közel van.

Kopácsi mögötti polcon lévő rádió megszólal.⁸ „Kossuth Rádió Budapest, jó reggelt kívánunk, kedves hallgatónk! Műsorunkat könnyűzenével kezdjük.“

De a szavakat csend követi. Kopácsi órájára pillant. Hajnali fél öt.

A Rádió újra kezdí: „Hallgatónkkal ismertetjük a kormány közleményét. Reakciós fasiszta elemek fegyveres támadást indítottak középületeink ellen és megtámadták fegyveres erőinket. Amíg helyre nem áll a rend, és további intézkedések nem fogatosíthatók, tilos minden összejövétel, találkozó és tüntetés. A fegyveres erők azt az utasítást kapták, hogy a törvény teljes szigorával járjanak el a rendbontók ellen.“

Kopácsi börcsizmái szobája padlóján kopognak. Tudja, hogy nem adott ki parancsot. Ténylegesen megváltozott a felfogása az egész dologgal kapcsolatban. Az első lépése az, hogy kiengedi az őrizetbe vett fiatalokat: megmondja nekik, hogy menjenek haza. Majd vigyorogva figyelí az ablakából, hogy a fiatalok keresztülvágnak a téren. Visszamegy a többiekhez, megmosakszik és megborotválkozik.

Azokat a parancsokat, amelyek a szovjet egységeket Budapest felé mozgatják, már órákkal (ha nem napokkal) előbb ki kellett adni. A román határnál fekvő Nyírbátorból hajnali egy órakor jelenti az ÁVH a budapesti Honvédelmi Minisztériumnak, hogy szovjet egységek lépik át a határt. De ki hozta azt a döntést, hogy ezeket akcióba kell vetni a főváros utcáin? A későbbiek során ezt senki sem vállalja magára. Kádár később Hegedűs miniszterelnökre hárítja a felelősséget,⁹ míg Hegedűs Gerő pártvezért okolja.¹⁰ Gerő viszont

Nagy Imrét tette felelőssé. Október 24-e után Nagy Imre úgy nyilatkozik, hogy a szovjet segítséget Hegedűs és Gerő kérték.

Egy dolog biztos: senki sem tett ezzel kapcsolatban ellenvetést, amikor a vezetőség éjjel tanácskozott. Hegedűs szerint „Gerő rádióbeszéde élezte ki a feszültséget. Ténylegesen ezt követően volt szó először arról, hogy szovjet segítséget kell kérni.“ Majd megérkezett Nagy Imre dühösen a Parlament előtti téren való sikertelensége miatt. A tulajdonképpeni vita éjjel tizenegy órakor kezdődött el.¹¹ A vitát egyfelől Gerő és Hegedűs személyisége, másfelől a Bródy Sándor utcai véres gépfegyvertűzről szóló hírek uralták. Az, hogy a tömeg fegyverhez jutott, olyan valami volt, amivel nem számoltak. Hegedűs aggódott, de továbbra is elutasította a biztonsági rendőrség kérését. Nem engedélyezte, hogy a tömegre tüzet nyissanak.¹²

Ami felborította az egyensúlyt, az a hír volt, hogy magyar katonai egységek hűtlenek lettek a rendszerhez és átálltak a felkelők oldalára. Kétségbeesett telefonhívások érkeztek Benke Valériától és az ÁVH-s parancsnoktól a Rádió épületéből erősítésért. Az egységek, amelyeket elküldtek, nem érkeztek meg. Benke Valéria a K-vonalon többször arra hivatkozott, hogy a tömeg tüzelni kezdett a Rádió épületére. Támogatta az ÁVH kérését a tüzelés viszonzásának engedélyezésére. Hegedűs és Gerő még mindig elutasították a kéréelmet. Még éjfélkor sem adták meg az engedélyt.

Hegedűs szerint a Politikai Bizottság titkárságának vezető tagjai elég hamar egyetértettek azzal, hogy a szovjet kormánynak kell a szovjet helyőrségi csapatokkal segítenie a rend helyreállításában. Különösen Marosán György ragaszkodott ahhoz, hogy a szovjet csapatok segítségét kell kérni, mert az a veszély fenyeget, hogy a „népi erők“ alulmaradnak.¹³ Gerő is tisztán katonai megoldást sürgetett. Hegedűs szerint: „Gerő álláspontja egyszerű volt. Több száz felkelő tartja ellenőrzés alatt a város különböző pontjait. A szovjet csapatok néhány órán belül nehézség nélkül szétszórják őket.“

Hegedűs most hangsúlyozza: „Ez nem azt jelenti, hogy a szovjet csapatoktól közvetlen beavatkozást vártunk a felkelés leverésére. Hogy nem ez volt a szándékunk, az a tény bizonyítja, hogy ugyanez a vezetőség egész este visszaborzadt attól, hogy parancsot adjon ki arra, hogy a tömegre lőjenek.“ Ezen az éjjelen összehasonlították a helyzetet a három évvel korábbi, Kelet-Berlinben kirobbant felkeléssel. Ott a szovjet tankok pusztája megjelenése elég volt ahhoz, hogy a zavargások megszűnjenek, anélkül, hogy egyetlen puskalövés is eldördült volna.

„Folyamatos volt a vita, de igazi ellenvetést senki sem tett. Mi akkor nem voltunk tudatában a felkelés igazi méretével. Nagy Imre a vitához este kilenc órakor csatlakozott. Azt hiszem, az ő jelenlétében is azt az álláspontot fogadták el, hogy a szovjet kormányt meg kell kérni: szovjet csapatok segítsenek a rend helyreállításában. Úgy emlékszem, hogy Gerő, mielőtt a szovjeteknek telefonált... újra megkérdezte a jelenlévőktől: egyetértenek-e ezzel. Valamennyien igennel válaszoltunk, Nagy Imre is. Gerő személy szerint Nagy Imrét is megkérdezte: ‘Egyetértesz azzal, hogy Moszkvától kell segítséget kérnünk?’ Nagy határozott hangon így felelt: ‘Igen!’ De azt kell mondanunk, hogy a helyzet összetett, Nagy Imre pedig fáradt és ideges volt. Ez nem lehetett hideg ésszel meghozott, megfontolt döntés.”

Nagy Imre tehát nem tett ellenvetést. Miért is tett volna? Oroszul beszélő, egykori szovjet állampolgár volt, aki felnőtt életének legnagyobb részét Moszkvában töltötte, és legfőbb politikai támogatója a szovjet hadsereg volt. Ez volt első elemi tévedése. Később keserűen megbánta, és ennek leplezésére egy kis hazugsághoz folyamodott. Azt a népi hitet támogatta, hogy semmi köze sincs a szovjet csapatok segítségül hívásához, és a különösképpen gyűlöletes statáriális rendelethez.¹⁴ Később, október 27-én, amikor úgy látszott, hogy az ortodox kommunizmus támaszai még nálánál is jobban visszavonulnak, Nagy megismétli tagadását Szilágyi, Aczél, Gimes, Lócsei és több értelmiségi személy előtt.¹⁵ De ezek a cáfolatok nem tudják leplezni azt a tényt, hogy egyik, új miniszterelnökként elmondott rádióbeszédében a szovjet beavatkozást „a béke és a rend helyreállításához szükségként” üdvözölte.

Október 30-án Nagy Imre már tudta, hogy saját személyes tekin-télyének nagy kárt okozott, és kormánya nevében hivatalosan kijelentette, hogy mindkét gyűlöletes döntés Gerő és Hegedüs műve volt (akik előző nap Moszkvába távoztak). Amikor az egyik osztrák riporter megkérdezte tőle, hogy miért vádolja még *mindig* őt a közvélemény, Nagy Imre nagy hangon kijelentette: „Abban az időben nem voltam a vezetőség tagja. Ez a tévhit tehát a következő módon alakulhatott ki: először azt mondták, hogy ezt a két döntést a ‘kormány’ hozta, két-három nappal később meg azt, hogy *én* voltam a kormány. És a tömegek képtelenek finomabb megkülönböztetésekre.”¹⁶ Még ha számításba is vesszük Nagy Imrének a német nyelvben való járatlanságát, válaszai kanyargós, kitérő válaszoknak tűnnek. Amikor az osztrák megkérdezte: „Mondta-e Ön a

‘béke és a rend helyreállításához szükséges’ szavakat, vagy nem mondta?’“.

Nagy Imre háromszorosan tagadta: „Nem, nem, nem.“

Hozzátette: „Ilyen kijelentést nem tettem, és azt kell mondanom, hogy a téves látszat sok kárt okozott.“

Azon az éjjelen, október 23-a éjjelén az első teendő Nagy Imre hivatalos miniszterelnöki kinevezése volt Hegedűs helyébe. Hegedűs miniszterelnök-helyettesként, és Gerő pártvezetőként maradhatott. Mivel Nagy és Gerő között az ellenségeskedés egyre fokozódott, Kádár — bölcsen — Gerő azonnali lemondatása mellett foglalt állást.¹⁷ (Kádár Nagy Imre kinevezése mellett szavazott. 1957 májusában be fogja ismerni: „Számos tévedése ellenére meg voltam győződve, hogy Nagy Imre tisztességes ember, aki a munkásszót támogatja.“)¹⁸

Amikor felszólították az együttműködésre, Nagy Imre csak azt a kikötést tette: szabad keze legyen abban, hogy nagyobb gazdasági reformokat vezethessen be.¹⁹ Természetesen Nagy helyzete kényes: ő még senki, a Pártban nincs funkciója, a jelenlévők túlnyomó többsége az ő irányában ellenséges. A Központi Bizottság nem sokat változott azóta, hogy őt 1955 áprilisában elítélték.²⁰ Az olyan sztálinisták, mint Hidas István és Piros László úgy emlegették szörnyűködve Nagy Imre csoportját, mint „bűntársait azoknak a fasisztáknak, akik ebben a pillanatban városszerte garázdálkodnak“. Nagy kinevezése szertartásmentes, de törvényes volt, és kinevezésének törvényességét megerősítette Dobi István elnök is. Jóval később ez kényelmetlen, kínos ügygév vált.²¹

Hajnali négy óra tájt megtudták, hogy a Rádió épületét a felkelők elfoglalták. Hajnal felé Hegedűs, Piros és Bata honvédelmi miniszter elhatározták, hogy a fővároson kívül, Lakihegyen működő Rádión keresztül kiadnak egy rendelkezést, amely a reggel időtartamára kijárási tilalmat rendel el. Ezt a Rádió reggel 8 óra 20 perckor mondta be. Nagy Imrét egyik barátja azonnal felébresztette és közölte, mit mondott be a Rádió. Nagy dühösen úgy rendelkezett, hogy ezt a rendelkezést vissza kell vonni. Ez volt az első nyílt konfliktus a vezetés két szárnya között: az egyik a felkelést katonai, a másik diplomáciai eszközökkel akarta felszámolni.

A hajnali szürkületben egyre több és több szovjet csapat érkezett. Délnyugati irányból jöttek a budai hegyeken keresztül, és a Szabadság hídon, valamint a Margit hídon át vonultak a pesti oldalra, a Bel-

városba. Egyes tankok a hidakon maradtak, más harcokcsik a rakpartokon és a kormányzati épületek körül foglalták el állásaikat. Reggel hat óra körül Cegléd felől további tankok érkeztek, Pestszerterzsébeten és Soroksáron haladtak át. A szovjet tankok előszeretettel lövöldöztek és az utcákat meg a középületeket nehéz gépjárműtűzzel árasztották el. Reggel hat órakor az Üllői úton egy hosszú szovjet tankoszlop kezdte meg az áthaladást. A tankok Várpalota felől érkeztek.²² Egyes tankok azokat a homokzsákokból felállított gépfegyverállásokat védelmezték, amelyeket Kőműves ezredes a Kossuth laktanyának a padlásán létesített, mások tüzet nyitottak a Vágóhid és a Nagy Sándor utca környékén.

Am a Rádió épületét semmi sem menthette meg. A Rádióval szemközti épület a felkelők kezén volt. A holttesteket hordágyon elvitték, a lőszer elfogyott. Benke Valéria az éj folyamán bátran kitarzott, de a végső pillanatok közeledtével úgy érezte, hogy a Közpon-ti Bizottság épületében kell lennie. Megkérdezte Erdős Pétert: „Mit gondol, el kell-e hagynom a Rádió épületét?“ Reggel nyolc óra kö-rül telefonáltak Gerőnek, aki álmosan és idegesen szólt a telefon-ba. Benkéék mentegetőztek, de megmondták, hogy percekben belül meg kell magukat adniuk. Gerő erősítést ígért.

Természetesen egész éjjel erre az erősítésre vártak. A még életben lévő védők a hátsó öltöző helyiségekben találtak menedéket. Köztük volt az utcáról jött esti küldöttségnek néhány tagja is. Ezek egész éjjel itt maradtak, sőt csatlakoztak is a védőkhöz. Most közülük többen nyugtalanul kérdezték Erdőstől: hivatkozhatnak-e arra, hogy őrizetbe vették őket és megakadályozták, hogy elhagyják az épületet.

Minden ember a Rádióban önmagával törődött. Néhány óvodás gyermek szorult az épületbe, és ez a körülmény is hozzájárult a berlini bunker légkörhöz. Egy fiatal nő csendesen sírt a sarokban: egy sebesült ÁVH-s feküdt egy díványon. A Rádió párttitkára ezt kiáltotta: „Vigyétek ki ezt az embert a folyosóra, mert a felkelők mindnyájunkat meg fognak gyilkolni miatta.“ Erre Erdős elővette automata Walther pisztolyát és azt mondta, hogy a sebesült katona ott fog maradni, ahol van. Az ÁVH-sok zordan várták, hogy a felkelők rájuk rotnanak. Végül télikabátos polgári személyek bukkantak rájuk. Az öt minisztériumi tisztviselőnek, akinek csupán ÁVH-s igazolványa volt, Erdős odaadta a saját személyi iratait (rádiós igazolványát, személyazonossági igazolványát és jogosítványát), hogy mindegyiküknek legyen esélye az elmenekülésre. Aztán Waltherét

egy székre dobta.

Zord csend borult a Bródy Sándor utcára. Az épületből a holttesteket kivitték és a fő bejárat mellett a földre fektették.²³ A 30 életben maradt ÁVH-s tiszt, illetve katonatiszt a diadalmas felkelők elől egy első emeleti konferencia-terembe vonult vissza. A felkelők így kiáltottak: „Ne lőjetek!“. Az ÁVH-sok szintén ezt kiáltották kórusban: „Ne lőjetek!“ Így végződött a csata.

Néhány perccel később fiatal fegyveres emberek felrántották annak a helyiségnek az ajtaját, ahol Erdős Péter és csoportja tartózkodott. Géppisztolyos emberek álltak az ajtóban. Erdősnek volt annyi lélekjelenléte, hogy átölelte az első embert, egy 30 éves, kék sapkás fiatalembert, akinek az övéen kézigránátok és lőszertartók függtek. Az egyik kezében orosz géppisztoly volt, a másikban revolver. Úgy mutatkozott be, mint annak az embernek a testvére, akit 1947-ben kivégeztek, mert a Városháza előtt egy bőröndben bombát helyezett el (a bomba nem robbant fel). Most személyesen vett elégtételt ezért. Erdős bemutatta a saját, börtönből való elbocsátását igazoló papírjait. A felkelők megkérdezték, kik a szobában lévő többi emberek. Erdős az ÁVH-sokról azt mondta, hogy újságírók, és javasolta a felkelőknek: szólítsák fel a többieket, hogy mutassák meg az igazolványaikat. Tudta, hogy azoknak valódi sajtóigazolványuk van. Miután Erdős kapott egy géppisztolyt, azt a korábbi társaira fogva „kikísérte“ őket az épületből és ott azt mondta nekik: fussanak, ha élni akarnak.

Miután Erdős elhagyta a szobát, más fegyveres emberek furakodtak be oda és biccentettek a kék sapkás ember felé. Magukkal hozták a sebesült ÁVH-s embert is. Egy alacsony, sötét ruhás alak lépett be a helységbe, a kancsal küldöttségvezető. „Uraim!“ — kiáltott fel, „minden esélyt megadok Önöknek, egy feltétellel“ — itt rövid szünetet tartott, amíg körbekínált mindenkit a vágyva-vágyott cigarettájával. „Egy feltétellel“ — folytatta, „ha csatlakoznak hozzánk és harcolnak a magyar nép szabadságáért.“

A másodpercek lassan peregtek. Igen, voltak köztük, akik egyetértettek az ajánlattal. De egy sápadt arcú férfi hátralépett és határozott hangon ezt mondta: „Nem, én nem harcolok!“. Vele együtt két másik ember is hátralépett. A kancsal ember elfordult és azt mondta a többieknek: „Helyes. Állítsanak össze egy küldöttséget. Az az óhajom, hogy jöjjön velem együtt egy küldöttség az Akadémia utcába!“

A Petőfi Akadémia „politikai tisztjeit“, akiket a Rádió épületé-

ben találtak, különválasztották a fogoly ávosoktól. A felkelők a „politikai tiszteknek“ felolvastak egy bátorító levelet, amelyet az ő bajtársaik az előző nap tüntető egyetemistákhoz intéztek. A felkelők sürgették a tiszteket, hogy most álljanak élére az oroszok elleni küzdelemnek. A tisztek egyetértettek, vagy legalábbis azt színeltek, hogy egyetértenek (hogy valahogy kijussanak ebből a halottas-házból). Az utcán háborítatlanul szétszéledtek.

Benke Valéria és társai sértetlenül kijutottak az épületből. A felkelők nem ismerték fel őket. Csupán kikísérték és hagyták őket szabadon eltávozni. A valamivel több, mint 40 ÁVH-s foglyot pedig levitték a szenespincébe, ahol levették róluk váll-lapjaikat, és elvették sapkájukat. Itt ők némán várták a kivégzésüket. De néhány órával később egy egyetemista kinyitotta a pince ajtaját és egyszerűen azt mondta nekik: „Uraim, Önök szabadok!”

Amikor az éleslövészet hangjai sivítani és csattogni kezdtek pirkadat előtt a város utcáin, Kopácsi ezredes íróasztalán a telefon egyre gyakrabban csengett.²⁴ Kopácsit ez a hír megdöbbenetete. Az, hogy a Vörös Hadsereg így cselekedett 1945-ben, érthető volt az egykori partizán számára, de most 1956 van! Reszketett és elsápadt a haragtól, miközben ablakából figyelte az ott elhaladó T-54-eseket. Két szovjet tanácsadója megjelent, sietve felrángatván lötyögős nadrágjukat pizsamájuk fölé. Közel álltak meg mellette, idegesen forgatták puha kalapjukat a kezükben és mereven bámultak az Engels tér mögötti szürke hajnalba. Kopácsi látta, hogy rágják a körmüket, amikor emberi árnyak vágnak keresztül a szemközti utcában. Percekkel később megállt egy orosz tank, hogy a kezelő személyzet a tankon igazíthasson valamit. Akkor kinyílt a szemközti utcának az egyik ablaka, és az orosz katonát egyetlen, jól célzott puskalövés leterítette. Benzines palackok repültek a tank felé, és az lángokba borult. Az öt kezelőszemély közül kettő menekült ki élve a tankból — egyikük eltűnt a sötétségben, a másik keresztülvágott a téren, a Rendőrfőkapitányság felé. Még húsz yardot sem tett meg, és már ő is halott volt: golyót kapott a hátába. Kopácsi egy pillanatra látta az orosz katonát lelövő ember körvonalait az egyik felső ablakban, géppisztollyal a kezében és baszk-sapkával a fején. Maga mögött pedig orosz nyelven ezt hallotta: „Grazdansz-kaja vajná“, vagyis: polgárháború.

27. RÉGI SÉRELMEKET MEGTORLÓ ÚJ FEGYVEREK

Reggel fél hét volt, amikor megszólalt az ébresztőóra egy városligeti lakásban.¹ Katona Géza, az amerikai diplomata bekapcsolta a rádiót. Arra kérték a lakosságot, hogy ne menjenek ki az utcára kilenc óráig, amíg „az ellenforradalmi bandák fosztogatnak“. Katona Géza felöltözött és lement a földszintre, hogy várja Gleason őrnagyot, a katonai attasét. A szűnni nem akaró ködön keresztül a kevés alvástól vaksi szemmel beautóztak a város központjába.

Mihelyt a sötétség eloszlott, megláthatták az éjszakai pusztítás nyomait. A felkelők nyilván lőttek azokra az oroszokra, akiket Katona látott megérkezni. A Dunához közel még mindig sűrű volt a köd, de annyit azért meg tudtak állapítani, hogy a Parlament körül szovjet tankok parkolnak. Körbeautózták a teret. Az éj folyamán ide T-54-es tankokat, rohamágyúkat, páncélozott autókat és 57 milliméteres tankelhárító ágyúkat szállítottak. 36 tankot számoltak össze, de azt gyanították, hogy egy ezredhez sokkal több tank tartozik. Úgy tűnt, hogy Budapest központi részének legnagyobb része a felkelők kezén van. Az Oktogon téren egy felkelő csoport által igénybe vett Zilből fegyvert és lőszert osztanak. Rendszámából ítélve a legutóbbi éjjelig egy miniszter autója lehetett. A Wesselényi utcában férfiak, nők és gyermekek szaggatják fel az utcaköveket, hogy barikádokat építsenek.

De a rendszer szoros kordont vont legfontosabb hatalmi bázisai köré. A magyar tankokat, amelyek korábban a Honvédelmi Minisztériumot őrizték a Honvéd utcában és az ÁVH-központot a Jászai Mari téren, most szovjet tankok váltották fel. A Margit híd pesti hídfőjén három Sztálin-tank állt. A Nyugati pályaudvar homlokzatához közel egy kiegészítő villamos látható. A budai oldalon a Gellért-hegy alatti háborús óvóhelyet egy páncélosokból álló gyűrű vette körül. Ide helyezték a Rádiót a Bródy Sándor utcai ostromlott épületből. A Rádió rossz minőségű magnószalagról kamarazenét közvetített.

Amikor az amerikai diplomata reggel fél kilenckor a követség épületébe ért, csengtek a telefonok. Katona felvette a kagylót. Egy hang közölte: „Az ÁVH tüzet nyitott a Rádió épületéből. Szovjet csapatok megpróbálják kezükbe kaparintani az ellenőrzést, az utcák tele vannak holttestekkel.“

„Mennyi lehet a halottak száma?”

„Nem tudom megmondani, de elkeseredett harc folyik a szovjet csapatok ellen az Akadémia utcában és a Honvédelmi Minisztérium körül.”

A bunkerből jövő rádióhírek még azokat is sokkolják, akik Nagy Imrének még az előző éjjelen a legmegbízhatóbb támogatói voltak. 8 óra 13 perckor a rádió hírül adja az új Központi Bizottság megalakulását és Nagy Imre miniszterelnöki kinevezését. Reggel 8 óra 45 perckor bejelenti a Rádió, hogy Nagy Imre az egész ország területére érvényes statáriális rendeletet írt alá. Ez halállal büntet minden személyt, aki illegálisan fegyvert szerez avagy megpróbálja megdönteni a Népköztársaságot. Reggel kilenc órakor hivatalosan bejelenti a Rádió, amit Budapest legtöbb polgára már a saját szemével is látott: a szovjet csapatok beavatkoztak. A Rádió biztosítja hallgatóit, hogy a szovjet csapatok „hívásra” jöttek. Délelőtt 9 óra 20 perckor délután két óráig kijárási tilalmat rendelnek el.

Az utcákon röplapok jelennek meg, amik hírül adják Nagy Imre kinevezését. De az ő neve most már eltörölhetetlenül összekapcsolódik a most kezdődő mézárálással. Tollas István hivatalnok alagsori ablaka repedésén át figyelve azt látja, hogy (szegényes ruhájukból ítélve zömével munkás) tüntetők tömege áll szemben a Kálvin tér közepén zötykölődő és zörgő öt szovjet tankkal.² A munkások még akkor sem oszlanak szét, amikor a tankok elkezdenek tüzelni a fejük fölé, és téglatörmelék és maltereső hull fejük felett a falról. De a következő gépfegyversorozat lekaszál közülük sok embert, mint aratáskor a kombájn a búzát. Tollas eltakarja az arcát a kezével: képtelen végignézni ezt a kegyetlen és váratlan látványt. Vállára kapja zsákmányolt puskáját, és tehetetlen dühvel tüzelni kezd a tankokra. Az oroszok a feje fölött lövik az épületet. „Ez délelőtt kilenc és tíz óra között történt” — mondja Tollas.

A statáriális rendelet bejelentése miatt megdöbbenve különböző kommunista írók (köztük Zelk és Benjámin) a szovjet tankok között evickélve újra elmennek az Akadémia utcába és megpróbálják lebeszélni a Pártot erről az ostobaságról.³ Ez alkalommal igen nyersen elutasítják őket. Sebeiket nyaldosva távoznak és elhatározzák, hogy nem mennek vissza többet. A Párt épületén belül Nagy Imre a legcsekélyebb lelkiismeretfurdalást sem mutatja emiatt. Ezen a reggelen ké-

sőbb az igazságügyminiszterével és a legfőbb ügyésszel átnézte a statáriális rendelet egyes részletkérdéseit. Az igazságügyminiszternek azt az utasítást adta, hogy akadályozzon meg minden visszaélést a statáriummal, de a statáriumot könyörtelenül alkalmazzák, ha szükséges. „Déltájban aláírtam a rendeletet“ — tanúsítja a saját tárgyalásán.

Nagy Imre első miniszterelnöki akciói a Szabad Európa Rádió müncheni irányítóit ugyanígy nyugtalanítják. A Szabad Európa emigráns magyar munkatársaiban ösztönös ellenérzés alakult ki a marxista miniszterelnök ellen. Azonnali útmutatások érkeznek a Rádióhoz a reggel folyamán:

„A budapesti és a varsói új kommunista vezetők akciói pillanatnyilag nincsenek még kellőképpen kiértékelve. Tény, hogy Nagy Imrének a későbbi magatartásával kell majd elfelejtetnie, hogy idegen csapatokat hívott be a ‘rend’ helyreállítására. Ezt a tettét csak úgy felejtetheti el, ha tartja magát ígéreteihez, és segíti megteremteni a szabadságnak és anyagi megelégedettségnek azt a légkörét, amely után a nép sóvárog...”

A Budapestről jövő hírek lassú árhullámként átvonultak az egész országon. Cegléd közelében Harmatzy-Simon Béla traktorvezető hosszú, egyenletes barázdákat szántott a termelőszövetkezet földjén túl.⁴ Egy idő után parasztok gyülekeztek a föld szélén álló egyik ház körül és kiabáltak neki: „Gyere ide és hallgasd meg!”

Ő rázta a fejét. Traktorával munkája után látott. Azok pedig ezt kiáltották: „Nagy Imre a miniszterelnök. Gyere ide és hallgasd meg!” De Harmatzy-Simon rázta a fejét, mozgatta az ekét és új barázdát kezdett.

Amikor végül megenyhült, csak ennyi kommentárt fűzött az egészhez: „Ez jó dolog. Ez azt jelenti, hogy vége a szövetkezetnek.”

A parasztok nevettek. Lelki szemeik előtt már megjelent a szövetkezet közöttük felosztott földje. Az egyik tisztségviselő így örvendezett: „Most már soha többé nem kell párttitkárnak lennem!”

De a szomszédos föld szélén már egy másik hír is elterjedt: Nagy Imre az, aki arra kérte a szovjet csapatokat, hogy avatkozzanak be és állítsák helyre a rendet. Ez haragos felkiáltásokra ingerelte a parasztokat: „Ezentúl semmi közünk hozzá!”

Maga Budapest arra ébredt, hogy megbénult a busz- és villamosforgalom és kattognak a gépfegyverek. „A főváros halott volt. Senki sem ment dolgozni” — mondotta egy egyetemista lány.⁵ Rodriguez filmrendező kószáló küldetésre küldte embereit kameráikkal — nem jelöl-

ve ki a feladat színhelyét.⁶ Újságok nem jelentek meg. Amikor Nagy Imre maga beszélt a Rádióban délben, szavai üres munkahelyek fölött szállnak el. Egyes olyan nagy gyárakban, mint a Láng Gépgyár és a Klement Goottwald Gyár, még délben is csak 40—50 munkás lézengett.

Az első szovjet tankok reggel hét órakor gördültek be Csepel macskakövel burkolt utaira. Amikor a Rádió bejelentette, hogy „ellenforradalmárok fosztogató bandái“ zavarják meg a békés nyugalmat, egy tizenhét éves iskolásfiú elvörösödött a haragtól.⁷ Felszaladt a saját maga által összeeszkábált puskájáért a padlásra, elrejtette a fegyvert a kabátja alatt és elindult a család szegényes lakásából. Apja, aki egy gyárban mint villanyszerelő dolgozott, látta, mit csinál a fia, és így kiáltott utána: „Fiam! Azt tedd, amit a legjobbnak látsz! Ha ilyen korú lennék, mint most Te, ugyanígy cselekednék!“ Az anyja sírt, megpróbálta lebeszélni, hiszen egyetlen fiuk volt. A fiú maga mellé vette két barátját, egy papnövéndéket és egy szerelő szakmunkástanulót és berohant velük együtt Csepel központjába. A helyi Pártközpont és DISZ-székház előtt nagy tömeg gyűlt össze. Az épületek védői és a tömeg között heves géppisztolypárbaj folyt. Csepelnek egy másik helyén fiatalok megrohanták a nyomdászokat és azt követelték, hogy nyomtassák ki a 14 pontot. Rendőrsortűz megölt hármat közülük. Ezt követően a tömeg könyörtelenül kezdte lelőni egyenként a rendőröket. A nyomdászok gépei működni kezdtek, és az ily módon vérben megszentelt röplapokat kiadták a tömegnek.

Budapest északi részén az Elektromos Művekben a nappali műszak reggel hét órakor kezdődött. A dolgozók többsége az előző napi műszak után már látta a nagy tüntetést. Amíg a bélyegzőóra előtt várakoztak, felfegyverzett fiatalokkal teli teherautó érkezett az épület elé, és kezdtek leszedni az épület tetejéről a vörös csillagot. Az üzem őrsege a kapukat bezárta, de a munkások elegenden voltak ahhoz, hogy betörjenek a MÖHOSZ (a gyárakat, illetve üzemeket védő szövetség) hivatali helyiségébe. Onnan puskákat szereztek. Egy funkcionárius asszony meg akarta állítani őket, de félrelökték.⁸ A munkások és munkásnők ily módon felfegyverkezett iszonyatos tömege megindult Budapest hatalmas északi proletár negyedén keresztül a város központja felé. Útközben más üzemek és gyárak dolgozói is csatlakoztak hozzájuk. A Rákóczi út sarkán egy egyetemista ezt a vezető nélküli tömeget kisebb csoportokba szervezte (ennek a felkelésnek egyik kétségbevonhatatlan sajátossága, hogy a munkások követték a fiatal értelmiségieket). A fi-

atal egyetemista megmondta nekik, hogy milyen politikai jelszavakat kiáltozzanak és megmutatta a főirányt az amerikai követség felé.

Az éj folyamán a Kilián laktanya helyzete rosszabbodott, mivel az épületet a szemközti házakból a felkelők tűz alá vették. Fegyverraktárát a felkelők megtámadták és átkutatták. Maléter Pál ezredes erről a laktanya parancsnokától, Csiba Lajos századostól szerzett tudomást. Ami még ennél is több: mintegy 200 katona csatlakozott a felkelőkhöz. Maléter a helyettesét, Horváth alezredest küldte a laktanyába, és az Üllői úton egy mérfölddel távolabb lévő Kossuth Katonai Akadémiához fordult, hogy küldjenek fegyvereseket és üzzék el a felkelőket, akik még mindig az épület helyiségeiben tartózkodnak.

A gyárakból, üzemekből, fegyverraktárakból elvitt, illetve a rendszer iránt nem lojális fegyveres erők által önként átadott fegyvereket minden gond nélkül eljuttatták az egész város különböző pontjaira. A buszsofőr Szabó Zoltán reggel kilenc óra körül érkezett vissza a Kilián laktanyához közeli bérelt lakásába, és azt tapasztalta, hogy fegyverrel teli teherautók érkeznek a mellékutcákba. Egy géppisztolyt és két kézigránátot adtak neki. Így emlékezett vissza: „A József körutat tartottuk tűz alatt, ahol időről-időre szovjet tankok tűntek fel. A reggel folyamán én egy orosz páncélautóra tüzeltem.”⁹

A munkahelyen, ahová az embereknek sikerült eljutni, megoszlanak a vélemények. Egy huszonöt éves építészmérnök-hallgatót szemrehányó arccal fogadták a munkahelyén. Idősebb kollégái rosszállólag kérdezték tőle: „Ezt akartátok, amikor megkezdtétek a békés tüntetést?”¹⁰ Egy huszonegy éves újságíró gyakornok, aki Gereben Jánossal, a Monday News tudósítójával együtt megnézte a megcsonkított Sztálin-szobrot, megrémült azoktól az idegenszerű arcoktól, akik elsiettek mellette. Ezek nem azok a fiatal idealisták voltak, akik az előző délután a Margit hídon vonultak — ez a munkásosztály volt: meggyötört arcú, acélos izmú emberek, akik szemében süttött a rosszindulat.¹¹ Ezek vadonatúj, olajtól még mindig csillogó fegyvereket gyűjtenek össze és minden igyekezettel azon vannak, hogy ezekkel régi sérelmeiket torolják meg. „Nem jöhet ki jó ebből” — jegyezte meg Szabó a barátainak.

Ezen a reggelen Gaál Ferenc, egy huszonhét éves katonatiszt és párttag feleségével és gyermekével Nyíregyházáról Budapestre autózott. Debrecenről kezdve az utat a szovjet határ felől érkező szovjet járműkaravánok és tankoszlopok lepték el.¹² Pestszentlőrincen, Budapest egyik külvárosában az ellenségeskedő tömeg elzárta az utat. Ami-

kor letekerte az autó ablakát, úgy tetszett neki, hogy előlről géppisztoly-kelepelést hall. Fiatalemberek zörgették meg a kocsit és ezt kiabálták: „Tépd le a vörös csillagot a sapkádról!”

Gaál a felszólításnak eleget tett, zavarban volt. Egy rölapot adtak át neki. „Csatlakozz hozzánk! Csatlakozz a forradalomhoz!” Gaál elolvasta a 14 követelést. Miért ne csatlakozna? Feleségét és gyermekét az egyik házban biztonságba helyezte, és autójával a helyi légelhárítóslaktanyába ment további segítőársakért. Azok nem álltak kötélnek. Majd visszatért és segített a tömegnek barikádót építeni egy vasúti híd alatt. Készséges kezek a vasúti töltésen álló tehervonat vagonjait az útra lökték. Más férfiak elmentek fegyvereket szerezni. Majd elrejtőztek és várták, hogy a következő szovjet tankok látótávolságukba kerüljenek.

A Rádió felszólította a lakosságot, hogy reggel kilenc óráig ne menjenek ki az utcára és ne engedjék be lakásaikba a felkelőket. A lakosság azonban a kijárási tilalmat nem vette figyelembe. Ottó János, a huszonhat éves vegyész mérnök dühösen bement a város központjába, éppen azért, hogy megtudja: miért nem szabad neki kimennie az utcára?¹³ A Moszkva téren üres palackokat gyűjtö gyerekekkel találkozott.

„Mire valók ezek a palackok?” — kérdezte.

Azok elmondták neki, hogy a szovjet partizánokról szóló háborús filmekben valamennyien látták, hogyan kell palackbombákat készíteni. (A filmek megtekintése általános iskolai tanulmányaik részét képezte.)

„Ne benzinnel vacakoljatok! Nitroglicerint használjatok!” — tanácsolta nekik.

A gyerekek a segítőkész idegent elvitték az iskolai kémiai szertárba, és a vegyész mérnök megmutatta nekik, hogyan kell hozzáfogni a szintetikus nitroglicerinné készítéséhez. Annyi nitroglicerint állított elő, amellyel száz palackot meg lehetett tölteni, majd hazament.

Középiskolás fiúk egy csoportja kihozott egy üres villamost a kocsiszínből, és a megrongált síneken elindultak a Szent István kórház irányában a város központjába. Egyre többen állították meg a villamost, akcióra készen. A hangulat vidám volt. A legfiatalabbak úgy érezték, hogy nagy kaland előtt állnak. De csakhamar a tömeg annyira sűrű volt, hogy a villamos nem tudott továbbmenni. Leszálltak a villamosról és gyalog mentek tovább az Üllői útnak azon a szakaszán, ame-

lyet a Kilián laktanya ural. Elviselhetetlen bűz csapta meg az orrukat, ami egy égő orosz teherautótól származott.

Hirtelen kiabálás hallatszott: „Jönnek az oroszok!”

A tömeg széteszlott, amikor két szovjet tank a saroknál látótávolságukba került. A csendet egy kiáltás törte meg: „Tüzelj a gazfickókra!” Minden irányból tüzelni kezdtek a kézfegyverek. A legfiatalabbak megpróbálták elrejtőzni a laktanyában, de a katonák visszazavarták őket éppen akkor, amikor egy iszonyatos robbanás rázkódtatta meg az épületet. Amikor a tank tüzelni kezdett, egy tizenéves fiú egyenesen a tankra dobott egy benzines palackot. Az egyik orosz katona kiugrott a tankból és azonnal leterítették a golyók. Lassan lezuhant a földre és rejtékhelyről előjött tömeg megrugdalta és leköpdöste.¹⁴

A felkelők egymásután foglalták el a rendőrségeket és a kerületi pártközpontokat. Elhozták ezekből a fegyvereket és szétesztették az utcákon. Már terjedtek az első beszámolók arról, hogy a szovjet tankok a tömegbe lőttek: reggel kilenc órakor két szovjet tank, amely a Marx tér irányába tartott, tüzet nyitott és meggyilkolt két gyalogost. Egy Hajdú nevű helyi fényképész lefényképezte délelőtt fél tizenegy órakor a Sztálin úton menetelő tüntetőket, akik ütemesen kiáltozták a „ruszkkik haza!”, és: „nem vagyunk mi fasiszták!” jelmondatokat. Tíz perccel később, amikor a Lenin körúthoz értek, a Nyugati pályaudvarral szemben álló szovjet tankok néhány száz yard távolságból tüzet nyitottak, meggyilkoltak egy fiatal katonát, és lelőtték azt a fiatalot, aki odafutott és megpróbált segíteni neki.¹⁵

Rögtön azután, hogy Nagy Imre Fazekassal és Jánosival együtt elindult a Parlament előtti térre, leánya átjött a szomszédból az édesanyjához.¹⁶ A két kisgyermeket, Ferencet és Katalint lefektették, és késő este leültek, hogy várják a városból jövő híreket. Azonban semmi hír sem érkezett. Végül mindketten nyugtalanul lefeküdtek aludni. Nyugtalanok voltak, mert semmit sem tudtak a férjükről. Reggel Nagyné telefonon át tudakolta, hogy mi történt. Megpróbálta felhívni Vásárhelyit és telefonálni Hágy Gyulának is. „Nem tudja, hol van Imre? Nem jött haza egész éjjel.” Végül megtudta, hogy mindkét férfi még mindig a Központi Bizottság épületében tartózkodik, de ott nem voltak hajlandók telefonon összekapcsolni vele. Nagy leánya Münnich Ferencen keresztül próbálkozott, aki régi barátjuk volt: éveken át együtt voltak Moszkvában. Münnich el volt foglalva, valószínűleg a szeretőjével. Közben a barátaiak megtelefonálták a Rádió körül folyó

harcokat, és a szomszédból Heltai György hozta a hírt, hogy Nagy Imre újból miniszterelnök lett.

Az Akadémia utcában a régi ellentétek ismét felszínre törtek. Gerő elkészített Nagy számára egy rádióbeszédet és azt mondta: „Menj és olvasd fel ezt magnószalagra!” Nagy végigolvasta a szöveget és nem volt hajlandó magnószalagra mondani. Amikor több riasztó jelentés érkezett az utcán menetelő tömegekről, Gerő azt mondta Nagynak, hogy olyan változtatásokat hajtson végre a szövegen, amilyeneket jó-nak lát. A szöveg Nagy és Gerő között többször ment oda-vissza, míg Nagy már nem volt hajlandó több engedményre, és Gerő engedélyezte a szöveget, amely aztán ténylegesen elhangzott.¹⁷

Mivel ennek az omladozó atomerőműnek a dinamói akadozva működtek, és az ideológiai világítótorony elsötétült, a vezető nélküli kommunisták a lelkiismeretükkel viaskodtak. Molnár Miklós, a harmincnyolc éves marxista újságíró először úgy látta, hogy minden jel arra mutat, hogy igen ostoba „ellenforradalomról” van szó. Addig hitte ezt, amíg egy öreg hölgy meg nem állította az utcán és egyszerűen meg nem kérdezte tőle: „A mi fiaink hogy tehetnek ilyet?”¹⁸

Molnár büntudatosan Kopácsi Rendőr-főkapitányságára sietett és a nap hátralévő részét ott töltötte, egyre több újságíró társaságában. De kilenc órakor még ezt a Deák téri modern épületet is tűz alá vették a különböző szemközti házakban lesből lövöldözők. Az utcára néző hivatali helyiségek használhatatlanná váltak, falaik géppisztolygolyóktól „himlőhelyesek”. Kopácsi nem tudta, vajon összetévesztette-e a tömeg ezt az épületet az ÁVH-s székházzal, avagy minden hatóság ellen irányuló, esztelen támadásról van-e szó. Lőszere kevés volt, és a Belügy-minisztérium megtagadta a segítséget. „Minket is megtámadtak” — mondta az egyik belügyminisztériumi tisztviselő, amikor Kopácsi telefonált. „Ne is álmodozzék arról, hogy tankokat küldünk! Maga eltévedt, Kopácsi!”. A Belügyminisztériumban egy régi elvtárs, az egykori partizán Földes László hajlandó volt löszert adni, ha tudnak találni módot arra, hogy elhozzák. Kopácsi rövid ujjú ingében izzadni kezdett, annak ellenére, hogy erős szél fújt a golyóktól szabdalt ablakokon át. Telefonált egy általa jól ismert vezérőrnagynak a Hadsereg Főparancsnokságára. A tábornok ezt válaszolta: „Megpróbálok küldeni néhány tankot. Tartson ki!”

A belügyminiszter magyarázatot követelt arra, hogy a reguláris rendőrség miért nem lépett fel a felkelők ellen. „Az Ön emberei még vissza is adták nekik a fegyvereiket!” — méltatlankodott Piros. Kopácsi ezt nem tagadta. Később azt állította, hogy mélységesen hatott rá

Nagy felfogása (amelyet Fazekas György és a többi írók erőteljesen vázoltak előtte), amely szerint ez „tisztá és demokratikus forradalom“. Áthallás révén két alkalommal fültanúja volt Fazekas Nagy Imrével folytatott telefonbeszélgetésének. Nem jött-e el ide Aczél és a többi író, mindjárt azután, hogy beszéltek az Öregúrral a Parlamentben?¹⁹ Kopácsi elhatározta, hogy nem veszi figyelembe Piros tiltakozását.

A rádióközlemények a Nagy Imre-csoportot némileg elbizonytalanították. A Központi Bizottság megerősítette Gerőt a pártvezetői tiszt-ségében, ami a közakarat nyílt semmibevevése volt. Donáth Ferenc a Rádióból hallotta, hogy őt magát, Kádár Jánost és Kállai Gyulát titkár-nak nevezték ki. A Rádió hírül adta, hogy a Politikai Bizottság tagjai közé választották Kállait, Köből Józsefet, a Budapesti Pártbizottság el-ső titkárát, Nagyot, Szántót, Losonczyt. Losonczynak Erdei Sándor te-lefonálta meg az újságot: „A Központi Bizottság tagja vagy!“²⁰ Donáth is telefonált Losonczynak, majd személyesen felkereste. Ab-ban maradtak, hogy nem fogadják el a kinevezésüket. Dühösek voltak amiatt, hogy fegyveres erőszakot alkalmaztak a felkelőkkel szemben; az volt a véleményük, hogy Gerőnek távoznia kell, és az oroszok vo-nuljanak ki Magyarországról. Mindezt kétoldalas levélben megírták a Központi Bizottságnak.

Déltájban Losonczy áttelefonált az Írószövetségre és segítségüket kérte egy új Központi Bizottság és új kormánylista összeállításában. Márkus István írónak ezt mondta: „Széles bázisú nemzeti egységkor-mányra gondolok, Nagy Imre vezetésével.“²¹

Az Akadémia utcai egészségtelen elzártágában Nagy Imre nem szerzett tudomást sem a barátai kritikájáról, sem a közvélemény nem-tetszéséről. Mialatt az erősen Nagy-ellenes Központi Bizottság újabb gyűlése ült egybe, Nagy Imrének lehetetlen volt helyesen gondolkod-nia. A jobb- és a balszárny között féltékenykedő harc dúlt: mindkét szárny maga mögé akarta állítani Nagy tekintélyét. Barátai: Lőcsei, Gimes és mások függetlenebb álláspontra akarták rábeszélni; ki akar-ták szabadítani ebből a bunker-légtérből.²² De ő nem tett egy lépést sem. Ez volt az ő otthona.

Tíz perccel déli tizenkettő után Nagy Imre elmondta rádióbeszé-dét. Beszéde idegességet tükrözött. Megismételte a felkelőkhöz inté-zett felhívását, hogy délután két óráig tegyék le a fegyvert. Amneszti-át ígért nekik, nyugalomra intette őket, megígérte, hogy feltámasztja az 1953. júniusi új kurzust — mintha a felkelők ezért az ízetlen nyilatko-zatért harcoltak volna! A beszéd a „kommunisták vezető szerepére“ is

hivatkozott. „Ellenséges elemeket“ tett felelőssé azért, hogy a közhangulat a Népköztársaság és a „népi hatalom“ ellen fordult. „Rend, nyugalom, fegyelem — ezek a jelszavaink!“ — hangoztatta. „Ezek minden másnál előbbre valók.“ Ez igaz lehetett a Központi Bizottság épületén belül, de kint az utcán a jelszavak egészen mások voltak: a nép a szovjet csapatok távozását kívánta, valamint szabad választásokat.

Ezen a reggelen Kende Péter felhívta Vásárhelyi Miklóst, hogy megvitassák Nagy Imrének a statáriummal kapcsolatos nyilatkozatát. Vásárhelyi azt mondta: „Megpróbáltam megtalálni az Öregurat, nem akadtam a nyomára.“ A délután folyamán Nagy Imre felesége újra telefonált Vásárhelyinek. „Legyen szíves, menjen át az Akadémia utcába!“ — kérte. „Szegény Imre teljesen egyedül van, Önnek oda kell mennie és segítenie neki. Miért hagyják az Öregurat egyedül?“ Vásárhelyi józanul fejtegette az asszonynak: „Ha Imre bácsi látni akar engem és barátaimat, küld egy autót értem. Én hívatlanul nem mehetek oda!“

Az igazság az volt, hogy Nagy Imre támogatói össze voltak zavarodva. Nyugtalanította őket a statáriumra vonatkozó rendelet és a szovjet beavatkozás. Az Öregúr teljesen átadta magát a keményvonások kezébe. Vásárhelyi, egyike az ország legtehetségesebb politikusainak, egész nap a lakásában maradt, mialatt Pestről a barátai telefonáltak az utcai harcokról.

A Rádió közleményeiből minden intelligens ember számára kétségtelené vált, hogy a lázadás súlyosbodott. A rendszer tanácsstalansága nyilvánvaló volt a kijárási tilalomból és abból, hogy egyre jobban kitölték a határidőt, ameddig a fegyvert letevő felkelők amnesztiában részesülnek. A Rádió 12 óra 10 perckor, 1 óra 23 perckor és 1 óra 54 perckor közölte, hogy mindaz, aki két óráig leteszi a fegyvert, nem kerül statáriális bíróság elé. Mindazonáltal 2 óra 7 perckor a határidőt kiterjesztették este hat óráig. Ezalatt a Rádió állandóan beszámolt újabb és újabb felkelő csoportokról, akik eleget tettek a fegyverletételre felhívó felszólításnak. Három órával később az eljárás megismétlődött: a Rádióban 5 óra 45 perckor Nagy rádióközleménye bejelentette, hogy „már csak 15 perc van a halálbüntetés elkerülésére“. Aztán 6 óra 12 perckor új határidőt tűztek ki a megadásra, anélkül, hogy egyáltalán említették volna a korábbi határidőket. Ez az anarchiába torkolló méltatlan határidő-tologatás egész nap folytatódott. A felkelők tovább harcoltak, nem vették figyelembe a kijárási tilalmat, a felhívásokat, a T-54-eseket, a rendőrajárőröket és a kis, mésszel fedett rongytömegeket, amelyekben egyszerre voltak honfitársaik és ellenségeik.

Az egyre növekvő csatazaj fölött hallható Nagy Imre panaszos hangja és rádiónyilatkozata, amely megpróbálja megfékezni a felkelőket. Minden cinkostársat felhasználtak ebben a szenvedélyes kampányban. Nyilatkozatokat adtak ki a Petőfi Kör nevében, majd a szülőkre való hivatkozások és „sporttársak” felszólításai következtek. Rég elfelejtett neveket húztak elő a politikai lomtárból, hogy az idősebb korosztályokra hatást gyakoroljanak. Színre lép Tildy Zoltán kiskorú politikus, az ország 1946—1948 közötti, gyenge köztársasági elnöke, Szakasits Árpád, Tildy utóda, Grösz József kalocsai érsek, Horváth Richárd, a Katolikus Papok Béketanácsának elnöke, a Szakszervezetek Kongresszusa (a Párt által irányított tömegszervezet vezetősége), az Újságírók Szövetsége és a Hazafias Népfrontnak a felkeléssel kapcsolatos siralmi is hallhatók. A Kossuth Rádióban elhangzik a népszerű Háy Gyulának érzелgős felhívása, amelyben sértődötten biztosítja az ifjakat, hogy a „mi emberünk”, Nagy Imre hatalmon van, tehát minden további harc értelmetlen. „Ez az üzenete a titeket szerető öreg barátoknak, Háy Gyulának, az írónak.” Amikor „különböző hallgatók” megkérdezik, hogy miért vannak szovjet csapatok Budapesten, a Rádió felszólítja őket: „Budapesti dolgozók! Fogadjátok szeretettel barátainkat és szövetségeseinket!”

Mit érzett mindezzel kapcsolatban Vásárhelyi? „Két érzésem volt. Az egyik a meglepetés. Sohasem ébredtünk a tudatára, hogy 24 óra alatt ilyen tömegmozgalom támadhat az általunk kezdeményezett szellemi erjedésből. A másik érzésem a csüggedtség volt. Szomorú voltam, amikor meghallottam, hogy Nagy Imre elfogadta a miniszterelnökséget. Ettől a pillanattól fogva tudtam, hogy minden elveszett. Évek hosszú sora alatt összegyűjtöttünk bizonyos mértékű erkölcsi és politikai tőkét, de most Nagy Imre elfogadta a miniszterelnökséget egy olyan kormányban, amely különben pontosan ugyanaz, mint két nappal korábban — éppen az a kormány, amely ellen harcoltunk! Olyan rendszernek lett a feje, amely statáriumot hirdetett, és akkor lett miniszterelnök, amikor a szovjet csapatok beavatkoztak. Elkeseredett vitákat folytattam Losonczyval ezen a napon, október 24-én. Reményvesztettek voltunk. Képtelenek voltunk megérteni, hogy az Öregúr hogyan fogadhatta el ezt a megoldást.”²³

28. MINDEN EMBERNEK KÉT INDÍTEKA VAN

Most eltűnik a szemünk elől az ezekből a fejezetekből ismert fontosabb személyek neve. A forradalom kicsúszott az értelmiségiek kezéből és átkerült az utcára. A Párt sajtója (vagyis az egész akkori magyar sajtó) által sohasem említett névtelen állampolgárok lépnek színre gépfegyverrel, kézigránátokkal és a felkelés egyéb kellékeivel, szembe szállva imperialista elnyomóik hivatásos hadseregével. A szovjet tankok dühödt gépfegyvertűzzel találkoznak.

Ezeknek az utcai harcosoknak a neve zömével mindvégig ismeretlen maradt. Később Nyugaton a kikérdezők dossziéjában sok utcai harcos csak esetszámmal vagy keresztnévvel van azonosítva. De voltak férfiak, akiknek a neve legendává vált, nem azért, mert egy cinikus kiadónak könyvsikert biztosító hősökre volt szüksége, hanem azért, mert olyan ösztönös vezetői adottságukról tettek tanúságot, amit tisztelettel emlegettek. Ezek a nevek szájról-szájra, utcáról utcára szálltak, és emléküket megőrizte a nemzeti folklór, felakasztásukat követően is.

Mecséri ezredes, a Páncélos Hadosztály parancsnoka egyike azon kevésszámú tisztnek, aki embereinek parancsot adott, hogy szálljanak szembe az oroszokkal. Dudás József fegyveresei foglalták el a Szabad Nép székházát. Dudás alapította a „Függetlenség” című újságot. Pálinkás százados szabadítja ki Mindszenty József bíborost és hozza Budapestre. „Nemo kapitány” a parancsnoka a felkelőkhöz átálló egyik reguláris egységnek. Angyal István, a törekeny alkatú, magas nyakú pulóverű fiatal csepeli munkás a Kilián laktanyához közeli Tűzoltó utcai felkelő-központ parancsnoka. Angyal csoportja november közepéig harcol. Később elfogják és felakasztják. Ezen csoportok legtöbbször Budapest munkáslakta kerületeiben, illetve a Kilián laktanya, a Múzeum körút és a Rákóczi út környékén fejt ki tevékenységét. Budán a nap folyamán négy nagyobb csoport alakul: ezek központja Óbudán, a Rózsadombon, a Széna téren és a Gellért-hegyen van. Egy korábbi katonatiszt, Buttkovszky Emánuel hadnagy vállalja el ezeknek a budai felkelőknek parancsnokságát.

Ezeknek a felkelő vezéreknél nem mindegyike fizetett később életével tevékenységéért. A két magas, öntödei munkás fivér, Pongrátz Ödön és Pongrátz Ernő nyugatra fog menekülni. Mindketten húszas

éveik közepén jártak. Pongrátz Ernő ott volt a sok ezer tüntetővel együtt a Parlament előtti téren, és amikor azon az éjszakán egy motorbiciklis embertől meghallotta, hogy szovjet tankok közelednek a Fehérvári úton Budapest központja felé, ő irányítja a barikádépítést a szovjet tankok megállítása végett. A harmadik Pongrátz testvér, Pongrátz Kristóf egy benzinkútnál több hordót megtölt benzinnel és kigörgeti azokat az út közepére. Az összűz során az aszfalton lévő benzines hordók felrobbannak, és ez a robbanás megállítja az első tankot, míg a nyomában lévő 13 tank a pánikban egymásba rohan. Hajnal felé a Pongrátz testvérek egy arra haladó teherautóra szállnak és a városba utaznak. Az Üllői út mentén nagy tömeggel találkoznak, amely menedékhelyet keres a Kilián laktanya saroképületéhez közel.¹

Itt még mindig dühödő harc folyik. A laktanyából az éjjeli behatólókat kiűzték, de a laktanyát a közeli épületekből tűz alatt tartják. Amikor a három lelkes csepeli ifjú a Kilián laktanya elé ér, hogy segítsen a harcban, nyersen elutasítják őket. „Csepelről jöttünk, hogy segítsünk nektek“ — mondják a megafonba az üveg-törmelékkel borított úton. De a bizalmatlan felkelők géppisztolysorozattal válaszolnak. Valaki elkiáltja: „Szovjet tankok közelednek!“² A tankokat három fekete limuzin követi, és ezek tüzet nyitnak a tömegre. A Körúton a szovjet tankoknak és páncélozott autóknak egy másik oszlopa közeledik. A sarkon egy golyó eltalálja az utolsó tank első részét. Amikor a tank elfordul, hogy megálljon, egy fiatal szovjet katona megpróbál a hirtelen felhangzó géppisztolytűz ellenére kiszállni, de lelövik. Egy fiatalabb harcos benzines palackot dob a tankra, és egy idősebb ember gyufával meggyújtja. A fedélzeti nyílás felnyílik, és az acélsisakos orosz katonák kivetik magukat az égő tankból. Egyikük sem jut messzire. A gépanyút elviszik az üszkösödő roncsból a Práter utcai iskola közeli épületébe.

Minden egyes kis partizán-győzelem megkétszerezi önbizalmukat. A szovjet csapatok nem sebezhetetlenek. Pongrátz Ödön észrevesz egy lezárt benzinkutat a Corvin közben. Leverik a lakatot és onnan még több benzint szereznek. Valaki közli vele, hogy a 4. szám alatti ház üres munkásszállás. Ezeknek a régi épületeknek a pincéi össze vannak kötve egymással (ezek az 1944-es légitámadások idején légoltalmi pincék voltak), így a Pongrátz testvérek megnövelik erődítményük területét. A Corvin közben tartózkodó tömeg az átvonuló szovjet tankokra vadászik. Majd egy tank hernyótalpa fékez, és a perdület elég hosszú ideig tart ahhoz, hogy egy benzines palack lángokba borítsa. A felkelők még a nap folyamán egy tankelhárító ágyút is zsákmányol-

nak, az ágyútalpat a Corvin mozi bejáratához állítják. Nem sokkal később a Körútnak a Kilián laktanya és Corvin köz közötti, mintegy 200 yardnyi szakaszát szétlőtt szovjet katonai járművek zárják el. Az égő holttestek bűze borított el mindent. A mozi bejáratára egy írást függesztettek ki: „A közönség kívánságára prolongálva.”

A Budapesti Pártközpont védői még nem vettek részt katonai akcióban, de szerfölött idegesek.³ Hajnal óta az épület előtt felkelő csoportok vonulnak el, némelyek egész nyíltan fegyveresen. Három férfit őrizetbe vesznek, akik légpuskával, illetve puskával felfegyverkezve közelednek az épülethez. Ezen a reggelen később három szovjet tank érkezik egy százados parancsnoksága alatt. Az épületen kívül elfoglalják állásaikat egy páncélautóval együtt, amelyben szovjet katonák, magyar tisztek és egy tolmács foglal helyet.

Mező Imre fáradtan és borotvátalanul érkezik vissza az Akadémia utcai éjjeli értekezletről. Az ÁVH-s hadnagy Várkonyi tájékoztatja az épület védelméről. Mező figyelmezteti, hogy ebből a Pártszékházból vezet egy átjáró a DISZ-központ szomszédos kapujához; ez is védelemre szorul. Mező azt javasolja a Honvédelmi Minisztériumnak, hogy küldjenek 50 további puskát, 3 láda lőszer és 2 láda kézigránát. Ezeket kiosztották az épületbe menekült pártebereknek. A nap folyamán tiszthelyettes kiképezte őket ezeknek a fegyvereknek a használatára. Mező megpróbálja összegyűjteni a kerületi pártházakba kiadott fegyvereket, de úgy tűnik, a szállítmány valahol megfeneklik.

Az Akadémia utcában a Párt a válság kezelésére nem lát más módot, mint hogy albizottságokat neveznek ki, és azokba olyan személyeket választanak be, mint Vas Zoltán és Apró Antal. Átküldik őket a Honvédelmi Minisztériumba. Van egy katonai bizottság is. Annak egyik tagja Mező Imre. A Honvédelmi Minisztérium tábornokaival összeülnek, hogy megvitassák a Kerületi Pártbizottságok felfegyverzésének problémáját.⁴

Ez sürgetővé válik. Október 24-én, a nap folyamán egyre sűrűsödnek a kerületi pártszervezetek elleni támadások. A XVIII. és XIX. kerületi pártközpont névtábláját sikeresen eltávolíttatta a haragos tömeg. Budán a II. kerületben és a Csepel szigeten a pártközpontokat megostromolják. A helyi pártfunkcionáriusok K-vonalon kérnek a Köztársaság téri Pártközponttól fegyvereket, csapatokat és páncélgépkocsikat, hogy azok védjék meg őket a haragos munkásoktól. Mező és társai ezeket a kéréseket az Akadémia utcába továbbítják. A válasz az ígéretés, de ezek az ígéretek a nap folyamán egyre üresebbek. Mező annyit elér, hogy egyenruhás katonákat küldenek a kerületi pártközpont-

okba, de ezeknek nincs fegyverük, így fegyveres harc esetén használhatatlanok. A X. kerületből jelentik, hogy az ottani börtönt megtámadták a felkelők. A délután folyamán több kerületi pártközpontot elfoglalnak. Amint leszáll az est, Mezőnek jelentik, hogy a Timót utcai fegyverraktárat és a Lampart fegyvergyárat fegyveres támadás érte. A hatalmi egyensúly egyre inkább a felkelők oldalára billen.⁵

Magyar kormánycsapatok visszafoglalták a Nemzeti Múzeum épületét, ahonnan az éj folyamán a Rádió épületére oly sok gépfegyversorozatot adtak le. A kormánycsapatok a kiállítási emeletek között szét szórva töltényes dobozok, gránátok, kézigránátok és benzines palackok százait találták. Parázslott a tűz, de a terület körüli harc még mindig tartott, és a tűzoltó brigád nem tudta megközelíteni a terepet. Délután fél kettőkor az épület lángokba borult. A Múzeum leégett: híres ásványait és paleontológiai leleteit, valamint könyvtárát megemésztette a tűz.

Az egyetemek, iskolák, üzletek és közhivatalok zárva maradtak. Fiatál férfiak és nők tízezrei mentek ki az utcára és néztek fegyver után. Fanatikus apák járták az utcákat, keresvén otthonról eltűnt fiukat. Abban a háztömbben, ahol Szabó Nyirádi Imre, a negyvenöt éves egykori pilóta százados lakott, a fiatal fiúk közül mindenki elment harcolni. Ő is csatlakozott hozzájuk. Az Astoria szállóhoz közel, a Vármegye utcában egy csoport tizenkét év körüli gyermek azt kérte tőle, hogy mutassa meg, hogyan kell bánni a puskával. Néhány idősebb férfi megmutatta, hogyan kell lőni, kézigránátot hajítani és megtámadni a tankokat. A pilótatiszt hazafutott és legévelt néhány példányban némi taktikai utasításokat számukra: sohasem szabad kétszer ugyanonnan támadni stb.⁶ Ahogy teltek-múltak a napok, a gerilla-taktikák egyre jobban vérre mentek. Egy felkelő ment a járdán és pisztolyát a kabátja alá rejtette, amikor egy orosz katona haladt el mellette. A felkelő a bal válla magasságában úgy tudott leadni az oroszra lövést, hogy közben elő sem vette a kabát alól a pisztolyát.⁷

Egy tipikus tizenhét éves iskolás fiú, aki a Práter utca sarkán lakott, találkozott néhány barátjával közel az iskolához, és elhatározták, hogy csatlakoznak a felkelőkhöz.⁸ Átmentek az iskola épületébe. Három gépfegyvert, más kisebb fegyvereket és lőszert szereztek innét. A csoport több, mint 300 főre növekedett, köztük volt néhány fiatal katona is. E fiú legjobb barátainak egyike lett a csoport vezetője, egészen addig, amíg néhány nappal később el nem esett a harcok során. Tíz és tizenkét éves fiúkat küldött ki, hogy jelentsenek az „ellenséges” mozgásokról. Nem sokkal később egy reguláris rendőr százados vette át a

csoport vezetését. A Corvin közti csoport tagjai közül nem volt mindenki szent. Egy féllábú férfi kérte, hogy csatlakozhasson. A csoporton belül a vélemény megoszlott, de szerzett „két ágyút” és némi lőszert, ezért befogadták a csoportba. Ő valószínűleg azonos Mesz Jánossal, aki „Falábú Jancsi” néven volt ismeretes. Tizenhat rendbeli bűncselekményért volt büntetve (lopásért és csavargásért). Saját embe-reinek a száma 80 volt, vagy annál is több; nem egy közülük a börtön-ből szökött meg. A Corvin közben volt egy „Bijou” nevű bűnöző is, akit Dilinkó Gábor néven ismert a bűnügyi rendőrség, mert hétszer ítélték el lopásért.⁹

A magyar Honvédelmi Minisztérium 6700 katonát és 50 tankot helyezett el 30 különböző helyen, de ezek gyakorlatilag nem kaptak sem-miféle parancsot.¹⁰ A fő épületeket szovjet tankok őrizték. Délután két óra körül egy szovjet tank ment végig az Akadémia utca egyik ol-dalán és megállt a Központi Bizottság épülete előtt. A tank fedélzeti aj-taja kinyílt, és két komor tekintetű szovjet ember lépett ki a tankból: Anasztáz Mikoján és Mihail Szuszlov. Mikoján, a Szovjetunió minisz-terelnök-helyettese alacsony, bajszos ember volt, akiről csodálói azt mondták, hogy nincs szüksége esernyőre, mert van olyan ügyes, hogy kikerül minden egyes esőcseppet. Híres fekete hajában már voltak ősz hajszálak is. Az ötvenhárom éves Szuszlov, egy kisparaszt fia a Kreml kelet-európai szakértője volt.

Mindkét férfi szorosan nyomon követte a magyar eseményeket. Rajk temetésének idején titkos megbeszéléseket folytattak a Kremlben magyar kormánytisztviselőkkel. Az oroszokat nem érdekelte az a pör-lekedés, aminek most a tanúi voltak, ami az egyik oldalon Gerő és He-gedűs, a másik oldalon Kádár és Nagy között folyt. A hangulat zakla-tott volt. Senki sem ült. Mindenki állt, Vas Zoltán éppen nagy vitát folytatott Gerővel.

„Miért kellett azt a rádióbeszédet megtartania?”

„A szovjetek érdekében mondtam el” — válaszolta Gerő.

„Jobb lett volna, ha előbbrevalónak tekinti Magyarországot, mint a szovjeteket!” — felelte Vas.¹¹

Mikoján élesen megbírált Gerőt és szidalmakkal halmozta el a he-lyi szovjet kémelhárító tiszteket a szovjet csapatok segítségül hívása miatt. Ezen a napon tényleg parancsot adtak ki a szovjet csapatoknak, hogy csak akkor nyissanak tüzet, ha rájuk lőnek. De ez már túl későn történt.¹² A szovjet erők és az ÁVH, a rendszer kizárólagosan meg-bízható csapatai ellen a magyarok nyílt harcot folytattak. A magyar re-

guláris erők tétlenül vesztegeltek.

Az utcán harcoló legtöbb embernek valószínűleg csak ködös fogalmai voltak arról, hogyan jutottak el odáig, hogy fegyvert fogjanak. Az oroszok halálra szánt fiatalok csoportjaival találták magukat szemben: egyetemi hallgatókkal, ipari tanulókkal, sőt iskolás fiúkkal, akik nem törődtek azzal, hogy túlélik-e a harcot vagy meghalnak. A felkelés során Magyarország húsz éven aluli lakosságának mintegy 11%-a aktív módon harcolt, és ugyanígy tett a húsz-harminc év közötti korosztály 19%-a is.¹³ De a harminc év fölötti emberek óvatosabbak voltak. A harminc-ötvenéveseknek csupán 5%-a harcolt aktív módon, és az ötven éven felülieknek mindössze 1%-a. Ez utóbbiak tudták, mi a háború. Sokan közülük korábban sokkal jobb fegyverekkel harcoltak a szovjet tankok ellen, mint amikhez ezek a fiatalok most juthattak. Ők tudták, hogy mennyi a valószínűsége a sikernek.

A Varsóból érkező hírek megdöbbenést okoztak Washingtonban. A mozgékony kelet-európaiak tényleg bámulatba ejtették a „lúdtalpas“ amerikaiakat. Eisenhower elnök New Yorkban tartózkodott. Jókedvre derítették a zászlót lobogtató lányok, akiknek gomblyukába jelvény volt tűzve, amelyen ez volt olvasható: „Szeretem Ike-ot“. Ike az újraválasztási kampányának gyötrelmes részében volt. Tanácsadói zavarban voltak. A CIA igazgatója, Allen Dulles felhívta államtitkár testvérét, és közölte, hogy úgy gondolja, tenni kellene valamit, de nem tudja, hogy mit. A lengyel fordulatot „Hruscsov beszéde óta az egyik legdrámaibb dolognak“ nevezte.¹⁴

Most a magyarországi hírek okoztak megdöbbenést. John Foster Dulles október 24-én este 6 óra 7 perckor telefonált Lodge ENSZ-követnek. „Nyilvánvaló, hogy egészen nagyméretű harc bontakozott ki, és kézenfekvő jelek mutatják, hogy Magyarországon jelentős szovjet katonai akció próbálja elnyomni a felkelést. Annak a lehetőségét fontolgatjuk, hogy az ügyet a Biztonsági Tanács elé visszük.“

Dulles azt is megmondta Lodge-nak, hogy mi nyugtalanítja. „Azzal fognak minket vádolni az emberek, hogy itt a nagy történelmi pillanat, amikor a magyar fiatalok készek kiállni és meghalni, mi meg aluszunk és nem csinálunk semmit.“

Lodge bizonytalan volt. Az államtitkár azt kérte tőle, hogy gondolkozzék: mit lehetne tenni az Egyesült Nemzeteknél, és kérdezze meg az angol és francia követet, hogy csatlakoznának-e ők is egy holnap megteendő lépéshez.

„Ebben az irányban fogok dolgozni“ — mondta Lodge. „De amíg

Őn újra nem telefonál, semmit sem tudok tenni.“

A debreceni, szegedi és miskolci lakosok nem vártak arra, hogy Budapesthez igazodjanak. Debrecenben, a második legnagyobb, 140 000 lakosú vidéki városban az egyetemisták több nappal a budapesti társaikat megelőzve különböző gyűléseket tartottak. Október 23-án a helyi pártújság, a Néplap az egyetemisták által kiadott 20 pontnak csak megcsonkított kivonatát közölte. Emiatt tiltakozó felvonulásokat szerveztek az újság szerkesztősége és a Pártközpont elé. A délután folyamán álltak a villamosok, és eltűntek róluk a vörös csillagok. A vörös csillagokat egytől-egyig leszedték a középületekről. Kikényszerítettek, hogy a Néplap újabb kiadása már teljes egészében hozza a követeléseket. Amikor a tömeg a rendőrség elé vonult, a rendőrök tüzet nyitottak. A golyók meggyilkoltak egy idősebb cipészt és egy másik férfit. Ezt követően egy széleskörű forradalom robbant ki, és a Megyei Pártbizottság később bejelentette, hogy támogatja azt. A Pártbizottság jóváhagyásával húsztagú Szocialista Forradalmi Bizottságot alakítottak gyári munkásokból, természettudósokból, egyetemi hallgatókból és mezőgazdasági dolgozókból. Jelentős tény, hogy Debrecenben alakultak először Munkástanácsok, amelyek kezdték átvenni a gyárak irányítását.¹⁵

A Dél-Magyarországon lévő Szegeden is nyugtalanság volt észlelhető. Amikor az éj folyamán megérkezett a budapesti események híre, a pártfunkcionáriusok elbarikádozták magukat az ÁVH laktanyába. Néhányan teherautóba ültek és Budapestre mentek, vagy a román, illetve jugoszláv határ felé vették útjukat. Egyetemi hallgatók járták a sötét utcákat és kiáltozták: „Aki magyar, velünk tart! Szabadságot és demokráciát! Ruszkik, menjete haza!“ A munkások fegyvert szereztek, de lövöldözés nem volt. Amikor reggel a környező falvakból megérkeztek munkahelyükre a dolgozók, a rádió üzemelt. A Budapesti Rádióban híreket nem mondtak. Még az időjárás-jelentést sem olvasták fel, csak tánczenét közvetítettek. Időnként gépfegyverropogásokhoz hasonló hangokat lehetett hallani a háttérből. Sorokba rendeződött tüntetők vonultak keresztül Szegeden, nemzetiszínű zászlókkal és egy fekete zászlóval. Déltájban Szeged már tudott a budapesti felkelésről, és mintegy a hírek igazolásául Erdély felől szovjet tankszemélyzet érkezett csapatszállító autókön és a szegedi Kossuth téren áthaladva Budapest felé vette az útját. A szegedi tömegek is tomboltak, leszedték a középületekről a vörös csillagokat és a szovjet címereket. Egy tizen-nyolc éves szegedi munkást lelőttek, de más fegyveres akció nem

történt.¹⁶

Miskolcon, a cseh határhoz közel fekvő nagy ipari városban ezzel egyidejűleg tört ki a zavargás. Az október 24-i szenzáció az volt, hogy a helyi Észak-Magyarország egyik cikkében a Borsod megyei fő párt-ember, Földvári Rudolf megtámadta Gerő rádióbeszédét, és kijelentette, hogy Borsod megye ezentúl nem támogatja sem a rendszert, sem a Pártot. Az utcákat a megszokott módon ellepték a munkába siető emberek, de sokan figyelték a Rádióban a híreket. Aznap este Sultz Árpád, egy huszonnyolc éves katolikus teológushallgató (ami a kommunista Magyarországon „ritka madárnak“ számított) szokás szerint barátjaival ült az Avas eszpresszóban, közel a Szinva hídjához.¹⁷ Mindenki az említett újságcikkről beszélt. Sultzot korábban az ÁVH négy-szer vette őrizetbe, majd a tihanyi apátságba, egyházi személyek számára kialakított, szöges dróttal körülvett táborba internálták. Az ávósok kitörték négy fogát, eltörték két bordáját, egyik ujját, és nemi hormonokkal injekciózták (ez az ÁVH kedvenc módszere volt a cölibátusban élő személyek esetében). A zárkájában az ávósok hangfelvételekkel „szórakoztatták“. Később a teológus ezekről az amerikaiaknak mint „hallucinációkról“ számolt be. Úgyszintén elmondta a többi rabok által elszenvedett gyötrelmeket is.

Az eszpresszón kívül mozgolódás zaja hallatszott. Sultz azt látta, hogy szovjet csapatoszlop érkezett, nyilván Csehszlovákiából. Megálltak a főúton, keresték a Budapest felé vezető utat. A hídon a szovjet katonák iránt ellenséges érzelmeket tápláló sokaság gyűlt egybe, úgy-hogy a tankok nem tudtak továbbmenni. A parancsnoki autóban ülő szovjet parancsnok kiszállt és veszekedni kezdett a tömeggel. De a magyarok heves vérmérsékletű, nem egykönnyen megfélemlíthető emberek. A tömeg körülvette az autóját, felfordította és a Szinvába lökte. A teherautók kerekeit megrongálták. Sultz ugyanakkor érkezett a helyszínre, mint régi ismerősei, az ÁVH-sok. A levegőbe lőttek és többeket őrizetbe vettek.

Cegléden a 45 000 lakosból a nap folyamán mintegy 5000 személy csatlakozott a felkelőkhöz. Lefegyverezték a rendőröket, összezüzták az ügyészség berendezését és elégették a dossziékat.¹⁸ Bejelentették, hogy a következő nap nyilvános választást kell tartani. A gyűlésen 1000 ember vett részt (köztük 400 gyári munkás). Több száz paraszt is megjelent, és a háború után először fényes csizmát húztak. Egy traktorvezető nyelvbtlás folytán „elvtársaknak“ szólította a hallgatóságot, erre az emberek kifütyülték. Cegléden úgy ítélték meg, hogy a Párt

napjai meg vannak számlálva.

Nem csoda, hogy Moszkvában „minden vészcsengő működésben volt“. Október 24-én a késői órákban a legaggasztóbb hírek terjedtek el a szovjet fővárosban. A moszkvai sajtó ugyan nem sokat írt a magyarországi eseményekről, de a nyugati diplomaták beszámolóiból világosan kitűnt, hogy a magyarországi helyzet tízszer olyan rossz, mint Lengyelországban. Fegyveres támadásokról és lázongásról érkezett hír. A keleti tömb zavarban lévő követei nem sok segítséget kaptak a szűkszavú Szovjet Külügyminisztériumtól. Vjelko Micsunovics jugoszláv követ úgy vélte, hogy ezek az események a szovjet birodalom összeomlását jelezhetik. A szovjet tömb leggyengébb láncszeme Magyarország. A jugoszláv követ hallotta, hogy bizonyos oroszok azt beszélik: a Nyugat nyilván most háborúba kezd a „szocialista tábor“ ellen.¹⁹

Nyilvánvaló, hogy ez a hit befolyásolta Hruscsov reakcióit. Október 24-én a késői órákban hívatta Micsunovicsot. A szovjet vezető nem is próbálta aggodalmát leplezni. Dühösen azt mondta, hogy vér folyik Budapesten. Ezért a Nyugatot hibáztatta. A helyzetet úgy jellemezte, hogy szovjetellenes erők fegyvert ragadtak a szocialista tábor és a Szovjetunió ellen. „A Nyugat revízió alá akarja venni a második világháború következményeit“ — ordította Hruscsov. „Magyarországgal kezdtek, de egytől-egyig minden szocialista államot szét akarnak zúzni Európában. De a Nyugat rosszul számított!“

Hangnemet változtatott. Bizalmasan közölte a jugoszláv követtel, hogy eljött az ideje, hogy Jugoszlávia értékes szolgálatot tegyen a szocializmus ügyének Magyarországon. Azt szeretné, hogy a követ adjon át Titónak egy személyes, meg nem alkuvást tükröző üzenetet, amely hangsúlyozni fogja, hogy a Kreml kész az erőszakra erőszakkal válaszolni.

„A szovjet vezetőség ebben a tekintetben teljesen egy véleményen van“ — jelentette ki határozottan Hruscsov.

Budapest nagy részén most a nép az úr. A Kilián laktanya és a Corvin mozi környékén a város nagy része most áthatolhatatlan területté vált a kormányhoz hű erők számára. Jaj volt azoknak az ÁVH-s embereknek, akik ezen a területen kerültek a felkelők kezébe. Van egy kitűnő fénykép, amely egy bőrkabátos, ávos sapkás férfiről készült, amint ezt a férfit az ujjongó tömeg elvezeti a Kilián laktanya mellett. A kép aláírása: „További kihallgatás.“ A kép háttérében kíváncsi férfiak áll-

nak, és az asszonyok bevásárló szatyrot visznek a kezükben.

Kik voltak ezek a névtelen arcok a fényképeken? Kik voltak azok, akik benzines palackokkal és puskákkal harcoltak? Ezekre a kérdésekre a rendszer propagandisztikus, sztereotip válaszokat adott: a CIA be-szivárgott ügynökei, Adenauer Németországának ügynökei és Horthy emigránsai. A megzavarodott ávósok igyekeztek felderíteni, hogy ki lehet a felkelés vezére, ki a fej, az agyvelő, akinek a kivégzése a felkelés gyors összeomlásával jár. De minden szaglászásuk eredménytelen volt; a piszkos, sikos utcákon nem akadtak ilyen vezér nyomára. Az, hogy nem volt vezére, a felkelésnek egyszerre a gyengesége és ereje volt. Amikor a felkelőknek levágták az egyik karját, másik nőtt helyet-te, másutt.

A valóság az, hogy a felkelés megcáfolt néhány igen kedvelt marxista „dogmát”. Ebből a felkelésből kimaradtak a fasiszták és a reakció-sok: proletárok harcoltak a szovjet tankok ellen. A legtöbb harci cse-lekmény Budapest munkáslakta külvárosaiban, Kőbányán és Csepe-len, valamint a nagy ipari városokban: Egerben, Győrben, Miskolcon és Pécsen történt.²⁰ A kommunista tömbben szenvedő sorstársak is belekapcsolódtak a harcokba. Észak-koreai egyetemi hallgatók is csat-lakoztak a felkelőkhöz. Lengyel egyetemi hallgatóknak nagyszámú küldöttsége érkezett két héttel korábban Budapestre. Most a lengyel di-ákok puskákat szereztek és együtt harcoltak a magyarokkal.²¹ A Cor-vin közben az egyik vezető személyiség az egykori partizán, Nikosz György volt. „Görögországban az angol imperializmus ellen harcol-tam. Aztán Magyarországon kerestem menedéket, és ez egyszer s min-denkorra kigyógyított engem a kommunizmusból!” — mondotta.²²

A felkelők indítékai mélyen fekvőek voltak és sokszor olyanok, amikre senki sem gyanakodott volna. Néhány héttel később amerikai pszichiáterek sok száz ilyen embert vetnek alá analitikai vizsgálatok-nak. Vegyük például a harmincegy éves, nyakigláb, szőke biokémi-kust, aki az egyetem épületének ablakai mögött lapult.²³ Az első vér-ontásnak a Rádió épülete előtt volt tanúja. Barátaival a városban ma-radt mindaddig, amíg hajnali négy órakor meg nem jelentek az első szovjet tankok. Akkor az Üllői úton lévő egyetemre siettek. Ott nyom-tak puskát a kémikus kezébe. Október 25-én, amikor a fakultás tagjai Forradalmi Bizottságot alakítanak, őt is a tisztségviselők közé választ-ják: ő lesz a felelős az egyetem körül harcoló csoportok ellátmányának elosztásáért. Ez a kémikus harcra felkelővé vált.

Öt hónappal később ugyanez a férfi New Jerseyben már azzal tud

„dicsekedni“, hogy 15 cm-es srappal lövedéket kapott a combjába. Alapos orvosi és antropológiai vizsgálatnak vetik alá. Az autók nyugodtan zúgnak a Rutgers-i campuson kívül, levelek zöldellnek a fákön. Minden nagyon távolinak látszik Magyarországtól.

Kik voltak azok pontosan, akikre ő lőtt? A válasz megijeszti a szakértőket, amikor igyekeznek belemélyedni a férfi gyermekkorába. Nagyon magas az intelligenciahányadosa, de biztos, hogy szolgálalkú: a dr. George Devereux által interjúvolt 40 felkelő közül egyedül ez a férfi kér engedélyt, hogy leülhessen. Gyermekkori első emlékei Eszterházy herceg birtokáról valók, ahol az édesapja egyszerű kertész-ként dolgozott. Az a herceg és hercegnő tündérvilága volt.

„Mik az Ön visszatérő álmai?“

A férfi érdeklődőnek tűnik, és emlékezik: „Egy kis dombon éltünk, és azt álmodtam gyakran, hogy a síkság fölött repülök. Ez nagyon szép álmom volt. Időnként lidérces álmaim is voltak: valami ismeretlen lény üldözött, de akadály állt előttem. Futnom kell és nem tudok.“

Thomas J. O’Grady pszichiáter egyetért azzal a véleménnyel, hogy ez a férfi nem hasonlít a többi felkelő egyikéhez sem. „Nagyon aláztos ember, és ez az egész csoporttal ellentétes tulajdonság“ — mondja kollégáinak az 1957. április 26-i konferencián. „Ezek az emberek önteltek, önmagukat keresik, és saját énjük áll érdeklődésük középpontjában, már amennyire én látom.“

Dr. William N. Christensen bólint és elmondja, hogyan vált harcos-sá ez az ember. „Szó szerint ezt mondta: ’Nem is tudom, miért kezdek el lövöldözni, de azon vettem magam észre, hogy én is harcolok!’” Készségesen közli analizisét a kollégáival: „Ennek a férfinak magas intelligenciaszintjét és érettségét mutatja az a tény is, hogy képes összekapcsolni a valóságot az álmaival. Például, amikor a visszatérő gyermekkori álmáról beszámolt (arról, hogy a síkság fölött repült), az álmot ezekkel a szavakkal vezette be: ‘Egy kis dombon éltünk.’ Más szavakkal: a realitás ugródeszkául szolgált a fantáziája számára. A másik érdekes dolog: serdülőkorában azt tapasztalta, hogy szexuális fantáziái a hercegnővel kapcsolatosak, akit nagyon kedves és megnyerő személynek írt le — a herceget viszont rendkívül fennhéjázó embernek. Ezt az állítást a herceg unokahúgával ellenőriztettem“ — teszi hozzá Devereux. Belelapoz a H5OF dossziéjába: „A nő azt mondta, hogy a herceg annyira herceg volt, hogy benne már nem maradt semmi hely az emberi lény számára. Ami a hercegnőt illeti, ő annyira csapodár természetű volt, és a ruháit oly mély kivágással viselte, hogy — amint H5OF mondja —’azt egyedül a Szentlélek tartotta meg

a helyén”.

Egy kolléga megkérdezi, hogy mindez hogyan válhat indítékává annak, hogy az ember fegyveres harcossá váljon. Devereux mosolyog. „Amint a nagy filozófus J.P. Morgan mondotta egyszer: ‘Mindenkinek két indítéka van arra, hogy valamit megtegyen: egy jó indítéka és egy igazi indítéka.’” A jó indíték lehetett a biokémikus feudális társadalmi helyzete, mivel az apja alacsony beosztású kertész volt egy hercegi birtokon. „Mindenekelőtt neki lázadnia *kellett*” — magyarázza. „Ő kizárólag a rossz emberek ellen lázadt — és most úgy beszélek, mintha marxista lennék! Ahelyett, hogy meggyilkolta volna a herceg családját, a család *ellenségei* ellen lázadt fel!”

Egyik kollégája tovább faggatja Devereux-t: „Számomra ez még mindig nem világos.” Devereux megpróbálja megmagyarázni másképpen. „Puskájával a kommunistákra lőtt, de pszichológiailag a herceg családjára.”

A kolléga még mindig kételkedik. „Miért cselekedett ilyen fordított módon?” — kérdezi.

Devereux rápillant: „Ugyanazért, amiért nem volt képes meglátni, hogy a hercegnővel kapcsolatos szexuális fantáziálását ténylegesen a mélyen kivágott ruhái és csábító modora okozta” — válaszolja. „Mivel ez nagyon szorosan össze volt kötve a szüleivel kapcsolatos Ödipusz-komplexummal.”

„Akkor hát Ön azt mondja, hogy ez az ember beépítette magába a lázadás csíráját, és személyes jellemszerkezete miatt nem volt számára elfogadható, hogy azonosítsa magát a kommunistákkal? Ez többet hozhatott benne felszínre, mint amivel meg tudott volna birkózni?” Devereux arca elégedettséget sugárzott és bólintott: „Ez eredményezhette mind a herceg elleni, mind a szülők elleni gyűlöletet.”

Kollégája a szemöldökét felhúzza, amikor a lényeget felfogja: „Ezért lett végül lázadó”, „rálőtt azokra, akik őhelyette lövöldöztek!” — fejezte be helyette a mondatot Devereux.

Az Üllői úti egyetem épületében, a Rutgerstől ezer mérföldre keletre, és fél évvel korábban egy dühös biokémikus a puskáját egy orosz gyalogos ellen fordítja, aki a látótávolságába kerül, és meghúzza a ravaszt. 1956 októberében kétmillió különféle emberi lény van Budapesten, és mindegyiküknek más a háttere. Legtöbbjüknek megvan a maga „két indítéka” arra, hogy elnyomói ellen forduljon.

29. A PARLAMENT ELŐTTI TÉR

Budapest. Október 25. Reggel hat óra. A ködös, kora reggeli napsütés kezd áthatolni a Duna ködén. A Bródy Sándor utcában magyar és szovjet erők előkészületeket tesznek, hogy hajnalban megtisztítsák a Rádió épületét a felkelőktől. A honvédelmi miniszter, Bata István tábornok kiadja a parancsot csapatainak: „Meg kell semmisíteni a fővárosban még mindig fellelhető ellenforradalmi elemeket“ ma délig. Az általános sztrájk lassan kiterjed az egész városra és országra: a rádión keresztül reggel 6 óra 30 perckor elhangzó felhívást a tömegközlekedés megindítására és az üzletek kinyitására mint mindig, most is figyelmen kívül hagyják. Nem járnak a villamosok, a legtöbb közhivatal és üzlet zárva marad még a hajnali három óráig tartó kijárási tilalom lejártá után is. A fővároson kívüli rádióadóból egy hang magyarázza: „Kedves vidéki hallgatóink! Ezen a reggelen nem a szokásos programunkat fogják hallani, mivel a budapesti események megakadályozták szerkesztőinket és kollégáinkat, hogy programjukat előkészítsék.“

A MTI-ben, a kormány naphegyi Távirati Irodájában lefüggönyözött ablakok mögött a palackokat rongyokba csomagolják (nehogy darabokra törjenek), és a szerkesztők az asztaluk alatt találnak maguknak menedéket, ott vitáznak Nagy Imrének az oroszokat behívó intézkedéséről. Az MTI 19 helyi munkatársa forradalomról, zavargásokról és megtorlásokról küld tömör távirati jelentést az épületbe. Vannak csúnya jelentések az ÁVH miskolci akcióiról. A nemzeti érzések magasra hágnak. A szerkesztők elhatározzák, hogy felfüggesztik a Rádió számára a szolgáltatást. „Az továbbra is a hazugságot terjeszti.“ Az MTI más munkatársai próbálják elérni a miniszterelnököt a K-vonalon, de Nagy Imre nem található. Az MTI a K-vonalon Kádárt keresi. Egy nő veszi fel a kagylót. Amikor a miskolci jelentéssel kapcsolatban kérdezik, az asszony ezt kiáltja: „Hazugság!“ — és lecsapja a kagylót.¹

De hátat fordítva az igazságnak nem lehet messzire jutni. A pártfunkcionáriusok nemsokára olvashatják az MTI jelentését, hogy Debrecenben Forradalmi Bizottság vette át a hatalmat. Kossa István, a hatalomban maradt sztálinisták egyike telefonál az MTI-nek, és azt állítja, hogy a forradalmat már leverték.²

Az éj folyamán csak szórványos lövöldözés észlelhető. Az amerikai diplomaták először azt hiszik, hogy a lövöldözés megszűnt. De a Rádió hajnali híradásai arról szólnak, hogy megújultak a harcok a Palace szállónál és a Rádió épületénél. A 6 óra 45 perckor elhangzott közlemény szerint a tűzoltók még mindig azon fáradoznak, hogy eloltsák a lángokat a Nemzeti Múzeumnál. Lakások és üzletek egész tömbje áll lángokban. 8 óra 23 perckor arról szól a jelentés, hogy a felkelők megkísérlik elfoglalni a telefonközpontot. Az amerikai követség a felkelés első éjjelén a fővárosba benyomuló szovjet erőket „egy gépesített gyalogos hadosztályra” becsüli. Ennek az erőnek a legnagyobb része még most is harcban áll. A magyar reguláris erők háttérben vannak tartva. A felkelők a Széchenyi rakparton lévő amerikai bérház padlásáról tüzelnek. Orosz gépfegyveresek viszonozzák a tüzelést: gépfegyvergolyók lyuggatják az épület falát és törnek be az ablakokat.

Ahogy a folyó párája csendesen beveszi magát a Parlament ősi épületébe, ugyanúgy egy amerikai követségi autó feltűnés nélkül behajt a Parlament előtti térre. A hosszan elnyúló, kövezett teret egyik oldalról, a rakpart felől a Parlament neogótikus épülete határolja, a másik oldalról pedig a Földművelésügyi Minisztérium ötvenöt éves, árkádos épülete. Tom Gleason mellett a követségi autó volánjánál Katona Géza ül, és kamerájával rögzíti a tér körül álló szovjet tankokat.³ Az előző délután Marton Endre, az Associated Press munkatársa több, mint 50 T-54-es tankot számolt össze itt. A személynzet igen fiatalnak tűnik.

Brice M. Meeker amerikai katonai attasé is járja a várost. Jelentős szovjet erőket észlel a Parlament, a Honvédelmi Minisztérium és az ÁVH központja körül, és szovjet tüzéséget a Városligetben. Tankok állnak a Nagykörút fő szakaszainál. Minden hidat 6 tank zár le: csak gyalogosokat engednek át. Az egyik követségi munkatárs éles szemű felesége 76 szovjet teherautót észlel, amely keletről a fővárosba érkezik. A teherautók rendszáma „F” betűvel kezdődik. Ilyen rendszámú teherautókat látott „véletlenül” a földművelésügyi attasé korábban Romániában.⁴

A Központi Bizottság épületét magában foglaló Akadémia utca mindkét végén szovjet és magyar tankok állnak. A rádiós újságíró Erdős Péter kora reggel óta az épületben tartózkodik: Benke Valéria kérte fel, hogy írjon egy cikket a Szabad Nép számára. Erdős az írógéphez ül, de alig kezdi meg a cikk írását, amikor belép a szobába

Kovács István, a Budapesti Pártbizottság nagyhatalmú első titkára és az egyik sarokban röviden súg valamit Benke Valériának. Az egyetlen szó, amit Erdős elkap: „megbízhatatlan“. Benke Valéria, aki szerfölött ideges, könnyekre fakad. Odamegy Erdős Péterhez, kezét a vállára teszi és ezt mondja: „Erdős elvtárs, kérem, hagyja el az épületet! Menjen el!“

Erdős feláll, az írógépben hagyja a befejezetlen oldalt és elhagyja a szobát. Benke Valéria utána kiált: „És még valami. Próbálja meg rábeszélni az embereket, hogy ne menjenek a Parlament előtti térre!“

Amikor Erdős később a nap folyamán visszagondol az imént történetekre, tudatára ébred, hogy Kovács Istvánnak arra kellett kérnie Benke Valériát, hogy tisztítsa meg az épületet a megbízhatatlan elemektől. Úgy sejt, hogy bizonyos katonai jellegű döntésnek kellett születni, ami szerencsétlen irányba változtatja meg az eseményeket. Amikor elhalad az öcsillagos Astoria szálló mellett, észreveszi, hogy a szálló körül is szovjet tankok állnak.⁵

A harminchat éves Aczél Tamás újságíró hazamegy megfürödni és tiszta inget váltani.⁶ A felkelés kitörése óta ezt többször megteszi naponta, gondolván, hogy ha egyáltalán érdemes forradalmat csinálni, akkor azt stílusosan érdemes tenni. A tömeg már tolong a Rákóczi úton, mindössze húsz háztömbnyire a Parlamenttől. Ezen a reggelen egy újabb tüntetést terveznek a Parlament elé, ahol — mindenki feltevése szerint — Nagy Imre tartózkodik. Igaz, reggel fél nyolckor bemondja a Rádió a gyülekezési tilalmat, de senki sem veszi figyelembe.

A rendszer tekintélye semmivé foszlott: ez a tömeg ennek látható bizonyítéka. 800-900 férfi és nő állt már fel alakzatban, járdától-járdáig lezárják a Rákóczi utat és egyre többen vannak. A fényképek mutatják, hogy az emberek kezében kommunista címetől megfosztott nemzeti zászló. A mérhetetlenül sok kibontott piros-fehér-zöld zászló olyan hatást kelt, mintha egy kötény lenne az egész első soron. A tömeg élén két férfi fekete zászlót visz: az ÁVH által meggyilkoltakat gyászolják. Egy messziről felhangzó gőzmozdonyhoz hasonlóan a tömeg ütemesen rákezd az első jelmondatokat: „Hazudik a Rádió!“ „Patkány Gerő!“ „Ruszkik, haza!“

Normális körülmények között a Rákóczi út egyike Budapest legforgalmasabb útjainak, de a harcok idején a nagy szállók és közhivatalok elhagyatottak. A villamosok felső vezetékeit leszaggatták, valószínűleg nincsenek áram alatt, de senki sem szeretne erről meggyő-

zöldni. Ahol a Rákóczi út és a Kiskörút keresztezik egymást, a tömeg gyorsan továbbmegy, Erdős Péterhez hasonlóan, aki már korábban észrevette, hogy az Astoria szállóhoz közel szovjet tankok állnak, valamint orosz katonák tartózkodnak, mozdulatlanul őrt állva. Az Astoriába szállásolt külföldi újságírók az előző nap megújult harcköveket észleltek a Rádió épülete táján, mivel tankok és gyalogsági katonák megkísérelték a lesből lövöldözőktől megtisztítani a Bródy Sándor utcát. Most sok üzlet kirakata be van törve és mindenütt gránát-tölcsekre láthatók. Sok drága, külföldi rendszámú autó szélvédője golyóktól szabdalt.

Először a szovjet tankok és a tüntetők nem vesznek tudomást egymásról. Amikor észreveszik egymást, már semmit sem tudnak csinálni. A tankoknak zárt fedélzeti nyílásuk van, a tankágyúkkal csak messzire lehet lőni. Az első sorok nem állhatnak meg anélkül, hogy a mögöttük jövők földre ne döntenék őket. Többen felmásznak az acélszörnyetegekre. Egy tizenéves fiú vezeti őket, aki nemzetiszínnű zászlót tűz ki az egyik tank ágyújára. Az egyetemisták döngöztetik a tankok lezárt fedélzeti nyílását: hívják a tankban helyet foglaló szovjet katonákat, hogy mutassák meg magukat. Nevetve ugyanezt csinálják a többi tankkal is. Azután az egyik tank teteje kinyílik, és az egyik orosz hadnagy kidugja a fejét. Rövid szóváltás következik közte és a tüntetők között, akik részben az iskolában, részben a hadifogságban tanultak oroszul. Ezt követően minden tank teteje felnyílik, és az orosz katonák felmásznak a tankjuk tetejére. Felejthetetlen jelenet veszi kezdetét: a fiatal magyar és orosz férfiak összeölelkeznek, sőt a sapkáikat is kicserélik. Természetesen nem mindenki látja világosan, hogy mi történik. Sok különböző magyarázat létezik. Az egyik szemtanú így számol be: „A Rákóczi út és a Kiskörút sarkán néhány szovjet tankot láttam. Békésen viselkedtek, noha a tömeg magatartása fenyegető volt... Az oroszok kitűzték a tankra a magyar zászlót.”⁷ Egy német, aki két tekercs filmet készített az itteni jelenetekről, rögzítette, hogy a felvételek délelőtt fél tíz és tíz óra között készültek.⁸ Egy mérnök így jellemzi az esetet: „Amikor a tömeg a tankokhoz ért, megálltak és kiáltozni kezdtek, mert sokan tudtak oroszul. Lefordították oroszra a jelmondatokat: ‘Nem vagyunk mi fasiszták! Mi magyar munkások vagyunk!’”⁹ Az orosz katonák nem viselkedtek ellenségesen. Barátkoztak a magyarokkal. Többen felmásztak a tankokra. „Az egyik orosz nyilván parancsot adott ki, mivel a tankok motorjai járni kezdtek (fülsíketítő kipufogósukkal porfelhőt lökve a levegőbe) és lassan megindultak a Kiskör-

úton a Nyugati pályaudvar irányába.

A tüntetők a Parlament irányába ténylegesen szovjet tankok mögött mentek, és ez a nem mindennapi látvány további spekulációkhoz és szóbeszéddekhez vezetett.¹⁰ Az egyik tank befordult és eltűnt jobbra az egyik mellékutcában. A másik négy továbbment, még mindig magyar zászlókkal és magyar tüntetőkkel borítva. Amikor a tömeg az amerikai követség előtt elhaladt, Marton Endre kétezerre becsülte a számukat. Némelyek integettek és ezt kiáltozták: „Miért nem segítetek nekünk?” Katona Géza politikai attasé két felvételt készített a tömegről, amint elhaladtak az épület előtt.

Hanák Péter, a vékony, fekete hajú, kampós orrú, ideges profeszszor az egész előző napot otthon töltötte.¹¹ Feszült idegállapotban volt. Kollégáival együtt október 23-án felvonult és távolról figyelte a Parlament előtti téren összegyűlt tömeget. Amikor a következő nap utcai harcok kezdődtek, otthon maradt influenzára hivatkozva. De az egyetemről különböző barátai telefonáltak neki, köztük Tóth Zoltán is, a népszerű történész professzor. Tóth mintegy tíz évvel idősebb volt, de mint történészeknek ugyanaz volt az érdeklődési területük: kelet-európai nemzetiségi problémák a XIX. században. Külföldre is együtt utaztak. Tóth azt javasolta, hogy menjenek együtt az egyetem épületébe a következő reggel egy találkozóra.

A város központjában, a filozófiai fakultáson a két professzort ezen a reggelen, október 25-én zajos egyetemisták vették körül. Az egyetemisták átadták nekik fő követeléseiket négy-öt pontba összefoglalva. A követelések között szerepelt: amnesztia a letartóztatott felkelők részére és új kormány. Az egyetemisták azt kérték, hogy a professzorok adják át ezeket a követeléseket az egyetem, illetve a Párt vezetőségének. A professzorok felmentek az egyetem rektori hivatalába a jogi egyetem épületébe, amely néhány száz méterre a Kecskeméti utcában volt, hogy a rektorral, Beér János professzorral beszéljenek. Azt mondták nekik, hogy a rektor éppen most távozott el Székely György professzor (középkor-történész) társaságában az Akadémia utcába, a Központi Bizottság épületébe. Az egyetem párttitkára, Csíky Szász azt javasolta, hogy csatlakozzanak ők is a küldöttséghez.

Tóth, Hanák és egy harmadik professzor, Kató István elindultak gyalogosan azokkal az utcákkal párhuzamosan, amelyeken a tüntetők haladtak a Parlament felé.

Ezzel egyidejűleg a két szovjet küldött, Mikoján és Szuszlov

újabb felső szintű megbeszélést tartottak az Akadémia utcában. Az egyik forrás szerint a két orosz szidta Gerőt „túlzó és torz“ jelentései miatt, amelyekkel Moszkvában pánikot keltve kierőszakolta a szovjet beavatkozást. Szuszlov azt tanácsolta Gerőnek, hogy mondjon le, és amikor Gerő arra hivatkozva tiltakozott, hogy Moszkvának szüksége van rá, ha a Pártot össze akarja tartani, Mikoján így vágott vissza: „Az Ön hihetetlen ostobaságának köszönhetjük, hogy a Párt már füstbe ment!“¹²

Nagy felfordulás és pánik volt az Akadémia utcai épületben, amikor megtudták, hogy a tömeg Nagy Imrét újból látni akarja. A Politikai Bizottság ablakát gépfegyvergolyók találata érte (Hegedűs szerint Budáról), és csupán egy méterrel a fejük felett fúródtak a golyók a falba.¹³ Az ÁVH biztosította a vezetőket, hogy megvédi őket. Az alagsorban egy helyiséget készítettek elő, és a konferenciát nemsokára ott folytatták.¹⁴ Ez alkalommal Nagy Imre nem tett kísérletet, hogy megmutassa magát a tömegnek.

A budai oldalon délelőtt tíz óra körül csengett a telefon Vásárhelyi Miklós lakásán. Oszkó Gyula rendőrezredes volt a hívó, akit a Rajk-per idején bebörtönöztek. Oszkó — nyilván saját kezdeményezésére — azt javasolta, hogy látogassák meg Nagy Imrét az Akadémia utcában. Vásárhelyi telefonált Losonczynak, aki azt mondta, hogy ő is jön. „Donáth Ferenc és én írtunk egy követelést a Központi Bizottságnak és ebben kifejtettük álláspontunkat. Ez vicces dolog volt, mert fogalmunk sem volt, hogyan tudunk bejutni az Akadémia utcába!“¹⁵ Mintegy húsz perccel később Oszkó orosz gyártmányú Pobjedája elvitte őket az Akadémia utca egyik végéhez.

Az utca ostrom képét mutatta. Vásárhelyi magyar katonákat látott folyamőri egyenruhában. Ezek valószínűleg álruhás ÁVH-s emberek voltak. Az utcát mindkét végén tankok zárták el, és öt alkalommal meg kellett mutatniuk újságíró igazolványukat, mielőtt elérték volna az épületet. Vásárhelyi, Losonczy és Donáth üzentek Nagy Imrének, de azt mondták nekik, hogy várjanak a bejárat hallban, amíg Nagy Imre végez a Politikai Bizottság értekezletén.

Amikor a miniszterelnök lejött, hogy üdvözlje őket, főleg Losonczy vitte a szót. Közelebb volt lelkileg Nagy Imréhez, mint bármelyikük. Kifejtette az új miniszterelnöknek a nézeteiket: azt, hogy ez nagy nemzeti felkelés és egyáltalán nem „ellenforradalom“. „Nem értünk egyet a kormánnyal az orosz beavatkozás és a statáriális rendelet tekintetében.“ Vásárhelyi és Donáth is beszélt, de nem

sokat. Nagy igen rövid volt mindannyiukkal.

Talán fáradt volt. Már két napja tartózkodott az épületben, és ugyanabban az öltönyben volt egész idő alatt. Néhány perc múlva órájára nézett, és azt mondta: „Eltársak, most nincs időm, nagyon fontos megbeszélést folytatunk a Politikai Bizottság tagjaival és a szovjet elvtársakkal. Vissza kell mennem.“

A három férfit sértette öreg barátjuk tartózkodó magatartása. Nagy Imre ezt is mondhatta volna nekik: „Eltársak, osztom nézeteiteket, de a Politikai Bizottság legnagyobb részének más a véleménye, és nekünk ezt kell a nyilvánosság felé képviselnünk.“ Mondhatta volna, de nem mondta. Rá sem nézett a dokumentumra. A három férfi elhagyta az épületet és elsétált a Nádor utcába a Közgazdasági Tudományok Intézetéhez, ahol Donáth dolgozott.

Budapest és Washington között hat óra a zónaidő eltérés. Washingtoni idő szerint még csak éjfél múlt, amikor az Amerikai Külügyminisztérium telexgépe váratlanul kattogni kezd. Október 23 késő délutánja óta John Foster Dullesnek nem volt közvetlen vonala a budapesti amerikai követséghez,¹⁶ és táviratok sem érkeztek onnan október 29 délutánjáig.

De most egy drámai telefonösszeköttetés jön létre a budapesti amerikai követséggel, és a budapesti kezelőknek sikerül a vonalat nyitva tartaniuk a nappali órákban.¹⁷ Budapesten az amerikai munkatársak leteszik a nehéz telexgépet a földre, hogy kikerüljön a tűzvonalból. Budapestről megérkeztek az első szavak: „*A vonal nyitva. Időlegesen közlések lehetségesek.*“

Öt órán keresztül semmi más üzenet nem érkezik Budapestről. Aztán a gép elkezdett kattogni és zörögni, és a következő üzenet olvasható: „*A földön hasalva használom a telexgépet. Óriási küzdelem... éppen a követséggel szemben. Úgy tűnik, hogy a golyók a Parlament felé irányulnak. Úgy látszik, hogy az amerikaiak még mind sértetlenek és biztonságban vannak. Újra fellángol az utcai harc, amelyet jelenleg tankokkal vívnak.*“

Újabb szünet. A washingtoni kezelő ezt kopogja: „Kérem, várjanak! A főnök lejön a telex-szobába.“

„Értettem. Várunk.“

„Már itt is van. Van jelenleg valami kérdésük?“

Budapesten a kezelő leguggol a padlóra és ujjával nyomogatja a billentyűket: „*Itt bizonyos új fejlemények vannak. 10 óra 45 perckor a Parlament előtti teret ellepték az emberek...*“

Amikor a felvonulók újabb csoportjai örvénylettek végig az egyébként üres Kiskörúton a Parlament előtti tér felé, egy tank, amely néhány száz yarddal távolabb lévő háztömb előtt mozdulatlanul várakozott, váratlanul leadott egy magányos lövést.¹⁸ Talán egy lesből lövöldözőre tüzelt. A Bajcsy-Zsilinszky út másik oldalán lévő épület homlokzata leomlott: a járda és az út fele tele van törmelékkel. Reményi Ferenc és néhány más tüntető néhány percre behúzódtott egy üzletbe, és amikor előjöttek, egy másik orosz tank rövid egymásutánban két újabb lövést adott le. Az ablaküvegek százai hullottak, mint a szilveszteri kerek papírdarabok az utcára. Látható oka most sem volt a lövéseknek. A tömeg újra széteszlott, de néhány perccel később összeverődött. A tankok hamarosan jobbra fordultak: a Sztálin tér irányába, a Városliget felé haladtak tovább. Reményi úgy határozott, hogy inkább magányosan folytatja útját a Parlament felé, a balra fekvő mellékutcákon át. Odáig még mindig tíz háztömb mellett kellett elmennie.

Az amerikai követségen Spencer Barnes Katona Gézát kiállította a kapuba, hogy kérdezősködjék az utcán lévő magyaroktól. Tömeg csoportosult körülötte: néhányan tejet kértek csecsemőik számára, mások fegyvert és lőszert akartak. Két háztömbbel arrébb a Parlament előtti téren nagy zaj hallatszott. Spencer Barnes, aki normális körülmények között nyugodt beszédű ember volt, most beletúrt ősz hajába és erélyesen úgy intézkedett, hogy húzzák le a redőnyöket. Katona csalódottan felment a második emeletre. Az újságíró John MacCormac felesége már ott volt: kukucskálni próbált a redőny rése között.

Katona így szólt: „Javaslom, hogy húzzuk fel az egyik redőnyt, azon az ablakon, amelyen kilátni a Parlament előtti tér felé!”

Az asszony bólintott: „Helyes. Ez szerintem is jó ötlet.”

Az egyik redőnyt felhúzták. Katona az ablakból meglobogtatott egy másfél méter hosszú, piros-fehér-zöld zászlót, és eszébe jutott, hogy azt a legutóbbi március 15 előtt vásárolta. A kinti tömeg észrevette a zászlót és izgatott morajlás támadt. Katona több száz integető kezet látott válaszképpen. A tér már 10 óra 45 percre kiürült: az emberek tömege átnyomult a Parlament előtti Kossuth térre.¹⁹

Amikor az amerikai tisztviselők a Parlament előtti térre értek, becsléseik szerint már húszezren voltak ott. Százak érkeztek teherautóval, „kölcsönvett” páncélozott járműveken és orosz tankok tetején. Az egész kép olyan volt, mint két nappal korábban, csak azzal a különbséggel, hogy most nappali világosság volt, és szovjet tankok

őrizték a tér négy sarkát. Most újra benyomult a fegyvertelen emberekből álló tömeg erre a térre, jelmondatokat kiáltozva: „Nagy Imrét akarjuk látni!“ „Engedjétek ki a foglyokat!“²⁰

A legvadabb spekuláció terjedt az emberek között. Egy férfi ezt kiáltotta MacCormacnak: „Az oroszok velünk vannak. Azt mondják, hogy nem akarnak löni a magyar munkásokra.“ MacCormac a nap folyamán később ezt a történetet ezzel egészítette ki: „Úgy tűnt, hogy a szovjet tankok legénysége alátámasztotta ezt a megállapítást: mosolyogtak és integettek.“ Marton Endre, az AP tudósítója két szovjet tankot és egy páncélozott autót figyeltek meg, ami tele volt magyar fiatalokkal. Az orosz katonák zavartan mosolyogtak. Még több ember kezdett felmászni a szovjet járművekre; készségesen elhitték, hogy az oroszok átálltak az ő oldalukra. A magabiztos magyarok nem kételkedtek abban, hogy amit ezek a katonák most elkezdtek, azt a nagy orosz nép követni fogja.

Reményi Ferenc a Földművelésügyi Minisztérium árkádjai alá ment, egy olyan pontra állt, ahonnan a Parlamentet jól lehet látni. Közben egy három főből álló küldöttség ment a Parlament épületébe, hogy beszéljen Nagy Imrével; nem is sejtván, hogy a miniszterelnök még mindig a Központi Bizottság Akadémia utcai épületében tartózkodik.

Ötezer mérfölddel távolabb, Washingtonban a telexgép kattogni kezdett. Egy kis csoport nézi mereven a telexgép által leírt szöveget:

„Súlyos gépfegyvertűz hallatszik a Parlament környékéről. Bizonyos követségi jelentések szerint... néhány szovjet tank átáll a tömeghez. A tankokon magyar zászlót lobogtató emberek. A Budapesti Rádió azt állítja, hogy elszigetelt csoportok lövöldöznek a fővárosban. A megfontolt emberek elhagyják az utcát. A szovjet tankok a tömeg feje fölé lőnek: a Parlament előtt a nagy tömeg nagyrészt szétszóródott. A tömeg ellenőrzése alatt álló néhány tank visszahúzódik a térről. A követségtől hallótávolságra a súlyos gépfegyvertűz folytatódik.“

A budapesti kezelő szünetet tart. Majd a papír továbbgördül, és a billentyűk a következőket írják a papírra: „*Van valami kérdés?*“

Washingtonban most még csak hajnali öt óra van. Azok a fajta emberek, akik politikai kérdéseket tennének fel, most még alszanak.

Tizenegy óra előtt néhány perccel ért Tóth, Hanák és Kató a Központi Bizottság épülete elé. A rektoruknak már híre-hamva sem volt;

ő már a kordonon keresztül bejutott az Akadémia utcai épületbe. Néhány perc múlva az ő személyi igazolványukat ellenőrzik az orosz és ÁVH-s tisztek. A Központi Bizottság épülete előtt a kapunál álló őrök megkérdezték, hogy mi járatban vannak. Tóth ezt mondta: „Ahhoz az egyetemi küldöttséghez tartozunk, amely már bement az épületbe. Tóth Zoltán dékán vagyok.” Az őrök egykedvűen becsapták előttük az ajtót.

A három professzor sápadt volt és zavart, amikor a járdán maradtak. Az Akadémia utcában a Parlament előtti térről hallható zaj egyre fenyegetőbbé vált. Ebben a pillanatban gépfegyversorozat hangzott a Kossuth tér felől. Néhány másodperccel később az utcán álló tankok ágyúi mintegy parancsszóra tüzet nyitottak. Óriási volt a zaj, amikor az utcán álló tankok megindultak a tér irányába. Magasra célloztak, mivel Hanák látta a téglaport és a füstöt a lövedékek röppályájának másik végén.

Az amerikai követségen Katona Géza is hallotta a váratlan gépfegyverkattogást a tér körüli magas falakról visszhangzani. A tér egy pillanat alatt más képet mutatott. A tömeg pánikba esett, szétszaladt, botladozva és botorkálva. Az orosz tankok megszabadultak a megzavarodott emberektől és eldübörögtek.

Zárt helyről nem volt könnyű megítélni, honnét jöttek a váratlan szaggatott hangok. A legtöbb szemtanú meggyőződése, hogy a Földművelésügyi Minisztérium padlásáról lőttek, és a lövöldözést ideges ÁVH-sok kezdték, akiket a Parlament védelmére rendelték oda. Ezek azt hitték, hogy Parlamentet a tömeg megostromolni készül. Lehetséges, hogy a szemtanúknak van igazuk. A kommunista rendszer azóta mindenesetre úgy tett, mintha ez a lövöldözés nem is lett volna: sem a Párt által irányított sajtó, sem a későbbi hivatalos közlemények nem említették. De 1956. október 25-én 11 óra 10 perckor a Parlament előtti téren a káosz és a mészárlás eléggé reális volt. Sikoltozó emberek rohantak a Parlament masszív kapui felé, hogy azok mögött találjanak menedéket, de a kapuk zárva maradtak. A meglepett szovjet tankok személyzete tüzet nyitott, talán azért, hogy viszonozza a tető felől jövő váratlan tüzet. Maga Marton Endre látta, hogy az egyik tank vadul tüzel, majd feltűnt három szovjet páncélozott autó személyzettel, de ezek is fölfelé, a padlás irányába tüzeltek. Reményi az árkádok alatt futott és a mellékutcákon át sikeresen elmenekült.

Katona Géza lefényképezte az amerikai követség épületéből a Szabadság tér irányába pánikszerűen menekülő tömeget. A fényké-

pek erősen emlékeztetnek az 1917-es szentpétervári forradalom alkalmával készült felvételekre. Egyre jobban hallotta, hogy a lövöldözés zaja sikítással és hörgéssel vegyül.

Washingtonban a Külügyminisztériumban a telexgép újra kattogta a híreket: „*Mr. Burnes, Mr. Rogers, Mr. Katona, Mr. Clark, Mr. Meekar, Mr. Nyerges stb. a telex-szobában a padlón kuporognak, hogy elkerüljék a gépfegyvertűzet.*“

„Gondolják, hogy ez a küzdelem továbbterjed?“ — kérdezi Washington.

A válasz nem valami biztató: „*Nincs mód arra, hogy ezt megállapítsuk, de nagyon valószínűnek tűnik, hogy terjed.*“

De a Parlament előtti téren a megszárlás még csak most kezdődött. Egy műegyetemi adjunktus és egy másik szemtanú beszámolója szerint újabb orosz tankok jelentek meg a téren, amelyek tüzet nyitottak néhány más szovjet tankra, és a tér fölött vízszintes irányban röpködtek egymás felé a golyók.²¹ Amikor a pánik és a zűrzavar alábbhagyott, a tér üres volt, kivéve a tankokat, a holttesteket és a sebesülteket. Valószínűleg mindannyian egy hisztérikus félreértés áldozatai voltak. A fényképek hason fekvő, esetlen szögben elterülő embereket, olcsó őszi ruhában lévő, még mindig bevásárló szatyrot szorongató nőket, viasztekintetű gyári munkásokat, gyermekeket, egyetemistákat mutatnak. Marton Endre egy holttestet látott az árkádok alatt és három másikat a villamossíneken. John MacCormac 12 holttestet számolt össze onnét, ahol állt. Egy fényképész 13 holttestet látott egy harminc láb hosszúságú járdán. Senki sem volt annyira kíváncsi, hogy maradjon, és megszámlálja pontosan a hullákat.

A Párt épülete előtti járdán a három zavart professzor ijedten nézett körül. A lövöldözés abbamaradt, de amíg a következő lépésen tanakodtak, egy páncélozott csapatszállító autó gördült ki a tőlük jobbra eső mellékutcából, rajtuk mintegy 20 magyar katonával, akik forgó talapzaton lévő gépágyúval voltak felszerelve. A gépágyú közelről a 6 tankjuk körül csoportosuló szovjet katonák közé kezdte szórni golyóit. Nyilvánvaló, hogy ezek a magyarok elvesztették önuralmukat és magányos büntető expedíciót vezettek az oroszok ellen a tér lövetéséért.

Hanák Péter kövé dermed. Sohasem volt katona; mint zsidót katonai szolgálat helyett koncentrációs táborba vitték. De elég lélekjelemléte volt ahhoz, hogy az egyik tank mögötti árokba hasaljon. Golyók kopogtak a falakon, az ablaküvegek betörték és kézigránátok

robbantak az utcán.

Odakiáltott Tóth professzornak: „Zoltán, menjünk el innen! Ha nem taposnak agyon minket a tankok, a gránátok és a golyók végeznének velünk!”

Mélyen előregörnyedve a Központi Bizottság épülete felé futottak. Az ajtónál álló őrök látták közeledni őket: látták, hogy három civilruhás ember közeledik feléjük a porfelhőn és gépfegyvertűz füstjén át. Géppisztollyal lökték vissza őket. Hanák jobb lábát egy kézigránát sebesítette meg. Ez leterítette a földre, éppen időben, de Tóth 8 golyót kapott a koponyájába. Holttestét otthagyták, az ajtóban fekvé. Hanák életben maradt, de súlyosan sokkos állapotban volt. Csak most engedték be őket az épületbe. Segítőkész kezek támogatták Hanákot és Katót le az alagsorba. Ott egy elsősegély-álmást állítottak fel, de voltak súlyosabban sérült emberek is, és ezek elsőbbséget élveztek. Egy orvos Hanáknak morfin-injekciót adott, majd a súlyosabban sebesült személyekkel kezdett foglalkozni. Gépfegyverek hangja és robbanások zaja szűrődött át a falakon.

A New York Times riportere, MacCormac az összes halottak számát 170-re becsülte.²² Az angol követségi tisztviselő azt látta, hogy 12 teherautó szállította el a holttesteket. Kopácsi legalábbis azt az egyet látta, amely véres nyomokat hagyott maga után az utcákon, amelyeken át haladt a hullaház felé. Az egész kormányzati negyedben, az V. kerületben a felkelés alatt a pontos statisztikai adatok szerint 106 embert gyilkoltak meg.²³

Nem a halottak pontos száma volt a lényeg, hanem a híresztelések — és a híresztelések több száz halotról beszéltek. A tömeg a vérfürdőért Gerőt okolta, és sokan Nagy Imrét is, akiről azt hitték, hogy a Parlament épületében tartózkodik. Azt gondolták, hogy Nagy Imre elnézte ezt a vérfürdőt, és ez vad érzelmeket váltott ki a személye ellen.

Budapest rendőrfőkapitánya, Kopácsi Sándor azt kérte, hogy adják neki telefonon Nagy Imrét.

„A tömeg Gerő fejét követeli!” — mondta a miniszterelnöknek.

Nagy rosszkedvű volt. „A Szovjet Politikai Bizottságról jött elvtársak éppen most távoznak” — válaszolta. „Gerőt leváltották. Helyette Kádár lett az első titkár.”

Kopácsi közbevágott: „Nagy elvtárs, 300 halott van a Parlament előtti téren — az Ön kormánya ártatlan emberek véérébe gázolt!”

Ennek hallatán Nagy Imre hangneme megváltozott.²⁴

Losonczy és Donáth befejezték az általuk írt dokumentum javítását és visszamentek az Akadémia utcába. Épülettől épületig lopakodva haladtak, hogy védekezzenek a még mindig röpködő lövedékek ellen. Vásárhelyi hazament. Útközben egy holttesteket szállító teherautó haladt el mellette.

Az Akadémia utcában a hangulat majdnem pánikszerű volt. Mikoján tanácsára a pártvezetőség már elhatározta, hogy Gerőt leváltják a Párt vezetői tisztjéről. Losonczy felolvasta az általuk szerkesztett dokumentumot a még mindig túlnyomó többségében ellenséges érületű Központi Bizottság előtt. Hangsúlyozta: „Ami most folyik, nem ellenforradalom, hanem forradalom!” A dokumentum azt állította, hogy a kinti események a Párt politikájának logikus következményei. Ennek nem volt sikere. A Szabad Nép főszerkesztőjének, Horváth Mártonnak kivételével mindannyiuk (köztük Nagy, Lukács és Szántó) a korábbi politika folytatása mellett szavaztak: a kinti események „ellenforradalmat” jelentenek, és mint ilyet kell kezelni azokat. Gerő izgatottan mondta nekik: „Azt akarják, hogy a tömeg ott kint meglinecseljen?”

Donáth átadta írásukat Kádárnak, mint Gerő utódjának. A dokumentumban Losonczy és Donáth hivatalosan lemondtak Politikai és Központi Bizottság-béli tagságukról. Kádár azt kérte tőlük, hogy még ne hozzák nyilvánosságra a lemondásukat.

Amikor Hanák professzor magához tért, a Központi Bizottság épületének alagsorában a padlón feküdt, jobbra a kijárat mellett, amely az utca nyugodtabb, jobban védett részéhez vezetett. Ebből az alagsori helyiségből magas ablakok nyíltak egy folyosóra, amelyben cserépbe ültetett pálmafák voltak. Kis idő elteltével, félig morfiumkábulatban, vérének egyre növekvő tócsáját figyelve, fájdalmai közepette mellette elsiető emberek különös csoportját látta: a pártvezetőség elhatározta, hogy itt az idő az épület elhagyására, mielőtt az épületet megostromolnák és mindannyiukat meglinecselnék.

Gerő élenjárt a kiáltásban: „*Menjünk! Menjünk! Menjünk!*”

A többiek kevésbé voltak eszeveszettek. Mező Imre, akit most neveztek ki a Budapesti Pártbizottság első titkárává: volt már a mostaninál nehezebb helyzetben is élete folyamán. Szerény, mérsékelt hangnemben beszélt. A terem közepén Hanák felismerte Nagy Imrét és Mikoját (mindkettőjüket cigarettafüst vette körül), és Losonczy, Piros és Apró is ott volt. Hanák semmi jelét sem látta annak, hogy

Nagy Imre kényszerítve lenne, ahogy később mentegetőzött. Ellenkezőleg: nagyon is tudatában volt annak, hogy ő a pillanat embere. Kiss Károly a hátsó kijáráthoz ment, és kezében revolvert forgatott, arra az eshetőségre készen, ha a felkelők esetleg betörnek az épületbe.

Amint Nagy elhaladt mellette, felvonta szemöldökét Hanák Péter vértócsában fekvő alakja láttán, akit mint akadémikus társát ismert. „Hanák elvtárs, mi történt Önnel?” — kérdezte.

Hanák fájdalmai közepette felelte: „Kint az utcán rám lőttek.” Nagy Imre nyilván nem tudott erről semmit sem.²⁵

Délben Hanák professzort bekötözték és csatlakozhatott a küldöttséghez, Beérhez, Székelyhez és a rektorhelyetteshez, Kardoshoz. A rádiót bekapcsolták, amely 12 óra 33 perckor hírül adta, hogy Gerő helyett Kádár János a Párt első titkára. Ezt követően maga Kádár beszélt. Majd Hanákot kórházba szállították.

Az amerikai követség előtt egy ideig komor kiáltozás követte a tömeggyilkosságot. A súlyos ágyútűz alábbhagyott. A követségi munkatársak felkeltek a padlóról. A telexgépet visszatették az asztalra, és a kezelő új üzenetet küldött Washingtonba: *„Amíg tartani tudjuk a kapcsolatot, értesítjük Önöket, hogy az amerikai követség előtt még mindig nagy tömeg kiáltoz segítségért stb.”*

A tömeg a bejáratí vasajtóval szemben csődült össze. Katona Géza az ajtón belül állt és a kovácsoltvas ajtón keresztül igyekezett vigasztalni a tömeget: „Mi mindent láttunk, láttuk a tömeggyilkosságot, üzenetet küldtünk Washingtonba.”

De a tömeg olyan méretűvé növekedett, hogy kezelhetetlenné vált, és a kiabálás egyre fokozódott. Spencer Barnes sápadt volt. Rövid nyilatkozatot fogalmazott, kilépett a kis erkélyre és felolvasta. Katona és egy információs tisztviselő, Nyerges Antal mondatról-mondatra fordították a tömeg számára, fennhangon:

„Megértettük a helyzetet.”

„Kormányunknak olyan részletesen jelentettük, ahogyan csak képesek voltunk.”

„Meg kell érteniük, hogy mi magunk nem dönthetünk.”

„Ez a kormányunkra és az Egyesült Nemzetekre tartozó ügy.”

„Évek óta vagyunk Magyarországon. Azt hiszem, megértettük a helyzetet.”

Ezt követően a tömeg széteszlott, de nem jó hangulatban. Felkiáltások hallatszottak: „Adjatok fegyvereket! Mi megvédjük akkor önmagunkat!” És: „Hol vannak az Egyesült Nemzetek? Vegyék rá

őket, hogy küldjenek csapatokat!“

Egy középkorú asszony és a fia mentek sietősen a Perczel Mór utcában, a követség melletti rövid mellékutcában, amikor egy barna színű Pobjeda luxuskocsi kanyarodott be a sarkon, közel a követség mögötti piachoz. Felment a járdára, megkerült egy fát és majdnem a falhoz nyomva őket, megállt. Két ember ugrott ki belőle és eltűnt az udvarban. Az amerikai katonai attasé a rendszámtáblájáról felismerte, hogy ÁVH-s autó. Nemsokára egy másik ÁVH-s autó érkezett nagy sebességgel az utcába, nyilván követve a másikat. Ebből több ember ugrott ki és ment az első két ember után. Öt perccel később kijöttek az udvarról, megmosták elképesztően véres kezüket, és az összegyűlt tömegnek azt mondták, hogy két szökevénnel végeztek. (Katona később megtudta, hogy mindkét ember fejét faltörő kosként verték a téglafalnak. Egy mentőautó szállította el a holttesteket.)

A tömeg elhatározta, hogy bosszút áll. Jaj volt annak, akit bőrkabátba öltözve fogtak el, mert a bőrkabátot az ÁVH védjegyének tartották. Az amerikai követséghez közel a tömeg meg akart ölni egy bőrkabátos férfit (nem tudta papírokkal igazolni magát), amikor Varga Zsigmond, egy huszonegy éves könyvelő a segítségére sietett. A tömeg őt is közrefogta, és csupán egy fegyveres, aki látásból ismer-te, mentette meg mindkettőjüket.²⁶ De a tömeg nem mondott le oly könnyen a céljáról: John MacCormac újságíró szemtanúja volt annak, hogy egy másik bőrkabátos embert, akit a közelben fogtak el, bevitték az udvarba és meglincselték, mert kijelentette, hogy ÁVH-s. Nem sokkal messzebb a negyvenhárom éves Éliás István kertészt, akinek hatalmas, erős testalkata elárult valamit a partizán előéletéről, elfogta egy fegyveres és elkiáltotta: „Ez ávós.“²⁷ „Maguk tökfek“ — kiáltotta Éliás, miközben kiszabadította magát. „Visel egy ÁVH-s ilyen csizmákat?“ Megmutatta a gumicsizmákat, amiket aznap húzott fel a soroksári állami gazdaságban.

„Értettem... Nyitva tartjuk a vonalat, ameddig csak lehetséges. Remélem, Önök is tartani tudják, amíg a tisztviselők megérkeznek.“

Washingtonban a telex-kezelő üzenetet szerkeszt a budapesti követségre. Budapesten már a délután közepén jár az idő, de Washingtonban még kora reggel van.

„*Mi is reméljük*“ — feleli a láthatatlan budapesti operátor üzenete. Hozzáteszi: „*Úgy látszik, vannak barátaink a Távirati Irodában.*“

Valahol egy névtelen személy keze megszakítja ezt a drámai

5000 mérföldes telexkapcsolatot: „Ha Önök rólunk beszélnek, legyenek biztosak abban, hogy van!”

„Értettem“.

Aranyszínű, vörös és rozsdabarna juharfaerdő veszi körül a szabad világ fővárosát. Diadalmasan pompáznak egy olyan országban, ahol sohasem lőttek 122 milliméteres lövedékeket a lakónegyedekbe, ahol a félelemmentes családoknak sohasem kellett alagsori pincékbe költözniük, hogy ott hallgassák a gépfegyverkattogást vagy a bombák robbanását.

Az Amerikai Külügyminisztérium kezelője megkockáztat egy megjegyzést: „Mögöttem áll egy ember, aki 1948-ban Bogotában volt. Mi tehát tudjuk, hogy milyen az a helyzet, amivel Önök szemben állnak.“

Távoli kollégájuk ruhája piszkos, mert egész reggel a padlón fekdött: „Hát, igen, ez az élet“ — kopogja. „Részemről eszem egy keveset itt helyben, nem akarom itt hagyni a telexgépet, amíg összekötetésben vagyunk.“

Az Amerikai Külügyminisztérium ötödik emeletén konferencia veszi kezdetét. A Rádió Budapestről hírül adja, hogy Gerő utóda Kádár János — ez olyan hír, ami rövid bejelentést érdemel.

A washingtoni McKisson megkérdezi Barnes-t Budapesten: „Mi a véleménye most Nagy helyzetéről?“

Barnes ezt feleli: „Ami itt van, az háborús helyzet. Nem tudjuk, mi fog történni. Tegnap az volt a benyomásunk, hogy a szovjet csapatok beavatkozásának kérésével Nagy Imre eljátszotta népszerűségének nagy részét. Nem tudjuk viszont, hogy hol áll pillanatnyilag, és milyen szemmel nézne a nép egy további visszavonulást Kádártól Nagy irányában. Feltételezzük, hogy Nagy Imre valóban miniszterelnök. Ha a szovjet csapatok behívásáért Gerőre hárítja a felelősséget, mindenért őt teszi meg bűnbaknak és további engedményeket tesz, esélye lehet. De nem tudunk eleget ahhoz, hogy bármit is biztosan mondjunk.“

30. RENDŐR EGY FURNÉRLEMEZSZÉKEN

Az éjszaka folyamán egy boldog, becsületes emberfajta jelent meg a forradalmi Magyarországon. Egy ötvenhárom éves mérnök halad át sebesen motorbiciklijével a fővároson, pipát tartva fogai között. Átvág szokott, rögzített útvonalán, a feldúlt Kálvin téren, amikor megdorgálja önmagát: „Nem! Most valamennyiünknek jóknak kell lennünk!” Ez furcsa, különös érzés. Később megvallja: ez olyan érzés, amelyet nem érzett azóta, hogy évekkel ezelőtt utoljára templomban volt.¹

Nincs fosztogatás. A Monday News-nak, a szenzációhajhász képes hetilapnak egyik riportere a vértől és sártól bemocskolt kirakatokat szemléli és ezt írja:

„Sápadt, de büszke emberek tekintetében, mint tükörben jelennek meg a tátongó, betört üvegű kirakatokban lévő cipők, ruhák és ezüsttárgyak. Tovább, lejjebb az utcán órák; ketyegésük halk, mint a halál szívverése. Mégis a kávé, cukor, cipő és ezüstékszer polcai érintetlenek, és a zsírhoz és a liszthez sem nyúl senki. És mindez olyankor, amikor sok háztartásban tegnap az utolsó készletek is elfogytak.“

Az egyik cukrászüzletben hiányzik két szelet torta, de egy 5 forintos érme van a helyükön. Az egyik kirakat azt a képet mutatja, mint ha az utcán szélvihar söpört volna végig: egy géppisztoly golyója fekszik a törmelékek között, de egy kitépett noteszlapon ott a feljegyzés: „Minden áru leadva a házfelügyelőnél. Mi nem vagyunk tolvajok.“²

Egy műegyetemi oktató így jellemezi a helyzetet: „Hasonló gondot fordítottak arra is, hogy a rejtett antiszemitizmus... minden megnyilvánulását elfojtsák Magyarországon.“ Az egyik késő délután megáll a Móricz Zsigmond körtéren, hogy lássa a rombolás képét. „Láttunk egy bőrdöngőt tele pénzzel, kitéve az egyik üzlet ablakába... A tér tele volt törött ablaküvegekkel, vakolat és téglatörmelékkel. A téren lévő házak falain forradalmi plakátok.“³

A cinikusok azt fogják mondani, hogy nem így kell lefolynia egy forradalomnak, de a magyarok gyermeki lelkek, egyszerű emberek. Négy nappal később az amerikai követség magabiztosan el fogja uta-

sítani a Kreml propagandavonalát, amely szerint a felkelők fasiszták és tolvaj gengszterek. A követség munkatársai személyesen megfigyelték a tört kirakatú üzleteket, amelyekben az áruk teljes épségben maradtak. Valaki felírta az épen maradt üvegrészre: „Így lopunk mi.“

Kitapinthatatlan hangulatváltozás van a levegőben. Péterfalvy ortodox püspök reverendában sorra járja a felkelő csoportokat és tudakolja, hogy kikre lönek, majd leplezetlen kíváncsisággal megy a további lövöldözések hangjainak irányába. Hosszú sorok állnak kenyérért egy pékség előtt. Teherautó érkezik, rajta a felirat: „Kenyer Budapest népének Körmend polgáraitól!“ Más teherautók is érkeznek, liszteszsákokat, céklát és répát hoznak a harcoló fővárosnak. A soroksári állami gazdaság dolgozói jellemző módon 800 liter tejet küldenek olyan felkelő központoknak, mint amilyen az Írószövetség, Kopácsi Rendőr-főkapitánysága, a Corvin köz, a Kilián laktanya és a Tűzoltó utca.⁴

Ezen a napon az angyalföldi állami kórház egyik dolgozója elmegy a Déli pályaudvarra, hogy ott bizonyos árukat vételezzon, és gépiesen a vasúti dolgozót „elvtársnak“ nevezi.⁵

„Én többé nem vagyok elvtárs“ — mondja a vasúti dolgozó. „Ez a szó többé nem létezik!“

Kilián György olyan magyar állampolgár volt, aki életét vesztette valahol Spanyolországban a polgárháború során. Az ő neve feledésbe merült volna, ha az Üllői út és a Körút sarkán, nagy forgalmú helyen álló Mária Terézia laktanyát nem nevezik róla el. Most a ‘Kilián’ nevet is el kellett távolítani az épületről — túlságosan sok rossz emlék tapadt hozzá. Az épület 1845-ben három központi udvar köré épült. Az épület négy, szürkére festett emeletét vörös zsindeletető fedte. A fő kijárat háromszoros bolthajtásos ajtó, a bolthajtás alatti rész 30 láb hosszúságú az udvar és az emberektől nyüzsgő Üllői út között. A 6 inch vastag díszes tölgyfa ajtó zárja el ezt a boltíves bejárati alagutat, és annak mindkét oldalához ezrediroda csatlakozik. Kívülről a földszinti ablakokat kovácsoltvas rácszat véd. Ez ideális kis erődtípmény a város szívében.

A laktanya parancsnoka, Csiba Lajos százados később így emlékezik: „Hermetikusan el voltunk zárva a külvilágtól, ezért nem tudtuk, mi történik kint. Először azért akartak benyomulni a laktanyába, hogy fegyvert szerezzenek, és emiatt harc robbant ki köztünk és a felkelők között. Október 25-én reggel a lövöldözés csúnyábbá vált. Ismételten telefonáltam ezért a Honvédelmi Minisztériumba.“⁶

A minisztériumban Maléter Pál ezredes fogadta Csiba hívását. Bata István, a honvédelmi miniszter azt parancsolta neki, hogy öt tankkal üzze el a felkelőket a Kilián laktanya környékéről.⁷

Lenin egyszer azt mondta, hogy ha a kommunisták akarják vezetni a tömegeket, fejjel és vállal följük kell magasodniuk.⁸ Maléter ilyen vezető volt. Struccként kimagasló tiszt. Felment a Jászai Mari térre, az ÁVH központba, ahol a 33. tankezred védte az ÁVH-parancsnokságot, és Pallos Ferenc parancsnoknak azt a rendelkezést adta, hogy adjon neki 5 tankot. Maléter felmászott Tari János százados T-34-esébe, és elindultak a laktanya felé.

Dél előtt tizenegy óra körül járt az idő, amikor a laktanyához ért a tankokkal. A Parlament előtti téren éppen akkor kezdődött a tömegmészárlás. A laktanyánál azt parancsolta a tank vezetőjének, hogy forduljon be a főkapuhoz. Először feszesen ült a tankban, mialatt különböző üzenetvivők jöttek ki időről-időre a bejárat alagútából, hogy fogadják a parancsait. Végül üzent, hogy küldjék le a parancsnokot, Csiba Lajost.

Csiba Lajos százados negyvennyolc éves, ideges alkatú, testes katonatiszt volt, kiugró szemmel a keret nélküli szemüvege mögött. Úgy nézett ki a helyzet, hogy mindenki lö mindenkire. Maléter a kapu melletti ezredirodából telefonált a Honvédelmi Minisztériumba, mialatt Csiba mellette állt és a száját nyalogatta. Maléter személyes dossziéja szerint hosszasan beszélt Kindlovics őrnaggyal, az operatív osztály fejével. „Jelentette, hogy helyreállítja a rendet és a harcosokat ellenőrzés alá vonja.“ A Honvédelmi Minisztériumban az egyik tiszt később így tanúskodott: „Maléter többször telefonált a Honvédelmi Minisztériumba. Jelentette, hogy mivel harcba bocsátkozott a felkelőkkel, nem lehetséges, hogy személyesen visszamenjen jelentéstételre.“⁹

Valamilyen változás már végbement az ezredesben. Talán az a látvány rázta meg, hogy magyarok harcolnak magyarokkal, talán felszínre jött benne a hazafi, vagy éppen az opportunist. De amikor Csiba említette, hogy már több, mint egy tucat felkelő van letartóztatva, Maléter hegyezte a fülét és ezt mondta: „Szeretnék találkozni velük.“

A letartóztatottak megtöltötték az ezredirodát. Maléter kiválasztott egy ártatlan képű fiatal felkelőt és kérdéseivel ostromolta: mi volt az indítéka, miért csatlakozott a felkeléshez? Talán a fiú nyílt, intelligens arcában volt valami, amiben Maléter felismerte a 20 évvel korábbi önmagát. A fiú félelem nélkül beszélt a 14 pontról, majd kihalászta elhalványult párttagsági könyvét, amelybe beletette a röplapot. Maléter

elolvasta. Ez volt számára a megingás pillanata, az a pillanat, amikor a hullámvasút kocsijának a szigorúan korlátok közé szorított, felfelé irányuló szakasza véget ér, és a kocsi szabadon, kötetlenül lefelé megy tovább. „Amikor a harc színhelyére értem, az a meggyőződés vett rajtam erőt, hogy a szabadságharcosok a magyar nép hűséges fiai“ — így jellemezte a lelkében végbemenő változást egy héttel később. Hozzátette: „Tájékoztattam a minisztert, hogy átálltam közé-jük.“ Ekkor Maléter úgy rendelkezett, hogy az ezredirodát ürítsék ki, majd egyedül beszélt telefonon valakivel: nem kétséges, hogy a minisztériumban. Csiba százados szerint a Honvédelmi Minisztérium azt a parancsot adta: „Csak akkor nyissanak tüzet, ha megtámadják magukat, tüsszék ki a laktanyára a kommunista címerétől megfosztott nemzeti zászlót, és Maléter cselekedjék legjobb belátása szerint.“

Amikor az ezredes visszatért, így beszélt az ifjú fogolyhoz: „Úgy határoztam, hogy szabadlábra helyezlek mindnyájukat. Menj vissza a felkelőkhöz és mondd meg nekik, hogy fegyverszünetet javasolok. Valamennyien magyarok vagyunk!“

A fiatal fogoly arca felderült. Maléter megismételte: „Senki se lőjön! Se ti, se mi!“

Az ezredes kezét fogott a fiatalemberrel. Egy kis tömeg hangosan éljenzett, amikor látta ezt a nem várt fordulatot. A nehéz gépfegyverek kattogása megszűnt. Tari János harckocsi parancsnok így számol be: „Azon a délután többször tüzet nyitottunk a Corvin köziekre. Maléter ... tüzünetre adott parancsot. Megtiltotta a tüzelést. Úgy intézkedett, hogy vonjuk vissza tankjainkat és fordítsuk meg ágyúinkat. Ugyanakkor megparancsolta, hogy tüsszük ki a nemzeti zászlót a laktanyára, miután kivágtuk belőle a köztársasági címet. A felkelők száza hatoltak be. Körülvettek minket és különböző fasiszta jelmondatoakat kiabáltak.“¹⁰

Ugyanebben az időben Angliában elkecsereedett küzdelem folyik a jampecek és a katonák között, sztrájkolnak az Austin Morris gyárban és Sydney Silverman akasztást eltörölő törvényjavaslatát tárgyalja a Parlament. Franciaországban egy Françoise Sagan nevű fiatal íróhoz fordulatot az irodalmár fejekben. Az Egyesült Államokban Maria Callas operaénekesnő bemutatkozik a New York-i Metropolitanban, és Dwight D. Eisenhower elnökválasztási küzdelmének végső szakaszát vívja ellenfele, Adlai E. Stevenson ellen. A választás november 6-án lesz. Ezen a napon — október 25-én — az elnök New Yorkban készíti elő nagy kampánybeszédét, amelyet a Madison Square

Garden-ben fog elmondani. Magyarország alkalmatlan pillanatban lépett. Eisenhower eldöntötte, hogy biztosra játszik. El akarja kerülni, hogy a Kreml az Egyesült Államokat tegye felelőssé a szovjet csatlós államokkal kapcsolatos problémák miatt. Eisenhower időt akar nyerni, hogy gondolkodhasson. Nem szeretné, ha hazugnak tűnne, de pontosan ez lesz a magatartásának tényleges következménye.

Ezzel egyidejűleg a Földközi-tenger térségében Angliának, Franciaországnak és Izraelnek együttes akciója a tetőpontjához közeledik. A CIA Eisenhowernek jelenti, hogy az angol és francia légierőt Cipruson, Máltán és Marseilles-ben összevonták. Felderítő repülőgépek Izrael fölött ott állomásozó francia légierőszázadokat fedeznek fel. Október közepe óta az Atlanti-óceánon keresztül leadott hivatalos híreikben Izraellel kapcsolatban tudatosan hallgatnak a franciák és angolok, ugyanakkor az amerikai kódfejtők a rádiós üzenetváltások sűrűsödéséről számolnak be Párizs és Izrael között. Ezekben a hetekben Eisenhower arra készíti korábbi szövetségeseit, hogy ne lépjenek fel Gamal Nasser ezredes ellen, amíg el nem szigetelődik. November 9-én Eisenhower titokban ezt mondja: „Mr. Edennel folytatott egész levelezésem során türelemre intettem az angolokat. De tíz nap alatt Mr. Eden sem telefonon, sem írásban nem válaszolt a leveleimre.“¹¹

John Foster Dulles, Eisenhower barátja és külügyminisztere is tanácsstalan volt. A washingtoni Virginia Avenue-ben lévő hivatalából politikai tőkét szeretett volna kovácsolni a kelet-európai felkelésekből, de ő is attól félt, hogy bűntársnak fog látszani a vérontásban. Ezen a reggelen Ike és Dulles két ízben beszéltek egymással telefonon. Dulles az Egyesült Nemzetek akcióját javasolta, de hozzátette, hogy először meg kell várni, hogyan alakulnak az események Magyarországon. Protokollfőnöke, Wiley T. Buchanan dühös volt: sokszor hallotta, hogy Dulles ezt mondja: „Ha valaha a vasfüggöny szakadozni kezd, mindenképpen gyorsan odamegyünk“. Most ez az eset áll fenn, de Dulles semmit sem csinál ebben az irányban.

Lettek volna olyan titkos akciók, amiket az amerikaiak azonnal megtehettek volna, ha meglett volna bennük az akarat. „Nem tudom, hogy Ön tudja-e, vagy sem“ — írja később Eisenhower egyik fő tanácsadója egy külügyminisztériumi barátjának —, „hogy egy csomó páncélöklöt akartak a felkelés alatt Nyugat-Európából Magyarországra szállítani, de mi ezt az akciót leállítottuk.“¹² A CIA és szócsöve, a Szabad Európa Rádió még folytatja a szóbeli propagandáját, de Eisenhower és Dulles beletapostak a fékbe.

Washingtonban a reggeli órákban Dullest telefonon felhívják Chi-

cagóból, hogy Richard Nixon, az elnök helyette tudni szeretné, kelle valami nyilatkozatot tennie Magyarországgal kapcsolatban. Dulles egyetért azzal, hogy ez bizonyosan kívánatos lenne. „A szívtelen elhallgatásnak máshol rossz következményei lesznek“ — mondja kuncogva. De ugyanakkor óvatosságra int. „Nem akarunk semmilyen fel fordulást. Mr. Nixon hivatkozhat arra, hogy szeretjük Magyarországot és a személyes szabadságot, amely fennmaradt és előretör. Megemlítheti a szovjet csatlósállamok cseppfolyós állapotát is, és azt, hogy jó esélyek vannak arra, hogy ezek az államok a jövőben visszanyerhetik függetlenségüket és szabadságukat.“

A washingtoni diplomátákat életkoruk és a hatalomban eltöltött számos év cinikussá tette. Továbbá: a New Yorkban székelő Egyesült Nemzetek Szervezete is Washington vonzáskörébe tartozik. Az Egyesült Nemzetek nagyszámú amerikai küldöttsége nem rokonszenvezik Nagy Imre kormányával. „Ők kommunisták, mégpedig a veszélyes fajtából. Különösen rossz az előéletük.“¹³ Amikor délelőtt 11 órakor az USA Egyesült Nemzetek Szervezetében delegált követe, Henry Cabot Lodge telefonon javasolja, hogy kérjék a világszervezet aktív fellépését a magyar felkelés mellett, Dulles neheztelve ezt mondja: „Nem akarunk a Szovjetunióknak alkalmat adni arra, hogy minket tegyen felelőssé a magyar felkelésért.“

12 óra 56 perckor Dulles mégis felhívja a New Yorkban tartózkodó elnököt és sürgeti, hogy tegyen nyilatkozatot Magyarország mellett. A fogalmazvány, amelyet Dulles javasol, szorosan követi azokat az érveket, amelyeket aznap reggel kapott a Budapesten tartózkodó Spencer Barnestől.¹⁴ Barnes javasolja az 1849-cel való párhuzamot, amikor Magyarország úgyszintén az oroszok ellen harcolt a szabadságért, és indítványozta, hogy az USA tegyen közzé olyan nyilatkozatot, hogy a felkelők követelése mindössze az emberi jogok biztosítása, amire minden szabad nemzetnek jogos igénye lehet. Mindez szépnek és ártalmatlannak látszik. Barnes azt is javasolta, hogy Ike mondja ezt is: „A szovjet csapatok alkalmazása a magyar nép ellen minden erkölcsi törvény megszegését jelenti, és azt bizonyítja, hogy Szovjet-Oroszország Magyarországot tisztán gyarmatnak tekinti. A magyarok a demokratikus szabadságjogokat követelik a maguk számára, és erre válaszolt a Szovjet nyers erőszakkal.“

Ike végighallgatja Dulles javaslatait és azt mondja: „Azt hiszem, mindehhez hozzá lehet tenni egy végső mondatot arról, hogyan érez Amerika népe ezzel a helyzettel kapcsolatban.“

A szöveg megvitatását követően Dulles megfogalmazta ezt a mon-

datot: „Ebben a pillanatban az amerikaiak szíve Magyarországért dobog.“ Ez a veretes mondat Eisenhower porhintése, amely nem valószínű, hogy hatással lenne bármely szovjet parancsnokra. De Dulles számára még ezek a szavak is riasztók: felhívja Jacob Beam-et, egyik kelet-európai szakértőjét és felolvassa neki a szöveget.¹⁵ „Lehet-e így fogalmazni? Nem hoz-e ez minket összefüggésbe a lövöldözéssel?“ Beam megnyugtatta: „Nem hiszem. Ez nagyon jó mondat.“

E délután később Dulles azt az üzenetet hagyja testvére, a CIA-főnök számára, hogy hívja fel őt. Allen Dulles jelenti, hogy a CIA által pénzelt New York-i Magyar Nemzeti Bizottmány is tele van ötletekkel. A maga részéről attól tart, hogy beleavatkozhatnak a fegyveres küzdelembe, azáltal, hogy a „latin népek útján“ az Egyesült Nemzetekhez fordulnak. Foster megmagyarázza Allennek, hogy mi az ő taktikája: megvárni, hogyan alakulnak az események. Fél órával később az elnök újra felhívja. Ike is inkább a megfontolt, mint gyors akció híve. Hozzáteszi: „Nem gondolom, hogy egyedül bele kell mennünk ebbe. Úgy tünne, mintha mi tennénk azt belpolitikai...“ A mondatot befejezetlenül hagyta, de amikor azt mondta, hogy azt szeretné, hogy legalább a nagyobb NATO-országok csatlakozzanak az akcióhoz, Dulles figyelmezteti: „Vonakodnának hozzánk csatlakozni. Ők ezt választási fogásként értelmeznék.“

Ike azonban makacskodik: „Szeretném, ha a szövetségeseink — legalább vonakodva — hozzájárulnának a közös akcióhoz. Holnap reggel visszamegyek Washingtonba, és akkor az lesz az első, hogy megbeszéljük ezt a dolgot.“ Majd ezzel fejezte be: „A legrosszabb az lenne, ha olyasmivel vádolnának minket, amihez valójában nem is fűződik érdekünk“. Ezt követően Foster azt mondja Lodge követnek, hogy körbeadnak egy levelet a magyar békeszerződés többi aláíróinak a számára, azok reakcióinak kipuhatolására. „Ha azok ellene vannak, akkor nekünk legalább *okunk* van arra, hogy ne cselekedjünk.“

Az est folyamán az Amerikai Külügyminisztérium összeállított egy dokumentumot, amely inkább az Egyesült Nemzetek közös akcióját javasolja, mint az Egyesült Államok egyoldalú fellépését. Lodge este hét órakor táviratozott Dullesnek, amelyben kifejezte helyeslését. Ez a távirat rávilágít az Egyesült Államok 1956-os külpolitikájának felszínességére. „Még ha a szovjet vétó meg is akadályozná a végső cselekvést, a kezdeményezés hozzájárulna az Egyesült Államok és az Egyesült Nemzetek tekintélyének növeléséhez a csatlós nemzetek szemében, akik jelenleg nem sokra becsülik a világszervezetet, mert a múltban képtelen volt megérteni nehéz helyzetüket.“ A táviratban

Lodge a következő tervet részletezte: az Egyesült Államok viszonylag enyhe határozati javaslatot fog előadni és támogatni, amelyet a Szovjetunió elkerülhetetlenül megvétőz. Ezt követően az amerikaiak javasolhatják: az Egyesült Nemzetek küldjön megfigyelőket Magyarországra. „Ez nagy mértékben ésszerűnek és őszintének fog tűnni.” Következtetése: „Maximális támogatást fogunk kapni, ha addig üjtük a vasat, amíg meleg.”¹⁶

Hruscsov helyesen mérte fel az Egyesült Államok bizonytalankodását, és elhatározta, hogy blöffölni fog. A Kreml Vejliko Micsunovics jugoszláv követet Hruscsov sürgős üzenetével repülőgéppel Titóhoz küldte. Közben a Kreml irányvonala megkeményedett. A szovjet újságok a felkelést a marxizmus szabvány szókészletével jellemezték: azt állították, hogy külföldről sugalmazott „ellenforradalom”.¹⁷ Az Egyesült Államok ravasz követe, Charles („Chip”) Bohlen Moszkvából október 25-én küldött táviratában felhívta a figyelmet, hogy Hruscsov határozott határidőt tűzött ki: a Kremlnek legkésőbb november 6-ig végleges megoldást kell találnia a magyar válságra, mivel ezen a napon rendezi meg a bolsevista rezsim a moszkvai Balsoj színházban a hagyományos november 7-i ünnepséget.¹⁸

Münchenben a Szabad Európa Rádió munkatársai számára irányelveket adnak, amelyek emlékeztetnek: „Az a kérdés, hogy ki hívta segítségül a szovjet csapatokat, kevésbé fontos, mint az, hogy Nagy Imre képes-e és akarja-e megtartani az ígéretét: megpróbálja elérni az összes szovjet csapatok kivonását Magyarországról.” Ezen a napon, október 25-én Budapesten a Rádió adói még mindig szilárdan a kommunisták kezén vannak. A Rádió nem említi a Parlament előtti téren végbement vérengzést. Kenetteljes felszólítások hangzanak el, amelyek nyugalomra intenek, és ismételten bejelentik, hogy Nagy Imre rövidesen nyilatkozni fog a Rádióban. Délután 1 óra 5 perckor a Rádió bemondója tájékoztatja a kétségek között élő lakosságot Gerő elbocsátásának mámoros fogadtatásáról. „Angyalföldön a munkások ölelkeztek és csókolóztak. Az emberek kitűzték a nemzeti zászlót a házukra. Mindenütt jókedv. A Nagykörúton, a Múzeum körúton és másutt a Himnusz-t és a Marseillaise-t éneklük.”

Az igazi helyzet azonban nem volt ilyen kedvező a rendszer szempontjából.

Délután három órakor a Kilián laktanya körül a helyi fegyvernagyvas érvénybe lépett. Maléter ezredes kiállt az Üllői útra a főkapu elé. Az öt ideszállító T-34-es mellett úgy nézett ki, mint egyenruhába öl-

tözött strucc. Feje és válla kimagaslott a tömeg fölé, amely szinte áhíttal tekintett rá. Egy fiatalember hozzáfurakodott. Kezében Kossuth-címer, amelyet ő rajzolt. Maléter engedélyt adott neki, hogy a címert kifüggeszse a laktanya falára, az eltávolított vörös csillag helyére. Később a délután folyamán a fegyveres felkelőknek egy küldöttsége meglátogatta a Kilián laktanyát és megkérdezte Malétert, hogy mire van a katonáknak leginkább szükségük. „Kenyérre“ — mondta Maléter és nemsokára frissen sült cipókkal megrakott busz gördült be az udvarra.

Az Üllői út túloldalán, a Corvin közben a fegyveres felkelők megszilárdították a helyzetüket. A főhadiszállásukat a körte alakú Corvin moziban rendezték be, amelyet, mint egy szigetet a félig elrejtett Corvin köz közepén, minden oldalról hétemeletes lakóházak vesznek körül. A mozi épületében 200-300 fegyveres felkelő tartózkodott. Minden felkelő igazolványt kapott. Amikor Szabó Zoltán, a buszsofőr ide érkezett, azt tapasztalta, hogy a felkelőknek 2 tankelhárító ágyújuk van. Különböző reguláris katonákat is észrevett a felkelők között.¹⁹ Valaki a Körútról kézzel jelzéseket adott, amikor egy szovjet tank arra közeledett, és a közön át az egyik tankelhárító ágyúból tüzeltek a tankra. Egy kis idő elteltével a tankok sokkal gyorsabban haladtak és minden irányban ágyúztak az épületekre. Az egész környék nemsokára romhalmazzá változott.

Az Üllői út körzetében 2 db 155 milliméteres önműködő gépfegyver harcképtelenné vált: az egyik felrobbant, a másik hátulról megrongálódott. Egy hosszú orosz gépesített hadoszlop tankelhárító ágyúkkal, ágyúvontatókkal és csapatszállító járművekkel haladt a város központja felé, és a Corvin közből megsemmisítették. A katonák szénné égett hullái és elégett felszereléseik beborították az utcát a harc színhelyén.²⁰ A felkelők a kommunista ifjúsági szervezetekben megtanulták, hogyan kell partizánharcot folytatni. Mulatságos volt, hogy itt éppen az történt, amit egy szovjet szerző, Fagyejev írt meg „Az ifjú Gárda“ című könyvében. Számtalan háborús film mutatta be a gerillaharcok minden részletét. Hősi orosz partizánok másztak fel a náci tankokra és dobtak benzines palackokat a németekre. A tankokból kiszálló németeket tűz alá vették. Most a magyar fiatalok tudják a módját az oroszok elleni harcnak. Az egyik iskola kémiai szertárában nitroglicerint találtak nagyobb mennyiségben. Elszállították a Corvin mozihoz, ahol a kémiához értő egyetemisták megtöltötték a palackokat ezzel a könnyen robbanó folyadékkal. Máshol az utakat szappannal bekenték és olajat öntöttek rá vagy beszórták kavicssal, ezért a

tankok csuszkáltak, mint elefántok a márványlapokon. Az oroszok ki-másztak a gépszörnyetegekből, és akkor lesből leadott lövéssel végeztek velük.²¹

Egy olasz újságíró, Bruno Tedeschi szemtanúja volt egy fiú küzdelmének. A fiú egy 16 tagú csoport egyik tagja volt, amely feltartóztatott egy szovjet tankoszlopot, amely éppen befordult feléjük északról a Szabadság hídról. Hallották a szovjet gépágyú hangját, amint a tankoszlop közeledett a Bartók Béla úton. Ezek az utak túl szélesek ahhoz, hogy a tankokra benzines palackot dobjanak, és a magányos kézigránát nem lett volna elég egy T-34-es tank felrobbantásához. Ezért a felkelők felfűztek egymás mellé több kézigránátot. A fiú nemzetiszínű karszalagot viselt. „Az édesanyám varrta fel” — magyarázta izgatottan. Hat kézigránát volt nála összefűzve. „Egyedül fogok végezni vele” — mondta és az egyik tank után eredt. A kézigránátfűzért a tank tetejére célozta, de azok kiestek a kezéből. Haragos könnyek folytak a fiú arcán, felkapta a kézigránátfűzért és a második tank tornyára dobta. Nagy robaj közepette a tank felrobbant és magával vitte a fiút is az örökkévalóságba.²²

Az utcákon senki sem volt biztonságban. Egy huszonegy éves adminisztratív dolgozó, aki az előző napot azzal töltötte, hogy járta a várost és holttestekbe botladozott, hallotta a Rádió felhívását és bement munkahelyére.²³ Hallotta a délelőtti zajokat a Parlament felől, amely csupán néhány száz yardnyira volt a hivatalától, és látta, hogy golyók hullanak a szemközti épületekből. Akkor az egyik ablakból lelőtték a hivatal portását. A hivatalt bezárták, de az egyik barátja azt mondta: „Nézzük meg a harcokat!” A Corvin mozi előtt álltak, amikor a barátját megölte egy eltévedt golyó. „Haragos voltam és rémült” — mondta később amerikai kikérdezőinek. Egy halott szovjet katona géppisztolyát elvette, és a következő 5 nap alatt a felkelőkkel együtt harcolt.

A Parlament előtti tömeggyilkosság után több ezer tüntető az angol követség irányába futott, és 50 tüntető bement a követségre. Leslie Fry, az előzékeny budapesti angol követ lejött és meghallgatta az izgatott beszámolót. Az egyik férfi, aki a többieknel összeszedettebb volt, tiltakozását fejezte ki a rendszer állítása ellen, hogy a szovjet csapatok a Varsói Szerződés értelmében avatkoztak be a magyar felkelésbe. A Varsói Szerződés ugyanis csak arra az esetre tette kötelezővé a szovjet segítséget, ha Magyarországot *külső* támadás érné. A jelenlévő tüntetők arra kérték az angol kormányt, hogy vigye ezt az „agressziót” az Egyesült Nemzetek elé. Fry biztosította őket: „Minden tőlem telhetőt megteszek, hogy a kormányomat tájékoztassam az

eseményekről.“ (Az angol követségnek saját rádióadója volt.)²⁴

A tömeg ezután az amerikai követségre ment, és ott kiáltozni kezdtek: „Ölik a munkásokat, segítsetek!“. Az osztrák követségen a követ összeszedett több autóra való osztrák állampolgárt, hogy azok elhagyják az országot. A bécsi Neue Kurier tudósítója kilépési engedélyért ment a rendőrségre. Amikor az Astoria szállóból, ahol lakott, kilépett, azt tapasztalta, hogy autójának szélvédőjét átlőtték és a futómű is megsérült a szálló körüli harcok során. „Most akarja elhagyni Budapestet?“ — kérdezte a rendőr. „Nem tanácsolnám. Azt hallottuk, hogy hadseregünk egyes részei Győr felé tartanak. Most visszavonulóban vannak.“

Az osztrák követséghez közel újabb gépfegyverropogást lehetett hallani, és a tömeg izgatottá vált. Az egyik asszony a bécsi riporternek ezt kiáltotta: „Ön német? Osztrák? Nős? Van egy gyönyörű lányom! Vegye el feleségül, és akkor ő megmenekül ebből a pokolból!“²⁵

Nagy Imre elhatározta, hogy a sztálinista múltja miatt kompromittálódott Piros belügyminisztert leváltja és helyébe új belügyminisztert nevez ki. A rendőrségnek és az ÁVH-nak most dr. Münnich Ferenc lett a legfőbb parancsnoka, aki két nappal korábban még belgrádi követ volt. Münnich a modern Magyarország egyik legintrikusabb embere. Fejér megyei, művelt polgári családból született. Hatvanöt éves, kövér, kemény alkoholista, olyan ember, aki negyven évet töltött háborúkban és forradalmakban. Kedvenc mondása: „Csak a nagy szerencsémnek köszönhetem, hogy valahol nem végzett egy golyó velem.“ Személyes vonzereje van, a nők kedvence és sok nyelven beszél. A Tanácsköztársaság idején Kun Béla titkára, majd a bukás után vele együtt külföldre távozott. 1920 után a Szovjetunióban élt, majd „Otto Flatter“ álnéven Spanyolországban harcolt és a sztálingrádi fronton magas szovjet katonai rangot ért el. Hruscsov személyes bizalmát élvezte, és valószínűleg magas NKVD-s rangja is volt. Noha Rajk nevezte ki Budapest rendőrfőkapitányának, túlélte a Rajk-pert követő tisztogatásokat. Orosz nőt vett el feleségül, de kiábrándult belőle. Rákosi azonban nem adott engedélyt a válásra. 1947-ben Münnich beleszeretett titkárnőjébe, Etelkába, aki harmincöt évvel volt fiatalabb nála, de eleven, nagy műveltségű nő, és Münnichet hősként tisztelte. Szürkére festette a gesztenyebarna haját, hogy életkorban közelebb állónak tűnjék hozzá. Amikor Münnich, ez a nehézsúlyú forradalmár megérkezett október 23-án Belgrádból Budapestre ugyanazon

a vonaton, amelyen Gerő és Hegedűs is utazott, az első útja Etelka lakására vezetett. A nőtől tudta meg, hogy mi készül Budapest utcáin.

Október 25-én délután Münnich Ferenc elnyomta cigarettáját és az Akadémia utcába sietett, hogy Nagy Imrével találkozzék. A belügyminiszteri poszt nagyon kedves volt a szívének. Mint belügyminiszter szorosán együttműködött Iván Szerov tábornokkal, az új szovjet tanácsadóval. A következő napokban Münnich gyakran eltávozott a Belügyminisztériumból és eltűnt egy ismeretlen rendeltetésű szovjet páncélozott autóban. Valószínűleg ilyenkor a szovjet követségre látogatott. Elég annyit mondani, hogy a Budapesten később róla elnevezett utca az általa vállalt belügyminiszteri kulcsszerep emlékének adózott. Jó sok idő telt el addig, amíg Etelka újra látta őt.

A Parlament előtti tömeggyilkosságról szóló szóbeszéd semmit sem veszít a hatásából. Délután három órakor bosszúsomjas tömeg jelent meg az utcákon. Hol tartózkodik az ÁVH törzskara? Kevés ember tudja ezt biztosan, ezért a tömeg Kopácsi budapesti Rendőr-főkapitánysága felé veszi útját: elmennek a Deák téri, golyószabdalta fehér épülethez. A teret hirtelen több ezer haragos ember tölti meg, készen arra, hogy az épületben lévő valamennyi rendőrt megsemmisítse egyiket a másik után. Van, akinél fegyver is van, de senki sem viselkedik barátságosan.²⁶ Kopácsi hangos, ütemes kiabálást hall: „Le a vörös csillaggal!”

A rendőrfőkapitány lelkileg nehéz helyzetben van. A vörös csillag életének egy részét jelenti. Ez a csillag a jelképe a nagy kommunista testvériségnek, amelyért harcolt, bujkált, embert ölt és életben maradt. Egyenruháján fél tucat kitüntetés ugyanazt a szovjet csillagot mutatja!

„Le a vörös csillaggal!” A kevés épen maradt ablaküveg megre-meg a kiáltozástól. Kopácsi zsebre vágja büszkeségét és parancsot ad: vegyék le az épületről a vörös csillagot! A csillag levételét gúnyos nevetés követi, de a tömeg további kívánságokkal áll elő: „Engedjétek ki a foglyaitokat!” „Ha nem engeditek ki őket, betörjük az ajtókat.”

Kopácsi emberei közel készítik az ablakokhoz a könnygázgránátokat. De a köpcös ezredes gondolkodik az ablakok mögött: géppisztolypárbaj fog kialakulni emberei és a tömeg között, amit valószínűleg tömeges lincselés követ. Kopácsi kezébe vesz egy furnérlemezséket és megkér két önként vállalkozó rendőrt, aki kimenne vele szemtől szembe a tömeghez. Két rendőr előlép: a sofőrje és egy forradásos arcú tiszt a XIV. kerületből. Leteszik a géppisztolyukat és fegyvertelenül kimennek a térre.

Először a tömeg nem veszi észre őket, amikor közöttük utat törnek maguknak.

Az ütemes kiabálás fülsiketítő:

„Nyisd ki! Három percet adunk!“

A tér közepén Kopácsi felmászik a székre, csendet kér és beszélni kezd. Teljes csend ereszkedik a térre: onnan terjed tova, ahol ő áll. Bemutatkozik a tömegnek. Azt kéri, hogy bízzanak meg öt embert, azok jöjjenek be és nézzék meg belülről a Budapesti Rendőr-főkapitányságot. „Maguk kiengedhetnek minden szabadságharcost és politikai foglyot, ha találnak ilyet, de nem engedhetik ki a közönséges bűnözőket.“

Kopácsi két társa az öt embert bekalauzolja az épületbe. Maga Kopácsi ott marad a téren, egyensúlyozva a széken, amíg csak valamenyny fiatal őrizetbe vett felkelő el nem hagyja az épületet. Egy hang ezt kiáltja: „Kopácsi, legalább add ide nekünk a géppisztolyaidat és a löszeredet!“

Kopácsi gúnyosan mosolyog: „A Budapesti Rendőr-főkapitányságnak az a feladata, hogy a rendet fenntartsa. Hogyan tarthatnánk fenn a rendet üres kézzel?“

Felkapja székét és visszamegy az épületbe.

Nagy Imre, az oroszul beszélő, Moszkvában kiképzett politikus, aki 1930 óta szovjet állampolgár, visszahúzta ingujját és megnézte Schaffhausen arany óráján az időt: az óra délután 3 óra 25 percet mutatott. Megköszörülte torkát és elkezdett beszélni a Rádió mikrofonjába. Hangján észrevehető volt a nyugtalanság, és a szavai ismét csalódást okoztak. Kétértelműen beszélt: egyfelől a zavargást népi felkelésnek nevezte, másfelől a rosszért a „kisszámú ellenforradalmárt és provokátort“ tette felelőssé. Azt is mondta: feltett szándéka, hogy mindvégig a szovjet csapatokra fog támaszkodni. „A szovjet csapatokat, amelyek beavatkozását a szociális társadalmi rendünk életbevágó érdekei tették szükségessé, azonnal vissza fogják vonni, mihelyt a béke és a rend helyreáll.“ Nagy Imre reformigéretei során a már ismert zsargont használta. Hallgatói csak akkor hegyezték a fülüket, amikor bejelentette (és ez engedménynek látszott), hogy tárgyalásokat kezdett a Kremlllel a szovjet katonaságnak Magyarországról való kivonásáról a „proletár nemzetköziség“ és a „nemzeti függetlenség“ alapján, bármit is jelentsenek ezek a marxista frázisok.²⁷

A felkelők elkezdik kinyomtatni röpirataikat és plakátjaikat, noha szövegeik nincsenek összehangolva és kezdetlegesek. Az egyik röplap aznap délutánra általános sztrájkra hív fel, de így végződik: „Éljen

az új kormány, Nagy Imre vezetése alatt!“. A Bajcsy-Zsilinszky úton a hadsereg Zrínyi nyomdájában egy katonatiszt az erkélyről röplapot szór: az „Új Ideiglenes Forradalmi Kormánynak“ és a „Nemzeti Honvédelmi Bizotmánynak“ a kiáltványát. Ez a röplap követeli a státárium felfüggesztését, a politikai foglyok számára amnesztiát, az ÁVH lefegyverzését és Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből.²⁸

Az oroszoknak egyre nagyobbak a veszteségeik. A Budapesti Rendőr-főkapitányság előtt csikorogva áll meg egy Joszif Sztálin-tank. A benne ülő két személlyel orvlövészek végeztek. A holttesteket hátul az autóparkolóban földelik el az áldozatok egyre növekvő tömege mellé. Az orosz tank őrnagyi rangban lévő parancsnoka a szagból és szakállából ítéletően két-három napig lehetett a tankban. Ez a tiszt besántikál a kapitányságra, hogy találkozzon Kopácsi két szovjet tanácsadójával. „Borzasztó“ — mondta, „tegnap reggel óta elvesztettem tetterőm legnagyobb részét. Nem aludtunk és nem ettünk. Mit mondjak e két fiú szüleinek?“

A délután közepén már félhomály veszi körül az amerikai követiséget. Spencer Barnes a két ügyeletes tisztviselő kivételével elengedi munkatársait. A bejárattal szemben még mindig kétezer ember áll. Nemzeti zászlókat lobogtatnak és a Himnusz éneklik. Tom Rogers idegesen olvassa fel a tömegnek ismét Spencer Barnes rögtönzött nyilatkozatát. „A helyi idő 16 óra 31 perc“ — kopogja le a telexgép kezelője. Rogers a következő üzenetet diktálja le Washington felé: „Ha van Önöknek valami javaslatuk, amelyre a jövőben hivatkozhatunk, örülnénk, ha ezt közölnék velünk.“ De délután öt órakor az Amerikai Külügyminisztérium még mindig nem kínált fel Budapestnek semmi javaslatot sem. „Kivéve: Önök újra kifejezhetik a felkelőkkel való rokonszenvünket.“ Október 29-ig ez az utolsó hivatalos kapcsolatfelvétel Washington és a budapesti amerikai követség között.

Este nyolc óra körül hagyta el Katona Géza a követiséget. Amint hazaért, egy nyitott katonai teherautó gördül el mellette, tele katonákkal és néhány bekötött fejű, illetve karú civillel. Bement a lakásába, lehúzta a redőnyöket és magnószalagra vette a nehéz gépfegyverek és szovjet ágyúk távolból hallatszódó, jellegzetes hangját. A szovjet tüzéség ugyanis tüzet nyitott a Városliget felől. Vacsora után bekapcsolta a rádiót a rövidhullámon. Amerika Hangja már beszámolt a Parlament előtti tömeggyilkolásról. Ez a beszámoló MacCormac jelentésén alapult. A követség nem-hivatalosan engedélyezte MacCormacnak, hogy erről az eseményről telexen jelentést küldjön Washingtonnak.

Az amerikai követség munkatársainak a szálláshelye mögött megállt egy tank, és egy álarcos, középkorú férfi átmászott a kerítésen és megzörgette a kerti kaput. Először franciául beszélt az egyik diplomata feleségével, majd németül. Az álarcos férfi azt kérte az asszonytól, hogy vegyen át egy levelet és juttassa el az Egyesült Nemzeteknek. A levél aláírása: „Magyar Harcoló Fiatalok Szervezete.“ „A szabadságharcosok egyik vezetője vagyok“ — mondja magyarázatul a férfi. „A bolsevisták hat évig tartottak börtönben. Azért jöttem ide, mert ha elmegyek az Önök követségére, a követség előtt esetleg rendőrök várnak rám. Csak két további napra való lőszerünk van. Tudjuk, hogy nem győzhetünk, de tovább akarunk harcolni.“

Az asszony hajnal felé az amerikai követségen keresztül Washington felé továbbította az álarcos férfi üzenetének nyers fordítását: „Az Egyesült Nemzeteknek. Ez az írás a magyar ifjúság és a magyar munkátestvérek nevében íródott, akik Önökhöz fordulnak, miközben reménytelen harcukat vívják a vörös terror ellen... Azt tapasztaljuk, hogy kormányunk politikája nem egyéb, mint Moszkva kiszolgálása, és teljesen ellentétes azzal, amit a magyar nemzet akar.“ Az üzenet ismerteti a Rádióért és a Szabad Nép székházánál folytatott küzdelmet, majd így folytatja: „Tájékoztatjuk az Egyesült Nemzeteket, hogy ez a harc immár nem forradalom, hanem szovjet katonák ellen küzdünk, ezek ellen a minden emberi képzeletet meghazudtoló szörnyetegek ellen... Arra kérjük az Egyesült Nemzeteket, hogy bocsássák vitára felhívásunkat. Mi, magyar ifjak magyarok akarunk maradni, és ha a reménytelen harcunk során meghalunk, halálunk fog emlékeztetni a rendszerre. Kérjük, imádkozzanak értünk!“

Búcsúzásul a férfi ezt mondta: „Ezt a levelet ne mutassák meg egy magyarnak se! Kérem, felejtse el, hogy valaha is látott engem! El kell küldenie ezt az üzenetet! Két napja harcolok alvás nélkül. A tank vár rám. Némi kávénak nagy hasznát vennénk — három emberem van még a tankban.“

Az asszony eloltotta a villanyt és adott a férfinak néhány sörösuveget kávéval megtöltve, hogy adja át embereinek. „Elnézést, hogy a kerítésen másztam át“ — mondta az álarcos. A tankban várakozó emberek legalább úgy örültek az üvegeknek, mint a kávénak.²⁹

31. A FELKELES ÁRHULLÁMA

„Ön hallott a felkelésről“ — mondotta egy szerszámkészítő vontatott orrhangon dr. George Devereux-nek, az amerikai vizsgálónak. „És valójában mégsem tud róla semmit sem. Én részt vettem benne. Lőttem, miközben dörögtek az ágyúk. Nem tudom megmondani, hogyan jutott eszébe a magyar népnek a felkelés, hiszen nem volt vezetője, nem volt kész terve. Az emberek egymástól kértek fegyvert. Az emberek egymással versengve vállalkoztak a harcra. Ezt mondták: Adjatok fegyvert! Tudom, hogyan kell a puskát használni!“¹

Felcsillan a szeme, amikor felidézi a jelenetet. Izzadság csillog a homlokán. Letörli kis zsebkendőjével. Sugárzik belőle a munkásosztály ellenségessége.

„A Déli pályaudvar felé közeledett egy 110 milliméteres ágyúval felszerelt 75 tonnás tank. Tizenkét-tizennégy éves fiúk ugrottak ki a kapualjakból, felmásztak a tankra, felemelték a tank tetejét és bedobták a benzines palackot. Egy tizenhárom éves lány odafutott a tankhoz, rádobott ő is egy benzines palackot. Az oroszok megijedtek és löni kezdtek, de a lány nem futott el, hanem a tank fölött kiürített két további benzines palackot, és utána a tank azonnal felrobbant. Semmi más fegyverünk nem volt, csak géppisztoly, puska, kézigránát és Molotov-koktél...“

A többi nagy városok sem maradtak mentesek a forradalomtól. Az egyik ilyen város volt Győr, két órányira nyugatra Budapesttől a Bécs felé vezető út mentén, 60 000 lakosával és a nagy Wilhelm Pieck gyárával (amely mozdonyokat és vasúti kocsikat gyártott). Négy budapesti egyetemista terjesztett itt röplapokat október 23-án, amikor ÁVH-sok letartóztatták őket. Egy nappal később a városban már parázslott a felkelés lángja. Egy rendőr őrnagy magabiztosan azt állította, hogy szerinté itt a budapesti példa nem ismétlődik meg — egyébként pedig a fővárosban is elítélték a munkások és a katonák a „fasiszta ellenforradalmat“. Egy régi kommunista párttag kevésbé volt optimista: „Higgyék el nekem, elég, ha egy ember integet itt a főúton piros-fehér-zöld zászlóval, és az egész Párt összeomlik tíz perc alatt. Egy órával később pedig a Párt jelenlegi vezetői átlépik a csehszlovák határt.“²

Ezek prófétai szavak voltak: ugyanazon a napon délben a Baross

utcában megjelent egy kommunista agitátor mintegy húsz férfi élén, ő hozta a zászlót. A következő félórában a mögötte lévő tömeg ezer főre nőtt. A Városházára kitűzték a kommunista címertől megfosztott nemzeti zászlót. Majd az agitátor felmászott a tetőre és eltávolította onnan a vörös csillagot, és a tömeg a megyei pártszékház elé vonult. Köztük számos idealista kommunista is volt, olyanok, mint Földes Gábor, egy tehetséges zsidó, akinek az egyetemi felvételét a funkcionáriusok valamilyen ürüggyel elutasították. Valamiképpen felküzdötte magát: a városi színház igazgatója lett. Földes bátor, sőt vakmerő ember volt. Elég vakmerő, hogy egy lélegzetvételre kiáltson olyan összeegyeztethetetlen politikai jelszavakat, mint: „szabadságot akarunk!“, és: „éljen a Párt!“. De eléggé bátor, hogy később az akasztófa alá menjen vezető szerepéért, amelyet ezekben a napokban betöltött. A Párt szovjet és magyar tankokat hívott segítségül, hogy megvédje magát, de nemsokára 10 000 emberrel találta magát szemben.

Földes személyesen szólította meg a pártfunkcionáriusokat a megyei párház lépcsőjén. Felszólította őket, hogy tájékoztassák Budapestet: Győr azt követeli, hogy a budapesti felkelőket ne nevezzék fasisztáknak. „Ők szabadságharcosok, ők a mi szabadságunkért is harcolnak!“ A magyar tankok néhány perccel később megindították motorjukat és elmentek. Legénységük tisztelete jeléül levette a sapkáját. A tömeg ezt kiáltozta: „Rabok tovább nem leszünk!“ Az orosz tankok fedélzeti nyílása zárva maradt. A saját parancsaikhoz igazodtak: Győrben nem nyitottak tüzet, sem akkor, sem később; még akkor sem, amikor a tömeg köpdöste őket.³

A gyári munkások csatlakoztak a tüntetőkhöz. Eltávolították a vörös csillagot a gyárak tetejéről és hullatták vérüket, amikor megdöngették a börtön kapuit, hogy kiszabadítsák az ott fogva tartott politikai foglyokat.⁴ Akkor az ÁVH-sok tüzet nyitottak, és mielőtt a tömeg elkergette őket, meggyilkoltak egy lányt és két férfit. Csupán négy-öt ÁVH-s embert fogtak el a felkelők; tisztjeik mind elmenekültek, sok közülük Csehszlovákiába. Az ÁVH-sok a legtöbb dokumentumukat elégették, de az 1951-es börtönyilvántartás megmaradt. Abból a felkelők megtudták, hogy abban az évben 699 személy volt Győrben börtönben, és csak egy név mellett szerepelt: a „szabadult“ szó. A foglyok foglalkozása sofőr, gyári munkás, pincér, szerelő — csupa kisember. Valamennyiük életét az ÁVH-sok és a funkcionáriusok tették tönkre.⁵

Győrből a felkelés átterjedt nyugati irányba Magyaróvárra, az

osztrák határhoz mintegy 10 mérfölddel közelebb eső városba.⁶ Körbejárt a hír a gyári munkások között, hogy ezen a pénteken azonnali tiltakozó menet megy Magyaróvárra, a budapesti munkásokkal való szolidaritás jeléül. „Első alkalommal fordult elő, hogy a gyárban mindenki politikáról kezdett beszélni” — emlékezik vissza egy asszony, aki a helyi gépgyárban dolgozott. Dél előtt tíz óra körül Magyaróvár lakosságának többsége gyülekezett. A tömeg a helyi kaszárnya elé akart vonulni, hogy eltávolítsák a vörös csillagot. A felvonulók többsége mezőgazdasági főiskolai növendék, illetve gyári munkás volt (ez utóbbiak a tejüzemben és a bauxitgyárban dolgoztak). Először egy ÁVH-s laktanya mellett kellett elmenniük. Amíg meneteltek, énekeltek. De az ÁVH-soknak két elrejtett gépfegyver-állásuk és mintegy 30 jól képzett emberük volt. Amikor a tömeg közeledett, az ÁVH-s parancsnok azt kiáltotta: „Állj! Mit akartok?” A tömeg továbbnyomult előre. Ekkor a tiszt elővette pisztolyát és leadott egy figyelmeztető lövést. Majd a gépfegyverek tüzet nyitottak a tömegre, közben kézigránátok is hullottak. A 400 tüntető szétszóródott, és az utat halottak és sebesültek borították be. 59 polgári lakos halt meg. Ezt követően a helyi rendőrség csatlakozott a felkelőkhöz, és az ÁVH-sokat lefegyverezték.

A magyaróvári incidens, ami egyike a felkelés alatti leggonoszabb gyilkosságoknak, annál borzalmasabb volt, mivel olyan városban történt, ahol Budapest felé haladván minden nyugati újságírónak keresztül kellett mennie. Amikor a fiatal olasz újságíró, Bruno Tedeschi meglátogatta a következő nap a halottasházat, a holttestek egymás hegyén-hátán feküdtek. „Majdnem mindannyian fiatalok voltak — már amennyire ezt én meg tudtam ítélni. A vér szaga, keveredve a virágok illatával, amelyeket a helyi lakosok hoztak, áthatotta a halottasházat.”⁷

Azóta, hogy a Dachaut felszabadító szövetséges csapatok 1945-ben „szertartásosan” meggyilkolták az összes német katonát, akiket a tábor közelében foglyul ejtettek, nem volt még egy olyan bosszú, amely olyan gyorsan bekövetkezett volna, mint ahogy ez történt Magyaróvárrott. A mosonmagyaróváriak Győrbe üzentek erősítésért, és Földes Gábor színházigazgató volt az, aki a büntetőexpedíciót vezette Magyaróvárra aznap délután. Az expedíció azt tapasztalta, hogy az ÁVH-s kaszárnyából szinte minden ávós elmenekült.⁸ Három tiszt még ott volt, a parancsnokuk sehol. A három tiszt közül kettőt a büntetőexpedíció tagjai agyonvertek. Pötzt Flóra, egy huszonhárom

éves gyári munkáslány, aki mindig orvos szeretett volna lenni; a kórház környékén kószált, amikor az életben maradt, sebesült ÁVH-s tisztet beszállították oda. Ezt az ávóst „laposra“ verték. Aztán senki sem akart hozzáérni, ezért maga Pötz Flóra térdelt le mellé és kötözte be a sebeit. Az ÁVH-s koponyaalapi törést és agyrázkódást szenvedett. Állandóan ezt nyögte: „Jézus, Jézus.“⁹

Magyaróvárott Forradalmi Tanácsot állítottak fel. Egy sereg embert nyugtalanított, hogy ennek a Forradalmi Tanácsnak a feje Nagy Béla lett, aki a gépgyár korábbi párttitkára volt, de egy évvel korábban kizárták a Pártból. Többen megfigyelték, hogy a korábbi funkcionáriusok az új forradalmi vezetők között új külszín öltöttek magukra és feltették a karjukra a felkelők karszalagját. Köztük korábbi ávósok is voltak, és közéjük tartozott a helyi Mezőgazdasági Főiskola tanulmányi igazgatója is, aki egészen addig fanatikus támogatója volt a rendszernek.

Vasárnap temették az áldozatokat. Fekete zászló lengett a kórházon és a Városházán. Az érzések a tetőpontra hágtak. A tömeg behatolt a kórházba, ahová a megvert ÁVH-s embert operálni vitték. Hordágyon feküdt, amikor a tömeg rátalált. A sebészfőorvos vállat vont és Pötz Flóra tiltakozását figyelmen kívül hagyva megengedte a tömegnek, hogy a súlyosan sérült ávóst kivigyék a kórházból. Egy gyári munkás szerint a tömegben egy zsidó bátran felszólította a többieket, hogy ezt az embert hagyják békén: „Mit akartok ettől a nyomorulttól? Ő beteg ember!“. Gyorsan elhallgattatták: „Akarsz te is egy pofont?“. Az ávós véres holttestét a város főútján, a Lenin úton a lábánál fogva akasztották fel egy platánfára. „Ez lett az erőszak vége“ — emlékszik vissza a gyári munkás.¹⁰

A Szabad Európa Rádió úgy határozott: eljött az ideje annak, hogy a kommunistaellenes propaganda Moszkva más rab népeire is áttérjedjen. A propaganda irányvonala most ez volt: „A magyarországi események gyors és sürgető figyelemztetésül szolgálnak az összes rab ország vezetői számára, hogy nagyot és gyorsan lépjenek a függetlenség és a szabadság irányába. Ha nem így tesznek, bizonyosan ugyanazzal a helyzettel találják majd magukat szembe, amivel magyarországi kollégáinknak most kell birkóznuk.“

A Szabad Európa Rádió politikájának összegzését megtelexezték a Rádió New York-i központjába: „*Ha a jelenlegi kormány át akarja magát menteni, hangsúlyoznia kell a szovjet csapatok azonnali kivonásának szükségességét.*“

Mindezidáig a Szabad Európa Rádió hangja volt az egyetlen központi irányvonal a felkelők számára. Budapesten Spencer Barnes számára világosnak látszott, hogy különböző felkelő csoportok vannak. Közülük néhány nyugodt és felelős emberekből áll. Mások fokozatosan elkeseredettek és paranoiássá váltak az ÁVH piszkálódásai következtében. Az amerikai követségnek az volt a benyomása, hogy a szovjet parancsnokság a tényleges vérontást a minimumra akarta csökkenteni. De a Szovjet kezdeti puhasága a felkelők újonnan megtapasztalt bátorságával együtt meghosszabbította a harcokat és lehetővé tette, hogy a felkelők olyan szervezettségre tegyenek szert, „amellyel kezdetben nyilvánvalóan nem rendelkeztek”.¹¹

A követség környékén jelentősebb események nem történtek a késő délutáni tüntetés óta. De sötétedés után másutt fellángolt a harc. A budai oldalon, a Moszkva térhez közel este 9 óra 30 perckor egyórás harc kezdődött, és éjfél után is súlyos gépfegyverropogás hallatszott. Barnes azt gyanította, hogy a felkelők kézre kerültek, amikor az utcák viszonylag néptelenné váltak. De a fegyverropogás október 26-án is folytatódott és a nap folyamán az erőssége fokozódott. Arra nem volt bizonyíték, hogy a harcokba a szovjet gyalogság is beavatkozott volna. De reggel hét órától kezdve magyar csapatok járőrszolgálatot teljesítettek az amerikai követséghez közel és megállították a járókelőket. Barnes elrendelte, hogy a Széchenyi rakparti bérházban lakó amerikaiak költözzenek be a követség épületébe, amikor nagy szovjet csapatösszevonások történtek az ÁVH központja és a Honvédelmi Minisztérium körül. Ezek az amerikaiak az éjszakát a követség alagsorában töltötték.

12 óra 30 perc körül olyan fejlemény történt, ami amerikai szemmel fontosnak tűnt: úgy látszott, hogy valahol hivatalos ellenzék kezd alakot öltetni. Egy idegen elhaladt a járőrök mellett és bement a követségi épületbe. Úgy mutatkozott be, mint annak a csoportnak a vezetője, amely a röplapok ezreit nyomtatta ki a Zrínyi-nyomdában az előző napon. Egy új kormány alakításáról beszélt, és arról, hogy az előző éjjel négytagú küldöttség kereste fel Nagy Imrét. „Nagy Imre egyetértett minden követelésünkkel” — mondotta. „De ragaszkodott hozzá, hogy támogassuk, mint a jelenlegi, törvényesen alakult kormány fejét.”

Az illető megadta nevét és telefonszámát. A követség kényes helyzetben volt, de beleegyezett, hogy meghallgatják ezt az embert, anélkül, hogy ténylegesen tárgyalásokat folytatnának vele. A férfi délután három órakor tért vissza. Tanácsot kért, hogy az „új kor-

mány“ mit tegyen, és azzal kapcsolatban is, hogy miként lehetne egy nemzetközi fórumot behozni Magyarországra. „Nagy csinálni fog valamit, hogy megtartsa a jelenlegi kormányzati rendszert Magyarországon“ — figyelmeztetett. „Nagy azt mondja, hogy ha nem szűnik meg a vele való szembenállás, annak borzalmas következményei lesznek. ‘Új kormányom’ tagjai meg vannak győződve, hogy Nagy Imre komolyan gondolja, amit mond. Beszámoltunk a 8 orosz tankról, amely ma reggel a Lenin körúton haladt, és az út mindkét oldalán lőtte az épületeket.“ Majd hozzátette: „Sem én, sem más a felkelők közül nem hisz Nagy ígéretében, hogy a szovjet csapatok kivonulnak, ha leteszszük a fegyvert.“ A követség beleegyezett, hogy azonnal tájékoztatja Washingtont, mihelyt a hírközlési lehetőségek helyreállnak.

Mindazonáltal az MTI nem volt hajlandó továbbítani a követség kódolt táviratát. Spencer Barnes a fent említett dolgokkal kapcsolatban este hét órakor táviratozik, de az üzenet Washingtonba csak 56 órával később ér el. Egy másik táviratban megállapítja:

„Pillanatnyilag kritikus kérdés... a felkelők szervezettségének mértéke. Nyomatott sajtójuk van. Noha néhány szovjet tankot megsemmisítettek, nincs bizonyíték a Molotov-koktélok egybehangolt alkalmazását illetően... Mi úgy gondoljuk, hogy a Molotov-koktélok egybehangolt alkalmazása a felkelők központi irányítotttsága első jeleinek egyike lenne... Talán ez a kérdés a legfontosabb, mivel bármekkora lenne is ennek a katonai ereje, az Egyesült Nemzetek Szervezete másképpen kezelné az esetet. Követségünk sürgősen jelenteni fog ezzel kapcsolatban minden értesülést.“

A Központi Bizottságon belüli, nyilvánosságra nem hozott dühkitörések október 26-án egész nap folytatódnak. Hegedűs András miniszterelnök-helyettes ezen a reggelen alszik először néhány órát a felkelés kezdete óta egy díványon, Gerő dolgozószobájában. Hegedűst hirtelen felrázza egy fiatal funkcionárius (Ács Lajos vagy Szalai Béla). „Félelmetes a helyzet: le akarják fegyverezni az ÁVH-t! Tennie kell valamit!“ Az álmából felriasztott Hegedűs visszatér az ülés-terembe és ismét Nagy Imre terve ellen beszél. „Ha azt tesszük, amit Nagy elvtárs követel, kiszolgáltatjuk az ÁVH embereit a tömeg erőszakának.“ A tervet elejtették, de csak egy időre.

Nagy Imre és három embere, Donáth, Losonczy és Lukács össz-

pontosított támadást indítanak a régi rendszer ellen. Ugyanakkor azt követelik, hogy a Párt határolja el magát a nyilvánosság előtt a Moszkva által adott veszélyes minősítéstől, amellyel ezt a népfelkelést fasiszta puccsnak nevezte. (A sztálinista többség ezt a javaslatot elutasítja. Hegedűs jelenleg beismeri: „Ekkor én még mindig azt hittem, hogy ez ellenforradalom.“)¹² Az egyik személy dühösen kiáltja: „Ez árulás! És az árulók közöttünk vannak, a Párt Központi Bizottságában!“¹³ A régi kommunista Donáth Ferenc így emlékezik vissza: „Az egész Központi Bizottság együtt volt; több, mint száz ember. Csak mi ketten adtunk hangot ennek a véleménynek, és a Központi Bizottságnak csak egy tagja támogatott minket: Horváth Márton főszerkesztő. Mindenki más ellenünk volt. Hegedűs, Gerő, Marosán, a Budapesti Pártbizottság első titkára, Kovács István és Hazai Jenő különösen kifakadtak. Ezt követően Kádárnak megmondtuk, hogy a továbbiakban nem óhajtunk részt venni a Központi Bizottság összejövetelein, bár ezt nem hozzuk nyilvánosságra.“¹⁴

Az utcán a helyzet ugyanaz volt, mint korábban. Nagy Imre emberei óvatosságból azt kérték, hogy páncélozott autóban kísérjék őket haza. Ez azonban október 27-e (szombat) reggelig nem lehetséges. Addig az Akadémia utcai épület egyik hivatali helyiségében térnek nyugovóra. Másnap reggel a páncélozott autó a Margit hídon keresztül megy velük hazafelé. A Fő utcában egy tankkal ütköznek össze, aminek következtében Donáth könnyű sérüléseket szenved és két-három napig otthon marad.

Ahogy egy tavon tovaterjed az árhullám egy földrengés után, néhány napos késéssel felfordulások veszik kezdetüket a Budapesttől távolabbi helységekből is. Egy-két napig ezekben a helységekből talán haboztak az emberek, talán nem értesültek a budapesti hírekről vagy egyszerűen nem hittek benne. Kisebbségi, jelképes cselekmények történtek: Harkányban a szovjet emlékművet lerombolták. Az ipari termelés nagyjából leállt: a nagyobb gyárak bezártak (néhány nagyobb élelmiszerüzem és közhasznú gyár kivételével). A szénbányák munkalassításba kezdtek: annyi szenet termeltek, amennyi a belföldi szükségletekhez éppen elegendő, de ennél többet nem. Mihelyt vidéken is elterjedtek azok a hihetetlen hírek, hogy sem az oroszok, sem az ávósok nem legyőzhetetlenek, a dermedt parasztok vasvillájuk után nyúltak — de nem a termés betakarításáért. Vidéken a funkcionáriusok gyakran olyan kis kaliberű hivatalnokok, akiket máshol elkövetett hibákért büntetésül száműztek vidékre. Az ÁVH és a hadsergő erői vidéken szétszórtságuk miatt túlságosan gyengék voltak.

Időnként a parasztok passzívák maradtak ugyan, de jóindulattal figyelték a felkelést. Összegyűltek a gyűlölt szövetkezetekben, hogy elsőként legyenek, akik visszaveszik a földet, a szerszámokat, a gépeket és élőállatokat az állami gazdaságokból, szövetkezetekből és traktorállomásokról. Ahol a parasztok úgy döntöttek, hogy tovább dolgoznak, munkájukkal csak egy volt a céljuk: élelmet tudjanak vinni a felkelőknek. Jellemző egy huszonhét éves agronómus esete egy Pécs környéki traktorállomáson, aki körbejárta az összes helyi szövetkezetet a Munkástanács nevében, amelybe beválasztották. Azt kérte, hogy két teherautónyi élelmiszert adjanak az éhező Budapestnek. A valóságban 24 teherautónyi élelmiszert szedett össze, és 70 ember jelentkezett önként az élelemnek Budapestre való szállításához.¹⁵

Mélyen bent az országban még a forradalom is makacssággal találta magát szemben. Balassagyarmaton a szegény, negyvenhét éves ács, Palkovics László elégnék találta, hogy elpanaszolja: „Ha két idegen találkozik, elég egy biccentés és azonnal megérti mindegyikük, mit gondol a másik: rossz idők járnak ránk”.¹⁶ Az idő tájt néhány egyetemista jött Budapestről és egy tüntetést szervezett. 15 000 ember vonult ki az utcára, eltávolították a vörös csillagot, elénekelték a Himnuszot az orosz emlékműnél, de magát az emlékművet nem rombolták le. Majd egy Forradalmi Tanácsot alakítottak, amely a rendelkezéseit a budapesti Rádióból merítette, ami csak fejfájást okozott. A Forradalmi Tanács általános sztrájkot hirdetett, de amint Palkovics megjegyezte: „Hogyan mondjam meg a népnek, hogy nem végzek az ácsmunkámmal a tél beállta előtt, mivel Budapesten forradalom van?” Ebben a kis városban úgy ment tovább az élet, mint egyébként: csak annyi volt a változás, hogy a vonatok nem mentek keresztül a vasútállomáson. Az egyetlen határozat, amivel Palkovics egyetértett, a szövetkezet feloszlata volt. „Valamennyien újra független iparosok akartunk lenni.” Két nap telt el azzal, hogy a funkcionáriusok vitáztak és ellenvetésekkel tettek. Két nap elteltével Palkovics vette az állványzatát és kalapácsát, majd kijelentette: „A saját dolgaimat hazaviszem.” A többiek is követték példáját, és a szövetkezet feloszlott.

A nagyobb vidéki városok utcái sokszor kis Budapestté váltak. Október 25-én a forradalom áradata elérte Szegedet, Győrt, Pécsét, Szolnokot, Miskolcot, Magyaróvárt, Szombathelyt és Hatvant. A vidéki eseményekről 19 helyi MTI-tudósító küldött Budapestre jelentést, és az új forradalmi sajtó ezekről hírt is adott.¹⁷ Hasonló zavargásokat jelentettek Nagykanizsáról, Veszprémből, Egerből és Gyön-

gyösről is. A szovjet csapatok csak egyszer avatkoztak be: az MTI Várpalotáról, a nagy bányaközpontból halálos áldozatokról és sebesültekről számolt be. Budapestről jött mozgékony egyetemista csoportok járták a vidéket és folytattak propagandát. Az ilyen csoportoknak különféle vezetői voltak: értelmiségiek, diákok, korábbi politikai foglyok és köpönyegforgatók is. A helyi rádióállomásokat elfoglalták. Sok helyen a helyi pártházak felgyújtották. Az ÁVH-s egységeket szétszórták, egyes ávósokat megöltek. A lefoglalt ÁVH-s dossziék alapján azonosított besúgókat is felkutatták és legyilkolták.

Mindenki szerette volna tudni, kik voltak a besúgók. Sárosvárott, a 10 000 lakosú városban az ÁVH-s központ éppen a plébániával szemben volt. A rendőrsztek a plébánosnak és Mikes Ferenc katolikus papnak köszönhették életüket.¹⁸ Ezek beleegyeztek, hogy a plébánián elhelyezik a titkos ÁVH-dossziékat, és ezzel megmentették a helyi besúgók életét. Mindazonáltal maguk a kíváncsi papok beletekintettek a dossziékba, és megdöbbenve tapasztalták, hogy a városból három pap szintén rendszeresen adott információkat a paptestvéreiről az ávósoknak.

A román határhoz közeli, 140 000 lakosú Debrecenben a forradalmi események a budapesti eseményekkel egyidejűleg kezdődtek. Itt is voltak diákgyűlések és határozatok. Október 23-án este 2000 ember tüntetett. A helyi Néplap a követeléseiket csak „felvizezett” formában közölte. A villamosokról a vörös csillagok eltűntek. Mialatt az izgatott tömeg figyelt, három fiatal felmászott a vasúti állomás tetéjére és eltávolította onnét a vörös csillagot. „Tudtam, hogy forradalom kezdődött el” — mondta egy asszony.¹⁹ Az éj folyamán a vörös csillagok minden középületről eltűntek, kivéve a Rendőr-főkapitányságot, ahol a rendőrök tüzet nyitottak és megöltek egy idős cipészt. „Forradalmi Szocialista Bizottság” vette át a város irányítását.

Az első éj folyamán Budapestről nyilván kiküldték az utasításokat a vidéki ÁVH-s erőknek. Ezek között az is szerepelt, hogy tartóztassák le az esetleges bajkeverőket. Pécsett, a jugoszláv határhoz közeli és hagyományos nacionalizmusáról híres bányavárosban október 24-én reggel az ávósok letartóztatták az összes rossz káderet.²⁰ De a mérleg már a másik oldalra billent. Október 25-én a Pécsi Rádió bejelentette, hogy megalakult a Baranya Megyei Forradalmi Bizottság. Október 26-án hajnali 2 óra 20 perckor a helyi Rádió közvetítette a helyi ÁVH-s parancsnok, Bradacs György ezredes kiáltványát: „Figyelem! Figyelem! Kijárási tilalom! További intézkedésig Pécs városának egész területén hajnali 5 óráig kijárási tilalmat rendelek el!”

Ezután cáfolták, hogy bármilyen hatósági szerv csatlakozott volna a Forradalmi Bizottsághoz. „Bárhol találkozunk velük, azon nyomban felakasztjuk őket!” — jelentette be Bradacs.

Ezt könnyebb volt mondani, mint megtenni. A bányászok azonnal sztrájkba léptek, és Bradacs úgy határozott, hogy szabadlábra helyezi a két nappal korábban letartóztatott személyeket.

Október 26-án délelőtt 11 óra 45 perckor a Pécsi Rádió már nyilvánvalóan a felkelők kezén volt. A Rádió ezt a közleményt sugározta: „Kinizsi és Zrínyi ellenállási csoportok, jelentkezzenek! További utasításokig a támadás iránya változatlan!” Csikor professzort, a Pécsi Egyetemen a katonai tudományok előadóját, az egykori katonatisztet nevezték ki a felkelők parancsnokává. Munkatörzsének vezetőjévé egy hosszú börtönbüntetésből szabadult harmincöt éves férfit neveztek ki, aki korábban a pécsi egyetemen biokémiát tanított. Ez utóbbi apja magas tisztséget töltött be a Horthy-rendszerben, és ő maga is századosként szolgált Horthy alatt.²¹ Október 27-én a Pécsi Városházán, a Forradalmi Tanács gyűlésén Bradacs letartóztatását követelték — sőt néhányan „gyors népi igazságszolgáltatást” sürgettek ellene. A helyzet kritikussá válhatott volna: még 1200 ÁVH-s állt fegyverben. De az egyetemi hallgatók küldöttsége harc nélkül bejutott az ÁVH-s központba. Bradacs elég sokáig ott maradt, hogy letegye az esküt a forradalom támogatására, majd nyomtalanul eltűnt.

Úgy tűnt, hogy Pécssett győzött a forradalom, de a felkelők máris súlyos mulasztásokat követtek el: az ÁVH-parancsnok, Bradacs kisiklott a kezükből, nem kutattak fegyver után a helyi pártközpontban, nem fegyverezték le a zöld ávósokat, mert azt hitték, hogy ezek lojálisak a felkeléssel szemben. A fő pártfunkcionáriusok elmenekültek. A felkelők annak sem voltak tudatában, hogy a magyar vasúti rendszernek külön távközlési kapcsolata van.

Az orosz tankok százai haladtak Kecskeméten át a főváros felé. A vörös csillagokat itt is eltüntették a középületekről, és a rendőrség mintegy 200 puskát adott át a tömegnek. De mivel egy szovjet hadosztály elfoglalta a várost, nem volt sok lövöldözés. A város kezdetben a kommunisták irányítása alatt maradt, de október 28-án a budapesti győzelem híre megfordította a helyzetet. A tömeg a Városházára ment, elkergette a kommunistákat és Forradalmi Bizottságot szerveztek.²²

A magyaróvári vérengzés után Nyugat-Magyarországon a hatalomátvétel simán, gyorsan zajlott le. A győri és magyaróvári munká-

sok támogatásával Sopron népe lefegyverezte az ÁVH-s egységeket. Két bizonytalan nap után a Budapesthez közeli Tatabányán a lakosság elfoglalta a megyei pártközpontot és a Belügyminisztérium kihegyezett hivatali helyiségeit október 26-án. A munkások és a katonák Ideiglenes Forradalmi Bizottságot alakítottak. Ugyanazon a napon több ezer ember látványos, fegyelmezett tüntetést rendezett a zalaegerszegi megyei pártközpont előtt. Noha az épületből lövöldöztek rájuk, a helyi rendőrség, a hadsereg és az ÁVH-s egységek nem avatkoztak be, és az ÁVH-s egységeket a következő nap lefegyverezték, épületeiket és fegyvereiket átadták a Munkástanácsnak.

Nyugat-Magyarországon Győr lett a felkelés központja. Északkelet-Magyarországon pedig a csehszlovák határhoz közeli Miskolc, Borsod megye fővárosa és — a sors iróniájaként — az ország számos vezető kommunistájának szülővárosa.

Itt október 24 óta voltak forradalmi zavargások. Az acélüzemekben munkástanácsokat választottak. Október 25-én a korai órákban egy barátja telefonált az egyik szemtanúnak, Sultz Árpádnak: „A Munkástanács nagy tüntetést szervezett.” Sultz taxit fogott és akkor ért oda a felvonulókhoz, amikor azok úton voltak a város központja felé.²³ A tüntetők nagyjából úgy viselkedtek, mint máshol: eltávolították a vörös csillagokat, politikai jelszavakat kiáltottak és nemzeti zászlókat lengettek.

A miskolci egyetemen tartott tömeggyűlésen munkás- és katonatanácsokat alakítottak, 72 taggal. Öt órán keresztül beszéd beszédet követett. A hallgatóságot alkotó óriási tömeg harsány hangon előadta összes követelését. Megszerkesztettek egy 21 követelésből álló listát: követelték a szovjet csapatok kivonulását, az ÁVH feloszlását és egy új kormány alakítását. Amikor a helyi párttitkár megpróbált beszélni, lerugdosták a szónoki emelvényről. A nagygyűlés további részében a katonaság és rendőrség helyi vezetőinek sikerült meg egyezésre jutniuk az új tanáccsal. Hamarosan egy titkos Miskolci Rádió kezdte sugározni a 21 pontból álló követeléseket.

Másnap, október 26-án a Miskolci Rendőr-főkapitányság előtt tüntetettek. Az előző tüntetés során letartóztatott fiatalok szabadon bocsátását követelték. Egy ÁVH-s százados, Csürke László egy darabig — hasztalanul — parancsra várt, majd elvesztette türelmét. Emberei tüzet nyitottak a tömegre, amely szétoszlott. De később a tömeg visszatért, Szuhakállóról való szénbányászok társaságában, akik dinamittal voltak felfegyverkezve. Behatoltak az épületbe és bent megölték több rendőrtisztet. A bosszú részeként a tömeg összeverte

Csüskét és megkísérelték a lincselést. Csürke legjobb barátját, Mohai Istvánt megcsonkították. Sötétedéskor már a Munkástanács gyakorolta az ellenőrzést az egész város felett. Másnap a Miskolci Rádióban közzétették ezt a nyilatkozatot: „A sztálinista provokátorok éreztették a nép jogos büntetését.”²⁴ A helyi szovjet helyőrség létszáma alacsony volt.

Október 26 után sok hullámhosszon lehetett hallgatni a felkelők kezére került rádióadók híreit. A Pécsi és Nyíregyházi Rádió is a felkelők ellenőrzése alatt állt. A felkelők birtokolták a nagyobb teljesítményű Győri Rádióadót is. Ez utóbbi hallható volt Nyugat-Európában is, és egyes híreit átvette a Szabad Európa Rádió. Később a Magyaróvári és a Szombathelyi Rádiót is a felkelők ellenőrizték, és ezáltal lehetségessé vált, hogy a „Szabad Győr Rádió” adásait egész Nyugat-Magyarország hallgassa.

Budapesten a jól őrzött szükségstúdiók adásait sugárzó Rádió még mindig szilárdan a funkcionáriusok kezén volt. Egy műszaki egyetemi oktató így foglalja össze: „A forradalom első néhány napjában kizárólag Szepesi-Friedländer hangját lehetett hallani, aki tudtul adta, hogy a rendőrség elfogott ilyen és ilyen „fasiszta ellenforradalmárokat”.²⁵ A rendszer Rádiója és újságai elvesztették minden tekintélyüket. Október 26-án reggeli fél hat körül a Budapesti Rádió érzelmes hangú felhívást intézett a társadalomhoz: maradjanak távol egész nap az utcától, kivéve azokat, akiknek a munkája a lényeges gáz- villany- és telefonszolgáltatás szempontjából szükséges. Ezt a felhívást az emberek figyelmen kívül hagyják. Dél előtt tíz óra körül súlyos harcok folynak, ezúttal a Boráros tér környékén. A Rádió tehát megváltoztatta az álláspontját: újra megengedik az embereknek, hogy kimenjenek az utcára — élelmiszert vásárolni. A Szabad Nép aznapi száma megjelenik. Vezércikke színtelen és unalmas. Közli, hogy a Párt három újabb titkára, Kádár, Donáth és Kállai Gyula éveket töltött Rákosi börtönében. A társadalom azonban már telítve van az „ilyet már láttunk” érzésével.

Az állampolgárok valódi hangja egyre inkább a titkos forradalmi újságokban és a rölapokon nyilvánul meg. Kézzel írt rölapok jelennek meg mindenütt és a még mindig láthatatlan miniszterelnök, Nagy Imre lemondását követelik. Korábban ismeretlen újságokat árusítanak nyíltan az utcákon. Október 26-án Katona Géza amerikai diplomata felfedezi a korábban ismeretlen „Honvéd”, továbbá a „Forradalmi Ifjúság” című újságokat. Bizonyos mérsékelt baloldali

elvekben ezen újságokban még teljes az egyetértés. A Rákosi-rendszerben üldözött újságírók százai most újra írhatnak és megjelennek az írásaik. Október 26-án Losonczy Géza útjára bocsátja a megújult Magyar Nemzetet a New York palotában.

Ugyanebben az épületben kiadnak egy új lapot is, amely megragadja az emberek képzeletét. Ez a lap az Igazság. Főszerkesztője Obersovszky Gyula. A szerkesztőbizottságnak olyan újságírók a tagjai, mint von Zircz László (jelenleg Düsseldorfban él), és Bárdi János (Nyugat-Németországban egy nagy újság főszerkesztője). A felkelés alatt újságot kiadni veszélyes gyönyörűség volt. Ilyenkor egyáltalán nem lehet biztos nyereségre számítani. A főszerkesztő telefonon tartja az összeköttetést a Munkástanácsokkal, majd véleményt formál és kinyomtatja. „Mindenki tudja, valójában azt akarják, hogy az oroszok vonuljanak ki Magyarországról. Minden egyéb másodlagos volt” — emlékezik vissza Bárdi. Az Igazságnak veszélyes, satirikus vonala volt. Az egyik számában megjelent egy cikk arról, hogy az orosz katonák kifosztanak egy ékszerüzletet, és fölötte a cím: „Ellenforradalmár tolvajok Budapesten. Fegyveres férfiak által elkövetett lopások.” Ezek lélegzetelállító napok Budapesten. Az egyik alkalommal a főszerkesztő helyette egy idegen embert lát az íróasztalánál ülni, aki fegyverét tisztította. „Nincs helyünk kommunistákkal együttműködő újságírók számára” — mondta az idegen és kivezettette a szerkesztőt. Itt nyilvánvaló félreértésről volt szó.²⁶

A szociáldemokraták is újra visszanyerték ellenőrzésüket egykori lapjuk, a Népszava felett. A lap október 26-án egyoldalas számmal jelent meg. Szalagcíme új, széles alapon működő nemzeti kormányt követelt. „A megalakulandó kormánynak azonnal tárgyalásokat kell kezdeményeznie a szovjet csapatoknak országunkból való kivonásáról.” Érdemes megemlíteni, hogy az Írószövetség a szovjet csapatoknak mindössze a „korábbi állásaikra” való visszatérését követelte. Ugyanakkor a szakszervezetek lapja „az országból való ...kivonásukat” sürgette, és egy olyan programtervezetben, amelynek szerkesztésben egyetemi hallgatók és professzorok is részt vettek: „Szabad elvonulást kell biztosítani azoknak a szovjet katonáknak, akik átálltak a magyar nép oldalára.”

Ez az újság azt is hírül adta, hogy egy munkásküldöttség Borsod megyéből Budapestre érkezett és bizonyos követeléseket adott át a miniszterelnöknek. Ez igaz volt. A miskolci küldöttséget egy sor más küldöttség követte. Ezek zaklatták és nyugtalanították Nagy Imrét és lehetetlenné tették számára, hogy megfogalmazza saját politikáját,

mivel ezek gyári munkásokból álló küldöttségek voltak, amelyek nyíltan megmondták, hogy saját vidékükön általános sztrájkra adtak felhívást. Mialatt a miskolci küldöttséget a személyesen kijelölt Földvári Rudolf Budapestre vezette, az újonnan alakult Miskolci Munkástanács táviratot küldött Nagy Imrének. Ez a távirat tartalmazta 21 pontos követelésüket, köztük a szovjet csapatok kivonását Magyarországról, legkésőbb január 1-ig. Ezalatt a Miskolci Rádió az egész Borsod megyében (a nélkülözhetetlen munkások kivételével) általános sztrájkot hirdetett, „tekintet nélkül Nagy Imre válaszára“.

Ettől az időponttól kezdve mindig úgy tűnt, hogy Nagy Imre enged a felkelők követeléseinek, noha egy végzetes lépéssel mindig elmaradt azok mögött. Október 26-án délután 1 órakor a Budapesti Rádió közvetítette Nagy Imre válaszát. A válasz megígérte: „Ma éjjel vagy holnap reggel új kormány alakul: a Hazafias Népfront kormánya.“ Annak érdekében, hogy kifogja a szelet a felkelők vitorlájából, Nagy Imre még azt is hozzátette, hogy elfogadja a felkelők valamennyi követelését. Ezt az ígéretet később hivatalos közleményekben is bejelentették.²⁷ Ténylegesen aznap délután 4 óra 45 perckor a Központi Bizottság kiadott egy lényegesen szűkebb szavú közleményt, amely szerint a Nagy Imre által megalakított Hazafias Népfront-kormány tárgyalásokat kezd a Kremmel, annak érdekében, hogy a szovjet csapatok térjenek vissza „bázisaikra“, közvetlenül azt követően, hogy a rend helyreáll. De még ezt az ügyefogyott nyilatkozatot is hatálytalanította a négy órával későbbi rádiónyilatkozat.²⁸

Október 26-án a Vörös Csepel (a Budapest déli részén lévő ipari sziget) is a felkelők kezébe került. A rendőrség épületét megrohamozták és fogdáit megnyitották, hogy kiszabadítsák a néhány nappal korábban elfogott személyeket. Szemtanúk szerint Csepel tanácselnöke-nek, Kalamár Józsefnek a lánya és az ÁVH-sok tüzet nyitottak a tömegre, mielőtt az alagsorba lemenekültek. A tömeg tűzoltócsővel kergette ki őket. A tágas épület 64 hálás csepeli családnak lett otthona.²⁹

Ezt követően a fegyveres és győztes felkelők a csepeli szegény embereket a funkcionáriusokra eresztették, akiknek ezek nyomorúságos életüket köszönhették. Az ő listájukon az első személy maga Kalamár volt. A hatvanegy éves Kalamár József, egy útépítő munkás fia, 1918 óta a Weiss Manfréd Acélművekben az egyik műhely gondnokaként dolgozott. Örökös zavart keltő, veszekedő és sztrájkra buzdító hírében állt, amíg csak a gyár tulajdonosainak feketelistájára

nem került. Így alkalmazhatatlanná vált. Egy tíz emberből álló csoport sietett érte a rejtekhelyére, a Szent István körút 170. alatti iskolába Csepel központjában, kivonszolták a 153. szám alatti üres telekre és ott agyonlőtték. Holttestére rátapostak és homokkal tömték ki a száját. Az a hír járta, hogy amikor rejtekhelyén rábukkantak, éppen az oroszoknak üzent rádión.³⁰ Ezen a napon ment be a gyárba (amelyben pillanatnyilag szünetelt a munka) a harmincöt éves Bordás András esztergályos a fizetéséért. Arról nincs feljegyzés, hogy ami most következett, azért történt-e, mert Bordás Kossuth-díjat kapott, mint a gyűlölt sztahanovista munkások egyike, vagy mert tényleg ÁVH-s tiszt volt, de tény, hogy valaki ezt kiáltotta: „Ez ávós; tegnap lelőtt egy gyereket!” A mentegetőzés annyi volt, mint a bűn beismerése. Egy pisztoly eldőrdült, és Bordás is holtan esett össze.³¹

Városszerte gyérül a lojális kommunisták száma. Ezen a napon ért véget Sziklai Sándornak, a Hadtörténeti Múzeum hatvanéves igazgatójának élete egy budakeszi lakásban. Sziklai („Peter Ladi” álneven) harminc éven át a szovjet hadseregben harcolt, a Közép-Ázsiától Spanyolországig terjedő csatatereken. 1948 után lett a magyar hadsereg katonája. Ugyanezen a napon végeztek a felkelők Kiss Lajossal is, Sziklai vejével, a helyi pártszervezet vezetőjével.³² A felkelők elvittek Sziklai íróasztaláról egy fényképet, amelyet Münnich Ferentől kapott, amikor mindketten Franciaországba voltak internálva 1940-ben. A fénykép hátuljára Münnich ezt írta: „A koncentrációs tábor csupán kényszersmegálló a mi utunkon, de nem jelenti azt, hogy feladtuk volna elhatározásunkat, hogy harcolunk.”

A hatalom kicsúszott Münnich és a hozzá hasonlóak kezéből. A Munkástanácsok gomba módra szaporodtak szerte az országban. Óváron a Munkástanács megalakulása tipikus módon történt. A jeleltek hevenyészve összeállított listáját átadták a gyárban összegyűlt munkásoknak, akik azok közül 3—4 személyt titkos szavazással megválasztottak. Ezekből a Munkástanácsokból választottak egy Munkástanácsot az egész város számára.³³

Budapesten ugyanez volt a helyzet. A szerszámkészítő Tőke Ferenc október 25-én érkezett vissza a Telefongyárba, miután két napot töltött utcai harcokkal.³⁴ A SZOT hivatalosan kérte, hogy minden gyárban válasszanak munkástanácsokat. A munkások ennek a felszólításnak eleget is tettek, de egyáltalán nem úgy, ahogy ezt a Párt elvárta volna. A 3000 dolgozóból 800 munkás gyűlt egybe a gyár kultúrtermében. Az összegyűlt munkásoknak azt kellett tapasztalniuk, hogy velük szemben az emelvényen a régi, megszokott funkcionári-

usok ülnek: az igazgató, a párttitkár. A munkások kihúztak minden nevet, amelyet az új Munkástanácsba a funkcionáriusok javasoltak. Aztán maguk közül választottak huszonöt tisztességes embert (köztük Tőkét). Ezek készségesen megszavazták, hogy folytatódjon a sztrájk mindaddig, amíg a rendszer el nem fogadja követeléseiket. Ezek közül az első a szovjet csapatoknak Magyarország területéről való kivonása volt.

Pánikba esvén azoktól a fenyegetésektől, amelyeket ezek az alkalomilag létrejött testületek a központi pártvezetőség felé intéztek, az Akadémia utca sürgette a párttagokat, hogy szivárognak be az új Munkástanácsokba. Ez intő jel volt a szakszervezetek vezetői számára, hogy próbálják befolyásolni a szokott módon a választások eredményét.³⁵ Így a Budapesti Rádió hírül adta, hogy a Központi Bizottság azt a feladatot adja „minden hazafias fiatalnak, minden kommunistának, hogy csatlakozzanak a Munkástanácsokhoz, amik megalakultak. Minden gyárban, minden épületben azonnal meg kell alakítani a bizottságokat a rend fenntartására.”³⁶

A rendszer tekintélyét legjobban az veszélyeztette, hogy a felkelők Budapesten még mindig változatlanul erősek voltak. Vidékről erősítések érkeztek: október 26-án Dorogról 290 fiatalember jött (tizenhat-huszonegy év közöttiek), zömmel bányászok fiai.³⁷ A főváros rendkívüli képet mutat: sorba állnak kenyérért, és a türelmes vevők várokozni, hogy élelemhez jussanak, az üzletek mellett fegyveres felkelők sietnek el, és furcsa kinézésű embereket is lehet látni, akik egyik ütközetről a másikra futkosnak. De az utcák képét leginkább a tankok uralják. Vannak tankok, amelyek mozdulatlanul állnak, mint az áldozatra váró tigrisek, és vannak, amiken 15—20 fiatal felkelő ül, zászlót lobogtatva, puskával a vállukon, és a tankokat izgatott, hosszú hajú fiatalok kísérik biciklin.

Egy tank nagy ágyúja közelről megszólal. Egy távolabbi épület homlokzata zuhan a járdára egy másodperccel később. Az emberek szétszaladnak, majd újra visszamennek a járdára és folytatják útjukat. Október 26-án kora reggel óta orosz tankok lövik a Kilián laktnyát, amely most Maléter parancsnoksága alatt áll, és lövik a vele szemben, illetve körülötte lévő épületeket az Üllői úton.³⁸ Épületek homlokzata zuhan a földre nagy robajjal, és az ágyúk zajába belevegyül a benzines palackok robbanásának, a gépfegyverek kattogásának és a sebesültek jajkiáltásainak hangja.

A laktnyán belül Maléter — vad tekintettel az arcán — telefonál

a honvédelmi miniszternek. Gosztonyi Péter hadnagy hallja, amikor Maléter a telefonba ezt kiáltja: „Így akarja a kormány a rendet helyreállítani Budapesten?” Bata tábornok válaszol valamit. Erre Maléter arca megkeményedik: „Ebben az esetben, uram, tüzet fogok nyitni az első szovjet tankra, amely a Kilián laktanya közelébe ér!” Ehhez nagy bátorság kell. Fiatal katonáinak nincs sok fegyvere: puskája és géppisztolya, de egyáltalán nincsenek gépágyúik és gránátjaik. Maléter azt a parancsot adja, hogy fegyveresei lőjenek a szovjet tankok periszkópjára, és ezalatt a tankokat kísérő gyalogosokra géppisztollyal tüzeljenek, de a szovjet parancsnokok nem mernek gyalogosokat küldeni az utcákra. Szóbeszéd járja keresztül az egész várost a Kilián laktanya nyugtalanító helyzetéről. Vidékről a parasztok autói kenyérrel, hússal és élő csirkével megrakottan egymás után gördülnek be a laktanya udvarára. A parasztok mit sem törődnek az állandó ágyúzással és nem kérnek más fizetséget azért, amit hoztak, csak látni akarják ezt a rendkívüli embert.

Maléter Mária, Maléter Pál egykori felesége a Lánchídon át hazafelé tart, amikor egy régi kassai ismerőse odaszalad hozzá: „Hallott valamit a Kilián laktanyában lévő ezredesről? Senki sem tudja, hogy ki ő, de azt beszélík, hogy minden ágyúlövessel megsemmisít egy szovjet tankot!” A következő nap már mindenki ismeri Maléter Pál nevét. Maléter Mária telefonja egész nap cseng. Ez az igazi Maléter Pál, akihez ő egykor feleségül ment. A tízéves Pál fia is át akar menni a laktanyába, hogy harcoljon a szovjet tankok ellen. Máriának be kell zárnia a lakásba. A bezárt fiú kézzel röplapokat szerkeszt, és azokat ledobja az utcai járókelőknek. „Üzzétek ki az oroszokat!” „Az oroszok iszonyatosak! Ne bízzatok bennük!”³⁹

Mindazonáltal a keleti megyékből riasztó hírek szivárognak a fővárosba. Október 26-án este az amerikai követség egyik munkatársa bejegyzí naplójába: a katonai attasé egyre több telefonhívást kap. Azt jelentik a városból, hogy újabb csapatok érkeznek a Szovjetunióból. Mi volt ekkor a Kreml szándéka?

32. A FELELŐSSÉG EGY RÉSZE

Elmentem, hogy meglátogassam a Magyarországra benyomuló szovjet erők parancsnokát, Pável Ivanovics Batov tábornokot, aki nyolcvan éven felüli, szögletes vállú, zömök férfi. Mint a legtöbb szovjet tábornokon, rajta is úgy hat a kemény váll-lapja, mintha ruhaakasztó lenne az egyenruháján. A haja vasszürke, a homloka szögletes és széles, szemei a vízhez hasonlóan fénylenek, mintha gyakorlatilag színtelenek lennének. Arcizmain a bőr barna és kemény, és az arcsontjai alatti pófazacsók komor, szigorú kifejezést kölcsönöznek neki. Hangja parancsoló és nyomatékos. Folyamatosan beszél, miközben háborús gyűjteményét nézegeti, amely az előtte lévő asztalon fekszik, az agyonhasznált öt papírlap körül. A papírlapokon nyomtatott mondatok és ábrák láthatók.

Moszkvai hivatala egyszerűen van bebútorozva. Az ablakokon két oldalról fehér függönyök, a falon egy térkép, amely az ő 65. Hadsergének menetelését mutatja a második világháború idején a német-szovjet fronton Sztálingrádtól Rostockig. A szobában van még egy tárgyalóasztal, egy halványkék színű, bőrrel kipárnázott ajtó. Leonyid Brezsnyev portréja egészíti ki a szoba berendezését, valamint emlékérmék, fegyvermodellek, és egyéb emléktárgyak a varsói és berlini győztes ütközetekről. Batov a hosszú, háborúban töltött évek során több mint 8 font súlyú kitüntetést gyűjtött össze, ezért helyettük rendjelszalagokat visel; ezek közül 12 sorozatot a Spanyolországtól Sztálingrádig vívott csatákban érdemelt ki. A kitüntetések között szerepel az Októberi Forradalom piros-kék színű rendjele is, amellyel még a jelenlegi szovjet honvédelmi miniszter sem rendelkezik.

Batov tábornok tekintélyt parancsoló légkört áraszt. Amikor a mögötte lévő telefon megszólal, még szemét sem fordítja el attól, akivel beszél, mivel tudja, hogy a titkára ugrik, hogy a kagylót felvegye. A vele folytatott beszélgetés mindjárt a kezdetben barátságos és kötetlen. Először hagyom, hogy beszéljen, amiről akar, aztán udvariasan a háború utáni évekre terelem a szót, amikor Grecskó marsall vezérkari főnöke volt a Varsói Szerződés parancsnokságán, majd rátérek magára a magyar felkelésre. Batov tábornok 1955-ben lett a Kárpát Katonai Körzet parancsnoka Lvov székhellyel. Ehhez a körzethez Ukrajnában 11 alkörzet tartozik, és ezeket északra a Kievi, délen az Ogyesszai Ka-

tonai Körzet határolja.

Lvovban — amely 1945-ig lengyel város volt — Batov otthon érezte magát. „Szovjet kezekben biztonságban voltam“ — mondja mosolyogva. „Sok barátom volt a bulgáriai, csehszlovákiai és magyarországi szovjet parancsnokok között. Ezeket a tiszteket Spanyolországban ismertem meg, mint például Hoffmann elvtársat is, aki jelenleg Kelet-Németországban honvédelmi miniszter.“¹

Magyarországra fordítom a szót. Megmerevedik és elkezd húzni az időt. Hangja félelmetesen éles lesz. Többször majdnem ráüt az ök-lével az asztalra, de néhány milliméterrel az asztal fölött megáll az ök-le, mintha valaki egy porcelántárgyat rakott volna az asztalra, és ő at-tól félne, hogy eltörik. „Kötelességem volt végrehajtani feletteseim pa-rancsait — ez volt minden“ — hangsúlyozza. Kérdezem, mik az első emlékei a felkelésről. Ő beszámol egy drámai telefonbeszélgetéséről. Éjnek idején hívta fel őt a szovjet honvédelmi miniszter, Zsukov mar-sall. „Ez október 23-a vagy 24-e éjjelén történ. Zsukov azt mondta ne-kem, hogy ha nem indul olyan gyorsan, ahogy csak tud, az amerikai-akkal fogja magát szembetalálni! Ezért azonnal induljon! Két órával később csapataim elindultak.“

Maga Batov a magyar határ átlépése után Szolnokra utazott, Ma-gyarország keleti részén fekvő városba. „Nem voltam szemtanúja a küzdelmeknek. Szolnokon parancsot kaptam a honvédelmi miniszter-től, hogy térjek vissza Lvovba, és csapataim parancsnokságát Konyev marsall veszi át.“

A repülőteret a Tisza folyó ölelte át. Batov és tisztjei az alacsonyan repülő gépből sóvárogva néztek vissza a tájra, „de a parancs az pa-rancs! ... A Magyarországon állomásozó hadtest parancsnoka Larsenko tábornok volt. Akkor ismertem meg, amikor az én ezredem-ben szakaszparancsnok volt a moszkvai Proletár Hadosztályban a har-mincas években. Amikor az ellenforradalom kitört, Larsenko azt a pa-rancsot adta katonáinak, hogy ne avatkozzanak be az eseményekbe. Még az én körzetemből küldött csapatoknak és az Ogyesszai Katonai Körzetből küldött csapatoknak sem volt olyan parancsuk, hogy tüzet nyissanak. Megtiltották nekik, hogy tüzeljenek. Öt napon keresztül nem viszonoztuk a tüzelést!“

Ez persze túlzott leegyszerűsítés, de alapvetően igaz. Kommentár-ként hozzáfűzöm, amit különböző forrásokból összegyűjtöttem. „Em-lékszem arra világosan“ — egészíti ki beszámolóját Batov —, „hogy van két szovjet város a Kárpátokban: Ungvár és Munkács. Mi ott vagy 18 tábori kórházat állítottunk fel: ott kezeltük azokat a katonáinkat,

akik megsebesültek az ellenforradalmárok golyóitól. Csak később viszonzottuk a tüzelést. És ez akkor történt, amikor már jelentős veszteségeink voltak.“

Megkísérlem megállapítani, hogy a parancsoknak mi volt a láncolata Moszkvától a budapesti tankparancsnokig. Batov kifejti, hogy miután Konyev átvette a parancsnokságot, a parancsok Moszkvából közvetlenül Konyevhez érkeztek. Lelki szemei előtt még mindig ott volt az utcai harcok során kiégett tankok képe, amikor megérkeztek a csapi határállomásra. „Kérem, hogy amikor vizsgálja az eseményeket, vegye figyelembe, hogy mi csak *viszonzottuk* a tüzelést. Sokáig vártunk“ — mondja. Ökle ismét az asztal felé közelít, de most le is sújt az asztalra. „Mi nagyon türelmesek voltunk.“

Moszkvában beszélni akartam Jurij V. Andropovval, aki 1956-ban szovjet követ volt Budapesten. Tudom, hogy határozott véleménye van arról, ahogy a Kreml kezelte a válságot. De ő elfoglalt ember.

Andropov egyike volt a legrafináltabb szovjet tisztségviselőknek. Mint magas rangú NKVD-s tiszt és diplomata, jól beszélt sok nyelvet, köztük a magyart is. Mivel a második világháború alatt a szövetségesek mellé is be volt osztva, akiktől a szállítmányokat átvette, jól beszélt angolul is, de érdeklődési köre saját mesterségének témáira szűkült. Oscar Wilde-ot előnyben részesítette: rajta keresztül pillantott be az angol osztálytársadalom életébe. 1953-ban lett budapesti követ. Hegedűs miniszterelnöknek jó barátja volt. 1956-ban olyan szerepe volt Magyarországon, mint a német Gauleitereknek a megszállt országokban. De őt magyarbarátnak tartották. Vette magának azt a fáradtságot, hogy körbejárt a munkások és parasztok között, hogy megtudja, valójában hogyan gondolkodnak. Nagy Imrére kevés időt szentelt. Úgy gondolta, hogy Nagy Imre „fegyelmezetlen“ ember. Kádár Jánoshoz hasonlóan Andropov apparatcsik volt; nem a Párt ideológiája, hanem a hatalmi struktúra érdekelte.

Mindazonáltal Moszkvában sikerült beszélnem egy tisztségviselővel, aki így emlékezett vissza: „Amikor még fiatal voltam 1957 tavaszán és első évemet végeztem a diplomáciai iskolán, egy alkalommal eljött hozzánk Andropov, a korábbi követ, és másfél órán keresztül beszélt arról, hogy mi történt Budapesten, és abban mi volt az ő szerepe. Andropovot kevéssel azelőtt hívták vissza Budapestről. Húsz másik társam éppen olyan döbbenet hallgatta Andropovot, mint én. Nagyon erőteljesen beszélt. Így foglalta össze mondanivalóját: »Ha diplomáták akarnak lenni, legyenek mindenre felkészülve! Uraim, valami ehhez

hasonló Önökkel is megtörténhet, mint leendő követekkel!« Értésünkre adta, hogy elkövetett bizonyos hibákat, de ebben a kis körben őszintén akart ezekről beszélni. »Hiba lenne egyedül a magyarokat, vagy egyedül a nyugati hatalmakat felelőssé tenni a felkelésért. Nekünk oroszoknak kell viselnünk a felelősség egy részét...«²

1956 októberében Budapesten Batov tábornok, Larsenko tábornok és Jurij Andropov fiatal katonái haltak meg. Sokan közülük nem tudták, hogy hol vannak és miért vannak ott, ahol épp vannak. Voltak, akik azt hitték, hogy Berlinben tartózkodnak és ismét Hitler hordái ellen küzdenek, mások úgy vélték, hogy a Szuezi-csatorna partján angolok ellen harcolnak. De ezek is, azok is ugyanúgy haltak meg. Egy megrendült újságíró, Ilario Fiore az olasz követség egyik levélpapírját beteszi Olivetti írógépébe és október 24-i dátumozással ezt a naplóbejegyzést gépeli:

„Reggel hét órakor lefoglaltunk egy szállodai szobát a Molotov tér környékén. A tér a Lánchídon keresztülmenő út alatt van. A téren holttestek heverték. Orosz katonák lehettek. Egy angol kolléga és én úgy határoztunk, hogy odamegyünk és vetünk rájuk egy pillantást... Az idő már előrehaladott volt, de a köd még nem oszlott el teljesen, és nem lehetett 15 méternél messzebbre látni. Néhány perc alatt kijutottunk a térre. A tér egyik sarkához közel 4 katona holtteste hevert. Keki egyenruhájukról és a nyakszegélyükön, valamint a sapkájukon lévő vörös csillagról felismertem, hogy szovjet katonák. A fal mellé fektették őket. Arcuk jellegtelen volt, de mellüket feltépte egy borzasztó robbanás, és ruhájuk is tele volt a rászáradt vérrrel. A felkelők megtámadtak kézigránátokkal és géppisztolyokkal egy páncélozott autót a tér távolabbi sarkán. Mialatt egy magyar mentőautó érkezett a térre, néhány polgári lakos egy orosz tiszt kíséretében elvitte a holttesteket. Senki sem szólt egy szót sem, de az orosz százados körülnézett és arca elárulta érzéseit.“

Ezek a nap folyamán csupán az első orosz veszteségek voltak.

„Éppen a Duna szállóval szemben jártunk, amikor egy páncélozott szovjet járőrosztág húzott el mellettünk, amely a Molotov tér felé tartott, ahol a 4 katona elesett... A vezértank megállt a tér sarkától néhány méternyire a rakparton, és a hátul lévő páncélozott au-

tó is megállt, mintegy 40 méternyire attól a helytől, ahol mi leparkoltunk. A benne ülő szovjet katona megmarkolta fegyverét és kiszállt az autóból. A köd oszlóban volt, mert Buda felől enyhe szél fújt. Az orosz katona nem vette észre azt a 3-4 felkelőt, akik kilopakodtak a mellékutcából, és szakszerűen reácéloztak. Egy másodperccel később gépfegyvergolyók zúdultak a mellére, és más golyók átluggatták az autót. A felkelők nem várták meg, hogy a T-34-es megforduljon és rájuk támadjon, hanem eltűntek a mellékutcában. A tankból kiugrottak a katonák és segíteni próbáltak sebesült bajtársukon. Odavitték a sebesültet, ahol mi is menedéket találtunk a golyók elől. A három katona, akik haldokló bajtársukat vítették, a Duna szálló lépcsőin várakozott. Angol kollégámmal oda mentünk és megpróbáltuk kinyitni előttük a forgóajtót, mert jelezték, hogy be akarják vinni a haldoklót. A katona nyögdécselt, mellét a golyók feltépték, a nyakából is folyt a vér, de nem tudtak átmenni a forgóajtón. A haldoklót vivő katonák fegyvert viseltek, és a haldokló szélesre tárta karját és a lábát — a nyílás nem volt elég széles ahhoz, hogy átjussanak rajta. A vér még mindig folyt a lépcsőre, és amikor szállítás közben fel-alá mozgott a nyomorult ember teste, kis testdarabkák váltak le róla. „Ez a mája” — mondta az egyik szemlélő. Sohasem gondoltam volna, hogy ilyen sok vér tud kifolyni egy emberi testből. A katona ott feküdt a földön, és valaki elment, hogy orvost hívjon. A haldokló ugyanazt a szót ismételte újra meg újra. Megkérdeztem, hogy mit mond. Egy oroszul beszélő ember azt mondta, hogy ezt a szót ismétli: édesanyám.³

A fővárosban folyó harcot sok szóbeszéd kísérte. Voltak, akik azt mondták, hogy újabb orosz egységek nyomulnak be az országba; mások azt állították, hogy az oroszok kivonulóban vannak. Voltak olyan híresztelések, hogy a Hunyadi SS páncélosadosztály fel van készülve arra, hogy Magyarországra jöjjön, más izgatott fiatalok tudni vélték, hogy Nyugat-Németország hadserege már Ausztriában van és be fog vonulni Magyarországra. Az orosz katonák sem tűntek tájékozottabbaknak. „Honnan jöttetek?” — kérdezte egy egyetemista egy vörös katonától.⁴ „A Kaukázusból.” „Miért harcoltok?” A szovjet katona a Duna túlsó partján, a Gellért-hegyen lévő emlékműre mutatott és ezt mondta: „A békéért!”

Állandó híresztelések voltak arról, hogy szovjet katonák tömegesen állnak át a felkelők oldalára. Lovas György tolmács 12 orosz tankot látott és az azokat kísérő teherautókat a Margit híd budai hídfőjéhez

érkezni.⁵ Ott ezek megálltak, mert a hídon átmenni nem tudtak, és nemsokára azt látta, hogy ezeken a tankokon magyar zászló leng.

Fabrizio Franco olasz követ október 25-én ezt jegyezte be naplójába: „Az ágyú- és gépfegyvertűz tetőpontját az utcákon délelőtt 10 óra 30 perckor érte el, és akkor teljes mértékben harccá változott. Ugyanabban a percben arról értesültünk, hogy az oroszok barátkoznak a magyar felkelőkkel, és harc robbant ki az oroszok között a Lánchídnál.“ Franco forrása nyilván Fiore újságíró, aki maga szemtanúja volt a jelenetnek.

Fiore beszámolója (amelyet még aznap legépel) így hangzik:

„Az olasz Franco követ szállására tartottam, ami Buda legmagasabb pontja közelében van..., amikor éppen a Lánchíd előtti térre néző Alagút után a fegyvertelen tüntetőknek egy oszlopa állított meg. A magyarok és a Lánchídon állomásozó vadonatúj szovjet tankok között nem volt 100 méternél nagyobb távolság. A szovjet katonák a tankágyúikat előre fordították, és már arra számítottam, hogy tüzet nyitnak bármelyik pillanatban, közvetlen közélről. A híd pesti hídfőjénél elkeseredett harc folyt. Úgy tűnt — a súlyos szovjet gépfegyvertűzből ítélve —, hogy a harc kritikus szakaszához érkezett. Úgy látszott, hogy a szovjet hadsereg 24 órás habozás után úgy döntött, hogy véglegesen kifüstöli a felkelőket. A magyar tüntetők menete lassan haladt a tankok felé, és akkor váratlanul csoda történt: a szovjet katonák kiszálltak a tankokból és integettek a magyaroknak, mintha hívogatták volna őket, hogy jöjjenek bátran. Az oroszok és a magyarok egymás közé keveredtek, beszélgettek, majd civil ruhás magyarok is felszálltak a tankokra, aztán a tankok átmentek a hídon a túlsó, pesti oldalra. Egy perccel később, amikor én még mindig figyeltem ezt a történelmi jelenetet, hihetetlen dolog történt. A tankok tüzet nyitottak a pesti irányba, ahol szovjet tankok harcoltak felkelőkkel. Tíz perccel később a Belváros e két, egymással harcoló orosz tankcsoport tüzelésétől remegett. Az oroszok egyik csoportja tehát azt a rendkívüli döntést hozta, hogy a magyar nép mellé áll: segít megszabadítani ezt az országot az elnyomóktól.“

Sok ember hitte, hogy szemtanúja volt ilyen barátkozásnak, és azok a halálos ítéletek, amelyeket szovjet tiszték ellen hoztak (akik magyarokkal együtt voltak bebörtönözve), később alátámasztani látszottak a szemtanúk beszámolóját. Ezenkívül elég sok ember tudott oroszul

annyira, hogy el tudjon beszélgetni orosz katonákkal. Péterfalvy püspök a szibériai munkatáborban elég jól megtanulta az orosz nyelvet: „Beszéltem egy orosz katonával, aki átállt a magyarokhoz. Három palack rumért eladta a teherautóját.“

Ám sokszor az, ami barátkozásnak látszott, nem volt egyéb, mint trükk a parancsnok részéről. Egyik magyar mondta: „Az orosz vajban és prézliben sütve is orosz marad.“ Sok orosz napokig a tankban ült és várakozott. Amikor harcra került a sor, a tankok bűzlöttek az ürüléktől. Készleteik elfogytak, harci moráljuk alacsony volt, és ki voltak szolgáltatva a benzines palackok kénye-kedvének. A megadás egyetlen alternatívája a barátkozás volt. Az egyik forrás szerint⁶ a parancsnokaik valójában ilyen parancsot adtak ki: „Ha elfogy az olajad, az ennivalód vagy a lőszered, mosolyogj a lakosságra és várd meg, amíg az utánpótlás megérkezik.“

Volt természetesen néhány igazi átállás is. Cegléden a helyi orosz parancsnok közölte a felkelőkkel, hogy nem fog beavatkozni a felkelésbe (ez a parancsnok egyike volt a később kivégzetteknek).⁷ A szombathelyi kaszárnyaparancsnok kifüggesztett a laktanyára egy kiírást: „Mi nem lövünk rátok, ti se lőjeteek ránk!“ De a legenda messze meghaladta a tényeket, ahogy a nyugati újságírók ezt maguk is elhitték, mert el akarták hinni. A legenda szerint például Győrött az oroszok látták el a felkelőket nehéz fegyverzettel. Ezeket a legendákat némileg csökkentette a bécsi CIA értesülése: amint Peer de Silva ezredes állította, a menekülők meglincseltek volna minden olyan szovjet katonát, akit maguk között találtak. „A főhadiszállást elragadta az idők láza, és mohón vágyakozott a kitalálásokon alapuló újságírói iskola után“ — emlékezik vissza később. „Állandóan bombáztak engem értesülésekért. Amikor gyötrelmes részletességgel megmagyaráztam nekik, hogy miért *nem* voltak átálló szovjet katonák, csak azt a pimasz választ kaptam, hogy nem vagyok eléggé agresszív.“⁸

Washingtonban a reggeli ideje volt, és hosszas, gyötrelmes csend vette kezdetét. Nem jöttek megbízható hírek a budapesti követségről, és közel 80 óra telt el, amíg a csend megtört.

Budapesten, október 26-án délután három órakor Spencer Barnes hallotta, hogy nehéz gépfegyverek kattognak a város központjában, de az amerikai követség körül teljes volt a csend. Az íróasztala mellől nem tudott telefonálni, és a táviratok is elküldhetetlenül sorakoztak. Személy szerint az volt a hite, hogy itt az idő arra, hogy Washington

nagy kockázatot vállaljon: a követség kapcsolatban állt egy felkelő vezérrel, aki azt állította, hogy egy „ideiglenes forradalmi kormány” vezetője. Minél tovább kertel Eisenhower, annál biztosabb, hogy a felkelőket kivégzik, vagy amnesztiában részesülnek. Ez olyan alternatíva volt, amelyet Barnes ördöginek tartott.⁹ A „teljes tétlenség” által — hangsúlyozta — az Egyesült Államok mintegy elnézi a felkelés leverését. Barnes figyelmét nem kerülte el, hogy Franciaország vitte az Egyesült Nemzetek elé az ügyet. Ezt írta: „A követség meggyőződése az, hogy az USA kormányának kell az ENSZ elé vinni a kérdést és befolyását felhasználnia arra, hogy mozgósítsa a világ közvéleményét.” Eljött az ideje, hogy az amerikai kormány megfontolja a nyílt anyagi segítség lehetőségét a felkelők számára. „Bizonyos kockázatot vállalni kell, erre feljogosít bennünket az a szükséghelyzet, amelyben a szovjet hatalom elleni óriási felkelés jelenleg van.”¹⁰

De hogyan? Magyarország egyetlen nem-kommunista szomszédja Ausztria volt, amelynek mint semleges országnak sem arra nem volt joga, hogy ő maga hadsereget küldjön, sem arra, hogy — akár a légtérén — átengedjen fegyveres erőket vagy hadianyagot. Ez olyan kérdés, amellyel kizárólag az Országos Nemzetbiztonsági Tanács foglalkozhatott. Ennek volt a feladata a bel-, kül- és katonapolitika összehangolásával kapcsolatos tanácsadás. Normális körülmények között csütörtökönként tartotta üléseit, de Eisenhower az elnökválasztási hadjárat kelles közepén volt, és az Országos Nemzetbiztonsági Tanács most október 26-án, pénteken reggel ült össze a Fehér Ház kabinettermében. Az első megtárgyalandó téma volt: „Az USA biztonságát érintő jelentős világfejlémények.” Ezzel a kérdéssel Allen Dulles, mint a CIA igazgatója foglalkozott. Ő tájékoztatta az asztal körül ülő fontos személyiségeket a Lengyelországra, Magyarországra és a Közép-Keletre vonatkozó legfrissebb titkosszolgálati értesülésekről. (Később így emlékszik vissza: „Ha a tájékoztatás drámai lenne, vagy növekvő válságot mutatna egy X országban, és valaki ezt mondaná: mit tegyünk ezzel kapcsolatban?, ezt felelném: Nos, ez már nem rám tartozik; ez a külügyminiszter feladata.” A külügyminiszter természetesen testvére, a másik Dulles volt, és ezért kitört volna a nevetés az asztal körül.) Eisenhower megbízta az Országos Nemzetbiztonsági Hivatal Tervező Osztályát, hogy készítsen kimerítő elemzést a magyarországi és lengyelországi fejleményekről és lehetséges akciókról. A Hivatalon belül senki sem volt az akció mellett. Harold Stassen azt tanácsolta, hogy ne tegyenek semmi olyat, ami az oroszokban azt a félelmet kelthetné, hogy a Nyugat meg akarja vetni a lábát Magyarországon.¹¹

Nagyjából ugyanebben az időben több ezer mérfölddel keletre Tom Rogers kilépett az amerikai követségről, hogy autón elvigye egyik kolégáját Budára. Ott a felkelők a kormány erőitől gyakorlatilag zavartalanul építették barikádjaikat. Az információs tisztviselő, Nyerges Antal sötétedés előtt szeretett volna hazaérni. Az oroszok által ellenőrzött területen kellett keresztülhaladniuk, a Parlamentet védő szovjet tankok, a Belügyminisztérium, a Honvédelmi Minisztérium mellett, és érintették a Margit híd pesti hídfőjét is. Amerikai zászlóval díszített autójuk kevés polgári autóval találkozott. A Margit hídon orosz és magyar járőrök ellenőrizték okmányaikat, majd Rogers két szovjet tank között elhúzott autójával és Budán folytatták útjukat.

A híd budai oldalán egész más volt a helyzet. A Mártírok útján nevetgélő csoportok sétáltak az utcán, mintha egy tavaszi vasárnap délután lenne. Tapsoltak és integettek, amikor látták az amerikai zászlót. A Széna téren az új földalatti építkezésénél az emberek felszedték a köveket és azokból, valamint három felfordított vasúti kocsiból barikádokat fektettek a villamossíneken keresztül. A barikádokon főleg gyermekeket lehetett látni, a piszkos és feszültséget tükröző arcú fiatalok kezében is géppisztoly és kézigránát volt. Megállították a követségi autót, ellenőrizték az amerikai okmányokat és átkutatták táskájukat, hogy van-e benne rejtett fegyver. Kérdezősködtek, hogyan állnak a harcok a főváros központjában, és mi a hír a nagyvilágban.

A szomszédos téren (a világháború óta népszerűtlen nevén: Moszkva téren) Rogers megfigyelte, hogy a tér majdnem teljesen üres. Felvitte Nyergest a Várba (a szállását nemsokára szétrombolják az oroszok), majd visszajött a hegyről. Lent a tömeg most ilyeneket kérdezett: „Mikor fog minket Amerika megsegíteni?” „Mi történik az Egyesült Nemzetek ülésén?” „Mikor jön Magyarországra Hammarskjöld?”

Szállásához közel Rogers azt látta, hogy ott áll a gyermekeinek gondozója, Marika, és egy csoport vesz körül egy hamuszürke arcú fiatalembert. Marika kávé hozott a Széna téri gyerekeknek, valamint kötszert is átadott nekik. A gyerekek azt kérték, hogy hozzon konyakot a férfinak, akibe belelőtt egy Széna téri szovjet tank, Marika odahozta a diplomata szekrényéből a konyakot. Rogers a sebesültet elvitte egyik barátjának házába. Csendben vezetett. Nem volt sok, amit bármelyikük is mondhatott volna — a sebesült felkelő és az amerikai diplomata.

Délután 5 óra 51 perckor Eisenhower telefonált Foster Dullesnek. Ike ezt mondta: „Az forog a fejemben, amit Stassen mondott a regge-

li összejövetele. „Úgy érezte, hogy a magyaroknak nem lenne ennyi gondjuk, ha bizalmasan közölné az oroszokkal: nincs okuk attól félni, hogy a NATO be akarja kebelezni a Szovjetunióval szomszédos államokat. Ezért Eisenhower úgy látta, hogy a Kreml minden ez irányú féltelmét még a magjában, gyorsan és teljesen el kell oszlatni. „Az én kérdésem az; vajon mondhatjuk-e, hogy nem érdekel minket az a terület?” — kérdezte Dullestől. Eisenhower nem tudta, hogyan kellene ezt a nyilatkozatot megejtetni. Úgy gondolta, hogy talán Mr. Dulles maga beleszöhetné a másnap este Dallasban elmondandó beszédbe. „Nem arról van szó, hogy a nyugati világnak lenne valami elképzelése az ő befolyásolásukra, de bárcsak [a magyarok] ugyanazt a szabadságot élvezhetnék, mint amit most élvez Ausztria...”¹²

Ezen az estén 6 óra 31 perckor Foster Dulles telefonált Cabot Lodge-nak New Yorkba és azt javasolta, hogy a Biztonsági Tanácsban nem hivatalosan közölhetnék az oroszokkal ezt. (Azt is hozzátette, hogy Angliával, Franciaországgal és Izraellel kapcsolatban rossz előérzete van. Úgy érzi, hogy azok készülnek valamire. „Ezen a vonalon minden rossznak tűnik. Nem tudjuk, hogy az angolok és franciák az utolsó tárgyalásuk során miben egyeztek meg. Valószínűnek tartom, hogy belemennek a háborúba.”) Ami Magyarországot illeti, az angolok és a franciák arról folytattak vitát az Egyesült Államokkal, hogyan lehetne a magyar kérdést a Biztonsági Tanács elé vinni. Lodge rámutatott: „Elveszítünk egy jó lehetőséget, ha semmit sem teszünk.” Fél órával később Dulles ezt telefonálta Eisenhowernek: „Gondolkoztam az Ön ötletén. Nem tudom, hasznosnak ítéli-e, amit mondok: mi nem akarunk egyebet, mint a magyarok valódi függetlenségét. Ha a magyarok függetlenek lennének, ez megváltoztatná az európai szintér minden vonatkozását és az európai biztonság egész problémáját módosítaná.” Eisenhower egyetértett: „A tegnap esti sajtóból úgy tűnik, mint ha a felkelés terjedne.” Dulles jelentette, hogy küldött egy táviratot Selwyn Lloydnek, sürgetvén, hogy Magyarország ügyét vigyék a Biztonsági Tanács elé, annak érdekében, hogy adjanak esélyt az amerikaiaknak arra, hogy ott nem-hivatalosan beszélhessenek az oroszokkal. Eisenhower egyetértett — „Mondja meg Lloydnek azt is, hogy borzasztó mulasztást követnénk el, ha semmit sem csinálnánk!”

Három nap elteltével a budapesti utcai harcok jellege megváltozott. Abból a mintegy 15 000 egyetemistából, amely október 23-án kivonult az utcára, körülbelül a kétharmad rész visszavonult. Azok az emberek, akik most harcoltak géppisztollyal és benzines palackokkal, zömével

Angyalföld és a Ferencváros szegény, ipari negyedeiből kerültek ki. Az egyik szemtanú később ezt mondja: „Őket nem idealista célok mozgatták. Hősies cselekedeteik motivációja kalandos természetükben rejlik. Ezek a harcban jó sportot láttak.“¹³ A kórházban ápoltsébesült felkelők 80–90%-a volt munkás, és kevesebb, mint 5%-a egyetemista.¹⁴ Egy középkorú nőgyógyász megjegyezte felesége előtt az egyik ausztriai menekülttáborban: „Akiiket mi prolinak, szemét proletárnak szoktunk nevezni, azok félelmetes csoportot alkotnak.“¹⁵

Kik rejlenek e sápadt és szemrehányó arcok mögött, akik a félig elhúzott függöny mögött vagy a lehúzott redőnyök résein át bámulták azt a küzdelmet, amelytől szándékosan távol maradtak? Itt áll egyikük: egy hat láb magas, huszonhárom éves, jól öltözött, kikeresztelkedett zsidó fizikus kutató, akit az amerikai vizsgálók „éretlen, érzelmileg érzékeny egyedként“ jellemzik, „akit erősen motivál és ugyanakkor nagyon gyötör az a vágy, hogy sikereket érjen el“.¹⁶ Tartózkodó, fáradékony, depresszióra hajlamos ember. Egy alkalommal az egyetemen öngyilkosságot kísérelt meg. Apja önmaga erejéből lett elektronikus üzletember, de a nagyszülőkkel és a két unokatestvérrel együtt a koncentrációs táborban pusztult el. Ő egyetlen, elkényeztetett gyermek volt. Igyekezett alkalmazkodni az új rendszerhez, megtartotta annak törvényeit. Nem voltak szoros személyi kapcsolatai. A felkelés váratlanul érte. Miután megtekintette a ledöntött Sztálin-szobrot, hazament a biztonságot nyújtó szülői házba. Ezt követően az anyja ablakából néz ki, hosszasan markolja fényképezőgépét, rágja a körmét és rögzíti a függönyön át a csúszkáló tankok és a rohanó emberek villanásnyi képeit.

Diákszállásán kuksol egy másik zsidó egyetemista diákvezér is, huszonkét éves és a harcoktól ő is távol maradt.¹⁷ Régebben provokatív cikkeket írt és segített az október 23-i tüntetés megszervezésében. Most mindenkinek elmondja, aki hajlandó meghallgatni: „Nem akartam lövöldözni, én csak liberalizálódást akartam!“ Később zavarttá, bizonytalanná vált. Amerikában így fejt ki a harctól való távolmaradásának okát: „Én újságíró voltam. Sohasem volt puska a kezemben. Ezenkívül biztonságosabb volt kéziratokkal harcolni, mint fegyverrel.“

Egy másik polgár, aki lehajtva tartja a fejét, egy harminckét éves, izmos városi ügyvéd.¹⁸ Nem házasodott meg és nem kötött szorosabb barátságot senkivel sem. Élvtárház személyiség és mint Magyarországi ügyvédeknek 90%-a, zsidó származású. Igazi „Jom Kippur“ zsidó; az amerikai vizsgálóknak elmondja, hogy ő olyan zsidó, aki csupán a nagy zsidó ünnepeken megy el a zsinagógába. Gyermekkorában

elhatározta, hogy meggazdagszik. Miután sokszor kényszerült meghallgatni szülei véget nem érő, szomorú panaszkodását arról, hogy nagyapja birtoka hogyan lett felosztva a hét gyermek között, és azt, hogy „az ügyvédek sokat keresnek“, gyorsan eldöntötte, hogy az a hivatása, hogy ügyvéd legyen. Ezt követően 15 éven át balszerencse-sorozatban van része: zsidó származása miatt 1942-ben az egyetemi felvételi alkalmával csak közepes osztályzatot kap. Mélyen vallásos ortodox zsidó nővérét arra kötelezték, hogy ruhaüzletét egy keresztény lány nevére írassa át. 1944-ben munkaszolgálatos lett. Mauthausenbe került, ahol nőtestvérei és sógora éhen haltak. 1945 augusztusában érkezett Budapestre mezítláb, mivel az orosz katonák ellopták még a csizmáját is. „Érzelmi zsidóbadtságban“ érkezett Magyarországra; egyetlen célja a túlélés volt, és az, hogy kirakhassa az ügyvédi cégtáblát. Adóügyekkel foglalkozó ügyvéd lett, kulákokat és gazdag burzsoákat védett a marxisták adórendszerével szemben. Három éven keresztül dőlt hozzá a pénz. Tudta, hogy az adóhivatalban kit és hogyan kell megvesztegetni — az adóhivatalnokok (és általában a köztisztviselők) nem kedvelték az új rendszert. De 1955-től kezdve arra kényszerült, hogy egy ügyvédi munkaközösséghez csatlakozzék. Ez nagymértékben csökkentette keresetét. Általában nem érintkezett senkivel sem, elszigetelt életet élt. 1956. október 23-a számára csak annyit jelentett, hogy a Városházán megfordult az Ügyvédek Forradalmi Bizottságában. Majd neurotikus pánikba esik, és beköltözik apja óbudai házába, ahol kártyázik és franciául tanul, amíg a forradalmi események zajlanak. Túlélési ösztöne erős, és ezért aligha vádolhatjuk.

A nem harcolók között olyanok is voltak, akiket fizikailag megakadályoztak részt venni a harcokban. Ilyen volt például az a tizennyolc éves lány, akinek az első munkahelye egy textiltervező műhely volt.¹⁹ Serdülőkorra óta problémás lány. Válogatás nélkül mindenkivel szexuális viszonyt kezd, akaratos és engedetlen. A felkelés idején hazarohant, szüleinek az ajtón keresztül megmutatott egy röplapot, és bejelentette, hogy csatlakozni fog a felkelőkhöz. Apja, egy katolikus vallású ács, visszatartotta. Amikor szokásos dührohama rájön, apja elveszi ruháit és bezárja a fürdőszobába.

Noha már három napja tart a felkelés, utcai szinten még nincs végre, jóllehet egyes csoportok már kezdenek kialakulni. A sztálinisták már sokkal korábban megsemmisítettek minden ellenzéki erőt, és az antikommunisták közül a legtehetségesebbek külföldre távoztak. Legtöbbször még a volt politikai foglyok vannak, de akik életben maradtak

közülük, nem tudnak egymás között megegyezni. Benkő Zoltán teherautósofőr, korábbi recski fogoly, elment egy színházba, ahol a volt politikai foglyoknak volt összejövetelük.²⁰ „Az emelvényen hihetetlen jelenetek játszódtak le“ — mondta később kikérdezőinek. „A emberek körberohangáltak, lökdösték egymást, kitépték a mikrofont egymás kezéből... Egyik barátom megragadta a mikrofont és bejelentette, hogy nekem van valami mondanivalóm, majd átadta azt.“ Benkő azon vette magát észre, hogy őt választották meg elnöknek. Tevékenysége a semmivel volt egyenlő.

A reformkommunista értelmiségiek — az írók és újságírók — játszottak legkevésbé vezető szerepet a felkelésben. Ebben a felkelésben ők senkik voltak. Bértollnokok, akik Sztálint dicsőítő verseikkel segítettek bilincset rakni kevésbé tanult honfitársaikra: azok a szerkesztők, akik önkéntes cenzúrázásukkal segítették lecsillapítani a népi harag utolsó megnyilvánulásait mindaddig, amíg csak egy megoldás maradt: az egész kommunista „bojler“ felrobbantása. Két nappal a felkelés kezdete után a kommunista írók és értelmiségiek erőtlenül fröcsögtek; méltatlankodtak, hogy újonnan meggyújtott fényüket túlragyogják a soha nem hallottak, közönségesek, elfelejtettek világító fáklyái, akik a sötétség árnyékából, a börtönök sötét névtelenségéből kerültek elő, hogy a felkelés élére álljanak.

Ilyen ember volt például Dudás József.²¹ Senki sem hallott róla korábban, Magyarországon ma is kevesen ismerik a nevét. 1956. december 3-án a Pravda azt állítja, hogy ő volt „az ellenforradalmi összeskúvés kulcsfigurája“. Az ő neve a baloldaliakban még mindig gyűlöletet vált ki. Az egyik forrás ezt mondta: „Ő vitte bele az eseményekbe azt a szemernyi örültséget, ami létrejön minden forradalomban.“²² Ilosvay Ferenc, a balos Hétfői Hírlap újságírója szerint: „Kalandor, diktátor, másokat terrorizáló és fosztogató volt. Főhadiszállásán volt egy szobája a kivégzések számára.“ (De Ilosvay azt is el fogja mondani kikérdezőinek, könnyekkel a szemében, hogy az orosz tankok hogyan gyilkolták meg feleségét és gyermekét, akiket saját kezével temetett el. Ő még házas sem volt, annál kevésbé apa.)²³ Aczél Tamás, a volt kommunista zsidó újságíró azt állította, hogy Dudás antiszemita volt, de figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy Dudás forradalmi újságának szerkesztésébe több zsidót is bevett.²⁴ „Dudás csupán kis szárnalmas figura volt“ — mondta Aczél a kikérdezőinek. „Főhadiszállásán volt egy asztal, tele pénzzel, revolverekkel, géppisztolyokkal, mindez két gyertya között. Ő hajtotta végre a legszörnyűbb kivégzéseket.“

Dudás Józseffel kapcsolatban rengeteg a legenda. De maga az igazság a legmeglepőbb. Nagy, természetes testalkata volt, olyan, amilyenekkel bármely autógyárás udvarában találkozunk, egy futball-edző barna bőrű, kemény vonásaival párosítva. Erdélyben született, szakképzett szerszámkészítő lett. (A rendszer Fehér Könyve ezt írja: „Állítólag mérnök, de hogy hol, mikor és hogyan szerezte diplomáját, titok marad.“) Negyvenhárom évéből tízet politikai börtönökben töltött. 1936-ban a románok 7 évi börtönre ítélték, mint illegális kommunistát. Ebből két évet bilincsben töltött, szökési kísérlete miatt.²⁵ Miután kiszabadult, Budapestre utazott és ott csatlakozott a földalatti náciellenes szervezkedéshez. Egy évvel később, 1944 szeptemberében a Horthy-rendszer Moszkvába küldte az arcvonalon keresztül, hogy ott titkos fegyverszüneti tárgyalásokat folytasson, mint az ellenállási mozgalom képviselője.²⁶ A háború után azonban szakított a kommunistákkal, 1945 augusztusában Budapest városi tanácsának kiszabadpárti tagja. Egy huszonhét éves újságíró, aki 1956-ban csatlakozott az ő forradalmi újságához, azt írta: „Azon kevés személy egyike, akit nem érintett a sztálinizmus.“²⁷ Egy évvel később Dudás ismét börtönbe került: ugyanaz volt ellene a vád, mint Kovács Béla ellen („ellenforradalmi összekövés a rendszer megdöntésére“). Rajk László rövidesen szabadlábra helyeztette régi, ellenállásból ismert barátját, de 1948 novemberében újra börtönbe került. Először a dél-budai internáló táborban tartották fogva, majd Recsken, de itt valami rendkívüli történt vele: két éve sem volt még a táborban, amikor a parancsnok váratlanul hívatta, és ő eltűnt a táborból.

Jónás Pál diákvezér, akit vele együtt tartottak fogva Recsken, így emlékezik vissza: „Dudás a nagy angol csillagászok és matematikusok, Sir Arthur Eddington és Sir James Jeans félmisztikus írásainak hatására a valláshoz fordult. Nagy hatást gyakorolt rá a termodinamika második törvénye: elveszítette hitét a fizikai determinizmusban.“ Nagy Imre 1954-ben véglegesen szabad embernek nyilvánította. Egy budapesti gyárban talált munkát magának.²⁸ A felkelés alatt bár élete hátralévő részére a munkapadja mellett maradhatott volna, de ő a főváros II. kerületében, a Széna téren, amely közel volt a lakhelyéhez, egy nagy harci gócpontra talált, és odament, hogy a Széna tér körüli harcoknak egyik irányítója legyen.

Nem Dudás hozta létre ezt a felkelést, nem is volt vezető szerepe az utcai harcokban, de megvolt benne a személyes vonzerő és politikailag értett a helyzet kiaknázásához. A Széna téren ő készítette az első interjút a később ismertté vált személyekkel. Ő alapította a Nemzeti

Forradalmi Bizottságot. A harccsoport parancsnokságát egy még idősebb felkelő vezér kezében hagyta, akit az egész területen mint „Szabó bácsit” ismertek. Ez a harccsoport tartotta kezében nemcsak a Széna teret, hanem a közeli Maros utcát is. Dudás átmert a pesti oldalra, fegyvereseivel elfoglalta a Szabad Nép székházát és a háttérből irányította az országos méretű küzdelmet a funkcionáriusok és az oroszok ellen.

Felismerte, hogy az élelmiszer szétoztásával a megbénult Budapesten szervezete azonnal tekintélyt szerezhet magának. Emlékezett, hogy találkozott a szegedi börtönben egy zsidóval, aki egy gyár étkezdéjét irányította és 1944-ben a Nemzetközi Vöröskeresztnél dolgozott. Dudás október 25-én üzent neki, hogy találkozzanak egy kávéházban, közel a Széna térhez. A zsidó, dr. Szappanos Béla Dudást baráti körben találta.²⁹ „Olyan emberekre van szükségem, akikben megbízhatok, és sok kell belőlük” — tette meg a javaslatát Dudás. „Téged bízlak meg azzal, hogy szerezzél élelmiszert külföldről. Neked vannak tapasztalataid a Vöröskereszttel kapcsolatban.” Szappanos azonnal átlépte a határt, hogy megszervezze az élelem szállítását a harcoló Budapest számára.

New Yorkban az ENSZ általános közgyűlése összehívását csak november 12-re tervezték.³⁰ Október 27-én délután egy órakor Franciaország, Anglia és az USA hivatalosan beterjesztették a kérelmet a Biztonsági Tanácsnak, hogy vizsgálja meg a magyar kérdést, tekintettel arra, hogy a szovjet katonai erők „erőszakosan elnyomják a magyar nép jogait”.

Minthogy a budapesti fejlemények súlyosságát tagadták, sem Eisenhower, sem Dulles nem volt túlbuzgó, hogy cselekedjék. Ezen a reggelen beszéltek egymással, mielőtt Dulles elrepült Texasba, hogy elmondja Dallasban a nagy politikai beszédét.³¹ Ebben a beszédben célzott az amerikai gazdasági segítségre, amelyet a szovjet csatlós országok kapnának annak a gazdasági válságnak a leküzdésére, amely a marxista politikával való szakítás következménye. A terv szerint Dulles a szovjet kormány jóindulatának biztosítása érdekében hangsúlyozta, hogy az amerikai ajánlat mögött nincsenek hátsó szándékok. Ezt mondta: „Legyen szabad minden kétséget kizáróan világossá tennem: azzal, hogy az Egyesült Államok a szovjet csatlós államok függetlenségét óhajtja, nincsenek további céljai. Őszinte vágyunk az, hogy ezek a népek, amelyeknek a mi nemzeti életünk oly sokat köszönhet, nyerjék vissza függetlenségüket, és legyen olyan kormányuk,

amelyet szabadon ők választanak maguknak. Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek.“

A nap folyamán később Dulles azt az utasítást táviratozta Henry Cabot Lodge-nak, hogy az ENSZ-ben a javaslatához nyerve meg Kuba, Peru, Ausztrália, Irán, Kína és Belgium támogatását. A Biztonsági Tanácsot a következő napra összehívták — ez volt az első sürgősségi ülés 1950 óta, amit vasárnap tartottak. Este hét óra után nem sokkal az Amerikai Külügyminisztérium Lodge-nak két táviratot küldött. Az első közölte azt a szöveget, melyet az USA képviselője az ülésen fog előterjeszteni. („A szabad népek szíve mindenütt Magyarorszáért dobog... Kormányomnak pillanatnyilag nem szándéka, hogy határozati javaslatot terjesszen megfontolásra a Biztonsági Tanács elé. Először meg szeretnénk hallgatni, amit a Biztonsági Tanács többi tagjai szándékoznak mondani. Azon vagyunk, hogy ez a téma késlekedés nélkül a Biztonsági Tanács napirendjén szerepeljen.“) A második távirat a javasolt taktikát fejtette ki. A vasárnapi ülés arra szorítkozzék, hogy a magyar ügyet tüzzék napirendre, anélkül, hogy a Biztonsági Tanács lényegét érintő vitába bocsátkozna, mert a szovjet reakció erőszakos lehet. „A Külügyminisztérium meggyőződése, hogy ha az első ülés a napirend elfogadására korlátozódik, ez maximális hajlékonyságot biztosít számunkra a későbbi irányvonal meghatározásában és annak eldöntésében, hogy milyen legyen a természete a határozati javaslatunknak. Ezenkívül kiegészítő információt várunk a budapesti amerikai követségtől, amelynek megszakadt az összeköttetése az USA kormányával. Cselekvésvonalunk meghatározása megköveteli a tanácskozást itt, a legmagasabb szinten...”

Mialatt Dulles távol volt, az Amerikai Külügyminisztérium kérte a magyar követet, de dr. Kós Péter (aki valójában Lev Konduktorov szovjet állampolgárral azonos) akkor kötelességszerűen New Yorkban tartózkodott az ENSZ-ben, ezért első titkára, Zádor Tibor ment el helyette. „A lázadás az elmúlt éjjel véget ért“ — biztosította Zádor Robert Murphy külügyi államtitkár-helyettest. „Néhány szétszórt csoport tartja még magát, de a tisztogatási akciók folyamatban vannak.“ Kedvelte a ‘lázadás’ szót, többször is használta és hozzátette, hogy „fasiszta elemek“ az egyetemisták jogos követeléseinek ürügyén szították a lázadást. Az Amerikai Külügyminisztérium megjegyezte: „Mr. Zádort nem lehet rávenni annak elismerésére, hogy bármilyen személyes érzelmei lennének azzal kapcsolatban, hogy szovjet katonák lőnek magyar állampolgárokra.“³²

Kapcsolatfelvételek kezdődtek a főváros központjában lévő felkelő

csoportok és a politikai hatóságok között. „Nemo“ kapitány, egy reguláris magyar katonai egység parancsnoka többször elment a felkelőkhöz, telefonált Kopácsi rendőrőkapitánynak, és Nemo volt az, aki telefonösszeköttetést létesített Kopácsi és Angyal István felkelő vezér között. A felkelők azt mondták, hogy addig fognak harcolni, amíg a szovjet csapatok ki nem vonulnak. A rendőrezredes áttelefonált barátjának, Földes Lászlónak a Honvédelmi Minisztériumba. Földes arra biztatta, hogy találkozzék Angyal Istvánnal és a Pongrátz testvérekkel. Valamennyien találkoztak Kopácsi Rendőr-főkapitányságán. A felkelők az épület hátsó autóparkolóját egy oroszoktól zsákmányolt félhernyótalpas járművön közelítették meg, míg Kovács István és Váradi Gyula vezérőrnagyok a fegyveres erők képviselőiként gyalog érkeztek.

Kovács néhány más tábornokkal együtt 1944-ben átvált az oroszokhoz (a többiek szovjet fogságban haltak meg), és miután a moszkvai vezérkari iskola oktatásában részesült, ejtőernyővel visszaküldték Magyarországra. Mivel a Budapesti Pártbizottság első titkárának hasonló neve volt, barátai szívesen szólították „Kövér ülepű Kovácsnak“, de mindenki tisztelte. Fazekas György újságíró, aki szemlélője volt Kopácsi Rendőr-főkapitányságán ennek a nem mindennapi tárgyalásnak, addig gyúrta Kovácsot, amíg ebből a bátor kommunista harcosból ugyanolyan hűséges nacionalista nem lett.³³

A beszélgetés szendviccsel és kávéval kezdődött. Kovács kérésére az idősebb Pongrátz testvér újra megfogalmazta a felkelők követelését. A legfőbb követelés az volt, hogy a szovjet csapatok vonuljanak ki az országból. Kovács azt mondta nekik, hogy „pillanatnyilag Szuszlov és Mikoján, a Politikai Bizottság két tagja Budapesten tartózkodik“. Kovács több kérdést tett fel: milyen kormányzati rendszert óhajtanak a felkelők? A válaszok ugyan zavarosak voltak, de említés történt a szabad választásokról a többpártrendszerrel is. A megbeszélés befejeztével a felkelők a 60 mérföld/óra sebességű félhernyótalpas járművön távoztak.³⁴

Október 27-én este hat óra körül Eisenhower telefonált Dulles külügyminiszternek Texasba.

Dulles megkérdezte: „Elnök Úr! Megkapta-e az információt a Ciprus körüli sűrűsödő eseményekkel kapcsolatban? — 30—63 az utóbbi 48 óra alatt.“

Eisenhower ezt mondta: „Nem tudom elhinni, hogy Anglia beavatkozik ebbe.“

33. FELMORZSOLÓDÁS

A felkelés idején a világ újságírói Budapesten zsúfolódtak össze. Ilario Fiore, az Il Tempo harmincnégy éves bécsi tudósítója testes, borkedvelő, békaszerű ábrázatú férfi. Egy rutinos tudósító fáradt hanyagságával beszél, mint aki korábban már mindent látott és azt reméli, hogy mindent újra fog látni. Történetesen a felkelés éjjelén érkezett. Varsóba tartott. Ezt gépelte naplójába:

„Nem sokkal éjjel tizenegy óra után érkeztem Budapestre Bécsből, az utolsó menetrend szerinti vonattal. A pályaudvar elhagyatott volt, taxi sehol. Láttam egy autóst, aki az autójával szöszmötölt. Mondtam neki, hogy az Astoriába szeretnék eljutni, de ő közölte, hogy nem hajlandó elvinni. ‘A városban forradalom van, nem akarom kockáztatni, hogy elvegyék az autót!’ Kérleltem őt, felkínáltam minden forintomat, ami nálam volt, de továbbra is csak rázta a fejét. Végre éjfél tájt, fél óras rimánkodás után az öreg fickó megváltoztatta az álláspontját: a gépfegyvertűz fokozódott...”¹

Sydney Gruson, a New York Times tudósítója néhány nappal korábban Lengyelországba utazott; a poznani eseményekről akart tudósítani. Október 17-én írt innen egy cikket, amelyben felhívta a figyelmet a lengyelországi nagy forrásokra. Emanuel Freedman, a külügyi rovat szerkesztője október 22-én érzékelte, hogy nagy esemény lóg a levegőben. Ezt táviratozta Grusonnak Varsóba: „Megkérem Bigartot, hogy csatlakozzon Önhöz, mihelyt megkapja a vízumot.” Homer Bigart október 23-án a késői órákban repült el New Yorkból, éppen az első magyarországi valódi forradalmi események előtt. (MacCormac délutáni jelentése Budapestről inkább csak általánosságokat tartalmazott, ezt a jelentést New Yorkban hajnali négykor vették.)²

„Jó éjszakát!” — mondták fél órával korábban a szerkesztői emeleten, és az utolsó kiadás kigördült a nyomdagépekből. Joe Eisenberg sietve átment a távirószobán keresztül Werner Wiskarihoz, a külügyi asztalnál ülő ügyeleteshez. Wiskari felhívta Lew Jordant, a helyettes főszerkesztőt otthonában. Jordan ezt mondta: „Szerkesszettek egy rendkívüli kiadást, ha vagytok még elegendően hozzá.” John MacCormac történetét kiegészítették egy fél flekkes anyaggal, és Jordan egy 3 flekkes

főcímet diktált a telefonba. De aztán a szerkesztők számára elkezdődött a „lidérces álm”: mihelyt október 24-én a hajnal New Yorkban beköszöntött, megszakadt a távközlési összeköttetés Budapesttel. Freedman táviratozott Drew Middletonnak Londonba. „Kérem, próbáljon telefonálni MacCormacnak a budapesti Duna szállóba! Kérdezze meg, van-e valami kiegészítő anyag! Bécs azt mondja, hogy az összeköttetés Budapesttel megszakadt.” Minden vonal használhatatlan volt. New York Varsón és Moszkván keresztül is próbálkozott, de csak két nappal később lehetett MacCormackel kapcsolatba lépni az amerikai követség telexén keresztül.

MacCormac korán kopaszodó ír—amerikai férfi elegáns öltönyben, pettyes nyakkendővel és keskeny bajusszal. Mosolya magabiztos, olyan újságíróé, aki mindig akkor érkezik mindenhová, amikor szükséges. Egy teljes héttel korábban érkezett feleségével Budapestre, mielőtt a felkelés kirobbant. 1948 óta nem járt a magyar fővárosban. Akkor követségi autón távozott Ausztriába, miután kapott egy „fülest”, hogy Rákosi államügyésze érdeklődik utána. A Fehér Könyv úgy hivatkozik rá, mint „John MacCormick-ra [sic!], a CIC ezredesére”. Egy dolgot MacCormac biztosan tud: ha sejtette volna, hogy valami történni fog, nem a feleségét vitte volna magával, hanem a postagalambját. Ő küldte a Times-nak az első cikket október 23-án este hat óra körül, ugyanakkor, amikor Sefton Delmer. Ezután vacsorázni ment felesége és egy magyar újságíró társaságában. Amikor a lövöldözés megkezdődött, felhívta Mrs. Pollakot Prágában (ugyanúgy, mint a londoni Daily Express-t) és lediktálta neki a cikkét. Ezután szűnt meg a távösszeköttetés. MacCormac a Parlament előtti téren végbemenő tömeggyilkosságnak is szemtanúja volt, de nem tudta az erről szóló jelentését az országból kijuttatni.

Ezen a ponton állt az élre mindnyájuk közül Noel Barber, a Daily Mail tudósítója. Az élelmes, nagy üzleti érzékkel rendelkező yorkshire-i Barber kiszámította, hogy mennyit ér a Fleet Streeten az ő tudósítása. Volt egy ausztriai bérelt autója, és elegendő benzint is tartalékol. Ausztriából érkezvén visszaemlékezett arra a friss libára, amelyet tíz nappal korábban Hegyeshalomnál fogyasztott a vendéglőben. Felkeltette a vendéglő vezetőjét és megkérte, tartalékoljon számára némi benzint. Éles elméjű számítás volt ez, mivel akkor már az összes távíróvonalak megszakadtak, és a rivális újságírók történetei nyomtalanul el fognak sülyvedni.

Amikor október 26-án este leszállt az éj, Barber az utolsó ellenőrző ponton is átjutott behízelgő szavaival és megvesztegetéssel. Gázt adott

és végigrohant Budán. A Lánchídnál szemtanúja volt egy ütközetnek. Fiatal felkelők megpróbálták erőszakosan átjutni az elzárt úton keresztül Pest felé. A Lánchíddal szemben a felkelők roncs autókból és villamosokból barikádot emeltek. Közülük többen sebesültek voltak, sebekük be voltak kötözve. Az egyik felkelő Barber karjai között halt meg: a híd közepéről egy szovjet tank lövése találta el. De Barber azon az éjszakán egy hasznos baráttra tett szert: a húsz éves, vastag lencsés szemüveges Horváth Dénes közgazdász hallgató személyében. Barber tolmácsnak használta őt. Ezt mondta neki: „Napi 20 angol fontot adok, ha mellettem maradsz, amíg csak el nem utazom.“

Ebben a városban autózni éjszaka a lidérces álommal volt egyenlő. Olyan volt ez, mintha valaki az El Alamein-i csatateret akarta volna körülautózni Rommel és Montgomery összecsapása idején, de itt még az a többlet-nehézség is fennállt, hogy az orosz és magyar tankok ugyanolyan gyártmányúak voltak, és az orosz és magyar katonák egyenruhája is igen hasonló. Mindenki lőtt mindenkire. A felkelők, újságírók és nézelődők összekeveredtek.

Azon az éjszakán Barber a határon fáradtan, borotvátlanul és ziháltan kelt át visszafelé. Ugyanabban a kék városi öltönyben volt, mint amit akkor viselt, amikor a Harrodsnál vásárolt. Az ÁVH-s határőröknek megmutatta azt a táviratot, amelyet Nagy Imre küldött neki, aztán továbbautózott Nickelsdorf irányába. Ott találkozott Jeffrey Blyth-szal, a Mail tudósítójával, aki egy újonnan vásárolt télikabátot viselt a tropikál öltönye fölött. Két nappal korábban Blyth még Kairóban volt, várván a Szuezzal kapcsolatos híreket, de látván, hogy a rivális újságírók Ausztria felé tartanak, táviratozott a Fleet Street-re, és onnan a következő reggel azt a választ kapta: „Bécs felé a lehető leggyorsabban!“ Barber 17 oldalas híryanagot és több tekercs filmet adott át Blythnak. Blyth viszont átadott neki több karton amerikai cigarettát, majd visszafordult Bécsbe. Barber az első kávéházból telefonált Londonba a Daily Mailnek. Ott azonnal oldalról oldalra gépbe vitték, amit diktált nekik. Mire a félérás diktálás véget ért, az első kezelő visszajött és belekiabálta a telefonba: „Megvan az első kiadás, Ön szerepel a címloldalon!“ Mint első szemtanúi beszámoló a véres felkelésről, Noel Barber és a Daily Mail bejárta a világot.³

Budapestre a Duna szállóba a korai órákban érkezett. A szálló piszkos bolhafészek volt a rakparton, sok ablaka már be volt törve. Riválisát, Sefton Delmert az étteremben találta, amint dühösen nézte a fehér abrosszal leterített asztalt, és fáradságos munkával nagybetűkkel írt táviratszövegeket fogalmazgatott („nem bízom az írógépben“), ame-

lyeket sohasem tudott elküldeni a Fleet Street-re. Delmer kiszagolta, illetve megérezte — avagy a CIA-vel volt kapcsolata —, hogy nagy események kezdődnek Budapesten, és a felkelés előtti délelőttön, miután elfogyasztotta korai ebédjét a Daily Express egyik erősségének, Laurence Davisnek a társaságában a bécsi Sacher vendéglőben, Magyarországra osont. De a szerkesztőjének diadalittas öröme amiatt, hogy az egyik embere a helyszínen van, gyorsan tovatűnt, mivel Delmer nem vette előzetesen számításba a hírközlés akadályait.

„Óh, drága barátom,“ — kiáltotta Delmer, mikor Barber sürgött-forgott körülötte. „Nem kell pánikba esni! Minden távösszeköttetés megszakadt.“

Barber ezt mormogta: „Nos, végtelenül sajnálom, de szereztem odakint egy *autót*. Kérlek, ne tegyél tönkre egy gyönyörű barátságot azzal, hogy arra kényszerítesd engem, hogy vigyem ki a kéziratodat!“

A nagy világlapoktól a többi újságíró még mindig a határnál késlekedett, összezavarván a tisztviselőket vízumkérelméikkel. Október 27-én aztán „gátszakadás“ történt. Sydney Smith a Daily Express-től gázt adott a kocsijának, amikor a határsorompó megnyílt valaki más előtt és eltűnt a Budapest felé vezető úton. A fiatal Bruno Tedeschi a Giornale d'Italiától azt tapasztalta, hogy a határ gyakorlatilag nyitva áll, Fabrizio Franco olasz követ nem kis meglepetésére, aki akkor és ott elhatározta, hogy ugyanazon az úton egy futárt küld vissza, akit Tedeschi és Fiore fog kísérni a történeteikkel együtt.⁴ Az Associated Press úgy intézkedett, hogy George Boulwood Bonnból csatlakozzék az ő magyarországi rezidensükhöz, a magyar születésű Marton Endréhez, aki éppen akkor szabadult politikai börtönből. A rivális United Press részéről Anthony Cavendish Varsóból lengyel plazmát hozott repülőgépen. Mintegy 30 mérfölddel Budapesttől délre ért földet, és meglátogatta a Duna szállót. A New York Post részéről ott volt Seymour Freidin, aki élénk szavakkal elmesélte nekik, hogy egy szovjet tank el-lenségnek véelve kis híján végzett vele.

A Paris Match Jean-Pierre Pedrazzinit és Mátyás Pált küldte a felkelésről való tudósítás végett. Pedrazzini egyike volt a legtehetségesebb fotóriportereknek. Huszonkilenc éves volt, nemrég nősült, és úgy nézett ki, mint egy aranyhajú görög férfi isten. Mátyás harmincöt évvel korábban született Magyarországon. 1950-ben hagyta el az országot. Egyik legjobb barátját nem sokkal korábban tartóztatták le, és a rendőrség arra akarta kényszeríteni, hogy írjon alá egy dokumentumot ellene. Ezért elhatározta, hogy jól felfogott érdekében elhagyja az országot. Magas volt és elegáns, félzsídó ösztövére vonásaival és szülőha-

zája lángolásával, de már átvett sokat a francia modorból. Az éjt Bécsben töltötte, fel s alá sétálgatván szállodai szobájában, amíg csak Pedrazzini fel nem ébredt és óvást nem emelt: „Hagyd abba! Tudod jól, hogy neked vissza kell menned!” Visszaérkezvén Budapestre egyenesen a francia követet, Jean-Paul Boncourt kereste fel. A követ nem sok bátorítót mondott: „Ön örülséget csinál. Az oroszok bármelyik pillanatban visszatérhetnek. Akkor nem tehetek semmit sem az Ön érdekében; annak ellenére sem, hogy francia állampolgár!”

Budapesten semmi jele sem volt annak, hogy csillapodna a harc. Franco, a diplomata követségi naplójába a következőket jegyzi fel:

„A svájci követség egyik titkára közölte velünk, hogy a Magyar Vöröskereszt segítséget kér a Nemzetközi Vöröskeresztől, mert még a legszükségesebb kellékeknek is híjával van. A svájci követségnek nem áll módjában továbbítani ezt a kérést. Mi a követségünkön most számba vesszük élelmiszereinket, amikkel rendelkezünk (kenyeret, májkrémet, sajtot, tejet, bort, konzerveket). Reméljük, hogy amink van, elegendő néhány napra. Harmincan vagyunk.”

A követség épületén kívül ennek a felkelésnek a színárnyalatai nem emlékeztetnek a történelem nagy forradalmait ábrázoló festményekre. A magyarországi felkelés színei egyenesen Goya véres palettájához illelenek: most fanyar barna szín az, amely egykor élénk vörös volt; a házak falán leomlott a vakolat, és a csupasz vörös téglák éktelenkednek. Itt-ott összezsugorodott, égetett vörösbarna színű valami fekszik a kövezeten, mésszel vagy sósavval leöntve, rothadva az iszapban a közönyös járókelők szeme láttára. Az Üllői úton egy szénné égett szovjet katona megfeketedett keze nyúl ki mereven egy félig nyitott tank pán-céltornyából.

A levegőben kesernyés humor. Az Igazság egyik újságírója a Rákóczi úton megy hazafelé, dacolva a golyózáporral és a tanklövedékekkel, és csaknem azonnal visszatér az újsághoz: „Rossz liftgombot nyomhattam meg. Megnyomtam a 4. jelzésű gombot, és erre leszakadt előttem a negyedik emelet!” Ennek a forradalmi újságnak a legtöbb újságírója a Fészek Klubban ebédel. Hallják, amint a Nemzeti Színház igazgatója megkérdi egy későn jövőtől: „Mi újság?” Az illető leveszi a kalapját és kabátját és ezt mondja: „Éppen az Ön színháza mellett jöttem el — Ma csak félháza van Önnek!” Az Igazságnak egy másik újságírója ezt írja cikkében: „Mindezen borzalmak központjában a Baross utca mentén egy kis mellékutcában áll egy szovjet egyenruhába

öltöztetett madárijesztő, egyik zsebében Szabad Néppel, a másikban egy sósavas palackkal.“⁵

A főváros hangulatát legjobban a hidegvérűséggel lehetne jellemezni. Körülbelül ebben az időben Kosáry Domokos professzor, a történész elhagyja budai menedékhelyét és megkockáztatja, hogy elmegy egy kis Móricz Zsigmond körtéri üzletbe, hogy megvegye édesanyja számára a legszükségesebbeket. A kis üzlet előtt nagy sor áll tejért és csokoládéért. Váratlanul két-három szovjet tank haladt el zörögve mellettük. Erre a pult mögött kiszolgáló tizenéves lány mintegy mellékesen megjegyzi: „Kérem, húzódjanak a mellékutcába, mert ha ők azt látják, hogy itt ilyen sokan állnak, valószínűleg idelönek!“⁶

Budapesten az élet a forradalommal párhuzamosan halad. Az egyik fotóriporter megörökít egy teherautót egy puskát tartó asszonnyal a motorház tetején. A teherautó a közelmúltban gazdát cserélt: egy golyó a sofőr szélvédőjének közepén haladt át. A teherautó tele van felkelőkkel: munkásokkal, fiatalokkal, akik közül néhányan még csak gyermekek. Az utcán élelemért sorban álló emberek, a lányok haja fésületlenül hull le a puskájuk végére, kettesével-hármasával járnak fel s alá, féloldalasan görnyedve nehéz puskájuk, vagy pisztolyuk súlya alatt. A gyermekek arca fáradt és piszkos, de zord arcvonásaik elégedettségről árulkodnak. George Orwell „1984“ című könyvében a gyermekek közösséget vállalnak a totalitárius rendszerrel és feljelentik saját szüleiket. De Magyarországon a gyermekek nem így nőttek fel. A magyar gyermekek szüleik oldalán állnak. A felkelés idején mindnyájan a kommunisták ellen harcolnak, végső erőfeszítéssel meg akarják dönteni az idegenből jött kommunista hitvalláson alapuló rendszert.

Budapesten az egyre csökkenő befolyással rendelkező Párt erősítői a Központi Bizottság Akadémia utcai épülete és a Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri székháza. Most e pártközpont valóságos erősítője. Ötven felfegyverzett ÁVH-s az ablakokban, másik ötven hithű párttag puskák kezelését gyakorolja a folyosókon. Erősítésül olyan hűséges kommunisták érkeznek, mint Papp József ezredes, az egyik külvárosi Rendőrkapitányságról. A felkelők megverték, miután Kopácsi bezáratta a kerületi rendőrkapitányságukat, de most kötelességének érezte, hogy menjen és segítsen az épület védőőrségének a Köztársaság téren. Több elvtársát felszólította, hogy tartsanak vele, de azok úgy gondolták, hogy Papp a kötelességteljesítés értelmezésében túl messzire megy. Nem hagyja el élvezve a Köztársaság teret. A IV. kerületben, ahol született, a kommunisták utcát és teret neveztek el róla.

Október 26-án reggel érkezett vissza Mező Imre, a Budapesti Pártbizottság első titkára a Köztársaság térre. Két napon át a Központi Bizottság ülésein vett részt az Akadémia utcában. Embereinek az „ellenforradalmárok tegnapi szerencsétlen támadásáról” tett említést, de nem tett más említést a Parlament előtti téren végbement vérengzésről. Ötven év körüli férfi volt. Nem sok jutalomban részesült azért a hosszú útért, amelyet megtett a spanyol csatamezőktől eddig, a nehezen meghatározható, téglalap alakú épületig. Tízgyermekes parasztcsaládban született. Megözevgyült édesanyjának terheit úgy könnyítette, hogy otthonról elköltözve szabósegéd lett. A fáradhatatlan és ambiciózus ifjú 1927-ben emigrált. A Belga Kommunista Párt tagja lett. Kétszer megsebesült Spanyolországban és Franciaországban internálták. Mohón és sokat olvasott. Spanyolország gazdasági történelmét tanulmányozta, Szíriában és Libanonban szolgált a Francia Kommunista Pártot, majd csatlakozott a francia ellenállási mozgalomhoz. 1944 augusztusában részt vett a Párizsért folyó, egyhetes drámai küzdelemben. Csak 1945 júniusában tért vissza Magyarországra. Közel húsz évig élt távol szülőhazájától.

Most úgy határozott, hogy megmutatja a fővárosnak: a Budapesti Pártbizottság még mindig él és harcol. Elrendelte, hogy rölapokat terjesszenek városszerte. Kijelölt három újságíró a Szabad Nép terjesztésében való segédkezésre — ez alkalommal páncélozott autókat vettek igénybe a Párt napilapjának terjesztésére. Magához kérte Szántó Miklóst és azt mondta neki: állítson fel szerkesztőségi hivatalt a Budapesti Pártbizottság épületében az Esti Budapest számára. Vadász Ferenc főszerkesztő a következő délután megkezdte munkáját, és október 28-án megkezdődött a lap nyomtatása. Mihelyt az újságok az utcán megjelentek, az új forradalmár vevők kötegszámra égették el. Mindazonáltal Mező fontosnak érezte annak bizonyítását, hogy az ő Pártbizottsága még mindig működik.⁷

Október 27-én Nagy Imre eljutott odáig, hogy messzemenő döntéseket hozzon, de mint mindig, lemaradt egy nappal a felkelés mögött. Közben délelőtt 10 óra 30 perckor két felkelő vezér felesége titokban felkereste az amerikai követség egyik munkatársának feleségét azzal az indítvánnyal: az amerikai követség forduljon Nagy Imréhez 24 órás tűzszünetért, amely alatt megkísérlik összehozni a felkelés vezetőit először az amerikai követséggel, majd a rendszer vezetőivel, hogy hivatalos tűzszüneti megállapodás jöjjön létre. Spencer Barnes felhívta telefonon a kommunista külügyminiszter-helyettest, de az megvetően

elutasította az ajánlatot, mondván: „A bandák felmorzsolódtak.”⁸

Ez idő előtti kérdés volt. A Kilián-laktanyát még mindig a felkelők tartották ellenőrzésük alatt. Maléter azokat a katonáit, akiknek nem volt fegyverük, vagy akik ki akartak maradni a harcból, az épület hátsó részébe küldte. Az épület sarki szögletében az egyik ablakba egy szovjet tankból származó nehéz gépágyút állíttatott (az ablak a Körútra, illetve az Üllői útra nézett). A főkapuhoz csatlakozó alagútba nagy barikádott állíttatott, ezért az ellenség nem volt képes behatolni a kaszánya udvarára. Ezen a napon Magos Gábor, Maléter régi barátja, mezőgazdasági szakértő átjött a Kiliánt ostromló oroszok vonalain, azzal az ürüggyel, hogy tejet szállít. „Egy ÁVH-s tiszt azt mondta nekem, hogy ő tudja, hol tartja a rendszer a titkos készleteit” — mondta Magos. „Miért nem megyünk oda és miért nem foglaljuk le?” De Maléter bizalmatlan volt. Barátjának azt javasolta, hogy menjen és keressen valaki mást. „Én nem mehetek el innét. Körül vagyunk véve orosz csapatokkal.”⁹

Délben az oroszok elkeseredett tanktámadást indítottak az egész területen. A Corvin közben elrejtett ágyúkkal jelentős sikereket értek el: az Üllői útnak a laktanyától a Liliom utcáig terjedő része csakhamar tank-temetővé vált.¹⁰ A tankok minden ablakra tüzet nyitottak, amelyben embereket láttak. Minden ágyúzás alkalmával a környéken lévő ablaküvegtáblák ezrei hulltak darabokra. A laktanya homlokzatán egyetlen ablaküveg sem maradt épen. A laktanya sarki része összeomlott, amikor egy tank abba a szobába lőtt, amelyben a nehéz gépágyú volt felállítva. Az Üllői úton a túloldalon egy egész épület összeomlott. De Maléter ágyúi megbüntették az oroszokat. A Körúton egy szovjet tank felrobbant. Páncéltornya a 30 láb távolságra lévő háztömb irányába repült, közel egy roncs ágyúcsőhöz és talapzatához. Egy teherautó égett nagy lángokkal, gumiabroncsai felszaggatva. Távolban négy további tank állt, és egy szovjet páncélozott jármű. Bal kereke elrepült messzire, miután találat érte.

A lövöldözés abbamaradt, az oroszok visszavonultak. A laktanya falán hét nagy belövési nyom volt látható. Nagy tömeg gyűlt egybe és a felkelők kordona tartotta vissza őket. Amikor Éliás István meglátogatta a Corvin közt, tejet és egyéb élelmiszert szállítva a Soroksári Állami Gazdaságból, a felkelők 30 ÁVH-s és szovjet tisztet tartottak fogva.¹¹ A Tribuna Ludu egyik lengyel újságírója meginterjúvolta a felkelőket. Egyikük, egy fiatal lány történelem-szakos egyetemi hallgató volt. „Most nem tanulom, hanem csinálom a történelmet” —

mondta.

Ugyanazon a napon késő este egy szovjet tiszt telefonált Maléternek és arra kérte, hogy engedje meg csapatainak, hogy a laktanya előtt az utcán lévő halottjaikat és sebesültjeiket elszállíthassák. Maléter azonnal vágott vissza, hogy az ő emberei minden sebesültet bevittek a laktanyába, és azok megfelelő kórházi kezelésben fognak részesülni, mielőtt véget ér a harc. „Ami a halottakat illeti, túlságosan nehéz lenne megtalálni a szétroncsolt tankokban a holttesteket.”

Ablaka elé egy másik, lóval vontatott szekér érkezett, vidékről származó újabb élelmiszerszállítmánnyal. A laktanyát tartó felkelők szavát az országban nyilvánvalóan egyre többen meghallották.

Ezzel egyidejűleg nagy újságokat tett közzé a Rádió. Nagy Imre hajlandónak mutatkozott, hogy átalakítsa a kormányát. Délelőtt 11 óra 18 perckor hírül adta a Rádió, hogy Nagy Imre a Hazafias Népfrontra támaszkodva nemzeti kormányt alakított. Ez újabb vonakodó engedmény volt az utca felé. A kormány 27 tagja közül 4 még kommunista sem volt. A utcára ez nem gyakorolt nagy hatást. A kormány átalakításához a Daily Telegraph részéről Gordon Brook-Shephard a következő kommentárt fűzte: „A hitelét veszített kommunista vezetőség úgy akarja menteni a maga bőrét, hogy összeköti magát saját korábbi ellenzékével.”¹² Milyen változást idézett elő, hogy a híres marxista filozófus, Lukács György professzor lett Nagy Imre kulturális minisztere? Az utcának nem volt ínyére egy kommunista sem. A négy új arc (Bognár József, Tildy Zoltán, Ribánszky Miklós és Kovács Béla) közül egyedül Kovács Béla az, aki a közvélemény szemében nem kompromittált. A régi, gyűlölt funkcionáriusok még mindig hatalmon voltak: olyanok, mint Apró Antal és Erdei Ferenc miniszterelnök-helyettesek. Továbbá: Nagy Imre és Dobi István elnök együttes erőfeszítései nem voltak elégségesek arra, hogy az elkeseredett szociáldemokratákat rábírják a csatlakozásra.

A felkelők csak Kovács Bélában bízhattak, a Kisgazdapárt korábbi főtitkárában, mint politikai vezéregyéniségben. De ő már csupán árnya volt korábbi önmagának, hiszen éveket töltött szovjet és ÁVH-s börtönökben (az aznapi, október 27-i híradás szerint „házi őrizet-ben”). Miután véglegesen kiszabadult Rákosi börtönéből, április 8-án (vagy 9-én) a Keleti pályaudvarról Dobi István látogatásra hívó táviratával a zsebében lépett ki.¹³ A Parlamentben négyórás beszélgetést folytatott Dobi Istvánnal és Bognár Józseffel, egykori kisgazda párttársával, aki a kommunisták taktikai húzásait elsajátítván ide-oda tekerőzött és el-

kerülte Kovács Béla sorsát. De Kovács pillanatnyilag a veleszületett szívrendellenességével küszködött, amit két agyvérzés súlyosbított. Elhatározta tehát, hogy Pécsre költözik vissza, mivel ott a levegő politikailag is, fizikailag is egészségesebb. Mindezidáig ott is tartózkodott. Mindazonáltal Nagy Imre csoportjával titkos kapcsolatban maradt. Október 26-án Nagy Imre megkérte Dobi Istvánt: telefonálja meg Kovács Bélának, hogy az új miniszterelnök sürgősen ott szeretné látni az ő ismert nevét a nemzeti kormányban. Kovács egyetértett — de ezt túlságosan gyorsan tette, mert a következő nap megtudta, hogy milyen alávaló gazfickók az új kormány tagjai. Olyan mérges lett, hogy azonnal írt egy levelet, amelyben benyújtotta lemondását, de barátai rábeszélésként, hogy ezt a levelet ne küldje el.¹⁴

Nagy Imre csak kozmetikai változtatásokat hajtott végre. Az igazi hatalom továbbra is a sztálinistákra lett ruházva. A Belügyminisztériumot továbbra is dr. Münnich Ferenc tartotta kézben, és a honvédelmi miniszter Bata István utóda, a nem kevésbé marxista Janza Károly altábornagy lett. Mindketten az ellenálló csoportok felszámolását vállalták feladatul. Janza nem volt hajlandó kompromisszumot kötni a felkelőkkel. Kevéssel délután három óra után rádióközlemény adta tudtul a fegyveres egységeknek kiadott parancsot, amely megkövetelte a felkelő csoportok felszámolásának folytatását és felszólította a csapatokat, hogy legyenek készenlétben „a harci feladatok végrehajtására“.

Münnich új kinevezése utáni első nyilvános nyilatkozata békülékenyebb volt, de visszatekintve úgy tűnik, hogy baljóslatú felhangjai voltak. Másfél órával későbbi rádiónyilatkozatában kijelentette: „Elvárom, hogy a Belügyminisztérium különböző szerveinek minden egyes alkalmazottja ugyanolyan példamutató odaadással végezze munkáját, mint ahogy eddig is tette.“ Jelzés volt-e vajon ez a szétszórt, demoralizálódott ÁVH számára: reménykedhetnek abban, hogy újra ott lesznek a csúcson hamarosan? Ez a nyelvezet azonnali kihívás a felkelők felé. A Szabad Győr Rádió este 6 óra 47 perckor követelte: „Az ÁVH-t le kell fegyverezni, és ezt a magyar Néphadseregnek kell végrehajtania.“

Nagy Imre megtárgyalta a Központi Bizottsággal a biztonsági rendőrség, az ÁVH felszámolási módját. Münnich magához hívatta Kopácsit.¹⁵ A kövér rendőrfőnök nem nagyon bízott Münnichben és fegyveres kísérettel érkezett. A Belügyminisztérium épülete erődítményhez hasonlított. Szovjet tankok álltak a mellékutcákban, ágyúik az ég felé néztek. Fegyverek és lőszeres ládák minden ablak mögött. Münnich kávéért és konyakért küldött és megkérdezte Kopácsit, vajon

lehet-e, és hogyan lehetne az ÁVH-t emberséges módon feloszlatni. „Számíthatunk-e Önre a rendelkezések végrehajtásában?” — kérdezte.

Münnich miniszterhelyettesei, Bartos és Fekete Kopácsi után sompolyogtak, amikor eltávozott. Mindketten magas rangú ÁVH-s tisztek voltak. Fekete Kopácsinak ezt mondta: „Sándor, a Partizánszövetségből néhány elvtárs szeretne veled beszélni.” A partizánokat vonzotta a hatalom és az ÁVH fénykorában a magas fizetés, de most úgy látták, hogy pogromra van kilátás, és az ÁVH keki egyenruhájának viselése elvesztette vonzerejét. „Valamennyien el akarunk menni erről a helyről” — mondta egyikük. „El tudna minket rejteni a Budapesti Rendőr-főkapitányságon? Azt hallottuk, hogy Ön tudja, hogyan kell beszélni a tömeggel.”

Eközben Nagy Imre kérve kérte a kormány tagjait, hogy békülékeny hangnemű rádióbeszédet tartsanak, de hiába. Lukács professzor így fecsegett: „Amit mi akarunk, nem más, mint a szocialista kultúra, amely méltó a magyar nép régi nagy teljesítményeihez.” Ám ez nem lelkesítette a felkelő csoportokat arra, hogy az Akadémia utcába fussanak és kedveskedve rózsát hintsenek Lukács György elé. Az utca egyáltalán nem a szocialista kultúrát kívánta.

Ami még ennél is rosszabb, Nagy Imre újsütetű kormánya nem hatott lelkesítőleg a vidékre. A Szabad Miskolc Rádió elvetette az új kormányt: „Mi, Borsod megye dolgozói ... mindaddig tovább sztrájkolunk, amíg összes követeléseinket nem teljesítik, különösképpen a szovjet csapatok kivonását.” Ugyanez a rádióadó a nap folyamán később hangsúlyozta: „A magyar nép nem bízik Nagy Imre kormányának bizonyos tagjaiban... Nem, nem és ezerszer is nem. Ezt mondja Miskolc, Pécs, Győr és egész Borsod megye... Nagy Imrének vennie kell a bátorságot, hogy megszabaduljon az olyan politikusoktól, akik hatalmukat csak a nép elnyomására használják.”

Moszkva nehézkesen, de határozottan haladt a maga előre meghatározott, titokzatos útján. Az Egyesült Nemzetek rosszállásának kivédéséhez a szovjet beavatkozás törvényességének megállapítása volt szükséges. Október 27-én a szovjet követ, Andropov érintkezésbe lépett barátjával, Nagy Imrével és fiatal miniszterelnök-helyettesével, dr. Hegedüssel és visszatért mindazon nem hivatalos telefonkérésre, melyekkel négy nappal korábban az Akadémia utcából szovjet beavatkozást kértek a zavargások felszámolására. Most Moszkva azt akarta, hogy a négy nappal korábbi segélykérés fehéren és feketén dokumentálva legyen: Andropov átadott Hegedüsnek egy legépelt szöveget és

arra kérte, hogy írassa alá Nagy Imrével. Felolvasta a szöveget: „A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa nevében arra kérem a Szovjetunió kormányát, hogy küldjön csapatokat Budapestre azoknak a zavargásoknak a felszámolására, amelyek a városban kirobbantak, hogy gyorsan helyreállíthassuk a rendet és megteremthessük a kedvező előfeltételeit a békés, alkotó munkának.”¹⁶

Hegedűs átadta a dokumentumot a miniszterelnöknek. De Nagy Imre nem volt bolond. Abban az időben, amikor helyeselte a segélykérést, annak volt értelme, de most nincs. Megtagadta az aláírást. Hegedűst bosszantotta Nagy Imre magatartása, amit tisztességtelennek tartott. Így ő maga írta alá a dokumentumot és visszaküldte a követségre. Most így nyilatkozik erről: „Meggyőződésemm volt, hogy egyedül Nagy Imre mentheti meg a helyzetet. A saját politikai pályafutásom véget ért. Bizonyos értelemben örültem is neki. Visszatérhettem igazi hivatásomhoz, a szociológiához.”¹⁷

Nagy Imre emberei aktivizálódtak. A kommunista újságírók a Budapesti Rendőr-főkapitányságon rejtőző csoportjának Kopácsi a saját titkárságát bocsájtotta rendelkezésére. Rendszeresen felkereste őket, kapcsolatot tartott velük.¹⁸ Aczél és Fazekas újságírók mindig ott voltak, és Gimes is benézett Kopácsihoz ezen a napon, október 27-én. Az épületben több, mint 100 ÁVH-s is rejtőzködött. A vihart úgy akarták átvészelni, hogy kártyáztak vagy telefonon csevegtek. Az újságíró Méray Tibor, Lócsei Pál és Erdős Péter összekötő kapcsot jelentettek Kopácsi, Nagy Imre, az Írószövetség és más központok között. Kopácsit gyakran meglátogatták a barátai és szomszédja, Szilágyi József, akit Nagy Imre a maga személyes segítőjéül nevezett ki. Ez a tüzes, fekete hajú ügyvéd, az egykori rendőrezredes a felkelés kirobbanása óta mindenhol ott van. Szemtanúja minden golyózápornak; ott volt akkor, amikor ostromolták Kopácsi Rendőr-főkapitányságát. Van egy fénykép, amely azt mutatja, hogy a Sztálin-szoborra mászik fel egy kötéllel. Csillogó szemmel mondta Kopácsinak: „Ez az igazi, csodálatos forradalom! Ebből a vérfürdőből fog megszületni a világ első és egyetlen valódi demokratikus szocialista állama!”¹⁹

Együttesen új kormánylistát állítottak össze egy leendő új Nagy Imre-kormány számára. Az írók és újságírók biztosították Kopácsit, hogy az, ami történik, forradalom, demokratikus mozgalom. Kopácsit megremítette az írók jelenléte, de ugyanakkor segítségük bátorítólag is hatott. Olyan parancsot adott ki a főváros Rendőrkapitányságainak, hogy ahol lehetséges, kerülni kell a felkelőkkel való fegyveres összecsapást

és tárgyalni kell velük. Ilyen értelemben beszélt a XI. és XII. kerületi Rendőrkapitányságokkal, és arra utasította őket, hogy tegyék le fegyverüket. Az V., VI. és VII. kerületi rendőröknek pedig azt a parancsot adta, hogy térjenek vissza fegyvereikkel együtt a kerületi kapitányságra.

Ezen a napon Aczél Gimessel és Lócseivel együtt elment Nagy Imréhez, hogy beszámoljanak neki: mi történik az ő erődítményén, a Központi Bizottság Akadémia utcai székházán kívül. Egy tíztagú küldöttséget is magukkal vittek; a küldöttség tagjai között angalföldi fiatal munkások is voltak. A vita három órán át tartott. Szilágyi kereken megkérdezte Nagy Imrétől: „Tudod egyáltalán, hogy mi történik a városban?” Majd hozzátette: „Tudsz arról, hogy a te nevedet felhasználva hívták be az oroszokat?”

Nagy kitérőleg válaszolt: „Nem én hívtam be az oroszokat, de ezt követően megpróbáltak rávenni, hogy utólag írjak alá valamit. Nem én adtam ki a statáriális rendeletet, hanem ők tették rá az én kézjegyemet” — tette hozzá.

Mindenki egyszerre beszélni kezdett, de Nagy Imre csendre intette őket. „Barátaim, legyetek türelmesek! Éppen ebben a pillanatban fontos döntések vannak folyamatban — holnap egy olyan bejelentés kerül nyilvánosságra, ami mindnyájukat teljesen ki fog elégíteni. Ebben megerősítjük, hogy a forradalom demokratikus nemzeti forradalom volt és nem ‘ellenforradalom’. Be fogjuk jelenteni a szovjet csapatok kivonulását Budapestről és más fontos döntéseket.”

Amikor Kopácsi értük ment, hogy autóján visszahozza őket a Budapesti Rendőr-főkapitányságra, valamennyien nagyon elégedettek voltak.

Mi volt az, ami erre a fejvesztett visszavonulásra készítette Nagy Imrét? Miért kezdett késlekedve bár, de felmorzsolódni a felkelők követelései előtt? A fizikai pusztítás és vérontás a fővárosban — valószínűleg ez volt az egyik tényező, de a Párt vezetői fölött (vagyis Kádár és az ő feje fölött) egy másik fenyegetés jelent meg, amely valószínűleg sokkal bajóslatúbb volt. A nyugat-magyarországi felkelők nyíltan Budapestre való bevonulással fenyegetőztek (Nyugat-Magyarországon nagy erejű rádióadókkal rendelkeztek). Ez pedig polgárháborúhoz vezethet, hacsak Nagy Imre nem alkalmazkodik az ő vonalukhoz.

Ettől a naptól kezdve a Párton belüli törés egyre jobban kiszélesedett. Gimes átment a Szabad Nép székházába, hogy segítsen Horváth Márton főszerkesztőnek megírni egy vezércikket a másnapi kiadás szá-

mára. A vezércikk kihívó módon kezdődik: „Nem értünk egyet azokkal, akik rövid úton elutasítják az utóbbi néhány napnak eseményeit, mint ellenforradalmi fasiszta propagandakísérletet.“ És így folytatódik: „Végezetül el kell fogadnunk, hogy nagy nemzeti demokratikus mozgalom alakult ki országunkban...”

Ugyanez volt a nyelvezete a Losonczy — Donáth által írt memorandumnak is, amelyet kereken elvetett a Központi Bizottság. Amikor nyilvánosságra hozták, a cikk robbanásszerű haragot váltott ki, ami még a felkelés leverése után is sokáig visszhangzott. Kádár saját „tévedését“ megtagadva hónapokkal később ezt fogja mondani: „Az a híres vezércikk... bátran mondhatjuk: erkölcsileg teljesen szétzüllesztette a Népköztársaság védelmét. Ez a cikk nem tükrözte a Központi Bizottság politikáját.“²⁰

Nagy Imre új irányvonalának bomlasztása megkezdődött. Október 27-én a késői órákban a Központi Bizottság katonai albizottsága ülést tartott a Honvédelmi Minisztériumban, és elhatározták, hogy másnap hajnali öt órakor egyidejű támadást indítanak a felkelők erődítményei ellen. A Corvin közt, a Baross teret, a Széna teret és a Móricz Zsigmond körteret tartó csoportokat fel kell számolni. Kovács István vezérőrnagyot (aki korábban mind a Kilián laktanyát, mind a Corvin közt meglátogatta) bízták meg a támadás tervének kidolgozásával, Szűcs Miklós ezredes, a kövér ÁVH-s tiszt segítségével, aki 7 évvel korábban a gyilkos Péter Gábornak és szovjet főnökének, Bjelkinnek segített előkészíteni a Rajk-pert. Éjfél tájt Mező Imre összehívott egy értekezletet a Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri székházában és tájékoztatta elvtársait erről a drámai tervről.

Nagy Imre azonban meghiúsította a terv végrehajtását. Tóth Lajos vezérkari főnök később tanúsítja: „Azzal fenyegetőzött, hogy lemond, ha a tervet végrehajtják.“ Október 28-án hajnali 4 óra 30 perckor Nagy Imre Janza honvédelmi miniszternek a következő sürgős üzenetet telefonálta meg: „Ha Ön megtámadja a Corvin közt, lemondok. Minden vérontást ellenzek.“²¹ Kovács István vezérőrnagy kézzel a következő emlékeztetőt írta: „A lakónegyedekben nem szabad tüzet nyitni. Ez politikai szempontból nagyon nehéz helyzetet teremtené. Nagy Imre kifejezetten kérte, hogy *ne* hajtsuk végre ezt az akciót.“

Nagy Imre tudta, hogy ha megindulna a támadás, a Budapestre való bevonulás is valószínűleg bekövetkezne.

34. TÚZSZÜNET

1956. október 28-án, vasárnap a Nagy Imre miniszterelnökre nehezedő nyomás kritikussá vált. A kilátások az ő hivatalából, a Központi Bizottság Akadémia utcai épületének első emeletéről nézve sivárak voltak. A felkelők a nyilvánosság előtt az ő nevével azonosították az elmúlt hét elnyomó intézkedéseit: azt, hogy a szovjet csapatok tankokkal és önműködő tankágyúkkal fordultak Magyarország nemzeti zászlaja alatt küzdő munkások és fiatalok ellen, és azt is, hogy az ÁVH gyilkos gépfegyvertűzzel tömegmészárlást hajtott végre a Parlament előtti téren. A tegnapi miniszterváltozások egyáltalán nem elégitették ki a tömeget. Egyetlen felkelőközpont sem semmisült meg, és napról-napra újabb és újabb rádióadók jelentkeznek az éter hullámain, amelyeket a felkelők működtetnek. Szertefoszlott a remény, hogy a felkelést gyorsan fel lehet számolni, majd elfelejteni, és egyre nőtt az a meggyőződés, hogy tűzszünetet kell kötni, hogy elkerülhető legyen egy budapesti pogrom — valójában egy magyar polgárháború.

A legerősebb felkelő központok közül néhány Budán volt, a város nyugati részén, ahol Dudás József volt a parancsnok. Az előző szerdán egy kis felkelő csoport, amelyet Kovács Dénes vezetett, zsákmányul ejtett néhány teherautót, amely löszert szállított a Margit híd irányába a Pesten harcoló ÁVH-sok számára. Így felfegyverkezve a felkelők a főhadiszállásukat a Széna téren, az épülő Metró alagútjában állították fel. A következő napon vezetőre találtak Szabó János, az ötvenkilenc éves bajuszos parasztember személyében, akit ezentúl egészen a kivégzéséig „Szabó bácsi” néven emlegettek. „Kémkedésért” és illegális határátlépési kísérletért korábban börtönbüntetésre ítélték, így hát nem volt oka, hogy szeresse a vörösöket. Október 28-án Dudás „alezredesi” rangot adott Szabó bácsinak az ő magánhadseregében, és azzal a feladattal bízta meg, hogy a Moszkva tértől, illetve a Széna tértől a Maros utcáig terjedő egész területnek a parancsnoka legyen.

Szabó bácsi csoportja jelentős akciókat hajtott végre. A hűvösvölgyi és a Bem laktanyában lévő helyi fegyverraktárakból fegyvert és löszert zsákmányoltak. A Bem laktanya parancsnokának, Kővágó ezredesnek október 26-án 10 perces ultimátumot adott át Szabó bácsi

helyettese, a harmincnégy éves örmény emigráns, Ekrem Kemál. A Széna téri harccsoport cseh revolverekkel, orosz gépfegyverekkel és rádió-felszerelésekkel rendelkezett. Ötletesen és bátran harcoltak — például rádióüzenetekkel csapdába csalogattak szovjet fegyvert szállító teherautókat.¹ Október 27-én Nagy Imre kormánya a Bem lakatnyából egy őrnagyot bízott meg a tűzszüneti tárgyalásokkal. Ekrem kijelentette, hogy neki „magasabb helyről“ vannak utasításai (ez valószínűleg Dudást jelentette). Majd kiegészítette azzal a valószínűtlen kijelentéssel: „Holnap erősítés fog érkezni Nyugat-Németországból.“ Nem volt hajlandó elismerni a Nagy Imre-kormányt. „Nincs szükségünk a jelenlegi miniszterek közül egyre sem, még Kovács Bélára sem, mert minden miniszteri posztra megvan a saját emberünk.“²

Így a harc folytatódott, de mindenképpen bizonyos ígéreteket kellett tenniük a Széna téri és Moszkva téri parancsnokok felé, mivel a következő nap, október 28-án a budapesti Rádió bejelentette, hogy az előző éjszakai megbeszélések után tűzszüneti tárgyalások folynak a Széna téri felkelőkkel.

Győrben (Nyugat-Magyarországon) sokkal jelentősebb forradalmi központ jött létre. Vad híresztelések kaptak lábra, hogy Ausztria fegyveres egységeket dob át a határon. A lakosság erjedésben volt. Bátorították őket az állandóan jövő-menő autók, újságírók és a Nemzetközi Vöröskereszt adományai, valamint a nem-kommunista rádió-állomások a határon túlról. Minden nyugati autót nagy tömeg vett körül, és az újságírókat levitték a föld alá, hogy lássák az ÁVH földalatti börtöneit, a rejtett mikrofonok előtt elhangzott beszélgetéseket rögzítő magnószalagok irdatlan tömegét, a hangszigetelt kínzókamrákat, a vérnyomokat a falon — majd a közeli Magyaróváron a letört gallyakat és a vérfoltokat a kövezeten, ahol az ÁVH-sokat meglincselték.³ Itt, Győrről az ÁVH szétesett, a rendőrfőnök Csehszlovákiába menekült, és a helyi katonai parancsnok a felkelők oldalára állt.

Ami még fontosabb: a győri szovjet helyőrség nem avatkozott be az eseményekbe: olyan barátságosan és passzívan viselkedtek, mint Hitler megszálló hadseregének tisztjei 1944-ben Franciaországban. A győri szovjet katonai parancsnok nem volt hajlandó belpolitikai ügyekbe avatkozni, mondván: „Úgy gondolom, hogy a felkelés... az elnyomó vezetők ellen jogos.“⁴ A győri polgárok kérésére kivonta a csapatait Győr területéről a következő faluig, Győrszentivánig, és a közeli erdőben állította fel katonai táborát. A magyarok ezért hálások voltak. Élelmet küldtek az éhes szovjet katonáknak és tejét a család-

tagjaik számára. Néhány nappal később a szovjet parancsnok kiadott egy közleményt, amelyben személyes sajnálkozását fejezte ki, hogy a katonáit provokálják: „kövel dobálják és leköpdösik őket” — írta. A győri felkelők rádióriportere szerint: „Amikor elváltunk, a szovjet katonai parancsnok azt mondta, hogy legjobb benyomásokkal távozik.”⁵

Az ellenzéki mag Győrött október 27-én kezdett kristályosodni. Munkástanács alakult Szabó György elnökletével. Szabó György fém munkás volt, aki az összejöveteleken kifényesedett kék öltönyében jelent meg. Létrejött egy nagyobb politikai testület, a Nemzeti Tanács,⁶ amelynek országos politikai célkitűzései voltak. Ennek vezetője egy helyi politikus volt, Szigethy Attila. Az utóbbi években ő volt Győr második számú kommunistája. Mielőtt az új kurzus alatt Nagy Imre pártjára állt, az „útitárs” Nemzeti Parasztpártnak volt vezető képviselője. A harmincöt év körüli zömök, széles vállú, görnyedt férfinak az iratoktól duzzadó aktatáskája éppen úgy hozzátartozott egyéniségéhez, mint a vörös harcsabajusza. A vele kapcsolatos vélemények eltértek egymástól. Voltak, akik a habozó Nagy Imréhez hasonlították.⁷ Lazarus Brankov, jugoszláv volt diplomata, aki a börtönből való szabadulása után Győrött dolgozott, bírálta őt és azt állította, hogy alkalmatlan volt a posztjára.⁸

A még mindig a falon függő Lenin-kép alatt hozta létre Szigethy a Nemzeti Tanácsot, amely „szovjet” modellt követett. Az általánosan kötelező munkás, egyetemista és értelmiségi tagon kívül a Tanácsnak négy katonatagja is volt. Az igazi mozgató a Szigethy mögött álló tömeg. Állandóan több száz ember tartózkodott a Városháza barokk hallja előtt és buzgón „falták” a különböző híreket és nyilatkozatokat. A tömeg tetteket és megújulást akart, nem érte be szavakkal. Az emeleten a bizottság állandóan ülésezett. Egyre nagyobb nyomást gyakorolt a tömeg a Tanácsra annak érdekében, hogy vonuljon egy gépesített erő Budapestre és ott nyomatékkal követelje első sorban a szovjet csapatoknak az országból való kivonulását.

A Szigethyre gyakorolt nyomás nem enyhült. Telefonok, fegyveres felkelők, titkárok és katonatisztek vették körül. A szobák visszhangzottak, amikor a fapadlóra letették a puskákat. Minden jelentős akciójukat egy tucat nyugati fotóriporter rögzítette. Nagy jövés-ménés volt, suttogás, taps és üdvözlés, míg kint még mindig forrongott a részben fegyveres és haragos tömeg.

A források beszámolnak a Győri Nemzeti Tanácsnak egy jellemző üléséről. Szabó György Szigethy helyetteseként késve érkezett.

Egy nyakas ember, akinek Somogyvári Lajos volt a neve (némelyek szerint Dudás megbízottja), pisztolyt szegezett a hátába, és megpróbált nagy szónoklatot tartani az egybegyűlteknél Nagy Imre budapesti árulásával kapcsolatban. Majd erőszakosan kiment az erkélyre és onnan mondott izgató szavakat a tömeghez. Majdnem lázongás tört ki, érzelmekre ható szavai hatására. Egy szociáldemokrata egykori nyomdász megfenyegette Somogyvárit, hogy arcul üti, ha nem nyugszik meg.⁹ De maga Szigethy még mindig nem érkezett meg, és a vad ember egyszerűen bejelentette, hogy az ülést megnyitja. Az új Tanács egy része egyetértett vele. „Ezen a ponton már nem volt más választásunk: kihívtuk a hadsereget, és Somogyvárit őrizetbe vették“ — emlékszik vissza az egyik résztvevő. A demokrácia még mindig nagyon törekeny volt Győrött.¹⁰

Október 27-én éjjel tizenegy órakor Szigethy sajtókonferenciát tartott. A kinti tömeg ekkor mintegy 1200 főre gyarapodott. Kijelentette, hogy messzemenően támogatja Nagy Imrét, de vészjóslóan mondta: „Vannak dolgok, amikről a Nagy-kormány még nem beszélt.“ Az est folyamán később, amikor a kinti tömeg ütemes kiáltózással fejezte ki nemtetszését Nagy Imre újonnan alakított kormánya iránt, Szigethy leült görnyedt testtartással karosszékebe íróasztala mögé és Budapestre telefonált. Első ultimátumát intézte a kormányhoz. A tisztségviselők próbálták nyugtatni a tömeget az erkélyről, de ez nem volt könnyű feladat. „Elegünk van a kommunizmusból. Új budapesti kormányt akarunk!“ — kiáltotta a tömeg.

Szigethy, miközben bajusza remegett felháborodása miatt, ismét telefonált: követelte, hogy valakit kapcsoljanak neki a kormány tagjai közül.

A Szigethyre gyakorolt nyomás egyre növekedett. Már hallhatók voltak az első megjegyzések az ő „útítárs“ múltjával kapcsolatban. „Nem bízhatunk benne 100%-ig“ — mondotta egy városi tisztviselő lázadó hangnemben Homer Bigartnek, a New York Times riporterének. Egy megfelelő személy jött a telefon másik végéhez, akinek Szigethy lediktálta az ultimátumát: „A nép és az én Nemzeti Bizottságom azt követelik, hogy késlekedés nélkül jelöljenek ki egy időpontot a szabad választásokra: azokat 2—3 hónapon belül meg kell tartani.“ Ezt kiegészítette néhány ismert követeléssel, az azonnali tűzszünettel és a szovjet csapatok kivonulásával kapcsolatban. „Éjfélig világos választ kérünk“ — kiáltotta a telefonba. Hozzátette: „Tízezer emberünk van arra, hogy Budapestre bevonuljunk.“

Egy katonaruhás férfi megfogta Bigart kabátujját és ezt súgta ne-

ki: „Az oroszok keletről 200—300 tankkal nyomulnak be Magyarországra. Éppen most vettük a vasutasok távirati jelentését. Ez hivatalos.“¹¹

Amint az éj hajnalba fordult, Noel Barber, a Daily Mail riportere autójába ült és körülautózta Budát. Megállapította, hogy az oroszok a hidak védelmét gépfegyverekkel, tankokkal és gyalogsággal erősítették meg. A Moszkva téren az előző nap 12 órán át tartó küzdelem folyt, és ez meglátszott a téren. Amikor megkísérelte, hogy Pest felé átjusson a hídon, autójával visszafordulni kényszerült (annak ellenére, hogy autóján ott volt az angol zászló és a fehér zászló), ám azelőtt a hídon megpillantott egy 3 tonnás teherautót, amelyet szuronnyal felnyitott zsákokból kiömlött liszt vett körül. A liszt alatt feküdt a sofőr és társának holtteste. Barbernek elmondták, hogy az oroszok a lisztbe rejtett fegyvereket találtak.

A Budapesti Rádió elkezdte napi adását. Vasárnap volt, október 28. A hírek szerint a fővárosban az éj folyamán nyugalom volt. „Nem voltak fegyveres összecsapások.“ A reggeli hatórás hírekben közölték, hogy megbeszélések kezdődtek a hadsereg és különböző felkelő vezetők között.¹² A Széna téri és Moszkva téri csoporttal tűzszünetet kötöttek.

Maléter ezredes a Kilián laktanyában még mindig harcolt. Mindkét oldalon súlyosak voltak a veszteségek. Illés százados, négy gyermek apja, aki 1945 óta kommunista párttag volt, egy sebesült szovjet tankparancsnok által leadott lövésbe belehalt. A szovjet tisztet elfogták. Azt mondta, hogy az egységét Romániából küldték Budapestre. Két orosz önműködő, 122 milliméteres ágyú, amelyek a Valéria kávéházhoz közel álltak, rendszeresen löni kezdték a laktanya sarkát. A Corvin közti harcosok benzines bombákkal végeztek velük. Maléter később elmondta Sefton Delmernek, hogy egy magyar tiszt érkezett fehér zászlóval és hozott egy példányt a Szabad Népből, amely tartalmazta az új kormánylistát. „Az új magyar kormány úgy véli, hogy az egész magyar nép érdekeit szolgálja és teljesíteni fogja a 14 pont által tartalmazott legfontosabb követeléseket“ — mondta a Rádió a reggeli híradásában. De Maléter megismételte legfontosabb követeléseiket: A szovjet hadsereg azonnal vonuljon ki Budapestről és november közepéig az egész országból, a hadseregre vonatkozó politikai döntések joga a felkelőket illeti meg, és — talán ez volt mind között a legkeserűbb pirula — Nagy Imre is nyíltan ismerje el a felkelés jo-

gosságát.

Nagy Imre felmérte a helyzetet, amikor értesült az új fejleményekről. Öreg ember volt, és nem volt inyére az ilyen fajta ellenállás. További engedményekre kényszerült. De kicsit úgy vonszolta magát, mint egy halálos sebet kapott cowboy egy poros út mentén, amelyen a felkelők messze megelőzték követeléseikkel. Sohasem tudta utolérni őket.

A reggel folyamán újabb titkos megbeszélést folytatott a Kreml megbízottaival: Mikojánnal és Szuszlovval. Szabad kezet kért a válság megoldására. Előzetes feltételként azt kérte, hogy Hegedűst, Gerőt és a többi sztálinistát feltűnés nélkül távolítsák el az országból. A két szovjet tisztviselő egyetértett. Tizenegy óra körül Hegedűsnek kereken megmondták, hogy távoznia kell és délutánig össze kell csomagolnia, mert akkor indul a gép vele Moszkvába.¹³ Vele mehetett az egész családja is, jöllehet felesége hatodik gyermekük születését öt napon belül várta.

Szigethy következő ultimátuma, amelyet a győri felkelő adón keresztül közölt, határidőt szabott. Arra szólította fel Nagy Imrét, hogy adjon ki parancsot a tűzszünetre és ugyanerre a szovjet parancsnokságot is kérje meg. „Nagy Imre személyes válaszát legkésőbb nyolc óráig várjuk.“

Nagy Imre hivatala felhívta Szigethyt, de a felkelő vezér ez alkalommal még messzebbre menő követelésekkel állt elő. Budapesten Erdei Ferenc kezében volt a kagyló. Erdei éveken át ismerte Szigethyt a Nemzeti Parasztpártból. A vonal győri végén a bécsi Echo egyik riportere volt a tanúja Szigethy tevékenységének. Ő ezt írja:

„Beszélgetésünk megszakad. Budapest újra a vonalban van. Szigethy figyelmesen hallgat, a beszélgetés tíz percig tart. Fordítónk tolmácsolja a beszélgetést. A magyar kormány egyetért az-
zal, hogy a megszálló erőket ki kell vonni az országból. A kormány felkínálja Szigethynek, hogy tárgyaljanak. Szigethy elutasítja az ajánlatot. ‘Amíg a népemre lőnek Budapesten, nem tárgyalok a kommunistákkal. A megszálló erők kivonása csak illúzió. Amit én követelek: alakuljon hazafiakból álló kormány! Ez kezdetben ideiglenes kormány legyen, és a végleges kormányt titkos választások által kell megválasztani. És az összes pártoknak újra parlamenti képvisellel kell rendelkezniük, a kommunistáknak is. Ez minden, amit követelek!’“¹⁴

Délután 1 óra 20 perckor Nagy Imre parancsot ad a tűzszünetre. A Budapesti Rádió váratlanul közölte Nagy Imre aláírásával a közleményt:

„A Magyar Népköztársaság kormánya a további vérontás megakadályozása és a békés fejlődés biztosítása végett azonnali tűzszünetet rendel el. A fegyveres erőknek azt az utasítást adja, hogy csak akkor löjenek, ha megtámadják őket.“

A csapatoknak kiadott megfelelő intézkedéseket Janza és Münnich írták alá.

„Mi volt az igazi oka az elmúlt napokban a budapesti harci cselekményeknek?“ — filozofált egy órával később a Budapesti Rádió. „Késlekedés. Időhúzás. A valóságos helyzet megértésére való képtelenség, és a népakarat iránti teljes megvetés.“

Nagy Imre gyakorlatilag teljesítette Szigethy és Maléter egymástól független összes követeléseit. Délután 5 óra 23 perckor ő maga mondott egy rádióbeszédet, amely mind nyelvezetében, mind tartalmában meglepő volt. Megdöbbentő már a megszólítás is: „Eltársak!“ És megdöbbentő a folytatás marxista-leninista stílusa: olyan rosszízű volt, mint a poshadt kávé. Nehéz lenne elképzelni, hogy Nagy Imre maga vesződött volna a közlemény megfogalmazásával. Másoknak kellett besegíteniük. Szóban elfogadta a Szabad Nép reggeli szerkesztőségi cikkének mondanivalóját: kinyilvánította, hogy a felkelés nem „ellenforradalom“, mint ahogy bizonyos emberek állítják. „A kormány elveti azt a nézetet, amely szerint ez a hatalmas népi megmozdulás ellenforradalom... Ez kétségtelenül nemzeti demokratikus mozgalom, amely egész népünket lelkesítette és egybeforrasztotta... A harcok közben született meg a demokratikus nemzeti egység, a függetlenség és a szocializmus kormánya, amely a nép akaratának hiteles kifejező eszköze.“

A nyilatkozat végén, a mindenfajta, jelentőség nélküli sületlenségek után következett az igazi lényeges mondanivaló: „A magyar kormánynak egyezményt kell kötnie a szovjet kormánnyal, amely szerint a szovjet csapatok azonnal megkezdik kivonulásukat Budapestről. Ezzel egyidejűleg új biztonsági erőket kell alakítani.“ És ami ennél is több: a rádiónyilatkozat nyilvánosságra hozta, hogy megbeszélések kezdődtek „a Magyarországon állomásozó szovjet erők kivonásának kérdéséről“, továbbá, hogy „a rend helyreállítása után“ az ÁVH-t, a gyűlölt biztonsági szervezetet felosztatják.

Ám a győri felkelők ismét megelőzték Nagy Imrét. Délután 3 óra 30 perckor az ő adójuk újra megszólalt, és most már nem kevesebbet követeltek, mint a Varsói Szerződés felbontását. Két órával később a Győri Rádió azt követelte, hogy Nagy Imre folytasson személyes tárgyalásokat a budapesti felkelők küldöttségeivel új kormány alakításáról, amely lényegében véve koalíciós kormány. Annak érdekében, hogy nyomatékot adjon ezeknek az igen határozott követeléseknek, a Győri Rádió azt is hozzátette, hogy 30 000 balinkai szénbányász sztrájkolni fog. A bányászok szabad választásokat követelnek. Nincs kifogásuk az ellen, hogy egy szabad választás esetén a kommunisták is részt vehessenek a választási kampányban. „A nép fogja eldönteni, melyik Pártba helyezi bizalmát.“ A szavak ironikusan csengtek.

Délután 5 óra 35 perckor a rádió hírül adta, hogy a Központi Bizottság helybenhagyta Nagy Imre bejelentését. Ez a haldoklás jele volt: a Pártvezetőség lemondott egy 6 tagú Szükségbizottság javára. Ebben Nagy Imre emberei (Kádár, Nagy Imre és Szántó) és a régi sztálinisták (Apró, Kiss és Münnich) egyenlő arányban voltak képviselve. Ezek a múltból itt maradt nevek jelzik, hogy a Párt még mindig nem állt kapcsolatban a munkásokkal.

A Központi Bizottság 120 tagja közül sokan benn aludtak az Akadémia utcai épületben az idegtépő elmúlt hét alatt. Most, október 28-án a megpróbáltatásuk véget ért. Ezen a történelmi jelentőségű napon a Központi Bizottság szűk körű ülést tartott. Nagy Imre 9-10 legbizalmasabb követőjét meghívta, hogy csatlakozzanak hozzá az épületben, mert tudta, hogy eszményeinek a győzelme közel van. Ezeket nem engedték be az ülésre, hanem egy külső helyiségben ültették le őket. Egyikük, Vásárhelyi Miklós így emlékezik vissza: „Ott voltunk reggeltől estig, vártuk a fejleményeket... bezárva egy szobában. Este mondták meg nekünk az eredményt.“ A Szükségbizottság elhatározta, hogy megváltoztatja a Párt irányvonalát: a korábbi vonal nem volt megfelelő. A felkelésre — vonakodva bár, de — áldását adta és a Rákosi-uralom utóvédeinek kiadta Moszkvába az utat.

A forrongó nyugati megyék reagálása sokkot jelentett a rendszer számára. Nagynak erre nem kellett sokáig várnia. A soproni egyetemi hallgatók 4 tagú küldöttsége Győrbe utazott. Győrből egész Nyugat-Magyarország számára tudtul adták, hogy nem elégednek meg azzal, hogy az ÁVH-t fel fogják valamikor oszlatni. Az ország nem fogadhat el kevesebbet, mint ezt: „az ÁVH-t feloszlattuk“. Majd a keleti megyék következtek harsány nyilatkozataikkal. Este 6 óra 40

perckor a felkelők miskolci adója arról számolt be, hogy a Miskolci Munkástanács szerint Nagy Imre újonnan alakított kormánya szükségtelenül nagy létszámú. „Nincs szükség arra, hogy 22 miniszter legyen és 3 miniszterelnök-helyettes” — ez volt az ellenvetésük lényege. Ehelyett azt javasolták, hogy alakuljon egy ideiglenes kormány, amelynek Nagy Imre az elnöke, és egyetlen miniszterelnök-helyettes: Kovács Béla. A miniszterek száma korlátozott: csak a legszükségesebb tárcák legyenek betöltve: a külügyi, a belügyi, a honvédelmi, pénzügyi, külkereskedelmi, egészségügyi, valamint a közlekedési és postaügyi tárcák. A Borsodi Munkástanács következő napi rádiónyilatkozata ezenkívül követelte Apró, Kiss, Szántó és a Politikai Bizottság valamennyi tagjának azonnali eltűnését a politikai életből, mert ezek a személyek hosszú éveken át semmibe vették a nép akaratát.¹⁵

Október 28-án a késői órákban egy kormányzati autó a korábbi miniszterelnök-helyettes dr. Hegedűst és családját a poggyászzukkal együtt a szabadság-hegyi kis lakásukból a tököli repülőtérre szállította, a szovjet katonai parancsnokságra (a fővároson kívül). A szovjet katonai repülőgépen találkozott Hegedűs Gerővel, Pirossal és Batával, valamint családjukkal. Néhány órával később Moszkvában érték földet, és elvitték őket a Szovjet Központi Bizottság egyik villájába. Ettől az órától kezdve Nagy Imre azt hitte, hogy abszolút hatalma van Magyarországon.¹⁶

Aznap délután négy órakor drámai vita vette kezdetét az Egyesült Nemzetek épületében, a New York-i East River mellett, egy fehér, fordított téglalakú épületben. 1950 óta ez az első eset, hogy a Biztonsági Tanácsot vasárnapra hívták össze. Az összehívást Franciaország, Anglia és az Egyesült Államok kezdeményezték. Úgy tűnt, hogy Kós Péter, Magyarország orosz származású washingtoni követe még mindig a régi ügyfeleit, Rákosit és Gerőt képviseli: mielőtt az ülés megkezdődött, átadott a Biztonsági Tanács főtákarának egy jegyzéket, amelyben tiltakozik, hogy megvitassák a szovjet beavatkozást Magyarországon. Ezt követően a szovjet küldött, Szoboljev azonnal szót kért, és ő is tiltakozott az ellen, hogy a magyar kérdést napirendre tűzzék. A Biztonsági Tanács 11 tagja közül 9 Szoboljev ellen szavazott. Jugoszlávia tartózkodott a szavazástól. Szoboljev a vitát úgy jellemezte, mint „kísérletet a magyar belügyekbe való beavatkozásra”. Rámutatott, hogy még Nagy Imre sem tett panaszt a Biztonsági Tanácsnál. „A nyugati hatalmak a Magyarországon lévő fasiszta és reakciós elemeket próbálják segíteni.”

Lodge a következő reggel telefonált Foster Dullesnek és kifejezte meglepedését, hogy Jugoszlávia tartózkodott a szavazástól. Javasolt egy határozati tervezetet, amelyet a 9 állam támogat majd a csütörtöki ülésen. A határozat a szovjet erők ellenőrzéséről szól majd, és utána a kérdést függőben hagyják.

„A megfigyelő bizottsággal kapcsolatban mi a helyzet?” — kérdezte Dulles.

Lodge ezt felelte: „Az angol küldött nem lelkesedik az ötletért.”

Ezen a reggelen titkos tanácskozás folyt Lodge, Dulles és Francis Wilcox ENSZ-főtitkár között az Amerikai Külügyminisztériumban. Délben Lodge New Yorkból táviratozott Dullesnek. Az akcióterv jóváhagyását kérte. Megtárgyalja majd a Biztonsági Tanács többi tagjával, hogy olyan határozati javaslatot terjesszenek elő, amely az összes szovjet fegyveres erők, a politikai rendőrség és a katonai erők kivonását követeli Magyarországról. Hozzátette, hogy a szovjet csapatok kivonását „semleges és objektív” ENSZ-megfigyelőknek kell ellenőrizniük. Lodge megerősítette, hogy az alapvető taktika az *„ülés szavazás nélküli elnapolása lenne”*.

A következő hetekben az jelent majd rejtélyt az emberek számára, hogy a Magyarországgal kapcsolatos határozati javaslatot ténylegesen nem bocsájtják szavazásra a Biztonsági Tanácsban. Igaz, az oroszok azonnal megvétőzták volna, de megnyitotta volna az utat a közgyűlésen való megvitatás előtt, ahol a világszervezet valódi hatalma érvényesül. Mivel a Biztonsági Tanács ügyei között a magyar ügy „függőben maradt”, a közgyűlés keze pillanatnyilag gyakorlatilag meg volt kötve.

A következő napok megmutatták, hogy a Világszervezet a legtöbb dolgában ügyetlen és eredménytelen, mivel a sürgős bejövő táviratokkal nem foglalkoztak azonnal, majd a táviratokat olyan helyre tették, ahol nem találták, végül letagadták. Továbbá: az ENSZ a saját bürokratikus szabályainak és eljárásainak esett a kepecéjébe, és (az Egyesült Államok küldöttségéhez hasonlóan) akár magasrendű stratégiai megfontolásai miatt, akár egyszerű figyelmetlenségből nem alkalmazott semmilyen ügyes diplomáciai fogást. Így azután elkésett azzal, hogy érdemleges változást idézhessen elő a politikai helyzetben.¹⁷

35. A SOROMPÓK LEENGEDÉSE

A tájékozott magyarok között megdöbbenést keltett, hogy a Biztonsági Tanács elnapolta a magyar ügy tárgyalását, anélkül, hogy határozatot hozott volna. Elkeseredést okozott, hogy az Egyesült Államok továbbra sem kínált fel konkrét segítséget. John MacCormac a New York Timesnak azt jelentette, hogy „a magyarok még mindig megható tisztelettel tekintenek mindenre, ami amerikai, de kétségesnek látszik, hogy ez sokáig így lesz”.¹

Október 28-án a reggeli órákban az amerikai követség számára a helyzet úgy tűnt, hogy tele van megválaszolatlan kérdésekkel. Az osztrák kormány október 28-án bizalmasan közölte a bécsi amerikai és angol követtel: „Értesüléseink szerint három szovjet hadtest, összesen 27 hadosztály Románia, Csehszlovákia és Ukrajna felől Magyarország felé tart.” Délután két órakor Spencer Barnes távirata megjegyezte, hogy úgy tűnik: A Szovjetunió újabb csapatokat küld Magyarországra. „Így valószínű, hogy egyre nagyobb erők alkalmazásával továbbra is ellenőrzésük alatt tudják tartani Pestet, megszerezhetik az ellenőrzést Buda felett és megtisztíthatják a vidéket.” Mindazonáltal megemlítette annak lehetőségét, hogy a Nyugaton egyre inkább növekvő magyarbarát érzések arra fogják kényszeríteni az oroszokat, hogy tárgyalások után fegyverszünetet kössenek. Az oroszoknak már három gépesített hadosztályuk van Budapesten. Kezükben tartják a főváros kulcsfontosságú helyeit, lezárták a Duna-hidakat, és már csak néhány helyen folyik harc. Miért nem alkalmazták az oroszok a felkelők ellen teljesen drasztikus akciókat? Azon az este Spencer Barnes a Washingtonba küldött táviratot ezekkel a szavakkal kezdte: „A jelenlegi helyzet teljesen abnormis, ha a tényleges helyzetet helyesen értjük.”²

Mi tartotta vissza a szovjeteket attól, hogy ez alkalommal az ismert vasököl-módszerükkel lesújtsanak a felkelőkre? Volt-e magas szinten hasadás a Kremlben? Vagy cinikusan valamely másik világeseményre vártak, ami elleplezi a saját akciójukat? Október 28-án az olasz követ ezt jegyezte be naplójába:

„Este hat órakor... a felkelők javaslatát elfogadták a szovjet erőknek Budapestről való kivonásáról, és rövidesen tárgyalni fognak a szovjet csapatoknak az egész országból való kivonásá-

ról is... Ezt mondja Nagy. De az Olasz Rádióból tudjuk, hogy orosz csapatok nyomulnak be Ukrajna, Románia és Szlovákia felől Magyarországra. Van egy másik magyarázat is: Nagy Imre az oroszok foglya, és a bejelentése csupán a felkelők csapdába csalását szolgálta.“

A következő napon táviratában Spencer Barnes azt jelenti, hogy a felkelőknek sürgős nyugati katonai segítségre és magas szintű erkölcsi támogatásra van szükségük, „hogy előnyösebb helyzetben alkudozhassanak, és nagyobb erővel harcolhassanak, ha a konfliktusnak tovább kell tartania“. ³

Magyarországon minden kellemetlen jóslatot figyelmen kívül hagynak, mivel a felkelők a győzelem első részegítő óráit élvezik. Hozzáfognak az ellenségeik utáni vadászáshoz és a számlák rendezéséhez: megtisztítják a villákat a kommunista elittől. Olyan energiával szervezik a Munkástanácsokat, forradalmi bizottságokat, magánhadseregeket, újságokat és politikai pártokat, hogy nem veszik tudomásul a tankok hernyótalpainak zörgését keleti irányból. A felkelő adók Bábele telíti Magyarország rádióhullámain. Különböző vidéki városok (Miskolc, Pécs, Debrecen és Nyíregyháza) kiegészítik saját követeléseikkel Győr Nagy Imréhez intézett követeléseit. Bízna benne, hogy az ő kollektív bölcsességük gyorsabban túljár a kommunisták eszén, mint ahogy erre Nagy Imre és Kádár képes lenne. A nemzetközi táviró- és telefonvonalak azonnal megnyílnak majd újra.

Budán, a gazdag XII. kerületben, a Lóránt utcában le volt engedve az a sorompó, amely néhány nappal ezelőttig távol tartotta a kíváncsiskodókat az elűzött diktátor, Rákosi palotaszerű villájától. Nem is olyan régen rejtett őrbódék őrizték „szeretett vezérünket, bölcs tanítónkat és drága apánkat, Sztálin legkiválóbb magyar követőjét, Rákosi Mátyás elvtársat.“ A 12 szobás ház előtt teraszos kert, mellette nagyméretű garázs, a tetőn két antenna: az egyik a televíziónak, a másik rövidhullámú adónak. ⁴ A villa belseje most szomorú csendbe burkolódik. A lépések zaját elnyelik a puha vörös szőnyegek a lépcsőkön. A fogadószoba fal melletti könyvespolca tele van könyvekkel; minden könyv orosz nyelvű, de olvasatlannak tűnnek. A festmények orosz festmények reprodukciói. Az egyik mögött mozivászon, a filmtekercseken orosz címek, de a televízió Nyugat-Németországból való. A sztereo állványának tetején fény-

képalbum, benne Rákosiról készített fényképek, különböző pózban. A felső szinten drága amerikai zongora, oldalán a monogrammal. Ezüst cigarettatárcák és hamutartók hevernek szanaszét a szobában.

Az utolsó lakók nyilván sietősen távoztak. Papírok hevernek nagy összeviasságban az asztalon. A Pravda legutolsó számát még nem nyitotta ki senki. Itt van egy boríték, amelyet Rákosi a titkosrendőrség főnökétől kapott. A boríték most üres, de rajta a következő szöveg: „Rákosi elvtárs! Ezt a két levelet szeretném utasítással együtt 8 órakor visszakapni. Péter Gábor, 1948. július 31.” Vajon ki lehetett az a szerencsétlen áldozat, akit egykor ezen levelek alapján elítéltek? Rákosi párttagsági könyvét is megtalálták. Elvitték az íróasztal fiókjában talált fizetési jegyzékkel együtt. Úgy tűnik, a nagy diktátor a havi több, mint hercegi, 40 000 forintos keresete ellenére csak havi 160 Ft tagdíjat fizetett. Aztán a felkelők nyilván beléptek a kék csempéjű fürdőszobába, amelyben volt lépcső, korlátokkal, és a fali fülkékben mindenfajta vitamin volt található. Rácsodálkozhattak a Hoenson cigarettákra, a költséges francia és spanyol likőrökre, valamint a világ minden tájáról való borokra és konyakokra. Amikor már eleget láttak és távoztak, Sztálin nagy méretű festménye búcsúztatta őket.

Mező Imre a Budapesti Pártközpontban veszélyt érzett. Október 28-án reggel a Központi Bizottsághoz fordult, hogy küldjenek neki megbízható katonatiszteket, akik segítenek megszervezni egy munkásmilíciát.⁵ A Honvédelmi Minisztérium délután három órakor Tóth Lajos ezredest küldte át a Köztársaság térre 10 törzstiszttel, és azok munkához láttak. Tóth magával vitt egy tapasztalt politikai tisztet, Asztalos János ezredest, azzal a feladattal, hogy folytasson propagandát az egyes kerületekben a milícia oktatására kijelölt tisztek között. Mező az első emeleten négy szobát bocsátott rendelkezésükre. A szobák ablakai az egyik mellékutcára néztek. Tóth ezredes eligazítása után a törzstisztek felhívták az egyes kerületi pártbizottságokat a munka megkezdése végett.

Ezen az estén Mező valamennyi kerület párttitkárának értekezletet tartott és fegyvereket ígért számukra, amennyiben munkásmilíciákat akarnak felállítani. Valamelyikük megkérdezte: „Tárgyaljunk vagy löjünk?” Mező a sokéves párttekintélyi hangon válaszolt: „Ha egyszer erő áll a rendelkezésükre, éljenek vele! Löjjenek! Ez ellenforradalom!”

De a régi Párt összeomlott. Az erő — ez most a felkelők oldalán

volt. Mezőnek lehettek fegyverei és egyenruhái, és lehetett négy üres raktára, amelyből szét akarta osztani azokat a milíciáknak, de a milícia csak az ő képzeletében létezett. Ráadásul mindössze egy teherautója volt a készletek szétosztására, és ez az egy teherautó azonnal a felkelők kezére került. Aztán kapott egy másik teherautót, ám a munkások egyáltalán nem voltak hajlandók kommunista egyenruhát magukra öltetni.

A magárahagyatottság borzalmas érzése hatotta át a Párt Köztársaság téri épületét. Minthogy a reguláris rendőri vonalakat a Budapesti Pártbizottságból lehallgatták, Mező tudta jól, hogy noha a 200 yardnál nem távolabbi Mosonyi utcai rendőrlaktányában több, mint 350 reguláris rendőr állomásozik, Kopácsi rendőrfőkapitány nem volt hajlandó nekik parancsot adni arra, hogy a kijárási tilalmat és a statáriális rendelet végrehajtását rendőrileg biztosítsák. Annál kevésbé rendelte volna el a Köztársaság téren lévő pártmunkások védelmét.

„Szabotázs!“ Ez Mező hithű beosztottjainak kedvenc szavajárása volt. Egyiküket elküldte Mező, hogy keresse meg személyesen Kopácsit. A rendőrfőkapitány csupán vállat vont. Jelenleg sok oldalról nyomás nehezedett rá. Egyik polgári beosztottja, Éliás István azt javasolta neki, hogy tegyen lépéseket saját rendőri erőinek helyreállítása érdekében, ha másért nem, hát a közlekedés biztosítására. Éliás elmondása szerint Kopácsi semmit sem csinált. Ezért tizenöt éves fiúk kezdtek ténykedni mint közlekedési rendőrök.⁶ Éliás azt is javasolta, hogy a polgári és a katonai felkelő egységeket egyetlen sajátos védelmi erővé kellene ötvözni a forradalom védelmére. Kopácsi ismét csak vállat vont.

Ha Kopácsi Sándor úgy kezdte érezni, hogy valahol máshol szeretne lenni, akkor a magyar értelmiség ezrei éreztek ugyanígy, akik számára a vérontás és a harc visszatetsző volt. Egy tipikus megfélemlített értelmiségi férfit analizáltak néhány hónappal később az amerikaiak. Az illető kopaszodó, hanyagul öltözött, harmincnégy éves budapesti közgazdász.⁷ Intelligenciahányadosa magas (136), de belépett mégis a Pártba és közgazdaságtant tanított, mialatt mint magánember a pénzügyi „varázslatokat“ egyéni vagyonának felhalmozására használta. Motívumai összetettek és olyanok, amire az ember nem számítana. „Személyiségének legfőbb vonása az állás, elismerés és hatalom utáni vágy“ — állapítja meg dr. E. Nagy Mária pszichiáter, miután 1957 márciusában kikérdezte. „Bármit tesz,

azért teszi, hogy bebizonyítsa: túlteljesítette apja vele kapcsolatos elvárásait. Továbbá, a hatalom és a mások csodálata utáni vágy a kasztrációs komplexusából származik, amit különösen Rohrschach tesztje bizonyít.“ — tette hozzá a kép-asszociációs tesztre utalva a pszichiáternél.

Kollégája, dr. Mezey Zsigmond arra mutat rá, hogy ez a férfi két vasat tart a tűzbe. „Mi Németországban az ilyet útitársnak hívjuk“ — magyarázza. Mezey rámutat, miért csupán az autóját kölcsönözte a Várban harcoló felkelőknek lőszer- és sebesültszállítás céljára. Nem volt más választása, és tudatosult nála, hogy a kocsija kölcsönzése valószínűleg jó színben tünteti fel a felkelők előtt. Tipikusan olyan ember, aki nem foglal állást. Patkány.

George Devereux pszichiáter összehasonlította az esetet a háború alatt megtapasztalt kiábrándultságával, amikor megpróbált titkos ügynököket toborozni a titkosszolgálat számára. „Felbukkant egy fiatal antropológus, aki beszéli egy kissé a sziámi nyelvet. Behívtam őt intézetünkbe, de némi hímezés-hámozás után azt mondta, hogy úgy gondolja: hasznosabban szolgálja háborús erőfeszítéseinket, ha Washingtonban egy íróasztal mögött ül...“ Ezt a kommentárt fűzte hozzá némi keserűséggel: „Úgy gondolom, hogy egy értelmiségi, aki nem vállal társadalmi felelősséget, de önmaga helyett az autóját küldi, nagyon is kifogásolható magatartású személyiség!“ Elvonultak lelki szemei előtt azok a bátor férfiak, akik vele együtt végigjárták az ejtőernyős iskolát — az igazi értelmiségiek Princetonból, Michiganból és Duke-ból —, és így fakadt ki: „Ez az a fajta parazita, akinek a számára az értelmiségi lét egyfajta pénzszerezési lehetőség. Ugyanezen az alapon lehetett volna fűszeres, hentes vagy sikeres prostituált is. Azt hiszem, esélye van arra, hogy sikeres legyen, mert sohasem szűnik meg teljesen hitvány fráternek lenni!“ Feljebbvalója rosszallólag nézett Devereux-re. „Megértjük érzéseit ezzel kapcsolatban, de el kell különítenünk az antropológus esetét ettől a magyar esettől“ — oktatta ki. „Remélem másként fog érezni.“

Miután Nagy Imre tűzszünetet hirdetett, a lövöldözés alábbhagyott. Budapest fellélegzett. Létrejött egy szervezet: az Értelmiségiek Forradalmi Bizottsága, ami különbözött a Petőfi Körtől, a MEFESZ-től, az Írószövetségtől, az Újságírók Szövetségétől, a Képzőművészek Szövetségétől, a Zeneművészek Szövetségétől és természetesen az összes kommunista szervezetektől is. A mozgató

szellem Markos György volt, egy ötvennégy éves, nyugatbarát közgazdász adjunktus. Közgazdász kollégája, Nagy Tamás professzor így emlékezik vissza: „Markos György telefonon közölte velem, hogy ez a testület létrejött. Azt mondta, hogy nekünk, reform-kommunistáknak kell irányvonalat szabnunk neki.“ (A professzor most ezzel egészíti ki: „Ez volt számomra a legnagyobb csalódás. Én tényleg azt hittem, hogy a magyar nép örülne, ha összefoghatna velünk, reform-kommunistákkal! Ez részünkről szintiszta önbecsapás volt!“) A testület az alakuló ülését az egyetem jogi fakultásának dísztermében tartotta. Ez Nagy professzor számára kiábrándító volt. „A Bizottság egyáltalán nem csinált semmit sem. Csak beszéltek, beszéltek, beszéltek.“ Később az értelmiségiek kiadtak egy 10 pontos nyilatkozatot, amely többek között követelte a titkos választásokat és október 23-nak „annak a napnak, melyen szabadságharcunk elkezdődött“, nemzeti ünneppé nyilvánítását. Az aláírók olyan írók voltak, mint Erdei Sándor, Haraszi Sándor, Vásárhelyi Miklós, Fekete Sándor, olyan akadémikusok, mint Nagy profeszszor, Kádár Iván professzor, illetve olyan személyiségek, mint Tánczos Gábor és Nagy Balázs a Petőfi Körből.⁸

Jelentősebb esemény, hogy (mivel Nagy Imre hangsúlyozta a törvény és rend fenntartásának szükségességét) az értelmiségiek elhatározták, hogy felállítanak egy magánhadsereget. Az egyetemista felkelők katonai oktatója, Marián István ezredes (aki jelentős szerepet játszott az október 23-i tüntetés szervezésében) nekilátott, hogy milíciát szervezzen a katonaviselt egyetemisták soraiból. Összesen három „zászlóaljat“ sikerült felállítania, több, mint 1200 fővel. Ezenkívül azok az utolsó éves műszaki egyetemi hallgatók, akiket nyáron behívtak katonai kiképzésre, most visszaérkeztek a kiképző táborból, és magukkal hozták a felszerelésüket: tankokat, tankelhárító ágyúkat és rádiós járműveket. Ezeknek a nem-reguláris erőknek Kopácsi Rendőr-főkapitányságán Marián ezredes és maga Kopácsi lett a főparancsnokuk. Blücher József professzor, aki őrszolgálatot teljesített a Budapesti Rendőr-főkapitányságon, később elmondotta, hogy a felkelés alatt a legkülönbélebb emberek megfordultak ott, a felkelésnek egész ki kicsodája, köztük a törékeny, fehér hajú szociáldemokrata vezető, Kéthly Anna is. Ezalatt lent az alagsorban rejtőzködtek azok az ÁVH-s emberek, akiknek Kopácsi menedékhelyet ajánlott fel a tömeg haragja elől.⁹

A Budapesti Rendőr-főkapitányságon akkor megforduló személyek egyike volt egy magas, karcsú, egyértelműen katonás testtartá-

sú figura, Király Béla altábornagy. Noha csak negyvenkét éves volt, rendkívüli katonai pályafutás volt mögötte. Október 10. óta kórházban volt. Öt évet töltött koholt vádak miatt Rákosi börtönében, és még most sem volt teljesen egészséges. De most, hogy a rendszer megváltozott, reménye volt arra, hogy visszakapja magas tiszti rangját és beosztását. Nem sokkal Rajk temetése után rendezték meg Rákosi másik áldozatának, Pálffy tábornoknak ünnepélyes temetését. A gyászszertartást követően Király Béla néhány szót váltott Jánosi Ferencsel, egykori tisztársával, aki most Nagy Imre veje volt, és a pocakos Jánosi egyetértett, hogy ezt az ügyet tovább kell vinni. De a felkelés túlhaladta ezt.

A kórházban Király hallotta Nagy Imre rádióbeszédét, és ugyan-ezen a napon, október 28-án írt Jánosinak. Emlékeztette korábbi megbeszélésükre. „Kedves Feri!” — írta. „Ez az ügy az, amire szeretném szentelni minden erőmet, lelkesedésemet és szerény tudásomat.” Hozzáfűzte: „Kedves Feri, kérlek, gondoljad át és mérlegeljed ezeket a dolgokat a múltamban. Kemény munkára hajlamos természetem, a börtönben töltött 5 év ... nemde ideális személy vagyok arra, hogy részt vegyek ebben a feladatban?” Király kendőzetlenül magas beosztást kért magának a Honvédelmi Minisztériumban, a vezérkarban.

Csupán egy napnak kellett eltelnie, és megkapta a választ.

A Szabad Nép golyóktól szabdalt épületében a nagyjából még mindig sértetlen harmadik emeleten a Párt lapjának szerkesztői ezen a délután egy kis összejövetelt tartottak, hogy megvitassák, milyen legyen az újságnak az a száma, ami aztán a későbbiekben a legutolsó számának bizonyult. Az épületen kívül szovjet tankok csörömpöltek: a Nagy Imre által elrendelt visszavonulásuk első fázisa zajlott. A szerkesztőbizottságban belső konfliktusok voltak: egyesek közülük lojálisak maradtak a Központi Bizottsághoz, mások az ingadozó Nagy Imre miniszterelnök szócsövének tekintették magukat. A szomszéd szobában egy csomó olyan újságíró zsúfolódott össze, akiket az elmúlt évek során elbocsátottak. Ezek egy rivális Szabad Népet terveztek. De hosszas vita után megegyeztek, hogy összefognak a jelen kiadás érdekében.¹⁰ Horváth Márton, a főszerkesztő vett egy fél ív papírt, és elkezdett kézírással jegyzetelni.

„Harasz” — írta fel a papírra. Ez emlékeztette őt arra, hogy rá kell venni Harasztit, az Újságírók Szövetségének elnökét, hogy adjon ki

egy hivatalos nyilatkozatot. Az „új életre keltés“ volt a következő emlékeztető szó, aztán a „bérek az országban“. Ezzel a két témával a következő napi kiadásban akar foglalkozni. Ezek alá ezt írta: „A felkelők nem tolvajok.“ A lap nyilvánvalóan pártújság maradt, némi változtatással. A következő téma: „A Munkástanácsok a gyárakban“. Majd felírt két lehetséges személyt a következő napi vezércikk írójaként. Valaki ezt mondta: „Mit szólnátok egy riporthoz a Kossuth téri vérengzésről?“ Egy szemtanúi beszámolóra gondolt. Horváth bólintott, lejegyezte ezt is a papírra. Ezt követte egy „Szerkesztőségi riport a kormányalakításról“, és „Nyílt levél“ Nagy Imréhez. Ez a levél azonban elvesztette jelentőségét néhány órával később, amikor Nagy Imre bejelentette az ÁVH felosztatását és a szovjet hadsereg kivonulását. Javasoltak egy ilyen című cikket: „A szovjet hadsereg.“ Horváth bólintott és lejegyezte ezt a címet is. Majd nemtetszését fejezte ki a Pravda egyik cikke miatt, amelynek ez volt a címe: „A magyarországi népellenes kaland összeomlása.“ Lejegyezte a papírra: „Válasz a Pravdának“, és megbízta Molnár Miklóst a cikk megírásával.

Minden órában újabb és újabb hírek érkeztek. Amikor a 2 lapos újság nyomdába került, a szovjet kivonulás helyett így kezdődött: „Ez első lépés a bázisukra való visszatérésük felé“, majd így folytatódott: „és azután abban az irányban, hogy teljesen kivonuljanak országunk területéről“. Ezután következett a lengyel pártvezér Gomulkának az a kijelentése, hogy a „lármás üldözés korszakának vége“. A kiadás tartalmazta még a vidékről jövő táviratokat is és az értelmiségiek 10 pontos nyilatkozatát is. Mindazonáltal volt egy érdekes hiányosság: a Parlament előtti tömegmészárlásról írt cikket annak rendje és módja szerint megírták, kinyomtatták és korrektúrázták, de ismeretlen kezek kiemelték az utolsó lapot és valami mást tettek a helyébe. A rotációs gépek éjfél tájt kezdtek dolgozni.

Ugyanebben az időben Ekrem Kemál — a Széna téri felkelő csoport parancsnoka — előjött földalatti főhadiszállásáról, hogy újabb megbeszélést folytasson a Bem laktanya tisztjeivel. Minthogy tartott a törbeccsalástól, Ekrem azt mondta embereinek, hogy ha este tizenegy óráig nem tér vissza, nyissanak tüzet a laktanyára. Ekrem azt az ajánlatot tette a hadsereg felé, hogy alakítsanak ki egyesített békefenntartó erőt. A laktanya parancsnoka egy katonából, egy rendőrből és egy felkelőből álló járőrszolgálatot javasolt, de Ekrem olyan járőrszolgálat mellett volt, ami csak a felkelőkből állt. Mindkét fél engedményt tett: Ekrem fennhatóságát a Bem lak-

tanya parancsnoka Buda jelentős része fölött elismerte. A terület a Margit hídtól a Lánchídig terjedt és magában foglalta a Várhegy nagy részét is. Ekrem harcosai nem voltak fegyelmezettek. Szabó bácsi gépfegyverrel a nyakában sétálgatott egész nap, és a tűzszünet ellenére hajlamos volt arra, hogy ha gyanús motorbicikli haladt át a Széna téren, odalőjön.

Imitt-amott lövöldözést lehetett hallani, mivel a felkelők folytatták a számláik kiegyenlítését. Ezen az este Noel Barber maga mellé vette a Daily Express emberét, Sefton Delmert, és körülautóztak a városon, hogy ellenőrizzék a tűzszünet hatását. A fegyvernugvás ellenére nyugtalanság volt a levegőben: az emberek nem tudták elhinni, hogy az oroszok tényleg kivonulnak. A Bródy Sándor utcában két szovjet tank őrizte a Rádió szétlőtt épületét. A Honvédelmi Minisztériumot szovjet T-54-es tankok vették körül. Körülbelül este tíz óra volt, amikor Barber autójával a Szent István körútra ért. Néhány pillanattal később egy árnyaszerű alak tűnt elő az utcában és a kocsira lőtt gépfegyverrel. A szélvédőn haladtak át a golyók, és Barber fején is sebet ejtettek. Delmer kiugrott a hátsó ülésről és németül ezt kiáltotta: „Újságírók vagyunk, ne lőjél!“ Ő ült a golyóktól szabdalt autó volánja mögé és két sérült kerékkel kivezette az autót a tűzvonalból. Barber nyöszörgött. „Az Isten szerelmére, vigyél a követségre!“ Az angol követségen Barbert elsősegélyben részesítették és egy terepjáró gépkocsin kórházba vitték. Amikor Barber magához tért, Delmer alakját látta fehér füstben maga fölött. „Ne nyugtalankodj, öreg fickó! A legrosszszabbon túl leszel nem-sokára“ — mondta az Express embere.

Természetesen Sefton Delmer megírta egy cikkben Barber megsebesülésének történetét. De ő úriember volt: lediktálta a történetet Leslie Frynak, az angol követnek és megkérte, hogy ügyeljen rá, hogy azt csak a számára rivális lap, a Daily Mail közölje.¹¹

Igy fejeződött be 1956. október 28. vasárnap, amely napon Nagy Imre engedett a legfontosabb felkelő követeléseknek. Most Magyarországnak volt egy átalakított, részben nem-kommunista kormányja és egy ígérete Nagy Imre részéről, hogy az ÁVH-t fel fogják oszlatni és a szovjet csapatok ki fognak vonulni. Másnap reggel hét órakor a Rádió bátorítólag jelentette be: „Budapest utcáin egyre több ember siet a munkahelyére, hogy megkezdje a munkát... Mindenütt rendet és nyugalmat tapasztalnak.“ Megkíséreltek villamosokat és buszokat indítani a dolgozóknak a munkahelyükre való szállítására.

Az Atlanti-óceánon túl, Washingtonban a hangulat szintén nyugodt volt. John Foster Dulles reggel nyolc órakor örömmel közölte Eisenhower elnökkel, hogy Közép-Keleten szintén jól alakulnak az események. Izrael még mindig nem tett lépéseket Egyiptom ellen. Ike ezt mondta: „Mindkét helyen — Magyarországon és Izraelben — a dolgok legalábbis egy kicsit jobbnak tűnnek, mint az előző éjszaka.“ Dulles egyetértett: „Nyertünk huszonnégyszáz órát.“

Hozzátette: „Úgy gondolom, azt tanácsolom Bohlen követnek, hogy hívja fel a szovjet kormány figyelmét az Ön és én általam kidolgozott dallasi beszédemnek azon kitételére, amelyben kijelentettük, hogy a szovjet csatlós államokat nem tekintjük lehetséges katonai szövetségesünknek.“

„Jó ötlet“ — mondta Ike. „Jó lenne emellett nem-hivatalosan Nehruval is közölni ezt. Ő hasznos nem-hivatalos csatornának bizonyulhat az oroszok felé. Így két legyet ütünk egy csapásra: kiragadhatjuk Indiát a szovjet befolyási övezetből és tárgyalni kezdetünk a Szovjetunióval is, mialatt politikailag zavarban vannak. Most hajlamosabbak az értelmes beszédre, jobban, mint bármikor Hruscsov hatalomra jutása után.“

Dulles egyetértett. „Most súlyos problémával állnak szemben.“ De figyelmeztetett: „Nagyon óvatosnak kell lennünk, hogy ne tegyünk semmi olyat, ami a szovjet csatlós országokban úgy lenne értelmezhető, hogy eladtuk őket és a hátuk mögött tárgyalunk gyűlölt elnyomóikkal.“¹²

36. DUDÁS JÓZSEF

1956. október 29., hétfő. John MacCormac jelenti a New York Times-nak: „A magyar forradalom hetedik napján Budapest utcáin még mindig szovjet járőröket lehet látni, noha Magyarország új kormányja azt az ígéretet tette, hogy a szovjet csapatok ki fognak vonulni.”¹ A veterán kommunista főszerkesztő, Boldizsár Iván bátor vezércikket írt a Hétfői Hírlapban „Vér a lapon” címmel. „Tiszta lapot! Így kezdtük négy héttel ezelőtt első kiadásunkat... Ezalatt a négy hét alatt azt láttuk, hogy a magyar nemzet vérben, önfeláldozásban és mérhetetlen hősiességben újjászületett. Soha a történelemben nem volt még forradalom ilyen, mint ez: egy teljes város fegyvertelenül kelt fel az igazság és a szabadság védelmében. Ha a szovjet csapatoknak az a szándékuk, hogy kivonulnak, akkor békére van szükség Budapest utcáin.

Mikor következik ez be? Huszonnégy óra múlva? Negyvennyolc óra múlva? Az egész világ reánk figyel. Az ország sorsa rajtunk múlik. Minden forradalom kétszer győz: egyszer az utcán vérben és halálban, és ezt követi az igazi győzelem: lelkünkben, munkákban, magában az életünkben. Az első győzelemnek csak akkor van értelme, ha másodszor is győzünk. És mi másodszor is győzni fogunk...”

Mit érezhetett Nagy Imre ezen a reggelen? A mozgalom, amelyre életéből harmincöt évet áldozott, a legnagyobb csatáját elvesztette. Lelkében most harcot vívott a magyar és a kommunista.² Mindazonáltal a Központi Bizottság elfogadta, hogy ez nem volt ellenforradalom, ezért új helyzet állt fenn. Nagy Imre elhatározta, hogy elkezd miniszterelnöki teendőit és újra visszatér abba a tisztségbe, amelyet először 1953-ban töltött be. Reggel kilenc óra körül elhagyta az Akadémia utcát és áttette székhelyét a Parlamentbe, a nép hatalmának alkotmányos helyére. Amikor Méray Tibor néhány kollégájával az Akadémia utcába érkezett, meglepve látta, hogy a miniszterelnök frissen borotválva és mosolyogva lesétál a lépcsőn.³

„Hogy vagytok, gyermekeim?” — kérdezte Nagy Imre ragyogó arccal. Járókelők vették körül. „Mi történik voltaképpen?” — kiáltották néhányan. „Hazamennek-e a szovjet csapatok?”

Nagy mosolygott: „Mindenről gondoskodunk. Lássatok a munkátok után. Én is megyek dolgozni. Minden jól fog menni.”

Az első teendő a Rádió stúdiójának áthelyezése volt az Akadémia utcáról a Parlament épületébe. Ezt követte az új kormány megalakítása. Délelőtt kilenc órakor üzent Vásárhelyiért, aki 1953-ban szövője volt és most ugyanazt az állást kínálta fel neki. A volt újságíró Erdős kísérté el a Parlamentbe. Amikor felfelé haladtak a lépcsőn Nagy Imre első emeleti hivatali helyiségéhez, Vásárhelyi ezt mondta: „Tudod, mi elkövettük életünk nagy tévedését. Egy ügyes politikus nem lép bele a piszokba, hanem hagyja, hogy a mocskot mások eltakarítsák, és ő azután lép a színre.”⁴ Amint belépett Nagy Imre hivatali szobájába, udvarias kifogással azonnal kimentette magát: „Nem érzem magam valami jól” — mondta és hazament a Hankóczy utcába, Budára. (Valójában Vásárhelyi nem volt túlságosan rosszul, de úgy ítélte, hogy a helyzet rohamosan rosszabbodik.)⁵

A tűzszünet életbelépésével a Kilián laktanyában és a Corvin közben a felkelőkhöz sokan csatlakoztak. Maléter ezredes összehívta tisztjeit és eligazításként azt mondta nekik: „Olyan tisztekre van szükségem, akik éjjel-nappal vállalni tudják a szolgálatot. Ha valamelyi-kük úgy érzi, hogy családi kötelezettségei miatt, vagy más okból nem tudja ezt vállalni, szabadon eltávozhat.”

Nem jutott mindenkinek fegyver, és Maléter tisztjei kiselejtezték néhány száz embert, és csak azok maradhattak, akik tudták, hogyan kell bánni a fegyverrel. Embereit három csoportra osztották. Az első csoportba a Csepelről jött 150 ember került. Ezek között osztották szét a fegyvereket. A másik két csoport pillanatnyi feladata a törmelékek eltakarítása volt.⁶ Közben újságírók és fotóriporterek ostromolták meg a bejáratot, miközben a kinti tömeg óráról-óra növekedett. Kint az utcán a T-34-es tank ágyújára babérkoszorút tettek. Teherautók érkeztek hússal, vajjal, baromfival, sőt hízott disznóval megrakottan. Ausztriából is jöttek a Vöröskeresztől szállítmányok: szardíniaikonzervek, sajt, csokoládé, dohány. A laktanya konyhája a katonáknak és a felkelőknek is főzött.

Most az újságírók, a nyugatiak és a magyarok egyaránt a kötörmelékeken haladtak keresztül, rábámultak a szovjet tankok és önműködő ágyúk szétlőtt roncsaira, az összeomlott homlokzatra és a tátongó kráterekre... Átmentek a keskeny ösvényen, amelyet meghagytak a bejáratot alagutat eltorlaszoló homokzsákok között. Az ösvény olyan keskeny volt, hogy csak oldalazva, rák módjára tudtak átmenni rajta. Nem volt könnyű megtalálni a legendás Malétert. Az udvart körülvevő épület óriási, és minden megkérdezett katona más irányba mutatott, hogy arra látta Malétert utoljára. Végül, amikor rátaláltak, min-

den kérdés elől feszes mosollyal kitért. Maléter ezt mondta nekik: „Bízunk az ideiglenes kormányban és támogatjuk, mert meg vagyunk győződve arról, hogy helyre akarja állítani a békét és a rendet országunkban. Jól ismerjük Tildy Zoltánt és Nagy Imrét. Tudjuk, hogy minden erejükkel a népért harcoltak, és tudjuk, hogy a népet képviselik. A szabadságharcosok, a fegyveres harc hősei meg fogják őrizni a nyugalmost. Budapest népét is arra kérem, hogy őrizze meg nyugalmaát és ne engedje senkinek se, hogy felforgassa a rendet.”⁷

Sefton Delmer a Maléter egyenruháján lévő szovjet kitüntetésre pillantott.⁸ „Ön ezt még mindig viseli?” — kérdezte. „Természetesen. És büszke vagyok erre. Mindenekelőtt, ne higgyék, hogy mi nem vagyunk szocialisták. Mi azok vagyunk. Ezt a felkelést nem a kapitalisták robbantották ki abból a célból, hogy helyreállítsák a régi rendszert. Ennek a felkelésnek az a célja, hogy felszabadítsa Magyarországot és helyreállítsa a magyar nép szabadságát.” A látogatók (köztük Cowley ezredes, az angol katonai attasé), sok sikert kívántak neki.

Magyarország régi politikai pártjai újra megjelentek a színen, a felszínre törő vulkánhoz hasonlóan. Újjászületett a Kiszgazda Párt és a Szociáldemokrata Párt. Vezetőit a hosszú börtönévek csüggedtté tették, és anyagi alapjaikat Rákosi szálamitaktikája felemésztette. Kéthly Annát, a szociáldemokrata pártvezért 1950-ben börtönözték be, és 1954-ben testben-lélekben megtörtén szabadult. Számos munkatársát, például Révész Andrást halálra ítélték. Végül kegyelmet kapott, és 150 más szociáldemokratával együtt 1955 novemberében szabadult.⁹

Révész jelenlegi lakása a Kilián laktanyától három háztömbnyire volt, jó helyen, de október 29-én valamennyi ablaküvege be volt törve a napokig tartó tankcsata miatt. Éppen fát vágott a pincében, amikor odament hozzá a lánya és közölte vele, hogy néhány úr szeretne egy találkozót szervezni közöttük és Kéthly Anna között. Révész megtörölte a kezét, felment a pincéből és ott két férfi várta: Gáspár Sándor szakszervezeti vezető és Horváth Zoltán, a Népszava áruló főszerkesztője (a Népszavát a kommunisták az édesapjától vették át).¹⁰ Révész sajnálta, hogy megtörölte a kezét. Nem volt ideje ezekre a funkcionáriusokra. Gáspár ezt mondta: „Azért jöttünk, hogy megkérjük Önt: mentse meg a Szakszervezetet. Önökben, szociáldemokratákban van a Szakszervezet végső reménye, most, hogy a Kommunista Párt felbomlott!” Révész vállalta, hogy beszél Kéthly Annával —

valójában elvette autójukat és azt mondta nekik, hogy sétáljanak vissza a központjukba.

Amikor Révész megérkezett, a szociáldemokrata vezetőség éppen ülésezett: Kéthly Anna társaságában ott volt Fischer József és Kelemen Gyula főtitkár is. Kéthly kereken kijelentette, hogy nem hajlandó fogadni a küldöttséget. Miért is fogadná őket? A kommunisták elvesztették az ország népének a támogatását. Révészt kérte meg, hogy tárgyaljon velük. Révész a Szakszervezet székházába autózott. Két előzetes feltételt szabott, mielőtt bármilyen megbeszélést elkezdtek volna: először is azt, hogy Magyarország megszakít minden kapcsolatot a Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségével. Ebbe Gáspár beleegyezett és két nappal később intézkedett. A másik feltétel az volt, hogy ebben az új Szakszervezetben a szociáldemokraták 70%-os arányban legyenek képviselve, míg a kommunisták csupán 30%-os arányban. A kommunisták ezt is elfogadták. A Szociáldemokrata Párt visszakapta a Népszavát is. Ezután izgatott hangulatú értekezletek kezdődtek a Népszava szerkesztőségében, a Rákóczi út egyik mellékutcájában. A nagy kérdés ez volt: csatlakozzanak-e a Nagy Imre-féle koalíciós kormányhoz, vagy sem. A Szociáldemokrata Pártnak pénze ugyan nem volt, de jelentkezőkben nem volt hiány. Zentai Vilmos szerint, akire a párt újjászervezésének feladatát bízta, az emberek százai álltak kint az utcán, tagfelvételre jelentkezve.¹¹ Kéthly Anna még nem döntötte el, hogy csatlakozik-e Nagy Imre kormányához, vagy sem, amikor Révésszel együtt a Szocialista Internacionálé ülésére Bécsbe utazott.

Október 24-én a Kisgazda Párt egykori tagjai is találkoztak. A pártot Kövágó József, Kiss Sándor, a Parasztszövetség feje és Pártay Tivadar élesztették fel. A kommunistákkal együttműködő árulókat (például Dobit, Bognárt és Ortutayt) kizárták. Mint Rákosi hatalomátvétele előtti legnagyobb ellenzéki pártnak, most is jelentős befolyása volt, és főtitkáruk, Kovács Béla alkalmas volt arra, hogy feltételeket diktáljon Nagy Imrének. Visszakapták a Semmelweis utcai székházukat, ahonnan kitették a Magyar—Szovjet Baráti Társaságot.¹²

A Nemzeti Parasztpárt október 25-én Petőfi Párt néven született újjá. A székháza a Dorottya utcában volt. Az olyan árulókat, mint Erdei Ferenc, kizárták a pártból (Erdeit Nagy Imre miniszterelnök-helyettesé nevezte ki.)¹³ Erdei negyvenhat éves volt, mindenki megvetette, de egyike volt a Nagy-kormány mozgatóinak. Szigethy Attila (a győri felkelő vezér) egyik kedvence: Szigethy állandóan telefonált vagy neki, vagy a feleségének, Jocinak, aki fanatikus kommunis-

ta volt.¹⁴

A szovjet csapatok Budapestről való kivonulása október 28-án este megkezdődött. A következő reggel a Szabad Nép az első oldalán számolt be a kivonulás megkezdődéséről, de a közvélemény már arra volt beállítva, hogy nem hitt el semmit, amit ez a pártújság közölt. Ezenkívül, amikor ismét megnyíltak a felfordulás nyomait magukon hordó üzletek, az emberek nem sok jelét látták még a kivonulásnak. Az ismerős üvegcsörömpölés és gránátok okozta üregek fölött a palánkon a golyók kalapálásának hangjai most is hallatszóttak. Délben még lehetett látni a város egyes területein szovjet járőröket. A hivatalos mentegetőzés szerint mindez azért volt így, mert még nem állt helyre a rend. Blücher professzor¹⁵ megfigyelt szovjet vezérkari tiszteket, amint autóval járták a várost, és ellenőrizték az utakat térképéről. Nehéz volt megérteni, hogy mindezt miért teszik, ha azt tervezik, hogy kivonulnak.

Az oroszok értettek hozzá, hogyan kell kirakatba tenni és színlelni egy kivonulást, ha az egyáltalán színlelés volt. A dél felé vezető úton a szovjet kivonulás megkezdődött: ezen a reggelen a United Press tudósítója 60 tankot jelentett, amely dél felé haladt, nehézkesen vánszorogva, mintha egy csomó cirkuszi elefánt haladt volna. Amikor az egyik tank megcsúszott az olajos kövezeten, úgy nézett ki, mint egy oldalára fordult elefánt, amelynek az ormánya a földet söpri. Két páncélozott autó és tíz T-54-es tank vezetésével egy másik tankoszlop és személyzetet szállító páncélozott kocsis oszlop haladt a hűvös ködön keresztül, amely a Duna környékét beborította. Búzlóttek a vértől és olajtól és csörömpöltek. Elhaladtak a gyűlölettel teli parasztok mellett, akik megálltak, hogy megnézzék őket. Az orosz tankok legénysége fáradtnak látszott, izzadtak a fekete bőrsisakban. Magukkal vitték halottaikat. Teherautókra rakták a holttesteket, mint valami rothadó szemetet. A tankszemélyzet egyik tagjának holttestét a tankra szíjazták: üres szemei Budapest felé néztek, arra a városra, amely a halálát okozta. 1945 óta a Vörös Hadsereg csak akkor vonult vissza, ha a harcászati taktika megkívánta. Vajon ez is csak taktikai visszavonulás volt?

Dimitrij Sepilov, a szovjet külügyminiszter hivatalosan bejelentette, hogy „az utolsó 24 óra alatt, de valójában az utolsó 64 óra alatt nem érkeztek szovjet egységek Magyarországra”. Spencer Barnes táviratilag figyelmeztette Washington, hogy ez szintiszta hazugság: ő és a katonai attasé az előző nap délelőtt tizenegy órakor megfigyelték

egy szovjet oszlop érkezését. Nyilvánvaló jelek utaltak arra, hogy hosszú út áll mögöttük, továbbá a rendszámaik olyanok voltak, amelyek korábban sohasem fordultak elő Magyarországon: D4-gyel és D6-tal kezdődtek. És MacCormac, a New York Times tudósítója azt mondta a követnek, hogy a városban mongol csapatokat látott, amelyek nyilvánvalóan akkor érkeztek.¹⁶

Az orosz csapatoknak megdöbbentő hiedelmeik voltak. Amikor egy idősebb lakos megkérdezett egy orosz tisztet: „miért lőtök a fegyvertelen emberekre?“, az orosz ezt válaszolta: „Azt mondták nekünk, hogy ez a helység tele van amerikai csapatokkal.“

A pesszimistább megfigyelők számára időnként úgy látszott, hogy a szovjet csapatkivonás szokatlan útvonalakon folyik: láttak olyan szovjet egységeket, amelyek Székesfehérváron keresztül hagyták el Budapestet (Székesfehérvár nyugatra van a fővárostól), és élelmiszert szállító teherautókat, amelyek Szolnokról tartottak Budapest felé, de egyáltalán nem találkoztak olyan alakulatokkal, amelyek keleti irányban távoztak volna. Egy adó, amely az ország északkeleti részén fekvő Nyíregyházán működött, délben figyelmeztetett, hogy a Szovjet Harmadik Hadsereg páncélos és teherautó oszlopai délben átlépték a magyar határt és az ország belseje felé nyomulnak előre. Debrecen-től nyugatra más új szovjet egységeket jelentettek: az egyik traktorállomás vezetője¹⁷ egy szovjet tankoszlopot látott a 4-es úton Szolnok és Cegléd között.

A főváros délután folyamán nyugodt volt. Elvértve lehetett csak hallani tankágyúzást vagy gépfegyverkattogást. A szovjet csapatok fokozatosan eltűntek. Az egyre növekvő bűz leírhatatlan volt: a régi épületeknek, az ágyúk löporának, az oszlásnak indult holttesteknek és a puskapornak a szaga keveredett egymással. A tisztogatás folytatódott. Mindenütt rögtönzött elsősegélyt nyújtó helyek voltak felállítva, az orvosok és a fehérköpenyes emberek vérrel szennyezve úgy néztek ki, mint egy vágóhíd hordárai. Az utcán egy teherautó haladt el, oldalán „holttestek“ felirattal.

A hatalmi úrt elkerülni akarván, Nagy Imre telefonált Kopácsinak, és azt parancsolta neki, hogy szervezzen nemzetőrséget a rend fenntartására, amely mind a rendőri erőket, mind a felkelőket magában foglalja. Kopácsinak is az volt a szándéka, hogy forradalmi bizottságot állít fel a rendőrök számára. Vezetőjének katonai szakértelemmel rendelkező személynek kell lennie. A felkelő csoportok képviselői a Budapesti Rendőr-főkapitányságon találkoztak és elhatározták, hogy Király Béla tábornokért üzennek.¹⁸ Három felkelő meglátogatta a

kórházban. Király Béla felöltözött és egy fegyveres fiatalokkal teli teherautó kíséretében a Budapesti Rendőr-főkapitányságra autózott. Ő és Kopácsi felvázolták közvetlen terveiket. Egyetértettek abban, hogy nem bízhatnak sem a belügyminiszterben, sem a honvédelmi miniszterben. Az új Forradalmi Bizottságnak felül kell vizsgálnia mind Münnichet, mind Janzát, és addig az új Forradalmi Nemzetőrségnek kell fenntartania a törvényes rendet.

Király nem várt sok segítséget a Honvédelmi Minisztériumtól. Az újságíró Aczél Tamás odalátogatott, majd visszatért a Budapesti Rendőr-főkapitányságra, és a Minisztériumot „rémült tyúkok és tábornokok klubjának” nevezte: nem volt semmi gondolatuk, és ők kértek mástól tanácsot. „Fogcsikorgatva megengedték, hogy ez forradalom. Rémült emberek.” A Nagy Imre által október 27-én kinevezett új honvédelmi miniszter, Janza Károly altábornagy kopaszodó, kövér tiszt volt. Arcvonásai éberséget tükröztek. A Rákosi-korszak alatt emelkedett ilyen magas katonai rangra. Valamennyi kulcspozícióban lévő tiszt Moszkvában tanult, és lehetetlené tették volna egységeik átállítását a felkelőkhöz.¹⁹ Ezek közé tartozott Székely Béla tábornok is, a kommunista ügynök, a Nemzeti Parasztpárt korábbi helyettes vezetője, Uszta Gyula (azelőtt partizán, most hadseregparancsnok) és Gyurkó Lajos (a korábbi pártfunkcionárius, kecskeméti hadtörzssparancsnok). Valamennyiük között a legalattomosabb Szabó István tábornok volt, a honvédelmi miniszter helyettese és a hadsereg személyzeti főnöke (korábban cseh állampolgár, 1938-ban a Szovjetunióba emigrált, ott egy lőszergyár igazgatója lett és minden magyar kapcsolatát megtagadta, amikor Magyarország 1941-ben hadiállapotba került a Szovjetunióval). „Csehszlovákia állampolgára vagyok, és mindenekfölött kommunista” — idézték a mondatát gyakran abban az időben. Király azt gyanította, hogy noha ezek a tábornokok levették kommunista jelvényeiket, még mindig őrzik és ismét kitűznék ezeket, mihamarabb erre lehetőség nyílna.

A magyar légierő tisztjeit az nyugtalanította, hogy a Szovjet márkanban tartotta az olyan repülőtereket, mint a budapesti, a budaörsi és a tököli. Hasonló jelentések érkeztek Szentkirályszabadjáról (ami Veszprém és a Balaton közé esik), Kecskemétről és Szolnokról. A magyar légierőnek 400 repülőgépe volt a katonai repülőtereken (Pápán, Székesfehérvárott, Kaposvárott, Kiskunlacháznál, Kalocsán és Kunmadarason), és ezeket még nem a Szovjet ellenőrizte. Október 29-én reggel a légierő parancsnoksága telefonált a harci tapasztalattal rendelkező második világháborús veterán repülősöknek és összehív-

ta őket titkos konferenciára a Szent Imre herceg úti központjukba. A telefonon át meghívottak között volt Nyirádi Szabó Imre is,²⁰ a negyvenöt éves veterán, aki a légierőnél őrnagy volt a második világháború végéig a keleti fronton, és a tűzszünet napjáig taktikai tanácsokat adott az utcai harcosoknak.

Hozzá hasonlóan a főparancsnok, Nádor Ferenc ezredes és helyettese is második világháborús veteránok voltak. „Mi a magunk részéről szeretnénk megtámadni az orosz erőket” — erősíti meg Nádor ezredes —, „de nem merjük. Mindazonáltal rájöttünk, hogy az oroszoknak fogytán van az üzemanyaguk, és nincs elegendő gyalogosuk Magyarországon. Bombázzhatjuk-e minden további nélkül az oroszok által használt utánpótlási útvonalakat?”

Nyirády és veterán társai is nyugtalanok, de politikai okból. Ha Nádor főleg egykori Horthy-tisztekre támaszkodik, a Nádor-tervet a rendszer biztosan „fasiszta beavatkozásnak” fogja tekinteni. Mindazonáltal Nyirády jegyzetelni kezd. Nádor kifejti, hogy a bombázás célpontjai a záhonyi határhíd, a tököli és szentkirályszabadjai repülőtér, és a Tiszán átmenő szovjet utánpótlási vonalak lennének. Magyar ejtőernyős csapatokat dobánának le Komáromnál a híd Csehszlovákia felőli lezárására. Ezt követően a repülőgépek a főváros körül gyülekező szovjet erőket bombáznák.

Ilyen támadásnak csak akkor lenne értelme, ha ehhez a Nyugat csatlakozna. A fővároson kívüli Budakeszin a hadseregnek a külföldi rádióközleményeket lehallgató szolgálata megállapította, hogy a Nyugat-Németországban lévő amerikai légierő készenlétben van.²¹ Az egyetlen biztos út a nyugati tervek kifürkészésére az lenne, hogy Nádor Király tábornokkal együtt Münchenbe repül, és ha a NATO-egységek nem garantálják a fegyveres segítséget, Spanyolországba repülnek és Francisco Franco tábornokhoz fordulnak. („Úgy éreztük, hogy Spanyolország tudna segíteni, mert országa nem tagja a NATO-nak” — emlékezik vissza később Nyirádi). Ha Nádort üres kézzel küldik vissza, akkor a 400 magyar repülőgépnek kell bombázni addig, amíg a készlet tart, és utána tömegesen Münchenbe szöknének. Rövidesen megállapítják azt a technikai problémát, hogy a legtöbb bomba a gyújtókészüléküktől több mérföldes távolságban volt tárolva. Mindazonáltal Nádor elment a Parlament épületébe engedélyt kérni a tervre, és a müncheni és madridi küldetésre. Mialatt Nádor távol volt, a tisztek megegyeztek a bombázás időpontjában. A szovjet utánpótlási vonalak bombázása két napon belül megkezdődne, és egész nap folytatódna.

A finom modorú Nagy Tamás közgazdasági professzor vezetésével az értelmiségiek küldöttsége meglátogatta Nagy Imrét, amikor áttette székhelyét az Akadémia utcából a Parlament épületébe. A szovjet tankok még mindig ott álltak mozdulatlanul az épület körül, ismerős kerek páncéltornyukkal, oldalukon számokkal, és a tankágyúik az ég felé néztek. Olyanok voltak, mint a svábbogarak egy fekete alma-mag körül. A küldöttség bement az épületbe és ott Erdei miniszterelnök-helyetessel találkozott. Erdei azt mondta, hogy ő hajlandó a küldöttségnek segíteni. A küldöttség egyik tagjának sem volt ideje Erdeire, hanem ragaszkodtak ahhoz, hogy magával Nagy Imrével szeretnének találkozni. Nagy Tamás így emlékezik vissza: „Nehéz volt Nagy Imrét elérni, mert nagyon el volt foglalva. Több más küldöttség is várakozott a szobája előtt. Azután kijött. Borzalmas fáradtnak látszott. Csak néhány percig beszélhettünk vele.“ A fő javaslat, amelyet ezek az értelmiségiek Nagy Imre elé terjesztettek, az volt, hogy fegyverezze fel a munkásokat. A miniszterelnök hangja keserű lett: „Ez jelenleg teljesen lehetetlen“ — mondta. „Sok munkás teljesen megbízhatatlan.“²²

Nagy Imrére könyörtelen nyomás nehezedett. Mentek a szóbeszéddek. Spencer Barnes jelentette Washingtonnak, hogy egyre nagyobb a személye iránti elégedetlenség. Győrrött erős indulatok között kijelentették, hogy ők maguk Budapestre mennek és elkergetik onnan az oroszokat.²³ A nap folyamán a Miskolci Munkástanács azt jelentette, hogy még mindig áramlanak szovjet csapatok az országba, és azt követelték, hogy a légierő a záhonyi fő átkelőhelynél intézzon támadást. Nagy Imre nem reagált.²⁴

Délután 5 óra 30 perc körül Nádor ezredes visszatért a légierő központba és kijelentette: „Király tábornok azt kéri tőlünk, hogy addig ne tüzeljünk, amíg ő nem ad erre utasítást. Így nem lehetséges a bombázás — ezt úgy tekintenék, mint Magyarország részéről fasiszta provokációt. Nekünk a Szovjetuniótól kell várnunk a szabadságunkat, mivel közelebb vagyunk hozzájuk, mint a Nyugathoz.“ Ennek ellenére Nádor hozzátette: „Legyünk készek arra, hogy valahol, valamilyen módon bombáznunk kell. Ki fogom adni a parancsot, ha szükséges.“

Amikor Nádor kimondta ezeket a szavakat Budapesten, Washingtonban Izrael háborús tervei miatt egyre nagyobb volt a döbbenet. Délelőtt 10 óra 22 perckor John Foster Dulles telefonált testvérének, a CIA igazgatójának: „Nagyon sok egybevágó jel mutat arra, hogy

magas fokú együttműködés van Franciaország és Izrael között.“

Allen Dulles egyetértett. Megemlítette a légierő összevonást Cipruson és az Izraelben látható titokzatos repülőgépeket. Jelentette, hogy a Tel Aviv-i amerikai attasé hallott egy szöbeszédet: azt tervezik, hogy egy izraeli hajó, amely a Csatornán halad keresztül, provokációs céllal tüzelni fog. „Átmegyek négy órákor“ — mondta Allen Dulles. „Engem az nyugtalanít, hogy a közép-keleti események olyan védettséget biztosíthatnak a Szovjetnek, ami alatt azokat a dolgokat, amikre most nem képes, véghez tudja vinni — vissza tudja forgatni az idő kerekét Közép-Európában.“

Moszkvában a Magyarországgal kapcsolatos politika kialakulatlán. Az újonnan számkivetett magyar vezetőket (Gerőt, Hegedűst és Pirost) nem kérdezték meg. A volt diktátor Rákosi ezt mormogta a klinikán a magyar követnek: „Amióta én eljöttem, Magyarországon anarchia van.“ Sem Molotov, sem Zsukov marsall, sem a szovjet honvédelmi miniszter nem ért egyet Magyarország semlegességének tervével. Zsukov a „kapitalista és imperialista zendülés“ leverésére ad parancsot Batovnak és Konyevnek.

Noha Lengyelország és Jugoszlávia október 28-án szembeszáll a Szovjetunió azon megállapításával, hogy az, ami Magyarországon történt, ellenforradalom, a szovjet tömb többi országa elfogadja a Kreml megállapítását. Kezdetben a varsói kommunisták sok párhuzamot találnak Gomulka és Nagy Imre között. Nagy a rokonszenv a nép körében a magyar felkelés iránt. A lengyel közvélemény válaszolt a magyar segélykérésre. Lengyel cserkészek háztól-házig gyűjtötték a vérplazmát, pénzt és orvosságot. Hivatalos gépek szállították a segítséget küldött dolgokat Budapestre. A Lengyel Kommunista Párt Központi Bizottsága határozatot hozott — Gomulka és Cyrankiewicz aláírásával —, amely kifejezte, hogy támogatják Nagy és Kádár új programját, beleértve a szovjet csapatok kivonulásának követelését is. A lengyel pártújságok erős nemtetszésüket fejezték ki az olyan „testvéri“ újságírók iránt, akik a magyar felkelést „ellenforradalomnak“ minősítették (mint ahogy tette ezt Louis Saillant Franciaországban), illetve akik a felkelőket Hitler korábbi szövetségeseinek nevezték (mint a l’Humanité).²⁵ Ez komoly szakadást idézett elő a szovjet tömbben.

Október 29-én Peking kifejezte egyetértését Zsukov vonalával: a felkelést le kell verni.²⁶ A szovjet hivatalos vonal most kezdett tisztázódni. A szovjet polgárokat még most sem tájékoztatták arról, hogy Magyarországon szovjet egységek harcoltak, hanem csupán annyit

közöltek, hogy Nagy Imre a kivonásukat követeli. A Pravda propagandavonala az volt, hogy imperialisták állnak annak mélyén, amit nem felkelésnek neveztek, hanem először lázadásnak, majd — nosztalgiku-sabban — puccsnak. A Moszkvai Rádió elhallgatta, hogy Budapesten hivatalosan tiltakoztak e minősítés ellen.²⁷

Ezen a napon ült össze a szovjet vezetőség. Sir William Hayter, az angol követ fekete Zil limuzinokat látott tömegesen a Kreml kapuja előtt. Amikor a szovjet vezetők — Hruscsov, Bulganyin, Molotov és Sepilov — késő délután előtűntek, Molotov és Sepilov sokkal jobb hangulatban voltak, mint korábban.²⁸ Nyilvánvaló, hogy találtak egy megoldást. A török és afganisztáni követségi fogadáson Hruscsov és Bulganyin mindent megtettek azért, hogy látható legyen: ők Sir William Hayterrel és Charles Bohlennek beszélgetnek. De Bohlen Magyarországgal kapcsolatban a leghosszabb beszélgetést Zsukov marsallal folytatta, aki a török követségi fogadáson megjelent.

Zsukov kövér ember volt, hordó alakú mellkassal és humoros arcgal, amelyből kiugrott harcias álla. Szemei most lágyabban néztek, mint amikor csapatai bevonultak a legyőzött náci Berlinbe, haját hátra fésülte, de egyenes testtartása és kitüntetésekkel teli egyenruhája mögötti hordóalakú mellkasa megerősítette azt a benyomást, hogy nem valami érzelgős természet.

Bohlen megemlítette Zsukovnak Nagy Imre előző esti bejelentését, amely szerint a szovjet csapatok azonnal kivonulnak Budapestről és tárgyalások kezdődnek arról, hogy kivonuljanak egész Magyarországról. Zsukov kitérőleg válaszolt. „A szovjet kormány nevében nem tudok válaszolni az Ön kérdésére.” (Sepilov, a keskeny ajkú szovjet külügyminiszter, aki egyébként semmit sem mondott, később ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „Mindent elmondtam, amit ezzel kapcsolatban el kellett mondanom.”) Zsukov rosszat sejtetően rámutatott, hogy Nagy rádiónyilatkozatában nem „azonnali” kivonulásról van szó Budapestről, és a szovjet csapatok addig fognak maradni, amíg Nagy Imre nem jelöli meg kivonulásuk időpontját, illetve, amíg „a rend helyre nem áll”. Aztán nyersen kijelentette: „Nem küldtünk szovjet csapatokat Magyarországra sem az elmúlt 24 óra, sem az elmúlt 64 óra alatt. Az ott lévő csapatok száma elegendő erre a célra.” Majd azt állította, hogy szovjet csapatok csak akkor nyitottak tüzet, amikor a felkelők tisztjeiket meggyilkolták, és az elmúlt 48 órában egyáltalán nem lőttek, Bohlen hitetlenkedve ráncolta a szemöldökét. Mindenesetre — mondta Zsukov — Budapesten a szovjet csapatok a magyar honvédelmi miniszter parancsnoksága alatt állnak, nem ő pa-

rancsol nekik. „Olyan kormány alakult, amely a mi támogatásunkat és a magyar nép támogatását élvezi.“ Azt is állította, hogy a külföldi hírekkel ellentétben nem álltak át szovjet katonák a felkelők oldalára.

A szovjet csapatkivonás Magyarországról olyan kérdés, amelyet a Varsói Szerződés összes államainak együttesen kellene megvitatni.²⁹ Bohlen csípősen rámutatott, hogy a NATO nem tartalmaz olyan kikötést, amelynek alapján be lehetne avatkozni a tagállamok belügyeibe. Zsukov kinyilatkoztatta, hogy a Varsói Szerződés azért jött létre, hogy megvédje a szocialista tábort mindenfajta fenyegetéstől, és a belső akció lehetőségét a szerződés aláírói „előre látták“, még ha nincs is a szerződésben kifejezve. Lengyelországra, mint a szovjet önmérséklet példájára hivatkozott: „Több, mint bőséges erők állnak rendelkezésünkre Kelet-Németországban, Fehér-Oroszországban és magában Lengyelországban. Ha akartuk volna, úgy elsöpörhettük volna őket, mint a legyeket“ — mondta erélyesen.

Bohlen Zsukov szavaiból azt a következtetést vonta le, hogy a Szovjetunió elhatározta: az ellenállást először a magyar fővárosban törli le, és a felkelés felszámolását vidéken későbbre halasztja. „Ebben a fényben“ — táviratozta a követ Washingtonba. — „Nagy Imre október 28-i éjjeli rádiónyilatkozata a szovjet csapatok kivonásáról nem több, mint cselfogás annak elérésére, hogy a felkelők elfogadják a tűzszünetet, és ehhez a cselfogáshoz a Szovjetunió hallgatólagosan hozzájárult.“

Még mielőtt ez a diplomáciai fogadás Moszkvában véget ért volna, délután 4 óra 57 perckor a Budapesti Rádió azt a drámai bejelentést tette, hogy feloszlatták az ÁVH-t. Münnich belügyminiszter a vezérkarával visszavonult a Parlamentbe. Rendőrök és egyetemi hallgatók egy csoportja vette birtokába a József Attila utcai épületet. Ott rengeteg fegyvert, lőszert és ÁVH-s egyenruhát találtak (ez utóbbiakat sürgősen ki kellett cserélni reguláris rendőri egyenruhára). Még október 21-én — tehát két nappal a felkelés kezdete *előtt* — az ÁVH-sok rengeteg dokumentumot vittek le az alagsorba és ott módszeresen megsemmisítették azokat. A felsőbb szinteken lévő dokumentumokat apró darabokra vagdoszták fel, a gépek előtti szemétkosarak annyira tele voltak, hogy tartalmuk egy része belőlük a padlóra hullott. A titkosabb dokumentumokat a kazánházba vitték megsemmisítésre. De nem volt elég idejük: ma hirtelen 30 percet kaptak az egész épület harc nélküli kiürítésére.³⁰ Amint Münnich és gonosz társai előre látták, az ország hangulata az ÁVH feloszlata után könnyen pogromot

eredményezhet.

Az igazi bűnösök hamis egyenruhában már régen elmenekültek, és a kis „madarakat” sorsukra hagyták. Ez utóbbiak sokszor egyszerű, besorozott ávósok voltak, akiknek nem volt semmi részük vezetőik látványos gáztetteiben. Ezek számára lidércnyomásos napok következtek. A fővárosban szétszórva az új rendőrségi egyenruhájukban, megbélyegzett emberek voltak; nem mehettek haza, nem nézhetek szembe a tömeggel, amely többé már nem félt tőlük. Nem tudtak pénzért sem rejtkehelyet vásárolni maguknak. Még a szovjet csapatoknál sem kereshettek menedéket, hiszen azok most látványosan kivonultak a fővárosból. Mit tudhattak a sokat szenvedett magyarok a magas politika stratégiai húzásairól? Az egyik fényképen látható, hogy hazafiak a Kilián laktanyához közel egy karimás puhakalapban és hosszú kabátban lévő, eltorzult arcú férfit visznek magukkal „kihallgatásra”. Lövésre kész állapotban lévő puskákkal ösztökéli a szerencsétlen férfit maguk előtt, és egyszerűen öltözött emberekből álló tömeg követi őket, köztük biciklit toló emberek, és egy asszony, bevásárló szatyorral.³¹ A tömeg haragja nyers, primitív és brutális. Itt állt a felkelés legközelebb egy antiszemita pogromhoz. A nagyrészt zsidó származású ávósokat a tömeg könyörtelenül „kifüstölte” rejtkehelyükről, ahová menekültek. Nem egy hivatalos megfigyelő jutott arra a következtetésre, hogy ez az egész valamiképpen előre meg volt rendezve, mert ez hosszú távon a Kreml érdekeit szolgálta. Spencer Barnes nagyon fontosnak tartotta, hogy a Szovjetunió ne tudjon hivatkozni a felkelés antiszemita jellegére. Beszámolt Washingtonnak egy ÁVH-s őrnagy esetéről, akit a tömeg meg akart lincselni, de négy felkelő azzal mentette meg az életét, hogy a tömegnek azt mondták: a lincselés befeketítené a felkelés szent ügyét. Erre a tömeg meztelenre vetkőztette és szabadon engedte az őrnagyot.³²

Más helyeken nem volt kegyelem. A zilált hajú Tóth Ferenc, ÁVH-s százados, két kiskorú gyermek apja, Lenin körút környéki lakásában rejtőzködött. Ott talált rá egy nemzetőr csoport, amelynek Mayer Antal elektroműszerész volt a parancsnoka. Mayer a Waffen SS-nek volt önkéntese 1944-ben. Az összegyűlt tömeg Tóthot meglincselte és holttestét felakasztották egy körüti fára.³³ Egy másik ÁVH-s tisztet az Aradi utcához közel lincseltek meg. A 10 000 Ft-ot, amit a hadnagy zsebében találtak, a szájába tömték. A tömeg ezután elmondta a később érkező járőröknek, hogy ez a hadnagy hazafutott, és lelőtte a feleségét és gyermekeit, mert azok nem engedték be a lakásba. Az egyik újságíró látta, amint a felkelők szétlőtték egy másik

ÁVH-s tisztnak a lakását a Marx téren a nagy neon Schmoll fogkrém-reklám mellett, majd az ávóst felakasztották a Lipót körút egyik fájára. Egy ÁVH-ezredest meglincseltek a Mikszáth Kálmán téren és a zsebében talált 30 000 Ft-ot a mellére tüzték.³⁴ Vajda István újságíró látta, amint egy fiatalember az ávósok jellegzetes sapkájában futott az életéért a Körúton. A tömeg az Oktogonnál utolérte. Agyonverték és felakasztották egy fára.³⁵

A jugoszláv újságíró, Vlado Teslic látta, hogy szovjet tankok haladnak el egy lincselés színhelye mellett. Az orosz tankparancsnok megállította a tankot egy pillanatra, mert nem tudta, hogy a tömeg miért gyűlt egybe. A tömeg szétszéledt, de az áldozat nem sokáig élt, mert amikor egy orosz látta, mi van készülöben, parancsot adott a tanknak, hogy menjen tovább, anélkül, hogy közbeavatkozott volna.³⁶

A felkelők által elkövetett erőszakos akciók sokkolták a civilizált világ közvéleményét, és a keményvonalas kommunista újságok nagy tökéet kovácsoltak azokból a riportokból és fényképekből, amelyek ezekről készültek ezekben a napokban.

Ezen a délután Mező Imre, a Budapesti Pártbizottság első titkára értekezletet hívott egybe a Köztársaság téren. Az volt a meggyőződése, hogy a Pártot csak egy ember mentheti meg: az új első titkár, Kádár János. Az értekezlet telefonon áthívta Kádárt, és ő ájtött aznap este az Akadémia utcából. Nem tudjuk, mit beszélt négyszemközt ő és Mező Imre, de Mező később a munkatársainak így számolt be. „A Központi Bizottság meg van bénulva. Mi tudjuk, mit akarunk, de egyedül vagyunk.” Kádár csak annyit kért tőlük, hogy számoljanak be gondosan minden „ellenforradalmi” akcióról és kegyetlenkedésről. Minthogy a kinti eseményektől el voltak szigetelve, Mező Imréék elhatározták, hogy közülük 15 személy a következő két nap folyamán kimegy a nagyobb gyárakba és ott beszél a munkásokkal. Maga Mező nyugtalan volt, úgy érezte, hogy valami készül a Köztársaság tér ellen. Három alkalommal észleltek egy könnyű repülőgépet alacsonyan körözni a tér felett, nyilvánvalóan felderítés céljából. De ki számára és miért?

Amikor Tompa István ÁVH-s hadnagy telefonált a feljebbvalóknak, hogy küldjenek élelmet az épületbe, előljárói közötték vele a rémisztő hírt, hogy az ÁVH-t feloszlatták. Ez nagy erkölcsi csapást jelentett a számukra. Tompa megpróbált erőt önteni embereibe azzal, hogy ez nyilván csak a harcoló ÁVH-s egységekre vonatkozik, a biz-

tonsági erőkre nagyobb szükség van, mint valaha. De helyette, Várkonyi hadnagy ezt mondta mindenkinek az épületben: „A kormány nem áll többé Önök mögött.“ És Mező Imre szomorúan tájékoztatta őket: „Többé nincs törvényes alapja annak, hogy bármelyikük is itt maradjon.“ De ebből nem voltak le semmi következtetést, talán azért, mert egyik ÁVH-s sem akarta elhagyni az épületet. Egy — két órával később 50 tüzer kadét érkezett az épület védelmére, de nem sokkal később azt a parancsot kapták, hogy hagyják el az épületet. Az épületet őrző 3 páncélozott autó is elment, annak megfelelően, hogy Nagy Imre bejelentette: minden szovjet egységnek el kell hagynia Budapest területét. V. N. Kutyikov százados, a parancsnokuk hivatalosan délután négy óra körül búcsúzott el Mezőtől. Az egyik páncélozott autó a felszerelést vitte, a másik kettő pedig a személyzetet. A Rákóczi úton és a Baross téren keresztül távoztak.

A teljes elszigeteltség érzése kerítette hatalmába Mezőt és munkatársát. A Pártjuk elvesztette az újság és a Rádió monopóliumát. Nem befolyásolhatták többé kizárólagosság igényével a közvéleményt, és magánhadseregük a maroknyi félénk, éhes fiatalemberre csökkent, akiken rosszul állt az új rendőr egyenruha. Segítséget kértek Földes Lászlótól, a Partizánszövetség főnökétől. Földes megígérte, hogy küld 120 régi partizánt még aznap este. A légópincéből takarókat hoztak fel, leterítették a földre a kis tanácskozó szobákban a számukra. Az ÁVH-s tisztek még mindig bíztak benne, hogy meg tudják védeni az épületet, ám a Pártbizottság tisztségviselői ebben korántsem voltak biztosak. Kertész István, Mező Imre és Nemes Dezső megmutatták Várkonyinak az egész épületet a padlástól a pincéig, és kitervelték a lehetséges menekülési útvonalakat. Az eshetőségek között szerepelt az is, hogy a magánmozijuk vészkiáratán át a Rákóczi útra néző lakóépületek hátoldalába jutnak. Egy létrát találtak és a válaszfalhoz támasztották.

Az amerikai követség előtt a Szabadság téren a szovjet emlékműnél tömeg gyűlt egybe azon a napon. Egy tűzoltó felmászott az emlékmű tetejére, kötelet tekert a rajta lévő vörös csillag köré, és így eltávolították a vörös csillagot, ami nagy robajjal zuhant a földre, miközben az egyik amerikai diplomata filmre vette a jelenetet. A csillagot acetilén pákával vágták el. A Szolnokról Budapestre élelmet szállító teherautóval elvontatták a munkások az alumínium-csillagot és hivatalosan átadták az amerikai követségnek, az egység jeléül.

Mindeddig az amerikaiak nem sokkal járultak hozzá a felkeléshez.

Mindazonáltal a Szabad Európa Rádió a felkelés láthatatlan irányítójává vált. A Münchenben lévő központ minden nap megtárgyalta a taktikai kérdéseket telexen keresztül a Manhattanben, a Park Avenue 2. szám alatti főnökséggel. Münchenből a Szabad Európa Rádió a Park Avenue 2-n keresztül elküldte a CIA-nak azokat az értesüléseket, amelyeket a felkelők szóbeszédéből szerzett, és kérte azok ellenőrzését. Ezen a napon a müncheni Szabad Európa Rádió arra utasította a munkatörzsét, hogy hozzák nyilvánosságra a felkelők követeléseit, „amelyekkel a maguk részéről teljesen egyetértenek”. Ezek között szerepelt: a szovjet csapatok kivonulása Magyarországról, az ÁVH feloszlatása, garancia arra, hogy a szabadságharcosoknak nem lesz bántódásuk, „ideiglenes kormány alakítása hazafias személyekből, olyanokból, akik nem kompromittálódtak, mint kommunisták”, és kellő időben szabad választások. A felkelők a követeléseik során kifejezetten ezeket az irányvonalakat követték. Október 29-én a következő telex ment a Park Avenue-ra: *„Továbbra is felhasználjuk a felkelő adók állandóan bővülő követeléseit, és széles körben terjesztjük az országban.”*³⁷

A felkelők követelései valóban „állandóan bővültek”. Nagy Imre tűzszünete nem elégítette ki többé a Szabad Európa Rádiót. Mihelyt a Nagy-kormány kihirdette azt, a Szabad Európa Rádió arra szólította fel a felkelőket, hogy ne vegyék figyelembe. Bell ezredes (egy magyar emigráns fedőneve) azon a napon a Rádióban a következőket mondotta: „Nagy Imre és társai meg akarják ismételni a trójai faló történetét, agyafúrt, modern formában. A tűzszünet a trójai faló, amelyre a budapesti rendszernek szüksége van, hogy a hatalmát fenntartsa, olyan sokáig, ameddig csak lehetséges.” Ugyanezen a napon a Szabad Európa Rádió hallgatói hallhatták „Janust”, aki arra figyelmeztette a magyarokat, hogy Európa történelme során a győzők sokszor elvesztették a tárgyalóasztalnál azt, amit megnyertek a harcmezőn. „Most minden erőfeszítést arra kell összpontosítani, hogy a harcok során elért győzelem a békében is folytatódjon. A sok fiatalembernek a szovjet zsarnokság elleni felkelés során hozott áldozata nem veszhet kárba. A fegyveres győzelmet politikai győzelemnek kell követnie!”

Nagyjából ugyanebben az időben Magyarországnak egy második világháború utáni politikai figurája lépett ki a repülőgépből a bécsi Schwechat-repülőtéren. Az emigráns Nagy Ferenc miniszterelnök tért vissza az Egyesült Államokból, azt remélve, hogy a budapesti kisgazda párttársainak kifejtheti majd gondolatait. Azonban az ausz-

riai hatóságok, tartván magukat a semlegességhez, a következő repülőgépen eltávolították az országból.³⁸

Budapesten az ÁVH eltűnése után a tömeg uralkodott. Olyan volt, mintha a Szabad Nép legutóbbi számát sohasem nyomtatták volna ki (jóllehet ekkor a címlapon a régi Kossuth-címer állt, amelyet hivatalosan újra elfogadtak állami címernek). A Szabad Népben az emberek nem bíztak, mert az még mindig a Központi Bizottság lapja volt. Szovjet páncélozott jármű terjesztette. A járókelők lecsaptak a kötegekre és foszlányokra tépték. „Ne olvasd ezt a szemetet!” — kiáltotta az egyik fiatal. „Amit a kommunisták írnak, az oroszokat szolgálja!” „Ezért kell az ő katonáiknak terjeszteniük” — mondta egy másik.³⁹

Egy maroknyi idősebb veterán kommunista és volt partizán érkezett teherautón a Szabad Nép székházának védelmére. Amikor a Szabad Nép megmaradt újságírói azt tanácsolták nekik, hogy távozzanak, azt válaszolták: „A Párt küldött ide minket, nem távozzunk!”

Egy gépfegyverrel megrakott teherautó jelent meg a Blaha Lujza téren, és egy fegyveres felkelő tömeg hatolt be az épületbe. A partizánok levetették csizmáikat és szövetruhájukat, összetépték partizánigazolványukat, és eltűntek a tömegben a folyosón. A még ott lévő funkcionáriusok mentegetőzve ezt mondták: „Elvtársak, most telefonálnunk kell a Pártközpontba!” — és eltűntek. Két nyomdai munkás csavarkulccsal a kezében nézett szembe a behatoló tömeggel.

Kis kézi fegyverek ropogtak, de a Szabad Nép újságíróinak egyike, egy huszonhét éves zsidó, egykori gyári munkás⁴⁰ megállt a lépcsőn és határozott hangon kiáltotta: „Mi itt olyan újságírók vagyunk, akik más elvekben hiszünk. Hazudtunk tíz éven keresztül. Én is hazudtam, a kollégáim is!” — és egy csavarkulccsal rámutatott az ezért nem éppen hálás Szatmáryra, „de ezentúl soha többé nem fogunk hazudni!”

Ilyen kiáltások hangzottak: „Lőjétek le őket! Nem akarjuk, hogy továbbra is bolondítsanak minket!” De mások ezt kiáltották: „Írjátok meg azt, amit a nép akar!”

A behatoló felkelők halkán megvitatták a dolgot, aztán elcsendesedett a lövöldözés, és a vezetőjük — aki maga Dudás lehetett — előlépett és érzelmesen megcsókolta a fiatalember két arcát: „Rendben van. Készítsen továbbra is újságot. De az különb legyen a réginél!”

Dudás József, a budai felkelők parancsnoka átvette az épület felet-

ti irányítást. Az előző nap bejelentette a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány megalakítását, amelynek ő az elnöke. 25 pontos követeléslistát adott ki a Nagy Imre-kormány felé, és kijelentette, hogy ő és társai nem ismerik el ezt a kormányt. Követelései között szerepelt Magyarország kilépése a Varsói Szerződésből.⁴¹ De Dudás tudatában volt, hogy szüksége van egy újságra. Ezért ment át a Duna másik partjára és foglalta el a Szabad Nép székházát.⁴² Feleségét megtette titkárnőjének és elkezdte újságának, a Függetlenségnek a szerkesztését. Dudást az újság szerkesztésében néhány munkanélküli újságíró segítette. Velük az épületben találkozott. (Ezek valamikor a Párt lapjának, az Esti Budapestnek a szerkesztői voltak.) A nyomdászaik hallgattatták el őket, akik nem voltak hajlandók kinyomtatni Kós Péter hírhedt nyilatkozatát a Biztonsági Tanácsban.⁴³ Az épület a harcok során jelentős mértékben megsérült. Az ablakok betörve, a falakon és a bútorokon golyók nyomai láthatók. Maga a Párt az összeomlás küszöbén, de volt egy élő rendszere, amely most is kitűnően működött: a kisbúgó, a titkos telefonrendszer. Dudás a piros K-vonalat ellenőrizte, lehallgatta a Párt telefonbeszélgetéseit, rendelkezéseket adott ki rajta a saját előretolt őrszemeinek, és lehallgatta a Párt titkoszolgálatának jelentéseit a határról a szovjet csapatmozgásokról.⁴⁴

Az első emeleten rendezte be a saját irodáját. Magával hozta a Széna térről a legjobb embereit. Itt, a zsákmányolt tankok és gépfegyveres felkelők őrizete alatt kezdett hozzá ez a figyelemre méltó képességű ember mindennek a megteremtéséhez: a forradalom félidejében pártot, hadsereget, újságot és propagandagépezetet teremtett. Dr. Szappanos, aki vállalta, hogy élelmet szerez neki külföldről, azt mondta: „Nem tudom pontosan, hogy milyen emberek voltak körülötte. Emlékszem, hogy ezek között volt Egri György és Faludy György is... Túl nagy volt a zűrzavar ahhoz, hogy mindenkiről tudja az ember, hogy tulajdonképpen kicsoda.”

Nevek, kifizetett összegek, pénzügyek — ezekkel a részletekkel egyelőre központilag nem foglalkoztak. Dudás követői egyetemisták, villamoskalauzok, egyetemi tanárok és prostituáltak voltak. Állandóan gyakorlatoztak a fegyverekkel, ezért néha veszélyes volt kilépni a folyosóra.⁴⁵ E forgatag közepette, a Kilián laktanyában lévő Maléter ezredes körüli mikrofonokat és kamerákat megvetve ült a keményen dolgozó, ingujjra vetkőzött, átütő erejű felkelő vezér, Dudás József, akinek nem volt gond egy pillanat alatt átváltani egy pohár citromos teáról a telefonálásra: teáscsészéjét letéve átnyúlt az íróasztalára helyezett gépfegyver fölé a K-vonalas telefonkagylóért és tervezte a

véres bosszút Recskért.

Egy szemtanú, a teherautósofőr Benkő Zoltán beszámolója: „Elvárásaiban és tevékenységeiben olyan szélsőséges volt, hogy állandóan kísérté valaki, hogy lecsillapítsa.”⁴⁶ Egy lengyel újságíró, Dudás csoportját becsületes, bátor és őszinte embereknek jellemezte: egyesek még pártigazolványukat is megmutatták neki. A lengyel Nowa Kultura egyik lengyel származású újságírója egyetértett azzal, hogy Dudás betegesen becsvágyó ember, de Dudás biztosította őket: „Nem tűrünk meg sorainkban szélsőjobbboldaliakat és fasisztákat.”⁴⁷ A Nemzeti Forradalmi Bizottságban az egyik ember ezt mondta: „Dudás csoportja állam volt az államban, ez a vélemény alakult ki bennem, amikor jártam az országot. Bárhová mentem, mindenütt csatlakozott egy bizottság Dudás Forradalmi Tanácsához.”⁴⁸

Egy harmincöt éves, több, mint öt és fél láb magas atlétika-edző, aki igazi izomember, szintén Dudás tipikus követői közé tartozott.⁴⁹ Apja asztalos volt, bátyja pedig korábban katonatiszt, akinek az egyetemmel ott kellett hagynia, amikor a vörösök átvették a hatalmat. Ez az ember tizenhat évig élt ebben a városban, miközben a gazdasági helyzet folyton romlott. Az egykor gazdag mezőgazdasági országban sohasem szűnt meg az éhezés; emlékezete szerint 1954-ben még vásárolni sem lehetett húst. Érzéseit így magyarázta: „Olyan érzés volt, mint egy hajótöröttnek a szigeten, amelyről nincs kiút.” Most eljött a felkelés, hogy megszabadítsa őt és még tízmillió másik hajótörött lelket. Amikor azt hallja, hogy tanítványai lelkesedéssel beszélnek egy Dudás nevű emberről, elhatározza, hogy csatlakozik a szervezetéhez és újságának aktivistája lesz. Fanatikusan dolgozik, éjt nappallá téve; látogat, telefonál, járja a várost, ír, közzétesz és nyomon követi a rendőrséget. Csak időnként megy haza, hogy lássa fiatal feleségét, Erzsébetet. Bátyja is segíti Dudást a Függetlenségnek országos méretű terjesztésében. Dudásnak az újságnál dolgozó sok száz embere részben alvilági alak, részben értelmiségi. Megveregeti az alvilági alakok izmos vállát és azt mondja: „Mindenki lelkiismeretének van egy sötét sarka.” Lelki szemei előtt még mindig ott állnak a őrjöngő orosz katonák, akik megpróbálják megadni magukat a második világháború alatt, amikor neki olyan parancsa volt, hogy ne ejtsen foglyokat.

A Függetlenség első száma október 29-én készült el.⁵⁰ Főszerkesztője, egy korábbi kommunista újságíró személyesen Dudástól kapta az állását.⁵¹ Később ez a felkarolt személy ezt így fejtegeti: „Én a börtönben ismerkedtem meg vele. Nagyon boldog volt, hogy

talált valakit, akire rábízhatja az újságát.“ De Dudás egyik hibája az volt, hogy mindent maga akart csinálni. Írt egy cikket arról, hogy mit kell a hadseregnek cselekednie, egy másik cikket pedig arról, hogy milyen módon kell megoldani Budapest közellátási problémáit...“ Dudásnak szinte sohasem volt szüksége riporterekre. A hírek, a rövid történetek és a cikkek csak úgy áradtak ebbe az épületbe. Egy asszony szenvedélyes szerelmes verseket hozott. Jött egy férfi és ezt mondta. „Húsz éve vagyok parlamenti riporter. Tudna engem foglalkoztatni?“ Dudás a Parlamentbe küldte. „Hozzon onnan egy történetet!“ Igaz, akkor más újságokat is nyomtattak ugyanabban az épületben. Dudás időnként átküldte a folyosón az egyik géppisztolyos emberét, hogy a rivális újságíró írjon valamit az ő számára. Dudásról még azt is mesélték, hogy kirabolta a Nemzeti Bankot. Ha így van, akkor arról újságírói mit sem tudtak. Minden egyes társának mindössze 500 Ft-ot előlegezett, amit törvényes fizetőeszközökben fizetett ki, amit az eladott újságok ára nyilván megemelt.⁵²

Közvetlen célja egészséges elgondolás volt: megnyerni minden forradalmi erőt, hogy az Nagy Imre felé egységes frontot képviseljen. Ezt a tervet nagyon komolyan vette az Értelmiségiek Forradalmi Bizottsága, és október 29-én meglátogatták őt. Íróasztalánál találtak rá. Álmatlanságtól karikásak voltak a szemei. Hangja rekedt volt a telefonálástól. Az értelmiségiekkel való beszélgetés alatt: a szerkesztők és újságírók jöttek-mentek, irányelveket kértek új röpiratok számára, és helybenhagyták a Függetlenség első számának korrektúrázását. Fegyveres felkelők is bejöttek a szobába kötetlenül. Egyikük jelentette: „Most zsákmányoltunk egy tankot. Hol fogjuk felhasználni?“ Az értelmiségiek előtt Dudás szívósan megvédte pamfletjeinek irányvonalát. „Önöknek oda kell figyelniük az utca kiáltásaira!“ — mondta. „Érintkezésben kell maradniuk a tömegekkel! Ha ez a kapcsolat elvész, Önök is elvesztek. Abban a pillanatban, amikor Nagy megígéri nekünk, amit követelünk, teljes tekintélyemet latba vetem és mögötte állok a törvényes rend helyreállításában.“ Az értelmiségiek elhatározták, hogy megszervezik Nagy Imre és Dudás találkozását.⁵³

A dogmatikusabb kommunista írók, mint Gimes és Molnár nem voltak hajlandók arra, hogy segítsék Dudást. Átmentek a New York Palotába. De itt a nyomdában Obersovszky Gyula és írótársa, Gáli József készítették az ő nyíltan nem-kommunista újságukat, az Igazságot, ami szintén megjelenik a következő nap. Gimesnek nem tetszett a lap politikai beállítottsága, s elhatározta, hogy még egy másik, új lapot alapít Magyar Szabadság néven a korábbi Szabad Nép

épületében.⁵⁴ Mintegy ötven újságíró jelentette csatlakozási szándékát. Dudás a különböző emeletek fölött a hatalmat átvette, de volt olyan bölcs, hogy engedett egy sarkot a kommunista újságíróknak is. Kötöttek tehát egy úriemberek közötti megegyezést, hogy nem ártnak egymásnak.

A Nagy Imre-rendszer megrémült, hogy hirtelen elvesztette sajtó-monopóliumát. Erre jellegzetesen kommunista módon reagált. Ezen az éjjelen Münnich arra utasította Kopácsit, hogy a szerkesztőségben tartóztassák le Gimes Miklóst és kobozzák el az újságot. Kopácsi erre az akcióra 25 rendőrt kapott, de Dudás fegyveres őrszemeket helyezett el az utcán és visszavonulásra kényszerítették a rendőröket. „Mi nem ismerjük el Nagy Imrét, illetve az ő kormányát” — mondta egyikük. Mi nem akarjuk, hogy kommunisták legyenek országunk élén, a hadseregben, illetve a minisztériumokban. És nem akarunk senkit itt látni, aki szaglász éjjelente Nagy Imre megbízásából! Mondjátok meg Nagy Imrének, hogy ide ne rendőrt küldjön, hanem tárgyaljon személyesen Dudással!”⁵⁵

Washingtonból nézve a szuezi helyzet hirtelen rosszabbodott. Este negyed hatkor John Foster Dulles ezt telefonálta egyik sajtótanácsadójának: „Ez olyan rossznak tűnik, hogy esetleg leállítjuk Izrael támogatását.” Izrael nem hitte el, hogy ezt az Egyesült Államok meg meri tenni. Egy órával később Eisenhower elnök titkos konferenciát hívott össze a Dulles testvérekkel.

Budapesten ezen az éjjel Jeffrey Blyth jelentkezett a Duna szállóban, és ott egy táviratot talált újságától, a Daily Mailtől. „Ismét van távirati összeköttetésünk Magyarországgal. Ezért reméljük, hogy ezt megkapja. Köszönjük értékes munkáját. Jó vadászást és biztonságos utazást!”

Noel Barber golyóktól szabdalt autója még mindig az angol követség előtt állt. Blyth az autóban lévő tárgyakat áttette saját Ford Taunusába. Azután a Daily Mirror újságírójával, Peter Stephennel elmentek város körüli autózásra.

Sok ember megállította őket és megkérdezte: „Mikor vonulnak be ide az angolok?” Am az angolok máshol készültek beavatkozni.

37. KOPÁCSI EZREDES ISMÉT VÁLLAT VON

A szovjet és a magyar érdekek kezdtek erősen eltérni egymástól. A Kremlnek a helyzet rendeződésének megakadályozásához fűződött érdeke Budapesten, hogy igazolja: Nagy képtelen az irányításra, így indokolt az ő visszatérésük. A felkelőknek viszont a rend helyreállítására volt szükségük helyzetük megszilárdítása végett. Október 29-én Király Béla tábornok és Kopácsi Sándor rendőrfőkapitány kidolgozták a tervüket: felállítanak egy bizottságot, ami felügyeli a Belügyminisztériumot és a Honvédelmi Minisztériumot, valamint létrehozna egy forradalmi hadsereggel egyenértékű nemzetőrséget. Valaki felhívta Nagy Imrét, és ő azt mondta, hogy hajlandó fogadni őket. Nagy Imre a perén később kifejtette, hogy Tildy Zoltán ajánlotta neki Király Bélát. „Tildy úgy jellemezte, mint kiváló szervezőt, és azt mondta, hogy nehezen találunk pillanatnyilag alkalmasabb embert erre a posztra.”¹

Három teherautó állt elő, fegyveresekkel. Király a Parlamentbe autózott, hogy találkozzék Nagy Imrével. Magával vitt két újságíró, egy fiatal katonatisztet, egy munkást és két egyetemistát. Ő maga sötétkékre festett régi katonai nagykabátot viselt. Éjfél tájt találkozott Nagy Imre Király Bélával egy szépen bebútorozott teremben. Nagy bevallotta Királynak: „Bajban vagyok, hogy nem tudom hová tenni az Ön nevét.”

Ez Király számára nem volt hízelgő. Elmondta Nagy Imrének a múltját és megmutatta neki az írásba foglalt szervezési tervet. Nagy leült a karosszékre, hogy elolvassa, miközben Tildy letelepedett egy szék karfájára. A miniszterelnök egy-két szót megváltoztott itt-ott, aztán aláírta a nevét Király neve mellé.

Amikor Király a Parlamentből visszament a Budapesti Rendőr-főkapitányságra, azt tapasztalta, hogy a hadsereg Forradalmi Bizottságától jött emberek várakoznak rá. „Értekezletünk van a Honvédelmi Minisztériumban” — hívták őt is oda. Két teherautó (mindkettő telve géppisztolyos fiatalokkal) kísérte el őt a Honvédelmi Minisztériumig. Még mindig orosz tankok álltak a Minisztérium körül, és a résztvevőket belépés előtt megmotozták, nincs-e fegyver náluk. Az értekezlet hajnali két órakor kezdődött. Váradi Gyula altábornagy, a fegyve-

res csapatok parancsnoka először körvonalazta a Minisztérium irányelveit, és ezekben vajmi kevés volt az, ami a vendégek kedvére való lett volna. Majd a felkelőkhöz tartozó katonatisztek adták elő követeléseiket. Amikor Király Béla belépett, egyesek tiltakoztak a „törvényen kívüli” személy érkezése miatt. Váradi Gyula altábornagy így fejezte ki tiltakozását: „Király Béla tábornok az 1951-es perén bevallotta, hogy összeesküvő és szabotőr. Én voltam az egyik bíró, aki elítélte!” Egy egyetemista pisztolyát forgatva megkérdezte tőle: „Király tábornok, volt Ön kém, vagy nem volt?” Király Béla nyomatékosan tagadta, és erre a hangulat újra megjavult. Az értekezlet megerősítette, hogy Király Béla a budapesti erők parancsnoka.

Mialatt folyt ez az értekezlet a katonák képviselői és az aktív felkelők megbízottai között, ugyanebben az épületben egy felsőbb szinten a Nagy Imréhez lojális tisztek Forradalmi Katonatanácsot választottak. Akiket ennek tagjai közé választottak, nagyrészt a régi, hitelt vesztett rendszert kiszolgáló tábornokok voltak, akik korábban nem képviselték a nemzeti érdekeket, és hamarosan szintén olyanokká fognak válni, mint azelőtt voltak.

Ezen a reggelen, 1956. október 30-án Budapest csendre ébredt: nem dörögtek az ágyúk, nem kattogtak a gépfegyverek, nem zörögtek a villamosok, nem zakatoltak a gépek a gyárakban, csupán kevés nemzetiszínű zászlóval ellátott autó haladt az utcákon a roncsok körül. A szovjet páncélozott járművek kicsörömpöltek a VIII. kerületből is, és magyar egységek foglalták el a helyüket. Az utcai zűrzavarban a férfiak levetették a kalapjukat és megálltak egy taliga körül, amit egy könnyező idős házaspár tol, rajta fakoporsó, megtalálták egyetlen fiuk holttestét, ki ebben a kerületben harcolva esett el.

Új, eddig ismeretlen újságok jelentek meg az utcákon. Voltak 2 és 4 oldalas újságok is. Ezek a cikkek agresszív hangneműek voltak: támadták a tétovázó és fellengzős Nagy Imrét, és egyre inkább jobbra tereltek. A Rákóczi úton sok helyen volt olvasható a falon a jelszó: „*Ruszkik, haza!*”

Az emberek a Rádió iránt továbbra is bizalmatlanok voltak. Röplapokat osztogattak: ezek egy része nyomtatott, más részük kézzel írott. Egyes röplapokat jó minőségű papírra írták. A forradalmi egyetemisták és értelmiségiek egyetemi központjaiban fegyveres fiatalok sürögtek-forogtak. A nyomdateremben zörögtek a gördülő sokszorosítógépek, amelyek a rendszerhez intézett legújabb kihívást nyomtatják: „**NAGY IMRE MONDJA MEG, KI HÍVTA BE AZ OROSZOKAT!**”² Az egyik fálragaszon ez volt olvasható: „Magyarok! Ha-

zafiak! A kormány újra elárult minket, mert az oroszok csak Budapestről vonultak ki. Nem bízunk többé Nagy Imre kormányában.“ Ilyen falfeliratokat is lehetett látni: „Sztrájk!“ „Nem kell kommunizmus!“ „Szabadságot Mindszenty-nek!“ „Szabad választásokat!“ Aztán — a lényegre tapintva: „Nem kellenek Munkástanácsok — azok kommunista találmányok!“

Reggel nyolc órakor a Kilián laktanya környékén is véget értek a harcok. John MacCormac egy órával később odaautózott és megsejmelte a csaták színhelyét. Amit a második világháborúban látott, semmi volt ezekhez a romokhoz képest. Borostás arcú férfiak és fiatalok vették körül az autóját. Az arcuk sápadt volt a fáradtságtól. MacCormac megkérdezte: „Mikor tették le a fegyvert?“ Egyikük ékes német nyelven ezt válaszolta: „Mi sohasem tettük le a fegyvert. Az oroszok elvonultak, és mi kijöttünk a laktanyából.“ Maléter ezredes körülfojták, vállukra emelték, és arra kérték, hogy menjen be a Parlamentbe és vegye át a Honvédelmi Minisztérium vezetését. Maléter ezt felelte: „En katona vagyok, nem politikus.“ Valaki ezt kiáltotta: „Akkor menjen be a Parlamentbe és mondja meg nekik, hogy nem tesszük le a fegyvert akkor, amikor ők kérik, mivel a követeléseinket nem teljesítették!“

Géppisztollyal és kézigránatokkal voltak felfegyverkezve. Egy tízéves fiún a puska magasabb, mint ő maga. A mellékutcában MacCormac rövid időre benézett a Sebészeti Klinikára. Mialatt a szovjet csapatok sikertelenül próbálkoztak a Kilián laktanya elfoglalásával, ide 40 halottat, 500 sebesültet hoztak be, és a műtő is kapott egy géppisztolysorozatot. Egyesek feltételezték, hogy reggel kilenc órakor a felkelők leteszik a fegyvert. Ám a valóságban csak kevesen cselekedtek így. A VIII. kerületi Röck Szilárd utcában tizenéves fiúk lopakodva körülvettek egy tankot, a nyitott páncéltornyon keresztül lelőtték a legénységet és kivették a gépfegyvert a tankban lévő halott szovjet katona kezéből.

John Sadovy fotóriporter ezen a reggelen korán ébredt. A VIII. kerületbe nem sokkal azután érkezett, hogy az oroszok onnan kivonultak. A Körút és a Kilián laktanya mentén kordonok tartották vissza a tömeget, amely azért gyűlt egybe, hogy megsejmelje a kiégett tankok roncsait. A tömeget megdöbbenetette a saját győzelme. A hullaszállítók megkezdték a szovjet katonák holttesteinek elszállítását. Ezek szoborszerű pózban heverték a földön, olyanban, amilyenben a halál éppen találta őket. Sadovy lefényképezett egy kisfiút, aki a saját házuk előtt állt gépfegyverrel a vállán; egy férfit, aki Kossuth-cí-

mert festett egy zsákmányolt tankra; járókelőket, akik mereven bámulnak a letakart szovjet holttestekre — részben saját halottaikat keresték, másrészt a gyűlölt ellenség vereségének nyomait szemlélték. Lefényképezett egy fekete ruhába öltözött asszonyt férje szénné égett holtteste mellett. Megkérdezte a halott nevét: Kiss József. Aztán elautózott a Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri székházához. A fák már elhullajtották a gyepre az őszi, elsárgult leveleiket. Itt kíváncsi emberek várakoztak, mert néhány napja teherautók rendőregyenruhába öltözött, géppisztolyos embereket szállítottak az épületbe. Az a szóbeszéd járta, hogy számos fegyveres felkelőt foglyul ejtettek. A tömeg feltételezte, hogy azokat a közeli Mosonyi utcai Rendőrségre szállították, mivel nem tudták, hogy az már a felkelők kezén van.

Az épületben a népszerűtlen Kovács István leváltása után most Mező Imre volt a csúcsvezető kommunista személyiség. Mező nyugtalan volt. Reggel kilenc óra körül észrevette, hogy fegyveres emberek csoportosulnak a tér távolabbi oldalán. Az emberek az épülethez jöttek és azt tudakolták a szolgálatban lévő rendőröktől, hogy vannak-e ÁVH-sok az épületben. Néhány bátrabb férfi erőnek erejével behatolt az épületbe, vitába szállt néhány ávóssal, és azt követelték, hogy mutassák meg a személyazonossági igazolványukat. Dulakodás kezdődött, majd a behatoló férfiak vezetőjét elfogták, és felvitték az emeletre. Mező Imre az ÁVH-s parancsnokért küldött.

A Köztársaság téri dühödt csata megkezdődött. Amint Várkonyi hadnagy belépett Mező hivatali helyiségébe, a téren keresztül hullani kezdtek a golyók. Néhány másodperc múlva a Pártház valamennyi ablaküvege betört. A visító asszonyokat leküldték a kazánházba, mialatt az őrség viszonzta a tüzelést. Azok a katonatisztek, akik azért tartózkodtak az épületben, hogy egy milícia szervezésével foglalkozzanak, most szintén fegyvert ragadtak és csatlakoztak a védőkhez. Nem volt más választásuk. A fegyveres felkelők a fák mögül és a tér közepén lévő horpadásból lövöldöztek felfelé, ezért a golyók a Pártház szobáiban a mennyezetbe hatoltak. De a felkelők nemsokára a teret körülvevő lakóházak padlásain foglaltak el állást és onnan tüzeltek, és akkor már a golyók a falon és a bútorzaton kopogtak.

Mező élére állt a küzdelemnek. Szobáról szobára járt. Arra biztatja a védőket, hogy ne engedjék közel a „csőcseléket“ az épülethez: ne engedjék, hogy az épületet megostromolják. „Csak egy vagy két órán át kell kitartani“ — mondta. „A Központi Bizottság sohasem fog eltérni ilyen támadást!“

Mindazonáltal Mező ebben tévedett. Lehet, hogy a magas körök azt a gonosz tervet agyalták ki, hogy mártírokat kell gyártani a kommunizmus nagyobb ügyének érdekében, de az is lehet, hogy egyszerűen a járványszerűen terjedő marxista tehetetlenségről, érzéketlenségről és kontárkodásról volt szó, de tény, hogy Mező és emberei nem fognak igazi segítséget kapni.

Ezalatt Király tábornok — Nagy Imre utasításának megfelelően — megalakította a Nemzetőrséget. Kiosztották a fegyvereket: mintegy 26 000 korábbi fegyveres felkelő csatlakozott a szervezethez. Király saját törzstiszteket is óhajtott. Dél felé látogatást tett a honvédelmi miniszternél, és annak a saját 40 emberének reaktiválását követelte, akiket Rákosi bocsátott el. Janza tábornok ebbe beleegyezett, és egy bizonyos Kovács Imre tábornokot nevezett ki Király mellé vezérkari főnöknek. Király ugyan személyesen nem ismerte őt, de úgy tűnt, hogy Kovács Imre a forradalom pártján áll.³ Az általa megnevezett tisztek egy része még rabruhát viselt, amikor a Budapesti Rendőrfőkapitányságra megérkeztek. Király úgy intézkedett, hogy ideiglenesen rendőregyenruhát kapjanak, fegyvereket szabadon osztottak. Kopácsi későbbi tanúsítása szerint: „Volt, aki egyszerűen csak annyit mondott, hogy egy bizonyos felkelő csoport nevében jött, és 50 puskát kapott.“ Ő és Király a következő négy nap alatt 15—20 000 fegyver átadását ellenjegyezték. Király aláírása ellenében a Timót utcai fegyverraktárból 2206 puskát, 3 gépágyút, 100 kézigránátot és 1339 automata pisztolyt osztottak ki.⁴

Ezen a napon, október 30-án Moszkva még mindig a taktikai problémákkal küszködött, hogy milyen módon verjék le a felkelést. Három évvel később a budapesti munkásoknak tartott beszédében Nyikita Hruscsov beismerte: „Azokban a napokban, amelyek oly kritikusak voltak a magyar munkásosztály számára, mi, szovjet kommunisták megvitattuk, hogyan segítsünk nekik... Egy-két elvtársunk megkérdezte, vajon a magyar elvtársaink helyeselnék-e azt, ha mi a segítségükre sietnénk.“⁵

Mindenekelőtt a harcokat le kellett állítani. Minden más csak ez után következett. Ezért a szovjet vezetőség Mikojánt és Szuszlovot visszaküldte Budapestre, mégpedig a szocialista államok közötti viszonyról kapcsolatos Nyilatkozattal. Ez a dokumentum olyan revizionista hangnemben volt megszerkesztve, hogy egyszerűen nem lehet másként megmagyarázni, mint egy cinikus terv részeként, amelyet azért találtak ki, hogy félrevezessenek egy szabadulni akaró nemze-

tet. A Moszkvai Rádió nyilatkozata, amit a Pravda másnap teljes terjedelemben közölt, utolsó kísérlét volt a lángoló indulatok lehűtésére, időnyerés céljából, mielőtt a felkelés általánossá válik. A dokumentum kinyilvánította, hogy a Kreml hajlandó tárgyalni a csatlósállamokban állomásozó szovjet csapatok kérdéséről. Beismerte, hogy „kétségtelen tévedések“ történtek a csatlósállamokkal való kapcsolatokban, és „ezek a tévedések és erőszakos cselekmények megsértették a független államok közötti egyenlőség elveit“. Újra hangoztatta, hogy a Kreml kész tárgyalni Magyarországgal és a Varsói Szerződés többi aláírójával a szovjet csapatok magyarországi jelenlétéről. Addig is utasították ezeket a csapatokat, hogy vonuljanak ki Budapestről, mihelyt ezt a Nagy-kormány igényli. (Természetesen, Nagy Imre már *előterjesztett* ilyen irányú kérelmet. A szovjet sajtó azonban — baljóslatú módon — nem tett említést erről.)

Ezzel majdnem egyidejűleg aznap este a Kreml egyik fogadásán a moszkvai amerikai követ, Charles Bohlen megkérdezte Zsukov marsallt az előző napi kijelentésével kapcsolatban, amely szerint Budapesten nem harcoltak szovjet csapatok az elmúlt 48 óra alatt. „Mind den nyugati adó azt állítja, hogy a szovjet tűzérség harcol a magyar fővárosban.“ Zsukov ezt tagadta, de kereken kijelentette: „Azt a rendelkezést adtuk a szovjet csapatoknak, hogy hagyják el Budapestet.“ Ez drámai visszavonása volt az előző napi kijelentésnek. Türelmetlen kézmozdulatot tett, mintha azt mondaná: „Foglalkozzanak azzal ők maguk!“

Bohlen szerette volna megkérdezni, hogy ez vajon azt jelenti-e, hogy Budapest már eléggé nyugodt ahhoz, hogy Nagy Imre átvegye fölötté a hatalmat, vagy a szovjet csapatok a rossz helyzet ellenére Nagy Imre kívánságának eleget téve vonultak vissza, de Molotov odajött hozzá és kérdéseket tett fel a Közép-Kelettel kapcsolatban.⁶ Az egész fogadásra visszaemlékezve az amerikai követben az a határozott benyomás alakult ki a Zsukov által mondottak alapján, hogy a szovjet katonai vezetés a nyers katonai akció híve mind Lengyelországban, mind Magyarországon. Zsukov csalódottnak tűnt. Bohlen este tíz órakor jelentette Washingtonnak: „Szovjet vezetők — köztük Hruscsov, Bulganyin, Molotov, Kaganovics — ma jelentősen rosszabb hangulatban voltak, mint tegnap. Lehetséges, hogy Zsukov kijelentése az elmúlt éjjel megváltozott szovjet álláspontot tükrözi, bizonyos, Magyarországon történt események alapján, amikről azonban nincs tudomásunk.“

A szovjet módszerekkel tisztában lévő több megfigyelőnek az volt a véleménye, hogy a Kreml Nagy Imrének elegendő kötelet adott ahhoz, hogy felakassza magát. Tito marsall Nagy Imrének titkos üzenetet küldött, amelyben arra kérte, hogy hagyjon fel ezzel a gyerekes, puhakezü taktikájával, és amíg elég ideje van, keményen harcoljon a sztálinisták és az utcai felkelők ellen. Ezt a titkos üzenetet összekapcsolta a diplomáciai csatornákon át küldött, inkább formaságnak tekinthető nyílt felhívással, amelyben arra kérte a magyarországi Kommunista Pártot, hogy állítsa meg a vérontást. A titkos üzenetet Losonczy Gézőn keresztül juttatták el Nagy Imréhez. Losonczyt ezzel a céllal hívták meg a jugoszláv követségre.⁷ Charles Bohlen is figyelmeztette Washington, hogy a szovjet határokon kívüli események gyorsan alakulnak, és a szovjet politika a Kreml Nyilatkozata ellenére megváltozhat. „Például, ha [a] Nagy-kormány kezéből teljesen kicsúszik az irányítás, és azok az erők veszik át a hatalmat, amelyeket [a] Nyilatkozat sötét reakcióknak, illetve ellenforradalmároknak nevezett, a csapatkivonással kapcsolatos álláspontjuk megváltozhat.”⁸

Ezen a délután Spencer Barnes Budapestről a helyzetet „nagyon ingatag pathhelyzetnek” nevezte, „amely a vasököl alkalmazását eredményezheti a Szovjet részéről”. Valószínűtlennek mondta, hogy az oroszok beleegyeznének szabad választásokba, de csapataikat hajlandók lennének kivonni, ha valamely új, nem-szovjetellenes rendszerrel elégedettek lennének. De ki lehetne ennek az új rendszernek a vezetője? Úgy tűnt, hogy Nagy Imre tekintélye napról-napra csökkent. Barnes olyan döntést sürgetett, amely segíthetné a felkelőket hosszú távú küzdelmet folytatni az oroszok ellen.⁹

Miközben hullottak a golyók a Köztársaság téren keresztül a párt-székházra, Mező Imre vadul telefonált segítségért. Ebben a betört ablaküvegű, második emeleti helyiségben senki sem tudott mást tenni, mint hogy sápadt arccal bámuljon a többiekre. Biztos, hogy ennek az épületnek a tartása az ÁVH nyilvános feloszlatása és az utcáról jövő egyre nagyobb fenyegetés ellenére csak akkor ésszerű, ha a rendszer hajlandó hathatós erőket küldeni a védelmére. Mező Imre csak az utóbbiban reménykedett.

A Budapesti Rádió egy szót sem szólt a Pártház ostromáról, de ennek híre gyorsan elterjedt a fővárosban. Újságírók és fotóriporterek a helyszínre siettek. A Paris-Match-tól Jean-Pierre Pedrazzini az első között ért a térre. A gépfegyverek kattogása nem riasztotta el. Ez szo-

ros értelemben magyarok közötti harc volt. Pedrazzini szemügyre vett egy felkelőt, aki egy ház kapualjában rejtőzött, és azt mondta kollégájának, Mátyás Pálnak: „Te beszélsz magyarul, menj oda és kérdezd meg attól a felkelőtől, hogy miért harcol!” Rámutatott egy fehér sálas fiatalemberre, aki egy tizenéves lány közelében állt. Mátyás Pál átment a téren. A férfi leeresztette a puskáját és ezt mondta: „Hadd mondjak valamit. Egy teherautógyárban dolgozom. Az apám azt mondta nekem, hogy azelőtt ez a gyár egy kapitalistáé volt, aki zsebre vágott minden profitot, de legalább a teherautók Magyarországon maradtak. Most” — folytatta, közben a keze fejével megtörölte száját „megmondom Önnek, hogy mi lesz ezekkel a teherautókkal: mi gyártjuk azokat, de ahogy elkészülnek, tehervonat-vagonokba rakjuk és mind Oroszországba mennek!”

Egy zsákmányolt T-34-es tank érkezett a térre, és gépágyúval vadul lövöldözött. Amint a Life fotóriportere, John Sadovy megörökölt: a felkelők odafutottak, hogy menedéket találjanak mögötte, és a tank megállt a Pártházzal szemben. Vadul záporoztak a golyók. Az egyik megsebesítette Sadovyt, de ő folytatta a filmezést. Amint kamerája mutatja, fegyveres felkelők guggolnak és megtöltik a gépfegyvereiket, míg mások elviszik a sebesülteket a tűzvonalból. Egy ápolónő egy fa mögött keres menedéket. Egy járműre tüzelnek a túloldalon. Egy teherautó érkezik gránátokkal és ezeket berakják a tankba. Egy vöröskeresztes ember érkezik fehér zászlóval; őt is lelövik. Sadovy lefilmezi, ahogy a földön vonaglik. Pedig az emberek ezt kiáltották a Pártház felé: „Ne lőjetek: vöröskeresztes embereket küldünk!” De ez nem olyan háború, ahol a nemzetközi szabályokat megtartják — ez polgárháború, és a harci zaj csak fokozódik. Egy fehér köpenyes mentőst, aki hordággal rohan, célzott lövés terít le. Négyen megragadják és a hordággal elviszik.

A füst megtölti a teret. A golyók minden irányból röpködnek. A Life tudósítójának, Tim Foote-nak a bal keze megsérül. A fiatal Pedrazzini kilép az utcára, hogy jobb kameraállást biztosítson magának; a felkelők tankját akarja lefilmezni, amikor egy gépfegyvergolyótól halálosan megsebesül. Egy fa szilánkjai között zuhan a földre, amit szintén találat ért. Miközben a földön gyötrődik, odanyújtja kameráját egyik kollégájának és ezt nyögi: „Nesze, itt van, készíts egy felvételt!”¹⁰

Az épületen belül az elszigeteltség érzése kerítette hatalmába a védőket. Tizenegy óra felé Várkonyi AVH-hadnagy a Szamuely laktnyába telefonált segítségért. Az ügyeletes tiszt elutasítóan válaszolt.

Haragos szóváltás folyt közöttük. Mező, Asztalos ezredes és Csikesz Józsefné (egy hivatalnoknő) kétségbeesetten telefonáltak minden lehetséges helyre segítségért. A Kenyérmező utcából egyre jobban lövöldöztek. Egy gyakorlott mesterlövész szobáról szobára járt és megpróbálta megcélózni a rejtékhelyekről és a fák ágairól lövöldözőket. A felkelők is veszteségeket szenvedtek. De minden irányból zúdult tűz az épületre. Az elülső szobákat elárasztotta a füst és a por. Mező a szomszéd szobából a sebesültek sikítozását és jajveszékélését hallotta. A sebesülteket a kazánházba vitték, hogy bekötözzék sebeiket.

Kopácsi Sándor rendőrfőkapitány, aki továbbra is a Párt tagja maradt, semmit sem tett bajbajutott elvtársai érdekében. Ő most már a felkelők oldalán állt. A jugoszláv újságíró, Vlado Teslic történetesen jelen volt, amikor a rendőrfőnök asztalán megszólalt a telefon, és jelentették neki a felkelők támadását. Kopácsi a jól ismert mozdulattal reagált: „az ezredes lemondóan vállat vont”. Teslic ezt meg is táviratozta Belgrádba Borbának.

Amikor tizenegy óra körül Dudás József füléig eljutott a harc híre, éppen a nyomda helyiségében tartózkodott, és az újságja következő számát korrektúrázta. Felhívta Nagy Imrét a Parlamentben, és ezt mondta neki: „Értesülesem szerint ártatlan járókelőkre lőnek a Köztársaság téri Pártszékházból. Ennek megfelelően utasítottam szabadságharcosaimat, hogy tisztítsák meg a lövöldözőktől a Pártházat.”¹¹ Mintegy harminc fegyveres embert küldött a térre, és „Szabó bácsi” a Széna térről is küldött egy osztagot.

Déltájban Mező Imre hallotta, hogy a T-34-es tankágyúja tüzelni kezdett. Mihelyt a tank lőtávolságon belülre került, az épület minden egyes lövésnél megrázkódott. A belső fal leomlott, és két katonát elevenen betemetett. Egy orosz repülőgép körözött az épület fölött — azután elégedetten távozott. Egy fegyveres csoport közeledett a tetőn keresztül a Rákóczi út felől. Tizenöt perces géppisztolypárbaj után eltávoztak, de a lőszer fogytán volt, és egy párt-funkcionárius-nőnek kellett a folyosón keresgélnie a fel nem használt golyókat. Várkonyi hadnagy megpróbálta tartani a reményt az emberekben, hogy erősítés fog érkezni, és erre a hangulat emelkedett: de a telefonálásra a Honvédelmi Minisztérium válasza lakonikus: „A repülőgép nem látott tömeget a Köztársaság téren. A támadó erők nem lehetnek olyan nagyok, hogy a mi segítségünkre lenne szükség.”

Magyarországon másutt is ugyanez volt a helyzet. A biztonsági rendőrségtől nem zavarva a forradalmár csoportok uralták most az ut-

cákat. A szerencsésebb funkcionáriusokat csupán elmozdították a hivatali helyiségükből, másokat azonban megvertek vagy meglincseltek. Egyiküket vízbe fojtották, mint egy középkori boszorkányt. Ezen a napon, október 30-án Szántó Zoltán, a régi kommunista a Parlamentben megvallja egy újságírónak: „Higgye el, mi nem vagyunk szadisták. De nem tudunk szálnalmat érezni ezek iránt a magyar állampolgárok iránt... Ezek népellenes bűnöket követtek el... A kommunisták bűnt bűnre halmoztak. A népnek van igaza. Nekünk véglegesen a néppel együtt kell menetelnünk. A Párt számára lejárt az idő.“ Szántó csupán azt nem látta meg, hogy ez a rövidlátó, véres bosszú hosszú távon egyedül a magyar nép nagyhatalmú elnyomójának, a Szovjetuniónak hajtott hasznát.

Míg régi barátja, Mező Imre az életéért harcolt, Nagy Imre miniszterelnök észrevétlenül maga mögött hagyta a Pártot. Kínézett az ablakán a Parlament előtti térre és azt mondta az egyik riporternek: „Kommunista vagyok. Mindig is kommunista voltam és úgy fogok meghalni, mint kommunista. Ezeken az utcákon meghalt a kommunizmus. Azért halt meg, mert imperializmussá változott.“¹² Az Akadémia utcában Nagy Imre olyan Pártot hagyott maga mögött, amely már csak névlegesen létezett: 800 000 tagja vált hűtlenné hozzá. Áttette miniszterelnöki székhelyét ide, a Parlament maszatos épületébe. Körülvette magát tankokkal, katonákkal és olyan emberekkel, akikben bízott. Az újságíró és volt partizánt, Fazekas Györgyöt, aki napokat töltött a Budapesti Rendőrfőkapitányságon és egy székben aludt, kinevezte összekötőnek közte és a rendőrség, illetve a hadsereg között. Kopácsi szomszédját, a korábbi rendőrezredes Szilágyit Kölkes Ottóval együtt az előszobájába ültette, mint magántitkárait. Ez a három ember egymást váltotta.

A főbejárati ajtókat bezárták, a bíborszínű és aranyozott falú előcsarnokokra most sötétség borult, és a homályos fényt árasztó csillároknak nagyobb volt az árnyékuk, mint a fényük. Az új kormány tagjai a nagy, füsttel teli szobákban ültek, és közben jöttek-mentek az újságírók. Munkásküldöttségek noteszlapokra írt „követeléseket“ hoztak és némileg borostás állú egyetemi hallgatók álldogáltak körös-körül. Csengtek a telefonok, mindenütt fáradt szemű emberek, mindenütt a rögtönzés nyomait lehet látni. Egy lengyel tudósító lép be. Losonczy Géza — az újonnan kinevezett államminiszter — körülnéz, mentegetőzik, hogy még nincs irodája és titkára. Azokról a nehézségekről mesél, amikkel Nagy Imrének meg kell küzdenie a kormány kiszélesítése során. „Ez még mindig folyamatban van“ — mondja.

„De a szociáldemokraták makacsnak bizonyulnak. Előnyben részesítik azt a magatartást, hogy várnak, és majd meglátják, hogyan alakulnak az események.“¹³

Balogh Józsefné, Nagy Imre egyik titkárnője válaszol a telefonba, majd besiet a minisztertanácsi ülésre és jelentést tesz Nagy Imrének a Köztársaság téri helyzettel kapcsolatban. Korábban már egyszer átadta Nagy Imrének a Budapesti Pártbizottság jelentését a felkelők erőszakoskodásairól, de Nagy Imre ezt azzal hárította el: „Eltúlozzák a dolgokat.“ Baloghné elzárja a jelentéseket a páncélszekrénybe, de attól fél, hogy a dühödt tömeg behatolhat az épületbe és a bent lévők közül a legtöbbet meglincseli. Nagy Imre felcsattan „Csak semmi pánik!“ A miniszterelnök megpróbál telefonálni a Honvédelmi Minisztériumnak és Kopácsinak, de valami oknál fogva nem kap telefonösszeköttetést.¹⁴

A Köztársaság téri Pártházban rekedt pártvezetők számára az élet a vége felé közeledett. A tömeg kőhajításnyi távolságon belül volt. Benzines bombák lángokba borítottak sok szobát. Az irattár lángokba borult. A tűz oltására tett próbálkozásokat megghiúsította a sarkon álló szlovák diákszállóból jövő lövöldözés. Mező munkatörzsének néhány tagja azt javasolta, hogy adják meg magukat, de Mező a fejét rázta. Személyesen próbált telefonálni Nagy Imrének, de egy hang azt mondta a telefonba: „Értekezleten van.“

A Honvédelmi Minisztérium tankokat küldött a térre. A 33. Tank ezred parancsnoka, Virágh Ede ezredes gondosan kiválasztotta embereit és felvázolta az épület elhelyezkedését, amelyet fel kell menteniük. De úgy határozott, hogy személyesen nem kíséri el a kiküldött tankokat. Amint a tankok a térre értek, a téren lévő emberek ezt kiáltották a tankokban ülők felé: „Az ÁVH-sok tüzet nyitottak a sebesülteinkre!“ Az egyik tankban elől ülő katona azonnal a Pártépület felé fordította géppágyúját. Ez dühödt veszekedést eredményezett a tankon belül: a parancsnok úgy érezte, hogy nem vezet jóra, ha a Fővárosi Pártközpontra lövöldöznek. Ez a tank eltávozott. Később látták, amint nehézkes elefántként cammogott fel s alá a Rákóczi úton. A másik három tank a helyszínen maradt, és módszeresen lőni kezdte az épületet, és folytatták mindaddig, amíg csak nem keletkezett a homlokzatán egy tátongó űr a lövedékek nyomán. Nemes Dezső és egy maroknyi funkcionárius továbbra is viszonzta a tüzelést, és a szájuk elé nedves ruhadarabot kötöttek a füst és a levegőben szálló porfelhő ellen.

Az óra 1 óra 30 percet mutatott. A bejárat fölötti szobában lévő katonák, akik oroszlánrészt vállaltak a küzdelemből, elestek vagy súlyosan megsebesültek. Mező Imre körül az épület nagy része összeomlott, éppen akkor, amikor ismételten telefonált a Honvédelmi Minisztériumba. A telefon foglaltat jelzett. Asztalos ezredeshez fordult és kérte, hogy kísérelje meg újra, amíg ő megpróbálja felhívni a miniszterelnököt. Nagy Imre még mindig értekezleten volt. Amikor arra kérte Nagy titkárnökét, hogy legalább adjon át neki egy üzenetet, a titkárnök ezt felelte: „Korábban már átadtam neki mindezzel kapcsolatban egy feljegyzést, és erre leszidott engem, hogy miért zavarom ilyen megalapozatlan rémhírekkel.” Mező lecsapta a kagylót.

A lángoló járművekből áradó füstfüggöny borította be a teret. A füsttengeren át géppisztolyos emberek kúsztak fától fáig, egyre közelebb és közelebb a főbejáráshoz, és közben géppisztolyukkal és puskáikkal tüzeltek és benzines palackokat dobtak be az épület ablakain. Délután két óra tájban behatoltak a szomszédos DISZ székház ajtaján. Tompa ÁVH-s hadnagy és 8 embere tartotta sakkban őket. Lehetetlen volt lejutni az alagsorba, mert a lépcső fegyvertűz alatt állt. Több szoba lángokban állt, a tűz terjedt az épületben. Fulladozva a füstben, Mező még egyszer telefonált a Honvédelmi Minisztériumba. Hidegen ezt válaszolták: „Nem tudunk segíteni.”

Itt minden elveszett. A katonatisztek, az ÁVH-s tisztek és a pártfunkcionáriusok gyülekeztek. Mező azt javasolta: kérjék meg a felkelőket, hogy legalább az asszonyokat és a gyermekeket engedjék eltávozni. Asztalos ezredes és Papp ezredes begombolták katonaruhájukat és felegyenesedtek. Asztalos János feketehajú, magas homlokú férfi volt, akit négy gyermek várt otthon. Harmincnyolc évvel korábban született egy foltozóvarga fiaként Szlovákiában. Kora ifjúsága óta aktív párttag volt. 1948-ban lett katona, a kommunista fordulat évében. Papp József ezredes Budapesten született és nevelkedett. Negyvenéves volt, de babaarcú. Géplakatos tanonc volt. 1950-ben lett tűzértiszt. Ő is azon tűnődött, hogy vajon látja-e még két fiát. Mégis, mindketten erősködtek, hogy ne maga Mező Imre merészkedjék ki az épületből: „Az Ön arcát mindenki jól ismeri.”

Mező ragaszkodott az elgondolásához, így a két ezredes jelentkezett, hogy kimegy vele a felkelőkhöz. Asztalos optimista volt: „Ha ők egy katonatisztet látnak az Ön társaságában, ez feltétlenül jó benyomást gyakorol majd rájuk!”

Egy fehér abroszt szereztek a konyhából és egy falécre kötötték. Asztalos Várkonyinak ezt a parancsot adta: „Zárd be az ajtót abban a

pillanatban, amikor kiléptünk, és ne lőj, ha fegyveres ellenforradalmárokkal térünk vissza!”

Mező először a fehér zászlót dugta ki az ajtón, aztán lépett ki a két tiszttel együtt. Hallotta a kiáltásokat: „Ne lőjetek! Megadják magukat!”

Mező a járdára lépett, és a két másik férfi szorosan a nyomában. „Ne lőjetek!” — kiáltotta.

John Sadovy, a cseh származású fotóriporter, aki a Life magazin számára megörökítette a harcokat, öt felvételt készített arról, hogy a felkelők első csoportja a főbejárati ajtóhoz érkezett, nemzetiszínű zászlót tartva. A kapu kinyílt, megjelent egy fehér zászló, majd Mező és társai kiléptek a kapun. Sadovy hatodik felvétele mutatja Asztalos ezredes elesését. „Az ő halála volt a leggyorsabb halál, amelyet valaha láttam” — mondja. „Mosolyogva lépett ki az ajtón, és néhány másodperc múlva halott. Nem is álmodtam, hogy lelőtték. Azt hittem, hogy megbotlott valamiben.” Egy másik lövés is eldőrdült, és Mező Imre halálosan megsebesülve a földre zuhant.

A tömeg lökdösődött és lövöldözött, üvöltésük minden más hangot túlharsogott. A felkelők benyomultak a bejárati ajtón, és kivonszoltak azon keresztül egy jó megjelenésű tisztet, akinek az arca fál-fehér volt. Tíz lépést tett előre feltartott kézzel, de visszahőkölt, amikor megpillantotta halott bajtársait. A mögötte lévő felkelők noszogatták, hogy menjen tovább. Megpróbált valamit mondani, de hirtelen összeesett: golyót kapott a hátába.

Két további ÁVH-s embert vonszoltak ki a felkelők. Amíg az egyik ÁVH-s fejét puskatussal verték, és az ávós hasztalan próbálta védeni a fejét, Sadovy egymás után készítette a felvételeket. Egy rövid géppisztolysorozat végzett az ávóssal. Az épületből visítozás, átkozódás, gépfegyverkattogás és betört ablaküvegek csörömpölése hallatszott. Hat fiatal tisztet hoztak ki az épületből rangjelzés nélküli rendőregyenruhában, a sarokig vitték és a falhoz lökdösték őket. Sadovy fényképezőgépe tízszer kattant, amíg a felkelők a másvilágra küldték őket. Két további ávós ösztönösen imára kulcsolta a kezét, és ezt kiáltotta: „Nem voltunk olyan gonoszak, ahogy Ti gondoljátok. Adjatok egy esélyt, hogy bebizonyíthassuk!” Nem kaptak erre esélyt. Sadovy, aki csupán egy láb távolságban állt tőlük, látta, amint közvetlen közről „lekaszálták” őket. A dühödt géppisztolyosok még több pisztoly- és géppisztolygolyót eresztettek a láthatóan élettelen holttestekbe. Két további embert lökdöstek az épülettel szemben. Sadovy

kamerát váltott: elkattintotta gépét, amikor megpróbáltak elfutni, egy másik felvételt arról készített, amikor az eseményeket figyelő tömeghez fordultak segítségért, és végül egy képet arról, amikor lelőtték őket. Azután nem tudott tovább fényképezni. Könnyek folytak végig az arcán. Négy éven át volt katona a háborúban, de ilyen jeleneteket sohasem látott.

Bent az épületben a még életben lévő ÁVH-s Várkonyi hadnagy vezetésével harcolva vonultak vissza a kazánház és a légoltalmi pince felé. Az első felkelők, akik utolérték őket, a Thököly útról és a Baross térről származó felkelők voltak. Ezek a mellékutca felől nyomultak be, míg a Corvin közti felkelők, akik az Erkel Színházból lövöldöztek, a főkapun keresztül jöttek. A tömeg benyomult a szétlőtt épületbe, tört-zúzott, ütlegelt, fosztogatott és rombolt. Egy idősebb, ősz hajú ember, aki a tömeggel együtt jött, arra kérte őket, hogy ne alkalmazzanak erőszakot, de azok nem hallgattak rá. Különös módon, amikor a folyosókon felkelők és huligánok tolongtak, akkor vált könnyebbé a funkcionáriusok számára a menekülés, feltéve, ha nem voltak olyan egyenruhában, mint a szerencsétlen besorozott ÁVH-sok.¹⁵

A fiatal Kelemen Ágnes, a csinos, kerek arcú gépírónő, aki két nappal korábban ment be az épületbe, hogy bátyjával együtt legyen, szintén nem kímélték a felkelők. Talán felismerték: tizenkilenc éves korában, 1949-ben kezdett dolgozni ebben az épületben a személyzeti osztályon. Később ő lett Mező Imre titkárnője. Kállai Évával együtt az egyik emeleti helyiségben rejtőzködött, amikor berontottak a felkelők. Kállai Éva kiugrott az ablakon és szörnyethalt. Amikor Ágnes elvezették, az egyik felkelő ránézett és azt mondta: „Én fogok végezni ezzel az ávós prostituálttal!”

Lent az utcán a tömeg körülfogta. A földre lökték, rádobták az egyik halott rendőr kabátját. Amikor nem akarta magára venni, egyik asszony ezt kiáltotta: „Vegyétek le a ruháját!” Erre derékig levetkőztették, arcul ütötték és leköpdösték. Elvesztette az eszméletét, de túlélte az eseményeket. Tompa ÁVH-s hadnagy szerencsésebb volt. Civil ruhát vett fel, és sértetlenül elhaladt a nyugati újságírók autója mellett, amelyek a többi autohoz képest fényűzőknek számítottak. Az autóban ülők egy katonaezredes lincselését fényképezték.

Az Igazság című felkelő újság újságírói bementek a Parlamentbe, hogy Nagy Imrével beszéljenek. Kint az épület körül már magyar

tankok örködtek, de a főbejárat előtt még szovjet őrszemek voltak. „Az épületben történelmi légkör honolt. A szovjet katonák olyanok voltak, mint egy vörös szőnyegen a folt.”¹⁶ A sajtóosztályon az asztalnál Vigyázó Piroska asszony ült, aki hivatalosan a Szabad Népnél állt alkalmazásban. Ő ellenőrizte az újságíró-igazolványokat. Közben gépiesen megkérdezte: „Mi újság odakint?” Fent az emeleten a kormány ülésezett, és miniszterek jöttek-mentek Nagy Imre hivatali helyisége előtt. A kormány azt vitatta, hogy még több engedményt kellene tenni az utcának. Szabó Gergely vegyipari miniszter ugyanezt kérdezte az újságíróktól: „Mi újság odakint?”

Nyilvánvaló, hogy hallottak a Köztársaság téri eseményekről. Amikor Apró, Kiss, Tildy kijöttek az ülésteremből, Kiss így siránkozott: „Valamennyiünket meg fognak lincselni.”

A pillanat embere most nem annyira Nagy Imre volt, hanem inkább Tildy Zoltán. Őt állították központi helyre. Filmre vették, amint kijön a Kilián laktanyából, kék öltönyében és lötyögős kabátjában. Maléter ezredesnek még a válláig sem ért, aki rövid ideig Tildyvel együtt a fényképészek rendelkezésére állt. Maléter jobb csípőjén egy súlyos revolver függött, de mindkét férfi mosolygott. Tildy éjjel-nappal a parlamenti hivatali helyiségében tartózkodott és mozgósította a nem-kommunista pártok vezetőit. Biztosította Nagy Imrét, hogy az új pártok létrehozása levezeti a felkelők energiáit. Nagy ösztönszerűen foggal-körömmel harcolt ez ellen a demokratizálódás ellen. „Ez azt fogja jelenteni, hogy feladjuk a proletariátus diktatúráját!” — vetette ellen Nagy Imre Gimes Miklós szerint. „Ebbe sohasem egyezem bele!”¹⁷ De Tildy most rábeszélte, hogy változtassa meg a véleményét: úgy tűnt, hogy ez az egyedüli útja annak, hogy elkerüljék a győri Szigethy embereinek Budapestre való bevonulását. Így hát a Nagy Imre-kormány helybenhagyta egy koalíciós kormány megalakulását.

Valamivel 2 óra 30 perc előtt mindenki — a miniszterek, munkatársaik és a várakozó küldöttségek — Nagy Imre titkárságán gyülekezett: meghallgatták Tildy, Erdei és Kádár rádiónyilatkozatát. Nagy hangja fáradt volt, beszéde színtelen. Bejelentette, hogy visszatért az 1945-ös koalíciós kormányzás, és megalakul egy belső kabinet, amelynek ő, Tildy, Kovács Béla, Erdei, Losonczy, Kádár és „még megnevezendő” szociáldemokraták lesznek a tagjai. Hozzátette: „A Nemzeti Kormány a Szovjet Parancsnokság Főhadiszállásához fordul, hogy kezdődjék meg azonnal a szovjet csapatoknak Budapestről való kivonulása. Ugyanekkor tájékoztatni akarjuk arról is a magyar népet, hogy késlekedés nélkül tárgyalásokat kezdünk a szovjet csapa-

toknak egész Magyarország területéről való kivonulásáról.“

De a szikrázó hosszú beszéd Tildyé volt. Formában volt, ahogy Kende Péter később jellemezte: „Tildy felvillanyozott volt, mintha hirtelen a helyzet ura lett volna.“ Kissé remegő hangon kijelentette, hogy a felkelők még 1848 mártírjait is felülmúlták. Megígérte, hogy október 23. nemzeti ünnep lesz, és megígérte: „A Nemzeti Kormány a forradalom hőseit katonai tisztelettel fogja eltemetni, és bőségesen gondoskodni fog a sebesültekről és a harc során elesett hősök hozzátartozóiról.“

Tildy most kicserélt, egészen új ember volt. Tildy most arra kérte az egyetemista felkelőket, hogy küldjék el megbízottaikat öhozzá „és Nagy miniszterelnökhöz“ ide a Parlamentbe. Tildy volt az, aki bejelentette, hogy az áruló Kós Pétert visszahívták az Egyesült Nemzektől. Tildy volt az, aki közölte, hogy a kötelező terménybeszolgáltatást azonnal leállítják, és azt, hogy a Rádió a nemzet tulajdonává vált. Ezen túlmenően azt is megígérte, amit még maga Nagy Imre sem volt képes kimondani: a „szabad választásokat“.

Természetesen a szabad választások annyira férnek össze a kommunizmussal, mint a kereszt jele egy vámpírral. Tildy tudta, hogy a szabad választások hosszú ideig megpecsételhetik a Párt sorsát Magyarországon. Kádár szintén tudta, de Tildy szavaihoz egy diplomatikus és lovagias rádióbeszéd keretében ezt a kommentárt fűzte, azonnal Tildy beszédét követően: „Teljesen egyetértek azzal, amit ismerőseim és barátaim, nagyon tisztelt honfitársaim, Nagy Imre, Tildy Zoltán és Erdei Ferenc előttem elmondtak.“

Amikor a beszédek befejeződtek, a küldötségeket bevezették Nagy Imre üres hivatali helyiségébe. Amikor Nagy Imre visszaért a stúdióból, mindenki felállt és megtapsolta.¹⁸ Ez Nagy számára hízelgő volt. „Hallották a beszédemet?“ — kérdezte, és választ nem várva, folytatta: „Van valami kérdésük?“

Az egyik soproni küldött Nagy Imre felé fordult: „Elvitársam“, — de Tildy félbeszakította: „Kérem, ne használjuk az ‘elvitárs’ szót, hanem helyette a ‘Miniszterelnök úr’ megszólítást alkalmazzuk!“

„Miniszterelnök úr! Vannak olyan szóbeszéddek, hogy Ön az, aki behívta az oroszokat.“ Tildy válaszolt helyette: „Nagy Imre tisztességes ember, magyar hazafi. Nem ő hívta be az oroszokat!“ Nagy hozzátette: „Hegedűs hívta be őket!“

Egy hang felkiáltott: „Mondjuk ki a semlegességet!“ Nagy felemelte a kezét: csendet kért. „Én is ezt szeretném“ — magyarázta. „De nem tudom, hogyan mondjuk ki törvényesen.“

Mozgolódás támadt, és néhány Corvin közti felkelő rontott a terembe. „Az oroszok még mindig lönek ránk” — panaszolták. Nagy Imre Kádárhoz fordult. „Utasítom Kádár János államminisztert, hogy vizsgálja meg ezt a problémát.”

„Mondjuk fel a Varsói Szerződést!” Nagy Imre a fejét rázta. „Ez nem lehetséges.” Könnyedén hozzátette, hogy ehhez a Parlamentnek is hozzá kellene járulnia. Erre a megbízott ellenkezett: „Ez *forradalom* volt! Mi azt tehetünk, amit akarunk!” Ezt hallván Nagy Imre arról kezdett beszélni, hogy megfelelő formulát kell keresni, és a nemzetközi jogról is szólt. Az összejövetel légköre felforrósodott. „Ez anarchia” — állapította meg Nagy Imre. „Én nem dolgozom anarchiában. Inkább lemondok.”

A nagy zajban egy hang hallatszott: „Ez lenne a legjobb!” A közbeszólót csendre intették, majd kituszkolták. Nagy dühösen ezt mondta: „Nem tudjuk kimondani a semlegességet, bármennyire kíváncsatos lenne. Bizonyos eljárásokat be kell tartani!”

Józan hangneme lehűtötte a kedélyeket. Egy hang nyugodtan ezt kérdezte: „Mondja meg nekünk, kérem, mikor kezdik meg az oroszok a Budapestről való kivonulást?” A miniszterelnök válasza: „Ők már el is kezdték a kivonulást. Nincsenek már többé szovjet tankok ezen az épületen kívül!”

A Köztársaság téren Papp ezredest, aki halálos sebet kapott, a felkelők lábra akarták állítani, de visszazuhant a földre, nem bírt lábra állni. Két férfi az Erkel Színház színészbejárójánál felakasztotta egy fára. Lábaik összekötötték egy vastag fekete kábellel, arcát és felsőtestét leöntötték benzinnel, azután felhúzták a levegőbe lábainál fogva, és égő gyufát dobtak rá. A másik ezredesnek, Asztalosnak gyors és irgalmas halál jutott osztályrészül. Egy hang ezt kiáltotta: „Ez ezredes!” A testét ütötték-rúgták, de nem rángatózott, mert már halott volt. A tömeg ezt kiabálta: „Vádjátok ki a szívét!” Jankó Piroska, aki közel állt a holttesthez, egy láb hosszúságú kést vett elő és többször Asztalos mellébe szúrta. A vér elöntötte az ezredes ruháját. A halálosan megsebesült Mezőt elszállították a Péterffy Sándor utcai kórházba.

John Sadovy elég hosszú ideig a helyszínen tartózkodott, hogy felvételt készítsen arról az egyetlen nőről is, aki élve került a Pártházból a felkelők kezébe. A fiatal lány arca sápadt volt. Sadovy látta, hogy valaki megütötte, majd a tömeg csatlakozott az ütlelőkhöz: ütötték, hajánál fogva vonszolták és ruháját tépdesték. Erről őt fényképet ké-

szített, és három továbbit arról, amint a földön fekszik sírva. Egy fénykép a felkelőket mutatja, akik arról döntenek, hogy megölik-e a fiatal lányt. Két kép azt ábrázolja, hogy a fiatal lány kérleli őket, és egyfajta jelvényt tart a kezében, majd egy képet készít, amikor elviszik. Nem sokkal később filmre vette, hogy a felkelők fegyvereket, lőszeret, könyveket és dokumentumokat dobálnak ki az ablakokból. Égő emberi test szaga töltötte be a teret. Az épületből kiszórt papírokat is elégették. A holttestek zsebeit kiforgatták, hogy bizonyítani tudják, hogy azok valóban ávósok voltak. Egy fiatal vöröskeresztes nővér szerényen ápolta a nem-halálosan sebesülteket. Nagy zaj támadt, amikor az épület ajtaján kirángattak egy kopasz fiatal tisztet, aki némileg hasonlított Kirk Douglasra. Úgy tűnt, mintha kesernyésen mosolyogna, amikor a tömeg szaggatta a ruháját. Őt is lelőtték. Sadovy három fényképet készített arról, amint a tiszt összeesik, majd holttestét átviszik az úttesten, teleszórják kommunista röplapokkal és könyvekkel és meggyújtják. Tekercsének utolsó kockája azt ábrázolja, hogy egy fegyveres ember a vállán egy négyéves fiút hoz ki az épületből, a Pártház gondnoknőjének a fiát. A tömeg ezt kiáltotta: „Ne bántsátok! Ne öljétek meg!”

Kik voltak ezek az eltorzult, dühödt arcú emberek, akik e képeken láthatók a tömegből? Tipikus képviselőjük egy harminchat éves szerzőkészítő, aki napokon át vadászott ávósokra. „Ott voltam, amikor az ávósokat agyonlőtték” — mondja dicsekedve 1957 áprilisában. „Tudja, megjelent a Life magazin mellékletében, a 34. oldalon... Nem terveztük, hogy megöljük őket. Mindazonáltal egy ember megütött, én visszaütöttem, és ez lett a vége.”¹⁹ Egy másik fénykép Husit ábrázolja, a tizennyolc éves prostituáltat, akit a kommunista hatóságok a későbbiek során Sadovy felvételei alapján több ügyfelével azonosítottak és kivégeztek.²⁰

Összesen 17 ÁVH-s embert hoztak ki az épületből és végeztek ki a felkelők. A tömeg zavarban volt, mert arra számítottak, hogy százan vannak az épületben. Valaki elkiáltotta: „Kell lennie egy földalatti kijáratnak!” A többi már a tömeghisztéria műve volt. Az emberek tudtak a félig kész földalatti vasútról, és tudni vélték, hogy a föld alatt börtöncellák és foglyok is vannak. Egy exkavátorért küldtek el. Megszerezték az épület tervrajzát. A felkelők végére akartak járni a dolognak. A Köztársaság téri tömeggyilkosságot valahogy igazolni kellett.

Az épületben tartózkodók közül összesen 51 személyt ölt meg a tömeg. Szabó Lajos ÁVH-s alezredesnek keserves gyermekkorra volt egy szlovákiai árvaházban. Későbbi önképzése segítségével érte el,

hogy elvégezte a Kossuth Katonai Főiskolát 1947-ben, majd törzstiszt lett. Ezt a satorrú, negyvenkét éves tisztet lábánál fogva akasztották fel, két kislányt hagyva árván. Lakatos Péter, a Pártfőiskola harminckét éves tanára egy földbirtokon dolgozott 1945-ig, majd belépett a Pártba és mezőgazdasági szakember lett. Ezen a napon az épületbe látogatott. Őt is kivonszolták a Pártházból és hasba lőtték. A műtőasztalon halt meg. Molnár László majdnem osztozott a sorsában: Kopácsi szerint a tömeg megpillantotta a hajtókáján az egykori partizán múltját tanúsító jelvényt, kékre-zöldre verve, de élve szabadon engedték. Kopácsi felhívta Szilágyi Józsefet és állást szerzett Molnár részére Nagy Imre titkárságán. Közben Mező Imre kétnapos haláltusa után meghalt a kórházban. A szomorú Kádár János meglátogatta a kórházban és megígérte neki búcsúzóul, hogy bosszút áll érte.

Az Akadémia utcában Kádár János, a 6 főből álló Ideiglenes Központi Bizottság első titkára a korábbi Központi Bizottság lemondása után a Párt összeomlásának szemlélője volt. A vezetőséget dühös viták bénították meg. A régi polgári pártok újra előjöttek a pokol tornácából, ahová Rákosi vetette őket a szociáldemokratákkal együtt. Nyolc hónappal később Kádár egyik titkos beszédében ezekkel szemben nem kíméli nyelvét: „Az október 23. és november 4. között szervezett összes polgári pártok, közöttük az ellenforradalmi pártok is együttesen nem jelentettek olyan nagy veszélyt a proletariátus diktatúrájára, mint a Szociáldemokrata Párt. Ha ugyanis valakinek sikerül megosztani a munkásosztályt, vége a népi hatalomnak Magyarországon.”²¹

Kádár bátran szembenézett Pártja vereségével. Azt mondta: folytatni fogjuk a küzdelmünket, ha kell, ellenzékben. Semmi kétség: a gyengébb tagok el fognak hagyni minket, de a tiszta, becsületes kommunisták hűségesekek maradnak eszményeinkhez. „Gyakorlatilag előlről kezdjük küzdelmünket, de kedvezőbb és tisztább feltételek mellett eszményeinkért, népünkért, honfitársainkért és az országért” — mondotta rádióbeszédében 1956. október 30-án.

38. PORHINTÉS

A Szovjetunió valószínűleg mindvégig számított a felfordulásra. Izrael megtámadta Egyiptomot. Angliával és Franciaországgal szorosan együttműködve az agressziót használta fel ürügyül, hogy elindítsa ama kis közép-keleti háborúját. Október 29-én fagyossá váltak az angol — amerikai kapcsolatok. Henry Cabot Lodge az ENSZ épületében tárgyalt az angol követtel, Sir Pierson Dixonnal, aki normális körülmények között barátságos ember volt. Lodge ezt telefonálta Dullesnek: „Olyan volt, mintha álarc esett volna le arcáról: mogorva volt, nem mosolygott.“ Amikor október 30-án délelőtt tíz órakor Dulles meglátogatta a Fehér Házat (akkortájt, amikor a pártfunkcionáriusokat lincseltek meg Budapesten), még nem voltak komoly hírek: a reggeli lapok még azt fontolgatták, hogy Izrael támadása esetleg egyike lesz a „határincidenseknek“. De ez a két diplomata a titkosszolgálati jelentésekből tudta jól, hogy csak idő kérdése, és Anglia meg Franciaország beavatkozik a küzdelembe.

11 óra 30 perckor Dulles telefonált Ike-nak. „Eden a jelen pillanatban sajtónyilatkozatot ad, amiben valószínűleg bejelenti partraszállásukat.“

„Nem, én nem tudok erről“ — válaszolta Eisenhower.

„Megpróbáljuk a rádión meghallgatni és felvenni. A súlypont el fog tolódni. Néhány órán belül Izrael szerepe másodrendűvé válik. Ők elvégezték küldetésüket. Most az a kérdések kérdése, miként kell kezelni Anglia és Franciaország ügyét a térségben.“

Eisenhower ezt tanácsolta: „Egy ideig hadd főjenek saját levükben!“

A tényleges helyzet az volt, hogy Anthony Eden és Guy Mollet 12 órás ultimátumot adtak át Egyiptomnak és Izraelnek, tüzszünetet követelve. „Ez olyan durva, brutális gesztus volt, hogy ilyet életemben nem láttam“ — mondta Dulles Ike-nak. „Nem hiszem, hogy hasznos lenne tovább várunk, mert holnap beavatkoznak.“

„Hová fog Egyiptom fordulni?“ — kérdezte Ike.

„Valószínűleg Oroszországhoz“ — mondta komoran Dulles.

Ezen a délután később Ike hívatta Dullest, hogy olvassa el Edennek írt levele fogalmazványát. Dulles csupán ezt a kommentárt fűzte hozzá: „Természetesen van itt egy másik dolog: a nagy tragédia,

az, hogy amikor a Szovjetunió táborá összeomlóban van, Anglia és Franciaország ugyanazt műveli az arab világgal szemben.“¹

Washington célja Magyarországon pillanatnyilag az volt, hogy rávegye az orosz csapatokat: hagyják abba a harcot, és azután megte-remtse annak feltételeit, hogy az orosz csapatok kivonuljanak Magyarországról. „Az USA tartózkodik attól, hogy a Nagy Imre-kormány-nyal és azon ígéretével kapcsolatban állást foglaljon, amely sze-rint az országból ki fognak vonulni a szovjet csapatok. Mindazonáltal vannak bizonyítékok arra, hogy a rendszer megtévesztés segítségével akarja megtörni az ellenállást. Az USA célja az, hogy elérje: Nagy Im-re tartsa magát ígéreteihez...” — foglalta össze a külföldi diplomáciai missziókhoz küldött körlevelében Dulles október 30-án.

A következő négy nap alatt a világ szeme Magyarországtól elfor-dult. Mindamellett úgy tűnt, hogy Budapestről valóban kivonultak a szovjet csapatok. A kocka fordult, ezért sok riporter is eltávozott Ma-gyarországról. Emanuel Freedman, a New York Times külpolitikai szerkesztője ezt a rejtett értelmű táviratot küldte Elie Abelnek, a bécsi tudósítónak: „[Homer] Bigart Izraelbe szeretne eljutni a lehető legha-marabb. Úgy tájékoztattak, hogy az EL AL 206 járat, amely ma indul tizenhét órákor Párizsból, holnap, szerdán éjfél-táj-t érkezik Izraelbe.“

Mihelyt az oroszok láthatólag kivonultak, Budapest arcu-lata meg-változott. A felkelők lapja, az Igazság ezzel a szalagcímmel jelent meg: **„AZ ÁRULÓ KÓS PÉTER TÖBBÉ NEM ENSZ-MEGBÍZOTT.”** Majd szemtanúi beszámolók következtek a Kilián lak-tanyából. Bizonyos emelkedettség volt érezhető, amit az egyik egyetemista „nagy tisztességi hullámnak” nevezett.² Ezt mondta: „Az Írószövetség gyűjtést szervezett azok rokonai részére, akik meghaltak a felkelés alatt. Noha a pénz őrizetlenül volt egy dobozban az utcán, senki sem nyúlt a pénzhez.” Amikor a forradalom végre kisöpörte a budapesti Rádióból a megátalkodott kommunistákat, és este 8 óra 35 perckor először jelentkezett mint Szabad Kossuth Rádió, rég elfe-lej-tett kedves hangok voltak hallhatók újra a Rádióban. Ismét szólt dél-ben a harangszó.

A nemzetközi telefonszolgálat újra megindult, de az oroszok min-den nemzetközi vonalat lehallgattak, és csengő visszhang volt a vo-nalban, így időnként megakadályozták a diktálást. A Duna szálló kap-csolótábláján dolgozó három nő magánhaszonra tett szert, mivel vo-nalaikat azoknak adták el, akik a legtöbbet kínálta érte. Michel Gordey, a France Soir zsidó riportere ezt úgy játszotta ki, hogy lapjá-val elintézte, hogy őt a nap minden órájában telefonhoz hívják.

Alberto Cavallari, a Corriere della Sera tudósítója aznap este elsétált a Köztársaság térre. A 15 felkelő holttestét virággal borították be. A Pártház védőinek gyepen fekvő holttesteit számos pesti polgár vette körül, és cigarettavégeket égettek megcsonkított maradványaikon. „Egy kövér, ÁVH-s ezredes holtteste lógott Mussolinihez hasonlóan, fejjel lefelé egy csupasz fán.“ Mögötte egy másik fán egy másik holttest függött, felső ruháját fejére húzták. Az itt álló emberek nagy része munkás volt, nyakkendő nélküli nyitott ingnyakú emberek, sapkában, baszksapkában, ujjatlan mellényben. Ketten fegyvert viseltek, egy hosszú kabátban lévő cigarettázó asszony kezében is egy régi puskavolt. Több holttesten látszott, hogy megtaposták. Az egyik hullafejére saját nagykabátját húzták. Csizmáit elvitték. Egy másik holttestet olyan albumból származó fényképek vettek körül, amelyek a Vörös téri katonai parádéről készültek. Egy másik funkcionárius holtteste mellé Sztálin egyik művét, valamint Rákosi képeit tették. Egy négy láb magas máglyán égették a könyveket és a kommunista propagandaanyagot, és az olajgőz felhője lepett el mindent.³

Bent a golyók szabdalta épületben kíváncsi emberek jártak a romok között. A nap folyamán később fegyveresek meglátogatták Jeffrey Blyth-t, a Daily Mail újságíróját a Duna szállóban és egy zsákokat adtak át neki, amely vörös pecséttel lezárt titkos ÁVH-s dokumentumokat tartalmazott (besúgókra vonatkozó iratokat is). Az anyag egy része az amerikai követségre került. Az egyik ember ezt mondta: „Íme, ez volt az én káderdossziém!“ Az anyagnak azt a részét, amely az amerikai követség telefonbeszélgetéseit rögzítette, Katona Géza elküldte az illetékes washingtoni hivataloknak.⁴

Főnöke, Spencer Barnes számára az egész helyzet fantasztikus volt. Az Amerikai Külügyminisztériumnak küldött egyik táviratában azon elmélkedett, hogy három gépesített szovjet hadosztály miért volt képtelen a főváros „megtisztítására“. A válasz, amit a saját maga által feltett kérdésre adni tudott, ez volt: mihelyt egy szovjet tank eltűnt az utca sarkán, a tömeg azonnal birtokba vette az utcát. Délután négy órakor, mindössze egy háztömbnyire attól a helytől, ahol a Magyar — Szovjet Baráti Társaság irodájában a tömeg senkitől sem zavartatva a legbarátságatlanabb módon járt el, egy fiatal felkelő vállán a fegyverével nyíltan sétált az utcai forgatagban. Három tömbbel arrébb még mindig szovjet tankok uralták a terepet.⁵

Délután 3 óra 30 perckor a Szabadság téren tartózkodó amerikai diplomata látta, hogy ÁVH-s emberek nyomultak be a szemközti épületbe, és nemsokára több száz ember érkezett a zárt ajtók elé.

Spencer Barnes tűzharcra számított és mindenkit elparancsolt az ablakból. A tömeg Maléter ezredes nevét kiáltozta és Mindszenty szabadon bocsátását követelte, akit még mindig ÁVH-s emberek tartottak fogva valahol Budapesten kívül. Katona Géza ezt jegyezte fel naplójába: „Úgy tűnt, hogy a tömeg szóvivője egy fiatal, partizán kinézetű férfi.“ Mihelyt a tüntetés délután 4 órakor befejeződött, a követség a következő táviratot küldte Washingtonba:

„Fegyvertelen tüntetők nagy csoportja indul ebben a pillanatban a Parlament elé a következő követelésekkel:

1. Mindszenty legyen a miniszterelnök.
2. Maléter ezredes, a Kilián laktanya hőse legyen a honvédelmi miniszter.
3. A szovjet csapatok november 15-ig vonuljanak ki az országból.
4. Ha a követeléseket nem teljesítik, nyugati beavatkozást kérnek.

Budapest lakossága egész nap a pszichológiai őrjöngés állapotába gerjesztette magát.“⁶

A Szabad Európa Rádió továbbra is útmutatásokat adott a felkelőknek.⁷ Október 30-án München ezt az információt adta New Yorknak: „A vonalvezetés ugyanaz, mint korábban: lépést tartunk a felkelők követeléseivel, hangsúlyozzuk annak fontosságát, hogy általános sztrájk legyen a szovjet csapatok kivonulásáig. A felkelő erők egyesítése szükséges.“ München ezt másnap a következőkkel egészítette ki: „Az irányvonalak ugyanazok maradtak. A taktika óráról-óra-ra változik az eseményeknek megfelelően. Most sürgetni kell a valódi szabad választásokat, más pártok valódi újjászervezését, amelyek hiteles vezetői biztosítják a szovjet csapatok kivonulását, és mindezekelőtt a Forradalmi Tanácsok hatalmának és tekintélyének fenntartását, és általuk, illetve ellenőrzésük alatt az új rendőrség megalakulását.“

Most a rádiókészülékek ezrei nyíltan a Szabad Európa Rádióra voltak állítva, amelyben helyeslően idézték a miskolci felkelők felhívását a Nagy Imre elleni sztrájk folytatására. „Kedves hallgatóink“ — volt hallható ezen a napon a müncheni Rádióban, „ezekben az órákban a sztrájkoló magyar munkások jelentik reménységét és büszkeségét egész Magyarországnak, és — fel vagyok hatalmazva ennek ki-

mondására — az egész szabad világnak és minden szabadságszerető népnek... A magyar nép az egyik győzelmes csatáját már megvívta fegyveresen, most a munkások egyöntetű, határozott és hősi sztrájkjának kell kivívnia a másik győzelmet!“

Kelet-Magyarország felkelőinek külön okuk is volt rá, hogy ne bízzanak Nagy Imrében. A Miskolci Rádió délben beszámolt arról, hogy a szovjet határon lévő Csaroda falu a felkelés kezdete óta szemtanúja a szovjet csapatok beözönlésének. „Mi végett jönnek ezek az új szovjet erők?“ — kérdezte a felkelők Rádiója. „A kormánynak meg kell mondania az igazat, az ígéreteit meg kell tartania!“ A nap folyamán később a Miskolci Rádió egy friss hírt közölt: „Ebben a pillanatban jelentették Kisvárdáról, hogy a szovjet tankok ezrei érkeznek az országba. Gépesített gyalogság nyomul Nyíregyháza felé. Új szovjet egységek! Zsukov marsall, tudsz erről?“⁸ A kiáltást mindenütt meghallották. A Tatabányai Munkástanács Nagy Imréhez fordult: tiltakozék az ENSZ-nél, ha a szovjet csapatok nem tartják tiszteletben a kiűritési egyezményt.⁹

Ezen a napon Sultz Árpád egy üres tehervonaton a szovjet határra utazott. A felkelők küldték oda Miskolcra, hogy derítse ki az igazságot. A vonat vezetője ukrán volt, nem barátja Moszkvának. Sultzot kazánfűtőnek álcázta. A záhonyi határállomástól Csopon keresztül az Ukrajnában lévő Ungvár és Lvov felé haladt a vonat. Orosz tankokkal és katonákkal megrakott vonatok haladtak el mellettük Magyarország felé. A következő nap a két férfi olyan tehervonaton tért vissza, amely katonai anyagot szállított.

A Dunántúlon, illetve Nyugat-Magyarországon még mindig Győr fenyegette legkomolyabban Nagy Imre hatalmát. Itt tartós és általános sztrájk kezdődött, ami Szigethy Attila felkelő vezér erejének bizonyítéka. Ekkor egy ellenkormány alakult, „Dunántúli Nemzeti Tanács“ néven. Első ülését október 30-án tartotta. A győri Városháza dísztermében összegyűlt 400 megbízott között olyan távoli megyékből, mint Borsod és Bács-Kiskun, is voltak küldöttek, és a csepeli Központi Munkástanács is elküldte emberét. A Budapesti Műszaki Egyetem küldöttsége javasolta, hogy Nagy Imrétől követeljék Magyarország semlegességének hivatalos kimondását.¹⁰ Szigethynek magának nem volt programja. A helyi vagongyár vezetője, Sebők úr (Szigethy barátja) azt javasolta, hogy egyszerűen vonuljanak Budapestre: minden megye küldjön tíz becsületes embert, Budapest esetleg hetvenet, és ezek egyszerűen foglalják el a Parlament épületét, nyilvánítsák magukat Parlamentté, aztán követelhetik az orosz csapatok távozását és se-

gítségül hívhatják az ENSZ-t.

Szigethy azonban nem szerette a kalandos terveket.¹¹ Az ülés a cigarettafüstös szobákban folytatódott. A romantikusabb felkelők azt javasolták, hogy Szigethy forduljon segítségért a nyugati hatalmakhoz és széleskörű harcot folytasson Nagy Imre erői ellen a nyugati segítség megérkezéséig. Egy magyar újságíró szerint Szigethy elvetette a budapesti ellenkormány tervét. Óvott mindentől, ami veszélyeztetné a felkelés addigi eredményeit.

Ekkor értesültek a felkelők Győrben Nagy Imre legújabb engedményéről: a kis kabinet megalakulásáról, amelynek 3 nem-kommunista tagja van, és arról, hogy Nagy Imre tárgyalásokat kezd a szovjet csapatok kivonulásáról. A küldöttek végül elhatározták, hogy elküldik Szigethyt Budapestre, hogy személyesen tárgyaljon Nagy Imrével, és ismertesse követeléseik lényegét: legkésőbb januárig titkos, szabad választások legyenek több párt részvételével, az ezredesen felüli kinevezéseket egy megbízható testület eszközölje, a felkelők jelentősen képviselve legyenek bármely kormányban, ami a későbbiek során alakul, és Magyarország semleges legyen. Ha mindezeket Nagy Imre nem fogadja el, akkor a budapesti felkelő vezetőkkel együtt alakítsanak új kormányt. Bízta benne, hogy még számítani lehet a katonaság támogatására Nyugat-Magyarországon.

A Nagy Imre köré csoportosuló emberek attól tartottak, hogy a hazafias érzésű hadsereg esetleg az ellenkormány mögé áll. Tudták azt is, hogy a történelem folyamán számos, igen véres polgárháború folyt, legutóbb Spanyolországban, amelyben közülük sokan harcoltak. Kádár János nem volt romantikus képzelgő, amikor későbbi beszédeiben a polgárháború lehetőségre utalt. Borzalmas színekben festette le, hogy ha a Washington által felfegyverezett Nyugat-Magyarország a Szovjetunió ellen fordul, Magyarország második Koreává változik.¹²

Ezzel egyidejűleg fogadta Nagy Imre Anasztáz Mikoját és Mihail Szuszlovot. Annak a Nyilatkozatnak a szövegét hozták, amit Moszkva másnap szándékozott nyilvánosságra hozni.¹³ A szovjet elnökség sok gondot fordított ennek megszövegezésére. A cél nyilván az volt, hogy hathatósan lecsendesítsék a közép-európai forradalmi megmozdulásokat. Első ránézésre úgy tűnt, hogy a Kreml szabadságot engedélyez csatlósaioknak, hogy maguk dönthessék el, milyen irányvonalat akarnak folytatni.

Majdnem bizonyos, hogy Mikoján és Szuszlov a szovjet erők elégtelenségére való tekintettel arra számítva tette a Nyilatkozatot, hogy

Nagy Imre valamiképpen lecsendesíti a forradalmi megmozdulásokat. Mikoján azt kérte, hogy találkozhassanak a nem-kommunista koalíciós pártok korábbi vezetőivel is. Telefonon megkérdezte Tildytől: „Találkozhatnánk?” A kisgazda Kővágó azt tanácsolta Tildynek: „Próbáld kipuhatolni a szovjet álláspontot a többpártrendszerrel és a Varsói Szerződésből való kilépésről!... Elfogadják-e majd kormányunk határozatait?”¹⁴ Tildy egyórás megbeszélést folytatott Mikojánnal, és visszaérkezésekor ezt mondta: „Mindent elfogadott.”

Avagy csak úgy tűnt.

Névtelen telefonálók — elég furcsa módon — arról biztosították a felkelők Rádióit, hogy a szovjet csapatok valóban megkezdték kivonulásukat. Este hét óra körül a Budapesti Rádió megnyugtatta hallgatóit: „Zsukov marsall parancsot adott a szovjet csapatok kivonulására. Záhonymál megszervezték a szovjet csapatok kivonulását... Kérjük a lakosságot, hogy fegyelmezetten viselkedjék, és könnyítse meg a csapatok zavartalan kivonulását.” Este hét óra körül a Győri Rádió hírül adta, hogy a „záhonyi postaügyeletes” ezt telefonálta: „Beregsurány-nál a szovjet csapatok beözönlése leállt. Nagyszámú szovjet katona hagyja el Záhonymál az országot.” Este 7 óra 40 perckor a Miskolci Felkelő Rádió kommentár nélkül közölte, hogy a nyíregyházi vasútállomásról néhány perccel korábban egy névtelen telefonáló hasonló tartalmú értesülést közölt. Tíz perccel később ezt a hírt mondták be: „A központi téren megálltak a szovjet tankok és legénységük keresi Záhony felé az utat.”

Valaki nyilvánvalóan port hintett a felkelők szemébe. Fodor Miklós a borsodi felkelők nevében ezt mondta a Miskolci Rádióban: „Ez azt jelenti, hogy dicsőséges szabadságharcunk véget ért. A kiömlött magyar vér nem volt hiábavaló.”¹⁵

Mivel Nagy Imre meg akarta tartani az oroszokkal kötött szerződés reá háruló részét, első feladatának azt tartotta, hogy helyreállítsa a rendet. Ez megkövetelte, hogy kapcsolatot létesítsen olyan felkelő vezérekkel, mint Maléter Pál ezredes, a Kilián laktanya ostromának hőse. Vas Zoltán, akire Nagy Imre a válság idején Budapest közellátási biztosának feladatát bízta. Malétert személyesen ismerte. Ő volt az, aki kihozta Malétert a szovjet hadifogságból és elvitte a szovjet partizániskolába. Azt az üzenetet küldte rádióközleményben Maléter-nek, hogy tárcsázzon fel egy bizonyos számot. Amikor ezt Maléter megtette, a telefonban azt közölték vele, hogy egy autó fog érte menni, hogy Nagy Imréhez vigye.¹⁶

Nagy hajlandó volt fogadni Dudás Józsefet is, az első számú buda-

pesti felkelő vezért. A találkozót délután öt órára lett kitűzve.¹⁷ Dudás egész éjjel nem aludt, újságján dolgozott, és arca feszültséget tükrözött, amikor délután négy órakor az Értelmiségiek érte jöttek. Amikor távoztak, a felesége adott neki egy csésze gyenge limonádét. Az Értelmiségiek azt kérték, hogy először hozzájuk menjen el az egyetemre. Ebbe Dudás beleegyezett. Fegyveres kíséretet vitt magával. Az egyetemen találkozott Losonczy Gézával és Donáth Ferencel, akik hozzá hasonlóan azelőtt évekig politikai foglyok voltak. Losonczy azt állította, hogy Nagy Imre kinevezi őt belügyminiszterre, ez lehetővé teszi számára, hogy a nemkívánatos személyektől megtisztítsa a Pártot.

Dudás alig figyelt oda. Nem sok rokonszenvet érzett a „tojásfejük“ iránt. Ráadásul fáradt volt, olyannyira, hogy alig tudott összefüggő mondatokat kimondani. Végül is Losonczy szavaiba vágott: „Menjünk! Menjünk a Parlamentbe!”

Ezalatt Nagy Imre titkára, Szilágyi József telefonált barátjának, Kopácsi ezredesnek, és azt mondta, hogy Nagy Imre szeretne személyesen találkozni a rendőrfőkapitánnyal. „Magyarországnak égető szüksége van a törvényes rend megőrzésére” — mondta Szilágyi. Kopácsi már a Parlament épületében találkozott Király tábornokkal — kis idő elteltével Nagy Imre kijött a belső szobából, miközben Mikojánnal oroszul beszélgetett. Mikoján szemmel láthatóan visszaindulni készült Moszkvába: elegáns sötétkék öltönyben és felsőkabátban volt. Nagy bemutatta egymásnak Királyt és Kopácsit: „Ismerjék meg egymást a magyar fegyveres erők leendő parancsnokai.”¹⁸

Kádár János, a Párt vezetője is társaságukban volt. Kopácsihoz fordult: „Most újjászervezzük a Pártot, Kopácsi elvtárs. Egy Ideiglenes Politikai Bizottságot alakítunk, amelynek Nagy Imre elvtárs, jómagam, Losonczy, Lukács György, Donáth és Szántó lesznek tagjai. Valamennyien szenvedtünk a Rákosi-rendszerben. Szeretnénk, ha Ön is benne lenne ebben a testületben, Kopácsi.”

Kopácsi büszkén elfogadta az ajánlatot. Ez szíve szerinti beosztás volt: talán mégis megmenthet valamit a szocializmusból a történetek után. Később ezt írta: „Megegyeztünk Nagy Imrével, hogy felállítunk két ‘Nemzetőr’-hadosztályt 26 000 emberrel. Ez képes lesz arra, hogy megtisztítsa néhány nap alatt Budapestet a kétes elemektől, a deklaszáltaktól és más hataloméhes elemektől.”

Több küldöttség zsúfolódott össze a Parlament sötétlő épületében. Dudás József és kísérete gyakorlatilag őrizetlen volt. Egyik embere megjegyezte: „Negyven emberrel ki tudnánk füstölni az egész kor-

mányt és át tudnánk venni a hatalmat!“ Dudás éles hangon megkérdezte embereitől, hogy átadták-e fegyvereiket, ahogy ő megkövetelte tőlük. Ketten azt mondták, hogy nem, erre Dudás megparancsolta, hogy rakják pisztolyukat a felesége kezításkájába, mert nem akar félreértést.

Nagy Imre előszobája tele volt újságírókkal és a régi rendszer olyan régi tisztségviselőivel, mint Bognár József, aki Nagy Imre három miniszterelnök-helyettesének egyike volt október 27 óta. Mint régi kisgazdapárti, 1946 óta minden kormány tagja volt. A meghívottakat megkérték, hogy foglaljanak helyet. Bognár behízelgő hangon megkérdezte, hogy mivel lehet szolgálatukra. Dudás így válaszolt: „Most hozzon nekem egy pohár vizet, azután hagyjon minket magunkra!“

Amíg Nagy Imrere vártak, Dudás körvonalazta alapvető követeléseit: Magyarország mondja fel a Varsói Szerződést és legyen semleges, mint Ausztria. Közben azt is tervezte, hogy két nap múlva egy hatalmas összejövetelt szervez az egész országból jövő küldöttségekkel a Népstadionban.

Amikor Nagy Imre belépett, Dudás és felesége közé ült és ezt mondta: „A forradalom győzött, vége az egypártrendszernek! Az 1945-ös koalíciós kormányhoz hasonlóan a kormányom is demokratikus együttműködés elvén alapul. Ez tiszta és tisztességes forradalom volt. Önöknek feladata biztosítani, hogy eredményei állandósuljanak. A rendet helyre kell állítani, és erre Önök, forradalmárok a legalkalmasabbak.“ Nagy Imre hozzátette, hogy még mindig vannak akadályozó tényezők. Megemlítette Dudás újságának aznapi fejcímét: „Elvetjük a jelenlegi kormányt.“ A kényes helyzetre való tekintettel azt kérte Dudástól, hogy a jövőben tartózkodjon az ilyen provokatív nyelvezettől.

Dudás végigsimítja egyik kezével homlokát: „Még ebben a megújított formájában is teljesen elfogadhatatlan az Ön kormánya számunkra“ — mondja. „Mi elfogadjuk azokat a kommunistákat, akik börtönben sínylődtek Rákosi alatt, mint Losonczy és Kádár, de nem fogadjuk el a javíthatatlan keményvonalasokat, akik még mindig itt találhatók, mint amilyen ember például Bognár József és Erdei Ferenc. Nem óhajtuk egyiküket sem. Követeljük, hogy forduljon a nemzetközi szervezetekhez: küldjenek fegyverszüneti bizottságot Magyarországra. Nem lehet az időt vesztegetni! Itt az ideje, hogy kormánya vezető szerepet játsszon! Ha teljesíti kívánságainkat, akkor számíthat rám és embereimre!“ A fáradtság és megहतottság könnyei

folytak arcán. Felesége is könnyezett. Talán látta férje végső sorsát.

Megegyeztek egy közös közlemény szövegében. A miniszterelnök behívta Molnár Ferencné, egyik titkárnőjét. Dudás elfogadható szöveget diktált. Nagy Imre jóváhagyta, és a Függelenség másnapi száma közölte.¹⁹

„Október 30-án este hat órakor kapcsolat jött létre Nagy Imre miniszterelnök és a fegyveres forradalmi szabadságharcosok, a Nemzeti Forradalmi Bizottság és a Forradalmi Értelmiségiek, valamint az egyetemi hallgatók képviselői között. Dudás József beszélt a szabadságharcosok nevében. A beszélgetés barátságos légkörben folyt le. Elhatározták, hogy a miniszterelnök a szabadságharcosok javaslatait a kormány elé terjeszti.“²⁰

Mielőtt Dudás eltávozott, azt kérte a miniszterelnök, hogy találkozzanak a Nemzeti Rendőrség Forradalmi Bizottságának 15 fős küldöttségével, amely a szomszéd szobában várakozik. A küldöttséget Oszkó Gyula ezredes, a Bizottság elnöke és Pocze László rendőr vezérőrnagy vezette. Jegyzéket fogalmaztak a Magyar Rendőr számára publikációs céllal, amely felszólítja a rendőrséget, hogy helyi szinten is működjenek együtt a forradalmi hatóságokkal. Összekötő erőkről tanácskoztak, és arról, hogy a Dudás által letartóztatott 30 ÁVH-s tiszt őrzését vegye át a rendőrség. Oszkó bizottsága megígérte, hogy leleplezi azokat az ÁVH-sokat, akik még mindig rendőr egyenruhában vannak, és biztosítja, hogy bíróság elé lesznek állítva.²¹

Ezalatt Kádár és Münnich eltávozott, hogy más felkelő csoporttal találkozzanak. Este 7 óra 30 perckor kezdődött tanácskozásuk a VIII. és IX. kerület összes csoportjai képviselőivel. (Az egyes felkelő csoportokat „két tiszt, néhány munkás és egyetemista, egy író és egy fodrász képviselte.“)²² A kemény marxisták, Münnich és Kádár által alkalmazott taktika nyilvánvalóan ez volt: ha nem tudsz legyőzni valamit, akkor csatlakozz hozzá, vagy biztosítani kell a rivális csoportok áradatát. A tárgyalás eredménye: elhatározták, hogy egy Ifjúsági Forradalmi Bizottságot alakítanak a Kilián laktanya, a Corvin köz, a Tűzoltó, Tompa és Berzenczey utca forradalmi csoportjai vezetése alatt. Hivatalos feladatuk a béke fenntartása lesz, szoros együttműködésben a Hadsereg-parancsnokság Forradalmi Bizottságával. Ezek fogják átvenni a középületek őrzésének feladatát a szétszúllott ÁVH-s egységektől.

Ekkor érkezett meg Maléter Pál ezredes a Kilián laktanyából, hogy

találkozzék Nagy Imrével. Maléter kimagasló figura volt; mindig úgy tűnt, mintha mások vállán állna. Nem az a lázadó ezredes-típusú személyiség volt, amire Nagy Imre számított. Tisztelgett és ezt mondta: „Végre fogok hajtani minden rendelkezést, amit Ön és kormánya ad számomra.“ A miniszterelnök és Tildy Zoltán azt kötötték a lelkére, amit Kopácsi és Király is hangsúlyoztak: helyre kell állítani a rendet az utcákon. Éjfél elmúlt már, amikor Maléter visszatért a Kilián lak-tanyába.

Az est folyamán az első szovjet egységek elhagyták Budapestet és a középületek védelmét a Nemzetőrség vette át. Azon a napon egy másik forradalmi tanács is megalakult: több katonatiszt találkozott a Honvédelmi Minisztériumban és megalakította a Magyar Néphadsereg Forradalmi Tanácsát.²³ Elnöke egy kommunista, Kána Lőrinc vezérőrnagy lett, de aznap délután a moszkoviták megkapták az első po-font. Este hat óra előtt valamivel a Rádió közölte Tóth Lajos vezérőr-nagynak, a honvédelmi miniszter helyettesének és vezérkarának, Hazai Jenő, Hidvégi Ferenc tábornoknak és Szabó István altábornagy-nak az elbocsátását. Azt, hogy Janza tábornok, a honvédelmi minisz-ter belső bomlasztást folytatott és titokban még mindig Moszkvával állt kapcsolatban, nem ismerték fel. A forradalmárok azt hitték, hogy Nagy Imréhez és Magyarországhoz inkább hűséges, mint a Szovjet-unióhoz.

Az, hogy ez a forradalmi testület a reguláris hadsereg része lett, bo-nyolulttá tette a hadsereg szervezetét, és talán ez is volt a célja, mert a Király tábornok által alapított, egészen más felülvizsgáló testületet október 30-án este 10 óra 40 perckor már Nagy Imre miniszterelnök „elismerte és megerősítette.“ Ez a testület Király Béla vezetésével egy új hadsereget szándékozott szervezni a már meglevő hadseregből, rendőrségből, forradalmárokból, a munkásokból és fiatalokból. A Ki-rály-féle szervezet addig szándékozott működni, amíg az új kormányt a választások után megalakítják, és hivatalba lép. De most a Magyar Néphadsereg Forradalmi Tanácsa meghívta a rendőrség, Nemzetőr-ség, és más forradalmi szervezetek képviselőit, hogy vegyenek részt egy összejövetelen a Honvédelmi Minisztériumban hajnali két órakor.

Noha Dudás éjfél tájt ért vissza a szerkesztőségbe, illetve felkelő központba és már nagyon fáradt volt, mégis leült és megírta a vezér-cikket. Nyugtalanította sok minden, amit tapasztalt. Ezt írta:

„A jelenlegi, úgynevezett koalíciós kormány nem képviseli a

népet. Még mindig bízunk Nagy Imrében, de ismétljük: a mi követeléseinket teljesíteni kell, mégpedig azonnal teljesíteni... Ami Erdei Ferencet és Bognár Józsefet illeti, csak azt mondhatjuk: 'Nektek még mindig nem elég, ami történt? Bársonyszéketeket, amin ültök, testvéreitek vére festi vörösre! Miránk elvégzendő feladatok várnak, tehát ... tűnjetek el utunkból!'"

Az események súlya Nagy Imrére nehezedik. Nem csak Szigethy ellenkormány-alakítása fenyegeti, hanem este hét óra körül a Budapesti Rádió bejelenti: a légierő azt az ultimátumot terjesztette elő, hogy ha a szovjet csapatok nem vonulnak ki 12 órán belül Budapestről, akcióba lép. De ezen az éjjelen Nagy Imre hazamegy tiszta ruháért és találkozni feleségével. A miniszterelnöki autót két teherautónyi rendőr kíséri. Fazekas György fegyverrel a kezében a rakodó téren áll a kabin tetejére könyökölve. Maga Nagy Imre a miniszterelnökségi autóban utazott.²⁴

A számára kedvezőtlen események betetőzéseként október 30-án Mindszenty bíborost megtalálták és kiszabadították fogságából. A felkelők egész nap követelték szabadon engedését, és az üldözött vallási vezetők teljes rehabilitálását. De Nagy Imre a legkevésbé sem akarta, hogy Mindszenty Budapestre jöjjön. Ez túl messzi vinné a liberalizálódást. Csak délután mondta Tildy Zoltán az egyik munkásküldöttségnek, hogy úgy gondolja: Mindszenty térjen vissza Esztergomba és foglalja el székhelyét. De Budapesten már falragaszok jelentek meg: „Hol van Mindszenty?” A válasz ceruzával írva megjelent magukon a falragaszokon.²⁵ A felsőpetényi kastélyban tartották házi őrizetben, ÁVH-s emberek őrizték.

A bíborostól a felkelés kezdetén elvették a rádiót, és az ÁVH-sok megpróbálták keményen rábeszélni, hogy „saját érdekében” hagyja el a körzetet. Az idős főpap ellentmondott. Az Állami Egyházügyi Hivatal akkori vezetője, a rámenős Horváth János személyesen egy utolsó kísérletet tett arra, hogy távozásra kényszerítse. Egy csomó falusi ember verődött össze, mivel felkeltette figyelmüket a páncélozott autó. Este 10 óra 5 perckor katonatisztek érkeztek két tankkal Rétságáról a felsőpetényi kastély elé. Az ÁVH-s különítmény, megrettenvén a kasszával, kapával és sarlóval felfegyverzett parasztok látványától, önként átadta Mindszentyt a tankok parancsnokának, Váradi Gyula tábornoknak. Ő a harcokoszító iskola helyettes parancsnokát, gróf Pálincás Antalt jelölte ki, hogy Mindszentyért menjen.²⁶ Pálincás őrnagy gépiesen az eredeti arisztokrata nevén mutatkozott be a bíborosnak:

„Pallavicini.“ Váradi Budapestre ment, de nem tért vissza, mert tagja lett a Hadsereg Forradalmi Bizottságának. Kis idő elteltével Pálinkás telefonált a kormánynak, hogy Mindszenty az imént kiszabadult. A bíboros azt mondta az őrnagynak, hogy diadalmenetben akar a budai Várban lévő palotájába bevonulni.

Ez volt az, amit Nagy Imre félelmei közepette legkevésbé sem kívánt, hiszen a jelenlegi felfokozott hangulatban a nemzeti öröm és ünneplés a legcsúnyább jeleneteket eredményezheti. Tildy Zoltán elrendelte, hogy Pálinkás személyesen kísérje Mindszentyt Budapestre, a diszkrét utazás pirkadat előtt történjen meg, és a bíboros foglalja el a palotáját. A hórihorgas, kopasz, foghíjas Pálinkás a második világháború végén lett páncélos hadnagy, és harc helyett megadta magát az oroszoknak. A háború után arisztokrata nevét Pálinkásra változtatta, és rövid ideig Király mellett szolgált a Magyar Néphadseregben. Véletlen folytán Budapest egyik külvárosában szomszédságában élt az ÁVH fő hóhéra. Eddig csak felületes ismeretségben volt vele, de később — hogy úgy mondjuk — ügyfele lett büntetésként, mert Budapestre kísérte a bíborost.²⁷

Az éj folyamán a Moszkvai Rádió nyilvánosságra hozta a történelmi Nyilatkozatnak azt a szövegét, amelyet Mikoján és Szuszlov már megmutatott Nagy Imrének.²⁸ Hajnali 4 óra 37 perckor a Magyar Rádió is ismertette. Ez teljes győzelemnek látszott. A felkelés rövid egy hete alatt Dávid legyőzte a szovjet Góliátot. Úgy tűnt, hogy ez a felkelés az 1944 utáni szovjet katonai stratégia teljes csődjét hozta felszínre. Roland Nitsche, a svájci újságíró újságja számára így írja le a jelenetet: „Hogyan is írhatná le bárki is azokat a percek, amik a rádióhír közlése után Magyarországon lepereregtek? Teljesen ismeretlen emberek örömben átölelték egymást, örömben sírtak... Legyőzték Moszkvát. Egy olyan nemzet győzte le, amely tíz hosszú éven át viselte bilincseit és most néhány nap alatt megszabadult azoktól.“

Münchenben a Szabad Európa Rádiónál dolgozó magyar emigránsok a mámoros boldogság állapotába kerültek. Politikacsínálók azt javasolták, hogy egy másik ember 1940-es mondását ide alkalmazzák: „Ez Magyarország legszebb órája. Még sohasem fordult elő, hogy ily sokan ily sokat köszönhettek ily kevés embernek.“

39. HRUSCSOV MEGVÁLTOZTATJA SZÁNDÉKÁT

1956. október 31-én hajnali két órakor több mint 200 forradalmár katonatiszt találkozott a Honvédelmi Minisztérium épületében, amelyet még mindig szovjet tankok vettek körül. Ez ennek a forradalomnak furcsa vonása volt. De volt egy másik furcsaság is: az a zavaros és melodramaszerű rádióközlemény, amelyet a Magyar Légierő parancsnoksága ugyanabban az időben mint ultimátumot a szovjet követhet, Jurij V. Andropovhoz intézett, s amely a szovjet erők azonnali kivonását követelte. „Ha ez nem történik meg, ... a légierő... akciót fog indítani, hogy alátámassza az összes magyar munkásnak ezt a köve-telését“ — fenyegetőzött az ultimátum.

Ennél nagyobb mértékben provokálni aligha lehetett volna a Kremlt. Mégis, mindössze néhány nappal később szovjet tábornokok fogják segíteni a „felkelő“ légierő parancsnokot, Nádor Ferenc ezredest rejtékhelyéről való menekülésében, és még a későbbi években sem kezdeményeznek semmiféle eljárást ellene. Az ő sorsa, aki a honi légierőben magas tisztséget viselt, valójában éles ellentétben áll kevésbé szerencsés és talán valódibb felkelő bajtársainak sorsával.

Amikor a Budapesti Rádióban az ultimátum utolsó szavai, „a néppel tűzön-vízen át“ elhangzottak, éppen akkor álltak meg az autók a Honvédelmi Minisztérium Markó utcai bejáratánál, és a felkelők sietősen bementek az épületbe. A meghívók erre az összejövetelre az újszülött bizottság, a Magyar Néphadsereg Forradalmi Tanácsa nevében mentek ki. Mintegy 250 ember volt jelen, akik az Országos Rendőr-főkapitányság Forradalmi Tanácsát és a Határőrség Forradalmi Bizottmányát képviselték.¹ Ezeket a tiszteket a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány választotta ki, amely 20 tisztből állott: olyanokból, mint Maléter, Váradi (a Mindszentyt néhány órával korábban kiszabadító harcokszóknak a parancsnoka), a már említett Nádor ezredes, Marton Endre a Zrínyi Akadémiáról, és Marián alezredes, aki a Műszaki Egyetemen a katonai tudományok oktatója volt (aki felállította az egyetemista zászlóaljat).² Elnöknek Király Bélát választották. A határozataik egy része ártalmatlan volt: reggel nyolc órakor hírről fogják adni, hogy Janza tábornok a Honvédelmi Minisztérium

Forradalmi Bizottságának nyomására változást rendelt el a hadsereg egyenruhájában: mostantól fogva a katonák viselhetik a hagyományos Kossuth-címet a sapkájukon. A döntések másik része viszont messzebbre ment: Király, Maléter és Nádor elhatározták, hogy újjászervezik a hadsereget: kiküszöbölik azokat az árulókat, akik 1948 óta Moszkva zsoldjában álltak. Ám voltak olyan határozatok is, amelyekről úgy tűnt, hogy problémát okozhatnak. Ezek a felkelő tisztek nem kevesebbet kívántak, mint azt, hogy Magyarország mondja fel a Varsói Szerződést. Ez már az a fajta katonai fenyegetés volt, amely Magyarország Varsói Szerződéshez tartozó partnereit arra indíthatták, hogy komolyan vegyék a magyar felkelést.

Ebben az időben a meredt tekintetű, fanatikus Mindszenty bíboros már útban volt Budapest felé. Bebörtönzése és elítélése óta 8 év telt el. Amikor reggel hat órakor kilépett a rétségi kaszánya kapuján, azt mondta a reá várakozó falusiaknak: „Gyermekeim, ott folytatom, ahol 8 évvel ezelőtt abbahagytam.”³

Pallavicini őrnagy páncélozott autón vitte Budapestre, amelyet négy tank kísért. Ez alkalmatlan óra volt ilyen utazás számára, de a rendszer Rádiója nem mondta meg az igazi okot, hogy miért kellett ilyen korai órákban utazni, „Mivel az út nem tűnt biztonságosnak, a primást reggel 6 óra és 6 óra 15 perc között indították útnak Budapestre” — mondta a Rádió. Az igazi ok az volt, hogy Nagy Imre el akarta kerülni az Öminenciája melletti tiszteletnyilvánítást. Amint a hír elterjedt, óriási, áhítatos tömeg gyűlt össze szállása előtt a keskeny Úri utcában és vágyva vágyott arra, hogy letérdelhessen előtte és rózsákat szórhasson az útra. Amikor Mindszenty megérkezett, Nagy Imre a Rádión keresztül kihirdette rendeletét, amely Mindszentyt rehabilitálta. Ez a rendelet épp olyan jogtalan, törvénytelen és önkényes volt, mint az eredeti eljárás 1948-ban.

Ezen az éjjelen Miskolcon valami elpárolgott az előző napi lelkesedésből. A szovjet erők, amelyek ilyen látványossá tették a kivonulásukat, most Záhonyon és Nyíregyházán keresztül láthatóan újra benyomultak az országba. A nyugtalan miskolci felkelők ezzel kapcsolatban Budapestre telefonáltak Tildy Zoltánnak. Nagy Imrét felkeltették. A miniszterelnök beleegyezett, hogy a nap folyamán később összehívja a kormányt, hogy megtárgyalják ezt az új szempontot.

Magában Budapesten hajnalban még mindig lehetett látni szov-

jet katonákat. Olyanok voltak, mint a nyirkos köd, amelyet a napsugarak sem oszlatnak el teljesen. Természetesen a Sztálin téren az öreg diktátor csizmái minden igyekezet ellenére sem voltak eltávolíthatók a talapzatról. A fotóriporterek lefilmezték a nemzetiszínű zászlót lengető fegyveres embereket vagy fegyvereket szállító teherautókat és páncélozott járműveket, amelyek oldalára a Kossuth-címer volt festve. Az utcákat még mindig elborította a törmelék, a villamosok leszakadt felső vezetékükbe gabalyodva állodogáltak az utakon. Valaki krétával ráírta egy tank oldalára: „szovjet kultúra“. Egy másik kéz piros ceruzával írta egy falragaszra: „*Nem kell kommunizmus!*“ Egy idős úr meleg télikabátban és ócska kalapban lefordította ezt a mondatot egy lengyel újságíró számára. Gyűlölettel és meglepődéssel vegyes hangon hozzátette: „Ebben az országban senki sem akar kommunizmust. A kisgyermektől a legidősebb emberekig senki sem! Nekünk elégünk van abból, örökre!“⁴

A reggel folyamán a szovjet tankok elvonulnak a Parlament és bizonyos más középületek elől. Reggel nyolc órakor a Rádió magabiztosan bejelenti, hogy az összes szovjet egységek elhagyták Budapestet. Csaknem azonnal megjelennek a falragaszok: „A Kossuth Rádió hazudik!“ Egy órával később a Rádió mentegetőzik: „Néhány hallgatónk azt az ellenvetést tette... hogy még vannak szovjet tankok a Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium és a szovjet követség előtt. De a Honvédelmi Minisztérium megígérte, hogy a szovjet tankok el fognak tűnni a reggel folyamán.“ Reggel kilenc órakor Hajdú fényképész a Mártírok útja egyik sarkánál lefényképezett egy távozó szovjet tankot. Ismét megjelent egy ceruzafelirat egy falragaszon: „A Kossuth Rádió abbahagyta a hazudozást.“ Az egész epizód azt a benyomást kelti, hogy Nagy Imre kormánya elsődlegesen a forradalmárok falragaszaiból meríti az információit.⁵

Még az amerikai követségnek Moszkva igazi szándékaival kapcsolatos kétségei is eloszlottak a reggel folyamán. Spencer Barnes emberei körülnéztek a város központjában és megerősítették, hogy a szovjet csapatkivonás tény. Már kevesebb szovjet tank látható, két híd a szovjet tankoktól üres, és az ágyúállások is elhagyatottak. Bizonyos körzetekben még voltak szovjet katonák, de amikor eltávoztak, magyarok foglalták el a helyüket. Délelőtt tizenegy órakor a fegyveres felkelők nyíltan végezték rendfenntartó munkájukat azokon a területeken, amelyeken harcoltak. Az amerikai követségen lévő hivatalnokok azt mondták Spencer Barnesnek, hogy noha egy

meg nem erősített hír szerint magyar egyenruhában szovjet tiszteteket láttak, a Szovjet általános kivonulása a fővárosból az éj folyamán megkezdődött. Szovjet katonatisztek és diplomaták sorakoznak a Duna-parton hajóra várván. A népség nagykabátban, kalapban, sapkában és esőköpenyben — az arcok nyugodtak és higgadtak, csak az őszi nap mosolyog.⁶ Egyre több és több riadt orosz érkezik nyitott teherautóban, különféle öltönyben és kezükben kis barna papírcsomag. Mátyás Pál, a Paris Match újságírója azt látta, hogy egy telefon-kapcsolótáblát raknak le egy teherautóról. Az asszonyok manikűrözöttek és szörme kucsmát viselnek. Az orosz gyerekek elegánsak, a lányok babát fognak a kezükben.

Spencer Barnes egy órakor sürgősségi táviratot küld Washingtonba a kelletlen beismeréssel: „Dramai éjjeli változás: Budapesten ma reggel gyakorlatilag biztossá vált, hogy ez a magyar forradalom történelmi tény.“ De a tény megdöbbenetete és elismerte: „Jómagam sohasem hittem, hogy a magyarok ezt a kivonulást elérhetik a leg-erőteljesebb nyugati segítség nélkül.“

A Budapesten lévő magas rangú szovjet hivatalnokok mindenkinek azt mondják, aki odafigyel rájuk, hogy Moszkva kivonta a csapatait. Maléter szerint Anasztász Mikoján szovjet követ ezen a napon ezt mondta Kiss Károly államminiszternek.⁷ Mikoján bizonyosan Tildynek még azt is mondta, hogy amennyiben a csapatok a Varsói Szerződés értelmében tartózkodtak Magyarországon, ki fognak vonulni. A Parlament épületén már egy nagy nemzeti zászló leng. Amikor Tildy kikísérte Mikojánt, Kéthly Anna sietett be az ajtón. A szociáldemokraták megejtették az elnökválasztást és tárgyalni jöttek a kormánnyal. Kéthly találkozott Révész Andrással, a Szociáldemokrata Párt helyettes vezetőjével, aki szintén a Parlamentben várakozott. Révész Kéthlynek a vezércikkről kezdett beszélni, amit ő ír meg a Népszava első számába, de Kéthly Anna felkiáltott: „Ön még nem ébredt tudatára, hogy itt valami rendkívüli történik: az oroszok kivonulnak Magyarországról!“ Tildy csatlakozott hozzájuk és megerősítette: „Igen, az oroszok tényleg kivonulnak.“⁸

Dél előtt tizenegy órakor tűzoltó különítmény érkezett a Parlamenthez és nekifogott a mintegy 300 láb magasban lévő vörös csillog eltávolításának a Parlament épületéről.

Spencer Barnes titkára, Katona Géza körülautózta a várost. Ezt jegyezte fel naplójában: „Amikor az emberek látják a kis amerikai zászlót és a piros-fehér-zöld szalagot az autómon, felszabadultan

integetnek, és mondják mindazt a köszöntést, amit angolul tudnak: ‘Hello’, ‘Jó reggelt, uram’, vagy: ‘Üdvözljük Eisenhower elnököt’.⁹ A követség táviratozik Washingtonba és javasol minél hamarabb egy nyilatkozatot — esetleg ígéretet gazdasági segítségre vagy politikai tárgyalásokra. Noha Eisenhower annak rendje és módja szerint a nemzetnek tett jelentésében említést tesz „gazdasági segítségről“ Lengyelország és Magyarország számára, mindazonáltal azt is hangsúlyozza, hogy az Egyesült Államok „nem keres új szövetségeseket Kelet-Európában“. November 1-jén a Szabad Európa Rádió azt szajkózza, hogy ez a nyilatkozat „potenciálisan döntő hozzájárulás a szabadságharchoz... világosan azt célozza, hogy megszüntesse a szovjet ingadozást csapatainak visszavonását illetően“.

Hruscsov másképpen látta a dolgot. Az ő terve működőképes terv volt, mert a magyarok végül is tényleg letették a fegyvereiket. Eisenhower elnök újból kijelentette, hogy nincs érdekeltsége a csatlós államok irányában. Ez Hruscsov számára értékes közlés volt, mert most már tudja, hogy mindent kockára tehet Magyarország visszaszerzésére, anélkül, hogy ténylegesen bármit is kockáztatna.

„Ez az idegek háborúja“ — mondta az egyik tisztviselő Münchenben, a Szabad Európa Rádió központjában. „Kiegyensúlyozott, megerősítő megközelítést igényel.“ Ennek megfelelően a hírközlőket arra kéri: úgy lelkesítsék a felkelőket a további küzdelemre, adjanak áttekintést a már elért eredményekről.¹⁰ A Szabad Európa Rádió így tájékoztatja New York-i gazdáit: „Továbbra is úgy szolgálunk, mint a felkelők vágyainak és terveinek szószólói és kommunikációs központja. Ezt jobban megtehetjük, mint korábban, mivel a helyzetet illetően sokkal több információ hozzáférhető számunkra, saját és egyéb forrásokból.“

Ezen a napon egy tipikus Szabad Európa Rádió-propagandaadás ezt követeli: „A belügyi és honvédelmi tárca még mindig az ő kezükben van. Ne hagyjátok, szabadságharcosok! Ne akasszátok fegyvereteket a falra! Ne adjatok egy lapátnyi szenet, egy csepp olajat se a budapesti kormánynak, amíg a ti kezetekbe nem kerül a belügyi és honvédelmi tárca!“ És „Bell ezredes“ így oktatta hallgatóit: „A kommunista vezetők, akiknek sohasem volt semmi közük Magyarországhoz, át kell, hogy adják jelenlegi helyüket a hadseregben! Szabadságharcos bajtársak! Követeljétek magatoknak a Honvédelmi Minisztériumot, a hadsereg-parancsnokságot és a vezérkari főnökséget!“

A kommunista országokban a forradalom bizottságokat hoz létre. Erre lettek tanítva. Délelőtt tizenegy órakor a Kilián laktanyában egy tömeggyűlés még egy újabb bizottságot hoz létre, ezúttal a fegyveres felkelők forradalmi hevületének csatornájaként.¹¹ A hallban mintegy 100 ember jött össze, köztük Király Béla, Maléter ezredes, Kopácsi és Marián, és a Corvin köz parancsnoka, Pongrátz Gergely. Az új bizottság, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság azt a célt tűzte ki maga elé, hogy összefogja a reguláris rendőrséget és a fegyveres felkelőket a Nemzetőrség keretében, azzal a feladattal, hogy állítsák helyre a rendet.¹²

A fegyveres felkelők és tisztjeik teherautókon érkeztek, saját testőrségük kíséretében. Kiégett teherautók, felgyújtott tankok roncsai mellett haladtak el. Egy szovjet ágyú roncsaira rá volt írva az ismert jelmondat: „Gyűjtsd a vasat és a fémét, ezzel is a békét véded!” Maléter T-34-es tankja még mindig a laktanya kapujában állt. Hivatali helyisége most az egyik tanácsterem. Ezt különböző egyenruhájú felkelők töltötték meg: ápolt tengerészekből, dunai tengerészek tiszta egyenruhájában, egészen a pisztolyos banditákig. Jöttek küldöttek a Ganz hajógyárból; jelen volt a Nyugati pályaudvari, Széna téri, Tompa utcai és a Corvin köz felkelők küldöttsége. Az Írószövetség is képviseltette magát. A bejáratnál egy fegyveres katona és egy fegyveres felkelő teljesített szolgálatot.

Maléter Pál helyet foglalt, mellén ott volt valamennyi kitüntetés, köztük az is, amit a partizán múltjáért kapott, valamint a magas szovjet kitüntetés, amelyet Malinovszkij marsalltól vett át. Nyersen azzal nyitotta meg a gyűlést, hogy előterjesztette saját jelöltjeit: a Nemzetőrség parancsnokának Király Bélát és helyettesének a munkásosztályból származó Kopácsit. Különböző hangok ellenvetették, hogy mindkét ember kommunista, a felkelők közül pedig többen megsebesültek a felkelés első két napján a Kilián laktanya és a Budapesti Rendőr-főkapitányság körüli harcokban. Pongrátz valójában gyilkossággal vádolta Malétert, azzal, hogy több Corvin köz felkelő haláláért felelős. Egy ősz hajú, intelligens arcú férfi azt az ellenvetést tette, hogy egyetlen jelenlévő sem képviseli a Dudás-féle csoportot, amely a fegyveres felkelő csoportok között a legjobban szervezett. „Dudás maga a hibás abban, hogy nincs itt, hiszen meghívtuk” — vágott vissza Maléter. Ezután egy bördzsekis ember dühösen szemrehányást tett Maléternek, mert arcul ütött egy Corvin köz felkelőt és elvette a géppisztolyát (vagy ahogy ő nevezte: a

„gitárját“). Maléter azzal vágott vissza, hogy karkötőket találtak a felkelő zsebében, és ilyeneket még ő sem tudna megvásárolni egy-könnyen. Ezt követően kezet fogtak.¹³

A gyűlés inkább kiváltotta, mint gyógyította a féltékenykedéseket. Király tábornok eldöntötte, hogy nem szereti ezt a gyorsan kiemelkedett páncélos ezredest. Maga Maléter fogja tanúsítani: „Az első pillanattól fogva ellene voltam annak, hogy felkelőket használnak fel karhatalmi egységek felállítására.“ De a gyűlés elfogadta Király in-dítványát: a következő naptól kezdve egy sajátosan szervezett Nemzetőrség fogja összefogni a hadsereg és a felkelők fegyveres erőit.

Malétert csaknem azonnal telefonhoz hívták. Amikor visszajött, berekesztette az ülést, és magyarázatul ezt mondta: „A miniszterelnök titkársága arról tájékoztatott, hogy többszáz ember megrohmozta a Belügyminisztériumot és a Munkásmozgalmi Intézetet és kezdték elhordani ezeknek az intézményeknek az iratait.¹⁴ Kopácsi ezredes! Gondoskodjon a Belügyminisztérium megtisztításáról, oly módon, hogy a Nemzetőrség vegye át a biztosítását. A Munkásmozgalmi Intézethez egy teherautón magam megyek el. Minden ehhez hasonló kilengés a Szovjet kezére játszik.“

Délre már a Honvédelmi Minisztériumot körülvevő utolsó szovjet tank is eltávozott. Tizenhárom perccel később a Rádió bejelentette a tényt. Egy fél órával később Spencer Barnes jelentette Washingtonnak: „Az ÁVH-s egységek utáni partizánvadászat... valószínűleg bizonyos ideig folytatódni fog... Lopás, fosztogatás gyakorlatilag nem fordult elő... és a követségnek nincs tudomása arról, hogy antiszemita kilengések lettek volna.“

A város bizonyos részeit Dudás emberei ellenőrizték, és nem Király új Nemzetőrsége: jól felfegyverezett emberek csoportjai megtámadtak pártszékházakat, megszólítottak gyanús külsejű egyéneket, és őrizetbe vettek ÁVH-sokat. Vlado Teslic jugoszláv újságírónak megütötte a fülét egy rekedtes emelt hang: „Nem tesszük le a fegyvert! Nem vetjük alá magunkat a kormánynak! Miénk a hatalom! Amíg minden szovjet katona ki nem vonul az egész országból és azt követően nem lesznek új választások, minden eddig megkötött egyezmény érvénytelen.“ Nem sokkal ezután Teslic megismerte a felkelő vezér követeléseit: az Ideiglenes Kormányban Dudás hajlandó elismerni Nagy Imrét, sőt még Kádárt is, és — természetesen — a kisgazda Kovács Bélát, de Tildy Zoltán múltját túl terhe-

lőnek találta. Régi Tildy-ellenes érzései nagyon erősek voltak.

12 óra 20 perckor az ÁVH-s épületeket őrző utolsó szovjet tankok is megindították motorjukat és eltűntek a szem elől.

A Parlamentben Nagy Imre új kormánya ülésezett. Kovács Béla még mindig túlságosan beteg volt ahhoz, hogy részt vegyen az ülésen. A szociáldemokrata Kéthly Anna Révész társaságában már úton volt Bécs felé, ahová a Szocialista Internacionálé ülésére hívták meg. A fő napirendi pontok legfontosabbika a reggeli nem-hivatalos jelentés volt, amely szerint az északkeleti határon át még mindig szovjet csapatok özönlenek be az országba.

De azután behozták a Pravda szövegét a Kreml nyilatkozatával. Ez még kielégítőbbnek tűnt, mint az a fogalmazvány, amelyet Mikoján az előző nap Moszkvából hozott magával. A kormány tagjai láthatóan nagyon megkönnyebbültek. (Szerencsájükre nem tudták, hogy a Pravdának éppen a következő száma a felkelőket újra „imperialista ügynököknek“ fogja nevezni.) Nagy Imrének úgy tetszett, hogy most az a legfontosabb, hogy ezek a tárgyalások az oroszokkal megkezdődjenek. Most semmi olyat nem szabad tenni, ami a Kremlt visszariasztja a tárgyalásoktól. Nagy Imrében semmi kétséget nem engedett támasztani a nyilvánosság előtt a Szovjet jóhiszeműségét illetően.

„Nagy és társai eldöntötték, hogy a reggeli jelentést titokban tartják“ — emlékezik vissza Heltai György, kommunista külügy-miniszter-helyettes. „A minisztertanácsi ülés minden résztvevője egyetértett abban, hogy parancsolóan szükséges a Szovjetuniótól garanciát kapni arra, hogy ezek a szovjet csapatbeszivárgások nem folytatódnak.“¹⁵

Ennek megfelelően, válaszul a felkelők által az előző éjjel hangoztatott gyanúra Nagy Imre a Rádió stúdiójába olyan választ küldött, amely a delfi válaszhoz hasonló kitérés volt. A Rádió délután 1 óra 17 perckor közvetítette szavait: „Biztosíthatom Önöket, hogy független, szabad és demokratikus Magyarországot hozunk létre.“¹⁶

Heltai szerint egy távirat szakította meg az ülést. Nagy elolvasa, aztán ezt mondta: „Az angol és francia légierő bombázta Egyiptomot.“

Losonczy felkiáltott: „Az átkozottak!“

Nagy Imre a nagy schaffhauseni órájára nézett és kényszeredett mosollyal ezt mondta: „Mikoján vár minket. Menjünk!“

Washingtonban Foster Dulles telefonon jelentette Eisenhowernek a közép-keleti fejleményeket: az angol és francia légierő támadást intézett Egyiptom ellen — ám Izrael ellen nem —, hogy nyomatékot adjanak ultimátumuknak. Dulles számára az elnök hangja zordnak hangzott. Egy szemtanú szerint a fanatikus John Foster Dulles washingtoni hivatalában így siránkozott: „Képzelje csak el! ezen a napon és ilyen korban ilyen képesek csinálni emberek!”¹⁷

A világ látványosan felsorakozott az USA mögött Anglia és Franciaország elítélésében. Az ENSZ palotában mindenki a pincérekig és a liftkezelőkig gratulált Cabot Lodge-nak. Cabot Lodge felhívta telefonon Ike-t, hogy vigasztalja: „Hammarskjöld főtítkári jegyzéket adott át nekem: ‘Ez az egyik legsötétebb nap a második világháború befejeződése óta. Hála Istennek, Ön a jó oldalt támogatja. Ez sok barátot fog szerezni Ön számára!’”

John Foster Dulles feljegyzései politikus társai haragjáról tanúskodnak. Richard Nixon, az elnök helyettese reggel 8 óra 30 perckor telefonált Detroitból. Anglia és Franciaország elleni fellépést sürgett. Dulles bizalmasan közölte vele azt a feltevést, hogy Izraelt ürügyként „felhasználták”. De hozzátette: „Valószínűleg fel fogjuk függeszteni Izraellel kapcsolatban összes gazdasági segélyterveinket.” Nixon figyelmeztette: „El fogja veszíteni a zsidó szavazatokat.” Dulles Nixonnak így magyarázta álláspontját: „A történelem szempontjából csak kettő fontos: az, hogy megkezdődött a szovjet birodalom összeomlása, és az, hogy az a hit már a múlté, hogy nekünk akkor is Anglia és Franciaország politikai irányvonalát kell követnünk, ha idejétmúlt, helytelen politikát követnek. Ez is egyfajta Függetlenségi Nyilatkozat — ők nem számíthatnak ránk, ha ilyenfajta politikába kezdenek!”

A szuezi hírek hatására a Magyarországra vonatkozó politikai irányvonalat befagyasztották. Mindenesetre semmilyen reális akciót nem lehetett kezdeményezni a Nemzetbiztonsági Tanács november 1-i ülése előtt. Az elmúlt 9 év során mindig ez volt a legfőbb döntéshozó testület. Ülésein Eisenhower, Nixon, az államtitkárok, a hadügyminiszter és az Egyesített Vezérkar vettek részt. Ez dolgozta ki a politikai irányvonalakat minden eshetőségre számítva. Kelet-Európára vonatkozóan a legutóbbi időkig a Nemzetbiztonsági Tanács 5608-as számú titkos irányelve vonatkozott.¹⁸ De a lengyelországi és magyarországi események fényében egy új, 5616-os irányelvet dolgoztak ki és akartak a november 1-jei ülés elé terjeszteni,

jóváhagyás végett. Először ez a tervezet az Egyesített Vezérkarnál járt körbe, kommentálás végett. Ez utóbbiak katonai szempontokért a Stratégiai Bizottsághoz fordultak.¹⁹ Az új irányvonalat nem vették el teljesen, de az Egyesített Vezérkarnak az október 31-i ülésük utáni megjegyzései a honvédelmi államtitkár számára azt jelzik, hogy ellentétes a véleményük a „leszereléssel” és a „biztosítékokkal” kapcsolatban. Mindenesetre a „biztosítékok” ellen tiltakoztak (amelyek nyilván meghaladnák még azokat is, amiket Zsukov marsall kapott, amikor Eisenhower kijelentette, hogy az USA nem érdekelt a csatlós államokkal, mint potenciális szövetségeseikkel kapcsolatban), mivel azok „aláaknázhadják azt a befolyást, amelyet az USA gyakorolhat a most alakult magyar kormányra, és a jövőben olyan hatásaik lehetnek, amik katonai szempontból számunkra nem előnyösek.”

A Nemzetbiztonsági Hivatal tervezete is tartalmazott haderőcsökkentési javaslatokat, nyilván a szovjet gyanakvás mérséklése végett, de az Egyesített Vezérkar hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió hosszú időn keresztül arra akarta csábítani az USA-t, hogy teljesen vonuljon ki Európából, és viszonzásul saját csapatainak csökkentését helyezte kilátásba. „Ez katasztrofális lenne az USA és európai szövetségeseinek legjobb érdekei szempontjából” — állapítja meg a az Egyesített Vezérkar a honvédelmi államtitkár előtt, október 31-én. „Továbbá, a Magyarországon most formálódó események bizonytalanságára való tekintettel lehetséges, hogy helyi akciók azt fogják eredményezni, hogy a szovjet haderő kivonul Magyarországról, anélkül, hogy az USA beavatkozna.” Ez volt Dulles titkárságának a reménye is, hogy Nagy Imre Budapesten az oroszoknak a csapatkivonást javasolja.

Az amerikaiak most leginkább a szuezi válsággal foglalkoztak. Október 31-én délután négy órakor a CIA-től Bill Jackson ezt telefonálta Dullesnek: „Úgy gondolom, hogy a Nemzetbiztonsági Tanács holnapi napirendjén két pont szerepel: a titkosszolgálati jelentés és a (szovjet) csatlósok ügye. Óhajt jelentést Szezezről?” Dulles egyszerűen igennel válaszolt. A következő reggel félkilenckor Dulles telefonált Eisenhowernek a Nemzetbiztonsági Tanács ülésével kapcsolatban és emlékeztette az elnököt: „A megbeszélés nagyobbik részének a csatlósállamokkal kell foglalkoznia.” Eisenhowernek más volt a véleménye. Ann Whitman, a titkárnője feljegyezte beszélgetésüket, és így emlékezett vissza: „Amennyire vissza tudok emlékezni, úgy határoztak, hogy a csatlósállamokkal

kapcsolatos vitának rövidnek kell lennie, és főleg Egyiptomra, illetve Izraelre, Angliára és Franciaországra kell összpontosítani.“ A csatlósállamokkal tényleg röviden foglalkoztak: a CIA igazgatója beszámolt a Nemzetbiztonsági Tanács ülésén Lengyelországról és Magyarországról, de ténylegesen csak a szuezi kérdést vitatták meg, míg az 5616-os (Magyarországgal kapcsolatos) akcióterv megvitatását a „következő ülésre“ halasztották.²⁰ Magyarország nem jelenik meg újra a napirenden november 15-ig.²¹

Később Foster Dullesszel folytatott magánbeszélgetésében Eisenhower arra emlékeztette Dullest, hogy az utolsó estén azt mondta: szeretné, ha hamar befejeződne a szuezi háború.²² Ez azt jelentette, hogy az ENSZ-től kell kérni fellépést Anglia és Franciaország ellen. Az ENSZ sürgősségi közgyűlését aznap délután öt órára hívták össze. Eisenhower azt akarta, hogy Dulles személyesen menjen el New Yorkba bejelenteni a tűzszünetre vonatkozó határozati javaslatot. Allen Dulles később erre így emlékezik vissza: „Úgy gondolom, hogy testvéremnek egyik legnehezebb döntése az volt (ami tényleg nagyon megviselte), amikor az ENSZ-ben gyakorlatilag azt kellett követelnie, hogy Anglia és Franciaország vonuljanak vissza.“²³

Moszkvában a problémák elsőbbségi sorrendje fordított. A szovjet vezetés ülésein Magyarország nagyon fontos napirendi pont. Alig, hogy bejelentette a Moszkvai Rádió október 30-án a Kreml Nyilatkozatát a csatlós államokkal kapcsolatos politikájáról, megérkezett az Egyiptomhoz intézett angol és francia ultimátum híre. A hír körbejárt az elnökség tagjai között. Három nappal később Nyikita Hruscsov azt mondja egy diplomatának (aki ezt feljegyezi a naplójában),²⁴ hogy ez „kedvező pillanatot“ teremtett a szovjet beavatkozásra Magyarországon.

Hruscsov történelmi jelentőségű döntéssel áll szemben. Nem kockáztathatja meg a NATO magyarországi jelenlétét, és nem is várhat túl soká a beavatkozással: egy végső pogrom bármely pillanatban végezhet a Magyarországon maradt funkcionáriusokkal. Bármely pillanatban visszafordíthatja csapatait a magyar főváros ellen, és brutálisan leverheti a felkelést, különösen, ha Nagy Imre erői előzetesen már lefegyverezték a felkelő csoportokat. De a kínaiak a szovjet visszatérés ellen érvelnek. Mao Ce Tung küldöttsége Moszkvába utazik a probléma megvitatására. A kínai küldöttséget a nagyhatalmú és bölcs Liu Sao-csi vezeti. Hruscsov a kínai pártkül-

dötséggel Lipkiben, Sztálin egykori nyaralójában tárgyal. A megbeszélés egész éjjel folyik. A kínaiak így érvelnek: „Önöknek ki kell vonulniuk Magyarországról és engedniük kell, hogy a magyar munkásosztály összeszedje magát és a saját erejével birkózzék meg az ellenforradalommal.“

Először Hruscsov egyetértett a kínaiakkal, de valaki azt az ellenvetést teszi, hogy a munkásoknak esetleg tetszik az új Magyarország, különösen a fogékony magyar fiataloknak. Többször megváltoztatják a véleményüket, és Liu minden alkalommal siet Mao-Ce Tunggal tárgyalni telefonon, figyelmen kívül hagyva a figyelmeztetést, hogy már késő éjbe jár az idő. „Mao olyan, mint a bagoly; éjszaka dolgozik“ — mondja Liu Sao-Csi. Majdnem reggel van már, amikor a tanácskozás befejeződik. A döntés az, hogy nem alkalmaznak erőszakot.

A nap folyamán később az elnökség összeül, és Hruscsov beszámol a kínaiakkal folytatott tanácskozásról. De hozzáteszi, hogy aludt a döntésre és azt nem találja biztonságosnak. Zord képet fest kollégáinak arról, hogy: „mi történhet akkor, ha nem nyújtánánk segítő kezét a magyar munkásosztálynak“ — munkásosztályon értve a Pártot—, „mielőtt még az ellenforradalmárok felzárkóznának?“

Órákig tart a vita. Hírek érkeznek az Egyiptom elleni angol és francia beavatkozásról. Végül az elnökség egyetért Hruscsovval: nem tagadhatják meg a segítséget a magyar elvtársaktól. Megkérdezik Konyev marsalltól, a Varsói Szerződés csapatainak főparancsnokától: „Mennyi ideig tartana Magyarországon a rend helyreállítása és az ellenforradalmi erők leverése?“

Konyev gondolkodik és ezt mondja: „Három napig, nem tovább!“

Ez idő tájt Liu már elment küldöttségével a moszkvai repülőtérre. Az egész szovjet elnökség (amely a tíz legismertebb szovjet személyiségből áll) autókba ül, és rohannak utánuk, hogy közöljék velük a döntésüket. Liu csak ennyit mond: „Azt hiszem, Mao elvtárs támogatni fogja ezt a döntést.“

Elfeledkezvén arról, mit tartogat számukra a közvetlen jövő, a magyarok szántsándékkal a múltba temetkeznek. A tömeg a Várban még mindig várakozik. Azt remélik, hogy egy pillantást vethetnek kiszabadult primásukra, Mindszenty Józsefre. Azóta, hogy Benito Mussolinin az SS-katonák 1943-ban kiszabadították hegyi börtönéből, egy ember kiszabadulása sem hozta ennyire lázba az új-

ságírókat. Délután egy órakor a Daily Mail ezt táviratozta tudósítójának, Jeffrey Blythnak Budapestre: „Ön szépen dolgozik és — egyéb események ellenére — kiváló teljesítményt nyújt. Most Mindszenty visszatérése a nagy téma, és tudjuk, hogy szólásra fogja bírni a primást. Ha újságírói bölcsessége úgy sugallja, még azt is meg lehetne tőle kérdezni, hogy részt vesz-e majd a kormányban.“

Az olasz újságírók már elmentek a bíboroshoz. Alberto Cavallari, aki az olasz követtel délben ment el a primásnál tiszteletét tenni, azt tapasztalta, hogy a primás szállását felvirágozták, és a kapu előtt két magyar tank áll őrt. A primás kék-fehér zászlaja az erkélyen függött. Keresztülmentek a bombák nyomait magán viselő kerten, felmentek a lépcsőn a kis lakosztályhoz, amelyet egy harckocsizó tiszt őrzött, géppisztollyal felfegyverkezve a sarokban. A bíboros egy kis, alacsony mennyezetű szobában tartózkodott, amely tele volt papokkal, és bútorzata nem volt egyéb, mint egy óra, amely 8 évvel korábban, december 26-án este 8 óra 40 perckor megállt, amikor Mindszentyt letartóztatták. Az olasz követ, Fabrizio Franco megjegyezte: „Eminenciád most biztosan nagyon fáradt.“ „Nem vagyok fáradt, hiszen nyolc évig pihentem“ — mondta Mindszenty, egyik kezével gesztikulálva. Barátságosan kezet nyújtott Cavallarinak. Az újságíró érezte, hogy a primás remeg a meihatottságtól. „Pénteken újra beszélhetünk, amikor már volt időm arra, hogy megtudjam: mi történt a világban azalatt, amíg távol voltam.“

Amikor az olaszok a Lánchídon visszafelé mentek a városközpont felé, délután egy óra volt. A Lánchíd pesti hídfőjétől nem messze alkalmi lövöldözés folyt: a tömeg körülvette a Belügyminisztériumot, kifosztotta az épületet, minthogy látták, hogy az utolsó szovjet tank is elvonult. Az olasz autója egy felkelőkkel teli teherautó nyomába szegődött, amely egy szovjet tankoszlop után haladt. Így mentek egy irányban a Hősök teréig. Egész családok sétáltak az utcán, látni akarták a hívatlan vendégeik távozását, akik 12 éven át tartózkodtak az országukban.

Egyáltalán nem örült minden állampolgár, hogy láthatja az oroszok távozását. Nagy Imre kommunista munkatársait páni félelem töltötte el a tömegtől. E nap folyamán többször kellett félénk, kimerült titkárnőjét, Baloghnét rendre utasítania.

A nő félelemmel telve mondta: „Láttam egyenruhás embereket meglincselve!“

Nagy közönyösen válaszolt: „Csak semmi pánik, asszonyom!“²⁵

Délután öt órakor a Rádió bejelentette, hogy a kormány kinevezte Királyt Budapest katonai parancsnokává, és Tóth Lajos tábornokot, a hadsereg egyik legmagasabb rangú tisztjét elbocsátották a törzstiszti állományból. Maléter ezredest előléptették vezérőrnaggyá és kinevezték a honvédelmi miniszter első helyettesévé. Kovács István lett az új vezérkari főnök. A Rádió hozzátette: „A félreértések elkerülése végett hírül adjuk, hogy ez nem ugyanaz a Kovács István..., aki a Budapesti Pártbizottság korábbi első titkára volt.“

A Szabad Nép székházában a Dudás-féle Függetlenség második száma készen állt a kinyomtatásra. Ez a szám az előző napi, Köztársaság téri ütközetnek szörnyűséges, valóságnak nem megfelelő, véres változatát közli.²⁶ („Egy ÁVH-s tábornok kifut a térre, egy szőke hajú, négyéves gyermeket tart maga előtt, mint egy pajzsot, hogy ezzel mentse a bőrét. De nem tudja életét megmenteni. A nép meghozta felette az ítéletet, lábánál fogva felakasztják egy fára, és ott függ vérrel szennyezetten, intő például és bűnössége bizonyítékául.“)

A tömeg módszeresen kezdi ledönteni a szovjet emlékműveket, köztük a Gellért-hegyi, óriási győzelmi emlékművet. A tömeg egész nap nyomoz ávósok után, ezért a rendszertelen lövöldözések egész napon át folytatódnak.²⁷ Az orgyilkosságok és a pusztítás orgiája veszi kezdetét. Délután három órakor Spencer Barnes azt javasolja Washingtonnak, hogy a nyugati sajtó „mellőzzön mindenfajta rémtörténetet“. Nyilvánvalóan az a gyanúja, hogy egy mélyebb stratégia rejlik e ronda jelenetek mögött.

Kádár János, a Párt vezetője észrevehette, hogy a Nagy Imre-rendszer jobbra tolódik. Néhány héttel később ezt így kommentálta: „Tehetetlensége és passzivitása következtében, az ellenforradalom támadása idején ő valójában leplezte és támogatta a gyilkos ellenforradalmi fehér terrort... Ha nem volt elég hatalom a kezében, le kellett volna mondania, és meg kellett volna mondania országnak-világnak, hogy az ellenforradalmárok kommunistákat és más haladó hazafiakat, munkásokat és értelmiségieket gyilkolnak Budapest utcáin.“²⁸

Miután Kádár az Akadémia utcában Mikojánnal és Lukács Györggyel, a tisztelt pártfilozófussal a Kommunista Pártnak egy másik néven való feltámasztásáról megbeszélést folytatott, segítség után kezdett házalni. Ezen az este Lukács ezt telefonálta Háy Gy-

lának, a drámaírónak: „Kádár téged, Déry Tibort, engem és egy-két más író-t hív, hogy csatlakozzunk az új párt előkészítő bizottságába.“ — Háy az ajánlaton tűnődött, aztán elvetette. A meghívott írók közül senki sem csatlakozott Kádár új pártjához, és ez jól is volt így, mivel a Kádár által a következő nap hivatalosan bejelentett Előkészítő Bizottság 7 tagja közül egyedül Kádár élte túl sértetlenül a felkelés utáni „tisztogatásokat“: egyiküket felakasztották, egy másik személyt megöltek a börtönben, négy másik személyt pedig börtönbe juttattak Kádár bírái.

Mi változtatta meg Kádár szándékát? Nem lehetett más, mint egy bizalmas értesülés a Kreml hangulatváltozásáról.

Ezen a napon Dalibor Szoldatics, a jugoszláv követ Nagy Imrénél félórás látogatást tett. Németül beszéltek egymással. Szoldatics tipikus dalmát volt, kedves, talpraesett, jól öltözött, a felső zsebében zsebkendővel. Valószínűleg ismét abban az irányban sürgette Nagyot, hogy legyen keményebb mind az oroszokkal, mind a felkelőkkel szemben. Miután a jugoszláv követ eltávozott, Nagy Imre Kádárral együtt egy végső konferenciára ült össze Mikojánnal és Szuszlovval az Akadémia utcában, mielőtt a két szovjet ember visszatér Moszkvába.

A Központi Bizottság épületét már a Nemzetőrség őrizte. Bent számos, kifejezés nélküli arcú, sötét kabátot viselő orosz sapkás ember várta, hogy Mikoján és Szuszlov újra megjelenjen. Nagy Imre megvitatta velük az ellentétes irányú szovjet csapatmozgásokat, majd újra megnyugtatta a kormányt, hogy az oroszok rutinmozgásnak nevezték azokat és készek tárgyalásokat kezdeni a Varsói Szerződés módosításáról. Nagy kérte az oroszokat, hogy nevezzenek meg megbízottakat, és tűzzenek ki helyet és időpontot, ahol és amikor megbeszélések kezdődhetnek a szovjet csapatok kivonulásáról.

Kis idő elteltével Nagy Imre kijött Kádár szobájából. Münnich, a nem sok jót ígérő belügyminiszter a társaságukban volt. Kövérkés arca mosolyra húzódott. Nem sokkal később kijött Mikoján Szuszlovval együtt. Mindkét férfin sötétké felöltő. Szuszlov arcán is széles mosoly látható.

Obersovszky Gyula lapjától, az Igazságtól egy újságíró hívatlan vendégként betolakodott, és ott állt közel az ajtóhoz. A Kremlből jött férfiak vele is kezet ráztak, amikor kisiettek az ott várakozó páncélozott autóhoz. („Már egyenlő partnerek vagyunk: mi, a magyar sajtó és ők, a szovjet kormány képviselői“ — lelkendezett a

riportjában.)²⁹

A tankoszlop megindult és az oroszokat a repülőtérre kísérte. Ugyanazon az úton mentek, mint Rákosi júliusban és Gerő, Piros és Hegedűs három napja.

Amikor Nagy visszatért a Parlamentbe, ott ismét tömeg gyűlt egybe. Még mindig barátságtalan emberekből állt a tömeg, az arcok bizalmatlanságot tükröztek. Jeffrey Blyth a Daily Mailben beszámolt arról, hogy egyesek ütemesen ezt kiabálták: „Le a gyilkosok kormányával!” Nagy Imre tudatára ébredt: nagy melléfogás volt a közvéleményt nem tájékoztatni, hogy ő nem hibás a szovjet tankok beavatkozásában. Azt kezdte magáról híresztelni, hogy hamisan vádolják a szovjet tankok behívásával. Október 29-én ugyanezzel már Gerőt és Hegedűst vádolta, és elmondta, hogyan akarták őt rávenni, hogy írjon alá egy papírt, amelyen elvállalja a felelősséget.³⁰ Október 31-én a Forradalmi Egyetemi Bizottság egyik röplapján egy szörnyűséges változat volt olvasható: „Nyilvánvaló, hogy Nagy Imre két napon keresztül az ÁVH foglya volt. Az első nyilatkozatát gépfegyverrel a hátában mondotta el.” Nem lehet csodálni, hogy Nagy Imre rádiónyilatkozata felhasználta ezeket a számára kedvező, de teljesen pontatlan megállapításokat.³¹ Kopácsi ezredes egy újságinterjúja alkalmával megismételte, hogy Nagy Imre az ÁVH foglya volt abban az időben, amikor az oroszok segítségül hívását kimondó döntés megszületett.³²

Nem sokkal később Nagy Imre újra szólt a néphez, ezúttal az utca szintjén. Ez alkalommal szenzációs kormányzati döntést kellett közölnie. Lement a Parlament előtti térre, felment Kossuth Lajos szobrának lépcsőin, elővette jegyzeteit, és mellőzte a számára oly természetes „elvtársak” megszólítást. Beszédét így kezdte: „Magyar testvéreim!”

Így folytatta: „Meleg szeretettel szólok ismét hozzátok. Szeretettel köszöntelek benneteket.” Drámai szavakkal foglalta össze a hét eseményeit. Beszélt az ország új szuverenitásáról és függetlenségéről és arról, hogyan kergették el a Rákosi — Gerő bandát. Aztán panaszkodni kezdett: „Ők megpróbálnak befeketíteni. Mindenütt azt terjesztik, hogy én hívtam be a szovjet csapatokat... Nagy Imre, Magyarország szuverenitásának, szabadságának és függetlenségének bajnoka nem hívta be ezeket a csapatokat. Ellenkezőleg, ő volt az, aki harcolt azért, hogy kivonuljanak.”

Majd szenzációs hírt közölt a hallgatóságával. „A mai nap tár-

gyalásokat kezdtünk a szovjet csapatoknak az országból való kivonulásáról és Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépéséről.“

Legyetek türelmesek! Bízhatok Nagy Imrében! A tárgyalások megkezdődtek! Ez volt beszédének üzenete, amikor lement a lépcsőn és visszament a Parlament épületébe. Ezekkel a gondolatokkal hagyta ott a tömeget, amely hangosan szidta Münnich belügyminisztert, aminek az egyik rádióriporter a fültanúja volt.³³

A Rádió közleményei — talán szándékosan — azt a benyomást keltették: Nagy Imre valójában azt jelentette ki, hogy Magyarország ki fog lépni a Varsói Szerződésből. Amit azonban ténylegesen mondott, nagyon homályos volt. Az osztrák Rádió riportere németül megkérdezte tőle: „Mi a helyzet a Varsói Szerződéssel? Benne vannak-e Önök, vagy nincsenek?“ Nagy Imre korrekt módon ezt válaszolta: „Jelenleg benne vagyunk.“ Amikor az interjúvoló neki szegezte a kérdést: „Akarja otthagyni a Varsói Szerződést, ha a magyar nép ezt akarja?“ megint csak annyit felelt: „Ma kezdtünk el tárgyalni erről a kérdésről.“

Nagy Imre akkor sem mondott többet, amikor ezen a délután négy újságíróval — angol, olasz, holland és amerikai újságírókkal — beszélt.³⁴ Nagy válasza ez volt: „Az, hogy elhagyjuk-e a Varsói Szerződést, nem csak rajtunk múlik. Tárgyalnunk kell a többi tagállamokkal. A tárgyalásokat megkezdjük és reméljük, hogy kielégítő eredménnyel járnak.“

„Kivonulnak-e az oroszok Magyarországról?“

„A tárgyalások már megkezdődtek. Pillanatnyilag a Budapestet elhagyó szovjet csapatok magyarországi bázisukra térnek vissza, azok pedig, amelyek Romániából jöttek, Romániába távoznak.“

„Az Ön kormánya ideiglenes jellegű?“

„A jelenlegi kormány határozottan nem ideiglenes jellegű. Minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy igazi demokráciát hozzon létre, és előkészületeket tesz titkos, szabad választások érdekében. Nincs szükségünk arra, hogy itt nyugati típusú demokrácia létezzék. Valószínű, hogy itt, Magyarországon, képesek leszünk olyan kormányt alakítani, amelynek nem lesz szüksége ellenzékre (vagyis olyan általános koalíciós kormányt, amelyben az összes pártok részt vesznek) ... Amit mi akarunk, az a magyar demokrácia“.

„Meg lesznek-e büntetve a kommunista bűnösök?“

„Az ÁVH bűne kollektív bűn. Nem szándékozzunk a bűnösöket büntetlenül hagyni. Mindenki, aki az ÁVH-hoz tartozott, bűnös,

csak azért, mert odatartozott...”

„Ki kérte a szovjet csapatok beavatkozását?”

„A magyar nép ezt nem tudja, és így az igazi bűnösök megpróbálták a gyanút rám terelni. De nem én hívtam be őket. Én még nem voltam miniszterelnök, amikor az oroszok beavatkozását kérték.”

„Gerő volt az?”

„Nem tudom.”

Hruscsov megváltoztatta a szándékát. Ez a változás az általa kiváltott visszhangokból kikövetkeztethető volt. Két nappal korábban Gomulka még támogatta a magyar követelést a szovjet csapatok kivonulásával kapcsolatban, de október 31-én már eszébe jutott: feltételezhető, hogy a lengyelek többsége követni akarja majd a magyarok példáját. Néhány nappal később 2000 pártaktivista előtt ezt fejtegeti: „Senki sem kételkedhet abban, hogy Magyarországon a kapitalista rendszer visszaállítása nagymértékben gyengítené a szocialista táborot. Senki sem óhajtja ezt a gyengülést. Mindannyiunknak politikai realistának kell lennünk.”³⁵

Ezért Marian Naszkowskit, a honvédelmi miniszter helyettesét és Artur Sztárevicset, a Központi Bizottság tagját titokban Budapestre küldi, hogy tárgyaljanak Mikojánnal.³⁶ A varsói amerikai követ, amikor tudomást szerzett erről a látogatásról, a következő feltételezést tette: „Elképzelhető, hogy ezen a találkozón, amelyen lehet, hogy jelen voltak más országok kommunista pártjának képviselői is, olyan javaslat vagy döntés született, hogy végül a szovjet fegyveres erő, illetve a csatlós államok katonai hadereje be fog hatolni Magyarországra.” Október 31-én a lengyel sajtó újra budapesti „ellenforradalmi erőkről” kezdett írni.

A Pravda ezen az este írt utoljára békülékeny hangon a budapesti eseményekről. Mikoján és Szuszlov késő este érkeztek vissza Moszkvába és beszámoltak az események riasztó alakulásáról: új pártok alakulnak Magyarországon, fennáll a szabad választások veszélye, a kommunista államapparátus összeomlott, és pogrom volt a Köztársaság téren.

Hruscsov elhatározta, hogy ellátogat a csatlós államok fővárosaiba. Kelet-Berlinbe nem kellett mennie, mivel Walter Ulbricht volt a legsztálinistább összes helytartói között. Először Lengyelországba repült, azután Romániába. A bolgár és csehszlovák vezetők megbízottaikat Bukarestbe küldték. Egy mentési munkát vette kezdetét.

40. A FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT

Először győzelemnek látszott. 1956. november 1-jén, csütörtökön napfény ragyogta be Budapest házait és templomtornyait, amikor az emberek a romok eltakarításához fogtak. Budapest, az egykori királyi székhely és Bécs féltékeny nővére, most lakótömbök és golyóktól szabdalt üzletek füsttől feketéllő tömege. Civil emberek nemzetiszínű karszalagot viselnek, és az új Nemzetőrség ellenőrzi a közlekedést. A leghosszabb autóbuszvonalon ismét közlekedik az 1-es autóbusz, és máttól kezdve az utasok újra jegyet váltanak. De volt egy nyugtalanító ellenáram. A Rádió figyelmezteti a lakosságot, hogy forralják fel a tejet. A kósza hírek úgy szaporodnak, ahogy a patkányok szaladgálnak az össze nem gyűjtött szeméthalmok körül. Sorban állnak a postahivatalok előtt, mert az emberek megpróbálják kivenni a megtakarított pénzüket. Egyes épületeken ilyen feliratok olvashatók: „Nem bízunk Nagy Imrében!“, „Ruszkik, haza!“, „Általános sztrájkot, amíg az oroszok el nem hagyják Magyarországot!“

Újságíró riporterek találomra ellenőrzik a fővárosba vezető fő útvonalakat és azt látják, hogy 6 teherautó lisztet és krumplit hoz Kaposvárról, 27 teherautó pedig húst, élő baromfit és krumplit hoz Győrből. Az egyik teherautó sofőrje azt mondja, hogy már 6 napja oda-vissza jár Győr és Budapest között. Először egyek a céljaikban az ipari munkások, a vidéki parasztok és az értelmiségiek — mondja egy molnár, aki egy Csongrádról búzát szállító teherautó kocsikísérője. Nagy János hatvani sofőr, aki zöldséget szállít, közli, hogy napi 20 órát dolgozik. A felkelők egyik újságának riportere hosszú teherautósort látott végighaladni a romos Üllői úton. Rajtuk nemzetiszínű zászlók és oldalukon a felírás: Élelem Budapestnek Szolnok népétől.¹

Reggel nyolc órakor Losonczy Géza, Nagy államminisztere, akinek a propaganda a feladata, elmegy autójával Vásárhelyiért. Vásárhelyi egész héten otthon volt. Az előző este Losonczy felhívta és egyszerűen ennyit mondott: „A helyzet változó. Szeretném, ha Te lennél a sajtófőnököm. Kötelességed, hogy segítsél nekem!“ Vásárhelyi nem tudott nemet mondani: debreceni diákéveik óta barátok voltak. Átautóztak a Parlament épületéhez. Vásárhelyi tudta, hogy a tragédia elkerülhetetlen, de nem tudta azt mondani: „Nem segíték.“

Kevesebb fegyveres felkelőt lehetett látni, de ahhoz éppen eleget,

hogy felkeltsék az aggodalmat. Len Waernberg, a svéd Vecko Journalen magazin fotóriportere ezen a napon egy felkelőkkel megrakott autón érkezett Sopronból. Naplójába ezt jegyezte be:

„Autóval utaztunk Pestre — ők fegyvereikkel, én kameráimmal. A Margit hídon éppen a Margit-szigeti lejáróig értünk, amikor magunk mögött a rakparton csizmacsattogást hallottunk, mint a náciokról szóló filmekben. Megálltunk és a híd karfájánál felvett készítettem a jelenetről: hat gépfegyveres katona kísért két kópász férfit.... a két férfit falhoz állították — egyetlen lövés és a gyűlölt ÁVH-sok élettelenül zuhantak a földre.“²

Egyre több politikai fogoly népesítette be a Szabad Nép székházát, ahol Dudás az ott lévő 200 embere fölé parancsnoknak két korábbi hadnagyot, Kovács Andrást és Pálházi Ferencet nevezte ki. A szomszédos Corvin áruház egyik elárúsítónője összeütközésbe került velük — tanúvallomásából nem derült ki, hogyan —, és a felkelők bevitték a székházba kihallgatás végett.

„Kovács András volt a főnök ... Tizenketten voltunk ott estefelé, köztük velem együtt három nő. Amennyire meg tudom ítélni, a behozott emberek ÁVH-s tisztek, valamint katonák és rendőrök voltak. A szobában lévő örök géppisztollyal és kézigránáttal voltak felfegyverkezve. A kihallgatás alatt a hadnagyok többször bejöttek és kérdéseket tettek fel. Közöttük volt Feri bácsi (Pálházi) és egy vörösesszőke fiatalember, aki szemüveget viselt. Este kilenc óra körül mozgolódás támadt és mindenki izgatott lett: várták a főparancsnok, Dudás József megérkezését. Dudás fekete nadrágot, fűzött csizmát és civil dzsekit viselt. Úgy viselkedett, hogy lehetett látni: ő a parancsnok. Utasításokat adott a többieknek.“³

Egy traktorállomás vezetője, aki november 1-jén egyik barátját, egykori iskolatársát jött látogatni, aki Dudás segítője, a Szabad Nép épületében rápillantott egy titkos térképre és azonnal látta, hogy az oroszok láthatóan Budapest körül csoportosulnak. Amíg várakozott, látta, hogy azok az ÁVH-sok, akiket kikérdezés végett hoztak be, ugyanazt az élelmezést kapják, mint a Dudás-csoport.

Dudás rövid válaszokat adott a telefonba, majd így vágott közbe: „Nincs időm arra, hogy most politikáról beszélgessek.“ Az egyik telefonáló tagokat akart toborozni egy bizonyos új párt számára. „Nem,

nem, amíg a harc folytatódik.“ „Nem, ennek nincs itt az ideje!“ „Nincs időm arra, hogy politikai pártokkal tárgyaljak!“ „Nem ezért harcolok! A harc még mindig tart!“ — levágta a kagylót.

A traktorállomás vezetője útban hazafelé azt látta, hogy a ferihegyi repülőteret orosz katonák veszik körül, és sok szovjet járművet látott a Cegléd felé vezető úton.⁴

John MacCormac a New York Timesnak ezt jelentette: „Most, hogy az oroszok eltávoztak, senki sem tudja, ki uralkodik Magyarországon... Úgy tűnik, hogy maga a Kommunista Párt is megfélemlített állapotban van.“ A kommunisták szenvedélyes rádiónyilatkozatokkal akarják lecsillapítani a pogromhangulatot. Az Írószövetség felhívással fordult a hallgatókhoz, hogy „őrizték meg a forradalom tisztaságát“ és „ne ítélkezzenek az utcán“. Azt javasolták, hogy a bűnösöket adják át a Nemzetőrségnek vagy a hadseregnek. „A személyes bosszú méltatlan hozzánk! Az egész világ figyel minket!“

Az áruló politikusok nem mertek előjönni. Marosán György, aki 1948-ban elárulta Rákosinak a Szociáldemokrata Pártot, november 1-ig bujkált. Nem volt otthon azon a napon mikor „Szabó bácsi“ csoportja jött érte. Amikor hazaérkezett, az ajtónál álló két őr azt kiáltotta. „Menekülj!“ Az Akadémia utcába menekült.

„Ha nem végzett velem a Horthy-rendszer, nem végeztek ki a németek, és Rákosit is megúsztam, miért éppen most öljenek meg? Mondd meg, ha van valami teendő számomra“ — mondta Kádárnak.

Kádár titokzatoskodott: „Nagyon is szükségünk van Rád. Menj a Parlamentbe, majd üzenek Neked.“

A pogromtól legjobban a Nagy Imre körüli funkcionáriusok féltek. Mindnyájan hallottak a lincselésekről. John MacCormac két híres kommunistával találkozott a Parlamentben. Nem is próbálták palástolni, hogy félnek a jövőtől. Azt mondták, hogy az egész kormány fél, hogy 1919-hez hasonlóan kommunistaellenes terror kap lábra.

Nem volt véletlen, hogy a fő kommunista funkcionáriusok azzal a kéréssel fordultak a jugoszláv követséghez, hogy a követségre menekülhessenek, ha szükséges. Szántó Zoltán, aki a legrégebbi párttagok közé tartozik, és még a Pártba lépése előtti dolgokra is emlékszik, elismeri, hogy ő volt az, aki legelőször így tett: november 1-jén Nagy Imre parlamenti hivatalában félrehívta a jugoszláv diplomatát, Szoldaticst, és megkérte, hogy fogadják be feleségét és gyermekeit a jugoszláv követségre, hogy ott biztonságban lehessenek. Egy belgrádi forrás szerint: „Nem a Nagy-csoport, mint ilyen fordult hozzánk

ilyen kérelmekkel, hanem a kormány tagjai és más személyiségek is.“⁵

A győri ellenkormány hangja is felerősödött. A győri Petőfi Rádió 2000 watt teljesítménnyel működött, könnyen elérte Budapestet, és sűrűn ellentmondott a Szabad Kossuth Rádiónak. „Nem ismerjük el ezt a kormányt“ — jelentette ki a Petőfi Rádió. „A választásokig egy felkelőkből álló ideiglenes kormányt követelünk!“ Szigethy Attila október 3-án Győrött megalakította a saját parlamentjét, a Dunántúli Nemzeti Bizottságot, amely egész Nyugat-Magyarországból össze-jött küldöttekből állott.

Nagy aligha utasíthatta el a bajuszos Szigethyt, amikor a győri küldöttség október 31-én délután öt órakor beállított a hivatalába.⁶ A ceglédi küldöttségnek kint kellett várniuk, amíg ő meghallgatta a győri követeléseket, amik között szerepelt a szovjet csapatok kivonása, több párt részvételével titkos választás januárig, ezredestől felfelé a katonai kinevezéseket egy megbízható testület eszközölje, az ideiglenes kormányban a felkelők is benne legyenek, és legyen kinyilvánítva a semlegesség az ENSZ felé.

Nagy igyekezett kemény lenni. Azzal mentegette magát, hogy Hegedűs hívta be a szovjet csapatokat Budapestre. Említette, hogy a dorogi bányászoknak fizetésrendezést ígért. De Szigethy egyik megbízottja megmondta kereken Nagynak, hogy a nép nem bízik benne, és jó lenne, ha lemondana Kovács Béla javára. Nagy Imre arra kérte őket, hogy ne hirdessenek általános sztrájkot, noha elvben támogatja a sztrájkhoz való jogukat: „Megfontolom a sztrájk törvényesítését, ha az Önök követelései nem teljesülnének“ — mondta Szigethynek. Szigethy „parlamentje“ viszont azt szavazta meg, hogy folytatják a sztrájkot.

Nagy Imre megfélemlítése a jobboldal által folytatódott. Október 31-én az Egyetemisták Felkelő Bizottsága hidegvérűen újabb ultimátumot fogalmazott meg, amely ezekkel a szavakkal kezdődött: „A jelenlegi politikai vezetést pusztán ideiglenesnek tekintjük.“ Követelték számos elfogadhatatlan funkcionárius elbocsátását a kormányból és ragaszkodtak ahhoz, hogy legyen még több nem-kommunista a kormányban, köztük Kéthly Anna és az ifjúság képviselője is. „Támogatjuk Nagy Imrét, de csak akkor, ha teljesíti a követeléseinket. Minden eszközt felhasználunk annak érdekében, hogy környezetét megtisztítsuk a sztálinistáktól“ — folytatódott a szöveg.

Münchenben a Szabad Európa Rádió bemondói tudatában voltak,

hogy a fejlemények kényes szakaszba jutottak. November 1-jén a New Yorkba küldött telexben kifejtették politikájukat: „Közvetlenül és közvetve azt tanácsoljuk a népnek, hogy kerüljön minden erőszakot és túlkapást a szovjet csapatok távozásával, valamint az ÁVH-sok és általában a kommunisták utáni vadászattal kapcsolatban.“ Egy további belső irányelv így intézkedett a „forrófejű“ müncheni emigránsokkal kapcsolatban: „Kerüljenek el minden nyílt vagy burkolt személyeskedő állásfoglalást akár pozitív, akár negatív értelemben az ideiglenes kormány tagjaira vonatkozóan.“ Ha a Szabad Európa Rádió most bármely politikust személy szerint támogatna, ez Júdás csókja lehetne az illető számára. Most Magyarország népe egyedül maradt.

Ezen a reggelen, november 1-jén Dudás újságja, a Függetlenség a következő szalagcímmel jelent meg: **„SZOVJET EGYSÉGEK BEÁSTÁK MAGUKAT BUDAPEST KÜLVÁROSAIBAN.“** Az első lapon egy szemtanúi beszámoló olvasható, amelyet az előző nap délután három órakor Fekete Lajos hadnagy tett a kirándulása során. „A Budapest védelmét szolgáló légelhárításunk és ágyúink Rákospalotán egész mostanáig tétlenségre voltak kárhoztatva. Mintegy 450 méterre Rákospalota határától mindenki szeme láttára egy szovjet tankzászlóalj és egy tüzér hadosztály beásta magát. A délután folyamán különböző szovjet egységek időztek Csömör körül.“ (Rákospalota a XIII. kerületben volt, Budapest keleti részén.) Dudás megkérdezte: „Tudatában van-e a kormány, hogy a légelhárító tüzérségünkkel szemben szovjet erők állnak, mégpedig a kivonulásra vonatkozó határidő után is?“

Még akkor, amikor ez a szám újságárusokhoz került, Dudás megtudta a forrásaitól, hogy több szovjet páncélos egység halad a csapi határállomástól Budapest felé Szolnokon, Debrecenen és Nyíregyházán keresztül. Orosz légelhárító egységek őrzik a szolnoki Tisza-hidat és a dunaföldvári Duna-hidat.⁷

A képből valami nyilvánvalóvá vált. A felkelők vezetői kiépítettek egy rádiófigyelő állomást a Műszaki Egyetemen, és az orosz irányítás alatt lévő MÁV rádiótelefon hálózatát megfigyelés alatt tartották. Október 31-én Záhonyból azt jelentették, hogy a szovjet csapatok visszajöttek: a hivatalnokok pontos számokat közöltek.⁸ A Kisgazda Párt K-vonal hálózatán keresztül Száray Zoltán közigazdász megtudta, hogy a szovjet csapatok megszállták Nyíregyházát és útban vannak Debrecen felé (a Kisgazdapárt ugyanis eltávolította a Ma-

gyar-Szovjet Baráti Társaságot a Semmelweis utcai régi székházából.) Percről percre tájékoztatást kapott a szovjet csapatok közeledéséről, mégis késztetést érzett arra, hogy folytassa a Kiszgazda Párt újjászervezését. Barátai igyekeztek meggyőzni: „Menj haza! Verd ki fejedből az egé-szet!” A többiek figyelmeztették: „Az oroszok már Szolnokon vannak.” De ő tovább dolgozott, reménykedvén abban, hogy tévesek a jóslatok, jöllehet akkor már tudta, hogy az oroszok Cegléd nyugati részén vannak.

Október 31-én Szolnok már szovjet kézben volt (a város nincs túl messze a határtól). A felkelők még mindig sztrájkoltak és Nagy Imrével, valamint Kádárral beszéltek. Nagy azt kérte tőlük, hogy vegyék fel a munkát. Azt válaszolták: „Csak akkor, ha a szovjet csapatok kivonulnak Szolnokról és környékéről.”⁹ De valami oknál fogva itt a forradalom ügye rosszra fordult. A miskolci felkelő Rádió figyelmeztetett, hogy a Szolnoki Forradalmi Tanács összeomlott, és a helyi adó újra ÁVH-s kézben van. Ráadásul a szovjet csapatok lefegyverezték a városban lévő tüzérségi egységeket.¹⁰

Azért történt-e ez, mivel éppen Szolnokon volt beszállásolva a Szovjet Főparancsnokság, avagy a rejtély kulcsa Kádár hirtelen feltámadt érdeklődésében rejlik ama küldöttség iránt, amely Szolnokról meglátogatta őt október 30-án, és a felfordulás közepette útmutatást kért tőle? Kádár kézzel írt levélben válaszolt a szolnokiaknak, amelyben felszólította a Párthoz hű embereket, hogy álljanak munkába.

„Kedves munkás testvéreim! Szolnok küldöttjével, Bujáki Ferencsel egy nehéz időszak utolsó napjaiban találkoztam, amelyek egyben egy új fejlődési szakasz első napjai. Üdvözlétünket küldjük Önöknek. Minden őszinte és jó szándékú magyar hazafi egyesített erejével állítsák helyre a rendet és vegyék fel újra a munkát, ami az élet alapja. Azok, akik hisznek a kommunista eszményben, a múlt salakjától megszabadulva bízzanak a jövőben. Mi az igazi eszményt tiszta eszközökkel fogjuk szolgálni, és a szocialista Magyarországnak győzni fog. Kádár János.”¹¹

Az amerikai követség nem látott sok okot arra, hogy a jövőben bízzék. A katonai attasé már értesült arról, hogy szovjet csapatok hatolnak be az országba Csapon keresztül. A zavarba ejtő az volt, hogy a hivatalos Rádió hírei még mindig az oroszok kivonulásáról szóltak.¹² Spencer Barnes munkatársai három szovjet tábor helyét azonosították a hármas és négyes út mentén, amik a főváros keleti részén

vannak. A követ Washingtonba azt táviratozta, hogy most még nem lehet biztosan megállapítani, hogy ezek szervizállomásai-e a szovjet tankoknak, vagy az oroszoknak „az a tervük, hogy a főváros közelében maradnak”.¹³ Második táviratban azt jelentette, hogy az anarchia folytatódik, és a jobbratolódás aligha fog tetszeni a szovjeteknek. Ki-fejezetten felhívta a figyelmet a második szovjet beavatkozás veszélyére. Azt ajánlotta, hogy az USA sürgősen nyilatkozzék meg, sűr-geesse a törvényes rend helyreállítását és ajánljon fel mihamarabbi gazdasági tárgyalásokat „Magyarország ideiglenes kormányával”.

Egisto Corradi olasz újságíró a reggel folyamán kiutózott a fővá-rosból a Balaton felé, és azt tapasztalta, hogy az orosz légierő már ak-cióban van, az orosz tankok úgyszintén. A tankok szemmel láthatóan most érkeztek meg a határon keresztül.¹⁴

Ebben az időben Dudás felső kapcsolataitól már tudta, hogy a fel-kezők elvesztették a csatát. Október 30-án hírül adta az újságja, hogy november 1-re minden forradalmi erőt vár a Népstadionba, hogy ott megalakuljon a Nemzeti Forradalmi Bizottmány, mint a Nagy-rend-szer egységes, országos méretű ellenereje. A Budapestet körülvevő oroszok megghiúsították ezt a tervet. Csak akkor tudta volna az ország egész területéről Budapestre hozni a felkelőket, ha elegendő repülő-gepe lett volna, de most az oroszok a Budapestén lévő repülőtereket is elfoglalták. Ezért a Függetlenség e napi számában Dudás határozat-lan ideig elhalasztotta ezt a kongresszust. „Arra kérjük a forradalmi testületeket, ne küldjék jelöltjeiket Budapestre, mert el akarunk kerül-ni minden felesleges vérontást. A kongresszus új időpontját a Függet-lenség megfelelő időben közölni fogja.” November 1-jén Dudás azt az üzenetet küldte Győrbe a Dunántúli Nemzeti Tanácsnak, hogy ő maga, mint a Nemzeti Forradalmi Tanács elnöke kész elismerni őket ellenkormányként.¹⁵

Ezen a reggelen Nagy Imre nem hagyhatta figyelmen kívül a je-lentéseket. Több szovjet tank átlépte a határt és Debrecenen, valamint Szolnokon át Budapest felé tartott. A miniszterek benyomulnak Nagy Imre szobájába, fészületlenül, rendetlen öltözkében. „Hogyan lehetsé-ges mindez most, mikor megkezdjük a rend helyreállítását?” — kér-di a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány egyik tagja. A belső kabinet összeül. Bizonyos kínos lépéseknek kell most következniük. Nagy ar-ca a szokásos pelyhüdséget mutatja. „El kell kerülnünk a pánikot” — dörögte. Át kell vennie a külügyminiszterséget is. Eddig Heltai Györgyre mint külpolitikai tanácsadójára támaszkodott.

Az első lépése nem igényelt bátorságot. Táviratot küldött Vorosilov marsallnak, a szovjet államfőnek:

„Hivatkozva a szovjet kormány legutóbbi Nyilatkozatára, amely szerint a szovjet kormány kész tárgyalni a magyar kormánnyal és a Varsói Szerződés más államaival a szovjet csapatoknak Magyarország területéről való kivonulásáról, a magyar kormány kéri a szovjet kormányt, hogy jelöljön ki egy küldöttséget, hogy a tárgyalások mihamarabb megkezdődhessenek. Kéri a szovjet kormányt, hogy jelölje meg az időt és a helyet ...“

De a szovjet követet, Andropovot is magához kérte, aki megérkezésekor nyájas és higgadt volt. Nagy említést tett neki az új szovjet csapatok érkezéséről: „Ez a bevonulás a Varsói Szerződés megszegését jelenti, és a kormányom fel fogja mondani a szerződést, ha ezek a csapatok nem vonulnak ki.“ Az orosz állította, hogy neki erről nincs tudomása, de megígérte, hogy érintkezésbe fog lépni Moszkvával. „Tájékoztatni fogom Önt, mihelyt választ kapok“ — ígérte.

Nagy Imre csak akkor jelentette be az egypártrendszer felszámolását, amikor már minden megszűnt párt megkezdte működését. Ez a bejelentés október 30-án történt. Ugyanezen a napon újra megkezdte a működését a Kiszgazda Párt, amely az 1945-ös választások alkalmával a 409 parlamenti hely közül 246-ot szerzett, és a Szociáldemokrata Párt, amely 70 mandátumnak volt a birtokosa. A Nemzeti Parasztpárt, amelynek akkor 23 képviselői hely jutott, a következő nap Petőfi Párt néven alakult újjá, amelynek három vezetője Farkas Ferenc, Bibó István (a jogász) és a győri Szigethy Attila volt. Farkas azt követelte, hogy a Nagy Imre kormány helyett egy legfelsőbb Nemzeti Tanács vegye át a hatalmat Kodály Zoltán elnöklete alatt. (Kodály idős zeneszerző volt, aki még Münnichnél is különösebb házasságot kötött). A következő néhány nap alatt egy csomó töredék párt alakult: a Demokrata Néppárt, a Katolikus Néppárt és még mintegy negyven másik párt.

November 1-jén a Kiszgazda Párt megkezdte napilap, a Kis Újság kiadását, amelynek a vezércikke követelte, hogy a köpönyegforgatókat ki kell rúgni a Pártból (ez jelentette Erdeit, és talán még magát Tildyt is). Ezzel egy időben jelent meg újra a Népszava, a Szociáldemokrata Párt lapja, és a Szabad Szó, a Nemzeti Parasztpárt újsága.

Nagy jelentőségű tény volt, hogy Nagy Imre koalíciós kormánya

abból a négy pártból tevődött össze, amely az 1945-ös választások alkalmával a 4 717 256 szavazatból 4 632 972 szavazatot kapott, és a 409 parlamenti helyből összesen 407 helyet szerzett meg. Hitler háború előtti népszavazása óta egyetlen államfő sem dicsekedhetett ekkora támogatottsággal. November 1-jén egy olasz újságíró előtt¹⁶ Tildy Zoltán kifejtette: „A kormány fő célja előkészíteni az 1957. januári szabad választásokat. A választások titkosak lesznek (meghívjuk megfigyelőnek a nyugati hatalmakat), és több párt indul: a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt.“

Ezen a napon sovány, gyűlölettel teli arcok, a korábbi elítéltek ezrei jelentek meg az utcán. Az ügyészségen Forradalmi Bizottságot állít fel egy fiatal ügyvéd: Kovács László. Ez a Bizottság elbocsájtotta a Legfőbb Ügyészt, Non Györgyöt és tárgyalásokat kezdett az Igazságügy-minisztériummal a politikai foglyok szabadon bocsájtása érdekében. Bizottságok utaznak el az olyan munkatáborokba, mint Dunapentele, Pálhalma és Bernátkút, és megvizsgálják ott az iratokat. Az elítéltek ezreit azonnal szabadlábra helyezik, például elengedik a dorogi szénbányában dolgozó, kényszermunkára ítélt 585 személyt is.¹⁷

Hangos kampány kezdődött Boldizsár Iván lapjában, a Hétfői Hírekben a Gyorskocsi utcai, a Zalka Máté laktanyában lévő és a hüvösvölgyi ÁVH-börtönökben sínylődő ÁVH által foglyul ejtett szabadságharcosok szabadon bocsájtásáért.¹⁸ A kőbányai Gyűjtőfogházban lévő rabok hallották a lövöldözést és a robbanásokat, de ők azt mondták, hogy csak katonai gyakorlatokról van szó, majd eltűntek a kommunista jelvények az egyenruhákról. Október 31-én érkezett meg egy Ikarus buszon Kovács, a felkelő ügyvéd a szabadulási dokumentumokkal.¹⁹ Sápadt arcok jelentek meg a cellák ablakaiban; voltak olyan rabok, akik 1944, illetve 1945 óta voltak itt. Kovács celláról cellára járt és átadta a dokumentumokat, Bakondi alezredes, az új börtönparancsnok társaságában. Bakondi megkérte a rabokat, hogy töltsenek még egy éjszakát a börtönben mint az ő vendégei, amíg a ruháikat kiosztják. A 800 rab folyosóparancsnokokat választott, és türelmesen várt reggelig, amikor tízesével elengedték őket. Már kora hajnalban ott csoportosultak az asszonyok és a gyermekek a börtön kapuja előtt. Voltak rabok, akiket senki sem várt, ezek csöndesen megszorították egymás kezét és eltűntek az utca forgatagában. Voltak, akik fegyver után néztek. A megfontoltabbak egyenest nyugatra

távoztak.

November 1-jén a felkelők 812 politikai foglyot engedtek el a Gyűjtőfogházból. Másik 113 fogoly, aki „köztörvényesnek” minősült, november 2-án és 3-án szabadult. A szabadult „köztörvényesek” olyanok voltak, mint például az a kőműves, aki „ellopta” saját szerzőségeit, hogy megmentsse az államosítástól, ezért az ilyen foglyoknak az elengedése nem váltott ki megdöbbenést. Az viszont igen, hogy egyedül a Gyűjtőfogházban 812 politikai foglyot őriztek. Az országban összesen 17 000 politikai foglyot, „köztörvényest” és a szocialista törvényesség egyéb áldozatát engedték el ezekben a napokban.

A közvélemény még nem szerzett tudomást a Parlamentben november 1-jén kibontakozó drámáról, amíg Nagy Imre Moszkva válaszáért várta tiltakozására. A tér üres volt, kivéve azokat az asszonyokat, akik keresztet vetettek magukra és imádkoztak az épület fala mellé helyezett gyertyák előtt. A zürichi Tagesanzeiger tudósítója, Roland Nitsche közlése szerint, amikor a Duna szállóban szobát foglalt, a nagy előcsarnok sötét volt, és egy zászlóval díszített asztalon egy gyertya égett egy pincér emlékére, akit az utcai harcok során gyilkoltak meg.

A tudósító elment a híres Corvin közbe is. A mozi — a felkelők főhadiszállása — kiégett, de az ágyú még mindig ott állt a mozi előtt. A mozi bejárata fölött a felirat: „Az előadás a közönség kívánságára továbbra is műsoron tartva.” Néhány kölyök állt őrt az épületen kívül, gondozták a gépfegyvereket és a kézigránátokat. Vannak felkelők, akik orosz dzsekit viselnek. Nitsche így ugratta az egyiket: „Tudod-e egyáltalán, hogyan kell löni?” Valamelyik kiáltott valamit, és a fegyveres törpék odavonszolták az újságírókat a kiégett épülethez, és zajongtak, mint a papagájok. Valaki tolmácsolta számára: „Azt az épületet mutatják Önnek, ahol harmincan három napon át kitartottak az ÁVH-sokkal szemben.” Ők kenték be az utcákat szappannal, hogy késleltessék a szovjet páncélozott járműveket.

Nitsche visszament a Duna szállóba és ezt írta: „Hihetetlen, hogy ezek a rongyos kölykök meghaltak a barikádokon Európáért, mialatt az európai diplomaták a frakkjaikban jegyzékekkel és eljárási problémákkal foglalkoztak. Ha valaha eljön az ideje, hogy emléket állítsanak a magyar hősöknek, nem szabad megfeledkezni arról, hogy emlékművet állítsanak az Ismeretlen Magyar Gyermekeknek.”

A szálló éttermében a kimerült angol újságírók, Paul Sargent és Jeffrey Blyth dolgoztak a történetükön. Blyth az asztalra tett írógépén

gépelt. Éppen most kapott egy táviratot a Sunday Dispatch-től: „Sürgös... Szeretnénk, ha készítené egy lehető legtokéletesebb interjút Mindszenty bíborossal. Az ír kiadás nagy példányszámban elfogyna... Bízunk benne, hogy segít nekünk, ha lehetséges.“

A Várban Mindszenty kihallgatást tart. Tildy Zoltán, Kovács Béla és Maléter tábornok arra kéri, hogy támogassa Nagy Imrét. De Mindszenty ennek fejében kéri, hogy ő vezethessen egy Keresztény Demokrata Pártot. Spencer Barnes megállapítja, hogy egy ilyen párt jó eséllyel indulna a választásokon, de úgy érzi, hogy a makacs, idős primás árt az ország érdekeinek azzal, hogy éppen most ilyen árat kér.²⁰

Az ősz hajú, fekete kabátban lévő szociáldemokrata vezető, Kéthly Anna, akinek az arca a börtönben eltöltött évekről tanúskodik, ezen a reggelen utazott el a Szocialista Internacionálé bécsi rendkívüli ülésére. A reggeli Népszavában óva intett attól, hogy „az ellenforradalom“ győzzön. Mielőtt elutazott, Herbert Wehner elkeseredett hangulatban telefonált neki:

„Mit akar csinálni Nagy Imre?“

„Fel akarja bontani a Varsói Szerződést!“

„Önök még kettőig sem tudnak számolni! Mindszentyt akarják és egy fasiszta puccsot Magyarországon?“

Kéthly azt tapasztalta, hogy a ferihegyi repülőteret az oroszok ellenőrzik, ezért a Manchester Guardian riportere a saját autóján vitte el Bécsbe. Marxista eszméivel baloldaliabb volt sok szocialistánál, akikkel most Bécsben találkozik, és sok kommunistához hasonlóan ő is a lelkében hordta a „fehér terror“ okozta sebeket. Wehner, a nyugatnémet párt elnöke sokáig emlékezik Kéthly elbeszélésére, hogy miként fajult pogrommá az ÁVH-sok iránti gyűlölet. Három héttel később Wehner Kéthly Annát idézve mondja: „Orgiához hasonló folyt mindazok ellen, akiről azt állították, hogy a Párt tagjai vagy funkcionáriusai. Nemcsak őket, hanem feleségüket és gyermekeiket is bántalmazták és megölték. Nemcsak megölték őket, hanem a mérszarlást olyan módon hajtották végre, hogy az minden képzeletet felülmúl.“ Kéthly még azzal is vádolta Mindszenty bíborost, hogy ezeknek a „fehér elemeknek“ a zászlóvivője.²¹

Mielőtt Kéthly Anna helyettese, Révész András elutazott Bécsből, az Osztrák Szociáldemokrata Párt elnöke, Otto Probst átadott neki 20 000 dollárt és 500 angol fontot szociáldemokrata pártcélokra. Olasz kollégájának, Matteo Matteottinak a bőröndje is duzzadt volt, amikor

Budapestre utazott. (Megérkezésekor megmutatta a bőrönd tartalmát egy olasz újságírónak.)

Kéthly Anna arra ösztönözte a külföldi szocialistákat, hogy ne utazzanak Magyarországra, mert az nagyon veszélyes. Révész és Matteotti Sopronon keresztül minden baj nélkül Magyarországra ért.²² Maga Kéthly Anna sohasem tért vissza Magyarországra. Ebben nyilván megakadályozták a szovjet csapatok a határnál.

November 1-jén Budapesten dél felé járt az idő. A szlovákiai adók zavarták a győri adásokat. Nagy Imre hivatali helyiségében munkások verődtek össze, akik hangoztatták, hogy a Budapest külvárosai-ban lévő házaik környékén szovjet katonák vannak. Losonczy vagy Tildy fogadta őket. Egy Győrbe visszatérő egyetemista küldöttség arról számolt be, hogy álló szovjet tankoszlop mellett haladtak el. A dr. Kiss Sándor által vezetett Kisgazda és Nemzeti Parasztpárti küldöttség azt követelte, hogy a szovjet követ adjon magyarázatot a szovjet csapatmozgásokról.²³ A jelentések ellenőrzésére küldött felderítő repülőgépet Debrecen térségében a szovjet tüzéség lelőtte. Ezek háborús cselekmények voltak.

Nem sokkal később megérkezett Maléter új tábornoki jelvényeivel és megerősítette, hogy szovjet tankok százai lépik át a keleti határt. Ezek egybeolvadnak a Budapestről kivonult tankokkal. Más tankok Budapeستől nyugatra csoportosulnak. „Harapófogóba vagyunk fogva!” — rontott be valaki. Elhatározták valamennyien, hogy minderről hallgatnak, enélkül is nehéz volt nyugalomra bírni az embereket. Maga Maléter távozott és a Kilián laktanyában sajtókonferenciát tartott: „Magyarország népe eléggé érett ahhoz, hogy ne tekintsen provokációnak azonnal minden késlekedést a külföldi vezetők által tett ígéretekkel kapcsolatban.”

Délben Nagy Imrének átadták a telefonkagylót. Andropov követ volt a vonalban; nyájas és barátságos volt, mint mindig. Beolvasta a telefonba azt a táviratot, amit Moszkvából kapott nemsokkal előbb. A szöveget Nagy Imre lefordította magyarra a miniszter társainak. A Kreml tartja magát az október 30-i nyilatkozathoz, és megígéri, hogy tárgyalásokat kezd a szovjet csapatok kivonásáról. A távirat javasolja, hogy nevezzenek ki vegyes bizottságokat, amely megtárgyalja a kivonulás politikai és technikai kérdéseit.

Ez Nagy Imrét nem győzte meg. „De mi a helyzet a panaszainkkal kapcsolatban? Megígéri, hogy azonnal megszűnnek a szovjet csapatmozgások?”

„A határt csak azért lépik át a szovjet csapatok, hogy tehermentesítsék azokat a csapatokat, amelyek a közelmúltban harcoltak, és annak érdekében, hogy megvédjék az orosz polgári lakosságot“ — morgogta Andropov.

„Nem érdekelnek a mentetgetések“ — szakította félbe Nagy Imre. „Követelem, hogy a szovjet kormány egy órán belül válaszoljon a panaszainkra. Ha a szovjet beszivárgás nem áll meg, az Egyesült Nemzetekhez fordulok.“ Andropov a szavát adta, hogy több csapat nem fog érkezni.

Moszkva nyilvánvalóan az időt húzta. Minden szem Nagy Imrére szegeződött. Sápadt volt, de összeszedett. Heltai György így emlékszik vissza: „Azt a következtetést vontuk le, hogy az oroszok vagy provokálni akarják a magyar népet, hogy támadja meg őket, és akkor leverik a forradalmat, vagy harc nélkül akarják elfoglalni Magyarországot. Csak egy módja van annak, hogy megmentjük országot: kilépünk a Varsói Szerződésből és kinyilvánítjuk Magyarország semlegességét.“²⁴ Nagy Imre őt utasította a két dokumentum megfogalmazására. Később a perében úgy nyilatkozott, hogy nem ő, hanem Tildy játszotta a vezető szerepet ebben a döntésben. De ebben mindenki egységes volt. Természetesen Nagy Imre már 1955-ös titkos írásaiban is hajlott a semlegességre. A jelenlegi válságban ez tűnt az egyedüli útnak a nép kívánságainak a teljesítésére, és ugyanakkor garantálta a Szovjetunió felé azt is, hogy az ország nem szándékszik ellenséges szövetséghez csatlakozni. Mindenesetre kétségbeesett sakkhúzás volt.

Gyorsan elő akarták keresni a Varsói Szerződés 1955-ös tényleges szövegét és titkos záradékát. Nagy Imre valószínűleg a záradékot akarta ürügyül felhasználni a kilépésre, mivel azt nem hagyta jóvá a Parlament. Sem Nagy Imre titkárságának, sem a Külügyminisztériumnak nem volt a szerződésről másolata. Maléter megállapította, hogy az egyik barátja hazavitte és a sok hely közül éléskamrájába tette. Telefonált az illetőnek és ezt mondta: „Tibor, parancsolom, hogy egy órán belül hozd be ide.“²⁵

Ekkor már délután 2-re járt az idő. Nagy minisztertanácsi ülést hívott össze, amelyen a különböző pártok vezetői is részt vettek. Ez az ülés történelmi jelentőségűnek bizonyult. Tildy megjegyezte, hogy valaki kitűzött egy falragaszt nemzetiszínű keretben és a Kossuth-címmel, amelyen ez állt: „Éljen a független és semleges Magyarország!“²⁶

Nagy azt mondta a jelenlévőknek, hogy az Andropovnak adott ha-

táridő lejárt. A miniszterek úgy határoztak, hogy Nagy egy személyben külügyminiszterként is működjék. Egy nyilatkozatot fogalmaztak meg. „Ez a változás szükséges a Magyar Népköztársaság kormánya új, független politikai irányvonalának megerősítésére. A közvetlen feladat ... azonnal tárgyalásokat kezdeni a Varsói Szerződéssel és a szovjet csapatok kivonulásával kapcsolatban.“

Azután telefonált a szovjet követnek, egyre nagyobb méltatlankodással: „Katonai szakértőim megállapították azt a tényt, hogy az utóbbi 3 órában még több szovjet katona lépte át a határt. Az Ön kormánya újra meg akarja szállni Magyarországot, a saját nyilatkozata ellenére. Ezért Magyarország azonnali hatállyal kilép a Varsói Szerződésből.“

Ezt követően Nagy Imre ismertette a kormánynak a Semlegességi Nyilatkozat Heltai általi fogalmazványát, amely az Egyesült Nemzetek főtárgyalójához volt címezve:

„A Magyar Népköztársaság kormányához megbízható jelentések érkeztek arról, hogy további szovjet egységek hatolnak be Magyarországra területére. A miniszterelnök külügyminiszteri minőségében értesítette erről Andropov urat, a Szovjetunió magyarországi rendkívüli és teljhatalmú követét és legerősebb tiltakozását fejezte ki újabb szovjet egységeknek Magyarországra való behatolása ellen. Követelte ezeknek a szovjet erőknek azonnali kivonását. Kijelentette a szovjet követ előtt, hogy Magyarország azonnal kilép a Varsói Szerződésből és ezzel egyidejűleg kinyilvánítja semlegességét. Kéri a négy nagyhatalom segítségét az ország semlegességének megvédéséhez.

A Magyar Népköztársaság kormánya ezt a Semlegességi Nyilatkozatot 1956. november 1-jén tette meg, ezért kéri Excellenciádat, hogy az Egyesült Nemzetek Szövetségének következő közgyűlése tűzze napirendre Magyarország semlegességének a négy nagyhatalom által való megvédésének a kérdését.“

Délután négy órakor a kormány jóváhagyta ezt a nyilatkozatot. (Kádár, mint a Párt vezetője, nem fejezte ki tiltakozását.)²⁷ A pártvezetőségéből csak a régi moszkoviták: Szántó Zoltán és Lukács György voltak a Varsói Szerződésből való kilépés ellen.²⁸ A kormány úgy döntött, hogy a szovjet követtel közlik ezt a nyilatkozatot. Közben az ablakon át behallatszott a harangszó, amely a halottak emlékére szólt.

Amikor ezt a jelentős határozatot titokban meghozták Budapesten, New Yorkban reggelre járt az idő. Délelőtt 10 óra 26 perc van, amikor az ENSZ székházának a 20. emeletén váratlanul kattogni kezd az MNY O544-es telexgép.²⁹

„Egyesült Nemzetek, New York.... Vonalban vannak?”

A válasz igenlő.

„Magyar Külügyminisztérium” — azonosította magát az adóállomás.

Ezt a bemutatkozást egy kódkönyv segítségével fejtették meg New Yorkban. Erre nagy izgalom támadt: a Nagy-kormány táviratozik Budapestről Bécsen keresztül (BP 679-es állomás), ahonnan rádióval közvetítik Manhattanbe. A BP 679 kilencszer kéri, hogy az ENSZ vezetője azonosítsa magát. 10 óra 42 perckor a következő szöveget veszik New Yorkban: „Az ENSZ titkárságának. Ha Önök foglaltak, néhány perccel később újra jelentkezem. Minden rendben? Kérjük a választ.”

Az ENSZ válaszol: „Nem vagyunk foglaltak.”

Ezek prófétai szavak voltak. Délelőtt 11 óra 14 perckor az összeköttetés megszakadt. Egy órán keresztül csend volt, semmi egyéb. Úgy látszik, Budapest különleges összeköttetéssel próbálkozik. De miért?

Az olasz újságíró, Alberto Cavallari most érkezett meg a Parlamentbe a londoni New Statesmann tudósítójának, Bruce Rentonnak társaságában. Az újságírókat két piszkos, géppisztolyos katona vezette fel a Parlament lépcsőin és kalauzolta a bizánci stílusú, márvánnyal és aranyozással díszített folyosókon keresztül. Minden fordulóban állt egy géppisztolyos személy. Az orosz egyenruhába öltözött katonák ezeken az aranyozott folyosókon az 1917-es forradalmi Oroszország atmoszféráját idézték. A kormány ülésezik — mondták az újságíróknak, ezért az előszobában ültették le őket. Egyszer csak kinyílt az ajtó és megpillanthatták Kádárt és Nagy Imrét hátulról. Felismerték az ezüstös hajú, elegáns kék öltönyben lévő Tildy Zoltánt. Izgatottnak látszott és felemelte hangját.³⁰ Kovács Bélát nem látták, azt mondták, hogy beteg.

Negyedóra elteltével megjelent Boldizsár Iván, a veterán főszerkesztő és ezt mormogta: „Túlságosan jobbra tolódtunk. Ezt Oroszország sohasem fogja megengedni.”

Délután öt órakor egy Zil állt meg a Parlament előtt, és Andropov

bevonult az épületbe. Nagy Imre a kormány jelenlétében ünnepélyesen felolvasta Andropovnak a Semlegességi Nyilatkozatot: Andropov passzív maradt. Csak annyit kérdezett, hogy a magyarok visszavonják-e az ENSZ-hez folyamodásukat, ha a szovjet csapatok kivonulnak Magyarországról.

Rövid idő elteltével Boldizsár újra kibotorkált, megragadta Cavallari karját és ezt mondta: „Van autója? Akkor használja arra, hogy elmenekül az országból! Ne vesztegetse az időt, hogy itt szenzációra vár! Később, amikor lesz, nem fogja tudni kijuttatni!” Angolul beszélt, gyorsan és halkán. Bruce Rentonnal közölte, hogy a minisztertanács félórán belül ki akarja nyilvánítani Magyarország semlegességét és kérni akarja az ENSZ védelmét. „Orosz csapatok vették körül Budapestet. Pesszimista vagyok. Remélem, nyugodtan közölhetem ezt, hisz úgysem tudja továbbítani!”

Boldizsár Renton révén üzenetet küldött nyugati rokonai részére, kezét rázott vele, és kérte, távozzék azonnal. Így magyarázta: „A szovjet követ megpróbálja Nagy Imrét erről az egésztől lebeszélni. Ha ez nem sikerül neki, a szovjet csapatok bevonulnak Budapestre és el fogják foglalni ismét. Az Isten szerelmére kérem, menjen! Én éppen most küldtem el feleségemet Párizsba.” (Felesége francia származású.)

Öt perccel később Andropov sietett el mellettük. Cavallari hallotta, hogy valaki ezt mondja: „A Nagy-kormányban az antikommunista erők kerekedtek felül. Ma este már nem vagyok itt.” Andropov nyomában Losonczy jött, és az újságírókkal hivatalosan közölte, hogy Magyarország kilépett a Varsói Szerződésből és az ENSZ-hez fordul. Telefonüzenet ment a Külügyminisztériumba. 5 óra 30 perc volt. A telexgép kezelője bekapcsolta a vonalat, amit már korábban használtak, és új üzenetet küldött az ENSZ épületébe.

„Budapest jelentkezik. Kérem, készen állnak?”

New Yorkban déli 12 óra 30 percet mutatott az óra. A tisztviselők körülállták a gépet, és tátott szájjal, lélegzetviesszafojtva figyelték Nagy Imre történelmi nyilatkozatát. Hat perc múlva New York igazolta a vételt. 12 óra 27 perckor Nagy Imre a „mindent vagy semmit” jegyében törvényesen az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez fordult és a világszervezet gondjaira bízta népe sorsát.

41. LÁTTA-E VALAKI KÁDÁRT?

November 1-jén este a folytatódó szovjet invázióval kapcsolatos híreket hivatalosan még nem hozták nyilvánosságra. Budapesten a hangulat mesterkéltén vidám. A nép úgy gondolja, hogy győzött, gondolják, öröké szabadok. Az emberek nyugodtan sétálnak az utcákon, mintha vasárnap lenne. A városközpont sincs fényesen kivilágítva, még békeidőkben sem, és ott most majdnem teljes sötétség honol, csak a gyertyák fénylenek az ablakokban: Mindenszentek ünnepe van. Az amerikai követségen menedéket találó amerikai családokat hazaengedik. Katona Géza keresgél és talál egy gyertyát, amit meggyújt a harmadik emeleti ablakban.

Távolból, a Moszkvai Rádió propagandaosztályán, ahol Nagy Imre és Rákosi Mátyás is dolgozott a második világháború alatt, egy magyar hang méltatlankodva mondja: „Mennyi mocskos vád hangzott el már a Szovjetunió ellen a magyarországi eseményekkel kapcsolatban! A szovjet kormány hűségeseen követte Lenin elveit más népek szuverenitásának tekintetében, és még csak nem is gondolt arra, hogy erőszakosan Magyarországra kényszerítse az akaratát vagy beavatkozzék a belügyeibe.“

Ennek ellenére Nagy Imrének a szovjet követhez intézett tiltakozását átadták késő este a Külügyminisztériumban a többi ország követeknek, a Semlegességi Nyilatkozattal és Nagy Imre kérésével, amivel a négy nagyhatalomhoz fordul segítségért a semlegesség védelmére. „A szovjet követ átvette a miniszterelnök-külügyminisztertől a Nyilatkozat szövegét a tiltakozó jegyzékkel együtt és megígérte, hogy az azonnali válasz érdekében megkérdezi kormányát.“¹ Este 6 óra 13 perckor a dokumentumot a magyar néppel is közölték.

Nagy Imre átment a Parlament épületében lévő Rádió stúdiójába, az adást megszakították, eljátszották a Himnusz, és Nagy Imre este nyolc óra előtt néhány perccel felolvasta a Semlegességi Nyilatkozatot. A szöveg érzelmekkel telített és színpadias; a nyelvezet minden, csak nem a megszokott, hivatalos nemzetközi egyezmény nyelvezete.² Milyen fajta „semlegességről“ van szó? Örök semlegességről, mint Ausztria esetében? Feltétlen semlegességről, vagy fegyveresről? Nagy nyilatkozata nem alkalmazott semmifajta jelzőt. Világos, hogy több volt, mint csupán a semlegesség kinyilvánítása. Füg-

getlenségi nyilatkozat volt, egyoldalú felmondása a Varsói Szerződésnek, noha ez a körülmény meg sem volt említve.³ Majd a Rádió folytatta rendes programját, Mozart Requiemjének sugárzását.

New Yorkban az ENSZ épületében kora délután volt. Csak öt nap telt el azóta, hogy Kós Péter elkeseredetten ellenzett minden beavatkozást az ENSZ részéről a magyar belügyekbe. Most Nagy Imre kéri a beavatkozást a valamennyi követnek francia nyelven átadott jegyzékben, a Rádió által és abban a telexüzenetében, amit az ENSZ palota 20. emeletén vettek. Egy különleges üzenetrögzítőt helyeztek a titkárságra. Érkezésének időpontját rábélyegezték: déli 12 óra 35 perc. De Dag Hammarskjöld hivatalában ebédidő van. A telexüzenetet elfedték más papírok, és a főtítkár dühös sajtófőnöke csak délután két órakor ásta elő (akkor már ezt a hírt a különböző hírügynökségek is megerősítették).

Ez a közlés nem érkezhetett volna alkalmatlanabb időben. A közgyűlést ugyan délután 5 órára már korábban összehívták, de a Szuezi-csatorna és nem Magyarország miatt. Eisenhower és Dulles eldöntötték, hogy megleckéztetik Angliát és Franciaországot, és gondolataikban most nem volt másnak helye. Cabot Lodge megkapta az eligazítását. A harmadik világháború lehetségesnek tűnt, és rossz előérzet gyötörte a titkárság idegeit. Korábban azt a hírt kapták Budapestről, hogy a válság elmúlt, és senki sem sietett előhozni egy új hírt. Nagy felhívását valamennyi küldött megkapta — de nem volt rajta elsőbbségi megjelölés. Legtöbb küldött ügyet sem vetett rá. Hogyan reagált maga Washington? Nagy jegyzékéről az összefoglaló délután 2 óra 5 perckor ért az Amerikai Külügyminisztériumba.⁴ Délután 2 óra 40 perckor válaszoltak Spencer Barnesnek: „A Külügyminisztérium sürgősen felhívja erre az USA legmagasabb kormánytisztviselőinek figyelmét.” De Dulles jelenleg repülőgépen ült, útban New Yorkba, és Anglia elítélését tartalmazó nyilatkozatot vitt magával a táskájában.

A 42. utca végén a torony magasságú, cipődoboz alakú épületben közeledett a délután. A katolikus küldötteknek egy nem-hivatalos csoportja, amelynek a kubai dr. Emilio Nunez-Portuondo volt a vezetője (Kuba a szovjet gyarmatosítás élénk ellenzője volt) egyénileg támogatni akarta Nagy Imre segélykérő felhívását. Ám sok megbízott azért tiltakozott a napirendre tűzés ellen, mert a közgyűlést más miatt hívták egybe. Ezenkívül Magyarország ügye még a Biztonsági Tanács előtt volt, és így a közgyűlés még nem tárgyalhatta. Mások az-

zal érveltek, hogy Nagy Imre a következő közgyűléshez fordult, ami november 12-én ül össze. Ez az ellenvetés megoldható volt arra a táviratra való hivatkozással, amelyet Nagy Imre Hammarskjöld főtítkárnak az első távirat után 18 perccel küldött: „*Van szerencsém tájékoztatni Önt, hogy Szabó János úr, az állandó küldöttség első titkára fogja képviselni a Magyar Népköztársaságot az Egyesült Nemzetek közgyűlésének különleges ülésén, amelyet 1956. november 1-re hívtak össze New Yorkba.*” Hammarskjöld hivatala látható zavarában később tagadta ennek a táviratnak a létezését (és annak rendje és módja szerint helyesbítette).

Így a félreértés a határozatlansággal és késlekedéssel párosult. A délután öt órakor kezdődő közgyűlés csak a szuezi kérdést vitatta meg. Magyarországot csak egy ízben említették, amikor Anglia nevében Sir Person Dixon szembeállította az Egyesült Királyság szuezi akcióját a Szovjetunióéval, amely „a Magyarország feletti uralom állandósítását” célozza. Foster Dulles a beszédje során egyáltalán nem tett említést Magyarországról. Hajnali 3 óra 30 perckor az USA Angliát, Franciaországot és Izraelt elítélő határozati javaslatát a közgyűlés túlnyomó többséggel elfogadta.

Csak most került szóba Magyarország. Olaszország nevében Vitetti felállt és egy felszólalás alkalmával kijelentette: „Remélem, hogy az Egyesült Nemzetek — és ha szükséges, annak különleges sürgősséggel összehívott közgyűlése — minden lehetőt meg fog tenni a magyar nép kérésével kapcsolatban.” Leült, de határozat nem követte szavait, hanem ehelyett méltatlankodó beszédek következtek Szezezről. Hajnali négy órakor Dulles ismét Szezezről beszélt és a vita befejezésekor megemlítette Magyarországot: támogatta Vitetti javaslatát.⁵ Dulles ezt mondta: „Remélem, hogy ez az ügy, ami jelenleg a Biztonsági Tanács előtt van, nemsokára idekerül...” Ez az újságok szalagcímeinek szóló szavak voltak, a valóságban a még nagyobb halogatást biztosították. Az igazi hatalom a közgyűlésben testesült meg. A Magyarországra vonatkozó egész terméketlen vitát a magyarok számára az Amerika Hangja és a Szabad Európa Rádió közvetítette.

Amikor Dulles visszarepült Washingtonba, a New York Times ezzel a szalagcímmel jelent meg: **„SZOVJET TANKOK VESZIK ISMÉT KÖRÜL BUDAPESTET; NAGY ELLENSZEGÜL, AZ EGYESÜLT NEMZETEKHEZ FORDUL.”**

Budapesten többeknek nem tetszett Nagy kihívása. Egyik ilyen ember volt Münnich, aki már egy hete nem találkozott gyönyörű sze-

retőjével, Etelkával. Telefonon érintkeztek, de mindketten aggódtak egymásért. Most rövid ideig személyesen együtt lehettek, noha nem Etelka otthonában, és noha Münnich nem mondott sokat, úgy búcsúzott el Etelkától, ami arra vallott, hogy talán többé nem látják egymást.⁶ Fegyveres csoportok még mindig folytatták „számláik rendezését” a régi kommunista gárdával, és kevés olyan régi kommunista volt, akinek aktivista története olyan messzire nyúlt vissza, mint az övé. Nagy Imre Münnich Ferencet egyre jobban megalázta nagy buzgóságában, hogy az utca kedvében járjon. Az október 30-i belső kabinetből kihagyta Rákosi olyan barátait, mint Horváth Imre, Apró Antal és Kossa István. Münnich néhány nappal korábban azt mondta: „az egyetlen, amit itt tenni lehet, meghalni tisztességesen”,⁷ de most beszélt az oroszokkal, és szemmel láthatóan eldöntötte, hogy a kedvező alkalmat a tisztesség elé helyezi.

Etelka tudta, hogy az oroszok tárgyalásokat kezdtek egyes kommunistákkal, azzal a céllal, hogy Nagy Imre kormánya helyére állítsák őket. Azt is kikövetkeztette, hogy az oroszok Münnichnek felajánlották a miniszterelnökséget. De most Münnich „föld alá vonult”, alig merte kitenni a lábát a Parlamentből. Itt bent, hivatali helyiségében november 1-jén délután Oszkó Gyula ezredes, a Rendőrség Forradalmi Bizottságának vezetője éppen közel állt Münnich Ferenchez, amikor telefonhívás jött. Hallotta Münnichet oroszul válaszolni a telefonba. Oszkó eleget tudott oroszul ahhoz, hogy megértse: a vonal túlsó végén valaki bizonyos további események bekövetkezése esetére időpontokat, adatokat és neveket kért. Münnich Kádár nevét említette. „Rendben van, ott leszünk” — erősítette meg. És: „Igen. Az est folyamán később.”⁸

A rosszkedvű és vigasztalan Kádárt zavarta és nyugtalanította, hogy Nagy Imre végeláthatatlanul belefeledkezik a kormányátalakításokba — „A kormány képtelen volt megbirkózni a pillanatnyi problémákkal. Az ellenforradalom a kormányt markában tartotta, és a naponta folytatódó változások következtében a kormány a végén úgy nézett ki, hogy a saját anyja sem ismert volna rá” — mondta néhány hét múlva.⁹

Kádár és pártja válaszut előtt állt. Valószínűleg Mikoján és Szuszlov tanácsára szervezni kezdte az új Kommunista Pártot. Érdekes a dologban az volt, hogy ténylegesen nem oszlatta fel a régi pártot. Ő és társai csak nagy nyomás hatására jutnak erre a logikus döntésre. „Lukács György elvtárs például öt percenként telefonált, hogy bizonyos intézmények, illetve mások már összejöttek és telefonra

várnak a részünkről. Ha nem vagyunk képesek arra az elhatározásra jutni, hogy új pártot alakítunk, nélkülük nélkül csinálják meg! Másfél napos vita után jutottunk el a végleges döntésig.“¹⁰

Kádár János november 1-jén jelentette be az új Magyar Szocialista Munkáspárt megalakulását. Így két sajátos pártszervezet létezett egymás mellett: a régi, halálra ítélt, sztálinizmussal összevegyült párt, amely szétesőben volt, és az új párt, Kádár pártja, amely látszólag Nagy Imre mellett állt, és amelynek jövője az „ellenforradalom“ miatt bizonytalan volt. A fedélzeti legény, Kádár János egy-egy lábbal két csónakban állt, amely egyre távolabb sodródott egymástól. Itt volt az ideje a gyors irányváltotatásnak.

Bruno Tedeschi, a fiatal, jóképű olasz újságíró besétált a Parlamentbe, és ott egy rögtönzött interjút készített Kádárral.¹¹ Kádár már azon fáradzott, hogy kialakítsa az új párt arculatát és „magyar nemzeti kommunista“ irányvonalát. „Amint Ön is tudja, számos kommunista harcolt vállalva az egyetemi hallgatókkal, munkásokkal és a néppel“ — mondta lassan és szinte suttogva.

Tedeschi megkérdezte: ki hívta be a szovjet csapatokat. Kádár a szabvány választ adta: „Gerő valószínűleg tudott róla és áldását adta rá, de Hegedűs András hívta be őket.“

Ezután elkerülte az egyenes válaszadást. Tedeschi akaratlanul érzékeny pontot érintett: a tegnapi titkos megbeszélést a Kreml embe-rével. Kivel folytatott titkos megbeszélést Mikoján és Szuszlov? Kádár, aki maga is beszélt velük, hazudott: „Nem tudom.“

Amikor Tedeschi érdeklődött: „mi fog történni azokkal a kommunis-tákkal, akik vezető szerepet játszottak a Rákosi-rendszerben, és a szovjet csapatok, illetve az ÁVH oldalán küzdöttek?“, Kádár válasza elárulta, hogy egyáltalán nem égette fel maga mögött a hidat: „Kor-mányunk nem fog fellépni ellenük.“

Fontosabb volt azonban az, hogy Kádár mit *nem* mondott el ezen interjú alkalmával. Egy szóval sem mondta, hogy támogatja azokat az engedményeket, amiket Nagy Imre az utca felé tett: a többpártrend-szert, a szabad választásokat, a semlegességet és a Varsói Szerződés-ből való kilépést.

Szeme előtt lebegett legjobb barátjának, Mező Imrének haldokló arca, akit lelőttek, amikor megadta magát a Köztársaság téren. Ki lesz a következő? Személyes érzéseiről nyolc hónappal később számol be az új Párt kongresszusán.¹² Mint odaadó kommunista, dühös volt a Párt megalázása miatt, mérges, hogy a miniszterelnök annyi enged-ményt tett a népnek. Elhatározta, hogy helyreállítja a proletariátus

diktatúráját. Szeme előtt lebegett a felkelők legújabb nyilatkozata: „A jelenlegi politikai vezetést ideiglenesnek tekintjük. Minden eszközt igénybe veszünk a sztálinista befolyás kiküszöbölésére.” Világos, hogy a kommunisták nemsokára üzött vadak lehetnek Magyarországon.

Este kilenc óra körül Münnich vette a kalapját és ezt mondta: „Vacsorázni megyünk”. Kisétált a Parlament épületéből, Kádárral együtt. A rendelkezésre álló kocsik közül rendelt egy autót, és elhajtott Kádár társaságában a sötétségbe.

A felkelők helyzete (az igazi vezetőké, Dudásé és Szigethyé) gyengébb, mint korábban. Egyik felkelőt sem hívták meg a kormányba. A régi polgári pártok, amelyek egyszer már cserbenhagyták Magyarországot, újjászerveződtek, és ők kerültek előkelő kormányhelyekre. Tildy Zoltán miniszterelnök-helyettes a nap folyamán több kispap politikuszt behívott a Parlamentbe, és tájékoztatta őket, hogy Nagy Imre új, koalíciós kormányt alakít a Kispapdapárt, a Nemzeti Parasztpárt, a Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Párt részvételével. Nagy Imre beleegyezett, hogy Tildyn és Kovács Bélán kívül B. Szabó István is tagja legyen a kispapdak közül a koalíciós kormánynak.

Mint életében annyiszor, Tildy most újra közösködik a kommunis-tákkal, ezúttal a felkelők kiszorítására: ezzel biztosította saját pártja céljait. Ezen a délután három fiatal felkelő érkezett a Parlamentbe (valószínűleg Dudás csoportjához tartoztak), akik felvetették neki és a régi kipróbált kommunista Vas Zoltánnak, hogy most minden forradalmi erőt egyesíteni kellene és be kell építeni őket minden minisztériumba. Tildy és Vas leállították őket, mondván, hogy 24 órába telik minden felkelő csoport összehívás. Este nyolc órakor a felkelők ismét visszajöttek, ez alkalommal Vas megpróbálta elrabolni őket. Úgy találták, hogy ávósok babráltak a kocsijukon, ezért gyalogosan menekültek el. „Az ifjak fegyvert fogtak” — számolt be az amerikai követ, aki nem sokkal később meghallgatta őket, [és] „elmentek a Főpostára, ahonnan névjeles kérést küldtek táviraton az amerikai követségnek, majd magyar katonai kísérettel bejöttek a követségre”.

A követség majdnem teljesen elhagyatott volt. Éjfél-tájt Katona Géza politikai attasé hallotta a kapucsengő hangját, és az őrseget el-látó tengerész lehívta, hogy beszéljen egy három fős küldöttséggel. Néhány yardnyira magyar katonai teherautó állott, bennük egy kis katonai különítmény ült. Így szóltak: „Minket a Corvin köz-i csoport

Forradalmi Bizottsága küldött. „Egy autót kértek, hogy elmelessenek Győrbe, ahol ki tudnák nyomtatni röplapjaikat, melyeket majd Budapest fölött szétszórnak. Érdeklődtek, milyen segítség van már úton Amerikából. „Mindenféle fegyverre szükségünk van, leginkább páncélökökre, és élelemre.“

Welwyn Dallam ezredessel, a légügyi attaséval való rövid megbeszélés után elsősegély anyagokat és konzerveket adtak. Az automata fegyverek a felkelők vállára akasztva összekavarodik terhükkel, és a konzervdobozok csörömpölnek az útburkolaton, ahogy visszafutnak a teherautóhoz. Katona látta őket, amint az árnyékban kapkodva az útkövezeten összeszedik és bezárják a teherautóba a konzerveket, mielőtt első világítás nélkül elhajtottak a sötétségbe.

Valószínűleg az olasz követségre mentek. Ezt feljegyezték a naplóba. „Éjjel fél tizenkettőkor az egyik kerület Forradalmi Bizottságának a tagjai jöttek, hogy beszéljenek az olasz követtel a helyzet rosszabbodásáról, és megkérjék, hogy eszközöljön ki anyagi segítséget, mindenekelőtt fegyverek formájában.“

Az Egyetemi Forradalmi Bizottság (amelyet egy elég nagyhangú kommunista, Pozsár István vezetett) szintén kiábrándult volt. Újra megvizsgálták és jóváhagyták a javaslatot, amit először egy győri mérnök, Zsebök vetett fel: üljön össze Budapesten egy ellenparlament, és egyszerűen vegyék át a Parlament épületét. Egyetemista küldöttségek állami autón siettek Győrbe, hogy megtegyék a szükséges előkészületeket. A győri városházán nagy felfordulás volt, amikor a következő nap megérkeztek. Zsebök fanatikusan megkísérelte megmozgatni a dolgokat, de valószínűtlennek látszott, hogy az új Parlament a tervezett időpontban, november 4-én, vasárnap össze tudjon ülni, mivel az orosz erők minden utat elvágtak Budapest felé.

Ezen a napon Mindszenty bíboros is helyreállította saját helyzetét. Az egyik embernek, aki egy megígért kihallgatásra várt Öminenciájánál, alkalma nyílt tanulmányozni Őt, amint ott állt a fényképezsek előtt, makacsul, szűklátókörűen, szenilisen. Opportunisták vették körül, és az újonnan alakult Katolikus Párt, az Ifjúság Forradalmi Pártja tisztségviselői: a tisztségviselők sem fiatalnak nem látszottak, sem igazi forradalmároknak.¹³ A bíboros telefonált Washingtonba és San Franciscoba; sajtókonferenciát tartott, amelyen nem volt hajlandó válaszolni arra a kérdésre, hogy vajon ő maga érdekelt-e abban, hogy miniszterelnök legyen („én primás vagyok“ — förmed németül a riporterre); személyes üzenetet küldött Eisenhowernek; fogadta a Sváj-

ci és a Nyugatnémet Vöröskereszt megbízottait, köztük Adenauer bizalmasát, Hubertus zu Löwensteint, aki arról csevegett, hogy esetleg szükséges lesz egy háborút megkockáztatni a két Németország újraegyesítése végett. Majd fogadta a Vatikán különleges küldöttjét, Monsignor Rodhaint, aki jelentős támogatást hozott Rómából a magyar katolikus egyház számára.

Mindszenty nem bolond. Mielőtt a Vatikán megbízottja eltávozik, a bíboros rábízta iratait a Vatikáni Irrattár számára. Valahonnan megszimatolja, hogy forró a helyzet. Fabrizio Franco, az olasz követ ezt jegyzi fel naplójába:

„Estefelé az a szóbeszéd terjed el, hogy a szovjet csapatok viszszertertek a fővárosba, valamint szovjet erősítés érkezik a határon túlról. Ezalatt a Magyar Rádió (este 10 óra 20 perckor) fel szólít minden katonát, aki nem a Nemzetőrségben szolgál, hogy térjen vissza a saját egységéhez 24 óra alatt, és — késő este — azt a szóbeszédet is megerősítik, hogy a Ferihegyi repülőteret elfoglalták az oroszok. Az orosz és magyar egységek közvetlenül szembeállnak egymással. A fegyverek készenlétkben vannak, mivel a magyar egységek eddig olyan parancsot kaptak, hogy ne nyissanak tüzet.“

A hír igaz. A fővárosból visszavonuló szovjet egységek elfoglalnak minden repülőteret. Késő este az orosz követség nyugtató magyarázatot ad: orosz civileket és sebesülteket szállítanak el. Éjjel fél tizenkettőkor a Rádió bejelenti ezt és hozzáteszi, hogy a magyar légierő kész magát megvédeni a túlerő ellen. Mindazonáltal a kormány, felelősségének teljes tudatában megtiltotta a lövöldözést. Ezért a magyar légierő fegyelmezetten várja a szovjet csapatok távozását. „De elterjedt a fővárosban annak híre is, hogy a Ferihegyi repülőteret elfoglaló páncélozott autók minden polgári forgalmat leállítottak. Csak a cseh, lengyel és román gépek szállhatnak le.“¹⁴

A felkelők a foglyok százait szabadították ki a nap folyamán a vidéki börtönökből. Aznap este a volt politikai foglyok nagygyűlést tartanak az Uránia moziban, és megszervezik a Forradalmi Bizottságot. Vadak és elszántak. Legtöbbjük Dudás szervezetéhez csatlakozik, és előzőnlük székhelyét a Szabad Nép egykori székházát. November 1. után éjjel idegenek nem tartózkodhatnak az épületben, még a nyomdászok sem. A fővárosi börtönökből elengedettek között van a tizen-

nyolc éves Varga Dezső, aki sikkasztás miatt várta bírósági tárgyalását. „Hallottam, hogy a Szabad Nép székházában van a felkelők főhadiszállás, tehát oda mentem“ — tanúsítja később. Kovács András parancsnok adott neki fegyvert és lőszert. Ezen az éjjelen ezek a forradalmi, félig alvilági elemek bevitték az épületbe egy harmincnégy éves jogászt, Sarkadi Istvánt, és egy harmincegy éves ÁVH-s hadnagyot, Fodor Pált. Vargát őrzőnek osztják be. Sarkadi a háború előtt szakács volt, 1944-ben áttért az oroszokhoz. Újabban az ügyészségen dolgozott. Az oda vezető úton Dudás emberei november 1-jén feltartóztatták. Az ÁVH-s hadnagy egyik barátjának lakásán lapult, és onnan vonszolták ebbe az épületbe kihallgatás végett. Nem volt sok nap hátra életükből.

Dudás újságának, a Függetlenségnek ezen az éjjelen kinyomtatott száma azt állítja, hogy a „győzelem“ az övék: a kormány az utolsó követelést is teljesítette a 25 pont közül, amit ő október 28-án hozott nyilvánosságra. Néhány embere 3 tonna rezet hozott el Csepelről a pénzverdébe, hogy megkezdjék a szabadságharcos emlékérmek öntését. De van egy fogyatékoság: maga Dudás még nem érte el saját egyéni ambíciói kielégülését.

Ez az a nap, amikor megjelenik a Népszabadság első száma. Ez nem egyéb, mint a megszűnt pártlap, a Szabad Nép dagályos utóda. Valószínűleg ezen a napon hívja fel Rényi Péter főszerkesztőt egy moszkvai újságíró. Mielőtt Rényi beszélhetett volna a második emeleti gépteremben a telefonba, Dudás kikapta kezéből a kagylót, és ezt mondta: „Én a Nemzeti Forradalmi Bizottság elnöke vagyok. Menjen és keresse meg Molotov urat és adja át neki üdvözlőmet. Mondja meg neki, hogy én Dudás József vagyok.“ Rényi először megdöbben a szemtelenségen, de azután megvilágosodott előtte, hogy ők ketten már találkozhattak 1944-ben, amikor Dudást Moszkvába küldték előzetes fegyverszüneti tárgyalásokra.¹⁵ Jellemző Dudás taktikai ügyességére, hogy nagy kegyesen megengedi a Párt lapjának nyomtatását az „ő“ épületében, miután a saját lapját kinyomtatták. Valószínűleg felismeri, hogy ennek az országnak még egy időre szüksége van Kádárra és Nagy Imrére.

Dudás különös „fasisztát“ alakít. Az olasz Epoca egyik riporterének ezt mondja: „A kommunistáknak is indulniuk kell a választásokon. A mi népünk két lábbal a földön áll. Tudjuk, hogy Oroszország a második világhatalom, és az ő 200 milliós országuk határos a mi 9 milliós országunkkal... Mi nem akarunk Koreát a Duna mentén. A forradalmi erők vezetőinek bízniuk kell a Nagy-kormányban, még ha

a nép el is vesztette bizalmát. Ez szolgálja az ország javát.“

Százezer otthonban hallgatják, amikor a Szabad Kossuth Rádióban Kádár bejelenti új pártja megalakulását. „A felkelés szervezői a mi sorainkból is toboroztak“ — mondja. Így folytatja: „Kommunista írók, újságírók! Az egyetemi hallgatók, a Petőfi Kör ifjúsága, a parasztok és a veterán harcosok ezrei és ezrei, akiket hamis vád alapján bebörtönöztek, a frontvonalban harcoltak Rákosi zsarnoksága és politikai huligánsága ellen.“ De ő is figyelmeztet: „Súlyos és riasztó az a veszély, hogy a mi országunkat egy külföldi beavatkozás Korea tragikus sorsára juttatja... Ki kell küszöbölnünk az ellenforradalmat és a reakciót.“

Az új pártot egy Ideiglenes Bizottságnak kell megszerveznie. Ennek az Ideiglenes Bizottságnak a tagjai: Donáth, Kádár, Kopácsi, Losonczy, Lukács, Nagy Imre és Szántó Zoltán. Ez a lista kirakatrendezés, mert például Donáth szerint ő sohasem találkozott Kopácsival.

Ez a rádiónyilatkozat csak egyike azoknak a felhívásoknak, amelyeket Nagy Imre azon az éjjelen szerkesztett, amelyek azt célozták, hogy helyreálljon a rend és a nyugalom minden áron, mielőtt az oroszok a rend hiányát visszatérésük ürügyéül használnák. A kisgazdapárti Kovács Béla november 1-jén elhagyta a pécsi kórházat. A Rádió bejelentette, hogy Budapestre érkezett és csatlakozik Nagy Imre kormányához. Nagy rábeszélte: azonnali hízelgő rádióbeszédben fejezze ki, hogy támogatja a Nagy-kormányt. „Éberem kell örködnünk, hogy ne tudják visszaállítani a régi rendszert a reakciók. Ezért a politikai harcnak arra kell összpontosulnia, hogy megvédjük a reformokat a mezőgazdaságban, az iparban és az iskolákban, ha meg akarjuk akadályozni a földesurak és a kapitalisták hatalmának visszatérését.“

Maléter tábornok is kivette részét ebből a kampányból. Kijelentette: „A legfontosabb dolog, hogy megőrizzük a rendet és fegyelmet... November 1-től a szabadságharcosok a Nemzetőrségbe tagozódnak. Addig maradnak fegyverben, míg a szovjet csapatok ki nem vonulnak Magyarországról.“ Kiadott egy felszólítást a munkások felé, hogy fejezzék be a sztrájkjukat: „Honfitársaim! A fegyveres forradalmi harc során minden szabadságharcos büszke volt arra, hogy a munkásaink támogatták sztrájkjukkal a harcukat. De minden harc után a békés építés korszakának kell következnie a harc gyümölcseinek biztosítása végett. A sztrájk célja az ellenség gyengítése. Ám a jelenlegi sztrájk nem az ellenséget, hanem önmagunkat gyengíti. Biztosítanunk kell a tejet gyermekeinknek, szenet a gyárainknak és a rendszeres közlekedést a dolgozóinknak, akiknek hosszú utat kell megtenni-

ük családjuk és a munkahelyük között, különben elveszítjük azt, amit a szabadságharcosok nagy véráldozat árán megszereztek. Magyar munkások! Erősítsétek a szabad, független és semleges Magyarországonkat, szeretett hazánkat! Menjetek vissza dolgozni!“ A Maléter által használt magyar nyelvezet természetellenesen dagályos volt.¹⁶

Maléter első felesége, Mária nem volt otthon, amikor volt férje rádiószózata elhangzott, de három gyermeke hallgatta Malétert a Rádióon keresztül. A tízéves Pál anyja nyakába borult, amikor hazajött: „Éppen most beszélt a papa a rádióban!“ Elővett egy darab papírt és levelet írt. „Drága Papa“ — írta:

„Mi mindnyájan büszkék vagyunk Rád, mert nagy hős vagy és a mi oldalunkon harcolsz. Mi még mindig szeretünk Téged. De gyakran sírunk, mert nem jössz el hozzánk. Hol voltál, amikor a Mama beteg volt, és egyedül voltunk otthon? Hol voltál, amikor a kis Judit kórházban volt és nagyon szeretett volna látni Téged? Miért nem jössz? Mindegy, most hozzánk szóltál a Rádióban; amikor azt mondtad, hogy valamennyien kezdjünk el dolgozni ismét, hogy a gyermekeknek több kenyér és tej jusson, tudtuk, hogy hozzánk beszéltél. Azért írok Neked, hogy megmondjam, szeretünk Téged és szeretnénk, ha hamarosan eljönnél hozzánk. Sokszor csókol kisfiad: Pali.“

Kevés magyar akarta elhinni, hogy ettől a győzelemtől az oroszok újabb erőszakkal megfosztják őket. Állítólag voltak hírek Szezeztől, de az volt a nézet, hogy a XX. Kongresszus által okozott belső válság a Szovjetunióban meg fogja akadályozni Hruscsovot, hogy itt „Szezt“ csináljon. Alberto Cavallari más véleményen volt. Ugyanaznap este Bécsbe autózott, hogy Milánóba telefonáljon: várható a felkelés néhány órán belüli leverése. Azután visszaautózott Magyarországra, hogy tanúja legyen Magyarország biztosan bekövetkező „szeptember 8“-ának.

42. TESTVÉRI CSÓKOK

Harminc lábnnyira attól a platánfától, amelyre Papp ezredest a Köztársaság téren sarkánál fogva felakasztották, két lapos árkot vágtak a kockakövek alatt, nem messze a Budapesti Pártbizottság golyóktól szabdalt épületétől. Az emberek állították, hogy hangokat hallottak a föld alól. Ide a pusztá kéz nem volt elegendő, exkavátorokat kellett alkalmazni. Az újságírók buzgón ott álltak, és figyelték a fanatikus kutatást a földalatti börtönök után, amelyekben a hírek szerint még mindig sínylődtek az ÁVH foglyai. A tervrajzot előkeresték, tanulmányozták, és november 2-án felkutatták és a helyszínre hozták a korábbi házfelügyelőt. Ilyen hangokat lehetett hallani: „Ennek az ügynek a kihatása az ország határán túlterjed.” Ez sürgős ügygé vált, majdnem államügyé, mivel valamit — bármit — találni kell. Az egész Moszkva-bérenc sajtó tökélet kovácsolt a pogromból, ezért most azt igazolni kell. Felállítottak egy fűróberendezést, de az csupán még több agyagba ütközött. „Vidd arrébb a berendezést négy és fél méterrel és ott fűrjál ismét!” — parancsolja egy hang. Üres, kifűrt árkok húzódtak végig a Köztársaság téren, közel az Erkel Színház szellőző berendezéseihez, a Rákóczi út mentén és a Baross téren. A felkelők saját hisztériájuknak áldozatai, de az ásás tovább folyik.¹

Teljes mértékben kitalált híreket állítottak össze és tettek közzé a Kis Újságban:

„15 méter mélységben folyosólabirintust találtak, ami hihetetlen nagy területen szerteágazik minden irányban. Segélykiáltások hallhatók a folyosók irányából. Amikor ezek a hangok erősebbé válnak, világossá válik, hogy itt mintegy 150 ember van lent — minden jel arra mutat, hogy ők az ÁVH-gengszterek foglyai.”²

November 2-a, péntek hideg esővel kezdődik, és ez később havas esővé változik. Dél előtt tíz órakor Nagy Imre elhatározza, hogy meg tárgyalja Kádárral a pártprogramot, amit a pártvezető az előző nap mutatott meg neki.

Kádár nem található sehol.

Egy órával később Maléter nyugati újságírókat fogad szürke, himlőhelyes felkelő szállásán.³ Az újságírók elhaladnak Maléter híres T-

34-ese mellett, amely eltorlaszolja a bejáratot, és az örszobában várnak, amíg rájuk kerül a sor. Aztán a második emeletre hívják őket. Maléter hivatali helyisége raktárhoz hasonlít, oly sok árut küldött Ausztria. Hús karosszéket hoznak be. Aztán megérkezik Maléter, aki még mindig élénk, de intelligens szemei fáradtak, és arca borotvátlan. Vállalja, hogy felel a kérdésekre.

„Mit óhajt tenni, ha az oroszok ellenséges cselekményekbe kezdenek, annak ellenére, hogy megígérték a kivonulásukat?”

Maléter szilárdan ragaszkodik a rendszer vonalához: „Sem a Nagy Imre-kormánynak, sem nekem nincs okunk rá, hogy kételkedjünk Mikoján miniszterelnök-helyettes szavaiban. Elrendeltük, hogy a Magyar Hadsereg és a nép ne tegyen semmilyen lépést a hazánkban tartózkodó idegen csapatok ellen. De ha a Magyar Hadsereget támadás éri, meg fogja védeni magát!”

Valaki megkérdezte, hogy a csudába tudták gyermekek egymagukban kilőni a tankokat. Maléter megmutatott nekik egy 2 literes harmatvizes palackot, és elmagyarázta, hogyan töltötték meg benzinnel és dobták a tankokra.

Az éttermek és a kávéházak óvatosan megnyíltak. Az újságárusok egy csomó új újság nevét kiáltozzák. A mai újságok megemlítették a Csepel Forradalmi Bizottságot, amely bejelentette az általános sztrájk végét. A többi Munkástanács is megpróbálta a sztrájkot leállítani, mondván, hogy a kormány teljesítette a követeléseiket. A Láng Gépgyár újra megnyílt; több, mint ezer ember jelent meg dolgozni a Ganz mozdonygyárban. Karbantartó munkát végeztek, megjavítják a gépfegyverek által okozott károkat a gyárban. De Budapest közlekedési dolgozói még mindig sztrájkoltak, és ez a legtöbb gyárat zárva tartotta.

A főútvonalak utcasarkain az Írószövetség őrizetlenül hagyott dobozokba gyűjtött pénzt az elesettek családjai részére. Rajta a felirat, amelyre egy 100 Ft-os bankjegy van tűzve: „Forradalmunk tisztasága megengedi, hogy ezzel a gyűjtési módszerrel éljünk...”

Később a nap folyamán, Nagy személyes segéde, Szilágyi József, ötletszerűen nyomozni kezdi Münnich Ferenc és Kádár eltűnését. Nagy megkért valakit, hogy telefonáljon Münnich lakására. Senki sem válaszolt. A sofőr elismerte, hogy a két férfit elvitte a szovjet követségre, ahol autót cseréltek és elhajtottak. Végül Szilágyi jegyzőkönyvet diktált, kurta következtetéssel: „Kádár János és Münnich Ferenc feltehetőleg átszöktek a szovjetekhez.” Tudatták Nagy Imrével ezt a következtetést Losonczy, Donáth és mások jelenlétében.⁴

Amikor Alberto Cavallari Bécsből visszaérkezett, körbetelefonálta a nyugati követségeket. Ezekről megtudta, hogy az oroszok evakuálást tanácsoltak gyermekek és asszonyok részére a szovjet tömb követségeinek. Most a viharfelhők sötétebbnek tündek. Cavallari felhívta a szovjet követséget a pillanatnyi helyzettel kapcsolatban. Andropov udvariasan válaszolt, ahogy Cavallari feljegyezte jegyzet-tömbjébe: „Remélem, hogy minden rendben, de nem tudom garantálni, hogy mit fog tenni a katonaság.“

Ezen a reggelen Nagy Imre Király Bélának, az új Nemzetőrség parancsnokának a különleges telefonvonalon ezt mondta: „Andropov tiltakozik, hogy magyar terroristák tombolnak a szovjet követség körül. Azt mondta, hogy ha a magyarok nem tudják helyreállítani a rendet, a szovjet katonaság segítségét kéri.“⁵ Király egy tucat tankot, száz gyalogost és száz nemzetőrt rendelt sietve a szovjet követséghez közeli Hősök terére és ő maga is odament. A Gorkij fasort láthatóan elhagyatottan találta. Andropov tíz perces várakozás után fogadta. Andropov finoman mentegetőzött: „Nagy bizonyára félreértette. Figyelmeztettem a problémára, de az még nem vált valóra.“

Majd hozzátette: „Higgye el nekem, tábornok, hogy a szovjet nép a magyar nép legjobb barátja. Különben tudja, hogy tárgyalásokat ajánlottunk a szovjet csapatok azonnali kivonásáról? Szeretnénk találkozni a részletek megvitatására. Lenne szíves telefonálni Nagy Imrének, és megkérdezni, hogy megkapta-e a javaslatunkat?“ Az asztalán lévő piros telefon felé gesztikulált. Andropov be volt kapcsolva a titkos K-vonal hálózatba.

Nagy megerősítette, hogy megkapta a jegyzéket. „Egyetérték a javasolt értekezlettel“ — mondta a miniszterelnök. „Ön is a küldöttségünk egyik tagja lesz.“

Andropov átment a Parlamentbe és átadta a miniszterelnöknek Moszkva válaszát. Azt mondta, hogy a szovjet kormány tudomásul vette a Varsói Szerződéssel kapcsolatos magyar Nyilatkozatot. Arra kérte Nagy Imrét, hogy állítson össze egy listát a két küldöttség tagjairól és jelölje meg, hol óhajtja a politikai megbeszéléseket tartani. A szovjetek Budapesten akarták a katonai megbeszéléseket lefolytatni.

Király is a Parlamentbe ment. Itt Nagy Imre közölte vele, hogy Malétert bízta meg a tárgyalások vezetésével. Király neheztelt, mert a tárgyalásokhoz nagymérvű tekintélynövelés járul. Nagy megnyugtatta: „Azt szeretném, ha Ön a rendelkezésemre állna, mialatt Maléter távol van.“ Király irigyelte Maléter hírnevét. Úgy látta, egy-

re unalmasabb vele együtt dolgozni, hirtelen távolivá és megközelíthetetlenné vált. A maga részéről el volt foglalva Kopácsi Deák téri Rendőr-főkapitányságán a Nemzetőrség parancsnokainak lajstromba vételével. Néha a vaságyon nappal is aludt. Lent a fogdában több ellenfelét tartotta fogva, például Uszta Gyula tábornokot is, aki a háború alatt szovjet oldalon harcolt. Egy Király Bélát interjúvoló újságíró úgy találta, hogy idejének nagy részét annak megállapításával tölti, hogy mi történik tulajdonképpen.⁶

Király órákat töltött azzal, hogy hatásköri kérdésekkel kapcsolatban veszekedett. Minden hiányosságért a moszkoviták árulását tette felelőssé. Moszkva Budapestre küldött különböző magyar tiszteket a „különleges szovjet katonai terv“ részleteivel. A moszkoviták a fővárost két zónára osztották. A belső zóna Király parancsnoksága alá tartozott, a külső zóna Márton ezredes alá. Király arra számított, hogy néhány napig fel lehet tartóztatni a szovjet támadást. A budaörsi repülőtér védelmére felkészült: gyalogságot, tüzérséget, és légvédelmi ágyúkat rendelt oda. Ez lehetővé tenné legalább azt, hogy a Nagy-kormány külföldre meneküljön. De ez nem olyan program, amiért a fiatalok hajlandók lennének meghalni a barikádokon. Ráadásul Király tisztjei elrendelték azoknak a fegyvereknek és lőszereknek a beszolgáltatását, amiket a felkelők az egy hétig tartó harcok során az oroszoktól zsákmányoltak. Csak a rend helyreállításával lehet az oroszokat távozásra bírni — hitték naivul ő, Nagy és Maléter. Király azt mondta John MacCormac-nek, hogy a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja nem könnyítette meg ennek a feladatnak a megoldását. „Ők további forrongásokra és sztrájkokra tüzelik a magyarokat. De a forradalom érdekei most azt igénylik, hogy a munkások menjenek vissza dolgozni.“

Ezen a reggelen az igazság az volt, hogy a Szabad Európa Rádió is nyugalomra intette a felkelőket. Antennájukon keresztül sürgős figyelmeztetés küldtek „figyelmeztett önmérsékletre“ buzdítva. Amikor a szovjet csapatmozgásokról szóló híreket olvasták, a tehetetlenség érzése lett úrrá a müncheni elemzőkön. Egy belső irányvonal azon sajnálkozott, hogy lehetetlen Münchenben kiértékelni ezeknek a jelentéseknek a jelentőségét. „Hallgatóinknak maguknak kell válaszolniuk ezekre és hasonló kérdésekre“ — állapították meg.

Azon a napon Andropov minden hízeltedése sem tudta elkendőzni az igazságot. A reggel folyamán két szovjet páncélos vonat tört át a határon és befutott Záhonyra, ahol a vasutasok erőteljes ellenállása

után megszállták a vasútállomást; majd elfoglalták a vonalat Nyíregyháza felé. Elvágták a telefon-összekötést a nyíregyházi vasútállomással, és a biztonsági berendezéseket orosz vasutasok vették át. Húsz katonai teherautó érkezett Nyíregyházára, benne szovjet katonákkal. A Miskolci Egyetemi Rádió felhívta a figyelmet, hogy Kisvárdára szovjet tankok érkeztek az éjszaka folyamán. Különböző jelentések szerint állandóan nyomulnak nyugati irányban szovjet tankok és gépfegyveres egységek Debrecenen keresztül Szolnok felé. A Szolnok és Abony között eddig vesztegelő körülbelül 200 szovjet tank most továbbnyomul nyugatra. Szovjet katonák vették körül a taszári, pécsi, szolnoki és kaposvári repülőtereket. Az est folyamán hat további páncélozott szállítmány hatolt be Záhonyba. Hasonló beszámolók érkeztek északról és nyugatról is. November 1-jén és szovjet tankegységek jelentek meg Gyöngyösön és 2-án a távoli nyugatra fekvő Szombathelyen is.⁷

Maléter feltette vezérőrnagyi jelvényeit és a Kilián laktanyából átköltözött a Parlamentbe, ahol zászlóját ismét visszatette a kommunista árbórcra. Magyar tankok vették körül az épületet. Heltai György külügyminiszter-helyettes adott egy íróasztalt neki a saját hivatali helyiségében. Csak enni és aludni tért vissza a Kilián laktanyába. Amikor miniszterhelyettes lett, változás ment végbe benne: a forradalommal való rokonszenvezése rövid életűnek bizonyult.

Reggel folyamán összeült a kormány.⁸ Most jelen volt B. Szabó István kisgazdapárti miniszter, valamint első alkalommal Farkas Ferenc a Nemzeti Parasztpárt részéről. Erdei Ferenc és Kelemen Gyula később érkeztek. Nagy két további jegyzéket fogalmazott meg az oroszok felé. Az első tiltakozott a szovjet csapatok újabb benyomulása ellen, de üdvözölte a tárgyalásokra vonatkozó javaslatot. A politikai tárgyalásokat az odaadó kollégája, Losonczy Géza vezetné. Kővágó József képviselné a kisgazdákat, Márton ezredes a hadsereget, Farkas a Nemzeti Parasztpártot és a vékony, szivarozó Zentai Vilmos a Szociáldemokrata Pártot. Ez a bizottság utazna Varsóba megtárgyalni az egyezmény felbontását.⁹ A második jegyzék azt javasolta, hogy a szovjet csapatkivonulást tárgyaló egyesített katonai bizottság a Parlamentben találkozzék. A nevek, amelyekben végül megegyeztek, furcsán összeférhetetlenek: a húsos, gödörhajú Kovács István tábornok és Maléter mellett Erdei Ferenc, és a nem kevésbé kártékony személy, a korábbi ÁVH ezredes Szűcs Miklós szerepelt, aki oly gonosz szerepet játszott az 1949-es Rajk-pert megelőző

„puhító“ kihallgatásokban.

Délután 4 óra 30 perckor Tildy számos újságíróat fogad. Kék öltönye kifogástalan, viselkedése nyugodt és korrekt. Két géppisztolyos ember áll őrt a szobában, és a feleségének egyik karja alatt fegyver van.¹⁰ Sefton Delmer utoljára 8 évvel korábban látta Tildyt. Akkor úgy találta, hogy gyenge és bizonytalankodó, feleletei ingatagok és kitérőek. Most azonban kemény és határozott: a kommunisták börtönében töltött évek tették ilyené.

„Hány szovjet tank jött Magyarországra Ukrajnából szerda éjjel?“ — kérdezte Alberto Cavallari.

„Több száz“ — válaszolta Tildy.

„És ezek most hol vannak?“

„Több, mint 200 kilométerre a határtól, bent az országban.“

„Milyen politikát fog a szabad Magyarország kormánya követni?“

„Igazságos, szociális politikát. Nem fogunk eltörölni olyan, 1945 utáni eredményeket, mint például a földreform.“

„És milyen állapotban van a Kommunisták Pártja?“

Tildy megvetően válaszolt: „Az összeomlás állapotában.“

Delmer az oroszokkal való egyesített bizottsági tárgyalásokról kérdezte. A kisgazda politikus végigsimította ezüstös haját zord gesztus kíséretében. „Ezeknek a megbeszéléseknek csak akkor van esélyük a sikerre, ha a szovjetek leállítják a csapatmozgásaikat — legalábbis a tárgyalások megkezdéséig. Megbízható értesítéseink szerint a szomorú, nagyon szomorú hír az, hogy ezek a csapatmozgások még mindig folytatódnak.“

Amikor az újságírók eltávoztak, Nagy Imre megjelent szobája ajtajában és behívta Malétert. A miniszterelnök nyugtalannak látszott. Megkérdezte a tábornoktól, hogy milyen esélyei lennének az ellenálásnak. „Minden a tiszteken múlik“ — hangzott Maléter válasza.

A délutáni kormányülésen Nagy Imre vitatta a többi miniszteri tárca betöltésének szükségességét.

„Tekintettel a kormány átszervezésének egyre nagyobb szükségességre, a kormány azt a határozatot hozta, hogy nem foglalkozik most új miniszterek kinevezésével, hanem egyrészt kiegészíti a kormányt új erővel, mindenekelőtt a felkelőkkel, másrészt nem nevez ki egyelőre minisztereket, hanem azokat a tárcákat, amelyek élén nem áll miniszter, ideiglenesen miniszteri megbízású államtitkárokra bízta, ideiglenes jelleggel.“¹¹

A lincselések folytatódtak. A kormány elrendelte, hogy a még mindig nagyszámú ÁVH-s emberek a saját érdekükben jelentkezzenek a Markó utca 25-ben. A Népszava beszámolt a szociáldemokrata vezetők november 1-i üléséről, amelyen sajnálkozva állapították meg, hogy több helyen még mindig népítélkezések folynak. A Legfőbb Ügyészség Forradalmi Bizottsága és egyéb forradalmi szervek kérték a lakosságot, hogy hagyják a bűnösök megbüntetését a hatósági szervekre. Kezdsésként a nap folyamán a sajtó hírül adta, hogy Alapi Gyulát, a számtalan politikai per, többek között a Mindszenty-per gyűlöletes közvádlóját letartóztatták.

Egyre több rettegő funkcionárius keresett menedéket a Parlamentben. Ott tartózkodtak éjjel-nappal. A fegyveres felkelők felkeresték lakásaikat, de ők távol voltak, és így megmenekültek az orgyilkosságtól. Most zúgolódva bosszút forraltak.¹² Ezen a reggelen Nógrádi Sándor bejött a Parlamentbe és elújságolta Marosánnak, hogy Kádár és Münnich eltűnt. Marosán először azt gyanította, hogy a felkelők elrabolták őket, éppúgy, amint őt próbálták elvinni egy nappal korábban „Szabó bácsi“ emberei.

Az itt bujkálók között volt Nagy Józsefné könnyűipari, Czottner Sándor bánya- és energiaügyi, és Csergő János, kohászati és gépipari miniszter. Ezek már néhány napja titokban találkoztak az áruló szociáldemokrata vezető Rónai Sándor szobájában, aki eladta pártját a kommunistáknak; bőkezű jutalma miniszteri szék és Politikai Bizottsági tagság. Itt ütik fel központjukat. Titokban Dobi István államfő is csatlakozott hozzájuk. Paraszt ösztöne nem hagyta cserben: alkoholmámorában is felfogta, hogy Nagy Imre ügye kudarcra van ítélve.

Amikor a szovjet csapatmozgásokról szóló jelentések eljutottak Nagy Imre hivatalába, ez a csoport rettegve figyelte a Nagy-kabinet erőteljes megnyilatkozásait. Most, hogy felrúgta a Varsói Szerződést és bejelentette az ország függetlenségét, mi a következő, amit Nagy be fog jelenteni, mint a „kormány döntését“, mintha a teljes kormánynak lenne része azokban és nem csupán az általa kiválasztott belső kabinetnek? Ezen a délután, november 2-án dűhtől tájékozott ez a klikk. Délután 4 óra 5 perckor a Rádió hírül adta: „Rövidesen változások lesznek a nemzeti kormány összetételében, valószínűleg még a nap folyamán. A nép bizalmát elveszített minisztereknek távoznuk kell.“ Micsoda hang ez? Dobi elmotyogta, hogy beleegyezik. Egy órával később a Rádió ezt az utasítást közölte: „Minden tankönyvet, amik a jelenlegi általános és középiskolában használatosak,

be kell vonni, a szovjet irodalmat többé nem tanítják, az orosz nyelv oktatása megszűnik, az Orosz-Magyar Maxim Gorkij Intézetet bezárják...”

A három miniszter bement Nagy Imre titkárságára és követelte, hogy a miniszterelnök fogadja őket. Az általában félénk titkárnője, Baloghné, elállta útjukat: „A miniszterelnök azt az utasítást adta, hogy senkit sem engedhetek be, most fontos tárgyalásokat folytat.” Ez még jobban feldühösítette őket. Nagyné félretolta a titkárnőt és megindult Nagy Imre szobájába. Ott találta Tildyt, Kovács tábornokot és egy katonatisztet. Tildy kezét fogott vele. Nagy Imre tüntetőleg nem. Az asszony méltatlankodva hadart: „Nem értünk egyet az Önök határozataival ... nem tudunk azokért felelősséget vállalni! Jegyezze meg: nem Ön fog minket elbocsátani. Mi hagyjuk itt Önt!”

Nagy szó nélkül elfordult tőlük és a két tiszthez fordult, akikkel a térképeket tanulmányozta. Tildy diplomatikusabb volt, és ezt a magyarázatot fűzte a hallottakhoz: „Hallottad, Imre? Ez a szerencsétlen Rádió újra összekavarja a dolgokat.” A megsértett miniszter nem szerette viszont ezt a hangnemet sem. Tildy kenetteljes hangon szólt az asszonyhoz: „Mit tehetnék én, leányom? Ők még engemet is fel akarnak menteni helyemről! Elvesztették a bizalmukat bennem! Azok a dolgok, amik itt végbemennek, gyakorlatilag elviselhetetlenek. Itt némelykor nehéz élménynek maradni, és azon tűnődöm, nem kellene-e elmennem ebből a bolondok házából.”

Ez a nap az amerikai ügyvivőnek, Spencer Barnesnek hozott könnyebbésséget: az új követ, Tom Wailes megérkezett. Magával hozott egy rádiókezelőt, Travers Hannat, és egy hordozható rádióadóvevőt. Wailes ötvenhárom éves, Brooklynban született és korábban dél-afrikai követ volt. Augusztus óta várakozott, szöszmötölt a washingtoni rózsakertjében. Ennek a tétlenségnek nem volt jelentősége, mivel Dulles őszintén megmondta, hogy nem kíván sok diplomáciai tevékenységet folytatni sem a Hegedűs, sem a Nagy-kormányval. Mindazonáltal Dulles október 31-én úgy intézkedett, hogy Wailes 48 órán belül utazzon Budapestre.¹³

Wailes este tíz órakor küldte el első jelentését Washingtonba: „A nap folyamán a helyzet nyugodt volt, csak sötétedés után hallható szórványosan lövöldözés. Számos jelentés szerint — ami nincs teljes mértékben megerősítve — további motorizált szovjet egységek közelednek Budapest felé. A város nagy részét körülférték a szovjetek. A magyar belpolitikai helyzetről hivatalos forrásokból nincsenek jelentős híreink, kivéve azt, hogy délben hírül adták: új kormány

alakul.“

Ezalatt a Parlamentben Marosán György, miután arra a következtetésre jutott, hogy Münnich és Kádár átállt az oroszokhoz, azon kezdett töprengeni, hogyan tudna ő is menekülni innen — akár keletre, akár nyugatra —, amikor berontott a szobába Nógrádi, és azt mondta, hogy „ők“ további négy személyt akarnak. Marosán sejtette, hogy az „ők“ az oroszokat jelenti. A négy személy: Marosán, Dobi, Apró Antal és Kossa István (a jelentéktelen sztálinista a Rákosi-korból). Marosán megkönnyebbült, hogy a döntést mások meghozták helyette. Autóval a tököli szovjet főhadiszállásra vitték. Itt közölték vele, hogy tagja a Nagy Imre-kormány ellen alakult ellenkormánynak.¹⁴

A szerencsétlen Nagy Imre! Ezen a napon beszélt Louis Ledererrel, az Observer riporterével, aki nemrégén tette közzé Titóval folytatott fontos interjút. Talán azt képzelte, hogy Lederernek különleges kapcsolata van a jugoszláv elnökkel. Lederer később ezt írta: „Nagy Imre mérsékelt és jóindulatú ember, aki olyan helyzetbe került, amivel képtelen megbirkózni. Figyelemreméltó képességei — hivatásos politikusi éleselméjűsége és a magyar paraszt mesterkéletlen méltósága — nem elegendők a jelenlegi súlyos helyzetben.“ De ebben az interjúban arra törekedett, hogy a személyes hírnevét mentse: az október 23. éjjelének megszállottja volt. Megesküdött Lederernek, éppen úgy, mint számos más újságírónak, hogy ő soha, soha nem fordult orosz segítségért a fegyveres felkelők ellen.¹⁵

Ezen a délután a belső kabinettel tárgyalt. Ez a hat ember ott ült a szobája sarkában. Kádár még mindig hiányzott, és nem volt hír a magyar ügynek az ENSZ közgyűlés napirendjére kerüléséről. Egy harmadik jegyzéket fogalmaztak meg a szovjet követ részére, amelyben a kormány tiltakozik, hogy a nap folyamán újabb szovjet csapatok érkeztek Magyarországra, elfoglalják a vasútvonalakat és gőzhengerként haladnak át Nyugat-Magyarországon egészen az osztrák határig. A jegyzék másolatát elküldték a többi követségnek, és egy újabb üzenetet küldtek az ENSZ-nek. Mindazonáltal ezt a legtöbb ENSZ-küldött csak sokkal később, aznap este kapta kézhez. Nagy Imre részletezte Hammarskjöldnek, hogy milyen témák tárgyalását javasolja, és üzenetét így zárta: „Arra kérem Excellenciádat, hogy készítse a nagyhatalmakat Magyarország semlegességének elismerésére, és kérje a Biztonsági Tanácstól, hogy utasítsa a szovjet és a magyar kormányt azonnali tárgyalások megkezdésére.“

Nagy Imre számára hosszú várakozás kezdődött el.

Ezzel csaknem egyidejűleg, délután 1 órakor New Yorkban egy

francia — angol — amerikai levelet tényleg átadtak a Biztonsági Tanács elnökének. A levél két mondatban egy különleges ülés összehívását kérte Magyarország ügyében. A Tanács 11 megbízottját értesítették, hogy jelenjenek meg délután öt órakor.

Mihelyt Budapesten a politikai hatalom lassanként átment a polgári pártok kezébe, a felkelő fegyveresek között egyre nagyobb viszály támadt. A Corvin közti csoportban, amelynek körülbelül 1500 „katonája” volt, az egyik parancsnokot a másik után mentették fel, a fegyelem meglazult, és terjedt az apátia. Az eredeti tagok helyét egyre inkább korábbi börtönviseltek foglalták el, és egyre inkább átvették a vezetést.¹⁶ Az is zavarta a felkelőket, különösen a korábbi katonatiszteket, hogy Király Nemzetőrsége módszeresen összegyűjt minden fegyvert és lőszert, és ezáltal megfosztja a fővárost az önvédelem eszközeitől. Mi lesz, ha az oroszok visszajönnek?

Este hat órakor Dudás József elküldött egy osztagot (olyan emberre vezetése alatt, akit „alezredessé” léptetett elő) a Külügyminisztérium épületének átkutatására és őrzésére. A Parlamentben a helyettes külügyminiszter Heltai György asztalán csengett a telefon.¹⁷ A vonal másik végén Mód Péter, a régi minisztériumi tisztviselő, aki jelenleg a Minisztérium Forradalmi Bizottságának elnöke. Heltai lövéseket hallott a háttérben. Mód jelentette: „Dudás emberei megszállták az épületet. Azt mondják, hogy ávosokat keresnek.”

Heltai átadta Maléternek a telefont. Maléter beszélt a felkelők egyik vezetőjével Szeifert Tiborral, egy harminchat éves statisztikus-sal.¹⁸ A férfi Malétert régimódi nyelvezettel „Uram”-nak szólította, de Maléter rendreutasította: „Most itt nincsenek urak, csak elvtársak!”

Nemzetőröket küldött, hogy távolítsák el a Külügyminisztériumból Dudás embereit. Király néhány órára még Dudást is őrizetbe vette, de Dudás személyi titkára, egy izmos, zömök atléta fenyegetőzött, hogy a Függetlenség következő 200 000 példányában felkavarja a poklot, és végül Dudást szabadon engedték. Ez Maléternek egyáltalán nem tetszett és elrendelte Dudás újbóli letartóztatását. Mikor Király ezt megtagadta, Maléter Királyt is letartóztatással fenyegette, engedetlenségért. Király erre egyszerűen ezt mondta: „Az hiszem, Ön örült” — és letette a kagylót.¹⁹

A kormány katonai tanácsadókat nevezett ki a Rádióhoz. Maléter lediktálta nekik az utasításait: „Nem szabad engedni, hogy a forradalom jobbra tolódjon... Vannak bizonyos jelenségek, amelyek azt mu-

tatják, hogy maga a forradalom van veszélyben. Biztosak lehetnek, hogy az oroszok éberen figyelik az alkalmat a beavatkozásra.“²⁰

Később a Kilián laktanyába telefonált. „Néhány vendéget viszek magammal ma este.“ A vendégek Kovács és Szűcs voltak. A beszélgetés katonai feladatokról és Magyarország jövőjéről folyt. Maléter ezt mondta: „Nem adjuk vissza a földeket, a gyárakat és a bankokat a korábbi tulajdonosaiknak. Első feladat a rend helyreállítása. Ez az egyetlen eszköz, ami által befolyást gyakorolhatunk az oroszokra.“ Amikor Csiba Lajos százados, a laktanya parancsnoka komoran megemléltette a legutóbbi jelentést a mátyásföldi repülőtérrel, Maléter egykedvűen fogadta: „A Szovjetuniónak már több, mint elégséges katonai ereje van Magyarországon az ellenünk esetleg szükséges akcióhoz.“ Majd hozzáértőn rázta a fejét. „Nem, szerintem a szovjet ezredek a Nyugat ellen vannak összevonva. Ez a reakciójuk Szueze! Kardcsörtetés! Az a fontos most, hogy ne sértsük meg a tűzszünetet! Egyetlen lövést sem! Ennek kiszámíthatatlan következményei lennének!“

Bármilyen oknál fogva, de a legtöbb nyugati újságíró elhatározta, hogy elhagyja Budapestet. Igaz, a vacsora a régimódi szállodai étteremben, amelynek ablakai a Dunára néztek, nem olyan, mint korábban; a pincérek igyekeztek mindent megtenni, de az asztalterítők foltosak voltak, nem volt fűtés, és a főétel rizs és bab. Mátyás Pál a szálloda recepciós asztalánál Sefton Delmert vette észre. A Daily Express tudósítója közölte Paris Match-hoz tartozó kollégájával: „Elutazom.“ A magyar születésű Mátyás Pál megragadta a karját: „Hová mégy?“ „Tudod, mi folyik Szuezen! Magyarország többé nem az első oldalra kíváncsozó téma!“

A előcsarnokban a svájci rádióriporter, Francois Bondy a levegőben lévő pánikról és lehangoltságról beszélt.²¹ Amikor autójával a Margit hídon haladt keresztül, borult volt az ég, és hópelyhek szállingóztak a szélvédőre. Varjak kuporogtak a fák ágain, és lőszerral teli teherautók mentek át a hídon. Magyaróvárnál, a határ előtti utolsó városnál 15 szovjet tankkal találkozott. Egy szovjet katona kinyitotta az autója ajtaját és kirántotta kezéből a kamerát. Egy paraszt ezt súgta neki: „Ne veszekedjél vele, csak menj és mondd meg a világnak, hogy mit láttál itt!“ Bondy autója egyike volt az utolsóknak, amelyek el tudták hagyni az országot. Nem sokkal később a diplomatacsaládok és újságírók kocsisorát 24 tank megállította és kényszerítette Budapestre visszatérni. Mivel az oroszok még nem vették át

a teljes hatalmat, Nagy Gyula, az egyetemisták egyik megbízottja egyszerűen megmutatta a Forradalmi Tanács utasítását, hogy szerezzen kakaót Hegyeshalmon a határnál, és az oroszok nem kísérelték meg a beavatkozást.

Hallható visszhangjai voltak Hruscsov útjának, amit a csatlós államok fővárosában tett. Amikor november 1-jén a Kremlben díszebéden látták vendégül a szír elnököt, észrevették, hogy Hruscsov az ebéden nincs jelen. Ezenkívül úgy tűnt, hogy valami történik Csehszlovákiában, Jugoszláviában, és Romániában. Belgrádban egy orosz követségi tisztviselő egy olasz újságírónak ezt mondta: „Szovjet-Oroszország nem nézheti passzív módon azt, hogy fasiszta erők veszik át a hatalmat Magyarországon.“ Hozzátette: „A Varsói Szerződésből való kilépés Nagy részéről törvénytelen volt. Nincs bizonyíték arra, hogy Nagy Imre a nép akaratát képviseli.“ A prágai olasz követ arról számolt be, hogy a Rude Pravo, a Párt hivatalos lapja a Varsói Szerződésből való kilépést „hallatlan dolognak“ nevezte. Fabrizio Franco követ a bukaresti kollégájától megtudta, hogy a román sajtó is tegnap óta kampányt indított a Nagy-kormány ellen.²²

Moszkvában a november 2-a esti sajtója még nem számolt be arról, hogy Nagy bejelentette a semlegességet és a Varsói Szerződésből való kilépést, arról nem is szólva, hogy a Szovjetuniót további csapatok Magyarországra való küldésével vádolta.²³ A másnapi újságok ekkor kerültek nyomdába, és nem tettek említést a szovjet-magyar tárgyalásokról. „Chip“ Bohlen amerikai követ egy táviratban előre jelezte Washingtonnak, hogy a vegyes bizottság tárgyalásai alig jelentenek többet, mint „arra szolgáló eszközt, hogy időt nyerjenek a magyarországi fegyveres akció előkészületei számára“.²⁴ Azt is előre látta, hogy a Szovjetunió ezt fel fogja használni az Egyesült Nemzetekben, hogy megelőzze a Biztonsági Tanács határozatait, hogy összehozza az ügyet.

A szíriai elnök aznap esti moszkvai fogadásán Bohlen észrevételezte, hogy Hruscsov még mindig nincs jelen, Zsukov marsall és a többek korán távoztak. Megelégedés, sőt diadalittasság ült az arcukon. A kíváncsi Bohlen megkérdezte Vorosilovot és Mikoját, hogy Hruscsov talán beteg-e. „Nem, itthon van“ — hazudta az egyik. „Lehetetlen, hogy mindegyikünk minden vendég fogadásánál jelen legyen“ — mondta a másik.

Bulganyin marsall említést tett a „vegyes bizottságokról“. Bohlen megkérdezte: „Mi igaz abból, hogy — amint a Nagy-kormány állítja — szovjet csapatok érkeznek újból Magyarországra?“ Bulganyin

tagadta a híreszteléseket, de az éles elméjű amerikainak nem kerülte el figyelmét, hogy az orosz gépiesen a szokásos szovjet frázist használta: „A szovjet katonai csapatmozgásokról szóló híresztelések nem felelnek meg a valóságnak.“

Ez nyugtalanította Bohlent. Az éj folyamán az is feltűnt neki, hogy a szovjet sajtóban eltolódás észlelhető a válság kezelésében. Most már a felkelőkkel együtt a Nagy-kormányt is „ellenforradalmároknak“ nevezték.²⁵

Alberto Cavallari, az olasz újságíró is elutazott aznap este Budapestről. Este hat óra volt, amikor eltávozott, és autója kerekei vadul csúszkáltak a havon. Az 1-es főútvonalon látta, hogy fiatalok megint felállítják a négy nappal korábban lebontott barikádokat. Győr után egy szovjet tank engedte továbbhaladni, túl udvariasan, mert Magyaróvárott nyilvánvalóvá vált, hogy zsákutcába került: a város körül volt véve szovjet tankokkal, és semmi sem bírta rá az oroszokat, hogy átengedjék.

Egyre jobban havazott. A Daily Mail és a Mirror emberei, Blyth és Stephens berakták bőröndjüket a Taunusba és elhajtottak. Ugyanazon, felkelők által tartott oázisba érkeztek. Ugyanígy Paul Sergeant is. Egy csomó újságíró abban az épületben talált menedéket, amelyben minden vörös színű volt. Azt mesélték, hogy régebben ez volt a helyi bordélyház. Blyth rábízta a megírt újságcikkét egy fiatal fegyveres biciklista felkelőre; azt kérte, hogy valahogy jusson át a határon, ahol a cikket Anthony Cave Brown, a fiatal újságíró várja. Sajnos, Brown nem volt ott. Így a fiatal felkelő az újságcikket egy helyi újságírónak, Ernest Schottnak adta át, aki telefonon továbbította Bécsbe. Innen Lawrence Davis közvetítette telefonon a Fleet Streetre, és Blyth drámai története megjelent a Daily Mail utolsó kiadásában:

„A vasfüggöny ismét leereszkedett Magyarország nyugati határán. Senkit sem engedtek ki, senkit sem engedtek be. A függönyt a szovjet tankok, szovjet csapatok és szovjet fegyverek képezték. Éjszaka beáramlottak a hóviharban, északról és délről. Elzárták az Ausztria felé irányuló és az onnan jövő forgalmat, elzárták azt az utat, amelyen Nyugat segélyszállítmányokat küldött Magyarországra.“²⁶

A hatalmas szovjet páncélos csoportosulás este hét óra körül be-

fejezte Budapest bekerítését és ezzel egyidejűleg lezárta a nyugati határt. Éjjel 11 óra 30 perckor a bécsi olasz követ azt telefonálta Budapestre Fabrizio Francónak, hogy még a diplomáciai konvojt is megállították mintegy 16 km-re a hegyeshalmi határtól. Franco dühösen telefonált a szovjet követségre. A válasz ugyanaz volt, mint amit reggel Andropov mondott neki: „Kategorikusan kijelentjük, hogy a szovjet erők nem ellenőrzik a főútvonalakat.“

Ebben a percben egy csoport várakozott az esti sötétségben Budapesttől délre 300 mérfölddel a Brioni szigeten, az Adriai-tenger egyik elhagyatott szigetén, Tito tartózkodási helyén. Vihar támadt, erősen hullámozott a tenger a sziget és a jugoszláv szárazföld között. Egy motorcsónak tűnt fel és sietősen egy létra felé vette útját. Azok a férfiak, akik reszketve kimásztak, a leghatalmasabb emberek közé tartoztak a földön: Nyikita Hruscsov, aki a kényelmetlen tengeri átkelés miatt zöld volt, mint a borsó, és Malenkov, egy másik kellemetlenül sápadt „szárazföldi patkány“.

Testvéri csókot váltottak a jugoszláv vendéglátókkal: Tito marsallal, Edvard Kardelj elnökhelyetessel és Alekszander Rankoviccsal. Majd a gyomrukkal volt probléma, amit a repülőútjuk okozott, amelyet egy alig észrevehető kis Iljusin 14-en tettek meg Pulára aznap délután. Malenkovnak a repülőút legnagyobb részét a padlón fekvéssel kellett eltöltenie. A Kreml urai szemrehányást tettek Titónak, hogy a biztonsági tisztjei „konspirációs okokból“ sokkal hosszabb, kényelmetlenebb és sötétebb úton szállították őket Pulából a szigetre, mint ahogy az szükséges lett volna.²⁷

Az érzelmek hőfoka magas volt, de Hruscsov türtőztette magát, mivel az volt a szándéka, hogy megnyerje Titót bűntársának Magyarország újra megszállásának tervében. Este hét órától reggel ötig tartott a megbeszélés, feljegyzések nem készültek. Azok, akik közben feljegyzéseket írtak noteszlapokra, később megsemmisítették ezeket, mint a gáztettre készülő bűnözők. Hruscsov felfedte Tito előtt, hogy le akarja verni az ellenforradalmat Magyarországon. Mindent megtanácskozott a Varsói Szerződéshez tartozó államok vezetőivel és a kínaiakkal. Minden állam egyetértett. A katonai előkészületek két további napot vesznek igénybe. Zsukov marsall Mihail Malinyin tábornokot bízta meg az akció végrehajtásával. „Mi mást tehetnénk? Ha hagyjuk tovább így menni a dolgokat, a Nyugat azt fogja mondani, hogy ostobák vagy gyengék vagyunk... És akkor ott lennének a kapitalisták a Szovjetunió határain.“

Hozzátette, hogy nemrég telefonált Bulgaryinnak Moszkvába, és

Bulgaryin diadalmasan közölte, hogy sikerült kihozniuk Münnichet és Kádárt Budapestről, és ebben a pillanatban Moszkva felé tartanak repülőgépen. Most Aprót is ki kell hozniuk onnan. „Ezzel kapcsolatban megteszünk mindent, amit tudunk, de pillanatnyilag nem tudjuk, hogy mi történt vele.“ Hruscsov még ezt is mondta: „Rákosi telefonált Moszkvából. Azt mondta, hogy szívesen jönne segíteni Budapestre. Azt mondtam neki, hogy ha odajön, az emberek azonnal felakasztják.“

Nagy Imréről nem nyilatkoztak valami kedvezően. Több alkalommal Hruscsov is, Tito is említést tett azokról a fényképekről, amelyek azt mutatják, hogy a tömeg kommunistákat lincsel. Hruscsov felkiáltott: „Kommunistákat mészárolnak Magyarországon!“ Hozzátette: „A magyarok már kétszer harcoltak a nyugatiak szövetségeseiként ellenünk, és most újra a nyugatiakhoz akarnak csatlakozni.“ Szerencsére Szuez lehetőséget teremtett a Szovjetunióknak a felkelés leverésére. Hruscsov vigyorogva ezt mondta: „Ők ott megfeneklettek a mocsárban, és mi bennragadtunk Magyarországon.“

Azután azt kérdezte Tito marsalltól, kit ajánlana miniszterelnöknek Magyarországon: Münnichet vagy Kádárt. Ő a maga részéről Münnich mellett lenne: magas rangú szovjet ügynök, és ők a harmincas években együtt manővereztek hasonló helyzetben. Valójában világossá vált, hogy az oroszok már Münnichet választották miniszterelnöknek. Honvédelmi miniszternek Batát készültek visszaküldeni, de Tito lebeszélte őket erről: Bata honvédelmi miniszterként szolgált a Rákosit. A jugoszlávok egyhangúlag Kádár mellett voltak, mert éveket töltött Rákosi börtönében, míg Münnich akkor moszkvai követ volt. Kádár tehát több követőre talál Magyarországon.

Érdekes módon a jugoszlávok két személyt értékelték nagyra a Nagy Imre vezető fegyvernökei közül: Losonczy Gézát (aki a múlt héten titokban ötször találkozott Szoldatics követtel és tanácsadójával, Osman Dikicssel Budapesten), és Szántó Zoltánt, aki azért kért menedéket a jugoszláv követségen, mert félt a pogromtól. Az oroszok egyik személy iránt sem mutattak lelkesedést. Amikor Tito javasolja, hogy először meg kellene próbálni békés megoldásra jutni Nagy Imrével, Hruscsov elsápad, de fékezi haragját: „Nagy irányvonala a felelős azért, hogy kommunistákat mészárolnak“ — mondja nyersen.

Washingtonban délután négy óra az idő. Eisenhower elnök éppen most jelent be 20 millió dollár értékű élelmiszer- és gyógyszer-aján-

déket Magyarország számára. A külföldi nemzetek számára adható segélyekkel kapcsolatos rendeleteket és törvényeket egy héten át elemezték a szakértők. Ennek az elemzésnek az összeredménye ez a segítség, és még ez a szerény adomány sem jut el sohasem Magyarországra.

Az ENSZ-ben azok, akiktől a döntések függnék, elhatározzák, hogy Magyarországgal kapcsolatban vontatottan járnak el. Ennek okai zavarosak. Délután 4 óra 10 perckor Foster Dulles telefonál követének, Cabot Lodge-nak. Lodge azt mondja, hogy angol és francia kollégái felindult állapotban közölték, hogy rossz hatást keltene ott-hon, ha az oroszokkal kapcsolatban az amerikaiak húznák az időt, amikor *őket* gyorsan elintézte Amerika.

Dulles cinikus: „Ki akarnak kerülni a rivaldafényből! ... Úgy gondolom, hogy részükről porhintés lenne először bombázni Egyiptomot és azután bejelenteni, hogy mivel esetleg a Szovjetunió is valami ilyet csinál, az, amit ők tettek, nem is olyan rossz.” Lodge egyetértésének ad hangot. Dulles megismétli: „Nem óhajtok részt venni ebben!”

„Örömmel hallom ezt, Külügyminiszter Úr” — mondja Lodge.

Dulles tehát azt az utasítást adja Lodge-nak, hogy este ne terjeszsen határozati javaslatot a Biztonsági Tanács elé, hanem csak azt javasolja, hogy hallgassák meg az új Magyarország képviselőjét minél hamarabb. Dulles mentegetőzve hozzáteszi: „Nincs ugyanis döntő bizonyítékunk arról, hogy mi folyik Magyarországon. De Egyiptommal kapcsolatban a helyzet kétségen kívüli!”²⁸

Később a CIA igazgatója felhívja testvérét. Gratulálnak egymásnak, hogy az előző éjjel az ENSZ-ben 62 nemzet állt az amerikai javaslat mellé. Foster Dulles kuncog az angol és francia kudarc miatt. „Ők most haragszanak, mert azonnal el akarták ítélni a Szovjetunió-nak Magyarországgal kapcsolatos magatartását, és ezt nem támogatjuk. Azt hiszem, hogy ez részükről porhintés lenne.”

Allen Dulles hallgat. Ő nem osztja testvére sötét, dölyfös elveit. „Foster, engem nyugtalanít Magyarország. Nagyon rossz hírek jönnek onnan. A magyar—osztrák határ le van zárva, jöllehet Budapest ellen az oroszok nem indítottak támadást. Azt fogják talán az oroszok mondani, hogy kivonulunk Magyarországról, ha leveszitek a kezete-ket Egyiptomból?”

„Nem hiszem. Esetleg Németország gondolja így” — mondja a külügyminiszter.

Este hat óra. Allen Dulles újra telefonál testvérének: „Üzenetet

kaptam Kairóból, a helyzet komolyságáról.“ „Én is megkaptam“ — válaszol Foster. „És van egy hírem, amit a Moszkvai Rádió adásából vettek Magyarországgal kapcsolatban, ami igazolja a katonai intézkedéseiket. Azt mondják, hogy az ellenforradalmi bandák szétterjesztik a terrort Magyarországon.“

Közben a Biztonsági Tanács összeült New Yorkban. Egy órát vesztegetnek el, azon vitázva, hogy Szabó János jogosult-e a részt vételre. Végre valaki a főtitkár fülébe súgja, hogy már harminc órája megérkezett Szabó János hivatalos kinevezése.

Arkagyij Szoboljev, a Szovjetunió képviselője kijelenti: az az állítás, hogy a szovjet tankok és csapatok visszamentek Magyarországra, „teljesen megalapozatlan“, és hangsúlyozza: „Van egy mai jelentés, amelyet a sajtóügynökségek terjesztenek, és ez így szól: ‘Ma reggel az egyik kormány szóvivő kijelentette: az éj folyamán nem lépték át szovjet csapatok a román—magyar határt.’“

Közben Dulles kiötli, hogy milyen halogató taktikát kell alkalmazni. Ezt röviden vázolja a Cabot Lodge-nak küldött táviratban nem sokkal este hét óra előtt:

„Megerősítve a külügyminiszter és Lodge közötti beszélgetést arra vonatkozóan, hogy milyen eljárást kell követni a Biztonsági Tanács ma esti ülésén Magyarországgal kapcsolatban, az USA-nak meg kell állapítania, hogy jelenleg a Biztonsági Tanácsnak nem áll rendelkezésére teljes és naprakész információ a magyar fejleményekkel kapcsolatban. Ilyen körülmények között az USA-nak az a véleménye, hogy a Biztonsági Tanács főtitkárának sürgősen érintkezésbe kell lépnie a magyar kormánnyal, annak érdekében, hogy a magyar kormány a lehető leghamarabb küldje el képviselőjét New Yorkba, hogy a Biztonsági Tanács tőle bővebb információt szerezhesen, mielőtt lényeges határozatot hoz...“

Közben minden lehetséges módon Ön beszélje le Franciaországot, hogy ma éjjel határozati javaslatot terjesszen elő ezzel kapcsolatban. Még ha Franciaország elő is terjesztené javaslatát, tegyen meg mindent, hogy a szavazást halasszák el, a fenti okok alapján...“²⁹

A hosszúra nyúlt eljárásjogi viták után Lodge megkezdte hosszú és látszólag lelkes beszédét. Eppen a beszéd ékesszólósága miatt a jelenlévő újságírók és megbízottak egyre inkább arra az álláspontra helyezkednek, hogy ezt az ügyet le kellene venni a Biztonsági Tanács

napirendjéről és a hathatós eszközökkel rendelkező közgyűlés elé kellene vinni. Szerintük ilyen határozatot kellene hozni. De Lodge csupán annyit javasol, hogy Magyarország küldje el képviselőjét New Yorkba, és az mondja el, hogy mi történik pontosan Magyarországon. Ebben a pillanatban, amikor Magyarország összes, nyugatra tartó útjait szovjet tankok zárják el, és oroszok őrzik a magyarországi repülőtereket is, ez kivihetetlen javaslat.

A Biztonsági Tanács elnöke, Entezam elnapolja az ülést hétfőre, november 5-re. De Nunez-Portuondo, Kuba képviselője ellenjavaslatára az a végső döntés, hogy a következő ülés időpontja másnap, november 3. délután három óra.

A következő reggel nyújtja megfejtését John Foster Dulles különös magatartásának. Ő Washingtonban óriási fájdalmakkal küszködik. Ezek első jelei annak a ráknak, ami később végez vele. A Walter Reed kórházba szállítják, azonnali műtét végett. Ez további csapást jelent Magyarország reményeire. A Külügyminisztérium most egy korábbi olajmérnök, ifjabb Herbert Hoover eddigi külügyminiszter-helyettes és Robert Murphy mint új külügyminiszter-helyettes kezébe kerül.

Eisenhower most közvetlenül irányítja a fontosabb külügyeket. Ő írja alá, hogy a közép-keleti békének minden mással szemben elsőbbsége van. Nem hajlandó semmilyen kapcsolatot fenntartani Edennel, akinek megtévesztő magatartását sohasem fogja elfelejteni. Eden miniszterelnökségének hátralévő szakaszában az angol — amerikai külügyi problémákat ténylegesen Eisenhower londoni követe, Winthrop W. Aldrich és Winston Churchill, a korábbi, betegeskedő miniszterelnök beszéli meg. Ettől fogva Aldrich minden szerdán reggel felkeresi Churchillt, amikor az ágyban reggelizik. A Nyugatot, nem először, zavarodottságban szenved, olyan időben, amikor a Kelettel szemben egységre és határozottságra lenne szükség.³⁰

43. MAJD ÚJRA TALÁLKOZUNK

Ilyen körülmények között a Nagy Imre-kormány ellenállási akarata meggyengült. Az oroszok látszólag lehetetlent vittek végbe: megállították egy 10 milliós, haragos, teljes lendületben lévő nép országos méretű felkelését, pusztán azért, hogy eltűntek a láthatárról; míg egykori helytartóikat és a polgári politikusokat megnyugtatta és egyben meg is tévesztette az a hit, hogy a forradalmak minden évszázaddal egyre könnyebben kezelhetővé válnak. Mialatt a dühös utcai harcosok boszankodtak, a rendszer zsoldosai begyűjtötték a szabadságharcosok fegyvereit és lőszereit, a rádióberendezéseket és a tűzérseget, amiket azok súlyos véráldozattal szereztek meg kínzóiktól. Az ÁVH maradványai pedig zárt ajtók mögött ismét gyülekeztek, miközben a saját érdekükben felállított védőőrizet biztosította őket. A Kremlnek most kell megírnia az utolsó felvonást: a forradalom vezetőségét semlegesíteni kell, mialatt blöffjeik segítségével elérik, hogy a külvilág passzív maradjon.

November 3-án már több ezer szovjet tank van Magyarországon, mialatt a nép azt hiszi, hogy győzött. Míg az utca a győzelmet ünnepli, egy teljesen gépesített gyalogos és tüzér hadsereg szállta meg Magyarország vidéki helységeit. Mint mindig, most is kizárólag a felkelők sajtója írja meg az igazságot. Reggel nyolc órakor Zsolt repülőezredes, Nádor ezredes helyettese telefonál azoknak az egykori második világháborús tiszteknek, akik a főhadiszálláson tartott konferencián öt nappal korábban jelen voltak. Ezt mondja: „Az oroszok körülvették a repülőtereket. Mindenki, aki jelen volt azon az értekezleten, a legjobban azt teszi, ha menekül, amíg tud!”¹ Két órával később a Rádió bemond egy teljesen hamis közleményt: az ENSZ 16 tagú csoportja földet ért a Ferihegyi repülőtéren és útban van a főváros felé.²

Az éj folyamán az oroszok visszatértek Győrbe. Nem találkoznak ellenállással, mivel Szigethy Attila így rendelkezett.³ A város tele van nyugati újságírókkal és diplomata-családokkal, akik megpróbálnak távozni az országból. Köztük asszonyok és gyerekek is vannak, meg egy Svéd Vöröskeresztes kocsioszlop és olyan újságírók, mint Anthony Terry a Sunday Timestől. Dél tájban 60 szovjet tank csörtet a városon keresztül. Alberto Cavallari jegyezni kezdi fehérre festett számaikat: 802, 803, 808 — aztán feladja.

Amikor ő és sofőrje délután öt órakor ismét Bécs felé halad; a főútvonal teljesen tiszta. Az előző éjjel érkezett tankok elmentek a hóval borított síkságon keresztül. A Daily Mailtől Noel Barber átjutott a határon, takarókba és véres kötszerekbe bugyolálva. Sefton Delmer vezette a Borgwardot és egy magyar lányt is magukkal vittek. Az autó szélvédője szét volt löve. Jeffrey Blythnak azt mondták, hogy nekiron-tanak a határnak. Noel Barber úgy tudott keresztüljutni a határon, hogy egy paraszt megmutatta az utat a határon keresztül és ezért cserébe odaadta neki azt a bébi-ruhákkal teli bőröndöt, amit a Harrodsnál vásárolt azon a napon, amikor Magyarországra küldték. Mivel Barber nem tér vissza, Blyth is megindul a Ford Taunusán, de autója megre- ked a tegnapi hóban és nemzetiszínű karszalagos magyar katonáknak kell autóját kisegíteni a hóból. Egy felszántott csík és szögesdrót jelzi a határt. A magyar lány mögöttük a biztonságban letérdel és megcsó- kolja Ausztria földjét. Aztán megfordul és megcsókolja a sárfoltos, jéggel fedett angol zászlót a Taunuson.

Két órával később a kimerült Jeffrey Blyth megérkezett Bécsbe. Amíg egy közlekedési lámpára várakozott, a lába véletlenül rácsúszott a gázpedálra. Egy villamos nekiütközött kocsija elejének, összetörve lámpáját, lökhárítóját. Blythnak azt kellett bizonygatnia, hogy egy T-54-es szovjet tank csapódott neki, nehezen tudta elfogadni, hogy egy bécsi villamossal került bajba, mindaz után, amin keresztül ment.

A moszkvai polgárok most azt olvassák a szovjet újságokból, hogy lincselnek Budapesten és légi úton nyugatról fegyveresek érkeznek.⁴ A Pravda szalagcíme ezt ordítja: „**ZÁRJÁTOK EL A REAKCIÓ ÚTJÁT MAGYARORSZÁGON!**“ Az Izvesztyija átveszi ugyanezt a hangnemet. „Chip“ Bohlennek úgy tűnik: a Kreml „ellenforradalmár- nak“ jellemzi a Nagy-kormányt.⁵ Minden jel arra vall, hogy Hruscsov eldöntötte: erőt alkalmaz, ha szükséges. Bohlen kéri az Amerikai Kül- ügyminisztériumot, vegye fel közvetlenül Moszkvával a kapcsolatot. Ez a lépés esetleg még most is érne valamit. De Foster Dulles kórház- ban van, a távirat Eisenhowerhez kerül, és nem jön rá válasz.

Bohlen észrevételei szerint az újságok nem utalnak a „vegyes bizottsági“ tárgyalásokra. Ez erősíti azt a benyomását, hogy azok a tár- gyalások csak trükköt jelentenek. Ezt táviratozza Washingtonnak: „Le- hetséges, hogy a vegyes bizottsági tárgyalásokat Moszkva fel fogja használni a Biztonsági Tanács vitájában, abban a reményben, hogy elé- be vág a Biztonsági Tanács akciójának, annak érdekében, hogy zava- rossá tegye az ügyet.“⁶

Mintha Budapestból csúfot üzne ez a szombat. Budapest napfényes és télies. A hangulat is kiváló: mindenki elmegy dolgozni. Az egyik újságíró a HÉV-en Csepelre utazik, elsétál a híres acélgyárba. A kapun még olvasható korábbi neve: „Rákosi Mátyás Művek“, de a kommunista falragaszok és a Lenin-képek eltűntek a falakról: eltűntették a hét-fői váltásra készülő mérnökök. Az irányítást a Munkástanács végzi; a feje egy volt kommunista mérnök. A Móricz Zsigmond körtéren szét-szedték a barikádokat. A küzdelem hulladékát, az üres tölténydobozokat, táraikat összeszedve halomba rakják, és a munkások megjavítják a villamos vonalakat.

A fiatal gyerekek az utcán elemükben vannak. Az egyik üzlet ablakában három bábura Rákosi, Gerő és Apró nevét írták. A Sztálin térnek új neve van: Csizma tér. Az egyik kedvenc pesti mondás: „Világ proletárjai, egyesüljetek, de ne hármás, vagy annál nagyobb csoportokba!“ Bálint József professzor és kollégái készülnek a hétfőre: a tantermek kitakarítva, a táblák letörölve.⁷ Az Egyetemista Milíciát (amely több ezer, fegyverviselési engedéllyel rendelkező egyetemistából áll) hazaküldik ezen a napon, pihenni. Egyébként az egyetemista zászlóaljokhoz kijelölt katonatisztek is eltűnnek éppen ezen a napon.⁸

A főváros most oázis egy olyan országban, amely az elmúlt hét során lassanként a világ egyik katonailag leginkább megszállt országává vált. Bálint József alig néz fel, amint néhány egyetemista és kolléga bejön a terembe. Valaki megjegyzi, hogy Kispesten újra látott szovjet tankokat, de az optimisták mindenre találnak magyarázatot.

Kevésbé vidám a reggeli forradalmár újság, a Magyar Ifjúság szalagcíme: **„TILTAKOZUNK AZ ÚJ SZOVJET CSAPATOK BEVONULÁSA ELLEN!“** Obersovszky Igazság című újságja tömören megkérdezi a Külügyminisztérium Forradalmi Bizottságától: igaz-e, hogy Magyarország gyűlölt ENSZ-megbízottja, Kós Péter azonos Lev Konduktorov szovjet mérnökkel. A Forradalmi Bizottság elismeri, hogy a Külügyminisztérium hamis papírokkal látta el.

Megjelent a Párt új lapja is, a Népszabadság. A főszerkesztő Haraszi Sándor. Reális értékelést adott a Párt céljairól, és állást foglalt a semlegesség, a szovjet csapatok kivonulása mellett. Haraszi azt is fontosnak tartotta, hogy Kádár új pártja „alulról szerveződjön a munkásokból, parasztokból, egyetemistákból, és ne felülről, mint a régi rendszerben“. Kende Péter⁹ és Gimes Miklós nem kedvelte ezt az újságot. Egy új, független baloldali hetilapot akartak kiadni, ezért elmentek Nagy Imréhez és erre engedélyt kértek. A Parlamentben hallották,

hogy valaki azt mondta: Kádár eltűnt. Kende eltűnődött, nem lett-e orgyilkosság áldozata, ami nem lett volna lehetetlen, hiszen Kádár is Rákosi-korszak egyik maradványa volt.

Az amerikai követségből nézve ez a délelőtti kép komor volt. Délben már Tom Wailes asztalán van egy felmérés, amely 15 gépesített és 4 gyalogos hadosztályra becsülte a szovjet erőket. Megvakarta fejét, ceruzát és papírt vett elő, majd jelentést fogalmazott az Amerikai Külügyminisztériumnak:

„Nem világos, hogy a Szovjet mire akarja felhasználni ezeket a felhalmozott erőket, de az a sejtésem, hogy miután elrendeződtek, ultimátumot adnak a magyar kormánynak, feltehetően, hogy kezdjenek tárgyalásokat Magyarországnak a Varsói Szerződésben való további részvételéről és a kormány összetételéről. Nagyobb probléma a magyar kormánynak szembenézni a nem kívánt eshetőséggel, hogy a felkelt nép talán *nem* fogja követni [és a '*nem*' szó alá volt húzva]. Ez mészárláshoz vezethet.“¹⁰

Ezeket a táviratokat kétkedéssel fogadták Washingtonban. A Külügyminisztérium azt kérdezte, hogy mi az alapja az ő értékeléseinek.¹¹ „Ezek a jelentések a magyar hivatalos forrásokat tükrözik-e, vagy mást? Azonosítottak-e egységeket és a jelentések teljes egységeket jelentenek-e, vagy csupán azok töredékeit?“ Hozzátették, hogy aznap a Biztonsági Tanácsban olyan határozati javaslatot terjesztenek elő, amely a szovjet csapatok kivonulását követeli. De azért figyelmeztették Wailes-t: ma nem várható szavazás. (Az amerikai követ nem volt tájékoztatva, hogy éppen ez az amerikai politika célja.)

Nagy Imre új kormánya (a kisgazda, szociáldemokrata és parasztpárti miniszterekkel együtt) kora délelőtt összeült. Nagy az utolsó simításokat végezte a nevezetes kormányon. Ez már a harmadik „nemzeti egység kormánya“ volt az utóbbi öt nap során. Rajta kívül csak Losonczy és Maléter kommunista a kormányban. A külügyi és a honvédelmi tárcán kívül nincs miniszteri tárca kommunista kézben. Nagy kinevez néhány új államminisztert, köztük három szociáldemokratát: Kéthlyt, Kelement és Fischer Józsefet; a Petőfi Párt (a korábbi Nemzeti Parasztpárt) nyomására Nagy még egy államminiszteri pozíciót jelöl ki részükre a pártvezető Farkas Ferenc mellé, amit a jogász Bibó István tölt be.

Kádár János neve is szerepelt a listán. Nagy nyilván rosszindulatú hírnek minősítette, hogy átállt az oroszokhoz. A szintén eltűnt

Münnichről mindent lehetségesnek tartott. Nagy elbocsátotta a belügy-miniszteri posztról Horváth Imrével, Janzával, Lukáccsal, Kossával és számos más miniszterrel együtt. Ebben a vértelen tisztogatásban Nagy ugyancsak elbocsátotta a három siránkozó minisztert, akik korábban berontottak irodájába egyik délután és bejelentették lemondásukat: Nagynét, Czottnert és Csergőt.¹²

A negyvenegy éves osztrák kommunista Franz Philipp elküldte ezt a kormánylistát megbízójának, a keletnémet ADN hírügynökségnek. Amikor néhány órával később nyilvánosságra hozták, kihúzták belőle egy nevet: Kádár nevét. Nyilvánvaló, hogy Kelet-Berlinben tudtak valamit, amit Budapest nem tudott.

A reggel folyamán Andropov, a szovjet követ meglátogatta Nagy Imrét. Nagy további információkat kért a szovjet csapatmozgásokról. Andropov azt válaszolta, hogy kormánya elfogadta a közös bizottsággal kapcsolatos javaslatot, a katonai tárgyalások megkezdődhetnek.

Délelőtt tíz óra körül bevonult a szovjet küldöttség, melyet a köpös, kövér, keskeny ajkú, fáradt szemű, pisze orrú Malinyin tábornok vezetett. Sztyepanov altábornagy és Serbanyin vezérőrnagy kísérte. A légkör barátságos volt.¹³ Nagy bemutatta őket Maléternek, Erdei Ferencnek és Kovács tábornoknak, a vezérkari főnöknek. Nagy szobájából az egész csoport átment az előszobán keresztül Erdei szobájába, ahol aztán a konferencia lefolyt. Erdei az előszobában mentegetőzve azt kérte, ha valaki elég jól tud oroszul, tolmácsoljon. Kovács tábornok, a vezérkari főnök többet tudott oroszul, mint ő, de ő sem eleget. Az újságíró Molnár Miklós felesége, aki Heltainak dolgozott, előrelépett: ő húsz évet töltött a Szovjetunióban, és egy közismert moszkovitának a lánya.

Az oroszok átadtak egy 10 oldalas dokumentumot, amely az orosz kivonulás feltételeit tartalmazta. Molnárné segítségével Kovács tábornok nyers fordítást gépelt erről. Molnár Miklós, aki feleségére az előszobában várakozott, most ezt mondja: „Azt a következtetést vontam le, hogy az oroszok akkor őszintén akarták a kivonulást.”

Később Maléter átment Heltai szobájába. Vidám volt. Kisebb nézeteltérése volt az oroszokkal, akik ünnepélyes búcsúztatást akartak és a harcok során megsérült emlékműveik helyreállítását követelték. „Feltételezem, hogy Moszkva áll e követelések mögött” — spekulált Maléter. „Hadd reménykedjenek tábornokaik, itt nyomást gyakorolva lebeszélhetjük erről őket.”¹⁴

A Parlament másik részében érdekes kis jelenet játszódott le. Két

repülőtsízt jött Losonczyhoz. Az újságíró Erdős Péter felesége, Erzsi (aki Losonczy titkárnője volt) kísérte őket Losonczyhoz. Egy idő után kijöttek és rövid ideig Erzsi szobájában beszélgetést folytattak Erdőssel. Az volt a küldetésük, hogy Losonczyt rábeszéljék: menjen Szolnokra (hogy miért, nem közölték). Hogy üres kézzel ne térjenek vissza, burkoltan utaltak rá, hogy talán Erdős elmenne helyette (ennek okát sem közölték). „Önök Szolnokon csak néhány órát kellene eltöltenie, aztán jöhetne vissza Budapestre.“

Erdős megkérdezte tőlük: „Gondoskodnának-e a visszaszállításomról?”

Titokzatosan válaszoltak: „Higgye el nekünk, holnap már visszajön.“

De ezalatt a felesége bement Losonczyhoz, és amikor visszatért, félreérthetetlenül jelezte a férjének: „*Ne beszélj velük tovább!*“¹⁵

Délután 1 óra 30 perckor a Budapesti Rádió bejelentette az új nemzeti kormány megalakulását. Bibó István éppen a Tudományos Akadémián volt egy konferencián, amikor valaki a fülébe súgta: „államminiszter lettél“. Ha Bibó azt hitte, hogy küldenek érte egy kormányzati autót, csalódnia kellett. Hazament budai lakásába és várt. Senki sem telefonált neki. Az igazság az volt, hogy Nagy és cimborái kormányoztak és nem kívántak tanácskozni olyan emberekkel, akik nevét csak a „kirakatba“ tették.

Bibó negyvenöt éves volt; magas, nyakigláb értelmiségi, angolul, franciául és németül beszélő ember. Hajlott orra és magas, akadémikus homloka volt. Jó humorérzéssel rendelkezett és erre szüksége is volt. Nem volt még egy napig sem államminiszter, mégis öt évre bebörtönözték, mint Nagy Imre bűntársát, akivel sohasem volt szerencséje találkozni.

A katonai megbeszélések első fordulója délután két óra körül ért véget. Malinyin tábornok szívélyesen meghívta a magyar tiszteket: legyenek a vendégei aznap este. „Tökölön majd újra találkozunk“ — mondta.

Király tábornok megkérdezte Maléttert: „Hogyan állnak a dolgok?“ „A legnagyobb rendben“ — felelte Maléter kommentár nélkül.

Később Király Kovács tábornoknak is feltette ugyanezt a kérdést. A vezérkari főnök optimista volt: „Sikeresen fejeződtek be a megbeszélések. De a szállítás folyamatosságának érdekében szakaszosan fognak távozni, közben a mi helyőrségünk biztosít majd számukra élel-

met és üzemanyagot. Mivel nem készültek fel téli szállításra, türelmesnek kell lennünk. A csapatok nem vonulhatnak ki január 15-e előtt. Mi decemberi távozási időponthoz ragaszkodunk.“¹⁶

Hivatalos közleményt adtak ki az esti lapoknak: „A Magyar és Szovjet Hadsereg-parancsnokság Egyesített Bizottsága ülést tartott. Mindkét fél kifejtette álláspontját a szovjet hadsereg kivonulásának részleteiről. Az Egyesített Bizottság megegyezett abban, hogy tanulmányozza a dokumentumokat és este tíz órakor újra találkozik. A szovjet küldöttség ígéretet tett, hogy addig nem érkezik több csapatokat szállító vonat Magyarország határára.“¹⁷ Ezt a közleményt a Rádió is bemondta délután 3 óra 15 perc körül.

Az amerikai követséget egy megbízható forrás kevéssel délután öt óra előtt tájékoztatta, hogy Kovács tábornok közölte: a szovjet fél hozzájárult a szovjet csapatok kivonulásához egész Magyarország területéről. Ezt a forrást megerősítette egy fiatal tiszt is, aki szintén jelen volt az ülésen, aki hozzátette, az esti tököli találkozón az ütemezést és más részleteket fogják megtárgyalni.¹⁸ Mindazonáltal nem csak ezt tudta meg Tom Wailes. Ezen a délután táviratot küldött Washingtonba: „Magas rangú, megbízható katonatiszt közölte, hogy jelenleg egy hadsereg és két hadtest tartózkodik Magyarországon (kb. 4500 tank), és még több jön.“¹⁹

Az inváziós hadsereg tagjainak nem volt tudomása arról, hogy hol vannak, és miért. Győrről azt mondták az oroszul tudó magyaroknak, hogy 400 mérföld utat tettek meg. Mások azt magyarázták, hogy Magyarországot megvédeni jöttek az amerikaiak ellen. Ismét mások úgy tudták, hogy fasisztákkal fognak harcolni. A hivatalos Rádió most elszórt híreket közöl, hogy a szovjet csapatok a városokat körbezárják: a délelőtti folyamán páncélozott és gépesített gyalogság lépte át a határt Beregsurányhoz közel. Egy gépesített egység megközelítette Békéscsabát délnyugatról és egy másik Szarvast délről. A debreceni pályaudvart elfoglalták. Délután 1 óra 25 perckor a felkelők Miskolci Rádiója figyelmeztetett: „Szovjet erők közelednek Vásárosnaményból Debrecen felé.“ Később a Miskolci Rádió megint jelentkezett: „Tankok közelednek... Az utcákon csak szovjet csapatok. Nyíregyházát bekerítették.“

Mindezt nehezen lehetett összeegyeztetni a „szovjet kivonulással“. A délután folyamán az osztrák újságkiadó, Fritz Molden Pogány Géza újságíró kíséretében meglátogatta a Parlamentet.²⁰ Győrön hajtottak keresztül gammaglobulin-vakcinát hozva, amire Miskolcon volt szükség gyermekbénulásos járvány kitörése miatt. Letették a vakcinát a

Duna Szálló hűtőjébe és rohantak elújságotlani Nagy Imrének azt a tankösszevonást, aminek Sopron és Győr között tanúi voltak. „Nem vagyok katona, 60 tankot számláltunk össze, de sokkal többen lehettek. Egy tucat a határ felé ment, és a többi Budapest felé. Komáromnál láttunk tömegesen a hídon át jönni tankokat Csehszlovákia felől.”

Jöttek a telefonhívások özönel. Erdős Péter, aki Nagy Imre titkárságán dolgozott, sejtette, hogy leszámolás következik. Boldizsár Iván főszerkesztő elment mellette a folyosón, megragadta a karját és így viccelődött: „Úgy gondolom, nyitok egy Gallup Intézetet. Lenne-e az első igazgatója?”

De Erdős félretolta Boldizsár karját. „Majd később megbeszéljük — a börtönben.”²¹

Nagy Imre korábban utasította Vásárhelyit, sajtókonferencián ismertesse a tárgyalások sikerességét. De most már megbánta intézkedését, mert rossz hír érkezett. Az MTI közölte, hogy a Kínai Kommunista Párt újságja, a Jen Min Jih Pao egy vezércikket közölt „Éljen a szocialista országok nagy egysége!” címmel, amely a moszkvai vonalat dicsőítette és hangsúlyozta, hogy szükség van a Varsói Szerződésre. Nem szabad engedni, hogy bárki is éket verjen a Szovjetunió és a többi szocialista ország közé.

Nagy rosszat sejtett. A még Budapesten tartózkodó újságírók megérkeztek már a sajtókonferenciára. Tildyt és Losonczyt kérte, hogy képviseljék őt. Tom Wailes este hat órakor Washingtonba küldött táviratában ezt írta: „Tildy ügyesen kitért a kérdések megválaszolása elől és bizonytalan volt.” Nem akarja megmondani, mennyi szovjet csapat van az országban. „Pontos számadataink vannak, de nem akarjuk őket nyilvánosságra hozni.”

A Holland Rádió riportere azonnal megkérdi: „Nyitva van-e az osztrák—magyar határ?” Tildy elismeri: „Pillanatnyilag nem ismerjük a pontos helyzetet az osztrák—magyar határ egész vonala mentén.” A BBC riportere kérdése: „Milyen eredménnyel jártak az oroszokkal való tárgyalások?” Tildy válasza kitérő: „Az orosz—magyar tárgyalások még csak most kezdődtek és este folytatódnak. Ezért még nem szolgálhatunk a részletekkel.” Losonczy válasza optimistább. „Bízunk az esti további eredményekben. Enyhülés észlelhető a helyzetben.” Tildy hozzászól: „Az imént kaptam egy jelentést: a szovjet katonai küldöttség megígérte, hogy több szovjet csapatokat szállító vonat nem jön át a magyar határon.”

Húsz percre Tildy eltávozik, Losonczy egyedül marad az újságírók-

kal. Amikor Tildy visszatér, a válaszhai sokkal nyersebbek. Az egyik újságíró megkérdezi: „Mi volt Moszkva válasza Nagy Imre csütörtöki kérdésére a legújabban érkezett szovjet csapatok kivonásáról?” Tildy válaszolt: „A szovjet válasz nem volt kielégítő. A kormány az első naptól kezdve követelte a szovjet csapatok kivonását. Ezzel minden jogi, illetve politikai alapja itt-tartózkodásuknak megszűnt. Számtalan jegyzékben követeltük kivonulásukat, de sohasem kaptunk kielégítő választ.”

John MacCormac ezt a kommentárt küldte a New York Times-nak: „Tildy válaszhai megerősítették azt a széles körű meggyőződést, hogy az oroszok a tőlük megszokott módon húzzák a tárgyalásokat a csapatok kivonásáról, hogy időt nyerjenek a megszálló erők erősítésére.”²²

Az egyik újságíró megkérdezte, „Megérkezett-e az ENSZ-küldöttség Budapestre?” Losonczy válaszolt: „Legjobb tudomásom szerint reggel Prágából megérkeztek.” Arra a kérdésre: lehetséges-e, hogy a szovjet csapatok a magyar lakossággal vagy a katonai erőkkel össze-csapnak, Tildy különös módon fogalmazott választ adott: „Csapataink parancsot kaptak, hogy tartózkodjanak mindenféle ellenségeskedéstől.” Az Observertől Léderer Lajos tovább faggatta. „A szovjet kormány tájékoztatta-e előzetesen a magyar kormányt az újabb csapatok érkezéséről és tudatták-e az erősítés célját?” Tildy ki-kerülte a választ: „Jó kérdés!” Mondókáját együttérző mormogás közepette fejezte be: „Az egész kormány nevében kijelentem, a történetek ellenére baráti kapcsolatokra törekszünk a Szovjetunióval, de csakis Magyarország függetlenségének elismerése alapján.”

Ezt követően Losonczy — egyike az utolsó kommunistáknak Nagy kormányában — néhány szót szolt arról a problémáról, hogy keretek között kell tartani a győztes felkelést. „Véleményem szerint az ellenforradalmi erők pillanatnyilag teljes aktivitásban vannak az országban. A kormány egyhangúan kijelenti, hogy az elmúlt 12 év eredményeiből nem ad fel semmit: nem semmisítjük meg a földreformot; a gyárak államosítását és a hasonló intézkedéseket... A kormány egyhangúlag kijelenti, hogy semmi szín alatt nem engedi visszaállítani a kapitalizmust Magyarországon.”

Kovács tábornoknak a Parlamentben látogatója volt: Dennis David, az angol légügyi attasé. Kovács komor volt. Azt mondta, reméli a követség tájékoztatja Nyugatot az igazságról. Amikor David azt válaszolta, hogy a követségnek saját vonala van Londonhoz, a tábornok kérte, hogy adja át a külföldi horthysta emigráns politikusoknak a jóindulatú

figyelmeztetését: „Maradjanak Magyarországon kívül!” Majd cáfolta a Moszkvai Rádiónak azt az állítását, hogy a külföldi horthysta politikusok szervezték meg a felkelést. „Az egyszerűen kialakult, és én is csak ott álltam az események sodrában, éppen úgy, mint annyi más ember.”

Kovács feljegyzéseket kezdett készíteni, amikor a légügyi attasé bizalmasan közölte, hogy látott szovjet erőket érkezni. A Feriegyi repülőteret tömve látta tankokkal, agyúkkal, teherautókkal és szovjet katonákkal. Titokban tett egy autótutat Tökölre, a Csepel-szigeten lévő szovjet sugárhajtású bombázók bázisára. Tanúja volt napi száz légi szállításnak, amelyek során csapatokat raktak ki. Kovács megerősítette: „Értesüléseink szerint, nyolc, esetleg kilenc páncélos szovjet hadosztály van Magyarországon, és további gyalogsági egységek érkeznek állandóan Ukrajnából és más szomszédos országokból. Ez nem sok jót ígér.” Majd folytatta: „Kormányunkban vannak optimisták, akik azt gondolják, hogy mindez csak azt szolgálja, hogy ma este az erő helyzetéből tárgyalhassanak velünk. Én kétlem, de Nagy bízik az oroszokban. Azt hiszi, őszinték.”

Az attasé felhívta a figyelmet: „Az oroszok nagyon fájlalják a vereségüket. Az a tény, hogy a felkelők között minden társadalmi rétegből származó férfiak és nők voltak jelen, csak bonyolította a helyzetet.”

Amikor Kovács kikísérte vendégét, ezt mormogta: „Este minden jóra fordulhat. Ha így lesz, szeretnénk együttműködni a Nyugattal.” Lehunyta szemét és méltósággal így fejezte be: „De ha nem, kérem, intézkedjen, hogy a Nyugat küldjön nekünk kötszereket.”

Kétségtelen volt, hogy a Kreml ígéreteiben bízva Nagy és a Nemzetőrség parancsnokai kockázatot vállaltak, de már késő volt ahhoz, hogy irányt változtassanak. Ezen a szombaton Király parancsot adott minden magyar tank részére, hogy térjenek vissza a laktanyába és szerezjenek le télre.²³ Ő és Kopácsi közösen aláírt felhívást adtak ki a fegyverek és a lőszer beszolgáltatására, amit széles körben terjesztettek. Szilágyi József, Nagy titkárságának főnöke, rádiószózáttal fordult az anyákhoz: ne engedjék, hogy gyermekeik továbbra is fegyvert viseljenek. „Rendnek kell lennie.”

Bizonyos közlemények rossz utóízt hagytak maguk után, mintha nem lettek volna teljesen valódiak. A Szolnoki Forradalmi Tanács a helyi lakosokat felszólította, hogy hagyják abba az ÁVH-sok utáni vadászatot, mert „a környéki ÁVH-sokat már letartóztatták”. A Budapesti Rádió közölte: „Az ÁVH tagjai tömegesen jelentkeznek az ügyészségen, kérve letartóztatásukat. A XIII. kerületből és Angyalföldről

szombaton korán reggel 30 ÁVH-s jelentkezett.“

A Dudás által a különböző vidéki egyetemista bizottságokhoz küldött személyek megtudták, hogy a megbízhatatlan katonai egységeknél bizonyos szabotázs tapasztalható. Például az egyik, általa Sopronba küldött újságíró megtudta egy helybeli katonától, hogy fegyvereik a nap folyamán titokzatos módon harcképtelenné váltak.²⁴

Más városokban, például Pécsen, furcsa dolgok történtek. Este hét óra körül a helyi vasútállomás könyvelője bizalmas értesüléssel jött a pécsi biokémikus Csikor professzorhoz, aki a helyi Forradalmi Bizottság vezetője volt. „Egy rádiórendszer köti össze a különböző vasútállomásokat. Ezeken keresztül Csap az imént közölte, hogy vonattal is érkeznek oroszok Magyarországra. Tizennégy, tankokkal megrakott tehervonatot számoltak meg.“²⁵ Ekkor a forradalmi erők lecsaptak a MÁV úgynevezett „Forradalmi Tanácsára“. Az arcok ismerősnek tünnek. A főnök azt mondta, hogy nem szolgálhat újabb hírekkel, A biokémikus nekitámadt: „De maguknak két irányú rádióösszeköttetésük van!“ A főnök azt dadogta, hogy az csak nagyon kis készülék. A felkelők félrelökték. A készülék betöltötte az egyik falat két rádiókezelővel, amelyből áradt a hír az újabb Romániából tehervonattal érkező szovjet erősítésről.

Ugyanebben az időben Moszkvában állami fogadás volt a szír elnök tiszteletére. Először a szovjet vezetők tartózkodóak. Hruscsov néhány napja hiányzik, és Moszkva tele van különböző híresztelésekkel. De nagy hűhót csapnak és Hruscsov megjelenik Malenkov társaságában. Azonnal körülvesszik őket az elnökségi tagok. Bohlen fülel, de folytatja csevegését a norvég követtel. Hruscsov hozzájuk lép és oroszul elkiáltja magát: „Izraelettől akarok beszélni magával.“²⁶

Bohlen nyugodt hangon felel: „Én Magyarországról akarok beszélni Önnel, de mivel Ön kezdte előbb, mondja.“

A szovjet vezető dühösen morog: „Nem tudom, hogyan képes nekem megmagyarázni, hogy az Ön kormánya helyesli Izrael akcióját.“

Bohlen finoman azzal vág vissza, hogy a Kremlnek új hírszerzőkre kell szert tennie, ha ezt állítják az USA magatartásáról. Így folytatja: „Most Magyarországról! Tegnap este Bulgaryin azt mondta nekem, hogy Önök tárgyalásokat fognak folytatni Magyarországgal, és mégis óriási szovjet beáramló csapaterősítésről jövő jelentéseket hallunk. Hogyan egyeztetheti össze ezt a két dolgot?“

Hruscsov nem hajlandó vitába szállni: „Azt hiszem, a NATO annak örülne, ha feloszlana a Varsói Szerződés.“

Bohlen ezt a kérdést teszi fel Hruscsovnak: „Mi a Szovjetunió szándéka Nagy Imrének azzal a bejelentésével kapcsolatban, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és kéri a szovjet csapatok kivonulását Magyarországról?” Először Hruscsov a szabvány szovjet szólammal felel: „Megkezdődtek a tárgyalások Magyarországgal. A dolgok hamarosan egyenesben lesznek.”

Bohlen figyelmét nem kerüli el Hruscsov hangneme. Ismét előhózza Hruscsovnek, hogy szemmel láthatóan még mindig jönnek újabb és újabb csapatok Magyarországra. Erre hirtelen előbukkan az igazi Hruscsov: „Elég csapatunk van Magyarországon. Ha mégsem, akkor újabb és újabb csapatokat küldünk oda, annyit, amennyi szükséges.” És hozzáteszi: „*Ez nem vics!*”

Este nyolc órakor, még mindig az orosz vezető nyelvezetének a hatása alatt, a követségről ezt táviratozta Washingtonba: „Az egyetlen erény, amit Hruscsovban látok: az ő brutális nyíltsága.”²⁷

9000 km-rel távolabb, Washingtonban az óra délután három órát mutatott. Összeült a Biztonsági Tanács, és Henry Cabot Lodge előterjesztette határozati javaslatát: „A Szovjet katonai erővel elnyomja a magyar népnek a saját jogai biztosításáért folytatott erőfeszítéseit”, ezért javasolja, hogy a tagállamok küldjenek segítséget Magyarországnak. A határozati javaslat nem hivatkozott sem Nagy Imrének az ENSZ-hez intézett kérésére, sem arra, hogy Magyarország hivatalosan semlegesnek nyilvánította magát.

Forró hőfokú vita kezdődött. A jugoszláv küldött úgy érvelt, hogy mivel a Szovjetunió és Magyarország pillanatnyilag tárgyalásokat folytatnak egymással, a Biztonsági Tanács napolja el a határozatot, amíg a dolgok kialakulnak. A hitetlenkedő nyugati képviselők hallják, hogy Lodge támogatja ezt az érvelést; ők nem osztják az ő önelégült szemléletét. Ausztrália képviselője, Walker csípős kommentárt fűz hozzá: „Sajnos, a világnak volt néhány tapasztalata a ‘tárgyalások’ lefolyásáról, ami néha olyan országban folyik, ahol a Szovjetunió katonai fölényt ért el.” Anglia részéről Sir Person Dixon azonnali szavazást javasolt.

Különféle küldöttségek a magyar küldött felé fordultak. Szabó János megerősítette: „Megelégedetten tájékoztatnom kell a Biztonsági Tanácsot, hogy a következő ígéretes információt kaptam a mai napon Magyarországról: a magyar és a szovjet fegyveres erők vezetői ma délből ülést tartottak, és mindkét fél előadta véleményét a szovjet csapatok kivonulásnak technikai részleteiről. Megegyeztek, hogy mindkét

fél tanulmányozza a másik javaslatait, és budapesti idő szerint este tíz órakor ismét találkoznak.“

Budapestre ráborult az est. Ebben a sötétségben egymással szembenálló kijelentések hangzottak el a zavarban lévő nép számára. Farkas Ferenc a Rádióban este 9 óra 19 perckor a pártok közötti küzdelemre utalt, majd segélykéréssel fordult a vörös Kínához, Jugoszláviához és Lengyelországhoz. Ezen azonban már túlhaladtak az események, amik ezekben az országokban lezajlottak. Zapotocky cseh elnök az ellenforradalomról szóló szenvedélyes rádióbeszédében magyar „fasiszta fehér terrortól“ szónokolt, „amely a munkások ellen irányul“. „Most visszatérnek Magyarországra a reakciós elemek, háborús bűnösök, arisztokraták, fasiszták és más nyugati emigránsok, akik a szovjet hadsereg közeledtekor vagy később elfutottak a népharag elől...“ A szerencsétlen Csehszlovákia fordulata csak később fog bekövetkezni.

Bibó István, Farkas párttársa otthonában elmélkedett Magyarország jövőjéről. Később ezt mondta: „Nekem abban az időben az volt a benyomásom, hogy Moszkva még mindig ingadozik, és Eisenhower egy erőteljes diplomáciai lépéssel elérhetne valamit.“²⁸ Írógépéhez ült, írt egy kérelmet az amerikai elnökhöz és zsebre vágta.

Az este folyamán Donáth beszélni akart Nagy Imrével, és azt tapasztalta, hogy Nagy a román követségről érkezett vendégekkel tárgyal. Egy ideig kint várakozott, utána feladta. Később azt sejtette, hogy ez a küldöttség csak azért jött, hogy Nagy Imrét feltartsa, hogy ne legyen ideje a fontos államügyekre.²⁹ Az épület többi része egy túlszűfolt szállodához hasonlított: borotvátlan funkcionáriusok aludtak a székeken, asztalokon. Donáth itt látta Kádár feleségét és a fiatal pártvezért, Hollós Ervint is. Mindenki, akinek volt oka a félelemre, a Palamentben aludt ezen az éjjelen. Vásárhelyinek tiszta volt a lelkiismerete és hazament.

Még mindig két óra volt hátra a tököli konferencia előtt. Maléter elment a Kilián laktanyába vacsorázni és meghívta a Nemzetőrség parancsnokait is. Büszkén körbementatta a tárgyalásokról készített jegyzőkönyvet, a laktanya parancsnok Csiba látta benne azt a kifejezett szovjet ígéretet, hogy a szovjet kivonulás 1957. január 15-ig befejeződik.³⁰ Maléternek láthatóan tetszett, hogy részese ezeknek a történelmi tárgyalásoknak. Amikor Hágy Gyula, az író felhívta, vidámnak hangzott és azt mondta, hogy a tárgyalások jól haladnak. Kérte Hágyt, hogy az Írószövetség vesse latba befolyását a lincselés megszűnése

érdekében.³¹ Amikor valaki felvetette Maléternek, hogy az oroszok talán kelepécét állítanak, nem vette komolyan a figyelmeztetést: „Ki tudja? Ez nem lenne az első eset a történelemben, és biztosan nem ez az első eset az orosz történelemben.”

Csiba százados megkérdezte Malétert: „Tegyük fel, hogy az oroszok letartóztatják Önt — mi van akkor?”

Maléter ezt felelte: „Nem tételezek fel ilyet a szovjet tisztekről, mert ők a tárgyalás során tisztességesen viselkedtek. De ha valami váratlan dolog történik, legyen résen!”

Aztán elhagyta Pobjedáján a laktanyát.

A Parlamentben csatlakozott még hozzá Erdei, Szűcs és Kovács, valamint több fiatal tiszt. Nagy Imre ezt mondta nekik: „Minden félórán várok jelentést.” Majd embereihez fordult és megkérdezte, hogy volt-e valami válasz az ENSZ részéről. A válasz tagadó volt.

Dr. Gogolák Lajos negyvenhét éves történész november 3-án késő este a Corvin köz felől kiabálást hallott: „Jönnek az oroszok!” Kifutott a lakásából. Valaki ezt kiáltotta neki: „Most kaptam a telefonértesítést, hogy az oroszok megtámadták a várost!” De ez vakláрма volt.³²

Néhány órája volt még az embereknek, hogy felmérjék a helyzetet. A felkelés látszólag győzött, de a győzők nem azok voltak már, akik 11 nappal korábban elkezdték. Nem az egyetemisták és az értelmiségiek, és nem is a munkások, akik a következő napon kivették derekasan részüket a harcokból. Úgy tűnt, hogy a győzők az a jobboldal, amely Mindszenty József bíboros körül gyorsan konszolidálódott. A primás aznap este ezt telefonálta Jaszovszky Józsefnek, korábbi támogatójának San Franciscoba: „Ebben a városban és máshol is Magyarországon az élet csendes és nyugodt. Segítségre, szabadságra és élelemre van szükségünk!” Ezt követően Mindszenty rádiószózatot intézett az egész nemzethez. Magyarország ezeréves történelméről beszélt, majd így szólt: „Én pártokon kívül és — pártokon felül vagyok és maradok. Eből a tisztekből figyelmeztetek minden magyart, hogy a gyönyörűséges egység októberi napjai után ne adjanak helyt pártviszályoknak és széthúzásoknak. Mert az országnak sok mindenre van most szüksége, de minél kevesebb pártra és pártvezérre.”

A zsidó írónak és a Háy Gyulához hasonló kommunistáknak a Párt volt a mindenük. Rettegve gondoltak arra, hogy milyen véres borzalmak várnak rájuk. Így rettegett Aczél Tamás, a Sztálin-díjas író, aki Mindszenty rádiószózatát reakciónak, őt magát pedig ostoba, középkori, sötét alaknak nevezte. Attól félt, hogy Mindszenty az ő civódásukat a maga céljaira használja fel. „Az a tömeggyilkos, idióta Rákosi

csinált belőle mártírt!“ Méray Tibor „feudális, korlátolt, ostoba homoszexuálisnak“ minősítette, és attól félt, hogy az ő hatására a munkások eltolódnak a szélsőjobb irányába.³³

Este tíz óra körül Király tábornok körtefont adott le a Honvédelmi Minisztériumban. Tudott a szovjet csapatmozgásokról, egy nagy térkép volt előtte. Felkereste Kopácsit a Rendőr-főkapitányságon. Kiterítette az inváziós térképet Kopácsi asztalán.³⁴ Innen telefonált Szilágyi Józsefnek a K-vonalon. „Az Öregúr látta az inváziós térképet?“

„Igen, Ő még mindig csodákban reménykedik. Mindig csak a tárgyalásokat emlegeti.“

„Mi van Maléterrel?“

„Megérkezett Tököldre és már kétszer jelentkezett.“

„Talán bekövetkezik az a csoda, amire az Öregúr számít!“

A piros K-vonal állandóan csengett. Kopácsi a térképet nézte. Az oroszok körülzárták a fővárost.

Éjjel tizenegy órakor fiatal nemzetőr egyetemisták a Deák téri Nemzetőrségre behoztak egy szovjet tisztet, a várost körülzáró szovjet páncélosok parancsnokainak egyikét, miután megállították az utcán a jeepjét.³⁵ A szovjet tiszt uralkodott az idegein: „Mi csak azért foglalkunk el állást Budapest körül, hogy biztosítsák a szovjet cégek alkalmazottainak békés elszállítását.“ Barátságos, fesztelen modora megnyugtatta az egyetemistákat, és a végén együtt ittak és koccintottak: „Magyarország jövőjére!“

Mindennek ellenére Kopácsi telefonon Nagy Imrét óvatosságra intette. Nagy zavart volt: „Azonnal vigye a tisztet a szovjet követségre. Maléter Tökölön a Szovjet Főparancsnokságon van ebben a pillanatban, és a tárgyalások jól haladnak. Valójában a fontos dolgokban már megegyeztünk.“

Amikor Budapesten éjfél volt, New Yorkban még csak este hat óra. A Biztonsági Tanács ülése folytatódott. A küldöttek vizsgálólag néztek a szovjet küldöltre. Sir Pierson Dixon vontatottan ezt mondta: „Úgy gondolom, valóban meg kell hallgatnunk őt.“ A szovjet küldött röviden megerősítette, hogy a tárgyalások folyamatban vannak. Foster Dullestől kapott utasításai értelmében Lodge nem bocsátotta szavazására a határozati javaslatot, amikor az elnök úgy határozott, hogy berekeszti ezt az ülést, mivel este nyolc órakor összeül a közgyűlés más ügyben.³⁶ A határozat viharos tiltakozást váltott ki a küldöttekből, köztük Ausztrália, Franciaország és Anglia képviselőiből. Mindazo-

náltal Cabot Lodge úgy döntött, hogy napolják el az ülést hétfő reggelre.

A Biztonsági Tanács ülését este 6 óra 55 perckor rekesztették be. Ezt követően Lodge-t éles támadások érték. A Life magazin a szerkesztőségi cikkében megtámadta őt. Lodge bizalmasan azzal védekezett, hogy nem ismerte a magyarországi helyzetet, különben is Dulles utasításai szerint járt el.³⁷

Az amerikai követségen Dallam ezredes, a katonai attasé magához kérte Katona Gézát a második emeleti hivatalába. „Szükségem van egy tolmácsra. Telefonálni szeretnék a Honvédelmi Minisztériumba“.

Dallamnak volt egy jó kapcsolata: a légierő egyik ezredese. A magyar ezredes azt mondta, hogy Budapest délkeleti részén voltak szovjet csapatmozgások, de a helyzet különben nyugodtnak tűnik. A telefonbeszélgetés után a két amerikait meglepte a dermedt csend, amit már napok óta nem lehetett tapasztalni a fővárosban. Szinte hátborzongatónak hatott.

Túláságosan is csend volt, főleg Nagy Imre telefonján. Maléter egy órával korábban telefonált utoljára. Nagy Imre nyugtalan volt és kérte titkárát, Szilágyi Józsefet, hogy telefonálja meg a Nemzetőrségnek: állítsák helyre az összeköttetést Tököllel. Ugyanakkor Király és Kopácsi egy páncélozott autót küldött kompon Csepelre Maléterért, azzal a paranccsal, hogy a kompátkelést válassza és ne a Csepel-szigetre vezető hidat.

„A kompon vagyok“ — jött a rádióhívás. Azután: „A szigeten vagyok. Látom Tököl fényeit.

Most vagyok a Főhadiszállásuknál.“

Majd megint csend lett. Király telefonált Nagynak. Nagy Imre Maléter és Kovács visszaérkezéséig Királyra és Kopácsira bízta a funkcióikat. Király lefeküdt egy karosszékre, Kopácsi íróasztalához ült és álomra hajtotta fejét, de nem tudott aludni.

Közben megszólalt Tito lelkiismerete. A budapesti jugoszláv követségről felhívták Nagy Imre titkárságát és közölték, hogy Belgrád óhaja az, hogy Nagy Imre és barátai azonnal meneküljenek a jugoszláv követségre.³⁸

Közben a Conti utcában nyomdába került a Népszava vasárnapi száma, ezzel a szalagcímmel: **„HÉTFŐRE NAPOLTÁK EL A BIZTONSÁGI TANÁCS ÜLÉSÉT A MAGYAR — SZOVJET TÁRGYALÁSOK MIATT.“** Ez a kiadás sohasem került az újságárusokhoz. Az amerikai követségen Katona megágyazott. Hordozható Philips rádióján a középhullámú műsort akarta hallgatni, de elaludt. Egyszer

csak azt álmodta, hogy ágyúdörgést hall a távolból. Aztán felébredt, rápillantott órájára; majdnem 5 óra 30 perc volt. Rádióját a Kossuth Rádió hullámhosszára állította. Nagy hangját hallotta: „Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke! Ma hajnalban ...“

Maléter tábornok a Parlamenttől — ahol felvette a többi küldöttet —, a fővárostól mintegy 25 km-rel délre fekvő tököli szovjet bázisra az utat 1 óra alatt tette meg. Amikor a Pobjedája a Szovjet Főparancsnoksághoz ért, egy szakasz szovjet katona fegyverrel tisztelgett. Maléter kísérő tisztjeinek egyike, Szabó Zsigmond hadnagy azt állította, hogy a megbeszélések este 9 óra 45 perckor kezdődtek. A szovjet tárgyalófelek már reggeltől ott tartózkodtak. Malinyin még mindig szívélyes és együttműködő volt. Maléter és társai — Erdei, Kovács tábornok és Szűcs ezredes — segédtisztjeiket az előszobában hagyták.³⁹

Maléter sofőrje még mindig iszogatót a vendéglátóiktól kapott vodkából, illetve sörből, amikor egyenruhás oroszok rontottak be mellette a helyiségbe. A csoport vezetője Iván Szerov tábornok volt, a Szovjet Biztonsági Rendőrség főnöke, aki nem viselt rangjelzést. Egy parancsot kiáltott oroszul, a konferencia-terem ajtaja kinyílt, és fegyverek szegeződtek a magyar küldöttségre. „Uraim, Önök a Szovjet Hadsereg foglyai“ — jelentette be Szerov.

Maléter elsápadt. Hideg tekintettel lassan felállt és oroszul ezt mondta: „Szóval így állunk.“

Malinyin tábornok, a szovjet küldöttség feje úgy tett, mintha megdöbrent volna, mint Maléter. Szerov félrevonta és valamit a fülébe súgott. Malinyin vállat vont és küldöttségével együtt távozott. A magyarokat átvitték egy másik terembe és egy bizonyos ideig fegyveres őrizet alatt tartották. Majd valamennyi idő elteltével kivitték őket egyesével egy kivilágított udvarra.

Maléter rövid, éles géppisztolysorozatot hallott, aminek befejeződéseként becsapódott az ajtó. Maléter megmerevedett és várta, hogy megnyíljon még egyszer az ajtó, ami számára fordulat lenne.

44. MÁSODSZOR IS JÖNNEK

A modern Magyarországon — érthető okokból — nem neveztek el utcát arról az egyetlen miniszterről, aki bátran cselekedett azon a napon, 1956. november 4-én, amikor az irgalmatlan, véres szovjet támadás megkezdődött. Érthető okból — mert egy cseppet sem volt kommunista. A nemzeti kommunistáknak a hatalomban eltöltött évek megrontották korábbi idealizmusukat, és amikor megkondukt értük a harang, amikor a tankágyúk ugatni kezdtek, bejelentették: „a kormány a helyén van“, és csomagjaikat fogva elmenekültek a cseppet sem tiszteletre méltóbb Kádár János elvtárs porhintő szavai közben. Ők az egyik külföldi állam követségén kerestek menedéket, míg az ország vallási vezetője egy másikra menekült.

Ezen a reggelen csupán egy értelmiségi akadt, aki ugyanolyan bátorságról tett tanúbizonyságot, mint a Bródy Sándor utcai munkás, aki odament az ÁVH-s ezredeshez, feltépte ingét és a mellére mutatva azt mondta, hogy ide lőjenek. Ez a férfi Bibó István jogász professor, egy nyurga, fekete hajú, saját sorsával nem törődő ember. November 4-én egy kis páncélozott autó bevitte a Parlamentbe még pirkadat előtt. Bibó egyéni megdicsőülésének órája közeleg.

Nagy Imre miniszterelnök összehívja kormányának elérhető tagjait. A távoli Forradalmi Bizottságok telefonon jelentik, hogy szovjet erők közelednek harci alakzatban. Kétezer tank van mozgásban. A Parlamentben alvó veterán kommunisták egyike Donáth Ferenc.¹ Felébresztették és közölték vele, hogy összeül a „Végrehajtó Bizottság“. Amint telefonálni kezdett, Tildy és a hálóingben lévő felesége bejött a szobába.

Belgrád sürgős táviratot küldött a budapesti jugoszláv követségre. Szoldatics követnek nem sikerült felkeltenie Losonczy Gézát és hajnali egy órakor üzent Szántó Zoltánért. „Előterjesztettük az Ön politikai menedékjog iránti kérelmét Belgrádba“ — mondta Szoldatics. „Ez a válaszuk: A helyzet súlyos, a szovjet csapatok újabb támadása minden pillanatban lehetséges. Ezért kormányom úgy döntött, hogy a menedékjogot kiterjeszti Nagy Imrére, a kormánya tagjaira és mindazokra, akiket az ő kormánya arra érdemesnek tart.“²

Hajnali három órakor szovjet tankok haladtak a Duna vonalát kö-

vetve végig a Soroksári úton a Boráros térig. A Csepel-szigetet elvágták. Egy második páncélos oszlop a Duna mentén lefelé haladt északról, a Váci út mentén. Egy őrszem a Budapesti Rendőr-főkapitányságon Blücher József csoportfőnöknek jelentette: „Két orosz tank kering a tér körül.“ Az épületben másutt csengtek a telefonok. A hívók jelentették, hogy szovjet csapatok elfoglalták a 90 mérföldre lévő kiskunhalasi kaszárnyát. Király tábornok órájára pillantott: hajnali négy óra felé járt az idő. Telefonált a Parlamentbe, de Nagy csupán ezt hárta: „Az orosz követ itt van a hivatali helyiségemben. Most Moszkvát hívja. Valami félreértés történt. Ne tüzeljenek!“ Király láthatta, hogy Nagy eltökélte: ilyen parancsot sohasem fog kiadni. Hajnali négy órakor Janza altábornagy, a korábbi miniszter tájékoztatta Nagyt: „A Szovjet benyomul Budapestre.“³

Nem sokkal később három tank haladt el a tér mellett, nyilván a Belügyminisztérium felé. A zaj a beszédet rövid időre lehetetlenné tette. Király újra telefonált a miniszterelnöknek, de az ezt mondta: „Semmi további jelentésre nem tartok igényt az Ön részéről.“⁴ Budán Kopácsi Judit nevű lánya a Szilágyi családnál tartózkodott. A ház mellett elhaladó tankok dübörgése ébresztette fel. Szilágyi József (Nagy titkárságának a vezetője) belépett a szobába: „Csomagolj ös-sze, megyünk“ — kiáltotta. Együtt mentek a Parlamentbe.⁵

Hajnali 4 óra 25 perckor a tankok tüzet nyitottak. Az első célpont a Budaörsi úti laktanya volt. Egy angol egyetemi hallgató, Mike Korda, aki Volkswagenjén Cambridge-ből orvosi eszközöket hozott, a város központjában lévő nyomorúságos szállodából hallotta az ágyúdörgést. Kiugrott az ágyból és elhúzta a nehéz függönyt. A horizontot világosnak látta, de mivel volt már katona, tudta, hogy nem a hajnalhasadtáról van szó. Felkeltette társait: „Ez tűzéség!“ Egy előkelőbb szállodában Indro Montanelli, a Corriere della Sera újságírója baljóslatú zajt hallott, mintha távoli lavina hangja lett volna. Az ágyúzás ébresztette fel újból Blücher professzort is a Nemzetőrség központjában. A Honvédelmi Minisztériumnak telefonon jelentették, hogy Maléter tábornok küldöttsége nem tért vissza Tökölről. A Műszaki Egyetem fölött vakító fényt pillantottak meg. Marián ezredes emberekkel megrakott teherautóval robogott el megvizsgálni, hogy mi az.

Vásárhelyi Miklóst a nappalijának sarkában lévő telefon ébresztette fel.⁶ Donáth volt a hívó: „Orosz tankok és ÁVH-sok nyomulnak be Budapestre.“ Vásárhelyi magára kapkodta ruháit és lerohant a Dunáig. Gyalog egy óra alatt ért a Parlamentbe.

A Parlament kőfalai nyugalmat árasztottak a miniszterelnök szobájában a telefonhívások ellenére. Nagy teljesen fel volt öltözve. Komor volt. Tildy ezt mondta neki: „A kormánynak ki kell adnia egy nyilatkozatot. Lehet, hogy ez lesz az utolsó rádióbeszédünk.” Nagy egyetértett. Ő és Tildy lediktáltak egy rövid szöveget, amit Donáth ceruzával leírt. Nagy rövid ideig tartó idegrohamában így rivallt fel: „Nem tudom felolvasni!” Donáth elvitte a papírt legépelni. Tildy egy másolatot elvitt, hogy továbbítsa a szöveget az ENSZ-hez, mialatt Nagy Imre sietett a stúdióba.

A stúdióban két lány tartózkodott, népzenei játszottak. 5 óra 19 perckor a zenét megszakították: „Figyelem! Figyelem! Nagy Imre miniszterelnök fog szólni a magyar néphez!” Nagy hangja valódi felindultságában remegett. „Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának elnöke! Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak a főváros ellen, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.”

Fülsiketítő, amikor egy Sztálin-tank gyorstüzelésű ágyúja megszólal. Kurucz Béla hadapród barátnője, Rozi társaságában aludt, amikor a robaj felriasztotta.⁷ Több ágyúlövés követte az elsőt. Magára rántotta egyenruháját, megcsókolta barátnőjét és végigrohant az Üllői úton a Kossuth laktanyához, ami 3 mérföld távolságban volt. Tankok közeledtek, mindkét oldalon lőtték az épületeket. A laktanya elhagyatottnak látszott. Valaki azt mondta neki: „Kőműves ezredes mindenkit összeszedett és bezárt a laktanyába.” Az ablakon keresztül látta, hogy az ezredes néhány oroszral beszél. Felkapott egy puskát, kirohant és magával vitt egy másik hadapródot, Nagy Sándort, akivel az úton találkozott. Nemsokára már hárman voltak, valamennyien géppisztolyokkal és kézigránátokkal felszerelve. Az Üllői út már tele volt lassan mozgó tankokkal és katonákkal: nyilvánvaló volt, hogy nem lehet keresztülmenni a Kilián laktanya által uralt városrészen.

Itt egy váratlan ágyúlövés után megrázkódott az épület. Valaki bekapcsolta a Rádiót. Egy hang árad a hangszóróból: „...csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van...” Az ablakon keresztül Gosztonyi Péter hadnagy már az Üllői út másik oldalán haladó tankokat is látta. A bejárat alagútban a félig felöltözött őrszemek holttestei feküdtek. Már oroszoknak kell lenniük az épületben. Csiba szá-

zados, a laktanya parancsnoka betelefonált a Honvédelmi Minisztériumba. Egy hang magyarázza: „Az oroszok már ide is megérkeztek.“ Horváth vezérőrnagy jött a telefonhoz és szárazon tanácsolja: „Jobban tenné, ha tárgyalna az oroszokkal.“

Golyózápor kezdődik az ablakokon keresztül. A Gosztonyi mellett álló fiatal felkelő torkához kap, elvágódik és piros vér folyik az ujjain. Csiba körüljárja az épületet, majd ezzel tér vissza: „Fent senki sem maradt életben.“ Ficzko őrnagy ellentámadást indít a főkapu lezárása érdekében. Aztán hullanak az ágyúgolyók az udvarra. Az őrnagy a földre zuhan és kínlódva vonszolja magát fedezék felé. Egy ápolónő odaszalad, és egy géppisztolysorozat mindkettőjükkel végez.⁸

Onnan nem messze Kurucz és hadapródtársai először beugranak a mellékutcákba, de az oroszok az utcákat géppisztolytűz alatt tartják, hogy ne lépjenek ki az emberek az utcára. Az Üllői úton az egyik ház felső emeletéről rálátnak a katonákat szállító páncélozott járművekre. A gyalogosokon puska van, lövésre készen. Kurucz egy nyélen lévő három kézigránátot kap fel és az egyik járműre hajítja ezt a halálos csomagot. A robbanás következtében ablakok százai törnek össze. Golyózápor hull a falra. Kurucz nem követi el azt a hibát, hogy kinéz az ablakon, hanem azonnal átmegy egy másik épületbe.

Király tábornok Nemzetőrsége meg volt bénítva. Az egyik csoport parancsnoka katonatisztek árulásáról beszél.⁹ A Budaörsi laktanya parancsnoka miért adta parancsba, hogy a száz tank a gyakorlótérre legyen bepréselve, amelynek csak egy szűk kijárata volt? Miért vitette el a Nagykovácsi melletti légvédelmi tüzérség ágyúit a Honvédelmi Minisztérium az előző este? Miért nem mondták meg a tisztek a felkelőknek, hogy felbontatlan lőszeres ládák ezrei vannak egy budakeszi raktárban? Azok a tábornokok, akik a legnagyobb jóindulatot mutatták a felkeléssel kapcsolatban, most egymásra lícitálnak a szovjetbarát érzelmeket illetően, és farkasként marják egymást, hogy a legjobb beosztást a maguk számára megkaparintsák.¹⁰

Nagy Imre hivatalában, amíg Tildy távol van, megérkezik Szántó, örül a jugoszláv táviratnak és lefordítja Nagynak és Donáthnak. Talán véletlen, de csak a kommunisták kapnak ilyen politikai menedékjogot. Donáth politikai okból több évet töltött börtönben, nem vágyik másodszor is oda. Szilágyi is tudja, hogy Nagy Imre emberei nem sok jót várhatnak az oroszoktól. Hazaviszi autón Donáthot, hogy elhozhassa a Parlamentbe feleségét és két gyermekét. A Duna hídjai még

nyitva állnak.¹¹

Két háztömbbel távolabb, a Szabadság téren, az amerikai követségen a követség munkatársai hallották az ágyúzás kezdetét. Iratokkal teli szekrényeket húztak a telexszoba ablakai elé golyózápor esetére számítva. Bekapcsolják a rádiót: „Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának elnöke! Ma hajnalban ...“ Tom Wailes hajnali 5 óra 25 perckor jelenti Washingtonnak: *„Az ágyúk nagy kaliberűek, és eddig úgy tűnik, mintha a tüzelés inkább a városból kifelé irányulna, mint a város felé. A helyi Rádió bejelentette ezt. Nagy vagy Tildy azt tanácsolta, hogy az emberek menjenek óvóhelyre, mert a város elfoglalása folyamatban van...”*

Tíz percen át a kezelők egy kis beszélgetést folytatnak. Aztán Tildy hivatalából telefonon jelentik: „Az oroszok egész Magyarországot ellen támadást intéznek.“ Hivatalosan kéri Amerika segítségét. Wailes azonnal tájékoztatja Washingtont és hozzáteszi: *„Hajnali 5 óra 45 perckor Nagy a Rádióban bejelentette, hogy az oroszok megtámadták a fővárost, és a magyar hadsereg jelenleg harcban áll.”* Munkatársait utasítja, hogy semmisítsék meg a kódokat és a titkos iratokat. Reggel hat órakor egy másik rádióüzenet rövid időre félbeszakítja Nagy Imre nyilatkozatát, amelyet magyarul, franciául, németül és oroszul ismételnek. Ez az üzenet felszólítja a még mindig távollévő küldöttséget, hogy térjen vissza. „Nagy Imre, a nemzeti kormány miniszterelnöke felhívja Maléter Pál honvédelmi minisztert, Kovács István vezérkari főnököt és a katonai küldöttség többi tagjait, akik tegnap este tíz órára mentek ki a Szovjet Hadsereg parancsnokságra és eddig még nem tértek vissza, hogy haladéktalanul jöjjenek és vegyék át hivataluk vezetését.“ A fogalmazás furcsa: Nagy Imre úgy akarja elkerülni a szovjet érzékenységet megsértését, hogy meggyanúsítja őket: — talán tévedésből — elrabolták az egész küldöttséget?

Ilyen gátlások nem játszanak közre a megújult MTI Fém utcai központjában. Egy telexkezelő a következő gyors kommentárt küldi a bécsi Associated Pressnek:¹² „Az orosz gengszterek elárultak minket. Az orosz csapatok váratlanul megtámadták Budapestet és az egész országot. Tüzet nyitnak mindenkre Magyarországon. Ez általános támadás... Nagy Imre nevében beszélek. Ő segítséget kér... Nagy és a kormány, valamint az egész nép segítséget kér.“

A következő óra folyamán az MTI sürgős tájékoztatást kér. „Ha értesültek az osztrák kormány válaszárol, kérem, közöljék velem.

Sürgős, sürgős, sürgős!... Van valami hír a segítségnyújtással kapcsolatban? Gyorsan, gyorsan, gyorsan!... Kérem, mondják el Európának! ... A szovjet tankok Nyugat-Magyarországból jöttek, Vecsésen és Rákoscsabán át... Most a Rákóczi úton és az Alkotás úton haladnak... Mi is súlyos gépfegyvertűz alatt állunk.“

A vidéki MTI-jelentésekből ugyanez a kép tárul elénk: „Orosz MIG vadászgépek Budapest fölött. Győr teljesen körül van zárva. Székesfehérvár nem válaszol. Kérem a bécsi Associated Presst, hogy ha tud valamit, közölje velem. A kormány várja az Önök választát!“ Egy kis idő múltán az MTI folytatja: „Reggel 5 óra 45 perc van, és az oroszok egy percre abbahagyták a tüzelést. Az utcai lámpák működnek, és a város békés képet mutat, de mindenhol szovjet tankok az utcákon. Egy orosz gyalogos hadosztály a Parlament felé tart. Hajnali két óraker az oroszok megtámadták Pécsét. Megpróbálták elfoglalni az urániumbányát és a repülőteret, de a magyarok megállították őket... Ha van valami válasz, kérem, közöljék velünk... Nagy Imre személyesen kér segítséget... és diplomáciai lépéseket, diplomáciai lépéseket...”

A végső üzenet: „Éljen Magyarország és Európa! Magyarországért és Európáért halunk meg!“ A vonalat a korábbi Szabad Nép telexét használó kezelő szakítja félbe: „Ma kora reggel óta szovjet csapatok Budapestet és népünket támadják. Kérem, közöljék az egész világgal ezt az áruló támadást szabadságharcunk ellen. Csapataink harcban állnak. A Petőfi adó még a mi kezünkön van.“ Ez a távirat így végződik: „Segítség, segítség, segítség! SOS, SOS, SOS!“

New Yorkban éjjel 11 óra 49 perc a helyi idő, amikor a Reuters-hír Bécsen keresztül megérkezik. Az ENSZ közgyűlésének ülése még tart, de Szuezzel foglalkoznak. Negyven perccel később magyar emigránsok, köztük a CIA által anyagilag támogatott, Varga Béla által vezetett személyek benyomulnak az épületbe és Cabot Lodge-dzal szeretnének beszélni. Közelharc kezdődik, végül a biztonsági őrök távolítják el őket. Walker, az ausztrál küldött beszél Lodge-dzal, de az amerikai hűvösen azt javasolja, hogy a Biztonsági Tanács esetleg a következő délután foglalkozhatna ezzel az üggyel.

Walker ezt nem fogadja el. Hajnali egy óraker a vitát megszakítva felolvassa a Reuters jelentését. „E hírre való tekintettel kérem a Biztonsági Tanács elnökét, hogy hívja össze a Tanács tagjait fél órán belül...”

Lodge húsz perccel később válaszol Walker szavaira. Lodge méltatlankodástól sápadt arccal ezt mondja: „És itt ültömben azt kellett

hallanom, hogy a Szovjetunió képviselője az egyiptomi vérontás leállítását követeli.“ Hajnali három órakor összeül a Biztonsági Tanács. Most végre Cabot Lodge is szavazást kér a határozati javaslatról. 5 óra 30 perckor megszavazzák a határozati javaslatot, és ennek értelmében a magyar ügyet a délután összeülő közgyűlés elé utalják.

Amikor Tildy végez Nagy Imre üzenetének New Yorkba való továbbításával és visszatér, azt tapasztalja, hogy a miniszterelnök és négy bizalmas barátja már kalapban-kabátban van és fehér törülközővel a kezükben útra készen állnak. „Hová mennek?“ — kérdezi tőlük.

„Óvóhelyre megyünk a golyók elől“ — hazudja Nagy Imre. Tildy kabátjáért siet. Közben egy autót küldet kisgazda párttársa, B. Szabó István részére. Szabó éppen akkor érkezik, amikor Nagy és társai távoznak. „Mindenki azonnal menjen az óvóhelyre“ — adja ki az utasítást Nagy. Mindszenty bíboros és Kovács Béla is a Parlamentbe érkeznek. A bíboros ünnepélyes palástjában van. Amikor Tildy visszaérkezik, Nagynak hűlt helye. A többiek levonulnak az óvóhelyre, de Nagy Imrével sem útközben, sem az óvóhelyen nem találkoznak. Rövid idő múlva Tildy feljön az óvóhelyről és a Parlament bejáratnál álló őrtől Nagy után érdeklődik. Az őt azt mondja, hogy Nagy Imre a szovjet követségre távozott.¹³

Amikor Háy Gyula író a Kossuth hídhöz legközelebb eső ajtóhoz ér, ugyanezt a választ kapja.¹⁴ A parlamenti örök közül egy tiszt üres hangon ezt mondja: „Mindannyian valamelyik külföldi követségre vagy máshová távoztak.“ Bent az egyik őt csokoládés dobozt nyújt át Háynak: „Kérem, tegye ezt el, ne hagyjunk semmit se azoknak!“ Közben Háy hallja a hangszóróból Nagy testetlen, zengzetes hangját: „...hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak...“ A falakon keresztül hallja a láncaltapások dübörgését, amelyek a város központja felé vezető utakon haladnak.

Hajnali 5 óra 45 percet mutat az óra, amikor Bibó professzor megérkezik, az események miatt teljes zavarban. Erdei Ferenc felesége, Majláth Jolán azt telefonálta a lakására, hogy Nagy Imre autót küldött érte. (Erdei Ferenc a Tökölről vissza nem tért küldöttség egyik tagja.) Ez az autó sohasem érkezett meg, de közben Tildy titkársága egy kis páncélozott autót küldött át Budára, és ez hozza Bibót és Tildy katonai munkatársainak egyikét a Parlamentbe.

Bibó megérkezésekor azt tapasztalja, hogy Tildy Szabóval és

Mindszentyvel tárgyal. Tildy ezt mondja: „Nagy Imrét nyilván a szovjet követségen tartották. Így hát nekünk kell tenni valamit!” Közben Szilágyi üzenetet küldött Kopácsinak, ami megerősítette, hogy az oroszok támadnak. Őt is a Parlamentbe hívják, hogy vigyen magával annyit rendőrt, amennyit tud.¹⁵ Kopácsi megtelefonálja az újságot Fazekas Györgynek, felesége unokaöcsének. Fazekas Kopácsihoz siet. Ő és Kopácsi a Parlamentbe rohannak. Az épület előtt ott áll a miniszterelnöki Zil, amely ingájaként közlekedik a Parlament és a jugoszláv követség között. Az autónak jár a motorja. Szilágyi lefut a lépcsőn, odakiáltja Fazekasnak: „Gyorsan, rajta vagy a listán, szálljál be! Elviszünk a követségre!” Beszállnak az autóba és elindulnak a téren a Parlament körül álló magyar T-34-es tankok mellett.¹⁶

Kopácsi akkor érkezik Nagy Imre hivatalába, amikor a legtöbben már elmenekültek onnan. Azt tapasztalja, hogy Tildy a parlamenti őrség egyik alezredesével beszél. Kopácsi azt mondja neki, hogy szovjet T-34-esek közelednek: tankoszlopok haladnak át a Margit hídon és elfoglalják a Körutat. Megkérdezi: „Hol van Nagy?” Tildy nem tudja.

Senki sem akarja megtenni az első lépést, illetve senki sem tesz semmit. Bibó azt kérdezi: „Nem kellene-e minisztertanácsi ülést tartanunk vagy valami hasonlót? Elvégre, *mi vagyunk* a kormány!” Tildy kezével idegesen végigsimítja a haját és témát vált. Ezért Bibó előhúzza Eisenhowerhez írt fogalmazványát és felolvassa. Ez vörös posztó a jelenlévő idősebb uraknak — Tildynek, Szabónak és Rónai Sándornak. Bibó elhatározza, hogy cselekedni fog. Reggel 6 óra 30 perckor kilép az épületből, didereg a hajnali ködben és gyors léptekkel elhalad a páncélozott autók, tankok és önműködő ágyúk mellett, amelyek a Parlament bejáratának közelében állnak.

Nehéz véleményt formálni az egyes egységek lojalitásáról. A 33. Páncélos Ezred egy tucat T-34-es tankja a Parlament és a Honvédelmi Minisztérium között van elhelyezve, de a parancsnokaikat Moszkvában képezték ki és a magatartásuk: „Jobb rabszolgaként élni, mint hősként meghalni.” Ezért ezeknek a tankoknak a kezelő személyzetét berendelik a Honvédelmi Minisztériumba és ott két órán keresztül feltartóztatják őket. Amikor visszatérnek, azt tapasztalják, hogy a vigyorgó oroszok hatalmukba kerítették az ott álló tankjaikat.¹⁷ Bizonyos katonai egységek ellenállást fejtettek ki. Mecséri ezredes, mielőtt elindult Maléterrel Tökölre, azt a parancsot adta ki harckocsizóinak, hogy ellen kell állni minden támadással szemben. Sok orosz és ÁVH-s halt meg a soroksári harc során.

Léderer Lajos, az Observer riportere éppen azelőtt ér át Budáról Pestre, mielőtt egy tankegység lezárja a hidak pesti hídfőjét. A pesti oldalon azt tapasztalja, hogy szovjet T-34-esek közelednek a Parlament felé és vadul tüzelnek. Az Astoria Szállóhoz közel az emberek újra barikádokat emelnek. Úgy tűnik, hogy sok magyar katona van az utcákon. Reggel 6 óra 40 perckor Washingtonból elkésett utasításokat telexeznek Wailes számára: „Javasoljuk, hogy adja át megbízólevelét.“ Wailest nem nyugtatja meg az a gondolat, hogy dacoljon azokkal a gépfegyverekkel, amelyek most az amerikai követséget elválasztják a Parlamenttől. *„Pillanatnyilag kétséges, hogy találnék-e olyan urat, akinek átadhatnám, még ha képes is volnék végigmenni az utcákon“* — válaszolja idegesen.

Ebben a pillanatban megszólal az ajtócsengő: itt áll valaki, aki megtette ezt az utat fordított irányban. Wailes ezt telexezi Washingtonba: *„Megvizsgáltuk az államminiszter megbízólevelét és megállapítottuk, hogy egyike a legújabban kinevezetteknek. Néhány perc múlva megadjuk a nevét.“* Ez az ember nem kisebb személyiség, mint Bibó professzor. Beengedik a követségre és átveszik a dokumentumot. *„Ő azt állítja, hogy Nagy eltávozott a szovjet követségre és nem tért vissza. Ezért ő az egyike a jelen pillanatban cselekvőképessé két miniszternek [Tildy a másik]. Van egy üzenete, amit szeretne elküldeni az Elnök részére... Állítja, hogy ez nagyon sürgős.“*

Mialatt a sugárhajtású repülőgépek alacsonyrepülésben elhúznak a magyar főváros felett, Wailes munkatársai lefordítják Bibó levelét. A levél elegáns, logikus felhívás Eisenhowerhez: fenyeget a harmadik világháború veszélye, noha az amerikai elnöknek még mindig van esélye, ezért vállalja bátran Hruscsov blöffjének kihívását. „Ebben a pillanatban a legsürgősebben nem katonai, hanem politikai segítségre van szükség.“ A levél egy pontnál köt ki. Úgy érvel: nem szabad engedni, hogy a Szovjetunió még egyszer leigázza Magyarországot: „Ez a felszabadítási politika csődjé lenne, amelyet Amerika szilárdan és bölcsen tíz éven át követett... Ez az a történelmi pillanat, amelyre Eisenhower és Dulles beszédeiben hivatkozott. Ezekben a beszédekben azt mondták, hogy egy új háború kitörését csak egy új háború kockázatának vállalásával lehet elkerülni.“¹⁸

Azalatt, amíg a szöveg többi részét fordítják, Washington Wailes tudomására hozza, hogy Lodge hamarosan a közgyűlés elé terjeszti a magyar ügyet. Wailes ezt feleli: *„A szovjet követség azt válaszolja, hogy nem tudja, mi folyik itt a városban.“* Aztán élénken ennyit mond Washingtonnak: *„Az államminiszter üzenete hátralévő részének lé-*

nyege: a világ sorsa az Elnöktől függ. “

Egy csésze kávé tesznek a telexgép melletti asztalra. „*Ez jól esik*“ — telexezte Wailes.

Gyors győzelemre törekedvén, az oroszok abban reménykedtek, hogy először megszerzik az összes, taktikai szempontból fontos pontokat, mielőtt még egy szerteágazó védelmi harc elkezdődhetne. Minden gócpontra tankokat küldtek. Blücher professzor egy 8 főből álló járőrt vesz maga mellé, de azt tapasztalja, hogy mindkét rakparton tankok és páncélozott autók vonulnak fel. Visszatértében még a Deák térig sem tud eljutni. Ez a Nemzetőrség végének a kezdete. Főhadiszállásáról Király tábornok a Honvédelmi Minisztériumba telefonál. A Honvédelmi Minisztériumban Janza jön a telefonhoz, akit Nagy Imre az előző nap elbocsátott. „Mit csinál ott? Ön senki!“ — tiltakozik Király. De Janza más játszmát játszik, más szabályok szerint. Ráförmed: „Megparancsolom Önnek, hogy jöjjön be a Honvédelmi Minisztériumba és adjon parancsot a hadsereg egységeinek, hogy támadják meg a fasiszta csoportosulásokat és szűnjék meg az ellenállás orosz barátaink ellen.“ Király ekkor elhatározza, hogy elmenekül.

A múlt tapasztalataiból okulva Mindszenty bíboros ugyanarra a következtetésre jutott. Amint a Parlament kapuján kilépett, felpillantott és látta az ablakból kilógó fehér zászlót. Reverendáját fogva sietős léptekkel megindult a Parlament előtti térről átlósan kiinduló utcán.

A Parlamentbe visszatérve Bibó professzor leül hivatali helyiségében és egy üzenetet fogalmaz a magyar néphez. Az üzenet ezekkel a szavakkal végződik:

„Most itt a világhatalmak számára a fordulat ideje. Meggyőződésem, hogy ez az a történelmi pillanat, amikor a kelet-európai nemzetek felszabadulása a beteljesülés küszöbén van. Ebben a történelmi pillanatban a világbéke biztosításának egyetlen eszköze a háború kockázatának elfogadása. Ennek a döntésnek az elhalasztása most az egész szabad világ veszélyeztetését jelenti. Isten óvja Magyarországot! Bibó István, 1956. november 4.“¹⁹

Háy Gyula is ír — egy kiáltványt fogalmaz az Írószövetség részéről. Amikor kész, megmutatja Tildynek. A miniszterelnök-helyettes utána szól: „Azt szeretném a tudomásodra hozni, hogy semmilyen el-

lenállást nem akarunk kifejteni.“ Ezek a színtelen szavak keverednek Nagy testetlen hangjával: „... a kormány a helyén van“. Háý a stúdió folyosón mentében átfutja a táviratokat. A Kossuth térről egy csattanás jelzi, hogy a szovjet tankok most érkeznek.

Háý mindazokra a nyelvekre lefordítja a kiáltványát, amelyeken tud. Nem sokkal reggel nyolc óra előtt a Rádió elkezd sugározni:

„Itt a Magyar Írószövetség. Az egész világ íróinak, tanárainak, akadémikusainak, tudományos szervezeteinek és a szellemi élet vezetőinek segítségét kérjük. Az időnk korlátozott. Minden tény ismeretes, nincs szükség magyarázatra. Segítsétek Magyarországot! Segítsétek a magyar népet! Segítsétek a magyar írókat, tanárokat, munkásokat, parasztokat és értelmiségieket! Segítsetek! Segítsetek! Segítsetek!“

Tildy Zoltán fia jön katonatisztek társaságában, és azt mondja, hogy a kinti katonák engedélyt kérnek arra, hogy tüzet nyissanak az oroszokra. Tildy Zoltán nem hajlandó engedélyt adni: „Csak a Honvédelmi Minisztérium adhat ki ilyen parancsot. Ha Önök az én tanácsomat kérik, akkor azt tudom javasolni, hogy az egyik magasabb rangú tiszt két kisebb rangúval és egy tolmáccsal meg egy fehér zászlóval menjen ki a szovjet csapatok parancsnokához és közölje, hogy ha a szovjet csapatok nem lövik a Parlamentet, a magyarok nem fognak tüzelni rájuk.“ Ekkor a Rádió egy nem kevésbé szánalmas üzenetet sugároz: „Figyelem!... A magyar kormány kéri a szovjet hadsereg tisztjeit és katonáit, hogy ne lőjenek! Kerüljük el a vérontást! Az oroszok a barátaink és a jövőben is a barátaink maradnak!“

A Tildy szobájába lépő szovjet tiszték udvariasak, de határozottak. Megkérdezik: „Hol van Nagy Imre?“ Senki sem tudja. Egy ezredes Dobi Istvánért üzen és azt követeli, hogy írjon alá egy fegyverletételi dokumentumot. Dobi alkoholos állapotban ezt mormogja: „Ha a Szovjet Hadsereg képviselői beszélni óhajtanak velem, hivatali helyiségemben megtalálhatnak“, és becsukja az ajtót. Akkor a szovjet tiszték átadnak egy hivatalos ultimátumot: ha délig a kormány nem teszi le a fegyvert, Budapestet bombázni fogják. Az angol katonai attasét, Noel Cowley ezredest hivatalosan tájékoztatják az ultimátumról és ő ezt megismétli az amerikai követségnek. Wailes Washingtonba ezt telexezi: „Az angol katonai attasénak azt mondták, hogy a kormány ilyen körülmények között gyakorlatilag leteszi a fegyvert, de a felkelők erre nem lesznek hajlandók.“

Az amerikai követségen senki sem reggelizik: a „fegyelmetlen“ szovjet katonák bármelyik pillanatban beronthatnak az épületbe. Mielőtt a lökhajtásos repülőgépek elhaladnak az épület fölött, a folyamőrök elégetik a titkos dokumentumokat. A legújabb felkelő látogatók névsorát elrejtik a raktárhelyiségben. A tisztviselők memorizálják a páncélszekrény kombinációját és az erről szóló feljegyzést megsemmisítik.

A követségnek a legszerencsésebb vendégét kell fogadnia. Reggel 7 óra 30 perc körül Katona Géza dühödten tömködi a dokumentumokat a kódoló helyiség szeméthamvasztójába, és közben Gordon Bruegl, a kódolással foglalkozó tisztviselő izgatottan átnyújt neki egy éppen akkor érkezett kétsoros táviratot Washingtonból, amely tudtul adja, hogy „ellenőrzött amerikai forrás“ (ami a CIA-t jelenti) jóváhagyta Mindszenty bíboros politikai menedékjogát. Ritkán érkezett távirat ennél váratlanabb pillanatban. Reggeli 7 óra 58 perckor megszólal a kapucsengő. Jerry Bolick folyamőr kinyitja az ajtót és beengedi a bíborost és titkárát, Turcsányi Egont. Wailes megszakítja rutin jelentését a szovjet tankokról és mintegy hanyag egyszerűséggel közbeveti ezt a mondatot: „*A bíboros most van a kapuban, és most fogjuk fogadni őt.*“ Egy női alkalmazott felismeri Öeminenciáját és leterdél előtte. Megkezdődik a bíboros „száműzetése“, ami tizenöt évig tart.²⁰

Reggel 8 óra 7 perckor a Budapesti Rádió elhallgat: az oroszok behatoltak a Parlament stúdiójába. Egy utolsó telex még elmegy Tildy hivatalából a bécsi United Press ügynökséghez. Reggel 8 óra 24 perckor ez a vonal is megszakad. „Isten veletek, barátaink, Isten veletek. Mentsétek meg lelkeinket! Az oroszok túl közel vannak.“ — mondja a kezelő.²¹

A Parlamentet a Szovjet nagyon civilizált módon veszi birtokba. Nincs erőszakoskodás. A politikusok és funkcionáriusok, akik valahol máshol gyülekeztek a Parlamentben, most előjönnek. Az oroszok úgy rendelkeznek, hogy a katonák és a rendőrök tegyék le a fegyvert, és a civilek menjenek haza. Tildy körbejárja az épületet és elbúcsúzik. Nem egy személyhez intézi a szavait, csak úgy általában jelenti ki: „Megyek meghalni.“ Mialatt a civilek közül ki-ki a maga útjára indul, hallhatják a Parlament körül nyikorogva leparkoló tankok zaját. Rónai Sándor így fakad ki: „Nos, ez az a pont, ahol mindnyájatokkal szakítok.“²² Háry Gyula nem érti, hogy a régi sztálinista Rónai hogyan lehetett egyáltalán jelen a Parlamentben.

Mialatt elhaladnak a kifejezéstelen arcú szovjet katonák mellett, egy férfi visszamarad. Ő elhatározta, hogy a „kormánynak“ helyén kell lennie, bármit is határozott el Tildy. Ez a férfi Bibó István államminiszter. Az épület elé éppen most ér Kovács Béla. Tildy ezt mondja neki: „Az oroszokkal fegyverletételben egyeztem meg. De Bibó államminiszter nem hajlandó távozni. Ott van fent. Menj, telefonálj neki, és utasítsd, hogy távozzon!“

De Bibó professzor nem hajlandó senkinek sem elfogadni a rendelkezését. Teljesen egyedül van Tildy titkárságán, egy hámoszobás lakosztályban. Meg akarja rendezni a maga külön tüntetését. Mint-hogy sohasem volt híjával a romantikus képzelőerőnek, előre elképzelte valószínű sorsát: „Itt fogok ülni ebben a nagy karosszékben, amikor az oroszok jönnek. Ki akarnak tessékelni, de én nem megyek. Erre ők valószínűleg erőszakkal fognak innét eltávolítani.“ Megszólal külön telefonja. Kovács Béla a hívó. De senki sem tudja távozásra bírni. Ezt mondja: „Ha az oroszok fellépnek ellenem és innen erőszakosan eltávolítanak, látni fogja az egész világ, hogy erőszakot alkalmaztak a független kormányunk ellen.“

Nem hagyták sokáig egyedül. Egy fiatal, piros arcú férfi, egy újságíró sétált be Tildy sajtóhivatalába. Bibó megkérdezte: „Miért nem ment el a többiekkel?“ „Itt maradok“ — válaszolta a fiatalember. „Éppen ilyen emberre van szükségem“ — mondta Bibó félig komolyan. „Tekintse magát a sajtófőnökömnek.“ Nemsokára hallotta, hogy a szomszéd szobában a fiatalember telefonál: „Itt Bibó államminiszter sajtófőnöke beszél. Sajtókonferenciát tart a Parlamentben és meghívja az összes külföldi újságírókat, hogy legyenek jelen.“

Bibó szíve egy kicsit hevesebben kezd dobogni. Sohasem tartott sajtókonferenciát életében. Gyorsan fogalmaz egy szöveget a sajtókonferenciára. Közben reggel kilenc óra körül felhívja az amerikai követséget és a telefonba bediktál egy nyilatkozatot: „Ma reggel, amikor az oroszok támadása megkezdődött, Nagy Imre miniszterelnök átment a szovjet követségre és nem tudott visszatérni. Csak Tildy, Szabó és Bibó államminiszterek lehettek jelen azon a rendkívüli minisztertanácsi ülésen, ami azért ült össze, hogy áttekintse az új helyzetet. Amikor a szovjet csapatok bekerítették a Parlamentet, a további vérontás elkerülése végett Tildy megegyezett velük, hogy az oroszok elfoglalhatják az épületet, azzal a feltétellel, hogy a civilek szabadon eltávozhatsanak. Mindazonáltal Tildy azzal távozott el, hogy a halálba indul.“

Egyedül ő, Bibó István maradt az épületben. „Elutasítom azt a rá-

galmat, hogy fasiszta, antiszemita akciók szennyezték be a dicsőséges magyar forradalmat. Ebben az egész magyar nép részt vett, osztálykülönbségektől vagy vallási hovatartozástól függetlenül... A magyar nép felé úgy rendelkezem, hogy ne ismerje el a megszállást és a föléje telepedő bábkormányt törvényesnek, és éljen ezekkel szemben a passzív ellenállás minden fegyverével.“

Ezt követően Bibó professzor egy másik nyilatkozatot is fogalmazott. „A világhatalmaknak most kell megmutatniuk az ENSZ alapokmányában lefektetett elvek érvényét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Leigázott nemzetem nevében bölcs és bátor döntést kérek a nagyhatalmak és az ENSZ részéről. Ugyanakkor kijelentem, hogy Magyarország egyetlen törvényes képviselője külföldön Kéthly Anna államminiszter. Isten óvja Magyarországot! Bibó István, 1956. november 4.“²³

Nagy sajtófőnöke, Vásárhelyi Miklós nem jutott el a Parlamentbe. Amikor a Dunához ért, a hidakat már szovjet tankok zárták le. Haza telefonált. A háztartási alkalmazott ezt válaszolta a telefonba: „A felesége elment a gyerekekkel! Egy nagy autó vitte el őket.“ Azután felhívta Erdős Pétert, elautózott rejtékhelyére. Itt megtudta, hogy egy jugoszláv diplomata körbejárta Budát diplomáciai autóval és elszállította a Nagy Imre-csoport olyan veszélyeztetett tagjait a jugoszláv követségre, mint például Rajkné. Vásárhelyi és Erdős, mivel nem tudtak átjutni a pesti oldalra, a katonai attasé helyettesének, Voukmirovics-nek otthonában kerestek menedéket.²⁴ Meglepte őket, hogy itt találkoztak Nádor repülőezredessel, feleségével és lányával.²⁵ Nyilvánvaló, hogy Nádornak volt bizonyos jugoszláv kapcsolata anélkül, hogy tudtak volna róla. De számukra még meglepőbbek voltak Nádor szovjet kapcsolatai. Egy bizonyos szovjet tábornoktól kapott telefonhívást és végül kisétált a menedékhelyéről és eltűnt. Sohasem érte semmifajta bántódás.

A jugoszláv követségen lévő Nagy Imre-csoport 42 főre növekedett. Három héten keresztül a követség három szobájában éltek összezsúfolva, míg a szovjet csapatok kordont vontak az épület köré. Itt tartózkodott maga Nagy Imre, Losonczy, Szántó, Donáth, Jánosi, Fazekas, Szilágyi, Lukács, Tánczos, Haraszi, Vas Zoltán, Rajkné, Újhelyi, tizenöt asszonnyal és tizenhét gyermekkel.

Dél előtt 10 óra 30 perckor a Magyarországon tartózkodó legtöbb újságíró tudott Bibó sajtókonferenciájáról. Bibó rendhagyó magatar-

tása az oroszoknak fejfájást okozott. Andropov szovjet követ hívősen azt tanácsolta a sajtónak, hogy ne jelenjenek meg. John MacCormac, a New York Times riportere megpróbált bejutni, de az oroszok nem engedték be. A legtöbb kollégának sürgősen eszébe jutott, hogy másutt kell lennie. Pogány Géza DPA-tudósító ezt jegyezte fel naplójában: „Reggel nyolc óra tájt a legtöbb újságíró úgy döntött, hogy otthagyja a Duna Szállót, és ki-kí a saját követségén keresett menedéket.” Amikor Roland Nietzsche, a svájci Tages Anzeiger tudósítója berakta autójába hátizsákját és írógépét, néhány zajongó férfi és nő vette körül az autóját, és egy idősebb férfi tört német nyelven így szólt hozzá: „Mondjon el mindent, amit itt látott. Kérem, segítsenek!” Nietzsche szégyenében nem tudott a szemükbe nézni.

Dudás József újságja nem tudott megjelenni. A szerkesztőségi épületben Dudás emberei harcra készültek fel. Még mindig több mint 200 ember tartózkodott az épületben, köztük sok asszony. A Corvin áruházban lévő raktárt feltörték, és onnan szereztek ruhát 300 korábbi politikai fogoly számára.²⁶ Két foglyukat a raktár mögé vitték és ott kivégezték. A fegyvereket kitisztították, a benzines palackokat megtöltötték. Az épület előtt egy villamost használtak fel barikádnak. Maga Dudás nem volt itt, még hajnalban elment harcolni. Később a nap folyamán az értelmiségiek találtak rá: aludt az egyetem egyik termében, a mellén lévő sebből szivárgott a vér.²⁷

Szép reggelnek ígérkezett. Napos idő volt, de az utcákon közelgő tankok okozta porfelhő miatt sötétek az utcák. A telex itt is működött és egy kezelő drámai kommentárt küldött Bécsbe. „Nyugodtak vagyunk, nem félünk. Tudja meg az egész világ a hírt és ítélje el az agressziót! Nincs az épületben elég géppisztoly. Nem tudom, meddig tudunk ellenállni. Most kibiztosítjuk a kézigránátokat. Közelből robbanások hallatszanak. Lökghajtásos repülők köröznak a levegőben, de ez nem számít...”

Reggel 8 óra 30 perckor a kommentár folytatódott: „Az emberek felmásznak a tankokra és kézigránátot dobnak be a tank ablakán. A magyarok nem félnek a haláltól. A baj az, hogy nem tudunk elég sokáig kitartani. Egy férfi éppen most jött be az utcáról. Azt mondta: ne gondoljuk, hogy az emberek elrejtőztek, azért, mert az utca üres. Az emberek a kapualjban állnak és a kedvező pillanatot várják....” A telex kezelője indulatosan folytatja: „Megengedheti-e a világ, hogy itt pusztá kézzel támadnak az emberek a tankokra? Mit csinál az ENSZ?” Reggel kilenc órakor az ismeretlen kezelő közlései befeje-

zödnek: „A tankok közelebb jönnek... Utolsó csepp vérünkig kitarunk.“

Az utcákon most megjelenő orosz katonák arcára van írva az éhezés. Az ázsiai szovjet katonára jellemző ferde szemük és mongol arcsonjtjuk van. Ezek a sötétszürke egyenruhában lévő fiatalemberek gyilkosok és szadisták; nem olyanok, mint a Kárpát-Ukrajnából származó orosz katonák, akiket a Magyarországon megszállóként eltöltött éveik hanyaggá, nemtörődömmé tettek. Ezek az új jövevények Európára vegyes érzésekkel tekintettek. Oroszul nem sokat tudtak, és a politikában és a földrajzban teljesen tudatlanok voltak. Némelyek a Dunát a Szezei-csatornának vélték. Valamennyiüknek azt mondták, hogy Magyarországot a fasisztáktól kell megvédeniük.²⁸

Mihelyt a felkelők utolsó erődtényei felmorzsolódtak, két dolog világossá vált. A megszállók nem élvezték magyar erők támogatását, és egy készséges új „kormányt“ hoztak létre, noha olyat, amely még nem merte magát Magyarországon belül megmutatni. Ennek feje Kádár János volt, a miniszterelnök-helyettes Münnich, aki egyben honvédelmi miniszter és belügyminiszter is lett. Marosán, Horváth, Kossa, Apró, Dögei és Rónai alkották még ezt a testületet, a szovjet külpolitika készséges eszközét.

Nagy minderről valószínűleg csak a jugoszláv követségen hallott. Ez a hír számára súlyos csapás volt. Kádár sofőrje Kádár és Münnich november 1-i eltűnését úgy mondta el, hogy Münnich rábeszélte Kádárt: menjenek az oroszokhoz. Autójukat a Gorkij fasorban a szovjet követség előtt állították meg. Bementek, bizonyos ideig tárgyaltak, majd egy közelben parkírozó szovjet követségi autóba szálltak át.²⁹ A tököli bázisról a Kárpát-Ukrajnában lévő Ungvárra repültek. Még aznap éjjel repülőgépen Moszkvába jutottak, és Bulganyin nagy diadallal tudta telefonálni a Jugoszláviában tartózkodó Hruscsovnak ezt az újságot.³⁰ 1957 júniusában Kádár beismerte, hogy november 2-án kezdett tárgyalni a „szovjet elvtársakkal“ és a szovjet tömb több vezetőjével arról, hogy le kell verni a felkelést, ahogy ő mondta: „a Szovjetunió segítségével, amelyet mindvégig megadott a Magyar Népköztársaságnak“. „Ezek a megbeszélések november 3-án fejeződtek be, és november 4-én megkezdődött a támadás.“³¹

Megpróbált-e Kádár legalább valamit megmenteni a felkelés eredményeiből, figyelmen kívül hagyva a személye elleni gyűlöletet? Egy dolog világos volt számára: olyan eseményfolyamatba került bele, hogy népe számára egyszer s mindenkorra Júdássá vált. Néhány hét-

tel később ezt mondja a tapsoló szakszervezeti vezetőknek: „Amikor november 3-án új kormányt alakítottunk, tudtuk jól, hogy a magyar nép nem fog minket virágesővel fogadni. De meg voltam győződve, hogy helyes úton járunk, a nép később meg fogja érteni tettünket, utólag jóváhagyja és tisztelni fogja azt a tényt, hogy mi mentettük meg a magyar proletárdiktatúrát.“³²

Ezen a reggelen, november 4-én, amikor az általuk hívott szovjet hordák a magyar népet gyilkolták és Budapestet lőtték, Kádár és Münnich még orosz földön volt. De mindkettőjük hanglezemre vett beszédjét közvetítette a szovjet helyőrség által ellenőrzött Szolnoki Rádió. Az első bejátszás hajnali 5 óra 5 perckor történt. Először Münnich „Budapest, november 4.“ dátumozású nyílt levelét hallották a hallgatók. Ebben Münnich bejelentette, hogy ő és kollégái november 1-jén szakítottak Nagy Imrével és egy „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt“ alakítottak, mivel „a munkásosztály tiszteletreméltó fiait gyilkolják“. A meggyilkoltak között név szerint barátját, Szikla-
it, valamint Mezőt és Kalamárt, a csepeli párttitkárt említette meg. Az általuk alakított „kormány“ segítséget kért a Szovjetuniótól „a fasizmus és a reakció, valamint a gyilkos bandáik“ ellen. Egy órával később Kádár mondott el egy hosszú nyilatkozatot, amely így kezdődött: „A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakult.“³³

A felkelők semmi jelét nem mutatták, hogy megadnák magukat. A korábbi harci központok újra megnyíltak, mint rendkívüli műtétet igénylő sebek, és elkecseregett harc kezdődött a pesti oldalon a nagy pályaudvaroknál, az Astoria Szállónál, az Üllői úton és a Marx téren, míg a budai oldalon a Gellért-hegy tetején, a Széna téren, a Moszkva téren és a Móricz Zsigmond körtéren. Pest központjában, Dudás újságának székházában a telex kezelője kinézett a betört üvegű ablakon és jelentette: „Tankok közelednek hosszú sorban... Oly hangosan dübörögnek, hogy nem értjük egymás szavát... Olyan szóbeszéd terjedt el, hogy az amerikai csapatok egy-két órán belül megérkeznek...“

Ismét meghalnak magyarok a Kilián laktanyában. Délelőtt 10 óra 40 perckor jelentik a hírlapkiadó épületéből, hogy elkecseregett harc folyik. „Súlyos a tüzéségi tüzelés.“ A támadó oroszok behatoltak a felsőbb emeletekre, és az épület a tüzéségi tüztől lángokban áll. Emberméretű, fel nem robbant bombák hevernek az Üllői úton. Végül a Kilián laktanya védői azt a parancsot kapják, hogy meneküljenek és csatlakozzanak a többi ferencvárosi felkelőhöz. Ötvenen lemásznak

hátral, a Tüzoltó utcában az épületből, összecsomózott lepedőkön.³⁴ Délután 2 óra 50 perckor a tankok, az ágyúk és a gyalogság 13 órája tartó rohama ellenére az emberek még mindig kitartanak a laktanyában. Az amerikai követség élő közvetítést kap telefonon, „Itt jönnek! Lenn az utcán... Hagyni fogjuk, hadd jöjjenek közelebb!” A követség épületében hallani lehet az ágyú tüzelését, amelyet néhány másodperc múlva ugyanazon lövedékek robbanásának hanghullámai követnek az őszi budapesti légen át.

Az Üllői út másik oldalán, a sarkon a Corvin közí felkelők is harcolnak, reménytelen helyzetük ellenére. Tankok lövedékek tömegét zúdítják a Corvin közre. Itt is működik a telefon. Egy újságíró felhívja a Corvin mozi, és a parancsnok válaszol: „200 halottunk és sebesültünk van a pincében, de kitartunk az utolsó emberig! Nincs más választásunk! Mondják meg Nagy Imrének, hogy nem mi kezdtük a tüzelést!” Egy fiatal katolikus szerszámkészítő később kifejti, hogy addig tartanak ki, amíg a nyugati hatalmak nem jönnek és fel nem szabadítják Magyarországot! „En is ott voltam a moziban. Borzalmas volt. Ott volt egy féllábú ember, úgy küzdött, mint egy igazi hős. Megölték. A pincében voltunk. Aknákat raktunk az utcára, majd megrántottuk azokat a tankokkal szemben... A végén már nem volt élelmünk és lőszerünk is fogytán volt, fel kellett adnunk.” Neki felesége van otthon, de az asszony is azt akarta, hogy tovább harcoljon. „Szeretett engem, de tudta, hogy ez a harc Magyarorszáért folyik.”³⁵

Két óra múlva le fog járni a déli ultimátum. Újabb kínos kényszerhelyzetet jelentő látogatók jelennek meg az amerikai követségen, éppen úgy, ahogy a telexen át újabb hírek is jönnek a Biztonsági Tanács hiábavaló üléséről. Délelőtt tíz óra felé Wailes telexezik Washingtonba: „*Kovács Béla kispap vezető két társával együtt menedéket kért. Itt áll a követség ajtajánál. El kell küldenem őket, ha nem kapok Önöktől ellenkező utasítást.*” A keskeny bajuszú, félig lehunytt szemű Kovács Béla Bibóhoz hasonlóan államminiszter. Nyolc évet töltött szovjet és ÁVH-s börtönökben. Amerika számára, ahol a katolikus szavazók milliói készültek leadni szavazatukat az elnökre, Mindszenty fontos jelkép, de nem fontosak a Kovács Bélához hasonló figurák. Robert Murphy félmegoldást ad. „Felhatalmazom Önt, hogy ideiglenes jelleggel adjon menedékhelyet Kovácsnak és társainak.” Természetesen a menedékhely nem politikai menedékjog. November 5-én hajnalban Kovácsnak azt mondják, hogy távozzék.

Wailes jelenti: „*Éppen most haladt el néhány lökhajtásos repülőgép a fejünk felett.*“ Néhány perc múlva hozzát teszi: „*Azt tervezzük, hogy 12 óra előtt leküldjük a személyzetet az alagsorba, és ha felmelegítették az ebédet, mindannyian lemegyünk néhány percre, de előzetesen közölni fogjuk Önökkel. Ebben az esetben nyitva tudják tartani a vonalakat.*“ A telexgépen ilyen érintőleges üzenet érkezett válaszul: „*Ausztrália azt mondta, hogy az a két magyar küldött, aki elment tárgyalni a Szovjettel a szovjet csapatoknak Magyarországról való kivonulásáról, nem tért vissza. Nyilvánvaló, hogy elfogták őket...*“ Ez a telexeszmecsere valamiképpen szimbolizálta a nagy távolságot a budapesti nyers valóság és a földgolyó másik felén lévő fél között. Wailes ezt telexezi: „*Egyfajta sajtókonferenciát hívtak össze a Parlamentben. Amint megtudjuk, közöljük eredményeit. Nem tudjuk, ki hívta össze a sajtókonferenciát.*“

Egy olasz követségi tisztviselő feljegyezte: „MIG gépek fölöttünk. A Moszkvai Rádió bejelentette, hogy az „ellenforradalmat“ leverték. Állítólag ultimátumot adtak a felkelőknek, de mindeközben nem látjuk, hogy foganatja lenne... Délután az ágyúzás fokozódik, azért a követ elrendeli, hogy szöveteket ragasszanak az ablaküvegekre és készítsék elő a vészkijáratot.“ Déltájban Wailes elrendeli, hogy mindenki menjen le a pincébe. A pince középkori börtönhöz hasonlít. Mindszenty, Kovács és Mártonék a börtönben ehhez hasonló zárkában voltak. Némán ülnek a fal melletti lócákon vagy csendesen magyarul beszélgetnek. Kis idő múlva a repülőgépek zaja halkul, és ismét felmennek a pincéből. A déli határidő elmúlt. A Rádió a Biztonsági Tanács üléséről és Kádárról beszélt.

A felkelés messze van attól, hogy levertnek lehetne mondani. Az egymástól elkülönített csoportok tovább harcolnak. A felkelőknek tapasztalatuk és hitük van. Ismerik a tankban ülők vakfoltjait. Amikor a Déli pályaudvarhoz közeli felkelők kifogytak a lőszerből és a benzínből, a felkelők zászlaját kitézték a szovjet tankokra és szemlélték, hogy az egyik tank a másikat aprítja darabokra.

Délután két órakor foglalják el az oroszok a Baross teret és a Kéleti pályaudvart. A Széna teret még mindig súlyos harcok zárják el. Az oroszok összpontosított tüzet zúdítanak a Gellért-hegyre és lezárják a Csepel-szigetet, míg a pesti oldalon a nagy Divatcsarnok lángokban áll. Délután a szovjet ellenőrzés alatt álló Szolnoki Rádió a magyarokat megadásra szólítja fel. Röviddel ezután a Szovjet Hadserg-parancsnokság általános kijárási tilalmat és teljes elsötétítést rendel el az összes városokban — kilátásba helyezve, hogy a légiertő tü-

zet nyit minden fényre. Délután 5 óra 45 perckor a Városliget még mindig magyar kézben, jóllehet az Andrássy út az oroszok ellenőrzése alatt áll, az orosz követséggel együtt. Este 7 óra 45 perckor az amerikai követség megpróbál a Kilián laktanyának telefonálni, de a lakatya nem válaszolt.

Magyarország törvényes kormányának képviselőjében Bibó professzor nyugodtan ült karosszékében a Parlamentben, amikor egy telefonhívást kapott Leslie Baintől, egy amerikai riportertől. Kis idő elteltével az élet egyéb jelei is hallatszottak, mint tollának sercegése. A Rákosi-rendszer Dobihoz, Bognárhoz és Rónaihoz hasonló, régóta hitelüket veszített figurái visszatértek. Erdei Ferenc neje, Majláth Jolán ismét megjelent. Egy szovjet tábornok odabökött ujjával Bibó hivatali helyisége felé, és megkérdezte Majláth Jolántól: ki ez? Az aszszony azt felelte, hogy miniszter volt.

„Kommunista?”

„Nem.”

„Így hát valamiféle fasiszta?”

„Nem.”

Az orosz nem bajlódott tovább, hanem feladta és elment. Őrszemet állítottak a szoba elé. Bibó nem zavartatta magát, tovább dolgozott Magyarország problémáinak megoldásán és időnként telefonált a barátainak. Bent aludt a Parlamentben. November 6-án bejött hozzá egy ügyvéd ismerőse, aki később a Kádár-rendszer kiszolgálója lett, és azt mondta: nincs semmi értelme, hogy bent maradjon. Barátságosan kivitte Bibót a parlamenti őrség szeme láttára az épületből. Bibó hazament. A bátor államminiszter később eljuttatta kompromisszumos megoldási tervét az angol, francia és indiai követségre. 1957 májusában letartóztatták, 15 hónapon át hallgatták ki, majd életfogytiglani fegyházra ítélték Nagy Imre „ellenforradalmában” való részvételért. Hat évet töltött börtönben és lelkiileg összetörve szabadult. Kádárék nem szerették a hozzá hasonló kaliberű embereket Magyarországon.

45. MEGCSALATVA, ELRABOLVA, DEPORTÁLVA, FELAKASZTVA

Egy kiáltvány jelent meg Budapest falain:

„Vigyázat! Tízmillió ellenforradalmár kóborol az országban. A földbirtokosok, kapitalisták, tábornokok és püspökök százezrei főleg Csepel és Kispest arisztokratikus gyári körzetéből. Mivel csupán hat munkás maradt mentes az egész országban ennek a bandának gyilkos tevékenységétől, ez utóbbiak Szolnokon kormányt alakítottak.“

Kezdetben ezek az emberek nem mutatkoztak Magyarországon. Amikor Kádár Szolnokra érkezett, a régi sztálinista Andics Erzsébet és Berei Andort egy Rákosi-féle ellenkormány tervezése közt találta. A felkelők november 2-án bevitték őket a Rendőr-főkapitányságra; mivel azt rikoltozták: „szovjet állampolgárok vagyunk“, Kopácsi a szovjet követségre szállíttatta őket.¹ November 8-ig a Szolnoki rádió „Rádió Budapestnek“ álcázta magát. Budapest valódi Rádióját a szovjet csapatok elhallgattatták.

Amikor néhány nappal később a szolnoki kormány belopakodott a szovjet csapatok kíséretével Budapestre, a következő falragaszok voltak olvashatók a házak falán Budapesten: „ELVESZETT a nép bizalma. Kérjük a becsületes megtalálót, hogy juttassa vissza Kádár János miniszterelnöknek. Cím: 10'000 Szovjet tank utca.“

Münnich azzal kérkedett, hogy ez az első magyar kormány, ami nem áll zsidókból. De a bizalom visszaszerzésének problémája nem volt tréfa. Kilépett 900 000 párttag, elveszett a rendszer számára 35 000 ÁVH-s, és a hadsereg megbízhatatlan volt.² Az Elnöki Tanács november 12-én elbocsátotta a Nagy-kormányt és Kádárt hivatalosan kinevezte miniszterelnökké.³ Kádár első lépése az volt, hogy megbízta Münnich Ferencet egy új titkosrendőrség megszervezésével.

Maga Budapest változatlan állapotban volt: egyetlen hatalmas gyalogos zóna, útjai tele kötörmelékkal, a házak homlokzata szétlőve. Hosszú sorok álltak az üzletek előtt. Időnként géppisztolyok katapultáltak, mivel néhány felkelő erődítmény még mindig kitartott: Budán, a Corvin közben, a felkelők által visszafoglalt Kilián laktanyá-

ban a felkelők még mindig embert öltek és meghaltak Magyarországot, amit a Nyugat már feláldozott. A szovjet katonák röplapokat osztogattak a nyugodtabb utcákban, amelyen az állt, hogy átfésülik a „felszabadított” területeket. Egy fiatal lányt agyonlőttek egy udvaron, mert benzines palackokat dobált a tankokra. A harc folytatódott, de a harc eszközei most a gerillaháború és az általános sztrájkok voltak. A jugoszláv minta alapján munkástanácsok alakultak, amik igazi erőt jelentettek. Végül ezek kizárólag törbecsalással és börtönnel, a kommunizmus történelmi fegyvereivel voltak felszámolhatóak.⁴

Az új folyamán nem volt sok lövöldözés. De november 5-e sivár, esős reggelén a lövöldözés gyakoribbá vált, és lökhajtásos repülőgépek is mutatkoztak. Az amerikai követségről egy mellékajton át távozott Kovács Béla, amikor még sötét volt.⁵ Mindszenty bíborost átmenetileg a követ hivatalában egy kis szobában helyezték el, amihez egy fogadó szoba és zuhanyozó helyiség is tartozott. Wailes használatra átadta neki ideiglenes oltárnak a saját íróasztalát. Mindszenty a követségen bemutatta első szentmiséjét. Dél tájban az orosz tüzéség a Városligetből lőtte a budai oldalt.

A követségek épületében a szovjet csapatok szántsándékkal kárt tettek. A Harmincad utcában hét tank lövöldözött, ennek következtében az angol követségi épület faláról lehullott a vakolat. A jugoszláv és francia követség valamennyi ablakát betörték, az egyiptomi követiséget bombázták és kifosztották, az olasz követség feljegyzése szerint november 6-án déli 12 óra 30 perckor egy szovjet tankágyú lövöldözése következtében betört a követség Vorosilov útra néző legtöbb ablaka. Egy szovjet tank belőtt a jugoszláv követség ablakán, és a golyó megölt egy diplomatát, aki az íróasztalnál ült. Ugyanez megismétlődött a lengyel követségen is. Mintha Zsukov marsall be akarta volna bizonyítani, hogy milyen brutális tud lenni. Angyal István, IX. kerületi felkelő vezér, fegyverrel a vállán kinyomozta, hogy a szovjet gyalogság egy olyan klinikán keresztül tervez támadást a Kilián laktanya ellen, amelyben 150 gyermek tartózkodik. Olyan röplapot terjesztett a saját aláírásával, amelyen ismertette, hogy a szovjet katonák kenyérért sorban állók közé lőttek. Kádárt és Zsukovot Budapest elpusztításával vádolta. Eljött viszont annak ideje is, amikor Kádár vádolta őt, és felakasztották. Közben letartóztatták Kopácsit és Mátyásföldre vitték szovjet páncélozott autón. „Kádár János szeretne beszélni Kopácsi elvtárral.” Természetesen nyoma sem volt Kádárnak, csupán Szerov tábornok szegezett pisztolyt Kopácsira. Letartóztatása közben egyszer csak géppisztolysorozatot hallott: akkor végeztek ki valakit

az udvaron. Azokat a szovjet tiszteket, akik nem teljesítették elég buzgósággal kötelességüket, megkímélték a hazautazás fáradalmaitól.

Washingtonban pánikot keltett a szuezi konfliktussal kapcsolatos szovjet nyilvános figyelmeztetés: „Ha ez a háború nem fejeződik be, fennáll a harmadik világháború veszélye.” Bulgaryin megtoldotta ezekkel a szavakkal: „Pozitív választ várok Önöktől.” Az amerikai válasz ugyan utalt arra, hogy Eisenhower „kimondhatatlanul megdöb-bent” a szovjet invázió miatt, de ez a szovjet figyelmeztetéssel összehasonlítva szándékosan enyhe volt.⁶

A Szabad Európa Rádió hű maradt nyelvezetéhez. Budapesten haragudtak azért a szerepért, amit a felkelés során játszott.⁷ A Dunapentelén kitartó dühös védők egyenesen Münchenhez és a Szabad Európa Rádióhoz fordultak ejtőernyősökért. Az egyik egyetemista november 5-én ezt hallotta a Szabad Európa Rádióban: „Tartsatok még ki három napig!”⁸ De a müncheni hivatalnoknak nagy fejfájást okozott, amikor visszahallgatták korábbi diadalittas adásaikat. New Yorkba a következő telexet küldték: „Mi a hírekre összpontosítunk, kevés kommentárt fűzünk az eseményekhez. A kommentár a szovjet beavatkozást és a Kádár-kormányt bírálja. Kommentárjainkban nem utalunk a magyar forradalmárok ellenállásának kívánatosságára [vagy] lehetőségére.” Amíg a szovjet imperializmus áldozatai temetetlenül hevernek az utcákon, a Szabad Európa Rádió hallgatói nem fogékonyak a propagandára — mondta az egyik hivatalnok. A november 5-i belső utasítás leszögezi: „Ha valaha szerénynek kell lennie a Rádió adásainak, akkor ez az idő az.”

Amerikai belföldi hírközlés ekkor gyakorlatilag nem létezett. MacCormac és a többi újságírók el voltak szigetelve — távirataik a követség áramkörén mentek. Wailes mérgesen panaszkodott Washingtonnak a sajtó hivatalos kijelentése miatt, miszerint a magyar helyzet nem világos. „Legalábbis a budapesti helyzet teljesen világos. A szovjetek a fővárosban rendszeres tisztogatást végeznek, az öldöklés az utolsó három nap alatt folytatódott, nők és gyermekek is vannak az áldozatok között, sokszor kórházak és klinikák a célpontok. Ennek ellenére az ellenállás nyilvánvalóan még nem tört meg teljesen. A legsúlyosabb ágyúzás néhány órával azután történt, hogy a Moszkvai Rádió bejelentette: az ellenállást felszámolták. Ezek tények, nem szóbeszéd.”⁹ A UP hírügynökség november 6-i 92 távirata közül csupán 8 foglalkozott Magyarországgal. (A többi Suez-

zel és Eisenhower közelgő győzelmével kapcsolatos.) Az, hogy 10 millió ember pusztá kézzel kelt fel egy 200 milliós nép ellen, már elveszítette szenzációjellegét.

Maguk a felkelők nem tudhatták ezt. Nem lehetett világpolitikai látásmódjuk. Kurucz Béla tiszti iskolás egy Ferenc körút 18. szám alatti üres lakásban lévő géppuskafészekben tartózkodott. A ház lakói a pincében voltak. Azt, hogy miként vélekedtek, a harcosok nem tudták, de nem is törődtek vele. A szűk mellékutcában fekvő holttestek jelezték a harc folytatását. Az éjszaka hideg volt, de mások ellátták vastag fekete nadrággal és nagykabáttal, hogy lecserélje egyenruháját.¹⁰ A löpor, mozsárágyúk és az égő házak szaga keveredett. A folyosói korlát leszakadt. Azon az üregen át tüzelt, ami azelőtt ablak volt. A szobában rajta kívül csak egy telefon hevert a padlón. Találomra tárcsázott egy számot, és a szám élt. A hang kérlete: „Add fel, mi elrejtünk“. De ő nem ment el, hanem egész éjjel körültekintően lövöldözött az elhaladó csapatokra. A következő reggel, november 6-án a barátai megdöbbsen, amikor élve találták. Amikor lefelé ment a lépcsőn, nem tudta, hogy a lába remeg-e vagy a lépcső.

A Bakáts tér távolabbi sarkán egy tank tüzelt valamire. Az utca sarkán Kurucz egy kapu alá bújott. Ott volt egy vöröskeresztes nővér is, aki arra várt, hogy a túlsó oldalra a kórházba átmelessen. Egy ideig a tank céltalanul lövöldözött, mintha azt akarná megmutatni, hogy a sárkány még mindig él. A nővér eldöntötte, hogy átszalad az utcán. Kurucz azt tanácsolta neki, hogy ne tegye, de a nő csak mosolygott. „Figyelje csak!“ Nekirugaszkodott és átfutott az úttesten. „Látja!“ — mondta diadalittasan. Egy golyószorozat szelte át a levegőt mellmagasságban. A nő felbukott és az úttestre zuhant. Kurucz odakiáltott: „Eltalálta a lövés?“ Ostobának érezte a kérdést, de nem jutott más az eszébe. A nő mondani akart valamit, de a szeme fennakadt.

A reggel napos, de szeles volt. Egész nap folyamán orosz tankok vették körül a Várhegyet. Délután öt órakor újságírók igen súlyos ágyúzás szemtanúi voltak: a szovjet ágyúk még mindig lőtték a felkelők erődítményét.¹¹ A Lánchíd közeléből tankok tüzeltek a folyó túlsó oldalán álló egykori királyi palotára, amelyet a háború utáni időben sohasem építettek újjá romos állapotából. Talán azt hitték az oroszok, hogy Mindszenty bíboros visszament budai szálláshelyére. Amikor az ágyúzás abbamaradt, kis gépfegyverkattogást lehetett hallani. Ezen az este nem volt villanyvilágítás az amerikai követségen. A követség legfelső szintjének ablakaiból a diplomaták láthatták, hogy a Várhegyen lévő, katedrálishoz hasonló Országos Levéltár ég.

Gyertyafény mellett hallgatták Mindszenty politikai végrendeletét. Egyik tanúként Tom Wailes írta alá. A bíboros a gyűrűje viaszlenyomatával szignálta, majd a dokumentumot a Washingtonba küldendő zsákba tették.

A várhegyi csatát Végvári Vazul, egy fiatal ferences szerzetes atya vezette. Két héttel korábban az esztergomi fiúinternátus tanulmányi felügyelője volt.¹² De úgy tűnt, hogy itt Budapesten nincs rá szükség. Maléter nem volt hajlandó lelkészként alkalmazni a Kilián lakatnyában. Így hát aktív módon vett részt a harcokban: géppisztoly a nyakában, egyik kezében kézigránát, a másikban benzines palack; így figyelte a Várhegyen az útra bekanyarodó szovjet tankokat. A várhegyi felkelők parancsnoka nyomtalanul eltűnt, és a szerzetes lépett a helyére. Mielőtt felszentelték, szert tett némi katonai tapasztalatra. Célja az volt, hogy a felkelők kitartsanak addig, amíg az ENSZ-csapatok meg nem érkeznek. Jó emberanyaggal rendelkezett, de nehezen tudták magukat tartani a folytonos ágyútűzben, a szovjet repülőgépek zaklatása mellett és a sokkal hosszabb ideig tartó géppisztolysorozatok miatt. A fegyverletételüket követelő, telefonon közölt ultimátumot elutasította. De amikor helyettesét, Czérna Zoltánt megölte egy közletről leadott géppisztolysorozat a Bécsi kapuhoz közel, a következő nap, november 7-én Végvári atya elrendelte a védekezés megszüntetését. Senki sem jött Magyarország megsegítésére. Helyettesét, Folly Gábort elfogták és később felakasztották.

November 7-én Dobi István jelenlétében letette az esküt a Kádár-kormány. De Kádár csak névlegesen volt úr: az igazi hatalmat Budapesten most a Vörös Hadsereg gyakorolta. A budapesti szovjet katonai parancsnok az orosz származású K.S. Grebennyik dandártábornok volt. Ő adott parancsot falragaszokon keresztül valamennyi fegyver beszolgáltatására. A plakáton a helyzetet így magyarázta: „A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kérésére a Szovjet Hadsereg ideiglenesen Budapestre érkezett, annak érdekében, hogy testvéri segítséget nyújtson a magyar népnek a szocialista vívmányainak megvédésében, az ellenforradalom leküzdésében és a fasizmus veszélyének elhárításában.”

Azokat az újságírókat és diplomátákat, akik a Szovjet Parancsnokság írásos engedélye nélkül akartak eltávozni az országból, a határnál visszaküldték. Még a Münnich által aláírt engedélyeket is visszavágták a Vörös Hadsereg rosszindulatú pillantású tisztjei. Amikor Wailes tiltakozását fejezte ki a gyermekklinikát ért szovjet támadás miatt, Andropov azt válaszolta, hogy nincs semmi hatalma. Ez egy-

szer valószínűleg igazat mondott. Ugyanakkor azt a tényt, hogy a szovjet csapatok Magyarországon tevékenykednek, eltitkolták a Szovjetunió lakossága előtt és érdemileg az itt harcoló csapatok előtt is. November 8-án az olasz követség ezt jegyzi fel: „Egymástól független két forrásból ismeretes, hogy a szovjet katonáknak a parancsnokaik azt mondták, hogy egy náci mozgalmat kell leverniük Németországban.“

A moszkvai újságok — állítólag Budapestről — azt jelentették, hogy Kádár széles körű támogatást élvez: a gyári munkások és a közlekedési dolgozók felvették a munkát.¹³ A Daily Expressnek a kegyetlenkedéseket ábrázoló fényképeit közölték és azt állították, hogy „a Rákóczi úton az ellenforradalmárok géppisztollyal a tömegbe lőttek és vörös keresztet személyeket meggyilkoltak“. Kelet-Berlintől Pekingig a kommunista újságok szentesítették a szovjet beavatkozást. Prága „meleg rokonszenvét“ fejezte ki. A kommunisták Párizstól Bukarestig helybenhagyták a magyar felkelés leverését. De Párizsban heves tömegtüntetés volt a kommunista központ és a L'Humanité szerkesztősége előtt. Más nyugati fővárosokban is voltak szovjetellenes tüntetések. Az olasz Parlamentben ökölharc kezdődött, amikor a kommunisták a felkelők támogatása ellen szavaztak és felállva, tapsal köszöntötték a Szovjetuniót. New Yorkban a tiltakozás inkább színpadias volt, mint őszinte: amikor a szovjet követség a november 7-i pazarló fogadásra szétküldte a meghívókat, dr. Fábián Béla, egy vezető zsidó emigráns a CIA-hoz folyamodott: 6000 dollárt kért egy tiltakozó gyűlés megszervezésére (ebből 1000 dollárt taxikra és személyi kiadásokra).¹⁴

Az amerikai követségen Eisenhower újra megválasztása volt a nagy újság. Mintegy „gratulációként“ 10 Sztálin-tank ment a Szabadság térre és a tankágyúk egyenest a követség ablakaira irányultak. Aztán a tankok északi irányban távoztak a térről. Úgy tűnt: az oroszok csak egy nyelvet ismernek: a brutális erőszak és agresszió nyelvét.

Természetesen az oroszok tagadták, hogy a magyarországi beavatkozás agresszió volt.

De nyilvánvaló, hogy mindkét szovjet beavatkozás illegális cselekmény volt. Még a Varsói Szerződés szövegében is benne van, hogy „az aláírók kölcsönösen tiszteletben tartják a függetlenség és szuverenitás elvét és nem avatkoznak egymás belügyeibe“. ¹⁵ A két szovjet beavatkozás nem volt kevesebb, mint Magyarország ellen viselt háború. 1953-ban a Szovjetunió úgy határozta meg az „agressziót“, hogy az mindkét szovjet beavatkozásra pontosan illik. ¹⁶ Termé-

szetesen Kádár segélykérelme érvénytelen volt, mert azelőtt történt, mielőtt a kormánya jogilag létezett volna. Továbbá, a minden küzdő félre vonatkozó 1949-es Genfi Egyezményt, amely ténylegesen azzal foglalkozik, hogy a polgári lakosságnak joga van fegyveresen ellenállni bármely megszálló hatalom ellen, maga a Szovjetunió is aláírta, a Dánia elleni náci inváziót tartva főként szem előtt, minthogy a dán hadsereg nem fejtett ki ellenállást. A Genfi Egyezmény kikötötte, hogy a megszállt polgári lakosságot bírósági ítélet nélkül nem szabad deportálni, illetve kivégezni vagy megkínozni, és nem lehet büntető törvényeket visszamenő hatállyal hozni. Mindezeket a szabályokat Kádár megszegte, és megszegették a szovjet parancsnokok is. Kádár alattvalói később így élcelődtek: „Tudják, mit csináltunk rosszul októberben? Azt, hogy a saját ügyeinkbe beavatkoztunk!”

November 8-tól a felkelők több sajnálatot kezdtek érezni a lakosság iránt. Az emberek így kezdték kérlelni őket: „Kérlek, ne tüzeljtek ebből a házból!”¹⁷ Ezért a felkelők lakóházak helyett kommunista épületekbe húzódtak, például a IX. kerületi Pártközpontba. Más jelek az erkölcsi tartás gyengüléséről árulkodtak. Amikor Matteotti egy engedélyért november 9-én felkereste a Szovjet Parancsnokságot, megfigyelte, hogy egymás után jönnek a magyarok jelenteni az oroszok elleni ellenállás fontosabb központjait.¹⁸ Az értelmiségi forradalom összeomlott. Az Egyetemisták Forradalmi Bizottsága Pozsár Istvántól halálos sebet kapott. Még az Írószövetségen is a fejtelenség lett úrrá. Egy gyűlést összehívtak november 12-re Háty lakásán, de ő meghátrált, és ehelyett az Írószövetség épületében találkoztak. Ezen a zajos gyűlésen órák hosszat vitatkoztak azon, hogy milyen tanácsot adjanak a munkásoknak. „Teljes volt a tehetetlenség és a tanácstalanság — őrzítő volt” — írja később az Igazság egyik munkatársa.¹⁹

Obersovszky Gyula „Igazság” című lapja az értelmiségi forradalom utolsó szikrája. Mialatt a New York Palota előtt a mit sem sejtő szovjet tankok haladtak az utcán, az egyik utolsó, egyoldalas szám közzétette az Auschwitzot is megjárt Gáli József egyik költeményét. Legtöbb barátja már külföldön volt. „Többet tehetünk külföldön Magyarorszáért” — érveltek, őt is sürgetve, hogy hozzájuk hasonlóan menjen külföldre. De ő ezzel felelt barátai hívó szavára: „A kommunisták nem üldözhetnek el saját országunkból.” Most azonban kemény döntést kellett hozni az Igazság szerkesztőségében: a felkelők vérben forgó szemmel harcolni akartak mindhalálig. Gáli azt mondta nekik, hogy vonuljanak illegálisba és kezdjenek újabb felkelésbe, amikor ismét alkalom nyílik rá. Ezért november 7-én az újságírók egy

utolsó alkalommal belopakodtak a raktárhelyiségbe és kinyomtatták 15 000 példányban az utolsó számot. Maguk az újságírók terjesztették az újságot a járőkelőknek a harcoló fővárosban.

Az utolsó szalagcím: „**AZ EGÉSZ NEMZET FELKEL! VESZÉLYBEN AZ ORSZÁG!**“ Obersovszky vezércikke a megszűnést azzal indokolja, hogy a „nehéz helyzet“ miatt az újság nem bizonyult olvasottnak. „A mai napig megvédtük szerkesztőségünket és dolgoztunk. Holnaptól az Igazságért máshonnan harcolunk.“ A gúnyolódások özönével halmozta el Kádárt:

„Önzetlen felszabadítóink olyan miniszterelnökkel ajándékoztak meg minket, aki a Párt fölött áll. Ne döbbenj meg, Kedves Olvasó, én valóban Kádár Jánosról beszélek! Személyesen szüntette meg az MDP-t... alapított fehérenél is fehérebb Kommunista Pártot. Gondoljátok csak el, ebből nagy baj származott, mert kiderült, hogy az új Párt vezetőinek egyike-másika, mint például Nagy Imre és Losonczy Géza éppen olyan ‘elferdült fasiszta’, mint mi többiek, magyarok... Ha Kádár János majd egyszer összegyűjti összes követőit, ezt a nevet írhatja zászlajára: HMP, vagyis: Hazaárulók Magyarországi Pártja. Akkor mindenki tudni fogja...”

Ezután Obersovszky egy végső szerkesztőségi értekezletet tartott a Fészek Klubban, amelyen bejelentette: „Mától kezdve illegalitásba vonulunk.“ Nyugtalan mormogás volt a válasz. Így folytatta: „Aki közületek velem akar tartani, hívjon fel telefonon ma vagy holnap. Azután eltűnök.“²⁰

Szerte az országban — Pécsen, Komlón, Székesfehérvárott, Veszprémben, Miskolcon — a szovjet parancsnokok ultimátumot adtak ki, de a munkások sok helyen elhatározták, hogy mindaddig harcolnak, amíg Nyugat nem avatkozik be a harcba. A munkások egy héten keresztül védték a vas és acél városát: Dunapentelet, Rákosi büszkeségét, az egykori „Sztálinvárost“. Az oroszok a várost két nap alatt kerítették be, aztán kiadtak egy új ultimátumot: „Minden tiszt és katona, aki megadja magát, megmenti életét... Ha a helyőrség nem teszi le a fegyvert, a Szovjet Parancsnokság erőszakosan elfoglalja a várost.“ Erre a büszke város így válaszolt: „Dunapentele a legszocialistább városa Magyarországnak. Lakói munkások, a hatalom az ő kezükben van... A házakat is maguk a munkások építették... Ők meg fogják védeni a várost a ‘fasiszta túlkapásoktól’, de a szovjet csapatoktól is.“ Az oroszok tankokkal és repülőgépekkel támadtak. A mun-

kások, akikhez 300 ember csatlakozott, akik légvédelmi ágyúval voltak ellátva, három támadást visszavertek. A veszteségek súlyosak voltak: az egyik, 35 főből álló munkáscsoportból 4 elesett, köztük a parancsnokuk is, egy tartalékos hadnagy. Egy orosz páncélőköl végzett vele.²¹ Az 500 emigráns görög munkás és a helyőrség parancsnoka, Nagyéri százados áttért az oroszokhoz.²² Így Nagyéri életben maradt, míg a légvédelmi ágyúk parancsnokát, aki a munkásokat erre a védekezésre ösztökölte, felakasztották, miután Dunapentele november 11-én elesett.

Még elszántabb az ellenállás Rákosi régi választókerületében, a „Vörös” Csepelen. Itt 10 napon át folyt az elkeseredett küzdelem. Közben a gyárakban nem termeltek, és ilyen falragaszok jelentek meg: „A 40 000 csepeli fasiszta és arisztokrata sztrájkol!”²³ A katonák itt is ellátták a munkásokat léghárító ágyúkkal és löszrel. Harci csoportokat szerveztek. A fegyvereket motorbiciklin szállították rendeltetési helyükre. November 6-án éjjel egy tipikus fiatal vasmunkás, aki géppisztolyos őrszemként teljesített szolgálatot, megtámadott a mezőn egy ágyúval rendelkező szovjet egységet. Amikor 1957. április 22-én a rutin kikérdezés során azt tudakolták tőle, hogy mi volt a legrosszabb tette életében, ez a nem gerillának kinéző partizán ezt felelte: „Négy orosz katonát gyáván, alattomos módon öltem meg.” Hátulról, csípőből két lövést eresztett beléjük, a kilövellő lövedékhüvelyek összeégették az arcát, de látta, hogy az oroszok egymás után összeesnek, és két orosz elkúszik. „Ők tanítottak meg partizán módra harcolni” — mondta mentegetőzve, de azon tűnődött, hogy gyermekkori eszményképe, Horatio Nelson így cselekedett volna-e.²⁴

Dombóvár és Pécs körül magyar tűzérség vette fel a harcot az északról támadó oroszokkal, de november 6-án a szovjet katonák benyomultak Pécsre Bradacs ezredes, az előzőtt ÁVH-parancsnok kíséretében. A felkelő katonák, szénbányászok, és a munkásmilícia tagjai a város melletti Mecsekbe menekültek, amely ideális színtere a partizánharcoknak. A városban maradt lakosság és az oroszok között zavargásokkal terhelt fegyverszünet jött létre.

Budapesten az amerikai követség munkatársai november 8-a folyamán időnként lövöldözést hallottak, mivel a házról házra folytatott embervadászat folytatódott.²⁵ Több magyar fordult menedékjogért az amerikai követséghez, de elutasították őket. Tildy titkára is menedékjogot kért Tildy számára, de Wailes ezt a kérelmet is éppen úgy elutasította, mint a többit. Ezzel vigasztalta magát: „Tildynek ... más-

hol valószínűleg jobb esélyei vannak az életben maradásra.“

A követség „családja“ 60 főre duzzadt. Aznap korán reggel Katona attasé megfigyelte, hogy Mindszenty titkára, Turcsányi reverendáját letette és civilbe öltözött. Nyilvánvalóan azt tervezte, hogy külföldre menekül. „Úgy néz ki Ön, mint egy ír falusi férfi“ — mondta Katona őszintén Turcsányinak. Mindszenty és Katona az ablakból látták, hogy Turcsányi beszáll egy újságíró autójába. De csak Győrig jutott el, ott elfogták és átadták Kádár titkosrendőrségének.²⁶ (1958. január 17-én a Népbíróóság életfogytiglani fegyházra ítélte „a magyar nép ellen elkövetett bűnökért”).²⁷ Mindszenty ekkor már kínos személyé vált az amerikaiak számára. Nem kis költői lendülettel egy drámai felhíváson dolgozott, amelyet az ENSZ-hez szándékozott elküldeni.²⁸ „Meggyilkolt családtagjaik vérében gázolva 10 000 asszonyt erőszakoltak meg.“ Végül is az Amerikai Külügyminisztérium azt az utasítást adta a követségnek, hogy noha Kádárék szóbeli kérelmét Mindszenty kiadására el kell utasítani, amerikai életek kockáztatásával nem kell megvédeni a primást a kormánytól, vagy a csöcseléktől.²⁹ Természetesen, Eisen-howernek már nem volt szüksége katolikus szavazatokra.

Az amerikaiak presztízse Budapesten mindenesetre mélyponton volt. November 8-án Párizsból Budapestre érkezett az USA légierjének egyik orvosa, hogy segítsen a sebesülteknek. Katona körbevitt a fővároson. Az egyik közeli kerületben három szovjet páncélozott autó és több teherautó roncsai égtek egészen a kerekükig. A szénné égett holttestek még benne voltak a roncsokban. Egy nemzetiszínű karszalagos, középkorú férfi irányította a forgalmat. Leköpte a két amerikait és keserű hangon kiáltotta a légierő orvosának fényképezőgépére mutatva: „Menjetek! Vigyék az összes fényképeket az Amerika Hangjának: Hadd lássák, hogy mi önként feláldozzuk életünket, amíg a szabad világ ezt tétlenül nézi!“

Valahol a főváros másik részében egy nyitott páncélozott csapatszállító jármű vitte Kopácsiékat a Gorkij fasorra. Velük együtt szállították a Tökölön foglyul ejtett tűzszüneti küldöttséget: Malétert, Kovácsot, Erdeit és Szűcsöt. Megtiltották nekik, hogy beszélgessenek, így hát rázendítettek egy katonadalra: „Kerepesi temető, egy honvéd sírja benne az első ...“ A szovjet követségen az alagsorban lévő börtöncellákban helyezték el őket, amik — semmi kétség — minden egyes szovjet követségen megtalálhatók voltak. A fából készült pricsek a Magyar Vagongyárban készültek.

November 11-ig a szovjet csapatok Wailes szerint „jóval nagyobb

kárt okoztak, mint a második világháborúban”.³⁰ A harc a város központjában befejeződött. Szomorú vasárnap volt. A francia és olasz követségi tisztviselők is eljöttek Mindszenty miséjére. Később tíz szentképet adott azoknak, akik segítették. A szentképeket az ő tanúbizonyság szerint egy szent könnyei nedvesítették.

A moszkvai propaganda azt hangoztatta, hogy mindaz, ami Magyarország felkelés során történt, magyar egyenruhába öltözött, amerikai és nyugatnémet fegyverekkel felszerelt emigránsok vitték végbe, és a tényleges irányítók püspökök, fasiszták, földbirtokosok, valamint Horthy tengernagy hozzátartozói és miniszterei voltak, nem is beszélve Habsburg Ottóról.³¹ Kádár megközelítése egy árnyalattal finomabb volt. Indító okokat jelölt meg és hízelt. Vasárnapi, november 11-i rádióbeszédében a felkelés kirobbantójának a Rákosi iránti jogos felháborodást nevezte és nem vitatta a felkelők jó szándékát. Noha a Pravda Nagy Imrét „bűnrészesnek” nevezte, Kádár előbb: azt állította, hogy a jobboldallal szemben tehetetlen volt, de tagadta, hogy tudatosan segítette volna a felkelést.

Hol volt Nagy Imre? Egyesek azt híresztelték, hogy meghalt, mások azt, hogy már New Yorkba repült.³² A valóság az volt, hogy Nagy Imre és társai még mindig a jugoszláv követségen tartózkodtak és nem volt kényelemben részük. Úgy viselkedtek, mintha még mindig ők lennének a törvényes kormány — mint ahogy valóban azok is voltak.³³ Vég nélküli vitákat folytattak egy új mozgalom szervezéséről. Nagy ingadozott. Donáth először a kintiek nézetét szerette volna megismerni. Egy rövid kérdőívet küldtek ki egy követségi tisztviselőn keresztül Nagy Balázshoz, a Petőfi Kör egyik tagjához. A válaszok túlnyomórészt azt tükrözték, hogy Kádár új pártja közutálatnak örvend.

Nagy Imre legaktívabb támogatója még mindig Gimes Miklós. Nagy érzéke volt a biztonság iránt. Még barátnőjének is keveset mondott el, nehogy bajba keverje. De afelől megnyugtatta barátnőjét, hogy a XX. században és Európa szívében még Kádár sem fog akasztatni.³⁴ Bohó Róbert professzor lakásán egy titkos összejegyzetelen november 13-án megvitatta a barátaival Nagy Imre kérdéseit. Valamennyien egyetértettek abban, hogy szükség van egy mozgalomra, amely október 23 szellemében harcol. Ennek a Demokratikus Magyar Függetlenségi Mozgalom nevet adták, és Gimes létrehozta titkos újságát, az Október Huszonharmadikát. Az egész munkásosztály ve-

zetőjének egy nemzeti munkástanácsot gondolt.³⁵

Nagy Imre jelenlétének a jugoszláv követségen Kádár örült a legkevésbé. Azt óhajtotta, hogy Nagy álljon félre az útból, menjen olyan helyre, ahonnan nem gyakorol mágneses vonzóerőt a követségi falakon keresztül. De ha Nagy Imre azzal a gondolattal kacérkodott, hogy magában Jugoszláviában kér politikai menedékjogot, úgy azt Tito nyersen elvetette a november 11-i beszédében.³⁶ A dalmáciai Pulában elmondott beszédében vitriolos hangnemben beszélt a magyar felkelésről, ugyanakkor helyesnek nevezte a szovjet beavatkozást. „Eltársak, biztosíthatom Önöket, hogy ismerem azt az embert, aki ezt az új kormányt megalakította. Szerintem ez a kormány megtestesíti mindazt, ami tiszteletre méltó Magyarországon.“

Kádár időt nyert, mialatt újjáteremtette a politikai rendőrséget, az ÁVH utódját, és ezt karhatalmi századnak nevezte el. November 10-ig ennek a testületnek első ezredét sikerült összetoboroznia, „elsősorban korábbi ÁVH-s emberekből és a Belügyminisztérium más tisztviselőiből“, amint egy hivatalos nyilatkozat azt később beismerte.³⁷ Egy héttel később két további ezredet állított fel. Az orosz pufajka, amibe öltöztek, a védjegyükké vált. Több száz katonatiszt választhatott: vagy megfosztják őket rangjuktól, vagy csatlakoznak ehhez az új testülethez. Ez utóbbi esetben alá kellett írniuk egy nyilatkozatot, amely helyeselte a szovjet „segítséget“.

Az új karhatalmi testületnek nem éppen hősi feladatai voltak. Egy letartóztatási hullám vette kezdetét, noha Kádár november 14-én nyilvánosan azt ígérte, hogy senkinek sem lesz bántódása amiatt, hogy részt vett „az elmúlt néhány hét nagy népi mozgalmában“. ³⁸ Az Igazság költője, Gáli József és 180 másik felkelő a Péterfy Sándor utcai kórházban rejtőzött, amikor a karhatalom három nappal később rajtuk ütött. A karhatalmi szervek megtalálták rádió adó-vevő készüléküket, amellyel a Nyugattal akarták tartani a kapcsolatot, valamint másológépüket és írógépeiket (az egyik orosz betűs volt). Megkezdődött a menekülésáradat Ausztria és Jugoszlávia felé. A sebesült Dudás Józsefet egyik barátja sürgette, hogy hagyja el az országot. Dudás erre nem volt hajlandó: kisebb emberek mehetnek, de ő nem. „A forradalomnak végül győznie kell. Reménykedjünk a Nyugat beavatkozásában!“ — mondta.³⁹ Néhány napra a munkások egy kőbányai gyárban rejtették el. Majd egy bányászkielégeltség sürgette Kádárt, hogy tárgyaljon Dudással. Kádár beleegyezett. Dudás büszkén bement a Parlamentbe. Ott az ismert kommunista fogadtatásban

volt része: becsapták, elrabolták, felakasztották.

Kádár még mindig alig merte kitenni a lábát a Parlamentből. A hatalom az utcán volt, és az utca diktálta a feltételeket: az általános sztrájk csak akkor fejeződik be, ha a szovjet csapatok kivonulnak az országból. Budapest számos kerületében voltak munkástanácsok. Ezek mindegyike tömeggyűlésen megválasztott megbízottakból állt. Ezek a munkástanácsok foglalkoztak a hajléktalanokkal, a bérkifizetésekkel, élelmiszert szereztek és szociális segélynyújtást szerveztek. November 13-án az Újpesti Munkástanács létrehozta Nagy Budapest Központi Munkástanácsát.⁴⁰ Ez volt az első lépés abban az irányban, hogy a rendszerrel szemben létrejőjön egy valódi munkáshatalom. Ez a szervezet a Budapesti Közlekedési Vállalat Akácfa utcai épületében alakult meg. Elnöke egy rendkívüli szervezőképességű fiatal szerszámkészítő, a 23 éves Rác Sándor lett.

Drámai tanácskozások kezdődtek a kormánnyal. Az ilyen tárgyalások egyedülállóak a kommunizmus történetében. November 14-én a Beloianis gyár, a korábbi Standard gyár és a csepeli gyárak előterjesztették követeléseiket, amelyek egyike a Nagy Imre kormány viszsztatérése. Kádár nyájasan válaszolt: „Szívesen visszavenném Nagy Imrét a kormányba... Jöjjön ide a Parlamentbe, akkor beszélhetünk vele!” A nap folyamán később a Központi Munkástanács egy 19 tagú küldöttséget menesztett tárgyalni Kádárral.⁴¹ Kádár nyíltan kijelentette, hogy a munkások követelései közül a szabad választások és a többpártrendszer kérdése nehéz dió: „A munkáshatalom nemcsak golyókkal, hanem szavazócédulákkal is meggyilkolható.” Nagy Imrével kapcsolatban ugyanazt a választ adta, amit aznap reggel Gáli Józsefnek adott, hozzátéve: „Hogyan várják maguk, hogy Nagy Imrével tárgyaljak, amíg ő egy külföldi állam követségén tartózkodik?”

Az első lépés: a Központi Munkástanács fejeztesse be a sztrájkot — erősködött Kádár, *majd* azután tárgyal a feltételekről. A Központi Munkástanács kiadta a rendelkezést: november 19-én, hétfőn a munkások vegyék fel a munkát.

Ebben az időben az oroszok a zsarolás legkegyetlenebb formáját alkalmazták. Váratlanul tankok jelentek meg az utca mindkét végén vagy egy iskola előtt és a fiatal magyarok százait elrabolták és deportálták a Szovjetunióba, mint túszoikat. Olasz és amerikai diplomaták szörnyű részleteket jegyeztek fel a naplójukban. Egy Szovjetunióból menekült egyetemista elmondta az amerikaiaknak, hogyan szállították az oroszok Csapra, ahol a nagyszámú helyi magyar lakos segítet-

te a szökését. Szemtanúja volt annak, hogy Vecsésen az oroszok ki-
végezték az egyik hadnagyukat, mert nem volt hajlandó egy vonatot
ilyen magyar foglyokkal megtölteni. A Debreceni Napló beszámoló-
ja szerint emberekkel teli tehervagonok haladtak Debrecenen át a
szovjet határ felé. A felkelők megtámadtak néhány fogolyszállító vo-
natot, hogy kiszabadítsák a foglyokat és megrongálták a vasúti síne-
ket Záhony előtt. November 14-én a Központi Munkástanács tiltako-
zását fejezte ki Kádárnál e deportálások miatt, és Kádár kijelentette:
„Megegyezett az illetékes szovjet hatóságokkal, hogy ezentúl egy
embert sem fognak kivinni az országból.“ November 18-án viszont a
Kádár-kormány tagadta a deportálások tényét. De éppen ezek a leta-
gadások idézték elő a pánikot. Két nappal később az Írószövetség a
szovjet parancsnoknál, Grebennyik tábornoknál jelentette be a tilta-
kozását, aki azt éreztette, hogy ha a sztrájkok megszűnnek, a depor-
táltak visszatérnek.

November 19-én, hétfőn megkezdődött a munka, ahogy a Köz-
ponti Munkástanács megígérte. Kádárnak mindenesetre látnia kellett,
hogy a munkások szorosan a Központi Munkástanácsok mögött áll-
nak. Ezen a napon a munkások ismét Kádárhoz mentek tárgyalni.
Napközben a munkahelyükön voltak, és az egész estét a Központi
Munkástanács központi épületében töltötték, de éjjelig kellett várni-
uk, hogy Kádár elé kerüljenek. Addig névtelen funkcionáriusok kezd-
ték kérdegetni őket. Amikor Kádár és cimborái előkerültek, a funk-
cionáriusok tájékoztatták azokat; közbevágtak, sértegették és demo-
ralizálni próbálták a munkásokat: gúnyolódtak, hogy a mérnökök
nem „igazi“ munkások, a munkások viszont nélkülözik a kellő isko-
lázottságot ahhoz, hogy ilyen tanács tagjai legyenek. „Valamennyien
kipihentek és jól öltözöttek voltak“ — emlékezett vissza később a
munkásküldöttek egyike, Tőke Ferenc. „Könnyű volt packázniuk a
fáradt, borotvátlan, rosszul öltözött emberekkel.“

A Központi Munkástanács közölte Kádárral — és a következő
nap Grebennyik szovjet parancsnokkal is —, hogy november 21-re
összehívna egy gyűlést a Stadionban, hogy egy Országos Munkás-
tanácsot alakítsanak. Külön-külön Kádárt és Grebennyiket is meg-
hívták erre a gyűlésre. Kádár apróda, Apró méltatlankodott: „Maguk
ellenkormányt akarnak alakítani?“⁴² Grebennyik diplomatikusan azt
válaszolta, hogy a kormánynak kell ilyen meghívást eszközölnie.
Mindenesetre elküldte „megbízottait“: tankokat küldött, amelyek
kordont vontak a Stadion köré. A Budapestre utazó munkásküldötte-
ket át kellett irányítani a Központi Munkástanács székházába, de azt

az épületet a Zrínyi Katonai Akadémia géppisztollyal felszerelt növendékei vették blokád alá. Ez egyben egyik jele volt, hogy a kormány újjászervezte a saját karhatalmát. Így meghíúsult az Országos Munkástanács megalakítására irányuló kísérlet. A Stadionnal szemben fekvő buszgarázs dolgozói azt híresztelték, hogy az egész Központi Munkástanácsot letartóztatták, és egy napos sztrájkot jelentettek be. A gyárak csatlakoztak a sztrájkhoz. Ez feldühítette Kádárt: „Maguk még csak most vették fel a munkát és már megint sztrájkolnak!” A Központi Munkástanács szemrehányást tett a tankok küldése miatt. Kádár így vágott vissza: „Én vagyok a miniszterelnök, majd megmutatom maguknak, hogy itt a kommunisták az urak, és nem maguk.”

Kádár megtartotta a szavát. Megrendezett egy további gyalázatos színjátékot. Nagy Imre csoportja elutasította a legújabb burkolt javaslatot, hogy önként Romániába távozzék.⁴³ Magyarország és Románia nem voltak a legjobb szomszédok. Ezért a jugoszláv külügyminisztérium egyik államtitkár-helyettese jött el Belgrádból, hogy Kádárral megtárgyalja a Nagy Imre-problémát.⁴⁴ Kádár megismételte előtte, hogy a Nagy-csoportnak semmi oka sincs arra, hogy féljen elhagyni az épületet. A november 16-i Kádár-nyilatkozat megnyugtató: „Megígértük, hogy nem indítunk bírósági eljárást Nagy Imre és társai ellen azokért a bűnökért, amiket elkövettek... tartjuk magunkat ehhez az ígérethez.” (Két nappal később a Nagy-csoport három tagja, Vas, Lukács és Szántó elhagyta az épületet). A jugoszlávok kérték, hogy Kádár írásban ismételje meg ezt az ígéretet. November 21-én a Kádár-kormány ezt az ígéretet írásba adta. Szoldatics követ később ezt írta: „Az volt a benyomásom, hogy Kádár őszinte.”

De nem volt az. Az első hír arról, hogy valami rossz történt november 22-én, a kijelölt napon, a következő nap megjelent a Népakaratban. Miután a csoport elhagyta a követséget, az újság módszeresen telefonálni kezdett a csoport tagjainak otthonába: Losonczynak, Nagyéknak, Jánosiéknak, Rajknének — de kiderült, hogy egyikük sem érkezett haza. Kádár titkárságán az éjjeli ügyeletes azt mondta, hogy a kormány ülésezik. Nyilvánvaló, hogy valami rendkívüli jelentőségű dolog történt.

Ami történt, tényleg rendkívüli volt. Úgy tűnt, hogy a Kádár-kormány megszegte az első, általa aláírt nemzetközi egyezményt. Münnich este 6 óra 30 perckor egy buszt küldött a követségre, „hogy a csoportot hazavigye”. Vásárhelyit az attasé budai lakásából elvitték, hogy csatlakozzék a csoporthoz — ez már önmagában furcsa volt, hi-

szen Vásárhelyi Budán *lakott*. Nagy Imre a buszon szovjet titkosrendőröket látott, és a sofőr ezt suttogetta: „Ne szálljon fel a buszra, Nagy elvtárs, mert ez a busz nem viszi haza!” A követ németül mormogta Nagynak: „Jöjjön vissza, ne menjen!” Nagy Imre megállt és követelte, hogy az orosz titkosrendőrök távozzanak. Ekkor Szoldatics két követségi munkatársának azt mondta, hogy szálljanak fel a buszra.⁴⁵ Mihelyt az autóbusz megindult, páncélozott autók indultak meg a nyomában. Felszállt egy szovjet ezredes és utasította a jugoszlávokat, hogy szálljanak le. Ezután a busz a Nagy Imre-csoport tagjait nem haza szállította, hanem a Gorkij fasori Szovjet Parancsnokságra. Megcsalatra, elrabolva, deportálva...

A Szovjet Parancsnokságon találkoztak Lukácssal, Szántóval és Vas-sal. Az szovjetek ezeket a kommunistákat is behozták ide nem sokkal azután, hogy a jugoszláv követségről november 18-án eltávoztak. Mind Kádár, mind Jugoszlávia tudta, hogy ezeket elrabolták. Szoldatics mégis biztosította a többieket: „Biztonságban hazaértek.” Vásárhelyi keserűen azt gyanította, hogy Jugoszlávia bizonyos módon összejátszik a Szovjettel.⁴⁶ A következő este a Kádár-kormány egy rádiónyilatkozatban bejelentette a következő hazugságot: „Nagy Imre és társai azt kérték a magyar kormánytól: engedélyezze számukra..., hogy egy másik szocialista országba távozzanak. Miután a Rómán Népköztársaság kormánya megadta a beleegyezését, Nagy Imre és társai november 23-án ide eltávoztak.” Tito tiltakozott, Kádár december 1-i válaszában megismételte ígérletét: „Nincs szándékában megbüntetni senkit sem semmifajta múltbéli tevékenysége miatt.”⁴⁷

Nagy Imrééknek a Szovjet részéről történő elrablása felháborodást keltett. A munkások a következő nap délután két órakor egyórás csendre szólítottak fel. Az egész lakosság eleget tett a felszólításnak. Most Kádár taktikát váltott: egy vele kapcsolatban lévő munkásküldöttségnek azt mondta, hogy aggódik Nagy biztonságáért: „A minibusz utasai a saját érdekükben nem kérték, hogy hazamehesse nek. A kormánynak jó oka van azt hinni, hogy az országban még mindig rejtőzködő ellenforradalmi elemek provokációra vállalkozhatnak: megölhetik Nagy Imrét vagy egyik társát, és azután a magyar kormányt vádolhatják a gyilkossággal. Mi nem kívánjuk vállalni ezt a kockázatot.”

Kádár azt állította, hogy Nagy Imréék már elhagyták az országot, de abban az időpontban Nagy és barátai még mindig egy Budapest-hez közeli szovjet repülőtéren voltak. Münnich több alkalommal elment oda és arra kérte Nagy Imrét, hogy gondolja át a dolgot: ismer-

je el, hogy többé nem miniszterelnök, gyakoroljon önkritikát és ítélje el a felkelést. Nagy erre nem volt hajlandó. Mihelyt november 27-én a csoport tagjait végre feltették a Romániába induló három katonai repülőgépre, Kádár hangneme elítélővé változott: „Hozzá nem értése és passzivitása következtében Nagy Imre először fedezte a véres ellenforradalom fehér terrorját, majd támogatta... Ha ennyire hozzá nem értő volt, le kellett volna mondania.“ A száműzötteket Snagovba, egy Bukaresthez közeli tó mellé vitték. Itt a román kommunista vezetők szintén megpróbálták beszélni a Nagy-csoporttal. Éppen úgy kudarcot vallottak, mint Münnich. Bizonyos idő elteltével Nagy és társai a Román Biztonsági Szolgálat foglyai lettek.

Kovács Béla még mindig bujkált. Katona Géza katonai attasé menedékhelyet kínált fel neki, és amikor Katona november 29-én hazament, szakácsnője, Erzsébet azt mondta neki, hogy Kovács telefonált. A szakácsnő azt hitte, hogy az olasz követségről, ami lejjebb van ugyanazon az úton. Kovács azt kérdezte, hogy Katona mikor fog hazamenni. A szakácsnő azt válaszolta, hogy nem tudja. „Akkor más-hol keresek menedéket“ — vonta le a következtetést Kovács —, „mert már esteledik“.⁴⁸

Miután az elnökválasztási kampány befejeződött, Eisenhower Közép-Európára fordította végre figyelmét. Elhatározta, hogy ha a Kreml újra szovjet uralmat kényszerít Lengyelországra, akkor az ENSZ azonnali katonai akcióval fog válaszolni. November 23-án arra kérte az Egyesített Vezérkari Főnökséget, hogy vizsgálja meg az ilyen akció megvalósíthatóságát és a világháború kockázatát. Miután elemezték Lengyelország, az Egyesült Államok és az ENSZ egyesített katonai erejét, azt a következtetést vonták le, hogy — feltéve, hogy az amerikai erők „nem korlátozódnak korlátozott célpontokra és akciókra“ — a Szovjetunió legyőzhető. Ennek megfelelően az Egyesített Vezérkari Főnökség azt tanácsolta, hogy az Egyesült Államok főként stratégiai légierijének felhasználásával vegyen részt a Szovjetunió közlekedési vonalainak és a szovjet légierő forrásainak megtámadásában. De figyelmeztette a kormányt december 3-án: „Fennáll a világháború kockázata, ha az Egyesült Államok ezt teszi.“⁴⁹ Ez alkalommal ebből semmi haszna sem származott Magyarországnak.

Kádár még az Egyesült Nemzetek megfigyelőit sem akarta beengedni Magyarországra. Az indiai miniszterelnök, Pandit Nehru a maga különleges követének, Krisna Menonnak azt a feladatot adta, hogy változtassa meg Kádár elhatározását. Krisna Menon először Moszk-

vába repült, majd innen december 1-jén érkezett Budapestre.⁵⁰ December 5-ig nem tudta Kádárt elérni a Parlamentben. Később egy másik követnek Moszkvában így számolt be: „Kádár gyakorlatilag fogoly, szovjet tankok veszik körül, és bent az épületben szovjet őrszemek vannak.“ Menon számára a Kádárral való beszélgetés igen lehangelő volt. Kádárnak egyáltalán nem volt semmi tekintélye. Félt elhagyni az épületet. Egy ENSZ-látogatással egyáltalán nem tudott kibékülni. „Ez teljesen lehetetlen pillanatnyilag“ — ezt ismételte.

A Központi Munkástanács mértéktartása nagy hatással volt Menonra, de annak tagjai kivétel nélkül Nagy-pártiak voltak. Később Menon Moszkvában a szovjet külügyminiszternek politikai megoldást javasolt. Szerinte a munkások, egyetemisták és értelmiségiek építő erőt jelentenek és politikai stabilitást képesek biztosítani.⁵¹ Szepilov elvetette ezt, és különösen ellene volt minden olyan gondolatnak, ami visszahozhatná Nagy Imrét a politikai színpadra. Végül is Nagy Imre a fehér terror iránt mutatott megértést. „Ezenkívül kormányunk úgy értesült, hogy Nagy Imre egy időben csatlakozni kívánt a NATO-hoz“ — tette hozzá.

Mély hatással volt Menonra, hogy tanúja lehetett az „anyák néma tüntetésének“, amelyet december 4-én, a szovjet beavatkozás után 1 hónappal rendeztek meg. Amikor Katona Géza ezen a napon korán útban Bécs felé keresztülautózott a fővároson, látta, hogy szovjet katonák röpcédulákat osztogatnak az utcákon, amelyek arra szólítják fel a nőket, hogy bojkottálják ezt a „provokációt“. 30 000 asszony semmibe vette ezt a szovjet felhívást. Az asszonyok a legkülönbözőbb életkorúak voltak, többségük szegényesen öltözve. Némán vonultak a Hősök terére, nemzeti és fekete színű zászlókkal, a felkelés során elesettek tiszteletére.⁵² Különböző magas beosztású funkcionárius felesége is közöttük volt: újságírók azonosították Kádár külügyminiszterének, Horváthnak a feleségét is, sőt észrevették Marosánnét is.

Ilyen és más kisebb jelzésekkel egy megfélemlített nép meg tudta mutatni, hogy milyen a hangulata. A 19-es busz utasai emlékeztették a kalauzt, hogy az egyik állomás neve Erzsébet tér és nem Engels tér.⁵³ A bölcs kalauzok tartózkodtak attól, hogy Moszkva teret, Vorosilov utat vagy Tolbuchin körutat említsenek. Inkább visszatértek a háború előtti nevekhez. December 5-én szovjet tankoknak kellett szétoszlatni az amerikai követség előtti tüntetést. De Kádár lépésről lépésre megszilárdította hatalmát, és most már módjában állt fellépnie ellenzékével szemben. Gimes továbbra is túl nyíltan mozgott

Budapesten. Meghívták, hogy találkozzék Krisna Menonnal a Margitszigeti Szállóban, és biztos, hogy követték a nyomozók, hiszen nem sokkal később letartóztatták. Később sógora, Magos Gábor folytatta a tárgyalásokat az indiaiakkal.⁵⁴

A csendes tüntetés után még több fiatalembert raboltak el és raktak fel a keletre tartó tehervagonokba.⁵⁵ Egy vasmunkás emberekkel megrakott teherautót látott és tompa kiáltást halott: „Segíts rajtunk!” Majd: „Oroszországba visznek bennünket.” De akkor valahonnan géppisztolyos felkelők bukkantak elő, a teherautó hátsó kerekébe lőttek. Lelőtték az oroszokat, mielőtt azok ellenállhattak volna, és kiszabadították a fiatalokat.⁵⁶ December 16-án viszont erre a vasmunkásra került a sor. Valahonnét orosz katonák bukkantak elő és ezt kiáltották: „Hé, magyar!” Durva kezek ragadták meg és 30 másik férfival együtt egy teherautóra lökték. Oroszországi deportálásra a komáromi táborban őrzött 1500 emberhez csapták őket: felesége és kislánya sohasem tudta meg, hogy mi történt vele. Már kilenc évet töltött fogságban korábban és értette a nyelvüket. Néhány nappal később egy éjjel kihallgatott egy beszélgetést: szállítás van készülöben. Odakúszott a latrinához, amelynek a szaga még az oroszokat is távol tartotta. A latrina a szöges drót alatt húzódott. Ő és ötven társa egymás után ereszkedett le a latrinába, és megkezdődött a menekülésük. Volt egy bicska a zsebében. Ekkor már kész volt ölni. Minden jobb volt, mint Oroszországba visszatérni.

A Kádár-kormány állandóan fokozta a rendőrterrorrt. December 5-én feloszlatták a Forradalmi Bizottságokat és letartóztatták a Munkástanácsok 200 tagját. Közülük számos embert deportáltak. A következő nap letartóztatták a Ganz-Mávag Munkástanácsának vezetőit. A Központi Munkástanács láthatta, hogy közeledik a leszámolás napja. December 8-án reggel meghívták a megbízottakat egy esti rutin találkozóra. Amikor megérkeztek, közölték velük, hogy itt fogják tölteni az éjszakát és a következő nap, mint Országos Munkástanács fognak összejönni. A hangulat már nagyon nyomott volt, de csak fokozta a rosszkedvet, hogy amikor azt vitatták, hogy egy- vagy kétnapos általános sztrájkra hívják fel a munkásokat, a salgótarjáni küldöttest telefonhoz hívták. A küldött megtudta, hogy Salgótarjában 10 000 szénbányász tüntetett a Salgótarjáni Munkástanács vezetőinek letartóztatása ellen, és Kádár karhatalmistái tüzet nyitottak: 80 embert meggyilkoltak.⁵⁷ „Sztrájk tavaszig, vagy amíg ez a pokol meg nem szűnik!” — kiáltotta valaki. „Oltsuk el a fényeket! Ne legyen

gáz, ne legyen semmi sem!” — kiáltotta egy másik. A Központi Munkástanács kétnapos általános sztrájkot hirdetett.

Kádár válaszul feloszlatta a Központi Munkástanácsot. Új rendőrsége hajnal előtt körülvette az épületet és letartóztatta a vezetőket.

Rácz és Bali a Beloianis Művekben talált menedéket. A munkások nem engedtek szovjet tankokat a közelükbe. A sztrájk olyan méretű szolidaritásról tanúskodott, amihez fogható nem volt sem azelőtt, sem azután. A kormány megpróbálta elhitetni a munkásokkal, hogy a Központi Munkástanács döntései érvénytelenné váltak, de ezt az ország lakosságának többsége figyelmen kívül hagyta. Volt egy autóbusz, amely megpróbálkozott azzal, hogy utasokat szállítson. Ment, mendegélt egy darabig, de nem ment sokáig. A busz vezetője így számolt be egy rádióriporternek: „A Zalka Máté téren az emberek megtámadtak... Az egész útvonalon szidalmaztak, leköpdöstek. Végül visszazavartak a garázsba.”⁵⁸ A Széna téren egy kézigránát állított meg egy autóbust. Gépfegyvertűz tartóztatta fel a 75-ös trolibuszt a Ganz közelében. Egész Magyarországon megálltak a kerekék, nem működtek a kazánok két teljes napon keresztül. A Népszabadság megállapította: „A munkásmozgalom sohasem látott ilyen sztrájkot, mint amilyen ez!”⁵⁹

December 11-én Kádár látszólag elismerte a vereségét. Azt az üzenetet küldte a Beloianis Művekbe, hogy tárgyalni szeretne a Központi Munkástanács két vezetőjével a Parlamentben, egyenlő félként, mint férfi a férfival. A Parlamentben néhány szót váltott velük, azután félreállt, amikor letartóztatták és elhurcolták őket. Megcsalatra, elrabolva, letartóztatva... Néhány nappal később a Népszabadság újságírói rádöbrentek: „Fájó, de igaz, hogy a nép többsége nem hisz az ígéreteinknek.”

Dudás, Bali, Rácz, az elárult Maléter-küldöttség és Nagy Imre csoportjának tagjai voltak a megmondható, miért.

EPILOGUS: VISSZA A HALÁLBÓL

Hajdú rendőrőrmester 1957. januárban érkezett vissza Budapestre és megmutatta az amerikai követségen a nyakát. Az oroszok Záhonnyig vitték, majd ott két társával együtt felakasztották egy fára. (Az oroszok jelzés nélküli egyenruhában találtak rá). A helyi parasztok vágták le a fáról. Még élt. Jelenleg Texasban él. A nyaka egy életre mutatni fogja az akasztás nyomait.

Ezekben a hetekben a Kommunista Párt is bizonyos értelemben a halálból jött vissza Magyarországon. A Pártot meglincselték, de még volt benne élet. Hatalma konszolidálódott, pufajkába öltözött karhatalma most erőteljesen őrzőrátorozott. Kádár János visszavonta azokat a könnyelmű ígéreteket, amiket korábban tett a népek. 1956. december 13-án a 31. törvényerejű rendelettel visszaszállították az internálás intézményét. 1957. január 15-én egy új rendelkezés halálbüntetést helyezett kilátásba sztrájkért (a rendelkezés úgy fogalmazott, hogy halállal kell büntetni azokat, „akik szándékosan megzavarnak olyan közérdekű tevékenységeket, mint a víz-, gáz- és áramszolgáltatás, vagy olyan szervezetek tevékenységét akadályozzák, amelyeket a kormány a társadalom szempontjából lényegesnek nyilvánított“.) A rendelkezés azokat is halállal fenyegette, akik másokat ennek a rendelkezésnek megszegésére indítanak. 1957. március 19-én a 8130. törvényerejű rendelet felújította az ország területén belüli deportálást.

Népbíróságokat állítottak fel. Ezek általában halálos ítéletet hoztak, amelyet néhány órán belül végrehajtottak. 1957. június 15-én a kormány újra korlátozta azoknak az ügyvédeknek a körét, akiket a vádlottak védőügyvédnek választhatnak. „Ha egy vádlott védőügyvédet igényel, csak azon ügyvédek közül választhat, akiknek a neve az igazságügyminiszter által összeállított listán szerepel.“ A hősi halált halt felkelők és a későbbiek során kivégzett személyek özvegyeinek nyugdíjjogosultságát megszüntették. Ilyen büntetéssel sem Hitler, sem Rákosi nem ajándékozta meg ellenségeit. A rövid életű sajtószabadságnak is vége lett. Noha állítólag a kötelező terménybeszolgáltatást az önkéntes felajánlás váltotta fel, ezzel egyidejűleg lehetetlenné tették a parasztoknak terményfeleslegük eladását másnak, mint az államnak, a megszabott hivatalos árfolyamon.

1957. július 21-én újra visszaállították a munkanormákat.¹

Ezek az intézkedések részben elkerülhetetlenek voltak, ha a kommunizmus azt akarta, hogy valamilyen jövője legyen az országban. A felkelés és az azt követő általános sztrájk csődbe juttatta a gazdasági életet. Egyedül Budapesten 600 üzlet és 20 000 lakás sérült meg, és 2217 lakás teljesen elpusztult. A magyarok kínjukban így viccelődtek: „Képzeljétek el, az oroszok úgy jöttek, mint a barátaink. Mit adtak volna nekünk, ha úgy jöttek volna, mint ellenségek!” A főváros középületei és múzeumai súlyosan megsérültek. 27 kórház és 23 iskola komolyan megrongálódott. A nagy áruházak romokban heverték. A Divatcsarnok a tűz martaléka lett, a Párizsi Áruház súlyos károkat szenvedett.

A szén, benzin, bauxit, valamint a vegyi termékek, a gumi és a gyógyszerek termelése novemberben lelassult, csupán az élelmiszeripar állt talpra gyorsan, talán azért, mert a parasztok — szerencsére — azonnal a felkelés kezdetén feloszlattak 3900 mezőgazdasági szövetkezetet. Ráadásul készek voltak mindezt megismételni. Egy évvel később egy rádiójátékot sugároztak a felkelésről és beledolgozták az 1956 októberében megjelent új sajtó által közölt tényeszerű elbeszéléseket. Ete faluban, a Komárom megyei szántóföldek és erdők közötti düledező tetők és istállók együttesében a falusiak izgatottan és várakozásteljesen hallgatták, hogy az ellenforradalmi fasiszta banditák Budapesten megrohamozták a Rádió épületét, és egymásnak azt mondták: „Újra itt vagyunk!” Feloszlatták a termelőszövetkezeteket, elbocsátották a helyi párttitkárt és új faluvezetőséget választottak, mielőtt kiderült tragikus tévedésük.

A kicsiny ország hatalmas emberveszteségeket szenvedett. Azok a bátor és művelt férfiak és nők, akik úgy érezték, hogy itt nincs jövőjük, átmentek a még mindig nyitott nyugati határon. „Ez különösen karácsony táján vált nyilvánvalóvá, amikor meg akartam látogatni három barátomat. Mindhárom eltűnt” — mondta egy ember.²

A menekülteket a nyugati nemzetek többé-kevésbé szívélyesen fogadták. Ezek a népek meg akarták nyugtatni a lelkiismeretüket, mivel más módon a felkelők érdekében semmit nem tettek. A menekültek száma december 11-ig 126 000-re emelkedett, és egy héttel később a Szabad Európa Rádió már arra akarta rábeszélni a magyarokat, hogy állítsák le az emberáradatot, mivel a népvándorlás a Nyugat számára már-már „megerőltető szolgáltatássá” vált. A menekültek között volt Nagy Imre Nemzetőrségének parancsnoka, Király Béla tábornok, aki embereivel november 4-én nyugati irányban

elhagyta a fővárost. Egy néhány nappal későbbi csetepatétól eltekintve semmit sem tettek Magyarország védelme érdekében. Ténylegesen önmagukat védték és elmenekültek Ausztriába 1956. november 18-án.³ Maléter tábornok első felesége, Mária gyermekeivel együtt egy gyümölcsöt szállító teherautó vízhatlan ponyvája alatt rejtőzve három éjszakával később lépte át az osztrák határt. Egyik lányát, aki influenzás beteg volt, otthon hagyni kényszerült. Néhány gyermek egyedül érkezett a határra. Nyakukban tábla volt, ezzel a felirattal: „Viseljetek rám gondot, édesapám visszament harcolni Magyarorszáért.” 1956. év végéig 200 000 magyar menekült el.

Magyarország vérvesztését abban az időben szerfölött eltűlozták. December 14-én Új-Delhiben Nehru azt nyilatkozta, hogy Magyarországon járt diplomatai szerint „Budapesten” 25 000 magyart és 7000 orosz „öltek meg”. De 1957. januárban a Központi Statisztikai Hivatal egy belső tájékoztatójában (az oroszokat nem számítva) 2500-3000 személyre becsülte a harcok során meghaltak számát (ezek közül 1800—2000 személy Budapesten halt meg.)⁴ Ezek a számok megközelítően egyeznek a későbbi bizalmas ügynökségi jelentéssel, amely szerint 1956 végéig Budapesten 16 700, és az országban máshol 2526 személy sérült meg, ugyanakkor Budapesten 1945 és az országban más helyeken 557 volt a harcok során elesettek száma. Budapesten a legtöbben a VIII. kerületben estek el (abban található a Corvin köz és a Köztársaság tér — 435 halott), valamint a IX. kerületben (ebben van a Kilián laktanya és az Angyal István vezérlete alatt a felkelők által ellenőrzött Tüzoltó utca — 234 halott). Az egyes vidéki helységekről készített statisztikák szerint Magyaróváron 50, Salgótarjánban 46, Miskolcon 25 és Dunapentelén 24 ember esett el a harcok következtében.⁵ Nincs okunk arra, hogy kételkedjünk ezekben a számokban.

Magyar Kádár János életben maradt és Magyarország első embe-révé vált. Moszkva iránti szolgálalküszége ellenére legelszántabb ellenségei közül sokakat megnyert a maga számára. Életében a legtöbb ellenségét eltemette: Rákosi 1971-ben a Szovjetunióban halt meg, haló porai budapesti temetőben nyugszanak. Farkas Mihályt és bűnös ÁVH-s ezredes fiát 1957-ben börtönbüntetésre ítélték, de 3 évvel később amnesztiában részesültek. Farkas Mihály tábornok 1965-ben bekövetkezett haláláig könyvkiadói lektorként működött, fia jelenleg mérnök. Gerő 1980-ban halt meg, és halálát csu-pán egy ötsoros közlemény hozta nyilvánosságra. Hegedűs vissza-

tért akadémikus életéhez és szociológiát tanít Budapesten. Piros egy szalámigyár igazgatója Szegeden. Mindszenty bíboros 15 éven át az amerikai követségen élt egy harmadik emeleti, kombinációs zárral ellátott ajtó mögött. Újságokat olvasott, cigarettázott és hallgatta a Vatikáni Rádió latin nyelvű adásait, amiket nem zavartak. A szentmisén jelenlévők száma megcsappant, és 1956. december közepén mindössze 6 hívő volt jelen a miséjén. 15 évvel később elhagyta az épületet, emigrált és 1975 májusában halt meg.

Számos, már-már győztes felkelő vezér életének a hóhér kötele vetett véget. Ezek kerültek börtönbe, köztük Váradi vezérőrnagy is, akit 10 évi börtönre ítélték, mivel a katonái tömegesen álltak át a felkelőkhöz. Mecséri ezredes, a Páncélos Hadosztály parancsnokát, akit Maléterrel együtt tartóztattak le Tökölön, felakasztották, mivel parancsot adott ki, hogy csapatai nyissanak tüzet a szovjet betolakodókra. Dudás ellen azon a címen emeltek vádat, hogy fegyveres felkelést szervezett és vezetett a „törvényes kormány” ellen, és 1957 januárjában „Szabó bácsival” együtt felakasztották — szokatlan engedmény volt, hogy a Nagy Imre-kormányt még mindig „törvényesnek” tekintették. A győri forradalmárok vezetője, Szigethy Attila öngyilkosságot követett el a börtönben. Először egy pappal kapcsolatban faggatták, aki a fűtési csöveken való kopogtatással küldött üzenetet a börtönben, és állítólag ugyanilyen módon szolgáltatta ki neki a bűnbánat szentségét is.⁶

Két éven át folytatódtak a letartóztatások és perek. 1956. december 28-án összeült az Írószövetség, és túlnyomó többségében (250 szavazattal 8 ellenében) azonosította magát a felkeléssel és annak céljaival. A kormány erre az Írószövetséget feloszlatta és Háty Gyula író, 14 másik vezető íróval együtt letartóztatták 1957 januárjában. Obersovszkyt és Gálit, akik először az Igazságot szerkesztették, majd az illegalitásban, a szovjet tankok ágyúlövései közepette az „Élünk” című földalatti újságot terjesztették, első fokon hosszú börtönbüntetésre ítélték. Az ügyész súlyosbításért fellebbezett, és 1957. június 20-án másodfokon mindkettőjüket halálra ítélték „összeszeküvésért, gyilkosságért, folytatólagosan elkövetett izgatásért, a személyes szabadság megsértéséért és fegyverrejtegetésért”. Az ítélet nagy felháborodást keltett, és kegyelemből életfogytiglani börtönre változtatták.⁷ Négy fiatalabb kollégájukat halálra ítélték, és azonnal ki is végezték.⁸ 1957. november 13-án Déryt 9 évi, Háty 6 évi, Zelket 3 évi börtönre ítélték. Pálinkás harckocsizó századost, aki a törvényes Nagy-kormány kifejezett parancsára kiszabadította

Mindszentyt és elkíserte budai rezidenciájába, 1957 decemberében felakasztották „katonai ellenforradalmi zászlóalj szervezéséért, ÁVH-sok őrizetbe vételéért és egy röpirat szerkesztéséért”.⁹

Erdős Péter illegálitásba vonult. Ebben annak az 5 ávosnak egyike segítette, akiknek életét a Rádió ostroma után megmentette. Amikor 1957. március 8-án letartóztatták, támogatója, az új biztonsági rendőrség tisztje tiltakozásul kilépett a testületből. Erdős harmadszor került politikai fogolyként börtönbe. Jelenleg az Országos Hanglemezvállalat igazgatója és hatodik fiatal feleségével él egy csendes budapesti mellékutcában. A túlélők legtöbbje ugyanazon a budai hegyen él, mindössze néhány száz méternyire egymástól. Börtönből való szabadulásuk után nem mertek találkozni, csak emlékeztek a régi szép időkre. Fazekas György, akit 10 évre ítélték, 1961-ben szabadult. Egy zárkában ült Földvári Rudolfal, a miskolci felkelés vezetőjével.¹⁰ Marián ezredest, aki az egyetemi diáktüntetést és az egyetemi milíciát szervezte, szintén megtörték a börtönben töltött évek. Most egy budapesti bérelt szobában él. Kovács István tábornok, a korábbi pincér, akit Nagy Imre vezérkari főnökké nevezett ki, 6 évet kapott. Készségesen beszélt volna arról, hogyan csapták be és rabolták el őt és a többieket Tökölön, de a kormányától nem kapott erre engedélyt. A másik Kovács István, az egykori budapesti első titkár nem volt hajlandó beszélni. Talán egyszer majd megmutatja azt a levelet, amelyet 1957. januárban Hruscsov-nak írt.

Kádár háromszor tagadta, hogy bíróság elé szándékszik állítani Nagy Imrét.¹¹ De nem ő mondta ki a döntő szót: Nagy Imre sorsát a Moszkva — Belgrád — Budapest (egyáltalán nem szent) háromszög döntötte el. Moszkva kapcsolatai Titóval 1957 áprilisában ugárrászzerűen megromlottak, és sajtókampány indult Nagy Imre ellen. Münnich az Izvesztyijában azt írta, hogy Nagy Imre parancsot adott a hadseregnek, hogy tüzet nyisson a szovjet katonákra. Eljött a nap, amikor a volt miniszterelnököt Romániából visszahozták Magyarországra és a hírhedt budai, Fő utcai börtönben tartották fogva. Gimes már ott volt a börtönben. Amikor barátnője, Halda Alíz meglátogatta, Gimes eredeti testsúlyából 50 fontnyit leadott.

1958. január 28-án a legnagyobb titokban nyitotta meg Nagy Imre és „büntársainak” a perét a tanács elnöke. A vádat dr. Szénási Géza képviselte. Néhány nap múlva Hruscsov úgy határozott, hogy ismét felmelegíti Titóval a kapcsolatot, és a pert elnapolták. Amikor márciusban Kádárt a Nagy-per felől kérdezték, ezt a találó meg-

jegyzést tette: „Amikor egy Nagy Imre-pernek valami értelme lett volna, mi nagyon gyengék voltunk. Most pedig, amikor már elég erősek vagyunk, ennek a pernek nem lenne semmi értelme!”

Május 15-én Kádár még úgy nyilatkozik a Magyarországra látogató Gomulkának, hogy a Nagy Imre-problémát „vérontás nélkül kell megoldani“. De valamivel május közepe után Moszkva kiadja az utasítást, Budapestnek: ezt az embert bíróság elé kell állítani és fel kell akasztani.

A második per 1958. június 9-től 15-ig tart a Fő utcai börtönben a Katonai Bíróságon. A tárgyaláson régi ÁVH-tisztek töltik be az ör szerepét, jutalmul a felkelés alatti szerepükért. A tanúk számára kijelölt hely reflektorfényben úszik, és a tanúk nem láthatják a sötét tárgyalótermet. A vádlottak — Nagy, Tildy, Kopácsi, Gimes, Vásárhelyi és a többiek — félig sötétben ülnek. A tanács elnöke Vida Ferenc. Egyik ülnöke Mező Imre özvegye. Losonczy már halott, nyilvánvalóan az erőszakos táplálás közben ölték meg. Nagy észrevette, hogy titkárságának feje, Szilágyi József hiányzik a vádlottak közül. Szilágyi hajlíthatatlannak bizonyult az együttműködésre, ebből következőleg külön tárgyalást rendeztek részére április végén. Hat hete halott volt már, amikor a Nagy-per újra megkezdődött.

Egyik alkalommal Kopácsi megkérdezte Malétertől, hogy milyen ítéletet vár. Maléter a kezét a nyaka köré tekerte. Hozzátette: „Alex, te valószínűleg életben maradsz. Ne felejts: Tököl, Mátyásföld, Gorkij fasor, Fő utcai börtön!” 1956. június 15-én őt, Nagy Imrét és Gimes Miklóst halálra ítélték és a következő napon felakasztották. Kopácsi életfogytiglani börtönt, Donáth 12 évet, Tildy 6 évet, Jánosi 8 évet és Vásárhelyi 5 évet kapott.

Később olyan szóbeszéddek terjedtek el, hogy Nagy Imrét látták a Krim-félszigeten. Azt beszéltek, hogy régi elvtársa, Kádár egyáltalán nem akasztatta fel, hanem megmentette életét oly módon, ahogy — a szóbeszéddek szerint — megígérte 1949-ben Rajknak, hogy új életet kezdhet, ha csupán annyit tesz, hogy beismeri bűnét. Csak a látszat kedvéért hoztak volna halálos ítéletet.

Nagy Imre azonban nem volt hajlandó ilyen megállapodást kötni. Nem vallotta magát bűnösnek, és ez volt az ő leginkább megbocsájtathatlan bűne. Felesége és leánya 1958 augusztusában Romániában még mindig foglyok voltak. Csak akkor tudták meg, hogy Nagy Imrét bíróság elé állították és halálra ítélték. Amikor 1958 decemberében Romániából visszatértek, Nagy Imréné azt tapasztalta,

hogy minden vagyonától megfosztották: a férje elleni népbíróági ítéletnek ez is egyik része volt.

Néhány héttel később az ajtóban állt egy funkcionárius, akit a belügyminiszter küldött, és átadott egy barna csomagot, ami Nagy Imre személyi holmijait tartalmazta. A csomagban volt az öltönye, szmokingja, csizmája — nagyon szeretett csizmában járni —, arany Schaffhausen-i órája és egy jegygyűrű. Nagyné észrevette, hogy ez nem az ő jegygyűrűje. Ezenkívül férje cvikkerre is hiányzott.

JEGYZETEK

1. A GÉPTEREM

1. A Columbia Egyetem Szóbeli Történeti Interjú-tervezete (továbbiakban CUOHP), 526. Szolnoki László, 28 éves, nőtlen történész, „nagyon intelligens férfi”.
2. Interjú Mátyás Pállal, Párizs, 1978. június.

2. FELSZABADULÁS

1. Nagy Imre beszéde a Parlament emlékülésén, 1954. december 21-én, Debrecenben; beszéd a Budapesti Rádióban, 1954. december 21-én, délután 5 óra 50 perckor.
2. Matthias Annabring: „Der Freiheitskampf in Ungarn“ (Stuttgart, Aalen, 1957.), 19. o., skk.
3. H54M, a Cornell Egyetemen a magyarokon végzett szakértői interjúsorozat egyik tagja; a jelentések a Rutgers Egyetemen Dr. Richard M. Stephenson dossziéjában találhatók, a szociológiai tanszéken.
4. H35M, 53 éves gépészmérnök, a politikai tudományok doktora.
5. H75M, a Szabad Nép újságírója.
6. H41F, Bondorné, 37 éves, kikérdezve 1957. március 28-án, a férjét illetően lásd: H36M.

3. RÁKOSI

1. A Princeton Egyetemen John Foster Dulles egyik írásának ez a címe: „Mit veszthet az Egyesült Államok, ha felmondaná a jaltai, a potsdami és egyéb egyezményeket?”
2. Háty Gyula. Háty Asconában (Svájc) interjúvolták 1974 augusztusában. Lásd: emlékiratát: „Geboren 1900” (Hamburg, 1971.), 297. o.
3. H75M.

4. SZALÁMITAKTIKA

1. 1952. február 29-én Rákosi híres beszédet tartott az MDP Pártiskoláján „A népi demokráciánk útja” címmel. Publikálva: Társadalmi Szemle, Budapest, 1952. február — március, 114 — 150. o. Egy angol fordítás található Charles Bohlen dokumentumai között, 1942 — 1952. Amerikai Országos Levéltár (NARS), Washington DC, Dokumentumcsoport (RG), 59, 7. box. Egy összefoglaló az Amerikai Külügyminisztérium titkosszolgálati jelentései között, 5882.
2. Uo.
3. Révai József, Társadalmi Szemle, Budapest, 1949. március — április.
4. CUOHP 227, Péterfalvy János Ödön, 45 éves görögkeleti püspök.
5. Lásd: 1. jegyzetet.
6. Magyar Közösség, egy földalatti szervezet.
7. CUOHP, 602, 58 éves kisgazda képviselő, 1945—46-ban.
8. A szerző interjúja Szász Bélával, Rajk egyetemista társával, London, 1974. augusztus és 1978. március, valamint Rajk Júlia asszonnyal, Budapest, 1980. május.
9. CUOHP, 515. Farnadi Ernő, győri szociáldemokrata megyei rendőrfőnök, 1945. november-től 1947 novemberéig.

5. A VEZETÉS ARCULATA

1. H74M.
2. H71M, a Forradalmi Ifjúság főszerkesztője.
3. Jay Schulman szociológus. 1957. április 12. (Szemináriumi beszéd)
4. CUOHP, 242, Fazekas József, 43 éves mérnök.

FELKELÉS!

5. H13M, és CUOHP, 213, 22 éves egyetemista.
6. H38M, 34 éves könyvkötő. Véleményét alátámasztja H34M, 33 éves zsidó ügyvéd interjúja, 1957. március.
7. H43M.
8. H24M.

6. HATALOMÁTVÉTEL

1. Király Béla tábornok: „Hungary’s Army under the Soviets“, in: East Europe, 3/1958, 3—14. o.
2. 1952. február 29-i beszéd.
3. H74M.
4. 1952. február 29-i beszéd.
5. Háy: „Geboren 1900“, 133.o.
6. Interjú Rubin Frigyesel, 1978. június, és Msgr. Ispánky Bélával interjú, 1975. január, aki Péter Gáborral a börtönben találkozott.
7. 4353. törvényerejű rendelet a Magyar Közlönyben.
8. H64M, 16 éves iskolásfiú, Hévízi Lajos.
9. H44M, Bastomov György, buszsofőr.
10. Frederick T. Merrill, az USA budapesti követségének különleges munkatársa, 1945. november 22., „Mindszenty József“ (NARS, RG59, 28. box: a XII. Piusz pápához küldött személyes megbízott dokumentumai.)
11. Sulner László, az ÁVO hamisítója feltárta, aki Nyugatra szökött.
12. Hoover Wailesnek, 241, 1956. november 16. és v.ö.: „World Telegram and Sun“, New York, 1955. szeptember 26.

7. A KIKÉNYSZERÍTETT HALLGATÁS

1. 1952. február 29-i beszéd.
2. Nagy Imre emlékiratát 1957. március 15-én adta ki először Angliában Kardos László, aki magát az emlékirat megmentőjének nevezte. Nagy ezt 1955 nyarán kezdte írni és a 115 000 szóból álló művet 1956 nyarán fejezte be. Mielőtt beadta volna a Központi Bizottságnak, véleményezést végeztetett Kardosnak. De közbejött a felkelés. A Nagy Imre-perben 1958. június 11-én egy korábbi követségi sofőr (minden bizonnyal ÁVH-s tiszt) azt vallotta, hogy Kardos abban reménykedett, hogy a „felforgató“ írást Nyugatra tudja küldeni: Kardos rábeszélte Göncz Árpádot, hogy javasolja barátjának, a sofőrnek: alkut kell kötni Mr. Cope-pal az angol követségen, aki által Kardos ki akart jutni az országból, viszonzásul a dokumentumokért. Göncz 1957 májusában azt mondta a sofőrnek, hogy Kardost letartóztatták. A kézirat 4 nyelven jelent meg. A Társadalmi Szemle 1957. december 11-én hitelesnek ismerte el. A Nemzetőr Münchenben és az Irodalmi Újság Londonban kivonatokat közölt belőle.
3. CUOHP, 483, Parlagi József, zsidó biztosítási szakértő. és 45 8, Dr. Károlyi György, 37 éves főkönyvelő. A statisztikákat idézi: Edmund O. Stillman (Szabad Európa Bizottság, Speciális Dokumentációs Osztály) a Második Szemináriumon, 1958. június 6, 54. o, skk.
4. H54M.
5. CUOHP, 608, 41 éves jogászprofesszor, később (1951.) csak egyszerű docens; és 625, Barát Lajos, 28 éves adjunktus a jogi egyetemen.
6. Moszkvában a szerző találkozott egy férfival, aki szemtanúja volt annak, hogy Kádár alázatosan sorbaállt egy önkiszolgáló étteremben. Az életrajzi adatokat illetően: Népszabadság, 1957. március 3., „Current Biography“, 1957. 287. skk; New York Times, 1956. október 26., Time, 1957. január 14.; Der Spiegel, 1955. 34. szám.
7. Kádár János salgótarjáni beszéde, 1957. február 5. (CIA-anyag).
8. CIA-anyag.
9. Keresztúri Péter, in: Baudy: „Jeunesse d’Octobre“, (Paris, 1957. 53. o.)
10. H45M.

JEGYZETEK

11. Pálóczi-Horváth György cikke, Daily Herald, London, 1956. dec. 11.
12. H8M, 28 éves szénbányász és korábban politikai fogoly 1955-ig, aki magát Szabó Jánosnak nevezte.
13. H75M.

8. PER ÉS TÉVEDÉS

1. Szabad Nép, 1949. június 19. és CUOHP, 451, Szász Béla.
2. CUOHP, 566. Lazarus Brankov, 44 éves, szerb, 1947-ig jugoszláv alezredes.
3. Miért vallotta magát Rajk „bűnösnek”? Egy újabb legenda szerint Kádár tanácsolta neki, hogy így tegyen. Olti Vilmos bírósági elnöknek azt mondta Barát Lajos jogi egyetemi adjunktusnak (CUOHP, 625), hogy Farkas Mihály tanácsolta ezt Rajknak, mint kommunizmusnak tett szolgálatot. Rajk azt hitte: a per csak trükk, és amikor megtudta az igazságot, kifakadt: „Engem becsaptak!” „Kádár akkor elárult” — tette hozzá Barát.

9. SÖTÉTBEN

1. Interjú Marosán Györggyel, 1978. október.
2. Háty: id. mű, 276. o.
3. A szerző megszerezte Maléter Pál CIA-anyagát és interjút készített Vas Zoltánnal. 1979. szeptember. Maléterrel kapcsolatban általában lásd: Gosztynyi cikke a The Review-ban, Brüsszel, 1957. 8. o. skk, és in: Problems of Communism, 1966. március — április, 54. o. skk. Kivonatok Maléter személyi dossziéjából, amelyet a kommunisták a Szabad Föld 1957. március 3-i számában tettek közzé.
4. H74M.
5. CIA-anyag.
6. Maléter Mária: „Ungarns stolzer Rebell“, in: Das Beste aus Reader's Digest, 1959.
7. H75M.
8. CUOHP, 615. Éliás István, 43 éves, a Soroksári Állami Gazdaság vezetője, Révész András és Zentai Vilmos interjúja, Budapest, 1980. április.
9. Lásd: 1. jegyzet.
10. Háty: id. mű, 366. o.
11. CUOHP, 602, korábbi kisgazda képviselő.
12. Interjú Dálnoki-Veress Lajossal, London, 1974. december.

10. KÖBÁNYA

1. CUOHP, 201, Erős Imre, és Szász Béla interjúja, London, 1974. augusztus, Dálnoki-Veress Lajos, tábornok, 1974. december.
2. CUOHP, 551, Száray Zoltán, 39 éves közigazdász, és 208., Szarka Gábor, 39 éves, korábbi katonatiszt.
3. H61M, Dr. Jónás Pál, egyetemista diákvezér.
4. Uo.
5. Interjú Gorka Pállal, London, 1974. december és 1978. augusztus.
6. Kopácsi Sándor: „Au nom de la classe ouvrière“, (Paris, 1978.), és Kopácsi interjúja, Toronto, 1979. február, és Fazekas György interjúja, Budapest, 1980. április.
7. A fiatal rendőrszázados, Kopácsi Budapesten bekérte a meghosszabbított internálásuk ellen fellebbező 150 ember dossziéját és másnap egyetlen tollvonással szabadlábra helyezett 95 embert.
8. CUOHP, 406, 27 éves agronómus Pécshez közel. A „kulák” a kommunista szóhasználatban az a gazdag paraszt, akinek több, mint 25 hold földje van, vagy akinek a holdankénti bevétele több, mint 350 aranykorona, vagy aki 1949-ben mezőgazdasági fejlesztési adót fizetett, vagy aki külső munkaerőt alkalmazott. Szabad Nép, 1952. július.
9. CUOHP, 506.
10. Uo. 237, Novák Mária énekesnő.

FELKELÉS!

11. H35M, gépészmérnök.
12. Zsengellér Margit, in: Baudy, id. mű, 83. skk.
13. Háy: id. mű, 312. o.
14. HSOF, Serényi grófnő lánya.

11. MINDEN RAGYOGÓ ÉS SZOVJET

1. H25F, orvostanhallgató.
2. Dr. Richard Stephenson: „The Role of Interpersonal Relationships in Revolt against Totalitarian Power“, kézirat, 1958. augusztus.
3. Káldi György: „Fünf lange Jahre nach kurzer Freiheit“, in: Stimmen der Zeit, 169. kötet, 134. o.
4. CUOHP, 427, Hoványi Pál, 51 éves állami tisztviselő.
5. H75M, a Szabad Nép vezető újságírója, 1919-ben született. Dudás „Függetlenség“ című újságjánál is dolgozott.
6. Dr. Kecskeméti Pál beszéde, Második Szeminárium, 1958. június 2., 16.o.
7. CUOHP, 439, Vajda Ödön, kórházi anyagbeszerző.
8. H73M.
9. Szabad Nép, 1952. március 18., április 27., július 1., október 29.
10. USA Külügyminisztériuma, titkosszolgálati jelentés, 1955. február 1.
11. H44M, Bastomov György és CUOHP, 551, Száray Zoltán.
12. CUOHP, 564, névtelen zsidó gyári munkás.
13. Uo., 567, Méray Tibor újságíró.
14. Uo. 563, Kende Péter, zsidó újságíró.
15. Bárdi János levele a szerzőnek, 1978. november.
16. CUOHP, 152, Kiss Sándor, kisgazda vezető politikus.
17. Uo., 505, kommunista egyetemista.
18. Uo., 455, 50 éves munkás.
19. Uo., 155, csepeli munkás.
20. H54M, csepeli munkás.
21. H74M, budapesti mérnök.
22. H53M, 17 éves csepeli fiatal.

12. TAPOSÓMALOM

1. Alice Dinnersmann, a New York-i International Research Associates (Nemzetközi Kutató Társaság) igazgató-helyettese, az első Ökológiai Szemináriumon, 1957. április 12., 36. skk.
2. H75M.
3. H3OF.
4. H42M, szerszámkészítő.
5. H29M, sebész adjunktus.
6. H44M.
7. H42M.
8. Magyar Nemzet, 1956. szept. 30.
9. Nagy Imre: Emlékiratok.
10. H43M, gyári munkások.
11. CUOHP, 242, Fazekas József, 43 éves szerszámtervező.
12. Uo., 204.
13. Uo., 243. és 508. Sándor András, 24 éves, újságíró, korábban DISZ-funkcionárius.
14. CUOHP, 439, Vajda Ödön.
15. Szabad Nép, 1952. július 29. és szept. 6.
16. CUOHP, 619/II, Pauly-Pálos György, 23 éves, geológus-hallgató, 201. és 203.
17. Uo., 615.
18. Uo., 405, 18 éves egyetemista a Kiskunságról, és 616, Molnár Miklós, az Irodalmi Újság

JEGYZETEK

főszerkesztője.

19. CUOHP, 243, Reményi Ferenc, 37 éves diplomás mérnök.

20. Uo., 204, névtelen munkás, Óvár, és 406, névtelen 27 éves traktorállomás-vezető, Baranya.

21. Uo., 243.

22. Uo., 606, Dr. Horváth Dénes.

23. Szabad Nép, 1952. július 6.

24. CUOHP, 208, Szarka Gábor, 40 éves szállodaigazgató.

25. Uo., 403, Kiss Dezső lakatos.

26. Uo., 564.

27. Esti Hírlap, 1958. március 18., Káldi in: Stimmen der Zeit, 134.o.

28. CUOHP, 209, Pötz Flóra, gyári munkás.

29. Uo., 204, autószerelő.

30. Budapesti Rádió, 1958. január 25., CUOHP, 203, 223, 615, 625.

31. CUOHP, 439, kórházi tisztviselő.

32. Uo., 227, Péterfalvy püspök.

33. Uo., 203.

34. Uo., 427, Hoványi Pál.

35. Uo., 208.

36. Uo., 439.

37. Uo., 506.

38. Uo., 204.

39. Uo., 227.

13. IMRE BÁCSI

1. CUOHP, 567, Méray Tibor.

2. Bill Lomax: nem-publikált kézirat, BBC, rádióriport, nemzetközi rádióadások összefoglalója, 1953. jún. 29.

3. Nagy Imre: Emlékiratok.

4. CUOHP, 500, Aczél Tamás, 36 éves író. Vö: Méray T.: „Thirteen Days That Shook the Kremlin“ (London, 1957.), 3—9. o.

5. Nagy Imre: Emlékiratok.

6. Kádár János jelentése a Központi Bizottságnak, Népszabadság, 1957. június 28.

7. Szabad Nép, 1954. december 22.

8. Magyar Dolgozók Pártja III. Pártkongresszusa, 1954. május 24—30.

9. Nagy Imre beszéde a Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusán, 1954. május 30. (CIA-anyag, Nagy Imre).

10. Uo.

11. A szerző sokat merített Nagy Imre vastag CIA-életrajzi dossziéjából, ami tartalmazza például a beszédeit. The Times, 1956. október 25., Patkó Imre cikke. „Az MKP listavezetői: Nagy Imre“, in: Szabad Nép, 1947. augusztus 27.

12. Fejtő Ferenc: Monat, 1957. november.

13. Háty Gyula, Nyugatnémet Televízió-program, 1968. június 17.

14. Magyar Közlöny, 1945. január 4.

15. Jánosi Ferencné (Nagy Imre lánya) interjúja, Budapest, 1979. szeptember 4.

16. Nagy Imre beszéde, 1945. március 29, in: „Egy évtized: Nagy Imre elvtárs válogatott beszédei és írásai“, vö: Szabad Nép, 1954. október 6.

17. Szabad Nép, 1947. aug. 27.

18. Nagy Imre cikke: „Falupolitikánk kulcskérdése: a középparasztsággal való szövetség“, in: „Egy évtized...“ (v.ö. 16. jegyzettel).

19. Bihari Napló, 1957. április 7. Népszabadság, 1957. május 9.

20. Dobi István egy nyilvános beszédében megejtett visszaemlékezése szerint Nagy Imre

FELKELÉS!

nyilvános beszédeiben utalt arra, hogy a parasztoktól a beszolgáltatás során könyörtelenül elvették mindent: „A minisztertanácsi üléseken ezekről a dolgokról olyan egykedvűséggel beszélt, hogy az embernek ökölbe szorult a keze.” Mindazonáltal Vásárhelyi szerint Nagy Imrére nem ez volt jellemző.

21. Zsengellér Margit, idézve in: Baudy, 116. skk.

22. 1953. március 31-én a megművelhető föld nagyobbik része még magánkézben volt: 60,8%. Szövetkezeti tulajdon volt a földek 26%-a, és állami gazdaság 13,2%-a.

23. 1953. augusztus 8-án egy rendelet látványosan visszaállította a magánvállalkozást, de csak kis mértékben. A kézművesek 64 kategóriájának működési engedélyt adtak, de csak akkor, ha a helyi (teljesen kommunista) Tanácsok úgy ítélték meg, hogy az állami és szövetkezeti szervezetek nem tesznek eleget megfelelő módon a követelményeknek. Sohasem lehetett többé hallani Nagy ígéretéről, hogy kiterjeszti a szabad vállalkozást a kiskereskedelemre is.

24. CUOHP, 500, Aczél Tamás.

25. Művelt Nép.

26. Márkus István, Csillag, 1956. szeptember.

27. Magyar Rádió, 1954. január 23., este 7 óra (28 oldalas beszéd).

28. Lásd: Nagy Imre beszéde a MÁVAG-ban, Szabad Nép, 1954. november 14.

29. Szabad Nép, 1953. július 19.

30. USA Külügyminisztérium, titkosszolgálati jelentés, 1953. szeptember 1.

31. Bár az Alkotmány intézkedett a Legfőbb Ügyészről, ez a hivatal nem volt betöltve 6 évig. Nagy rámutatott a beszédeiben, hogy ez új tisztség: a kormánya „létre fogja hozni a Legfőbb Ügyész hivatalát, mint egyik fő alkotmányos garanciáját a törvényességnek és az alkotmányos jogoknak”. A Legfőbb Ügyész kötelességeit a 13. törvény részeként az 1953. július 30-i Magyar Közlöny szabályozza, amelyhez a nyugati diplomaták január 1 óta nem juthattak hozzá. A 13. törvény 1.§-a megállapítja: „Kémkedés és más, különlegesen veszélyes államellenes bűncselekmények esetén a vizsgálatokat a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága folytatja.” Ez első jele annak, hogy ekkor az ÁVH a Belügyminisztérium ellenőrzése alá került. A Szabad Nép 1953. augusztus 2-i száma ismerteti, hogy a Legfőbb Ügyésznek meszenemően támogatnia kell a törvényességet, egyfajta biztosként az állampolgárok jogait kell védenie a végrehajtott hatalommal szemben. Ő maga részt fog venni a minisztertanácsi értekezleten, míg a helyi ügyészek részt vesznek majd a helyi tanácsi értekezleteken.

32. 1954. január 23-i rádióbeszéd. (L. 27. lábjegyzetet.)

33. Kopácsi Sándor: id. mű, 97. o.

34. Interjú Bibó Istvánnal, Budapest, 1978. október.

35. USA Külügyminisztériuma, titkosszolgálati jelentés.

14. ERŐSEBB, MINT A KARD

1. CUOHP, 222, Horváth, 17 éves gimnazista fiú („Az ÁVH-t vette igénybe a további tüntetések feltartóztatására”), valamint a szerző interjúja Kurucz Bélával, London, 1978. április.

2. Hinkle beszéde egy Ökológiai Szemináriumon, 1957. április 12.

3. Vicinzei Lőrinc.

4. H73M, szegedi diplomás.

5. CUOHP, 231, Harmatzy-Simon Béla.

6. H39F, zsidó iskolás lány.

7. CUOHP, 616, Molnár Miklós.

8. Uo., 567, Méray Tibor.

9. Uo., 506, Faludy György.

10. Uo., 500, Aczél Tamás, Kuczka „Nyírségi Napló c. műve angolul olvasható Juhász Vilmos kiadásában a „Hungarian Social Science Reader 1945—1963”-ban (New York, 1965), 170. o. skk.

11. Uo., 565, 42 éves paraszt.

JEGYZETEK

12. Uo., 427, Dr. Hoványi Pál, 50 éves állami hivatalnok.
13. H3M, névtelen egyetemista.
14. A szerző interjúja Dr. Vásárhelyi Miklóssal, több alkalommal, 1977—1980 között Budapesten. Nagy hatást gyakorolt nyílt, őszinte válaszaival.
15. Interjú Nagy Imre lányával, Jánosi Ferencnével Budapest, 1979. szeptember.

15. VIRÁGNYELV

1. Nagy Imre: Emlékiratok.
2. Interjú Molnár Miklós professzorral, Genf, 1979. április.
3. Szász Béla: „Volunteers for the Gallows“(London, 1971.)
4. Interjú Nagy Imre lányával, Budapest, 1979. szeptember 4. és Vásárhelyivel, Budapest, 1980. április.
5. USA Külügyminisztériuma, titkosszolgálati jelentés, 1955. február 1.
6. Szabad Nép, 1954. június 15.
7. Szabad Nép, 1954. október 20. Szabad Ifjúság, Magyar Nemzet, Budapesti Rádió, 1954. október 21, délelőtt 11 óra.
8. Uo., 1954. november 14.
9. New York Times, 1957. március 10. és április 27.
10. H74M.
11. CUOHP, 616, Molnár Miklós.
12. Uo., 500, Aczél Tamás, és 506, Faludy György.
13. Kopácsi: Emlékiratok.
14. New York Times, 1955. február 9., Washington Post, 1955. március 10.
15. Szabad Nép, 1955. március 9-i száma közli a Központi Bizottság döntését.
16. Kopácsi cikke: „Maléter Pál végnapjai“, in: Irodalmi Újság (London, 1978. május — június), 3 — 4. o.
17. New York Times, 1955. április 19. és 24., Népszabadság, 1957. május 17.

16. FÉRFI NEMEZKALAPBAN

1. Interjú Nagy Imre lányával, Budapest, 1979. szeptember 4.
2. CUOHP, 231, Harmatzy-Simon Béla.
3. Uo., 507, közigazdászhallgató.
4. Uo., 500.
5. Interjú Molnár professzorral, Dr. Rényi Péterrel (Gimes Miklós unokaöcsével és gyermekkori barátjával), Budapest, 1979. szeptember és Halda Alízzal, 1980. április.
6. „Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése“ (Budapest, 1958.), a további hivatkozásokban: Procés, 22. skk o, és 152. o. skk, valamint interjú Vásárhelyivel, Budapest, 1978. október.
7. Interjú Vásárhelyivel és tanúvallomása a Procés-ben.
8. New York Times, 1957. szeptember 11. (kivonatos idézet Nagy Imre Emlékirataiból).

17. „FUSS, NYÚL, FUSS!“

1. Ezen fényképek némelyikét (amelyek az ÁVH irattárából zsákmányoltak) a szerzőnek Jeffrey Blyth mutatta meg.
2. CUOHP, 483, Parlagi József, 55 éves zsidó biztosítási szakértő. Kihallgatták, de elmenekült.
3. Szabad Nép, 1955. február 12, április 13, június 25, július 10.
4. USA Szenátusa: „Final Report of the Select Committee Study Government Operations with respect to Intelligence Activities.“, 1976. április 23. (94—755. jelentések)
5. „Querschnitt der öffentlichen Meinung“, 1956. november 27. (Piac és Közvélemény-kutató Intézet ausztriai havi lapja) +PFE Policy Handbook, 4. szakasz, 2. o., idézve in: „Radio Free Europe and the Hungarian Uprising“ az Eisenhower Könyvtár, C.D. Jackson- iratok 44.

FELKELÉS!

boxában.

6. H60F, Nádasdy Anna grófnő.

7. H76F.

8. Szabad Nép, 1954. november 14.

9. Szenátusi interjú Frank Wisner özvegyével, Mrs. Polly Clayton Fritchey-vel 1979. október 28. és interjú Dr. Frank Wilcox-szal, Washington, 1978. május 10.

10. Dr. Zbigniew Brzezinski: „US Policy in East Central Europe — A Study in Contradiction“, 60. o. skk. + Sulzberger cikke a New York Times-ban, 1952. május 16.

11. Interjú Harrimannel, 1966. július és interjú E. L. Freers-szel, 1966. május. Mindketten azt állítják, hogy Dulles „meggyőződése szerint Kelet-Európa kommunista országaiban a nemzeteket nem arra kell biztatni, hogy döntsék meg a kommunista rendszert, hanem arra, hogy lazítsák kapcsolatukat a Szovjetunióval“. Herman Phleger szerint is Dulles politikája ez volt: nem járulni hozzá a kelet-európai országok állandó csatlós állam-státusához, de nem *bátorítani* nyíltan forradalmakat (Letter, 1966. március 18.).

12. Stillmann a beszédet 1958. június 6-án mondta el — szemináriumi keretek között. A Szabad Európa Bizottság New York 7. utcában működött, elnöke Joseph c. Grew volt; főtítkára pedig Crittenberger tábornok. A nemzetközi rádióadások tanulmányo-zására Nixon elnök által 1972. augusztus 9-én létrehozott Bizottságra vonatkozóan lásd NARS, RG 220 —

13. Szenátusi jelentés, 52—53.

14. Krishna Menon: „The Flying Troika“, 58—59. o.

15. H.F. York: „The Debate over the Hydrogen Bomb“, in: „Scientific American“, 1975. október, 111 o. skk. R.H. Baker: „Understanding Soviet Foreign Policy“, a Royal United Services Institution „Journal“ című lapja, 1978. március, 46. o. skk. A magyar tragédia idején a túlzott amerikai félelmet Eisenhower a Fehér Házban 1956. november 9-én tartott titkos két-párti törvényhozói gyűlésen így fejezte ki: „Szem előtt kell tartani, hogy ez atomkor, és a világnak megoldást kell találnia — vagy békét teremtünk, vagy elpusztulunk.“ (Eisenhower könyvtár)

16. Interjú Theodore Streiberttel, az IS Information Agency igazgatójával, 1964. november 5. (Dulles- iratok)

17. Kézirat Dr. Gosztonyi Péter berni archívumában.

18. CUOHP, 202, Nagy Gyula. és v.ö. Nos. 201, Erős Imre, és 203.

19. Mrs. Alice Dinnermann, Ökológiai Szeminárium, 1957. április 12., 36. skk.

20. Újságíró-konferencia Dullesszel, Augusta, Georgia, 1956. december 2., délután 2 óra 30 perckor. (Dulles- iratok)

21. H60F.

22. CUOHP, 526, Szolnoki László, történész.

23. Uo.

24. Uo., 202, Nagy Gyula közgazdász, Rubin Frigyes zsidó, „osztályidegen“. Nem óhajtott kapcsolatba kerülni az ÁVH-val. Az interjú Londonban, 1978. január 14-én készült.

25. Nógrádi Sándor: Történelmi lecke, Budapest, 1970. 441.o. Gosztonyi Péter: „Aufstände unter dem Roten Stern“ Bonn, 1979, 117. o.

26. Nagy: Emlékiratok.

27. Interjú Molnár professzorral, 1979. április.

28. CUOHP, 500, Aczél Tamás 567, Méray Tibor + interjú Fazakas Györggyel, 1980. április, Budapest.

29. Procés, 25. o. skk.

30. Háy: id. mű, 318. o. skk.

18. A BŰNÖS KÖR

1. CUOHP, 559, Gaál Ferenc (katonai politikai tiszt).

2. Peer de Silva: „Sub Rosa — The CIA and Uses of Intelligence“, New York, 1979.

3. CUOHP, 226, állatorvosi egyetemista.

JEGYZETEK

4. Kopácsi: Emlékiratok, 106. o. skk.
5. Interjú Marosán Györggyel + CUOHP, 249, Szabó István, veterán újságíró és a Népszava tudósítója.
6. Szoldatics, az interjút közli a Vjesnik, Zágráb, 1977. november 28.
7. CIA-anyag, Nagy Imre, B.375.
8. Interjú Vásárhelyivel, 1978. július + Jánosi Ferencnével, 1979. Jánosi Ferenc és Donáth Ferenc tanúvallomásai, Procés 34. o. skk. Aczél Tamás megállapítása a nyugatnémet televízióban, 1968. június 17.
9. Háty Gyula, WDR, 8.
10. Hol szorít a cipő? CUOHP, 210, a Zeneművészeti Főiskola hallgatója.
11. Interjú Erdős Péterrel, Budapest, 1980. április.
12. Procés, 22—23. o., 32. o. Nagy, Haraszti, Jánosi és Donáth vallomása.
13. Procés, 27—28. o. 24 éves anomin személy, részt vett a Petőfi Kör alapításában. Tánczos, Márkus, Haraszti és Donáth vallomása, Procés, 27—28. o.
14. CUOHP, 428, Nyirádi-Szabó Imre, a légierő korábbi tisztje.
15. Uo., 506.
16. Uo., 615.
17. Kopácsi: Emlékiratok, 74. o.
18. CUOHP, 226, a Budapesti Állatorvosi Egyetem hallgatója.
19. Uo., 500, Aczél + interjú Fazekas Györggyel, Budapest, 1980. április. Francois Bondy: „Ungarns Augenblick der Freiheit“, Monat, 1956. december.
20. Déry: Procés, 29. o.
21. Lasky: „The Hungarian Revolution“, 32. o. (Bourgin levele)
22. A Központi Bizottság ülése, 1956. júl. 17. A leírás Vas Zoltántól, aki szerint ő volt az egyedüli aki le akarta beszélni Mikojaént Gerő kinevezéséről. „Az ülés után meglátogattam Mikojaént Rákosi első emeleti szobájában, mivel úgy éreztük, hogy valakinek közel kell lennie a forró dróthoz.“
23. CUOHP, 567, Méray.
24. Szabad Nép, 1956. július 18., 19., 23.

19. MILYEN HANGOKRA KELTEK FEL?

1. Nagy Balázs, a Petőfi Kör titkára, The Review, Brüsszel.
2. Jó minőségű uránt találtak Pécs közelében. (New York Times, 1957. január 28.). A soproni egyetemi hallgató által az USA Atomenergetikai Bizottságának bemutatott ércmintában a Bizottság 0,78 — 3%-os urán-tartalmat állapított meg. Tavasz óta az oroszok 65 tonnát termeltek ki, de ennek nagy kibővítését tervezték. 25 000 munkás számára építettek szállást és finomítókat is létesítettek.
3. CUOHP, 606. Mezőgazdasági terményekkel kereskedő.
4. Lukács Jánossynak (közeli, nagybeteg barátjának) két fiát gyámolította.
5. H75M, újságíró.
6. CUOHP, 606.
7. H62M, Dr. Kiss Sándor.
8. Király Béla: „East Europe“, 6., 1958. 7. o. Az említett miniszterelnök Gömbös Gyula.
9. Interjú Marosánnal.
10. CIA-anyag, Kádár Jánosról.
11. Uo. A forrásul szolgáló jelentések CS 91 000-ként vannak listázva április 20-ról, CS 94 685-ként június 6-ról, TDCS 101 817-ként augusztus 23-ról.
12. H36M, Bondor százados.
13. H31F, Bondorné.
14. Interjú Koczák Istvánnal, Washington, 1978. március 26. Csúpán 1 évvel korábban, 1955. február 1-jén az USA Külügyminisztériuma egy titkosszolgálati jelentésben azt a következtetést vonta le, hogy az ÁVH meg tud akadályozni bármilyen szervezett ellenállást: „Egy ilyen

FELKELÉS!

mozgalom sem öltött testet, a rendőrségi ellenőrzés időnkénti lazulása ellenére sem.“ A helyenkénti ellenállás 1956 közepén valószínűleg erősödik, „de semmilyen értelemben nem képes (még akkor sem) veszélyeztetni a rezsim stabilitását“.

15. A Fehér Ház 1956. november 9-i kétpárti, törvényhozói ülése. Eisenhower könyvtára.

16. CUOHP, 201. V.ö. 202 és 212. 1955. február 1-jén az USA Külügyminisztériumának titkosszolgálati jelentése úgy összegezte, hogy Magyarországon nincs népi ellenzése Nyugat-Németország újra felfegyverkezésének. A két országnak közös nyugati öröksége van, és Németország a magyarok számára a kisebbik rossznak tűnik: „Nincs alapja annak a feltevésnek, hogy a magyar nép bármely nem-kommunista része komolyan ellenezné, hogy a németek vértüket hullatnák a magyar szabadságért és ezzel új irányt adnának a történelemnek. A fő érdeklődés a felszabadulás, és a belátható jövőben nem a német agresszió újjáéledése elleni biztonság kérdése. A felszabadulást ezért egy nyugati koalíció létrejöttétől remélik, és úgy tűnik, hogy bizonyos idő óta a magyarok nagy többsége belenyugodott, hogy ez magában fogja foglalni elkerülhetetlenül a németeket is.

17. Uo., 558.

18. Uo., 243, Reményi Ferenc mérnök.

19. Uo., 209, Pötz Flóra.

20. Boldizsár Iván interjúja Faragó Vilmosmal a Magyar Televízióban, 1977. november. 20. in: Valóság, 1978. 4. és a New-Hungarian Quarterly-ban, XX, 75, 120—133.o.

21. Interjú Vajda Istvánnal, Bécs, 1978. október.

22. Interjú Sárközi Mátyással, London, 1974. augusztus.

23. CUOHP, 227.

24. Szabad Ifjúság, 1956. szeptember 25.

25. Irodalmi Újság, 1956. szeptember 22. V.ö. Népszabadság, 1957. május 17.

26. Procés, 37. o.

20. MEGALÁZKODÁS

1. Interjú Lawrence Davis-szel, Bécs, 1978., Jeffrey Blyth-szal, New York, és Noel Barberrel, London, 1978.

2. Interjú Vásárhelyivel.

3. Lasky: id. mű, 34. o. skk.

4. Micsunovics: Napló, 1956. szeptember.

5. Szabad Nép, 1956. október 14.

6. Hágy Gyula: „Miért nem szeretem Kucsera elvtársat?“ in: Irodalmi Újság, 1956. október 6., és id. mű, 320. o. skk.

7. Interjú Dr. Rényi Péterrel, Budapest, 1979. szeptember.

8. H61M, Dr. Jónás Pál, és CUOHP, 511, interjú Rajk Júlia asszonnyal, Budapest, 1980. április.

9. H71M, oxfordi interjú egy egyetemista diákvezérrel.

10. CUOHP, 446, katonatiszt, és interjú Kurucz Béla kadét tiszttel.

11. Uo., 204, 205, és 551.

12. Szabad Nép, 1956. október 6.

13. CUOHP, 458.

14. Interjú Katona Gézával, Virginia, 1978. május.

15. Micsunovics: Napló, 1956. szeptember 7.

16. Spencer Barnes az Amerikai Külügyminisztériumnak, 1956. szeptember 21. 107. telex. (USA Külügyminisztériumának archívuma).

17. Dénes Tibor, a kaposvári színház igazgatója, in: Irodalmi Újság.

18. Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel: 1956. Bp., 1969, és CUOHP, 203.

19. Lasky: id. mű, 39.o.

20. CUOHP, 563, Kende Péter.

21. Interjú Király Bélával, 1974. január.

JEGYZETEK

22. Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1956. október 19. idézve Barnes 151. telexében, 1956. október 23, délután 2 óra. Háy az emlékiratában említi, hogy ezen az estén először ébredt tudára, hogy egy vihar van készülöben.
23. CUOHP, 566. Lazarus Brankov.
24. H17M, harmincéves egyetemista a Szegedi Egyetemen, V.ö. CUOHP, 210.
25. Procès, 37. o. skk.
26. CUOHP, 442, Ilosvay Ferenc. Az ÁVH-s egységek október 18-i riadóztatását említette Keresztúri Péter orvos apósának egy katonaorvos, idézve in: Bandy, 67. o.
27. Interjú Kuruczal, 1978. április, London.
28. A hivatalnok Szelepcsényi Imre volt.
29. Kurier Szczecinsky , 1956. október 30. Az október 24-i, lengyelországi szovjet csapatmozgásokkal kapcsolatos egyik interjú során Gomulka kijelentette: „Bizonyos egységek segítségül hívásában megegyeztünk a változások védelmére. Ugyanakkor voltak a fegyveres erőnek oly mozgásai is, amikről semmit sem tudtunk. Létesítettünk egy Pártbizottságot e bűn kivizsgálására és megbüntetésére. Hruscsov biztosított minket, hogy a szovjet erők visszatérnek a Varsói Szerződésben kijelölt bázisaikra.“
30. C.D. Jackson iratai (Eisenhower-könyvtár). Varsói amerikai követség 592. telexe, 1956. november 2.
31. CUOHP, 425, Rodriguez Endre.
32. Keresztúri Péter, in: Baudy, 67.o.
33. CUOHP, 205, könyvelő.
34. Uo., 244, Pethes Szabolcs, raktáros.
35. USA Külügyminisztériuma, 7545. sz. titkosszolgálati jelentés.
36. Interjú Reinhard Gehlen tábornokkal, Bajorország.
37. Interjú Dr. Hegedűs Andrással, Bp., 1980. április.

21. A NAGY FELVONULÁS

1. CUOHP, 561, Blücher József, a Műszaki Egyetem 27 éves professzora.
2. H13M, 32 éves, műszaki egyetemi adjunktus megmutatott az amerikai kikérdezőknek egy 25 pontos (stenciles géppel) sokszorosított listát, amelyet a hallgatók a gyűlés előtt fogalmaztak. A 14 pontot ezekből kivonatolta Kuczka Péter.
3. MEFESZ = Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége.
4. CUOHP, 205. és mások; Szabad Ifjúság október 23; Barnes október 23-án délután 2-kor küldött telexe.
5. Szerbin Pál professzor, Procès, 45. o.
6. Információ Erika Thibault-tól, Grenoble.
7. H1M, 22 éves orvostanhallgató és interjú Gömöri Györggyel, Cambridge, 1980. május.
8. H105M, Zaka Lajos, műszaki egyetemi hallgató.
9. H71M, 22 éves zsidó egyetemista.
10. Procès, 41. o. skk. Gimes, Donáth, Losonczy vallomása.
11. Procès, 40. o. skk.(Márkus István vallomása).
12. H105M.
13. Józsa Péterné, Procès, 45. o.
14. CUOHP, 561. és H13M
15. Szabad Nép, 1956. október 23-i vezércikk. „Új tavaszi seregszemle.“
16. „A Szabad Európa Rádió és a magyar felkelés“ (44. box) Jackson-iratok, Eisenhower-Könyvtár.
17. CUOHP, 501, építészmérnök-hallgató.
18. Tíz nappal korábban a Művelt Nép publikálta Nagyról az elbocsátás utáni első fényképet: Rajk Júlia társaságában van lefényképezve a temetésen.
19. Procès, 45. skk. Újhelyi, Tóbiás Áron és Józsa Péterné vallomása. Amint H714M kommentálja: „A Petőfi Kör sietve csatlakozott hozzánk; féltek, hogy elveszítik az ifjúság

FELKELÉS!

bizalmát.“

20. Gura János a Magyar Híradóban, Bécs, 1979. október 1.

21. Kopácsi: Emlékiratok, 118. o. Vársárhelyi szerint Fekete párttisztviselő volt, akit 1953-ban áthelyeztek az ÁVH-hoz a Párt befolyásának helyreállítására. Ő nem volt olyan karriérista, mint Péter Gábor.

22. Marosán egy későbbi beszédében eldicsekedett, hogy ő adta ezt a tanácsot. New York Times, 1957. július 31. Jelen szerző előtt megerősítette: „E tárgyban én nyitottam meg a vitát. Azt mondtam, hogy minden tüntetést *be kell tiltani* és a rendőrségnek ki kell adni a tűzparancsot.“ (1978. októberi interjú)

23. CUOHP, 561.

24. Uo., 563, Kende Péter.

25. Interjú Nagy Imre lányával, Budapest, 1979. szeptember.

26. Procés, 43.o. Nagy, Vársárhelyi és Jánosi vallomásai.

27. Vársárhelyi, 1978. július.

28. Egy delegáció érkezett az Írószövetségtől. CUOHP, 616, Molnár Miklós megmutatta nekik Révai hajthatatlan szavait: „Ha a legcsekélyebb probléma lesz, tüzelni fogunk.“ Molnár szerint Kádár jelen volt és ugyanolyan agresszív véleményen volt.

29. Uo., 505.

30. Interjú Dr. Rényivel, 1979. szeptember.

31. Kopácsi: Emlékiratok.

22. A KRITIKUS TÖMEG

1. Háy: id. mű., 324. o. skk.

2. Kopácsi: Emlékiratok.

3. CUOHP, 408.

4. Barnes távirata, 1956. október 23. délután 2 óra.

5. Súlyom-Zele: Harcban az ellenforradalommal, Bp., 1957. 19. o. skk. Orbán Miklós ÁVH-ezredes

6. CUOHP, 505.

7. Interjú Kosáry Domokossal, Bp., 1980. április.

8. CUOHP, 454. Molnár Tibor, színész.

9. A szerző megtekinthette Münchenben Dr. Erdélyi István filmrendező gyűjteményét.

10. H71M, egyetemista.

11. A jelszavakat idézi a CUOHP, 413, Józsa Gyula, Lenin Intézet hallgatója.

12. CUOHP, 243, Reményi.

13. Uo., 413.

14. Uo., 430, Bálint József, 33 éves, a Műszaki Egyetem munkatársa.

15. Daily Express, London, 1956. október 24. és interjú James Nicollal, 1978. november.

16. Interjú Nagy Imre lányával, Bp., 1979. szept.

17. CUOHP, 430.

18. H61M, Dr. Jónás.

19. CUOHP, 412, Szabados István professzor.

20. Uo., 561, Blücher József.

21. Uo., 425, Rodríguez Endre, filmrendező.

22. Barnes távirata, 1956. okt. 23. este 6 óra: „A tömeg Veres Pétert csak minimális udvariassággal hallgatja.“

23. CUOHP, 413, Józsa Gyula és 551, Sztáray Zoltán.

24. Interjú Dr. Hegedűssel, Bp., 1980. április és Claude Furet interjúja vele in: Quotidien de Paris, 1976. október 28.

25. Hollós Ervin — Lajtai Vera: „Köztársaság tér — 1956.“ Bp., 1974. 79. skk. és Tompa István jelentése in: Fehér Könyv, II. kötet, 79. o.

26. CUOHP, 210, Kupp Gyula, a Zeneművészeti Főiskola hallgatója, zongora tanszak.

JEGYZETEK

27. Maléter Mária: Emlékiratok.
28. Dr. L. E. Hinkle, Ökológiai Szeminárium, 1957. április 12.
29. Ezt dr. Andor Klay-nek mondták, Külügyminisztérium, Hilmer camp, New Jersey, idézve in: Második Ökológiai Szeminárium, 1958. jún. 6.

23. NAGY PATKÁNYT SZIMATOL

1. Interjú Fabrizio Francóval, Verona, 1978. július.
2. Interjú Vásárhelyivel, 1979. szept.
3. Kopácsi: Emlékiratok, 123. o. skk.
4. CUOHP, 211, Szabó Zoltán buszsofőr.
5. Uo., 501, 25 éves építészhallgató.
6. Uo., 561.
7. H1M, egyetemista és interjú Kosáry professzorral, Budapest, 1980. április.
8. CUOHP, 442, Ilosvay újságíró.
9. Fehér Könyv, II, 14. o. Idézi „M.L.”-t. Általában a Rádió épületének ostromával kapcsolatban a szerző ezt a hivatalos kiadványt kellő óvatossággal használta fel. Ezenkívül: „A Rádió ostroma” = a Népszabadság cikksorozata, 1957. január 22 — 26; interjúk Vásárhelyivel, 1979. szeptember, és Erdős Péterrel, 1980. április. Lásd a 23. jegyzetet is.
10. Interjú Dr. Gosztonyi Péterrel, Bern, 1978. jún. 29. és az ő „Diary, The Kilián Barracks during the Revolution” c. művére, in: The Review, Brüsszel, 3. kötet, 1961. 65. o. skk. A kommunista verzióval kapcsolatban lásd: „Összeomlott a Maléterrel kapcsolatos legenda.” (Szabad Föld, 1957. március 3.) valamint: Procés, 71. o. skk.
11. H11F, egyetemista, 1957. február 7.
12. CUOHP, 210, Kupp Gyula, a Zeneművészeti Főiskola hallgatója.
13. Uo., 413, Józsa Gyula, 21 éves egyetemista. A jelszavak ezek voltak: Le a vörös csillag! Mondjon le a kormány! Halljuk Nagy Imrét!
14. Pongrátz Ernővel interjú, in: Hungarian Torchlight, New York, 1964. október 23. V. ö. Gosztonyi: „Aufstand”, 141. o. skk.
15. CUOHP, 244, egyetemista.
16. Interjú Katona Gézával, Virginia, 1978. május, és Katona naplója.
17. CUOHP, 430.
18. Uo., 243, Reményi Ferenc., és 244, Pethes Szabolcs.
19. Interjú Nagy Imre lányával, Bp., 1979. szept.
20. Interjú Fazekas Györggyel, Bp., 1980. április.
21. Aczél Tamás, in: Life, 1957. febr. 18. és a nyugatnémet TV-ben a „Die Toten kehren wieder” c. film, 1968. június 17. Interjú Vásárhelyivel, 1978. október.
22. Nagy Böske adott jellemzést Nagy Imre lelkiállapotáról, amikor arra kényszerült, hogy elmenjen a tömeghez beszédet intézni: „Mi nem számítottunk arra, hogy sokáig távol lesz. Amikor kérték, hogy menjen, először vonakodott, és később is, noha kezdett elgyengülni. Amikor elment, még mindig aggodalmaskodott. Az emberek, akik jöttek, azt mondták, hogy lent a téren óriási tömeg van, és követelik a megjelenését.”
23. Lásd: 9. jegyzet! John MacCormac távirata a New York Times-ban, október 24, Barnes 161. telexe, 1956. október 26, reggel 7 órakor.
24. A Népszabadságban közölt sorozat „A Rádió ostroma”, 1957. január és interjú Erdős Péterrel, Budapest, 1980. április.
25. H24M, nőgyógyász- és szülész.
26. CUOHP, 408, Lányi Ildikó, 18 éves iskoláslány 526. Szolnoki László, és 413. Józsa Gyula.
27. A hivatalos Fehér Könyv közöl egy tanúvallomást: „Később megtudtuk, hogy az épület előtti tüntetőkhez az a hatalmas tömeg csatlakozott, akiket a Rádió elé az a hamis híresztelés vitt, hogy ‘ott lövik az egyetemistákat’.” A főváros különböző helyein — amint a szemtanúk később elmondták — bizonyos egyének történeteket mutogattak és ezt mondták: ‘Az

FELKELÉS!

ÁVH-s gyilkosok ezekkel lövöldöznek!’ És a kezükben lévő lövedékek szolgáltatták a ‘bizonyítékot!!!’ E sorok írója is hasonló következtetésre jutott, mielőtt elolvasta ezt a tanúvallomást. De a kérdés az, hogy *ki* volt a provokátor.

28. CUOHP, 408, Lányi. Ő *akkor* ment a Rádióhoz, és tanúsítja, hogy a lövöldözés este 8’ 30’-kor *kezdődött*.

29. Nagy beszédjét a szerzőnek Vásárhelyi mondta el (1978. július és október, (Budapest), továbbá Vajda István (Bécs 1978. október), és megtalálható sok kikérdezői jelentésben, pl. uo., 526.

30. CUOHP, 243, H115, Reményi, CUOHP 413, Józsa 48. Nagy beszédjének hiteles szövege in: Élet és Irodalom, 1957. május 10.

31. Uo., 229, 20 éves egyetemista.

32. Fehér Könyv, II, 16. o. skk, idézik „M.I.”-t, és 24. o. skk, idézik: „N.N.”-t.

24. ERŐSZAK EGY SZŰK UTCÁBAN

1. Interjú James Nicollal, London, 1978. november.

2. CUOHP, 561, Blücher László professzor.

3. Interjú Sárközi Mátyással, 1974. augusztus.

4. Interjú Vajda Istvánnal, Bécs.

5. Dr. Kecskeméti Pál, Második Szeminárium, 1958. június 6., 17. oldal.

6. CUOHP, 430, Bálint; Barnes jelentése, telexszám: 161. október 26.

7. Uo., 551.

8. Interjú Erdőssel, 1980. április 4. Bp.

9. CUOHP, 442, Ilosvay Ferenc újságíró.

10. „N.N.” vallomása: „Mindez úgy történt, hogy nem volt sem célzott lövés, sem figyelmeztető lövés korábban...” (Fehér Könyv, 25.o.) Nyilvánvalóan úgy kezdődött, hogy a tömeg feje fölé lőttek.

11. CUOHP, 229.

12. Uo., 563, Kende Péter újságíró.

13. Uo., 500, Aczél Tamás.

14. A New York Times azt sugallja, hogy 8 teherautó volt, az amerikai követség jelentése viszont „4 vagy 5” teherautóról tud.

15. Keresztúri Péter, idézve, in: Baudy „Jeunesse d’Octobre”, 74. o. Az ő felesége ott volt a vitán.

16. A szerző információja Erika Thibault-tól származik.

17. Thibault és CUOHP, 561.

18. CUOHP, 446, 28 éves rádióstiszt.

19. Uo., 501, építészmérnök.

20. A Rádióban lévő védők szerint az ostrom valamivel éjfél után kezdődött (Lasky, id. mű, 141. o.). Egy korábbi pilótatiszt őrmagy (CUOHP, 428, 45 éves), aki távolról figyelte az eseményeket két gyermekével, így számol be: „Először ők (az ÁVH) figyelmeztető lövéseket adtak le a tömeg feje fölé, de ekkor a tömeg nem oszlott széjjel. Ezt követően a *tömegbe* lőttek... ettől a tömeg feldühödött, elvette a fegyvereket az ÁVH-soktól és a körülöttük álló katonáktól, és ezt kezdték mondani: Használjuk azokat a gyilkosok ellen!”

21. Interjú Kuruczcal, London, 1978. április.

22. CUOHP, 619, II, Pauly-Pálos György, geológus hallgató, 23 éves.

23. Uo., 446. Órájára nézett, ezért tudta, hogy este 9 óra 37 perc volt, amikor a Sztálin-szobor ledőlt.

24. H42M, szerszámkészítő.

25. Fehér Könyv, II; 12, 22. o. és K. I és „N. I.” vallomása.

26. Uo., 13.o.

27. CUOHP, 501.

28. Fehér Könyv, II; 46.o. „V” százados vallomása.

JEGYZETEK

29. CUOHP, 430.
30. H49M, 18 éves fémmunkás.
31. CUOHP, 441, újságíró a Szabad Művészet szerkesztőségében.
32. H49M. 18 éves fém-fényező.
33. CUOHP, 501. Az egyik fiatal műszaki egyetemista azt állítja, hogy a hadsereg védte a tömeget az ÁVH-soktól: közējük helyezte a páncélozott autókat.
34. Ez idő tájt érkezett meg a Második ÁVH Őrzászlóalj politikai tisztje, Mátya László őrnagy. Odament a bejárati ajtóhoz és hallgatta a tömeg követeléseit. Ekkor eldöntötte, hogy egy második kis küldöttséget is be kell engedni. Különböző változatok vannak arra vonatkozóan, hogy miként ölték meg őt. Gura János szemtanúi beszámolója (Magyar Híradó, Bécs, 1979. október 1.) szerint Mátya félrelökte Fehért, ezért Fehér a hasába lőtt. A hivatalos Fehér Könyv (II, 25.o.) ezt mondja: „Elsőként Magyar [sic!] ÁVH-s őrnagyot ölték meg ... valaki a tömegből lötte le.“ A Rádió aijtájában lévő, Kádárék állította emléktáblán nem Magyar, hanem egy bizonyos Mátya László alezredes neve szerepel. Ez idő tájt Erdős Péter egy másik incidenst látott, ami távolabbi oka lehetett a lövöldözés megkezdődésének: egy férfi vadul kifutott a bejárati alagút alól, véresen. Fehér őrnagy — rendkívül dühösen — azt mondta Erdősnek, hogy ez ÁVH-s tiszt, aki azért ment ki, hogy a tömeggel tárgyaljon, mire valaki a tömegből rálőtt.
35. CUOHP, 508.
36. Kossuth Rádió, 1956. október 31. Zelk Zoltán szerint (akivel az interjút Budapesten, 1980 áprilisában készítettem) a küldöttség tagja volt a 31 éves grafikus Csohány Kálmán is (a korábbi bányász és vasúti munkás), valamint Kónya Lajos.
37. Ez az időrend nem egyeztethető össze teljes mértékben azzal, amit az Egyetemi Ifjúság 1956. október 29-én hozott nyilvánosságra: „A szovjet csapatokat Hegedűs András kedd éjjel hívta be. Ő maga azt mondta annak az íróküldöttségnek, amelynek Benjámin László is tagja volt: „Nagy Imrét becsapták. Túljártak az eszén.“
38. H72M, egyetemista diákvezér.
39. CUOHP, 505. Ennek a kis csoportnak tagjai a 23 éves zsidó MEFESZ-titkár, Ormay, Devecsery és Sinkovits Imre voltak. Rajtuk kívül még Aczél lehetett ott és néhány DISZ-funkcionárius.
40. Interjú Vásárhelyivel (1978. július) és Fazekassal (1980. április). Nagy Erzsébet azt mondta e sorok írójának, hogy férjét, Jánosit nem engedték be a Központi Bizottság ülésére: férje a következő napok alatt nem volt Nagy Imre társaságában. „Jánosi megpróbált kapcsolatba kerülni a külvilággal: telefonált Dérynek és Háynak és beszélt a felkelők küldöttségével is... Losonczy és Donát voltak az egyedüliek, akik kapcsolatban álltak Nagy Imrével az Akadémia utcában.“

25. KIK VAGYTOK?

1. CUOHP, 563. Kende; interjú Kosáry professzorral, Bp., 1980. április.
2. Budapesti Rádió, 1956. október 25. reggel 8 óra 38 perckor. Fehér Könyv, 13. o. J. MacCormac, New York Times, 1956. október 27.
3. CUOHP 505, Márton László; 616, Molnár Miklós.
4. Budapesti Rádió, okt. 25.
5. Interjú Rényivel, Bp., 1979. szept.
6. CUOHP, 500, Aczél. Kopácsi: Emlékiratok, 141. o. skk. Interjú Fazekassal, Bp., 1980. április.
7. Kopácsi: „Azon az éjjel.“ Aczél néhány héttel később ezt mondta interjúvolóinak: „Rettegetes vitánk volt Kopácsival. Kopácsi azt mondta, hogy ez ellenforradalom. Amikor hajnalodott minden szükséges lépést megtett a rezsim védelmére az ellenforradalom ellen. Mi írók visszavágtunk: 'Kikre akarsz tüzelni? A csepeli munkásokra?'“
8. Interjú dr. Vas Zoltánnal, 1979. szept. és Hegedűssel, 1980. április, Budapest.
9. H49M, 18 éves.

FELKELÉS!

10. H51M, 19 éves fémmunkás.
11. CUOHP, 563, és interjú Vásárhelyivel.
12. Uo., 563. egy másik verziót közöl: Kende úgy érezte, hogy az ő kötelességük mint újsáíróké, világos. Felállt: „Jöjjetek, menjünk!” De Vásárhelyi ránézett tiszta öltönyére és grimaszt vágott: ez nem hazai öltözék. Kende így érvelt: „A legtöbb, amit tehetnek, annyi, hogy lelőnek minket!” Ám Vásárhelyi azt mondta e sorok szerzőjének, hogy ő és Losonczy hazamentek este 11 órakor és otthon maradtak másnap délig.
13. Uo., 211, Szabó Zoltán, buszsofőr.
14. Uo., 244, Pethes Szabolcs, üzletember.
15. Uo., 615, Éliás István, kertész.
16. Uo., 210, Kupp Gyula.
17. Fehér Könyv, 23, 29. o.
18. Egy katonatiszt, Konok Ferenc ezredes ellenezte, hogy a tömegre lőjenek. Azt mondta Benke Valériának, hogy éppen most beszélt a főkapunál lévő tömegből néhány emberrel, és mindannyian azt akarták, hogy a követeléseiket olvassa be a Rádió. De Benke Valéria ezt a szöveget már sok órán keresztül hallotta és megunta. Mindazonáltal az ezredes meggyőzte, és találtak 3 újabb embert, aki átadja a tömegnek az ő ígéretét, hogy az egész szöveget beolvassák az ő fenntartásai ellenére. Egy szemtanú ezt mondja: „Emlékszem a sápadt és rémült arcokra. Azt fejtegették, hogy nem tudják viszsztatartani őket a tüzeléstől, nem tudják befolyásolni őket.” (Fehér Könyv, 27. o.). Ez az utolsó kísérlet megghiúsult: az emberek rekedtre kiabálták magukat, de néhányan ekkor eltávoztak. (Fehér Könyv, 27. o.)
19. Négy vagy öt óra múlva a József telefonközpontot az ÁVH-sok visszafoglalták a felkelőktől.
20. Hollós Ervin: id. mű.
21. CUOHP, 247. Szatmári Pál, 24 éves, tizedes.
22. Őt leszavazták. Így mondja Gaál Ferenc, 27 éves politikai tiszt.
23. CUOHP, 559. A tervekkel való elégedetlenség a Hadsereg tisztikarából valószínűleg 15 000 embert érintett.
24. Interjú Gaál István pilótával, 1974. szept.
25. CUOHP, 446, 28 éves híradós tiszt.
26. Uo., 561, Blücher László professzor.
27. Uo., 559, Gaál Ferenc.
28. John MacCormac a New York Timesban, 1956. okt. 31. Nem meglepő, hogy a Petőfi-kadétok az elsők között állítottak fel Katonatanácsokat a rendszer ellen.
29. Gosztonyi: „Aufstand“. és H26M, 1957. március 5-én interjúvolt 20 éves katona.
30. CUOHP, 505, Márton László, újságíró.
31. Interjú Kuruczcal, 1978. április.

26. NAGY HAZUGSÁG, KIS HAZUGSÁG

1. H26M.
2. CUOHP, 563.
3. Balogh József és Kopácsi Sándor vallomása a Procés-ben.
4. Irodalmi Újság, 1956. november 2.
5. Dr. Nadány, az USA Információs Szolgálatától.
6. CUOHP, 560, acélhengerműben dolgozó asszony.
7. Katona Naplója.
8. Kopácsi: Emlékiratok.
9. Amikor interjúvolta egy olasz újságíró, Dr. Bruno Tedeschi, 1956. november 1.
10. Dr. Gosztonyi Péter információja a szerzőnek, 1979. február és a szerző interjúja Hege-düssel.
11. Interjú Marosánnal, 1978. október.
12. Interjú Hegedüssel, 1976. október 28. (Quoditien de Paris).

JEGYZETEK

13. Interjú Hegedűssel, 1980. április. Marosán 1957. júliusi beszédében azt állította, hogy okt. 23 — 24. éjjel ő követelte a szovjet csapatok behívását. New York Times, 1957. júl. 31., megismételve a szerző interjújában.
14. Igazság, 1956. október 31.
15. Szilágyi vallomása, Procès, 87. o.
16. Ausztriai rádióinterjú, október 31., Lasky: id. mű, 155. o. skk.
17. Thomas Schreiber: Le Monde, Paris, 1956. dec. 4.
18. Kádár parlamenti beszéde, 1957. május 11.
19. Népszabadság, 1957. május 17.
20. „A különös az, hogy Nagy Imre majdnem teljesen szakított a barátaival azokban a napokban” — mondta Kende Péter (CUOHP, 563.).
21. „Az elnökség... Nagy Imrét az Alkotmány előírásai szerint miniszterelnökké választotta.” (Népszabadság, 1957. május 10.)
22. Interjú Kuruczsal.
23. CUOHP, 561, Blücher professzor. Fehér őrnagyot a felkelők lőtték le, de egymástól eltérő verziók vannak azzal kapcsolatban, hogy miként. Gura János (Magyar Híradó, Bécs, 1979. október 1.) szerint amikor Fehér emberei kapitulálni akartak, Fehér hadbíróssággal fenyegette meg őket. Gura szerint amikor Fehér belépett Benke Valéria hivatali helyiségebe, egy harcban belefáradt ÁVH-s az ajtón keresztül gépfegyverével hátulról lelőtte. Azonban Erdős Péter azt mondta a szerzőnek, hogy ő látta később azt az ajtót, ami sértetlen volt. Az udvarra néző ablakon át ő látott egy alakot, aki nagyon hasonlított Fehér őrnagyhoz, és akit elvittek a garázs irányába.
24. Kopácsi: Emlékiratok, 146. o. skk, valamint CUOHP, 500.

27. RÉGI SÉRELMEKET MEGTORLÓ ÚJ FEGYVEREK

1. Katona Naplója, 1956. október 22. és a vele készült interjú (1978. május). Barnes 156. telenex, 1956. október 24, délután 1 óra.
2. Tollas István: „Wir kämpfen für unsere Freiheit“ (Liestal, 1957.).
3. CUOHP, 508.
4. Uo., 231, Harmatzy-Simon Béla.
5. H11F.
6. CUOHP, 425, Rodriguez Endre.
7. H53M.
8. George Sherman: in: Observer, 1956. november 11., London.
9. CUOHP, 211, Szabó Zoltán, buszsofőr.
10. Uo., 501, építészmérnök-hallgató.
11. Uo., 509, Szabó Endre.
12. Uo., 559, Gaál Ferenc.
13. Uo., 241, Ottó János, vegyészmérnök.
14. Interjú „L.F.”-fel, Nottinghamshire, 1974. szeptember.
15. Hajdú fényképei a szerző birtokában. A lövöldözés többi változataival kapcsolatban lásd: in: ENSZ- jelentés, 480, és CUOHP, 247, Szatmári Pál tizedes.
16. Interjú Nagy Imre lányával, Bp., 1979. szeptember.
17. UN Riport, 251.
18. CUOHP, 616, Molnár.
19. Kopácsi vallomása a Procès-ben, 56. o., valamint: Emlékiratok.
20. CUOHP, 508, 563, Kende, valamint interjú Donáthtal, Bp., 1980. május.
21. Márkus István vallomása, Procès, 49. o.
22. CUOHP, 563.
23. Interjú Vásárhelyivel, 1978. o. október.

FELKELÉS!

28. MINDEN EMBERNEK KÉT INDÍTÉKA VAN

1. Gosztonyi: „Aufstand“, 193., skk.
2. H53M.
3. Hollós: id. mű, 38. o. skk.
4. Interjú Vassal, 1979. szeptember.
5. Hollós: id. mű.
6. CUOHP, 428. Nyírádi Szabó Imre, korábbi pilótatiszt.
7. Nikos ezt mondta a történész dr. Gogolák Lajosnak, aki a Corvin közelében lakott (CUOHP, 441).
8. CUOHP, 222, 17 éves iskolásfiú.
9. Procés, 70. o.
10. Berecz: id. mű, 99. o.
11. Interjú Vassal.
12. Mikes György: „The Hungarian Revolution“, London, 1957., 91.o.
13. A Szabad Európa Rádió által Münchenben végzett elemzés szerint az aktív harcosok közül 13% volt gyári munkás, 6% mezőgazdasági dolgozó és 20% egyetemista. A „fehér galérosok“ közül 82% volt azoknak az arányszáma, akik a harcokban aktív módon nem vettek részt. Az irodákban dolgozók nyilván teljesen demoralizáltak. Ezzel szemben az intelligenciának csupán 6%-a maradt inaktív ebben az értelemben: lázasan kezdtek szervezni új politikai pártokat, újságokat alapítottak és más módon fordították energiáikat nem sürgető nem harci feladatokra.
14. A telefonhívások, in: Dulles Iratai, 1956. október 23., 24.
15. Hétfői Hírlap, 1956. október 29., és Gosztonyi: „Aufstand“, 211. o.
16. CUOHP, 403, Kiss Dezső lakatos, és Gosztonyi: id. mű, 217. o.
17. CUOHP, 206, Sultz Árpád.
18. Uo., 231.
19. Micsunovics: Napló, 1956. október 15., 23-25.
20. H36M, 41 éves korábbi katona.
21. Egy lengyelt megöltek és többeket megsebesítettek (a tolmácsuk, Lovas György szerint) (CUOHP, 207.).
22. CUOHP, 441.
23. H32M.

29. A PARLAMENT ELŐTTI TÉR

1. Kosák Dezső, in: Franc Tireur, Paris, 1956. december 18.
2. Uo.
3. Interjú Katona Gézával, Virginia, 1979. március 25.
4. Október 25-én az amerikai követség hosszú táviratot tudott küldeni Washingtonba, amelyben kommentálta az eseményeket.
5. Interjú Erdőssel, Bp., 1980. április.
6. CUOHP, 500, Aczél.
7. Uo., 229.
8. Hajdú fényképész felvételei a birtokomban vannak. „Délelőtt 11 órakor az átállt szovjet tankok a Parlament felé tartanak a Bajcsy-Zsilinszky úton.“ Az időpontot valamivel korábbra teszi a követségi telex-beszámoló. „10h 30'-kor nagy tömeg menetelt északi irányban a követség előtt, a Parlament felé.“
9. Reményi Ferenc, 37 éves (CUOHP, 243). A tüntetők ezt kiabálták: „Nem vagyunk mi fasiszták, munkások vagyunk!“
10. A Műegyetem egyik adjunktusa szerint (561) a Nemzeti Múzeum előtt 8 szovjet tank állt át a felkelők oldalára, és 3-4 kísérte a tüntetőket.“
11. Interjú Dr. Hanák Péterrel, Bp., 1979. szeptember.
12. Leslie Bain: Washington, Evening Star, 1956. október 31.

JEGYZETEK

13. Interjú Hegedűssel, 1980. április.
14. ENSZ- jelentés, 254.
15. Interjú Vásárhelyivel, 1978. október.
16. New York Times, 1956. október 24.
17. Október 25-én 6 óra 30 perctől délután 5 óra 3 percig telexösszeköttetés volt Budapest és Washington között. A télexen keresztül történt drámai „beszélgetés” nyitva tartotta a vonalat. Egy másolatot elküldtek Eisenhower elnöknek, ez megtalálható a doszsiéjában; egy másik másolat a Külügyminisztérium dokumentumai között található.
18. CUOHP, 243.
19. Katona: Napló, 1956. október 25., interjú, 1978. május.
20. CUOHP, 413, Józsa Gyula egyetemista és Marton Endre.
21. Uo., 561, a Műszaki Egyetem adjunktusa és 205.
22. Marton Endre október 25-i és 26-i távirata, New York Times, 1956. október 27.
23. Az angol hivatalos jelentés „300 — 800 közé” teszi a meggyilkoltak számát (UN Report, 482.), míg a Magyar Központi Statisztikai Hivatal bizalmas jelentése 106 meggyilkoltról beszél az V. kerületben a felkelés alatt. Ez utóbbit kell megbízhatónak tekintenünk.
24. Kopácsi elmondja, hogy kapott egy telefonhívást egy rendőrhadnagynótól: a hadnagynő közölte, hogy a Parlamenthez közeli egyik középület padlásán egy ÁVH-s hadnagy parancsnoksága alatt géppuskaállások vannak felállítva. Ez az ÁVH-s hadnagy éppen most kiabálta: nem fogja engedni, hogy a tömeg továbbra is a téren maradjon. A hadnagynő három perccel később megint telefonált Kopácsinak: közölte, hogy folyik a lövöldözés. Ezek alapján Kopácsi az egyetlen forrása annak, hogy az ÁVH közvetlenül felelős a Parlament előtti tömegmészárlásért.
25. Hanák elmondotta e sorok írójának az egész epizódot Budapesten, 1979 szeptemberében. 1956-ban Szolnoki László történész idézte Hanákot, amint a csoportnak ezt mondta: (CUOHP, 526): „Ennek a válságnak az egyetlen megoldása az ÁVH feloszlatása, a lövöldözés leállítása és a szabad választások engedélyezése.” Erre ilyen ellenvetések hangzottak el: „Ez micsoda abszurd gondolat!” Különösen akkor kiabáltak megbotránkozva, amikor Hanák a szabad választások engedélyezéséről beszélt: „Ez tiszta ellenforradalmi beszéd, semmi más!” Nagy Imre azt mondta: „Elvtársak, ez korántsem egyszerű dolog!” Később a felkelőkre akarták hárítani Tóth lelövését, pedig ezt — igaz, nem szándékosan — a Pártközpont őrei követték el. Ilyenformán a kommunista Magyarország mártírnak tekintette.
26. CUOHP, 205, Varga Zsigmond könyvelő.
27. Uo., 615.

30. RENDŐR EGY FURNÉRLEMEZSZÉKEN

1. H35M, mérnök.
2. Joós Imre, in: Hétfői Hírlap, október 29.
3. CUOHP, 430.
4. Uo., 227, Péterfalvy püspök, valamint 615, Éliás kertész.
5. Uo., 439, Vajda Ödön, kereskedelmi ügynök.
6. Csiba Lajos, akivel a Nyugatnémet Televízió készített interjút 1968. június 17-én „Die Toten kehren wieder” címmel, valamint a Gosztonyi Péterrel készített interjú ugyanebben a programban.
7. Maléter 1956. november 2-i kijelentése, valamint Mecséri János, Madarász Vlagyimir és Tari János tanúvallomása, Procès, 72., 73. o.
8. Nagy Imre egyik, 1954. júniusi beszédében idézi Lenin mondatát.
9. Szabad Föld, 1957. március 3. Ezt megerősíti Madarász százados tanúvallomása.
10. Tari vallomása, Procès, 73.o.
11. Herman Phleggerrel készített szóbeli interjú, 1964. július 21. (Princeton egyetem) és levél James McCargarhez, 1966. március 18. Eisenhower megjegyzései a kétpárti törvényhozói gyűlésen, 1956. november 9. (Eisenhower Könyvtár).

FELKELES!

12. Jackson Hon. Walt W. Rostownak, 1962. szeptember 28. (Eisenhower-könyvtár, Jackson-iratok, 57. box).
13. Conor Cruise O'Brien könyvszemléje a Washington Postban, 1973. február 4.
14. Barnes jelentése, 157. telex, október 24. délután 3 órakor. Washingtonban a következő reggel vették. New York Times, október 26.
15. Telefonhívások John Foster Dulles irataiban. Eisenhower könyvtára és Eisenhower Naplója, 18. box, 1956-os októberi telefonhívások.
16. Henry Cabot Lodge jelentése, 403. telex, október 25. este 7 óra és levél C.D. Jackson-hoz, 1957. március 4. (Eisenhower könyvtára). Dulles a londoni követségekhez stb. és Lodge-hez, este 7h 30' (október 25.); Wily T. Buchanan (külügyminisztériumi protokollfőnök) interjúja, 1966. június 15. (Princeton egyetem). Ő nem értett egyet Dulles magyarakat nem segítő politikájával. „Akkor sem hittem, és miután 2 héten át útítársa voltam Hruscsovnak, még biztosabb voltam abban, hogy ők sohasem vetnék be az atombombát... Önök tudják, hogy szinte mindenki tudatában volt egy ledobott atombomba veszélyének.”
17. TASSZ-jelentés, Budapest, október 24.
18. Bohlen jelentése, 439. telex, Moszkva, október 25.
19. CUOHP, 211.
20. Interjú Kuruczcal, London, 1978. április.
21. Ernst Halperin.
22. Bruno Tedeschi, in: *Il Giornale d'Italia*, 1956. november 18.
23. H70M.
24. Manchester Guardian, 1956. október 27.
25. Neue Kurier, Wien, 1956. október 26.
26. Kopácsi Rendőrfőkapitányságának ostromáról készült beszámoló forrásai: Fazekassal készített interjúm (Budapest, 1980. május), Kopácsival készített interjúm (Toronto, 1979. március), Kopácsi: Emlékiratok és Oláh Vilmos tanúvallomása. (Procés, 54. o.).
27. BBC-jelentés Lasky a „The Hungarian Revolution” című könyvben közli a korrekt szöveget annak félelmetes marxista zsargonjával, amit ezeknek a rádióadásoknak RFE- antológiája taktikusan elhallgat. Később Mikes György: „The Hungarian Revolution” című könyvében (London, 1957.) azt állítja: bár Mikoján és Szuszlov megengedte Nagynak, hogy az orosz csapatok behívásának felelősségét Gerőre hárítsa, Nagy Imre nem élt ezzel a lehetőséggel. Mikes azt is állította, hogy Nagy rádiónyilatkozata közben a két szovjet ott állt mögötte, kezüket mélyen a zsebükben tartva. Ez azonban nehezen egyeztethető össze a Hanák által megrajzolt képpel, hogy Nagy Imre aznap délben a helyzet ura volt.
28. John MacCormac: New York Times, október 27. Gordon Shepard: Daily Telegraph, október 27.; a röplap szövege Barnes 161. telexében, október 26. reggel 7 óra. The Times, október 27.
29. Barnes jelentése, 161. telex, október 26., reggel 7 óra.

31. A FELKELES ÁRHULLÁMA

1. Dr. George Devereux: H42M, 1957. április 4. (a Rutgers-egyetemen)
2. Gosztonyi: id. mű, 213. o. skk.
3. Farnadi Ernő (515).
4. CUOHP, 221, 21 éves győri egyetemista.
5. Adolph Rastén, in: Politiken, Koppenhága. 1956. október 29.
6. UN Report, 85. o., The Times, 1956. október 29.
7. Tedeschi, in: *Il Giornale d'Italia*, Róma, október 30. A számot 82-re teszi. Dominique Auclères a Le Figaróban (1956. október 29.) 50 helyi halotról ír. Szerinte 27 holttest a szomszéd falu lakosa volt. Az ENSZ-jelentés (497.§) szerint 101 embert öltek meg. A The Times tudósítója összesen 31 holttestet számlált össze, de elfogadja, hogy „mintegy 80” halott lehetett. Noel Barber (Daily Mail, 1957. október 23.) azt írja, hogy ő és segítőtje, Horváth Dénes 82 halottat számoltak össze. A KHS jelentése szerint Magyaróváron a felkelés alatt ös-

JEGYZETEK

- szesen 50 embert öltek meg. Ez egyezik Pötz Flóra becslésével: 40 halott, 150 sebesült.
8. Farnadi Ernő szerint Földest először megverték az ÁVH-sok, majd a tömeg majdnem meglincselte mert védte az ÁVH-sokat (CUOHP, 515): „Fekete szemmel tért vissza Győrbe, de bízott abban, hogy teljesítette a kötelességét.” A New York Times 1957. május 26-án jelentette, hogy Földest felakasztották, azzal a váddal, hogy ő vezette Győrben az ÁVH központja elleni támadást.
9. CUOHP, 209, Pötz Flóra, a helyi gyárban elektrotechnikus.
10. Uo., 204, gyári munkás.
11. Barnes jelentése, 162., 165. és 167. telekek, 1956. október 26.
12. Kádár néhány hónappal később (1957 júniusában egy konferencián) azt mondta, hogy Nagy Imre követői a Központi Bizottság összejövételén, október 26-án követelték, hogy a felkelést a maga egészében nemzeti-demokratikus tömegmozgalomnak ismerje el a Központi Bizottság, de ezt a követelést elutasították.
13. Népszabadság, 1957. május 17.
14. Interjú Donáthtal, Budapest, 1980. május.
15. CUOHP, 406.
16. Uo., 525, Palkovics László szobafestő.
17. Hétfői Hírlap, 1956. október 29. „Forradalmi ország — kedd estétől péntek estéig” című cikk.
18. CUOHP, 301, Mikes Ferenc lelkész.
19. Neue Zürcher Zeitung, 1957. január 29. Az ENSZ-jelentés szerint Debrecenben két embert lőttek agyon.
20. Egyikük „Dr. Hardy”, 35 éves pécsi biokémikus volt.(CUOHP,517.).
21. CUOHP, 517.
22. H56M, a Kecskeméti Forradalmi Bizottság egyik tagja.
23. Sultz Árpád, 28 éves katolikus teológus (CUOHP, 206). A kikérdezése 1957. júniusban Feldafingben történt. Az interjúvolókat nyugtalanították a története fantasztikus elemei, de ahol képesek voltak ellenőrizni az általa elmondottakat, ott a története hitelesnek bizonyult. A miskolci küzdelemnek egy meglehetősen fantasztikus leírását illetően lásd: Új Hungária (1956. december 14.).
24. Népszabadság, 1957. április 14. cikke az ÁVH-s tisztek szenvedéseiről; ENSZ- jelentés (497.§)
25. CUOHP, 430, Bálint.
26. Uo., 505, Márton László újságíró. és 508, valamint interjú Bárdi Jánossal (Wetzlar, 1978. július 3.)
27. Szabad Miskolc Rádió, október 26., hajnali 1 óra 10 perc. Budapesti Rádió délután 1h (V. ö. Lasky: id. mű, 90. o. skk.)
28. Budapesti Rádió, október 26., délután 4 óra 45 perc és este 9 óra. V. ö. Viktor Zorka, Manchester Guardian, október 26.
29. CUOHP, 560., csepeli gyári munkásnő. Magyar Ifjúság, 1957. szeptember 7.
30. Uo., 560.
31. Fehér Könyv, II, 153 — 154. o. és CUOHP, 560.
32. Fehér Könyv, II, 159 — 162. o. A fénykép most Münnich asztalán van.
33. CUOHP, 204.
34. Népszava, London, 1961. október 1. Tőke Ferenc: „Experiences wirth Workers’ Councils during the Hungarian Revolution”, in: The Review, 74 — 78. o.
35. Budapesti Rádió, október 26., délután 4 óra 45 perc.
36. Budapesti Rádió, október 26., este 8 óra 45 perc.
37. CUOHP, 231.
38. Gosztonyi: Napló.
39. Maléter Mária: „Ungarns stolzer Rebell”, in: Das Besse aus Reader’s Digest, 1959. február.

FELKELÉS!

32. A FELELŐSSÉG EGY RÉSZÉ

1. A szerző Batovval készített interjúja, Moszkva, 1978. április.
2. Vaszilij Sitnyikovval készített interjú, Moszkva, 1978. április.
3. Ilario Fiore budapesti olasz követ naplója, Bp., 1956. október 25 — 26.
4. CUOHP, 213, egyetemista.
5. Uo., 207, Lovas György tolmács.
6. Szegedi, akit a szovjet hadsereg mellé jelöltek ki tolmácsnak, beszámolt erről az 1957-es interjúja során Vajda István újságírónak. (Bécs, 1978. október 25.)
7. CUOHP, 231.
8. Peer de Silva: „Sub Rosa“, 128 — 129. o. A tipikus újságírói túlzásokat illetően lásd: Expressen, Stockholm, 1956. november 4.
9. Barnes jelentése, 168. telex, október 27., délelőtt 11 óra.
10. Uo.
11. Jegyzőkönyv az NSC 1956. október 26-i üléséről (Eisenhower könyvtára) és Allen W. Dulles, Oral History, 1965. június 3. (Princeton egyetem).
12. Eisenhower és Dulles telefonbeszélgetései Eisenhower Naplójában rögzítve vannak, valamint a Dulles- és Dulles — Herter iratokban Eisenhower könyvtárában.
13. CUOHP, 407.
14. Bill Lomax, kézirat, idézve Berecz id. könyvében, 86 — 90.o.
15. H24M.
16. H47M. Dr. William N. Christensen által készített interjú.
17. H71M.
18. H24M.
19. H55F.
20. CUOHP, 212.
21. Dudást és Szabót 1957. január 15-én ítélték halálra. (New York Times, 1957. január 20.). Dudással kapcsolatban lásd még az 1956. december 31-i számot + Bányász Dezső: „Dudás fejjavadásainak nyomában“ című írását a Népakaratban (Budapest, 1957.)
22. Baudy: id. mű, 383. o.
23. CUOHP, 442, Ilosvay. Most Franz Ilosvay néven Bécsben él.
24. Uo., 500, Aczél.
25. A Dudás kivégzése után megjelent Fehér Könyv szerint Dudás a román titkosrendőrség ügynöke volt a háború előtt, de ez nem felel meg a valóságnak.
26. Dudás háború alatti részvétele a moszkvai fegyverszüneti tárgyalások előkészítésében tény. Ezt megerősítette Jónás Pál a „Porträt eines Revolutionärs“ című cikkében, + in: Hinter dem Eisernen Vorhang, 10, 1957, valamint Kiss Sándor (H62M) és dr. Rényi Péter az 1979. szeptemberi interjúikban.
27. Interjú „J.T.“-vel, 1974. január 17.
28. Fehér Könyv, II, 105. o. skk. Hollós: id. mű, 120. o. skk. Interjú Gáti Róberttel, Leicester, 1980. augusztus 25.
29. CUOHP, 429, Dr. Szappanos Pál, zsidó.
30. Az ENSZ Magyarországgal kapcsolatos akcióinak összefoglalása (1956. október 28. — december 31.).
31. Dulles dallasi beszéde. NSC 5616/2.
32. Memorandum a magyarországi helyzettel kapcsolatos megbeszélésről (1956. október 27., délben), Amerikai Külügyminisztérium irattára.
33. Rényiivel készített interjú, 1978. július + CUOHP, 500, Aczél
34. Kopácsi, Procés, 57.o. és Emlékiratok, 159 — 161.o.

33. FELMORZSOLÓDÁS

1. Ilario Fiore Naplója, és interjú, Madrid, 1979. május.
2. Times Talk, 1956. november, 1957. február.

JEGYZETEK

3. Interjú Jeffrey Blyth-szal, New York, 1978. május és Noel Barberrel, London, 1978. június, Lawrence Davis-szel, Bécs, 1978. július. Barber beszámolója. Daily Mail, 1956. október 27: „Ma este Budapest gyászoló város. Fekete zászlók lógnak minden ablakból...”
4. Fabrizio Franco Naplója, október 27.
5. Igazság, 1956. október 30.
6. Interjú Kosáryval, Bp., 1980. április.
7. Hollós; interjú Vásárhelyivel, Budapest, 1979. szeptember.
8. Barnes jelentése, 169. telex, október 27., délután 4 óra és 171. telex, október 28., délután 2 óra.
9. A Szabad Európa Rádió Maléterről, 1957. december 13.
10. Gosztonyi Naplója, október 27.
11. CUOHP, 615.
12. Daily Telegraph, október 29.
13. Kocsis László: „Kovács Béla utolsó napjai“, in: Új Magyarország, Bp., 1959. augusztus.
14. Kovács Béla beszéde, október 31., in: Kis Újság, 1956. november 1. Rádióbeszéd Budapestről franciául, délután 5 óra 7 perckor október 31-én; MTI- közlemény, 1956. október 31.
15. Kopácsi szerint ez október 25-én este történt. Úgy hitték, hogy Münnich már október 25-én is ténylegesen belügyminiszter volt, de kinevezését csak október 27-én hozták nyilvánosságra. Az ÁVH feloszlását a következő nap jelentették be. (Emlékiratok: 175. o.).
16. Ez volt a szöveg, amit Dimitrij T. Sepilov szovjet külügyminiszter felolvasott az ENSZ közgyűlésén november 19-én. „A táviratot a Szovjetunió Minisztertanácsa a Magyar Népköztársaság miniszterelnökétől október 24-én kapta.”
17. Interjú Hegedűssel, Bp., 1980. április.
18. Balogh József, Gimes Miklós és Szilágyi József vallomása, Procés, o. 87. skk.
19. Kopácsi: Emlékiratok, 172 — 173.
20. Kádár konferenciai beszéde.
21. Janza és Tóth vallomása. Procés, 93. o. + Hollós: id. mű

34. TŰZSZŰNET

1. CUOHP, 448, Bánkúti Géza motorbicikli-versenyző, esetleg megbízhatatlannak tekintették, Pethes Szabolcs, 20 éves (CUOHP, 244), és H39F, egy régi zsidó ékszerész 18 éves lánya, aki ápolta a sebesülteket és a kabátja alatt fegyvereket és gránátokat csempészett az alagútban rejtőző felkelőkhez. Lásd: Gordon Shepard, Daily Telegraph, 1956. október 29.
2. Fehér Könyv, II, 35—37. o.
3. Dr. Roland Nietzsche cikke a Bild-Telegraphban, Bécs, 1956. október 29. Győrtől október 27-én tartózkodott.
4. Győri Szabad Rádió, október 28., reggel 8 óra 13 perc.
5. Uo. + CUOHP, 221. és 515.
6. Győri Nemzeti Bizottság.
7. Dr. Roland Nietzsche. CUOHP, 501., 507. Egy 24 éves egykori DISZ- tisztségviselő + CUOHP, 566, Lazarus Brankov.
8. CUOHP, 566.
9. Uo., 515, Farnadi Ernő, győri szociáldemokrata.
10. Uo., 515, és 507, 20 éves budapesti egyetemista.
11. Hommer Bigart a New York Timesban, október 30. Giorgio Bontempi szerint (H Paese, Roma, 1956. október 29.) az ultimátum (amelyről akkor szerzett értesülést, mielőtt elhagyta Győrt október 28-án délelőtt 10 óra 50 perckor) így hangzott: „Ha Nagy nem nyújtja a leglényegesebb garanciát 8 óráig, a győri forradalmárok Budapestre vonulnak.”
12. Budapesti Rádió, október 28., hajnali 4., 6 és reggel 7 óra 20 perckor.
13. Interjú Hegedűssel, Bp., 1980. április. Ő a konferenciáról később hallott. „Mindig misztérium volt számomra, hogy pontosan mi történt ezen a konferencián.”
14. Peter Eder, Echo, Bécs, 1956. november 4.

FELKELÉS!

15. Győri Szabad Rádió, október 29. Miskolci Szabad Rádió, október 28, délután 6 óra 40 perc, és október 29, délután 2 óra 15 perc.

16. Interjú Hegedűssel.

17. Sir Anthony Eden kritikája az ENSZ-ben az Egyesült Államoknak a magyar kérdésben tanúsított magatartására vonatkozóan. Lásd: Full Circle, 609. o.

35. A SOROMPÓK LEENGEDÉSE

1. New York Times, 1956. október 30.

2. Thompson jelentése, 918. telex, Bécs, október 28., délután 3 óra. Barnes jelentése, 171. telex, október 29., este 9 óra.

3. Barnes jelentése, 180. telex, október 29., este 9 óra.

4. Baranyai György és Nógrádi Gábor: „A Rákosi-villa titkai“, in: Népakarat, 1956. november 2.

5. Hollós: id. mű.

6. CUOHP, 615.

7. H13M.

8. ENSZ- jelentés. 523. §. + Interjú Nagy Tamás professzorral, Budapest, 1980. április.

9. CUOHP, 561.

10. Baudy, id. mű: 382. o. skk. A fogalmazvány Horváth kéziratában október 30-án este akadt a kezébe a Szabad Nép szerkesztőségében, ahová az Egyetemi Ifjúság legutolsó számának kéziratával érkezett. + Interjú Molnár professzorral, Genf, 1979. április.

11. Interjú Noel Barberrel, London, 1978. június.

12. Az elnökkel folytatott ezenbeszélgetések félig szó szerinti szövege Eisenhower Naplója, Eisenhower-Könyvtár.+ Dulles — Horter iratok (Eisenhower-könyvtár)

36. DUDÁS JÓZSEF

1. New York Times, 1956. október 30.

2. CUOHP, 616, Molnár: „Nem akarta meglovagolni ezt a forradalmat.“

3. Méray a Nyugatnémet TV-ben, 1968. június 17. „Die Toten kehren wieder.“

4. Interjú Erdőssel, 1980. április.

5. Interjú Vásárhelyivel, 1980. október.

6. Gosztonyi: „The General of the Revolution“, in: Allgemeine Schweizer Militärzeitschrift, 10. 1964., 668 — 674. o.

7. Budapesti Rádió, november 1.

8. Daily Express, október 31. Igazság, november 1, Nemzetőr, München, 1962. november 1.

9. Interjú Dr. Révész Andrásal, 1980. április.

10. Uo.

11. Interjú Zentai Vilmossal, Bp., 1980. április.

12. Tildy, Procés, 105. o.

13. Szabad Kossuth Rádió, október 30, és lásd: H45M.

14. CUOHP, 606, Dr. Horváth Dénes, az Erdei testvérek osztálytársa.

15. Uo., 561, Blücher professzor.

16. Barnes jelentése, 182. telex, október 28., este 10 óra, + 186. telex. október 30., hajnali 1 óra

17. CUOHP, 231, traktorállomás vezetője.

18. Interjú Király Bélával, New York, 1974. január. 1957. február 18-án Király közzétette az események drámai verzióját a Life-ban. Az időmegjelölése a részleteket illetően nagyvonalú. Jánosihoz intézett levele facsimilében, in: Procés, 58. o. skk.

19. Király, East Europe, VI, 1958.

20. CUOHP, 428, Nyirádi Szabó Imre.

21. Uo., 446, katonai szakértő. Az ő egysége is tudott a szovjet egységek bejöveteléről, de senki sem tudta, hová kell küldeni ezt az információt. A Honvédelmi Minisztérium nem tar-

JEGYZETEK

tott rá igényt.

22. H61M, Jónás Pál és cikke: „My Generation“, in: East Europe, 6. kötet, 7. szám. Ő a recski táborban 35 éves volt. ENSZ- jelentés, 523. § + interjú Nagy professzorral, 1980. április, Budapest.

23. Barnes jelentése, 180. telex, október 29., este 9 óra. + Katona naplója.

24. CUOHP, 206, Sultz Árpád akit a Miskolci Tanács propaganda-főnökévé neveztek ki.

25. Varsói amerikai követség jelentése, 592. telex, 1956. november 2. Dühödten megtámadták Saillant-ot a Glose Pracy nevű lengyel szakszervezeti lapban (október 30.).

26. Radványi János: „Hungary and the Superpowers“ (Stanford, California, 1972.).

27. BBC összefoglaló, 1956. november 2.

28. Bohlen jelentése, 992. telex, Moszkva, október 30., délután 1 óra. A vételt jelentette T. Popovski (Borba, Belgrád, október 30.).

29. Dulles telexe Bukarestbe, Budapestre, Bécsbe és Belgrádba, október 30.

30. CUOHP, 526, Szolnoki László, történész.

31. Rádió Times Hulton Picture, M 70975.

32. Barnes jelentése, 187. telex, október 30., hajnali 1 óra.

33. Mayer Antal és Szolnoki László tanúvallomása.

34. CUOHP, 407, Braunecker Antal, 29 éves közgazdász-hallgató, valamint 220, Kábor Gábor, 21 éves hallgató.

35. Interjú Vajda Istvánnal, Bécs, 1978. október.

36. Vlado Teslic, Borba, 1956. november 1.

37. Politikai üzenetek a müncheni Szabad Európa Rádiótól a Szabad Európa Bizottsághoz New York-ba, Jackson-iratok, 44. box, Eisenhower könyvtára. Október 29-én egy üzenet érkezett a Szabad Európa Rádiótól: „A Győri , Miskolci és a Pécsi Katonai Rádió anyagát használjuk fel, amennyiben az tükrözi a forradalmárok hiteles követeléseit, hangsúlyozva a szovjet csapatok azonnali kivonását, az ÁVH lefegyverzését és felosztását.“

38. Weltpresse, Bécs, október 30. és Neues Österreich, október 31.

39. Marian Bielicki, in: Po Prostu, 1956. december 9.

40. CUOHP, 564, újságíró.

41. Függetlenség, 1956. október 30.

42. Hanka Adamieska, idézi Wiktor Woroszylski, in: Nowa Kultura, Varsó, 1956. december 2.

43. CUOHP, 564.

44. Interjú Bárdi Jánossal, Wetzlar, 1978. június.

45. CUOHP, 564.

46. Benkő Zoltán és H75M.

47. Marian Bielicki, Po Prostu, november 25., december 2., december 9. Hanka Adamiocka, in: Sztandar Mlodych, november 27, Wiktor Woroszylski: Napló, in: Nowa Kultura és France Observateur, 1957. január 3.

48. CUOHP, 429, Dr. Szappanos Pál.

49. H31M.

50. A Magyar Függetlenség első száma október 30-án, az utolsó november 3-án jelent meg.

51. H75M.

52. CUOHP, 564.

53. Jónás Pál, id. mű.

54. CUOHP, 563, Kende.

55. Uo. De Kopácsi ennek az epizódnak idejét október 30. estére teszi.

37. KOPÁCSI EZREDES ISMÉT VÁLLAT VON

1. Kővágó József levele a szerzőhöz, 1978. április és CUOHP, 615, Éliás.

2. Borba, Belgrád, 1956. október 31.

3. Király, Life, 1957. február.

FELKELÉS!

4. Király titkárnőjének, vallomása, Procés, 68 — 70. o.
5. Népszabadság, 1959. december 3.
6. Bohlen jelentése, 1006. telex, Moszkva, október 31.
7. Tito október 29-i üzenete, Szabad Ifjúság, október 30. Neues Österreich, 1956. október 30. interjú Erdőssel, Budapest, 198. o. április.
8. Bohlen jelentése, Moszkva, október 31., délután 1 óra.
9. Barnes jelentése, 191. telex, október 30., délután 4 óra.
10. Time, 1956. november 12. Interjú Blyth-szal, New-York, 1978. május; interjú Mátyással, Párizs, 1978. június; interjú Katonával, Virginia, 1978. március; interjú Tedeschivel, Róma, 1979. május.
11. Hollós: id. mű. 120. o.
12. Interjú Mátyással.
13. Wiktor Woroszylski: Nowa Kultura, 1956. november 25.
14. Interjú Vásárhelyivel, Bp., 1980. április. Ez Baloghnénak Nagy Imrével való összeütközése során merült fel, amelyet ő tanúsított. az 1958. június 13-i vallomása, Procés, 98.o.
15. Hollós: id. mű, 151.o.
16. CUOHP, 508.
17. Uo., 563, Kende, Gimest idézve.
18. Uo., 508.
19. H24M.
20. Háry Gyula: id. mű, 365. o. H61M, Jónás Pál.
21. Kádár 1957. június 27-i beszéde

38. PORHINTÉS

1. Ezek a telefonbeszélgetések dokumentálva in: Dulles- és Dulles Herter-iratok, és Eisenhower Naplója, 18. box.
2. CUOHP, 213, egyetemista.
3. Alberto Cavallari riportja a Corriera della Sera-ban. Times Hulton Rádió M68 955, 68 960, 71 140, 80 285.
4. Katona Naplója.
5. Barnes jelentése, 197. telex, október 30., éjjel 11 óra.
6. Barnes jelentése, 191. telex, október 30., délután 4 óra.
7. A Szabad Európa Rádió összefoglalója azt állítja, hogy a felkelő-követelések ismertetésének elve „le lett fektetve a New York és München közötti egyik üzenetváltásban. A Szabad Európa Rádió azon volt, hogy a számos szétszórott hazafias csoport gondolkodását egyesítse, azáltal, hogy visszajátssza az ő programjukat és óhajaikat — nem pedig rájuk erőltetvén a müncheni programot“.
8. Miskolci Rádió, október 30., este 6 óra 30 perc.
9. BBC összefoglaló, október 30. Budapesti Rádió francia adása, október 30 — 31, éjféltkor.
10. CUOHP, 501.
11. Uo., 213, 22 éves egyetemista.
12. Kádár 1957. május 11-én azt mondta: „A történelem folyamán sohasem voltak helyi háborúk Európa szívében. Azok mindig világháborúkká terebélyesedtek.“
13. Heltai György a Nyugatnémet TV-ben, 1968. június 17. „Die Toten kehren wieder.“
14. Kővágó József beszéde, 1957. január 29. (lásd: 13. jegyzet.)
15. Budapesti Rádió, október 30., este 7 óra; Miskolci Rádió, este 10 óra 5 perc.
16. Procés, 73. o. Interjú Vassal, 1979. szeptember; Gosztonyival, Bern, 1978. június
17. Balogh Józsefné vallomása, Procés, 101. o.
18. Kopácsi: Emlékiratok, 179 — 181. o. Az ő dátumozása sebezhető. A Kádár által létrehozott új Politikai Bizottság november 1-jén este 10 órakor lett bejelentve.
19. Molnár Ferencné vallomása, Procés, 103. o.
20. Magyar Függetlenség, október 31.

JEGYZETEK

21. Budapesti Rádió, október 30 — 31., éjfél.
22. Kossuth Rádió, október 30., este 10 óra 40 perc. Waroszylski, Nowa Kultura, Varsó, 1956. november 25.
23. ENSZ- jelentés, 509. §. Budapesti Rádió, október 31, délután 5 óra 15 perc.
24. Mielőtt Fazekas a szerzővel 1980 áprilisában találkozott, beugrott a Hungária étterembe borozni, ami emlékeztette arra a jelenetre: az ember egyike volt a teherautóban lévő rendőröknek. Nagy Imre lánya megerősítette, hogy apja aznap hazament, amikor Mindszenty ki szabadult.
25. Pauly-Pálos György geológushallgató tanúsága (CUOHP, 619, II).
26. Budapesti Rádió francia adása, október 30 — 31., éjfélkor.
27. Háty Gyula találkozott vele a börtönben, id. mű, 360 o. skk. Lásd Mindszenty titkárának, Turcsányi Egonnak vallomását, Procés, 107 — 110. o.
28. „A Szovjetunió Kormányának nyilatkozata a Szovjetunió és a többi szocialista állam közötti barátság és együttműködés fejlődésének és további megszilárdulásának elveiről“, in: Pravda, Moszkva, 1956. október 31; a fordítás in: Current Press, 1956. november 14, 10 — 11. o.

39. HRUSCSOV MEGVÁLTOZTATJA SZÁNDÉKÁT

1. Magyar Néphadsereg Forradalmi Tanácsa.
2. Budapesti Rádió, október 31.
3. MTI-jelentés.
4. Woroszylski, Nowa Kultura, december 2.
5. CUOHP, 619/II.
6. Radio Times Hulton Picture M 75107.
7. Szabad Kossuth Rádió, 1956. november 3.
8. Interjú Révésszel, 1980. április.
9. Katona: Napló, október 31.
10. Szabad Európa Rádió belső irányelvei, október 30.
11. CUOHP, 599.
12. Djuka Julius, Politika, Belgrád, 1956. nov. 1.
13. Teslic, Borba.
14. Kopácsi, Irodalmi Újság.
15. Heltai a Nyugatnémet TV-ben, 1968. június 17. és a „November 1956: The End in Budapest“, in: East Europe, 10. o. skk.
16. Miskolci Rádió, október 31., délután 1 óra 17 perc.
17. Interjú David W. Wainhouse-vel, 1972. nov. 20. (Eisenhower könyvtára).
18. JCS, 2066/14, 1956. július 10., NARS. Az NSC 5608/1. számú, 1956. július 18-i záradékot részben feloldották a titkosítás alól a szerző kérésére.
19. ICS 2066/17: A lengyelországi és magyarországi fejleményekkel kapcsolatos USA- politika Egyesült Stratégiai Szemle-Bizottság jelentése (NSC 5616), a Honvédelmi Minisztérium memorandumát tartalmazó függelékkal, 1956. október 31, in: NARS, dokumentum csoport 218. Ezt a dokumentumot a szerzőnek 1979 májusában mutatták meg, de a fontos függeléke csak részben vált hozzáférhetővé 1980-ban. Egy későbbi iratból, a JCS 2066/19-ből, amit a november 15-i NSC-értekezletnek bemutattak, az NSC-értekezletnek egy további paragrafusa ismeretes: „Ha a Szovjetunió katonai erőt alkalmaz a Gomulka-rezsim elnyomására és a nemzeti függetlenségre irányuló tendencia megfordítására, és ha a lengyel rezsim ellenáll és alkalmas időben segítséget kér az ENSZ-től, az USA kezdeményezzen és legyen kész támogatni bármilyen megfelelő ENSZ-akciót, a katonai erő alkalmazását beleértve, ami szükséges ahhoz, hogy megakadályozza, hogy a Szovjetunió sikeresen ráerőszakolja uralmát Lengyelországra.“ A kie-melt szavakat törölte a JSC, mint „túlzottan megszorítókat“, valószínűleg azért, hogy elkötelezze az USA-t a legjobb érdekeire káros akcióirány mellett.

FELKELÉS!

20. Magyarországot „törölték az NSC-teendők köréből, mivel elsőbbsége van a közép-keleti problémáknak“. 1626 — 1628 NSC-akciók, NSC-akciók jegyzéke, az 1956. november 1-jén tartott 302. konferencián. NLE 78-2,2 Eisenhower könyvtárában.
21. JCS 2066/19 : a JSSC jelentése a JCS-nek a lengyelországi és magyarországi fejleményekkel kapcsolatos pillanatnyi USA-politikánál NSC 5616/1, 1956. november 14.
22. John Foster Dulles üzenete a New York-i Egyesített Vezérkari üléshez (Dulles iratai).
23. Interjú Allen Dullesszel, 1965. június 3. (Princeton Egyetem).
24. Micsunovics Naplója, nov. 2—3.
25. Balogh Józsefné vallomása 1958. június 13-án (Procés, 98.o.).
26. „Nyilvános igazságszolgáltatás a Köztársaság téren“, Magyar Függetlenség, 1956. november 1.
27. Barnes jelentése, 200. telex, október 31., délután 1 óra. Vö. Wiener Presse (november 1.): „Mihelyt kivonulnak az orosz csapatok délután 1/2 1 előtt 5 perccel a főváros központjából, ahol a Honvédelmi Minisztériumot és a Belügyminisztériumot őrizték, elkezdődött a Hosszú Kések Napja. Mindenhol rejtőző ÁVH-s emberekre vadásztak.“
28. Kádár rádióbeszéde, 1956. november 26.
29. „Szemtől szemben Mikojjánnal és Szuszlovval“, Igazság, 1956. nov. 1.
30. Igazság, október 31. V. ö. Budapesti Rádió (október 31.) a Szilágyival, Aczéllal, Gimessel és Lőcseivel október 27-i beszélgetés során ugyanezt mondta: Procés, 87. o. skk.
31. A rölapot teljes egészében ismertette a Budapesti Rádió október 31-én este 10 órakor.
32. Interjú Kopácsival, Magyar Világ, november 2.
33. Nagy beszéde a Budapesti Rádióban, október 31., délután 5 óra 20 perckor.
34. Franco olasz követ olasz nyelvű átirata.
35. Trybuna Ludu, Varsó, november 5. A november 4—5-i lengyel sajtó és Rádió nem említette a második orosz beavatkozást Magyarországon. Ez is alátámasztja Gomulka bűnrészességét. Az ő megváltozása decemberben teljes volt, amikor 3 000 aktivista előtt Varsóban kijelentette: „A szovjet csapatok alkalmazását szükségesnek véltük.“ Kevéssel Nagy Imre kivégzése után gdanszki beszédében még ezt is jóváhagyta.
36. Neue Zürcher Zeitung, nov. 1. Lásd a varsói amerikai követség 596. és 600. telexét (november 2.): a francia követ megtudta, hogy a lengyel vezetők Mikojánhoz látogattak a Magyarországgal kapcsolatos szovjet-lengyel politikai koordinálására + 171. telex (Varsó, 1956. november 5.)

40. A FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT

1. Új Magyarország, nov. 2.
2. Len Waernbergnek a szerzőhöz eljuttatott Naplója. Vecke Journden, Stockholm, 46. kötet, 1956.
3. Fehér Könyv, II.
4. CUOHP, 231.
5. „Amikor november 4-én hajnalban megérkeztek a követségre, (teljesen más körülmények között) befogadtuk őket. Vljko Begovics, Borba, 1957. április 5. A belgrádi Internationale Politik 1957. április 16-i összefoglalója a tapogatózás időpontját november 1-re teszi, egy korábban kiadott jugoszláv külügyminisztériumi közlemény pedig november 2-re (közöttéve in: Népakarat, AP56 november 24.): a követségi tartózkodás hetei alatt elmondta Nagynak, Losonczynak és Donátnak, hogy milyen szerepe volt neki ebben.
6. Budapesti Rádió, nov. 1.
7. Függetlenség, nov. 2.
8. CUOHP, 508, 23 éves újságíró az Igazság-nál.
9. Budapesti Rádió, október 31., délelőtt 10 óra 45 perc.
10. Szabad Miskolci Rádió, október 31.
11. Népszabadság, 1969. november 2.
12. Katona: Napló, nov. 1.

JEGYZETEK

13. Barnes jelentése, 204. telex, nov. 1., délelőtt 11 óra.
14. Cavallari cikke a Corriere della Sera-ban, nov. 5. Bruce Renton, in: New Stateman, 1956. november 10; Adolph Raster, in: Politiken, Koppenhága, 1956. november 2.
15. Hollós: id. mű, 120. o. skk. Magyar Függetlenség, 1956. november 1.
16. Filippo Raffaelli, Il Corriere Lombardo. Az ő interjúi megtalálhatók Fabrizio Franco irataiban.
17. Új Magyarország, nov. 2.
18. „Nyissuk fel a cellákat!“, Hétfői Hírlap, október 29.
19. Zsadányi Oszkár: „Riport a Központi Börtönből: 800 politikai fogoly szabad!“, Igazság, nov. 3. Procés, 63. o. skk. Interjú Gorka Pállal, London + H23M, műszaki egyetemi hallgató.
20. Barnes jelentése, 212. telex, nov. 1., éjfélkor. Kis újság, november 2. Interjú Révészszel, Budapest, 1980. április. A későbbiek során a kommunisták megpróbálták elterjeszteni félrevezető történeteket. Kéthlynek a budapesti új fehér terrorral kapcsolatos kijelentései nyomán. Bjarne Bractoy (a Szocialista Internacionálé titkára) levele Morgan Phillips-hez (1956. november 27.)
21. Volksstimme, nov. 27.
22. Thompson jelentése, 993. telex, Bécs, október 30.
23. Interjú Kiss-sel, Washington, 1974. január.
24. Procés, 140. Nyugatnémet TV-program, 1968. június 17.
25. Interjú Heltaival, 1974. január, és Erdőssel, 1980. április.
26. Procés, 140. o. skk.
27. ENSZ- jelentés, 74. §§, 336 — 340. Kádár *állítólag* ez alkalommal hangsúlyozta Andropovnak, hogy minden magyar teljes egyetértésben van: „A szovjet sajtó ezt magyar ellenforradalomnak nevezi. Önök nagyon jól tudják, hogy nem az, noha azzá válhat —, és ha azzá válik, ez a szovjet tankok hibája lesz.“ Mint magyar kommunistáknak nem lesz más választása, mint csatlakozni a munkásokhoz az utcán. Ez a romantikus változat — Kádár későbbi tetteit figyelembe véve — valószínűtlen.
28. Interjú Vásárhelyivel, 1980. április.: „Donáth és Haraszi azt mondták nekem, hogy Szántó és Lukács ellenezték.“
29. Gordon Gaskill: „Timetable of a failure“, újranyomtatva 1958-ban, Virginia Quarterly Review-ban, in: Best Articles and Stories, 1958. december.
30. Egy november 5-i cikkében Cavallari azt írta, hogy Kádár kiáltott, de az eredeti történetben („Budapest and Vienna, November 2 nd“ in: Corriere delle Sera) Tildy volt az, aki kiáltott.

41. LÁTTA-E VALAKI KÁDÁRT?

1. Barnes jelentése, 213. telex, nov. 2., délelőtt 10 óra. A francia szöveg az olasz dossziében.
2. Nagy nyilatkozatának a szövege: „Magyarország népe! A Magyar Nemzeti Kormány a magyar nemzet és a történelem iránti felelősségét mélységesen átérezve, és kifejezve a magyar nép osztatlan akarátát, kinyilvánítja a Magyar Népköztársaság semlegességét. A magyar nép a függetlenség, az egyenlőség alapján, összhangban az ENSZ alapokmányával igaz barátságban kíván élni szomszédaival, a Szovjetunióval és a világ összes népeivel. A magyar nép óhajtja a konszolidációt és a nemzeti forradalmának eredményeit tovább kívánja fejleszteni, de nem akar csatlakozni egyetlen hatalmi tömbhöz sem. A magyar nép évszázados álma így teljesedett. A múlt és a jelen magyar hőseinek küzdelme a szabadságért és a függetlenségért végül is győzelemre vezetett. A hősi harc lehetővé tette, hogy népünk nemzetközi kapcsolataiban, érdekeinek megfelelően semleges legyen. Azt kérjük szomszédainktól, a közeli és távoli országoktól, hogy tartsák tiszteltben népünknek ezt a megmászhatatlan döntését. Tény, hogy jelenleg a népünk ebben a döntésben olyan egységes, amilyen talán soha nem volt a történelme folyamán. Magyarország dolgozó milliói! Forradalmi elhatározással, áldozatos munkánkkal és a rend, nyugalom megőrzésével ol-

FELKELÉS!

talmazzuk és erősítsük hazánkat: a szabad, független, demokratikus és semleges Magyarországot!“

3. Michael S. Samsonow: „Diplomacy of Force“ (Redwood City, California, 1960). + „A Case Study „Hungary’s Declaration of Neutrality“ (Hoover-könyvtár)

4. Barnes jelentése, 208. telex, 1956. nov. 1., este 8 óra. Véve Washingtonban délután 2 óra után 5 perccel. (Az egész szöveg fordítása — 213. telex — november 2-i, délelőtt 10 órai dátumozással Washingtonba reggel 5 óra 3 perckor érkezett.)

5. Lásd az USA sajtónyilatkozatát az 1956. nov. 2-i Közgyűlésről (Dulles iratai között).

6. Interjú Münnich Ferencnével, Bp., 1980. május.

7. Woroszylski: Nowa Kultura, 1956. dec. 9.

8. Interjú Vásárhelyivel, 1980. május. Oszkó visszautasította az interjút.

9. Kádár rádióbeszéde, 1956. nov. 26.

10. Kádár kongresszusi beszéde, 1957. június 27. Vszvegensz-kaja konferencia Vengerszkó Szocialiszticeszkó Rabócsej Partyji, Moszkva, 1958.

11. Tedeschi, Il Giornale d’Italia, nov. 2. és a szerző interjúja, Róma, 1979. május.

12. Kádár kongresszusi beszéde. id. mű. Kádár sok alkalommal azt állította, hogy a Nagy-rezsimmel november 1-jén „szakította meg a kapcsolatait“. Így nyilatkozott pl. öt nappal később a Népszabadságban. Münnich ugyanezt mondta november 4-én a Szombathelyi Rádióban. November 26-i rádióban Kádár bővebben beszélt: „Megszakítottam vele november 2-án [sic!] a kapcsolataimat, amikor láttam, hogy az ellenforradalomnak nagyobb haszna van Nagy Imre forradalmából, mint a Magyar Népköztársaságnak.“

13. CUOHP, 615, Éliás.

14. Új Magyarország, nov. 3.

15. Interjú Rényivel, 1979. szeptember, Bp.

16. Magyar Honvéd, nov. 2. és Népszava, november 2.

42. TESTVÉRI CSÓKOK

1. Kertész István vallomása, Budapest, 1956. dec. 15. Fehér Könyv, II, 84-88.o.

2. Kis Újság, nov. 3.

3. Bálvány svájci újságíró, idézi: Gosztanyi, id. mű, 326. o. skk.

4. Baloghné vallomása, Procés, 52.o.

5. Király: Life, 1957. február. és a Nyugatnémet TV 1968. június 17-i programja.

6. Interjú Sárközivel, 1974. aug.

7. Igazság, nov. 3.

8. Szabó István vallomása, Procés, 50. o. skk.

9. Procés, 145.o.

10. Cavallari: Corriere della Sera, nov. 5.

11. Procés, 51. o. (Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.)

12. Népakarat, 1957. július 5-6.

13. Interjú Katonával, 1978. május.

14. Interjú Marosánnal, 1978. október.

15. Léderer Lajos: „The Men of Budapest“, in: Observer, London, 1958. június.

16. Kerekes György vallomása, Procés, 70. o. skk.

17. Interjú Heltai Györggyel. Charleston, Dél-Karolina, 1974. január 7. és Király Bélával, 1974. január 22.

18. Hollós: id. mű, 120. o. skk.

19. H31M.

20. Idézve Zalka Miklóstól, in: Minefield, II, Bp. 1962., 227. o. skk.

21. Francois Bondy: „Ungarns Augenblick der Freiheit“, in: „Monat“, IX, 1956/57.

22. Az olasz követség: „A helyzetet meghatározó tényezők a forradalom előtt“, 1956. nov. 2. és „Az események krónikája“, 1956. november 2.

23. Bohlen jelentése, 1041. telex, Moszkva, nov. 2., este 9 óra.

JEGYZETEK

24. Bohlen jelentése, 1044, Moszkva, nov. 2., este 10 óra.
25. Bohlen jelentése, 1044, Moszkva, nov. 2. este 10 óra. Vége Washingtonban délután 4 óra 44 perckor, és 1048. telex, november 3-án, délbén.
26. Daily Mail, 1956. nov. 3.
27. Micsunovics: Napló, 1956. nov. 2.
28. Eisenhower könyvtára, Dulles iratai.
29. A táviratot Dulles írta alá, C.M. Phillips fogalmazta Lodge-nak, Washington, nov. 2., este 6 óra 53 perckor ment el a távirat.
30. Interjú Frank Wilcox-szal, Washington, 1978. május és Winthrop Aldrich-csal, 1972. október 16 (Eisenhower könyvtára).

43. MAJD ÚJRA TALÁLKOZUNK

1. CUOHP, 428, Nyírádi Szabó Imre.
2. Wailes jelentése. 220. telex, nov. 3., délután 1 óra. Vették (washingtoni idő szerint) délután 2 óra 6 perckor.
3. CUOHP, 501.
4. Bohlen jelentése, 1057. telex. Moszkva, nov. 3., este 8 óra.
5. Bohlen jelentése, 1048. telex, Moszkva nov. 3., délbén.
6. Uo. Washingtonba érkezett nov. 4-én hajnali 3 órakor.
7. CUOHP, 430.
8. Uo., 561, Blücher professzor.
9. Uo., 563, Kende.
10. Wailes jelentése, 219. telex, nov. 3., délután 1 órakor. Vették délelőtt 10 óra 5 perckor.
11. Wailes jelentése, nov. 3., délután 4 óra 30 perckor.
12. A tárcák így oszlottak meg: igazságügyminiszter Molnár Erik, kohó- és gépipari miniszter Csergő János, városfejlesztési miniszter Nezvál Ferenc, könnyűipari miniszter Nagy Józsefné, földművelésügyi miniszter Ribánszky Miklós, külkereskedelmi miniszter Bognár József, belkereskedelmi miniszter Tausz János, élelmézésügyi miniszter Nyers Rezső, bányászati miniszter Gyenes Antal, építésügyi miniszter Apró Antal, egészségügyi miniszter Babics Antal.
13. CUOHP, 616, Molnár. Interjú Molnárral (1979. április); Szabó János felszólalása a Biztonsági Tanács ülésén november 3-án este.
14. Heltai levele Gosztornyinak.
15. Interjú Erdőssel, 1980. április.
16. Király, Life.
17. Népszava, nov. 4.
18. Uo. és Szabó János felszólalása a Biztonsági Tanács ülésén aznap este.
19. Wailes jelentése, 224. telex, nov. 3., délután 5 óra, vették délután 2 óra 7 perckor.
20. Interjú Fritz Moldennel, Bécs, 1980. május. Cikk a Die Presse-ben, Bécs, 1956. november 13.
21. Interjú Erdőssel, 1980. április.
22. Interjú Vásárhelyivel, 1978. október és 1979. szeptember. Wailes jelentése, 226. telex este 10 óra, vették Washingtonban este 6 óra 1 perckor. Az MTI-közlemény a sajtókonferenciáról megjelent a Népszabadságban (november 4.)
23. CUOHP, 428.
24. Interjú J.T. újságíróval.
25. CUOHP, 517, „Dr. Hardy“ biokémikus, Pécs.
26. Interjú Bohlennek, 1970. december 17., Eisenhower-könyvtár.
27. Bohlen jelentése, 1057. telex, Moszkva, nov. 3. este 8 óra, vették délután 4 óra 43 perckor.
28. Interjú Bibó professzorral, Bp., 1978. október.
29. Interjú Donátthal, 1980. május.

FELKELÉS!

30. Gosztonyi és Csiba Lajos a Nyugatnémet TV-ben, 1968. jún. 17.
31. Háy: id. mű, 342. o.
32. CUOHP, 441, Gogolák Lajos történész.
33. CUOHP, 500, Aczél; 567, Méray.
34. Kopácsi: Emlékiratok, 212 — 215. o.
35. CUOHP, 561, Blücher professzor, most Nemzetőrsgben parancsnok.
36. Washington Wailesnek, nov. 3. délután 4 óra 30 perc.
37. Larry Laybowne memorandum a Serrel Hillmannek, 1957. március 1. Eisenhower-könyvtár, 56. box. C.D. Jackson-iratok. Harry Cabot dosszié. A „Hungarian Quarterly“ 1961. januári számában Dodd szenátor (Connecticut) éles hangú kritikát gyakorolt, de a következı számban Lodge megint azt válaszolta, hogy „Washingtonból származó utasítások“ alapján cselekedett.
38. Magyar jegyzék Jugoszláviának, 1958. július 23.
39. A jelenetet Maléter mondta el Kopácsinak, egy magánszemély Gosztonyi Péternek és Szabó Zs. hadnagy egy katonatisztnek (CUOHP, 559.). A hivatalos magyar változat késıbb (pl. Procés, 71. o.) az volt, hogy a magyar küldöttség Tökölre hivatalanul érkezett; a szovjet parancsnokság Tökölön nem akarta magát lealacsonyítani azzal, hogy Maléterrel tárgyaljon, és Malétert a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány utasítására vették őrizetbe, mégpedig esküszegésért, árulásért és a demokratikus népi állam elleni támadásért (Procés, 71.o.).

44. MÁSODSZOR IS JÖNNEK

1. Tildy és Donáth vallomása, Procés.; interjú Donáthtal.
2. Szántó vallomása, uo., 154. o. skk. A Jugoszláv Külügyminisztérium 1956. november 23-i nyilatkozata, in: Népakarat, 1956. december 10.
3. CUOHP, 561, Blücher. Szenes Imre: Utolsó napjuk (Budapest, 1957), 839. o.
4. Interjú Király Bélával, 1974. január.
5. Interjú Gelbergerrel, Toronto, 1979. március.
6. Interjú Vásárhelyivel.
7. Interjú Kuruczal, 1978. április.
8. Gosztonyi.
9. CUOHP, 561.
10. Uo. 559, Gaál Ferenc. Gosztonyi: Der ungarische Volksaufstand, 410. o. skk. Gosztonyi az „Aufstände unter dem roten Stern“ című könyvében is idéz egy parancsot, amelyet a Honvédelmi Minisztérium operatív szárnyának és kommunikációs központjának parancsnokai adtak ki az éj folyamán a fegyveres helyőrségnek: „Engedelmeskedjenek a Szovjet Parancsnokság rendelkezéseinek. Ne lőjenek az oroszokra! Tegyék le a fegyvert és engedjék behatolni a laktanyába.“ Zalka Miklós: Aknamező (Budapest, 1962), II. kötet, 308. o.
11. Interjú Donáthtal.
12. MTI üzenet az AP-nek, Neue Kurier, 1956. nov. 4. Különkiadás. Részben: Lazky, id. mű, 230. o. skk.
13. Szabó vallomása, Procés, Tildy késıbb azt vallotta, hogy amikor megtudta az igazságot — vagyis azt, hogy Nagy a barátaival együtt elmenekült a jugoszláv követségre, ez életének egyik legnagyobb megrázkódtatása volt.
14. Háy: id. mű, 339.o.
15. Kopácsi: Emlékiratok, 217. o. skk.
16. Interjú Fazekassal, Bp., 1980. április.
17. CUOHP, 247, Szatmári tizedes.
18. Bibó üzenete a Budapest és Washington közötti telexváltások során el lett temetve. Egy másolata az Eisenhower-Könyvtár Dulles – Herter dossziéjában is (6. box) fennmaradt, azt ténylegesen megmutatták Eisenhowernek. Amíg meg nem mutattam Bibónak, ő nem tudta, hogy egy másolat fennmaradt.
19. Révész: „A béke volt veszélyben“ (Bp., 1957., 53.o.).

JEGYZETEK

20. James McCargar és Katona állítják, hogy Mindszenty már előzőleg megkapta a politikai menedékjogot (*mielőtt* a követség kapujához ért). (Napló: nov. 4.) Rejtélyes módon ennek semmi nyoma az oly messzemenően nyílt táviratokban.
21. UP telexek, nov. 4. (Theodor Kyriak-gyűjteményben. Hoover-Intézet.)
22. Háy: id. mű, 346.o.
23. Interjú Bibóval, Budapest, 1978. okt. 23.
24. Vásárhelyi, Procès, 155. o., 1978. okt. interjú.
25. Interjú Erdőssel, 1980. április.
26. Fehér Könyv, II, 110 — 114. o. A nyomdászok és a Corvin áruház alkalmazottainak vallomásai, Varga Rezső vádlott vallomása.
27. Jónás Pál „Porrat ...“ című cikke, CUOHP, 564. Az ő gárdájához tartozó 27 éves zsidó újságíró szerint: „Dudás sikertelen néptribun volt. Nagy harcot vívott az oroszok ellen és megsebesült. Személyes bátorsággal rendelkezett.“
28. Uo., 408.
29. Interjú Szásszal, 1974. augusztus. és Pálóczi-Horváth György-gyel, in: Der Monat, Berlin, 1957. március. Kádár november 1-je utáni mozgásait hivatalosan még mindig a titok fátyla fedi. Ahogy most Donáth mondja (1980. májusi interjú): „Mi, kommunisták, azt megtanultuk! Ahol illegális kommunista volt, ... nem sokat tudunk, de azt tudjuk!“
30. ENSZ-jelentés, 78. §; Micsunovics naplója, november 3; Kádár december 7-i beszéde, in: Népszabadság, 1959. december 8.
31. Kádár János kongresszusi beszéde. Id. mű.
32. Kádár a Szakszervezetek Kongresszusán, 1957. jan. 29. Hatvanadik születésnapján, 1972 májusában emlékeiről beszélt a pártfunkcionáriusoknak „...Vannak olyan helyzetek, ahol egy embernek olyan valamit kell megtennie, amit csak nagyon kevesen értenek meg. De azt mégis meg kell tenni abban a reményben, hogy később az okokat meg fogják érteni ...“ (Társadalmi Szemle. 6. szám, 1972.)
33. BBC jelentés, 1956. No. 5. 193, 1. és 2. o.
34. Gosztonyi.
35. H42M.

45. MEGCSALATVA, ELRABOLVA, DEPORTÁLVA, FELAKASZTVA

1. Sárkány Tamás, Baudy, id. mű, 48. o. Kopácsi: Emlékiratok, 192. o. skk. Vas Zoltán mondta a szerzőnek: „Szolnokon két kormányt alakítanak. Közülük egyiket Rákosi olyan követői, mint Andics és Berei. Ha tudtam volna, hogy Kádár, és nem Rákosi fogja átvenni a hatalmat, rohamosan menekültem volna a jugoszláv követségre. Én személy szerint Rákosi elől menekültem ...!“ COUOHP, 508. is említi ezt a rivális szolnoki kormányt.
2. Honvéd Újság, Bp., 1957. ápr. 25.
3. Magyar Közlöny, 93, 1956. nov. 12.
4. Gosztonyi: „Zur Geschichte des Ungarischen nationalen Widerstandes in der Anfangsperiode des Kádár-Regimes“, in: Osteurope, No. 10/11, 1968., 805 — 824. o.
5. Wailes jelentése, 232. telex, nov. 5., délelőtt 9 óra.
6. Eisenhower elnök részvételével folytatott konferencia memorandumja, nov. 4. déután 1 óra 30 perc (Eisenhower-könyvtár). Eisenhower levele Bulganyinhoz, november 4. (NARS, 76 400 11 — 456).
7. Wailes jelentése, nov. 5.
8. CUOHP, 226, 24 éves állatorvosi egyetemista. Adolf A. Berle vizsgálta ki a Szabad Európa Rádió elleni kifogásokat és úgy találta, hogy a gyújtó hangú felhívásokat kelet-német adó sugározta, felhasználva a Szabad Európa Rádió szignálját, mint agent provocateur. Továbbá ilyen felhívásokat Habsburg-monarchisták is intéztek, akiknek abban az időben a Madridi Rádió rendelkezésükre állt, valamint egy rádióállomást magyar emigránsok máshol is működtettek. „Azt állították, hogy washingtoni barátainknak“ — a CIA-nak — „semmi közük nem volt a két utóbbihoz, de én ebben nem vagyok holtbiztos“ (Napló, 1956. december 5;

FELKELÉS!

Roosevelt-Könyvtár).

9. Telex: 239, nov. 5., este 9 óra. Vették este 6 óra 30 perckor.

10. Interjú Kuruczcal, London, 1978. április.

11. Wailes jelentése, 244. telex, nov. 6. délután 5, vették délután 7 óra 48 perckor.

12. CUOHP, 478, Végvári Vazul atya, 28 éves. Alátámasztotta részben H314M vallomása.

13. Bohlen, Moszkva, 1098. telex, nov. 6., éjjel 11 óra.

14. Levél Dr. Fábián Bélától Cloyce K. Huston-nak (Szabad Európa Bizottság), 1956. november 6, éjjel 11 óra (C. D. Jackson-iratok). „Szeretném megjegyezni, hogy ez a költségvetés szerény a március 15-i vagy augusztus 20-i ünnepségek költségeihez képest, amik általában 5 000 dollárt képeznek.“

15. Az 1955. május 14-én megkötött Varsói Szerződés idegen csapatok állomásozását csak az illető állam kérésére és a „kölcsonös védelem“ érdekében engedi meg egy idegen állam fegyveres támadása ellen. Az agresszió szovjet definícióját 1953-ban terjesztették az ENSZ elé (lásd: A/2638. dokumentumot): agresszor az olyan állam, amely egy másik állam területére fegyveres erőket küld, annak kormánya beleegyezése nélkül. Actes dela conférence diplomatique de Genève de 1949, Bern (1949); és: „Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949“ (Bern, 1949). A szovjet delegátus 1949. május 16-án kijelentette: „A civilek, akik fegyvert fognak hazájuk szabadsága védelmében, ugyanolyan védelemre jogosultak, mint a fegyveres erők tagjai.“ (U.o, 2. A kötet, 426. o.)

16. A Nemzetközi Jogászbizottság állásfoglalása a szovjet agresszió ügyében, Hága, 1956. nov. 16. „Hungary and the Soviet Definition of Agression“ Valamint: „The Hungarian Situation in the Geneva Convention“, 1956. december 7.

17. Kurucz.; és CUOHP, 247, Szatmári, aki azt állította, hogy ezen a módon a tömeges tankretorzió hatékonyan bizonyult a lázadók ellen.

18. Bohlen jelentése, Moszkva, 1170, 1184, 1185, 1188, 1213. telexek, 1956 nov. 12 — 15.

19. CUOHP, 508.

20. Interjú Vásárhelyivel, 1980. április.

21. Katona: Napló.

22. CUOHP, 558, a hajóosztág feje, 29 éves, Dunapentele, Dunai Vasművek.

23. Daily Herald, dec. 12.

24. H53M.

25. Wailes jelentése, 252. telex. nov. 8., délután 5 óra.

26. 253. telex és Wailes jelentése, 322. telex. nov. 19., délután 6 óra. December 2-án egy Washingtonból jött technikai biztonsági csoport úgy találta, hogy a titkosrendőrség egy mikrofont helyezett el Mindszenty helyiségének kéményébe.

27. Népszabadság, 1958. január 18.

28. Hoover Wailes-nek, nov. 11., 278. tel.

29. Eisenhower: Napló, november 12, Hoover Wailes-nek, 241. telex, 1956. november 16.

30. Wailes jelentése, nov. 11., Budapest.

31. Bohlen jelentése, Moszkva, nov. 11.

32. A Jugoszláv Külügyminisztérium bejelentése, 1956. nov. 23., in: Népakarat, 1956. november 10.

33. Interjú Vásárhelyivel, Bp., 1978. okt. 21.

34. Interjú Halda Alízzal, Bp., 1980. április, Molnár professzorral, Genf, 1979. április, CUOHP, 563, Kende.

35. Pozsár István, Ádám György, Bohó Róbert vallomása, Procés, 160.

36. Tito pulai beszéde, New York Times, 1956. nov. 16. és Népszabadság, 1956. november 25, ami mutatja Tito következetlenségét, aki a szovjet beavatkozást elkerülhetetlennek tartja, ugyanakkor a szovjet csapatok által a magyar rezsimnek nyújtott támogatást „tévedésnek“.

37. Szabad Európa Rádió, 1956. nov. 11.

38. A proletárhatalom megszilárdításáért, Bp., 1957. Idézi Gosztynyi P.; Népszabadság,

JEGYZETEK

1956. november 14 — 15.
39. CUOHP, 429.
40. Nagybudapesti Központi Munkástanács, CUOHP, 439, Vajda Ödön, 54 éves, és Töke.
41. Népszabadság, nov. 15. tartalmaz egy beszámolót a gyűlésről.
42. Töke, Lasky: id. mű, 264. o. (Reuter-jelentés)
43. Dr. Mladen Ivekovic világhosszú tette ezt az ENSZ Közgyűlésén, New York Times, 1956. dec. 5.
44. Dalibor Szoldatics interjúja, Vjesnik, Zágráb, 1977. nov. 28.
45. Milan Georgievics ezt közölte Molnár Miklóssal néhány perccel később az Írószövetség éttermében.
46. Interjú Vásárhelyivel, 1980. április.
47. Ezek az üzenetváltások az 1958. június 24-i jugoszláv jegyzékre hivatkoznak; a Nagy kivégzése elleni tiltakozással szövegre vonatkozóan lásd: East Europe, 1958. aug. 55. o. skk. és Mészáros János: „The Kádár Regime charges Jugoszlavia with ‘Conspiracy’ and ‘Interference’ in Hungary’s domestic Affairs”, in: Journal of Central European Affairs, 18. kötet, 1958/1959, 318 — 323. o.
48. Az ő halála után a Kádár-rezsim által hivatalossá tett verzió az adott körülmények között valószínűtlenné tűnik. E változat szerint ő november 8. körül barátjának, Kocsis Lászlónak az egykori miniszternek, Antall Józsefnek a lakásáról, ujjongva: „Pontosan az történt, aminek történnie kellett. Úgy gondolom, hogy Kádár János ... úgy cselekedett, ahogy egy tisztességes magyar kommunista cselekednie kellett.” Kovács visszatért Pécsre és leköszönt a Kisgazdapárt vezetéséről. 1958-ban az új Hazafias Népfront képviselője lett — lefényképezték Kádárral és Dobival együtt egy parlamenti ülés szünetében. De 1959-ben egészségi állapota rosszabbodott. 43 külföldi újságíró kért a Külügyminisztériumtól látogatási engedélyt. A kérést nem teljesítették; néhány újságíró elment a pécsi klinikára, de ott Angyal János professzor („a beteg kérésére”) nem járult hozzá, hogy lássák Kovácsot. 1959. június 14-én a Párt újságja közzétette, hogy Kovács Bélának Piroska lánya tagadta a hamis híreszteléseket édesapja egészségi állapotáról. Kovács Béla 1 héttel később meghalt. „Élete tele volt küzdelemmel és nehézséggel, de örömmel is bővelkedett” (Kocsis László, in: Új Magyarország, Budapest, 1959. augusztus).
49. Arthur Radford a Honvédelmi Minisztérium államtitkárságának, 1956. dec. 3. (JCS 2066/23), NARS dokumentum csoport 218. CCSO82 dosszié; az USA F stáb fejének memorandumuma ICS-hez, 1956. november 30.
50. Bohlen jelentése, 1426. telex, Moszkva, 1956. dec. 11.
51. Bohlen jelentése, 1446 és 1462. telex, Moszkva, dec. 13. és 15.
52. Wailles jelentése, 255. telex, nov. 9. délután 3 óra 20 perc, és 294. telex, november 15.
53. Népakarát, dec. 16.
54. Interjú Halda Alízzal, Bp., 1980. április.
55. New York Times, 1956. dec. 4., 8. és 1957. jan. 6.
56. H43M, Gál, vasmunkás, 43 éves.
57. New York Times, 1956. dec. 4., 16., 17. és 1957. jan. 8.
58. Budapesti Rádió, 1956. dec. 12.; CUOHP, 439, Vajda.
59. Népszabadság, dec. 12.

EPILÓGUS: VISSZA A HALÁLBÓL

1. Magyar Közlöny, 1956. dec. 13., 1957. jan. 8., márc. 19., jún. 15. Népszabadság, 1957. július 21. Dr. Varga László, kézirat: „A Kádár-rezsim legfőbb rendszabályai november 4. óta megsértik az emberi jogokat.” (Hoover-könyvtár)
2. CUOHP, 430, Bálint.
3. Király, Life, Kopácsi: Emlékiratok, 215. o.
4. A halottak 84%-a férfi volt és 20%-a 20 évesnél fiatalabb. Központi Statisztikai Hivatal: „Fontosabb adatok az 1956. október-novemberi időszakról.” Budapest, 1957. január 15. Bu-

FELKELÉS!

dapesti Rádió; Esti Hírlap, 1956. december 28., és Népszabadság, 1956. december 30. Az utóbbi főszerkesztője úgy emlékezik, hogy „Mind a 3 000 halott” listáját 2 nyomtatott oldalra kalkulálta.

5. A számadatokat egy megbízható dokumentumból egy hivatalos budapesti történész közölte a szerzővel. A felkelők halálozásának hónaponkénti megoszlása Budapesten: október: 757, november: 926, december: 36, január: 6. nem meghatározott hónapban: 220. A dokumentum december 31-i számadata a sebesültekre vonatkozóan jól megegyezik a kormány december 1-i megállapításával: a kórházak 12 961 sebesültet tartottak nyilván, de ezek a számok nem tartalmazzák az összes sebesülteket, mert a felkelők időnként inkább magánorvosokkal kezeltették sebesüléseiket. A sebesültek egynegyede 18 éven aluli és háromnegyede 30 éven aluli volt.

6. Interjú Vásárhelyivel, 1980. április; New York Times, 1957. május 26, június 3.; Háy: id. mű, 367. o.

7. Népszabadság, 1957. július. 5.

8. Háy Gyula: id. mű, 364. o. skk. Fehér Könyv, II, 44. o. és a New York Times sürgőnyei.

9. Népszabadság és MTI bejelentés, 1957. dec. 11. és 12.

10. Interjú Fazekassal, 1980. április, Budapest.

11. Kádár a tagadását megismételte a Külügyminisztérium szóvivőjén keresztül 1957. február 27-én, és a külföldi sajtó képviselői előtt 1957 áprilisában.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Abel, Elie, 463
 Abony, 524
 Ács, Lajos, 201, 359
 Aczél, Tamás, 141, 143, 157, 158, 160, 161, 164, 201, 204, 383
 a Nagy-csoportban, 162
 ellenállás a kormánnyal szemben, 162, 178, 179, 180
 írói megélhetése elvesztése, 180
 az október 23-i tüntetés, 250, 257
 a forradalom folyamán, 278, 325, 399, 400, 428
 vádolja Mindszentyt, 552
 Ady, Endre, 164
 Ákos, Károly, 200
 Dr. Alapi, Gyula, 78, 80, 138
 Aldrich, Winthrop W., 537
 Állatfarm /Orwell/, 60, 149, 289
 Almássy, Pál, 94
 Amerika Hangja, 171, 352, 511, 523, 584
 A leninizmus problémái /Sztálin/, 42
 A mezőgazdaság problémái /Nagy Imre/, 131
 Andics, Erzsébet /professzor/, 16, 82, 83, 99, 126, 158, 186, 575
 Andropov, Juri V. /budapesti szovjet követ/, 373, 398, 475, 522, 524, 533
 az oroszok felkelésben vállalt szerepének kritikája, 374
 tudatlanságára hivatkozik az újabb csapatok érkezésével kapcsolatban, 499
 mentegeti azok bejövetelét, 504
 Nagy Semlegességi Nyilatkozata, 507
 tárgyalásokat ígér, 542
 Angyal földi szegénynegyed, 146, 147, 151, 346, 381
 kórház, 119, 340
 Angyal, István, 311, 387, 576, 597
 Ángyán, János /professzor/, 638
 Annabring, Matthias, 603
 Antal, József, 638
 Apró, Antal, 313, 335, 512, 540
 mint miniszterelnök-helyettes, 212, 219, 396, 457
 a Szükségbizottságban, 409, 410
 menekülés Moszkvába, 528, 533
 a Kádár-kormányban, 570
 Associated Press, 331, 391, 559, 560
 Asztalos, János ezredes, 414, 450, 454, 455, 459
 Aucleres, Dominique, 623
 ÁVH /Államvédelmi Hatóság/, 50, 59, 277, 328, 332, 397, 473, 489, 498, 502
 kínzási módszerek, 59,70
 vizsgálati börtön, 68, 69, 70
 Brankov kihallgatása, 74, 75, 76, 77
 a kínvallatásra szolgáló villák, 75
 a börtönök átvétele, 95, 396
 örök Recsken, 95, 96
 elveszti függetlenségét, 137
 hírszerzési technikák, 169, 170
 dezinformációs technikák, 176
 és a Petőfi- kör, 186
 megszüntetésének megővődölése, 196
 Péterfalvy püspök, 202
 bizonytalanság, 204, 205
 készültségben, 215
 a zavargás jelzése, 218
 a kulcsépületek megerősítése, 242, 246
 a Rádió épületének védelmében, 234, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 282, 283, 285, 286, 287, 301
 a felkelők bosszúja, 337, 434, 435, 480, 525
 a győri és magyaróvári akció, 354, 355, 356, 357
 Nagy felosztatási tervei, 359, 397, 408
 helyi lefegyverezés, 363
 menedék a Rendőrfőkapitányságon, 399
 felosztatása, 433,435, 437
 a Pártközpont védelme, 446, 447, 449, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 459, 460, 461
 „kollektív bűn“, 491
 védőőrizetben, 548
 utóda, 586
 ÁVO /Államvédelmi Osztály/, 42, 58
 Az ember tragédiája /Madách Imre/, 178
 Babics, Antal, professzor, 265
 Bács-Kiskun, 64, 466
 Badacsony, 219
 Bain, Leslie, 573
 Bakondi alezredes, 501
 Bakos, Pál, 66

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Balassagyarmat, 361
 Balázs, Kornél, 170
 Báli, Sándor, 593, 594
 Bálinka, 409
 Bálint, György, 77
 Bálint, József, 540
 Balogh, Józsefné, 453, 454, 527
 Bán, Antal, 47
 Bánkúti, Géza, 626
 Barber, Noel, 206, 207, 389, 390, 391, 406, 419, 420, 442, 539
 Bárdi, János, 111
 Barnes, Spencer /amerikai ügyvivő/, 212, 233, 330, 352, 357, 377, 395, 430, 465, 477, 478, 480, 488, 498, 499, 510, 527
 jelzések Washington számára a válságról, 233, 284
 Nagy helyzetéről, 284, 338
 és a követséghez közeli tömeggyilkosságról, 344
 nyilatkozatot javasol a felkelők kérésére, 344
 a felkelő-szervezet terjedelméről, 359
 azt hiszi, hogy Amerikának cselekednie kell, 377, 378
 a „teljesen abnormális“ helyzetről, 412
 jelentések új szovjet csapatok érkezéséről, 412, 426
 az antiszemita pogromról, 434, 481
 döntést sürget a felkelők megsegítéséről, 413
 zavarban van a forradalom látszólagos győzelmével kapcsolatban, 464
 jelzést ad a második orosz beavatkozásról, 499
 Bartha, Albert ezredes, 57
 Bartók, Béla, 178
 Bartos, 398
 Bastomov, György, 117
 Bata, István altábornagy, 57, 201, 285, 287, 369, 534
 és az október 23-i tüntetés, 240
 rendelkezések /minden ellenforradalmi elem likvidálása/, 323, 341,
 elmozdítva a honvédelmi miniszterségtől, 397
 elszállítva Oroszországba, 409
 Batov, Pavel tábornok
 a magyarországi szovjet csapatok parancsnokaként, 371, 372, 373, 374, 431
 Beér, János professzor, 327, 335
 Befejezetlen mondat /Déry Tibor műve/, 142
 Dr. Bagovics, Vljajko, 213
 Béke és Szabadság, 184, 185, 191
 Békéscsaba, 285, 544
 Beleznay, István ezredes, 56
 Belgrád, 219, 221, 225, 226, 227
 „Bell ezredes“, 437, 479
 Beloianis Művek, 593, 594
 Bem, József tábornok, 222, 237
 Bem kaszánya, 286, 403, 419
 Bem-szobor, 222, 235, 238, 240, 245, 287
 Ben, Gurion, David, 220
 Benjámin, László, 151, 157, 273, 301
 A Nagy-csoportban, 161, 179
 Benke, Valéria, 275, 324, 325
 A Rádió ostromlott épületében, 252, 253, 254, 257, 258, 263, 272, 283
 és Gerő rádióbeszéde, 261, 262
 kéresek az erősítésért, 272, 294, 297
 menekülések, 298
 Benkő, Zoltán, 383, 439
 Beregsurány, 468, 544
 Berczelli, Tibor vezérőrnagy, 57
 Berei, Andor, 16, 82, 83, 575
 Berija, Lavrentyij, 76, 127, 132, 133, 136
 Bernátkúti munkatábor, 501
 Bessenyei, Ferenc, 238
 Betlen, Oszkár, 246
 Bibó, István professzor, 138, 196, 555, 574
 az új Petőfi Pártban, 500
 Nagy új kormányában, 543
 írásbeli kérelem Eisenhowerhez, 550
 átveszi az ügyek intézését Nagy távozása után, 561, 562, 563, 564, 573
 sürgeti a háború kockázatának vállalását, 563
 elutasítja, hogy elhagyja a Parlamentet, 566, 567
 nyilatkozatok, 567, 568
 sajtókonferencia összehívása, 567, 568, 569
 letartóztatása és bebörtönzése, 574
 Bigart, Homer, 388, 405, 406, 463
 Bjelkin, Theodor altábornagy, 58, 76, 236
 Blücher, József professzor, 220, 417, 426, 556
 Blücher, László professzor, 260, 265, 266, 286
 Blyth, Jeffrey, 390, 442, 464, 484, 489, 502, 531, 539
 Boarov, Zsivkov, 74
 Bodonyi /ügyvéd/, 99
 Bognár, József, 396, 397, 425, 470, 473, 573
 Bohlen, Charles, 346, 420, 432, 433, 448, 449, 531, 539, 548, 549
 Bohó, Róbert professzor, 585

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Boldizsár, Iván, 157, 201, 202
 mint a Hétféi Hírek főszerkesztője, 201, 202, 501
 és a forradalom, 260, 280, 290, 422, 507, 508, 545
- Bolick, Jerry, 566
- Boncour, Jean-Paul, 28, 392
- Bondor százados, 197, 198, 199
- Bondorné, 32–35, 197, 198, 209
- Bondy, François, 530
- Bordás, András, 368
- Borsod megye, 398, 466
- Boulwood, George, 391
- Bourgin, Simon, 190, 208
- Bradics, György ezredes, 362, 363
- Brankov, Lazarus, 404
 kirakatpere, 78–80
 bebörtönzése, 74, 75, 76, 77
 kiengedése, 214, 215
- Brook-Shepherd, Gordon, 396
- Brezsnyev, Leonid, 371
- Bruegl, Gordon, 566
- Buchanan, Wiley T., 343
- Buda, 223, 251, 313, 328, 375, 379, 390, 406, 412, 413, 419, 571
 négy fő felkelő csoportja, 311, 402
 Dudás vállalja a parancsnokságot Budán, 402
- Budakeszi, 286, 429
- Budaörsi repülőtér, 428
- Budapest, különféle helyeken
 Akadémia utca /a Központi Bizottság székháza/, 59, 185, 207, 232, 241, 242, 272, 273, 274, 276, 278, 279, 285, 287, 289, 292, 307, 313, 314, 315, 324, 327, 328, 331, 333, 334, 369, 393, 394, 398, 409, 422, 423, 430, 461, 488, 495
 ostroma, 335
 a Nemzetőrség ellenőrzése alatt, 472
- Bródy Sándor utca, 252, 253, 277, 284, 290, 292,
 a fegyverek párbaja, 263, 266, 267, 270, 272, 282, 283, 285
- Műszaki Egyetem, 220, 223, 224, 225, 226, 228, 232, 235, 238, 239, 466, 497, 556,
 Amerikai Követség, 169, 233, 292, 329, 330, 331, 332, 336, 337, 338, 349, 352, 358, 359, 370, 379, 395, 477, 498, 553, 554, 563, 565, 571, 576
 menedék Mindszentynek, 566
- Brit Követség, 169, 348, 420, 576
- Központi Börtön, 72, 78, 80, 314, 501, 502
- Moricz Zsigmond körtér, 401, 540, 571
- Corvin köz, 312, 313, 315, 319, 320, 340, 342, 347, 395, 396, 401, 406, 423, 456, 458, 471, 480, 502, 514, 551, 571, 572, 597
- Olasz Követség, 374, 392
- Osztárak Követség, 349
- Moszkva tér, 379, 402, 403, 406, 571
- Baross tér, 401, 436, 456
- Nemzeti Múzeum, 234, 282, 285, 314, 324
 a Parlament épülete, 241, 251, 255, 256, 257, 273, 334, 422, 423, 429, 430, 443, 451, 466, 478
 ostroma, 246, 247, 248, 249, 255
 a megrémült tisztviselők gyülekezése benne, 526
 szovjet csapatok elfoglalják, 566
 Parlament előtti tér, 306, 330, 331, 332, 350
 a teret elfoglalják a tüntetők, 330, 331
 a tömeggyilkosság, 332, 333, 334, 341, 348, 389, 402
 a műegyetemi hallgatók október 19-i találkozója, 215
 a műegyetemi hallgatók gyűlése, ami a 14 pontot és a tüntetést eredményezi, 220, 223
 a menet elindulása, 235
 a Rádió épülete, 139, 184, 234, 248, 249, 252, 260, 272, 282, 287, 290, 297, 320, 323, 419,
 ÁVH-beavatkozás, 252, 254, 255–258, 260, 262–268, 270, 271, 272, 273, 282, 283, 285–287,
 a Rádió ostroma, 254, 255, 257, 258, 260–267, 270–272
 a Rádió elfoglalása a felkelők által, 282, 286, 287, 297, 298,
 a szovjet csapatok elfoglalják, 323
 Köztársaság tér /a budapesti pártközpont/, 241, 313, 314, 393, 401, 435, 436
 előkészületek a védelemre, 242, 313, 414, 435, 436
 A párház védelme, 446, 447, 449, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 459, 460, 461
 Sztálin-szobor, 120, 242, 244, 248, 270, 280, 304
 eltávolítása, 267, 269, 399
 Széna tér, 311, 379, 384, 401, 402, 403, 406, 480, 571, 573
 Tudományegyetem, 222, 223, 229
 döntés a tüntetés megszervezésére, 222, 229
 Jugoszláv Követség
 a Nagy-csoportnak adott menedék ben-

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- ne, 556, 568, 570, 585, 589
- Bulganyin, Nyikolaj marsall, 432, 448, 531, 533, 548, 570, 577
- Burchett, Wilfred, 78
- Burns, Michael, 78
- Buttkovszky, Emánuel, 312
- Callas, Maria, 342
- Camus, Albert, 200
- Cavellari, Alberto, 464, 486, 507, 522, 532, 539
- Cavendish, Anthony, 391
- Cegléd, 296, 302, 318
az orosz csapatok átpártolása, 377
- Chapin, Selden, 62
- Dr. Cristensen, William N., 321
- Churchill, Winston, 537
- Jaltában, 36
- CIA/Central Intelligences Agency/, 156, 170, 171, 173, 181, 183, 184, 196, 197, 219, 316, 343, 345, 377, 391, 436, 566
felkelések szitása a szovjet csatlós országokban, 170, 171, 172,
jelentés Kádárról, 197
előre látja a felkelést, 199
- Clark, Richard, 78, 332
- Corradi, Egisto, 499
- Corriere della Sera, 464, 556
- Coty, René, 29
- Cowley, Noel alezredes, 279, 424, 565
- Csákánykő, 95
- Csap, 497, 548, 587
- Csaroda, 466
- Csepel-sziget, 64, 226, 423, 547, 553
a csepeli munkások elégedetlensége, 111, 112, 219
és lázadása, 282, 291, 303, 313, 320, 367, 368
elesik a felkelők előtt, 367
a Központi Munkástanács, 466, 540
orosz támadás ellene, 556, 573, 583
- Csörgő, János, 526, 542
- Csertán, Márton tiszteletes, 130
- Csiba, Lajos százados, 87, 246, 304, 340, 341, 342, 530, 550, 551
- Csikész Józsefné, 450
- Csiky Szász, 327
- Csikor professzor 362, 549
- Csillag, 200, 203, 204
- Csodálatos mandarin /Bartók műve/, 178
- Csomor, 497
- Csürke, László százados, 364
- Cyrankiewicz, Joseph, 431
- Dr. Czakó, Kálmán, 137, 157
- Czérna, Zoltán, 526, 579
- Czettner, Sándor, 183, 542
- Daily Express, 259, 389, 391, 419, 420, 530
- Daily Mail, 206, 207, 390, 406, 420, 442, 464, 486, 489, 531, 539
- Daily Mirror, 442, 531
- Daily Telegraph, 396
- Dajan, Mosé, 220
- Dallam, Welwyn ezredes, 515, 553
- Dallos, Ferenc, 216
- David, Dennis csapatkapitány, 547
- Davis, Lawrence, 207, 208, 259, 391, 532
- Debrecen, 145, 156, 157, 305, 317, 362, 427, 497, 498, 499, 504, 524, 544
a háború utáni ideiglenes kormány
székhelye, 31, 41, 239
az első helyi Munkástanács, 317
a Forradalmi Bizottság átveszi a hatalmat, 324, 362
szovjet megszállás, 587
- Décsi, János hadnagy, 285
- Décsy, Gyula ÁVH-ezredes, 99
- Delmer, Sefton, 238, 259, 389, 391, 406, 419, 420, 424, 525, 530, 539
- Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ), 49, 108, 109, 185, 218, 220–223, 226, 303, 313, 454
a szegedi egyetemisták a kilépés mellett
döntenek, 215, 218, 221
- Demokratikus Magyar Függetlenségi Mozgalom, 585
- Demokrata Néppárt, 500
- Déri, Sári, 104
- Déry, Tibor, 142, 160, 178, 201, 488
a Nagy-csoportban, 162
ellenállása a kormánnyal szemben, 178, 179, 188, 189
kizárása a Pártból, 190
az október 23-i tüntetésben a szerepe, 247, 249
szerepe a felkelésben, 287
büntudata, 290, 291
bebörtönzése, 598
- Dr. Devereux, George, 69, 70, 104, 105, 321, 322, 354, 416
- Dikics, Osman, 534
- Dilinkó, Gábor, 315
- Diósgyőr, 126
- DISZ /Demokratikus Ifjúsági Szövetség/, 49, 108, 109, 185, 218, 220, 221, 223, 226, 303, 313, 454
a szegedi egyetemisták kilépési határozata, 215, 218, 221

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Sir Dixon, Person, 462, 511, 549, 552
- Dobi, István
 összejátszása a kommunistákkal, 46, 526
 mint kiscgazda-vezető és az Elnöki Tanács
 elnöke, 46, 213, 241, 397
 szerepe a forradalomban, 292, 396
 megerősíti Nagy kinevezését, 296
 kizárva az újjászületett Kiscgazda Pártból,
 425
 megadva magát a fegyveres erőknek, 565,
 573
 felesketi a Kádár-kormányt, 579
- Dögei, 570
- Dombóvár, 583
- Donáth, Ferenc, 151, 192, 215, 359, 550
 bebörtönzése, 94
 a Nagy csoportban, 163, 223, 229
 a Petőfi-körben, 185
 a forradalomban, 328, 329, 334, 335, 365,
 401, 469
 az új Magyar Szocialista Munkáspártban,
 469, 518
 az orosz invázió alatt, 504, 557, 558, 559
 a Jugoszláv Követségén, 568, 585
- Doolittle, James tábornok, 173
- Dorog, 369
- DPA, 568
- Dudás, József, 311, 403, 439, 442, 451, 480,
 494, 495, 497, 499, 548
 jelleme és korábbi pályafutása, 383, 384,
 385
 jelentkezése a felkelés háttéréből való írá-
 nyítására, 384, 385
 Nemzeti Forradalmi Bizottságot alakít,
 384, 385, 439, 440
 vállalja Budán a parancsnokságot, 402
 elfoglalja a Szabad Nép székházát, 438
 létrehozza a Magyar Függetlenséget, 311,
 438, 440
 Nagy Imrével való találkozása, 441, 442,
 469, 470, 473
 követelése, 470, 471, 473
 hajlandó elismerni Szigethy rivális kormá-
 nyát, 499
 azt állítja, hogy győztek, 517
 fegyveres erőt küld a Külügyminisztérium
 épületéhez, 529
 ideiglenes őrizetbe vétele, 529
 szerepe az orosz invázió alatt, 569, 571
 elrablása és kivégzése, 586, 594, 598
- Dulles, Allen W., 442, 535
 mint CIA-igazgató, 171, 378, 485
 meg van győződve a lengyel és magyar
 antikommunista trendről, 199
 a felkeléssel kapcsolatos szerepe, 316, 345
 a Közép-Kelet iránti érdeklődése, 430,
 431, 442
- Dulles, John Foster, 378, 421, 527
 a „felszabadítási” politika, 172, 174
 a felkelés iránti érdeklődése, 175, 316,
 329, 343, 344, 345, 379, 380, 410, 411, 420,
 463, 484
 ENSZ-akciót ajánl, 343, 386
 vonakodás az akciótól, 380, 385, 420
 Izrael háborús tervei, 387, 430, 442
 a szuezi válság, 420, 462, 463, 482, 483,
 484, 511, 534, 535
 halogatási taktika Magyarországgal kap-
 csolatban, 411, 534, 536, 552
 betegsége, 537, 539
- Dunapentele /később Sztálinváros/, 121, 501,
 582, 597
- Dzserzsinszkij, Félix, 99, 227
- Echo, 407
- Eden, Anthony /később Earl, of Avon/
 és a szuezi krízis, 343, 462
- Eger, 182, 310, 361
- Egri, György, 439
- Egyesült Nemzetek Szövetsége /ENSZ/, 385,
 411, 462, 466, 538, 551
 A Dulles által ajánlott akció, 343, 344, 346
 Nagy az ENSZ-hez fordul, 506, 508
 halogatási taktika, 411, 534, 536
 Bibó az ENSZ-hez fordul,
 Közgyűlés, 511, 536, 553, 560, 563
 Biztonsági Tanács, 410, 412, 439, 535, 536,
 537, 549, 552, 553, 560
- Eisenberg, Joe, 388
- Eisenhower, Dwight D., 11, 342, 479, 534
 „felszabadítási” politika, 172, 174,
 a felkelés iránti érdeklődése, 175, 316, 343,
 344, 345, 385, 420
 és a szuezi kérdés, 343, 387, 420, 442, 462,
 463, 482, 484
 kijelenti, hogy nincs stratégiai érdeklődése
 a csatlós nemzetek iránt, 379, 380, 385,
 386, 420, 421, 479, 483
 átveszi a külügyeket Dulles megbetegedése
 után, 537, 539
 Bibó hozzá intézett írásos kérelme, 563
 Az orosz invázió okozta „kimondhatatlan
 sokk”, 577
 újra megválasztása, 580
- Ekrem, Kemál, 403, 419

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Elektromos Művek, 303
 Éliás, István, 337, 395, 396, 415
 Élünk, 598
 Engels, Friedrich, 155
 Entezam, 536
 Epoca, 517
 Erdei, Ferenc, 138, 425, 426, 430, 500, 524, 573, 584
 az október 23-i tüntetés, 247, 249, 255
 mint miniszterelnök-helyettes, 396, 407, 425
 Nagy Imre belső kabinetjében, 457, 458, 470, 473
 katonai tárgyalások az oroszokkal, 524, 542, 551
 elfogása, 561, 584
 Erdei, Joci, 426, 564, 573
 Erdei, Sándor, 162, 229, 273, 417
 Erdős, Erzs, 543
 Erdős, L., 78
 Erdős, Péter, 248, 324, 325, 326, 399, 422
 Rákosi ellen fordul, 180
 letartóztatása, 180
 kiszabadulása, 184
 mint rádiós újságíró, 184
 a Rádió ostromlott épületében, 252, 253, 254, 255, 258, 263, 283, 297
 az egyetemista küldöttség, 254, 255
 elhagyja az épületet, 298
 a felkelés utolsó napja, 543, 545
 menedéket keres a jugoszláv katonai attasénál, 568
 bebörtönzése, 599
 Erős, Imre, 98
 Esti Budapest, 247, 439
 Észak-Magyarország, 317
 Esztergom, 268, 284
 Ete, 596
 1984 (Orwell), 149, 393
 Dr. Fábián, Béla, 580
 Fagyjev, Alexander, 347
 Faludy, György, 143, 200, 439
 Farkas, Ferenc, 500, 524, 550
 Farkas, Mihály, 52, 63, 66, 92, 97, 109, 120, 150, 162, 166
 mint honvédelmi miniszter, 57, 88, 196
 Tito állítólagos terve ellene, 74, 79
 posztstálinista életútja, 126, 127, 156
 kizárása a Pártból, 192
 letartóztatása, 214
 bírósg elé állításának követelése, 214, 215, 224, 597
 halála, 598
 Farkas, Vlagyimir, 92, 97, 214, 597
 Fazekas, György, 86, 87, 178
 a Nagy-csoportban, 163, 185, 209
 az október 23-i tüntetés, 249, 251, 255
 a forradalom folyamán, 272, 277, 278, 306, 387, 399, 473
 kinevezve a rendőrség és a hadsereg közötti összekötőnek, 452
 az orosz invázió folyamán, 562
 a Jugoszláv Követségen, 562, 568
 bebörtönzése, 599
 Fehér, József alezredes, 252, 283
 Fehér, László, őrnagy, 254, 263, 283, 286
 Fehér, Lajos, 163
 Fejér megye, 64, 349
 Fekete, Lajos hadnagy, 497
 Fekete, László, 232, 233, 289, 398
 Fekete, Sándor, 229, 417
 Ferencváros, 381
 Ferihegyi repülőtér, 428, 503, 516, 538
 Fiszko őrnagy, 558
 Fiore, Ilario, 374, 375, 388, 391
 Fischer, József, 541
 Fodor, Pál, 517
 Földes, Gábor, 355, 356
 Földes, László, 307, 387, 436
 Földreform-törvény (1945), 42, 131
 Földvári, Rudolf, 318, 366, 599
 Folly, Gábor, 579
 Foote, Tim, 450
 Forradalmi
 Értelmiségiek Forradalmi Bizottsága, 416, 441, 469, 471
 Néphadsereg Forradalmi Tanácsa, 444, 472, 474, 475, 476
 Forradalmi Karhatalmi Bizottság, 480
 Forradalmi Honvédelmi Bizottság, 471, 475, 499
 Ifjúság Forradalmi Pártja, 515
 Egyetemi Hallgatók Forradalmi Bizottsága, 471, 496, 515, 581
 Forradalmi Ifjúság, 365
 Forradalmi Ifjúság Bizottsága, 471
 Ügyészség Forradalmi Bizottsága, 501
 France, Soir, 464
 „Fancia kislány Budapestén“ /Túry Zsuzsa regénye/, 182
 Franco, Fabrizio, 244, 376, 391, 392, 412, 413, 486, 531, 532
 Freedman, Emanuel, 388, 389, 463
 Freidin, Seymour, 391

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Friedmann, Lizi, 58
 Friss Újság, 111
 Sir Fry, Leslie, 348, 420
 Függetlenség, 70, 311, 438, 440, 471, 472, 473, 487, 497, 499, 517, 529, 569
 Gaál, Ferenc, 304, 305
 Gáli, József, 237, 441, 586, 587, 598
 Ganz Mávag, 521
 Gáspár, Sándor, 424
 Gehlen, Reinhard tábornok, 181, 219
 Genfi konvenciók, 581
 Georgievics, Milan, 167
 Gereben, János, 303
 Gerő, Ernő, 52, 57, 63, 82, 86, 120, 121, 127, 148, 150, 160, 161, 166, 191, 193, 202, 213, 308, 334, 360, 489, 490, 491, 540
 Titó állítólagos terve ellene, 74, 79
 posztisztalinista életútja, 127, 128
 Hruscsov kritikája, 127
 valószínűleg más kerül a posztjára, 183
 Rákosi helyett a Párt főtítkára lesz, 192
 támadja a Nagy-csoportot, 193, 194
 Moszkva cinkosa, 209, 212
 terv egy felkelés kiprovokálására, 214, 256
 jugoszláviai küldetés, visszatérés, 219, 221, 225, 227, 349
 az október 23-i tüntetés, 225, 229, 230, 231, 232, 240, 241, 249
 rádióbeszéde, 244, 255, 261, 262, 268, 287, 318
 szerepe a forradalommal kapcsolatban, 270, 273, 279, 292, 294
 kérelme a szovjet segítségért, 293, 294, 295, 503
 nézeteltérései Nagy Imrével, 296, 307
 megerősítve főtítkárként, 296, 297, 308
 megdorgálva a szovjet küldöttektől, 315, 324
 elbocsájtása, 324, 325, 334, 334, 335, 338, 359
 nézeteltérések a Központi Bizottságban, 334, 335, 359
 elszállítva Magyarországról, 407, 409, 431
 halála, 598
 Gdynia, 216
 Gimes, Miklós, 163, 164, 167, 215, 401, 441, 457, 541
 a Nagy-csoportban, 163, 180, 185, 209, 223, 229,
 a forradalom alatt, 276, 277, 308, 400
 megalapítja a Magyar Szabadságot, 441
 létrehozza a Magyar Demokratikus
 Függetlenségi Mozgalmat, 585
 elfogják az oroszok, 599
 kivégzése, 599, 600
 Giornale d' Italia, 391
 Gleason Tom őrnagy, 292, 300, 324
 Dr. Gogolák, Lajos, 271, 551
 Gömöri, György, 222, 234
 Gomulka, Vladislav, 216, 217, 218, 221, 417, 431, 491
 Gordey, Michel, 464
 Gorka, Pál, 98
 Gosztonyi, Péter hadnagy, 369, 558
 Grebennyik brigád tábornok, 588
 Gróf, Elek, 103
 Dr. Grösz, József érsek, 62, 310
 Gruson, Flóra, 260
 Gruson, Sydney, 260, 388
 Gura, János, 226
 Gyöngyös, 361, 524
 Gyöngyösi, János, 239
 Győr, 194, 214, 228, 320, 355, 361, 363, 398, 407, 409, 430, 493, 499, 504, 531, 545
 a győri ÁVH-akció, 354, 355
 a nyugat-magyarországi felkelés fókusz-pontja, 364, 403
 orosz csapatok barátkozása, 377
 az ellenzéki mag, 404
 a Nemzeti Tanács megalakulása, 404, 466, 500
 Szigethy rivális kormányának székhelye, 466
 az oroszok bevonulása, 538
 Győrszentiván, 404
 Gyümért, 101
 Gyurkó, Lajos tábornok, 428
 Hahn, Otto, 290
 Hajdú, rendőrőrmester, 595
 Hajdú /fényképész/, 306, 477
 Hajdúböszörmény, 215
 Hajdúság, 145
 Halász /a kormány titkára/, 251
 Halda, Alíz, 164
 Hammarskjöld, Dag, 510, 511, 528
 Hanák, Péter professzor, 235, 327, 331, 332, 333, 334, 335
 Hanna, Travers, 527
 Haraszti, Sándor, 93, 143, 151, 195
 a Nagy-csoportban, 161, 163, 223
 ellenállása a kormánnyal szemben, 178, 179
 az október 23-i tüntetéssel kapcsolatban, 229, 249

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- az Értelmiségiek Bizottságában, 417
 a Népszabadság főszerkesztője, 540
 menedéket kap a Jugoszláv Követségen, 568
 Harmatzy-Simon, Béla, 302
 Harriman, Averell, 172
 Hatvan, 361
 Háy, Gyula
 együttműködése a szovjetekkel, 36, 86, 142, 551
 irodalmi munkássága, 143, 210
 kiábrándulása a kommunizmusból, 194
 a Nagy-csoportban, 162
 növekvő tiltakozása, 194, 200
 a győri vita, 214
 az október 23-i tüntetés, 223, 232
 a felkelés folyamán, 306, 310, 551
 elveti Kádár ajánlatát, 488
 az orosz invázió, 561
 az írószövetség nyilatkozata, letartóztatása és bebörtönzése, 564, 565, 566, 581, 598
 Sir Hayter, William, 432
 Hazafias Népfront, 188, 367
 megalakulása, 153
 Nagy terve a felélesztésére, 195, 367
 nemzeti kormánya ezen alapul, 396
 Hazai, Jenő, 360, 472
 Healey, Denis, 84, 91
 dr. Hegedüs, András
 mint miniszterelnök, 165, 182, 373
 belgrádi utazás, 219, 349
 visszaérkezés, 225, 227
 az október 23-i tüntetés, 232, 240, 241, 247
 a felkelés folyamán, 273, 279, 287, 292, 293, 294
 mint miniszterelnök-helyettes, 295, 296, 315, 359, 360, 398
 ellenzi az ÁVH feloszlását, 359
 viták a Központi Bizottságban, 334, 335, 359
 aláírja a szovjet katonai segítség iránti kérést, 399, 489, 513
 elszállítják Magyarországról, 407, 409, 431
 visszatérés, 598
 Hegyeshalom, 389, 530
 Hegyi, László vezérőrnagy, 285
 Heltai, György, 39, 40, 307, 529, 542
 mint külügyminiszter-helyettes, 482, 499, 505
 a Semlegességi Nyilatkozat, 506
 Hétfői Hírek, 201, 203, 215, 217, 218, 383, 422, 501
 Hidas, István, 296
 Hidvégi, Ferenc tábornok, 472
 Dr. Hinkle, Lawrence E. /ifjabb/, 55, 139
 Hollós, Ervin, 450
 Honvéd, 365
 Hoover, Herbert, 537
 Hope, Péter, 207
 Horthy, Miklós tengernagy, 37, 585
 Horváth alezredez, 303
 Horváth, Dénes, 390
 Horváth, Imre, 512, 542
 Horváth, János, 473
 Horváth, Márton
 mint a Szabad Nép főszerkesztője, 162, 164, 188, 214, 227, 229, 335, 360, 401, 418
 Horváth, Richárd, 310
 Horváth, Zoltán, 424
 Dr. Horványi, Pál, 123, 124
 Hruscsov, Nyikita Sz., 12, 126, 127, 128, 136, 165, 166, 167, 191, 208, 432, 549, 599
 támadás a sztálini kultusz ellen, 181, 183
 közvetítés Magyarország és Jugoszlávia között, 209
 a lengyel dac, 216
 a magyar felkelés, 319, 346, 447, 448, 479, 485, 491
 döntés a beavatkozás mellett, 491
 utazás a csatlós fővárosokba, 492, 531, 548
 tanácskozás Titóval Magyarország újra megszállása ügyben, 533, 534, 570
 Hudra, László, 130
 I' Humanité, 431
 Hűvösvölgyi kaszárnya, 403
 Ifjú Gárda (Fagyjev), 347
 Ifjúmunkás Szervezet, 108
 Igazság, 366, 392, 441, 456, 457, 463, 489, 540
 Illy, Gusztáv tábornok, 56, 214, 581, 582
 Illés, Béla „tábornok”, 86, 120
 Illyés, Gyula, 183, 196
 Ilosvay, Ferenc, 383
 Il Tempo, 388
 Inotai hydro-elektromos gyár, 153
 Irodalmi Újság, 141, 145, 178, 218, 235, 276
 táplálja a nép ellenérzését, 199, 200, 205, 210
 Írószövetség, 109, 141, 200, 287, 416, 551, 565
 a falusi nyomorral való kapcsolat okozta sokk, 144
 lojalítás Nagy Imre iránt, 160, 178
 szókimondás, 162,

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- a kormánnyal szembeni ellenállás, 162, 178, 179
a sztálinisták megalázása, 204, 205
az október 23-i tüntetés, 226, 235
küldöttség a pártvezetőséghez, 232
a forradalom, 290, 291, 340, 399, 463
az új kormány megalakulása, 308
a szovjet csapatok visszavonulásának kérése, 366
a szovjet invázió elleni segítségért való folyamodás, 565
zűrzavarban, 581, 588
feloszlátás és a tagok letartóztatása, 598, 599
Izvesztijja, 539,
Jackson, Bill, 484
Jaltai konferencia (1945), 36
Dr. Jankó Péter, 77–80, 93
Jankovich, 287
Jánosi, Ferenc őrnagy, 56, 131, 167, 273, 274, 306, 417, 568
 a Nagy-csoportban, 163
 az október 23-i tüntetéssel kapcsolatban, 229, 251
 bebörtönzése, 589
Jánosi Ferencné (Nagy Erzsébet), lásd: Nagy Erzsébet
Jánossy, Lajos professzor, 194, 195
Janza, Károly altábornagy, 57
 mint honvédelmi miniszter, 397, 401, 428, 447
 aláírja a tűzszüneti rendeletet, 407
 titkos érintkezésben Moszkvával, 472
 elbocsátva, 542
 az orosz invázió, 556, 563
Járay, János, 176
Jen Min Jih Pao, 545
Jobbágy, Károly, 200
dr. Jónás, Pál, 96, 97, 98, 196, 239, 384
 a recski táborban, 96
Jordan, Lew, 389
Báró Jósika, Gábor, 245
Justus, Pál, 47, 77, 78, 99
 állítólagos gyilkossági terv Rákosi ellen, 75
Kádár, Iván professzor, 417
Kádár János, 7, 8, 9, 66, 67, 68, 99, 183, 190, 192, 213, 219, 230, 315, 323, 365, 373, 400, 431, 435, 480, 495, 499, 513, 517, 577, 582, 590, 597, 599, 600
 mint belügyminiszter, 66
 letartóztatása és bebörtönzése, 97
 kiengedése, 151
 vezeti a Rákosival való szembenállást, 197
 pártvezető kíván lenni, 197
 a forradalom, 292, 293
 megszavazza Nagy miniszterelnökségét, 296
 Gerő helyett a Párt vezetője lesz, 335, 338
 vita a Központi Bizottságban, 360
 a Szükségbizottságban, 409, 461
 a koalíciós kormányban, 457, 458, 470
 szabad választásokat ígér, 458
 ellenforradalmi veszélyben, 461
 megalakítja a Magyar Szocialista Munkáspártot, 469, 512, 513, 518
 tárgyal a felkelő csoportokkal, 471
 Nagy tehetetlenségéről, 488
 a Semlegességi Nyilatkozat, 506
 eltűnése, 514, 520, 521, 541
 Oroszországhoz való átpártolás, 514, 522, 533
 Jugoszlávia miniszterelnöknek ajánlja, 534
 szerepel Nagy új kormányának tagjai között, 542
 megalakítja a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt, 555, 570, 571
 újjaszervezi a rendőrséget, 575, 586
 Moszkvának való behódolása, 579
 találkozásai a Központi Munkástanáccsal, 587, 588, 589, 591, 593
 egyre kíméletlenebb rezsim, 593, 595, 596
Kaganovics, Lázár, 150, 166, 216, 448
Kalocsai repülőtér, 428
Kalamár, József, 367, 571
Kállai, Éva, 456
Kállai, Gyula, 94, 308, 365
Kána, Lőrinc vezérőrnagy, 472
Kaposvári repülőtér, 428
Kaptosy, Béla, 170
Kardelj, Edvard, 533
Kardos, László, 223, 229, 335
Kardoss, Tibor, 234
Karinthy, Ferenc, 178, 180
Karsky, Serge, 78
Kató, István professzor 324, 331, 333, 334
Katolikus egyház, 61, 79
Katolikus Papok Békebizottsága, 310
Katona, Géza, 212, 248, 249, 267, 269, 270, 279, 292, 324, 327, 330, 352, 365, 464, 509, 514, 515, 553, 554, 566, 591, 592
 a szovjet csapatok megérkezése, 292, 293, 300
 látja a tömeggyilkosságot a Parlament előtt

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- ti téren, 332, 336
 orosz támadás Budapest ellen, 553, 565, 584
- Kecskemét, 216, 228, 363, 428
- Dr. Kecskeméti, Pál, 108
- Kelemen, Ágnes, 456
- Kelemen, Gyula, 524, 541
- Kende, István, 178
- Kende, Péter, 110, 264, 275, 277, 280, 290, 309, 541
- Képzőművészeti Főiskola, 177, 223
- Keresztúri, Péter, 217
- Kertész, István, 436
- Kéthly, Anna, 47, 417, 478, 496
 bebörtönzése, mint szociáldemokrata vezetőnek, 138, 424
 nem hajlandó tárgyalni a kommunistákkal, 195, 425
 a Szocialista Internacionálé bécsi értekezletén, 425, 481, 503
 figyelmeztet „az ellenforradalom győzelmének” veszélyére, 501, 503
 nem tud visszajönni Magyarországra, 501
 kinevezett államminiszter, 541
 „egyedüli törvényes külföldi képviselő”, 568
- Kiev, 215
- Kilián, György, 340
- Kilián laktanya, 246, 304, 306, 311, 312, 313, 319, 340, 347, 395, 396, 401, 423, 424, 434, 439, 445, 471, 472, 530, 550, 573, 597
 a forradalmárok támadása, 304
 különleges egységet küldenek a védelmére, 341
 helyi fegyverszünet a laktanya körül, 346
 védekezés a szovjet tankok ellen, 369, 370, 395
 újabb orosz támadás a laktanya ellen, 571
 veszteségek, 597
- Király, Béla altábornagy, 214, 417, 429, 430, 469, 480, 487, 522, 543, 544, 553, 556
 korábbi élete, 196
 magas rangú katonatiszt akar lenni, 418
 tervek a Nemzetőrségre és a Forradalmi Bizottságra, 427, 428, 443, 472
 a budapesti erők parancsnoka, 444, 472
 a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány elnöke, 476
 a Nemzetőrség parancsnoka, 447, 529
 rivalizálás Maléterrel, 523, 529
 elrendeli, hogy a tankok térjenek vissza a kaszányákba, 547
- az orosz invázió, 552, 556, 563
 menekülése Ausztriába, 597
- Kisgazda Párt, 36, 56, 497
 az 1945-ös választási siker, 36, 41
 koalíció a kommunistákkal, 43–44
 összeesküvés az oroszok ellen, 44–45, 62, széthúzás a soraikban, 46
 az 1947-es választási vereség, 46
 a kisgazdákat érintő tisztogatás, 94
 Nagy nemzeti kormányában, 396, 397
 újjászülítés, 424, 425, 498, 500
 a koalícióban, 515, 517, 524, 541
- Kiskunhalasi laktanya, 556
- Kiskunlacházai repülőtér, 428
- Kismarosi állami tábor, 173
- Kispest, 540
- Kiss, Gyula alezredes, 252
- Kiss, József, 446
- Kiss, Károly, 97, 219, 409, 457, 478
- Kiss, Lajos,
 Dr. Kiss, Sándor, 111, 195, 425, 504
- Kis Újság, 500, 520
- Kisvárdai, 466, 524
- Von Kleist, Mausi /Jean-Paul Boncour felesége/, 28
- Klement Gottwald gyár, 303
- Kőbánya, 320
- Köböl, József, 197, 308
- Koczak, István, 199
- Kodály, Zoltán, 160, 183, 500
- Kölkes, Ottó, 452
- Kolomea, 215
- Kőműves ezredes, 288, 296, 557
- Komárom, 429
- Komárom megye, 64, 596
- Komló, 582
- Konduktorov, Leó - lásd: Dr. Kós Péter
- Kónya, Lajos, 229
- Kónya, László, 144, 157
- Konyev marsall, 373, 431, 486
- Kopácsi Sándor (rendőrfőnök), 9, 98, 158, 182, 217, 271, 272, 278, 340, 393, 400, 453, 461, 469, 472, 480, 489, 518, 553, 562
 korábbi élete, 98, 99
 figyelmezteti Kádárt, hogy Rákosi a letartóztatását tervezi, 191
 vonzódása a Nagy-típusú kommunizmus-hoz, 209, 227
 közömbös magatartása az október 23-i tüntetéssel kapcsolatban, 230, 232, 233, 245
 ellentétes érzések a forradalommal kapcsolatban, 278, 286, 293

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- örizetbe veszi a fiatal felkelőket, 279
 elengedi őket, 293
 az orosz tank-akció, 298
 a tömeg megtámadja a Rendőrséget, 307, 350, 351
 rokonszenve a „tisztá és demokratikus forradalommal“, 308
 a Parlament előtti téren végbement tömeggyilkosság, 334
 érintkezése a felkelő csoportokkal, 387
 konzultál az ÁVH feloszlásáról, 397, 398
 elrejt újságírókat és ÁVH-sokat, 290, 399
 nem hajlandó parancsot kiadni a rendőrségnek, 415
 egyre nagyobb nyomás nehezedik rá, 415, 441
 egyetemista milícia, 417
 szervezi a Nemzetőrséget és a Forradalmi Bizottságot, 427, 428, 443, 469
 a Köztársasági téri csata, 451
 Kádár újonnan alakított pártjának ideiglenes Politikai Bizottságában, 469
 az új szovjet csapatmozgások, 552, 562
 letartóztatása, 577, 584
 életfogytiglani börtön, 600
 Kopácsi, Judit, 556
 Korda, Mike, 556
 Kornijlova, Theodora (Rákosi Mátyásné), 15
 Korondy, Béla, 75
 Korvin, Ottó, 37
 dr. Kós Péter (Lev Konduktorov), 386, 410, 439, 463, 510, 540
 Kosáry, Domokos professzor, 235, 245, 268, 275, 276, 393
 Kossa, István, 278, 512, 528, 542, 570
 Kossuth, Lajos, 227, 237, 256
 Kossuth Tisztviselőiskola, 57, 268, 286, 288, 296, 303, 460, 557
 Kovács, András, 494, 517
 Kovács, Béla, 195, 384, 403, 409, 480, 495, 503, 514
 elhallgattatása, 44, 45
 nagy új „Nemzeti Kormányában“, 396, 397
 a koalíció Belső Kabinetjében, 457
 a kormányt támogató rádióbeszéd, 518
 az orosz invázió, 561, 566, 567
 menedék az USA-követségben, 572, 573
 távozása onnan, 575
 újabb menedék keres, 591
 Kovács, Dénes, 402
 Kovács, Imre, tábornok,
 mint Király vezérkari főnöke, 447
 Kovács, István, 97, 190, 360, 387, 446, 487, 599
 Kovács, István vezérőrnagy, 527, 530, 544, 552
 terv a Corvin köz megtámadására, 401
 mint vezérkari főnök, 487
 tárgyalás az oroszokkal, 524, 542
 az oroszok iránti bizalmatlansága, 546
 a Nyugathoz fordul, 546
 bebörtönzése, 559
 Kovács, János, 241
 Kovács, László alezredes, 252
 Kovács, László őrnagy, 282
 Kovács, László ügyvéd, 501
 Kővágó ezredes, 403
 Kővágó, József, 94, 425, 468, 524
 Kovacic professzor, 239
 Központi Munkástanács,
 eredménytelen megalakítási kísérlet, 587, 588
 Kuczka, Péter, 144, 162
 Kun, Béla, 37, 221, 349
 Kunmadarasi repülőtér, 428
 Kurucz, Béla, 268, 288, 557, 578
 Kuttyikov kapitány, 436
 Lakatos, Péter, 460, 461
 Lakihegy, 296
 Lámpagyár, 281
 LAMPART Fegyvergyár, 314
 Láng Gépgyár, 303, 521
 Lányi, Ildikó, 233, 256
 Larsenko tábornok, 372, 374
 Léderer, Lajos, 528, 546, 562
 Lengyel Kulturális Központ, 222
 Lenin, Vlagyimir Iljics, 155, 227, 277, 341, 404, 540
 Life, 450, 455, 553
 Litván, György, 183, 264
 Liu Sao-csi, 485, 486
 Lloyd, Sewyn, 220, 380
 Lócsei, Pál, 185, 308, 399, 400
 Lodge, Henry Cabot, 316, 317, 380, 386, 410, 411, 549, 560, 563
 inkább ENSZ-, mint USA-akciót ajánl, 344, 346
 döntést javasol, amely felszólít a szovjet erők kivonására, 411
 Szuex, 462, 483, 510, 535
 halogató taktika Magyarországgal kapcsolatban, 411, 535, 536, 552, 553
 Lombos, Lajos, 74

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- London, 220, 279
- Losonczy, Géza, 93, 151, 192, 195, 200, 215, 470, 493, 504, 508, 518, 541, 543, 555, 582
- a Nagy-csoportban, 161, 163
- ellenállás a kormánnyal szemben, 93, 161, 178, 179, 180, 185
- a Petőfi-körben, 185, 188
- program a Nagy-kormány számára, 223
- az október 23-i tüntetés, 224, 226, 229, 239, 244, 247, 249, 257, 258, 262, 264
- elhagyja a Rádió épületét, 263
- a felkelés alatt, 275, 276, 280, 308, 328, 334
- elkeseredése a Nagy-rezsimmel kapcsol-
latban, 310
- lemondása a Központi Bizottságban való
tagságról, 360
- támadja a régi rendszert, 359, 401
- kihozza az új Magyar Nemzetet, 366
- közvetíti Tito üzenetét Nagynak, 449
- Nagy belső kabinetjében, 457, 469
- az új párt Politikai Bizottságában, 469
- vezeti az oroszokkal folytatott politikai
megbeszéléseket, 524
- támogatják a jugoszlávok, 534
- optimizmusa az oroszokkal folytatott tár-
gyalásokkal kapcsolatban, 545, 546
- a győzelmes forradalom megállításának
problémáiról, 546
- a Jugoszláv Követségen, 568
- elrabolva és deportálva, 589
- halála, 600
- Lovas, György, 375
- Löwenstein, Hubertus zu, 516
- Lukács, György, 142, 194, 227, 335, 359, 488, 506, 512, 513
- a Nagy-csoportban, 186, 229
- a „Nemzeti Kormányban“, 396, 398
- Kádár új pártjában, 469, 518
- Nagy elbocsátja, 542
- a Jugoszláv Követségen, 568
- az oroszok elrabolják, 590
- Lukács, László ezredes, 252
- Lukácsy, Sándor, 205, 257
- Lvov, 203, 372, 466
- MacCormac, John, 157, 284, 330, 331, 333, 334, 337, 388, 389, 412, 422, 427, 445, 495, 523, 568, 577
- Madách, Imre, 178
- Magos, Gábor, 395, 592
- Magyar Dolgozók Pártja, számos helyen
- születése, 47
- széthullása, 469
- újjaalakul, mint Magyar Szocialista Mun-
kaspárt, 469, 512, 513, 518
- Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti
Kormány
- megalakulása, 555, 570, 571
- szovjet ellenőrzése, 579
- drasztikus rezsime, 593, 595, 596
- Magyar Harcoló Fiatalok Szervezete, 353
- Magyar–Jugoszláv Társaság, 94
- Magyar Közösség, 44
- Magyar Nemzet, 188, 257
- Magyar Nemzeti Bizottmány, 170, 176, 345
- Magyaróvár, 361, 363
- az ÁVH-tömeggyilkosság, 356, 357, 403
- körülveve szovjet tankokkal, 530, 531
- veszteségek, 597
- Magyar Páncélos Hadosztály, 268, 284
- Magyar Partizán Szövetség, 88, 398
- Magyar Rendőr, 471
- Magyar Szocialista Munkaspárt
- megalakulása, 469, 512, 513, 518
- Magyar–Szovjet Baráti Társaság, 108, 425, 464, 498
- Majlát, Jolán (lásd: Erdei Joci)
- Malenkov, Georgij M., 127, 136, 150, 157, 166, 533
- „hidrogén-bomba“ blöff, 173
- Maléter, Judit, 87
- Maléter, Mária, 87, 242, 243, 370, 597, 605
- Maléter, Pál ezredes, 158, 246, 304, 342, 346, 347, 423, 424, 439, 445, 465, 505, 553, 559, 584, 594
- hátér, 87, 478
- a Honvédelmi Minisztériumban, 88, 341
- vezeti a különleges osztágot a Kilián lak-
tanyába a felkelők ellen, 341
- a laktanya védelme az oroszok ellen, 369, 370, 395, 396, 406
- követelések Nagy felé, 406, 408
- találkozás Nagy Imrével, 468, 469, 472
- a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányban, 475, 476
- a Nemzetőrség megalakítása, 427, 480, 481
- a honvédelmi miniszter első helyettese, 487
- rádióbeszéde a munkásokhoz, 518, 519
- sajtó-interjú, 504, 521
- vezeti az oroszokkal folytatott katonai
tárgyalásokat, 522, 523, 554
- rövid életű rokonszenve a felkeléssel, 530
- követeli a rend helyreállítását, 530
- optimizmus a katonai tárgyalásokkal kap-
csolatban, 542, 543, 550, 551

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- a szovjet hadsereg foglyul ejti, 554
kivégzése, 600
- Ifj. Maléter, Pál, 370, 519
- Malinyin, Michael S. tábornok, 533, 542, 543, 554
- Malinovszkij, Rogyion marsall, 88, 480
- Manchester Guardian, 503
- Mao Ce-tung, 485, 486
- Marián, István alezredes, 480, 556
az október 23-i egyetemista tüntetés, 224, 228, 232, 233
az egyetemista milícia parancsnoka, 417
a Forradalmi Honvédelmi Bizottságban, 475
bebörtönzése, 599
- Máriássy, Judit, 200
- Markos, György, 416
- Márkus, István, 203, 204, 308
- Marosán, György, 83–86, 230, 360, 526
a szociáldemokraták balszárnyának vezetője, 47, 84, 85
letartóztatása és bebörtönzése, 85, 92, 93, 128
elengedése és rehabilitációja, 182, 183, 192
csatlakozik Kádárhoz, 196
erélyes intézkedéseket sürget az egyetemisták tüntetése ellen, 227, 228, 238, 241
követeli a szovjet csapatok segítségül hívását, 294
elmenekül a felkelők elől, 495
átáll az oroszokhoz, 528, 570
- Marosánné, 85, 592
- Márton, András ezredes, 523, 524
- Márton, Endre, 170, 290, 324, 327, 330, 332, 333, 391, 475
- Márton, László, 234, 273, 287, 573
- Marx, Karl, 7, 155, 277
- Mata tábornok, 370
- Máté, Imre, 234
- Mátya, László alezredes, 252
- Mátészalka, 215
- Mátyás, Pál, 28, 29, 391, 392, 450, 530
- Matteotti, Matteo, 503, 504
- MÁVAG Mozdonygyár, 154, 155, 232
- Mayer, Antal, 434
- Mecséri, János ezredes, 285, 311, 562, 598
- Mecker, Brice C., 324, 332
- MEFESZ, 218, 221, 273, 416
az október 23-i tüntetés, 230, 234
- Mekis, József, 249
- Menon, Krisna, 591, 592
- Méray, Tibor, 126, 141, 157, 158, 206
- a Nagy-csoportban, 165
ellenállás a kormányval szemben, 178, 179, 180, 184, 191
az október 23-i tüntetés, 250
a forradalom folyamán, 422
vádolja Mindszentyt, 552
- Mesz, János, 315
- Mester, János százados, 234
- Mézes őrnagy, 234
- Dr. Mezey Zsigmond, 416
- Mező, Imre, 158, 242, 314, 394, 401, 435, 436, 456
a Nagy-csoportban, 190, 214, 229
a Budapesti Pártközpont védelmében, 313, 414
megkísérel munkásmilíciát szervezni, 414, 415, 435
beszélgetés Kádárral, 435
elszigeteltség, 436, 450
hiábavaló segítségkérés, 447, 449, 450, 454
az ostrom és a halála, 446, 447, 449, 451, 452, 453, 454, 455, 459, 571
- Mező, Imréné, 600
- Micsunovics, Veljko, 208, 319
- Middleton, Drew, 389
- Mikes, Ferenc, 362
- Mikoján, Anasztáz, 191, 216, 447, 482, 491, 531
megdorgálja Gerőt a szovjet csapatokért való folyamodás miatt, 315
tanácsolja Gerő lemondását, 324, 325, 334
titkos konferencia Nagy Imrével, 335, 407
Nyilatkozat a szocialista államok közötti viszonytal kapcsolatban, 447, 448, 467, 468, 469, 474
megígéri a szovjet csapatok kivonását, 478
beszélgetései Kádárral, 488
- Miller, Arthur, 178
- Mindszenty, József bíboros, 61, 62, 214, 445, 465, 598
pere és bebörtönzése, 62, 128, 137
kiszabadulása, 311, 473, 474
visszatérése Budapestre, 474, 476, 486
rehabilitációja, 476
újra magára vállalt politikai tevékenysége, 503, 515
körülötte jobboldali konszolidáció, 551
rádiósóvát a nemzethez, 551
az orosz invázió, 561
elhagyja a Parlamentet, 564
„száműzetés” az USA-követségen, 566, 573, 576, 579, 598

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- kínos helyzet az USA számára, 584, 598
 Miskolc, 317, 320, 361, 398, 476, 545
 miskolci ÁVH-akciók, 318, 323
 az északkeleti felkelés fókuszpontja, 364
 Munkástanács, 364, 366, 409
 veszteségek, 597
 MOFEM gyár, 118
 MÖHOSZ (Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség), 281, 303
 Molden, Fritz, 544
 Mollet, Guy, 462
 Molnár, Ferencné, 471
 Molnár, László, 461
 Molnár, Miklós, 149, 200, 542
 és az Írószövetség, 144
 Rákosi próbálkozásai megnyerésére, 156, 160
 a forradalom, 276, 277, 307, 441
 a Szabad Nép, 276, 277, 417
 Molnár, Miklósné, 542
 Molnár, Tibor, 235, 237, 238
 Molotov, Vjacseszláv M., 127, 128, 133, 216, 431, 432, 448, 517
 Monday News, 303, 339
 Monde, Le, 78
 Montanelli, Indro, 556
 Mosonyi utcai laktanya, 415
 MTI, 323, 361, 545, 559, 560
 München, 217, 226, 245, 346, 429, 436, 437, 465, 474, 479, 497, 523
 Dr. Münnich, Ferenc, 9, 212, 306, 307, 368, 427, 500, 533, 542
 mint belügyminiszter, 349, 350, 397, 471
 aláírja a tűzszüneti rendeletet, 407
 a Szükségbizottságban, 409
 visszavonulás a Parlamentbe, 433, 441
 tárgyalások az oroszokkal, 512
 átpártolás hozzájuk, 514, 521, 522, 526
 az oroszok miniszterelnöknek szánják, 534
 mint Kádár miniszterelnök-helyettese, 570, 575, 579, 589, 591
 Munkács, 373
 Murphy, Robert, 386, 537
 Művelt Nép, 200
 Nádasdy, Anna grófnő, 175
 Nádor, Ferenc ezredes, 429, 430, 475, 476, 538, 568
 Nagy, Balázs, 417, 585
 Nagy, Béla, 357
 Nagy, Erzsébet /lásd: Jánosi Ferencné/, 131, 148, 239
 Nagy, Ferenc, 27, 34, 198, 437
 látszólagos disszidálás Nyugatra, 46
 Nagy, Gyula, 530
 Nagy, Imre, 39, 56, 82, 146, 156, 157, 160, 178, 179, 190, 196, 205, 207, 208, 219, 222, 238, 249, 251, 252, 255, 256, 257, 262, 264, 283, 294, 323, 373, 409
 a szovjet hadsereg dicsérete, 31, 128, 603
 mint földművelésügyi miniszter, 41, 60, 131
 mint belügyminiszter, 43
 a „belső ellenségről“, 60
 rivalizálás Rákosival, 63
 válogatott beszédei, írásai, 608
 a „zsidó négyesfogatot“ okolja a gazdasági nyomorúságért, 108
 a munkások életszínvonaláról, 118
 Rákosi utóda, mint miniszterelnök, 127, 128, 151
 korábbi életútja és moszkvai emigrációjáról, 129, 130, 131
 „önkritikája“, 132
 az Új Kurzus, 133, 134, 135, 137, 139, 149, 152, 153, 154, 157, 384
 liberálisabb rezsim, 133, 134, 135, 138
 az írók opportunizmusáról, 143
 megszervezi a Hazafias Népfrontot, 153
 megdorgálva Moszkva által, 157
 betegsége, 157, 265
 elbocsátása, 159, 162
 támogatása az írók körében, 162, 163
 kizárása a Tudományos Akadémiáról, 162, 165
 emlékirata, 165, 166, 167, 604, 609, 611
 kizárása a Pártból, 166
 a hatalommal való visszaélésről, 168
 bosszankodás a CIA-propaganda miatt, 171
 a rendőrterrorról, 177
 egyre növekvő támogatása, 183, 184, 190
 buzgóság a Párt egységének megőrzése érdekében, 185, 186, 187
 koalíciós kormányt javasol, 195
 terv a Hazafias Népfront felállítására, 195, 367
 visszavétele a Pártba, 207, 209, 213, 390
 visszautasítja Gerő ajánlatát, hogy legyen miniszter, 208, 212
 cél: független Magyarország, 209
 Rajk újratemetése, 210, 211
 figyelmeztetik Gerő felkelést provokálni akaró tervéről, 214
 igénylik: térjen vissza a hatalomba, 222, 224, 240, 242, 246, 247

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- vonakodása az október 23-i tüntetéssel kapcsolatban, 229
 sürgetik: beszéljen a tüntetőkhöz, 248, 249, 250, 251
 vonakodik ezt teljesíteni, 249, 250, 251, 616
 csapdára gyanakszik, 258
 fiatal küldöttekkel tanácskozik, 273
 apátia a hatalomátvétellel kapcsolatban, 273
 miniszterelnök lesz, 292, 293, 295, 296, 301, 306, 307, 308, 315, 325, 328, 331, 334, 335, 338, 344, 349, 350, 398
 üdvözlí a szovjet beavatkozást, 295, 302, 399
 statáriumot hirdet, 301, 302, 309, 399
 zavart gondolkodása, 308, 309, 310
 tartózkodása, 328, 329, 334
 ígéret a szovjet csapatok kivonására, 351
 a felkelők követelése, 351, 352, 365, 366, 367
 próbálkozások az ÁVH feloszlására, 359, 397, 420, 433
 támadja a régi rendszert, 359
 lemondását követelik, 365
 ígéret Hazafias Népfrent-kormány alakítására, 367
 elutasítja a fegyvernagyvást, 395
 átszervezi a kormányt, 394, 396, 398, 399
 az elszántság felmorzsolódása, 400, 401
 egyre nagyobb nyomás nehezedik rá, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 430
 elrendeli a tűzszünetet, 407, 408, 416
 miniszterelnökként visszatér a Parlament épületébe, 422, 423, 424, 425, 452
 új kormányt alakít, 409, 427, 451
 elrendeli a Nemzetőrség felállítását, 427, 443, 522
 elutasítja a munkások felfegyverezését, 430
 a lengyel magatartás irányában, 431
 egyre nagyobb népszerűtlenség, 430, 444, 445
 újságírók Nagynál, 456, 457
 bejelenti a koalíciós kormányzáshoz való visszatérést, 457, 472, 473, 481, 482, 500, 501
 és a szovjet csapatok kivonását, 408, 417, 418, 420, 426, 431, 432, 433, 436, 437, 457, 458, 459, 467, 473, 487
 a Szovjet Nyilatkozat, 447, 448, 467, 468, 469, 474
 a forradalmár vezérek fogadása, 441, 468, 469, 470, 471, 472
 jelentések a szovjet csapatok visszatéréséről, 476
 tiltakozás Oroszország felé, 488, 489, 500, 501, 504, 505, 509, 524, 542
 átveszi a külügyminiszerséget, 499
 a Varsói Szerződés felmondása, 448, 459, 490, 500, 505, 506, 526, 531
 a szovjet fegyveres segítségért való folyamodás tagadása, 295, 458, 489, 490, 491, 496, 528
 a Semlegességi Nyilatkozat, 458, 506, 507, 509, 510, 632
 az ENSZ-hez fordul, 506, 508
 Oroszország az ő leváltását tervezi, 534
 állandó kormány-változások, 512, 514, 525
 tárgyalások a szovjet csapatok kivonásáról, 500, 522, 524, 542, 543, 544, 551, 552
 egyes miniszterek fellázadnak ellene, 526, 527
 a „Nemzeti Egység Kormánya“, 541, 542
 rászédve az orosz ígéretektől, 547, 552
 orosz támadás Budapest ellen, 555, 556, 557, 559
 elhagyja a Parlamentet, 558, 561
 menedék a Jugoszláv Követségen, 553, 556, 568, 570, 585, 589
 az oroszok Romániába deportálják, 590, 591
 pere és kivégzése, 599, 600, 601, 611, 614
 Nagy, Józsefné, 526
 Nagy László, 169
 Nagy, Mária, 242, 415
 Nagy, Tamás professzor, 416, 417, 430
 Nagyéri százados, 583
 Nagykanizsa, 361
 Nagykovács, 588
 Nasser, Gamal ezredes, 343
 Naszkowski, Marian, 491
 Nehru, Pandit, 421, 597
 Nemes, Dezső, 436, 453
 Németh, Dezső ezredes, 56
 Németh, László, 140
 “Némo kapitány”, 311, 387
 Nemzeti Bizottmány, 170
 Nemzeti Forradalmi Bizottság
 alapította Dudás, 517
 Nemzetközi Vöröskereszt, 385, 403, 423
 Nemzetőrség, 427, 495, 552, 583
 Király a parancsnoka, 427, 428, 443, 447
 ellenőrzi a Központi Bizottság épületét, 472
 kérelem fegyverek és lőszer iránt, 529

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- a Nemzetőrség vége, 563
 Népbíróság, 595
 Néplap, 317, 362
 Népszabadság, 517, 540
 Népszava, 366, 424, 425, 478, 500, 503, 526
 Neue Kurier, 348
 New Statesman, 507
 Newsweek, 85
 New York Herald Tribune, 78
 New York Post, 391
 New York Times, 154, 284, 388, 405, 422, 427, 495, 568
 Nickelsdorf, 208, 390
 Nicoll, James, 259
 Nikosz, György, 320
 Nin, András, 193
 Nitsche, Roland, 474, 502, 568, 569
 Nixon, Richard, 11, 344, 483
 NKVD, 43, 45, 373
 Nógrádi Sándor tábornok, 189, 240, 528
 a Kádár-frakcióban, 197
 Nón, György, 178, 501
 Novobáczky, Sándor, 199, 200, 201, 229
 Novotny, Antonin, 38
 Nowa Kultura, 439
 Dr. Nunez-Portuondo, Emilio, 510, 511, 536
 Nyerges, Antal, 332, 379
 Nyíracsaád, 144
 Nyírádi Szabó, Imre, 429
 Nyírbátor, 293
 Nyíregyháza, 304, 466, 476, 497, 524, 544
 O' Grady, Thomas, J., 321
 Obersovszky, Gyula, 366, 441, 489, 540, 581, 582, 598
 Observer, 528, 546, 562
 Ogyessza, 216, 372
 Ojstrah, David, 32
 Október Huszonharemadika, 585
 Olti, Vilmos, 94
 Dr. Orbán, László, 224
 Orbán, Lászlóné 224
 Orbán, Miklós ezredes, 234, 262, 284
 Ordass, László püspök, 62
 Ortutay, Gyula, 425
 Orvostudományi Egyetem, 234, 320, 322
 Orwell, George, 60, 148, 149, 289, 393
 Oszkó, Gyula ezredes, 328, 471, 512
 Ózd, 126, 368
 Öszöd, 201
 Öt éves terv, 64, 95, 100, 119, 121, 122, 132, 162
 Páger, Antal, 176
 Pálffy, György altábornagy, 77, 417
 mint a hadsereg általános felügyelője, 56, 57
 állítólagos terv Rákosi megölésére, 75, 77, 79, 80
 Pálhalmi munkatábor, 501
 Pálházi, Ferenc, 494
 Pálkás, Antal őrnagy,
 vissza-viszi Mindszentyt Budapestre, 311, 473, 474, 476
 felakasztják, 599
 Palkovics, László, 361
 Pallos, Ferenc, 341
 Pálóczi-Horváth György, 69, 200
 Pápai repülőtér, 428
 Papp, József, ezredes, 393, 394, 454
 Parasztpárt /Nemzeti Parasztpárt/, 36,
 az 1945-ös választáson, 36,
 újjaszületik, mint Petőfi Párt, 404, 425, 500, 541, 542
 a koalícióban, 541, 542
 Parasztszövetség, 425
 Paris Match, 391, 449, 530
 Pártay, Tivadar, 425
 Pataky, Jenő, 238
 Pauker, Anna, 38
 Pécs, 320, 361, 362, 397, 398, 548, 582, 583
 szovjet megszállás, 560
 Pedrazzini, Jean-Pierre, 28, 29, 391, 392, 449, 450
 Peking, 431
 Pest, 64, 223, 389, 406, 412, 494, 571
 Pestszenterzsébet, 296
 Pestvidéki Repülőgyár, 232, 281
 Péter, Gábor, 182, 401
 mint ÁVH-főnök, 58, 76
 bebörtönzése, 137, 138, 265
 Péterfalvy, János püspök
 letartóztatása és bebörtönzése, 42–43
 szabadulása, 202, 203
 a forradalom alatt, 340
 Pethő, Tibor, 263, 275
 Petőfi Katonai Akadémia, 239, 282, 287, 298
 Petőfi Kör, 185, 263, 309, 416, 417, 585
 megalakulása és növekedése, 185
 szembeszáll Rákossal, 189
 vita a sajtóról, 188, 252
 Gerő ellenszenve iránta, 193
 vita a kollektivizációról, 204
 az október 23-i tüntetés, 224, 226, 238, 240
 Petőfi, Sándor, 227, 234, 236, 240
 Petőfi-szobor, 229, 235, 237, 238

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Peyer, Károly, 47
 Philby, Kim, 58
 Philipp, Franz, 542
 Pickering, Edward, 259
 Piros, László
 mint belügyminiszter, 228, 230, 231, 240
 az október 23-i tüntetés, 228, 230, 231, 234, 240
 a forradalom, 296, 308, 335, 349
 elszállítva Magyarországról, 409, 431
 a visszatérés, 598
 Pocze, László, 471
 Pogány, Géza, 544, 545, 568
 Polák, Francis, 260
 Pongrátz, Ernő, 247, 249, 312
 Pongrátz, Gergely, 387, 480
 Pongrátz, Kálmán, 191
 Pongrátz, Kristóf, 312
 Pongrátz, Ödön, 312
 Potapov professzor, 239
 Pötz, Flóra, 356, 357
 Pozsár, István, 515, 581
 Pravda, 419, 431, 491, 539
 Pribeky, István professzor, 222
 Probst, Otto, 503
 Rác, Sándor, 593, 594
 Rádió Budapest, 222, 276, 296, 301, 303, 305, 308, 309, 310, 323, 324, 335, 338, 346, 365, 369, 396, 403, 406, 408, 409, 433, 449, 463, 468, 472, 473, 475, 481, 491, 509, 510, 517, 518, 526, 538, 544, 550, 557, 565, 566
 Rádió Szabad Európa, 170, 171, 172, 205, 217, 226, 238, 245, 289, 302, 343, 346, 357, 365, 436, 437, 465, 466, 474, 477, 479, 497, 523, 577, 596
 Rádió Debrecen, 413
 Rádió Szabad Győr, 365, 397, 408, 409, 413, 468
 Rádió Szabad Miskolc, 364, 367, 398, 409, 413, 466, 468
 Rádió Kossuth, 38
 Rádió Magyaróvár, 365
 Rádió Nyíregyháza, 365, 413, 427
 Rádió Pécs, 362, 365, 413
 Rádió Petőfi, 560
 Rádió Szolnok, 571, 573
 Rádió Szombathely, 365
 Rajk, Júlia, 72, 149, 187, 188, 210, 211, 229, 568
 Rajk, László, 38, 417
 mint belügyminiszter, 45, 384
 a biztonsági rendőrség létrehozása, 47
 letartóztatása, 72, 73, 76, 77
 „előreléptetése“ külügyminiszterre, 73
 intrikálás ellene, 73
 kirakatpere, 78–80
 kivégzése, 72, 80
 újratemetése, 210, 211
 Rákóczi Katonai Akadémia, 286
 Rákosi, Mátyás, 24, 27, 83, 86, 137, 138, 150, 151, 160, 161, 166, 176, 180, 181, 182, 183, 186, 227, 232, 242, 349, 389, 431, 490, 495, 509, 540, 541, 552
 korai életútja és moszkvai emigrációja, 37, 38
 visszatérése Magyarországra a Kommunista Párt főtitkáraként, 38, 39, 72, 86
 „szálamitaktikája“, 39, 41–46, 61, 100
 a hatalom összpontosítása, 41–46, 56–62, 425
 a kisgazda és a szociáldemokrata ellenzék kiküszöbölése, 44–48, 396
 hadjárat az egyház ellen 42–43, 61, 62
 a hadsereg és a rendőrség ellenőrzése, 56, 57, 58, 59
 diktátorsága, 60, 61, 62, 63
 Nagy Imrével való rivalizálása, 63
 öt éves terv, 64, 95, 100, 119, 121, 122, 132, 162
 kereszteshadjárat a „titoizmus“ ellen, 73
 az állítólagos összeesküvés ellene, 74
 elnyomó intézkedések, 101, 102, 104
 gúnyolja a nyugati demokráciát, 100
 a „burzsoá és ellenséges“ elemek deportálása, 102, 103, 104
 Sztálin halálának hatása, 126, 127
 kényszerből megosztja a hatalmat Nagy Imrével, 127, 128
 kampány az Új Kurszus ellen, 134, 136, 151, 153, 156, 157
 Nagy bukása, 159, 160
 a kulturális élet megmerevedése, 177, 178
 lassúság az önkritikában, 182
 a szakadárak nyomása, 183, 184, 189
 javasolja az ellenzékiek tömeges letartóztatását, 190
 megbuktatva, 191, 192
 Moszkvába utazik „gyógykezelésre“, 192
 sürgeti visszatérését, 533, 534
 elhagyott villája, 413, 414
 halála, 597
 Rákosi Mátyás Acélművek, 111, 126, 367, 540
 Rákospalota, 497
 Rankovics, Aleksander, 79

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Reagan, Ronald, 170
 Recsk, fogolytábor, 95, 96, 384
 Reményi, Ferenc, 200, 237, 330, 331
 Renton, Bruce, 507, 508
 Rényi, Péter, 210, 517
 Répási, Miklós, 86
 Révai, József, 75, 143, 148, 164, 167, 196, 277
 mint Rákosi fő teoretikusa, 41–42, 52, 63
 leleplezi a Sztálin-szobrot, 120
 a Szabad Nép főszerkesztője, 147
 kifogást emel az egyetemisták tüntetése
 ellen, 230
 Révay, Kálmán tábornok, 57
 Révész, András, 91, 182, 424, 425, 478, 503, 504
 Révész, Géza, 88
 Ribánszky, Miklós, 396
 Rodhain /Monsignor/, 516
 Rodriguez, Andrew, 217, 235, 236, 242, 303
 Rogers, Tom, 284, 332, 352, 379
 Rokoszovszkij, Konsztantyin marsall, 216
 Rónai, Sándor, 526, 562, 566, 573
 Roosevelt, Franklin, 36
 Rublenczky, Géza, 94
 Rude, Pravo, 531
 Rusznyák, István professzor, 265
 Sadovy, John, 445, 446, 450, 455, 459, 460
 Sagan, Franoise, 342
 Saillant, Louis, 431
 Salgótarján, 593, 597
 Sándor, András, 144
 Sándor, József, 245
 Sargent, Paul, 502
 Sarkadi, István, 287, 517
 Sárközi, Márta, 196
 Sárközi, Mátyás, 202, 260
 Sárvár, 362
 Schott, Ernest, 532
 Schubert, Ernő, 177
 Schulman, Jay, 52
 Schurecz, József, 229
 Sepilov, Dimitrij, 426, 432
 Scserbanyin, vezérőrnagy, 542
 Serényi család, 104, 105
 Sévres, 220
 Shaw, Bernard, 178
 Silva, Peer de ezredes, 181
 Silverman, Sydney, 342
 Simon, Jolán /Péter Gáborné/, 59
 Sinkovits, Imre, 238
 Smith, Joseph Kingsbury, 78
 Smith, Sydney, 391
 Snagov, 590
 Solymossi, János alezredes, 285
 Solyom, László tábornok, 56
 Som, 204
 Somogyvári, Lajos, 405
 Sopron, 363, 409, 458, 504, 545, 548
 Soroksár, 296, 396
 Stassen, Harold, 378
 Stephens, Peter, 442, 532
 Dr. Stephenson, Richard M., 53, 54, 115
 Stevenson, Adlai E., 342
 Stillman, Edmund O., 172
 Sultz, Árpád, 318, 364, 466
 Sunday, Dispatch, 502
 Susa alezredes, 287
 Szabad Nép, 32, 67, 93, 116, 136, 139, 144, 145, 147, 153, 154, 188, 189, 205, 210, 211, 213, 214, 226, 229, 245, 271, 275, 276, 311, 324, 335, 365, 393, 394, 401, 406, 408, 418, 426, 437, 438, 441, 456, 487, 494, 516, 517
 Szabados, István professzor, 239
 Szabadság, 147
 Szabad Szó, 500
 Szabó, Gergely, 457
 Szabó, György, 404
 B. Szabó, István, 514, 524, 561, 562
 Szabó, István alezredes, 57,
 mint helyettes honvédelmi miniszter, 428, 472
 Szabó, János, 69, 70, 385, 402, 403, 419, 495, 526
 Szabó, János /ENSZ-delegátus/, 535, 549
 „Szabó, János“ 69
 Szabó, Lajos alezredes, 460
 Szabó, Lőrinc, 140
 Szabó, Zoltán, 229, 245, 248, 281, 303, 304
 Szabó, Zsigmond hadnagy, 554
 Szabolcs, Ferenc, 43
 Szakasits, Árpád, 47, 91, 92, 97, 151, 192, 264, 310
 Szalai, András, 75, 80
 Szalai, Béla, 179, 359
 Szalay, Erika, 53, 54
 Szalvay, Mihály altábornagy, 57
 Szamuely, Tibor, 37, 56
 Szántó, Rudolf, 38
 Szántó, Zoltán, 75, 146, 229, 257, 262, 335, 452, 518
 a Szükségbizottságban, 409, 410
 a Párt új Politikai Bizottságában, 308, 469
 fontolja, hogy elrejtőzik a Jugoszláv Kö-
 vetségen, 495

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- ellenzi a Varsói Szerződés felbontását, 506
felkínált menedék a Jugoszláv Követség-
gen, 555, 558, 568
elrabolva és deportálva, 590
Dr. Szappanos, Béla, 385, 439
Száray, Zoltán, 95, 497
Szarvas, 544
Szász, Béla, 54, 73, 75, 151
Szatmári, Pál tizedes, 284
Szedér, Ferenc, 47
Szeged
 az egyetemisták első lépése a felkelés felé,
 215
 és később a forradalom, 317, 361
Szeifert, Tibor, 529
Székely, Béla vezérőrnagy, 57, 428
Székely, György professzor, 327, 335
Székesfehérvár, 218, 228, 427, 428, 582
Széll, Jenő, 229
Szentkirályszabadja, 428, 429
Szepesi, György, 262, 365
Szerov, Iván tábornok, 230, 231, 554
Szigethy, Attila
 mint győri felkelő vezér, 404, 407, 409, 426,
 457, 467, 495, 538
 erőlteti, hogy Nagy rendelje el a tűzszü-
 net, 405, 407, 408
 létrehoz egy rivális kormányt, 466, 499
 az új Petőfi Pártban, 500
 a börtönben elkövetett öngyilkosság, 598
Sziklai, Sándor, 368, 571
Szilágyi, József ezredes, 99, 216, 221, 229,
233, 461, 521, 522, 553
 küzdelve Nagy visszatéréséért a hatalomba,
215
 a forradalom, 299
 mint Nagy titkára, 299, 452, 469
 az orosz invázió, 556, 559, 562, 568
 pere és halála, 600
Sziráký őrnagy, 287
Szoboljev, Arkagyij A., 410, 536
Szociáldemokraták, 36, 39, 461
 az 1945-ös választáson, 36
 belső megoszlások, 47
 kommunista tisztogatás soraikban, 47, 50,
 62, 71
 egyesülve a kommunistákkal, 47, 50, 83, 84
 letartóztatások, 91, 95
 a csepeli munkások között, 112
 kiszabadult foglyok, 182, 195, 424
 a Hazafias Népfronthoz való csatlakozás
 elutasítása, 195, 196
 a Népszava visszakapása, 366, 425
 a Nagy Nemzeti Kormányához történő
 csatlakozás elutasítása, 396, 452
 újjaszületés, 424, 500
Szoldatics, Dalibor, 183, 488, 496, 534, 555,
589
Szolnok, 228, 361, 372, 427, 428, 436, 497,
498, 499, 524, 543, 548
 Kádár Munkás-Paraszt Kormányának
 szolnoki megalakulása, 570, 575
Szolnoki, László, 23–27, 256
Szombathely, 361, 524
Dr. Szőnyi, Tibor, 75, 80
SZOT /Szakszervezetek Országos Tanácsa/,
368
Sztálin, Joszif, 37, 38, 90, 277, 383
 Jaltában, 36
 antiszemitizmusa, 40, 58
 tisztogatás a vasfüggönyön inneni orszá-
 gok vezetősége között, 72
 a kulákok megsemmisítése, 100
 a budapesti Sztálin-szobor, 120, 242, 244,
 248, 267, 269, 270, 280, 304, 399
 halála, 126
 a személyi kultusz vége, 181, 183
Sztepanov altábornagy, 542
Szuszlov, Mihail, 191, 197, 447, 488, 491
 megdorgálja Gerőt, 315, 324,
 tárgyalása Nagy Imrével, 407
 Nyilatkozat a szocialista államokról, 447,
 448, 467, 468, 474
Szűcs, Miklós ezredes, 76, 401, 525, 530, 552,
584
Szezei-csatorna, 220, 570
Szezei válság, 220, 390, 519, 530, 577
 az amerikai reakció, 420, 421, 462, 463,
 482, 483, 484, 511
 az ENSZ és Szezei, 511
Szuhakálló, 364
Tages, Anzeiger, 502, 568, 569
Takács, József, 47
Táncsics Mihály Műszaki Katonai Főiskola,
287, 289
Tánczos, Gábor, 185, 223, 226, 417, 568
Tardos, Tibor, 189, 190, 275, 287
Tari, János százados, 342
Tatabánya, 363, 466
Tedeschi, Bruno, 348, 391, 513
Temesvár, 218
Terry, Anthony, 539
Tervhivatal, 225
Teslic, Vlado, 435, 451, 480

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Thälmann, Ernst, 38
 Tildy, Zoltán, 91, 310, 424, 468, 472, 476, 478, 500, 504, 527
 mint köztársasági elnök, 34, 88
 bebörtönzése, 151, 204
 a Petőfi Körben, 204
 Nagy Nemzeti Kormányában, 396
 ajánlja Királyt a Nemzetőrség vezetőjének, 443
 növekvő fontossága, 457
 sürgeti a több párti koalíciót, 457
 szabad választásokat ígér, 458
 Mindszenty visszatérése, 473, 474, 503
 régí érzelmek ellene, 481
 a Semlegességi Nyilatkozat, a Varsói Szerződés felmondása, 505
 az új kormány megalakítása, 514
 az orosz csapatmozgásról, 525, 545, 546
 az orosz invázió, 557, 558, 561, 562
 elküldi New York-ba Nagy Imre üzenetét, 557, 558
 megtárgyalja a megadást, 565, 566
 újabb bebörtönzése, 583, 600
 Times, 389
 Tito, Joszif Broz marsall, 165, 166, 167, 182, 206, 319, 590
 Rákosi féltékenykedik rá, 72
 az állítólagos terv Rákosi megölésére, 73, 74, 78, 79, 80
 a Kreml udvarlása, 165, 208, 209
 Nagy csoportja tapogatózik feléje, 166, 167
 titkos üzenet Nagynak, 449
 Hruscsov célja: bevonni Tito-t Magyarországra megszállásába, 533, 534
 menedéket kínál Nagynak, 553, 556
 Tóbiás, Áron, 226, 255
 Todd, James C. ezredes, 279
 Tőke, Ferenc, 368
 Tököli repülőtér, 428, 429, 528, 547, 553
 a tűzszüneti delegációt becsapják és elrabolják, 543, 544, 551, 552
 Tollas, István, 301
 Tombor, Jenő, 56, 57
 Tompa, István hadnagy, 242, 284, 435, 454, 456
 Tóth, Ferenc, 434
 Tóth, Lajos vezérőrnagy, 414, 472
 Tóth, Zoltán professzor, 234, 327, 331, 333
 Tribuna, Ludu, 396
 Trockij, Lev, 7, 52
 Truman, Harry S., 172,
 Turcsányi, Egon, 566, 584
 Túry, Zsuzsa, 182
 Új Hang, 130
 Újhelyi, Konstantin, 151, 229, 568
 a Nagy-csoportban, 163, 179
 a Petőfi Körben, 185
 Új Kurzus (1953), 133, 134, 135, 137, 139, 149, 152, 157
 Újpest, 103
 Újságírók Szövetsége, 416, 418
 Új Világ, 108
 Ungvár, 373, 466, 570
 United Press, 391, 566
 Urbán, Ernő, 144, 157, 287
 Uszta, Gyula tábornok, 428
 Vajda, Éva, 265
 Vajda, István, 260, 261, 264, 265, 266
 Válasz, 196
 Valentini, Ágoston, 47
 Váradi, Gyula altábornagy, 387, 444, 473, 474, 475
 Varga, Béla, 46, 170, 176, 560
 Varga, Dezső, 516
 Varga, Mihály hadnagy, 234
 Varga, Zsigmond, 337
 Várkonyi, György hadnagy, 242, 435
 a Pártközpont védelme, 313, 446, 450, 451, 454, 456
 Várkonyi /rádiós tisztviselő/, 31
 Várpalota, 296, 361
 Varsó, 216, 222, 388, 391, 524
 Varsói Szerződés, 215, 219, 348, 372, 433, 448, 503, 505, 531, 533, 548, 580,
 követelik a felmondását, 408, 459, 466, 470
 Nagy fenyegetőzik a felmondásával, 499
 a felmondása, 508
 Vas Zoltán, 86, 87, 189, 213, 313, 468, 514
 a Kádár-frakcióban, 197
 az orosz invázió, 568
 elrabolva és deportálva, 590
 Vásárhelyi, Miklós, 12, 111, 157, 158, 167, 219, 422, 550
 „megvilágosodása“, 146, 148
 korábbi életútja, 111, 146, 147, 148
 a Nagy-csoportban, 161, 165, 186, 187, 190, 195, 209
 ellenállása a kormánnyal szemben, 178, 184
 támadja, a „népi demokráciát“, 202
 visszaveszik a Pártba, 187, 208
 az október 23-i tüntetés, 229, 239, 240, 244, 247, 257, 264, 265
 elhagyja a Rádió épületét, 263

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- a forradalom, 275, 280, 306, 309, 328, 409
 elkeseredés Nagy vezetése miatt, 310
 az Értelmiségiek Bizottságában, 417
 elutasítja a sajtótájékoztatási főnök-állást,
 423
 később elfogadja, 493, 494, 545
 az orosz invázió, 557, 568
 bebörtönzése, 589, 590, 600
 Vásárosnamény, 544
 Vecko, Journalen, 494
 Vecsés, 587
 Végh, Tivadar, 227
 Végvári, Vazul atya, 579
 Veres, Péter, 57, 183, 235, 240, 247, 249
 Veszprém, 361
 Vészics, Ferenc, 283
 Vida, Ferenc, 600
 Vigyázóné, Piroska, 456, 457
 Villacoublay, 220
 Virágh, Ede ezredes, 453
 Vorosilov, Kliment marsall, 36, 93, 131, 499,
 531
 Voukmirovics, 568
 Waernberg, Len, 494
 Wailes, Tom, 527, 541, 544, 545, 563, 565,
 572, 577, 579, 583, 584
 Wald, Pál, 235
 Dr. Walker, E. Roland, 549, 560
 Wahner, Herbert, 503
 dr. Weil, Emil, 76, 77
 Whitman, Ann, 484
 Wilcox, Francis, 411
 Wise, Stephen, 78
 Wiskari, Werner, 389
 Wisner, Frank G., 11, 12, 171, 181
 Zádor, Tibor, 386
 Záhony, 218, 429, 466, 468, 476, 497, 514
 az oroszok elfoglalják, 524
 Zelk, Zoltán, 143, 273
 a Nagy-csoportban, 162, 179
 bebörtönzése, 598
 Zeneművészek Szövetsége, 416
 Zentai, Vilmos, 425, 524
 dr. Zinner, Pál, 249
 Zinovjev, Grigorij, 38
 Zsebők mérnök, 515
 Zsedényi, Béla, 94
 Zsedényi, László tábornok, 86
 Zsengellér, Margit, 102, 103, 133
 Zsengellér professzor, 103
 Zsolt ezredes, 538
 Zsukov marsall, 431, 432, 433, 448, 466, 468,
 483, 531, 533, 576,
 elhatározás a „kapitalista zendülés“ elfoj-
 tására, 372, 431
 tagadja, hogy a szovjet csapatok kezdték a
 tüzelést, 432